

+

AKADÉMIAI É R T E S Í T Ő

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR

KILENCZEDIK KÖT.

1898. ÉVFOLYAM

97—108. FÜZET.

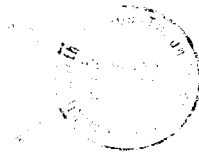

BUDA-PEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1898.

5002 4

TÁRGYMUTATÓ.

- Acsády Ignác az orsz. községi törzs-könyv-bizottságba kiküldeték 621.
- Ajándékkönyvek, I. könyv- és kéziratár és Széchenyi-múzeum.
- Akadémia belső tagjai 1898. jan. 1-én 1
- „ halottjai 1897—98. 207.
- „ könyvkiadásai 1897—98. 219.
- „ megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák s folyóiratok 221.
- „ pénztárának állása 1897. 242.
- „ költségelőirányzata 1898-ra 98, 104.
- „ könyvtára 229.
- „ Széchenyi-múzeuma 234.
- „ munkásságáról 1897-ben jelentés 201—242.
- „ főtitkári jelentés a máj. 8. köz-
ülésen 273.
- „ 1848. márcz. 20. ülése 105.
- „ 1893. szept. 12. Rendkívüli ülésé-
nek jegyzőkönyve 413.
- Akadémiai kiadványok (árleszállítással)
jegyzéke 461, 525.
- Alexander Bernát és Pulszky Ágost:
Bizottsági jelentés a Nagyjutalom s
Marczibányi-mellékjutalom ügyében
408.
- Alapítványok s hagyományok: Felér
- „ Ipolyi alapítványa 355.
- „ Gasparini Józsefné sz. Bene Ilona
hagyománya 54.
- „ Ipolyi A. alapítvány kamatairól
249, 303.
- „ Kőrösi József 1881-ki adományá-
ról 308.
- „ Nagy Ferencz hagyománya 520.
- „ Wodianer Albert b. hagyománya
520.
- „ Zichy Antal hagyománya 520.
- „ gr. Andrássy Gyula pályadij-ado-
mánya Deák Ferencz életrajzára
148.
- „ Vallás- s. közokt. miniszt. a szótári
munkásság előmozdítása 148.
- „ Duka Tivadar alapítványa Kőrösi
Csoma Sándor emlékére 53, 197.
- „ Mechwart András alapítványa 148.
- „ Petrovosszello község adománya
magyar nyelvkönyvre 53.
- „ Budapest sz. főváros régebbi ala-
pítványának befizetése 148.
- „ Takarékpénztár (Egyesült bp. főv.)
alapítványának ügyrendi szöve-
gezése 397.
- Államtan s kulturpolitika köréből úti-
jegyzetek. Schvarcz Gyulától 51.
- Gr. Andrássy Gyula I. taggá választása
a II. oszt. A) alsztyálya 258.
- „ pályadij-adománya 148.
- Apáthy István I. taggá választása a III.
oszt. A) alsztyálya 258.
- Gr. Apponyi Albert tiszt. taggá válasz-
tása a II. oszt. 258.
- Arany László elhunytáról jelentés 516.
- Archaeologiai bizottság elnökválasztásá-
ról jelentés 53.
- „ megalakulása 621.
- Archaeologiai Értesítő 1897. decz. (5. sz.)
tartalma 42, 1898. 1. sz. 181, 2. sz.
342, 3. sz. 344, 4. sz. 572.
- Arcképek és szobrok: Erzsébet királyné
szobráról 516, 524.
- „ Zichy Antal arcképe a képes-
terem számára 352.
- „ Pulszky Ferencz és Volf György
arcképének elhelyezéséről a
képes-teremben 307.
- „ gr. Széchenyi István 24 különféle
kiadású arcképe a Széchenyi-
múzeum számára 302.
- Árkövi Ferencz: A fog-pulpa és seb-
gangraena egy új bakteriológikus
tényezőjéről 301.
- „ Adatok a fog-caries aetiológiájához
301.
- Az Árpádok és Dalmácia, Marczali
Henriktől 365.
- Athenaeum 1897. decz. sz. tartalma 43,
1898. 1. sz. 137, 2. sz. 345, 3. sz. 438.
- Aujerszky Aladár: Adatok anthrax im-
munitás létrehozásához 396.
- A XI. axioma, Brassai Sámuelről 415.
- Badics Ferencz: Bírálat a Bulyovszky-
pályaművekről 360.
- Bakchylides, Hegedűs Istvántól 562, 582.
- Balassa Bálint síremlékének ügyében
fölkérés 104.
- „ síremlékének fölirata 397.
- „ a hibbei templom emléktáblájának
fölirata 398.
- „ leleplezési ünnepén az Akadémia
képviselője 398.
- Ballagi Aladár a könyvtár helyiségeiről
104.
- „ Művelődéstörvényünk képe a
Nyelvtörténeti Szótárban 619.

- Bánóczy József: Jelentés az 1897. évi Teleki-pályázatról 153.
- Bánsági szerpentinek tanulmányozása, Kalacsinszky Sándortól 378.
- Barabás Miklós elhunytáról jelentés 146.
- Barabás Samu: Zrinyi Miklós levelezése 77.
- Bárczay Oszkár elhunytáról főtitkári jelentés s indítványok 307.
- Baross-szobor leleplezésén az Akadémia képvisellete 621.
- Bartal Antal: Pristaldus szó származtatása 144.
- „ r. taggá választása az I. oszt. A) alosztályába 258.
- Bayer József segédtagul választatik az Irod. t. Bizottságba 621.
- Beck Soma: A bőr szöveti elváltozásai myxoedemánál 103
- Becske Bálint széplalmi számadására fölmentvény 148.
- Beke Manó megbízatása a Tomory-alapítvány nyílt pályázatán 305.
- „ A homogen lineár differenciál-egyenletek resolvenseiről 580.
- Belügyminiszterium küldeménye a könyvtár számára (Millenniumi hét vidéki emlékmű leírása s Jelentés a közegészségi viszonyokról 1896-ban) 516.
- Beöthy Zsolt jelentése a Péczely-jutalomról 303.
- Bernátsky Jenő: Az endotroph mykorhizák ismeretéhez 396.
- Bibliographiai congressuson Londonban Magyarország képviselőletével megbízott akad. tagok 516.
- Egy bibliographiai fölfedezésről jelentés. Borovszky Samutól 339, 398.
- Bielz Albert elhunytáról jelentés 397.
- Bírálatok: A Bulyovszky-pályaművekről. I. Lévy Józseftől 356.
- „ II. Hegedűs Istvántól 359.
- „ III. Bács Ferencztől 360
- Bizottságok (állandó) 1898. 354.
- „ biz. tagok kijelölése s megválasztása az osztályok részéről 354.
- „ philologiai bizottságba az I. oszt. tagajánlái s választások 398.
- „ irodalomtört. bizottság elnök s előadó választása 398.
- „ nemzetgazd. bizottság elnök s előadó választása 398.
- „ szótári bizottság tagjai I. Szótári biz. alatt 583.
- Bizottságról (állandó) jelentés 1897. 208.
- Biztosító Társaság pályázatáról (munkáskérdés) jelentés 252, 304.
- „ lejárt pályázatáról (A jövedelem megosztásának törvényei) jelentés 253, 304.
- „ pályázatáról jelentés Ráth Zoltán és Földes Bélától 445.
- „ jutalmára (Dunajobbparti születések. Szept. 30.) beérkezett pályaművek 519.
- „ pályázat bírálói 581
- Bíráló bizottságok tagjai 581.
- Bocskay szerepe a történetben. Károlyi Árpádtól 281.
- Bogdánffy Ödön: A téli csapadék és a Tisza tavaszi árvizei 605, 619.
- Borovszky Samu: Jelentés egy bibliographiai fölfedezésről 339, 398.
- Böhm Károly: A Honterus-szobor leleplezéséről 477, 516.
- Brassai Sámuel: A XI. Axioma. (Hátrahagyott kézírata) 146, 415.
- Brassai-síremlékbizottság gyűjtőve 517.
- Bubics Zsigmond „Eszterházy Pál, Mars Hungaricus“ cz. munkájának kiadása a Róck-alapítványból 251, 304.
- „Budapest“ cz. díszalbum a könyvtár számára 398.
- Budapesti Szemle 1897. decz. füz. tartalma 44, 1898. jan. f. 81, febr. f. 139, márcz. f. 183, ápr. f. 346, máj. f. 347, jún. f. 440, júl. f. 441, aug. f. 501, szept. f. 502, okt. és nov. f. 612.
- Bugarszky István és Liebermann Leo: A fehérjenemű anyagoknak sósav stb. lekötő képességéről 301.
- „ és Tangl Ferencz: A vérsavó molekuláris concentrációjáról 352.
- Bulyovszky-jutalomról (1897.) jelentés 249, 303.
- „ (utólagos) jutalomról jelentés 243, 303.
- „ jutalomra (óda, szept. 30.) beérkezett pályamunkák 517.
- „ pályázat bírálói 581.
- Bükk-alapból nyílt pályázat (Erdély tört. a nemz. fejedelmek alatt) 1898. decz. 31. 305.
- A Calcium történetéhez adatok. Lengyel Bélától 351.
- A Centrosomáról. Székf. Lenhossék Mihálytól 196.
- Cholnoky Jenő: Jelentés khinai és mandzsuországi utazásom tud. eredményéről 580, 593.
- Cicero-cultus jellemzéséhez adalék. Schvarcz Gyulától 29.
- Concha Győző: Emlékbeszéd Gneist Rudolf k. tagról 301.
- Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 67.
- Csiky János: Aether-narcosis, tekintettel az aetheres tüdőgyulladásra 396.
- Csillagászati nemzetközi congressus üléseire az Akadémia termeinek átengedése 103.
- Csokonai-kör meghívója a „Ludas Matyi“ költője emléktáblájának leleplezési ünnepére 301.
- Csűrös Ferenc egyetemi hallgató jutalmat nyer 257, 305.
- Czigler Győző segédtag 621.

Daday Jenő: Édesvízi mikroszkopi állatok Ceylonból 103.

Dalmatia és az Árpádok. Marczali Henrikől 144.

Dana J. D. k. tagról emlékbeszédet tart Schmidt Sándor 146.

Dana D. Jakab k. t. emlékezete. Schmidt Sándortól 325.

Dante Divina Comédiája fordításáról jelentés Szász Károlytól 579, 589.

Diszoklevél az ezredéves kiállításról 52.

A dobhúr (chorda tympani) boncz- és élettani viszonyai. Székf. Kétly Károlytól 196.

Dubois-Reymond k. t. felett emlékbeszédet tart Thanhoffer Lajos 581.

Duka Tivadar alapítványa Körösi Csoma Sándor emlékére 53.

„ alapítványának szövegezésére az I. oszt. javaslata 197.

„ a londoni nemzetközi bibliogr. congressuson Magyarország képviselőjével megbízatik 516.

Ebers György k. t. elhunytáról jelentés 516.

Édesvízi mikroszkopi állatok Ceylonból. Daday Jenőtől 103.

Egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról jelentés 257, 305.

Egyesült fővárosi takarékpénztár alapítványának ügyrendi szövegezése 621.

Egyiptológiai tanulmányok a chronologia köréből. Mahler Edétől 128, 144.

Elektromos erővel párhuzamosan irányított kathodsugarak magatartásáról. Székf. Lenárd Fülöpötől 351.

Elhunyt tagok: Arany László 516; Barabás Miklós 146; Bielz Albert 397; Ebers György 516; Finály Henrik 146; Gladstone Vilmos 353; Horvát Boldizsár 541; Knauz Nándor 303; Knies Károly 516; Müller Frigyes 397; Pálffy Albert 103; Szathmáry György 103; Szász Béla 516; Sayous É. 103; Tély Iván 516; Zichy Antal 352.

Elnöki megnyitó beszéd a máj. 8. közlésén 269.

Elnök-választás: Akadémiai elnökök választása 258, 309. Osztály-elnökök választása 306.

„ megerősítése 397.

Emlékbeszédek: Gneist Rudolfról 301; Dana D. Jakabról 146, 325; Margó Tivadarról 197; Ludwig Károlyról 52; Kronecker Lipótról 103; Pálffy Albertől 353.

Entz Géza: Emlékbeszédet tart Margó Tivadar t. tagról 197.

Eperjesi „Széchenyi kör“ diszgyűlése Pulszky Ferenc emlékezetére 197.

Építészeti bizottság tagjai 307.

Erdély fejedelmi interregnuma. Veress Endrétől 551, 580.

Erdélyi Lajos „Az összevont mondatról“ cz. tanulmánya Sámuel-díjat nyer 247, 303.

„ s Pekár Károly a nekik ítélt jutalmakért köszöneteket fejezik ki 353.

Erdélyi medencze harmadkori képződményei. Koch Antaltól 619.

Ernst Lajos ajándéka a Széchenyi-múzeumnak 302.

„ újabb adománya a Széchenyi-múzeumnak 355.

Erzsébet királyné akadémiai emléktáblájára gyűjtés 516, 524, 621.

„ emléktáblájára adakozások jegyzéke I., II., III. 587.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnökké választása 258, 309.

„ elnöki beszéde a Wahrenn-érem átnyújtásakor 145.

„ a máj. 8. közlésén 269.

„ Zichy Antal elhunytáról 352.

„ Erzsébet királynénak elhunytáról gyászjelentés 413.

Ethnographia 1897. utolsó füzetének tartalma 82; — 1898. I. f. 184, II. f. 388, III. f. 507.

Farkas Gyula t. taggá választása a III. oszt. A) alosztályába 258.

„ A gázdiffúzió Kirchhoff-féle egyenleteinek redukciója 301.

„ Pótlások a vector-tanhoz és az electromágnesség tanához. Székf. 580.

„ A Fourier-féle elv alkalmazásának algebrai alapja 580.

Farkas-Raskó-pályázatról jelentés. Négyesy Lászlótól 197, 296.

„ jutalomra (szept. 30.) pályázó művek 518.

„ pályázat bírálói 581.

Fehér Ipoly alapítványa második részletének befizetése 355.

Felvidéki közm. egyesület könyvtárak számára akad. kiadványokat kér 148.

Fenyvessy Béla és Hasenfeld Arthur: A phosphoros elfajult szív erejéről 396.

Ferdinándy Géza a Vigyázó Sándor-pályázaton jutalmat nyer 252, 304.

Filárszky Nándor: Adatok a moszat-vegetációhoz 580.

Finály Henrik elhunytáról jelentés 146.

Fittler Kamill segédtag 621.

Flór-jutalomról jelentés 251, 304.

Folyóiratok szemléje: 42, 81, 137, 181,

342, 388, 488, 501, 572.

Forster-Scitovszky jutalomról jelentés 251, 304.

Forster Gyula segédtag 621.

Földes Béla és Ráth Zoltán jelentése az első m. ált. bizt. társ. pályázatáról 445.

Fraknói Vilmos: Karai László budai prépost 174, 300.

- France Rezső: A collodictyon triciliatum szervezete 196.
 Francia czikkok a magyar irodalomról 615.
 Franzénau Ágost: Kristálytani vizsgálatok a béléányai pyritről. Székf. 301.
- Garay-szoborbizottság meghívója a leleplezési ünnepre 354.
 „ az Akadémia képviselőtára Lévay József kéri föl 354.
 Garay János szobra leleplezésekor. Lévay Józseftől 321.
 Gasparini József szül. Bene Ilona hagyománya 53.
 Gázfejlődés pancreas-emésztés közben. Kling Nándortól 52.
 A gége légző és hangképző idegeiről. Onodi Adolftól 103.
 Gladstone Vilmos k. tag elhunytáról jelentés 353.
 Gneist Rudolf k. tagról emlékbeszédet tart Concha Győző 301.
 Goldziher Ignác: Jelentés az orientalisták XI-ik nemzetközi congressusról 8.
 Gombos Ferencz Albin, egyetemi hallgató, jutalmat nyer 257, 308.
 Gorove-alapból pályázat kitűzése 1899. decz 31. határidővel 304.
 „ jutalomra (Művészet és erkölcs viszonya) szept. 30. beérkezett pályaművek 519.
 „ pályázat bírálói 581.
 Gyomlay Gyula I. tagja választása az I. oszt. A) osztályába 258.
 „ köszöntő levele megválasztásáért 397.
 Gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Melich Jánostól 119, 144.
 A gyöngyösi glosszák. Melich Jánostól 479.
 György Aladár a Biztosító-Társaság pályázatán „A munkásvédelem“ stb. megírásával megbízatik 252, 304.
 Gyulai Pál költeményeinek harmadik bővített kiadása utólagos Bulyovszky-jutalmat nyer 244, 303.
- Hadtörténelmi Közleményekre a Honv. min. előfizetése 146.
 „ 1898. év folyamáról 355.
 Hadtudományi bizottság áthelyezési ügye 355.
 Hagai tört. congressusra meghívó 103.
 „ congressus magyar osztályának szervezése s részvételre való felhívás 146.
 „ előkészítő bizottságába kiküldött tagok 197.
 „ előkészítő bizottságába az egyetem részéről Lánzy Gyula kiküldése 354.
- Hagyományok, adományok és új alapítványok 1897. (Tábl. kimutatás). L. Alapítványok 97.
 Hajnik Imre s Pauler Gyula: Jelentés az ifj. Vigyázó Sándor-féle (aranybulla) pályázatról 411.
 Hampel József előadása választatása az Archaeol. bizottságba 621.
 Hány Pál: A gyógyszeres vas felszívódása a gyomorban 396.
 Hasenfeld A. I. Fenyvessy.
 Hegedűs István: Vajda Péter emlékünnepén 319, 354.
 „ Bírálata Bulyovszky-pályaművekről 359.
 „ Bakchylides 562, 582.
 „ rendes tagul választatik az Irodalomtört. Bizottságba 621.
 Hellebrandt Árpád lakáspénze 308.
 „ segédtagul választatik 621.
 Heller Ágost főkönyvtárnok jelentése 229.
 „ és Duka Tivadar a londoni bibliogr. congressusra Magyarorsz. képv. kiküldetnek 396, 516.
 Herczeg Ferencz „Szabolcs házassága“ cz. regénye Péczely-jutalmat nyer 245.
 Herodotos Dáciára vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása. Téglás Gábertől 544, 580.
 Hidvéghi Sándor adománya a Széchenyi-muzeum számára 355.
 Hirschler Ágoston és Terray Pál a Rózsay-alapítványból kifizött pályamunka megírásával megbízatnak 256.
 Homeros fordítások, magyar 622.
 Honterus-szobor leleplezési ünnepére meghívó 301.
 „ leleplezési ünnepére képviselő kiküldve 397.
 A Honterus-szobor leleplezésénél: Böhm Károlytól 477, 516.
 Hontmegyei történelmi kiállítás megnyitási ünnepén Nagy Iván az Akadémia képviselőtárában 517.
 Horger Antal a „Raskai Lea nyelvjárásról“ cz. dolgozatával a Sámuel-díj pályázatán dicséretet nyer 303.
 Horvát Boldizsár ravatalánál. Szilágyi Dezsőtől 541.
 „ halálának bejelentése 620.
 „ hagyományának bejelentése 621.
 Horváth Géza: A magyar birodalom Hemiptera-faunája 130, 145.
 Hőgyes Endre: A budapesti Pasteur-intézet 1897. évi működése 135, 145.
 Hunyadmegyei tört. és rég. társaság közgyűlésén az Akadémia képviselője 621.
- „Idegen szók“ tárgyában a Nyelvtud. bizottság javaslata 52.
 Az „idegen szók“ kis szótárának költségeire a Vallás s közokt. min. utalványozása 103.
 Imre Sándor egyetemi hallgató, jutalmat nyer 257.

Indítványok :

- „ Zichy Antal arczképének a képes-teremben elhelyezése iránt 352.
- „ Pulszky Ferencz és Volf György arczképének elhelyezéséről az 1897. okt. 4. összejutás indítványa 307.
- „ Bárczay Oszkár elhunytakor főtitkári ind. 307, 308.
- „ III. osztály a nagyjuttalom s Marczibányi mellékjuttalom évkörének kiterjesztéséről 147.
- „ Szótári bizottság tárgyában az I. oszt. indítv. Ügyrendbe iktatása 301, 582, 583, 585.
- „ Ügyrend 24. §-ának értelmezése tárgyában az I. oszt. 581.
- Ipolyi-alapítvány kamatainak hova fordításáról 249, 303.
- Irodalomtört. Bizottság új tagjai és segédtagjai 621.
- Irodalomtörténeti Közlemények 1898. I. füz. tartalma 46, II. füz. 187, III. f. 348, IV. f. 573.

Jegyzőkönyvek (akadémiai): 1897. deczemberi ülésekről 51; 1898. jan.—nov. 102, 144, 195, 300, 351, 395, 516, 579.

„ Szótáribizottság üléseiről 582—586

Jegyzőkönyvi mellékletek. 149, 356, 399, 445, 521, 586.

Jekelfalussy József a Nemzetgazd. biz. előadója 398.

Jendrassik Ernő I. taggá választása a III. oszt. A) alosztályába 258.

Jireček Konstantin k. taggá választása a II. osztályba 258.

Jókai Mór: Mik voltak a magyarok ezer év előtt 582.

Jutalomtélékek hirdetése az I. II. és III. oszt. részéről 259, 303—305.

„ a Semsey Andor adományából. 1—10, 310.

Jutalmakról 1898: Osztályok jelentései a Nagygyűlésen 303—305.

Kalecsinszky Sándor: Bánsági szerpentinek tanulmányozása 301, 378.

Karai László budai prépost. Fraknoi Vilmostól 174, 300.

Karánsebes melletti vashíd fényképe 516.

Karatsonyi-pályázatról (1897.) jelentés. Vadnay Károlytól 160, 197.

„ pályázatra 400 arany kittizése 197.

Károlyi Árpád: Bocskay szerepe a történetben 281.

Kárpátgyesület (országos) rendelkezése vagyonáról 104.

Kazinczy-ereklék a Széphalmi Mauzóleumban 148.

„ Ferencz levelezése VIII. k. Váczy Jánostól 487.

Kégl Sándor felolvasási engedélye 581.

Kékszíni fás növények béldiophragmája.

Székf. Mágócsy-Dietz Sándortól 301.

Kereskedelemügyi miniszt. küldeménye (Temesi vashíd fényképe) 516.

Kereskedelmi-csarnok pályázatáról jelentés 254.

„ Széchenyi-alapítványából pályázat (1899. szept. 30.) hirdetés 304.

Kétly Károly: A dobhúr boncz- és élet-tani viszonyai. Székf. 196.

Kherndl Antal r. taggá választása a III. oszt. A) alosztályába 258.

Kiadványok (akadémiai) jegyzéke 54, 104, 147, 198, 302, 356, 521, 582, 622.

„ leszállított árral megszerezhetők jegyzéke 461, 525.

„ küldése, átalány fejében, hazai intézetnek 222.

„ hivatalból, hazai s külföldi intézeteknek 225.

A kísérleti chemia elemei. Than Károlytól 177.

Klein Gyula r. taggá választása a III. oszt. B) alosztályába 258.

„ választása a Semsey-bizottságba 581.

Klug Nándor: Emlékbeszéd Ludwig Károly k. tagról 52.

„ Gázfejlődés pancreas-emésztés közben 52.

Knausz Nándor elhunytáról jelentés s az Akadémia részvételének kifejezésére intézkedések 303.

„ irodalmi hagyatéka a könyvtár számára 398.

Knies Károly k. t. elhunytáról jelentés 516.

Koch Antal: Az erdélyi medencezse ifjabb harmadkori képződményeiről 619.

Kollányi Ferencz jelentése a vatikáni levéltárban tett kutatásáról 399.

Komáromy András: A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások 195.

„ „A szabad hajdúság története“ cz. munkája kiegészítésére a Flórjuttalmat kapja segélyül 251, 304.

Konstantinápolyi történelmi kutatásokra legfelsőbb helyről engedélyezett összeg tárgyában miniszt.-elnöki értesítés 353.

Költsegvetési előirányzat 1898-ra 98, 104.

„ 1898-ra elfogadása 148.

„ költségvetésbe tartozás törlesztéseül föltett összeg 148.

Költsegvetés 1898-ra az osztályok s bizottságaik részéről 149—152.

Könyvkiadó-bizottság tagjainak választása 306.

„ megüresült helyek betöltése 517.

Könyvkiadó-vállalat három utolsó ciklusáról (1890—1898) jelentés 623.

Könyv- és kéziratár számára nevezetesebb ajándékok 54, 104, 147, 197, 302, 355, 520, 581, 622.

Könyvtár-helyiségek szűk voltáról. Balagi Aladár 104.

- Könyvtár többes példányainak értékesítése 148.
 Könyvtárnoki lakás átadásáról 308.
 Könyvtárról jelentés: Heller Ágoston 229.
 Körösi József: A statisztika logikájának vázlata 102.
 Körösi Csoma Sándor emlékére Duka Tivadar alapítványa 53.
 Körösi József 1881-ki adományáról 308.
 Köteles-példányok ügyében tartott tanácskozmányon képviselő 52.
 „ ügyében kibocsátott rendelet több példányát küldi meg a V. és közokt. minisztérium 146.
 Kövesligethy Radó: A spectrum analysis két parameteres egyenlete 619.
 Közgazdasági Szemle 1897. okt. füz. tartalma 47. nov., füz. 48. decz., füz. 85; — 1898. jan. füz. 140. febr. füz. 142. márcz. füz. 188. ápr. füz. 349. máj. füz. 350. jún. füz. 390. júl. füz. 442. aug. füz. 505. szept. füz. 506. okt. füz. 573.
 „ Lexikon ismertetése 567.
 Községi adó törlesztése 148.
 Köztilés programja 303.
 Kristálytani vizsgálatok a bélébányai pyritről. Székf. Franzenau Ágostól 301.
 Kronecker Lipót k. tagról emlékbeszédet tart Rados Gusztáv 103.
 Kúnos Ignác: Magyar-oszmán nyelvi érintkezések 57, 102.
 „ Nasszreddin hodsa tréfáiról 196, 637.
 Lánözy Gyula, a hágai tört. congressus előkészítő bizottságába az egyetem részéről kiküldeték 354.
 Landauer Ágoston az 1896-ki Rózsay-díjat megnyeri 256, 305.
 „ és Terray Pál megbízatása a Rózsay-alap 1898-ki nyílt pályázatán 305.
 Láng Lajos elnöké választása a nemzet-gazd. bizottságba 398.
 Lenárd Fülöp: Elektromos erővel párhuzamosan irányított kathed sugarak magatartásáról. Székf. 351.
 Lengyel Béla: Adatok a calcium történetéhez 351.
 „ Néhány gáz hatása a photograph-lemezre 580.
 Lenhossék Mihály: A Centrosomáról. Székf. 196.
 Lévy József: Garay János szobra lelepleztések 321.
 „ Biralat a Bulyovszky-pályaművekről 356.
 Lévy jutalomra pályázat 519.
 Lévy-pályázat bírálói 581.
 Liebermann L. I. Bugarszky.
 Lipcei egyetem phys.-chemiai intézetének megnyitási ünnepére meghívó 52.
 Liptay Sándor: A vasútépítéstan kézikönyve. Székf. 40.
 Lóczy Lajos: Gr. Széchenyi Béla utazásának földrajzi és földtani eredményei. Székf. 103, 108.
 Londoni (matl. és term.) bibliographiai congressusra képviselők kiküldése 396.
 Lörenthey Imre: Sepia a magyarországi harmadkorú képződményekben 396.
 Ludwig Károly k. tagról emlékbeszédet tart Klug Nándor 52.
 Lukács Krisztina alapítványból pályázathirdetés 1900. szept. 30. határidővel 304.
 „ pályázatról (szept. 30.) 519.
 Madridi egészségügyi s demographiai congressusra meghívó 52.
 Magócsy-Dietz Sándor: Kéksziñti fás növények bel-diaphragmája. Székf. 301.
 A Magyar birodalom Hemiptera faunája Horváth Gézáól 130, 145.
 Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1898. 1. és 2. füz. tartalma 443, 3. és 4. füz. 444.
 Magyar glosszák a gyöngyösi Ferenczrendiek könyvtárában. Melich Jánostól 302.
 Magyar hadjáratról Németországban, chronologiai bíralat. Mátyás Flóriántól 382.
 R. Magyar Nyelvemlékek II-ik kötetének kétféle kiadása. Szily Kálmántól 521.
 Magyar-oszmán nyelvi érintkezések. Kúnos Ignácól 57, 102.
 Magyarok ezer év előtt. Jókai Mórtól. 582.
 A magyarok első hadjáratai Európában. Székf. Mátyás Flóriántól 382, 396, 427.
 A magyarok ősi neve Konstantinos Porphyrogenetosnál. Pecz Vilmostól 64 102.
 Magyarország Hymenopterái. Mocsáry Sándortól 35.
 Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Csánki Dezsőtől 67.
 Mahler Ede felolvasási engedélye 53.
 „ Egyiptologiai tanulmányok a chronologia köréből 128, 144.
 A Marcgraviaceae és Arrideae ismeretéhez adatok. Richter Aladártól 52.
 Marczali Henrik: Az Árpádok és Dalmácia 144, 365.
 Marczibányi pályázatról (A magyar szórend) jelentés 248.
 „ mellékjuttalom nyertese Pekár Károly 303.
 Margó Tivadar r. tagról emlékbeszédet tart Entz Géza 197.
 Mátyás Flórián r. taggá választása a II. oszt. B) alosztályába 258.
 „ Chronologiai bíralat egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban 300.
 „ A magyarok első hadjáratai Európában. Székf. 382, 396, 427.

Mátyás király törvénykönyvének 1488-ik évi kiadása a könyvtár számára 339. 398.

Mechwart András kitüntetése a Wahrman-éremmel 145. L. Wahrman-érem a.

„ alapítványa 148.

Méhely Lajos: Új békafajok Új-Guineából 145.

Melich János: A Gyöngyösi latin-magyar szótártöredék 119, 144.

„ A gyöngyösi Ferencz-rendiek könyvtárában talált magyar gloszszák-ról 302.

„ A gyöngyösi gloszszák 479.

Millenniumi két emlékmű leírása, s Magyarország 1896-iki közegészségügyi viszonyairól szóló jelentés 516.

Mocsáry Sándor: Magyarország Hymenopterái 35.

Molecz Béla a Marczibányi-pályázaton (A magyar szórend) jutalmat nyert 248.

Mommmsen Tivadar tiszteletére készített bronztablát küld a berlini Tud. Akadémia 146.

Montreali „Numismatic and Antaquarian Society“ jubileumi érme 301.

Müller Frigyes k. t. elhunytáról jelentés 397.

A művész és irodalmi typusok történetéről. Székf. Riedl Frigyesről 196.

Myskovszky Viktor emlékirata műtemlékeink érdekében 146.

Nádasdy-jutalomra (szept. 30.) beérkezett pályamunkák 517.

„ pályázat bírálói 581.

Nagy Ferencz „A magyar váltójog kézikönyve“ cz. munkája Sztrokay-jutalmat nyer 250.

„ végrend. hagyománya 520.

Nagygyűlés napjairól körlevél 200.

Nagy Iván a hontmegyei történelmi kiállítás megnyitási ünnepén 517.

„ halálának bejelentése 620.

Nagyjutalom ügyében alakítandó vegyesbizottságba az I. oszt. kiküldött tagjai 398.

„ és a Marczibányi-mellékjutalom ügyében bizottsági jelentés 403.

„ s Marczibányi-mellékjutalom 1892—98. évkörre (társad. tud.) szóló 304.

Nagyjutalomra vonatkozó javaslata a III. osztálynak 301.

Nagyjutalomról s a Marczibányi mellékjutalomról jelentés 243, 303.

Nasszreddin hodsa tréfiáról. Kúnos Ignácztól 196, 607.

Négyesy László: Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról 197, 296.

Német jövevényszók. Petz Gedeontól 435.

Nyáry Jenő b. elnöкке választása az Archeol. bizottságba 53, 621.

Nyelvőr 1897. XI. füz. tartalma 49, XII. f. 50; 1898. jan. f. 86, febr. f. 189, márcz. f. 191, ápr. máj. jún. ff. 508—510, júl. aug., szept. ff. 574—576.

Nyelvtörténeti Szótárban művelődéstörténetünk képe. Ballagi Aladártól 619.

Nyelvtudományi bizottság megalakulásáról jelentés 355.

„ javaslata az „elkerülhető idegen szók“ tárgyában 52.

„ a munkálatot elkészítő s ellenőrző albizottság tagjai 53.

Nyelvtudományi Közlemények 1897. utolsó füz. tartalma 87; 1898. I. f. 192, II. f. 392, III. f. 510.

Hg. Odescalchi Arthur bizottsági segédtag 621.

Oltványi-alapítványból kettőzött jutalommal pályázat (Szt. Ferencz-rend tört.) 1900. szept. 30. 304.

Ónodi Adolf: A gége légző és hangképző idegeiről 103.

Orientalisták XI. nemzetközi congressusáról. Goldziher Ignácztól 8.

„ Rómában 1899. tartandó congressusára meghívó 621.

Az Orthogonalis helyettesítések együttbátóiról. Rados Gusztávtól 196.

Ortvay Tivadar Knauz Nándor temetésén képviselői kiküldetésben 303.

Osztályok s bizottságaik költségvetése 149. L. költségvetés 1898-ra.

Pálffy Albert elhunytáról jelentés 103. koporsójánál. Szász Károlytól 5.

Pálffy Albertről emlékezésedet tart. Vadnay Károly 353.

Pajor István (Csalomjai) kérelme 148.

Pályamunkák (beérkezett) 1898. szept.

30 határidőre 517.

Pályázási szabályok 268

Pályázat-hirdetések 53, 55, 199, 303.

Pályázatok (eldöntött) 1897. 216.

„ (meddő) II. oszt. 304.

Pályázatokra (lejáró) figyelmeztetés 460.

Pályázatokról az Osztályok jelentései 303—305.

Pasteur-intézet (budapesti) 1897. évi működése. Hőgyes Endrétől 135, 145.

Pauler Gyula II. oszt. elnöкке választása 258.

„ rendes tagul választatik az Irodalomtört. Bizottságba 621.

„ I. Hajnik Imre.

Péczy-alapból pályázat (M. kir. kormányzék) 1900. szept. 30. 304.

Péczy-pályázatról (Kir. kancellária tört. szept. 80.) 519.

Péczy-regénypályázatról (1895—96.) jelentés 245, 303.

Pekár Károly: Physiologiai s psychologiai aesthetika cz. munkája Marczibányi-mellékjutalmat nyer 243, 363.

- Pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése 307.
- Petrovoszello község adománya pályázat-kittízésre, magyar nyelvkönyv stb. megírására 53.
- „ a pályázat kihirdetése 53.
- Petz Gedeon: Szótár-írás és Szótár-irodalom 302.
- „ A német jövevény-szókról 395, 435.
- Petz Vilmos: A magyarok ősi neve Konstantinos Porphyrogenetosnál 64, 102.
- Philologiai Közlöny XXI. évf. 8. füzet, tartalma 513, 9. és 10. ff. 514, 515, XXII. évf. I. II., III. IV., V. ff. 577, VI—VII. f. 613, VIII. f. 615.
- Politikai Számtan kézikönyve tárgyában a III. osztály javaslata 621.
- Pollák-alapítványból pályázat (Népszámlálás) 1899. decz. 31. 305.
- Pólya Jenő: Az eltildő csarnok zárja glaucománál 396.
- Pólya Jakabról Vargha Gyula emlékbeszéde 620.
- Prelog Milán, egyetemi hallgató, jutalmat nyer 257, 305
- Pristaldus szó származtatása. Bartal Antalól 144.
- Pulszky Ágost: Jelentés a Nagyjutalomról 408
- Pulszky Ferencz emlékezetére az eperjesi „Széchenyi-kör“ diszgyűlése 197.
- Rác István, egyetemi hallgató, jutalmat nyer 257, 305.
- Radisics Jenő biz. segédtag 621.
- Rados Gusztáv: Emlékbeszéd Kronecker Lipótról 103.
- „ Az orthogonális helyettesítések együththatóiról 196.
- „ Indukált lienár-helyettesítések 580.
- „ Indukált helyettesítések csoportjai 619.
- Ráth György segédtagul választása 621.
- Ráth Zoltán és Földes Béla jelentése az Első M. Biztosító-Társaság pályázatáról 445.
- Rauscher Lajos biz. segédtag 621.
- Récsey Viktor segédtag 621.
- Reichard Zsigmond: A színérzésekről 51.
- René de Maulde k. t. meghívója a hágai historiai congressusban való részvételre 103.
- Reusz Frigyes: Az epepangás befolyása a májglycogen-képző képességéről 103.
- Revue Critique d'histoire et de littérature 615.
- „ de Philologie 618.
- „ de Revues 618.
- „ internationale de l'enseignement 618.
- „ de l'histoire des religions 618.
- „ encyclopédique Larousse 619.
- Richter Áladár: Adatok a Maregraviaceae és Arrideae ismeretéhez 52.
- Riedl Frigyes: A művész és irodalmi tipusok történetéről. Székf. 196.
- „ választása a könyvkiadó bizottságba 581.
- Riegler Gusztáv: A typhus bacillus vándorlása a talajban 396.
- A rhythmusi kérdés. P. Thewrewk Emil-től 395.
- Róna Zsigmond: A hőmérséklet évi menete Magyarországon 619.
- Rózsav-díjról (1894-ki) jelentés 255, 305.
- „ díjról (1896-ki) jelentés 256, 305.
- „ alapítványból 1898-ban adott megbízásról jelentés 256, 305.
- Rókk Szilárd-jutalomról jelentés 251, 304.
- Sámmel-díjról jelentés 247, 303.
- Sayous Eduard k. t. elhunytáról jelentés 103.
- „ nejének köszönete a férje elhunytakor tanúsított részvétért 146.
- Schmidt Sándor: Dona D. Jakab k. t. emlékezete 146, 325.
- Schlöherr Gyula levéltári kutatásokra a Forster Scitovszky-jutalmat nyeri 251, 304.
- Schvarcz Gyula: Útjegyzetek az államtan s kulturpolitika köréből 51.
- „ Adalék a legújabb keletű Cicero-kultus jellemzéséhez 29.
- Schwitzer Hugó: A szürke hályog keletkezéséről 396.
- Sebestyén Gyula segédtag 621.
- Semsey Andor adományából jutalomtetelek 310.
- „ pályázat szabályai 315.
- Semsey- és könyvkiadó-bizottságban megüresült helyek betöltéséről 517.
- Simonyi Zsigmond: Szarvas Gábor szobránál 323.
- „ előadóvá választása a Nyelvtud. bizottságba 353.
- „ taggá választása a Szótári albizottságba 583.
- Sóbányi Gyula megbízatása a gr. Széchenyi Béla-féle nyílt pályázaton 305.
- Spectrum-analysis egyenletei. Kövesligethy Radótól 619.
- A statisztika logikájának vázlata. Kőrösi Józseftől 102.
- Staub Móricz I. taggá választása a III. oszt. A) alosztályába 258.
- Stehlo Kornél biz. segédtag 621.
- Steindl Imre I. taggá választása a III. A) alosztályába 258.
- Szalay Imre biz. segédtag 621.
- Számadások megvizsgálására fölkért tagok 148.
- Számadásokról (1897-ik évi) a főtítkárs jelentése 100, 104.
- „ a vizsáló bizottság jelentése 307.
- Szarvas Gábor szobra teleplezési ünnepére Ada község meghívója 395.

Szarvas Gábor szobránál. Simonyi Zsigmondtól 323.

Szász Béla elhunytáról jelentés 516.

Szász Károly: Pálffy Albert koporsójánál 5.

„ Zichy Antal ravatalánál 317.

„ elnökké választása az I. oszt. 258.

„ elnöki megnyitó beszéde az I. oszt. ülésén 395.

„ Dante Divina comediája fordításáról jelentés 579.

Szathmáry György elhunytáról jelentés 103.

Gr. Széchenyi Béla utazásának földrajzi és földtani eredményei. Székf. Lóczy Lajostól 103, 108.

„ újabb adományja a Széchenyi-múzeum számára 355.

„ adományából kitíztított nyílt pályázaton Sóbányi Gyula megbízatása 305.

Széchenyi-múzeum ügyében kérelem 55.

„ múzeum számára érkezett ajándékok 147, 355, 398, 581.

„ múzeumról első kimutatás I—VI. 234—242, 621.

Széchy Károly segédtag 621.

Székely Ágoston a Rózsay-féle (1894.) pályázaton jutalmat nyer 255, 305.

Székfoglaló értekezések: Liphay Sándor 40; Lóczy Lajos 103, 108; Riedl Frigyes 196; Lenhossék Mihály 196; Kétyl Károly 196; Franzenau Ágost 301; Mágocsi-Dietz Sándor 301; Lénárd Fülöp 351; Mátyás Flórián 382, 427; Farkas Gyula 580.

Szendrei János biz. segédtag 621.

Szent Ágoston Reguláinak magyar fordítása Bánffy Gergelytől 1537-ből. Szilády Árontól 168, 195.

Szentpétervári katonai orvosi akadémia százéves jubileuma 621.

Széplalmi birtok legújabb szakértői becsűje 149.

A szerb király ajándéka a könyvtár számára 197.

Szilády Áron: Szent Ágoston Reguláinak magyar fordításáról 1537-ből 168, 195.

„ választása a Semsey-bizottságba 581.

Szilágyi Dezső: Horvát Boldizsár ravatalánál 541.

Szily Kálmán: Jelentés az Akadémia 1897. évi munkásságáról 273.

„ elnökké választása a Szótári bizottságba 355, 583.

„ A Régi Magyar Nyelvemlékek második kötetének kétféle kiadása 521.

„ Kérelem a M. T. Akadémiai tagjaihoz az Erzsébet-emlékmű tárgyában 524.

A színészekről. Reichard Zsigmondtól 51.

Szinnyei József bemutatja a Nyelvtud. Közlem. legújabb füzetét 195.

„ elnökké választása a Nyelvtudományi bizottságba 355.

„ választása a Semsey-bizottságba 581.

„ bemutat egy ismeretlen magyar nyelvemléket a XV. század elejéről 622.

Id. Szinnyei József segédtag 621.

Szirmay Andor ajándéka a könyvtár számára 398.

Szolgák részére segély 308.

„ palotából kiköltöző szolga lakaspénze 308.

Szontágh Felix és Wittmann Oszkár; A normális és diphterias serum vegyi összetételéről 351.

Szótári állandó bizottság szervezete tárgyában az I. oszt. részéről kiküldött biz. tagok 52.

„ az I. oszt. javaslatának Ügyrendbe iktatása s biz. tagok választása 301.

„ bizottság megalakulásáról jelentés 355.

„ tagjai az I., II. és III. osztályból 355, 583.

„ elnök s előadó választása 583.

„ Jegyzőkönyvei I., II., III. üléseiről 582.

„ bizottság jegyzőkönyvei (I., II., III. ülése) 582.

„ Ügyrendje 398, 585.

„ tagjai 583.

„ elnök és előadó választása 583.

„ albizottság kiküldése 583.

„ költségvetése 584.

„ anyaggyűjtés-minták bemutatása 585.

„ Petrik Géza megbízatása könyvészeti adatok összeállítása iránt 585.

„ szótári anyagok egybeállítására határozat 585.

Szótárirás és szótárirodalom. Petz Geodontól 302.

Sztrokay-jutalomról jelentés 250, 303.

„ pályázatról (jog- és államtud. szakmunka 1896—97.) biz. jelentés. I., II., III. 451.

Tagajanlások az Osztályok részéről 306.

Tagsági kijelölések 198.

Tagválasztásokról jelentés 258, 310.

Tagok köszönőlevelei tagválasztásukért 353.

Takács István folyamodása nyugdíjának fölemeléseért 149, 308.

Takarékpénztár rendelkezése s kedd, 1892-és 1893-ban kitűzött s méddénn maradt, pályadíjáról 354.

„ Fáy alapítványából pályázat (Vizitak) 1900. szept. 30. 305.

„ (Egyesült főv.) alapítványára vonatkozó ügyrendi szövegezés 397.

- Tangl Ferenc és Zuntz: Az izommunka befolyása a vérnyomásra 103.
- „ I. Bugarszky.
- Tasner Géza újabb adománya a Széchenyi-múzeum számára 355.
- Téglás Gábor: Herodotos Dáciára vonatkozó földrajzi adalékairól 544, 580.
- „ mint az Akadémia képviselője 621.
- Teleki-jutalomra pályázó művek 518.
- Teleki-pályázat bírálói 581.
- Teleki-pályázatról (1897.) jelentés. Bánóczy Józseftől 153.
- Télfi Iván elhunytáról jelentés 516.
- Terray P. I. Hirschler és Landauer.
- Than Károly: A kísérleti chemia elemei 177, 196.
- „ a III. oszt. elnöké választása 258.
- Thanhoffer Lajos: Emlékbeszéd Dubois-Reymond k. t. felett 581.
- P. Thewrewk E. A rhythmusi kérdés 395.
- „ A magyar Homeros fordítás történetéből 622.
- Tisza tavaszi árvizei 605.
- Tomory-alapítvány nyílt pályázatán Beke Manó megbízatása 305.
- Tóttósy Béla: Az algebrai felületek magasabb érintő síkjai 196.
- Trebitsch Ignácz tisztelőtléja 307.
- Ullmann-jutalomra (Járadék-birtokok. Szept. 30.) beérkezett pályaművek 519.
- Ullmann-pályázat bírálói 581.
- Ügyész 1897. számadásának jóváhagyása 148.
- „ évi jelentése 308.
- Ügyrend 24. § értelmezése 581.
- Ülések (akadémiai) I., II., III. oszt. 1897. decz. 51; 1898. jan.—nov. 102, 144, 195, 300, 302, 351, 395, 579, 582, 619.
- „ Rendkívüli ülés szept. 12. 413.
- „ Nagygyűlés (LVIII.) I. nap 302, II. 308, 309.
- „ Összes ülés 1897. decz. 20; 1898. jan. 31. 103, febr. 21. 145, márcz. 28. 197, ápr. 25. 301, máj. 6. 309, máj. 23. 352, jún. 20. 397, okt. 3. 516, okt. 24. 580, nov. 21. 620.
- „ Igazgatósági ülés 1898. febr. 27. 148; máj. 5. 307.
- „ Szótári bizottság ülései: máj. 17. I., jún. 6. II., jún. 22. III. 582—586.
- Ülésekről 1897-ben jelentés 201.
- Üléssor 1898-ra 56.
- „ megállapítása 1899. 621.
- Váczy János: Kazinczy Ferencz levelezése VIII. k. 487.
- Váczy János segédtagul választása 621.
- Vadnay Károly: Jelentés az 1897-ki Karátsonyi-pályázatról 160, 197.
- „ Emlékbeszéd Pálffy Albertről 353.
- Vagyonmérleg 1897. decz. 31. 90—96.
- „ előterjesztése 148.
- Vajda Péter emléktünnépén. Hegedűs Istvántól 319.
- Választásokról jelentés 258, 306, 309, 310, 581—585.
- Vallás- s közokt. miniszterium értesítése a londoni bibliogr. congressuson képviseltetésről 516.
- Vályi Gyula: Többszörös poláris reciprocitás 580.
- Vargha Gyula: Emlékbeszéde Pólya Jakabról 620.
- Varjú Elemér bevezetése egy XIV. száz. magyar nyelvemlékhez 622.
- A vasútpépítéstan kézikönyve. Székf. Liphay Sándortól 40.
- Vendégek felolvasására az I. osztály indítványa 621.
- Veress Endre engedélye levéltári kutatásokra 103.
- „ Erdély fejedelmi interregnuma 551, 580.
- Vigyázó Sándor-pályázatról jelentés 252.
- „ pályázatról (aranybulla) jelentés. Hajnik Imre s Pauler Gyulától 411.
- Vigyázó-alapítványból pályázat (Neoaquistica-commissio) 1900. szept. 30. 305.
- Vitéz-jutalomra (Állattani monogr. szept. 30.) pályázó művek 519.
- Vitéz-pályázat bírálói 581.
- Wahrmann-éremmel kitüntetése Mechwart András vezér-igazgatónak 145.
- „ ez alkalommal tartott elnöki beszéd 145.
- „ Mechwart András köszönete 146.
- Wlassics Gyula akadémiai másodelnökké választása 258, 309.
- „ köszönő levele m. elnökke választásáért 353.
- B. Wodianer Albert végrend. hagyománya 520.
- Wosinszky Mór biz. segédtag 981.
- Zichy Antal lemondó levele 306.
- „ ravatalánál. Szász Károlytól 317.
- „ elhunytáról elnöki megemlékezés 352.
- „ végrend. hagyománya 520.
- Zolnai Gyula elhódóvá választása a Szótári-Bizottságba 355, 583.
- Zrínyi Miklós levelezése. Barabás Samutól 77.

HIBAIGAZÍTÁS.

Az I. osztály 4-ik, 6-ik és 8-ik ülésének jegyzőkönyveiben (196., 395., 582. l.) a jelenvoltak neveihez pótlendő: Zolnai Gyula I. t.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

IX. KÖTET.

1898. Január 15.

1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai
1898. január 1-én.

Igazgató-tanács:

Gr. Apponyi György.	Gr. Apponyi Sándor.
Than Károly rt.	Semsey Andor.
Szász Károly rt.	Gr. Csáky Albin.
József főherczeg.	B. Radvánszky Béla tt.
Tisza Kálmán.	Fraknói Vilmos rt.
Gr. Károlyi Sándor.	Jókai Mór tt.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Hollán Ernő tt.
Gyulai Pál rt.	Beöthy Zsolt rt.
Zichy Antal tt.	Vaszary Kolos.
Gr. Dessewffy Aurél.	Gr. Andrássy Tivadar.
Szlávy József.	Vámbéry Ármin tt.
12. Kautz Gyula rt.	24. Császká György.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Zichy Antal ig. és tt.

Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Zichy Antal ig. t.	Gr. Kuun Géza.
Joannovics György.	József főherczeg ig. t.
3. Jókai Mór ig. t.	6. Vámbéry Ármin ig. t.

A) Nyelvtudományi alosztály:

Rendes tagok:

- Ponori Thewrewk Emil.
Goldziher Ignác.
Heinrich Gusztáv.
Simonyi Zsigmond.
5. Szinnyi József.

B) Széptudományi alosztály:

Rendes tagok:

- Gyulai Pál ig. t.
Szász Károly ig. t.
Szilády Áron.
Imre Sándor.
Lévay József.
6. Beöthy Zsolt ig. t.

Levelező tagok :

Télfi Iván.
 Bartal Antal.
 Bánóczy József.
 Pecz Vilmos.
 Halász Ignác.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Asbóth Oszkár.
 Csengeri János.
 Némethy Géza.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Hegedűs István.
 Négyesy László.
 15. Zolnai Gyula.

Levelező tagok :

Barabás Miklós.
 B. Podmaniczky Frigyes.
 Vadnay Károly.
 Arany László.
 Keleti Gusztáv.
 Bartalus István.
 Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Szigeti József.
 Szász Béla.
 Baksay Sándor.
 Berezik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Pasteiner Gyula.
 Rákosi Jenő.
 Badics Ferencz.
 17. Riedl Frigyes.

II.

**A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
 osztálya.**

Osztályelnök : Pauler Gyula rt.

Osztálytitkár : Pauer Imre rt.

Tiszteleti tagok :

Horvát Boldizsár.	Kállay Béni.
B. Radványi Béla ig. t.	Knauz Nándor.
Tisza Kálmán ig. t.	7. Szilágyi Dezső.
4. B. Nyári Jenő.	

A) Bölcs. és társad. alosztály.**B) Történettudományi alosztály***Rendes tagok :*

Tóth Lőrincz.
 Kautz Gyula ig. t.
 Hajnik Imre.
 Schvarcz Gyula.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre.
 Hoffmann Pál.
 Wlassics Gyula.

Rendes tagok :

Szilágyi Sándor.
 Fraknói Vilmos ig. t.
 Nagy Iván.
 Pauler Gyula.
 Thaly Kálmán.
 Károlyi Árpád.
 Hampel József.
 Pór Antal.

Láng Lajos.
 Hegedűs Sándor.
 Jekelfalussy József.
 12. Plósz Sándor.

Fejérpataky László.
 10. Thallóczy Lajos.

Levelező tagok :

Falk Miksa.
 Matlekovics Sándor.
 György Endre.
 Körösi József.
 Kozma Ferencz.
 Kováts Gyula.
 Concha Győző.
 Pulszky Ágoston.
 Medveczky Frigyes.
 Ballagi Géza.
 Réthy László.
 Óvári Kelemen.
 Alexander Bernát.
 Vargha Gyula.
 Kolosváry Sándor.
 Asbóth János.
 Földes Béla.
 Farkas Lajos.
 Nagy Ferencz.
 Fayer László.
 Ráth Zoltán.
 Edvi Illés Károly.
 Szathmáry György.
 Nagy Ernő.
 Böhm Károly.
 Kuncz Ignác.
 27. Gaál Jenő.

Levelező tagok :

Mátyás Flórián.
 Finály Henrik Lajos.
 Kerékgyártó Árpád.
 Ortway Tivadar.
 Zsilinszky Mihály.
 Myskovszky Viktor.
 Majláth Béla
 Czobor Béla.
 Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Pulszky Károly.
 Kőváry László.
 Ballagi Aladár.
 Bunyitay Vincze.
 Csaplár Benedek.
 Téglás Gábor.
 Acsády Ignác.
 Szádeczky Lajos.
 Csánki Dezső.
 Nagy Gyula.
 Óváry Lipót.
 Márki Sándor.
 Bubics Zsigmond.
 Marczali Henrik.
 Komáromy András.
 Békefi Remig.
 Karácsonyi János.
 Schönherr Gyula.
 29. Tagányi Károly.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.

Osztályelnök : Than Károly ig. és rt.

Osztálytitkár : König Gyula rt.

Tiszteleti tagok :

Hollán Ernő, ig. t.	B. Podmaniczky Géza.
Gr. Széchenyi Béla, ig. t.	Gr. Teleki Samu.
Semsey Andor, ig. t.	7. Fehér Ipoly.
4. Konkoly-Thege Miklós.	

A) Math. és phys. alosztály.

Rendes tagok:

Kruspér István.
 Than Károly ig. t.
 Szily Kálmán, főtitkár.
 B. Eötvös Loránd, elnök.
 König Gyula.
 Wartha Vince.
 Fröhlich Izidor.
 Schuller Alajos.
 Heller Ágost, főkönyvtárnok.
 Lengyel Béla.
 11. Lipthay Sándor.

Levelező tagok:

Hollósy Juszinián.
 Corzan-Avendano Gábor.
 B. Mednyánszky Dénes.
 Kerpely Antal.
 Réthy Mór.
 Schulhof Lipót.
 Balló Mátyás.
 Plósz Pál.
 Kherndl Antal.
 Rónai Horváth Jenő.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Vályi Gyula.
 Fabinyi Rezső.
 Illosvay Lajos.
 Zipernovszky Károly.
 Rados Gusztáv.
 Kosutány Tamás.
 Hankó Vilmos.
 Schulek Frigyes.
 Kövesligethy Radó.
 Kürschák József.
 Winkler Lajos.
 24. Lenard Fülöp.

B) Természettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Fodor József.
 Mihalkovics Géza.
 Krenner József.
 Högyes Endre.
 Entz Géza.
 Thanhoffer Lajos.
 Horváth Géza.
 Klug Nándor.
 9. Koch Antal.

Levelező tagok:

Galgóczy Károly.
 Chyzer Kornél.
 Duka Tivadar.
 Batizfalvy Sámuel.
 Böckh János.
 Bedő Albert.
 Klein Gyula.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Bielz Albert.
 Lóczy Lajos.
 Paszlavszky József.
 Schulek Vilmos.
 Brusina Spiridion.
 Laufenauer Károly.
 Schmidt Sándor.
 Genersich Antal.
 Török Aurél.
 Bókai Árpád.
 Franzenau Ágoston.
 Ónodi Adolf.
 Mágócsi-Dietz Sándor.
 Kétly Károly.
 26. Lenhossék Mihály.

Pálffy Albert koporsójánál.

(Elmondotta Szász Károly ig. és rt. 1897. deczember 24-én.)

A hanyatló század alkonyán, a folyó év késő estelén, utolsó napjaiban — s itt egy hosszú élet bekövetkezett végén állunk e koporsó felett . . . minden a vég felé siet! s a vég mindig szomorú gondolatokat költ, mert egy más életre, más jövőre nyíló, de még zárt ajtó, mely mögé nem láthatunk, azért bizonytalansággal s a bizonytalanság félelemmel tölt el.

Hosszú, munkás élet, mely itt bezárult s a hasznos munka oklevelei s emlékiratai már becsomagolva s eredményei számba vehetők. Az embert az egyháznak, melyhez tartozott, szolgálja egy csendes misével elbúcsúztatta s gyertyáját eloltva, itt hagyá — útjára bocsátva. Nekem az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság nevében kell még irodalmi érdemeiről szólanom s társunktól búcsút vennem.

Fiatalon — ezelőtt több mint egy fél századdal — egy akkor még keletkező új iskola soraiba állott, mely annyi merészséggel mint lelkesedéssel igyekezett új ösvényt törni az akkori irodalom dúsan virágzó, de egyes irányokban még töretlen mezején. Költői és prózai szépirodalmunk akkori nagyjai — csak Vörösmartyt, Bajzát és Jósikát nevezem — őszinte részvéttel, de még kétség s remény közt habozva, nézték a vakmerő ifjak törekvéseit, mert az új irány az akkor már diadalmas és meg-higgadt szellemtől és hangtól elütő volt, nyerhetve fényes diadalt is, de bukásnak is nézhetve elébe.

Tizedmagával, kik közt Petőfi, Jókai, Tompa, Obernyik, Degré váltak ki — szövetséget kötött; Pálffy regénynyel s kisebb elbeszélésekkel lépett a szövetkezetiek közé, kik egyes önálló műveken kívül új folyóiratot terveztek s fogadást tettek a meg-levő lapoktól egészen visszavonulni. A szövetség csakhamar fel-bomlott, a tervezett új lap nem jött létre, de az új iskola írá-nyához hívek maradtak s tehetségök és munkásságuk mindvégig

abban az irányban fejlődött és folyt. Az akkor fiatal tizből csak egy él ma még, Petőfi után a legnagyobb név. Pálffy a kilenczedik, a ki elköltözött. — Petőfi volt az első, ki ajkán a hazával és szabadsággal a harczmezőn esett el, lantja csak kardjával együtt törve össze.

Pálffy első regényei kevés hatást tettek s nevét közkeletűvé s országSZerte népszerűvé politikai hírlapíró munkássága tette: a Márczius tizenötödike című forradalmi hírlapjával, melynek jelszava a maga írói irányának is, mely az ódiság ellen tört, jelszava volt: „Nem kell táblabíró politika“. A forradalmi szellem s annak villanyos levegője volt élet-eleme s ez irányban oly hajthatatlan merészséggel, sokszor kiméletlenséggel, mint szabatos, világos, frázis-nélküli, igaz journalistai nyelven és stýlben írta napilapja cikkeit, senkit, a kor első hőseit sem kimélve, csak őszinte meggyőződésére hallgatva szólt nemzetéhez. A tettek korszakában a szóvirágok s üres frázisok becse letűnt; s Pálffyt újabb journalistai stýlünk megteremtőjének mondhatjuk.

Testestől-lelekestől a forradalomé volt; bár nem karddal, de annál élesebb tollával azt végig harczolta — s tollát csak Világosnál tette le, hol a hősök meghajtották zászlajaikat, letették fegyveröket s a vezérek kettétörték kardjokat . . .

Azután a bujdosás következett; sokan külföldre menekültek, a bujdosás keserű kenyérére, de jobb jövő, akkor hiú reményében. Ő a hazában bujdosott, rejtőzve az üldözés elől s Kölcsey szerint

Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában.

Mikor a vérsztörvényisékek s véritéletek megszűntek — ő is előjött rejtekéből s jelentkezett a hatóságnál. Elzárták az úgynevezett Új-épületben (melynek annyi gyászemlékkel telt falait, másfél százados fennállás után ma már lerombolják), de mivel véritételeket a bíróság már nem szolgáltatott, őt száműzték s Csehországba, Budweisba internálták.

Ismét tollához akart nyulni, de az idegen föld és levegő nem táplálta teremtmény lelkét s csak mikor — alkotmányunk helyreálltával — ő is amnestiát kapott: nyitak meg neki ismét a haza sorompói s elevenítette fel a honi levegő. Visszajöve

ismét journalistai (legélesebb s legtermékenyebb) tollához nyult s *Esti Lapok* címmel napilapot indított meg. Hirlapírói stylje most is a régi maradt, lapidaris, egyszerű, igaz és eleven. De már nem hatott úgy, mint akkor. Mert forradalmi levegő nem volt s az ő politikája is megszűnt az lenni. Lapja egy év mulva megszűnt s ő első tollát, az elbeszélőit vette kezébe s azt egész élete végeig, kitartóan és fáradhatatlanul forgatta — míg kiesett kezéből, a maga szóvirágtalan s feszelés és szárnyaló fantázia nélküli egyszerűségével és benső igazságával. Mint akkor az akkor uralkodó ízlésnek, úgy most a mainak, nem tetszett s a többség tetszését ismét nem nyerte meg. Elismertetése nem felelt meg érdemeinek! A világ egy félszázad alatt nagyot fordult körölte s az ízlés túlesapott azon a határon, a melyet ő akkor tűzött maga elé; s az uralkodó többségnek, mint akkor, ma sem tetszett eléggé. Csak azok méltányolják, a kik egykori kortársai voltak s pályáját kezdettől fogva kísérték, mi kevesen, még élők; s azok, kik az egyszerű, világos, de nemes ízlést s a regény igaz és tiszta szerkezetét többre becsülik az erőszakolt szövevényénél s a beteges hatásvadászatnál.

Irodalmi érdemeit méltatta a Kisfaludy-Társaság, mely már 1864-ben és a M. T. Akadémia, mely 1884-ben választotta tagjául s legutóbb az ezerforintos Péczely-jutalommal koszorúzta, pályája végén, egyik utolsó regényét s ezzel egész írói működését.

Igen, elköltözött barátunk, mi méltányoltunk mint író, tiszteltünk mint mocsoktalan jellemű embert és hazafit, szeretünk mint változatlan hű barátot, kiben „álnokság nem találtott” — s sóhajtvá teszszük le koszorúnkat ravatalodra.

Isten veled!

Jelentés az orientalisták XI-ik nemzetközi congressusáról.

(Goldziher Ignác r. tag előterjesztése az 1897. nov. 8-i ülésen.)

I.

Mikor 1894 szeptemberében az orientalisták Genfben egybegyült congressusa elfogadta a francia közoktatásügyi kormány meghívását, hogy a congressus 1897-ben Párisban tartsa XI. sessióját, a legtöbben úgy érezték, hogy az orientalisták párisi összejövele mintegy zárándokolás lesz az újkori orientalis tanulmányok bölcsőjéhez, szülőhelyéhez.

Az orientalis tudomány mai állásában legelőkelőbb érdemök van a német egyetemeknek. Itt teremtették e tanulmányok igaz tudományos alapját, a lankadatlan kutatásból előhozott gazdag anyagot itt alakították rendszerré, itt fejlesztették a tudományos munka biztos módszereit. A tanulmányok első kezdetei azonban nagyrészt Franciaországból és különösen Párisból indultak ki. Itt született meg az egyiptológia Champolionnal, itt a muhammedán irodalmak tudományos búvárlása Silvestre de Sacyval, itt a sinologia, valamint a keletázsiai műveltségek tudományos feldolgozása; a Louvre szolgált hajlékúal a babyloniai ásatások legelső eredményeinek, melyeket Botta francia konzul hozott napfényre. Még a biblia irodalomtörténeti és kritikai elemzésének eszméjét is legelőször (1753) Astruc francia orvos pendítette meg.

S még a Franciaországon kívül megindított orientalis kutatások is századunk elején több esetben csakis ez országban nyertek alkalmat, hogy a tudományos nyilvánosságba kilépjenek.

Az ind philologia nem Franciaország szülöttje; de csak a nagy Eugène Burnouf tanító termében és dolgozó szobájában nőtt európai tudományá. ¹ A göttingai gymnasium szerény collaboratorának, Grotefendnek, korszakos felfedezése, mely az ékiratos philológiának legelső gondolatát fejtette ki a helybeli tudós

¹ E tudományos hatásokról kimerítően szól James Darmesteter *De la part de la France dans les grands découvertes de l'Orientalisme moderne* című essay-jében (Essais orientaux, Paris 1883, 1—103. lapjain). — A régibb időkre nézve: Colomesius *Gallia orientalis, sive Gallorum qui linguam hebraeam vel orientales excoluerunt* (Hagae 1665, 4°).

társaság eléterjesztett latin nyelvű közleményben, csak akkor lett az európai tudomány kincsévé, midőn Silvestre de Sacy „Lettre à M. Millin, sur les inscriptions des Persépolitains“ czimű értekezésében a német iskolamester felfedezésének jelentőségét a művelt világgal megismertette.¹

Az orientalista congressus eszméjét is a párisi tudósok pendítették meg; az első congressust 1873-ban Párisban tartották.

Most hogy huszonnégy év alatt tíz congressussal az orientalisták az európai tudomány nagy középpontjait jóformán bejárták (Budapestre is vártak volna meghívót), úgy látszik, előlről kell kezdeni a geographiai körmenetet.

A XII. congressust már is Rómába, illetőleg Olaszország egy másik, még meghatározandó nagy városába hitta meg az olasz kormány.

Az amerikai orientalisták is pályáztak látogatásunkra; de e meghívónak megvalósítása egyelőre könnyen elképzelhető külső akadályokba ütközik.

A párisi congressus látogatásának arányai nem maradtak vissza az eddigi congressusok mögött; 700-on fölül volt a jelentkező tag, körülbelül 650 jelent meg személyesen. 18 kormány és 66 tudományos intézet és társulat hivatalos kiküldöttek személyében képviseltette magát.

Tőlünk Vámbéry Ármin tiszteleti tagunk a Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. ministerium, valamint a budapesti tudományegyetem képviselőjében. Kúnos Ignác tagtársunk és Rhousso-poulos a magyar állami keleti tanfolyam nevében voltak jelen; e jelentés írója a Magyar Tudományos Akadémiát képviselte. A congressus magyarországi látogatói között felemlíthetem még dr. Chester-t, a bostoni Harvard College fellow-ját, ki keleti tanulmányai révén kerülván hazánkba, mint az Egyesült-Államok konzula maradt meg körünkben. A hivatalos képviselőkkel nincsen kimerítve azok sora, kiket Akadémiánk a magáénak vall.

Kültagjaink köréből számos név diszíté a jelenlevő tagok lajstromát; ezek közül azonban kettő különös helyet igényelhet jelentésemben, azon kivételes állásnál fogva, melyet mint magyar kültagok akadémiánkban elfoglálnak: Stein Aurél, ki hivatalosan a pendzsábi angol-ind kormányt képviselte és Herz Miksa, az egyiptomi bej, ki az Institut égyptien nevében jelent meg.

A magyarországi tagok közül Vámbéryt, ki a megnyitó ülésen a magyar kormány nevében üdvözlő beszédet tartott,

¹ W. Meyer, G. Fr. Grotefends erste Nachricht von seiner Entzifferung der Keilschrift. (Nachrichten von der kön. Gesellsch. der Wissenschaften und der Georg-August-Universität zu Göttingen, 1893. évf. 574. l.): „So hat eigentlich S. de Sacy Grotefends Entdeckung in die gelehrte Welt eingeführt“.

a VII. (ethnologiai) sectio elnökévé választották; ugyane sectio egyik titkáráként Kúnos Ignác működött.

Egy tekintetben a párisi congressus külső képe felőlő különbséget mutatott, szemben azon congressusokkal, melyeken ezelőtt volt szerencsém személyesen részt venni. Congressusainkról eddig sem hiányoztak a keleti világ küldöttjei és képviselői, kik a keleti kulturák körül mozgó tárgyalásoknak afféle *couleur locale*-t kölcsönöztek. Oly nagy számmal mint ez alkalommal azonban még egy congressuson sem láttam együtt a keleti résztvevőket. S erre egyrészt magának a congressus székhelyének világvárosi jelleme, másrészt Franciaország gyarmati hatalma adott okot.

Chinát az ázsiai császárság párisi nagykövete *Csing-Csan* képviselte, nemcsak hivatalosan, hanem mint a munkálatok tevékeny résztvevője. Ő volt elnöke a „*Chine et Japon*“ sectionának. Volt ott vagy fél tuczat hindu is Indiából és Ceylonból, kik az ind philologia európai módszereit elsajátították és a nyugat tudományos munkáját közreműködésükkel elősegíthetik. Japáni embert is jó csomót láttunk a párisi congressuson. A keleti világ egyéb képviselőitől abban különböznek, hogy keleti egyéniségükről való lemondásukat és a nyugati műveltség tökéletes elsajátítását, már külső megjelenésükkel, első sorban európai viseletükkel és a nyugati nyelvek kifogástalan használatával mutatják ki. Alig van európai világnyelv, mely a congressus alkalmával a japáni képviselők egyikének vagy másikának ajkairól ne hangzott volna. Jóllehet társadalmi és művelődési törekvéseikkel az európai szellemhez leginkább vonzódnak a keletiek között, saját nemzetük értékének érvényesítésére is nagy buzgalommal szállnak síkra. Egyikük *Tetsusire Inujé*, a tokiói egyetemen a philosophia tanára, előadást is tartott annak bebizonyítására, hogy a japániak philosophiája nem az ind és chinai műveltség befolyása alatt keletkezett, hanem a japáni nemzeti szellem ős eredeti terméke és nagyban hozzájárult a japáni nemzeti jellem alakulásához. A speculativ munka nagy fejlettségének kimutatására (a XVII. század óta) az újabb japáni philosophia előkelőbb alakjait jellemezte.

A kelet igazi képviselőit most is a sok mohammedán emberben találtuk, kik jóval nagyobb számmal mint e congressus elődei alkalmából, — vagy 12-en voltak — jöttek közibénk Párisba.

A szultán most is egyik titkárát, *Kámil bej*-t küldte ki hivatalos képviselőül. Megjelent hitrokonai az iszlámvilág igen bő terjedelmét képviselték. Volt közöttük egy nagyon művelt jeruzsálemi muszlim író, volt néhány egyiptomi tudós, voltak algíriak, tunisziak, sőt marokkói ember sem hiányzott. Természetes, hogy a III. azaz az „archéologie et literatures musulmanes“ sectio felé vonzódtak. A nagy fogadó estélyeken, de még inkább a sectiók

üléstermeiben változatos megjelenésükkel, melylyel a stambuli efendi-divat s a marokkói burnuszos ruházat között a keleti viselet majd csaknem minden árnyalatát bemutatták, európai társaik közé elegyedve, mint mondani szokás, elég jól festettek.

II.

A congressus hét osztályra oszlott; ugyanis: 1. az *árja népek*; alosztályok: a) India, b) Irán, c) Nyelvészet;

2. a *szélső Kelet*; alosztályai: a) China és Japán, b) Indo-China, maláj népek;

3. *muzulmán irodalmak*;

4. *semita népek*; alosztályok a) általános sémi philologia, a) assyriologia;

5. *Egyiptom és afrikai nyelvek*;

6. *Görögország keleti kapcsolata*;

7. *Ethnographia és folk-lore*.

A párisi congressus *belső* szervezete tehát egészen nem különbözött közvetlen elődeitől egyében, mint az alosztályok felállításában, a mi azon előnnyel járt, hogy így könnyebb volt hét nap alatt azon 230 előadással és közleménnyel végezni, melyek az egyes osztályokban bejelentve voltak.

A *külső* szervezet dolgában volt ez alkalommal miről panaszkodni. E szervezet gyakorlati hiányai közé tartozott többek között a központi bizottság azon intézkedése, hogy az összes sectiók *egyidejűleg* tartották üléseiket. Így aztán azon tagoknak, kiket állandó érdeklődés kötött le azon sectióban, melybe beiratkoztak, egyáltalán lehetetlenné vált, egyéb osztályokba ellátogatni és az őket közelebből érdeklő egyik-másik tárgyalást vagy értekezést meghallgatni. Más congressusokon legalább arra ügyelt a rendező bizottság, hogy a rokontárgyú sectiók egymás tárgyalásaiban kölcsönösen részt vehessenek. Az iszlám és a semitikus sectiók mindig külön időben tartották üléseiket. Igaz, hogy ez időrendezésnek, a congressus hatásának szempontjából, voltak számbaveendő nyomós okai. Így többek között a gyűjtemények és kiállítások látogatása is, melyre a délutáni órák voltak rendelkezve, arra kényszerítette az intézőket, hogy a sectiók kivétel nélkül egyidejűleg a délelőtti órákat vegyék igénybe. A mely sectiók gazdag tárgysorozatukat a hivatalból kijelölt idő alatt ki nem merítették, egy-egy délutánnal is megtoldották üléseik idejét. Ebben a helyzetben volt az az osztály is, melybe magam iratkoztam: a muhammedán irodalmak és régiségek osztálya. Arról tehát nem lehetett szó, hogy a speciális érdeklődéssel eltelt congressista vendégszereplésre vállalkozzék tudományos meggyéjén kívül. E körülményt hozom fel mentségül arra nézve, hogy eddigi

jelentéseimtől eltérőleg, sectiómon kívül ez alkalommal csak vajmi fogyatékos áttekintést nyújthatok a tudomány előbbrevitelére szolgáló fontosabb előadásokról.

Az időrend hiányait még a napról-napra kiadott Bulletinben alkalmazott sommás eljárás is tetézte. Így tehát a főbb dolgokról is csak, úgyszólván, társadalmi úton vagy maguknak a szerzőknek utólagos vallatásával értesülhetett az ember.

Egy igen régen óhajtott, üdvös reformot azonban már ez alkalommal is megvalósított a congressus némely sectiója, és remélhető, hogy az egyes osztályokban már is érvényesített újítás ezentúl általánossá válik.

A ki arról van meggyőződve, hogy még az orientális tudományok haladása sem csupán a szoros értelmű tudós szakemberek dolgozó asztalainak javára történik, hanem azzal a hivatással bír, hogy a művelt nagy közönség történelmi szemléletének tágitására szolgáljon, nagy örömmel üdvözlzi ez újabb irányt.

Régóta belátják már, hogy a congressus nem annyira az *egyéni munka* bemutatására van hivatva, mint a tudomány *általános állásának*, nagy *eredményeinek* és *haladásainak* feltüntetésére. E szempontból régóta kíváncsnak hangoztatták, hogy az egyes sectiók tárgyalásait egy beható jelentés előzze meg azon nagy mozzanatokról, melyek az előző congressus óta az illető tudományok terén felmerültek és az ismeretek előbbre vitelére szolgáltak. Noha ez alkalommal még nem a sectiók összes vonalain, de mégis már némely osztályban akadtak vállalkozó tagok az ily jelentések előterjesztésére. Ily összefoglaló jelentéseket szerkesztettek *Chabot*, az aramæus philologia, *Moret*, az egyiptologia, *Basset*, az afrikai és *Krumbacher* a byzanci tanulmányok haladásáról az utolsó congressus óta. Ez áttekintő jelentések közül különös kiemelés érdemel *Strzygowski* gráci tanár előadása a byzanci művészetet illető kutatások haladásáról és jelen állásáról, miközben élénk világításba helyezte e tanulmányok hézagait és legsürgősebb igényeit, valamint néhány éppen szőnyegen levő műtörténeti napi kérdést, p. o. a kopt és arab művészet kapcsolatát a byzanci művészettel. Mindezen kérdések adattárát közel időben együtt fogjuk találni a Leroux könyvkereskedő czégtől megindított nagy vállalatban *«Monuments de l'art byzantin»*, melynek két első kötete legközelebb meg fog jelenni.

III.

Szinte magától értetődik, hogy az egyes osztályokban a keleti tudományok terén a legutóbbi években felmerült nagy fontosságú felfedezések külön előadásokban foglalkoztatták a szakférfiakat.

Itt első helyet érdemelnek azon jelentős dolgok, miket a nagy archaeologiai felfedezések gazdag talaja, *Egyiptom* földje, nyújtott a tudománynak a legutolsó években.

E vívmányok között egy sines fontosabb, mint azok, a történelmi látókörünket ismét egy évezreddel kitágító felfedezések, melyeket *Flinders-Petrie*, *Amélineau* és *de Morgan* ásói hoztak napvilágra Abydos és Neggáda vidékén. Ez ásások eredményei Egyiptom történetét a Kr. e. IV. évezred határszéléig töltik ki pozitív, kézzelfogható adatokkal; az I. dynastia már nem tartozik a mesék, vagy legjobb esetben a praelistoria korszakába; az említett kutatók az I. egyiptomi dynastiából való királyok sírhelyeire bukkantak, környezve Egyiptom palaeolithikus korszakának emlékeitől. Együttal az eddig ismert legrégebb emlékeken mutakozó, fejlődött hieroglyph-írásrendszer primitív előzményeit is megtalálták a neggádai koporsókat fűdő feliratokon, melyeknek szövege azonban mindeddig daczol a megfejtők kísérleteivel. E meglepő felfedezések egészen új szempont alá helyezik az ősi Egyiptom ethnologiai viszonyait,¹ az őslakosság és a bevándorlott (valószínűleg ázsiai) kulturnép kérdését, melynek megoldását *Schweinfurth*, e felfedezések ethnologiai tanulságának nem rég szentelt értekezésében, a sírokból talált köeszközök alapján már biztos felelettel kísérlette meg.² Nagy érdeme *Sethének*, hogy ezen fontos felfedezéseket hű fényképmásolatokban mutatta be a congressus tagjainak, kiknek ezáltal alkalma nyílt a bemutató szaktudós magyarázatai révén ez új ásások kulturtörténeti és ethnologiai fontosságát átérteni.

Az egyiptomi leletek az assyriai feliratokkal osztoznak azon kapcsolatos érdeken, hogy tőlük a bibliai tudomány is felvilágosítást vár az ótestamentomi irodalomban foglalt történetre nézve. A legutolsó pár év felfedezései most váratlan fényt derítenek Kanaánnak azon korszakára, mely az izraelita népnek ez országban való megtelepedését közvetlenül megelőzte. A genfi congressusról szóló jelentésemben volt alkalmam szólni az úgynevezett Tell el-Amárna-feliratokról és azon tanulságról, melyet

¹ J. de Morgan, *Recherches sur les origines de l'Egypte*. 1. kötet: *L'age de la pierre et les métaux*; 2. kötet: *Ethnographie préhistorique et tombeau royale de Négadah*. Paris (Leroux) 1897.

² *Über den Ursprung der Aegypter*. (Verhandlungen der Berliner Anthropologischen Gesellschaft, 19. Juni 1897) 263–286. lap.

ez ékiratokból a Kr. e. XIV. századbeli Kanaán néprajzi és politikai helyzetére vonhatunk.¹ Azóta az apparátust egy egyiptomi felfedezés gyarapítja — ha nem is egy bizonyossággal, de legalább is egy kérdéssel, vagy tán éppen egy talánnyal, mely az utolsó congressus egyiptológusait is foglalkoztatta. Ily felfedezések kapcsán már szinte hozzászoktunk *Flinders-Petrie* nevével találkozni. Most vagy két éve e szerencsés felfedező a régi Thebae földjén, a Nilus baloldálán eszközölt ásatásai alkalmával egy fekete gránitból készült stélára bukkan, melynek hátsó tábláján Merenptah egyiptomi király (1230 Kr. e.) syriai győzelmes hadjáratának nagy eredményeivel e feliratokon szokásos nagy hangon dicsekszik. A legyőzött városok, tartományok és népek során, melyek mind Philistaea és északi Syria között terülnek el, felemlíti a *Jesirál* népet is, mint a mely fölött győzelmet aratott. Itt volna — ez volt a tudósok első gondolata — Izrael népének legrégibb megemlítése, még pedig már mint Palesztinában lakó önálló népé, mely ellen a Pháráo győzelmes háborút visel.

Ámde mindeddig úgy tudtuk, hogy csak Merenptah utódjának idejében vonulnak ki az izraeliták Egyiptomból. Hogyan győzheti le őket Merenptah már mint Palesztinában lakó népet? Ez a kérdés, melyre különféle úton keresik a feleletet. *Steindorff* és vele többen az egyiptológusok és biblikusok közül, azt hiszik, hogy az exodust megelőző időben tényleg már folyamatban volt az izraeliták megtelepedése nyugati Palesztinában.² Mindenféle hypothesis halmozott fel e kérdésekre nézve *Hommel* müncheni tanár legújabban megjelent munkájában.³ Vanak azonban oly tudósok is, kik a thébai feliraton talált *Jesirál* név azonosítását nem tartják végleg eldöntött kérdésnek, úgy hogy daczára a tagadhatatlan hasonlóságnak, mégsem Izrael neve lappangana alatta.

Már hogy Egyiptomról szólok, hadd kapesoljak mindjárt a Nilus országának legősibb és ókori idejére vonatkozó felfedezésekhez az egyiptomi ókort bezáró időről szóló egy érdekes közleményt, melyet *Krall* bécsi egyiptológusnak köszönünk. Krall ugyanis a Rainer főherczeg papyrusai között egy Augustus császár korszakában másolt demotikus okmányt talált, melynek szerzője Bokkhoris régi király szájára mindenféle jóvendölést ad Egyiptom

¹ L. Jelentés az orientalisták IX. nemzetközi congressusáról, *Akadémiai Értesítő* III. köt. 644. l., v. ö. *Budapesti Szemle* XCII. köt. (1897) 298—299. l.

² *Mittheilungen und Nachrichten des deutschen Palaestina-Vereins* 1896. évf. 45. l.

³ *Die altisraelitische Überlieferung in inschriftlicher Beleuchtung* (München 1897.).

országát érő szerencsétlen eseményekről, az országnak meghódításáról egy ázsiai birodalom felől, az istenképek elhurczoltatásáról és több efféléről. E „siralmak“-at mindenesetre az események tényleges bekövetkezése után, mintegy vaticinium post eventum-ot adták a régi, bölcseségéről híres király szájába, körülbelül abban az időben, melyről a Krall-tól felfedezett demotikus papyrus keltezve van.

Ez az irodalomtörténeti tény azt a kérdést ébreszti fel bennünk, vajjon nem az e fajta egyiptomi irodalomban lehessen-e typusát találni a II. században görög nyelven zsidó és keresztyén körökben támadt sibylla-könyveknek, melyek a Bokkhoris jóslat mintájára szólnak a jövőndő (a szerzők korában már mult) eseményekről? Egy példával több azon irodalmi hatásra nézve, melyet a haldokló egyiptomi műveltség időszámításunk első korszakában a keresztyén és zsidó világra gyakorolt.

Ugyancsak az egyiptomi sectionak *Ermann* berlini tanár jelentést tehetett egy irodalmi vállalatról, melynek létrejötte mintegy tanújele azon biztos módszernek és azon megállapodott eredményeknek, a melyekhez az egyiptomi philologia ez idő szerint már eljutott. E tudomány művelői most már azon helyzetben vannak, hogy a régi szövegekben található teljes szókincset egy *Thesaurus*-ban összefoglalhatják. E munka, mely az egyiptologia biztos eredményeit van hivatva szótári alakban magába foglalni, a német birodalmi kormány költségén és a berlini, göttingai, lipcei és müncheni akadémiák közös felügyelete alatt a német szaktudósok közreműködése mellett készül. *Ermann* azon reményt fejezte ki, hogy az anyag gyűjtésével 1904-ig, a munka teljes kiadásával 1913-ig elkészülnek.

IV.

Az *úrja* sectióban most is sokat foglalkoztak buddhista dolgokkal. A vallástörténet e fejezetének, azóta hogy európai művelői Helvetiában találkoztak, nagy és fontos ujsága akadt. Érdekesség dolgában alig volt századunkban e téren hozzáfogható felfedezése az ind régiségtudománynak; ugyanis megtalálták a hosszú időn át hiába keresett Kapilavastut, Buddha Sakija-Múni szülőhelyét. *Dr. Führer*, a szanszkrit philologia tanára Luknowban (Indiában) volt e feledésnek indult híres hely szerencsés felfedezője, illetőleg azonosítója, Nigliva helység táján Nepal tartományában, melynek kormánya nagy féltékenységgel nehezíti meg az európai tudósoknak országa területén az archaeologiai kutatásokat. *Führer* e vidéken eszközölt expedíciója alkalmával felfedezte azon kastély romjait, melyet Asóka, a buddhista egyház Konstantinusa, vallásának ez avatott emlékhelye fölé a Kr.

előtti harmadik században emelt; felfedezte a feliratokat, melyek azonosításának helyességét minden kétség kívül helyezik: „Itt született — úgymond e feliratok egyike — Buddha, a világról lemondó Sakija . . . itt látott napvilágot a mindenek fölött tisztelt lény“.¹

A buddhismus történetének és irodalmának többféle részletes mozzanatával foglalkoztak e sectióban. Értesülésem szerint a szakembereket leginkább érdekelte a Dhammapadam buddhista munka egy régi, nyirfakéregre (a rendes ind devanagari írástól különböző, úgynevezett) kharosti betűkkel írt kéziratának bemutatása *Senart* párisi tanár által. E kéziratot, mely a szanszkrit írás eddig ismert legrégebbi emléke, a szerencsétlen véget ért *Dutreuil de Rhins* szerezte keletázsiai utazása alkalmával. Az ind nyelvészeket az írásemlék annyiból is érdekli, minthogy nyelve mind a páli nyelvtől, mind pedig az Asóka-feliratok nyelvétől elüt.

E közleményt *d'Oldenburg Sergius* orosz szanszkrittudós azon közleménnyel toldhatta meg, hogy ugyanezen kézirat egyéb részei Sz.-Pétervárra kerültek; e részekből egyúttal fényképmásolatokat is előmutatott. Egyébként is sok szó esett e sectióban a buddhismusról. *Oldenberg*, kieli tanár, kinek Buddha életrajzát tárgyaló könyve annak idején nagy feltűnést keltett, *Taine*-nek a buddhismust illető értekezéséről szólott. *Taine* ugyanis az indiai vallástörténet e nevezetes tüneményét is a maga *milieu*-elméletével magyarázta. Annak okát, hogy a pessimistikus világnézet épp Indiában keletkezett, *Taine* India éghajlatában keresi: ezt teszi felelőssé a buddhista világnézet alapeszméiért.

A szanszkrit kutatásoktól jó távol álló *Taine* nézetének előadása érdekes vitára adott alkalmat, melynek során különösen *Rhys Davids*, a buddhismus legnagyobb ismerőinek egyike, lépett sikra a milieu-elmélet alkalmazása ellen. Ugyanezen angol tudós különben abban a helyzetben is volt, hogy saját feleségének egy értekezését olvassa fel, azon állásról, melyet az *akarat* a buddhismus pszichológiájában elfoglal. A szellemes hölgy e nagy tetszéssel fogadott és élénk discussióra alkalmat nyújtó értekezésébe a Schopenhauer és Nietzsche akaratelméleteinek fejtegetését is belevonta.

Ugyanazon sectióban mutatta be hazánkfia, *Stein Aurél* kultagunk, *Kalhana Radsatarangini* című munkájának (Kasmir története) szövegét, melynek ugyanő három évvel ezelőtt tette közzé tudós magyarázatokkal és bő excursiókkal ellátott fordítását. E munka legfontosabb részei közé tartoznak Kasmirnak és fővá-

¹ E felfedezésnek leghitelesebb elbeszélése a *Journal of the Royal Asiatic Society* 1897-iki júliusi füzetének reá vonatkozó két cikkében található 615—621., 644—651. ll.

rosának, Szrinagárnak, Steintől tervezett topographiai mappái, melyeknek előállítására alkalmával szerző a régi krónikában előforduló helyneveket tudományos módszerrel azonosította a modern elnevezésekkel. Stein közleménye elismerést aratott szaktársai részéről; ez elismerésből az ind kormányának is jutott, a miért Steint e munka közzétételében hathatósan elősegítette.

E sectio nyelvészeti tárgyai közül különösen méltó kiemelésre Geiger Vilmos úttörő értekezése a veddákról, Ceylon szigetének e primitív vadásznépéről és nyelvéről; azt mondják, hogy a vedda nyelvet legelőször igazán exact tudományos alapon ismertető nyelvészeti kísérlet ez.

Az iráni alosztályban az ó-persa és örmény philologia számos részletét tették szóvá; Jackson, amerikai professor, a nem rég elhunyt James Darmesteter ösvényén indulva, az Avesta némely eszméjét az ind mythológiával kapcsolta össze; Msérianitz, Kalemkiar és Adjarián örmény tudósok saját nemzetük irodalmáról terjeszték elő kutatásaikat, míg Drouin a sassanida feliratokról szólt.

V.

A sokoldalúság, melylyel a második sectio a *Szélső Kelet* különféle tartományainak nyelveivel, irodalmaival és műveltségével foglalkozott, arányban áll azon fokozódott érdeklődéssel, melylyel néhány év óta a nyugati világ a Kelet legtávolibb részét hatása körébe bevonta. A chinai irodalom kutatása ezen felül mindinkább közelebb kapcsolatba kerül az általános historiai tanulmányokkal. Különösen az indologusok becsülik most elsőrendű segédeszközként saját tanulmányaik szempontjából. S erről Sylvain Lévi és Chavannes számos dolgozatai tanúskodnak. „A chinaiakról — így szól az utóbbi tudós — el lehet mondani, hogy valósággal historiai szellem tünteti ki őket; bárhová eljutnak, utazóik tudósításai világosságot terjesztenek és a zavart szétoszlatják. Indo-Chinában épp úgy mint Jávában, Sumatrában, Indiában, Kasmirban és Nepálban, Középázsiaiban, Mongolország síkságain, a hol török származású Khánok uralkodtak, mindeütt chinai szövegek világosítják fel és hozzák rendszerbe a homályos és zavaros adatokat, melyeket feliratokból és helyi krónikákból merítünk. Ha valaha odáig jutunk, hogy Keletázsia népeinek történeti fejlődését pontosan ismerjük, ezért főképen a chinai íróknak fogunk hálával tartozni.“¹

¹ A record of the Buddhist religion as practised in India and the Malay Archipelago (671—695) by I-tsing^a. (Oxford 1896) ismeretése alkalmával: Revue de l'histoire des religions (1897) XXXV. köt. 352. lap.

A chinai philologia ez állását mutatták azon értekezések, melyeket Fortris, Schlegel és a sinologia egyéb kiváló képviselői terjesztettek elő. Hirth, a német sinologok közt ez időszerint a legnevezetesebb, a chinai festészetről értekezett.

Japánnak, mely óriási lépésekkel közeledik három évtized óta a nyugati műveltséghez, az európai tudomány azzal mutatja magát hálásnak, hogy a maga részéről meg nagy buzgalommal megy neki a japáni kutatásoknak. Londonban három év óta egy japanologiai társulat is alakult, melynek a titkára *Diósy Arthur* magyar származású ember, ki e congressuson a japán nyelvről előadást is tartott. Számos értekezésben szövegezték a buddhizmus történetéről a japán irodalomban. *Inúje* előadását a japán philosophiáról már fentebb volt alkalmam megemlíteni.

Franziaország uralkodása, illetőleg protectorátusa Indo-China nagy területein előkelő tényezőül szolgál abban, hogy a Szélső-Kelet néhány tartománya mindinkább szorosabb kapcsolatba kerül az európai tudomány orientális munkaköréhez. Kambodzsát illetőleg a congressuson különösen kiemelkedett *Aymonier* nagy discussióra okot szolgáltató értekezése Kambodzsa régi történetének néhány pontjáról, az ottani építészet régi emlékeiről, a buddha vallás elterjedésének nyomairól Kambodzsában. A buddhizmus történetének szempontjából sokat emlegették Sziámot is, a hol újabb időben egy régi buddhista klastrom falain (Vat-sidumban, Éjszaki Sziám) Dsátakákat (buddhista vallásos és ethikai tanító szövegeket) találtak, melyeket *Feer León* mutatott be. Szóltak egyéb irányban is a sziámi nép szokásairól, babonáiról stb. Nem hiányoztak e sectio alosztályainak tárgyalásaiból a koreai, birmáni, annami, a különösen *Aristide Marret*-ől tanulmányozott malai népek nyelvét és szokásait tárgyaló értekezések sem.

E sectióba került az orkhoni feliratok megfejtéséről és elemzéséről híres dán kultagunknak, *Thomsen*-nak értekezése is a turk nyelvek phonetikájáról.

VI.

Az *ethnographia* és *folke-lore* sectióban, melynek *Vámbéry* volt az elnöke, tartotta *Kúnos* tagtársunk előadását a *török népköltészetéről*. A tetszéssel fogadott tanulmány bevezetésében *Kúnos* felemlítette mindazokat a népirodalmi és népköltészeti műfajokat, melyek a saját gyűjtése alapján, ma már ismeretessé váltak. Jellemezte őket egyenként mind nyelvi, mind néprajzi szempontból és azokat a sajátos vonásokat igyekezett belőlök kiválogatni, melyek megkülönböztetik az európai és nem-muhammedán néptermékektől. Lyrái, epikai és drámai csoportokra osztotta dolgozatát, megállapította e csoportok tartalmi és formai értékét és

behatóbban ismertette a török népköltészetnek, illetve a verselésnek eddigelé teljesen figyelmen kívül hagyott rhythmikai sajátosságait. A népmeséknél (mathal) az európai mesekincsessel való összehasonlításra nyílt alkalma, és itt is gondos kézzel válogatta ki azokat a népmesei motívumokat, melyek egyrészt az európai mesegyűjteményekben is megtalálhatók, de másrészt tisztán török-muhammedán jellegűeknek látszanak. Dolgozata nyelvészeti részében az oszmán népköltészetnek nyelvezetéről, a vulgáris nyelvről beszél, összehasonlítja az irodalmi nyelvvel és az újabb török irodalom fejlődésében látja azt az egészségesebb irányt, mely szakítva a régibb tradíciókkal, hova-tovább a népnyelvhez kezd közeledni.

Sokat foglalkoztak ez osztályban a keleti világ különféle országainak kőkorszakával és ennek emlékeivel. *Hamy*, a párisi Musée d'ethnographie öre, az indo-chinai tartományok kőkorszakának emlékeit a malai szigeteken talált megfelelő tárgyakkal hasonlítván össze, az összehasonlítás eredményeiből a két népcsoport ethnographiai kapcsolatára von következtetéseket. Ugyanő, egy másik előadásban, Indo-China és Jáva emlékeivel közel rokonságban levő tárgyakat mutat ki Amerika őslakosságának építészetiében. Ez alapon Amerika ősnépének Ázsiával való prae-historikus kapcsolatát vitatja. Azt hiszi, hogy a legközelebbi congressus már rendelkezni fog azon adatokkal, melyeket e kérdés megfejtésének érdekében az amerikaiaktól szervezett expedíció felmutatni fog. — *Chantre* a kappadokiai kőkorszakot tette tanulmány tárgyává, *Germer-Durant*, a domokos-rend ifjú jeruzsálemi archaeologiai iskolájának buzgó munkatársa a Palesztina, különösen Gileád vidékének kőkorszakbeli emlékeiről értekezett.

A sectio tagjai még *Moret* fejtegetéseit hallották az ókori Egyiptom családjogáról, *Grenard* tanulmányát Keleti Turkesztán és Tibet ethnographiai viszonyairól, a tibeti régiség residuumairól a mai tibeti népszokásokban. *Chaffanjon*, kinek középázsiai kiállításáról még lesz alkalmam szólni, a nestorianismus kiterjedéséről szól Turkesztánban és Mongolországban és azon számos keresztyén sírról, melyek e területeken fenmaradtak. Több mint száz, syr nyelven szerkesztett nestoriánus feliratot hozott haza utazásából.

Még szanszkrit dolgok is fordultak elő e sectióban, mely az orientalismus különféle szakaszait néprajzi szempontból műveli. *Regnaud*, francia szanszkritista, több indiai mythost és hagyományt vetett etlnographiai vizsgálat alá.

Azt határozták, hogy jövőben a geographiát is, mely amúgy is sűrűen fordul meg e sectió tárgyalásaiban (most is *Deniker* az oroszoktól véghezvitt Ázsia-utazásokról 1873—1895. értekezett), belefoglalják a sectio hivatalos elnevezésébe.

VII.

A Görögország keleti kapcsolatával foglalkozó sectióval legelőször az 1892-iki congressus (London) idejében bővítették azt a kört, melyre az orientalizmust kiterjeszteni szokták. Akkor Gladstone előadása „Archaic Greece and the East“ avatta fel ez osztályt, melynek az agg államférfiú volt első elnöke. Genfben fentartották e sectiót, mely azonban csak a jelen alkalommal erősödött meg korunk leghíresebb byzantinistáinak: Krumbacher, Strzygowsky, Bikelas, Schlumberger, Diehl, Cumont stb. részvétele által. Ez osztályban a vallás-, az irodalom-, a műtörténet terén felmerülő azon mozzanatokot tárgyalják, melyek a hellenismus és orientalizmus történelmi kölcsönhatását mutatják fel. S a congressus jelen sessiója elé is elég érdekes és ébresztő tanulmány került e körből. Említsük csak Cumont dolgozatát a mazdeismus (ópersa vallás) terjedéséről Kis-Ázsiában, mely élénk eszmecserére adott alkalmat a Mithras-cultus hatásáról Görögországra és egyáltalán a nyugati világra. — Halévy a babyloni mythoszoknak görög hajtásait némi túlzással tárgyalta. — Khakhanoff georgiai tudós görög munkák georgiai fordításairól szólt, nevezetesen a Physiologus georgiai versiőről. Érdekesekek voltak e sectio művészettörténeti tárgyalásai, melyeket Strzygowsky fentemlített általános Jelentése méltó módon vezetett be. Különös fontossággal bírt Schmidt Károly dolgozata a kopt művészetről és kapcsolatáról az ó-egyiptomi művészettel, mely kérdés, Gayet és Ebers dolgozatai révén, néhány év óta a keleti műtörténet művelőit előkelő módon foglalkoztatja. Reinach előadása alkalmából még a keleti egyházi zene eredete is szóba került. A delphi-i temploménekek tudós megfejtője azonban eredmény nélkül keresett kapcsolatot a görög egyház liturgikus zenéje és a régi görögök istentiszteleti zenéje között. Teljes joggal kevesli a pozitív adatokat, melyek — különösen az ő fáradozásai révén — az utóbbiról ez idő szerint a tudományos kutatás rendelkezésére állanak.

VIII.

A *semitikus* philologia osztálya a tárgysorozat bősége miatt két alosztályra oszlott, a mennyiben az assyriologia az általános semmitismusból külön csoportul vált ki.

Ez utóbbiban, melynek, mint rendesen, Halévy, Oppert, Hommel és Haupt értekezései kölcsönöztek elevenséget, leginkább Scheil atyának, az École des hautes études assyriologus tanárának közleményei keltettek feltűnést. Babylonia földjén az ókori Sippur helyén eszközölt ásataiból ugyanis a babyloniai vízözönmondának egy újabb, eddig ismeretlen töredékét mutathatta fel Ammi-

Zaduga babyloniai király idejéből (körülbelül 2000 Kr. e.). A babyloniai vizözönmonda eddig ismert szövegei sokkal későbbi időből valók (VII. század Kr. e.). Már ez adatból is kitűnik, mily fontos Scheil felfedezése a babyloniai irodalomtörténetre és közvetve azon kérdésre nézve, hogy e mondakörhöz, mily viszonyban állanak a Genesis elbeszélései a vizözönről.

A semitismus általános osztályát, melyben *Müller D. Henrik* és *Hommel* a sábai philologia több kérdéseiről, *Berger* és *Lagrange* a petrai feliratokról, *Chabot* és *Lamy* az aramaeus, *Conti Rossini* az aethiop irodalom dolgairól értekeztek, ez alkalommal is nagyban foglalkoztatták a bibliai philologia kérdései is. Leginkább azonban egy discussio érdekelhette a sectiót, mely azon nagyfontosságú felfedezéshez fűződött, melylyel a genfi congressus óta az apokryphák irodalmának terén ismét *Lewis* és *Gibson* tudós hölgyek, kiknek felfedező szerencséjéről már előbbi jelentéseimben is alkalmam volt szólni, lepték meg a tudós világot. Nem kisebb dologról van itt szó, mint arról, hogy a két hölgy az Ó. T. egy apokryph könyvének teljesen elveszettnek vélt eredeti szövegét elhozta Keletről Európába, melynek szaktudósai most szakadatlanul az érdekes és fontos szöveg kritikai tárgyalásával foglalkoznak.

Jézus, Sirákh fia, az ó-testamentum apokryphái közé sorolt könyvét Kr. e. 200 körül írta héber nyelven. A szerző unokája 132 körül nagyatyja munkáját görög nyelvre fordította; későbbi időből való a könyv syr fordítása. Még a IV. században Kr. u. Sz. Jeromosnál megvolt a Sirákh héber eredetijének egy példánya, melyre azonban fordító tevékenységét nem terjesztette ki. A X. században a keleti zsidóság körében még nyoma van a könyv eredeti szövege ismeretének; ez idő után azonban csakhamar nyoma vész; a XV. század óta az irodalomból még híre is elpusztul. Mrs. Lewis volt oly szerencsés, hogy az elveszettnek vélt könyv egy részét Keleten szerzett papyrus-tekercsek között magával hozza Angolországba; az oxfordi és cambridgei egyetemek birtokába átment néhány töredékben ez egyetemek tudósai a Sirákh könyve héber eredetijének a XXXIX. fejezet 15. versétől egészen a XLVIII. fejezet 10. verséig terjedő részére ismertek. Azt mondják, hogy nagy remény van arra, hogy a cambridgei egyetemen őrzött, eddig még nem rendezett nagy halmazból e régi könyv még egyéb töredékei is előkerülnek. De az eddigelé ismeretessé vált darabok is elég alapot szolgáltatnak arra, hogy belőlük a könyv eredeti szövegének nyelvi jelleméről, a héber nyelv irodalmi fokáról a Kr. e. III. században meggyőződést szerezzünk, elég apparátust azon kritikai munkához is, hogy a görög és syr fordítók eljárásáról és megbízhatóságáról ítéletet alkossunk. Ez ítélet nem lehet túlságosan kedvező; nem képes megerősíteni bizalmunkat

azon apokryph munkák görög és az azon alapuló keleti fordításai iránt, a melyeknek eredeti szövege — mint az egészében 51 fejezetre terjedő Sirákh túlnyomó részéé is — elveszett. Ily kritikus bűvárlatokra most az oxfordi egyetem díszes kiadványa nyújt alapot, mely a fölfedezett héber töredékek kiadásával a görög és syr fordításokat szembeesíti, egyúttal pedig mindazon idézeteket is egybegyűjti, melyek Sirákh bölcsességéből a régi irodalomban előfordulnak.¹ A congressuson Halévy, ki a héber Sirákh töredékekről az imént tett közzé egy minden részletre kiterjedő monographiát,² adott alkalmat a kérdések beható megvitatására, melyből azonban az éleselméjű férfú azon állítása, mely szerint a héber Sirákh a II. században, azaz a szokott feltevésnél egy századdal régibb időben keletkezett légyen, nem került ki győztesen.

IX.

Legjobban vagyok tájékozva azon sectio munkálatai körül, melyhez magam is tartoztam és melynek munkálataiban közvetlen részt vettem; értem a *Langues et archéologie musulmanes* című osztályt. Ebben némely nyelvészeti értekezésen kívül (Lambert, Landberg, Seybold, Kampfmeier) a mohammedán irodalom, művelődéstörténet és régiség néhány fontos kérdése került szóba. *Karabacek* egy nagy mértékben elmemozdító előadásában az arab számjegyek eredetét tette vizsgálódása tárgyává. A legrégibb arab írásemlékek legalaposabb ismerője minden egyes számjegy genealogiáját, palaeographiai elváltozásainak minden egyes átmeneti alakját az okiratokból merített adatok alapján szemléltette velünk és a későbbi írástörténeti fejleményt a legrégibb ősalakokra vezetvén vissza, újból biztosabb alapra helyezte azon tételt, mely szerint az arab számjegyek egyenesen az ind számjegyekből keletkeztek. Amazoknak ősalakjai, melyeket csakis a papyrusok tanulmányozása óta ismerünk, a legközvetlenebb módon találkoznak az indeknél használatos számjegy-alakokkal.

Nagyérdekű irodalomtörténeti essay-kat hallottunk a muhammedán irodalomtörténet két mesterétől, *Barbier de Meynard*-tól és *De Goejé*-től. Az előbbi a IX. század egy arab költőjének jellemzését adta élénk, korszaka viszonyaiból világítva meg

¹ *The original Hebrew of portion of Ecclesiasticus (XXXIX, 15 to XLIX, 11), together with the early Versions and an English Translation; followed by the Quotations from Ben Sira in Rabbinical Literature.* Edited by A.E. Cowley and Ad. Neubauer. (Két facsimilével.) Oxford, at the Clarendon Press, 1897. — Most a héber szöveg újabb kiadását és magyarázatát bírjuk Smend-től.

² *Étude sur la partie du texte hébreu de l'Ecclésiastique récemment découvert,* par Joseph Halévy (Paris, 1897.).

Muszlim b. al-Valid divánját és nagy vonásokban rajzolva a költő jelentőségét az arab irodalomtörténetben. Az ifjabbaknak e tanulmány ébresztő gondolatokat nyújtott azon magasabb szempontokról, melyekből az irodalomtörténet e távoleső részével foglalkoznunk kell.

De Goeje egy kéziratban levő arab geographust ismertet, *Ibn Mudsávirt*, kinek eddig csak Sprenger kivonataiból („Die Post- und Reiserouten des Orients“) ismert munkáját a Bibliotheca geographorum arabicorum eddigelé már kilencz kötetre terjedő során legközelebb kiadni szándékozik. Az arab geographiai írók, a mint a gr. Kuun Gézától szerkesztett forrásmunkából is láthattuk, nagy érdeket mutatnak a tőlük érintett országok, városok, népek intézményei, szokásai iránt és ennél fogva a kulturtörténet gazdag forrásaiként szolgálhatnak. De Goeje ez előadásában különösen az *Ibn Mudsávir* munkájából merithető kulturtörténeti tanulságokat helyezte előtérbe.

Valósággal meglepő közleményt nyújtott egy mohammedán tagtársunk, *Abderrahim* efendi, kairói tudós. Ez *Abu-l-Ala al-Ma'arri*-nak (meghalt 1057.), Syriából való és különösen szabadgondolkodásáról, a felekezeti hit leküzdéséről ismert rationalista költőnek, kit leginkább Kremer jellemzéséből ismerünk,¹ egy eddigelé ismeretlen munkáját fedezte fel, melynek czime: *Kitáb alghafrán*, azaz: „a bünbocsánat könyve“. E munkában a költő teljesen a *Divina Comoedia* módjára a paradicsomban, purgatoriumban és a pokolban vezeti körül olvasóit. A két századdal későbben író Dante-val még azon vonásban is megegyezik, hogy e sétáit egy kalauz útmutatása mellett végzi, kinek neve *'Ali b. Manszúr*. Ez vezeti körül a költőt az alvilágban.

Ha *Abderrahim* úr a töle fölfedezett szöveget közzéteszi, és, a mint várható, francia fordítással kíséri, kétségtelenül az általános irodalomtörténet kutatóinak is fontos problémát nyújt: a *Divina comoedia* eszméje és alakja két századdal Dante előtt.

Egy másik muhammedán író, *Ruhi el-Khálidi*, jeruzsálemi tudós, nagy fáradtsággal járt utána a muhammedánság statisztikájának. Kutatása eredményeül azt állítja, hogy az európai tankönyvek e részben helytelen adatokat közölnek. Vizsgálódásai szerint, melyeknek részleteit egy Párisban két év óta megjelenő „*Revue de l'Islam*“ utolsó számában (1897-iki 21. sz.) tette közzé, a muhammedánság jelen létszáma legalább is 280—300 millióra tehető.

Magam *Abu Hátim al-Szúlsisztáni*, (865—70 körül meghalt író) egy munkáját ismertettem, melyet a cambridgei könyvtár egy

¹ Über die philosophischen Gedichte des *Abul 'Alá Ma'arri*. Eine culturgeschichtliche Studie. Bécs, 1888. (Bécsi akad. Értesítője CXVII. köt.)

a szerző idejéhez közel álló unicum kéziratban őriz; ennek helio-typikus másolatát *Bevan* cambridgei tanár saját költségén elkészíttette és egyik példányát a congressus asztalára letette. Ez alkalomból a ritka munkára vonatkozó tanulmányaim eredményeit közöltem szaktársaimmal azon irodalomtörténeti tanulmány bemutatásával, mely a cambridgei kéziratnak tőlem előkészített editója bevezetéseül fog szolgálni.

Sectionk tagjai sorában nagy számmal voltak az arab művészet és műtörténet ez idő szerint legjelesebb ismerői. Ezek között azon, *Strzygowsky*től is melegen pártolt kívánság nyilvánult, hogy a mór művészet történetének kérdései számára egy külön ülést rendeljünk. Meg is toldották az ülések idejét egy délutánnal, melyben *Gauckler*, *Dufour*, *Roy*, *Saladin*, *Van Berchem*, *Herz bey* az arab művészet, különösen az építészet történetének kérdéseit vitatták meg és a jelenlevő *Strzygowsky* kutatásait és tapasztalataikat a byzancezi műtörténet terén elért eredményeihez viszonyította. E délutáni ülés volt általános szempontból mindenesetre sectionk legérdekesebb ülése. E műtörténeti előadásokat már egy délelőtti ülésen vezette volt be hazánkfia, *Herz bey*, kultagunk, egy nagy tetszéssel fogadott mesteri essay-vel: *az arab művészetről Egyiptomban a mameluk szultánok uralkodása idejében*, melyben azon historiai okokat világítja meg, melyek a nevezett szultánok idejében kifejlődött művészi mozgalomnak irányát meghatározták.

E sectionnak volt egy *hivatalos* tárgya is. Már a londoni congressus alkalmával (1892) felmerült az iszlám egész körét felölelő *encyklopaedia* szerkesztésének eszméje. Ez eszme megpendítője, *Robertson Smith* cambridgei tanár, halálával az irodalmi vállalat előkészítése zátonyra került, de Genfben (1894) ismét szóvá tették. Ez alkalommal engem bíztak meg azzal, hogy a szükséges előmunkákat eszközöljem. Kötelességem volt most ezekről jelentésemet egy héttagú bizottsághoz tenni, melynek ülésén alkalmam volt a jelentésben csak érintett részleteket bővebben előadni. A tárgyalások eredménye az lett, hogy a congressus magáévá tévén a kifejtett szempontokat, egy kilencztagú állandó bizottságot küldött ki, azon meghatalmazással, hogy az iszlám encyklopaediája ügyében a congressus megbízásából és ennek nevében a szükségeseknek mutatózó hivatalos lépéseket tegye meg.

X.

Íme, vajmi hézagos és darabos ismertetése azon főbb mozzanatoknak, melyek az orientalismus különféle szakaszainak művelői szemében a párisi congressuson eltöltött napokat tartalmazták. Értékesekké váltak azok, a szaktársak személyes érintkezésére kínálkozó alkalmatosságok által is, melyek közül nem legutolsósorban említendő az azon hivatalos receptiók, melyek a congressus tagjait egybegyűjték és egyes szaktudósoktól kiinduló meghívások, melyek a közös tudományos érdekekkel bírónak kellemes alkalmat nyújtottak a szűkebb érintkezésre és termékeny eszmecserére.

A szervező bizottság jól cselekedett, midőn arról is gondoskodott, hogy a congressus tagjainak a keleti tudományt közelről érdeklő gyűjtemények és intézetek hozzáférhetők legyenek. Nem kell külön kiemelni, hogy a város, melyben tartózkodtak, mily gazdagsággal dicsekedhetik e téren, mily bőséggel vannak itt felhalmozva és mily tudományos módszerrel rendezve a keleti régiség kincsei épp úgy, mint a modern keleti műveltség tanújelei.

A Louvre egyiptomi gyűjteménye között sem kisebb szakember kalauzolt mint *Maspero*. A Salle asiatique-ban a semiták a sémi palaeographia alapvető adatait szemlélhették eredetiben, első sorban az Esmunázár phoenikiai király koporsóját, meg a Mésa moábita király diadaloszlopát. A ki régen nem volt itten, most megismerkedhetett a Sarzec assyriai szerzeményeivel és a Dieulafoy házaspár ásatásainak műtörténeti eredményeivel.

Páris egyik kiváló keleti gyűjteménye, melyhez foghatót a világ egy városa sem mutathat fel, a Guimet Emil-től alapított *Musée de l'histoire des religions*. Guimet úr, ki egy délután ritka kincseinek bemutatására a congressus tagjait vendégeikül fogadta a múzeum díszes termeiben, a hatvanas években keletázsiai utazásai alkalmával különös gondot fordított a keletázsiai vallások történeti emlékeinek egybegyűjtésére. A ehinei, japáni, indiai, koreai, kambodzsai stb. vallások ismeretét előmozdító tárgyakból, bálványképekből, Buddhaszobrokból, kultusz-eszközökből, historiai szempontokból egy rendszeres gyűjteményt alkotott, mely sok ideig lakóhelyén Lyonban volt felállítva. E gyűjtemény és a Guimet úr áldozatkészségéből vele kapcsolatosan alapított irodalmi vállalatok előkelő tényezők voltak a vallástörténet, mint historiai tudomány kifejlődésében. Hogy a Musée Guimet — röviden csak így nevezik — tanítási célokra inkább hozzáférhető legyen, 1888-ban Guimet Páris városának ajándékozta mindinkább gazdagodó s teljesedő gyűjteményét azon feltétellel, hogy a város külön épületben helyezze el és őrzéséről s tudományos kezeléséről gondoskodjék. Páris városa az ajándékot szívesen

elfogadta és a Trocadero közelében felépíttette azt a díszes múzeumot, mely most a gyűjtemény öre, *Millouétól* szerkesztett Catalogue raisonné-val a nagy közönségnek is értelmes vizsgálódásra ad alkalmat a nagy keletázsiai vallások története körül. Ez intézet, a Collège de France és az Ecole des hautes études-ben majd csaknem egyidejűleg felállított vallástörténeti tanszékeket kiegészíti és gazdag anyagaival az Annales du Musée Guimet, (eddig 27 quart-kötet) nagy monographiáinak témáit szolgáltatja. Guimet, ki az alapító buzgóságával mai napig személyesen látja el az intézet tudományos szolgálatát, folyvást bővíti élete e munkáját. Ide helyezte el csak nem rég azon ásatások eredményeit, melyeket az ő útmutatása szerint a régi Antinoë helyén Gayet folytattott, a kutatások eredményeivel új adatokat hozván napfényre az Isis-kultus terjedéséről és módozatairól, mely eredményeket Guimet úr, ki mint tudományos író is előkelő helyet foglal el, csak pár héttel ezelőtt tett közzé az Académie des Inscriptions értekezései során.¹ S még egyéb tárgyakkal is épp a congressus alkalmából bővítette amúgy is gazdag és változatos gyűjteményét. Ez alkalmi járulékok közül különösen a párszi tűzimádók kultuszát ábrázoló csoport egészíti ki a gyűjtemény eddigi gazdagságát. Különösen azonban a keletázsiai műveltség az, melynek Guimet úr nagy előszeretettel gondját viseli. A buddhismus minden egyes szektája a legnagyobb részletességgel van egy-egy külön szekrényben képviselve. A gyűjtött tárgyak nemesek az illető népnek vallásos irányát és hagyományát tüntetik fel, hanem épp oly fontos mutatványai a műtörténetnek is, a mennyiben e népek-nél a művészeti törekvések nyilvánulásának legelőkelőbb alkalmát a vallásos élet adja. E termekben aztán a nagy izléssel és tudományos tapintattal összeállított és rendezett gyűjtemény között a Collège de France és az Ecole des hautes études azon tanárai, kik a keletázsiai vallás és műveltség történetét tanulják és tanítják, együtt találják az anyagot, a melyre a saját kutatásaikban hivatkozhatnak, és melylyel oktatásuk foganatját elősegíthetik.

Meg ha valami buddhista pap kerül a francia fővárosba a Musée Guimet szekrényeiből a templommá átalakított könyvtárterembe hozzák át azon szektának, melyet a főtisztelendő úr vall. speciális kultusztárgyait és azoknak gyülekezete, kik Párisban a Nirvánára aspirálnak, virágáldozataival járulhat Buddha oltára elé. Szeptember 14-ére Guimet úr egy ceyloni buddhista papot kerített egy ily istentisztelet céljából, melyre a congressusnak még Párisban időző tagjait meghívta. Fájdalom, magam nem várhattam be a látványosságot, melyről sok szó volt a hírlapokban is.

¹ *L'Isis romaine*, par M. E. Guimet.

A Musée Guimet-en kívül az orientalista congressus alkalmából rendezett kiállítások közül reánk mindenesetre legérdekesebb és legtanulságosabb volt az a válogatott gyűjtemény, melyet a *Bibliothèque nationale* igazgatósága az őrizetére bízott kincsekből egybeállított. E kiállítás ugyan nagyrészt csak bibliographiai jelentőséggel bírt, de másrészt a keleti tudományok irodalomtörténetének oly okmányait szemléltette velünk, melyek különben csak ritkán jöhetnek legtöbbször keze ügyébe. Ritka kéziratokat és ősnymtatványokat láttunk itt nagy ízléssel csoportosítva irodalomtörténeti szempontok szerint. Első sorban érdekesek voltak ezek között a keleti könyvnyomtatás ősművei. Csak például idézem a sokból egy 1514-ben előállított arab horarium-ot, ez volt az első arabnyelvű nyomtatvány, egyúttal a II. Gyula pápa költségén Gregorio Gregorió-tól Fanóban berendezett könyvnyomda egyedüli terméke; Pedro de Alcala Vocabulista arauigo en letra castelana 1505-ből való granadai kiadását, mint az első valaha megjelent arab nyelvtant és szókönyvet, egyúttal első kíséreltet az arab nyelvnek román betűkkel való átírására; melléje sorakozik a Franciaországban kiadott első arab nyelvtan 1539-ből; a Konstantinápolyban Zeid Agától berendezett első könyvnyomda első terméke: Ván-kuli arab-török szótárának első kiadása, 1641-ből. Egy másik szekrényben láttuk a pentateuchus első héber kiadását (Bologna 1482), Tissard héber nyelvtanát (Páris, 1508), az első párisi nyomtatvány, melyben héber betűket alkalmaztak; Lascaris görög grammatikájának Milano 1476-ik kiadását, mely arról nevezetes, hogy ez volt a legelső görög nyomtatvány; az Aldina első termékét 1494-ből stb.

Nagyon becses dolgokat állítottak ki a *Bibliothèque nationale* kéziratgyűjteményének kincseiből, a legbecsesesebből, a Dhammapadam legrégebbi kéziratáról, mely egyszersmind az eddigelé ismert legrégebbi szanszkrit kézirat, már fentebb az árja sectio tárgyalásai során volt alkalmam megemlékezni. Volt ott a keleti kalligraphia számos remekműve, a Sahnáme egy képekkel illusztrált példánya, mely a persa szafi-királyok könyvtárából került ki, úgymint más persa költők divánjainak díszes példányai, melyek eredetileg irodalomkedvelő persa sáhok könyvtárai számára készültek. Charles Schefer úr, a congressus elnöke, ki tudvalevőleg a keleti kéziratokban leggazdagabb magánkönyvtár birtokosa, saját gyűjteményéből néhány nagybecsű darabot engedett át a kiállításnak, úgyszintén Henri Cordier tanár, sinolog könyvtárából, 25 darabbal tette tartalmasabbá a keleti irodalom különféle ágaira szóló bibliographiai gyűjteményt. Ott láttuk még a keleti utazások legrégebbi leírásait, kéziratban és nyomtatott példányokban, Marco Polo és Mandeville legrégebbi kiadásait, megtoldva a legrégebbi mappákkal stb. Hogy e ritka gyűjtemény

tudományos hasznát elősegítse, a Bibliothèque nationale a kiállítás egy fölötté tanulságos és maradandó becsű catalogue raisonné-jével ajándékozta meg a congressus tagjait; a könyvecske függelékében a Cabinet des médailles keleti emlékeinek szabatos áttekintését közölte.¹

Ezenkívül a congressus tagjai specialis érdekkörük szerint még egyéb kiállításokból is meríthettek tanulságot; *Bing* úr, „Le Japon artistique“ szerzője, ki utazásainak eredményeivel és ezek nyilvános kiállításával a japán művészet történetének ismeretét nagy mértékben mozdította elő, japáni gyűjteményének bemutatására szívesen fogadta a congressus tagjait. *Chaffanjon* úr a természetrajzi múzeumban kiállított középpázsiai gyűjteményét szemlélteté az etnographiai osztály tagjaival. E gyűjteményt ő maga szerezte össze Középpázsiaiban, Mongolországban és Szibériában; tárgyai között számos régiség látható Afrásziab (Samar-kand) és az ókori Sogdiana fővárosa (Bejkend) romjaiból, úgymint e területek mai mecsesművészetének mutattványai is.

Barbier de Meynard úr, a congressus alelnöke, mint az *Imprimerie nationale* keleti osztályának felügyelője, közvetlen szemléletet nyújtott nekünk ez intézetről, a legelsőről és legelőkelőbből azok közül, a melyekből arab-török, persa, majd később hieroglyph írásjegyekkel nyomtatott szövegek előkerültek. Érdekes volt látni a keleti tudomány ez executiv műhelyét és csodálhatni a nyomdai technika azon tökéletességét, melylyel itt a keleti irodalmak emlékeinek gondos és külsőleg is méltó kiadását eszközlik. De tanulságos egyúttal ez intézetben a keleti typographia régiségeit is szemlélni azon gyűjteményekben és ereklyékben, melyeket az *Imprimerie nationale* e mesterség fejlődése történetéből megőrizett. Még most is láthatni itt azon arab-perzsa betűket, melyeket *Savary de Brèves* francia követ (1589—1611) Konstantinápolyban metszetett.

¹ Onzième Congrès des Orientalistes. Exposition de la Bibliothèque nationale. (Ernest Leroux, éditeur) 98 lap. 16-rét.

Adalék a legújabb keletű Cicero-cultus jellemzéséhez.

(Kivonat *Schvarcz Gyula* rt. október 11-i előterjesztéséből.)

Értekező két újabb munkát mutatott be kritikai méltatásban. Ezek közül az egyiket, a „*Cicero im Wandel der Jahrhunderte*“ (Leipzig, Teubner) címűt Zielinski szentpétervári egyetemi ny. r. tanár írta, a másikat „*Die antike Humanität*“ (Berlin, Weidmann) Max Schneidewin, hírneves német philologus. A Zielinski műve a gyakorlott tárczairók érdekesítő elnevezéseire és csillogó tollára emlékeztet, de szerföltött hízagos és fölületes. Kettős czél lebeg előtte: először Cicero kételkedik születésnapját (1895 január 3.) az életrajza legfőbb mozzanatainak magasztaló kidomborítása, valamint azon hatásnak nem kevésbbé magasztaló ecsetelése által, a melyet Cicero halála óta az utókorra le egész a jelenkorig gyakorol vala, megünnepegni, és másodsor, lehetőleg befeketíteni a tudományos haladásnak mindazon munkásait, a kik nem követik vakon a philologiai orthodoxismusnak hagyományos kifejtett, de ma már jórészt tudománytalan, mert szemben a tárgyilagos szakértő kritika legújabb eredményeivel ma már teljességgel tarthatatlan tanításait. Zielinski alig mond valami újat Cicero életéről; az is a mit mond, csak arra vall, hogy nem tanulmányozta át Ciceronak összes műveit és töredékeit, nem különösen az ő leveleit, a melyekből merítve hasonlíthatlanul kimerítőbb és hasonlíthatlanul tárgyilagosabb tanulmányt írt O. E. Schmidt „*Der Briefwechsel des M. Tullius Cicero von seinem Prokonsulat in Cilicien bis zu Caesars Ermordung*“ (Leipzig, Teubner 1893). És éppen azért, mert nem tanulmányozta át Ciceronak összes műveit és töredékeit Zielinski: éppen ezért nem képes még csak vázlat-szerűleg sem teljes képet nyújtani Ciceroról. Egyfelől nem ismeri Zielinski azon árnyfoltokat, a melyek Cicero alakját mint Catilina egykori ügyvédjét elvitatlanul beszennyezik — igen is, beszennyezik, mert Cicero saját maga vallja be az ő bizalmas leveleiben, hogy összejátszott az ő ellenfelének ügyvédjével, ezt megvesztegette az ő saját felének jogtalanul összeharácsolt pénzével, sőt megvesztegette ez által az esküdtbírákat is, a mint-hogy ujjongva említi föl az ő bizalmas levelében, hogy most már le vannak kenyezve az esküdtbírák is, és így most már

nines mitől tartani — másfelől pedig ő, a ki Cicerot egekig vágyik minden tekintetben emelhetni — éppen azt nem tudja, a mi Ciceronak mint államférfinak a legnagyobb dicsőségére válik a fölvilágosult jelenkor szemében: Zielinski ugyanis nem tudja, hogy Cicero a M. Terentius Varro peplographikus encyklopaediája a „*Hebdomades*“ megjelenésének alkalmából így kiált föl: „Ugyan tehetnénk-e nagyobb szolgálatot a hazának, mint ha az ifjúság neveléséről, fölvilágosításáról gondoskodunk?!“ Cicero, mint a népnevelés előharczosa, ez alapon történelmi tény, és éppen ezen történelmi tényt nem ismeri Zielinski. De nem tudja Zielinski azt sem, hogy Cicero bölcsészeti műveit éppen nem lehet az ő szerzői tulajdonának tekinteni a szó szigorúbb kritikai értelmében. Gyönyörűen vannak megírva mind e művek, maga a szellemesen fejtegető eszmemenetben nem egy tündöklő ötlet, valamint maga a ragyogó stílus is tagadhatlanul magának Ciceronak a szellemi tulajdona: ámde a tartalom mégis görög bölcsészekről: Platontól, Aristotelestől, Epikurostól van kölcsönözve; különösen Panaitios és Poseidonios valamint egyéb stoikus írók, sőt a skepsist illetőleg még az *Új-Akadémia* bölcsészeti is folytonos eltulajdonítással vádolhatnák őt, úgy a „*De Natura Deorum*“-ot, mint egyéb bölcsészeti műveit („*Tuscul.*“ stb.) illetőleg.

Ámde még így is, mint a görögöktől kölcsönvett gondolatok földolgozója is nagy érdemeket szerzett magának Cicero, és már csak úgyis mint a görög philosophiának ékes latin nyelvű lelkes terjesztője. Fölemelkedett a fölvilágosultság oly magas fokára, hogy kérelhetlenül ostorozhatta a babonát, a csodákban való hitet, a jövődö mondást, a kuruzslást. Tette pedig ezt rendíthetlen erkölcsi bátorsággal — ő a deismus első úttörője a római világban. Erkölestana is — „*De officiis*“ stb. — annyira tisztult, hogy meg kell hajolnunk előtte. A mi pedig az ő politikai magatartását illeti: ha túlhajtja is a dolgot Zielinski, midőn teljesen correctnek tartja a Cicero folytonos ingadozását Caesar és Pompeius pártja közt: annyi mégis elvitázhatlan, miszerint Cicero, a kinek a programjában, még a bölcsészetiiben is benne van a „*tolerantia*“, a mit már Voltaire is észrevett, a *vegyes államformához* (Polybios) ragaszkodván lelkének teljes erejével, ezen állameszménye irányíthatta az ő politikai magatartását inkább mint akár a Pompeius, akár a Caesar párturalma iránti tekintetek. Theramenes is ily helyzetbe jutott az ő *hoplitacensus*ra alapított állameszményével. Semmiesetre sem lehet tehát őt annyira elítélni, mint ezt Mommsen teszi.

Több újat tartalmaz a biographiai résznél Zielinski munkájában azon szakasz, a melyben a muszka szerző azon óriási hatást ismerteti, a melyet Cicero az utókorra gyakorol vala.

Három nagy korszakot különböztet meg e részben Zielinski. (Egész sajátyszerűleg így nevezi ő e korszakokat, hogy: „*Eruptionsperioden*“.) Az első korszakot szerinte a *keresztység elterjedésének* ideje képezi, a másodikat a *renaissance*; a harmadikat pedig a *modern fölvilágosodás* kora, melyet az 1789-ben kitört francia forradalom nyitott meg. Az első korszakra vonatkozólag Zielinski főleg az egyházatyák nyilatkozataival foglalkozik és azt igyekszik kimutatni, hogy a classikus ódontság és az egyház tanai közt ebben a korszakban éppen nem állott fönn oly szenvedélyes antagonismus, mint a hogy ezt az újabb kritika állítja. Ezt kimutatni természetesen nem sikerül neki kellő mértékben. A renaissancera vonatkozó tanulmányait nagyon hiányosnak találják Zielinskinak már eddigi tudós kritikusi is; annival inkább kell hangsúlyoznunk, hogy a mi újat Zielinski e művében napvilágra hoz, az a francia forradalom szereplő alakjainak állásfoglalására vonatkozik, szemben a Cicero emlékezetével. Valóban szerföltt érdekes mindaz, a mit e részben Zielinski Mirabeau, Saint Just, Camille Desmoulins, Robespierre, Guadet stb. nyilatkozataiból közöl.

Úgy tünteti föl Zielinski mind e szónokokat és politikusokat, mint a kik nemcsak az ő szónoki babérait túlnyomólag a Cicero beszédei tanulmányozásának köszönhették, de a kik még az ő eszméiket is Cicerotól kölcsönözték (a mi természetesen nagyon is komikus állítás, ha csak nem tisztán a retorikai műfogások alkalmazására vonatkozó eszméről, helyesebben ötletekről van szó). Sőt Zielinski még azt is állítja, hogy a francziák 1789 után a Cicero műveiből merítették az ő *esküdtbíróági* intézményök gondolatát is, többre becsülvén a Cicero által megörökített római esküdtbíróági intézményt az angol esküdtbíróági intézménynél, a miért azután nem is jutott eszökbe nekik, hogy ez utóbbit, már t. i. az angolt utánozzák. Ebben is túloz Zielinski.

Hogy azonban a muszka tudós éppen nem valami intran-sigens korybant a Cicero-kultus körül: ez nagyon is kiderül azon polemiciából, melyet ő ugyancsak jelen kis művének második felében lépten-nyomon folytat az ő ellenfeleivel. Ha az ember az ő szövegének a végső lapját (101. l.) olvassa, a hol egész átszellemülő kéjérettel olvad ő — a muszka tudós — bele Lenau-nak, a búskomor költőnek azon gondolatába, hogy „úszva jött a fellegeken Jupiter és esőket nyomott a Megváltó vérző fejére!“ — ha mondom az ember ilyen és ehhez hasonló áradozásokkal találkozik Zielinski munkájában; akkor azt kellene hinnünk, hogy a Cicero alakja iránti fanatizmus mindvégig nem ismer sem határt, sem zabolát a szentpétervári tanár munkájában. Ámde, hogy ez éppen nincs így, hanem, hogy Zielinski képes még a Cicero

legkegyetlenebb ledorongolójának, magának Mommsennek is émelegösen hízog bókogat mondani, akár egy selyemharisnyás udvaronc az maga fejedelmi gazdájának: hát ez látható Zielinski azon soraiból, a melyekben (37. l.) ez a Mommsennek Cicero-elleni irgalmatlan invectiváira azt mondja, hogy azok kecses vitérszurasok — „graziöse Fleuretstiche“, a melyek előtt nem lehet bámulattal meg nem hajlani“. Drumann ugyan, a ki Cicerot szintén kegyetlenül megkritizálta, aljasan pórias — „pöbelhaft“ — kritikusnak nevezi, a ki csak *undort* („Ekel“) ébreszthet az ő Cicero-elleni kritikájával: de ez már egészen más; Drumann, Róma ezen nagyérdemű modern történetírója már meghalt, Drumann már sem nem árthat, sem nem használhat Zielinskinék, Mommsen azonban még él, és éppen ezért jó lesz neki a kedvében járni, bármennyire lerántotta is ő a Zielinski ideálját, Cicerot, egész a sárga földig! A jóhiszeműség hiánya azonban nemcsak ez esetben nyilatkozik meg e munkában. A philologiai orthodoxismus ostromlói, éppen a tudományos haladás leghatározottabb előharczosait minden áron mint „Finsterling“-eket igyekszik föltüntetni (101. l.) és különösen a berlini philosophust, Nerrlichet halmozza el mindenféle gúnynévvel és az irodalomba nem illő hangon tömördek ráfogással, sőt egyenes rágalommal illeti őt, szavainak értelmét csúri-csavarja, erőszakosan elferdíti, nyilatkozatainak összefüggését kiforgatja, csak hogy a nemszak tudós, tágabb körű művelt közönség előtt befeketithesse. Hogy mennyire rosszhiszemű Zielinskinék a Nerrlich műve („*Das Dogma vom klassischen Alterthum*“) fölötti kritikája, kiderült, a többek közt abból is, hogy Zielinski el akarja a közönséggel hízetni, miszerint Nerrlich Göthét erőnek erejével a „Dogma“ antagonistái közé akarván iktatni, ezt csakis egyetlenegy Wolfram vonatkozó passus révén teszi (85. l.), holott Nerrlich a maga művében Göthe nyilatkozataiból egész tömeg szemelvényt közöl, a melyekből kétségbevonhatlanul megérthetni, hogy a nagy német költő éppen nem tartozott azok közé, a kik a görög-római ódon-ságot csak magasztalni szokták. Az meg, hogy a muszka tudós Nerrlichnek még rendkívüli tudományos alaposságát is, melyet pedig eddigelé még minden elvi ellenfele föltétlenül elismert. szintén egész cynikus módon kétségbevonni merészli, no ez meg már éppen nevetség. Hasonlóan komikus hatást ébreszthet csak a hozzáértő olvasóban, midőn Zielinski mérgesen nekiront még azon elvtársainak is, a kik, daczára az ő tizenhárom-próbás orthodox-philologus voltuknak, mégis lelkiismeretes kritikus kötelességöknek tartják elismeréssel adózni értekező bűvárlatainak. Ezen orthodox elvtársait Zielinski az oly kutyához hasonlítja, a mely még hízeleg annak, a ki azt éppen megkorbácsolta — „d'un air de bon chien battu“ — 88. l. Mindebből láthatni, hogy a

Zielinski műve éppen nem mehet komoly számba, és hogy mégis zajt ütött az irodalomban: ezt főleg behízelgőleg érdekesítő irányának, szellemes ötleteinek és a nagy befolyású Teubner-féle kiadócézég recensensi reklámjainak köszönheti.

Jóval alaposabb és egyúttal sokszorta terjedelmesebb is a másik munka, mely tulajdonkép szintén a Cicero-cultusnak áll szolgálatában, jóllehet ezen cím alatt jelent meg, hogy „*Die antike Humanität*“. Szerzője, Max Schneidewin, egészen más ember mint Zielinski. Roszhiszeműséget, vagy csak utógondolatot is éppen nem vethetni a szemére; őszintén mondja el minden irányban azt, a mit hangyaszorgalommal üzött, valóban avatott tanulmányainak ugyancsak gazdag tárházából kifejtett. A baj csak az, hogy daczára az ő rengeteg philologiai ismereteinek, (különösen Cicero műveinek tárgyában) éppen nem jártas egyúttal a modern haladás vívmányaiban, s alig árul el számbavehető avatottságot egyáltalán a modern ismeretkörre és eszmekörre vonatkozólag. Szóval megdöbbentőleg szűk az ő látköre. Ennek tulajdoníthatni azután, hogy daczára komoly tudóshoz illő kritikai önmérséklésének, ő is túlzásokra ragadtatja magát ugyancsak a Cicero-cultus értelmében. Azt ugyan nem tudja szabatosan meghatározni, hogy melyek az „antik humanitás“ fogalmának a háttérvonalai; lépésről-lépésre polemizál ugyan mindazokkal, a kik újabb időben azon „antik humanitás“-ról írtak, ki akarván mutatni, hogy hézagos, sőt hogy nagyon is egyoldalú az ő fölfogásuk az „antik humanitás“-ról, a mely szerinte az idősebb Skipio görög műveltségű környezetében vette eredetét, Ciceroiban nyerte a maga vezéralakját és a római társadalom legelőkelőbb rétegében vert gyökeret, itt is csupán meglehetősen szűk körben, míg azután Octavianus Augustus uralomrajutása után nemsokára bevégezte a maga pályafutását: de arra, hogy ezen „antik humanitás“ fogalmát, a melybe beleérti még a nyelvet a civilisatiót, sőt a jogot is — ez utóbbi kettőt csakis azon komikus alapon, hogy Cicero egyik passusában ez a szó fordul elő, hogy „*civilisque*“, a másikban pedig ez, hogy „*hominis*“ — lényegileg meghatározza és az ekként nyert tiszta, világos fogalmat minden oldalról körvonalozza, semmiképen sem vállalkozik. Merő tapogatózás az egész a határnélküli homály bizonytalanságában. Daczára e jellemző tényköriülménynek, Schneidewin mégis nem csekélyebb dolgot állít, mint hogy az „antik humanitás“ fogalma sokkal nagyszerűbb valami, mint a „modern humanitás“ fogalma, sőt hogy az „antik humanitás“ fogalma már magában foglalja a „modern humanitás“ fogalmát is. Hogy az ilyen theorema merő képtelenség: ez kiviláglik egyebek közt már csak azon álláspontból is, melyet a *rabszolgaság* kérdésében úgy amaz, mint emez elvileg elfoglalnak. Az „antik humanitás“ éppen nem

támadja meg — még Schneidewin szerint sem — a rabszolgaság intézményét sem a gyakorlati politikában, sem az elméletben, hanem egyenesen *Aristoteles* „*Politiká*“-jának álláspontjára helyezkedik. *Aristoteles* pedig *Alkidamas* és *Lykophron* rabszolgaságellenes tanaival szemben határozottan természeti szükségességnek jelenti ki a rabszolgaság intézményét, azt állítván, hogy ez az intézmény már az emberi természetben gyökerezik, miután vannak emberek, a kik már természeti tulajdonságaiknál fogva egyenesen rabszolgáknak születnek. Maga Cicero sem távolodik el ezen állásponttól; legfőlebb szelidebb bánásmódot ajánl a rabszolgákkal szemben. Azt ugyan kívánatosnak tartja, hogy ne az olesó rabszolgát, hanem inkább a drága zálogtárgyat dobják a hullámok közé a kicsi járműről, ha a hajó a tenger háborgása közben különben már meg nem menthető: de odáig még *Cicero* sem megy el, a mit a „modern humanitás“ a maga elengedhetlen követelményeképp állít föl, hogy t. i. minden rabszolgaság, mint már elvben kárhoztatandó visszaélés, mindenütt és örök időkre megszüntetessék. Nem; Cicero még azon elvi magaslatra sem bír fölemelkedni, a melyre a Kr. u. III-dik és IV-dik századbeli nagy római jogászok már tényleg fölemelkedtek, a midőn a II-dik század stoikus bölesészei, de főleg *Epiktetos* és *Marcus Aurelius* tanainak kihatása alatt, keresztülvitték, hogy a rabszolgát, a melyet eddigelé a római jogrend csakis „*res*“-nek, semmiféle állandó jogoltalomra nem jogosult *tárgynak* tekintett, most már bizonyos tekintetben jogoltalomra jogosult *személynek* tekintette a törvény és a bíróság is. Szóval az „antik humanitás“ még nem is gondol a rabszolgasági intézmény megszüntetésére, holott a „modern humanitás“ már a limine kérlelhetlenül visszautasítja azt. Hogy állíthatja tehát *Schneidewin*, hogy az „antik humanitás“ már magában foglalja a „modern humanitás“ fogalmát is? — Cicero nagy alak marad az emberiség művelődési történelmében — daczára a *Mommsen* túlzott kritikájának — még a legmesszebb jövőre nézve is: ámde az ily túlzó magasztalások, mint a minőket egyfelől *Zielinski*, másfelől *Max Schneidewin* elkövetnek, éppen nem válhatnak javára a *Cicero-cultus*nak.

Magyarország Hymenopterái.

(Kivonat *Mocsáry Sándor* I. tag október 18-ikán tett előterjesztéséből.)

A kir. m. Természettudományi Társulat, dr. Horváth Géza indítványára, 1893. márczius hó 15-ikén tartott választmányi ülésén elhatározta, hogy Magyarország ezeréves fennállásának emlékére kiadja a magyar fauna termőhelyekkel ellátott katalógusát; egyrészt, hogy feltüntesse azt, mennyire volt ismeretes állatvilágunk hazánkban s a külföldön a millennium évében; másrészt, hogy rámutasson a hiányokra, melyek egyes állatkörök vagy rendekben még mutatkoznak, s ez által egyszersmind a hazai bűvárok figyelmét különösen is felhívja.

A magyar állam területe nyolcz régióra azaz tájra osztatott, megfelelő elnevezésekkel, hogy a külföldiek is könnyen megérthessék. A munka latin nyelven jelenik meg, s csupán a bevezetés adatik ki kéthasábosan magyar nyelven is.

A bevezető részben elmondandó az illető állatosztálynak vagy rendnek irodalmi története, főlemlítendő a bűvárok, kiknek műveiben Magyarországra vonatkozólag adatokat találunk, s a gyűjtemények, melyek alapján a szerző dolgozott, jellemzendő az illető állatosztály vagy rend és csatolandó a magyar fajokat érintő világirodalom. Ez utóbbi a Hymenopteráknál éppen 200 munkában van elszórva.

Az egyes állatosztályok, rendek vagy csoportok feldolgozására hazai szakférfiak kérettek fel. Én a Hymenopterák és Neuropterák rendének megírásával bíztam meg, s jelenleg már azon kedvező helyzetben vagyok, hogy a Hymenopterák 3140 fajban összeállított katalógusát a Társulatnak benyújthattam, s a mintegy 200 fajban előforduló Neuropterákat is a tavaszra elkészíthetem.

A terjedelmes munkából — melyhez hasonlót egy nemzet irodalmában sem találunk — eddig már több füzet van kinyomtatva s jelent meg különlenyomatban, más részek pedig sajtó alatt van.

*

Magyarország hártványásszárnyú rovarainak (Hymenoptera) faunája a legújabb időkig csaknem egészen ismeretlen volt. A külföld hírneves íróinak munkáiban nagyon kevés adattal találkozunk,

mert nem volt, ki hazánk ez érdekes állatait velök megismertette volna.

Első, ki a hártýásszárnyú rovarok rendjéből Magyarországra vonatkozó adatokat is említ, Scopoli J. A.¹ tirolai eredetű selmeczi akadémiai, később páviai egyetemi tanár volt, ki életéből tíz évet (1766—1776) mint a chemia és növénytan tanára Selmeczen töltvén, Hymenopterákat is gyűjtött, s ezeket munkáiban megismertette (11 faj). Ez adatokat a német születésű Christ² jeles munkájában fölvette, s még hat újabb adattal meg is toldotta. Sajnos, hogy ez állatok egy részét fölismerni nem lehet s neveik a tudományra nézve elvesztek.

Fabricius „Systema Piezatorum“ (1804) czimű munkájában csupán három fajt említ föl Magyarországból, Germar³ pedig tizenhetet Fiume vidékéről. A legtöbb magyarországi adattal még Klug⁴ dolgozataiban találkozunk, ki a berlini múzeum gyűjteményéből leírt magyar eredetű levél- és fadarázsokat Dahl, bécsi rovarkereskedőtől kapta; míg szintén számos Ichneumonidát (36 faj), szintén jobbára Dahl adatai után, Gravenhorst⁵ ismeretett meg.

Ez időtől fogva hazánkra vonatkozólag a külföld irodalmában alig találunk egyes elszórt adatokat egész Wesmael-ig⁶ és Dahlbom-ig,⁷ kik szintén irtak le néhány fajt Magyarországból.

1851-ben Frivaldszky János küldött ki magyarországi és kisázsiai Hymenopterákat Tischbeinnak⁸ és Försternek⁹ meghatározás végett, kik ez adatokat dolgozataikban megemlítették és az új fajokat leírták.

¹ Annus IV. historico-naturalis. Lipsiae, 1770. Dissertatio de Apibus. — Annus V. historico-naturalis. Lipsiae, 1772. Observationes zoologicae.

² Naturgeschichte, Classification und Nomenclatur der Insecten von Bienen-, Wespen- und Ameisengeschlecht. Frakfurt a/M. 1791.

³ Reise nach Dalmatien und in das Gebiet von Ragusa. Leipzig und Altenburg, 1817.

⁴ Die Blattwespen nach ihren Gattungen und Arten zusammengestellt (Magaz. d. Gesellsch. Naturforsch. Freunde zu Berlin. II. 1808; VI. 1814; VII. 1816; VIII. 1818.)

⁵ Ichneumonologia Europaea. 3. Vol. Vratislaviae, 1829.

⁶ Tentamen dispositionis methodicae Ichneumonum Belgii (Nouv. Mém. Acad. Bruxell. XVIII. 1844.). — Ichneumonologica Miscellanea (Bullet. Acad. Bruxell. XXII. 1855). — Ichneumonologica Otia (Ibid. XXIV. 1857.)

⁷ Hymenoptera europaea, praecipue borealia. Tom. I. SpheX in sensu Linneano. Lundae, 1843—45. Tom. II. Chrysis i. s. L. Berolini, 1854.

⁸ Hymenopterologische Beiträge (Stett. ent. Zeit. XIII. 1852.)

⁹ Eine Centurie neuer Hymenopteren (Verhandl. Naturhist. Vereins preuss. Rheinl. VII. 1850; VIII. 1851; X. 1853). — Zweite Centurie (Ibid. XII. 1855; XVI. 1859; XVII. 1860.).

A legelső terjedelmesebb ismertetéseket Mayr Gusztáv¹ akkori pesti főreáliskolai, most nyugalmazott bécsi tanár írta 1856. és 1857-ben a magyarországi hangyákról, melyet 1868-ban Frivaldszky János magyar nyelven is megismertetett.

Néhány magyarországi új fajt dr. Kovács Gyula gyűjtései után a francia születésű bécsi orvos Giraud² írt volt le Budapestről; később pedig Brischke és Zaddach³ is emlitenek több magyarországi fajt.

Midőn 1874-ben, nemrég elhunyt főnököm, Frivaldszky János ösztönzésére kiválólag a hártýásszárnyú rovarok gyűjtésére és tanulmányozására adtam magamat, a Nemzeti Múzeum ilyenmő gyűjteménye is aránytalanul szegény volt. Nem is állott egyébből, mint ama példányokból, melyeket Frivaldszky János az ország különböző részeiben csak mellékesen gyűjtött, s azokból a kevés számúakból, melyeket Frivaldszky Imrének lepke- és bogárgyűjtői Bulgáriából és Törökországból beküldöttek. Ez időtől fogva, 18 éven át, a magyar állam különböző részeiben tett gyűjtésem, valamint Pável János múzeumi gyűjtő s részben Frivaldszky Jánosnak újabb gyűjtései által a gyűjtemény annyira fejlődött, hogy midőn Friese Henrik, a jeles méhészt, leírásaim és csere-küldeményeim által szerföltt érdekes faunánkra nézve figyelmessé lévén, 1886-ban tanulmány és gyűjtés végett hazánkba jött, itt már egy meglehetősen szép és gyűjtészt meghatározott gyűjteményt talált. De tíz havi ittléte alatt ő maga is sokban hozzájárult faunánk ismeretéhez, a méhfélékre vonatkozólag számos új és érdekes adatokat gyűjtven hazánk különböző részeiben.

Ez időtől fogva, sőt azt már néhány évvel megelőzőleg is napjainkig, hazánk lelkes búvárjai részben másféle gyűjtéseik mellett a Hymenopterákra is figyelemmel voltak s nem csekély adattal járultak ilyenmő faunánk ismeretéhez, méltókká tevéen magukat arra, hogy neveik itt örök emlékül fölemlíttessenek. E lelkes búvárok a következők; Abafi-Aigner Lajos, Anker Rudolf, Biró Lajos, dr. Brancsik Károly, Cerva Frigyes, dr. Chyzer Kornél, dr. Chyzer Kornélné úrhölgy, dr. Daday Jenő, Dahlström Gyula, Dietl Ernő, dr. Emich Gusztáv, Friese Henrik Frivaldszky

¹ Beiträge zur ungarischen Formicinen-Fauna (Verhandl. zoolog.-botan. Vereins in Wien. VI. 1856.) — Ungarns Ameisen (Drittes Programm der städtischen Oberrealschule in Pest für das Schuljahr 1856/7. Pest, 1857.).

² Description de quelques Hyménoptères nouveaux ou rares (Verhandl. zoolog.-botan. Vereins in Wien. VII. 1857.).

³ Beobachtungen über die Arten der Blatt- und Holzwespen (Schrift. d. physik.-oekon. Gesellsch. in Königsberg. Bd. III. 1862; Bd. IV. 1863; Bd. VI. 1865; Bd. XVI. 1875. und Schrift. d. Naturforschende Gesellsch. in Danzig Bd. V., Danzig. 1883.).

János, Henrich Károly, Herman Ottó, dr. Horváth Géza, Jablonovszky József, Kelecsényi Károly, Kenderessy Dénes, dr. Kertész Kálmán, zilahi Kiss Endre, Kohaut Rezső, Korlevic Antal, dr. Kovács Gyula, Kuthy Dezső, dr. Kuthy Dezső, dr. Langhoffer A., Madarassy László, dr. Madarász Gyula, Mann József, Méhely Lajos, Merkl Ede, Metelka Ferencz, Padewieth M., Paszlavszky József, Pável János, Pruzsinszky József, Pungur Gyula, Redl Gusztáv, Riess Károly, lovag Sacher Károly, Sajó Károly, Stipanics József, Szépligeti Győző, Szilády Zoltán, Thalhammer János, dr. Török József, dr. Uhrík Nándor, dr. Vangel Jenő, Vánky József, Vellay Imre, Vidra Ferdinánd, Wachsmann Ferencz és János és Xántus János.

A legelső nagyobb Hymenoptera-gyűjtemény hazánkban Koy Tóbiás budai kamarai pénztári tisztviselőé volt,¹ ki Budapest környékéről 136 faj Hymenopterát említ; de ha tekintetbe vesszük azt, hogy ez időben a nálunk előforduló fajoknak a legnagyobb része még ismeretlen volt s azok csak később íratlak le; akkor biztosan állíthatjuk, hogy *Koy* gyűjteménye igen tekintélyes lehetett s legnagyobb része meghatározatlan és a tudományra nézve új vala. A második nagyobb gyűjtemény az volt, melyet a jelen század elején (1803—1806) egy nevérol ismeretlen lengyel természetbúvár szerzett Magyarország területéről, mely jelenleg a varsói múzeum tulajdona; miként azt *Radoszkovszky O.* orosz tűzértábornok, a nemrég elhunyt jeles hymenopterolog, 1886-ban Budapesten létekor nekünk elbeszélte.²

A Nemzeti Múzeum gyűjteményén kívül most nagyobb gyűjteményök van még magyarországi Hymenopterákból: 1. Brancsik Károlynak Trencsénmegyéből; 2. dr. Chyzer Kornél miniszteri tanácsosnak, ki kiváló szorgalommal kutatta és ismertette Zemplén-megye rovarvilágát; 3. Friese Henriknek jelenleg Innsbruckban, ki mint említettem, tíz hónapig időzött és gyűjtött Magyarországon; 4. Korlevic Antal, előbb fiumei, most zágrábi tanárnak, ki kiváló érdemeket szerzett a magyarteng erpart Hymenopteráinak a meggyűjtésével és közzétételével; 5. Paszlavszky József igazgatótanárnak, ki a magyarországi Cynipidák ismeretét vitte előbbre; 6. Szépligeti Győző budapesti tanárnak, ki nagy szorgalommal gyűjtötte és tanulmányozta a Braconidákat és Cynipidákat. Végre főlemlítendő itt 7. a Bíró-féle több ezer példányból álló Hymenoptera-gyűjtemény az ország legkülönbözőbb vidékeiről, mely jelenleg a Nemzeti Múzeum tulajdona. Ezeken kívül többeknek van kisebb gyűjteményök.

¹ Alphabetisches Verzeichniss meiner Insectensammlung. Ofen, 1800.

² Rovartani Lapok. III. 1886. pag. 213.

Az itt említettek gyűjteményeiket vagy legalább azok egy részét irodalmilag is közzétették s ez által is hozzájárultak faunánk ismeretéhez.

A mi már most az eddigi meghatározások alapján Magyarország hártásszárnýú rovarai gazdag faunájának a jellemét illeti, az mintegy keveréke a középeurópai, földközi-tenger melléki (mediterrán) és délkeleti faunának, túlnyomólag délkeleti jellemmel és számos önálló sajátos fajjal, a nélkül azonban, hogy a nyugati fauna állatai is egészen hiányoznának, a melyhez egy ország állatvilága sem hasonlítható s joggal lenne nevezhető *magyar faunának*; a mit különben már Magyarország nagy kiterjedése és növényzetének változatossága is eléggé igazol. Már maga a központ, Budapest vidéke, a legnagyobb változatosságot nyújtja; mert a Duna jobb partja jobbára a dombos vagy hegyes vidékek állatait táplálja, balpartja pedig, innen a magyar Alföldre mélyen lenyúló, sok helyen homokos talaj Erdélyen át túlnyomóan délkeleti jellemű. Állataink egy része innen Dél-Oroszország, a Kaukázus és Turkestan felé terjed; mások ellenben Dél-Franciaország és Spanyolországon át Algirban is megtalálhatók.

Faunistikai tekintetben bizonyára a legérdekesebb a központi nagy síkság és Mehádia vagyis Herkulesfürdő környéke; továbbá a zemplénmegyei Szomotor s a delibláti homoksivatag, melyeken a dél-oroszországi futó-homokon lakó állatok is élnek.

A tudomány mai állásának megfelelőleg, a közölt adatok bizonyítják, hogy Magyarország Hymenoptera-faunája már meglehetősen ki van kutatva, s az egyes családokból csak kevés újabb adatot gyűjthetni; ellenben igen tág és háladatos tér kínálkozik még azoknak, kik egykor az Ichneumonidák, Proctotrupidák és Chalcididák tanulmányozására adják magukat.

A vasútépítéstan kézikönyve.

(*Lipthay Sándor* r. t. október 18-án tartott székfoglalója.)

A t. Akadémia mult évi nagygyűlésén oly kegyes volt engemet rendes tagjai sorába megválasztani. Kedves kötelességet teljesítek, a mikor a tek. Akadémiának mindenekelőtt hálás köszönetet mondok azért a jóakaratért, a melylyel eddigi működésemet megítélni szíves volt és azért a kitüntetésért, a melyben e választással részesített. E kitüntetést ösztönzésül veszem arra, hogy a mérnöki tudománynak erőmhöz képest ezentúl is hű munkása maradjak, egyúttal mindenkor teljes odaadással fogom szolgálni az Akadémia érdekeit is, ha erre bármikor és bármiben alkalmam nyílik.

*

Székfoglaló értekezésem fejében van szerencsém *Vasútépítéstanom* legközelebb megjelenő kötetét előterjeszteni, a melyen rendes taggá való megválasztatásom óta dolgoztam, de a melynek bemutatott példányait sajnálatomra oly későn vettem kézhez, hogy már nem volt módomban azt a reám nézve ünnepi alkalomhoz méltóbb köntösbe burkoltatni.

A vasúti mérnökök részére szánt kézikönyvet, a melynek a bemutatott kötet egyik alkotó része, a M. Mérnök- és Építész-Egylet adja ki.

A munkából eddig a következők jelentek meg. A vasutak általános műszaki kérdéseit tanulmányozó első kötet és a vasutak ú. n. felépítményét, t. i. azok vágányzatát tárgyaló három rész ; — míg a most megjelenő kötet a vasúti ú. n. alépítménynek tárgyalását kezdem meg. A kézikönyv kiterjedésére nézve mellesleg megemlítem, hogy eddig kész részei együttvéve 107 nyomtatott ívre terjednek, a szövegábrák száma pedig, a melyek kevés kivétellel külön e könyv czéljaira készültek, meghaladják a 2000-et.

*

A jelen kötet a vasúti alépítmény amaz elméleti kérdéseivel foglalkozik, a melyek a vasúti előmunkálatok sorain felmerülnek. Vezető szempont volt e könyvem megírásakor az alépítmény oekonomiája feltételeinek és eszközeinek kellő kidomborítása : az előmunkálatoknál nevezetesen czélszerű módszerek ismerteté-

sére törekedtem, a földmunkálatok körül pedig leggazdaságosabb elrendezésük beható taglalására.

A vasútépítések alkalmával mozgósítandó földtömegek nagysága miatt az egyes köbmétereken elérhető csekély megtakarítások egészben mégis igen tekintélyes végösszegeket eredményeznek, a melyek a földmunkálatok sablonszerű tervezésekor kárba vesznek. Ezért az idevágó kérdéseknek tudományos szigorúsággal való megvizsgálása kiváló gyakorlati fontossággal bír.

A vasútépítés magas fejlettsége ellenére, az azzal járó elméleti kérdések körül még sok tisztázni való maradt és ezért azon tapasztalatok nyomán, a melyeket e téren való tanári hosszas működésem alatt szereztem, kénytelen voltam sokban eltérni a hasonló irányú művektől.

E helyütt csak azokra az elméleti kérdésekre akarok utalni, a melyeket a jelen füzetben új alapon tárgyalok.

Ezek a következők:

A geometriai nyomozás fejezetében, a mely a vasútvonalnak a térszíni rétegterveken való meghatározásával foglalkozik, a keletkező földművek nagysága iránti tájékozódás, illetőleg kiegyenlítésük egyszerű módja.

A földművek területeinek és térfogatainak meghatározásával foglalkozó fejezetben az eddigiekkel szemben jóval egyszerűbb és gyorsabban célhoz vezető módszereket adok. Új e fejezetben a térfogati számításokkal elérhető pontosság megvizsgálása is.

A földszállítás kérdéseivel foglalkozó fejezetben az állati erők jellemzésére szokásos, ú. n. *Maschek*-féle erőképlet helyett a fenforgó körülményeket találóbban kifejezött használok és a szállításnak, különösen a lejtős pályán való szállításnak költségeit az ezzel járó mechanikai munka alapján tárgyalom.

Az úgynevezett tömegelosztás fontos fejezetében, a mely azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mi történjék a bevágásokban fejtett anyaggal és hogy honnan fedeztessék a töltésekhez szükséges anyag, új részletek az elosztás segédeszközének, a grafikus integrálással megszerkesztett, ú. n. elosztóvonalnak alkalmazására vonatkozó fejtegetések; továbbá annak a pályatestnek miként meghatározása, a mely a bevágás- és töltéstérfogatok kiegyenlítésére vezet; az anyagvermek és anyagtárolók czélszerű méreteinek és a kereszszállítás középtávolságának az eddiginél helyesebb meghatározása és a különböző módzatok szerint lehetséges tömegelosztások közötti okszerű választás.

A tárgyalás során a számszerű meghatározásokon kívül, mindvégig különös súlyt helyeztem a grafikus módszerek beható ismertetésére, mert ezekkel a vasúti előmunkálatok során sok időt és költséget lehet megtakarítani.

Az egységekben elkerülhetetlen bizonytalanságot tekintve,

e módszerek még az előirányzatok elkészítésére is elegendő pontosságot nyújtanak. A tömegelvonást pedig velük aránytalanul pontosabban végezhetjük, mint a pusztá számítás útján, a melylyel az elosztásra befolyó különböző körülményeket elegendő figyelemben nem részesíthetjük.

A gyorsaság, a melylyel velük eredményhez juthatni, egyúttal a variáns-vonalak nagyobb számban való tanulmányozását engedi meg, a mivel a vasúti nyom alaposabb megválasztását is lehetővé teszik.

Óhajtanám, hogy a szóban forgó módszerek felkarolásával és továbbfejlesztésével sikerült legyen azoknak a vasúti előmunkálatok körül való általánosabb elterjedésében hathatósan közreműködnöm.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ mult évi decz. 15-én megjelent 5. számában az első czikk dr. Reinecke Páltól való, ki „Emlékek a hallstatti kor legelejéről“ czím alatt, az eszéki városi múzeumban levő bronzedény kapcsán, kimutatja, hogy az e korbeli féművek mind beviteli cikkek gyanánt kerültek Italiából Magyarországra s eredetök az 1000—800-ik esztendőkre vihető vissza. — Ornstein József őrnagy „A ravennai geographus ismeretlen dáciai útvonalát“ kísérli meg megállapítani. Föltevése szerint — a távolságok római mérföldekre (1 mf. = 1475 méter) átszámítása mellett — az egyes állomások megfelelői: Congri = Szamosújvár XIV, Sturum = Alsó-Kosály XV, Urgum = Alsó-Ilosva XXXVI, Ermerium = Vásárhely XXIV, Alincum = Vécés XIX, Capora = Görgény-Sz.-Imre XX, Iscina = Mikháza XIII, Tirepsum = Sóvárád VII, Phira = Siklód. — Dr. Kuzsinszky Bálint „Az aquincumi castra kérdését“ tisztázza. Kimutatja, hogy e castrum Ó-Budán a filatori-gát mellett 1882-ben felásott temetőtől délre esett s a római időben még szárazföldet képezett gyárszigetet is magában foglalta. Ezen a tájon már tizenegy darab feliratos kő került felszínre. — Gerecze Péter „A deprői altemplom“ leírását adja. Heves vármegye közepe táján, a hatvan-miskolci vasútnak kaál-kápolnai szárnyvonalán terül el szép halmos vidéken Al- és Fel-Debrő, melyek közül az utóbbi székhelye volt a hajdani Döbrő családnak; e család alapította az itten fennállott zárdát s építtette a templomot, melynek azonban ma már igen kevés nyomai látszanak. E romok eredetét a XIII. század elejéig lehet nyomozni. — Kemény Lajos „A kassai sz. Erzsébet egyház történetéhez“ közöl adatokat. Ezekből kitűnik, hogy a dómot nem építhették Cromer István és Ágoston, mint eddig műtörténészeink hitték, mert azok a kereskedő-czéh tagjai voltak. —

Kövéér Béla „A királyföldi mellboglárokat“ mutatja be. Leírván 13 emléket, két typust küiönbözttet meg; az egyiknek formája hatkarélyos, egyházi architekturatól környezett szentekkel, a másikkak ősi idoma pedig az ereklyetartó formalium. — Mihalik József „A vizsolyi pohár“ czimen egy XV. századi emléket ír le. Ez az ev. ref. egyház tulajdona s készítettésének korát az értekező az 1480—1500. évek közé teszi s a poharat, tekintettel a lombdiszítést beszegő csavart sodrony jelenlétére, melylyel külföldi provenientiájú pohárnál nem találkozunk, magyar eredetűnek tartja. — A *Levelezés* rovatban Fest Aladár őskori lelőhelyről Fiume területén, dr. Temesváry János szolnok-dobokamegyei újabb leletekről, Fetzner János Ferencz szilágysági régiségekről, Cséplő Péter a csökmői és pusztakovácsi leletekről, Mihalik Sándor a mező-somlyói várról ír tudósítást. — Az *Irodalom* rovatban a következő könyvismertetések olvashatók: Reinach S., „Répertoire de la statuaire Grecque et Romaine“; dr. Joachim, „Das Marienburger Presslerbuch der Jahre 1399—1409“; Dudás Gyula, „Bács megyei romok“. — Ezután az orsz. régészeti és embertani társulat szept. 28., okt. 26. és nov. 30-iki üléséről szóló jelentések, továbbá a nemzeti múzeumi régiségtár gyarapodásáról, az orsz. magyar iparművészeti múzeumról, a hunyadm. tört. és régészeti társulatról, a csongrádmegyei tört. és régészeti társulatról, az erdélyi múzeumegyletről s a szilágymegyei múzeumról szóló közlemények következnek. — A *Különfélék* rovatának tartalma: „A bronzkor chronologiai megállapításához“, „Budai ötvös hagyatéka 1505.“ közli dr. Jireček Konstantin; „Somo gyi leletek“, „Rezihegyi bronzlelet“, „Szigligeti és pappi bronzlelet“. — A füzethez mellékelve vannak az egész kötet czimlapja, tartalomjegyzékei, az ábrák magyarázatai és a betűrendes tárgymutató.

2. Az „ATHENAEUM“ m. évi utolsó számában a közlemények sorát Pauler Ákos értekezése nyitja meg: „Az ismeretelmélet lélektani alapjairól“. Azt törekszik kimutatni, hogy nem kell kimenünk a lélektani analysis köréből, nem kell túlmennünk a lehető tapasztalat határán, hogy az ismerettan rendszerét fölépíthessük, és így elesik azon vád is, melyet a criticismus ellen gyakran emeltek, hogy a metaphysikát metaphysikával akarja megdönteni, mert bírálatát végelemzésben egy transcendens, nem a valóság keretében föllépő ismerési módra építi. A lélektani alapon álló analysis képes az ismerés kriteriumát nyújtani, képes annak föltételeit kielemezni, sőt sajátos tárgyánál fogva az ismerettani ítéleteknek szigorú általánosságát is biztosíthatja. A tudat *állandó elemei* itt bírják alapjukat, melyek bár szintén tapasztalati töredékek, de a forrásnál fogva, melyből fakadnak, lehetetlen őket változadóknak fölvennünk. A mindenség tartalmában változhatnak, de a tudat, mely e változást konstatalja, szükségkép örökké ugyanaz marad. — Pekár Károly „A M. T. Akadémia támogatásával megjelenő Aesthetikájából“ közöl mutat-

ványt: A hangulatváltozásról s az egyéni alaphangulatról". — Huszár Vilmos fordításában Echegaray székfoglalójának utolsó részletét vesszük: „A kritikáról és az irodalmi művészetről". — Kossutány Ignác befejezi „Az egyházi vagyon tulajdonjogának arányáról általában s különösen Magyarországon" című tanulmányát s ezen utolsó (negyedik) cikkében a magyar kath. egyház birtokviszonyait tárgyalja a mohácsi vésztől napjainkig. Fejtegetései folyamán a következő végeredményekre jut: A magyar kath. egyházvagyon jogi természete a maga teljességében soha egy egységes kimerítő törvény által nem szabályoztatott, minél fogva e vagyon jogi természetének földerítésére szükséges, hogy megvizsgáljuk azon egyes intézkedéseket, melyeket a törvényhozás az elmúlt századok folyamán az életnek felerült szükségeihez mérten tett, s azokból vonjunk következtetést. Ez azonban még mind nem elegendő, hanem a kilencz századnak azon eseményeit és tényeit is figyelembe kell vennünk, melyekből a különböző kornak jogi felfogása és nézete közvetlenül nyilatkozik, hogy így e vagyonnak mai állapota, mint kilenczszázados multnak eredménye, érthető legyen. A törvényhozásnak előttünk ismeretes intézkedései, valamint a multnak eseményei a mellett bizonyítanak, hogy a magyar kath. egyház vagyonának joga nem valami örökérvényű és változhatlan jog, sőt az az idők folyamán nagy ingadozásokat mutat, folytonos átalakuláson és változáson ment át mind e mai napig, és fejlődése még ma sincs befejezve. — Következő cikk: „Észrevételek a legfőbb kegyúri jog mint fentartott királyi jog tekintetében" (befejező közlemény). Az utolsó két közlemény: Stomp László tanulmánya: Apáczai Cseri János mint paedagogus (negyedik közl.), melyben „De studio sapientiae", „De summa scholarum necessitate" értekezik; és Várnai Sándor befejező cikke: „Az összeférhetlenség és a parlament". — Az „Irodalom" rovatban Schvarcz Gyula „Adalék a legújabb keletű Cicero-cultus jellemzéséhez" címen Zielinszki és Max Schneidewin műveit ismerteti. — V. S. dr. Jászi Viktor; „Tanulmányok a magyar-horvát közjogi viszony köréből" cz. munkáját méltatja. — o dr. Székely István kétkötetes dolgozatát mutatja be: Ösztön és ész. Az állat és ember összehasonlító pszichológiája. N.-Várad. 1897. — Alexander B. „Posch szerző: Az idő elmélete" című munkáját bírálja. — Pekár Gyula „Indus evangelium" cz. cikke zárja be a füzetet.

3. A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi füzetének tartalma. Beöthy Zsolt a *királyszobrok*-ról irt tanulmányt, melynek célja nem az, hogy a művész képzeletét megkösse; inkább egy-két szabad perspektívát óhajt nyitni szemei előtt. Ezenkívül a megoldás igényelte tanulmányait egyben-másban megkönnyíteni. Véleménye szerint a kivitel megindítását, bírálását és ellenőrzését teljes megnyugvással csak mentől kevesebb szakértőre lehet bízni. Csakis így érvényesülhet az egész földadat fölfogásának elengedhetetlen egysége. A mint egy

fölfogásból pattantak elő a nevek, egy fölfogást kell tolmácsolniok a talapzatokra állított alakoknak is. A fölfogásnak egysége könnyen elképzelhető s a dolog természete szerint szinte magától fejlik ki egy-két szakértő a művészek között; de nagy collegiumok tanácskozásai, határozatai, különvéleményei során mindenesetre szétfoszlik. Indítsák meg elejétől a művészek s vezessék végig az ügyet. Még a pályázat vagy a megbízás, a pályázatnak ilyen vagy amolyan módja tekintetében is az övéknek kell lenni a döntő szónak. Szerző végül egyes töredékes gondolatokat és adatokat közöl az alakok s a szobrok elhelyezését illetőleg. — Forster Gyula *a katolikusok autonómiájáról* szóló tanulmányát befejezi. — Kresmárik János *Keleti benyomások* című közleményét folytatja. E részben a Törökországba kivándorolt bosnyák mohammedánok véleményét közli. Az emigránsok sérelmeit röviden a következőkben foglalja össze. Az osztrák-magyar uralom ellen általánosságban nincs kifogásuk; mindazonáltal a fennálló rendszer talán önkéntelenül annyira antiiszlamitikus, hogy azzal a muszlimeknek lehetetlen megbarátkozniok. Az európai civilisatiót túlságos gyorsan erőszakolják rájuk s e miatt az új intézmények iránt a megszállott tartományok lakossága bizalmatlansággal viseltetik. A bizalmatlanság folyton növekszik, mert az újítások kellő átmenet nélküliek, különösen nagy a bizalmatlanság a közoktatási intézmények iránt. A jogi bizonytalanság nagy, mert a régi törvényekre nem igen van tekintet, az újak pedig még idegenek, ismeretlenek s nem is mindig illenek az ottani viszonyokhoz. A burocracia agyon nyomja a népet, a községek teljesen a hatóságok nyomása alatt állanak, a földbirtokosok helyzete rendkívül nehéz. Szabad közlekedés a megszállott tartományokból Törökországba nincs megengedve. A Törökországba kivándorolt bosnyáknak török útlevéllel nem lehet Boszniába látogatóba jönni, hanem előzetesen az osztrák-magyar konzulátus útján meg kell kérdeznie, hogy szabad-e haza jönnie. A mesteremberek és kereskedők leginkább az új élet és vámviszonyok következtében megváltozott helyzet miatt hagyják el hazájokat. Szerző szerint az bizonyos, hogy a panaszok nagyon túlzottak, de hogy némi alapjuk van, azt a kivándorlások nagy száma tényleg igazolni látszik. — A szépirodalmi részben van Elliot György *a vízimalom* regényének utolsó közleménye Váczi János fordításában. — Endrődi Sándor-tól *Bréma pinczéjében* című eredeti költeménye, továbbá Sully-Prudhomme *Aggódás* verse Radó Antal fordításában. — Waldapfel János *a budapesti tudományegyetem története 1896—97-ben* címmel a lelépő rector ez évi jelentésének főbb részleteit közli és kissé megvilágítja. — Az *Értesítő*-ben Klug N.: Az érzékszervek élettana, Conze, Al.: Ueber den Ursprung d. bildenden Kunst, Falk Zs.: Oroszország című munkák vannak ismertetve.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi első füzetében dr. Illéssy János „Szalkay Antal“, Blumauer magyar fordítója életrajzát állítja össze, a magyar és erdélyi udvari kancellária, a m. kir. helytartótanács és erdélyi főkormánysszék levéltáraiban található adatok alapján. Szalkay Antal 1753-ban született; katonának készült s hadnagy lett a Gyulay-ezredben, majd a Bellegrini gránátos ezredben. 1780 körül nőül vette Markhot Ferencz egri orvos leányát, Annát; de adósságai miatt élete folytonos hányódásban telt el. 1791-ben nádori komornyik lett, de ez állásában sem volt maradása. Élete csupa hivatalkeresés volt; meghalt 1804. aug. 19-én. Blumauer „Travestált Éneiszének“ első részét 1792-ben Bécsben adta ki, de már a második kötet közrebocsátásakor meggyűlt a baja a censurával, mely sok kifogást emelt. — Szinnyi Ferencz „Bacsányi János“ életrajzának közlését kezdi meg. Értekezését, mely művei hosszas tanulmányozásának és sok, eddig ismeretlen adatot napfényre hozó könyv- és levéltári kutatásoknak eredménye, két részre osztja; az első Bacsányival, az emberrel, a második Bacsányival, a költővel s tudóssal foglalkozik. Az első közlemény életrajzát állítja össze. — Dr. Viszota Gyula Kisfaludy Károly „Murányvár ostromának“ forrását deríti ki. Eddig azt hitték általában, hogy Gyöngyösi István „Murányi Vénusa“ volt a forrása, csak hogy Kisfaludy a Gyöngyösinél talált történetet nem használta fel szolgai módon, hanem költői céljai szerint saját leleményeivel látta el. Azonban ez tévedés; a forrás Mednyánszkynek „Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit (1829)“ című mesegyűjteményében „Brautwerbung“ című elbeszélése, melynek eszmemenete majd minden részletben, sokszor majdnem szó szerint megegyező Kisfaludy drámájával. Mindkettőben közösek a történettől (s Gyöngyösitől) való eltérések, úgy hogy lehetetlen a kettő eszmemenetének azonosságát fel nem ismerni. — Az Adattár rovatban közölve vannak: „Oklevelek Gyöngyösi István életéhez“, közli Nagy Iván; „Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz“, közli dr. Récsény Viktor; „Döbrentei irodalmi munkásságához“, közli Rexa Dezső. — Nagyérdekű Petőfi Sándor levele, melyet 1848. júl. 16-án Bacsó Jánoshoz intézett. Ebben többek közt ezeket írja: „Sokan a nép nemesítését, művelését sysiphusi munkának tartják; én nem; s épen azért van erőm csüggedetlenül küzdeni az ő érdekében, s ha én nem érném meg a boldogabb szebb időt, megéri más, s enyészszék el bár az óriási munkában az én fáradozásim nyomdoka, ne említsék bár az én nevemet a népregeneratorok nevei között, azért én boldogan halok meg azon öntudattal, hogy lelkemből is cseppent egy harmat azon szentelt vízbe, mely az emberiséget újonnan meg fogja keresztelni.“ Levelének többi része szabadszállási ellenfelével, Nagy Károlylyal volt párbajjügyére vonatkozik. Egyébiránt a füzethez mellékelve van a levél hű hasonmása. — Ezután ismertetve van Benkó Imre „Arany János tanársága Nagy-Kőrösön“ című műve. — Az Ad

vocem rovatban helyreigazítások vannak közölve: „Scythia“, „Éloge“, „Csirikló“, „Revue des Revues“ és „Akadémia“ czimen. A füzetet Hellebrant Árpád Repertoriuma rekeszti be.

5. A „KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ“ 1897. évi októberi füzete legelől ismerteti a „Közgazdasági ismeretek tára“ czimű vállalatot, melyet a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Közgazdasági Társaság támogatásával a Pallas irodalmi intézet ad ki s Halász Sándor és Mandello Gyula szakírók szerkesztenek. A mű 150 nagy ivnyi terjedelemben három vaskos kötetben fog megjelenni s hasonlóan a Conrad-Lexis-féle „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“ czimű kézikönyvhöz a közgazdaságtan, államgazdaságtan és a statisztika anyagát betűrendbe sorolt cikkekben fogja közölni, mindenkor különös tekintettel a magyar állapotokra és a bibliographiára. E munkából közöl azután három cikket mutatványként, melyek közül az elsőben dr. Ráth Zoltán az áralakulás elméletét és az árképződésnek különböző neveit ismerteti bírálattal, a másodikban dr. Beck Hugó „Állami felügyelet a magánbiztosítási vállalatoknál“ czim alatt az állami felügyelet szükségességét bizonyítja s annak módjait ismerteti a különböző országokban, legelől és legterjedelmesebben a magyarországit. Végül Hensch Árpád a gazgálkodási rendszerekről szól a történeti fejlődés menetét követve, legrészletesebben a gabona-gazdaságról, de elkülönítve az ipari és kerti gazdaságokról is. Mindhárom saját körére vonatkozó bibliographiát is ad. — Az „Irodalmi Szemlé“ben névtelen szerzők három művet ismertetnek és pedig először Balás Árpád „Magyarország mezőgazdasági szakoktatási intézményei 1896-ban“ czimű munkáját, melyet szerző a földművelésügyi m. kir. minister megbízásából az ezredév emlékének megütlése alkalmából irt. A második mű Koenig J. Ph. „Die Lage der englischen Landwirtschaft unter dem Drucke der internationalen Konkurrenz der Gegenwart und Mittel und Wege zur Besserung derselben“ czimű dolgozata, melyben a német eredetű angol szerző kimutatja, hogy az angol mezőgazdaság tagadhatlan nagy veszteségei daczára még mindig hatalmas s különösen a rétművelés nagyon emelkedőben van. A harmadik műben, mely Oppenheimer Ferencztől jelent meg „Die Siedelungsgenossenschaft“ czim alatt, szerző azt igyekszik bebizonyítani, hogy a nagy socialis kérdést meglehetne békés úton oldani, ha productiv termelésre használt földbirtokokat egyes telepek a közös földtulajdon elvén használnának fel. — A „Statisztikai Értesítő“ rovatban dr. Kreutzer Béla röviden ismertette az Institut international de Statistique jelen évben Szent-Pétervárott tartott ülését, azzal kapcsolatban s különösen az amerikai Wright memorandumának tekintetbevételével elmondja a munkásstatisztikai hivatalok alapításának és szervezésének fejlődését, s bírálatot mond különösen a munkabér kérdésnek egyoldalú kiemelését hibáztatva. Végül — r. az amerikai Egyesült-Államok kormánya által szervezett „Volta

bureau“ adatai alapján a süketnémák oktatására szolgáló intézeteket ismerteti, melyből kiemeljük, hogy jelenleg az egész földön 520 süketnéma iskola van mintegy 4000 tanítóval s legalább 33.000 növendékkel. — A füzet tartalmát hét oldalra terjedő könyvszemle egészíti ki.

Ugyane folyóirat november havi füzete első helyen Sugár Ignácznak a magyar közgazdasági társaságban felolvasott „A honoratior osztály helyzete“ czimű értekezését közli. A magyar állameszme fentartása és kiépítése munkájában a legjelentősebb szerep az úgynevezett honoratior osztálynak jut, s ezért természetes, hogy újjáalakítási korszakunk kezdetén lázas sietséggel igyekeztek ezt az osztályt fejleszteni, mert a szükséglet igen nagy volt, még szellemi erők tekintetében is importra szorultunk, mint pl. vasúti, gyári tisztviselők, mérnökök tekintetében. A nagy szükségletnek megfelelően az alaki minősítés akkor még nem játszott oly nagy szerepet, az ügyvédek, tanárok, tisztviselők és más honoratiorok képesítésének megszerzése könnyebb volt. Ma azonban a viszonyok fejlődtek, a kínálat nagyobb, a honoratior-osztály jelentősége és gazdasági helyzete csökken, a minősítés követelményei nagyobbak. Mindezek a körülmények megkezdették eltéríteni a honoratior-osztályt vezető szerepétől s megkezdődött itt is a létért való küzdelem. Mindenekelőtt konstatálható, hogy társadalmunk a honoratior-osztály minden rétegének ellátására nem képes, a mint ez különösen az ügyvédeknel és orvosoknál szembeötlő, pedig az értelmiség számaránya még mindig csekély, különösen a mezőgazdasági és ipari foglalkozásoknál. A népesség összes számából csak 3·06 % jut az értelmiségi foglalkozásra s ebből ismét az östermelésre 0·26, az iparra 0·80, különösen a mezőgazdaság már jelen fejlődési fokán is képes volna nagyobb értelmiséget közvetlenül ellátni és az értelmiségi pályák jobb megoszlását lehetővé tenni. De hibás a tulajdonképi értelmiségi keresettel foglalkozók megoszlása is, mert különösen az egészségügyre igen kevés jut, az ügyvédek száma ellenben nagyon is nagy, s végül a vidéki népességnek a nagy városokba, különösen pedig a fővárosba való beözönlése egészségtelen állapot. Budapesten magán 987 orvos van, de ezzel szemben csak három megyében van száznál több s igen sok megyében a körorvosi állások nagyobb részét nem lehetett betölteni. Hasonlókép nagy hiány van magán-mérnökökben is. Helyzetünket még súlyosabbá teszi, hogy a felső tanintézeti hallgatók száma sem oszlik meg észszerűen, s hogy a hallgatók nagyobb része oly elemből ered, mely már a pályavégzés stádiumában kénytelen a létért küzdeni. Az orvoslás mindezen bajokkal szemben csak a társadalmi öntudatnak felébredése volna, mely a honoratior-osztály hatását a ma jóformán önmagára hagyott nagy néptömegre biztosítaná. Addig is orvosolni kellene egyes kisebb bajokat, melyek közt legelső az állami tevékenység óriási kiterjedése, melynek tulajdonítható főkép, hogy a tulajdonképeni értelmiségnek 80·95 %-a ma „biztos kenyérkereset“-ben van; szükséges volna a magyar katonatisztek és gazda-

tisztek számának jelentékeny emelése, a vidéki városok czéltudatos fejlesztése, az alaki minősítés túlzásának megszüntetése és a főiskolai ifjúság anyagi helyzetének javítása. — Ezután F e s t A l a d á r értekezése jó „Fiume és a magyar tengerpart“ cím alatt. Értekező röviden ismerteti Fiume multját, különösen kiterjeszkedvén azokra a közgazdasági tényezőkre, melyek III. Károly uralkodása óta a város kereskedelmének felvirágzását biztosították, minők különösen a Károly és Lujza nevet viselő műutak, a raktárak és újabban a mesterséges kikötők építése és a vasút. Fiume forgalmáról már 1304 óta közöl adatokat. — Az „Irodalmi Szemlé“ -ben három könyvismertetés van r.-től. Az első Farkas Gézának a „Fényűzés“ című munkáját ismerteti, melynek elméleti álláspontját kifogásolja. A másodikban Huxley H. Thomas összegyűjtött társadalmi és közgazdasági értekezéseiről van szó, melyekben a híres darwinista tudós nagy elvi kérdésekről szól, különösen az emberek eredeti társadalmi egyenlőségének tanát erősen megtámadja. A harmadik Carroll D. Wright amerikai író munkája „The industrial evolution of the United States“ történeti mű, a mely azonban egyúttal Egyesült-Államok mai iparának és munkásviszonyainak részletes ismertetését nyújtja. — A „Statistikai Értesítő“ -ben „Magyar állampolgárok Bosznia-Hercegovinában“ cím alatt dr. Kreutzer Béla a legutóbbi népszámláláskor e tartományokban talált 9604 magyar alattvalónak eredetét, nemét, személyi viszonyait s különösen foglalkozásmódját ismerteti és kimutatja, hogy honfitársaink itt is jelentékeny helyet foglalnak el. — Végül hét oldalra terjedő „Könyrszemle“ és a Közgazdasági Társaság igazgató-választmányának legutolsó üléséről szóló jegyzőkönyv zárják be a füzet tartalmát.

6. A MAGYAR NYELVŐR 1897. évi XI. füzetét Simon y i Z s i g m o n d -nak Sz a r v a s G á b o r -ról mondott emlékbeszéde nyitja meg (I. Akad. Értes. 1897. 581. l.) — Utána P á l y i G y u l á -nak Máté-Szalka és vidéke nyelvjárásáról írt jutalmazott pályamunkája következik, melyből az első közlemény a nyelvjárás általános jellemzése mellett a hangtani sajátosságok tárgyalását adja. — Z - R. az Akadémia új szótáiról ír. Ismerteti Madarász József képviselőnek az idegen, leginkább latin szóknek kiküszöbölésére vonatkozó interpellációját, a mely alkalmul szolgált Wlassics Gyula közoktatási miniszternek arra, hogy az idegen szók kerülésének megkönnyítése céljából egy kisebb-fajta szótárnak sürgős szükségét hangoztassa és létesítésére még az 1897. évben 500 frt segítséget adjon, e mellett azonban kifejezze még az óhaját is, hogy az Académie Française példájára a mi Tudományos Akademiánk is állandóan folytonossá tegye szótári munkásságát, nyelvtudományi osztályában e végből állandó bizottságot állítván föl, melynek céljaira a miniszter 2000 frtnyi segédelmet hajlandó évenként tárczája terhére kiutalványozni. A cikkíró a nevezetes miniszteri leirat szó szerinti közlése után kifejti, hogy, az Akadémia eddigi szótári munkálatai után, a minisztertől sürgetett purista szótár mellett

legsürgösebb teendő a magyar nyelv nagy szótárának elkészítése volna: megcsinálni újra, a modern nyelvtudomány eszközeivel és a magyar nyelvészet mai színvonalán azt a munkát, a mit Czuczor és Fogarasi a maguk korának módján végeztek. — Alexics György a főkép erdélyi íróktól használt *czáp* szót az oláh nyelvből származtatja, a hová viszont az albán nyelvből jutott, s egyszersmind megmagyarázza a Deesi közmondásaiban előforduló *czápunkurt* kifejezést („mondgy egy *tzápunkurtot*“), a mely szerinte tulajdonkép három oláh szónak össze-tétele: *tap in cur* „stipes in culum“. — Vozári Gyula folytatja Kemény Zs. szókincséből való böngészését. — Az Irodalom rovatban Császár Elemér megrója Szántó Kálmán szépirodalmi dolgozatainak idegen szóktól hemzsegő nyelvét; Tolnai Vilmos pedig Wolff Bélának magyar-német zsebszótárát ismerteti, melyet különösen a szólásokra fordított figyelmeért dicsér, de hibáztatja a nyelvhelyesség szempontjából, hogy a neologizmusok helyes és helytelen alkotásai közt nem tesz különbséget s az utóbbiakra nem figyelmezteti a szótárforgatót. — A Magyarázatok, helyreigazítások rovatából megemlítjük, hogy Melich János a *gárf* (fehérpecsenye) és *gészkeny* (köz, sikátor) erdélyi tájszókat szász jövevényeknek magyarázza, Simonyi Zsigmond pedig a Pannoniai ének *Zythy*, *Zithya* alakjainak *Szittyaféle* (a. m. Szittyaaország) olvasását védi. — Az Idegen csemeték, fattyúhajtások közt Joannovics György a *mint* kötőszó hibás használata (ugyanaz a gondolat lelkesíti, *mint a mely* . . . e. h. *ugyanaz, a mely*) és az ilyen fokozások ellen kel ki, mint: *bájosnál bájosabb, rút nál rútabb* stb., helyesen: *bájosabbnál bájosabb, rútabbnál rútabb* (v. ö. *szebbnél szebb, többnél több*). — Egyveleg. Kérdések és feleletek (pl. a *viczinálás* vasút magyar elnevezéséről), s végül Néprajz-hagyományok.

Ugyanezen folyóirat évfolyamzáró XII. füzetében Simonyi Zsigmond az *erkölcs* szónak és Kalmár Elek a *czirmos czicza* kifejezésnek adják magyarázatát. Amaz egy mongol *erkil-ükül* összetételes kifejezés mása, a mely szószerint tiszteletadást jelentett, de könnyen jelenthette ezt is: tisztességtudás, becsülettudás. A *czirmos czicza* pedig tulajdonkép olyan maescskát jelent, a melynek szőrén sötétebb csikok szürkékkel váltakoznak, úgy hogy a *czirmos* szó voltaképen a *szirmos*-nak hangbeli változata, a mely viszont a *szirom*, *sziromy* (festett irhabórból hasított szalag' CzF.) főnévből eredt -s melléknévképpzövel. — Császár Elemér azzal a kérdéssel foglalkozik: eredeti vagy nemzeti versmértékben fordítsunk-e? Nézete szerint mindegyik eljárás mellett szól egy-két körülmény. A hexameteres fordítás jó oldala (pl. Homeros fordításában), hogy könnyebben lehet benne követni az eredetit, a Zrinyi-sorokban írotté, hogy jobban a szívünköz szól, mert a forma a mienk. Hogy melyiket választjuk a formák közül, az egyéni izlésünktől függ, de mindanyunknak a szabadelvű türelem álláspontjára kell helyezkednünk. Minden forma jó, ha jó a fordítás. — Kúnos Ignác a *mazul* v. *mazur*, *peszmet* v.

peszmege, személy és mizér, misziri szók eredetét mutatja ki az oszmán-törökségből. — P á l y i G y u l a befejezi Máté-Szalka és vidéke nyelvjárásáról szóló dolgozatát, ezúttal az alak- és mondattani sajátságokat ismertetvén. — T r e n c s é n y K á r o l y pótlásokat közöl a Tüzetes M. Nyelvtan adataihoz. — Az Irodalom rovatban Z o l n a i G y u l a, néhány kisebb észrevétel mellett elismerőleg mutatja be Szinnyei Józsefnek *A magyar nyelv* című iskolai kézikönyvét, melyet a magyar nyelvészet legszükségesebb elemeinek rövid, világos és alapos tárgyalásánál fogva mint ismeretterjesztő, népszerűen alapvető munkát nagyobb közönség figyelmére is méltónak tart. — Haraszi Sándor Móra István népies, zamatos nyelvét ismerteti. — A kisebb rovatokban Kardos Albert azt vitatja, hogy a „sok lúd farkast győz” közmondás-változat Fáy Andrásnál csupán finomkodás, euphemismus. Z o l n a i G y u l a kimutatja, hogy a német *Gerhard* keresztnévnek a magyarban *Gellért* felel meg és nem *Gerő*, a minek némely lapok Hauptmann Gerhardot elkeresztelték, s a mely hiba már német-magyar szótárban is terjesztőre talál. Ugyanő a Kérdések és feleletek rovatában egyebek közt Gyöngyösi István *guzslya* (guzsalya) és *ostromja* (ostromolja) szóalakjairól is ír, a melyeket szerinte nem idézhetünk Arany Jánossal a Gyöngyösi újításainak példáulul. — A füzetet a szerkesztőség kérdéseire érkezett válaszok s az egész évfolyamhoz való tartalom, tárgy- és szómutató rekesztik be.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1897. decz. 6-án.

PAULER GYULA r. tag osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Vécsey Tamás, Schvarcz Gyula r. tt., Acsády Ignác, Alexander Bernát, Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Edvi Illés Károly, György Endre, Óvári Lipót, Schönherr Gyula ltt. Más osztályokból: Zichy Antal tt., Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. Jegyző: PAUER IMRE r. t. osztálytitkár.

208. SCHVARCZ GYULA r. t. fölolvassa Úti jegyzetek az államtan és kulturpolitika köréből című dolgozatát.

209. ALEXANDER BERNÁT l. tag bemutatja Reichardt Zsigmond vendég értekezését „A színérzésekről”.

210. A jegyzőkönyvet hitelesítik: CONCHA GYŐZŐ és ALEXANDER BERNÁT l. tt.

HARMINCZNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenezedik ülése.

1897. december 13-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: báró Eötvös Loránd, Heller Ágost, Horváth Géza, Klug Nándor, Koch Antal, Lengyel Béla, Mihalkovics Géza, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt., Franzenau Ágost, Galgóczy Károly, Illosvay Lajos, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Moesáry Sándor, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. Más osztályból Vécsey Tamás r. t. Jegyző: KÖNIG GYULA r. t. és osztálytitkár.

211. KLUG NÁNDOR r. t.: „Gázfejlődés pancreas-emésztés közben“.

212. RICHTER ALADÁR részéről: „Adatok a Maregraviaceae és Arrideae ismeretéhez“, előterjeszti Klein Gyula l. t.

213. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLUG NÁNDOR r. és KLEIN GYULA l. t. urakat kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizedik összes üles.

1897. december 20.

B. EÖTVÖS LORÁND Akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Zichy Antal tt.; Entz Géza, Fejérpataky László, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Klug Nándor, König Gyula, Lipthay Sándor, Mihalkovics Géza, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt.: Acsády Ignác, Békefi Remig, Genersich Antal, Inkey Béla, Klein Gyula, Nagy Gyula, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Riedl Frigyes, Schönherr Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

214. KLUG NÁNDOR r. t. emlékebeszédet tart Ludvig Károly k. t. felett. — Ki fog adatni.

215. A főtítkár jelenti, hogy a diszoklevél, melylyel az ezredéves kiállítás jury-tanácsa a M. Tud. Akadémiát kitüntette, e napokban megküldetett. — Örvendetes tudomásul szolgál.

216. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumban a nyomdatermek köteles példányairól szóló törvény végrehajtása tárgyában tartott tanácskozmányon a M. Tud. Akadémiát, elnöki megbízásból, a főtítkár és főkönyvtárnok, képviselték. — Tudomásul vétetik.

217. Meghívó érkezett az 1898-ban Madridban tartandó egészségügyi és demographiai nemzetközi congressusra. — Kiadatik a III. osztálynak.

218. A lipesei egyetem physikai-chemiai intézetének 1898. január 3-ikán végbemenendő megnyitási ünnepén a M. Tud. Akadémia meghívatik. — Az intézet igazgatójához, Ostwald Vilmos k. taghoz január 3-ikán üdvözlő sürgöny fog intézteni.

219. Az I. osztály jelenti, hogy az állandó szótári bizottság Eservezete tárgyában bizottságot küldött ki, melynek tagjai: Joannovics György t. t., Gyulai Pál, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Thewrewk Emil r. tt., Zolnai Gyula, l. t. és Szily Kálmán főtítkár. — Tudomásul vétetik.

220. Olvastatik a Nyelvtudományi Bizottságnak az I. osztálytól elfogadott javaslata az „elkerülhető idegen szók“ tárgyában; ú. m.

a) E szótár csak az elkerülhető idegen szókat s helyes magyar egyértékeseiket tárgyalja.

b) Csak olyan idegen szókat kell ide fölvenni, melyek a szorosabb értelemben vett irodalomban, a sajtóban, politikában, közigazgatásban előfordulnak. Nem kell fölvenni a tudományos műszókat és a mesterszókat.

c) A szótár minden irányban való túlzástól tartózkodjék.

d) A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úrtól e czélra följánlott 500 frt a szerkesztők és dolgozótársak díjazására fordítandó.

e) A munkát elkészítésére és ellenőrzésére albizottság ajánlatik, melynek Gyulai Pál r. t. elnöklete alatt tagjai: Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyi József biz. tagok és Tóth Béla biz. segédtag.

f) A kész munka a Nyelvtud. Bizottság ülésén bírálat alá kerül, s azután mint a Nyelvtud. Bizottság megbízásából készült kiadvány fog megjelenni. — A javaslat egész terjedelmében elfogadtatik.

221. Petrovoszello község képviselőtestülete 1896. május hó 10-én tartott disz-közgyűlésén névszerinti szavazással egyhangúlag elhatározta, hogy román nemzetiségű lakosainak hazafias érzülete jeléül, az ezredéves ünnep emlékére, a községi pénztárból ezer koronát bocsát a M. Tud. Akadémia rendelkezésére, a végből, „hogy ezen jutalomdíjból oly magyar nyelvkönyvet irasson, melyből a nem magyar ajkú nemzetiségek a magyar nyelvet könnyen és alaposan elsajátíthassák, s mely mint ilyen tankönyvül az elemi iskolák részére a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium által el is fogadtassék”.

A Magyar Tudományos Akadémia elismeréssel és őszinte köszönettel vette ez ajánlatot s Nyelvtudományi Bizottságának javaslatára a mai összes ülésből a következő pályázatot hirdeti ki:

Pályázat hirdettetik olyan gyakorlati magyar nyelvkönyvre és hozzá való vezérkönyvre, mely oláhajkú népiskolák III. és IV. osztályában volna használható. Az oláh szöveg a magyarországi oláh népi nyelvet alkalmazza. — Pályázhatni nyíltan a szerző megnevezésével, eshetőleg nyomtatott munkával is. — A pályamunkák 1898. december 31-ikeig a M. Tud. Akadémia főttkári hivatalához küldendők be. Jutalom: Petrovoszello község adományából ezer korona — A munka a szerző tulajdona marad. — A beérkezett munkák megbirálására az Akadémia három tagot küld ki és hozzájuk csatlakozik a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úr megbízásából két paedagogus bíráló, kik mindjárt véleményt mondanak, vajjon engedélyezhető-e a nyelvkönyv az iskolákban.

222. Az I. osztály engedélyt kér, hogy Mahler Ede úr, mint vendég, személyesen tarthasson fölolvasást. — Az engedély megadatik.

223. A II. osztály jelenti, hogy az Archeologiai Bizottság b. Nyáry Jenő t. tagot választotta elnökévé. — Tudomásul szolgál.

224. DUKA TIVADAR I. t. Londonból f. évi december 6-án kelt levelében értesíti a főttkárt, hogy Körösi Csoma Sándor emlékére, ha az Akadémia elfogadja, 2000 koronából álló alapítványt szándékozik tenni, azzal a rendeltetéssel, hogy a két vagy három évi kamatok egy oly felolvasás tiszteletdíjára fordíttassanak, mely Ázsia kulturájára vonatkozva, Körösi Csoma Sándor emlékét időnként felfrissítse.

Az összes ülés a hazáját a messze-távolban is oly forrón szerető s a magyar név dicsőségéért oly nemesen lelkesülő férfiú fenkölt czélú alapítványát köszönettel elfogadja s az I. osztályt megbizza, hogy az alapítóval egyetértőleg az alapítvány Ügyrendi szövegezésére nézve tegyen javaslatot.

225. Gasperini Józsefné született Bene Ilona asszony végrendeletében 500 frtot hagyományozott az Akadémia alaptőkéjének növelésére. Kegyeletes hálával tudomásul vétetik.

226. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: A keresk. m. kir. minisztertől: Jelentés az 1896. évi működéséről. — A földm. m. kir. minisztertől: Mezőgazd. statisztika, II., III. köt. — A m. kir. állami számvevőszéktől: 1896. Zárszámadások. — Korányi Frigyes l. tagtól: A tüdő betegségei. — Radloff Vilmos k. tagtól: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. — Landesausschuss Böhmens: Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Beschlüsse, IX. k. — Gyulai Pál r. t. Invánka Zsigmondtól: Honti állapotok. — Dr. Margalits Edétől: 1. Magyar közmondások. 2. Florilegium. — Hertelendy Bélától: A Zala vízlecsapoló társulat története. — Sarudy Györgytől: Horatius methodikájának tervezete. — Bán Károly Aladártól: Pázmándy Horváth Endre Árpádja. — Gr. Vigyázó Ferencztől: Az osztr.-magyar viszony nemzetközi természete. — Levasseur E.: L'enseignement primaire. — Dr. Stein Lajostól: Die sociale Frage. — Dr. Richter Aladártól: Bibliotheca botanica. — Köszönettel vétetnek.

227. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke, ú. m.:

Akadémiai Értesítő, 96. füz.

Almanach, 1898-ra.

Archaeologiai Közlemények, XX. köt.

Nyelvtudományi Közlemények, XXVII., 4.

Bayer József: A magyar drámairodalom története, I., II. k.

Czimlap a Matematikai és Természettud. Közlemények XXVI.

kötetéhez.

Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve.

Tudomásul vétetik.

228. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KLUG NÁNDOR és SCHVARCZ GYULA r. tagokat kéri fel.

Kérelem a Széchenyi-múzeum ügyében.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy palotája egyik termében a gr. Széchenyi Istvánra vonatkozó irodalmi művekből, emléktárgyakból múzeumot létesít. E múzeumba fölveszi Széchenyi naplóit, kéziratait, levelezéseit, jegyzeteit, műveinek minden kiadását, az életére és működésére vonatkozó hazai és külföldi könyv- és hirlapirodalmat, a személyéhez fűződő emléktárgyakat, bútorokat, ruházatokat stb., arcképeket, szobrokat róla s a környezetéhez tartozókról stb. — A gyűjtés intézésére bizottságot alakított, melynek nevében és megbízásából alólirottak tisztelettel fölkérik mindazokat, a kik Széchenyi-iratoknak, leveleknek, rávonatkozó műveknek, emléktárgyaknak birtokában vannak, engedjék át őket az Akadémia Széchenyi-múzeuma számára, akár ajándék vagy eladás útján, akár a tulajdon-jog föntartása mellett. — A bizottság minden ajándékot nyilvánosan nyugtáztatva fog. — Kelt Budapesten, 1898. január 9-én. *Gr. Széchenyi Béla*, bizottsági elnök (Budapest, II., Lánchíd-utca 10.). — *Szily Kálmán*, bizottsági előadó (Budapest, V. Akadémia-utca 2.).

Pályázat-hirdetések.

I.

Az 1897. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany). Pályázhatnak a philosophiai tudományok körébe tartozó munkák, a melyek az 1891—1897. évkörben jelentek meg. Megjegyzendő, hogy a nem küldött munkák is pályáznak, a melyekről a bíráló-bizottságnak tudomása van. Részletes fölvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő 1897. évi májusi füzeté.

II.

Pályázat hirdettetik oly gyakorlati magyar nyelvkönyvre és hozzá való vezérkönyvre, mely oláhajkú népiskolák III. és IV. osztályában volna használható. Az oláh szöveg a magyarországi oláh népi nyelvet alkalmazza. Pályázhatni nyíltan a szerző megnevezésével, eshetőleg nyomtatott munkával is. A pályamunkák 1898. december 31-éig a M. T. Akadémia főtítkári hivatalához küldendők be. Jutalom: Petrov-szello község adományából ezer korona. A munka a szerző tulajdona marad. A beérkezett munkák megbírálására az Akadémia három tagot küld ki és hozzájuk csatlakozik a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úr megbízásából, két paedagogus bíráló, kik mindjárt véleményt mondanak, vajjon engedélyezhető-e a nyelvkönyv az iskolában.

III.

A M. T. Tud. Akadémia Mathematikai és Természettudományi Bizottsága az 1898-ik évben 1500 forintot olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a zoologia vagy physiologia körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak, vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki czéljokul. Mindenkinnek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a főntebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezetüket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbízás alkalmával is. Az így készülő munkálat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak folyó év márczius 31-ig a bizottság előadójához, dr. Lengyel Béla egyetemi tanárhoz küldendők ki.

A M. Tud. Akadémia ülésora 1898-ra.

Januárius	3-án I. (nyelv- és széptudom.) osztály.
„	10-én II. (philos., társad. és történettudományi) osztály.
„	17-én III. (math. és természettudományi) osztály.
„	24-én <i>összes ülés</i> . Az 1898. évi akad. költségvetés tárgyalása.
„	31-én I. osztály.
Februárius	7-én II. osztály.
„	14-én III. osztály.
„	21-én <i>összes ülés</i> .
„	28-án I. osztály. A tagajánlások benyújtásának határideje.
Márczius	7-én II. osztály.
„	14-én III. osztály.
„	19-én <i>összes ülés</i> . Jelentés a gróf Teleki-pályázatról.
„	21-én I. osztály.
„	28-án <i>összes ülés</i> . Jelentés a gróf Karátsonyi- és Farkas-Raskó pályázatokról.
Április	4-én II. osztály.
„	19-én III. osztály.
„	25-én <i>összes ülés</i> .
Május	2-án I. osztály.
„	9-én II. osztály.
„	16-án III. osztály.
„	23-án <i>összes ülés</i> .
Június	6-án I. osztály.
„	13-án II. osztály.
„	20-án III. osztály és <i>összes ülés</i> .

S z ü n e t.

Október	3-án <i>összes ülés</i> és I. osztály.
„	10-én II. osztály.
„	17-én III. osztály.
„	24-én <i>összes ülés</i> .
„	31-én I. osztály.
November	7-én II. osztály.
„	14-én III. osztály.
„	21-én <i>összes ülés</i> .
„	28-án I. osztály.
Deczember	5-én II. osztály.
„	12-én III. osztály.
„	19-én <i>összes ülés</i> .

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KALMÁN.

IX. KÖTET.

1898. Február 15.

2. FÜZET.

Magyar-oszmán nyelvi érintkezések.

(Kivonat *Kúnos Ignác* lt. január 2-án olvasott értekezéséből.)

Különböző népeknek egymással való érintkezése ritkán múlik el némi nyelvi hatás nélkül. E hatások összesége, akár a föld belsejében a rétegképződés, lassanként meg-megtelepszik a nyelvek multjában, és a milyen színnel és számmal vannak az együvé gyülemlett nyelvelemek, annyifélék lesznek az egyes szórétegek is, melyeket a nyelvvizsgálat munkásának kell napvilágra deríteni. Felette tanulságos a magyar nyelv multjának ily szempontból való megvizsgálása. Nyelvünkől tudvalevőleg több európai és ázsiai népnek más-más színezetű kölcsönhatásai mutathatók ki, a minthogy a magyar nyelvnek is nem egy megkövesedett emléke maradt meg a vele érintkezésben volt nemzetek nyelvéből. Igaz, hogy e hatások és esetleges kölcsönhatások természete sokat függ a nyelvi érintkezés minőségétől, korától s tartósságától, és nemkülönben attól is, hogy az érintkező felek melyike állott a művelődés előrehaladottabb fokán.

A török nyelvek egyik ágának a hatását fogjuk ezúttal vizsgálódásunk tárgyává tenni. Ma már nagyjában legalább tudjuk, hogy a török nyelvek egyes csoportjai mily jelentékenyen hatottak nyelvünk szókincsbeli megalakulására, és hogy a magyar nyelvnek e különböző természetű török elemei egymástól jó távolra eső korokból valók és más-más nyelvekből eredtek. Elannyira, hogy némelyike, ha szerkezetök még bizonyos hangtani kritériumok alapján ki is mutatható, az élő nyelvek sorából már ki is vészett. És ennyiben nyelvünknek ily kiderített szavai az ó-törökség becses nyelvemlékeivé váltak. Ily szómaradványokból és legfeljebb csak gyéren fenmaradt följegyzésekből lehet a már kihalt kún és besenyő nyelvekre, valamint egy ó-csuvas-féle beszédre is következtetni, melyekkel az ó-magyarságnak hosszabb érintkezésben kellett lennie.

Nyelvészeti kutatásainknak nem egészen új kérdése a ma-

gyar és oszmán nyelvek szókölesönzési viszonya. Foglalkoztak már effajta kérdéssel a mult századbeliek is, külföldi és magyar tudósok egyaránt, és nem egy adalékkal járultak hozzá a két nyelv kölesönzési viszonyának kimutatásához. Igaz, hogy főleg a módszer dolgában felette fogyatékos formában. Egyrészt az egyes török nyelvek között különbséget nem tettek, és így az átvétel régibb vagy újabb voltát nem bizonyíthatták; másrészt pedig az érintkezés folytán átvett jövevény elemeket, még aránylag újabb időkben is, közös kincsbirokknak vagyis ösrokonságra valló momentumnak tekintették.

Nyelvünk oszmánli elemeinek évszázadokra visszavezethető történetét ismerjük. A nyelvtörténeti tanúságok szerint már olyan korszakokban is akadhatunk oszmán-török eredetre valló magyar szóelemekre, a mikor történeti szereplésüknek még csak a kezdetén voltak.

Az oszmán nyelv megalakulása körülbelül a 14-ik század elejére esik. Közvetlen őse az a szeldsuki nép volt, mely a 11-ik században Kisázsia délkeleti részébe hatolt és a régi Iconiumból a kóniai szultánságot, vagy a messzebb keleten divó elnevezés szerint, Rum országát (Rumili) alapította meg. Ebből az országból, mely még a 13-ik században elpusztult, több emírség vált ki, és ezek egyike Anatolia nyugati részében, a bizánczi birodalom szomszédságában vetette meg későbbi birodalma alapját. Ennek a nyugat felé költözött szeldsuk törzsnek volt az első szultánja *Oszmán*, a kinek neve a népére és nyelvére is átszállott. Így alakult át egy szeldsuki tájbeszéd oszmánli nyelvvé, melynek ötszáz évvel ezelőtti alakja nem nagyon különbözhetett a mai kiejtéstől. Körülbelül azon a hangtani fokon állhatott, mint a mai kisázsiai nyelvjárások kóniai dialektusa. Erről némileg még a régi magyar oszmánli átvételek is tanúsíthatnak. Ismeretes a mai oszmánli *bej* szónak a magyarhódoltság korabeli *bég* kiejtése (v. ö. *begler bég*, *nazul bég* stb.), melynek eredetibb gutturalis kiejtésű alakját a mai írásmód, a *kef* is bizonyítja. Ugyancsak ily eredetibb kiejtést őrizhetett meg a *dögönyeg* szó is, melynek mai kiejtése *dejnék*-nek hangzik ugyan, de leírása a régibb *degenek* kiejtése mellett bizonyít. És tényleg a kisázsiai dialektusoknak az a csoportja, mely a régi oszmánok helyein lakik, még megőrizte a *j*-vé gyengült gutturalisnak eredetibb kiejtését. Másik bizonyíték a hódoltság korában átvett *eméng* szó, mely a mai oszmánliban *emin*-nek hangzik. A szóvégi *n*-nek *ng*-es kiejtése azon feltevésünk mellett bizonyít, hogy a hódoltság magyarjai több oly oszmánli kifejezést hallhattak, melyekben a mai oszmánli *n*-je még eredetibb gutturalis-nasalisos, vagyis *ng*-es formában hangozhatott. Ugyanaz a hangviszony, mely a régi török *tenger* szavunk

és mai oszmánli deniz, illetve *deñiz* szó kiejtése közt fennáll. Ez a mai oszmánliból már kiveszett hang szintén igazolható a mai anatóliai dialektusokból.

Az oszmánok már a 14-ik század első felében, tehát oszmánli voltuknak majdnem a kezdetén, hozzálátnak a Balkán-félszigetet meghódító törekvéseikhez, és már ugyancsak e század közepén gyökeret is vernek Trákiában. Legelsőbb is a bizáncziakkal kerülnek szomszédi és a mi ezzel majdnem egyértelmű, ellenséges viszonyba. Egymásután hódol meg nekik a bizánczi Kisázsia és a hozzája közel eső európai partvidék, melyet csakhamar benépesítettek és alig egy évtized, már Edirne városa fölött tündököl a félhold. Sokat érintkeztek e korszakban szlávokkal is, főleg szerbekkel és bolgárokkal, azonkívül pedig az *iflak*nak nevezett oláhokkal. A bizánczokkal való érintkezés, hol barátságosan, hol ellenséges indulattal, állandóvá vált. És éppen azért a bizáncziak görög nyelvét kell az első és legrégibb közvetítőnek tekintenünk, mely az oszmánli nyelvből kiszármazó elemeket részben magába fogadta, részben pedig a szerbekhez és bolgárokhöz s általán a balkán népekhez tovább juttatta; a minthogy az oszmánlik nyelvében is nem egy bizánczi görög szó honosodhatott meg, melyek később a balkán népek nyelveibe és közvetve a magyarba is elszármazhattak. Csak így érthetők meg a délszláv és magyar nyelvek bizánczi eredetű török átvételei. Ilyen a többek közt a *denár*, *dinár* szó, mely fogalommal a bizáncziak révén ismerkedtek meg az oszmán-törökök, a kik aztán a balkán népek nyelveibe juttatták tovább. A magyar nyelv már csak közvetve, a délszlávtság révén jutott hozzá. Ilyen oszmánli szókat, akár eredetieket, akár átvetteket, melyek már a hódoltság kora előtti magyarságban is megvannak, nem oly nehéz többé kimutatni nyelvünk történetéből. Keletkezésük, illetve átvételük idejét is e szerint a hódoltság előtti korszakra állapíthatjuk meg. Másként nem is tudnók urát adni azoknak a nyelvtörténetileg is igazolható régibb oszmánli elemeknek, melyeknek egyrészt a 14- és 15-ik századig visszavezethető eredetük van, másrészt pedig a törökségnek csakis legújabb oszmánli ágából igazolhatók. Kétséget kizárólag áll ez az olyan fogalmakra nézve, melyeket a birodalomalapító oszmánok csakis újabb hazájokban és leginkább bizánczi befolyás révén, a megváltozott helyi és államrendezési viszonyok következtében tanulhattak el. A legkelendőbb fogalmi átvételek közé a hadi és az új államháztartáshoz közel álló kifejezések tartozhattak. Mert míg egyfelől Oszmán utódjának, Orklánnak a nevéhez fűződik az oszmán nép európai szereplésének a kezdete, addig másfelől Orkhán testvére, Ala-eddin nevével vannak kapcsolatban mindazok az államférfiúi és törvényhozó intézkedések, melyeknek

súlyát századokon át érezte a mi hazánk is. Mint testvére birodalmának első vezírje, ő teremtette meg a katonai szandsak-vagyis zászlóaljrendszert, és mindazokat a katonai és társadalmi intézkedéseket, melyeket később a hódoltsági területeken és így nálunk is alkalmaztak. Igaz, hogy Bizánc példájából is nem egy intézményt sajátíthattak el. A *defter* szó, melynek enléke egész napjainkig lenyulik, a bizánczi háztartásban sem volt ismeretlen fogalom; és az annyira oszmánlinak hitt *efendi* szó szintén az egykorú görög osztályviszonyok ismerésére és részben átvételére vall.

Nem szabad azonban megfedkezünk az oszmánliknak eredeti, saját szókincséről sem. Hisz javarészből szeldsukinak, azaz török eredetűnek maradt meg a nyelvök, melyben szintén meglehettek a vándorlásra, vagyis az átvételre alkalmas fogalmak. És itt már némi nehézséggel jár a kölcsönzés kritériumának megállapítása. Hacsak azt a negatív értékű bizonyítékot is számba nem vesszük, mely az egyes szók hangalakjából indul ki, és a melynél fogva oszmánlinak tekinthetünk minden olyan török, mondjuk szeldsuki elemet, mely a többi törökségtől, főleg pedig a magyar nyelv régibb törökségének hang- és alaktani viszonyaitól eltér. De találhatunk tán némi pozitív bizonyítékokat is. Főleg, ha azokat a külső, inkább történetinek nevezhető okokat szem elől nem tévesztjük, melyek a szóátvételeknek úgyszólván okozói voltak. Ez okok arról fognak bennünket meggyőzni, hogy a magyar nyelvnek hódoltság kora előtti török-oszmánli elemei csakis délszláv közvetítéssel jöhettek át. Az európai török hódoltság Bizáncban, majd pedig utána a délszláv területeken kezdődött. Murad, a harmadik szultán fegyelmezett seregében már sok ily hódolt elem volt, és hadvezéreinek jórésze főleg renegátokból állott. Hatalma alá került egész Szerbia és Bulgária, és így egész az Aldunáig hangzott már a török szó a 14-ik század végéfelé.

Az oszmán had a magyar végekhez jut, s ez a hódoltsági korszaknak a voltaképi kezdete. És a mily módon eljutottak az oszmánok nyelvébe a náluk hiányzó bizánczi fogalmak, épp úgy kezdenek el benne egyes délszláv elemek is elhelyezkedni. Különösebb mértékben a szerbek és horvátok. Így honosodik meg az oszmánlik közt a mi nyelvünkbe is átkerült *martalos* és *pribek* szó, és egész sora a dunavidékebeli fogalmaknak. Még nagyobb azonban az a hatás, melyet a hódító oszmánli az elnyomott délszlávokra gyakorolt, és a mely nyelvi hatás nemcsak műkifejezésekre szorítkozott, hanem idők folyamán a köznyelvi fogalmakra is kiterjeszkedett. Mint már más alkalommal is szóvá tettem, a letelepedett oszmánok nemcsak hogy intézményeiről le nem mondtak, hanem szokásaikat és életmódjukat,

vallási és társadalmi rendszerüket új hazájokban is meghonosították, és egyéb külső okok folytán is elérték, hogy a meghódítottak életére törökösítő befolyással voltak. Elannyira, hogy használatosabb kifejezéseikből, a mindennapi érintkezés mulhatatlan szavaiból sokat kellett a hozzájuk alkalmazkodó délszláv népeknek átvenni. És ezekbe a nyelvekbe került oszmánli elemek jutottak el, de mindig csak közvetett úton, a mi nyelvünkbe is.

Íme másfélszázados korszaka a közvetlen magyar hódoltság előtti uralomnak. És ezekkel a történeti okokkal az átvételek egy harmadik kritériumát is felállíthatjuk, mely a magyar nyelv ezen korbeli oszmánli elemeit magyarázza. Azt, tudniillik, hogy mivel ez elemek csakis délszláv közvetítéssel juthattak át hozzánk, az átvételek javarésznének még magán is kell viselnie a szlávság átalakító törekvéseit. Ilyen a *dalia* szó, melynek régibb átvételét a nyelvtörténet, szláv úton jött voltát pedig a délszlávok a végzet bizonyítja.

De közvetettnek kell az ezen korbeli átvételeket tekinteni még abban az esetben is, ha a hangtesten a szlávság hatása nem is látszik meg. A *csizma* szó pl. szintén oszmánli átvétel, a nélkül, hogy szlávosítás történt volna vele. Ilyen eredeti formáját megőrzött oszmánli szót nem egyet mutathatunk ki nyelvünk régibb történetéből. Hiszen teljesen idegenül nem hangozhattak többé ez átvételek.

Ennyit a hódoltság kora előtti oszmán elemekről, vagyis a 16-ik század elejéig történt magyar-oszmán nyelvi érintkezésekről.

Más természetűek ismét azok a viszonyok, melyek a török hódoltság voltaképi beálltával indulnak meg. Az oszmánok eddigi hódításai tartósabb természetűek még nem voltak. Állandóan nem telepedtek meg az országban, szokásaiknak és törvényeiknek nincs biztos otthonuk, katonáik még nem válnak át mesteremberekké és kereskedőkké, és a spáhiknak sincsenek földesúri jogaik és ezekkel együtt járó magyar jobbágyaik. A hódoltság valódi kora csak a 16-ik század közepétáján, Buda elfoglalásával veszi kezdetét. És a mily rövid idő alatt vált át a török állam három világrésznek a nagyhatalmasságává, épp oly gyorsan tudta a magyar vidéknek egész sorát törökös helységekbe átvarázsolni. Az érintkezés közvetlenné válik és vele együtt a nyelvi átvételek, illetve kölcsönhatások viszonyában is változás áll be. Mindazok az, akár katonai, akár társadalmi intézmények, melyek eddigelé csak a Duna határáig értek el, a magyar vilajeteken is megállandósulnak, és csakhamar bekövetkezik a magyar területek törökös kormányzása. És ez az első, inkább külsőnek nevezhető kritériuma az oszmán nyelvi átvételek második

korának. Nem, mintha ezután már megszűnnék a délszláv nyelvnek közvetítő szerepe. Hisz a fogalmak átvételét szükségessé tevő körülmények majdnem azonosak, és teljesen hasonlók egymáshoz az érintkezés egyéb külső körülményei is. Sőt mondhatjuk, hogy az oszmáni átvételek javarésze ezután is délszláv közvetítéssel történt.

Itt kellett a nyelvi érintkezésnek a legállandóbbnak lenni, és a délszlávokkal érintkező magyaroknak már itt volt alkalmuk mindazon török kifejezésekkel megismerkedni, melyeket később közvetlenül is módjukban volt hallani. A minthogy nem egy olyan nyelvi adata van e korszaknak, mely az átvételek mindkét, vagyis délszláv és törökös formáját is megőrizte. Így vehették át a *deli* szót ilyen alakjában az oszmánoktól, *dalia* alakban a délszlávoktól. Ugyanígy állanak szemben egymással az oszmánli *bicsak* és a szláv *bicska*, és több vagy kettős alakkal, vagy pedig, a mi szintén nem esik ritkaságszámba, kétféle jelentésárrnyalattal átkerült kifejezések.

Az átvételek közvetlenségének kimutatásában különben is a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk. És a hol hang- vagy jelentéstani kritériumaink nincsenek, akkor is csak olyan esetekben tekinthető az átvétel közvetlennek, ha a szóban levő kifejezést a délszláv nyelvek nem is ismerik.

És épp azért az olyan oszmánli átvételeknél, melyek a nép nyelvébe is eljutottak, soha sem szabad figyelmen kívül hagyni az átvétel helyének földrajzi és dialektikus viszonyát. A minthogy a legtöbb oszmánli átvétel az olyan vidékekről való, a hol a szerb vagy horvát nyelvi befolyás a legerősebb, és a hol a hódoltság korszaka a legtartósabb volt.

És ez adja meg egyúttal annak is a magyarázatát, hogy nyelvünk oszmánli átvételei leginkább tájszók alakjában, vagy mint ma már régi, elavult szók maradtak meg. Ilyen a nyelvtörténeti *domosz* alak, mely az oszmánli *domuz* (disznó) szavát őrizte meg, vagy a *mángor* szó, mely a török *mangır* pénzt szavát tartotta meg emlékezetben.

Az elemek részletezése előtt, különbséget kell még tennünk e második korszak oszmánli átvételei közt. Főleg két osztályba sorozható csoportja fog a hódoltság oszmánli elemeinek kiválni. Az első csoportba azokat a szókat kell soroznunk, melyek a hódoltsági viszonyoknak úgyszólván a műszavai voltak, és a melyek ezen viszonyoknak a megszűnésével a használatból is kikoptak. E kifejezések leginkább a hadi, törvénykezési és általában az államháztartásra vonatkozó fogalmak voltak, melyek annak idejében, főleg a 16- és 17-ik század nyelvében az akkori magyar nyelv megszokottabb szavai lehettek. Erről tanúskodik az akkori irodalmi nyelvnek főleg az a része,

mely a hódoltsági viszonyokkal némileg összefüggésben van; azokat a kiválóbb írókat, mint Zrinyi, Mikes és Rozsnyai, nem is számítva, a kik a török élet és viszonyok rajzolásában tán keresték is a festői jellemzésre és költői színezésre szolgáló törökös kifejezéseket. Hogy e szók a maguk idejében megállapodott és a nép nyelvében is elterjedt használatúak voltak, az magyarosra változott formájukból eléggé kiviláglik. Így lett az *akindsi*-ből *akancsa* és *akangya*, *ulufé*-ből *ölefa*, *alafa*; a különböző főnökök vagyis *basik* mint harambasi, bülükbasi, szu-basi, megannyian *basákká* léptek elő; az istállómasterből (*emrahor*) *imre-ur*, a *rejsz*-ből *réz*, *alajbég*-ből *olajbég* és a *kethudából* egyszerűen *tiha* lett.

A hódoltság korának eme nagyobbára közvetlenül átvett szavai apránként el-elhalványultak és lassanként kivesztek mind a nép, mind az irodalom nyelvéből. Noha egyes kifejezések, melyek egykor a hódoltság egyes viszonyaira vonatkoztak, a nép nyelvében mai napig is megmaradtak. De csakis oly esetekben, a mikor a szó eredeti jelentése kibővült, és egy szorosabb viszony megjelöléséből általánosabb jelentésüvé tágult. A *mazur* szó pl. mint hódoltsági műszó, olyan lovaskatonát vagy spáhit jelentett, a ki valamely mulasztásért vagy vétségért hübéretől megfosztatott. A nép nyelvébe jutva, jelentése annyiban kibővült, hogy általában tönkretett urat, más-más vidéken pedig rongyosat, meztelent és kifosztottat is jelent. Hasonlókép a *zakin* szó oly hübérest jelentett, a kinek húszezer oszporánál több jövedelme volt; tehát előkelőbb földesurat. A népnyelvi *zahiny* első sorban magatartó embert, majd átvitten köpezös, kebles birkát, vaskos embert, sőt Somogy-megyében tömött földet is jelent.

Épp így általánosodott el a *harács* eredetileg pusztán adót jelentő szó, melynek főleg igei továbbképzése, a *harácsolni*, ment át a nép s egyúttal az irodalom nyelvébe. Ez egyes eseteket kivéve, a többi hódoltsági műszók, a 18-ik század beálltával, kimennek a használatból és vele együtt az öntudatból is. Nem úgy e korszak átvételeinek második csoportja, melybe az oszmáni átvételek legújabb keltű és nagyjában máig is megmaradt szavai tartoznak. Az ezen csoportba tartozó átvételeket főleg az jellemzi, hogy általánosabb, többnyire konkrét fogalmakat fejeznek ki, és hogy majdnem párhuzamosan mutathatók ki mind a régibb magyar irodalmi, mind a népnyelvből. Dialektikus szóknak tehát csak annyiban tekinthetők, hogy a mai irodalmi nyelvben nem bírtak eléggé meghonosodni. Régibb nyelvünknek azonban, a nyelvtörténet tanúsága szerint is, szokott és általános használatú kifejezései lehettek, melyek a mai nyelv szempontjából, elavult szóknak tekinthetők. Hogy csak néhányat említsünk, ilyen a *boncsok* szó, mely üvegből és egyébből is készült apró darabo-

kat jelent, mikkel a lószerszámot szokták díszíteni. Ilyen a *csirág* szó, mely a régi nyelvben kedvelt embert, vagyis újabb nyelven kedvencket jelent, és azonos a hasonló jelentésű oszmánli *čirak* szóval. Mások ismét csak a nép nyelvben maradtak meg, a nélkül, hogy a régibb irodalmi nyelvben nyomukat találják.

A közkeletű és általános fogalmat kifejező tájszók csak olyan vidéken maradhattak fenn, a hol a hódoltság intensívebb és tartósabb természetű volt. A történeti események kiszínezésére épp ezek a tájszók adják a legalkalmasabb bizonyítékokat. Ily megmaradt tájszókból csak néhányat említnék meg. Az oszmánli *kasab* szó, mely mészárost jelent, Fehérmegyében is dísznő-ölő, hentes jelentéssel mai nap is él. Az irodalmi nyelv csak továbbképzett *kaszabol* alakját fogadta el. Másik szó a tölteléket, töltött ételt jelentő *sarma*, mely több vidéken mai napság is töltött káposztát jelent.

Az anyag részletezését és szótári feldolgozását dolgozatom nyelvi függeléke foglalja magában.

A magyarok ősi neve Konstantinos Porphyrogenetosnál.

(Kivonat *Pecz Vilmos* lt. 1898. január 3-ikán tartott felolvasásából.)

Az Egyet. Philol. Közl. XX. (1896-iki) évfolyamában tárgyaltam először a *Σαβαρτοιάσφαλοι* elnevezést, melyet Konstantinos Porphyrogenetos „De administrando imperio“ című munkája 38-ik fejezetében két ízben említ a magyarok ősi neve gyanánt. Akkori fejtegetéseimnek végeredménye az volt: 1. hogy *Σαβαρτοιάσφαλοι* helyett irandó *Σάβαρτ ἢ ἄσφαλοι* (olvasd: Savart i asphali, értelme: Savartok, vagyis állhatatosak); 2. hogy a tulajdonképeni elnevezés (*Σάβαρτ*) értelmének az *ἄσφαλοι* görög szóval való, téves információ alapján alapuló magyarázata semmi különös figyelmet nem érdemel; 3. hogy a *Σάβαρτ* a *Σάβιρ* (*Σάβειρ*), *Σαβίνωρ*, *Σάπειρ*, *Σάπειρ* szittya-hun népnévnek egyik további formája.

Ugyanerről a tárgyról írt, nevezett értekezésem által indítva, Fiók Károly is, a Századok XXX. (1896-iki) évfolyamában. Fiók előbb az említett ősi névnek általam és gr. Kuun Géza által adott magyarázataival foglalkozik, azután áttér saját nézetének megokolására, mely a következőkben foglaltatik: A *Σαβαρτοιάσφαλοι* „Sabartoi as Faloi“-ból van összeírva; a Sabartoi t-je ugor pluralis rag, melyhez még a görög -oi pluralis végződés is

hozzájárult, míg az „as“ kapcsoló kötőszó „és“ jelentésben, a mint e szó a mai vogulok nyelvén is előfordul hasonló jelentésben; a Sabar azonos a Sabir névvel, és a Fál a kunok neve; így az egésznek értelme: „Szabirok és Fálok“, más szóval: „Szabirok és Palócok“, vagy már kevésbbé szabatosan: „Szabirok és Kúnok“.

Fiók értekezése új gondolkodásra birt a tárgy fölött, s így szóltam róla még egyszer az Egyet. Philol. Közl. XX. (1896-iki) évfolyamában, fölhasználva az alkalmat arra is, hogy pótlólag említsek föl egyet-mást, a mit első cikkemben fejtegetéseim további támogatása céljából előadni elmulasztottam. Ebben a cikkben azt bizonyítom, hogy az akár görögül tudó, akár nem tudó ugor ajakról eredő „Szabirok és Fálok“ kifejezés nem hangozhatott „Sabartoi as Faloi“-nak, de hajlandó vagyok a Savart t-jét ugor pluralis ragnak tekinteni és e szerint coniecturámat, a Σάβαρτ ἢ ἄσφαλοι-t, így értelmezem: „Szavarok“ (nem „Szavartok“, mint első alkalommal tettem), vagyis „állhatatosak“.

De a vita még ezzel se ért véget nevezett kifejezés fölött, melynek rendkívül problematikus volta újra meg újra gondolkodásra bírja a kutatót. Meggyőződésemm kezdettől fogva a mai napig az, hogy a Σαβαρτοῖς ἄσφαλοι-ban a magyarok ősi neve és ezen ősnév értelmének görög szóval való magyarázása van egybeírva, és hogy e szerint coniecturám, a Σάβαρτ ἢ ἄσφαλοι, nyelvi tekintetben kifogástalan. De másrészt tudatában voltam annak, hogy coniecturámmal a kérdés még nincs teljesen megoldva, a mennyiben t. i. a Σάβιρ (Σάβειρ), Σάβινωρ, Σάπειρ, Ἰάσπειρ szittyá-hún népnevekkel azonosnak vett Σάβαρτ-ba nemcsak az állhatatosságnak jelentése, de általában véve semmiféle jelentés bele nem magyarázható. Erre a homályra derít fényt Thúry Józsefnek a Századok XXXI-ik (1897-iki) évfolyamában megjelent „A Magyaroknak „Szavarti-aszfali“ neve“ című értekezése, melyben kiindulva abból az általam hangsúlyozott tételből, hogy Konstantinos Porphyrogenetos idejében már az új görög kiejtés dívott, széles tudományos alapon mutatja ki, hogy a magyaroknak a Konstantinos által említett Σαβαρτοῖς ἄσφαλοι-ban benne rejlő ősi nevét őt nemzet irodalma ismeri, s összesen tizenegy történetíró beszél a Magyaroknak Persiában megtelepedett töredékéről, mely hosszú ideig fentartotta önállóságát, s később az örmények hatalma alá kerülve, Konstantinos serege ellen is harczolt 921-ben, a mikor ugyanis az örmények és arabok között folytatott háborúban az arabokhoz pártolt át, de az örmények által a Konstantinos császártól küldött görög sereg segítségével az arabokkal együtt legyőzetett. Mivel az örmény írók ezt a töredéket *szjavortik*-nak vagy *szervortik*-nak nevezik, Thúry e szó jelentését az örmény nyelvből magyarázza, melyben

szjav, szez a. m. fekete, orti pedig a. m. fiú, tehát szjavorti, szevorti a. m. fekete fiú, s így a magyarok szjavortik, szevortik elnevezésének jelentése (a k az örményben pluralis rag): *fekete fiak*. Ezzel az elnevezéssel tartja azonosnak Thúry a Konstantinos-féle szónak első részét, a *Savarti*-t, míg az utórészre nézve szerinte két eset lehetséges, t. i.: vagy az én fejtegetéseim szerint az ἄσφαλοι népies többes számú alakja az ó-görög ἀσφαλειῖς-nek, vagy pedig az ἄσφαλοι éppen úgy örmény eredetű szó, mint a névnek előrése, illetőleg maga a népnév, a Savarti, csak hogy már a fölismerhetlenségig eltorzítva. De ha a Savarti-asphali név utórészében csakugyan a görög ἄσφαλοι melléknév lappang is, ezt a nevet Thúry szerint semmi esetre sem lehet így értelmezni (mint én teszem): „Szavartik, azaz állhatatosak“, hanem csakis úgy, hogy: „állhatatos vagy erős“ szavartik (fekete fiak). Vagyis Thúry szerint az aszfali szó nem görög fordítása a szavarti népnek, hanem egyszerűen *jelzője* „valami okból“, mint Konstantinos mondja.

Nézetem szerint Thúry *történetileg* bizonyossá tette, hogy a Σαβαρτοιάσφαλοι első része az örmény szjavortik-kal azonos, de azt, hogy a szjavortik miként foglal helyet a Σαβαρτοιάσφαλοι első részében, *nyelvileg* helytelenül magyarázza, a mint hogy a szó utolsó részére, az ἄσφαλοι-ra vonatkozó felfogása se helyes-selhető. Felolvasásomban kifejtem, hogy az ἄσφαλοι nem *jelzője*, hanem csakugyan *fordítása*, de zavaros visszaemlékezés útján való rossz fordítása a magyarok örmény nevének, mely utóbbi szintén a nem eléggé hű tudósítás folytán hangzik Konstantinosnál Savart-nak szjavortik helyett. Ha tehát az ἄσφαλοι a magyar népnév örmény értelmének rossz fordítása, illetőleg rossz *magyarázata*, akkor helyes az a coniecturám, hogy a Σάβαρτοι oi-ja helyett ἡ szócska irandó a magyarázó szónak a magyarázotthoz való kapcsolása szempontjából.

Thúry tanulmányának megjelenése után Fiók másodszor is írt erről a tárgyról „Megint a Sabartoiiasfaloi névről“ czímen a Századok XXXI-ik (1897-iki) évfolyamában, foglalkozva az én második cikkemmel és Thúrynak fentebb említett értekezésével, és erősen támadva mindkettőnkre; azonban *érvelései* nem oly erősek, mint *kifejezései*. Felolvasásomban részletesen foglalkozom Fiók ellenvetéseivel, érveléseivel. Így pl. — hogy csak a legfőbbeket említem — kifejtem, hogy Fióknak nem sikerült bebizonyítani azt, hogy a Konstantinos-féle Σάβαρτοι nem az örmény szjavortik-kal, hanem a Σάβ:ρ stb. szittya-hún népnévvel azonos; az ἄσφαλοι-ra vonatkozólag kimutatom, hogy az csakugyan tekinthető ἀπαξ λεγόμενον-nak és hogy az, ha netalán mégis ἀσφαλειῖς-t írt Konstantinos, egy későbbi másolótól való önkényes változtatás folytán keletkezett ez utóbbiból.

Ezután még egyszer szemügyre vévén Fióknak a Σαβαρ-τοιάσφαλοι-ra vonatkozó megoldási kísérletét, végeredményül a következőket állítom egybe: 1. A vita egész lefolyásában nem találtam elég nyomós okot arra, hogy meggyőzzön coniecturámnak, mely szerint a Σαβαρτοιάσφαλοι a Σάβαρτ ἢ ἄσφαλοι (vagy ἄσφαλεις)-ből keletkezett, helytelenségéről. 2. A Σάβαρτ szó nem a Σάβιρ (Σάβειρ), Σαβίνωρ, Σάπειρ, Σάσπειρ szittyá-hún népnévvel, hanem a Thúry-féle örmény „szjavortik“ szóval (értelme: fekete fiak) azonos. 3. Az ἄσφαλοι nem jelzője, hanem helytelen információ alapján alapuló rossz fordítása Σάβαρτ-nak.

Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.¹

A mult évi október hó végén megjelent eme harmadik kötet a még hátralevő dunántúli megyéket foglalja magában.

A feldolgozás módja itt is ugyanaz, a melyet az előbbi, különösen pedig a második kötetnél követett a szerző. Közli jelesül egy összefoglaló bevezetésben a megye akkori politikai, földrajzi viszonyainak átnézetét, azután elősorolja a várakat és városokat, főleg e korszakbeli rövid történetük leírásával, azután a helységeket s végül a birtokosokat és e korszakbeli főispánokat. Itt-ott azonban kissé bővebb fejtegetést tartott szükségesnek, részint a helyesebb csoportosítás, részint pedig az ország eme legfontosabb vidékére vonatkozó kútfő-anyag sokasága miatt. Ennek következtében az I. kötetben hozzávetőleg megszabott keret tetemesen megnagyobbodott, úgy hogy az egész történelmi földrajzi mű a tervezett három kötet helyett öt kötetre fog terjedni. A hátralevő 4-ik kötet a Felvidék és Erdély egy részének, az 5-ik pedig Erdély többi részének s a kapcsolt részeknek leírását fogja adni. Ehhez járul még az öt kötet egybefoglaló névmutatója, mely az egész mű használatát és lehető kiaknázását van hivatva előmozdítani. Ezen újabb beosztás, jelesül a kötetek kellő arányossága miatt hagyta szerző a már kész, nagy terjedelmű Pozsony vármegyét a következő kötetre.

¹ Írta dr. Csánki Dezső lt. III. kötet. 1897. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Ára 7 frt. — Az első két kötet Pilis, Pest, Heves, Nógrád, Gömör, Borsod, Abauj, Torna, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Közép-Szolnok, Kraszna, Bihar, Békés, Külső-Szolnok, Csongrád, Csanád, Zaránd, Arad, Temes, Krassó, Keve, Torontál, Bács, Bodrog, Szerém, Valkó, Pozsega, Baranya, Somogy, Vas megyéket foglalja magában. Az eddig megjelent három kötet ára 21 frt.

A második kötet megjelenése óta a levéltári kútfők gyűjtését szakadatlanul folytatván, ismét mintegy 16, részben vagy egészen átkutatott levéltárról vagy oklevél-gyűjteményről számol be. Egyszersmind folytatta az előző kötetekben felsorolt nagy levéltárak átkutatását is, s főleg ezekből (Orsz. Levéltár, a Nemz. Múzeumban levő levéltárak, a pozsonyi, esztergomi és veszprémi káptalanok, a pannonhalmi főapátság, a hg. és gr. Batthyány cs., a gr. Erdődy cs., a hg. Eszterházy cs. stb. levéltárai) merítette e kötethez a kútfő-anyagot.

A kötetben foglalt nyolcz vármegye ily sorrendben következik :

1. *Zalavármegye.* A legnagyobb kiterjedésű és legnevezetesebb megyék egyike, melynek tárgyalásával szerző majdnem 13 nyomtatott íven foglalkozik.

E megye nagyjából hajdan is mai területén feküdt; az úgynevezett Muraköz vagy régi nevén Dráva-Muraköz, melyet, ha tótországi birtokosa volt, Varasd- vagy Kőrösmegyéhez is számítottak, gyakran, főleg a Mátyás király uralkodásának vége felé, szintén e megyéhez tartozott. Korunkban ismeretes falvainak nagy részét a középkorban is megtaláljuk, csupán a Zala-Egerszeg, Zala-Lövő és Nova közti vidéken sűrűn találkozó mai „Szeg“ végű helységek ismeretlenek a régi időkben. Legnagyobb uradalmi délnyugoti vidékén terültek el. A Muraköz, élén Csáktornya és Sztrigóvárakkal, jórészt egyetlen nagy testet alkot, melyhez négy város és közel száz helység tartozik. Földesurai a Czilleiek, majd az Ernusztok. A Murán átkelve az alsó-lendvai Bánfiak óriási uradalma következik, melynek területét két vár (Alsó-Lendva és Nemti) körül hét város és százát meghaladó helység és pusztá alkotta. A megye átellenes sarkában az Osl-nembeli Kanizsaiak Kanizsa vár és város, továbbá e tájon és a megye különböző részeiben ötvennél több helység urai.

Kisebb birtokosok Kanizsa vidékén: a Csapiak, bajnai Bot-ok és pati, keményfalvi vagy enyingi Törökök; odább nyugatnak a somogy megyei Zicsiek és a Balog-nembeli Szécsiek, a kiknek ezenkívül fent északon, a veszprémi határon fekvő Hegyesd várában is részük volt.

A megye középső vidékein ismét a lendvai Bánfiak (Szabar város táján), a nádasi Darabos-ok, Molnári-ak és asszonyfalvi Ostfi-ak (valamennyi Vas vármegyéből); odább nyugatra a laki Kaczor-ok és debrentei Himfi-ek (Kaczorlaka és Haholt vidékén) a főbirtokosok.

A Zala kies völgyén Szent-György vagy Békavár vára és uradalma uralkodik, a Marczaliak, majd a Batoriak kezén; a Zala-völgyén túl nyugot felé pedig: az Ákos-nembeli peleskei Ördög-ök, Peleske várának s olykor az említett Hegyesd várnak

is urai. Peleske szomszédságában az ekkortájt emelkedő ákosházi Sárkány-ok, még odább nyugatnak a Rezneki-ek és az Egervári-ak, főntebb a Nádasd-nembeli gersei Petők a legtekintélyesebb világi nagybirtokosok. Utóbbiak már a XV-ik század hajnalán megszerzték a Zala-menti Kemend várat, a hirhedt Németújváriak (Kakas-ok), később az Egervári-ak némely birtokait, főntebb északkeleten pedig Rezi és Tádika hegyi várakat, a Balatonparti Keszthely várossal együtt. Birtokaik közé a esébi vagy enyerei Pogányok s a Szent-Giroltiak és berekszői Hagymás-ok jószágai ékelődtek, Zala-Lövő és Szent-Girolt (a mai Szent-Grót) táján.

Észak felé, a veszprémi határ mentén: a Hosszútóti-ak és a veszprémmegyei Pápai-ak nevezetesebbek. A Balaton mellékén a nagyhatalmú Újlaki Miklós vetette meg lábát, Hegyesd és Szegliget hegyi várakban. A Balaton-zugban a Rátold-nemzetség tagjai: a fajszi Ányos-ok és a rátolti Gyulafi-ak az ősbirtokosok. Utóbbiak fészke Csobáncz vára. Ide fészkeltek be magukat a neves Batthyániak is.

Eme nagyobb uradalmak és birtokosok köré a nagyrészt e megyei eredetű középnemesi családok díszes csoportja sorakozik, mint: a sz.-mihályi Bagoly, sz.-balácsi Zele, isabori Laczkfi, a Haholt-nembeli Sejteri és Csányi, a lengyeli Torda, a barlahidai és szántai Botka, az ollári Tompa, a Kávási, Hásságyi, szent-erzsébeti vagy kutosi Terjék, esabi Basó, halapi Fekécs stb. család. A kis-nemesség tömegesebben Szent-György völgye, Nemes-Apáti, Aracs stb. vidékén él.

Eme nagy-, közép- és kisbirtokosság közé feltűnően jelentékeny számmal ékelődnek az egyházi méltóságoknak és testületeknek nagyobb uradalmi és apróbb részei, főleg a megye északi és északkeleti tájain, a Balaton mentén. Legelső köztök a veszprémi püspökség, Símeg vár és város, Egerszeg és Nova városok s Tapolca város részeinek és még vagy negyven falunak földesura; aztán a veszprémi káptalan, melynek jószágai, mint a püspökségé, mintegy a szomszéd Veszprém vármegyéből nyulnak át ide. Azután következnek a benczés-rend apátságai: a tihanyi, a bakonybéli, pannonhalmi, somogyvári, esatári, kapornaki, zalavári, haholti és mura-keresztúri; továbbá a budai káptalan, a fejevári káptalan, a somlyóvásárhelyi apácák, a leveldi karthauziak, az örsi, rátolti, rajki és türjei prépostságok; a vázsonyi, taládi, uzsai, válusi, enyerei, örményesi és esáktornyai pálosok stb.

Összesen 27 vár, 36 város, 1077 helység és 1212 birtokos található területén.

2. *Veszprémvármegye* mai területén feküdt hajdan is. Adóajstroma 1488-ból fennmaradván, járásainak beosztásáról, a helységek nagyságáról, a birtokok terjedelméről és egymáshoz való arányáról szabatosabb képet alkothatunk.

E lajstrom szerint szerző a régi járásokat s azok adózását vázolván, felsorolja a 10 frtnál több adót fizető, tehát jelentékenyebb helységeket is. A legjelentékenyebbek: Palota város 92 frttal, Apáczta-Vásárhely város 104 forinttal és Pápa város 236 frttal. Veszprém városa nem fordul elő az adólajstromban, csupán egyik külvárosa: Szent-Tamás falva 35 frt évi adóval. A középkorban városokul ismert többi helyek közül pedig: Faisz csak 16 $\frac{1}{2}$, Nagy-Jenő 33, továbbá Peremarton 45, Kis- vagy Ordó-Leveld 53, Nagy-Leveld 63, L.-Patona 76 forintot fizetett. Minden forintra egy jobbágycsaládot mintegy öt családdal számítva, az illető helyek lakossága hozzávetőleg könnyen kiszámítható. Az adólajstrom adatait különben szerző mind a helységeknél, mind a birtokosoknál értékesíti.

A terjedelmesebb és kiválóbb, várakkal, erősségekkel és városokkal ékeskedő uradalmak öt csoportba oszthatók, s ezek közül ismét kettő tűnik ki. Veszprémtől keletre és nyugatra a régi Kont-ok ivadékai: az Újlakiak a Bakonyban olykor négy várban is, ú. m. Bátorkő, Eskő, Palota és Esegvár várakban uralkodnak. Még nagyobb birtokosok a Garaiak, a kik az Újlakiak uradalmaitól észak felé: Csesznek, Ugod, Pápa és Somlyó várak, Lovász-Patona város s a falvak egész seregének földesurai. 1450-ben, a mikor még fennállt, övék volt a Bakony nagy részével együtt a bakonyi örökös erdőispánság is. Ez uradalmaik egy része: Csesznek, Pápa és Ugod, nemsokára a nádori ág kihalása után a birneves Szapolyaiak kezére került; Somlyóvár egyideig a Kinizsi Pálé volt s aztán szintén a Szapolyaiaké lett; Lovász-Patona pedig a némai Kolosoké. A megye harmadik nagybirtokosai: a Szalók-nembeli debrentei Himfiak Debrente vár vidékén. Melléjük sorakoznak a Lörinte-nemből eredő Esegváriak, Esegvár részeinek urai; a Bakony szélén, Vázsonyban pedig a külső-szolnokmegyei Vezsenyből eredő Vezsenyiek s utánok Kinizsi Pál.

Kiseb birtokosok már a Rátolt-nembeli rátolti Gyulafiak és fajszi Ányosok; továbbá a Hosszútótiak, Dálkaiak, lihérti Zarkák stb.

Kisbirtokos nemességet tömegesebben: Szent-Király-Szabadja, Vámos, Bedege, Pirit és Csögle helységeiben találunk.

Az egyháziak közül első helyen: a veszprémi püspökség és káptalan állanak. Birtokaik legnagyobb része Veszprém város körül és azon a földön terül el, mely innen kelet felé, egyfelől Hagymás-Kéren, másfelől pedig Pap-Keszin át a fejérvármegyei határon fekvő Ősi-ig vonul. A püspökség, mely a káptalannal együtt Veszprém várának és városának ura, ezenkívül még három városban (Faisz, Berénhida és Peremarton) és vagy 12 faluban földesúr. Birtokainak jövedelmét azonban 1488 táján, a fen-

maradt adólajstrom idejében, mikor a püspöki szék üres volt, a király szedette. A káptalan még vagyonosabb lehetett; mert Veszprém, Faisz és Peremarton városok részein kívül időnként, még pedig eleinte vagy 27, később mintegy 16—24 falunak földesuraként szerepel.

Szintén előkelő birtokos egyházi testületek: az ősrégi Veszprémvölgyi apáczakolostor, Veszprém város és a Balaton mentén; a somlyó- vagy apácza-vásárhelyi apácza a Somlyó hegy környékén; a pannonhalmi főmonostor és a bakony-béli apátság. A többi ősrégi benzés-apátságok közül a tihanyi már csak közép-birtokos; a kapornaki, almádi, csatári és jásti még kisebbek. A Bakornak más művelődési központjai: a zirczi eziszterezita apátság, a Nagy Lajostól alapított leveldi (a mai Város-Lőd mellett) karthauzi monostor szintén jelentékenyebb; a prépostságok közül pedig: a dömösi, őrsi, ó-budai vagy budai, rátoldi, hántai s a fejérvári kisebb-nagyobb birtokosok.

A szomszédos Győr vármegyéből áttérjednek e megye földére a győri püspök egyházmegyéje és egyszersmind birtokai is. E birtok-test Nagy-Jenő (ma Tüskevár) városától kezdve, melynek szintén e püspök a földesura, észak-északkeleti irányban: Salamon és Tapolcafa felé, egész a győri határszállán fekvő Románig, összesen mintegy 10 falu. A püspökség egyházi nemeseinek Tapolcafa helység a széke és központja.

Összesen 11 vár, 11 város és 364 helység 510 birtokos közt oszlott meg.

3. *Fejérvármegye* hajdan jóval nagyobb volt, mint manapság. Már dunántúli részében is találunk jelentékeny eltéréseket a mai állapottól, mert a mai Fejér vármegye északkeleti sarka, jelesül a Dióst, Berki, Sós-kút, Zámor, Kuldó, Tordas és Tárnok helységek területe, sőt olykor Kajászó-Szent-Péter, Szent-László és Szent-Miklós (ma Rác-Szent-Miklós, Martonvásártól délkeletre), Érd és Százhalom (Batta m.) is Pest megyéhez tartozott. A Csepel-sziget legnagyobb része már ismét Fejér vármegyéhez számítható; hasonlóképp jókora területek a Duna-Tisza-közből, a mai Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegyéből. E tájékon azonban észak-déli irányban a határ meglehetősen kanyargós és ingadozó. Eme területtől azonban ki kell vennünk a Sz.-Fejérvártól délkelet felé elterült ú. n. Hontos Kunszéket; sőt az ekként fennmaradó nagy terület sem tekinthető összetartozó, egységes egésznek, mert hatósági és biráskodási tekintetben több darabra hullott. ú. m. a) Csepel-szigete, a mely, mint legnagyobb részt királyi avagy királynéi birtok (korona-uradalom), rendes külön ispán, alispán stb. alatt állott; b) a solti-szék vagy járás, szintén külön ispánokkal és szolgabírákkal; c) a kalocsai érsekség nemes jobbagyainak ú. n. hontokai, illetve sárközi széke Kalocsa vidékén,

a hol az érsek a főispáni tisztelet vagy méltóságot is viselte; d) a szekszárdi apátság nemes jobbágynak ú. n. fajszi széke, Kalocsa vidékétől dél felé. Végül a XIV. században még a besenyők is külön ispán alatt éltek a megye dunántúli részének (mai Fejérvármegye) legdélibb részében.

A birtokok megoszlását tekintve, Fejérvármegye leginkább a közép- és kisnemességé s a papságé volt. Ide számíthatók az e megye területén nagyobb tömegekben élt egyházi nemesek is.

Nagyobb világi uradalmakat inkább csak a tulajdonképi Fejérvármegye é.-é.-ny. részében találunk, a Vértes-hegység lejtőin. Itt álltak: Csókakő, Gesztes, Vitány és Gerencsér várak: az első és utolsó Fejér-, a közbülső kettő pedig inkább Komáron vármegyében. A hozzájuk tartozó hatalmas birtoktestek a hírneves Rozgonyiakat uralták; olykor azonban, különösen e korszak vége felé, ideiglenes vagy örök jogon, az Ujlakiak kezén tűnnek föl. Birtokaikhoz csupán a király vagy királyné birtokában levő csepelszigeti korona-uradalom mérhető, melyhez e szigeten kívül a Duna mindkét partján időnként több-kevesebb helység vagy pusztá tartozott.

Kisebb birtokosok a szentgyörgyi Vinczék, endrédi Somogyiak, fajszi Ányosok s a folyvást emelkedő Batthyányiak, a kik névadó birtokukat (ma Szabad-Batthyány) a XIV. század végén kapták. A hírneves hős: Kinizsi Pál, a dunamenti Adonyváros ura volt; a gersei Petők pedig a szomszédos Martonvásár várost kapták Albert királytól. Mindkét város a csepelszigeti korona-uradalomból szakadt ki. A Duna-Tisza közben a szántai Laczkfiaknak s utánok a velük egyeredetű némai Kolosoknak — a szintén rokon Szent-Iványiaknak és Kápolnaiaknak — a bátmonostori Töttös-öknek s utánok a kisvárdai Várdaiaknak, a Tetétlenieknek, Mikolaiaknak és Hartaiaknak voltak jelentékenyebb birtokaik.

Az egyháziak közül a Boldogságos Szűzről nevezett fejérvári prépostság, eme kiváltságos, nagytekintélyű középkori egyházi testület, gazdag ingatlanokban, jelesen: Fejérvár városban és vidékén. Utána következnek a szintén nagybirtokos fejérvári keresztes-lovagok, a Veszprémmegyével határos széleken s a solti székből Kalocsa körül, a hol egyházi nemeseik is voltak. A szomszéd megyékben székelő egyházi méltóságok vagy testületek közül: a veszprémi püspök, a veszprémi káptalan, a veszprémvölgyi apácza-kolostor, a csatkaai pálos-kolostor, a tihanyi benczés apátság, a győri püspökség, a budai (ó-budai) prépost és káptalan, a nyulakszigeti apácza, a budavári beginák, a váci püspökség, végül az (megyebeli) eresi ciszterczita apátság közép-kisbirtokos.

A Duna-Tisza-közön, a solti székből ismét tekintélyesebb egyházi birtokosokat találunk. Ezek elseje a kalocsai érsek,

Kalocsa vár és város nagy részének földesura; a kalocsai káptalan, Kalocsa városban és vidékén, s a szekszárdi beneczés apátság, melynek Fajsz és Kalocsa környékén voltak birtokai s ezek nagy részében egyházi nemesei.

Összesen 5 vár, 7 város és 422 helység 696 birtokos közt oszlott meg.

4. *Tolnavármegye* alakja és ennélfogva terjedelme is el-
űtött a maitól. Északon és keleten nagyjából hajdan is a ma ismeretes határokig terjedt, dél és nyugat: azaz Baranya és Somogy megyék felé azonban jóval terjedelmesebb volt, mint napjainkban.

Legnagyobb birtokosai a hírneves Héderváriak, a XV. század közepe tája óta három nagy uradalomban. Ezek elseje a megye északkeleti határvidékén: az ozorai, a második, az ozorainak délnyugat felé mintegy folytatása: a tamási uradalom; a harmadik a debreczinek fele. Ekként a Héderváriak a veszprémféjérvármegyei határtól: Ozorától kezdve le délnek: Szokoly, Ireg, Tamási, Régön(Regöly), Dalmad helységekben stb. át Döbröközig, több várnak, városnak és óriási földterületnek váltak uraivá. Utánok a hírneves Garaiak következnek: Simontornya várában és városában; aztán a györgyi Bodók, Anyavár vagy Sártornya vára s a megye különböző vidékein számos helység földesurai.

A mai somogy-tolna-baranyai határon Dombóvártól nyugat felé, ekkor még Tolnában állt hajdan: Dáró vára, a dárói Majosok, a mai baranyamegyei Jánosi, Batthyán, M.-Egregy vidékén pedig: Máré vára, a Gunyafiak és bátmonostori Töttös-ök birtoka. Nem messze e váraktól, a pozsega- és valkóvármegyei nevű Treutel-ek, majd Kőrögyi-ak nádasdi uradalmát találjuk, melynek mintegy 23 faluja közül ma már alig van meg egy-kettő. Kivülök a Rozgonyiak, a mesztegyei Szerecsenyek, a Dombaiak (a megye északnyugati sarkában fekvő Nyéktől, a hol erősségük is volt, le délnek: Szakes mezővárosán át Dombó váráig), a lévai Csehek, a Rátold-nembeli Pakosi és pakosi Szemere-családok jelentékenyebb birtokok urai. Középbirtokosok: a Györkönyiek, Szakadátiak, henyei Tiburczok, meksei Baranyaiak, Sójagiak, Morgaiak, Ábeliek sat.

Nagyterjedelmű jószágokat találunk úgy az ezen, mint a szomszédos megyékben székelő egyházi méltóságok és testületek birtokában. E jószágok Dunaföldvártól a Duna mentén le délnek Bártáig, innen nyugotnak fordulva, a somogyi határig, innen ismét ugyane határ mentén egyenesen fel éjszaknak, mintegy ívalakban körítették, szelték a világiak e megyei birtokait. Ez ívnek legészakkeletibb pontján a dunaföldvári beneczés apátság áll. Dél felé ide a szintén beneczés madocsai apátság, még délebbre a fejérvári keresztes-vitézek Fadd, Tolna vár és Varasd

vidékén, nagyobb birtokosok. Odább a szekszárdi benczés apátság Szekszárd vár és város ura következik, aztán a széki vagy czikadori ciszterczita apátság Batta-Széken; a báttai benczés apátság Batta városban; a titeli prépostság három uradalomban; a Buda melletti felhézsi prépostság Széplak mezővárosban; továbbá a pécsi püspökség, Szász vár ura a Völgysegen. Kisebb birtokosok odább nyugot felé: a pécsi káptalan, a mágocsi benczés apátság s az ábrahámí ciszterczita apátság Dombóvár táján, melytől éjszakra föl Tengöldig a dömösi prépostság hatalmas uradalma terül el. Végül a veszprémi püspökség nagyobb birtokos, a somogy-tolnai határszélen: Bedeg, Szántó stb. vidékén.

Összesen 13 vár, 21 város, 540 helység és 306 birtokos sorolható föl e megyéből.

5. *Komáromvármegye* nagyjából hajdan is arra a vidékre terjedt ki, a melyen ma elterül. Világi nagy uradalmak közül a komáromi a legelső, élén Komárom várával és városával. Földesurai rendszerint magok a királyok. A második királyi uradalom a tatai (Tata várával és a két Tata városával), mely Zsigmond és Mátyás király idejében sokáig nem csupán birtoka, hanem egyik székhelye is volt uralkodóinknak. Közben azonban huzamosan bírták a Rozgonyiak is. Kivülök még csupán a Héderváriak tekinthetők nagybirtokosoknak a megye dunántúli részében: Kocs, Vigmán (ma Igmánd) sat. vidékén.

A köznemesség sorából néhány régi, a Koppán (Katpán) és Szemere nemzetségéből származott család válik ki terjedelmesebb birtokokkal. Az egyháziak közül az esztergomi érsekség a legterjedelmesebb birtokok ura, még pedig a megyének a Dunától északra elterülő felében. Egyházi nemesseinek széke Érsek-Lél helység lehetett. A másik főegyházi birtokos a pannonthalmi benczés apátság, a Duna mindkét oldalán. Egyházi nemesseinek széke Füss helység volt.

Az egyházi méltóságok és testületek közül a többiek már sokkal csekélyebb birtokok urai. Jelesül a nyitrai püspök, a nyitrai káptalan, a győri püspök és káptalana, az esztergomi székes-káptalan, az esztergomi Sz. Tamás-prépostság, a fejérvári nagyprépostság, a fejérvári keresztes-lovagok, aztán a benczés apátások közül az e megyei tatai, a vétes-keresztúri, a koppánmonostori; más megyékből: a garam-szent-benedeki, a bakonybéli; a praemontrei prépostságok közül a majki és hántai sat.

Összesen 3 várra, 7 városra és 237 helységre 238 birtokos esik.

6. *Győrvármegye* a XV. században is mai területén feküdt. Világi birtokosai közül a Héderváriak (hédervári Kont-ok) állanak első helyen. E birtokok központjai Győr város, melynek egyik része, az ú. n. Királyfölde külváros szintén az övék volt, továbbá

Hédervára vár és város s Gönyő vár és város. Utánok a szintén ősrégi, Pok-nembeli Moróczhidaiak vagy Moróczok következnek s a szintén Pok-nemzetségből való Pokiak vagy Mérgesiek. Eme három fő, e megyei eredetű család mellett már csak kisebb birtokosokul említjük a szentgyörgyi grófokat és Garaiakat.

Az egyházi méltóságok és testületek közül a győri püspökség, Győr várának és Győr város kisebb részének földesura, különben e megyében nem valami nagy birtokosnak látszik; a győri székes káptalan, mely Győr város nagyobb részét bírja, már sokkal jelentékenyebb birtokos. Leggazdagabb azonban a pannonthalmi benczés apátság, mely a pannonthalmi vár környékén Szent-Márton város és mintegy 28—30 falu, odább északra a Duna mentén pedig Gönyő város határrészeinek földesura. A többi egyházi testületek: a Győr városi Szt-Adalbert prépostság (társas káptalan), a győri keresztos vitézek; a (veszprémvármegyei) bakony-béli, a (mosonyvármegyei) libényi vagy lébényi, a pilisi és zirczi benczés és ciszterciata apátságok; a türóczi, moróczhidai, pápóczi, zsámbéki és csornai praemontrei prépostságok; végül a pápóczi, porvai és csatkaí pálosok, a leveledi karthausiak és a nyúlsgizeti apácák már kisebb birtokosok.

Összesen 5 vár, 8 város és 162 helység 250 birtokos közt oszlott meg.

7. *Sopronvármegye* szintén mai területén feküdt; a nyugati oldalon azonban Zillingdorf (a régi Ikka- vagy Cziligenthal, Czilingthal, Cziligendorf sat.) és Au, melyek ma, mintegy kihatva az ország testéből, Alsó-Ausztriához tartoznak, hajdan szintén Sopron vármegye részei voltak.

Régi nemzetségek birtokainak egész sorozatát találjuk területén. Legvagyonosabb az Osl-ok nemzetsége, melyből ismét a hirneves Kanizsaiak válnak ki nagyterjedelmű birtokokkal. Jóságaikat északon, a Sár-(Lajta-)hegytől és Sárfolyótól kezdve le délnek a vasvármegyei, s innen keletnek és északnak a győr- és mosonyvármegyei határig mindenütt megtaláljuk. Északnyugoton Rov avagy Roj, Szarvkő, Zaszlop, Kismarton, Dorog, lentebb Csepreg(?), a keleti lapályon pedig az Árpádok korában oly nagy szerepre hivatott Kapuvár, összesen tehát 5—7 vár vagy erősség, továbbá vagy 7 város (Kismarton, Czell, Keresztúr, Csepreg, Csorna, Beled és Szill) s mindezek vidékén még vagy 80 helység avagy pusztá (részben vagy egészen) uralja őket időnként. Az ugyane nemből eredő asszonyfalvi Oslfiak vagy Ostfiak szintén nagyobb, a Tardiak, Bresztolcziak, Viczaiak, Lóziak, Ebergölcziek, Pinnyeiek, Agyagosiak, agyagosi Szörék s Höfflingiek pedig már kisebb birtokosok.

A többi ős-nemzetség származékai, jelesen a Csák-nembeli Kisfaludiak, Mihályiak, Ugronok vagy Ugronfiak s Csákok vagy

Csákfiak, — a Veszekény-nemből való Czirákiak — a Pok-nembeli Pokiak és Moróczhidaiak — s a Ják-nembeli Niczkiek birtokokban már nem ily gazdagok.

A megyének nyugoti, Ausztriával határos részein egy másik régi neves családot találunk. Ezek a Nagymartoniak, vagy más néven fraknoi Grófok, Fraknó és Kabold várak, Párdány és Dorog erősségek, továbbá két mezőváros és vagy 30 helység urai, nagyjából a mosonyi határszéltől le délnyugatnak, Nagymartonon át Kabold, sőt egyidőben le Lánzsér váráig, innen keletnek Bogyzislóig vagy Keresztúrig, s ettől keletre Czenk és ismét északkelet felé: a Fertő keleti partja mentén elterülő Pomágy vonaláig. A másik hírneves Gróf-család a Baziniak vagy Szentgyörgyiek, Ruszt mezőváros földesurai, már sokkal kisebb birtokosok.

A nyugoti határszélen és Sopron város körül számos szomszédos osztrák úr szerzett birtokot; de magának Sopron városának is terjedelmesebb birtokai voltak.

Az egyháziak közül a győri püspökség áll első helyen. Sopron várostól észak felé, a Fertőtől nem messze állott Rákos vára; a győr-sopron-veszprém-vasvármegyei négyes határon, a Rába mentén pedig: Kesző vára. Melléje sorozható az Osl-ok praemontrei prépostsága Csornán, s a Miskolczok eziszterczita apátsága Borsmonostorán. A többi egyházi testület már kisebb birtokos, jelesül: a pápóczi prépostság, a pápóczi pálosok, a bakony-béli benzések, a soproni keresztes-lovagok, a horpácsi monostor, a győri székes káptalan, a vasvári társas káptalan, a paumgarteni pálosok, kismartoni minoriták sat.

Összesen 16 várat, 15 várost, 317 falut és 355 birtokost találunk területén.

8. *Mosonyvármegye* hajdan nagyobb volt, mint manapság; mert nyugat felé egészen a Sár vagy Lajtafolyóig terjedt, s a ma Alsó-Ausztriában fekvő Au és Hof helységek, Mannersdorf (hajdan inkább Mannesdorf) és Sommerein (hajdan: Samarja, Sandmerein) városok is hozzátartoztak. Mannesdorf határában, tehát szintén mai osztrák területen fektűt a régi Scharfeneck (Sárfenék vagy Élesszeg) vár, az említett két városból és helységből álló uradalom feje is. Legnagyobb birtokosai: a hírneves bazini és szentgyörgyi Grófok, a kik a század közepe táján Óvár várában vetették meg lábukat. E vár uradalmához Óvár, Mosony, továbbá Bajka, Fertőfő-Szombathely (vagy Neusiedel, a mai fertőparti Nezsider) és Zarány (vagy Zaránd) mezővárosokon kívül, szerte a megyében a falvak egész serege tartozott. Ugyanez időtájt az imént leírt scharfenecki uradalmat majd a köpceit is megszerezték a hasonlónévű várral és várossal együtt; végül a pozsonymegyei Dévény vár itteni tartozékait is. Úgy hogy a

megye területének legbecsesebb és legnagyobb része, mondhatni minden valamire való uradalma ő reájok nézett. Kívülök az oroszvári Tompek (Tanpek), a vereskői Wolfart, a Kapler sat. családok említhetők.

A köznemesség aránylag csekély birtokú, de azért elég számos s jórészt német eredetű.

Az egyháziak kisebb birtokúak, de a legtehetősebb közöttük szintén osztrák. Ez a heiligenkreuzi ciszterczita apátság, mely a magyar királyok nagylelkűségének több falut vagy pusztát köszönhetett. Az átellenes sarokban s a Hanságon a libényi vagy lébényi benzés apátság jelentékenyebb birtokos.

Összesen 4 vár, 9 város és 64 helység 126 birtokos közt oszlott meg.

Végül szerző összegezvén az e kötetben tárgyalt megyék várainak, városainak, helységeinek és birtokosainak számát, ki-tűnik, hogy e kötetben 84 várral, 114 várossal, 3183 helységgel és 3693 birtokossal; az I., II. és III. kötetben összesen 469 várral, 571 várossal, 16,056 helységgel és 11,520 birtokossal foglalkozott.

Zrinyi Miklós levelezése.¹

E most megjelent s 45 ivre terjedő kötet kezdődik I. Ferdinánd 1535. jan. 13-án Zrinyi Miklós özvegyéhez Korbáviai Honához intézett levelével s végződik Csányi Ákosnak 1565. december 28-án Nádasdi Tamásnéhoz írt soraival. Szoros chronologiai sorrendben összesen 453 levelet tartalmaz, melyeknek nagyobb része latin nyelven, kisebb része magyar, horvát, spanyol és olasz nyelven van írva; az idegen nyelven írt levelek azonban le vannak fordítva magyarra is.

A gyűjtemény ez *első* kötete a missilis levelek s ilyen számba menő királyi leiratok, folyamodványok és magyar kamarai fölterjesztések nagyobb tömegét foglalja magában, míg az ezt követő *második* kötet ugyanazok kisebb részét, továbbá az okiratok csoportját s végül a név- és tárgymutatót tartalmazandja.

A mi e kötetek tartalmának provenientiáját illeti: legelől áll az Országos Levéltár, mely az adatok egész halmazával járult a gyűjteményhez, még pedig legelső sorban az 1671-ben lefejezett Nádasdy Ferencz után a Nádasdy családtól elkobzott

¹ Zrinyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. A Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottsága megbízásából közrebocsátja Barabás Samu. Első kötet. Levelek 1535—1565. — A „Monumenta Hung. Historica“ Okmánytárak 29-ik kötete. Ára 6 frt.

iratok, majd a Neo-regestrata Acta név alatt ismert gyűjtemény, a Történelmi Emlékek, a kisebb családi levéltárak, a Thurzó család levéltára, az Ecclesiastica Acták, a pálos-rend irományai, a mérhetlen becsű Limbus, a királyi könyvek, a Benigna Resolutiók, a különféle utasítások, mind megannyi bányái XVI., XVII. és XVIII. századi történetünknek.

Ezután sorban a bécsi császári és királyi házi, udvari és állami levéltár (titkos levéltárnak is mondják) következik Hungarica és Turcica osztályaival, majd a cs. és kir. közös pénzügy- és közös hadügyministeriumi levéltárak, a m. nemzeti múzeum levéltára és kéziratgyűjteménye, a gróf Černin család csehországi neuhausi levéltára, Bártfa város levéltára hőstünknek éppen tárnokmesteri funkcióját feltüntető pár adatával, a drezdai szász állami levéltár, a kremsieri hercegezerseki könyvtár egyik kézirata, a m. tud. akadémia Történelmi Bizottságának másolat-gyűjteménye Szigetvár 1566-iki ostromára és elestére vonatkozó nagybecsű adataival s végül a budapesti tud. egyetemi könyvtár Praycollectiója azon források, melyekből közlő az anyagot merítette.

A gyűjtemény közrebocsátója összehordotta mindazt, a mi hozzáférhető és összehordható volt. S mégis főleg a munka első és fontosabb részében az úgynevezett missilis levelekből úgyszólván csak töredéket adhatott. Csak egy szempillantás hőstünknek pl. Nádasdy Tamáshoz írt levelei kezdetére s bárki meggyőződhetik erről. Majd mindeniket a Nádasdy levelének vételéről szóló megjegyzéssel kezdi s mégis alig van tíz levél az egész gyűjteményben, mely Nádasdy Tamást vallaná írójának s ez is jobbra fogalmazványban, jeléül annak, hogy a mohácsi vész utáni emberöltő e nagy alakja mily nagy súlyt fektetett arra, hogy a személyével kapcsolatos eseményeket bármely pillanatban emlékezetébe idézhesse. Pedig mily kár a Nádasdy válaszainak elveszése! Mennyi önmérsékletet, az események higgadtabb megfontolását, előre látást, óvatosságot tanácsolhatott azokban a lobbanékony, heves vérű Zrinyi Miklósnak — az az egy levél is mutatja, melyben Batthyányi Ferenczcel együtt 1547 végén Salm Miklóssal való összezördülésekor óva intik a bánt: úgy feleljen a Salm levelére, nehogy az úgy még jobban elmérgesedjék.

Egyáltalában, a mennyire Zrinyi leveleiből kivehető, a két nagy lélek mintha csak egymásra volna utalva, a vigasztalan eseményekben gazdag korban teljesen megértette egymást. Nádasdy Zrinyiben az akaraterős, az elhatározásában megingathatatlan, a hazáért bárminő áldozatra kész hazafi mellett a rettenthetlenségig bátor hőst láthatta, míg Zrinyi mély tisztelettel párosult bizodalommal tekintett a hatalmas nádorra föl. Egyetlen pártfogójának, oszlopának, Isten után legbiztosabb menedékének nevezi őt. Neki mondja el száma nélkül való panaszait saját maga és

hadai zsoldjának elmaradása felett s keserőséggel teli bánatát, hogy „orczipirulással, becsületének, nevének gyaláztatával s könyves szemekkel“ kell szemlélnie a pusztulást, mely a töröknek hol portyázásai, hol rendes hadjáratái nyomában árad el ezen a szerencsétlen országon; s mind ezt tehetetlenségében nem tudván megakadályozni „pokolban képzei magát“, minthogy fizetetlen hadai, ha az ég s föld összeszakadna, akkor sem mozdulnának meg. Olykor gúnyolódik is a nádornak írt leveleiben s ettől a királyt sem kiméli meg; de kijut belőle Lenkovics Jánosnak s Erdődy Péter bánnak is, a kik elhitették, hogy Malkocs bégnek nagy hada volt s rabolni akart, de nem mert ő előttük, pedig sem hada nem volt, sem szándéka rabolni, „de félek, hogy féltibe előveti magát“. Naivságát árulja el, mikor arról értesíti Nádasdyt, hogy hír szerint a király római pápa akar lenni, de igaz-e, nem-e — ő nem tudja. Határozott s a föltett szándék mellett rendületlenül kitartó, úgyszólván ellenmondást nem tűrő egyénisége élénken tükröződik vissza leveleiben. Nem tűri a sérelmet, a megaláztatást s a méltatlanságot, bárhonnan érje is az s mindig kész a megtorlásra. De föllázad a máson elkövetett méltatlanságon is. Összekoczezanása Salm Miklóssal, párvadala a bosnya pasával a becsületére, vitézi hírnevére sokat tartó hősré vallanak. Az, hogy nem elégszik meg azzal, hogy Erdődy Simon zágrábi püspök a bátyja, János megöletéseért kész törvényt állani, hanem boszúra vágyik s kijelenti, hogy vagy megtorolja azt vagy meghal érte; hogy Ungnadtól ágyúkat kér Sztenicsnyáknak valamelyik Frangepántól a Nádasdy Tamás részére leendő kiostromlására s az enyingi Törökök, majd Frangepán Miklós birtokait megdulatja: — az oligarcha jellemvonása.

Azonban egész egyénisége a hazaszereteten olvad föl. Ez vezérli kezdettől fogva élete utolsó pillanatáig. Mikor Kacziáner megöletésével döntőleg belékap Magyarország történetének kerekébe s mikor úgyszólván mindenkitől elhagyatva élet-halál harcát vívja Szigetváron: — az önfentartás ösztöne s szerzett vitézi hírnevének mocsoktalan megőrzése mellett, a török végtelen gyűlöletével szemben a hazaszeretet aczélozza meg minden erejét. A „haza“, a „szerencsétlen ország“ nem pusztá fráziskép hangzik szüntelen felénk leveleiből, hanem egy magasztos fogalom, a melyért minden áldozatra kész, de nemcsak a haza, a kereszt védelmezője is a félhold ellen. Jól tudja, naponként látja, hangoztatja is szakadatlanul a keresztyén népnek baromként fogságba huzéoltatását s a kötelesség tudata ezt mindenáron megakadályozni, a hazaszeretettel párosulva hitté magasztosul lelkében. Meg is írja a nádornak, hogy Somogyvár fölépítéséből a török által Kanizsa, Csurgó, Pettau s a szomszéd tartományok elpusztulása következik.

Élete utolsó évében borús sejtelmek környékezik a jövő felől. Elegikus hangulat ömlik el ez időből fennmaradt levelein. Megbarátkozik a halál gondolatával, nem fél tőle s mi közben ernyedetlen kitartással folytatja az illustis vendég, a szultán fogadására készülleteit, kijelenti, hogy ha dunántúli főkapitány nem volna is, Szigetvár és vidéke védelmét akkor is magának kérné.

Hogy nem volt localis patriota s nem ismert külön horvát s külön magyar hazafiságot, hanem Magyarország s az ahhoz tartozó társországok javáért egyaránt hevült, nemcsak levelei, hanem tettei is bizonyítják.

Lássunk erre nézve egy pár kétségbevonhatatlan adatot.

Mikor 1556 augusztus havában megfordul Bécsben, megbotránkozik a nagy szájhösködésen, melylyel némely német urak a király előtt a Szigetvár fölmentése czéljából viselt hadjárat minden dicsőségét magoknak követelték, „mit az udvaroncok könnyen el is hittek“. Ezek a jó urak ugyanis „leszólván a magyarokat“ azzal kérkedtek, hogy az ellenség által megvert és szétszórt hadat csak az ő vitézségük mentette meg. Azonban mikor szóba került a dolog s alkalom kínálkozott, „hígyje meg nagyságod — írja a nádornak — semmit sem tagadtunk el, hanem igazán és őszintén elmondottunk mindent s úgy ő fölsége előtt, mint mindenütt, a hol szükségesnek látszott, derekason megvédelmeztük a magyarokat, úgy hogy a sok szószátyár elszégyelte magát. Még egyebet is mondtam, a mit pennára nem bízhatok, de ha Isten segedelmével találkozunk, mindent megért nagyságod tőlem.“ Máskor iránta való különös jóindulatáért és szeretetéért hálálkodik Nádasdynak s minden szolgálatra készségét írja neki, „minthogy olyan szívvvel viseltetem nagyságod és a magyar haza iránt, hogy akár nagyságodnak, akár a hazának bármivel szolgálhatnék és kedveskedhetném, a legkészségesebb szívvvel mindig mindenre kész vagyok. Hogy Zrinyi bánása idejében Tót- és Horvátország szerencsétlenségéről panaszkodik szüntelen, ebből az ő kizárólagos horvátságára következtetni nem lehet. A bán békében legfőbb bírása, háborúban vezére volt a gondjaira bízott országoknak. E kettős hatalomból folyó kötelessége volt, hogy azoknak belső biztonságáról gondoskodjék s bármely kül-ellenség ellen azokat megvédelmezze. Zrinyi Miklós bánnak ugyancz volt a kötelessége s ennek igyekezett megfelelni, mikor az elejétől fogva rendetlenül kijáró zsold mellett báni banderiumára saját vagyonából is áldozott. De ugyanezt tette később is, mint dunántúli és szigetvári kapitány. Már pedig e két analog eset teljesen kizárja azt, hogy Zrinyi Miklós horvát-nak tartotta magát.

Az eddig ismert adatok alapján biztosan elmondhatjuk,

hogy a szigetvári hős magyarságához szó sem férhet, a nélkül azonban, hogy ezzel az ő családja horvát eredetét egy pillanatra is kétségbe vonni igyekeznék.

Újabban *Margalics* Ede egyetemi tanár a „Katholikus Szemlé”-ben megjelent „Zrinyi Péter és Frangepán Katalin” című cikkében az 1671-ben lefejezett Zrinyi Péter horvátságát igyekszik bizonyítani. Az az egyetlen-egy megezáfolthatatlan igazság, hogy a XVII. század egyik legnagyobb magyar asszonya, Zrinyi Ilona, az ő leánya volt. Margalics minden okoskodását halomra dönti.

A kötethez irt Előszóban Barabás fölhozza, hogy Zrinyi kortársa, „a magas erkölcsi felfogású magyar Tacitus”, Forgách Ferencz Szigetvár halhatatlan hőseit, állításainak legcsekélyebb bizonyítása nélkül, sárba tiporni igyekezett. Egytől-egyig kimutatja az ellene emelt vádak alaptalanságát, melyek merőben ellenkeznek a történelmi adatokkal s Forgách nagy elfogultságának és gyűlöletének kiáltó tanúbizonyságai. E vádak (Keglevics Péter csellel elfogatása s Csáktornya kézrekerítése, Kacziáner orozva meggyilkolása, Taly Ferencz udvarházának megkaparítása s végre Monyorókerék nemtelen módon való megszerzése) a történelmi adatok világításában maguktól halomra dőlnek.

A kötetet részletes tartalomjegyzék egészíti ki.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE januáriusi füzetének tartalma: Lé v a y J ó z s e f báró V a y M i k l ó s -nak naplójából az Újépületben töltött ötheti fogságáról szóló jegyzeteit közli. — Ezt követi B e r z e v i c z y A l b e r t -nek *Italia* címmel úti rajzai- és tanulmányaiból az első közlemény, melyben a művészet és történelmi emlékek benyomásáról ad számot. Ez első közlemény négy fejezetében Perugia, Assisi-, Florencez- és a Certosában tapasztaltakról szól. — T h i r r i n g G u s z t á v a *felvidéki kivándorlás hatásáról népesedésünkre* értekezik. Vázlatában azt írja, hogy a kivándorlás a népesség összetételének, valamint a népmozgalomnak alakulására az utolsó két évtized alatt igen lényeges átalakuláson ment át; a népesség állapotában fölismerhető változások legkevésbé sem előnyösek a nemzetre nézve, de még nagyobb bajnak kell tekintenünk a népmozgalom erős degenerációját a kivándorlóvármegyék területén. Sok ezer család elveszíti hosszabb időre fentartóját és törvényes fejét; következménye: a vadházasságok erős megszorodása. Az a veszteség, melyet hazánk szenved, mérhetetlen káros következményekkel fog jární. — P a l l a g i G y u l a *Helmholtz*-nak, a három év előtt elhunyt nagyírű természettudósnak életét és működését vázolja. — Kresmárik János folytatja

Keleti benyomások cz. tanulmányát. Szerző azt tapasztalta ott tartózkodása alatt, hogy Törökország néhány évtized alatt nagyfokú reformokat vitt keresztül. Az ottomán birodalom egy ázsiai berendezésű hűbéres országból — ügyszólván szemünk láttára — vált a legutóbbi időkben modern állammá. Különösen meglepő a haladás Törökországban a közoktatás, a nyelvfejlesztés és irodalom terén. A közgazdaság, illetve földmívelés, ipar, kereskedelem terén a haladást a statisztika és a folyton épülő utak, vasutak igazolják, s a közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezet is lehetőleg európai formákat nyert. Mindezek mutatják, hogy Törökország a modern állam megalakítása felé biztosan és visszatarthatatlanul halad, s ha meglesz hozzá az ideje és ha felruháztatik a modern államot megillető attribútumokkal, akkor egy-két évtized alatt Törökországban az iszlám ellenére, a régi ázsiai országot hiába fogjuk keresni. — Ezután következnek *Berczik Árpád*-nak *A népmagyarosító* rajza és *Nikolics Vladimir Átok és áldás* című beszélye, *Margalics Ede* fordításában. A költemények közt van *Lévay József Hintadal*, gr. *Zichy Géza Művészetemhez* című eredeti és *Béranger A paraszt* című költeménye, *Kozma Andor* fordításában. — *Herman Ottó Gróf Zichy Jenő utazása a Kaukaszban* címmel bírálatot írt *Zichy Jenő*-nek nemrég megjelent munkájáról. Az *Értesítőben* *Herzeg Ferencz*: *Szabolcs házassága*; *Petőfi Apostol* című költeményének *Bukarestben* megjelent román fordítása, *Alexics Györgytől*; *Warkentin* a *Faustmonda* költői feldolgozásáról szóló műve (*Heinrich Gusztávtól*); *Róna Béla* *Snadahüpelek* (*Petz Gedeontól*) vannak ismertetve. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

2. Az „ETHNOGRAPHIA“ mult évi utolsó füzetében *Sebestyén Gyulának* „*A székelyek neve és eredete*“ című cikksorozata befejezését éri. Az előbbi közlemények azon eredményeihez, hogy a székelyek mai neve egy idegen fajú nép eleitől fogva tartó foglalkozásával van kapcsolatban, hogy ez a név egy régi „határt, véget“ jelentő névszóból képződött s hogy a nép, mely e nevet fölvette, a honfoglalás előtt hozzánk csatlakozott kozár eredetű kabar törzs volt: itt több új észlelet csatlakozik. Ezek közül egyike a fontosabbnak, hogy a székely nyelvjárásokban ma tapasztalható különbségek, jelesen a keleti vidék *é*-zése szemben a nyugatinak *ő*-zésével, azon magyar nyelvterületek hatásai, melyeknek szomszédságában a székelyek eredeti török nyelvüket a magyarral fölcserélték. Az *é* ejtésre legmesszebb menő példát a palóc nyelvjárás nyújt, míg az *ő*-zés az alföldiben a legteljesebb. Ezen magyar nyelvterületek végeiről kerültek minden valószínűség szerint össze Erdély délkeleti szögletében a székely törzsek, midőn Erdély a keletkező magyar királyságba kebeleztetett s ennek következtében a székely határörök az Erdélybe szivárgott magyar törzsek mögé jutottak, vagy midőn némely más régi határ épp úgy hivatását veszítette, mint az, mely eredetileg Biharon

vonult keresztül. Az új, földrajzilag is elkülönített területeken a székelység továbbra is megőrizte nemzeti önállóságát és azon régi szokásokat, melyeket a szerződéses viszony nekik biztosított, a közel másfél százados együttlét pedig a többi törzsek jogkörével egybehangzólag fejlesztett. Az eddigelé még pontosan át nem kutatott néprajzi és népelettani sajátosságok közt megőrizte a székelység, a mint Huszka Józsefnek e tárgyra vonatkozó tanulmányai kiderítették, azt a *kapu- és ereszpítési stílt*, melyet a kozárság kebelében Keleten, a perzsák szomszédságában elsajátított s mint határőr itt nyugaton is állandóan alkalmazott, sőt az általa őrzött határbeli kapus átjárók közeli szomszédainak (pl. a cseheknek) is közvetített. A XII. századbeli följegyzett hagyomány ezzel szemben egyebet beszél. A nemzeti krónikák egybehangzó szövege tudvalevőleg nem kozár-kabarokat, hanem *hun* utódokat említ. E töredék volt állítólag az, a mely a magyar bevándorlókat Ruthéniában fogadta, aztán velük együtt elfoglalta Pannoniát, majd Csigle-mezején összegyülekezett s a magyarság akaratából keleten, a mai Székelyföldön vonta meg magát. Mivel a Csigle-mező tulajdonkép a székely határórség első telepét, magyarországi „örmezejét” jelenti: joggal föltehetjük, hogy itt negyedfél százados mondaalakulattal van dolgunk, melynek magva a Konstantinosztól igazolt kabarok csatlakozása, székelyekké való változása s keletre történt áttelepülése volt. A kabar kozárság emlékét Anonymus vissza akarta állítani, de ez a XIII. század legelején már neki nem sikerült. A bihari helyi mondák az ő idejében még tudtak a kozárok idegen fajúságáról, miből a tudós krónikás nem a kozárok „székely szerepére”, hanem ellenséges voltára következtetett. Tudtak a mondák az ottani székely telepekről is, miből a krónikás csak annyit tartott történeti hitelűnek, hogy ez Attilától származtatott titokzatos népnek nem Erdélyben volt az első birtoka. Beszéltek neki a mondák végül arról is, hogy egy hunféle néptöredék a magyarokat Ruthéniában fogadta; de ő e népet nem a székelyekkel, hanem a kúnokkal vélte azonosíthatónak. Ez pedig önkényes eljárás volt; mert az általa félremagyarázott monda határozottan a székelyek őseiről beszélt. Világosan kitünik ez azon körülményből, hogy midőn Anonymus a honfoglaló magyarokhoz csatlakozó hét kún törzsfőnek minden bizonynyal genealogiai mondákon alapuló neveit és szállásait leírja, hármát éppen székely-kozár őrségek helyére telepít. Ezek: Boyta, ki a tolnamegyei *Székely* falvak tőszomszédságában kapott birtokot; Etn, kinek fia a baranyamegyei *Kozár* falvak gyeplívonán telepedett le és Ketel, kinek birtokhatárán Horvát és Regécz kétségtelenül székely határőrök helységei voltak. Minden mozzanatot egybevetve az derül ki, hogy a kabar csatlakozás tényét a monda székely csatlakozássá alakította át. Mivel pedig ezen egyszerű névváltoztatással a székelyek eredete egészen elhomályosult, a monda később csak azt tartotta számon, hogy a székelyek eredetileg nem magyarok. Midőn néhány század múlva

krónikásaink vallatni kezdték a hagyományt, már a hun rokonság volt előtérben. E mondakörrel az itt talált germán népek révén ismerkedhettünk meg, mely előtt a keleti származás és ethnikai rokonság hun ivadékká varázsolt avart, magyart egyaránt. A magyar hagyomány legfőbb jellemvonása a jogi tartalom iránti fogékonyság lévén, a rebesgetett hun rokonság jelentését is gyorsan fölismerte és teljes mértékben érvényre emelte. Midőn a beolvasztás munkája megkezdődött, a kozár eredetű határőrség már megmagyarosodott és a foglalkozását jelző török képzésű szó is elfeledtette a kozár nemzet- s a kabar törzsnévet, vagy a velük való összefüggés pontos részleteit. A faji különbözetnek és a csatlakozás egykori tényének emléke csak azért maradt meg, mert ez *jogi természetű* volt s mivel ezt a későbbi joggyakorlat is folyton élesztette. Így jöhettek aztán a székelyek számitásba akkor, midőn a hun-magyar folytonosságon munkált az idegen mondák befolyása alá került naiv képzelem. — A „Néphit és Népszokások“ rovatában Nemes Mihály a *talaborvölgyi ruthén nép között élő bibliai mondákból* közül néhány érdekes cosmogoniai mutatványt, melyek a paradicsomkert tiltott gyümölcsfáinak, a farkasnak, az Ádamesutkájának, a búzakalásznak, az egernek és medvének keletkezésére, illetőleg teremtésére vonatkoznak. Igen érdekesek az itt közlött Krisztus-, Illés- és Ábrahám-mondák is. — Matthaeidesz György a *kulpini tótok „májfa-állításának“* népszokását írja le; Csáky Elek pedig *Somogy megye lengyeltői járásának néprajzához* közöl adatokat különösen a népviselet, népszokások és babonák köréből. — A következő közleményben Vécsey Ágoston *Tisza-Roff vidékének* néhány feltünőbb néprajzi vonását írja le, így: a lakást, ruházatot, étkezést, népies szerszámokat, házi ipart, továbbá a néphit és népszokások egyes jelenségeit. — Az irodalmi rovatban Munkácsy Bernát *Krausz Adolfnak „Bolgár Néphit“* című művét ismerteti tüzetesebben, kimutatva, hogy a bolgár és magyar világtéremtési mondák némely egyezéseire épített következtetések alaptalanok. — Wislocki Henrik dr. *Bastian Adolfnak „Die Denkschöpfung umgebender Welt aus kosmogonischen Vorstellungen in Cultur und Uncultur“* című művét, Herrmann Antal dr. pedig a *„Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde“* című folyóirat I. kötetét ismerteti. — Az „Összehasonlító és történeti néprajz“ rovatban Munkácsy Bernát a *kaukázusvidéki magyar kutatás történetéhez* közöl adatokat Zichy Jenő gróf kaukázusi útjai alkalmából. Erre vonatkozólag legelsőben Turkei Sámuelnek 1725-ben Astrachán városából szikszai rokonaihoz küldött levelét idézi, mely a legrégibb európai tudósítást tartalmazza a kuma-melléki *Mudzsar* városról. Nem várva el minden részletben tudományos pontosságot a bizonyára csak kevésbé művelt írótól, nem találunk levelében semmi olyast, mi tárgyilag kétségesse tenné annak valóságát. Nevezetes benne *Szulák* városának említése, a mely nevű helység csakugyan van Dagesztán éjszakkéleti vidé-

kén. Tapasztalván azt, hogy a levélíró mily tárgyilagosan s a későbbi tudományos kutatások eredményeinek megfelelően mondja el, hogy a „Kuma melletti Magyar város palotái jöllehet rongyosak, de még ma is fennállanak“, s különösen, hogy ott „*magyar nyelven schol sem beszélnek, sem magyar faluk nincsenek*“: elhihetjük neki azt az igen becses közlését is, hogy „*a Krimben a tatár khán protectiója alatt hét magyar faluk vagynak, melyekben én (t. i. Turkai) voltam is; ezen hét falukban magyarul beszélnek*“. Foglalkozik azután a szerző Jerney Jánosnak „Világosítás az avarok és kunságiak nyelvéről“ című művecskéjével, kimutatván, hogy a Jaksics Gergely nyomán ott közölt „keresztény-tatár miatýánk“ nem egyéb gyarló cseremis sz fordítási kísérletnél, melybe *régies színezettel rontott magyar szavak vannak betoldva*. Ugyanitt szó van még Dankovszky Gergely, Erdélyi József és Ó-Gyallai Besze János ide vágó munkáiról.

3. A „KÖZGAZDASÁGI SZEMLE“ 1897. évi deczemberi füzeté legelől V a j d a Z o l t á n-nak „Az 1895. évi börzekrizis okai és következményei“ című tanulmányát közli, mely, mint a füzetnek más helyén olvassuk, a pénzügyi tisztségviselők országos egyesülete által a Walkó Lajos-alapból hirdetett pályázaton jutalmat nyert. A dolgozat részletesen ismerteti azokat az okokat és előzményeket, melyek 1895. évi november 9-én a budapesti börzén az úgynevezett „fekete szombat“-ot előidézték s azok elősorolásában kiterjed a külföldre is, oly annyira, hogy egész külön fejezetben foglalkozik az afrikai aranybánya-szádelgesssel, mely a párisi és londoni börzék egyidejű válságának főokozója volt. Nálunk a külföldi okokon kívül a pénz olesósága és a börze rendes közönségén kívül álló játékosok számának óriási növekedése okozta a bajt, melyhez azután részben politikai mozgalmak és az árfolyamok észszerűtlen felhajtása is járultak. De a „fekete szombat“ nálunk mégis kevésbbé volt romboló, mint Bécsben, s a közgazdasági állapotot egyáltalában nem rendítette meg, noha a helyi papirok árfolyamértékében az év végeig 47·7 m. forint veszteség mutatkozott. A krízisnek még jó következménye is volt, hogy jó időre megcsappantotta a játékosok számát; megerősítette, legalább egyrészt, a börze-játék-ellenes mozgalmat. Megjegyzendő azonban, hogy a játék a budapesti árfolyamjegyzékben felsorolt 277 papir közül csak 51-re, tehát azoknak nem egészen egy ötödére szorítkozott. — A második czikkben György Aladár „A társadalmi tevékenység határai“ cím alatt abból az elvi ellentétből indul ki, mely a munkáskérdésnél az önségély és államsegély hívei között észlelhető, bölcsészeti alapon fejtegeti az állam és társadalom viszonyát, hogy az elvi ellentét valódi alapját megtalálja. Hibáztatja, hogy ezt az ellentétet a conservatismus és liberalismus, avagy az individualismus és collectivismus ellentétével igyekeznek összeköttetésbe hozni, azokból megmagyarázni; holott az ellentét oka sokkal mélyebb jelentőségű, mivel a korunkban különféle hatások alatt s főkép a közvélemény erőteljes érvényesülése

következtében megerősödött társadalom öntudatos küzdelme az állam modern alakulása ellenében, mely ma már új átalakulásnak néz elébe. Történeti és bölcsészeti fejtegetésekkel bizonyítja, hogy a társadalom fejlődése alakítja át mindenkor az állami életet és a közviszonyokat: ebből következteti, hogy a társadalmi tevékenység iránya mindenkor döntő az emberiség történetében. Viszont azonban az államsegély hívei által a munkáskérdésben kivított eredményeket mérlegelve, arra a következtetésre jut, hogy a társadalmi tevékenység első sorban csak erkölcsi jelentőségű, más szavakkal a társadalom csak utat tör, csak erkölcsileg egyengeti a talajt az új irány felé, de ezen úttörő munka nélkül új alkotásokra tehetetlen volna az állam, avagy bármely más néven nevezett alakja a társadalmi életnek. — Az *„Irodalmi Szemlé“*-ben a pénzintézeti tisztviselők országos egyesületének fentemlített pályázati jelentése után —r. ismerteti a nemrég elhunyt Reitzenstein báró nagy művét: *„Der Arbeitsnachweis. Seine Entwicklung und Gestaltung im In- und Auslande“*; mely befejezetlenül is igen gazdag tárháza a munka-közvetítésre vonatkozó adatoknak. Utána ugyanő szól Steffen Gusztáv svéd író *„Streifzüge durch Grossbritannien“* című művéről, mely különösen az angol gyárvidékeknek hátrányait mutatja ki. — A *„Statistikai Értesítő“* című rovatban legelől dr. B u d a y L á s z l ó ír a *„Magyarság szerepéről a múlt év házasságaiban“* és kimutatja, hogy a magyar ajkúaknál több házasság fordul elő, mint a nemzetiségeknél: a magyarosodás valószínűleg ezen az úton is terjed. A második közleményben —r. *„Kivándorlás Magyarországból különösen Amerikába“* cím alatt részletes adatokat közöl az utóbbi öt évi kivándorlásokról a tengeren túlra, mely nem oly nagy ugyan már ma, mint 1891-ben volt, de 1894 óta ismét emelkedik, különösen a tótok kivándorlása folytán az amerikai Egyesült-Államokba. Végül dr. K e n é z (K r e u t z e r) B é l a közöl adatokat az 1895-iki ausztriai strikeokról, bírálati megjegyzésekkel.

4. A MAGYAR NYELVŐR januári füzetét S i m o n y i Z s i g m o n d -nak *„A nép bölcsesége“* című cikke nyitja meg, a melyben Margalits Edének *„Magyar közmondások és közmondásszerű szólások“* című gyűjteményét bírálja s ezt tetemes hiányai és hibái mellett is elismerésre méltó munkának tartja; egyúttal figyelmeztet a közmondások vándorlására s több közmondást idéz, a melyeknek a német, szláv, olasz és latin nyelvekben is megtalálni másukat. G o m b o c z Z o l t á n *„A jelenkori nyelvészet alapelvei“* ezímen cikksorozatot kezd, a melyben az úgynevezett új grammatikus nyelvészeti iskolának alapelveit ismerteti, főkép II. Paul *Principien der Sprachgeschichte* című könyve alapján. Ez első cikk a nyelvről való általános fölfogással foglalkozik. Különösen két gondolat teszi a mai nyelvészet alapját: annak belátása, hogy a nyelvi folyamatok sohasem, vagy csak nagyon ritkán tudatosak, és a lelki asszociatív viszonyok fontosságának fölismerése. A nyelvészetnek nem logikái,

hanem lélektani alapra kell helyezkednie. Azonban ismerni kell a lelki törvényeken kívül azokat a törvényeket is, a melyek szerint a physiologiai tényezők működnek. A nyelvészet tulajdonképi tárgya: az összes egyének lelki világa, a nyelvtevékenység összes nyilvánulása minden egyes egyénben s e lelki egyedek egymásra való kölcsönös hatása. A fejtegetés a nyelvi változás három fájának megállapításával végződik, a mely szerint van *a*) pozitív változás: új hangok, szók, szerkezetek keletkezése, jelentésbővülés stb.; *b*) negatív változás: hangok, szók, jelentések, mondattani szerkezetek kihalása; *c*) a két folyamatnak egyidejűleg való föllépése, midőn az elveszött rögtön az új helyettesíti; ez a szoros értelemben vett *átváltozás*. — Melich János a *dözsöl* szó eredetét deríti ki. Szerinte a *dözsöl* nem lehet a német *tischen* átvétele, a mint Dankovszky magyarázta, hanem egy másik igének, a *dösen*-nek mása, a mely egyeben kívül épen *dözsölést*, *dorbézolást* is jelent. — Kalmár Elek a *mint* kötőszónak egyre terjedő hibás használata ellen szólal fel, nevezetesen az ilyenféle kifejezések ellen, mint: „falairól még sohasem verődtek vissza olyan beszédnek hangjai, *mint a minőt* ma II. Vilmos mondott“ e h. *a minőt*. „Az érseki helynökségnek abban a formában, *mint a melyben* Cselka idejében volt, nincsen semmi értelme“ e h. *a melyben* stb. — Joannovics György „Helyreigazítások“ czímen több helytelen nyelvszokásra figyelmeztet, ú. m.: az *által*, *gyanánt* és *közepett* névutók hibás használatára, a szerinte helytelen *alkalomkor*, *alkalmakkor* kifejezésekre (e. h. *alkalommal*, *alkalmakkal*) s néhány hibás összetételre. — Szokolay Hermin a nép tisztességtudásáról ír, a mit kifejezéseinek megválogatásában, durva, tisztességtelen kifejezések gondos kerülésében tapasztalhatni. — Ez után a készülő Középiskolai Műszótárból a *nyelvtani műszókat* kezdi a folyóirat közölni. — A kisebb rovatokból említésre méltók: Ekker J. Szende közleménye, a melyben néhány Faludinak tulajdonított szóról kimutatja, hogy már Gyöngyösiben megtalálhatók; Pál Sándor fölszólalása a német *krisztkindli* szó ellen, a mely helyett a jó székely *karácsonyfia* kifejezést ajánlja, és Tóth Béla czikkecskéje, a melyben a Nyelvtörténeti Szótár *esse* (vox increpandi) szavát ebből magyarázza: *ez se(z)*. — Egyveleg (kérelem a diáknyelv adatainak összegyűjtése ügyében). — Kérdések és feleletek (a *csizmadia* szó eredetéről stb.). Népnyelvhagyományok.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK tavalyi utolsó füzetében Szinyei József befejezi „Középkori nyelvméleink olvasása“ czímű akadémiai székfoglaló értekezését (melyre nézve l. e folyóirat tavalyi évfolyamában: 593—615. ll.). — Kúnos Ignác az oszmán-török *nyelv idegen elemeinek* kimutatásában ezúttal a *j-m* szókezdős adatokat közli. — Erdélyi Lajos az *összevont mondatról* szóló tanulmányának befejező részét nyujtva, azon eredményre jut, hogy ezentúl egyszerű mondatoknak kell tekinteniünk e monda-

tokat s megkülönböztetésül voltaképpen *két-, vagy többtagú*, vagy egyszerűen csak *többtagú* alanyval, állítmányval, jelzővel stb.-vel bíró *egyszerű mondatoknak* nevezhetjük; vagy ha formálisan szólunk is, csak: két, vagy több alanyval bíró egyszerű mondatoknak; de semmi szín alatt sem *összevont mondatoknak*. Így, a mi a beosztást illeti, az egyszerű mondatok közé oszthatjuk be őket, még pedig formálisan szólva, az egy alanyval, állítmányval álló mondatok után, a melyeket tulajdonképpen lelki alapon *egytagú* alanyval, állítmányval stb. bíró mondatnak nevezhetnénk. — Á s b ó t h O s z k á r Mándrescunak az oláh nyelvbe átment magyar szókat tárgyzó művét tüzetesen méltatva, végezetül az ily elemek jelentések szerint csoportosított, összefoglaló áttekintését adja. A magyarból az oláhba átkerült szavak közt 20 közkeletű ige található (pl. *bántuésce* „bántani“, *alcutuésce* „alkotni“, *bizuésce* „bizni“, *fágaduésce* „fogadni“ stb.). Már magából ezen csoportból is igen mélyre menő hatást olvashatunk ki, mert nem egyes tárgyak elnevezése ment bennük az oláh nyelvbe, hanem a nyelvnek sokkal mozgékonyabb eleme, a cselekvést jelentő beszédrészek, még pedig igen tarka fogalomkörből. Néhány melléknév is átment (pl. *beteág* „beteg“, *chipes* „képes“, *gingas* „gyengés“), sőt vannak határozók is a magyarból (pl. *ráitá* „rajta, indulj!“, *alean* „ellen“). Szembeötlő, hogy az igék közt mennyire túlsúlyban van a *szellemi életre* vonatkozó. Lehet, hogy ez azzal függ össze, hogy az oláh irodalom bölesője Erdélyben, tehát magyar földön keresendő. A régi egyházi fordítók bizonyára használtak egy pár idevágó, a fejlettebb szellemi életre vonatkozó kifejezést, mely kifejezések részben az egyházi iratokkal tovább is terjedhettek. Annyi bizonyos, hogy ezen a téren igen mély hatást észlelhetünk. Ott van mindjárt az oláh Miatyánkban két magyar szó: a *viclean* „hűtlen, gonosz“ és *mintuésce* „ments meg, szabadíts meg“; az utóbbi igétől származott a „Megváltó“ oláh neve: a *mintuitór*. A vallás és erkölcs körébe tartozó fogalmak még: *bănuésce* „bánni“, *bănat* „bánat“, *suduésce* „szidni“, *sudălmă* „szidalom“, *engăduésce* „engedni“; a jogszokásból valók: *aldămos* „áldomás“, *ponosuésce* „panaszolni“, *tăgăduésce* „tagadni“, *chezés* „kezes“; közigazgatásbeliek: *bir*, *bér* „úrbér, fejadó“, *părcălib* „porkoláb“, *soltúz* „soltész“ stb. Még képzők is voltak, melyek az oláh nyelv testébe ékelhették magukat, pl. a *-şîg* (= *-ság*, *-ség*). Ha a dolog visszaját nézzük, vagyis, hogy minő oláh elemek hatoltak a magyarba, s mennyire terjedtek el ezek, azt kell mondanunk, hogy a magyar hatáshoz nem is lehet fogni az oláh visszahatást. Az efféle magyar igéket, mint *dreptăl*, *extyinăl*, *nyekeszil*, *szkepăl*, *szokotăl*, *beszpurkăl*, *felopril*, vagy a „természet és erkölcs világából“ vett *borbăt*, *mutănerăvas*, *nerod*, *neygra*, *rojă*, *róoku* stb. szavakat az ezredik magyar ember sem érti s igen csekély területen lehetnek általában ismertek. Az oláh nép történetének és kulturális fejlődésének megértéséhez ellenben a hozzá átkerült magyar nyelvi elemek elfogulatlan

tanulmánya kiváló fontosságú adatokat szolgáltat. — Melich János a *sarjú* szónak eredetét magyarázva, utal a szlovén *šarjè* megfelelőire, mely a szlov. *šar* collectivuma s ezt jelenti: „ein scharfes gras als pferdefutter, das rietgras“. — Ugyane szerzőtől való apróbb közlemények a következő szókról való magyarázatok: 1. *Esperest*, melyre nézve Szinnyi azon nézetét nyilvánította, hogy előrsze az „atya“ jelentésű régi *ēs*, *ös* (ma: *ös*) szó, utórsze pedig a latin *presbyter* és mai olasz *prete* alakok összehasonlításából következő átmeneti **preste*, a velencei nyelvjárás ejtése szerint **prešt* alak. Ezt a föltételezett hangzást igazolja egy 1446-iki déltiroli oklevélnek *kirchpräst* = *kirchprobst* adata. Megvan a magyar szó a horvátban is *jasprist* s a szlovénban *jašprist*, *ješprist* alakban. 2. *Zsebrák*, mely cseh-tót eredetű szó: *žebr* „bettel“, *žebrati* „betteln“, *žebrak* „bettler“. Maga a szláv szó a középkori német tolvajnyelvből való, hol *seffern* annyi, mint „bettler, die streichen“. 3. *Gereb*, melyről szerző már előbb kimutatta, hogy a német *graf* erdélyi szász *grēf* változatának mása: de nem igazolhatta még a *f > b* hangmegfelelést. Most kiegészítésül egy 1711-iki oklevélből *Hoffgräb* s egy 1620-ikiből *Fawenstgreb* (Pfingsgräf) adatokat sikerül kimutatnia, melyek azt bizonyítják, hogy a magyar alakból következő *greb* egyes számi forma tényleg élt az erdélyi szászok ajkán. — Réthei Prikkel Marián a régi nyelvemlékekben gyakran használt *ittegyel*, *ottogyel* határozók végzetét magyarázza, melyet olyneműnek tart, mint az *azonnal*, *ezen* (< azon + helyt, ezen + helyt) határozóké, a mint kimutatható az előbbieknél is a „nunc, statim“-féle idehatározói fejlemény. Szerinte: *ottegyel* = *ott* + *egy* + *hely(t)*, vagyis: „ibi eodem loco“ s szintígy *ittegyel* = *itt* + *egy* + *hely(t)* „hic ipso loco“. — A nem régiben elhunyt Lumtzer V. hagyatékából közölt szómagyarázatok: 1. *Csap*, mely szerint a német *zapfen* (szepesi szász *tsapn*), régibb újfelnémet *zapp* alakjából magyarázható a szókezdőnek oly változásával, mely a *csódör* (= ném. *Zetter*), *csákó* (= ném. *Zakke*), *csorszok* (= *Zollstock*) szavakban is jelentkezik. Ily alapon megérthető a *csaplár* képzés, mint osztrák *zapftar*, középnémet *zappalär*-féle alakjának mása. 2. *Komp*, melynek alapja kínálkozik a német *kump* „brunnentrog“ szóban, tudva azt, hogy a *schiff* megfelelője is „edény“-t jelent az ófelnémetben. 3. *Marha*, mely a casseli glossákban „iumenta“ szóval fordított ó-német *marhe* (később: *marcha*, *march*, *marach* > *mähre* „gebe“) mása, melyből való az újszlovén *mrha* is. Az ismertetések rovatában Ásbóth Oszkár az „Archiv für slavische Philologie“ XIX-ik kötetét, Vikár Béla *Paasonen Henriknek* a „Keleti finn-ugor népek költészetéről“ írott művecskéjét, Gombocz Zoltán *Genetz Arvid* „Ostpernische Sprachstudien“-jét és Szilasi Móricz *Meringer Rudolf* „Indogermanische Sprachwissenschaft“ című könyvét tárgyalják.

A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyósz.	A c t i v u m	Oszttr. értékben			
		frt	kr	frt	kr
1	Értékpapírok :				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 1.547,800 frt 4 $\frac{1}{2}$ %-os p. é. szabályozási és talajjavítási, al pari és kamatok 1897. december 31-ig	1563278	—		
	b) Sorsjegyek értéke	500	—		
	c) 30,850 frt italmérési jog kártalanítási kötvény, al pari és kamatok 1897. de- cember 31-ig	31544	12		
	d) Kisbirtokosok országos földhitelinté- zeti alapítványi okmány	5000	—		
	e) Magyar országos központi takarékpénz- tár 4 $\frac{1}{2}$ %-os záloglevél 6,000 frt al pari és kamatok 1897. december 31-ig	6090	—	1606412	12
2	Az akadémia épületei, könyvtára, könyv- készlete és egyéb felszerelése értéke			100000	0
3	Kivülfekvő alapítványok :				
	a) 6%-os alapítványok	22050	—		
	b) 5%-os alapítványok	28640	—		
	c) 4%-os alapítványok	84	—		
	d) kamatnélküli alapítványok : frt 26,972.33				
	aa) Kazinczy-alapítvány, széphalmi és felső-regme- czi ingatlanai . . . . . „ 25,000		—		
	bb) Román Ferencz ala- pítványa, munkácsi és be- regmegyei ingatlanai . . . . . „ 147.62				
	cc) pacséri birtok . . . . . „ 5,980.70	58100	65	108874	65
4	Hátralékos kamatok a fentebbi alapítvá- nyok után			2873	36
5	Követelések			83717	41
6	Előre kifizetett, 1898. évre eső illetmények			3313	86
7	Künnlevő előlegek			2218	99
8	Házbér-hátralék			131	04
				2807541	43

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Osztr. értékben			
		frt	kr	frt	kr
1	a) Rendes tagok fizetése	525	—		
	b) Főbb tisztviselők fizetése	9100	04		
	c) Többi tisztviselők fizetése	11800	—		
	d) Szolgák fizetése és ruházata	5976	53		
	e) Nyugdíjak	4125	96		
	f) Segélyezés, nyugdíj-járulék és jutalmak	493	20	32020	73
2	Almanach és Ertesítő kiadása			4772	31
3	Az I. osztály és bizottságai részére:				
	a) osztályi kiadások	2855	95		
	b) nyelvtudományi bizottság	5790	72		
	c) irodalomtörténeti bizottság	3787	26		
	d) classica-philologiai bizottság	3854	23		
	Valóságos kiadás 1897. évben	16288	16		
	Előirányzott összeg 1897. évre	17033	20	17033	20
	Marad az I. osztálynak 1898. évre	745	04		
4	A II. osztály részére:				
	a) osztályi kiadások	7774	17		
	b) történelmi bizottság				
	valóságos kiadás 15.176.34				
	bevétel . . . . . 200.—	14976	34		
	c) archaeologiai bizottság	7309	93		
	d) nemzetgazdasági bizottság	3148	—		
	Valóságos kiadás 1897. évben	33208	44		
	Előirányzott összeg 1897. évre	36339	34	36339	34
	Marad a II. osztálynak 1898. évre	3130	90		
5	A III. osztály részére:				
	a) osztályi kiadásokra	14429	92		
	b) természettudományi bizottság	3495	—		
	c) hadtudományi bizottság	2500	—		
	Valóságos kiadás 1897. évben	20424	92		
	Előirányzott összeg 1897. évre	21989	16	21989	16
	Marad a III. osztálynak 1898. évre	1564	24		
6	Könyvkiadó-bizottság, az Akadémiai, Természettudományi és Orvosi könyvkiadó-vállalatok segélye	5000	—	5000	—
	A könyvkiadó-vállalatra befolyt a f. évben	8521	02		
		13521	02		
	Könyvkiadó-bizottság ez évi kiadása	14877	57		
	1897. évben több kiadás	1356	55		
	A múlt évről fenmaradt tartozás	2476	41		
		3832	96		
	ennek fedezetére szolgál:				
	a) az eladott könyveknél több bevétel mint előirányoztatott, és pedig:				
	valóságos bevétel 10.039.33				
	előirányzott összeg 9.000.— 1.039.33				
	Átvitel			117154	74

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Osztr. értékben			
		frt	kr	frt	kr
	Áthozat			117154	74
	b) „visszatérítés az alaptőkének“ czimen előirányzott összegből 500.—	1539	33		
	Tehát törlesztetlenül fennáll 1898. évre .	2293	63		
7	Gróf Széchenyi István munkái kiadására .			196	99
7a	Kazinczy levelezése kiadására, a Kazinczy- alapból			1759	87
7b	Szinnyei Magyar írók életrajzára			1200	—
8	Jutalmakra			13860	50
9	Budapesti Szemle segélyezésére			4000	—
10	A Magyar irodalom ismertetése külföldön .			1350	—
11	Előfizetés a Naturwiss. Berichte-re			1500	—
12	A könyv- és kéziratokra			6490	91
13	Az Akadémia épületeire			7381	99
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra . . .			3992	86
15	Adó			14366	92
16	Kamatok, alapítványok és alapok után . .			2303	76
17	Előre nem látott kiadások			2124	20
18	Visszatérítés az alaptőkének, és pedig külön- féle leírások			3200	—
19	A millenniumi kiadvány elkészítésére . . .			100	—
20	Árfolyamkülönbözet az év folyamán parin alul eladott értékpapiroknál, melyek az előbbi mérlegben pari árfolyam szerint vétettek fel			1638	95
				182621	69
21	Tiszta eredmény, mely az akadémiai va- gyont szaporítja			69478	52
				252100	21

Bevételek állása 1897. december 31-én.

Költség-sz.		Mérleg száma	Bevételek 1897. évben		Költségvetés 1897. évre		Költségvet. 1898. évre	
			frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
	<i>Rendes bevétel:</i>							
1	Alapítványi kamatok . . .	1 a)	3018	36	3000			
2	Kamatok követelések után . .	1 b)	3171	73	3300			
3	Értékpapírok	2	62413	67	63200			
4	Ingatlanok	6	800	82	500			
5	Házbér	3	41995	17	42000			
6	Könyvek eladásából	4	9000		9000			
7	Országos dotatio	5	40000		40000			
			160399	75	161000			
	<i>II. Rendkívüli és átfutó bevételek:</i>							
	Visszatérítés az osztályok részéről				1113	49	*	
	Egy névtelen adománya . . .	7	1000		1000			
	Jekelfalussy - Vargha adománya	7	500		500			
	Régészeti és embertani társulat járuléka	9	675		675			
	Az osztályok részére fenntartott maradékok	12	14800	19	13686	70	*	
	A Kazinczy-alapból	11	1759	87	1600			
			18735	06	18575	19		
	I. Rendes bevétel		160399	75	161000			
	II. Rendkívüli bevétel . . .		18735	06	18575	19		
	Az 1897. évre készített előirányzatnak főösszege . . .				179575	19		
	<i>Bevételezések 1897. évben .</i>		179134	81				
	1897. évben kevesebb vettett be szemben az előirányzott összeggel . . .		440	38				
			179575	19	179575	19		
	Adományok, hagyományok és új alapítványok	7	5592	97				
	Magyar kereskedelmi csarnok „Széchenyi - alapítvány”	8	160	—				
	Árfolyamkülönbözet	10	65464	50				
	1897. évi deficit	13	1747	93				
	<i>Összes bevétel 1897. évben, illetőleg a Veszteség és Nyeremény - számla főösszege . . . . .</i>		252100	21				
	több vétetett be				72525	02		
	Veszteség- és nyeremény-számla főösszege		252100	21	252100	21		

Hagyományok, adományok, és új alapítványok 1897. évben.

Folyósz.		Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
1	a) <i>Adományok határozott rendeltetés nélkül :</i>				
	Fehér Ipoly pannonhalmi főapát 5000 frtból I. részlet			1000	—
1 2 3	b) <i>Hagyományok határozott rendeltetés nélkül :</i>				
	n. Gyürky Antal hagyománya	25	—		
	n. Pászthory Károly hagyománya . .	500	—		
	n. Rhédey László hagyatékából . . .	67	97	592	97
1 2	c) <i>Új alapítványok :</i>				
	Mechwart András alapítványa	3000	—		
	Duka Tivadar alapítványa Körösi Csoma Sándor emlékére	1000	—	4000	—
1 2	d) <i>Különféle adományok :</i>				
	Egy névtelen adománya	1000	—		
	Jekelfalussy—Vargha adománya . .	500	—	1500	
	a), b), c) és d) összesen			7092	97

Budapesten, 1897. december 31-én.

Magyar földhitelintézet

mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője.

Lukács.

Trebitsch.

3. Előirányzat 1898-ra.

Bevétel.

Rendes bevételek:

	1897-re	1898-ra
I. Alapítványok kamatai	3 000 . . .	3 000 frt — kr.
II. Követelések	3 300 . . .	3 300 „ — „
III. Értékpapírok kamataiból	63.200 . . .	64.000 „ — „
IV. Ingatlanokból	500 . . .	500 „ — „
V. Házbér	42.000 . . .	42.000 „ — „
VI. Könyvek eladásából	9.000 . . .	10.000 „ — „
VII. Országos dotatio:		
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	15.000 . . .	15.000 „ — „
b) Műemlékek közzétételére	5.000 . . .	5.000 „ — „
c) Természettud. kutatásokra	5.000 . . .	5.000 „ — „
d) Classica-philologiai czélokra	1.500 . . .	1.500 „ — „
e) Könyvtára	5.000 . . .	5.000 „ — „
f) Az akad. szabad rendelkezésére	8.500 . . .	8.500 „ — „
	<u>161.000 . . .</u>	<u>162.800 frt — kr.</u>

Rendkívüli és átfutó bevételek:

Maradék az oszt. m. évi költségv.	14.800·19	5.440 frt 18 kr.
Egy névtelen adománya	1.000 . . .	— „ — „
Jekelfalussy-Vargha adománya	500 . . .	— „ — „
Régészeti-Embertanítárs.járuléka	675 . . .	525 „ — „
A Kazinczy-alapból	1.600 . . .	2.200 „ — „
	<u>18.575 . . .</u>	<u>8.165 frt 18 kr.</u>

Összes bevétel 179.575·19 170.965 frt 18 kr.

Kiadás:

I. Személyes járandóságok	31.439·20	31.039 frt 20 kr.
II. Általános kiadások:		
Értesítő	5.000 . . .	4.500 „ — „
Almanach		
Akad. kiadványok jegyzéke		
Helyesírási szabályok		
III. I. osztály (16.500)	17.033·20	18.040 „ 04 „
IV. II. „ (28.000)	36.339·34	30.185 „ 90 „
V. III. „ (16.000)	21.989·16	17.564 „ 24 „

VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére :			
a) Az Akadémiai Vállalatra	2.000 . . .	— frt — kr.	
b) A Term.-tud.-társ részére	2.000 . . .	2.000 „ — „	
c) Az orvosi vállalat részére	1.000 . . .	1.000 „ — „	
VII. Gr. Széchenyi Istv. muzeumára	1.000 . . .	500 „ — „	
VIIa. Kazinczy levelezése kiadására	1.600 . . .	2.200 „ — „	
VIIb. Szinnyei: Magyar Írók életrajz.	1.200 . . .	1.200 „ — „	
VIII. Jutalmakra	7.000 . . .	7.000 „ — „	
IX. Budapesti Szemle segélye	4.000 . . .	4.000 „ — „	
X. A magyar irodalom ismertetése külföldön	1.600 . . .	1 600 „ — „	
XI. Előfizetés a Naturwissenschaftl. Berichte-re	1.500 . . .	1.500 „ — „	
XII. Könyvtára :			
a) Vásárlásokra	6.500 . . .	6.500 „ — „	
b) Könyvkötésre			
c) Kisebb kiadások			
d) Szekrények készíttetésére			
XIII. Akadémia épületeire, rendes kiadások :			
a) Fűtés	7.400 . . .	7.400 „ — „	
b) Világítás			
c) Vízfogyasztás			
d) Kéménysöprés, bádogos- munkák, mesteremberek			
e) Tisztítás és apróbb kiadások	1.600 . . .	3.600 „ — „	
f) Rendkívüli kiadások			
XIV. Vegyes kiadásokra :			
a) Akad. kiadványok expedi- tőja	6.000 . . .	5.000 „ — „	
b) A F. H. I. főkönyvvivőjé- nek tiszteletdíja			
c) Ügyvédi költségek			
d) Kisebb nyomtatványok			
e) Irodai kiadások			
f) Biztosítási díj			
XV. Adó	13.000 . . .	16.000 „ — „	
XVI. Kamat az Akad. kezelte ala- pok után	2.400 . . .	2.400 „ — „	
XVII. Visszatérítés az alaptőkének	3.200 . . .	3.200 „ — „	
XVIII. Előre nem látott kiadásokra	3.000 . . .	3.000 „ — „	
	177.800-90	169.429 frt 38 kr.	
Az alaptőke szaporítására	1.774-29	1.535 „ 80 „	
	179-575-19	170.965 frt 18 kr.	

Megjegyzés: A millenniumi kiadvány költségei az e czélra, utólagos
budgetszerű elszámolás mellett megszavazott 8000 frtból fedeztetnek.

A főtitkár jelentése az 1897. évi számadásokról.

Ha valaki a nyomtatásban itt közölt számadásokat fölültesen tekinti meg, s a vagyommérlegben végeredményül azt találja, hogy „az 1897. évi tiszta nyereség” meghaladja a 69 ezer forintot, bizonyosan ismét el fogja mondani a mesét akadémiánk gazdagságáról.

Fájdalom, ez a 69 ezer frt vagyongyarapodás csak *látszólagos* s a legnagyobb része onnan származik, hogy az Akadémia vagyommérlegébe az értékpapírok névleges értékük szerint, *al pari*, vannak fölvéve s éppen a lefolyt évben történt az Igazgató-Tanács határozatából, hogy az arany- és papíráradékok, Földhitelintézeti záloglevelek eladtak és helyettük „Szabályozási és talajjavítási záloglevelek” vásároltattak. El látszólagos vagyongyarapodásból, miként ez a veszteség- és nyereségszámlából kitűnik, 63,825 frt 55 kr. az adási és vevési árfolyamkülönbözetnek tudandó be, s a vagyon *tényleg* csakis azzal az 5592 frt 97 krral gyarapodott, a mennyit új alapítványokból és hagyományokból vettünk be. Ezek nélkül az 1897. év nem vagyongyarapodással, hanem vagyonszőkenéssel végződött volna. Mult évi költségvetésünk t. i. deficittel záródott: kevesebbet vettünk be és többet adtunk ki.

A kisebb bevétel legnagyobb részt onnan származott, hogy az értékpapírok, minthogy a most említett conversio csakis az év folyamán bonyolítottatható le, kevesebbet jövedelmeztek, mint reméltük: 63,200 frt helyett csakis 62,413 frt 67 krt. Más rovatokban viszont többet vettünk be, legtöbbet eladott könyvekből, t. i. 9,000 frt helyett 10,039 frt 33 krt, de e fölösleg mindjárt átiratott a Könyvkiadó-Vállalat régi deficitjének törlesztésére. A végeredmény az, hogy nem sokkal ugyan, de mégis 440 frt 38 krral *kevesebb* a bevétel az előirányzathoz képest.

A kiadás ellenben tetemesen fölülhaladja az előirányzatot, t. i. 3081 frt 84 krral. Azt reméltük, hogy a mult évi költségvetés eredménye 1774 frt 29 krral gyarapítani fogja az alaptőkét s e helyett 1747 frt 93 kr. hiánnyal záródott. Vigasztalásunkra szolgálhat az: hogy a hol takarékoskodni lehetett és szabad volt, majd mindenütt kevesebbet adtunk ki, mint a mennyi elő volt irányozva; de egy tételnél nem *lehetett* takarékoskodni, t. i. az adó tételénél, mert itt 1366 frt 92 krral többet kellett fizetnünk, mint gondoltuk; egy másik tételnél pedig nem *volt szabad* takarékoskodnunk, t. i. a Jutalmak tételénél, mert itt, hála Isten, 6800 frttal, vagy ha a Kereskedelmi

Bank jutalmát, mely csak átfutó tételként szerepelt, hozzáadjuk 7800 frttal többet adtunk ki az előirányzott összegnél.

Régente az ily kisebb fajta deficiteket egyszerűen leírtuk a vagyonból. 1890-ben elhatározta az Igazgató-Tanács, hogy a költségvetési deficitek nyilvántartandók és az alaptőkétől törlesztés terhe mellett fölvett kölcsönökül tekintendők. E kölcsön 1896 végén 17,435 frt 22 kr-ra rúgott, jelenleg pedig 16,300 frt 37 kr-ra, tehát 1134 frt 85 kr-ra kevesebb, mint tavál előtt. E kölcsön törlesztésére, az Igazgató-Tanács határozatából, a jelen évre is 3200 frt veendő föl a kiadások közé.

Az osztályok is többet adtak ki 1897-ben, mint 1896-ban. Az év elején maradékpénzük 14,800 frt 19 kr. volt, az év végén pedig 5440 frt 18 kr., tehát 9360 frttal kevesebb.

Összefoglalva mindent, 1897-ben szorosan vett tudományos czélokra 125 ezer forintot, személyi kiadásokra, adminisztrációra, épületek fentartására, adóra, tehát nem tudományos kiadásokra közel 60,000 frtot adtunk ki. Az összegnek $\frac{2}{3}$ -a esik tehát szorosan vett tudományos czélokra, $\frac{1}{3}$ -a pedig más egyebekre.

Eladott könyvekből (beleértve a Könyvkiadó-Vállalatot is) néhány év óta, csekély ingadozással 18—19 forintot veszünk be, a mult évben 18,560 frt 35 krt). Ugyanennyire számítottunk a jelen évben is. Ha reményünkben csalódnánk s ha az innen származó bevételeink ismét leszállának a mult évtizedek álladéára (8—9,000 frtra), úgy a jelenlegi 160,000 frtos költségvetést nem lehetne többé fentartani s az osztályok számára adható évi összeget csökkenteni kellene legalább is 5 vagy 6 ezer frttal. Reméljük, hogy ez többé már nem következik be!

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály első ülése.

1898. január 3-án.

ZICHY ANTAL t. tag és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Szász Károly, Szinnyi József, Thewrewk Emil r. tt., Hegedűs István, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Kúnos Ignác, Pecz Vilmos, Riedl Frigyes l. tt. Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt., Nagy Ernő l. t. Jegyző: GYULAI PÁL osztálytitkár.

1. Az osztályelnök megnyitván az ülést, üdvözli a tagokat az újévben.

2. KÚNOS IGNÁCZ l. t. fölolvassa „A magyar-oszmán érintkezések” című értekezését. — Birálatra adatik.

3. PECZ VILMOS l. t. „A magyarok ősi nevérol Constantinus Porphyrogenitusnál” értekezik.

4. Az osztályelnök indítványozza, hogy tekintetbe véve az idő előhaladottságát, a harmadik kitűzött értekezés, Bartal Antal l. t. „A pristaldus szó származása”, halasztassék a jövő ülésre. — Az indítvány elfogadtatik.

5. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KÚNOS IGNÁCZ és PECZ VILMOS l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II-ik osztály első ülése.

1898. január 10-én.

PAULER GYULA r. tag, osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II-ik osztályból: Láng Lajos, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt.; Békefi Remig, Concha Győző, Körösi József, Óvári Lipót, Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt.; Bereczik Árpád l. tag; Jegyző: PAUER IMRE osztálytitkár.

6. KÖRÖSI JÓZSEF l. tag fölolvassa „A statisztika logikájának vázolata” című értekezését.

7. A jegyzőkönyvet hitelesítik: VÉCSEY TAMÁS rendes és KÖRÖSI JÓZSEF lev. tag.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III-ik osztály első ülése.

1898. január 17-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Koch Antal, Krenner József, Szily Kálmán r. tt. — Bókay Árpád, Chyzer Kornél, Daday Jenő, Franzénau Ágost, Illosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kövesligethy

Radó, Kürschák József, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Schenek István Schmidt Sándor, Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályokból Pauer Imre, Pauler Gyula, Vécsey Tamás r. tt.; Schönherr Gyula l. t. Jegyző: KÖNIG GYULA osztálytitkár.

8. LÓCZY LAJOS l. t. székfoglaló értekezése: „Gróf Széchenyi Béla utazásának földrajzi és földtani eredményei“.

9. ÓNODI ADOLF l. t.: „A gége légző és hangképző idegeiről“.

10. DADAY JENŐ l. t.: „Édesvízi mikroskopi állatok Ceylonból“.

11. TANGL FERENCZ és ZUNTZ részéről: „Az izommunka befolyása a vérnyomásra“, előterjeszti Klug Nándor r. t.

12. REUSZ FRIGYES részéről: „Az epepangás befolyása a máj glycogenképző képességére“, előterjeszti Bókay Árpád l. t.

13. BECK SOMA részéről: „A bőr szöveti elváltozásai myxoedemánál“, előterjeszti Bókay Árpád l. t.

14. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BÓKAY ÁRPÁD és LÓCZY LAJOS l. tag urakat kéri föl.

ÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1898. január 31-én.

BÁRO EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklése alatt jelen vannak: Zichy Antal tt., Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heller Agost, König Gyula, Láng Lajos, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Than Károly, Thanoffer Lajos, Vécsey Tamás r. tt.: Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Bókay Árpád, Concha Győző, Gaál Jenő, Hegedűs István, Illosvay Lajos, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Kürschák József, Lóczy Lajos, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Óváry Lipót, Rados Gusztáv, Réthy László, Riedl Frigyes, Tagányi Károly, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: SZILY KÁLMÁN főtítkár.

15. RADOS GUSZTÁV l. t. emlékbeszédet tart Kronecker Lipót k. t. felett. — Közzé fog tétetni.

16. Főtítkár bejelenti Pálffy Albert l. t. múlt évi december 22-én, Szathmáry György l. t. január 14-én és Sayous Eduárd k. t. január 27-én bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia mély fájdalommal veszi tudomásul nagyérdemű három tagjának halálát s az I., illetőleg a II. osztályt fölhívja, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak.

17. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr „Az elkerülhető idegen szók“ kis szótárának költségeire 500 frtot utalványoz. — Köszönettel tudomásul vétetik.

18. A Nemzetközi Csillagászati Egyesület XVII-ik közgyűlését ez évi szeptember hónapban Budapesten fogja tartani. A magyar bizottság nevében Konkoly Miklós t. tag kéri, hogy ez ülésekre az Akadémia termei engedtetnének át. — Az elnök úr pártoló kijelentése után az engedély készséggel megadatik.

19. RENÉ DE MAULDE k. t., mint a hágai történelmi congressus elnöke, az Akadémiát e congressusban való részvételre kéri föl. — Kiadatik véleményadásra a Történelmi Bizottságnak.

20. DR. VERESS ENDRE dévai tanár részére az orosz- és lengyelországi levéltárakban teendő történelmi kutatásokra az engedély kieszközlötetett. — Tudomásul szolgál.

21. Liptó vármegye alispánja fölkéri az Akadémiát, szíveskedjék az intézkedéseket megindítani báró Balassa baint temetőhelyének emlékekkel megjelölése tárgyában. — Kiadatik véleményadás végett a Történelmi Bizottságnak.

22. Az Országos Karpátegyesület fölvette Alapszabályaiba, hogy föloszlása esetén vagyona a Magyar Tud. Akadémiára száll. — Tudomásul szolgál.

23. Főtitkár előterjeszti jelentését az 1897. évi számadásokról. — Tudomásul vétetik.

24. Az Igazgató-Tanács pénzügyi bizottságától javasolt s az elnökök és titkárok bizottságától megvitatott költségvetési előirányzat 1898-ra egyhangulag elfogadtatott. — Az Igazgató-Tanács elé terjesztendő jóváhagyás végett.

25. BALLAGI ALADÁR l. t. fölhívja a figyelmet az Akadémiai könyvtár helyiségeinek szűk voltára és intézkedések tételét sürgeti. — Kiadatik a könyvtári bizottságnak.

26. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: Gróf Kuun Géza tt.: Emlékbeszéd gróf Bethlen Gábor felett. — Ministère de l'instruction et des beaux-arts: „Inventaire général des richesses d'art de la France.“ — K. u. k. Kriegs-Archiv: Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs. — Levasseur E.: L'ouvrier américain. 2 kötet. — Hermann Ottó: Az ösfoglalkozások. — Huber Lipót: A talmud. — Poszvék Sándor: A dunántúli ág. h. ev. egyházkerület „Gyámolda“ története. — Széll Károly: Tövises utakon. Költemények. — Köszönettel vétetnek.

27. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke, ú. m.:

Akadémiai Értesítő, 97. füzet,

Mathemat. és Természettud. Értesítő, XV. kötet, 5. füzet.

Archaeolog. Értesítő, XVII., 5. sz.

Irodalomtörténeti Közlemények, VIII. évf., 1. füzet.

Hadtörténelmi Közlemények, X. évf., 5. füzet.

Rónai Horváth Jenő. Magyar hadi krónika. II. rész. (Magyar hadtört. könyvtár. IV. kötet.)

Dr. Lörenthey Imre. Palaeontologiai tanulmányai a harmadfokú rákok köréből. (Mathemat. és természettudományi közlemények, XXVII., 2.)

Barabás Samu. Zrinyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. (Magyar Történelmi Emlékek, I. oszt., 29. k.)

Klug Nándor. Emlékbeszéd Ludwig Károly Frigyes Vilmos külső tagról. (Emlékbeszéd, IX. kötet, 4. sz.)

Mátyás Flórián. Pogány szokások őseinknél. Roger és Tamás esperesek a nagy tatárjárásról. (Történettudományi Értekez. XVII., 2.)

Dr. Hodinka Antal Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. (Történettud. Értekez. XVII., 3.)

Schönherr Gyula. Nápolyi László trónkövetelésének külföldi vonatkozásai. Székfoglaló. (Történettud. Értekez. XVII., 4.)

Chyzer et Kulczyński. Araneae Hungariae secundum collectiones a Leone Becker pro parte perscrutatas. Tom. II., pars. 2.

Történelmi Tár 1898-ii évf. 1. füzet.

Magyar Tájszótár. II. kötet, 2. füzet.

28. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére RADOS GUSZTÁV és BALLAGI ALADÁR l. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal,

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

IX. KÖTET.

1898. Márczius 15.

3. FÜZET.

A M. Tud. Akadémia
1848 márczius 20-kán tartott ülése.*

FÁY ANDRÁS ig. és t. t. elnöksége alatt jelen voltak: Császárfi Ferencz, Kubinyi Ágoston tt. tt. Bajza József, Balogh Pál, Czech János, Czuczor Gergely, Döbrentei Gábor, Fest Vilmos, Gebhardt Ferencz, Horváth Mihály, Jerney János, Kállay Ferencz, Kiss Károly, Szemere Pál, Sztrokay Antal, Vállas Antal, Vörösmarty Mihály, Zsoldos Ignác; rr. tt. Bloch Mór, Csatskó Imre, Gaal József, Garay János, Hanák János, Henszlmann Imre, Karácson Mihály, Kiss Ferencz, Korponay János, Mátray Gábor, Nagy Ignác, Peregriny Elek, Széchy Ágoston, Tasner Antal, Török János, Trefort Ágoston, Waltherr László; ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok. Lukács Mór, helyettes segédjegyző. — Számos vendégek jelenlétében.

62. A' titoknok örömbeszédet olvasván a' sajtó felszabadítása 's általában hazánk political viszonyainak gyors és szerencsés átalakulása felett, egyszersmind

* Ez ülés jegyzőkönyvét, a mely nyomtatásban eddig nem jelent meg, érdekesnek tartottuk a félszázados évforduló alkalmából közrebocsátani.

Szerk.

indítványozá, hogy e' tárgyban köszönő levél irassék az országgyűléshez, felséges királyunkhoz, a' nádorhoz és a' társaság másodelnökéhez, kik mindnyájan a' nemzet részére nyert dicső javak megszerzésében hatalmas részt vettek, úgy szinte gróf Batthyányi Lajoshoz, mint hazánk első független felelős minisiterelnökéhez intézendő üdvözlő levél írását is javaslatba hozá, mi az ülés által egyértelműleg elfogadtatván, a' leveleknek ugyan a' titoknok által készített 's felolvasott szerkezetét is, egy kis módosítással helybenhagyá; de egyúttal Garay János lev. tag indítványára az is határozottatott, hogy a' pesti népnek, melly a' szabad sajtó kivivásának egyik főszközlője volt, az academiának, mint az irodalom egyik tényezőjének hálája, falragaszok által kijelentessék.

63. Szóba hozatván az academiának már több ízben megpendített, 's néhányszor, habár siker nélkül, már megkísértett reformja, mellynek kivitele hazánk jelen újjászületése által nem csak remélhetőbbé, de ha az intézet országos pártfogásban részesülni kíván, mulhatlanul szükségessé is vált, Vörösmarty Mihály rtag indítványára a' társaság' szerkezetének és alapszabályainak gyökeres javítása iránti terv kidolgozásával választmány bizatott meg, mellynek tagjai:

a' nyelvtudományi osztályból: Fáy András tisztt., Vörösmarty Mihály rendes, Erdélyi János lev. tagok;

a' philosophiai osztályból: Döbrentei Gábor rendes, Szőnyi Pál lev. tt.;

a' történettudományi osztályból: Eötvös József tisztt., Bajza József rendes, Fényes Elek lev. tt.;

a' mathematicai osztályból: Vállas Antal, Kiss Károly rr.; Korponay János lev. tt.;

a' jogtudományi osztályból: Császár Ferencz tisztt., Zsoldos Ignác rendes, Trefort Ágoston lev. tt.;

a' természettudományi osztályból: Kubinyi Ágoston tisztt., Bugát Pál rendes, Török János lev. tt.; Toldy Ferencz titoknok.

Az e' választmány által kidolgozandó reformjavaslat minél előbb várattván, kis ülésben a' társaság által megvizsgáltatván 's illetőleg elfogadtatván, helybenhagyás végett a legközelebbi nagygyűlésnek és igazgatósági ülésnek is elő fog terjesztetni. Addig is pedig, míg a' közösen óhajtott gyökeres reform kidolgoztatnék 's életbe lépne, Zsoldos Ignác rendes tagnak egyhangúlag elfogadott indítványára a' szavazati jog, oly kiterjedésben, mint ez eddig a tiszteleti és rendes tagok által gyakoroltatott, a' mai üléstől kezdve a' levelező tagokra ruháztatott, 's az academiai ülések teljes nyilvánossága az e' részben eddig fenlevő 's azt némileg korlátozó rendszabályoknak, Henszlmann Imre lev. tag indítványára történt eltörlésével, elhatároztatott, 's e' határozatoknak hirlap útján közzététele elrendeltetett.

64. Hazánk újjászületése feletti örömét az academia külső jel által is kívánván nyilvánítani, szállásának egyik ablakába háromszinű zászlót tüzet ki 's arra a' társaságnak már régen választott, de valósággá csak az újabb események folytán vált e' jelszavát iratja: „*Borúra derű.*“

Gróf Széchenyi Béla kelet-ázsiai utazásának földrajzi és földtani eredményei.

(Kivonat *Lóczy Lajos* l. t. január 17-én tartott székfoglaló értekezéséből.)

Húsz év előtt 1877. deczember 3-án szállott Triesztben hajóra gróf *Széchenyi Béla* azzal a szándékkal, hogy kísérvivel: *Bálint Gáborral*, *Kreitner Gusztávval* és értekezővel Belső-Ázsia keleti részeit beutazza és ismeretlen földrészek tudományos megvilágításához hozzájáruljon. 1880. május havában érkezett haza az expeditio, és bárha a hazatérés után a gyűjtött anyag feldolgozásához az útítársak haladéktalanul hozzáláttak, mégis csak az elmúlt év végén került ki az eredményeket tartalmazó vaskos harmadik és egyszersmind befejező kötet a sajtó alól.

A nagy költséggel és fényes nyomdai kiállításban elkészült munka tulajdonképen elejétől végig a földrajzot szolgálja. Két főrésze van osztva a munka. Az első kötet három szakaszban az utazás közben tett megfigyeléseket tartalmazza. A vezér jelenlétét foglalja magában az első szakasz; néhai *Kreitner Gusztáv*¹ geodaeiai és földrajzi munkálatai foglaltatnak a második szakaszban és értekezőnek oro-geographiai, valamint geologiai észlelései vannak leírva a harmadik szakaszban.

A második főrész, vagyis az egész második és harmadik kötet a gyűjtött anyag feldolgozásának van szentelve. A második kötetben, vagyis a munka negyedik és ötödik szakaszában, az emberre és a jelenkori szerves világra vonatkozó gyűjtés foglaltatik; a harmadik kötet vagyis a hatodik és hetedik szakasz pedig a szervesen tárgyak, kővületek, ásványok megismertetését, valamint a meteorologiai és egyéb adatok táblázatait tartalmazza. Nem kevesebb, mint 23 szerző közreműködéséből keletkezett a két utolsó kötet.

A második kötetet *Bálint Gábornak* tamul nyelvtanulmányai nyitják meg. Ő szintén tagja volt az expedíciónak és maga gyűjtötte Kelet-Indiában az anyagot terjedelmes dolgozatához; a tulajdonképeni kutató utazásban azonban nem vett részt, minthogy 1878 elején Shanghaiból nagybetegen kénytelen volt hazautazni.

¹ *Kreitner Gusztáv* kapitány meghalt 1893-ban Jokohamában, mint monarchiánk japáni főkonzula.

Török Aurél cikke következik ezután egy Jezo szigetéről hozott aino-koponyáról, a hozzá fűzött koponya-tani szemlélődésekkel. Harmadikul *Heller József* jezsuita atya a szinganfui nestoriánus-émlék feliratait magyarázza a negyedik szakaszban.

Az ötödik szakasz a gyűjtött állatok és növények leírását foglalja magában: *Madarász Gyula* a madarakat, *Steindachner Ferencz* a reptiliákat, amphibiákat és halakat, *Mocsáry Sándor* a hymenopterákat, néhai *Frivaldszky János* a coleopterákat, lepidopterákat és neuropterákat, *Horváth Géza* a hemipterákat, *Lendl Adolf* az arachnoideákat, néhai *Koelbel Károly* a rákokat, *Hilber Vincze* a szárazföldi csigákat, néhai *Neumayr Melchior* az édesvízi puhatestűeket, végre néhai *Kanitz Ágost* a növényeket ismertetik.

A harmadik kötetben a hatodik szakasz a következő részeket tartalmazza:

Lóczy Lajostól a gyűjtött emlős- és puhatestű állatmaradványok leírását és a palaeontologiai-stratigraphiai eredményeket; *Frech Friggyestől* a palaeozooi korállók leírását; *Lörenthey Imrétől* a palaeozooi kőzetek mikroszkopikus vizsgálatát és a foraminiferák leírását; néhai *Schenk Ágosttól* a fossilis növények ismertetését; *Schmidt Sándortól* az ásványok jegyzékét; *Krenner Sándortól* a börmái jadeit-kövek tanulmányozását; *Koch Antaltól* a kőzetek leírását; *Kalecsinszky Sándortól* és *Wartha Vinczétől* talajpróbaszén-, talajtó és arany-elemzéseket.

A hetedik szakaszban gróf *Széchenyi Béla* táblázatosan közli az utazás közben fölmerült eseményeket, az útvonalak állomásjegyzékét, a felszerelés leltárait, az utazás költségeit, a szógyűjtést, végül az éghajlati följegyzéseket.

Méltó kísérője a három-kötetes szövegnek egy 32 lapból álló térkép-atlasz, melyben a 17 darab 1 : 1.000,000 mértékű topographiai térkép *Kreitner Gusztáv* munkája; 15 geologiai térkép pedig értekezőtől származik.

225 szövegközi ábra, 47 lithographált és zinkographált tábla illusztrálja a 2085 lapból álló szöveget.

812 megnevezett állat- és növényalakkal van a jelenkori szerves világ az expeditio gyűjtésében képviselve; hét új coleoptera- egy új phanerogam növény-genust, továbbá 109 új állat-, 16 új növényfajt és az új varietásokkal együtt összesen 143 új állat- és növényalakat eredményezett az expeditio gyűjtése.

A fossiliák 207 állat- és növényalakkal szerepelnek, melyek közül 139 jól meghatározható, 107 Khinára nézve új és 34 alak (31 állat- és 3 növénymaradvány) egészen új.

A börmái jadeit-kövek közül egy új ásványfaj, melyet *Krenner Sándor* Széchenyiitnek nevezett, került ki. A 252 termőhelyen gyűjtött kristályos kőzetminták 18 kőzetfajba tartoznak.

Miután az expeditio könyvének tartalmáról nagy általános-ságban értekező beszámolt volna, rátér tulajdonképeni tárgyára: Gróf Széchenyi Béla expeditiójának szorosabban vett földrajzi és földtani eredményeinek megismertetésére.

I.

A földrajzi eredmények között legelől áll azon úti-térkép, melyet *Kreitner Gusztáv* fölvelt és tizenöt 1 : 1,000,000 mértékű lapon megszerkesztett.

A Jang-cze-kiang torkolatától 1100 km. távolságban fekvő Han-kou folyómelléki nagy városnál vette a kutató utazás kezdetét. Észak-nyugat felé Tung-hoan-szchien-ig a Gobi sivatag déli széléig 2544 km. távolságot 92 nap alatt 1878/79. év telén csaknem egyhuzamban utazott végig az expeditio. Az 1879. év nyarán a Felső-Hoang-hó vízterületén, a Szining-fu-i medencében, a Kukunor tavához és a Nan-san hegységben 995 km.-nyi hosszú útvonalat járt meg, majd az 1879 őszen és telén 1880 február közepéig Lan-csou-fu-tól délnyugoti irányban az Iravadi folyó melletti Bámóig 2607 km. hosszúságú útjában megismerkedett gróf Széchenyi Béla társasága a tibeti felföld keleti és délkeleti lejtőjével, az arról lefolyó hátsó-indiai nagy folyók felső vízterületeivel és a köztük emelkedő Montblanc-magasságú hágókkal.

Az együtt beutazott útvonalakhoz hozzájárul még az értekeztől egyedül 1878 nyarán Dél-Khinában bejárt mintegy 700 kilométernyi út. Ezzel együtt 7000 km.-re tehető a khinai birodalom belsejében gyalog, lóháton és khinai dereglyéken gróf Széchenyi expeditiójától végigutazott úthosszaság. A hegyi kirándulásokat és a másodizben is végigjárt útrészleteket is számításba véve, 300 menetelési napra 7816 km. úthosszaság, tehát egy-egy napra átlag 26.05 km. távolság esik.

Az egész utazás alatt Kreitner Gusztáv 1 : 750,000 mértékben, pedometer időtávolság és compass segítségével, térképezte a belátható vidéket. Csupán a Szining-fu, Kveté és a Kuku-nor tava közti vidék, valamint az Alsó-Jangcze-kiang és a Pojang-tó környékének térképi ábrázolása származik Lóczytól.

Kreitner Gusztáv azt osztrák-magyar közös hadsereg cs. és kir. katonai földrajzi intézetének tagja volt és ezen világhírű intézet térképező módszereit alkalmazta a térszín ábrázolására. Az atlasznak 15 térszíni lapja az úgynevezett foktérképek, vagy polyedertérképek szerkesztése szerint készült; a látott térszín barna vonalkázással 1000 méter-közös magassági vonalakkal van reprodukálva; az át nem tekinthető, de alakzataikban megsejthető területek halványabb vonalkázással vannak a térképekre vetve; míg az úttól nagy

távolságra fekvő vidékek, melyek folyóhálózata a nagy khinai, úgynevezett *Vucsang-i* térképről vétetett át, fehéren maradtak.

Ha ötven km.-re teszszük az útról belátható terület szélességét, úgy a biztosan térképezett terület mintegy 350,000 km.² nagyságú, majdnem akkora, mint a Magyar birodalom kiterjedése.

A khinai térkép nyomán és megelőző utazások adataiból a térképre vetett területeket hozzáértve, 700,000 km.² van Kreitner Gusztáv térképein ábrázolva.

Mint hogy a térképek 1884-ik évben már ki voltak nyomtatva, az idegen források szerint combinált módon rajzolt részek nem egy helyen különböznek a későbbi utazók térképeitől. Nevezetesen a Nan-san hegységre vonatkozólag *Obruchev* és *Roborovsky* 1893-ból származó felvételei a Hoang-hó forrásvidékein *A.-K. (Krisna)* pandita 1879—82-iki és *Rockhill* 1889-ben és 1890—92-ben tett utazásainak adatai, végül a Jang-cze-kiang Jün-nan tartománybeli nagy kanyarulatairól *Bonin* 1895—96. évi fölvételei lényegesen módosították azt a kartographiai képet, melyet Kreitner a tibeti feltérkép keleti lejtőjéről az expeditio atlaszában nyújtott. Ebből azonban nem szabad az atlasz térképeiről kedvezőtlen véleményt formálni, mert a mi azokon a közvetlen megfigyelés eredményeként van ábrázolva, annak helyessége kifogástalan.

Gróf Széchenyi Béla expeditiója azzal tűnik ki valamennyi modern utazás között, hogy különös gondot fordított a földrajzi helymeghatározásokra. Tudomásom szerint *Doudart de Lagrée* és *Garnier* 1865—68. utazásán kívül, a Mekong folyó mentén és Jün-nan tartományban egyetlenegy expeditio sem végzett a khinai birodalom belsejében hosszúsági meghatározásokat. Széchenyi gondoskodott a pontos astronomiai megfigyelésekhez szükséges műszerekről: egy *Starke*- és *Kammerer*-féle universalis műszer és egy *Vorauer*-féle box-chronometer, melyet az egész úton gyalogos ember hordott, módot nyújtott Kreitnernek, hogy 12 helynek, ú. m.: Szingan-fu. Kulang-szhien, Szu-csou, Szining-fu, Czing-csou, Csing-tu-fu, Ta-czien-lu, Litang, Batang, Tali-fu, Szajang és Bamo-nak hosszúságát hold-culminációkból meghatározhassa. Nyolcz városnak, ú. m.: La-ko-kou, Lan-csou-fu, An-szi-fan, Tung-hoan-szhien, Ping-fan-szhien, Pong-dze-ra-nak hosszúsági helymeghatározása pedig az időkülönbségből történt; továbbá 25 helynek határozottatott meg a szélessége ugyancsak astronomiai módon.

A helymeghatározásra vonatkozó számítások az I. kötet második szakaszában ellenőrizhető formában vannak közölve.

Mint hogy a többi utazók térképei nem astronomiai hosszúsági meghatározásokon alapulnak, miként gróf Széchenyi térképei, hanem csupán szélességi helymeghatározásokon és úthosszaságokon: természetes, hogy Kreitner hosszúsági posíciói más utazókétól

jelentékenyen különböznek. Így például *Przsevalszky* Tung-hoanszhen-t a $94^{\circ} 26'$ hosszúságra helyezi, Kreitner szerint azonban astronomiai megfigyelésből $94^{\circ} 59' 43''$ alá esik (Greenwichtől keletre), ezen $33.6'$ -nyi különbség körülbelül 47.5 km. távolságnak felel meg. A Kuku-nor tó keleti partja és a Szining-fu is 45 iv-pereczcel van keletre Kreitner térképén, mint *Przsevalszkynál*.

380 helynek magassága barometrikus módszerrel, kénéső-barometerrel, aneroiddal vagy forraló thermometerrel határozottatott meg. 113 távoli hegycsúcsnak magassága pedig trigonometriailag méretett meg.

Egy terjedelmes topographiai leírásban ismertette meg Kreitner mindazon adatokat, melyek a keresztülutazott vidékek gazdasági viszonyaira, iparára, népességi létszámára vonatkoznak; azonkívül külön fejezetekben figyelemre méltatta Khina belsejének forgalmi útait és az esetlegesen építendő vasutak számára kínálkozó irányokat.

Becsés meteorológiai adatok vannak a III. kötet utolsó szakaszában, melyben a gróf Széchenyitől vezetett hőmérsékleti följegyzések a napi ingadozásokat tanulságosan illusztrálják.

II.

Az átutazott területek geológiai térképezése, növények gyűjtése, eltevése és a közösen gyűjtött mindennemű természetrajzi tárgyak gondozása értekező feladatául jutott. A geológiai följegyzések a helyszínén kerültek a folyvást rajzolt vázlatra, hogy a legelső pihenő alkalmával Kreitner térszínfelvételeinek másolataira rávezettessenek. A helyszínen való geológiai térképezés, profil-rajzolás, a gyűjteményeknek gondos jelzése és elcsomagolása mindig szigorú következetességgel történt. A khinai tisztviselők a legtávolabbi helyekről is nagy liberalitással szállították a gyűjteményekkel teli ládákat Shanghaiba; 19 láda természetrajzi gyűjtemény, több mint 700 kgr. súlylyal, hiány és sérülés nélkül érkezett haza a khinai birodalom belsejéből.

A geológiai eredményeket a munka harmadik (I. köt.) és hatodik szakasza (III. köt.) tartalmazza és az atlasznak 15 geológiai térképe, valamint a szöveg közé illesztett számos tábla és szövegbeli ábra illusztrálja.

Az expeditio munkaterülete az Alsó-Jang-cze jobbparti, vagyis a Nanking-i és Pojang-tó körüli hegyvidékre, a Keleti és Közép-Kuen-lun hegyrendszerére a hátsó-indiai meridionális hegylánczok északi részeire és a közbeeső Sze-csuan meg Hu-pé tartománybeli halomvidékre, melyen az ÉK—DNy.-i hegységirányok uralkodnak, terjedt ki.

Csupán a Nanking-vidéki halmokban és a Sze-csuan-i me-

denczében esett össze Széchenyi útvonala *Richthofen* útjának szakaszaival. Ezen körülmény azonban nagyon megkönnyítette azt, hogy az észlelések *Richthofen* tapasztalataival megvilágíttassanak.

Az út mentén felismert képződmények a következők:

Archai rétegek. Valamint a Keleti és a Közép-Kuen-lun hegylánczaiban, szintűgy a hátsó-indiai hegységekben a kristályos palák nagy elterjedésűek. Köztük a fiatalabb képű gneiss-ok, csillámpalák és phyllitek gyakoribbak, mint a tömegesebb, régibb gneiss-ok; gneiss-gránitot alig lelt az expeditio.

Az észak-khinai huroni palák, a Vutai rétegek és a Takusan quarzitok igazi típusaikban sehol elő nem kerültek gróf Széchenyi útjában. Épp oly kevéssé sikerült azt a transgressiót felismerni, melyet *Richthofen* az észak-khinai hegységekben a huroni Vutai rétegek és a cambriumi Szini képződmény között constatált.

Az ó *palaeozooi* systemákból a szilurt és a közép-devont sikerült fossiliák alapján felismerni. Nagy elterjedésű a Nan-sán hegységben egy „flysch“-képződmény, melyet a Vutai rétegekkel lehet — bárha elég nagy kétséggel — párhuzamba állítani. Ez a Nansán-i flysch a kristályos palákkal együtt van felgyűrve és gránit meg porphyr dykeok, apophysisek szövik át. Olyan mészkövekkel társul ezen flysch-képződmény, melyeket a szini (cambriumi) mészkövekkel kellett azonosítani. A Nansáni-i ó palaeozooi flysch-hez petrographiailag nagyon hasonló rétegek a hátsó-indiai hegyrendszerben a carbon és a perm-systemában is előfordulnak.

A Keleti Kuen-lunban csakis *Richthofen* nyomán lehetett a szilur-systemát kijelölni; Jün-nan tartomány nyugoti részében azonban *Hemicosmites* maradványok kétségtelen bizonyítékokat szolgáltatottak a szilur felismeréséhez. Ugyancsak a közép-devonnak rétegei is az utóbb említett hegyvidékekről jó állapotban levő kövületekkel gazdagították a gyűjteményt.

A felső-palaeozooi lerakódásokból a carbon és permocarbon igen nagy elterjedésűek mind a Kuen-lun-ban, mind pedig a hátsó-indiai hegylánczok közt. Északra a Kuen-lun-tól a carbonsystema rétegei alulról fölfelé: széntelepekkel váltakozó fusulina mészkövekből és hasonlóan széntelepeket tartalmazó homokkőből állnak.

Ezek vastag complexusa discordánsan, néhol szintes fekvésben nyugszik a magasra felgyűrűt és abrađált nansani flysch-en.

Kan-esou-fu vidékén a carbon-mészkő a puhatestű tengeri fauna sok fossilis maradványát foglalja magában. A felső homokkő complexusban azonban csupán növénymaradványok vannak. Ezek lerakódási idejével a Kuen-lun-tól északra a szárazföld időszaka következett, mely megszakítás nélkül tartott napjainkig. Délre a Kuen-lun lánczaitól, valamint a tibeti felföld peremén is a felső-carbon, úgynevezett permo-carbon emeletébe tartoznak az ottani nagy elterjedésű mészkövek.

A dél-kinai permo-carbon-rétegek mindenütt résztvesznek a hegylánczok összeránczolódásában és Sze-csuan meg Jün-nan tartományok nyugati részeiben nagy kiterjedésű karsztos fenlapályokat alkotnak. Jung-csang-fu vidéke szolgáltatta a sok permo-carbon-kövületet termő hely között a legjobb leleteket.

A *mezozoos systemák* közül csak a triászt és a jurát lelte föl gróf Széchenyi expedíciója. A triász tengeri littorális jellegű faunamaradványai a Jün-nan tartománybeli Csung-tyien város közelében egy sárga, mésztartalmát elvesztette, kimosott agyagpalában vannak.

A Sze-csuan-i nagy vörös medenczében rhaetiumi és középjurabeli növénymaradványok alapján voltak a jura-systemabeli homokkő-rétegek és széntelepek megnevezhetők. Ennek felismerése is még Richthofentől származik.

A *kenozoói-systemák* csakis a legújabbak által vannak képviselve a beutazott nagy területen.

A legfelsőbb harmadkori lerakódásokhoz tartoznak a Felső-Hoangho vízterületén, a Kan-szu tartományi lösz-vidéken és a Keleti Kuen-luen hosszanti völgymedenczéiben föllelt tarka színezetű, túlnyomóan vörös és barna agyagokból álló, sós és gipszes, édesvízi rétegek.

Richthofen tavi löszével azonosak e lerakódások és azt bizonyítják, hogy a belső-ázsiai felföldön már régóta uralkodik a maihoz hasonló száraz éghajlat; ennek uralma alatt teltek meg a hajdan nagykiterjedésű tavak az említett tarka színezetű, sós agyagokkal. Pliocén-korukat egy Czing-csou-ból származó *Stegodon* zápfog bizonyította. A Felső-Hoang-tó mellett 1000 m.-t meghaladó völgyfalak vannak a teljesen vízszintes pliocén-rétegek területén.

A *pleistocén-systema*, vagyis a *diluvium* a hazánkbeli diluviumhoz hasonló; lösz és kavics északon, laterit Nanking vidékén és vörös vagy sárga agyag Sze-csuan tartományban való e systemába. Miként az európai lösz-csigák, azonképen a kínai löszbe bőven beágyazott szárazföldi csigák is a most élőkől alig különböznek valamin.

A *Postpleistocén*-beli, vagyis a jelenkori lerakódások a Kuen-lun-tól északra a diluviálisokkal azonosak és ezektől el nem választhatók.

A Góbi déli szegélyén óriási kavicslejtők, futóhomok és löszhomok-lerakódások az uralkodó jelenkori-képződmények. Általános löszlepel rejt a kanszui carbon plateaua a régibb kőzeteket. *Richthofen* tapasztalataitól eltérőleg, Kan-szu táblavidékein a lösz vastagsága 70 méternél nem több; nyugat felé a fensíkok lösz-takarója mindinkább vékonyodik; a Kuku-nor mellett már csak egy méter. A lösz keletkezését eléggé jól megvilágítják azon

megfigyelések, melyek a poros, szélesendes levegő jelenségeire és a vékonyabb lösz-takarókra vonatkoznak. A folyók erosiójáról, magasan fekvő völgy-terrasszokról és az északfelé mind nagyobb magasságban mutakozó gleccser-nyomokról, a tibeti felföld keleti peremének mai és diluvium-korbéli physikai viszonyairól számos adat van az expeditio könyvében.

Nagy változatosságban találta az expeditio az eruptív köze-tekét útjában. A Keleti- és Közép-Kuen-lun heglánczaiban archai gránit, quarz-porphyr, diorit- és diabas-közetek fordulnak elő nagy elterjedésben; a hátsó-indiai hegyrendszerben palaeozoi diorit, gránit, porphyrit, diabás és palaeoandesit fordul elő és az Iravadi vízterületén Felső-Börma és Nyugat-Jünnan határán fiatal andesitek s bazaltlávák alighogy kialudt vulkánokat építenek föl.

A régi tömeges közetek mind a Kuen-lun-ban, mind a hátsó-indiai heglánczokban nagy tömegek alakjában találhatók és az egymáshoz simuló vagy szétszakadó, különböző irányú lánczoktól alkotott hegyes szögletben vannak a legnagyobb eruptív-közet-tömegek.

A belső-ázsiai magas föld keleti peremének tektonikai vizsgálata gróf *Széchenyi* expeditiójának egyik jelentős feladata volt. A feladat formulázva volt, mert báró Richthofen 1876-ban megjelent „China“ cz. munkájában bámulatos genialitással, inkább deductiv módon, mintsem észlelések alapján vannak megnevezve a Belső-Ázsián végignyuló hegyrendszerek.

A 40 és 23° északi szélességek és a 96—106° Greenwichől keletre fekvő déllőktől körülvevett területen egy nagy félkörben a belső-ázsiai felföld pereme lánczolatoss hegyvidékből áll.

Felránczolt alpesi jellegű ezen perem és sok helyen nyújtja fel csúcsait az örök hó vonala fölé 6000—7000 méter abszolút magasságig.

A Keleti- és a Közép-Kuen-lun NyÉNy—KDK-i irányban csapó ránczai és egymástól néhol távol fekvő, egyközű lánczai alkotják a Kuku-nor-i, valamint a Hoang-ho és a Jang-cze-kiang forrásai között 4000 méternyi magasságú feltérseget. Ezen, általánosságban Ny—K-i irányú heglánczok a Jang-cze-kiang forrásvizei és a Keleti-Himálaja között is a tibeti felföldön uralkodó szerepűek.

A Tang-la hegyiség, melyet Richthofen ÉK—DNy-i irányúnak tartott, egyközű a Közép-Kuen-lun lánczolataival.

A Tangla és mindazon heglánczok, melyek tőle délre a Tengri-nor tavaig elhelyezkednek, *Széchenyi* eredményeiben olyaténképen vannak ábrázolva, mint délkeletfelé görbülő és fokozatosan az ÉÉNy—DDK-i hátsó-indiai csapásirányba átmenő hegyiségek. Ta-czien-lu és Batang között a geologiai megfigyelések szolgáltatták ezen föltevéshez a motívumokat. A következ-

tetések helyességét A.-K. pandita, *Rockhill*, *Littledale* uti eredményei igazolták.

Az északkelet-délnyugati, úgynevezett Szini hegyredők, melyeknek Richthofen a kelet-tibeti felföld szerkezetében oly nagy jelentőséget volt hajlandó tulajdonítani, csak mint rövid, a Ny-K.-i hegylánczok közé ékelődő tektonikai elemek vesznek részt a tibeti feltérség felépítésében. Annál általánosabbak azonban a Szini hegyvonalak Dél-Khinának halmosabb hegyvidékein a Keleti-Kuen-lun és a hátsó-indiai hegységek közti szögletben.

A Sze-csuan-i mezozooi medenceze északi és nyugati szegélyén a Szini lánczok hozzásimulnak a Kuen-lun Ny—K.-i és a hátsó-indiai meridionális irányú lánczokhoz és a Ja-csou-fu környékén az egymást keresztező felrútolások tanulságos tektonikai typusa van.

A felgyűrődési folyamatnak sorrendjét és dynamikai irányait sokkal nehezebb a belső-ázsiai felföld keretén tanulmányozni, mint az Alpok hegyrendszerében és a Himálayában. A szóban levő hegységek régisége okozza ezt.

Azt sikerült azonban megállapítani, hogy a Keleti-Kuen-lun északról délfelé növekedett újabb meg újabb hegyredőkkel.

Északon a carbon-systema rétegei csekély hajlásban vagy szintesen tapadnak a Nan-san felgyűrűt cambriumi flysch falaihoz és a Szin-lin hegység kristályos gránitjához, meg kristályos paláihoz.

Délfelé a carbon-mészkő ránczokba van gyűrve, sőt a Keleti Kuen-lun déli szegélyén, Kuan-juön vidékén a permii és a triász-rétegek is, melyek a szintesen fekvő, szénben bővelkedő doggerbeli homokkövek alatt mutatkoznak, résztvesznek a hegyránczolásban.

A Sze-csuen-i medenczétől nyugotnak tartva, az Iravadi síksága felé mindinkább fiatalabb rétegek kerültek redőzés alá.

A kelet-ázsiai szárazulat szerkezetét némely általános következtetéssel igyekezett *Széchenyi* munkája megvilágítani. Ezek közül legyen itt egyedül azon hypothesis kiemelve, mely szerint a Nanking vidékén Richthofentől felismert Kuen-lun hegységi vezérvonal a Jang-cze-kiang deltáján végig a Sárga-tengeren keresztül a japáni szigetségek vág és keleti végződése Kiu-siu sziget hegységeiben keresendő. A belső-ázsiai, szerkezeti fővezérvonalnak ezen hypothetikus görbülete kapcsolatba hozza a nagy continentális zömöt a Csendes-oczeánban levő szigetségi ívekkel. Ezen vezérvonal választja el az észak-khinai precambriumi ránczvetéseket és a palaeozooi korig megnyilatkozó nagy töréseket a dél-khinai post-carbon hegyredőktől. Egy másik következtetés a Nyugati-Kuen-lun tektonikai jellemvonására vonatkozik. Az expeditio útvonalának legnyugatibb végén An-szi-fan és Tung-hoan-szhien között KÉK—NyDNy-i irányú hegysorok és rétegcsapások kerültek meg-

figyelés alá. Figyelembe véve *Stoliczka*-nak 1874. évi geológiai megfigyeléseit, a kelet-turkesztáni medence hegyes szegélyein, *Suess*-nek ezeken alapuló szemlélődéseit és *Przevalszkij* fölfedezéseit Khotan és Csercsen között: Tung-hoan-szientől a Lop-nor medence és a Takla-makán sivatag déli szegélyén végig egy összefüggő hegylánczolatot lehetett megvonni. Ez az Altin-tagh (Asztin-tagh) és Ruszkij-hegység NyDNy. felé csapó iránya, mely Khotan vidékén NyÉNy. felé görbül és a Kasgári hegységben DDK—ÉÉNy.-i irányúvá válik.

A *Humboldt*-tól 50 év előtt leírt Bolor-hegység és a *Richt-hofen*-tól a Himálajával egyesített Kizil-jart problémája lön ekként gróf Széchenyi eredményeivel megvilágítva. Természetszerűleg folyt ebből azon nézet, hogy az úgynevezett Nyugati-Kuen-lun a tulajdonképeni Kuen-lun hegrendszerhez nem tartozik hozzá, hanem egy ettől különváló, független, a Kuen-lun-nál fiatalabb láncz-hegység, mely a Tien-san-hoz áll, fiatalabb korát tekintve, közelebb, de attól délfelé való kanyarulatánál fogva szintén különválasztandó.

Bogdanovitsch geologusnak megfigyelései a gróf Széchenyi utazási eredményei közt kifejtett nézetek helyességét a Nyugati-Kuen-lun-t illetőleg fényesen igazolták.

A palaeo-geographia feladatait szolgálja gróf Széchenyi tudományos eredményeinek palaeontológiai-stratigraphiai része. Kiténik ebből, hogy a közép-devonkori tenger a Belső-Ázsián keresztül a Kuen-lun vezérvonalától délre a rajna-melléki devon puhatestű faunájával terjedt volt el Dél-Khináig.

A Kuen-lun vezérvonala választotta el az oroszországi és urali faciesű carbon-tengert a dél-kinai permo-carbon-oceántól.

Teng-tjan-csing, 55 fossilis állatmaradványa közül 33 % azonos az oroszországi felső carbon moszkvai emeletének kövületeivel. A leggyakoribb alakok, ú. m.:

Chonetes pseudovariolata, NIKIT.,
Entelites Lamarcki, FISCH. DE WALDH.,
Spirifer mosquensis, FISCH.,
Spirifer Strangwaysi, DE VERNEUIL

megegyezése az oroszországi carbon moszkvai emeletének vezérkövületeivel nagyon meglepő.

A felső carbon idejétől kezdve Észak-Khina szárazföld volt. Délre a Keleti-Kuen-lun-tól a permo-carbontól a közép-triászig terjedő tengeri elborításról lehet szó; valószínű, hogy már a szilurtól kezdve tartott a dél-kinai oceán. A dél-kinai carbon-rétegeknek azonban a Kan-esou-fu vidékiekkel aligha volt kapcsolatuk. Batang, Csung-tyien, Jung-esang-fu vidékének számos termőhelye, nemkülönben Jarkalo a Lant-szan-kiang (Mekong) völ-

gyében, a honnét *Desgodins* abbé szives ajándékából jutottak kövületek az expeditio birtokába, olyan jellegű maradványokat ismertetett meg velünk, mely a *Richthofen*-től fölfedezett Loping-i és a *Waagen*-től leirt indiai Salt-range-beli productus-mész faunájába illik.

Spirigerella grandis, WAAGEN,
Productus tumidus, WAAGEN,
Camarophoria Purdoni, WAAGEN,
Uncinulus timorensis, BEYR.,
Polypora Koninckina, WAAGEN ET PICHL.,
Lonsdaleia virgalensis, WAAGEN ET WENTZ.

a kormeghatározó alakok az expeditiótól feltalált dél-khinai permocarbon-rétegekre nézve.

Egyedül néhány amerikai faj hozza laza kapcsolatba a dél-khinai permocarbon-t a Kuen-lun-tól északra elterülő közép-carbon faunával.

Nem kevésbé érdekesek a Csung-tyien vidéki littorális triász-rétegek maradványai: a

Myophoria elegans, DUNK.,
Myophoria cf. laevigata, GOLDF.,
Myophoria cf. curvirostris, GOLDF.,
Avicula cf. Bronni, ALB.,
Ostrea (Terquemia) difformis, GOLDF.,
Encrinurus liliiformis, LAM.

fajok Csung-tyien 13 meghatározható alakja között a németországi kagylómész faunájára utalnak. Annál érdekesebb ezen faunamaradvány, minthogy Kelet-Szibiriából, Indiából és Japánból eddigelé csupán a pelagikus triász maradványai gyűjtettek.

Délre a Kuen-lun-tól a mezozoos vörös homokkő, melyben talán már a perm ideje is képviselve van, ugyanazt a szerepet játsza, mint Észak-Khinában a felső carbon-homokkő, mindkettő continentális lerakódás és hegy-gyűrődéstől ninesen megzavarva.

A pliocén-lerakódások a jelenlegi orographiai arezulatot lelték már Belső-Ázsiának keleti részén. A Szivalik emlős-fauna lepte volt el Belső-Ázsia térségeit Indiától Hátsó-Indiáig és Japánig. Az édesvízi kiszáradó tavak nagy kiterjedésének korszaka volt a pliocén-idő. *Cserszki* tapasztalatai szerint egész Szibiriában föl-lelhetők e beltavak nyomai.

A Tali-fu-i tó Jün-nan tartománynak 2000 méternyi átlagos magasságú tóvidékén recens csiga- és kagyló-faunájával a pliocén-tavaknak egyik relictuma. *Neumayr* bebizonyította, hogy e tónak puhatestű faunája rendkívüli nagy rokonságban van délkeleti Európa fiatal harmadkori lerakódásainak, az ú. n. paludina-rétegek faunájával.

Távoli, merőben ismeretlen vidékek beutazása és felkutatása jutott gróf Széchenyi útitársainak osztályrészül: a természetvizsgálónak legnagyobb gyönyörűsége ez. A rákövetkező hosszadalmas feldolgozás munkája nemcsak szakmájok irodalmát ismertette meg és ítéletük látókörét bővítette, hanem a külföld legkiválóbb tudósainak ismeretségét és barátságát szerezte meg az expeditio részeseinek.

A Gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék.

(Kivonat *Melich János* január 24-ikén bemutatott dolgozatából.)

A Magyar Tud. Akadémia könyvtárában *Joannes Balbus de Janua* „Summa que vocatur Catholicon“ című műve 1487-iki kiadásához egy kézirati latin-magyar szótár van kötve. Ez a szótár töredék, mert csak az Abba — Cilones közé eső latin szavakat magyarázza; így is ötödféleznél több benne a latin szó, s nem sokkal kisebb a magyar szavak száma sem. Ez a szótár-töredék ismeretes volt irodalmunkban 1836 óta, de kiadása érdekében semmi sem történt. A kéziratnak ez a története: *Döbrentei Gábornak*, mint a Régi magyar nyelvemlékek szerkesztőjét, azzal bízta meg 1835-ben a Magyar Tudós Társaság, hogy egy csomó felsőmagyarországi könyv- és levéltárat kutasson át. *Döbrentei* kutató-útja Gyöngyös felé is vezetett, s itt 1835 telén meglátogatta a Ferencz-rendiek társházát. A könyvtár fűtetlen volt; lehetetlen volt benne dolgozni. *Magócsy*, akkori guardián, megígérte tehát *Döbrenteinek*, hogy mihelyest kitavasodik, berándul Pestre s a könyvtárban található régi magyar írásokat magával hozza. Úgy is történt. *Magócsy* 1836 májusában a többi közt a jelen szótárt is magával hozta s *Döbrentei* az Évkönyvekben (3: 117.) minderről pontosan be is számol. *Döbrentei* mindent, a mit Gyöngyösről kapott, a Régi magyar nyelvemlékek közt kiadott; egyedül e „Latin-magyar szókönyvnek“ kellett egész a mai napig kiadatlanul hevernie, el-eltűnnie s újból fölfedeztetnie.

A magyar nyelvtudomány művelői közül elsőnek *Mátyás Flórián* tanulmányozta a kéziratot abból a czélból, hogy „Magyar Nyelvtörténeti Szótár-Kísérlet“-ében (Pest, 1868—71) nyelvi adatait fölhasználja. Művének végén, az „Idézett írók és művek Jegyzék“-ében azután így írja le e kéziratot: „Régi Szótár (Rsztr.) a 16-ik század első feléből, az akad. könyvt. (LXX. lp.)“. *Mátyás* e kéziratból mindössze tíz adatot közölt Szótár-Kísérletében, s ezt a tíz adatot sem adta vissza az eredeti helyesírással.

Példa reá a Gyöngyösi szótár-töredék *agostyan* (= *ágostyán*) szava, a melyet Mátyás „*Aggostyán*”-nak írt át.

A Gyöngyösi szótárt hasztalan keresték a Nyelvtörténeti szótár szerkesztői: *Szarvas* és *Simonyi*. Mátyás nem írta meg pontosan, hol található meg e szótár, s mindenekelőtt pedig nem írta meg azt, hogy az akadémiai könyvtár melyik colligatumban lelhető föl. Mátyást menti az a pár sor, a mit Szótár-kísérlete forrásai jegyzékéről mond: „Nem adhatom e jegyzéket oly teljesen, mint akarom vala: mert nincs kezemnél nagyobb szótári művem összes kézírata. Csak *emlékezetből* jegyzem e keveset, s történhetett tévedésemért engedelmet kérek“ (LXIX. lp.). Említettem, hogy Mátyás mindössze tíz adatot vett ki a Gyöngyösi szótárból; a Nyelvtörténeti szótár, noha fölhasználta Mátyás Szótár-kísérletét, e tíz adatot sem vette föl mind.

Még a Nyelvtörténeti szótár szerkesztésének ideje alatt jelent meg *Hellebrant Á.* összeállításában „A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványoknak a jegyzéke Bpest, 1886.“, a mely mű a legnagyobb lelkiismeretességgel írja le mind a szótárt, mind pedig azt a könyvet, a melyhez ez a szótár kötve van (100. lp.).

Hellebrant bibliographiai munkájának e helye elkerülte a szakkörök figyelmét s a szótár kiadása, feldolgozása megint csak várta a maga munkását.

1893-ban hívta föl e szótárra az Akadémia figyelmét *Szily Kálmán* főtítkár, a mikor is az első osztály november 20-iki ülése elé „Egy feledésbe ment régi latin-magyar szótárról“ czimen mind a kézirat történetére, mind pedig a kézirat korára és nyelvi részére kiterjeszkedő, alaposan megokolt jelentést nyújtott be. Ez a jelentés az „Akadémiai Értesítő“ IV: 694. lapján jelent meg. A főtítkár jelentését ezzel zárta: „Kötelességemnek tartottam, t. osztály, a figyelmet e nyelvemléküinkre fölhívni, a mely bizonyára megérdemelné, hogy nyelvészeink egész tüzetesen földolgozzák“.

A főtítkár ügyszeretetének és buzgalmának köszönhető, hogy a terjedelmes kéziratot *Veress Ignác* nyug. gymn. főigazgató lemásolta. E másolat fölülvizsgálását, a szótár-töredék sajtó alá rendezését a nyelvtudományi bizottság alulírotttra bízta. Ezt a felülvizsgálatot és sajtó alá rendezést, valamint a következő sorokat nem tudtam volna úgy elvégezni, oly részletesen megírni — különösen a mi a források megállapítását illeti, a honnan a latin szöveg merítve van — ha segítségemre nem jön *Szily Kálmán* főtítkár a maga széleskörű útbaigazításaival, fölvilágosításaival. Fogadja e helyütt is nagybecsű támogatásaiért őszinte köszönetem kifejezését.

II.

A Gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék, a mint az az elmondottakból is látható, Johannes Balbus de Janua „Summa que vocatur Catholicon“ című könyvének 1487-iki kiadásához van kötve. Balbus könyve körülbelül húsz kiadást ért 1460-tól 1520-ig, s e kiadásokból hazánkban a rendi könyvtárakban nem egy példány található. A gyöngyösi ferenczrendiek könyvtárában is van az 1487-iki kiadáson kívül még egy, a melyről még megemlékezünk. A Catholiconhoz kötött kézirat első lapja a Catholicon utolsó lapjával össze volt ragasztva; Szily főtitkár úr e két lapot abban a reményben választatta szét, hogy talán vagy az egyikben vagy a másikon lesz valamelyes írás, bejegyzés, a melynek a szerzőre vagy szerzőkre, egyáltalában a kéziratra valami vonatkozása lesz. A bekötött levelek száma 39; ezek közül 36a/b + 37a. oldal tele van írva, még pedig kétoszloposan; a 37b. oldalnak első oszlopa háromnegyedrészen szintén be van írva. A 37b—39b-ig terjedő lapok üresek.

A kéziratnak a Catholiconhoz való kötése határozottan a gyöngyösi ferenczrendiek munkája. Bizonyítja ez állítást a könyvre rányomott „V. Con. Gyön. Ord. Min. 1758.“ is; bizonyítja továbbá az a körülmény, hogy a gyöngyösi ferenczrendiek könyvtárában most is — ugyanezzel a bejegyzéssel, a Catholiconnal teljesen egyező kötéssel — több könyv látható. A bekötéskor a könyvkötő kése nem egy sort vágott le a kéziratból. E levágásokon kívül a 13a. oldaltól végig valamennyi levélnek le van vágva az alsó sarka.

A mi már most magát a kéziratot illeti, összesen öt író munkája. Ezek közül az írók közül egyet se tudunk megnevezni, azért az írókat A., B., C., D., E. betűkkel jelzem.

Legtöbbet dolgozott az A. író, legkevesebbet pedig a D. író. Hogy ez írók egyikének-másikának van-e valami szellemi munkája is a Szótár-Töredéken, azt — adatok híján — nehéz eldönteni. Maga a kézirat jelenlegi alakja azonban határozottan másolás s aránylag nagyon tisztán, kevés törléssel van írva; a hol pedig törlés van, az rendesen onnan származik, hogy a másoló az előtte fekvő szöveg egy-egy sorát gyakran átugorta s írta a következőt. További írása folyamán azonban észrevette tévedését s kihúzta a nem helyére került latin vagy magyar értelmezést.

Itt csak egy példát hozok föl a terjedelmes kéziratból, azt, a mely az *altanus* szónál fordul elő. A kéziratban ez áll:

Altanus: ventus: qui in alto *volat*: i. pelago est: *Tengőron való szél*. — A *volat*-ot az író kitörülte, mert az a rákövetkező „*Alti uolans*: qui in alto *volat*: *feny repülő madar*: *mi*—

keppen keselyű“ cikkben van helyén. — Számtalan ilyen elírást idézhetnék (*cicco, alliatum, alo, astatui, appello, cautum est, cauteria* stb.), a melyek csak úgy eshettek meg, ha a másoló előtt kész kézirat feküdt, a melynek másolása közben szeme egyszer-kétszer megtévedt, egy-egy sort átugrott. Ezen a bizonyítékon kívül van még egy, a mely, nézetem szerint, még fontosabb, s ez az, hogy az egyik író pl. megírja a cikket félíg, s a másik minden megakadás nélkül folytatja. Ez az eset van pl. a *Calatus* szónál. A Szótár-töredékben a *B.* író kézírása a *Calatus* szóval végződik s ő ennyit ír: „*Calatus canistrum koszar. uel as Iuegnek toka: uel mind tokostul as Iuegh. pap(ias) dicit.*“ Ekkor az *A.* író így folytatja: *Calati: cyathi: canistri, de virgis: angusti infundo: Lati in ore: Iuegh kosar, ky wezöböl fonattatott.*“ — Ha már most figyelembe vesszük azt, hogy mind az *A.*, mind a *B.* latin szövege a *Catholicon*-ban a Szótár-töredékkel egyezően — így van meg: „*Calatus canistrum. . . Papias vero dicit: calati ciati canistre de virgis: angusti in fundo: lati in ore*“, okvetlen azt kell föltennünk, hogy a félbe maradt cikket az *A.* író csak úgy tudta folytatni, ha előtte kész szöveg feküdt. E három bizonyíték mellé sorolható még az is, hogy a másolók a kéziratot több helyt nem jól olvasták (vö. *celeritas* alatt *acillem a cillere* helyett).

A Gyöngyösi szótár-töredék jelenlegi alakja tehát másolat, s az öt író másoló. Hogy azonban ez öt másolónak van-e valami szellemi része is a szótár megszerkesztésében, azt nehéz eldönteni.

Van azonban az öt író helyesírásában egy föltűnő jelenség, a mely azt látszik bizonyítani, hogy ez íróknak valamelyes részük mégis csak lesz a szótár megszerkesztésében. A másoló rendszeren követi eredetije helyesírását, s bele is vegyíti itt-ott, mondjuk, a maga orthographiáját. A Gyöngyösi szótár-töredék ötféle helyesírással van írva, s e helyesírási eltérések érthetetlenek abban az esetben, ha a másolók előtt egységes helyesírással írt szöveg feküdt volna.

E helyesírási eltérések mellé még egy pár fordítási adat csatolható. Vannak olyan tévedések, a melyek csak szellemi munka s nem másolás közben keletkeznek. A mi szótárunkban pl. ez áll: *Aepolium: „Caprarum Rex: kechkek kirallya: feyedelme: Chordaya*“. Ha már most azt kérdezzük, hogy mikép kerül a *„chordaya“* a *„feyedelme“* mellé, megmagyarázza *Calepinus*, a hol csak ennyi áll: „*Aepolium Caprarum grex*“. A mi írónk a *„grex“*-et elnézte *rex*-nek, s írta: *feyedelme*; később pedig észre véve tévedését, lefordította a *„grex“*-et. Ilyen czikkek még: *arromancia, asinphonia, canceromata*. Az ilyen s hasonló tévedések azonban meglehettek az eredetiben is, s a mi öt emberünk szolgailag másolt.

A mi öt emberünk tehát másoló s eltérő helyesírásukból nem lehet következtetni arra, hogy szellemileg is részt vettek volna a szótár megszerkesztésében. Ha nem másolók ez írók, mért fordul elő a kéziratban: *Jo szagath*, *Jo szakach* helyett, *bolch bolth* helyett, vagy *aboido*, *abiidere*; *abcido*, *abcidere* helyett; *aceronitus*: *acronicus* helyett stb. A *c*-nek *t*-vel s a *t*-nek *c*-vel való fölcserélése csakis hibás olvasás eredménye; ennek a két betűnek az összezavarása a másolatokban a leggyakoribb föladat. A magyar részben való hibák közül fölemlítem a *k*-nak *g*-vel s a *g*-nek *k*-val való fölcserélését (*szagath* = *szakach*, *erzegenseg* = *erzekenseg*; *vndogsagh* stb.) Ez a csere inkább azt mutatja, hogy a hibát elkövető másolónak nem is volt anyanyelve a magyar.

Ha azonban ez az öt író másoló, ki akkor a szótár szerkesztője s hol készülhetett nyelvünk e becses emléke. Ezekre a kérdésekre nehéz megadni a feleletet, mert az egyedüli forrás, melyből valamit meríthetünk, egyesegyedül a Szótár-töredék kézírata. A Szótár-töredékben levő „*apud nos, vocamus, patria nostra*“ stb. kitételekre sem lehet semmit adni, a mint ezt szótárunk következő adatai is igazolják:

„*Aera*: *graeca dicto est: quę apud nos lolium significat: konkoly.*“ Megmagyarázza ezt az „*apud nos*“-t Calepinus, a hol ez áll: „*Aera graeca dictio est: quę apud nos lolium significat: vt inquit Diosc. (Dioscorides, 1516-iki kiadás)*“. Egy másik helyen szótárunkban ez áll: „*Aspergillum instrumentum quo nos aquis sacris aspergere solemus: szentelő fa. i. aspersorium*“. Ez az adat, első olvasásra, azt bizonyítja, hogy a szerző papember volt; csak hogy ez adat bizonyító erejét lerontja az, hogy Calepinus 1516-iki kiadásában ezt olvassuk: „*Aspergillum instrumentum: quo nos aquis sacris aspergere solemus*“. E két példa is azt bizonyítja, hogy nagyon csíjában kell bálnunk a gyanítható személyi vonatkozásokkal s jól meg kell hányunk-vetnünk az adatot, mielőtt azt állítanók, hogy íme ebben az adatban az író beszél, vagy ez a másik az író hazáját jelenti. Valamennyi idevágó adatot átvizsgáltam, s mindössze hármat találtam olyat, a mely legalább annyit bizonyít, hogy a szerző vagy szerzők magyarországiak és magyarok voltak (e három adat: *Attilus piscis satis grandis nobis ignotus*; *Belgradum vocamus* és a *Casoma* czikk). Ezt azonban, végig olvasva a szótárt, azt hiszem, kétségbe se vonta volna senki. De ez adatokon kívül több semmi sincs, ha csak azt nem vesszük, hogy a *Begine* czikk alatt ez áll: „*Begine dicuntur, sorores tercij ordinis sancti francisci: Zenth Klara.*“ Ebből azonban nem lehet következtetni arra, hogy az illető író talán szentferenczrendi barát volt vagy voltak, mert akkor alig mulasztják vala el odajegyezni a Szent Ferencz után az „*atyánk*“ kitélt (vö. Nyelvemléktár XII: Volf: Teleki e. XIX.).

A mű szerzőjéről vagy szerzőiről tehát semmit sem tudunk, még azt sem állíthatjuk egész biztosan, hogy a terjedelmes kézirat mindig a gyöngyösi szent-ferencziek könyvtárában volt-e. Több jel arra mutat, hogy e szótár Dunántúlról került a gyöngyösiékhöz. Ilyen bizonyítékok a ser: *piua* adat; ilyen továbbá a Catholiconban glosszaként előforduló *here* (cingula), a mely a kéziratban egyszer *here*-nek, egyszer *eree*-nek van írva. A gyeplőnek ma is csakis Dunántúl van meg az *ere* nevezete. A többi bizonyíték, a milyen a *Carolus* meg a *Begine* czikk, az itt kifejtetteket csak támogatják s hihetővé teszik azt a nézetet, hogy e szótár Dunántúl, valamely pálosrendi kolostorban íratott. Kétségtelen azonban, hogy a szótárt nem egy ember szerkesztette. Egy ember nem ismerhet oly különböző tájnyelvi szavakat, a milyenek itt vannak; aztán meg abban is lehet kételkedni, hogy egy ember ura legyen ily kiterjedt szókincsnek.

Egyedül ez az érvem arra, hogy a Gyöngyösi szótártöredéket többen szerkesztették. A Gyöngyösi szótár-töredékről most is, az előző sorokban is azt írtam: szerkesztették. Tudnunk kell ugyanis, hogy a Gyöngyösi latin-magyar szótártöredék latin értelmezései a következő művekből vannak kiírva: 1. Johannes Balbus de Janua: Catholicon, Velence 1487. 2. Papias Vocabularium 1476. 3. Calepinus Dictionariumának valamely 1544-ik év előtti kiadása. (Első kiadás 1502.)

Az a néhány czikk, a mi e megállapításnál gazdátlan marad, szinte nem eredeti, hanem egy előttünk ez ideig ismeretlen forrásból van kiírva.

E helyen minden egyes forrásból csak néhány példát fogok idézni.

A) Példák Papias szótárából:

Pap.: Agnomen: quod ex familia uenit.

Gyöngy. Sz.: Agnomen quod ex familia venit: Veszetek new.

Pap.: Agnoscimus notos: cognoscimus ignotos.

Gyöngy. Sz.: Agnoscimus notos: cognoscimus ignotos.

Pap.: Ala: exilla dicta: quia motus brachii ex hac in modum alarum inchoet.

Gyöngy. Sz.: Ala; exilla dicta: quia motus brachij ex hac in modum alarum inchoet.

B) Példák Joannes Balbus de Janua: Catholiconából:

Cath.: Barbitondium dij. i. tonsura barbe: vel locus vbi tondetur.

Gyöngy Sz.: Barbitondum, tonsura Barba uel locus ubi tondetur, borotwalo hely auagy borotualas.

Cath.: Cesonia . . . quedam caruncula in fronte equini pulli quum primum prodit ex aluo. vnde mulieres faciunt quandam potionem mortiferam.

Gyöngy Sz.: Cesonia: est quedam caruncula in fronte equj. pullj cum primum prodit ex aluo: vnde mulieres faciunt quandam potionem mortiferam.

C) Calepinusból való példák:

E példákra meg kell jegyeznem, hogy két tényre bizonyítékok; bizonyítják egyrészt azt, hogy a szerzők Calepinust is használták, másrészt azt, hogy Caleptinus 1544-ik év előtti kiadása forgott kezükön.

Gyöngy. Sz.-tör.: Carna: dea que vitalibus hūmanis: seu car-nibus pra'esse existimabatur. Emberi erzekensegwn[k]nek: es aytoknak sarkaynak Isten azzonnya hozaya latoy[a.]

Cal. 1513, 1516: Carna: dea: que vitalibus humanis: seu car-dinibus precesse existimabatur.

Cal. 1544 Carna, *suie Cardinea*, dea que vitalibus humanis praeesse existimabatur.

Gyöngy. Sz. Caueo: as: *caui*: cautum: *significat* Vito: fugio: Eltauoztatom: megh oltalmoszon maghamath.

Cal. 1513. 16. 31: Caueo. es. *caui* cautum: *significat* fugio: vito.

Cal. 1544: Caueo es, cautum uito, fugio.

A források ismerete nagyon megkönnyíti a kézirat gyakran nehéz olvasását. Csakis e források segítségével sikerült egynéhány olvasatot megállapítanom. De fontos e források ismerete a kiegészítésekre vonatkozólag. A kézirat ugyanis kétszeresen is meg van csonkítva. Az egyik csonkítás a 13. a. oldaltól az egyes lapok levágott csücske, a másik pedig az, a melyet a könyvkötő kése a lapszélekkel elkövetett. Az ilyen levágott részeket a megmaradtakból a források alapján egészítettem ki. Legyen szabad egy példát itt is bemutatnom.

A Gyöngyösi Szótárban ennyi maradt a levágás után:

Gy. Sz.: . . . ilius israel: Interpretatur . . . : vel beatitudo.

Vö. Pap.: Aser fuit filius israel interpretatur beatus uel beatitudo.

A források megállapítása után hátra van még az a kérdés, hogy mely korból való a Gyöngyösi szótár-töredék. Erre vonatkozólag a következő vélemények vannak.

Dübrentei 1600 elejére tette a kézirat idejét. Ez a nézet tarthatatlan főleg abból a szempontból, a hogy ez a szótár szerkesztve van. Ez ugyanis nem olyan szótár, a milyenek az egyes nemzetek irodalmában a XVI. század második felétől napjainkig keletkeztek (vö. Grimm DWb. bevezetés XIX: Welche vorgänger haben wir und was ist von ihnen schon geleistet worden?). A mi szótárunk gyakran nem is a rendszót, hanem a rendszón belül valamely más szót mond meg magyarul; pl. Achantis auis

stridula .i. szolo chyczegeo. qua'et carduelis dicitur: qua' spinis et cardius (= tollh. carduis h.) i. *zamar Thovysseken* pascitur. *Thengelych*. — Mátyás Flórián a XVI. század első felébe helyezte a kéziratot, Hellebrant Árpád a XVII. századba. Legutóbb Szily Kálmán foglalkozott e szótárral tüzetesen s arra a végeredményre jutott, hogy e szótár nyelve „a XVI. század első feléből, igen valószínűleg a Zápolyák korából való . . . de nem is későbbi 1550-nél, mert igen sok olyan szó van benne, a mely csakis a codex-irodalomban található s a XVI. század második felében már többé nem fordul elő“ (vö. Akad. Ért. IV: 695. 696.). — Mátyás Flórián és Szily Kálmán jól megokolt nézetéhez kell csatlakoznom s erre a csatlakozásra a következő okok kényszerítenek.

α) Tárgyi bizonyítékok a szótár anyagából.

A Gyöngyösi szótár-töredékben a Carolus czikk alatt ez áll: „Carolus Cesar christianismus“.* Ez, összehasonlítva a Gyöngyösi szótár-töredék forrásaival, csakis V. Károlyra vonatkozhatik (1519—1556). Ugyanilyen bejegyzésből állapították meg a Schlägli szójegyzék korát is. Másik két bizonyíték az, hogy a Gyöngyösi szótár-töredék szerint a centurio: szaz ember hadnaggia: *Aga* s a cassiodolabrum: „alabard, kyvel az *lancz kenézók* jarnak“. Ez a három adat, párosulva azzal, hogy a szótár szerkesztői 1544 előtti Calepinust használtak, a szótár készülése évét 1525—1556 közé szorítja.

β) A helyesírási bizonyítékok kapcsán kiemelendő, hogy a *w*, *v* a mi íróinknál *o*, *ö*-t is jelent, a mi nyomtatványainkban nem fordul elő. A *cs*-t szótárunk sohasem írja *ts*-sel, hanem mindig *ch*, *chi*, *ci*, *cz*-vel míg ellenben a XVI. század második felében a *ts*-es írás egész közönséges; ilyen pl. Calepinus 1585-ik kiadása is. Az *az* névelőnek illetén való írása *akkín* (= a kin), *ammy* (a mi), *ekkető* (= e kettő), *attykoth* (= a tyúkot) stb. már Dévai Orthogr. Vng. 1549-iki megjobbitott kiadásában követendő példánul van felállítva s így ez az írásmód se zárja ki a XVI. sz. első felét.

8. A nyelvi bizonyítékokat Szily Kálmán jelentésében röviden és tömören összefoglalta. Ez adatokat a szótártöredék néhány helyével kiegészítem, azzal a megjegyzéssel, hogy e néhány adat a szótár-töredék szerkesztése évét 1550 előttre, a XVI. század első felébe szorítja. Ez adatok a következők:

1. *Cenos grece nouüs latine, viommal valo*. Ez az alak csak is az Érdy c.-ban van meg (NySz.); vö. u. itt: *uiolan ualo zendules* (boema alatt).

2. *Arrogare: est in filium et familiarem asciscere: assosiare;*

* *Christianismus* tollhiba *christianissimus* vagy *christianismi* helyett; én az előbbit tartom valószínűnek.

adiungere: *fiu nyzett* uel nyayasul ualakit maganak venni: egyesytenj. A *viszett* a NySz. szerint csakis a codexirodalomban és egy nyomtatványban Komjáthi: Szent Pál leveleiben fordul elő.

3. Alternis: aduerb: vicissim nunc vnum: *Valtoszlagh*: most egyget: esz vtan mast. — Alterno: vicissim alterum duorum pono: *Valtosztrak*: eggyketh az masyk vtán fogom elő: vel: tészóm oda. — Alternatim: significat per vices: *Valtosztrak*. — At Contra: significat vicissim: Vyszonth: *valtoszlagh*: (tollh. *valtoszlagh*: h.) egymas vtan: quod vlgo dicitur: e conuerso: esmeth wyszonth. A *valtósilag*: gegenseitig, entgegengesetzt csakis a Jord. c. és az Erdy c.-ből volt eddig ismeretes.

4. Altercor: significat mütüo: iurgia: iactare: criminarj: et clamose inficiarj: et *quasi* aduersam partem tuerj: Versenkódóm: szydalmaszók: *oly minth* az hamys partott oltalmoszm. „Codexeinkben és legrégebb nyomtatványainkban (csak a XVI. sz. közepéig) *oly mint* a mintegynek legközönségesebb kifejezője (Sim. Kötőszók: 2:2:173; vö. NySz., Zolnai Nyelvelm. 202, 267, 264.).

5. Attamen: sed quia: *De magha*. — Autem: *De magha*. Vö. (NySz.)

6. Apprime: apprimis: *Elesztób*: dicitur. Az *elesztébb* csakis a codex-irodalomban van meg (vö. NySz.): prius, früher jelentésben. Zolnai Nyelvelmékeink 109. lapján azt mondja, hogy az „*eleztel*“ olvasása biztosan meg nem állapítható. Szalkay László glossáiban primus = *eleztyb* áll s tekintve e glossák *é-ző* sajátosságát, ez az adat az *elesztébb* olvasást igazolta (vö. Nyr. 25:168 Zolnai). A Gyöngyösi Szótárban *eleztób* áll, s ha csak nem tollhiba, okvetlen *elesztőbb*-nek olvasandó.

7. *Lebezeo* (baratro). *lyboszó* (leccator), *lybeszo* (agapeta). Ez a szó csakis Pelbárt 1499-iki Serm. Quadr.-ban *leubezes* alakban van meg s olvasása *lébésző*, *liböző*, *libésző*, míg ellenben a Pelbart adata *lőbészés* (= leccacitas).

8. Alicarij: qui eam conficiunt: Vendünt: *Venerek*: *alkot-hok*: *arulok*. Catechysmus: est instructio in fide: *hütes*: *hütre tanytas*. Mind a *venerék*, mind pedig a *hüblés*: hívelés csak is codexbeli szavak.

A többi alaktani és mondattani bizonyítékokat mellőzzük; e néhány is csakis a XVI. század első fele mellett tesz tanúvallomást.

Összefoglalva vizsgálódásainkat, a következőket állapítottunk meg: A kézirat jelenlegi alakja másolat, s mind e másolat, mind pedig az eredeti a legtöbb valószínűséggel Dunántúl, pálosrendi kolostorban íratott. A szótár-töredék latin részét három forrásból írták ki a szerzők s a szerkesztés és másolás éve 1525—1556 közé esik. A szerzőség kérdésére azzal feleltünk,

hogy szótárunkat többen csinálták. Hiszen Calepinus 1585-iki kiadását is Szántó Istvánon kívül rendtársai is magyarázgatták (vö. Szily Kálmán: Ki volt Calepinus tolmácsa? Nyr. XV.) Bárki is csinálta e szótárt, el lehet róla mondani azt, a mit Bod Péter Páriz Pápai szótára előszavában, Calepinusnak akkor még ismeretlen tolmácsáról mondott: „Quisquis is fuerit, solus vel cum sociis opus urserit? Linguae omnino Hungaricae fuit egregie peritus.“

Egyiptológiai tanulmányok a chronologia köréből.

(Kivonat Mahler Ede január 24-kén tartott előadásából.)

Már néhány évvel ezelőtt bebizonyította a szerző, hogy a régi egyiptomiak csillagászati és chronologiai szövegeiben oly írásjegyek fordulnak elő, melyeket, chronologiai ismeretek hiányában, tévesen értelmeztek. Így például a „*Zeitschrift für ägyptische Sprache und Alterthumskunde*“ című folyóirat 1890. évfolyamában kimutatta, hogy a „māšer en ronpit“-nak megfelelő hieroglyphcsoport, a mely „az újév éjszakájá“-nak fordítottatott és ezáltal, a polgári nap kezdetét illetőleg, sok téves következtetést okozott, tulajdonképen nem egyéb, mint a héber naptárban előforduló: „ereb roš hašanah“ s így az *újévnapot megelőző teljes polgári napot* jelenti. S egyúttal kimutatta a szerző azt is, hogy ha a „māšer szónak megfelelő jel, mely máskülönben „éjszakát“ jelent, valamely ünnepnappal áll kapcsolatban, nem az ünnepnek éjszakáját, hanem az ünnepet megelőző teljes napot jelenti, körülbelül olyformán, a mint a német „*Sonnabend*“ a *szombatot*, és nem pedig a vasárnap estéjét jelenti.

A rendelkezésre álló feliratokban a szerző még számos oly hieroglyphcsoportot talált, melyeknek helyes megfejtése még eddig nem sikerült; nem volt tehát érdektelen, azokat nyelvtudományi és chronologiai szempontból közelebbi vizsgálat alá venni.

Egy ilymódú hieroglyphcsoport a következő: *Brugsch* és más híres egyiptológusok szerint ezen csoport „az éjszakának 11. óráját“ jelenti. Itt irányadó volt az a tény, hogy a görög hagyomány (Theon) a leghatározottabban kiemeli, hogy „a kutya-csillagzat kelte a 11. órában történik“, és a thebaci Ramesseum csillagászati termének mennyezetén, melynek egyik szövege a Sirius heliakus keltére vonatkozik, ezen keletnek időpontjául a fenti csoportot találjuk.

De két fontos tényező maradt itt figyelem nélkül.

Az első az a különbség, mely a görög és egyiptomi polgári

nap kezdete között létezik, a második az, hogy a Theon-féle szöveg (schol. ad arati Phaen.) chronologiai szempontból nem teljesen fogták föl és magyarázták meg. A görögöknél a polgári nap napnyugtával kezdődött, az egyiptomiaknál pedig napkeltével, mint azt tényleg a dolog természetéből is következtethetjük, miután a feliratok szerint az egyiptomiaknál az újév a Sirius *heliakus* keltével kezdődött. A görögöknél tehát — kiknél a nap az esttel veszi kezdetét — a Sirius *heliakus* kelte a 11. órára esett, de nem úgy az egyiptomiaknál, kik a polgári napot napkeltétől számították. Az említett görög hagyomány tehát egyáltalában nem is beszél az *éjszakának* 11. órájáról, hanem csak a 11. óráról, mert a görög időszámítás szerint ily módon a polgári nap órája már teljesen meg volt határozva. A görög szöveg így szól:

„ἡ τοῦ κυνὸς ἐπιτολὴ κατὰ ἐνδεκάτην ὥραν φαίνεται
καὶ ταύτην ἀρχὴν ἔχουσαν τίνεσθαι“.

A tekintetbe vett hieroglyphcsoport tehát, mely fent említett szövegben a Sirius *heliakus* keltének időpontját tartalmazza, semmiképen sem fordítható „az újév éjszakájának 11. órája“-val. E csoport egyszerűen annyit jelent, mint: „*kora reggel*“. Ha az egyiptomiak (astronomiai vagy chronologiai szempontból) határozottabb órajelzést akartak adni, úgy a „*uennu*“ szót (uennu = óra) alkalmazták, melyhez aztán az óra sorszámát hozzáfűzték.

Hogy a fent nevezett hieroglyph-csoport tényleg egyebet mint „*kora reggel*“-t nem jelent, bizonyítják a számtalan papyrus-szövegek, melyek a Sothis *heliakus* keltével foglalkoznak.

* * *

A szerző azután azokat a hieroglyphcsoportokat tárgyalja behatóbban, melyek az egyiptomiaknál használatban levő különböző évformáknak megfelelő újévnapokat jelentik.

A Sirius *heliakus* keltével kapcsolatos (tehát a normál- vagy Sirius-esztendőnek) újévnapját J jellel találjuk kifejezve.

Egy második megjelölése az újév napjának: „*tep ronpit*“, mely teljesen megfelel a héber „ros hasanah“ elnevezésnek, „*tep*“ tulajdonképen „fő“-t, „*fej*“-et, „*él*“-t és „*kezdet*“-et jelent, s teljesen azonos a héber „ros“-sal. Találjuk tehát e szót a holdra vonatkozólag is, és akkor teljesen azonos a héber „ros chódes“-sel; itt csak az a különbség, hogy a héber kifejezés az újholdat (mint a lunáris hónap kezdetét) jelenti, míg a megfelelő hieroglyph-csoport, mely szintén a holdpálya egyik megújulását jelenti, a *holdtóltere* vonatkozik, mert az egyiptomiak felfogása szerint a hold *nem újholddal*, hanem *holdtóltevével* rekeszti be pályafutását. De a „*tep ronpit*“-nak megfelelő hieroglyphcsoporttal

jelölt keltezésből még nem tűnik ki, vajjon melyik évforma értendő alatta; találni is ezt a csoportot úgy a mozgó, valamint a végleges esztendővel, sőt még a holdévvel is kapcsolatba hozva. Erre nézve csakis egyéb körülmények adnak útbaigazítást. Ha például a „tep ronpit“ kifejezés a Sirius heliakus keltével jön kapcsolatba, akkor csakis a normális esztendő újévnapjáról lehet szó. Ha az illető csoport a Nilus áradásával kapcsolatban említetik, akkor csak a végleges napévről (a tropikus évről) lehet szó.

*   *

A szerző még egész sorát megmagyarázza azon hieroglyph-csoportoknak, melyeket, chronologiai ismeretek hiányában, eddig tévesen értelmeztek.

A Magyar Birodalom Hemiptera-faunája.

(Előadta *Horváth Géza* rt. a február 14-i ülésen).

Éppen most öt éve pendítettem meg a k. m. Természettudományi Társulat kebelében azt az eszmét, hogy álljanak össze Magyarország zoológusai egy olyan nagyobb szabású munka megírására, mely a hazánk területén élő, illetőleg eddig biztosan megfigyelt állatfajoknak rendszeres és kritikai jegyzékét tartalmazná s egyszersmind a fauna teljes leírásának biztos alapját, úgyszólván prodromusát alkothatná.

A megpendített eszmét mind a magyar zoológusok, mind a k. m. Természettudományi Társulat, egyaránt kedvezően fogadták. Amazok örömmel vállalkoztak specziális szakmaik szerint a reájuk eső részek megírására; ez pedig szívesen elvállalta a megírandó munka kiadását.

A nagy faunistikai munkának, mely bizonyára jó szolgáltatot fog tenni nemcsak a hazai, hanem az általános tudományosságának is, 1897 végéig már körülbelül a fele megjelent. Eddig megjelent füzetei összesen 10,569 hazai állatfaj rendszeres és hiteles lajstromát tartalmazzák.¹ Ebből ítélve, a Magyar

¹ Ez a szám a tárgyalat állatesoportok között így oszlik meg:

Coleoptera (bogarak)	6043 faj
Lepidoptera (lepkék)	2628 „
Myriopoda (százlábúak)	151 „
Arachnoidea (pókfélék)	1002 „
Crustacea (rákok)	241 „
Coelenterata (ürbélűek)	6 „
Protozoa (véglények)	498 „
Összesen	10569 faj

Birodalom területén élő, illetőleg biztosan megállapított állatfajok számát hozzávetőleg már most mintegy 20,000-re becsülhetjük.

A pontos számot természetesen csak az egész mű megjelenése után fogjuk megtudni. Ez remélhetőleg nem fog sokáig késni, mert a még hátrálékos munkatársak mind serényen dolgoznak az elvállalt részeken, vagy már el is készültek velők.

Magam szintén elkészültem a reám bízott állatesoport, t. i. a Hemipterák feldolgozásával. Ennek alapján legyen szabad most a t. Akadémiának a Magyar Birodalom Hemiptera-faunájának általános jellemzését bemutatnom, előrebocsátván egyszersmind eme faunánk felkutatásának történetét is.

*

A magyarországi Hemipterákra vonatkozó legrégebbi adatokat Marsili Alajos grófnak 1726-ban „Danubius Pannonico-Mysicus“ cím alatt megjelent művében találjuk. A nagyszabású mű hatodik kötetében ugyanis hazánkból „Cimex“ név alatt valamelyik Pentatomida-fajnak, „Tipulae“ név alatt pedig három vizi poloskának a rajzai vannak közölve.

Első kutatóink Linné szellemében Piller Mátyás és Mitterpacher Lajos budai egyetemi tanárok voltak, a kik 1783-ban négy hazai Hemiptera-faj leírását és színes rajzát közölték. De Grossinger János még 1794-ben is Linné előtti módszerrel tárgyalta a Hemipterák ismertetését.

A legelső rovarász, ki hazánkban a Hemipterákat rendszeresen gyűjtötte, Koy Tóbiás budai kamarai tisztviselő volt. Rovargyűjteménye, melynek jegyzékét 1800-ban nyomtatásban kiadta, 86 Hemiptera-fajt tartalmazott; ezek, hét faj kivételével, mind Buda környékéről származtak.

A XIX. század első negyedében a magyarországi Hemipterákkal alig foglalkozott valaki. Csak 1811-ben érintette területünket Germar hallei egyetemi tanár, midőn Dalmátországba utazott, mely alkalommal Fiume mellett néhány Hemipterát is gyűjtött.

A jelen század második negyedében dr. Frivaldszky Imre fellépésével indult meg csak Hemiptera-faunánknak valamivel rendszeresebb s azóta meg nem szakadt kutatása. Frivaldszky Imre a többi rovarok mellett figyelmet fordított erre a rovarrendre is. Ő maga nem foglalkozott ugyan tüzetesebben a Hemipterák tanulmányozásával, de a gyűjtött anyagot tudományos feldolgozás végett egyes külföldi szakemberekkel közölte, a kik aztán az új vagy nevezetesebb fajokat dolgozataikban leírták.

A 40-es években Frivaldszky Imrén kívül még dr. Sadler József m. n. múzeumi őr és egyetemi tanár is érdeklődni kezdett a Hemipterák iránt. Sadler, ámbár voltaképen botanikus volt,

nemcsak gyűjtötte a rovarokat, hanem szándéka volt ebbeli gyűjtéseinek eredményét irodalmilag is közzétenni. Erre vonatkozó dolgozata, mely „*Cimicidium Hungariae et Croatiae cum littorali Hungarico species novae, aut rariores. Decas I.*” cím alatt 10 faj leírását tartalmazta, és melyhez egy rézmetszetű tábla is járult volna,¹ a szerzőnek 1849-ben bekövetkezett elhalálása folytán kiadatlan maradt és, úgy látszik, elveszett.

Az 50-es és 60-as években már többen foglalkoztak hazánkban Hemipterák gyűjtésével. A legnagyobb buzgalmat fejtette ki akkor ez irányban Frivaldszky János, a ki eleinte Budapest környékén, utóbb az ország különböző vidékein Coleopterák mellett a többi rovarrendeket s így a Hemipterákat is nagy szorgalommal gyűjtögette. A gyűjtötte anyag annál becsesebb volt, mert Frivaldszky János volt az első magyar entomologus, a ki a gyűjtött rovaroknál a gyűjtés helyét és idejét pontosan följegyezte.

Az erdélyi részek Hemipteráit Bielz Albert és kivált Fuss Károly méltatták figyelmükre. Ez utóbbi 1862-ben egy külön értekezésben foglalta össze az ottani gyűjtések eredményeit.

Dr. Mayr Gusztáv 1859-től 1861-ig, mint pesti reáliskolai tanár, nagy buzgalommal gyűjtötte Budapest környékének Hemipteráit is; sőt itt több új fajt is fedezett föl. Mann József, a bécsi cs. k. udvari múzeum gyűjtője, 1853-ban Fiume, 1859-ben Mehádia és 1866-ban a zágrábmegyei Josipdol környékén bűvárkodott és sok Hemipterát gyűjtött össze. Anker Rudolf a temesmegyei Ulmánál, Stein berlini entomologus Mehádiánál, Májer Móríz Pécs környékén és Kovács Gyula m. n. múzeumi őr az ország több pontján tettek némi gyűjtéseket.

A Magyar Birodalom Hemiptera-faunájának ismerete azonban mindeme gyűjtések daczára még igen tökéletlen és hiányos volt. Mert ámbár Frivaldszky Imre föllépése óta mindig több entomologus akadt, ki hazánkban a Hemipterákra is szemet vetett, de azért még sem volt senki, a ki kizárólag vagy legalább kiválólággal e rovarok tanulmányozására adta volna magát. Erre a föladatra vállalkoztam én, midőn 1868-ban specziális szakmámnak a Hemipterák természetrajzát választottam. Az alatt a 30 év alatt, mely azóta lefolyt, bejártam hazánkban legnagyobb részét, meglátogattam a magyar birodalomnak majdnem valamennyi vármegyéjét és mindenütt szorgalmasan gyűjtöttem Hemipterákat, megfigyelve nemesak földrajzi elterjedésüket, hanem életmódjukat és összes biológiai viszonyaikat is. Ebbeli megfigyeléseim és tanulmányaim egy részét 1870 óta számos kisebb-nagyobb dolgozatban tettem közzé.

¹ Hanák János, Az állattan története és irodalma Magyarországon. Pest, 1849. p. 151.

Az utolsó negyedszázad alatt már számosan gyűjtöttek hazánkban Hemipterákat. Többen irodalmilag is ismertették gyűjtéseiket. Így: Frivaldszky János, Herman Ottó, Török József, Mocsáry Sándor, Brancsik Károly, Szépligeti Győző, Bíró Lajos, Tömösváry Ödön, Petrogalli Arthur, Korlevics Antal, Cserni Béla, Bálint Sándor, Sabransky Henrik és Henrich Károly. Egyes megfigyeléseket közöltek: Borbás Vincze, Chyzer Kornél, Friedenfels Jenő, Kertész József, Krécsy Béla, Sajó Károly, Szaniszló Albert és Wény János.

Egész sora akadt azonkívül oly hazai szakembereknek is, kik a Magyar Birodalom Hemiptera-faunájának kifürkészésén buzgón munkálkodtak, a nélkül azonban, hogy gyűjtéseik eredményét irodalmilag is közzétették volna.

Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy ezeknek gyűjtéseit, valamint általában az utolsó évtizedekben hazánk területén gyűjtött Hemipterák legnagyobb részét magam is láthattam és megvizsgálhattam. Ezeket az adatokat saját gyűjtéseim eredményével egyesítve s a régebbi adatokat kellő kritikával fölhasonlítva, most már elég hű képét adhatom a Magyar Birodalom Hemiptera-faunájának. Minden túlzás nélkül merem állítani, hogy hazánk hemipterológiai tekintetben Európa valamennyi országa között aránylag a legtökéletesebben és legegyszerűsebben van átkutatva.

*

A Magyar Birodalom területéről eddig összesen 1540 Hemiptera-fajt sikerült biztosan és hitelesen megállapítanom. Ez a másfélezernyi faj Hemiptera-faunánknak következő állatföldrajzi képét adja:

Tagjaink főtömege a palaearktikus faunaterületen általánosan el van terjedve. Ehhez az alapvető főtömeghez járul még aztán három különböző bélyegű és eredetű csoport, megadván ekként faunánknak háromféle jellemző alkotó elemét. Ez a háromféle jellemző elem: 1. a mediterrán, 2. a kelet-európai és 3. a közép-, illetőleg észak-európai jellemző fajokból kerül ki.

Hazánk földrajzi fekvésének és orographiai viszonyainak megfelelően, legszámosabbak ezek közül a mediterrán fajok.

Nemcsak a tengermentéken, a melynek tisztán mediterrán faunája van, hanem a Magyar Birodalom többi részében is sok mediterrán alak fordul elő. Legszámosabbak ezek az Alföldön, a Bánságban és a Szerémségben; de nem hiányzanak még az északibb fekvésű vidékeken sem. Faunánknak éppen az is egyik sajátos jellemvonása, hogy a déli fajok nálunk aránylag igen messze fölmennek északra.

Faunánknak második jellemző vonása a kelet-európai fajok

föllépésében nyilvánul. Legszámosabbak a keleti fajok az Alföld és a Bánság homokos és szikes lapályain, melyek physikai és éghajlati viszonyaikra nézve a dél-oroszországi síkságokkal meg-egyeznek. Érdekes kelet-európai fajokkal találkozunk azonkívül az Alföldet környező dombvidékeken, továbbá a bánsági hegyekben s az erdélyi részekben is.

A közép- és észak-európai fajok nálunk jobbára az országot félkörben övező Kárpátok hegyvidékein fordulnak elő. De megtaláljuk őket legalább részben a Horvátország nyugati részén emelkedő hegyekben is, a Karszt, Kapella és Velebit hegységeiben. Mintegy 100 ilyen faj él a Kárpátokban és kiágazásaikban; ezeknek valami $\frac{1}{3}$ része a horvátországi magasabb hegyekben is honos.

A tenger melléken 95 oly faj fordul elő, melyet az ország többi részében még nem sikerült fölfedezni; míg 76 oly faj, mely az ország többi részében általánosán el van terjedve, innen hiányzik. Az adriai tenger partvidékén hirtelen fölemelkedő hegytömegek a tenger mellék déli faunáját az ország belsejének hasonló faunájától teljesen elszakítják; a mediterrán fajok terjedése befelé a zord hegyvidéken, úgy látszik, legyőzhetetlen akadályokba ütközik. Egyes fajok többé-kevésbé fölhatolnak ugyan a Karsztba is, de terjedésük ott csakhamar megszakad.

Az ország különböző vidékeit jellemző fajok fölsorolását mellőzve, még csak azokról a Hemiptera-fajokról akarok megemlékezni, melyeket Magyarországon kívül eddig másutt még sehol sem találtak, s melyeket ez oknál fogva hazánk kizárólagos fajainak lehet tekinteni. Ilyen fajunk van összesen 47.

Közülük 21 faj az országnak határszéli vidékein fordul elő, s e miatt igen valószínű, hogy a velünk szomszédos országokban, Galicziában, Romániában, Szerbiában, Dalmáciában vagy Ausztriában szintén tenyészik.

A többi 26 faj közül azok, melyek homoktalajú rónáinkon élnek, alkalmasint a dél-oroszországi pusztákon is honosok. Sőt tekintettel arra, hogy a Hemipterák többnyire mind igen nagy elterjedési körrel bírnak, föltehető, hogy a többi kizárólagos magyar faj a szomszédországokban előbb-utóbb szintén föl fog fedeztetni.

A budapesti Pasteur-intézet 1897. évi működése.

(Högyes Endre rt. február 14-én előterjesztett jelentése).

A budapesti Pasteur-intézetet 1897 folyamán összesen 1685 veszett vagy veszettségre gyanús állat marta egyén kereste fel védőoltás végett. Ezek közül 58-ról a védőoltások alatt és után kiderült, hogy a maró állat nem volt veszett, minélfogva 1627 egyén tekinthető olyannak, a kit csakugyan veszett vagy veszettségre gyanús állat mart meg. Ezek közül veszettségben elhalt 15 egyén, tehát az egyetemes halálozás: 0.91% .

Az elhalt 15 egyén közül 9 azonban olyan volt, a kin a veszettség mindjárt az oltás elején vagy annak a folyamán, vagy pedig annak befejezése után 14 napon belül tört ki: a kik tehát már későn jöttek a védőoltásokra, s a kiknél a veszettség fertőző anyaga már a védőoltások megkezdésekor a gerinczagyba jutott el, a midőn a védőoltás már sikertelen, a kik tehát olybá vehetők, mint ha védőoltásokra meg sem jelentek volna.

E 9 egyén levonásával 1618 egyénre 6 halál esik, a mi 0.37% halálozásnak felel meg.

Antirabikus védőoltások nélkül a veszett vagy veszettségre gyanús állat marta egyének között Magyarországon 1890—1896 között 13.28% volt a halálozás. Tehát mondható, hogy a veszettségellenes védőoltás az 1897-ik év folyamán a 13.28% halálozást leszállította 0.37% -ra.

Az intézet, fennállása óta, 1890 április 15-dikétől kezdve 1897 végéig, összesen 8199 egyénnek szolgáltatott antirabikus védőoltásokat, kik közül összesen 131 egyén kapta meg a veszettséget, a mi 1.6% halálozásnak felel meg. E számból levonva 73 egyént, a ki elkésve jött a védőoltásokra és teljes védőoltásban már nem részesülhetett, a halálozási arány a következőleg alakul: 8126 teljes védőoltást kapott egyén közül 67 halt el veszettségben, azaz 0.84% .

Az 1897-dik év folyamán az antirabikus védőoltás az intézetben, valamint az előző évben is, kizárólag a saját módszerem szerint, t. i. a fix vírus-dilutiók successiv befecskendezésével történt. E módszer határozottabban kedvezőbb gyógyulási százalékat és kisebb halandóságot ad, mint az eredeti Pasteur-féle szárított velő befecskendezésének módszere. E tapasztalati tétel felállítására jelenleg már emberekre vonatkozólag is elegendő adattal rendelkezünk. Az intézet fennállása óta az eredeti Pasteur-féle szárított velőmódszerrel 3410 egyént oltottunk be: ezek közül 51 egyén, tehát 1.49% kapta meg a veszettséget; míg a

saját módszerem szerint beoltott 4735 egyén közül e napig csak 16 egyén halt meg veszettségben, azaz 0.33‰.

A marássebek súlyossága szerint való gyógyulásra, a maró állatok minőségére, a mart egyének nemi, korbeli, foglalkozásbeli viszonyaira nézve a számarányok 1897-ben is, nagyban egészben véve megegyeztek az előbbi évek ide vonatkozó számarányaival. Úgy látszik, évről-évre megerősíti a tapasztalat a következő tételeket:

Az arczon és csupasz kezeken marottak közül kapja meg legtöbb egyén a veszettséget az oltások daczára is. A kutya az, a melynek marása legtöbbször ad alkalmat a veszettséggel való fertőzésre. A földmíves- és iparos-osztály 5—15 éves fiúgyermekai azok, a kik legnagyobb contingensül szolgálnak a védőoltásra, tehát ezek vannak leginkább kitéve a veszettség fertőző anyagának.

A védőoltás végett megjelent 1685 egyén közül 1473 volt tisztán magyarországi, 12 pedig fiumei; Horvátországból jött 80, Bosznia-Hercegovinából 51, Ausztriából 1 egyén: Magyarország és Ausztriából tehát összesen 1617 egyén. Ezeken kívül Németországból 3, Szerbiából 59, Montenegroból 5, Bulgáriából 1 egyén kereste fel védőoltások végett az intézetet. Az intézet segélyét tehát az 1897-ik év folyamán ismét számosabban keresték fel mind Magyarországból, mind a külföldről, annak jeléül, hogy az intézet veszettségellenes védőoltásai sikerességében való bizodalom és így az intézet jó híre évről évre gyarapodik.

A Pasteur-intézet ezen örvendetes eredményű működésével sajnos ellentétben áll még mindig annak hiányos, és tekintve folyton növekedő nagy forgalmát, botránnyosan szűk és czélszerűtlen elhelyezése. Tavalý ilyenkor éppen e helyről hangsúlyoztam ez intézeti helyiségek szégyenletes miseriáit, a tudományos cultura és humanismus ez ügyére felhíván a kormányzat, a törvényhozás és a társadalom figyelmét.

E felhívásnak, sajnos, eddigelé még kevés a kézzelfogható eredménye.

E tél folyamán különösen éreztük az intézeti helyiségek szűk voltának nyomorúságait. A Sylvester-esti gázrobbanás — mi mellett a védőoltó-anyagot adó állatok szerencsére épen maradtak — összerombolta az intézet egyetlen nagyobb szobáját, melynek helyreállításáig úgyszólván félig a folyosón kellett végezni az intézeti személyzet egészségének szakadatlan veszélyeztetésével a didergő, veszett ebmarta egyének a védőoltást, kiknek száma pedig naponként többnyire meghaladta a százat.

A kis Romániának már a második Pasteur-intézetét is berendezték, a szentpétervári kísérleti osvostani intézetnek egész

telep kisebb-nagyobb, úgyszólván minden fertőző betegség tanulmányozására külön épület és nagy kert áll rendelkezésére, 133,000 rubel évi átalánnyal és a felmerülő egyes kísérletek költségeire korlátlan hitellel, pedig ezeknek az intézeteknek felényi betegforgalma sincs, mint a mienknek. Oroszországban a szentpétervári intézeten kívül hasonló, bár kisebb intézetek létesítettek minden nagyobb egyetemi székhelyén a nagy birodalomnak. Olaszországban magában 5 ilyen intézet áll fenn.

Ha e körülményeket figyelembe veszem, azt hiszem, kötelességem ismételve felemleni a nyilvánosság előtt panaszaimat és ismételve hangsúlyoznom a budapesti Pasteur-intézet sürgős felépítésének szükségét.

Folyóiratok szemléje.

1. Az „ATHENAEUM“ ez évi I. számában Várnai Sándor: „A büntettes anthropológiája a művészetben és irodalomban“ cím alatt Enrico Ferri egy művének, mely a pisai egyetemen tartott előadásai resuméját adva, a büntettes azon típusának irodalmi és művészeti ábrázolásairól szól, a melyet ez és Lombroso állítottak fel és construáltak szorosan biológiai alapon. — Dr. Ferdinandy Géza „Az ország függetlenségéről“ értekezik, nem csupán Magyarország állami önállásáról, hanem mindarról, a mit a magyar közjogi felfogás, eltérőleg az általános államtan fogalmaitól, ezen fogalom alatt: „az ország függetlensége“, érteni szokott. Először a „függetlenség“ államjogi értelmével, azután azzal akar tisztába jönni, hogy mit kell a magyar közjogban az „ország“ szó jelentése alatt érteni. A függetlenségnek államjogi értelme nem azonos e szónak politikai értelmével, mert míg az egyik meghatározható abszolút fogalom, addig a másik csak relatív jelentésű. A politikai értelemben vett függetlenség ugyanis pusztán ténykérdés, t. i. annak a ténynek a kérdése: hogy valamely államnak beléletében érvényesülnek-e és mily mértékben érvényesülnek idegen befolyások. Az államjogi értelemben vett függetlenség azonban abszolút fogalom s nem egyéb, mint a más állam fensőbbiségétől való teljes mentesség, az állam akaratnyilvánítási szabadságának teljessége, azaz uralma önnön akarata felett, a mit a német írók „Competenz-Competenz“-nek neveznek. A másik kérdés az „ország“ szónak jelentése a magyar közjogban. Regnum, illetőleg ország alatt a magyar közjogban nem a magyar királyságot, azaz a királyi hatalmat kell érteni, hanem első sorban a királyi hatalom alá tartozó területet; másodsorban az ezen területen lakó népesség összességét, mint az államhatalom részeseit, végre a területet és népet együtt a felette érvényesülő főhatalommal egyetemben, vagyis az államot magát szervezett

egészeben, más szavakkal a nemzet uralmát önmaga és a hatalma alá tartozó terület felett; de sohasem egyedül a királyi hatalmat, az állam többi hatalmi tényezői nélkül. — Dr. Horváth József „A felsőbb analysis alapelveinek kritikai története Keplertől Lagrange-ig“ cz. tanulmányából az első közleményt vesszük, melyben két középkori íróval ismerkedünk meg, a kiknél az infinitesimális számítás alapfogalmai: végtelen kicsiny, végtelen nagy, folytonos változás, határ stb. philosophiai állásponton látjuk tárgyalatni és pedig oly módon, mely a legnagyobb figyelemre méltán tarthat számot. E két író a philosophia és logika történetéből is ismert Bradwardinus és Oresme. — Dr. Balogh Arthur: „A nyelvek állami szabályozását fejtegeti. A többnépű állam előtt három út áll a nyelvek közéleti érvényesülésének szabályozására, a nyelvkérdés megoldása körül. Ugyanis az állam vagy csupán egy nyelvet ismer el, elnyomván vagy legalább nem vérvén tekintetbe az államban levő összes többi nyelveket, sőt esetleg egyesenesen tilalmakat állapítván meg az általa el nem ismert nyelv használata tekintetében (Oroszország); vagy a nyelvek közt bizonyos rangsort állapít meg, az egyik nyelvet államnyelvvé teszi, a többieknek pedig e mellett csak alárendelt jelentőség, jogosultság tulajdonítatik; vagy végül a nyelvek közt teljes egyenjogúság uralkodik, az államban beszélt összes nyelvek a közéletben, a hivatalokban, bíróságoknál és iskolákban teljesen egyenlő mértékben érvényesülhetnek. A nyelvek teljes egyenjogúsága csak ott lesz valóban keresztülvihető, hol azok egyenlő fejlettségi fokon vannak, vagy legalább nincs nagyobb különbség köztük e tekintetben. Az anyanyelvről szólva, melynek érvényesülése kívántatik, mindenki érzi, hogy igyekezete éppen e körül forog, hajlandó lévén az anyanyelvet minden körülmények közt, bármily hátramaradott, fejletlen legyen is az, minden más nyelv fölé helyezni. Ez a nemzeti eszme uralomra jutásának természetes következménye, mert míg a XVIII. században gyakorlati, czélszerűségi közigazgatási vagy esetleg tudományos tekintetek voltak egyedül irányadók arra nézve, hogy egy nyelv a közéletben, a hivatal, bíróság és iskola körében érvényesüljön és a nemzeti érdekek, szempontnak mind erre semmi befolyása sem volt, addig a jelen század folyamán, főleg az alsóbb osztályoknak az uralomban való részesítése következtében, a nyelv érvényesülése a nemzeti sajátosság, a nemzetiség, mint önálló, külön személyiség érvényesülésének tekintetik. A nehézség e kérdés kielégítő megoldására nézve onnan ered, hogy a kisebbség, legtöbb esetben szintén nemzetiségi feltételeknyekedésből, ugyanolyan kielégítésére törekszik nyelvi igényeinek, mint a többség; ez utóbbi pedig ezen egyforma kielégítésben egyenlőtlen előfeltételeknek erőszakos egyenlővételét látja, illetőleg a többségben levő nép számerejének megfelelő nagyobb igények kevésre becsülését. Ezért e kérdésben általános megalégedés soha, legfeljebb a béke biztosítása érhető el. Megelégedés legfeljebb csak ott, hol az

államban élő különböző népek széthúzó tendenciát nem árulnak el, szertelen igényekkel az állam jellegének, színezetének önálló megadása tekintetében nem lépnek fel vagy az egyik nép nagyobb politikai képességénél, az államalakítás körüli elsőbbségénél fogva annak természetes fölényét a többi nép megadással elismeri. — *Parádi Kálmán* értekezése: „A lélektani kutatás mai feladatai, módszerei, és eszközeiről, az újabb tudományos lélektan törekvései iránt nyújt tájékoztatást. — *Schvarcz Gyula*: „Üti jegyzetek az államtan és cultúrpolitika köréből“ tanulmányából, melyet a II. osztály egyik ülésén olvasott fel, az első közleményt vesszük. — *Ifj. Mitrovits Gyula* hosszabb tanulmányt kezd meg: „Plinius és a görög képirás története“ czimen. — *Stromp László* befejezi „Apáczai Cseri János, mint paedagogus“ cz. dolgozatát, Apáczai paedagogikai rendszerét ismertette. Az „Irodalmi“ rovatban *Joób Lajos* terjedelmes bírálatot közöl *Stein Lajos* berni egyet. tanár: *Die Sociale Frage im Lichte der Philosophie* cz. munkájáról. *Posch Jenő* „Észrevételeket“ tesz *Alexander Bernát* bírálatára, melyekre viszont *Alexander* „felelet“-et közöl. A füzetet *Balogh Elemér* ref. lelkész „Megjegyzések az indus evangeliumra“ cz. dolgozata zárja be.

2. A BUDAPESTI SZEMLE februári füzetének tartalma: *Schächter Miksa Kovács József*-nek a budapesti orvosi körben felolvasott jellemrajzát közli. — *Kresmárik János Keleti benyomások* című tanulmányának befejező részét adja. E részben a Törökországban végrehajtandó reformokról szól. Nézete szerint, ha az európai constellatio elég időt enged Törökországnak ahhoz, hogy a mostani helyzetből kibontakozhassék s a modern állam attribútumaival, melyekkel az egyezmények következtében nem bír, rendelkezni fog, akkor Törökország a szükséges reformokat könnyen fogja megcsinálhatni. Azok a reformok, melyek életbe volnának léptetendők, a következők: Először is a pénzügyek rendezése, komoly ellenőrző hatóságok — de nem nemzetközi bizottság — föllálítása mellett. Szükséges lenne továbbá a sajtószabadság életbeléptetése. A mostani sajtó nagyon szolgai, a közügyeket csak úgy beszélheti meg, a mint ez az irányadó köröknek tetszik. Még tudományos könyveket sem szabad a közoktatásügyi miniszter engedélye nélkül kinyomatni. Elodázhatatlan föltétele egy modern államnak a birói függetlenség tiszteletbentartása. Főtörekvése azonban minden reformmunkánál a törököknek az, s az kell hogy legyen, hogy az egyezmények súlyos és bénító intézkedései alól fölmentessenek. Szerzőnek a török birodalom területén töltött idő után nyert benyomása az, hogy a lezajlott háború a belreformokat is érezhetően siettetni fogja. — *Farkas Jenő Látogatás egy phalanstèreben* czimmel a guise-i familistère-ben tett látogatása benyomásairól számol be. A guise-i familistère szervezetében a tőke, a munka és a képességek együttműködése és ezeknek a nyereségben való arányos részesedése szolgál alapul. A tőkét *Godin* adta. A munkát a

familistérehez tartozó munkások, a kik három csoportba oszlanak, továbbá a kisegítő munkások és a tanoncok szolgáltatják. A munkások három csoportja a következő: participants, sociétaires és associés. A munkások tekintet nélkül arra, hogy a fennebbi kategóriák közül melyikhez tartoznak, a teljesített munka szerinti munkadíjat köthetenként kapják kezükhöz. A kisegítő munkások (auxiliaires) a tiszta jövedelemből nem kapnak osztalékot. A tanoncok — a kik mindjárt belépésüktől kezdve fizetést kapnak — a tiszta jövedelemből reájuk eső részt tőkésítve akkor kapják kezükhöz, a midőn a familistére munkásai közé lépnek. Szerző ismerteti a familistèreben dolgozó munkások életmódját, az ott született gyermekek fölnevelését. — A szépirodalmi részben van Hardy Tamás *Othón, a szülőföldön* című angol regényének első közleménye egy névtelen fordításban, továbbá Szász Károly *Erdei csend* című eredeti költeménye, Ambrosius Johanna *Elég* című verse Spöner Andor fordításában. — Kondor Alfréd *Svédországról* címmel Svédország társadalmi és gazdasági szervezetét ismerteti. — Egy névtelen író *Mezőgazdasági szakoktatásunk* címmel Balás Árpádnak Magyarország mezőgazdasági szakoktatási intézményeiről szóló munkáját ismerteti, melynek szerkesztését igen gondosnak mondja az ismertető, s szerző elismerést érdemel. — Az *Értesítő*-ben Saintsbury, A francia irodalom története (Haraszi Gyulától), Pekár Gy.: Délén és északon, Plan: Choix de gallicismes (Szigetvári Istvántól), Harnack : Deutsches Kunstleben in Rom (Wollanka Józseftől), Erödi : A fáraók országában, Alexander B.: A művészet; továbbá a Posta és távirda kézi-tarifa című munkák vannak ismertetve. — Gr. Zichy Jenő választ közöl Hermann Ottó bírálatára. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

3. A „KÖZGAZDASÁGI SZEMLE“ f. évi január havi füzetében első helyen Vizaknai Antal értekezik „Néhány szó közegészségügyi állapotainkról és teendőinkről“ czimen. A jelen évtized elején örvendetes reformtevékenység indult meg közegészségügyi viszonyainak javítása terén, a mely azonban lassanként észrevehetően meg-lanyhult. Része van ebben az utóbbi évek nagy politikai eseményeinek, a melyek kormányzatunk reformtevékenységét más irányban kötötték le, de része van ebben a közegészségügyi állapotainkban mutatkozó javulásnak is. E javulás tényleg fennforog, mutatja ezt halálozási arányszámunk fokozatos csökkenése, ámde korántsem oly fokú az, hogy a viszonyok alakulása iránt teljes megnyugvást keltethetne, annál kevésbbé, mivel ugyanez időben születési arányszámunk is csökkent, még pedig nagyobb mértékben, mint halandósági arányunk. Igenis komoly szükség van tehát arra, hogy kormányzatunk újból teljes erélyvel felkarolja közegészségügyi viszonyaink javításának feladatát. Gyökeres reformot csakis általános közigazgatási szervez-tünknek, valamint a tulajdonképeni közegészségügyi szolgálatunk teljes újjászervezésétől: államosításától várhatunk. Addig is azonban

teljesen átalakítandó, sőt egyenesen államosítandó volna a községi és körorvosi intézmény. Egy másik, haladéktalanul megvalósítandó feladat továbbá a képzett orvosok számának szaporítása volna. Közegészségügyi viszonyaink elmaradottságának egyik fő oka éppen az orvosok elégtelenségében rejlik, és a helyzet annál elszomorítóbb, mivel egyáltalában nem számíthatunk arra, hogy orvosaink száma az egyetemekről kikerült fiatal erőkkal fokozottabb mértékben gyarapodjék. Ellenkezőleg az eddigi eléggé szerény évi szaporodásnak csökkenésére lehetünk elkészülve, a mennyiben az orvostanhallgatók száma évről-évre fogy egyetemeinken. Kormányzatunknak tehát mindenképen oda kell hatnia, hogy a fiatalság fokozottabb mértékben adja magát az orvosi pályára. Ezért az orvosi pályára való előkészülést kellene megkönnyíteni ösztöndíjak engedélyezése, a vizsgálati és szigorlati díjak leszállítása és mellékfoglalkozások biztosítása útján, a mely czélra kiválóan ajánlatosnak látszanék az ügyvédjelöltek intézményének példájára orvosgyakornoki intézményt létesíteni. — Ezután K e n é z B é l a dr. értekezik a „*Munkanélküliség kérdéséről*“ czím alatt. Először is a munkanélküliség fogalmi körét határozza meg, aztán áttér az azt előidéző okok ismertetésére. Ezek szerző szerint kétfélék: állandók és időszakonként fellépők. A főokot a gépek mellett a gazdasági válságokban találja, a melyeknek részletesebb tárgyalása után a munkanélküliség káros következéseire mutat rá s ismerteti azokat a javaslatokat és intézkedéseket, a melyeket ellene eddig tettek. Ezek lényegük szerint két irányban mozognak: egyfelől olyanok, a melyek a munkanélküliséget gyökerében támadják meg, másfelől olyanok, melyek csak a hatását akarják enyhíteni. Az előbbieket közé tartozik az inségmunka, rövidebb munkanap, meg a munkaközvetítés, az utóbbiak közé különösen a Svájcban keletkezett, de a Németbirodalomban is meglehetősen elterjedt munkásbiztosítás. Ezzel kapcsolatban megemlékezik Schanz javaslatáról az „*individuell Sparzwang*“-ról is, a mely szerint a munkás heti béréből bizonyos összeget visszatartanak s azt a munkaadó szintén hetenként fizetendő járulékának hozzácsatolása után mint a munkás sajátját, annak nevére takarékpénztárba teszik, a honnan azonban csak akkor vehető ki, ha a munkás a munkából kilépett. A szerző szerint a munkanélküliség megszüntetésére eddig tett kísérletek teljes sikerre nem vezettek ugyan, de azért az ellene folytatott küzdelmet abbahagyni a társadalmi béke érdekében nem szabad. — Az „*Irodalmi Szemle*“ rovataiban négy könyvismertetés van ismeretlen szerzőktől. Az első a kereskedelemügyi miniszternek 1896-ról szóló jelentése. A következő ismertetés az amerikai Egyesült-Államok 1896-ki mezőgazdasági évkönyvéről szól. Ez az évkönyv 43 sűrűn nyomtatott ívnyi terjedelmű, igen gazdag, változatos tartalmú, a kormány költségén félmillió példányban ingyen osztatik szét. A következő ismertetés R u d l o f f R e i n h o l d berlini szakértőnek „*Die Landwirthschaft Ungarns*“

czimű munkájáról szól, melyben szerző a múlt év tavaszán Magyarországon járt mintegy másfélszáz tekintélyes német gazda tanulmányútját ismerteti. Végül ismertette van Stumpfe Emil könyve: „Der kleine Grundbesitz und die Getreidepreise“, mely azzal a fontos kérdéssel foglalkozik, hogy a gabona árának változása mikor lesz érezhető a kis gazdánál s arra az eredményre jut, hogy Németországban a két hektárnál kisebb terület felett rendelkező gazdának rendes körülmények között nem lehet még a termésből semmit eladnia s így a búza árának hullámzásait az ilyenek közvetlenül nem érzik meg. A „Statistikai Értesítő“ rovatban mindenekelőtt — részletesen ismerteti a születéseket és halálzásokat Magyarországon 1896-ban, az állami anyakönyvek első esztendejében. Ebben az évben a természetes szaporodás 191,714 főt tett s az összes népességben elfoglalt arányuknál kedvezőbb eredményeket találunk a ruthenek, tótok és magyarok között. — Ezután dr. Herczeg Ferencz közli a német birodalomban 1895-ben eszközölt foglalkozási statisztikai felvétel főbb eredményeit magyarországi állapotokkal való gyakori összehasonlításokkal. — Végül hét lapra terjedő „Könyvszemle“ és a magyar közgazdasági társaság *Értesítője* fejezi be a füzet tartalmát; az utóbbiban dr. Farkas Jenő-nek a guise-i Familistère intézményéről tartott előadása és az a felett folytatott vita van ismertetve.

Ugyanezen folyóirat februári füzetében Roth Pál ismerteti és bírálja „Az épületek tűzkárbiztosításáról szóló osztrák törvényjavaslatot“, melyet még a Badeni kormány nyújtott be múlt év október 15-én. A törvényjavaslattal a kormány, szerző nézete szerint, azt akarta elérni, hogy a már minden oldalról sürgetett államosításnak teendőit, mely különösen a galicziai építkezés módja miatt az állami pénzügyekre nézve nagy kockázattal járt volna, a fennálló biztosító társaságokra ruházza át, oly módon, hogy köteleznék őket a kötelező biztosítások kockázatainak viselésére, azaz arra, hogy az országos biztosító intézetek átutalásait 95% erejéig viszontbiztosításra kénytelenek legyenek elvállalni. A törvényjavaslat nézete szerint állami socialismus elvén alapul, a népnek a legképtelenebb kedvezményeket akarja biztosítani a biztosító társaságok zsebéből, e mellett a biztosítási szerződést oly módon szabályozza, hogy a legtöbb jogszabály imperatív jellegű és a felek dispositiója alól kivonatik. Őva int azért, hogy e törvényjavaslatot nálunk lemásolják, különben reméli, hogy ez az állami gyámkodási rendszerből eredő tervezet Ausztriában sem lesz törvénynyé. — Ezután Fenyvessy József dr. „A drága kenyér“ czim alatt statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy a kenyér ára a múlt évi rossz termés hatása alatt nemcsak hazánkban, de Európa legtöbb országában, különösen Francia- és Olaszországban jelentékenyen emelkedett. A francia közgazdák élénken foglalkoznak azzal a bajjal s részben a vámtarifák leszállítását és a pékek működésének rendszabályozását, de egyesek egyenesen a sütőipar mono-

poliummá tételét követelik orvoslás gyanánt. Nálunk is erősen mutatkozik a baj. A múlt évben a fehér kenyérkilogrammjának ára Budapesten átlag véve 11·8 krajczárról 18-ra, a barna kenyéré 9·7 krajczárról 15·9-ra, rozskenyéré 10·7 krajczárról 14·6-ra emelkedett. Sokan ezt a drágán épített vásárcsarnokoknak róják fel, de helytelenül, mivel a vidéki kenyér ára is hasonló arányban emelkedett. Méltóbb panasz lehet a pékek ellen, kik minden egyes kilogramm fehér kenyéren 4 krajczárt nyerne, azaz 40—50%-ot s kikkel szemben a fővárosi hatóságoknak alig van valami hatalmuk. De a valóságban ily hatalom, sőt még az állami és községi pékműhelyeknek nálunk is javaslatba hozott felállítása sem szüntetné meg a rossz termés káros hatásait. Szerencsére most már enyhülnek a panaszok, most úgy látszik, hogy a drágulás sehol sem oly nagy, mint azt az első pillanatban, midőn váratlanul bekövetkezett, gondolták s csak azért látszott sujtónak, mivel a nép az előző években az alacsony búzaárak folytán már hozzászokott a jobb kenyérhez. - Az *„Irodalmi Szemlé“*-ben K e n é z B é l a Richthofen híres földrajzi író értekezése alapján *„Kiao-csou világhelyzete és előrelátható jelentősége“* cím alatt szól a németek térfoglalásáról a Sárgatenger partján, kimutatja, hogy e kikötő egyelőre mint köszénkiviteli hely már is nagy jelentőségű, de rendkívül sűrű népességű háttere következtében később, ha vasútvonalak épülnek ki innen és Khina előrelátható ipari fellendülése megkezdődik, elsőrangú fontosságú hely lesz. Utána névtelen szerző M a y M i k s a *„Wie der Arbeiter lebt“* című művét ismerteti, melyben 20 gondosan kiválogatott és megírált munkás háztartás adatai foglaltatnak. —gy. B a r t h P á l *„Die Philosophis der Geschichte als Sociologie“* című nagyobb munkájáról szól, mely különösen arról nevezetes, hogy a sociológiára és történeti bölcsészetre vonatkozó irodalmat igen alaposan és részletesen ismerteti. Végül I. kivonatolja és bírálja a svájci K e l l e r G o t t f r i e d n e k *„Der Staatsbahngedanke bei den verschiedenen Völkern“* című munkáját, mely nagy barátja a vasutak államosításának és a magyarok ily nemű törekvéseiről nagy elismeréssel nyilatkozik. Ezután a *„Statistikai Értesítő“* című rovatban —B. szól a magyar fürdők vendégforgalmáról 1896-ban összehasonlítva az előbbi évekkel; a milleniumi kiállítás károsan hatott a forgalomra, de egyes fürdők emelkedtek, különösen a Balaton mentén lévő új telepek. Végül 9 oldalra terjedő *„Könyvszemle“*.

A M. Tud. Akadémia Jegyzőkönyvei.

NEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.*

Az I-ső osztály második ülése.

1898. január 24-én.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József r. tt. Hegedűs István, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Zolnai I. tt. — Más osztályokból: Szilágyi Dezső t. t. — Pauer Imre, Heller Ágoston, Schwarz Gyula, Szily Kálmán r. tt. — Nagy Gyula, Tagányi Károly I. tt. — Jegyző: GYULAI PÁL osztálytitkár.

29. NÉMETHY GÉZA I. t. bemutatja BARTAL ANTAL I. tagnak a „Pristaldus szó származtatása“ című értekezését.

30. MAHLER EDE mint vendég fölolvassa „Egyiptologiai tanulmányok a chronologia köréből“ című értekezését. — Birálatra adatik.

31. SZINNYEI JÓZSEF r. t. bemutatja Melich Jánosnak, mint vendégnek a „Gyöngyösi szótár-töredékről“ című értekezését.

32. Az osztályelnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére fölkéri SZINNYEI JÓZSEF r. és NÉMETHY GÉZA I. tagokat.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1898. február 7-én.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak: Fejérpataky László, Hampel József, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt.; Békefi Remig, Komáromy András, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Tagányi Károly I. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, König Gyula, Szily Kálmán r. tt.

29. Az osztályjegyző akadályoztatása következtében, az elnök a jegyzőkönyv vezetésével megbizza VÉCSEY TAMÁS r. tagot.

30. Az elnök felkéri MARCZALI HENRIK I. tagot, hogy „Dalmatia és az Árpádok“ cím alatt bejelentett értekezését olvassa fel. — A felolvasott értekezés tudomásul vétetik.

31. A jegyzőkönyv hitelesítésével az elnök HAMPEL JÓZSEF r. és MARCZALI HENRIK I. tagokat bizta meg.

HETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1898. február 14-én

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Klug Nándor, Koch Antal, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt.; Bedő Albert, Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Illosvay Lajos, Kétly

* Helyszűke miatt maradt ki a februári füzetből.

Szerk.

Károly, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kürschák József, Lóczy Lajos, Mocsáry Sándor, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. Más osztályból Vécsey Tamás r. t. — Jegyző KÖNIG GYULA r. t. és osztálytitkár.

32. HORVÁTH GÉZA r. t.: „A magyar birodalom hemiptera faunája“

33. MÉHELY LAJOS részéről: „Új békafajok Új-Guineából.“ Előterjeszti Horváth Géza r. t.

34. HÖGYES ENDRE r. t. „A budapesti Pasteur-intézet működése 1897-ben.“

35. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HORVÁTH GÉZA és HÖGYES ENDRE r. tagokat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második összes ülés.

1898. február 21-én.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: B. Nyáry Jenő tt.; Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Hegedűs Sándor, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Krenner József, König Gyula, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Than Károly, Tóth Lőrincz r. t.; Berczik Árpád, Illosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Réthy Mór, Schmidt Sándor, Tagányi Károly, Zipernovszky Károly, Zolnai Gyula l. tagok. — Jegyző: SZILY KÁLMÁN főtítkár.

36. Elnök úr az ülést e szavakkal nyitja meg:

„Tisztelt Akadémia!

Ülésünk rendes teendőinek elvégzése előtt egy kedves kötelességet kívánok teljesíteni, át akarom nyújtani az Akadémia első Wahrmann-ermét Mechwart Andrásnak, a ki ismételt kérésünkre hajtva, legyőzte szerénységét s közöttünk ma, mindnyájunk öröme, megjelenni szives volt.

Emlékezetünkéből még nem törölödhetett el az a körültekintő és meggyőző jelentés, melyet a Wahrmann-jutalomra vonatkozó javaslat-tételre kiküldött bizottság mult évi nagygyűlésünkön elének terjesztett.

Azt az örvendetes tudomást merítettük abból, hogy a mikor Wahrmann Mór hazafias gondoskodása folytán Akadémiánknak először adatott alkalom arra, hogy magyar állampolgárt az ipar terén úttörő munkásságáért jutalmazzon, nem az lett a kérdés, van-e arra igazán érdemes, hanem az: az érdemesek között ki a legérdemesebb.

E legérdemesebbnek mi mindannyian Mechwart Andrást tartottuk. Mechwart Andrást, ki a Ganz-gyár élén, mint egy hatalmas munkássereg vezére, ez egész óriás vállalatnak irányt jelölő vezénylő szavával, s egyszersmind a munka részleteiben önalkotta szerkezeteivel és találmányával gazdagabbá tette nemcsak megbízóit, hanem a hazát is, melynek hífi polgára lett, s melynek ipari szükségleteit felismerni, és sok esetben fényesen kielégíteni tudta.

Ő állította fel azt a hengersizéket, melyen a magyar gazda aczélos búzáját megörölni tudja; ő eresztette útnek a kocsik ezreit, melyek anyaföldünk termékeit piacra szállítják; ő és munkásai terjesztik a legfényesebben szerte e hazában a jelenkor varázserejű világosságát.

Valóban habozás nélkül neki ítélhette oda az Akadémia az első Wahrmann-érmet.

Az érem itt előttem fekszik; Scharff Antal művészkeze alkotta. Egyik lapján Akadémiánk nemtője tűnik szembe, másik fölapján az ipar és kereskedelem jelvényei és a jutalmazott neve fölött a Duna által átszelt fővárosunk képe terül el; a lánczhid, az Akadémia: Széchenyi alkotásai, s az ő alkotását, a magyar ipart jelzik a háttérben előtűnő magas kémények is.

Ezek között van otthon, ott parancsol, ott dolgozik az, ki ma, mint első, jut ez érem megérdemelt birtokába: az Akadémia nevében nyújtom azt át neki, fogadja, mint azoknak elismerését, a kiknek kötelességük hiven megőrizni Széchenyi ideáljait.

A felhangzó lelkes éljenzés lecsillapulta után főtítkár átnyújtja az érmet Mechwart András vezérigazgató úrnak, mire ez következő szavakat intézi az Akadémiához:

„Tekintetes Akadémia, Nagyméltóságú Elnök úr!

Fogadják hálás köszönetemet azon nagy kitüntetésért, a melyben ezen remek érem átadása által részesültem. A kegyelmes elnök úr szerény érdemeimet messze meghaladó elismerő szavai mélyen meghatottak, hogy úgy mondjam, megszégyenítettek, mert oly nagy megtiszteltetésre méltónak magamat nem tartom. Egyszerűen kötelességemet teljesítettem. Ugyanezért úgy veszem ezen kitüntetést, hogy az nem személyemre vonatkozik, hanem mindazokra, a kik a magyar ipar fejlődése körül fáradoznak. Ily értelemben fejezem ki még egyszer legmélyebb, hálás köszönetemet.“

Pár percznyi szünet után, miközben a jelenvolt tagok Mechwart András urat meleg kézzszorítással üdvözlik,

37. SCHMIDT SÁNDOR l. t. emlékbeszédet tart James Dwight Dana k. tag fölött. — Közzé fog tétetni.

38. A főtítkár bejelenti Barabás Miklós l. t. február 12-én és Finály Henrik l. t. február 13-án bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia elszomorodással veszi tudomásul két nagyérdemű tagja halálát, s az l., illetőleg II. osztályt fölhívja, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak.

39. SAYOUS EDUÁRD k. tag neje, maga és családja nevében köszönetét fejezi ki a b. férje elhunytá alkalmából tanúsított részvételért. — Tudomásul vétetik.

40. Néhai Brassai Samuel t. t. hátrahagyott kézírata a „XI. axiómáról“ hálás kegyelettel s a szabályszerű bírálat mellőzésével közzé fog tétetni.

41. A berlini Tudományos Akadémia megküldi a M. Tud. Akadémiának azon bronztáblácska egy példányát, melyet a 80 éves Mommsen Tivadar k. t. tiszteletére s kegyelele jeléül készíttetett — Köszönettel vétetik.

42. MYSKOVSKY VIKTOR l. t. emlékiratot nyújt be pusztuló műemlékeink érdekében. — Kiadatik a II. osztálynak.

43. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium megküldi a nyomdatermékek kötelespéldányai ügyében kibocsátott rendelet több példányát, mihez tartás végett. — Kiadatik a Könyvtárnak.

44. A Honvédelmi Miniszterium a Hadtörténelmi Közlemények 100 példányára előfizet s egyszersmind kijelenti, hogy az előfizetés jövőre is állandósítva van. — Öröndetes tudomásul szolgál.

45. Az osztályok 1898-ra szóló költségvetése fölolvastatván, minden változtatás nélkül egyhangúlag elfogadtatik s megerősítés végett az Igazgató-Tanács elé fog terjesztetni.

46. A Történelmi Bizottság javaslatára az ez idén Hágában tartandó nemzetközi történelmi kongresszus magyar osztályának szervezésével e bizottság bízatik meg, a részvételre egyszersmind a Budapesti Tudományos Egyetem, a Kolozsvári Ferencz-József-Egyetem, a M. Történelmi Társulat, az Országos Régészeti és Embertani Társulat s a Heraldikai és Genealogiai Társulat fel fog kérteni.

47. Olvastatik a III. osztály indítványa a nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalom évkörének kiterjesztéséről, mely így hangzik: „A III. osztály azon indítvánnyal járul a tekintetes Akadémia elé, hogy a nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalom évköre hét évről nyolcz évre terjesztessék ki a végből, hogy a III. osztálynak minden évkörben háromszor jusson a nagy díj; nevezetesen egyszer a matematikai tudományok, egyszer a physikai tudományok, egyszer pedig a biológiai tudományok köréből megjelent legjobb munkák jutalmazására. A matematikai tudományokhoz számítandók: tiszta mathesis, mechanika, elméleti csillagászat és matematikai földrajz, valamint az összes technikai tudományok. A physikai tudományok köre legyen: physika, physikai csillagászat, meteorologia, chemia, ásványtan, földtan és physikai földrajz. A biológiai tudományok köre: növénytan, állattan, anatomia, physiologia, továbbá az orvosi és földművelési tudományok.

Az eddigi ügyrend a III. osztálynak minden évkörben csak kétszer juttatta a nagyjuttalmat, a minék következtében fölötté heterogén munkák kerültek együttes elbírálás alá.

Mint hogy indítványunk a III. osztályban képviselt tudományok fellendülésének természetes következménye: a többi osztálynak pedig igénye a nagyjuttalomhoz csak egy igen csekély törtrészszel módosul; reméljük, hogy a tekintetes Akadémia az ajánlott ügyrendi változtatáshoz hozzá fog járulni.“ — Kiadatik jelentéstétel végett az I. és II. osztálynak.

48. A Széchenyi-múzeum részére érkezett ajándékok, ú. m.:

a) az eperjesi Széchenyi-Körtől Palugyai Gusztáv úr részéről gr. Széchenyi Istvánnak gr. Dietrichstein londoni nagykövethoz 1847. június 17-én sajátkezűleg írt levele;

b) ugyanattól Évkönyveinek nyolcz darabja;

c) a Vallás és Közoktatásügyi Miniszteriumtól Jánosi Engel Gyula úr részéről gr. Széchenyi Istvánnak egy ismeretlenhez 1859. április 6-án írt levele;

d) gr. Wartensleben Eszter úrhölgytől gr. Széchenyi Istvánnak gr. Wartensleben Károlyhoz 1827. április 18-án intézett levele;

e) Nécsey József úrtól a Hítel egy példánya, gr. Széchenyi Istvánnak e sajátkezü bejegyzésével: „M. Gr. Esterházy Károlynak szíves barátsággal Gr. Széchenyi István“. — Köszönettel vétetnek.

49. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.:

a) Márki Sándor I. tagtól „Európa a magyarok honfoglalása idejében“;

b) Alsó-Lendva nagyközségtől: Millenn. Emlékkönyv;

c) dr. Kacs Kovács Kálmántól: Plutarchos III köt. — Köszönettel vétetnek.

50. Az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzéke, ú. m.:

Akadémiai Értesítő 98. füz. (1898: 2 sz.)

Athenaeum VII. évf. 1-ső sz. — Tudomásul vétetik

51. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF T. és SCHMIDT SÁNDOR I. tagokat kéri föl.

I. IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

(1898. február 27.)

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Beöthy Zsolt, gr. Csáky Albin, gr. Dessewffy Aurél, Gyulai Pál, Jókai Mór, Kautz Gyula, Than Károly, Tisza Kálmán ig. tt. — Jegyző SZILY KÁLMÁN főtitkár.

1. A főtitkár bemutatja az Akadémiának a Magyar Földhitelintézetétől 1897. december 31-én lezárt vagyon-mérlegét, veszteség- és nyeremény-számláját, értékpapírok kimutatását, bevételezések állását, költség-számla állását, követelések és tartozások részletezését, a költség-számlán előforduló vegyes költségek elemzését. — A számadások megvizsgálására gr. Széchenyi Béla ig. tag elnöklete alatt Than Károly ig. t. és a főtitkár körötnék föl.

2. A főtitkár röviden egybefoglalja az 1897. évi bevételek és kiadások állását, s előadja, hogy az Akadémiának saját alaptőkéjéből fölvelt kölcsöne jelenleg 16,300 frt 37 kr-ra rúg, a mely tartozás törlesztéséről a jövő évek költségvetésében kell gondoskodnunk. — Tudomásul vétetik s a tartozás törlesztésére az 1898-ik évi költségvetésbe 3200 frt vétetik föl.

3. BECSKE BALINT úrnak, Széphalom buzgó felügyelőjének 1897. évi számadása — Zichy Antal ig. tag előzetes átvizsgálása után — az Akadémia köszönetének kifejezése mellett jóváhagyatik s a fölmentvény megadatik.

4. Az Akadémia ügyészenek 1897-re vonatkozó számadása szintén Zichy Antal ig. tagtól előzetesen átvizsgáltatván, jóváhagyatik: s ezzel kapcsolatban Zichy Antal úrnak, szíves fáradságáért, az Igazgató-Tanács köszönete jegyzőkönyvbe vétetik.

5. Az 1898-ra szóló előirányzat, a miként ezt az Akadémia január 31-én és február 21-én tartott összes ülése javasolta, minden részletében egyhangúlag elfogadtatott.

6. A főtitkár előadja, hogy a székes-főváros az utolsó öt évről összesen 4633 frt 24¹/₂ kr. kö-ségi adót vetett ki az Akadémiára, s hogy ez összeg öt egyenlő évi részletben fog törlesztetni. — Tudomásul vétetik.

7. Bejelenti a következő adományokat és alapítványokat: a) gr. Andrássy Gyula pályadij-adományát (4000 frt) Deák Ferencz életrajzára; b) a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól 1897-re 500 frtot és 1898-tól kezdődőleg évi 2000 frtot a szótári munkásság előmozdítására; c) Duka Tivadar l. t. alapítványát (2000 korona) Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére; d) Mechwart András alapítványát (3000 frt); e) Petrovoszello torontálmegyei község adományát (1000 korona) magyar nyelvkönyvre, oláh-ajkúak számára: s végül fölemlíti, hogy Budapest székes-főváros régebbi 1000 frtos alapítványát befizette. — Tudomásul szolgál.

8. A könyvtári bizottság előterjesztése a könyvtár többes példányainak értékesítése ügyében elfogadtatik.

9. A Felvidéki Közművelődési Egyesület a felvidéken megnyitandó közkönyvtárak számára akadémiai kiadványokat kér. — Kiadatik jelentéstétel végett a könyvtári bizottságnak.

10. CSALOMJAI PAJOR ISTVÁN kérelmére a tőle 1865-ben bold. Pajor Pistika emlékezetére kikötés mellett ajándékozott 3 drb arany az Almanachbeli jegyzékbe állandóan föl fog vétetni.

11. BECSKE BALINT ajánlata, melynek értelmében a tőle összegyűjtött Kazinczy-ereklyék a Széphalmi mauzoleumba, a Kazinczy-család megbízottjánál levő kulccsal elzárható szekrényben őrizve,

örök letéteményül fölvéssenek, elfogadtatik, azzal a módosítással, hogy az irodalmi művek az ereklýéktől választassanak külön s a könyvtári szekrénybe helyezve, a bűvárok rendelkezésére álljanak.

12. TAKÁCS ISTVÁN nyugalmazott iroda-igazgató folyamodása, melyben nyugdíjának fölemeléseért esedezik — minthogy folyamodó nemcsak teljes fizetéssel, hanem éppen érdemei elismereséül lakbérének tovább élvezete mellett nyugdíjaztatott — nem vétetik figyelembe.

13. Az Akadémia ügyésze előterjeszti a Széphalmi birtok legújabbban megállapított szakértői becsűjét. — Tudomásul vétetik s ahhoz tartásul szolgál.

14. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr gr. CSÁKY ALBIN és KAUTZ GYULA ig. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1898-ra.

I. Az osztály munkálataira :

1. Nyelv- és széptud. értekezések.	500	frt	—	kr.
2. A Gyöngyösi-szótár kiadására .	500	"	—	"
3. Goldziher Ignácznak segély Abú Hâtim arab codexe kiadására .	300	"	—	"
4. A magyar Néprajzi Társ. segélye	500	"	—	"
5. Pályaművek bírálati	200	"	—	"
Ehhez járul még a Tört. Bizottság részéről a „Bayer József magyar Drámairodalom Története“ czimű munkájának kiadására átengedett összeg				
	1.000	"	—	"
	3.000			

A Gyöngyösi-szótár-töredék a XVI. század első feléből való kézirat, első mai értelemben vett magyar szótár, legalább 40—50 évvel előzi meg korban Calepinust; szókínese mintegy 5000 magyar szó, ismert és ismeretlen, fölér az 1550-ig nyomtatott magyar könyvek szókínésével.

Abú Hâtim arab műve (12—14 iv) a cambridgei könyvtár codexe, melyet Goldziher lemásolt s bevezetést és jegyzeteket írt hozzá. A munkát Brill E. J. leideni könyvtárús boesátja közre, a czimlapon megjélölván, hogy a M. T. Akadémia segélyével jelent meg.

II. A Nyelvtudományi Bizottság :

1. Nyelvtudományi Közleményekre .	2.100	frt	—	kr.
2. Vogul népköltési gyűjtemény .	700	"	—	"
3. Tájszótára	600	"	—	"
4. Szamota hagyatéka szerkesztői díjának második fele	300	"	—	"
5. Kúnos Ignác török szótárára .	200	"	—	"
6. A „Magyar Nyelvőr“ segélye .	1.000	"	—	"
7. Az új Nyelvőr-Kalauz segélye .	250	"	—	"
8. Az előadó tiszteletdíja	400	"	—	"
	5.550			

III. Irodalomtört. Bizottság:

1. Irodalomtört. Közleményekre . . .	2.208	frt	—	kr.
2. Régi magyar könyvtár III k. . .	400	"	—	"
3. Szenczi Molnár Albert naplója s levelezése	500	"	—	"
4. Zrínyi Miklós művei kiadására . .	600	"	—	"
5. Régi magyar költők VII, Sermo- nes domicalesre, Péchy psalteriu- mára, Enekszótára, Régi magyar könyvtár pótfüzetere	500	"	—	"
6. Előadó tiszteletdíja	400	"	—	"
				4.608
				frt — kr.

* IV. Class.-Philol. Bizottság:

1. Catullus nyomdai költsége . . .	500	frt	—	kr.
2. Platon hátrálékos tiszteletdíja és nyomtatása	1.300	"	—	"
3. Homer I. köt. megindítása . . .	500	"	04	"
4. Egyetemes Phil. Közlöny-segélye .	1.000	"	—	"
5. Philol. Encyclopaedia segélye . .	500	"	—	"
6. Magyarországi latinság szótára .	682	"	—	"
7. Előadó tiszteletdíja	400	"	—	"
				4.882
				frt 04 kr.
				18,040
				frt 04 kr.

A II. osztály és bizottságai költségvetése
1898-ra.

A II. osztály munkálataira:

1. Értekezésekre, emlékbeszédekre és bírálatokra	2.700	frt	—	kr.
2. Az „Athenaeum“ kiadására . . .	2.500	"	—	"
3. Hunyadiak kora	1.000	"	—	"
4. Philos. Írók Tára segélye . . .	400	"	—	"
5. Hampel J. „A legrégibb közép- kor emlékei“ II. cz. művének nyomdai költsége	800	"	—	"
6. Téglás Gábor lt. utazási segélye .	300	"	—	"
7. Corpus Nummorum	400	"	—	"
8. Maradék	150	"	—	"
				Összesen:
				8.250
				frt — kr.

Indokolás.

A 6. ponthoz. A 300 frtnyi utazási segélyt a „Római Sándorok“ tanulmányozására feltétlenül szükséges helyrajzi felvételek eszközölhetése céljából szavazta meg az osztály, az archaeol. bizottság ajánlatára, mely e kérdés megoldását fontos arch. feladatnak tekinti.

II. A Történelmi Bizottság:

1. Károlyi Árpád. Magyar ország- gyűlési Emlékek XI. kötet . . .	1.200	frt	—	kr.
2. Szilágyi Sándor. Erdélyi ország- gyűlési Emlékek XXI. kötet . .	1.300	"	—	"

3. Csánki Dezső. Hunyadiak kora (Utazási átalány)	200	frt	—	kr.
4. Schrauff Károly. A bécsi egyetem magyar anyakönyve	900	"	—	"
5. Barabás Samu. Zrínyi Miklós le- velei. II. kötet	1.400	"	—	"
6. Fraknói Vilmos. Okmánytár a m. kir. kegyúri jog történetéhez.	1.300	"	—	"
7. Margalics Ede. Délszláv törté- nelmi repertorium	400	"	—	"
8. A bizottság másolatgyűjteménye registáinak kiadása III. füzet	400	"	—	"
9. Másolásokra	400	"	—	"
10. A Tört. Tár 1898. folyamának kiadása	1.000	"	—	"
11. A Tört. Életrajzok 1898. évi se- gélye	500	"	—	"
12. A Gazdaságtörténelmi Szemle 1898-ki segélye	500	"	—	"
13. Előadó tiszteletdíja	400	"	—	"
14. Bizottsági apróbb kiadásokra	100	"	—	"
15. Maradék	400	"	—	"
<hr/>				
Összesen: 10.400 frt — kr.				

Indokolás.

A bizottság munkaprogramjában szereplő tételek legnagyobb részben régen folyó munkák folytatásai lévén, indokolásra nem szorulnak.

Újabb tételeknek tekinthetők a következők:

5. Zrínyi Miklós leveleit egy kötetes kiadványnak tervezte a bizottság, az anyag azonban a bizottság utasítása szerint eszközölt gyűjtés és kiegészítés következtében annyira megnőtt, hogy két kötetre volt osztandó. A második kötet 1566-tól kezdve Zrínyi Miklós levelezéséből a missilis leveleket és az okleveleket, valamint a tárgy- és névmutatót fogja felölelni.

6. A királyi kegyúri jog történetére vonatkozó oklevelek kiadása már a feldolgozott rész megjelentekor kilátásba helyeztetett: az ebben található számos hivatkozás szükségessé teszi a kiadvány mielőbbi megjelentét.

7. A horvát történelmi irodalomban található sok becses anyag rendszeres ismertetése a bizottságnak régi óhajtása, melynek teljesítésével egy minden oldalról nyilvánuló kívánságnak tesz eleget. Alkalmas szakferfiú vállalkozván e munkára, a bizottság örömmel fogott régi terve megvalósításához.

III. Archaeologiai Bizottság:

1. Az Archaeologiai Értesítő	3.800	frt	—	kr.
2. Magyarországi műemlékekre és Arch. Közleményekre	1.300	"	—	"
3. Előadói és szerkesztői tiszteletdíj	600	"	—	"
4. A bizottság képes duczainak ke- zelési költségeire	120	"	—	"
5. A kassai dom monographiájának rajzaira	855	"	—	"
6. Maradék	360	"	—	"
<hr/>				
7.035 frt — kr.				

IV. Nemzetgazdasági Bizottság:

1. „Közgazdasági Szemle és megyei monografiák“	2.440	frt — kr.
2. „Magyar Közgazd. Ismeretek Tára“	1.000	„ — „
3. Előadó tiszteletdíja	400	„ — „
4. A „Külkeresk. politika“ című mű befejezésére (részben Jekelfalussy-Vargha adományából)	640	frt — kr.
5. Szolgának	20	„ — „
		<hr/>
		4.500
		frt — kr.
		<hr/>
		30.185
		frt — kr.

A III. osztály és bizottságai költségvetése
1898-ra.

I. Az osztály munkálataira:

1. „Math. és Term. Értesítő“-re és kisebb munkák segélyezésére	4.000	frt — kr.
2. Emlébeszédekre és apró kiadásokra	200	„ — „
3. A „Herpetologia hungarica“ tábláinak megvételére	1.000	„ — „
4. Bíró új-guineai néprajzi gyűjteményének kiadására	1.060	„ — „
5. Petényi hagyatékának kritikai feldolgozására I. részlet	500	„ — „
6. A Gauss-Bolyai levelezésnek kiadására I. részlet	640	„ — „
7. Matematikai és Fizikai Társulat segélyezésére	500	„ — „
8. Magyar Orvosi Archivum segélyezésére	600	„ — „
9. Mult évi maradvék	1.761	„ 24 „
		<hr/>
		10.261
		frt 24 kr.

II. Math. és Természettudom. Bizottság:

1. A mult évi túllépés fedezésére	197	frt — kr.
2. Tudom. munkák segélyezésére	1.800	„ — „
3. A Természettudom. Füzetek segélye	1.000	„ — „
4. A Math. és Fizikai Társulatnak	500	„ — „
5. Írói és nyomdai díjak	1.103	„ — „
6. Előadó díja	400	„ — „
		<hr/>
		5.000
		frt — kr.

Ebből a mult évben előlegezett 197 frt

kiadást levonva, marad . . . . .

4.803 frt — kr.

III. Hadtudományi bizottság:

1. Hadtörténelmi Közlemények segélyezésére és munkák kiadására	2.100	frt — kr.
2. Előadó tiszteletdíja	400	„ — „
		<hr/>
		2.500
		frt — kr.
		<hr/>
		17.564
		frt 24 kr.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

IX. KÖTET.

1898. Április 15.

4. FÜZET.

Jelentés az 1897-ik évi Teleki-pályázatról.

(Felolvasta Bánóczy József lt. a márczius 19-iki összes ülésen.)

Az 1897. évi Teleki-pályázat bíráló bizottsága, mely Zichy Antal t. tag elnöklete alatt Bereczik Árpád és Bánóczy József l. tagokból s a nemzeti színház részéről Egressy Ákos és Mihályfi Károly urakból állott, 26 pályamunkát vett kézhez. Rengeteg szám, melyet azonban az akadémiai bírálók hova-tovább kezdenek megszokni, sőt állandó színházaink és műveltségünk örvendetes emelkedésével a termelés még fokozottabb szaporaságát is nemcsak megadással, de reménnyel várják. Mert hiába, nincs irodalmi műfaj, mely a mellett, hogy a pártos vagy egyoldalú kritika állandó hatásának kevésbé volna kitéve, oly közvetlen érintkezést létesíthetne a közönséggel s oly nagy anyagi és erkölcsi sikert kínálhatna, mint a színmű. Ezért nálunk is sok a drámaíró és lehetetlen, hogy előbb-utóbb föl ne bukkanjon közöttük a drámaíró — az, kit irodalmunk és közönségünk immár hetven éve óhajtva vár, a ki, valamint Petőfi a magyar lyrát és Arany a magyar eposzt, európai, egyetemes és művészeti magaslatra fogja emelni a magyar drámát is. Ez a színműíró nincs 26 pályázónk között, de van köztük több írói és néhány drámai tehetség, s a mi az akadémiai pályadöntések évi háztartásában szintén eredmény-számba megy: nemesak a díjat adhatjuk ki, hanem a koszorút is.

Mint rendesen, az idén is akad pályamű, melyet formai hiba miatt vagyunk kénytelenek visszautasítani. A II. sz. *Venczel király*: dráma, holott a pályázat szomorújátékot kíván a közép-fajok kizárásával; egyébként középszerű. A XVIII. sz. *Delinquens nata* meg prózában van írva, pedig a verses forma okvetlen megkívántatik. Tehetség műve, s bizonyosnak tartom, hogy író-jával még találkozni fogunk.

Hét darab kritikán alul van. A IV. sz. *Hűség és szerelem* naiv dolog, minden valószínűség híján. A VI. sz. *A vakbuzgók*

szörnyű sok szó és csupa üresség. *Imre király*, IX. sz., szerzője azt sem hiszi el, hogy a szinpadon végbemenő cselekvésnek is kell valami okának lenni. Az I. sz. *Anyá és leánya* Dumas egy regénye párbeszédeinek kissé magyartalan átdolgozása. Ha nem ily rossz, méltó volna vele szemben azt az elvi kérdést fölvetnünk, megfér-e a Teleki-pályázat intenciójával ily mindenestül kölesönnvett termelés. A XXVI. sz. *Az áruló* régi ismerőse az akadémiai bírálóknak, kik már rég nem akadnak fönn azon, hogy némely pályázó a versenyzést kész szerenesejátéknak nézi. A XV. sz. *Dido* csak középiskolai feladványnak volna elég tiszteességes. Végül a XIII. sz. *Megölt szerelem* csupa léhaság meséjében, személyeiben egyaránt.

A XVI. sz. pályamű, *Arkadia*, mintegy átmenet azokhoz, melyekkel foglalkoznunk egy s más szempontból érdemes. Az Arkadia szerzőjének azonban csak komolyságát emelhetjük ki némi méltánylattal. A dráma oekonomiájával annyira nincs tisztában, hogy ugyanazon felvonás egyik jelenetében Attilához Konstantinápolyból megy küldöttség, mely a következő jelenetben, dolgát végezvén, már itthon is van; hogy két sereget szereltet föl s nem telik bele három jelenet, már jön — ugyanabban a felvonásban — a hír, hogy a nagy perzsa birodalom le van verve. A XXI. sz. *Alfréd király* szerzőjének sincs több drámai tehetsége; barátnak, ellenfélnek a hős egyformán ad mindig igazat s a tragikumot is utoljára egy véletlen elkésés okozza. Bizonyos drámai lendületet és hősi pose-t mutat a VIII. sz. *Marco*, de csak az elején. A lendület aztán szóárrá poshad, az emberek bábbá sülyednek s csak a pose és a hamisság marad meg végig. A XVI. sz. *Kiev Gyöngye* egy rég letűnt kor hangján szól hozzánk: a mult századbéli sentimentalismus ez Kotzebue drámai előadásában; csupa hazug és egészségtelen dolog, melyhez egészen méltó az, hogy a dráma tragikai fordulatát nem a költő, hanem az orvos állapítja meg. A X. sz. *Rombadőlt boldogság* írója csak azzal mutatja ki drámai tehetségét, hogy jól választotta meg témáját, de a dráma technikájában ezúttal akkora járatlanságot tanúsít, hogy legtöbb szereplője s ezeknek legfőbb cselekedete a választott drámai feladatra céltalan, vagy a mi ezzel egyértékű: fölösleges. De szerzője tud írni s ügyesen bánik a nyelvvel. A XIV. sz. *Gyulai Pál* Kemény Zsigmond ismeretes regényének sikertelen dramatizálása. Szerzője csupán áthozni tudja meséjét, de elfogadhatóvá tenni nem. A dictio korrekt, de józan és színtelen; az egész darab az egyszerűségnek abból a fajtájából való, mely az idősebb írók tragikuma, mert soha belőle ki nem vénülnek. A *Lorenzo Magnifico*, XXV. sz. szerzője jambust, anapestust egyforma biztossággal vet papírra s nyelve nincs szín és tartalom nélkül, de csak külsőséget tud elképzelni és zajt

ütni ; a lélekbe be nem lát, eseményt fejleszteni képtelen. Drámai tehetség, végül, ha csak középszerű is, nem jut ok nélkül közismeretes történeti tényekkel ekkora ellenkezésbe. A XIX. sz. *Rizpa* a bibliai Saul idejében játszik. Hőse, modern kifejezéssel : démon részletfízetésre. Először a király dicsősége a célja, aztán a király szeretője, végül a király koronája. A cselekvényt nem belső fejlődés, hanem külső ok viszi előre. Az első fölvonás fele elég jó, de a többi nem ennek a kezdetnek a folytatása s szinte sajnáljuk az ügyességet, mely ily rosszul kigondolt és érdektelen mesére van pazarolva. A XXIII. sz. *Széki Dóra* a jelenből van véve, a nélkül, hogy mai társadalmi életünkkel igazi összefüggésben állna. Meséjében benne van a tragikum magva, de a szerző, ki csak érdekes mesét hajhász, észre sem veszi, talán szándékosan megkerüli. Egyszerű eszközökkel s direkt haladással megy ugyan előre, de érdektelen és értéktelen cél felé. Ugyancsak modern a *Camilla* tárgya, XXII. sz., melynek szerzője nincs drámai tehetség híján. Érdekes történetet tud kigondolni s egy-egy igaz történetet megírni ; de egyénetet alkotni nem tud s csak egyetlen színnel jellemez. Dialogusa elég ügyes és tartalmas.

Poppea Sabina, III. sz. Neróval próbálkozik meg. Egy gyáva, vérszopó zsarnokot mutat be szörnyű környezetben. Nero megrontja Ottó nejét, Sabinát, aztán ez rontja meg őt ; anyai szeretetében Agrippina által megsértve, ráveszi Nerót, hogy ölje meg az anyját. Mindez jól van kigondolva, de erő nélkül megcsinálva. A borzalmas témát csak nagyszabású drámai tehetség tudná elfogadhatóvá tenni. Nyelvében van lendület, de sok helyt idegenszerű, sőt hibás.

Az V. sz. *Király és paraszt* szintén ókori tárgyat választ, Jugurtha harcát Róma ellen. Az egész nincs bizonyos zord erő nélkül s különösen az erkölestelen világváros társadalmi rajza sikerült, bár szertelen túlzásával írónk maga alatt vágja a fát : az ilyen minden ízében romlott nép hogyan bírja mégis Jugurthát megsemmisíteni ? Szerzőnk ugyan úgy tesz, mintha hőse bukásában nagy rész jutna a megvetett kedvesnek : velejében azonban Cloelia teljesen fölösleges ; az ő árulására más is vállalkozik, s noha ő maga hajtja végre, arra, a dráma menete szerirt, bárki más épp oly alkalmas lett volna. A paraszt Marius rejtélyes lénye, erőszakos beavatkozása és dicső pályája végül, inkább regényszerűleg, mint drámailag van felfogva.

Az áruló, XVII. sz. az akadémiai pályázatoknak egyik ismertebb darabja, mely Martinuzzi tragikus sorsát akarja velünk megértetni. A magam részéről most harmadszor találkozom vele, s mint öt évvel ezelőtt, ismételnem kell most is, hogy az 1891-iki földolgozás aránylag legjobb volt. Témája kitűnő. Martinuzzi

körülbelül a mi történetünk Wallensteinja, a kinek zilált és széthúzó kora, bonyolódott s hatalmas egyénisége, páratlan emelkedése és erőszakos halála nem csoda, ha a drámaíró vonzza. Szerzőnknek azonban, úgy tetszik, a nagy feladathoz nincsenek meg a kellő kvalitásai. Nyelve drámai, korrajza is sikerült, de inkább csak részletet lát, mint egészet. Motiválni tud, következetes alakot teremteni nem; eseményt kigondolni igen, egyiséget alkotni nem. A második felvonáson túl a darab szétfoly; a sok lótás-futás és apró motívumok összebogozása nem emeli, hanem tompítja az érdeklődést.

Az *átok* szerzője, VII. sz., Balassa Bálint hányatott életét teszi tragédiája tárgyává. Azt hisszük ugyan, hogy Balassa inkább lehetne központja egy költői elbeszélésnek — szinte csodálni való, hogy még meg nem írták — de ki ne hajolna meg örömmel a siker előtt, mely irodalmunk egy kimagasló alakjának szerezhetne újra életet és népszerűséget? Ám szerzőnk ereje ekkora föladatra elégtelen. Első felvonásában Balassa a hős, a többiben Dobó Ferencz. Az „*Átok*“ az, hogy Bálint felesége, Krisztina, megátkozza bátyját, hogy fajában érje Isten büntetése s ez be is teljesedik a kapzsi, szívtelen testvéren: Dobó megtörik, de nem annál fogva, a mit a darabban látunk. S a hős nemcsak érthetetlen, de antipathikus marad előttünk végig. Általában alig van e darabban, drámailag szólva, bárminek is komoly következménye. Nogarelliné szerencséje mire való? Bálint és Krisztina szerelme mit magyaráz? Szívesen elismerjük, hogy itt-ott igazi költői részletekkel találkozunk, de a magában jó anyag így el van rontva, s bizonyos, hogy a Balassa életében sokkalta több a drámai motívum, mint szerzőnk művében.

A XII. sz. A *doge* ugyanaz a darab, mely 1893-ban „Robusti“ czímen pályázott. Szerzője alaposan átdolgozta s igaza lehet, hogy most egészen más darab, de hozzá kell tennünk, hogy gyöngébb mint volt. Violante most nagyon is előtérbe lép s még sincs egyénitve, a többi szereplő sem bír kidomborodni. A hős egyre dühöng és mennydörög előbb a doge ellen, aztán a nép ellen, csak neje ellen nem, pedig az — ő maga is tudja — halálos ellenségébe szerelmes és elárulja terveit: ez bizonyára nemcsak egy XIII. századbéli, hanem bármely korbéli hős részéről érthetetlen és hihetetlen. Sok a darabban a zaj és kevés az élet. Az expositio sem oly sikerült most s több helyütt erősen érezzük a vezető kéz híját. A dialogus is hidegebb, csináltabb mint volt. Az akadémiai pályaművek átdolgozóinak, az én tapasztalatom szerint, általában nincs szerencséjük.

A XX. sz. Az *aranyalma* mindenképen figyelemre méltó. Hőse Páris, a „szép arcú, csábító nőbolond“, ki elhagyja hűséges nejét, Oenonét, kire ráunt és Menelaos udvarában megszereti

Helenát, kit Trójába szöktet. Itt kéjbe merülve, léha életet folytat, míg végre az érzéki gyönyöröktől való megcsömlörése, népének fölháborodása s Hektor buzdító szavai fölrázzák önérzetét. Midőn Hektort Achilles legyőzi, bátyjának megbosszulására indul, de Helena még egyszer, utolszor magához lánczolja. De Páris, teljesen kiábrándulva, új emberré lett, ki felbőszülve nézi, hogy testvérhuga és Achilles az atyai házban nászt készülnek ülni; nyilat ragadja és leteríti Hektor gyilkosát. Most a kapu előtt csatázók sorába is lép s hősi küzdelem után Philoktetes nyilától találva lerogy. S kit Aphrodite Helena kéjvágó szerelmével elperzselt, azt az istennő a megjelenő Oenone tiszta szerelmével haldoklásában megvigasztalja. Ez a kerek történet szép költői nyelven s elég biztos compositióval van bemutatva. Szerzőnek érteke van a motiválás művészete iránt is, mely ugyan nem egy lényeges helyen ingadozik, de nagyjában az igazság eleven benyomását kelti. Tragikuma is meg van okolva: Páris és Helena csak az érzéki vágyat keresik s mind a kettő meglakol; de míg a nő mindjobban sülyed, a férfi egy végső erőfeszítéssel fölemelkedik s hőshöz méltóan expiálja megrontott, bűnös életét. A bírálók egyhangúlag méltatták *Az aranyalma* érdemeit, de abban a hitben, hogy a darab nem színszerű, holott a Teleki-pályázat erre különös súlyt helyez, nem ezt ajánlják kitüntetésre, hanem a XIV. számút.

Ez a *Szerelem*, tragédia 5 felvonásban.

A Gianciotto Malatestától elűzött hercegek a győztes ellen összeesküvést szőnek s egy kolostorban találkoznak, a hol, föl nem ismerve, a herceg testvéröccse is tartózkodik. Dsem, mór lovag, Paolo régi barátja, itt találkozik vele, ráismer s megtudja, hogy azért tünt el, mert szereti bátyja nejét, Francescát; pappá akar lenni, hogy védekezzék a bűnös szerelem ellen. E közben a közelben vadászó hercegasszony szerencsétlenül jár, behozzák a kolostorba, a hol Dsem úgy intézi, hogy a szerelmesek találkozzanak. Paolo lázas vallomására a nő azzal felel, hogy Gianciotto hitvese s Paolóhoz való méltatlan szerelmét kitépte szívéből. Erre az ifjú magánkívül kész a lázadókkal együtt a hercegre törni s elrohan — de azért ő menti meg életét, míg a Dsem a többi fegyverest veri szét, a miért Gianciotto öt condottierjének teszi meg. Most ismeri meg Rimini hercege az öccsét, meghatva keblére vonja s a habozót neje útján bírja arra, hogy udvarába visszatérjen. Francesca megöleli Paolót férje parancsára, ki azonban nyomban gyanút fog.

Íme az expositio. Igen széles alapon indul s azért nem elég tömör, túlságosan sok alakot mozgat s azért nem elég átlátó. De az egésznek igazán drámai a szabása, meséje érdekes, a három főalak jellemzése várakozást kelt. Nyelve szép és költői, dictiója bőbeszédű, de lendületes.

A második felvonás határozott emelkedést mutat. Szerző ügyesen mutatja be egy estély keretében a herceg udvarát s benne őt magát éles vonásokkal jellemzi; zsarnok, ki megtámadóit halálra ítéli, de szereti a tudományt és a művészetet s nagyon fontos neki, hogy az utókor róla dicsőítőleg szóljon. A Pastorella-tánczot lejtik, miközben Francesca és Paolo elárulják szerelmüket, a mit Gianciotto is észrevesz. S midőn az öcsés az elítélteknek kegyelmet kér, ez ingerülten megtagadja, mire a testvérek összevesznek, majd megvívnak. A zajra besiet Francesca s testével védi a férjét: Vissza, kiálja Paolónak, én kívánom, én! Mire Paolo:

Ön asszonyom? Óh mindent, mit kíván!
 Darabra törve kardom — elvetem!
 Sértéssel halmozám bátyámat — im
 Hajolva esdeklem bocsánatát!
 Többet kíván, keblemre zárom őt,
 Megesókolom —: szeretlek bátya! többé
 Viszály ne szálljon lelkeink közé! —
 Óh szóljon hát, kívánja életemet még?
 Paolo rabja, s egy tekintetére
 Büszkén, örömmel vérit ontja érte!

Francesca hiába akarja ijedten elhallgattatni; az önkénytelen vallomás föltartóztathatlanul zúg keresztül az ész és illem gátjain:

Egy szót, künn bitót emelnek
 Csak fátyolával intszen ablakából
 S magam leendek első áldozat.

Gianciotto sötéten kifakad: Alávaló, e vallomás haláloz! s parancsot ad, hogy a távozót elfogják. Nejét vádolja, hogy Paolo kedvese s kezét emeli rá, de ez büszkén visszautasítja: Végezőnk, útunk e percztől elvált mindörökre s ott hagyja megsemmisülve a herceget, ki lelke egész zsarnoki erejével ragaszkodik jogához és szerelméhez:

S ha démonok szállnak közém s közéd:
 Soha! Enyém vagy és enyém maradsz!

E fölvonás nincsen zavaros részletek nélkül, melyeket mellőztünk; a pastorella-vers is jobb lehetne, mint a milyen; gyanús az is, hogy a dráma egész terjedelméből felénél több kellett az első két fölvonásra. De kétségtelen, hogy e fölvonás kitűnően van fölépítve s az egész színműnek nemcsak legjobb, de magában is jó és értékes része.

A harmadik felvonásban Gianciottónak szörnyű hánykódását látjuk: megesalta-e a neje? szereti-e csakugyan Paolót? Mitévő legyen? Végre hivatja öcsését. Paolo szemére hányja gyávaságát,

Gianciotto térden állva kéri, menjen hercegsége egy távoli részébe kormányzónak. De késő: Paolo marad szerelme miatt. A herceg bilincsbe vereti a lázadót s midőn Francesca nyíltan Paolo mellé áll, a férj vadul ront nevére. Majd kérleli, fenyegeti, de hasztalan —

Hiába rémítesz
Mitől sem félek, megvetem dühöd!
Vonass kinpadra, vérig ostorozz,
Emésztő szégyen egyesít vele!
Bilincsbe verve, föld ölébe zársz?
Bús éjszakáimnak ő lesz csillaga.
Verd át szívem, imádott szent nevét
Siromban sem felejttem el — soha!

Gianciotto haraggal indul a távozó után, majd arcát elfödve, zokogva karszékebe hanyatlik.

Íme a harmadik fölvonás: két szép nagy jelenet a testvérek között egyrészt és a házastársak másfelől. A mit tudtunk, vártunk, a szereplők elmondják maguknak és egymásnak, és szépen és drámailag mondják el. De történni igazában nem történik semmi.

Várjuk a válságot, melynek minden drámai jog szerint immár be kellene következnie. De a költő a negyedik felvonás pár rövidke jelenetével még útját állja a véres ítéletnek. Dsem éjjel kiszabadítja börtönéből Paolót, ki Francesca szobájába tör s ráveszi a szökésre. De Gianciotto hírére veszi az árulásnak, megjelenik poroszlóival s a szerelmeseket lánczra vereti.

Haláluk ekképen az ötödik felvonásra marad, mely mindössze pár lap terjedelmű. De a költőt annyira cserben hagyja inventiója, hogy azt a néhány jelenetet sem tudja elfogadhatóvá tenni, melyekkel drámáját elegendő ok nélkül megtoldotta. A szerelmesek találkoznak Gianciotto parancsára, ki felhívja Francescát, vegye rá Paolót a kormányzóság elfogadására. Így függeszti föl mintegy Gianciotto az emberismeretét, a költő meg a valóságosság iránt való minden érzékét, csak azért az ürügyért, hogy a herceg a szerelmeseket szemünk láttára szúrhassa le — a mit azonban épp annyi joggal már a negyedik fölvonás végén tehetett volna meg.

De szerzőnek könnyű lesz ezen segítenie. A darab hiszen egyébként is rövidítésre szorul. Mint az erdő sűrűjében a sok fa megnehezíti a levegő járását és a világosság behatolását, itt a sok személy és a sok szó zavarja az átlátszóságot és az érthetőséget. Bizonyos, hogy érdemes a költőnek e tisztító munkát végeznie s kétségtelen, hogy minél energikusabb kézzel fog eljárni, annál nagyobb lesz a sikere.

A színműi voltaképi bece szárnyaló és költői dietióján kívül: Gianciotto gondosan és művészi tapintattal kidolgozott alakja. A két mellékszereplő: Francesca és Paolo nincs eléggé

egyénitve, de Gianciotto, a hős, élő alak: zord és heves, zsarnoki és kiméletlen, de szívében szeretettel és szerelennel. Szerzőnk darabja nem emeli drámairodalmunk színvonalát, de Gianciottója igenis szaporítja a sikerült színpadi alakok számát s ezt érdeméül tudjuk be.

Sajnálattal látom, hogy az idei Teleki-pályázat két legjobb darabja közül tárgyára egyik sem magyar, egyik sem modern; kész történeti anyagot dolgoz fel mind a kettő, de nem a mi történetünkéből. Nem mondom, hogy csak ezekben fekszik jövőd drámánk üdve, de nem teszi-e az a tény is valószínűvé, hogy drámairodalmunk még mindig nem ért el a biztos emelkedés országújtjára?

Addig is azonban, míg az igazi, a várva várt drámaíró föltűnését üdvözölhetjük, becsüljük meg létező erőinket, a kik lelkük és tehetségük legjavát nyújtják okulásunkra, élvezetünkre, szórakozásunkra.

Ezek után tisztelettel jelentem, hogy a bíráló bizottság általam arra kéri a tekintetes Akadémiát, hogy egyhangúlag hozott határozatához hozzájárulni s a XIV. sz. „Sweet is true love“ jeligéjű *Szerelem* czímen beadott pályaműnek a jutalmat kiadni méltóztassék.

Jelentés az 1897-dik évi Karátsonyi-pályázatról.

Felolvasta *Vadnay Károly* I. tag, a márczius 28-diki összes ülésen.)

A jutalom ezúttal vígjátékokra volt kitűzve, ide értvén a vígjáték valamennyi fajtát.

A bíráló bizottság, melynek nevében és megbízásából van szerencsém jelentést tenni, Jókai Mór tiszteleti tag elnöklete alatt, Heinrich Gusztáv rendes, Szigeti József és Riedl Frigyes levelező tagokból és az előadóból állott s bírálásra mindössze *kilencz* pályaművet vett át.

A szám nem sok, annyi mint a múzsáké; de épp a múzsák példája bizonyítja, hogy értékben, jelentőségben nem a mennyiség határoz. Bizonyára *kilencz* pályamű is nagyon sokat érhetne, ha valamennyi hivatott tehetségtől eredvén, értékük lépcsőzete fölfelé, a magasba vezetne.

A tapasztalás azonban azt bizonyítja, hogy a Karátsonyi-pályázat fölött mostohább csillagzat uralkodik, mint az ó-bibliai csapások földje fölött, hol az egymást követő hét szűk évre hét bőséges esztendő következett. Ennél a pályázatnál már több, mint hét olyan év telt el, melynek terméséből mi sem került ki szín-

irodalmunk és színpadjaink gazdagítására s még mindig hiába várjuk a szerencsésebb termés fordulatát.

Úgy kell lenni, hogy a mit egy fényes tollú franczia bíráló mondott a klasszikai színmű hármasságáról, melyből a föllendült irodalom — szerinte — úgy kinőtt, mint valamely izmos ifjú a gyermekruhából, nálunk ma már a színirodalmi pályázatok rendszerére alkalmazható. Bizonyos, hogy nem buzdítanak már annyi tehetséget, mint régebben, a szépirodalom és a színházak régiebb és szűkebb viszonyai közt. Most, a színházak megszaporo-dása és versenyük élénksége mellett, a színműíró, ha csak némi sikert arat is, a szerzői osztalékból nagyobb anyagi eredményre számíthat, mint a minő a régiebb években megszabott akadémiai pályadíj, s nem kell rá egy vagy több év hosszán, míg a bírálás ideje letelik, türelemmel várni. Ez a körülmény kétségkívül csapantja a kedvet s megapasztja a versenyzők számát, kivált az olyan pályázatnál, melyen nem lehet az esetleg pusztán szerencsését számításba venni, mert a jutalmat csak becsesel bíró munkának adhatja ki az Akadémia s így gyöngé mű nem kaphatja meg a pályabért csak azért, mert a többi még gyöngébb. Erről azonban nincs mért beszélni, mert ha a pályázatok alapítói már elhunytak, a verseny föltételein az Akadémia önhatalmulag nem változtathat; de meg illik is biznia abban, hogy mindig támadhatnak tehetségek, kik magasb becsvágytól vezetve, munkáságuknak nem csupán várható anyagi eredményeit mérlegelik.

A mostani vigjátéki pályázatról általánosan jellemzőt mondani nehéz. A versenyművek nagyobb részén nem maradandó becsű minta-példányok, hanem most divatos bohózatok hatása látszik. Szerzőik nem magasb vigjátékokra s mélyebb jellemzésre törekedtek, hanem furaságok fűzésére. Ha tudhatnók — a mi csak sejtethető, — hogy e pályázat csupa kezdők versenye, akkor egyik-másik mű részleteiből biztatást lehetne meríteni a jövőre. Minden kritikán alól álló szájalmas termék, olyan, a minőknek sürűbb előfordulása szokta okozni, hogy némelyik szomorújátéki pályázaton a bírálók kénytelenek sokat nevetni, a vigjátékiakon pedig elszomorodni, ezúttal csak egy próbált szerencsét.

Ez az egy a *Reménykedők* című (IV. számú) tizenhat jelenésre osztott éretlen zagyvalék. Szerzőjének jártasságát azonnal elárulja a címlap, mely valamely nyomtatott könyv után lehet másolva, mert rá van jegyezve az is, hogy „ára egy korona“ s hogy „kiadja a magyar tudományos akadémia könyvkiadó-vállalata“. A személyek jegyzékének élén pedig három olyan áll, kik a jelenetek folytán sohasem jelennek meg, noha mint az alcím sejteti, a többi személy mind e három láthatatlannak, a földbirtokos, neje és leányának vendégei, mint „a nagy-putnoki szüretre meghívottak“. A hogy ez egymásután érkező ven-

dégek beszélnek, abból csak egyes szókat lehet érteni, de egész sort már nem. Csak egy fél oldalnyi dialog megfejtésére is bátran ki lehetne tűzni a pályázat kétszáz aranyát: a jutalmat nem nyerné meg senki. Ha a személyek mind olyan szörnyen süketek volnának is, hogy még a mennydörgést sem hallják meg, akkor is több összefüggéssel beszélhetnének. A cselekvény pedig annyi, hogy az összeseregelt vendégek elindulnak a nagy-putnoki szüretre. Azt hisszük, hogy ha e 27 lapnyi firka beküldője csak némi felvilágosítást is kapna arról: mi a vígjáték, soha sem lenne kedve pályázni.

A többi pályázó mindenesetre többet tud, noha némelyik a vígjáték sikerére nézve nem sokat és egyikök sem elegendőt.

A *Váltó és szerelem* (III. számú, „per aspera ad astra“ jeligéjű) három felvonásos vígjáték szerzője még ama rég divatát mult szokásnál vesztgel, midőn már a színlapra nyomtatott nevekkal kívántak a szerzők jellemezni. Egy elbizott ügyvédet itt Perveszthynek, egy végrehajtót pedig Nyúzdinak neveznek. Az ügyvéd pöröl egy szép fiatal színésznőt kétszáz forint váltóadóságért, melybe édes atyjának temetési költsége miatt verte magát s midőn az ügyvéd megismeri, sovároghva kezdi ostromolni, de kudarcot vall s a pörnek is vége szakad, mert a drámai színésznőt az operaházhoz szerződtetik (a mi tudvalevőleg nem szokásos eset!), s ekkép ki tudta fizetni tartozását. S ezzel az első felvonásban véget ér az igazi váltó története. Következik a hamis váltóé. A színésznő megkéri az udvarló ügyvédet, hogy tanítsa meg arra, mi a váltó. Ez pedig egy úrlapon — tanítás végett — kitölt egy váltót, neveket írva alá, s nemsokára váltóhamisításért idézést kap a szomolnoki törvényszéktől. Nagyon megijed, bár tudhatja, hogy váltót nem hamisított, s ügyvéd letére azt is tudhatná, hogy Szomolnokon nincs törvényszék. Tehát az egész csak egy tréfa, de a színésznő jóindulatú bosszúból kényszeríti vele, hogy vegye el egy nőrokonát, a ki őt szereti, ő maga meg ahhoz megy nőül, a kit szeret s kit közben alaptalan féltékenységi jelenetekre ragadt. Igen erőltetett bonyolítás, melyet szerzője sem mulatságossá, sem valószínűvé nem bírt tenni, s a mellett szintelenül, laposan verselt.

Az *egyetlen mód* (IX. sz., „Hát én?“ jeligéjű) öt felvonásos vígjáték sem mulatságos; nem is érdekes; sőt olykor bosszantó, mert a mi benne történik, hajos elhinni, s a hol a szerző zárjel közt azt írja: „nevetnek“, a bíráló nem tudja elképzelni, min nevethetnek. Fürdőben történik s hősnője egy gazdag és szép özvegy, ki második házasságában szeretne boldog lenni, mert az elsőben nem volt az s készül egy bárónak nyujtani kezét és szívét, midőn a báró legjobb barátja, ki lánykorában udvarolt az özvegynek szintén megjelen, hogy az asszonykát megnézzé.

A bonyodalom azonban nem a jó barátok összeütközéséből támad, hanem abból, hogy a báró szive újra fellobbant szerelemmel egy a fürdőben megjelent régibb lángja felé vonzódik. Mit tegyenek? Egy ügyvéd ismerősük adja nekik a tanácsot, hogy folyvást együtt legyenek mind a ketten az özvegygyel, hogy ez egyformán megszokja őket, egyszer aztán a báró tűnjék el s a legjobb barát vigasztalja a nőt mindaddig, míg az belé nem szeret. Ez ugyan mesterkélt komédia, melybe okos emberek nem mennének bele, de ezek megteszik és czélt is érnek, mert egy alaptalan gyanú, egy csomó zavar és egy párbajeset lezajlása után az özvegy a legjobb barátoknak nyújtja a kezét, a báró pedig nőül veheti, a kit igazában szeret. Az látszik, hogy a szerző a bonyolításon eléggé csigázta elméjét, de a kidolgozásban az elmésség nagyon elpártolt tőle. Az egész nem valószínű. Két házasság jó létre, de egyik pár boldogságában sem hihetünk. Érzelmében olyan hamar forduló asszony, minő az özvegy, nem tehet boldoggá igazi férfit, ki azon kezdené, hogy ilyen könnyen forgó asszonyt nem is venne el; de olyan komédiázásra hamar kész ember, minő a báró, sem tehet boldoggá derék, komoly leányt.

A *Túlművelt háziasszony* (I. sz., „a házi asszony főzőkanállal hódít“ jeligével) négy felvonásos vígjáték, prózában írva, a mi nem volna baj, csak több volna benne a jellemző színezés és kevesebb a hibás magyarság. Fő személye, kinek atyja is, férje is kereskedő, nem túlművelt, hanem rossz háziasszony. Szeret verset írni, szavalni, énekelni, táncolni, korszolyázní; de férjének rossz kávé és ebédet ad s nem mosatja ki az ingeit. Bomlófélben is van már e frigy, midőn házukhoz kerül egy derék falusi lány, az, a kinek az elégedetlen férj egykor udvarolt, de kit cserben hagyott, s ez a lány, ki már nem törődik vele, azzal bosszúlja meg magát, hogy a rossz háziasszonyt megtanítja jól főzni, rendet tartani s ezzel helyreállítja a házi békét. Ez a főcselekvény, melyhez mellékesek is járulnak, a végén két házassággal, továbbá jövő-menő, de henye alakok, kirívó vonásokkal. De mindezek, valamint a viszonyok nincsenek természetes összhangba öntve s erősb komikai színbe állítva. Az alakok inkább változnak, mint fejlődnek. Csak némi könnyűség a mese fűzésében s némi életképies elevenség a jelenetekben, a mit méltánylással lehet említeni. Műkedvelői előadás darabjaként méltányolhatná is talán egy jótékony czélért lelkesedő közönség: de igénynyel bíró színpadon a művészek is, a nézők is sekélyesnek találnák tartalmát és alakfestéseit.

Hasonlót lehet mondani *A bátyja felesége* (VI. sz., „nec pluribus impar“ jeligéjű) prózában írt kis vígjátékról. Ez csak egy felvonás, de a mi magában nem hátrány, mert a pályázat nem köti ki a terjedelmet, tehát nem kíván egész estét betöltő

darabot, a mi inkább is színházi, mint irodalmi érdek. Egy jó, kerek felvonás többet ér, mint három gyöngye. De hogy sokat érjen, ahhoz friss lelemény, természetes motiválás, eredeti alakfestés kell. E vígjáték jelenetezésében s furaságainak szövésében van némi ügyesség, hanem gyöngye alpból eredő tévedései és fonák helyzetei elkoptatott chablonok. Fürdőre megy egy fiatal házaspár s a féltékeny és gyanakvó asszonyka és a régibb titkait takargató férj hamar összepörölnék. Ily kedvetlen pillanatban egy kíváncsi öreg asszony kérdésére, hogy az-e a férje, kivel az imént látta?, az asszonyka bosszankodva ráhagyja, hogy az. Pedig az a testvér-bátyja. Abból, hogy ennél fogva a bátyja feleségének tartják, ered egy csomó félreértés, apró baj és villongás, míg nem kiderül a való s csozlik a zavar. Az életben, kivált ily szűk körben, sokkal hamarabb tisztába jönnének az emberek egymással; de a vígjátékírónak jelenetekre van szüksége. A néző a fiatal pár kibékülését aligha tarthatná véglegesnek, mert sem az asszonyka, sem a férj nem kaptak olyan erős leczkét, hogy gyarlóságaiktól való gyökeres kigyógyulásuk volna remélhető. Némi igazítással különben valamely kis színpad műsorába ez a darab pár estére föl volna vehető.

Jobban fáradt a dicsőségért *Az anyós* (VII. sz., „aut—aut“ jeligéjű), prózában írt, háromfelvonásos vígjáték szerzője. Bohózat, a mit nem kisebbítésére jegyzünk meg, mert szerencsés volna az a vígjátéki pályázat, mely igazi jó bohózzattal gyarapíthatná a színházak műsorát. A cím maga ijeszt, mert attól tartunk, hogy a békebontó anyósoknak vígjátékban, tárczában, adomákban izetlenségig elkoptatott példányát fogjuk látni. Ez az anya azonban rendelkezéseivel és aggodásaival csak az első felvonásban anyósodik; a többi bajt egy hirtelen kitört zivatar okozza, a mitől az anyós is csak úgy megszenved, mint a fiatal pár. Az ügyvéd, ki a sok szerencsekívánótól és a mamától sehogy sem tud kedves új nőcskéjéhez férni, a mamával és ennek tömérdék málhájával falura indul a nagybátyához, ki nászukat megünnepelni készül. De az állomásnál nem várakozik kocsis, mert a kitört zivatarban a nagybácsi maga is egy faluban rekedt s mivel e miatt szerencsétlenséget sejtene, az állomásházban várakozók és a nagybácsi házabeliek ijedt hajszába kerekednek, kutatnak, szaladoznak, míg nem kiderül, hogy nem történt más baj, mint hogy a kocsis leitta magát s nem teljesíté a kapott parancsot, mely különben elég balga intézkedés volt. Mikor már mindnyájan a vidám nászasztalhoz készülnek, az anyós előáll a tervével, hogy mivel ő is mindig szerette volna látni a Rajnát, a fiatal párral másnap szintén elmegy a nászútra. De egy kis megriadás után erről szerencsésen lebeszélük, s minthogy hamar megadja magát, a fiatal férj elragadtatva nevezi a „legjobb anyós“-nak. Bizonyos, hogy bohózati

bonyodalom szövéséhez van a szerzőnek elméssége, ötlete, leleménye, habár néhol csak erőlteti az eleveniséget. Nagyobb baj azonban, hogy nem tud magyarul. Mintha az egészet németből fordította volna hibás szórenddel és szófűzéssel. Valószínűleg németül gondolta, a mit magyarul leírt. Ilyen magyarságért idegen anyanyelvű ember kaphat elismerő bókot a magánéletben, de nem szabad ilyenekkel irodalmi műre vállalkozni. A vígjáték a gyors párbeszéd kapcsai s az elmésségek pikáns élei miatt annyira megkívánja a nyelv teljes tudását, hogy ennyire hibás kifejezések még sokkal jobban gigondolt és jelenetezett színmű értékét is tönkre tennék.

„Az ujság“ (II. sz., „tant de bruit pour une omelette“ jeligével), háromfelvonásos vígjáték. Szerzője az egyedüli, ki e pályázaton magasb vígjáték írására törekedett. Versekben írta meg kerek, egyszerű cselekvényét, az idő egységével, mert a történet reggeltől estig tart. De az egyszerűséget nem tudta érdekessé, gazdaggá tenni komikai jellemek lélektani festésével, sem dialogok művészi szövésével és fordulataival. Főszemélye egy kis királyi palota udvarmestere, kinek komikai fővonása a kevésszűsüségből eredő szolgálai ijedezés. De nem ebből ered a bonyodalom, hanem egy kaján kamarás fondorkodásából. És nem is ez a cselekvény fő-tárgya, hanem az a komoly titok, hogy a király második fia és egy szép udvarhölgy nagyon szeretik egymást, s a rang nagy különbsége útjokban áll. Különben nem törtévéen semmi a nagyon erkölesös kis udvarnál, a király unja magát, az udvarmester pedig remeg, hogy elveszíti ura kegyét, mert sohasem tud neki mulattatót mondani, mikor azt kérdi: mi ujság? Panaszaira a szép udvarhölgy azt tanácsolja neki: ha nincs ujság, találjon ki, mert a királynak az is tetszeni fog, ha igaznak hiszi. Ámde az udvarmester olyan költött történetet mond, mely a királyt felbosszantja, mert aggodalmas gyanúját, fia szerelmét, kedvetlenítő hitté érleli. A kamarás is fűti a kazánt, úgy beszélve az udvarmesterről, mint a titkos szerelmesek fondor pártfogójáról. A király megharagszik s fogságba küldi udvarmesterét is, fiát is, ki nem titkolja, hogy szereti az udvarhölgyet, kijelentve, hogy nem mond le róla soha. A királyné jó szíve és okos esze hozza rendbe a dolgot: a szerető pár összekelhet, az udvarmester, kinek nem büne, csak fogyatéka van: a rövideszűség, visszanyeri szabadságát és urának kegyét, a fondor kamarásnak pedig el kell hagynia az udvart. Az udvarmester végül fohászkodva fogadja meg, hogy sohasem ujságot többé. Ekkép minden esztanósság nélkül, böles ítélettel ér véget a cselekvény. Nem volt benne, mint a jelige hirdette, sok zaj, s a mi volt, sokkal jelentékenyebb dologért esett, mint az omelette. A kidolgozás száraz, a nyelv néhol pongyola, de a tárgy megérdemli, hogy szerzője nagyobb mügonddal bonyolítsa és mélyebb színezéssel dolgozza ki.

Gavora (a férfigyűlölő) VIII. sz., háromfelvonásos, prózában írt „szalonvigjáték“, melynek jeligéje: „Fide, vide“. A czím azt sejteti, hogy tán Donna Diana modern változatával fogunk találkozni; de Gavora, ha ócsárolja is a férfiakat, a mint kiveszszük, hamar férjhez menne, ha kérnék, csak mellékszemény, kinek a bonyodalomban kevés szerepe van. Egy barátnője, kibe beleönti a férfiak elleni gyűlöletet s a férje elleni gyanakodást, veszi át tőle a cselekvő szerepet. A gyanúból és pletykákból erős villongás, sőt párbajra hívás támad, de a mitől a gyanakodó asszony úgy megijed, hogy egy bárónő okos szavaira gyarlóságából kivetkőzik, a párbaj elmarad, s a helyett az asszony két nővérének házassága, melyet előbb ellenzett, árasztja el örömmel a házat. A Gavora rossz tanítása ekkép kudarcot vall. A vigjáték végén ő róla azt mondják, hogy „férjhez megy“; de maga állítja, hogy hajadon marad, a mi csak arra mutat, hogy a szerző nem tudott vele komikailag boldogulni s még kevésbé tudta őt a cselekvény központjává tenni. Átalában a cselekvény nem mulatságos, a motívumok nem erősek, de az alakok közt egy fiatal lány, Ágnes, valódi leányos kellemmel van rajzolva s Ugron Pista is, az ügyvéd és író, rokonszenves; összeillő pár, többet érő, mint a főalakok. A szerző jobban tud beszéltetni, mint cselekedtetni s van elméssége a dialog könnyű fűzéséhez is, de elméssége és nyelve inkább tárczaczikki, mint vigjátéki. Stíljén sok helyen látszik, hogy gyors munkához szokott. Nem egy jelenet azonban azt a reményt kelti, hogy nagyobb bele-mélyedéssel, több műgonddal jó vigjátékot is fog még írhatni.

Ugyanezt a reményt még inkább kelti a *Furcsa választás vagy a Nagyképűek* (V. sz., e Taine-től vett jeligével: „Et il se composa une physiognomie“), háromfelvonásos vigjáték. Czímnek bizonyára elég lett volna ennyi: *A nagyképű*. Mert a vigjátékban csak egy ilyen szerepel és jár pórul, a többi csak egy-két csoportos jelenésben tűnik föl s a cselekvényre lényeges befolyást nem gyakorol. Egy gazdag magánzó is be van ugyan ugratva a fontoskodó nagyképűsködésbe, de abból szerencsésen kigyógyul.

A főalak Bendeffy Sándor ügyvéd, kinek nem sok az esze és műveltsége, de fontoskodó nagyképűségével imponál a kevés-eszüeknek s pávatollaskodásával megtéveszt még értelmes embe-reket is. Pedig az esze irodavezetőjénél, Szende Károlynál van, kinek az igazságügyi reformról készített jeles emlékiratát úgy nyújtotta be, mint a maga művét, s ennek alapján a miniszterium szaktanácskozmányt hív össze. Bendeffy most azon dolgozik, hogy az ő körük e tanácskozmányba őt és Füstös gazdag ke-reskedőt válaszsza, ki ugyan nem ért a jogtudományhoz, de vágyik a kitüntetésre, mert Bendeffy, ki az ő szép leányát szeretné nőül venni, gyermekes hiúságot ébresztett benne, hogy

olyan helyre is vágyjon, a hová nem való. Mivel szolid kereskedő volt s igen okos felesége van, ki e kapaszkodásról könnyen lebeszélhetné: változása nem nagyon természetes. De az sem az, hogy Bendeffy a Füstös nővérevel, Gyászhalminéval, kinek válópörét viszi, titkos viszonyt köt, holott ez asszony, ha megharagítja, könnyen meghiúsíthatná unokahúgával kötendő házassági tervét. De annyira nem fél tőle, hogy még imposztorkodik is ellene. A válópörben ugyanis a nőre kedvező első ítélet meg van már hozva s mégis azt mondja neki, hogy ügye rosszul áll s csak Gyászhalminak mondja meg az igazat, Szendével felolvastatva előtte azt az indokolást, melyet ez készített, de a mely nem igen mutatja a Szende tollának emlegetett eszességét. Lényegesebb azonban, hogy a szaktanácskozmányba megválasztott Füstös örömeiben Bendeffynek oda ígéri lányának megkért kezét, a mire Szende, ki titokban szereti Füstös Juliskát, valamint ez is őt, felmond a nagyképű ügyvédnek. Csodálni lehet, hogy ilyen ember érdekét eddig is szolgálni tudta. Szende egyszersmind magára haragítja a lány apját, kereken megmondva neki, hogy nem a szaktanácskozmányba való. Mindamellett a lány végre is az övé lesz, mert az okos anya melette van s a lány fítestvére, egy kis alaptalan neheztelés eloszlása után, szintén a Szende malmára hajtja a vizet. Füstös is meggyőződik arról, hogy Bendeffy üres, léha, a más pávatollával pompázó ficzko, s midőn Csongorádi kir. tanácsos Szende Károly részére megkéri a lányt, azonnal beleegyezik e frigybe. Különben is Szendére úgys sütni kezd a nap: a miniszterium nyilvános köszönetet mondott neki emlékiratáért s Bendeffy helyett őt nevezte ki a szaktanácskozmány jegyzőjének. Gyászhalminé is elfordul a hűtelen ügyvédtől s kibékül a férjével.

A bizottság e pályaművet, ha egészében nem is tarthatta nagyobb dicsérettel kiemelendő vígjátéknak, de azt elismerte, hogy részleteiben mutatkozik biztató írói képesség, melytől a vígjáték terén idővel sikerült termék is telhetik, ha a komikai ér megerősül s mélyebbé válik benne s tollát nagyobb műgond fogja vezetni, hogy alakjait biztosabban rajzolja, jeleneteit egyenletesbökké, stíljét pedig elejétől végig összhangzatosabbá tegye. Előttünk levő művében ész több van, mint költészet; de az ész sem bírta természetes és erős motívumok kitalálására vezetni. Tolla nem egy jelenetben élénken szötte a párbeszédet, de csakhamar alább hanyatlott, úgy hogy elmés és száraz jelenetek váltogatják egymást. S elméssége is inkább tárczaczikki fürgeség, mint vígjátéki, mélyebben jellemző komikai erő. Okos személyeit elég rokonszenvesen állítja elénk, de a komikai jellegűeket erőlteti, torzítja és nem bírja elég mulatságosakká tenni. Főszemélye pedig ellenszenves s e miatt az egész cselekvény hatása nagyon megcsorbul.

Íme az aránylag legtöbb figyelmet ébresztett pályaműnek is ily lényegesek a hibái és hiányai.

A bíráló bizottság, mely az Akadémia elé indokolt jelentést tartozik terjeszteni, abban állapodott meg, hogy a művek ismeretése mellözze a szerzők elleni élesebb hangot. Végre is gyöngé, fogyatékos színművet írni nem bűn, legfőlebb csak baleset. S a bíráló bizottság sem tekintheti magát büntető bíróságnak, mely ha nem menthet föl, sújtó ítéletet kénytelen hozni. Nyilvánosságra nem került művekről lévén szó, melyek az ízlésnek még nem árthattak, inkább helyén van a művekre vonatkozó nyugodt vélemény-mondás, mint a szerzőket elriasztó ítélet kemény hangja.

A végpontban ezúttal könnyű volt az egyértelmű megállapodás.

Mivel a Karátsonyi-pályázat jutalmában az állandó érvényű ügyszabály csak olyan pályaművet enged részesíteni, mely „drámai, színi és nyelvi tekintetben becses“ s mivel ilyen mű a múlt évi pályázat termékei közt nincsen: a bizottság arra kéri általam a mélyen tisztelt Akadémiát, hogy a kitűzött pályadíjat ne adja ki.

Szent-Ágoston Reguláinak magyar fordítása Bánffy (Coelius) Gergelytől 1537-ből.

I.

(Kivonat *Dézsai Lajos* február 28-án bemutatott dolgozatából.)

Coelius Gregorius is azon íróink közé tartozik, kiknek neve egykor messze túllépte a haza határait. Szegedi Kis István egyik latin theologiai munkáját külföldi tudósok Kálvin Institutiója mellé állították s még a XVII. században is egy széles irodalmi tájékozottságú külföldi tudós az ő művét ajánlotta annak, a ki a szentháromság dogmáját megérteni akarja, vagy nem tudja, mit feleljen az antitrinitáriusoknak (a kiadatlan levél eredetije a stuttgarti kir. könyvtárban); Zsámbokiról a zürichi Gesner Konrád azt mondja, hogy megérdemelné, hogy a legnagyobb fejedelmekkel hasonlítsák össze: Temesvári Pelbárt munkái nemcsak a XVI. század elején voltak a hagenai, straszburgi és lyoni könyvesboltok legkeresettebb árucikkei, hanem egy protestáns theologus még száz év múlva is kedvvel veti össze a különböző kiadásokat, ráolvas belőle a jezsuitákra, a kik egynémely kiadással szemben censurát alkalmaztak, kiírt részleteket küldött egy külföldi tudósnak, megemlítve, hogy a szász választó is szívesen elolvasta Temesvári munkájának azt a részét, melyet Camerarius Lajos, cseh királyi követ közölt vele. (Az 1624-ben írt névtelen levél eredetije a göttingai egyetem

könyvtárában.) A mint a korszellem, mely műveiket létrehozta s népszerűekké tette, megváltozott, hírnevök is alábbszállott ugyan, s műveik — hogy Taine kifejezésével éljünk — nem foglalnak helyet az örök irodalomtörténetben, de egykori általános elterjedtségük s népszerűségük mindig nemzetünk dicsőségére szolgáland. Ilyen magasztalt író volt korában *Gregorius Coelius Pannonius* is.

Gergely pálos barát életéről keveset tudunk, nem sokkal többet, mint a mit művei előszavában maga mond el. Még családi nevééről sincsenek kétségtelen adataink, csupán egy plausibilis combinatio, mely Horányitól származik. Ez említi, hogy a Hess-féle budai krónika egy példányában egy XVI. századi, valószínűleg Oláh Miklós esztergomi érsektől származó kézirati följegyzésben azt az adatot találta, hogy János, a mohácsi ütközetben elesett Péter verőczei főispán fia nádorrá választatott, Gergely nevű testvére pedig a Monte-Coeliön a magyar szerzetesek főnöke lett s mint író is működött. Elmondja azután, hogy rákeresve a nádorok névsorában, úgy találta, hogy e följegyzés első része alsó-lendvai Bánffy Jánosra, Verőczemegye főispánjára illik, a ki Szapolyai János alatt 1530-ban csakugyan nádori méltóságot viselt; második része pedig Gergely pálos barátira, a ki egy ideig Magyarországon működött, később pedig Rómában, a Coelius-hegyen, a Szent-Istvánról nevezett monostor perjele lett. A Bánffy Jánosra vonatkozó adatok részben helyesek ugyan, a mennyiben egy Bánffy Jánost, de nem a Péter, hanem a Miklós fiát (Nagy I.: Magy. csal. I. 160. l.) Szapolyai pártja Báthory István helyébe csakugyan nádorrá tett; de neki Gergely nevű testvérét eddig nem ismertünk, sem nevével sehol nem találkoztunk. Bár másfelől azt is meg kell engednünk, hogy mint annyi más régi magyar családnak, úgy ennek genealogiája is koránt sincsen még annyira tisztázva, hogy ezt teljességgel kizártnak kellene tekintenünk.

Az alsó-lendvai Bánffy-családról az Érdy-codex írója is úgy szól, mint a melynek nagy érdemei vannak a pálos-renddel szemben: „Az magyary Nagyssagus wrak — írja — nagy sok helyen ez orzaag zerttezerent kylemb kylemb nemes zent kalastromokat rakattanak es ez vylaghy yozaggal megayandekozaak, thwdnyayllyk reeghy laos kyral Buda felöt zent paalt, . . . az nagy Banffyak zent peterth Somogyban, ky mynd ew ydwesseege zerent mynt akartaak és tehettek wr istennek dycheeretyre es zent paal ewsewnknek erek emleközetyre . . .“ (Nyelvemléktár V. 463. l.): még nagyobb érdeme a renddel szemben, ha egy tehetőséges ifjú sarját neki ajánlotta föl a hazának, a rendnek és családnak egyaránt dicsőségére.

Mikor és hol született, vagy mikor lépett a pálosok rendébe Bánffy Gergely, arról sincsenek adataink. Az első életjelt magáról 1537-ben megjelent munkájával adta, melyről alább szólunk.

Legnagyobb munkája: *Collectanea in sacram Apocalypsin d. Ioannis apostoli. . . . Nunc primum typis excusum. Coelio Pannonio, in diuinis literis viro eruditiss. authore. Venetiis. In Officina ad signum Agnus Dei. M. D. XLVII. Cum Privilegio Summi Pontificis, illustrissimique Senatus Veneti. Per annos XV.* 8r. (Szabó-Hellebrant: R. M. K. 372. sz.) E műnek Horányi és utána többen három korábbi (Róma 1500., 1510. és Páris 1541.) kiadását említik, de ha nem volna is a címclapon világosan jelölve, hogy ez az első kiadás, nehezen tudnók e korábbiakat beilleszteni írónk működésébe. (V. ö. Katona, Hist. crit. XXIII, 870.; Graesse, Trésor II. 210.) Második kiadása: Páris, 1571. (Szabó-Hellebrant 609.). Egy újabb kiadása Szelepcsényi György esztergomi érseknek ajánlva, 1682-ben Nagyszombatban jelent meg. A mult században Török Márton pálos barát magyarrá is lefordította: „Az Úr Jesus Kristus szerelmese szent János apostol és evangyeliista szentséges jelenésének fejtegetése. Melylyet mind a régiebbek, mind az utóbbiak tiszta írásaiból deák nyelven összezsedegetvén, hajdant világosságra adott tisztelendő Pannoniai Gergely, első Remete Szent Pál szerzete-béli pap, Romában a Tzélius hegyén volt Szent István monostorának néhai elől-járója . . .” czímen. de e fordítás nyomtatásban sohasem jelent meg; kézírata a kir. m tudományegyetem könyvtárában van. E mű czíméből kitünik, hogy szerzője 1547-ben májusban, mikor ezt nyomtatták, már nem volt életben; Horányi szerint 1545-ben halt el. (V. ö. Katona id. h.)

Másik posthumus munkáját, melynek czíme: *Commentaria in Cantica Canticorum Salamonis* 1681-ben Bécsben adta ki a pálos-rend, Szelepcsényinek ajánlva.

De ha hírnevét e műveinek köszönhetette, nekünk sokkal becsesebb s bennünket közelebbről érdekel egy kisebb munkája, melyet *magyar rendtársai lelki szükségének kielégítésére* írt s adott ki 1537-ben Velenczében. Ennek czíme: „ANNOTATIO-[N] [ES IN R]EGULAM [DIVI AVG[USTINI] Episcopi, hungarico ser[mone] luculentissime donatam, in gra[m] tiam fratrum ere[m] m[ita]ri ordinis [Santi Pauli] primi ere[m] m[ite].“ Kolophonja: Venetis per Ioannem Patauinum & Venturinum Roffinellis. MDXXXVII. Alakja az ívjelzés szerint kis 8-rét, A—N = 104 számozatlan levél.

Egyetlen eddig ismert példánya a csiki ferenczrendi zárdában van, hallhatatlan érdemű bibliografusunk, Szabó Károly fedezte itt fel s czímét ő közölte először a Magyar Könyv-Szemle 1879. évi folyama 181. lapján. E példányból közbül három levél ($E_8 + M_1 + M_8$ tehát nem kettő, mint Szabó K. közölte) hiányzik s a címclap és utolsó levél csonkán vannak meg.

Azon ok miatt, hogy Szent-Ágoston reguláit több szerzet-

rend erkölcsi és fegyelmi szabályozó alapul elfogadta, e rövid és tömör intelmeknek már korán számos magyarázása és fejtegetése jött létre. E magyarázók között kiválóbb tekintélyre tettek szert a XII. században élt *Ugo de Sancto Victore* s a XIII. században működött *Umbertus*, kiknek magyarázatait még a XVI. században is kiadták.

Bánffy Gergely — mint maga mondja e műve előszavában — Bálint vikárius generalis ösztönzésére fogott hozzá a magyarázáshoz s Pesti Gáspár generalis perjel buzdítására határozta el magát a kinyomtatásra, a ki maga is író volt, s „*Sermones exhortatorii*“ című művét 1531-ben Krakkóban ki is nyomatta. (Szabó-Hellebrant 291. sz.) Egy ideig — mint írja — szerénységből vonakodott a kiadástól, mivel nem tartotta arra érdemesnek, s az idő alatt, míg *Velenczében működött*, egy félévnél tovább halogatta, míg végre rászánta magát a kinyomtatásra.

Művét, hálából a buzdításért és jóakarató bátorításért, rendfőnökének, Pesti Gáspárnak ajánlotta. Az ajánlás kelte *Velencze, 1537. márczius 11.* Ajánló levele kezdetén *Frater Gregorius Pannonius*-nak nevezi magát, tehát úgy látszik, a *Coelius* nevet ő maga nem használta, vagy később kapta, talán azután, hogy a Monte-Coeliön a Szent-Istvánról nevezett monostor perjele lett. (V. ö. e név magyarázatáról: Eggerer, *Fragmen panis* 302. Horányi szerint Cornelius a Lapide jezsuita atya nevezte el Coeliusnak, de az Apocalypsis magyarázása címlapján már neve után ott áll a „Coelius“ jelző, Cornelius a Lapide pedig jóval később élt.)

A mű beosztása: Előbb közli az egyes erkölcsi szabályokat, magyar fordítással együtt, nyomban követi mindeniket külön-külön a bő, 2—3 lapra terjedő magyarázat.

Ugyanazon célra szolgált ez is, mint a *Vitkovics*-codexben levő „*Szerzeteseknek Regulaia*“ (Nyelveml. VII. 289—314.), mint a *Teleki*-codexben levő „*Harmad zerzedbely hugoknak regulaya zent Bonauentura atyanknak mondasa zerent*“ (Nyelveml. XII. 400—401.), vagy ugyanott a „*Minden szerzeteseknek regulaia és elete*“ stb. (401—403. V. ö. III. 335—352: *Virginia*-codex; VIII. 103—104.; IX. 136. kk. (Érsekujvári-c.) stb.) Ezen rokonai közé beilleszthető nemcsak céljánál és tárgyánál fogva, hanem nyelvére nézve is: *első nyomtatott képviselője ezen egyházirodatlmi termékeknek*, melyek e korban dúsan sarjztak s mondhatni csak töredékekben maradtak ránk, emlékéül az ezen korbelt zárdák magyar szellemének.

Magyar nyelvi anyagát sem a Nyelvtörténeti Szótárban, sem másutt nem használták még föl. Mint fordítás érdekes a fordító azon törekvésénél fogva, hogy tömören és szó szerinti való hűség-gel igyekszik az eredetit átültetni, a mely igyekezete sokszor nem sikerül neki s ha igen, akkor is inkább a magyarosságt rovására. Az eredetihez való szoros ragaszkodás magyarázza meg a szenvedő

igéalak folytonos használatát is. Mindjárt az első szabályban: *Zerelmes atiamfiái mindeneknek eleve zzerettefsek is/en, annakutāna barátunk. Mert eket parancholatok vānak fekeppē nekeunk adatuan 2. sz. Ezek azért kiket parancholunk, hogh megtarchatok monoforba helhezettek. Eleztek amyertis egyeue vattok gyelekezuē, hogh egh akarattal lakiiatok ištēnek hazaba, esle giē nektek egh lelketek vr is/enbe.*

Nyelvi sajátosságai közül itt például csak néhánynak fölemlítésére szorítkozunk. A mozzanatos és műveltető cselekvést kifejező *ít* képzője itt még *ijt* alakban fordul elő: *meggiogieiūt, kezereiūt, eligazeitūs, enyheychetek*; a *nyi* képzővel meg *ne* alakban szerepel ezekben: *mene, menere, mineuel incab, anneuel tebet; pedig* felváltva hol *kedig*, hol *kedeg* vagy *kedeeg* alakban jön elő. Egyes szavak alakjának megállapítását az orthografia ingadozása igen megnehezíti; az *ü-t* *iv*-vel, *ev*-vel, *uv*-vel felváltva jelöli: *zivkseeg* mellett *zerkseeg, beun* mellett *bin* is előfordul; a *kivül* névutóval névrág nélkül képez határozót: *ebed hora kiuel* stb.

Nyelve ódonságának és orthografiai sajátosságainak feltüntetése végett álljon itt még a következő példa: *Es nem kell mindennek azt keuanni a mit enahantul latnak tebedet venni, mert ezt nem azért tezik veleik hog euiket inkább tisztelneek, de miért nē lehet egiē benne, azértis irgulmassū elzenuettetnek: hog ne tertenieek az vtalatos rizza-dagoffak ti kezettetek imebbeel, mikoron a gazdagok a monoforba, minere tehetik, leznek rabotaffa, oth a zegeniek lennened magok giengeltetei.* (= Nec debent velle omnes, quod paucos vident amplius, non quia honorantur, sed quia tolerantur accipere. Ne contingat detestanda perversitas, ut in monasterio, ubi quantum possunt, fiunt divites laboriosi, fiant pauperes delicati.) A mű végén közölt esküforma a miatt is érdekes, mert a fordító a magyar szövegbe oly szót csúsztatott be, melynek némi életrajzi vonatkozása is van: „*En frater N. tezek vallafth: — így hangzik ez a magyar szöveg — es fogadok engedelmeffēget, a mindenható ištēnek: es bodosz ziz Marianak es mindzeteknek: es neked frater G. zent Lerinchi Vicariofnak, Generalis effeunk keppebe: es eu vtana valo generalifoknak keppebe: elne tulaidonelkül: es tiztuffagba: zent Agoston pīpek regulaia zerent: mind halalomigh.*“ A latin szövegben hire-hamva sines a szentlőrinczi vicariosnak..

Irodalomtörténeti szempontból azért is becses e kis mű, mert első magyar nyomtatványaink közé tartozik és mert ez az első, Velenczében nyomtatott magyar szöveg. A magyar költéségen vagy magyar megrendelésre itt évről-évre nyomtatott Breviariumok és Missalék mellett jól esik látnunk e szerény kis magyar munkát: vajha a szerencsés véletlen módunkba ejtené, hogy hasonló esetről szólhatnánk Nürnbergben is, hol egy Missalén kívül állítólag 1484-ben a szent jobb kézről szóló éneket is kinyomtatták!

II.

(*Szilády Áron* r. tag előterjesztése, melylyel a föntebbi dolgozatot bemutatta.)

Bánffy Gergely műve, Szent-Ágoston reguláinak magyar fordítása, régi magyar codexeink tartalmának kiegészítő része gyanánt tekinthető. Ezek közül ugyanis tizben vagy tizenegyben találunk ily regulákat magyarul, de Sz.-Ágoston reguláinak fordításával egyikben sem találkozunk. A Virginia-c. Hieronymuséit, a Horvát-c. Bernátéit, a Veszprémi-, Teleki-, Debreczeni-, Lobkovicz-c. Bonaventuráéit fordítja; a Vitkovics-c. és az ennek részét tevő Miskolczi-töredék szabad átdolgozásnak látszik; az Érsekújvári-, Winkler-codex és a Példákkönyve némi részben egyező szöveget tartottak fenn; de Sz.-Ágoston reguláitól mindannyi különbözik.

Ezenfelül azért is valóságos nyereségnek mondható Bánffy Gergely fordítása, mert bár a szóhoz tapadó hűség miatt nem menekülhet is mindig a latinismus nyűgétől, az eredetinek sententiosus lapidaris jelzővel illethető tömörségét, azt lehet mondani, valamennyi codexünkbeli regula-fordítónál tisztább magyarsággal, hivebben s erre való határozott törekvéssel tünteti elő. Tud is, akár is anyanyelvével úgy bánni, hogy ez is, meg az ő munkája is becsületet valljon. Pesthy Gábor mellé állítható, a ki vele egy időben szintén mindig kereste s legtöbbször meg is találta nyelvünk azon korbeli irodalmi fejlettségéhez képest a kellő kifejezést, míg Bánffy láthatólag arra törekszik, hogy azt sohase vétse el. Vajha többet írt, vagy csak fordított volna is magyarra és magyarul! Ennek az egyetlen példányban fenmaradt művének kiadása — bár a magyar szöveg az egésznek kisebb részét alkotja — mulhatatlanul kívánatos.

Ez a szöveg nemcsak arról győzi meg az olvasót, hogy Bánffy Gergelynél abban a korban aligha írt valaki szabatosabban magyarul, hanem arról is, hogy szerzete szelleméhez hiven anyanyelvét irodalmilag is igyekezett művelni. Az a magyar nyelvű szerzetesi esküforma meg azt is, hogy a magyar paulinus magyarul, anyanyelvén tett fogadalmat a szerzetbe léptekor. Szerzetének tagjai bizonyosan megérhették volna a latin nyelvű regulákkal is, Bánffy azonban szükségesnek tartotta azokat magyarra fordítani, s ezzel mind saját lelkületéről bizonyosságot tett, mind szerzetének tagjaiban táplálta az anyanyelvhez való ragaszkodást. Méltó tagja volt e magyar rendnek, méltó sarja annak az alsó-lendvai Bánffy nemzetségnek, a mely már a XII. században oly kiténő embert nevelt a hazának, mint Bánffy Lukács, a ki ama század közepén Gualterus Majusnak, a középkor e szellemes írójának s nevezetes költőjének volt tanulótársa a párisi egyetemen s 1156-ban egri

püspökké 1158-ban pedig esztergomi érsekké lett. III. és IV. Istvánnak és III. Bélának megkoronázásával biztosítván a királykoronázási jogot az esztergomi érseki székeknek s 1178-ban történt halála után a boldogok sorába emeltetett. Gergely tudomásunk szerint a XVI. században mint író elsőnek mondható azok közt az irodalompártoló családtagok között, kik széles kiterjedésű birtokaik nagyságához mérten maecenáskodtak a nemzeti irodalom körül. A kiknek udvarában írta meg Ráskay Gáspár Vitéz Franciscóját, Töke Ferensz Szigetvár ostromáról és Spira Ferenczről szóló énekét, Erdéli vagy Szent Gratianus Máté néhány s Szuhodoli András a maga ránk maradt egy énekét. A kik Kulesár Györgynek nemcsak hallgatták, hanem közrebocsátani is segítették lelki tanítását stb. stb.

A Bánfiak érdemeire megillető elismerés mellett köszönettel s hála kifejezésével tekinthetünk a csiksomlyói sz. Ferenczrendi zárda felé is, hol Bánfi ismertetett művének egyetlen példánya annyi sok becses irodalmi kincsünkkel együtt megőriztetett s jó részben abban a zárdában nyomtatott. Néhai Szabó Károly emlégetése után még mindig hiunnunk kell, hogy az ottani könyvtárban több is lappang, mint a mennyi ezideig előkerült. Ő ugyanis gyakran mondta, hogy ama könyvtárban hártýára írott szerkönyvek márgóin régi magyar följegyzéseket látott, a miket nem volt ideje lemásolni. A t. Akadémia bizonyynyal fog találni útát és módot arra, hogy ez a biztató reménység minél előbb nyelvünk s irodalmunk nyereségévé váljék!

Kurai László budai prépost, a könyvnyomtatás meghonosítója Magyarországban.

(Kivonat *Fraknoi Vilmos* ig. és r. tag ápr. 4-én bemutatott értekezéséből.)

Jogosult büszkeséggel szoktuk hirdetni, a magyar nemzet kifejlett kulturai érzékének bizonyítékául azt, hogy a könyvnyomtatás meghonosításában hazánk Angliát, Spanyolországot, Ausztriát, Lengyelországot több esztendővel megelőzte Ekkorig az volt az általános nézet, hogy ezt a dicsőségünket Geréb Lászlónak, Mátyás király unokaöccsének köszönjük, mert ő lett volna az, ki mint budai prépost Hess András nyomdászt Olaszországból meghívta, Budán megtelepítette, általa a budai krónikát kinyomatta, a mely 1473-ban az ő hozzá intézett ajánlólevéllel látott volna napvilágot. Azonban Geréb László sohasem volt budai prépost; a budai krónika élén álló ajánlólevél nem ő hozzá van intézve.

Mult századbeli történetíróink a rendelkezésükre álló okiratokban 1468—1475 között László budai prépostot, 1476-tól pedig Geréb László erdélyi püspököt találván, ebből a két tényből azt az önkényes következtetést vonták le, hogy budai prépostból lett Geréb László erdélyi főpappá, s így a budai krónika ajánlólevelének László prépostja Geréb Lászlóval azonos. Ezen combinatio alapossága iránt ekkorig kétség nem merült föl. Ennek alaptalansága felül e sorok íróját is csak imént a levéltári kutatások véletlen szerencséje világosította föl.

Nem rég magára vonta figyelmét a vatikáni levéltárban négy kérvény, melyeket 1470-ben László prépost, mint Mátyás királynak Rómába küldött követe, II. Pál pápához intézett. Míg háromnak élén csak keresztnévét használja, ehhez a negyedikben családi nevét is hozzácsatolja: Ladislaus de Kara; *Kurai Lászlónak* nevezi magát. Miután pedig további nyomozásai folyamán kiderült, hogy a vatikáni levéltárban II. Pál egyik brévejében, a krakkói Czartoryski-könyvtár és a pozsonyi káptalani levéltár egy-egy oklevelében 1469 -- 1473 között László budai prépost Karainak nevezetik, nem merülhetett föl kétség az iránt, hogy abban az időben, mikor Hess András a budai krónikát nyomatta, Kurai László volt a budai prépost. E tény constatálása arra készítette ez értekezés íróját, hogy politikai és culturali történetünk ezen ekkorig homályban lappangó nevezetes alakjára világosságot deríteni igyekezzék.

A Kurai család a somogy megyei ma is fennálló Kara helységtől kölcsönözte nevét, és több tagja már XIII. századbeli oklevelekben előfordul.

Kurai László a bécsi egyetemen nyert tudományos kiképzést; 1455-ben iktatta nevét az egyetem magyar natiójának anyakönyvébe.

Mikor vele a közélet terén először találkozunk, 1468 elején, már előkelő állást foglalt el: királyi titkár és budai prépost volt. Brassó város számadásaiból tudjuk, hogy a város polgármestere, mikor az 5000 frtnyi adót a Medgyesen időző királynak meghozta, ezen összeget László prépost kezeihez szolgáltatatta át, s neki ajándékul ezüstserleggel kedveskedett. Kevéssel utóbb Kurai alcancellárrá mozdíttatott elő, és 1470 őszén fontos megbízással küldetett Rómába, hol sikerült neki II. Pál pápa erkölcsi és pénzbeli támogatását Mátyás csehországi vállalata számára kieszközölni.

Az örök városban tartózkodása alatt, mint az újdonság varázsától környezett nevezetes látványosságot, kereste föl a Massimo-palatóban három év előtt német mesterektől fölállított nyomdát. Természetszerűen fölébredett itt lelkében az az óhajtas, hogy a tudományos művelődés ezen jelentékeny segédeszközét

hazája se nélkülözze tovább. A nyomda német munkásainak egyikevel, Hess Andrással egyezsége lépett, a költségek fedezését magára vállalta.

Hess azonnal útra kelt és Budán, valószínűleg az ó-budai prépostság egyik épületében, hozzálátott a műhely berendezéséhez. Mikor ezzel elkészült, rá és pártfogójára nagy csalódás várakozott. Arra számíthattak, hogy a király és a főpapok vetélkedve fogják megrendeléseikkel a nyomdát elhalmozni. Ez nem következett be. Mátyás a könyvnyomtatás iránt nem érdeklődött. Ezen közönyösségében osztoztak korának többi fejedelmi és főrangú könyvgyűjtői, kik a fényesen kiállított drága hártycodexekben gyönyörködtek, ellenben a nyomda egyszerűbb termékeit, melyeket könnyen, olcsón lehetett megszerezni, lenézték.

Egyébiránt az időpont, a mikor a budai nyomda föllállítatott, a lehető legkedvezőtlenebb volt. Az 1471-ik év nyarára esik a Vitéz János primás és Czezmicei János pécsi püspök által szervezett összeesküvés, melynek ők, kik leginkább lettek volna hivatva a nyomdát foglalkoztatni, áldozatul estek. Így történt, hogy Hess András — mint maga panaszolja — „nem kevés ideig foglalkozás nélkül maradt“.

Végre, miután megrendelésekre hiába várakozott, maga, saját kockázatával vállalkozott munkára. Főrangú maccenasok hiányában a nagyközönséghez fordult. Olyan könyvet kívánt nyomtatni, mely vevőkre számíthatott. A német nyomdász éles szeme fülismerte a magyarok kivételes kegyeletét és érdeklődését nemzetök multja iránt. Arra határozta el magát, hogy a magyar nemzet történetét boesátja közre.

„Azt hiszem — írja ő maga — hogy ezzel minden magyar embernek kedves és örömdetes munkát végzek.“

A könyvet, melynek nyomását 1473. június 5-én fejezte be, pártfogójához intézett ajánlólevéllel látta el, melyben kiemeli, hogy „a te kegyes meghívásodra — úgymond — jöttem a dicső Magyarországba“. És így szól: „Mikor a fölött elmélkedtem, hogy fáradozásaimnak ezen első eredményét kinek ajánljam, mást nem találtam, mint téged, tisztelt uram. Néked ugyanis nagy érdemeid vannak személyem körül, és a munkát, a melyre vállalkoztam, nélküled sem megkezdenem, sem befejeznem nem lett volna lehetséges . . . Ha később talán nagyobb könyveket nyomtatunk, ezeket is a te dicső nevednek fogjuk ajánlani“.

Ezen szándékát nem valósíthatta meg. Nagyobb könyvet nem nyomtatott. Sajtójának csak két apró termékét ismerjük, melyek ajánlólevél nélkül jelentek meg. Ezzel nyomdája rövid munkásságának vége szakad és ő nyom nélkül eltűnik.

Valószínűleg a budai krónikával tett kísérlete balul ütött ki, tétlenül élni pedig idegen földön nem akart. Ajánlólevelében

két jellemző vonás tűnik föl: az ideális felfogás a könyvnyomatásról és a humanisták emelygös hizelgéseitől elütő, komoly, mondhatnók, méltóságteljes hang, melylyel pártfogója iránt háláját tolmácsolja. Ilyen ember nem szánja el magát arra, hogy a kegyelem kenyerén élésködjék.

Azonban a budai nyomdának rövid működés után bekövetkezett enyészete Karai László érdemét nem csökkenti; sőt talán fokozza még dicsőségét. Azt látszik elárulni, hogy az általános közönyösség közepett ő volt az egyetlen, ki belátta annak fontosságát és szükségességét, hogy Magyarországnak nyomdája legyen.

A mi az ő életpályáját illeti, kevéssel a budai krónika megjelenése után, „a királyi személyes jelenlét törvényszéki helytartójává“, vagyis királyi személynökké neveztetett ki, és ezen magas birói állásban szolgált királyának és hazájának. Püspöki székre nem emeltetett. Valószínű, hogy ő maga vonakodott magasabb egyházi méltóságot foglalni el, és így az ő óhajtása teljesült azzal, hogy a budai prépostságban fejezte be (1485-ben) életét.

Azonban kivételes szerencsétlenség érte holta után emlékeztét. A hírnév, a mit a sajtó, mint nagylelkű pártfogójának, neki óhajtott biztosítani, másra szállott jogtalan örökség gyanánt; míg az ő emléke négy századig tartó feledés homályába merült el.

Most már az a dicsőség, a mi a hazai műveltség történet lapjain eddig Geréb László nevét környezte, Karai László nevére fog többé el nem halványuló fényt árasztani.

A kísérleti chemia elemei.

(Bemutatta *Than Károly* rt. a márczius 14-iki ülésen.)

E mű I-ső kötetének első könyvét, mely az általános chemiát tárgyalja, már a múlt év január 18-iki ülésen bemutatta a szerző, most csak a teljesség kedvéért ismerteti meg röviden ennek is a főbb tartalmát. Az első könyv a bevezetés után az I-ső fejezetben a fontosabb physikai alapfogalmakat ismerteti, a II-ik fejezetben az általános energetikát kiváló részletességgel, világosan és érthetően fejti ki. Az elméleti fejtegetésekben a megértés könnyítése végett szerző, egyes esetekben eszményi kísérletek leírását alkalmazza. A levezetésekben lehetőleg az elemi mennyiségtanra szorítkozik, a hol pedig elkerülhetetlen a differenciál- és integrálszámítás, ennek legegyszerűbb műveleteit csillag alatti jegyzetekben iparkodik a kevésbbé járatosakkal megértetni.

Ezen még a bevezetést kiegészítő fejezetek után az első könyv szorosabb értelemben vett tartalma két részre oszlik.

Az első rész *A testek kémiai szerkezete* címen a kémiai szerkezet törvényeit nyolcz fejezetben tárgyalja. A III-ik fejezetben igen tanulságos, nagyjából egyszerű és eredeti kísérletek alapján, minden hypothesis mellőzésével, tisztán tapasztalati úton vezeti le a kémiai összetétel (stöchiometria) törvényeit és a vele kapcsolatos fogalmakat. A IV-ik fejezetben az előbbtől teljesen különválasztva ismerteti az atom- és molekulahypothesist, melyek segítségével a kémiai összetétel törvényeit elméleti alapon magyarázza meg. Az V-ik fejezet az elegyeknek és keverékeknek van szánva. A VI-ik fejezet, „Az alkatrészekről“ címen, az alkatrész és gyök fogalmát fejtegeti és az alkatrész megmaradásának törvényét állapítja meg. A VII-ik fejezet terjedelmesen foglalkozik, mindig kísérleti alapon, az egyenérték és a vegyérték fogalmával, és ezeket didaktikai szempontból nagy ügyességgel értekesíti. A VIII-ik fejezet a „gyökök kémiai jellemének“ van szánva. A IX-ik fejezet kísérleti alapon ismerteti azon módszereket, melyek a testek kémiai szerkezetének megállapítására szolgálnak, és kifejti a szerkezeti képleteknek valódi jelentőségét. A X-ik fejezet „A chemia systematikája“ címmel a periodusos rendszer lényegét ismerteti és ez alapon kifejti a vegyületeknek közös kémiai sajátságaik szerint való osztályozását. A kezdőre való tekintettel, e fejezetek mind érthető modorban, de az eddigi hasonló könyvektől eltérőleg, részletesen és szabatosabban vannak megírva.

Az első könyv második része *„A testek kémiai átváltozásai“* foglalkozik. Előbb a XI-ik fejezetben a kémiai átváltozások egyes alakjait és az átváltozás tapasztalati szabályait és feltételeit megismertetvén, a XII-ik fejezetben áttér a thermochemiára, ezt előbb tisztán tapasztalati alapon fejti ki, azután energetikai alapon értelmezi. A XIII-ik fejezet elektrochemia címen főképen az electrolysis törvényeit és azután az elektrolitikus dissociatiót ismerteti. A XIV-ik fejezet címe: „A chemia mechanikai elemei“. Itt általános alakban vannak a tömeghatás, a reactio-sebesség és a kémiai egyensúly törvényei kifejtve. Ezzel kapcsolatban a reactio-képesség fogalmát és a reactiók teljességének feltételeit fejtegeti. Végül a XV-ik fejezet a kémiai mechanika törvényeinek energetikai megokolásával foglalkozik, továbbá ez alapon modern értelemben megállapítja a kémiai rokonság fogalmát és jelentőségét. Az első könyv befejezését képezi a XVI-ik fejezetben a chemia történetének vázlata és a XVII-ik fejezetben a kémiai szakirodalom áttekintése és használatának módja.

Az I-ső kötet most megjelent második könyve, mint az általános chemia kiegészítő részét „Az elemi testek leírását“ tartalmazza.

A bevezetésben szerző az elemeket chemiai hasonlóságuk és különbségeik alapján két nagy részre, a *fémekre* és a *nemfémekre* választja szét. E két részen belül az elemeket öt nagyobb osztályra és 22 kisebb csoportra osztja be. Függelék-képen az ismeretlen jellemű két új elem, a helium és az argon, az utóbbiról elnevezett 23-ik csoportba van állítva.

A beosztás alapját a periodusos rendszer képezi, a 476-ik lapon kifejtett lényeges módosításokkal. Ezek hivatva vannak arra, hogy elhárítsák azon didaktikai nehézségeket, melyek a periodusos rendszernek változatlan alkalmazásával járnak. E czélra szerző az elemi gyökök isomeriájának fogalmával törekszik a nehézségeket elhárítani és kimutatja, hogy némely elemnek egyes isomeralakjait teljes joggal külön osztályokba lehet és kell sorozni.

A fémek első osztályába tartoznak a chemiai értelemben vett *valódi fémek*. Ez elemek vegyértéke többnyire állandó, ezért vegyületeik egyszerűbbek. Legjellemzőbb vegyületeikben, a sókban pozitív alkatrészek; mint elemi gyökök mindig kationok. Ide tartoznak a legnagyobb potentialú fémek. Amphidvegyületeik bázisok; haloid-sóik és amphid-sóik állandóak, mind jó elektrolytok. Vegyületeik többnyire szintelenek.

A fémek második osztályába foglalt *platinoid-fémek* változó vegyértékűek. Kisebb vegyértékű alakjukban egyszerű kationokat képeznek, potentialjuk kisebb, mint a valódi fémeké. Igen állandó halogen-sóikban a savmaradék alkatrészei; fémammin-vegyületeket alkotnak. Vegyületeik többnyire színesek.

A nemfémeknek az *oxigenoidok osztályába* tartozó csoportjai, a chlorcsoport és az oxygencsoport. Kisebb vegyértékű alakjukban, mint haloidok, illetőleg amphidok, a legnegatívabb elemi gyökök; a savmaradékoknak ezek az elemek kölcsönzik a negatív jellemet és elemi anionokat is alkothatnak. Nagyobb vegyértékű alakjukban, magukkal az amphidokkal vegyülve, a savmaradékok alkatrészei; tehát ez alakjukban a metalloidokhoz sorozandók.

A negyedik osztályt képezik a *metalloidok*, mely elnevezés az eddiginél korlátozottabb jelentőségű. Az oxygenoidokkal vegyülve, kivált nagyobb vegyértékű alakjukban mindig a savmaradékok alkatrészei; kivéve a nagy atomsúlyú tagokat, melyek kisebb vegyértékű alakjukban (U^{IV} , Bi^{III} , Sn^{II}) fémtermészetűek és az átmenetet közvetítik a fémekhez. Alkyllokkal igen pozitív összetett kationokat képeznek, de fémamoninvegyületeik nincsenek.

Az ötödik osztályban a *szén* egymaga van. Ez állandóan négy vegyértékű elem; az oxygenoidokkal savmaradékot alkot, ennél fogva metalloid. Külön osztályba csak azért van téve, hogy igen számos és nagy változatosságú vegyületeit a részletes chemiában, a többi vegyülettől elkülönítve, összefüggésben tárgyalhassuk.

Az elemek e beosztása áttekinthető módon a 479. lapon táblázatba van összeállítva.

Az ugyanazon csoportba foglalt elemi gyökök jelleme hasonló; vegyértékük és ennek esetleges változása megegyező; ezért az analogia alapján a tanulás céljainak megfelelő.

A főntebb ismertetett beosztásnak megfelelőleg a második könyv két nagy részre oszlik; az első rész a fémek leírását, a második rész a nemfémekét tartalmazza.

Az első rész kezdete a fémek fontosabb közös physikai és chemiai sajátságainak áttekintésével foglalkozik. Ezt követi a fémek elektrochemiai jellemének elmélete. Kiindulva a Volta-féle elemek osmosis-elméletéből, a mint azt Nernst kifejtette, a fémek abszolút potenciálját ismerteti és ennek, valamint a fémek ionosodás-hőjének jelentőségét emeli ki.

Az elemek leírása a 479. lapon előtüntetett sorrendben öt osztályba és 23 csoportba beosztva történik. Ilyen módon nemcsak a leghasonlóbb elemek, hanem e sorrend alapján a megjelenendő II-ik kötetben a vegyületek részletes ismertetésekor is a leghasonlóbb vegyületek kerülnek egymás mellé és így az emlékezet túlterhelése nélkül világosan ismerhetjük fel az elemek s a vegyületeik sokaságában a hasonlóságot és a különféleséget.

Az egyes elemi test leírása előbb a legfelölőbb külső sajátságokat közli; ezután az elemre vonatkozó egészen megbízható és szabatos *physikai állandók* táblázatosan vannak összeállítva. Ezt követik az elemi test physikai sajátságaiból vonható fontosabb következtetések.

A *chemiai sajátságok* czimén az elemi test magaviseletét tárgyalja más testekkel szemben; kiváló gondot fordít e helyen a gyakorlatilag is legfontosabb jelenségekre, melyeket nagyobb részben egyszerű kísérletekkel világít meg. Az elem chemiai jellemének megítélésére szolgál az illető elem legfontosabb vegyületeinek táblázatos összeállítása, melyben e vegyületek legkiválóbb sajátságai néhány vonással vannak jellemezve. Ez adatok után következik az elem chemiai jellemzése, melynek helyes átértése, ez adatok áttekintésével, a kezdőre nézve is biztos alapra van fektetve. Az adatok e táblázatos összeállítása természetesen nem a megtanulásra van szánva, hanem csak arra, hogy a jellemzés megértésére és bizonyítására szolgáljon. A physikai állandókra és a vegyületekre vonatkozó adatok a legmegbízhatóbb észlelések eredményei lévén, e munka mint kézi könyv is igen jól használható.

A fontosabb elemek leírásakor megismerteti *előállításukat*, analitikai *meghatározásukat* és szennyezéseik felismerésének módját. Tekintettel van a természetben való *előfordulásra*. Végül néhány

sorban az elemre vonatkozó ismereteink fejlődésének történetét vázolja. A gyakorlatilag fontosabb elemeknél közönségesebb *alkalmazásait* is megemlíti.

Minden egyes elem leírása ily szellemben van tartva; a fontosabbaké természetesen részletesebben, a kevésbé fontosaké rövidebben. Az elemcsoportok egyes tagjainak leírása után következik az illető *elemcsoport rövid jellemzése*, mely az összetartozó elemek legkiválóbb közös sajátságait előtűntetve, a tanulást és az áttekintést kívált a kezdőnek nagyon megkönnyíti.

A gyakorlatilag is nagyobb fontosságú testeket vagy tünetcsoportokat, milyenek pl. a levegő; a vas kohászata; a spectrumanalysis; az égés; a mérgek törvényszéki kimutatása stb., a munka alkalmas helyeiken beiktatva, többnyire külön cikkekben ismerteti. A második könyv befejezése mintegy nyolcz lapra terjedő, az elemek osztályainak és csoportjainak áttekintő összefoglalása. A munkának most már teljesen megjelent I-ső kötete a tartalomjegyzékkel együtt 56 ívre terjed, 114 vázlatos rajzzal és egy színes spectrumtáblával ellátva, a Franklin-Társulattól csinosan van kiállítva. A hasonló terjedelmű második kötet első könyve az inorganikus vegyületek leírásának, a második könyv a szénvegyületek áttekintő ismertetésének van szánva.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ *első*, ez évi február 15-én megjelent számában T é g l á s G á b o r „A lederata-tibiscumi hadi út Aizis állomásának helyrajzát” tisztázza. Ez a római útvonal Moesia inferiorból s annak különösen Viminacium (a mai szerborsz. Kostolac) nevű dunaparti nagy táborhelyéről vezetett Dacia belsejébe. Ez útvonal táborhelyeit a Tabula Peutingeriana teljesen, az Anonymus Ravennatus pedig egyetlen egynek híján megörökítették, sőt Claudius Ptolemaeus, ki Dacia virágkorában, Kr. u. 150 körül született Alexandriában, s a tartományból odaszármazott tisztviselőktől és katonáktól nyerhette értesüléseit, hírneves Geographiájában ez állomások néhányának földrajzi hosszúságát és szélességét is följegyezte. Mindezek betetőzéséül Traianus császárnak Priscianusnál megörözt e naplótöredéke: „Inde Berzobim, deinde Aizi processimus“, Bersobis és Aizis alakjában mutatja be útvonalunk két állomását. A Tabula Peutingeriana szerint az állomások így következnek: Arcidava (Apótól mérve) XII. m. p., Centum putaei XIII., Berzovia XII., Ahihis XII., Caput bubali III., Tivisco X. Ez utóbbi megfelel az oláh elnevezéssel bíró Zsidovin községnek (jelentése: falrom); Arcidava pedig Versecz helyén feküdt. A kutatók a többi állomás helyét is pontosan kijelölték;

csak Aizis helye nem volt pontosan megállapítva. Már Torma Károly sejtette, hogy ennek a krassó-szörénymegyei *Furlog* mellett kellett esnie; most Téglás Gábor minden kétséget eloszlatva, helyszemlélet alapján bebizonyítja, hogy ez állomás csakugyan itt feküdt. Ugyanis a görög-keleti templomtól nyugatra indulva, a szilvafákkal beültetett s legelőül használt magaslaton alig félóránnyira a *Valea mare* völgyét érjük. Ott, a hol az ösvény a patak mellé levezet, alig néhány lépést teszünk még lefelé az erdőség alatt s a balparti magaslat első lépcsőfokán Palekusevny Feodor *Griucu cremcinye* nevű tölgyesében egyszerre magunk előtt találjuk a *La platz* nevű négyszögletű sáncz-építményt, vagyis az egykori Aizis castrumát. — Dr. Szendrői János „A bodrogvécsi honfoglaláskori lelet”-et ismerteti. Kimutatva a Bodrog folyó hadászati jelentőségét, tárgyai szerint leírja az 1897-ben felszínre került bodrogvécsi leletet, melyben kardtörredékek, zablák, kengyelek, szerszámrészek stb. s egy fokos balta került elő. De legbecsebb tárgya a leletnek egy szasszanida ezüstérem, úgynevezett dúrhem, melynek kora a 892—993. évek korára esik. Ez kétségtelenül bizonyítja, hogy e lelet csakugyan a honfoglalás korából való. — Mihalik József „Kassai származású ötvösműveket” mutat be. Ezek a következők: a gönczruszkai ev. ref. eklézsia kelyhe, melyet 1779-ben Bárczay Pál és neje, Vay Zsuzsánna csináltattak s ajándékoztak az egyháznak; a bélyegjegyek Diószegi István ötvösre utalnak. Ugyancsak Bárczay Pál és második neje, Boldizsár Sára ajándékoztak 1801-ben az egyháznak egy úrvacsorai poharat és egy írasztali kosarat. Ezeket Wandet János kassai mester készítette. — A *Levelezés* rovatban Cziráky Gyula a bogojevai őstelepről, Dudás Gyula a zombor-sáponyai leletről, báró Miske Kálmán a velem-szentvidi fűző- és varrótükről, Orosz Endre a „vicekúti őstelepről” Szék határán (Szolnok-Dobokam.) és a „Costa Gyerli” őstelepről Szamosvár határán, Mihalik József a mislyei és hejcezi prachistorikus telepről írnak kimerítő tudósításokat. — Az *Irodalom* rovat a következő munkákkal foglalkozik: „Archaeologiai Közlemények” XX. köt.; Myskovszky Viktor: „Memorandum, pusztuló nemzeti műemlékeink megóvása és fentartása érdekében”; „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina”; „Adalékok Zemplén vármegye történetéhez”. — A *Múzeumok, Társulatok* rovatban: az orsz. régészeti és embertani társulat decz. 28-iki üléséről, a m. nemz. múzeum gyarapodásáról, a törvényhatósági, községi és felekezeti múzeumok és könyvtárak szabályzatáról, a bécsi állami archaeologiai intézetről, budai múzeumról, a horvátországi régészeti társulatról, a biharmegyei és nagyvárad-i rég. és történelmi egyesület évkönyvéről, a szabolesmegyei múzeum középkori sarkantyúiról, a szentesi múzeum régiségeiről, a bácsbodrogvármegyei történelmi társulatról, az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesületről, Posta Béla archaeologiai tanulmányairól oroszországi gyűjtemények-

ben, a délmagyarországi történelmi és régészeti múzeumtársulatról szóló jelentések olvashatók. — A *Különfélék* tartalma: Fínály Henrik †. Boldogköújfalvi bronztör, Rejtélyes bélyegű eszeréptárgyak, A magyarországi kehely, Velemi bronzszobrocskák, A bártfai szobrásziskola. Antik aranyékszer, Egy kolozsvári képiró a középkorban, Éremlelet Sövényházán, Dunántúli bronzlelet, Bacchans mellképe bronzból, Saharai borostyántárgyak, Dispatér szobrocskája, Őskori őrlőkövekről. Római bronzlámpák a nemzeti múzeumban.

2. A BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetének tartalma. Károlyi Árpád „Az első császárság száműzöttjei osztrák földön” czímen Wertheimer Ede pozsonyi tanárnak Lipésében német nyelven megjelent könyvét ismerteti, melyben a Bonaparte Napoleon bukása után Ausztriába menekült Bonaparte Elise, Toscana nagyhercegnője, Karolina nápolyi királyné, Bonaparte Lajos hollandi király, Jeromos westphaliai király és felesége, Savary rovigói herceg, Maret, Bassano hercege és a híres Fouché jellemzését nyújtja. — Berzeviczy Albert folytatja *Italia* czímen olaszországi útja művészeti tanulmányait. E közleményben a római benyomásokról, a nagypóntek a Lateránban és húsvét a vatikánban, Tivoli-ról, az albanói hegységről és a Campagnáról ír. Rómáról megjegyzi, hogy az nem a középkori emlékek városa, s ha mai megjelenésében a mindinkább előtérbe nyomuló modernség mellett tulajdonképeni történeti jellegét megállapítani igyekszünk, két korszak emlékeiből kell azt egybealkotnunk, melyek egyike az ó-kori császárságé, másika az, a mely a renaissance fénykorával kezdődött és a barokk-izlés uralmával ért véget. — Ezután következik Vadnay Károly-nak a Kisfaludy-Társaság legutóbbi közülésén előadott emlékbeszéde „Szigligeti arcképe előtt” czímmel. Életéből azt emeli ki, a miben ő főképen példa és tanulság. Erdemeit úgy domborítja ki, hogy visszapillant a nehéz időkre, melyeket a rendkívüli kitartás hűségével élt át, eszményét egyenlő buzgósággal szolgálva a pálya elején, közepén és végén. Szigligeti a tragikumban nem emelkedett a szenvedély hatalmasabb festéséig, a komikumban pedig a jellemvígjáték magasáig: egyben ő mégis példa és tanulság. Sohasem vált hűtlenné a magyar szellemhez és sohasem törpült le az utánzásig. Tanaiban különben nem volt pedáns s engedett a színpadi fejlődésnek. Hévült korának szabadelvű újításaiért is s népszínművei révén a reform-mozgalmaknak szintén tényezője lett. Termékenységeinek, leleményeinek főforrása általában az élet volt, melynek jelenségeire mindig ébren figyelt. A mire maga áldozta egy szép élet nagy munkásságát, arra buzdította utódait is: a magyar szellem visszatükrözésére. Nem csökkenti érdemét, hogy ma már sok műve elavult. Van köztük elég, mely még mindig műsoron tartható. Összes működésének hatását és emlékét pedig a multtal való szakítás érzékeny kára nélkül nem szabad felednünk. — Ez emlékbeszédet követi Herczeg Ferencz *A vérszerződés* című elbeszélése és Hardy Tamás

Otthon, a szülőföldön regényének fordításából a második közlemény. — V a r g h a G y u l a *Az ország háza* című költeményét adja. — Gyulai Pál a Kisfaludy-Társaság ezidei közülésén felolvasott megnyitóbeszédét közli *A tárczaelbeszélésekről* címmel, melyben elítéli a most divó egy számra való elbeszélésírást. A műfajt magában nem lehet kárhoztatni, sőt méltányolni kell. A haj túltengésében nyilatkozik, mely mindent körébe von, nem egy tehetség kifejlését akadályozza, s a valódi beszélyt háttérbe szorítja. A műfaj széleskörű és változatos, különféle formát fölvehet, de szükséges, hogy a tárgy a formával összhangzásban legyen. Józanul senkit sem lehet hibáztatni, ha beszély helyett beszélykét, rajzot, vázlatot, genreképet ír. Mindenki műveljen oly műfajt, a melyhez kedve és tehetsége van, de midőn nem belső ösztön, hanem külső körülmények ragadják az írókat valamely térre, az már körjel. E körságnak két gyógyszerere van: egyik, ha a szerkesztők több tisztelettel viseltetnek az irodalom iránt, másik, ha az írókban több az önérzet, vagy ha úgy tetszik, a büszkeség. Mindkét gyógyszer magában is használ, de együtt természetesen még hatásosabb. — H e r m a n n O t t ó *viszonválasz-t* közöl *gróf Zichy Jenő válaszára*. — Az *Értesítő*-ben Zsilinszky M.: A magyar országgyűlések vallásiügyi tárgyalásai IV. kötete, Gracza Gy.: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története (Hegyesi Mártontól), Herold T.: Friedr. A. Cl. Werthes u. die deutschen Zrinyi-Dramen (Heinrich G.); Überweg Grundr. d. Geschichte der Philosophie der Neuheit; Balló M.: Uzia című munkák vannak ismertetve. — Végül *gróf Zichy Jenő* nyílt levelet írt a szerkesztőjéhez, melyben Hermann Ottónak föntebbi válaszána egy passusára tesz megjegyzést.

3. Az ETHNOGRAPHIA ez idei (IX.) évfolyama első füzetének bevezető értekezése R é t h y L á s z l ó nak „*Magyarország s a szomszédterületek*” című tanulmánya, melyben kimutatja, hogy mily nagy része van államunk megalakulásában s nemzetünknek e földön átélt viszontagságaiban hazánk földrajzi viszonyainak. Multunkat és jövőnket geographiai helyzetünk, síkságaink, hegyeink és folyamaink szabták meg. Magyarország jól kifejlődött földrajzi egység, melynek a természet jelölte ki a hivatást, hogy határai közt egy erős és boldog ország alakuljon. Közepét az alföldek foglalják el, melyeken hatalmas folyamok hömpölyögnek s magukba vesznek csaknem valamennyi kisebb folyót, melyek az alföldeket környező hegyvidékekről szakadnak alá. Az alföldek és hegységek e szerencsés kapcsolata határozza meg hazánk történetét s biztosítja azt a jövő korszakoknak is. Északról a Kárpátok védik. Lengyelország hódító útját a Visztula folyása irányította. A példaszóvá lett lengyel-magyar barátságnak az a nyitja, hogy a két nemzet érdekei ritkán keresztettk egymást: egyik észak-, másik dél-felé küzdött, közös támaszfaluk a Kárpát volt. A tót felföld csak néprajzilag áll kapcsolatban Cseh- és Morvaországgal; de területileg külön állnak. A morvaság a March völgye által Bécs hatáskörébe tartozik;

míg a tótság a Dunába ömlő folyamok völgyeletei által az alföld felé tekint s egész ethnikuma a magyar terület érdekközösségére van utalva. A keleti Kárpátvidék orosz nyelvű területekkel érintkezik, de itt simaságnak oly világutak, melyek nagy nemzeti erők törekvéseinek szabánának irányt. Erdélyt folyamrendszere szervesen Magyarországhoz csatolja, hegyláncolatai mint valami erődöt vesznek körül s választják el az oláh alföldtől. E két terület külön politikai fejlődésre van utalva. Ezért nem erősödhetett meg a magyar uralom Erdély határain túl, s ugyanezért nem képzelhető erős államtest, mely Erdélyt, Moldvát és Havasalföldet foglalná magában. Ily állam, ha meg is alakulna, soká nem tarthatná fenn magát; mert nem volna alkalmas egységes súlypontja s nem rendelkezne természetes védelmi határokkal. Románia talajára e jelszót írta a természet: Békés megférése a hatalmasabb szomszéd mellett! Ez intés súlyát tetézi az, hogy a moldva-oláh alföld teljesen összefoly a nagy orosz síksággal, mi nem esekély veszedelmet rejt magában. Magyarországnak érdekében áll a független Románia megerősödése, s Romániát szintén arra utalja helyzete, hogy Magyarországnak legjobb szövetségesét lássa. Hazánk kétfelé áll nyitva a szomszéd államoknak. Az egyik a Balkán területe, melyen tényleg sokszor érvényesült a magyar királyság befolyása, s a honnan, ha ott valamely nagyhatalom vergődött uralomra, hazánkat is többször fenyegette veszély. A másik a nyugati határ Ausztria felé. A Duna beömlésénél jelentékeny alföld nyílik nyugat felé. Ez alföld szájánál épült s lett hatalmassá a ragyogó Bécs. Ez a pont az, melyen hazánk kezdettől fogva a leghatalmasabb s legkülönbélebb befolyásoknak volt kitéve. A politika mellett, melyet német hatalmi kérdések és gazdasági érdekek hoztak létre, e vonalon jótékony áramlatoknak is út nyílt hazánk felé. Innen ért bennünket mindig az európai szellemi mozgalmak fuvallata, ezen az úton nyertük műveltségünket, iparunkat egész civilizációnkat. Ha nem Bécs, hanem pl. keletfelé volna ilyen kapcsolatunk, keleti nemzet volnánk s ma már talán bele is olvadtunk volna a szlávok tengerébe. Igaz, hogy a nyugati befolyások hátráltatták is hazánk politikai fejlődését: de másrészt sokkal járultak eredetileg is sajátos politikai érzékünk kifejtéséhez. Szerencsénk, hogy Ausztria a német nemzet széthúzó természeténél fogva sohasem volt oly erős, hogy a maga törekvéseit velünk szemben az eredeti conceptio értelmében megvalósíthatta s nemzeti egységünket teljesen elnyomhatta volna. Midőn a német hegemoniát Bécsből egy más német faj ragadta magához, ennek jótékony hatása reánk is kiterjedt: elkövetkezett a kiegyezés korszaka. Mind e tényezők együttműködése magyarázza meg, hogy Európa szívében, nagy árja népek szomszédságában egy idegen eredetű népfaj ezeréves államot tudott alapítani s fentartani. A természet döntötte el hazánk és nemzetünk sorsát. — Második közlemény K r a u s z S á m u e l „Nemzeti Krónikáink bibliai vonatkozásai“ hosszabb cikksorozatának három első fejezete, melyek

tüzetes vizsgálattal mutatják ki azon közlések forrásait, melyeket a czimben említett kútfők különösen a föld népeinek számára, a bibliai néptáblázatra s Nemrótra, az első fejedelemre vonatkozólag tartalmaznak. — Ezután Nagy Géza értekezik a *szumirokról*, kimutatván azt, mily fontos ezen ősrégi kulturnép emlékeinek tanulmánya saját őstörténetünk szempontjából is. A legkülönbözőbb irányban tett újabb kutatások egyformán azon eredményre jutottak, hogy a műveltség legrégibb hazája Khaldea s megteremtője a szumir nép volt. Egyetlen egy pontja sincs a földkerekségnek, hol a kultura emlékei oly messze nyúlának vissza, mint a Tigris és Eufrátes által öntözött területen: nemcsak Khinában és Indiában, hanem most a legújabb nyomozások kiderítették, még Egyiptomban is Khaldea ősműveltségének befolyása alatt honosodott meg a civilizáció. Az indogermán népesalád a legkezdetlegesebb s mint a skandináviai kjökken-möddingek tanúsítják, fölötte szegényes életviszonyok közt tengődött, midőn Khaldeában és Egyiptomban már városok épültek, az emberek rendezett vallásos, társadalmi és állami szervezet közt éltek, a földet megművelték, gabonát termesztettek, értettek az érczek feldolgozásához, megfigyelték a csillagok járását, megvetették a mennyiségtan alapjait s már ismerték az írást. A philadelphiai egyetemről szervezett expedíció Nuffar földhalmi alatt a 8—9000 évvel ezelőtt alapított Nippur városának romjait áshatta ki. A khald kultura alapítói a szumirok, vagy akkadok voltak. Halévy évtizedek óta vitatja, hogy mesébe való mindaz, a mit a szumir-akkad nyelvről, műveltségről és vallásról beszélnek; de a nippuri ékiratos emlékek fölfedezése óta nincs semmi kétség benne, hogy e fölfogás alaptalan. Legújabban Delitsch kimutatta, hogy az ékirás is a szumirok találmánya; Hermann K. pedig az orosz archaeologusok 1896-ik évi rigai congressusán megújítja a szumir-akkad nyelv *ural-altaji eredetének* elméletét, s bizonyítékokat hoz föl arra, hogy ugyanolyan phonetikai rendszer és hangzóilleszkedés jellemzi, mint az ismeretes ural-altaji nyelveket, sőt hogy etymologiai egyezés is tapasztalható a legfontosabb szavak: számnevek, névmások és igék közt. Így egyezik a magyar *nap* szóval a szumir *na-ab*, khald *nabhu*, melynek „ég, isten“-féle értelme van; megvan a keleti altaji nyelvek *tengri* „ég, isten“ szava is ilyen alakban: *di-in-gir*, melynek értelme az előbbiével teljesen azonos; a török *ata*, ugor *afa* szónak megfelel a szumir *ad-da*. Egyeznek részben a birtokos személyragok is: *ad-dá-mu* = tör. *atam*, magy. *atyám*; *ada-mê*, *ada-mên* „atyánk“; *adû-zu* „atyád“ (v. ö. finn *käte-si* „kezed“). Ezeket tapasztalva a további magyar nyelvészeti és ethnologiai kutatások semmi esetre sem mellőzhetik a szumir műveltség és nyelv által nyerhető tanulságokat, s szakítanunk kell az eddigi nemtörődés kényelmes álláspontjával. — A „Tárgyi néprajz“ rovatban Huszka József *tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásairól* értekezik. Sok illusztráció kíséretében kimutatja az ősi magyar ruházatot, valamint a mai férfi-népviselet kapcsolatait a szassza-

nida-korbeli perzsa és indoszkitra ruházattal s levonja az ebből folyó történeti tanulságokat. — A „Néphit és népszokások“ rovatában S z e n t e A r n o l d a *Lendva-vidék néprajzát* tárgyalja, ezúttal a testalkatra, ruházatra, lakásra, táplálkozásra s egészségi viszonyokra vonatkozó adatokat ismertetvén. — Ugyanitt B a l á s s y D é n e s *udvarhelymegyei népmondákat*, R i c h t e r M. I s t v á n pedig *németprónai ünnepi szokásokat, babonákat és szólásokat* közöl. — Az irodalmi rovat R é t h y L á s z l ó „*Daco-Roumains ou Italo-Roumains*“, P e s c h e l „*Völkerkunde*“, E. H. M e y e r „*Deutsche Volkskunde*“ című művét ismerteti röviden s felsorolja az újabban megjelent néprajzi közleményeket, valamint önálló munkákat — Kisebb közlések szólnak a zsidóktól átvett ruthén bibliai mondákról, a patkó babonai szerepéről s egyező magyar-osztják esküformákról. — A „Néprajzi hírek“ rovatában S e b e s t y é n G y u l a tüzetes bírálatát adja az *iparművészeti társulat karácsonyi tárlatának*. Ugyanitt a *magyar ornamentika és a modern törekvések, a magyarországi helynevek állami elkönyvelése, a regös énekek gyűjtése*, valamint az *erdélyi néprajz* tárgyában vannak még fontosabb közlések.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi második füzetében a dolgozatok sorát B a y e r J ó z s e f „Árpád ébredése keletkezésének története“ című közleménye nyitja meg. Pest vármegye 1837. január 15-én szólította fel Vörösmarty Mihályt, hogy a nemzeti színház megnyitására prologust írjon. Vörösmarty e megkeresésre márczius 13-án következőleg válaszolt: „Nagy megtiszteltetéssel veszem, hogy a T. színészeti Választmány a Magyar Színház felavatásakor szavalandó prologus készítését reám bízni méltóztatott. Sok és nagy az, mit egy ilyen fényes alkalommal, az első magyar színház megnyitásakor a fővárosban, annyi keserű küzdelek és csalódások után gondolni és elmondani lehet, s igen fogok örvendeni, ha e részben a T. Választmány előtttem igen nagybecsű bizodalmanak, s a közönség várakozásának csak valamennyire is megfelellehetek. A mit midőn a T. Választmánynak tisztelettemmel jelenteni kérnék, maradok stb.“ Árpád ébredése augusztus 25-én nagy hatást keltett a megnyitó előadáson s az irodalmi kritika is elismeréssel fogadta. — E r d é l y i P á l „Balassa versek-e?“ című dolgozatában az Ilosvai János deák kéziratában fenmaradt két költeménnyel foglalkozik. E kézirat a M. Nemz. Múzeum könyvtárában van s 1638-ban készült. Címe: „Jeles és Istenhez buzgó imádságok . . . Irattak Murány várában 1638-ban Ilosvai János deák által“; összesen 228 lapot foglal magában s végén van az említett hét vers. A díszes és gondos kiállítás csak hatalmas, előkelő pártfogót illethet. 1638-ban Széchy Mária anyja, Széchy György özvegye, Homonnai Drugeth Mária volt az úrnő Murányban, s ez imádságos könyv hihetőleg az ő számára készült. Értekező véleménye szerint az 51-ik zsoltárt, mely a hét vers közt helyet foglal, csak Nyéki Vörös Mátyás vagy Balassa Bálint írhatta.

Hivatkozik Rimai Jánosra, ki határozottan mondja, hogy azt a zsoltárt Balassa fordította Béza után. — Szinnyei Ferencz folytatolagos közleményében „Bacsányi irodalmi működését“ ismerteti. Bacsányi újtó volt s a jövőbe tekintett, de a múltól sem feledkezett meg, mikor a régiak tiszteletére intette a nemzetet. Ismerte a külföld irodalmát és lelkesült érte, de a magunkéért még jobban s minden erejével ennek felvirágoztatásán munkált. Tanítani, vezetni akart, érezte magában az erőt és hivatást a nagy munkára. Szerencsétlen körülményein mult. hogy nem lett irodalmunk egyik vezéralakja, hanem hazájából száműzve, messze idegenben hajtotta fejét örök nyugalomra. — Dr. Bartha József „Bacsai Ákos csatájáról való gúnydal“-t mutat be, melyet a M. Nemzeti Múzeum rendezetlen iratai között talált. Szerzője ismeretlen. — Az *Adattár* rovatban Hegedűs István „Irodalomtörténeti tanulmányok az olasz könyvtárakban“ czimen tanulmányútja eredményeiről számol be. Nagy Iván folytatja a Gyöngyösi Istvánra vonatkozó oklevelek közlését. Demek Győző közli Kazinczy Ferencznek egy kiadatlan levelét 1782. július 4-ről. Rexa Dezső „Döbrentei Gábor irodalmi munkásságához“ közöl adatokat. Dr. Kapossy Luczián „Régi kritikák“ czimen közli dr. Kovács Pál, Czuczor Gergely, Jókai Mór és Vas Gereben bírálatait, melyeket a negyvenes években a pápai ref. kollégiumban kitűzött jutalmakért pályázó művekről írtak. Ezek után „Petőfi kérvény-mintája a szabadszállási követválasztás ellen 1848-ban“ következik, a füzethez mellékelve lévén hasonmása is. Végül Bayer József állítja össze „A debreczeni szinpad műsorát 1811-ben“. — A *Könyvismertetések* rovatban ismertetve vannak a következő művek: Lánczy Gyula: A magyarság az Árpádok korában; Riedl Frigyes: A magyar irodalom főirányai; Wolff Béla: Az első magyar dramaturg, ism. Dr. Demek Győző; dr. Murajda F. Nándor: Döbrentei Erdélyi Múzeumának kritikái iránya, ism. Demek Győző; Magyar Kritika, ism. J. M. Gy. Benkó Imre és Binder Jenő megjegyzéseivel záródik a rovat. — Vegyesek. Ad vocem és Repertorium egészítik ki a füzetet.

5. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE márcziusi füzetében Altenburger Gyula „Állami ellenőrzés az életbiztosítás terén“ czimű értekezésében dr. Beck Hugónak az igazságügyminiszter megbízásából a magánbiztosítási vállalatokról írt törvényjavaslat-tervezetéhez fűz néhány megjegyzést, különös tekintettel a díjtartalékokra. Hibásnak és kivihetetlennek tartja Beck javaslatát, hogy az állami biztosítási hivatal a díjtartalékok kiszámítását évről-évre, minden vállalat üzletére nézve maga teljesítse, mely feladatnak teljesítésére külön szakfolyamokon kellene még előre elegendő szakembert képezni, holott e munka fölösleges is, mert a díjtartalék megállapításának realitását lényegében könnyebben meg lehet ítélni ily költséges, formális munka nélkül is. De ennél is helytelenebbnek itéli azt az elvet, hogy az életbiztosítási díjtartalék jogilag a biztosítotté, mely

elv alkalmazása az életbiztosítást lehetetlenné tenné. Szükségesnek tartja azonban ő is, hogy az illető biztosítási hivatal a díjak és díjtartalékok formális kiszámítását állandóan ellenőrizze és egyes esetekben intézkedőleg lépjen fel. Általában biztosítás-technikai szempontból két tételben összefoglalt változtatásokat javasol Beck tervezetén, melyek egyesülés és csőd esetére is elkerülhetővé teszik a biztosítási vállalatok teljes bukását, csőd esetére oly módon, hogy a díjtartalék a biztosítottak összeségének tulajdona legyen és azt oly módon kell liquidálni, mintha a biztosítottak egymás közt kölcsönösségen nyugvó biztosító szövetkezetet képeznének. — Az „Irodalmi Szemle“ ismeretlen szerzőktől három terjedelmesebb ismertetést közöl. Az első Wolff Henry tanulmánya alapján az angol munkás-baleseteket kártalanító törvényt ismerteti, mely számtalan hibája mellett is igen nagyfontosságú, mert a munkásbiztosítás elvét az angolok között diadalra juttatta. A másik Milhoffer Sandornak az Akadémia által kiűtött művét ismerteti a magyar mezei munkásviszonyokról, kiemelve nagy adatgazdagságát. A harmadikban a Schmoller-féle gyűjtemény egyik tanulmányáról van szó, melyet Dyhrenfurth Gertrud írt azon berlini varrónőkről, a kik megrendelésre állandóan otthon foglalkoznak. A szorgalmas írónő néhány barátjával 237 varrónőt személyesen keresett föl, 45 különböző kérdést tett föl nekik, és így szerzett adatai nemcsak a berlini munkások helyzetét világítják meg, de társadalmi szempontból is nagyon érdekes részleteket tartalmaznak. — A „Statistikai Értesítő“ cz. rovatban legelőször Milhoffer S. közöl bő táblázatokat az elemi csapásokról a magyar mezőgazdaságban 1880 óta s több érdekes következtetésre jut; így pl., hogy jégverés, árvíz és aszály a mezőgazdák főveszedelmei, a fagy, rozsdá, kőd, férgek, egerek állandóan sokkal kevesebb bajt okoznak, s hogy a hegyes vidékeken a károsodás 10 évi átlagban is csak 1—2 százalék s azok között ismét a felső megyékben több a kár, de a sikszágon csaknem mindig nagyobb. Utána Kenéz Béla dr. az osztrák bünyügyi statisztika legújabb eredményét vizsgálja s több érdekes következtetésen kívül arra az eredményre jut, hogy a fiatalság romlik, hogy különösen a szemérem elleni büntettek nagyon szaporodnak, de sok más tekintetben javulás észlelhető. Végül —r a házi munka számbavételéről szól, közölve a jelenleg folyamatban levő nagyfontosságú osztrák felvétel kérdőpontjait. Ezután jó nyolcz lapra terjedő „Könyvszemle“, s a Magyar Közgazdasági Társaság *Értesítője* a legutolsó ülések jegyzőkönyvéről és az egész terjedelemben közölt évi zárszámadásokkal.

6. A MAGYAR NYELVŐR februári számában Balogh Péter *Új kísérlet a határozók osztályozására* czimvel Gulyás István debreczeni tanár határozó-tanát veszi bírálat alá. E határozó-rendszer, alapjában véve, azonos Dóczi Imréével, ki azt még 1885-ben állította föl. E szerint a határozók osztályozásában alapul nem a névszói (fogalmi) kategoriák, hanem a *ragok és névutók jelentése* veendő. Így

alapon a határozóknak három főosztálya van: 1. *eredethatározók*; 2. *folyamathatározók*; 3. *végthatározók*. Az első főosztályba tartoznak a *honnan* kérdésű helyhatározók, a *mióta* kérdésű időhatározók és az okhatározók; a másodikba a *hol* kérdésű hely-, a *mikor* kérdésű időhatározók s a módhatározók; a harmadikba a *hova* kérdésű hely-, a *meddig* kérdésű időhatározók s a célhatározók; a mi határozó ezeken kívül még van, azt Gulyás nem osztja be alcsoportba, hanem meghagyja általában *eredet-, folyamat- és végthatározó* néven a főcsoportban. Balogh Péter szerint ez osztályozásban semmi lényeges új dolog nincs; a különbség az eddigi fölosztásokkal szemben mindössze az, hogy Gulyás és Dóczi az *eredet-, folyamat- és végthatározó* nevet kiterjesztik valamennyi határozóra s hogy a három irányból indulván ki, az irányt határozzák meg előbb s csak azután állapítják meg, hogy e kategoriákon belül a határozó melyik fogalmi kategoriába tartozik. — Gombocz Zoltán folytatja a *jelenkori nyelvészet alapelveinek* ismertetését. E cikkében a hangváltozások okait magyarázza behatóbban. A hangváltozások főoka a nyelvnek új egyénekre való átvitelében rejlik s a *hangváltozás* tulajdonképp nem is szabatos kifejezés, inkább eltérő újraképzésnek kellene e tüneményeket nevezniünk. Majd a hangváltozások fő fölosztását tárgyalja, a mely szerint vannak: a) *önkéntes* (spontan) vagyis oly hangváltozások, melyeknek okát, legalább jelenlegi tudásunk szerint, nem lehet megállapítani, és b) *föltételezett* (combinatorius) hangváltozások, a melyeket valamely környező hang vagy a hangsúly hatása magyaráz meg. Végül a *hangtörvények kizárólagosságának* elvét bírálja, a melyet ma már tarthatatlannak kell mondanunk. A nyelvbeli hangtörvény nem természeti törvény. — Kúnos Ignác a *csollák, szarahora, csanak és kokonya* tájszóknak oszmán-török eredetét fejtegeti. — Joannovics György *Helyreigazítások* czímen ismét több hibás és idegenszerű szót és kifejezést hibáztat: a *föllép* igének szertelen használatát (a járványok újra *föllépnek*, e. h. *mutatkoznak, beköszönnek* stb.), a *meglepetés*-t és a többi *-atás, -etés, -tatás, -tetés* végű főneveket (*meglepetésében* helyett szerinte jobb *meglepettségében*) stb. — Ez után Kalma István pályaművének közlése kezdődik a *mohácsi nyelvjárásról*, a melynek e füzetben hangtani és alaktani sajátosságait találjuk ismertetve. — A *nyelvtani műszókat* befejező közlemény után Szabó Béla Dugonics műszavaihoz, Kimnach Ödön pedig Pethe Ferenczéihez közöl adatokat. — A kisebb rovatokból megemlítjük, hogy Csapodi István a *morgue*-ra a *tetemnéző* szót ajánlja magyarátsúl: hogy Tóth Béla szerint a *Bencze* név tulajdonképp nem a *Benedek* (Benedictus), hanem a *Vincentius* (Vincze) elváltozása, s hogy Rechnitz Ignác közlése szerint a *mi sem* (e h. *semmi*) kifejezés-mód Hajdu-Szováton egészen közönséges. — Idegen csemeték, fattyúhajtások. — Kérdések és feleletek. — Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. — Néprajz-nyelvgyományok.

Ugyane folyóirat márcziusi füzetében Gombocz Zoltán a *jelenkori nyelvészet alapelveit* tovább fejtegetvén, a jelentés-változásokkal foglalkozik. E változások oka a szók *alkalmi és szokásos jelentésének* egymáshoz való viszonyában keresendő s a jelentés-változás alapjában véve nem egyéb, mint az alkalmi jelentésnek szokásossá válása. Három főesetét különböztethetünk meg a jelentés-változásban, úgymint: a) a jelentés-specializálódás, a fogalom tartalmának bővülése: pl. a francia *viande* (latin *vivenda*) még a XVIII. században is általában 'élelmet' jelentett, míg ma csak 'hús' az értelme; b) midőn a szó jelentése eredeti tartalmának egy részére vonatkozik: ez az eset forog fönn a képes kifejezések legnagyobb részénél, ide tartozik az emberi testről vett szemléleti képek átvitele a természet tárgyaitra (pl. *hegygerincz, a korszó füle* stb.); c) azon átvitelek, a melyeknek alapul helyi együttlét vagy oki kapcsolat szolgál; pl. a német *Kragen* Luthernél még 'nyakat' jelent, ma 'gallér' és az orosz *chmel'* szó értelme 'komló' és a komlónedv ivásának következménye: 'mámor'. Igen érdekes jelentéstani tünemény az úgynevezett *jelentés-elkülönödés* (Bedeutungsdifferenzierung), a mi abban áll, hogy egyazon szónak eredetileg értelmi különbség nélkül használt alakváltozatai idővel különböző jelentésekre különülnek, pl. *tudósak* (melléknév), *tudósok* (főnév); ilyenek még *nő* és *né*, *véres* és *vörös* (ez utóbbi t. i. szintén nem egyéb, mint a *vér* szó -s képzős származéka) stb. — Balogh Péter befejezi *Új kísérlet a határozók osztályozására* című cikkét, Gulyás István elméletének több tévedését fogván bonczolóké alá. — Ezután Kalma István nyelvjárás-tanulmányának (*A mohácsi nyelvjárás*) befejezése következik, a mely a szókincs érdekesebb adatait s a szórendi eltéréseket ismerteti és mondások, szólások és egy párbeszéd közlésével záródik. — Bartha József *Jósika Miklós nyelvújításáról* ír s összeállítja a Jósika regényeiben előforduló új szavakat, a melyek közt több helyesen képzett, de forgalomba nem került szó is találkozhat. — Az Irodalom rovatban Prónai Antal beható bírálat alá veszi Valló Albertnek *Tót elemek a magyar nyelvjárásokban* című dolgozatát, a melyet kellő szakismeret és kellő pontosság hijával levőnek mond; kijegyzi kétes, meg nem okolt vagy egészen hibás egybeállításait és számos tót jövevényszóra tesz részletes megjegyzéseket. — A Magyarázatok, helyreigazítások rovatából megemlítjük, hogy Bartha József szerint az *esse* (v. i. *es s e' = ez s ez*) szidalmazó kifejezés ma is megvan a palóczoknál; s hogy a *digó* 'talián' szó Körösi Sándor szerint nem más, mint az olasz *dico* 'mondok' igének velencei *digó* alakja; a velenceiek ugyanis azt, a kinek nevét nem ismerik, bizalmasan *digó*-nak hívják, s ez olyan megszólításforma, mint a magyar *hallja-e?* vagy *hej, barátom*. — Az Egyveleg rovatban Tóth Béla kikel a latin *s*-nek németes *z*-és ejtése ellen, pl. *kurzus*, *verzió* *reverzális* stb. — Kérdések és feleletek. A szerkesztőség kérdései. Népnyelvhiagományok.

7. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei (XXVIII.) évfolyamának első füzetében Munkácsi Bernátnak „Egy déli osztják hős-ének“-ről szóló közleménye nyitja meg az értekezések sorát. Örömmel jelenti, hogy a mire egy félszázad óta hiába várakozott nyelvtudományunk, nemsokára meg fog jelenni az első déli osztják szöveggyűjtemény. Sajátságos, hogy a finn-magyar nyelvcsoporthoz tartozó különálló ágai közt éppen ennek alaposabb megismerése maradt legutoljára, erre nézve áll eddigelé a legkevesebb nyelvi anyag rendelkezésünkre: holott a vogulság, de az északi osztják és zürjén nyelvjárások is sokkalta félreesőbb és nehezebben megközelíthető területekre esnek. A szóban forgó sajtó alatt levő mű Patkanov Sándor orosz miniszteri tisztviselő nem régiben megjelent „Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie“ című érdemes könyvének II. kötetét alkotja s az értekezőtől gyűjtött vogul hősi énekekhez és regékhez hasonló népköltési mutatványokat fog nyújtani. Patkanov az 1881. év nyáruatóján utazgatott az Irtis alsó folyása és mellékfolyói vidékén. hol hivatalos küldetése szerint statisztikai és közgazdasági adatok egybeszerzése volt főfeladata: de e mellett kiterjedt a figyelme az osztják nép életmódjára, hagyományaira, nyelvére és népköltési termékeire is, mely utóbbiak terén kiválóan becses észleleteknek és gyűjtéseknek jutott birtokába. Ezek köréből való, bennünket különösebben érdeklő közlései: 1. „A Szibéria név eredetéről“, mely a Tobolszk mellett egykor állott *Sibirj* város nevének a magyar őstörténetben is szereplő *subir*, *savir* nép nevével való kapcsolatát mutatja ki; 2. „Az osztják hős típusa a mondák és hős-énekek alapján“, mely hagyományos népköltési anyagával rendkívül tanulságos módon vázolja a régi osztják társadalmát, különösen a fejedelmek életmódját, harszeit, várait stb.; 3. „Ender város osztják hőseiről szóló monda“: 4. A fent idézett nagyobb szabású mű, mely nyolcz fejezetben az irtisvidéki osztják terület topographiáját, állat- és növényvilágát, a nép viseletét, társadalmi és házi életét, foglalkozásait, disztó rajzait, zenéjét, tér- és idő-mértékeit, jogi és közigazgatási intézményeit, az ősi pogány hit maradványait, házassági és temetkezési szokásait, az eskü módját stb. írja le kimerítő részletességgel. E mű második kötete a népköltészetnek lesz szentelve (lesz benne három hős-ének, két rege osztják eredetiben és fordítással: továbbá 15 rövidebb elbeszélés csupán fordításban): a harmadik kötete irtisi osztják-német-orosz szójegyzéket fog tartalmazni a konda- és demjankamelléki nyelvjárások vázlatával. A második közleményben Melich János „Egy rejtelmes szó“ címen a Temesvári Pelbártnál található *leubezes* adatot értelmezi, kimutatván, hogy az nem *lévbeszés*, vagyis „bőlevű beszédes“, mint Szilády gondolta, hanem az imént kiadott XVI. századbéli „Gyöngyösi latin-magyar szótártörödékek“ *lybeszó* „agapeta, lenocinator“, *libezen* (= *libező*) „leceator“ adatainak ujmutatása szerint igékből való névszói képzés jelentése pedig tulajdonképen: „leceacitas“ (nem „leceator“, mint eddig

vélték). — A továbbiakban Kúnos Ignác ötödik folytatását adja a török nyelv idegen elemeinek, ezúttal az *n*- $\frac{5}{2}$ betűvel kezdődő adatokat tárgyalva. — Erdélyi Lajos „*Mondattani tanulmányok*“ ezímen hosszabb cikksorozatot kezd, melynek megjelent első fejezete az olyan kihagyásos összetett mondatokkal foglalkozik, melyeknek egyik mondatában a közös rész nincs ismételve. Az ilyeneket (pl. *Isten mindent tud, tehát még gondolatainkat is*, vagy: *Úgy él, mint egy herceg*) a közönséges összevont mondatokkal együtt a legtöbbször minden megkülönböztetés nélkül tárgyalják a nyelvtanok. A szerző kutatásának végeredménye, hogy ezek oly *összetett mondatok*, a melyeknek egyik mondatában a közös rész nincsen ismételve, hanem odaérthető a másik mondatból. Lelki alapon *ráértéses*, vagy *odaértéses összetett mondatok* volnának. A nyelvtanban vagy a mellé- és alárendelt mondatok tárgyalása közben szólhatunk róluk a „teljesekkel“ szembeállítva, vagy pedig külön fejezetben, mintegy átmenetül a stilisztikához. — Bartha József három ismeretlen nyelvemléket mutat be a XVI. század első feléből. Az első az 1510-ben keltezett *leleszi bevalló levél*, a másik kettő *Báthori István nádor levelei II. Lajos királyhoz*. — Veress Ignác a magyar tagadó szók használatával foglalkozik bővebben. — Sebestyén Gyula a „*Halotti Beszéd*“ szerzőjét és korát igyekszik megállapítani a helyesírás, valamint a Pray-kódex némely chronologiai bizonyossága nyomán. A H.B. a *cs* hang jelzésében föltünő ingadozást mutat; írja *c*-vel (*gimilcicutul, gimilce*), *s*-sel (*gimils négyszer*), *sc*-vel (*bulsassa*), *ss*-sel (*keassatue*); holott a *c* még *cz* és *k* (*timnucebelevl, cuzicun*), az *s* rendszeren a mai *s*, a *sc* pedig a mai *sz* (*achscin, scegin*) értékével bír. E helyesírási zavarnak két irányban van jelentősége. Egyrészt világosan utal arra, hogy a kódex írója a magyar szöveg egyetlen lapján kísérletezett, miből az következik, hogy nem másolt, hanem eredetét fogalmazott. Lefordította azt a bőbeszédű latin oratiót, mely nyomban a magyar szöveg után következik, s a melyet eddig a tömör magyar beszéd paraphrasisának szoktak tekinteni. A H.B. tehát nem volt kéről-kézre adott régi minta, hanem egy új individuális mű, a latin norma magyar észjárására valló szűkszavú átdolgozása. Másik jelentősége a helyesírási ingadozásnak abban van, hogy megmutatja a kort, melyben a mű keletkezett. Nagy Géza kimutatta, hogy 1200—1235 közt keletkezett oklevelekben *Csanád* neve *s*-vel 1-szer, *ch*-val 37-szer, *Szabolcs*-é *s*-sel 2-szer, *ch*-val 11-szer fordul elő; ellenben Anonymus (1203) rendszeren *s*-sel jelzi a *cs*-t. Nyilvánvaló ezekből, hogy a H.B. írása azon években történt, midőn a XII. század végén divott *cs*-jelzés már megingott, újabb jelzésére nézve pedig még nem alakult meg a végleges megállapodás. Ezen körülményt egybevetve a kódexben található világosan szóló chronologiai dátumokkal, szerző azon következtetésre jut, hogy a Halotti Beszédet szerzője 1205—1210 között készítette. Életkorára nézve az illető egyházi író nem lehetett igen idős ember; mert ekkor régi meg-

szokott írásmódján aligha változtatott volna; a cs-t következetesen s-sel, a sz-t z-zel jelölő, sőt megtalálhatók volnának szövegében a tövégi magánhangzók is, úgy a mint mindez a régi gárdához tartozó *Anonymus*nál tapasztalható. — Az ismertetések és bírálatok rovatában Petz Gedeon Friedrich Kaufmann „*Deutsche Grammatik, Kurzgefasste Laut- u. Formenlehre des Gotischen, Alt-, Mittel- u. Neuhochoideutschen*“ (1895), Oskar Brenner „*Grundzüge der geschichtlichen Grammatik der deutschen Sprache*“ (1896), Wilhelm Streitberg „*Gotisches Elementarbuch*“ (1897), Friedrich Kluge „*Geschichte der gotischen Sprache*“ (1897) és C. C. Uhlenbeck „*Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*“ (1896) című művével foglalkozik. Ugyancsak e rovatban ismerteti Ásbóth Oszkár az „*Archiv für Slavische Philologie*“ XX. kötetének első füzetét, továbbá Gombocz Zoltán II. Paasonen „*Die türkischen lehnwörter im Mordvinischen*“ című értekezését. Kisebb közlések vannak Melich Jánostól a Johannes Balbus de Janua „*Summa quae vocatur Catholicon*“ könyvének egy példányában található *magyar-horvát glosszákról*, a *pozsár* („gazból rakott tűz, a melylyel a tarlót égetik“) tájszóról, mely nem más, mint a szláv *po-žar* „tűz“, végül a *háztűz nézni* szólásról, mely megvan a tótban és a csehben is. Lumtzer V. hagyatékából közli a füzet a *soltész* (scultetus, libertinus, freigelassener“ szó magyarázatát (= szepesi német *schultheiss*, közép-felnémet *schulthez*, tót *soltys* „urasági és egyházközségi vagyonkezelő“), továbbá a *kámpol* „verspotten“ szóét, mely utóbbival a középnémet *Kampeln* „zanken, streiten“ igét veti egybe. Végül Gombocz Zoltán a *vogul infinitivus -ñkve* alakját magyarázza, azonosnak tartván annak elemeit a magy. -ni és zürjén-votják -nñ infinitivus-végzetekével. — Kiegészíti a füzet tartalmát Hellebrant Árpád *könyvészeti közleménye* az 1897-ben megjelent magyar, finn-ugor és más ural-altaji nyelvekről, úgyszintén a szláv és germán nyelvekre vonatkozó munkákról.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1898. február 28-án.

ZICHY ANTAL t. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, Szinnyei József r. tt.; Badics Ferencz, Hegedűs István, Kúnos Ignác, Riedl Friegey I. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt. — Nagy Gyula, Óváry Lipót I. tt. Jegyző Gyulai Pál osztálytitkár.

52. SZILÁDY ÁRON r. t. felolvassa Dézsi Lajosnak Gregorius Coelius Pannonius (Bánffy Gergely) pálos-szerzetesnek Szent Ágoston regulái magyar fordításáról írott értekezését, mely munka egyetlen példánya a csiksomlyói ferenczrendi zárda könyvtárában maradt fenn. Végül fölemlíti, hogy ugyanazon zárda könyvtárában néhai Szabó Károly fölemlítése szerint vannak régi hártýára írott szerkönyvek, melyek szélén magyarul írott jegyzetek találhatók. Ezeket érdemeseknek véli arra, hogy az Akadémia egy megbízottja vizsgálja meg s tegyen rólok jelentést. — Az indítvány helyeseltetvén, határozatik, hogy azt az osztály legközelebbi zárt ülésén érdemesleg tárgyalás alá fogja venni.

53. SZINNYEI JÓZSEF r. t. bemutatja a „Nyelvtudományi Közlemények“ legújabb füzetét.

54. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri SZILÁDY ÁRON és GOLDZIHHER IGNÁCZ r. tagokat.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1898. márczius 7-én.

PAÜLER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Schvarcz Gyula, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt.; Békefi Remig, Concha Győző, Komáromy András, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Réthy László I. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

55. KOMÁROMY ANDRÁS I. t. felolvassa „A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások“ című értekezését.

56. A jegyzőkönyvet hitelesítik KOMÁROMY ANDRÁS és NAGY GYULA I. tagok.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1898. márczius 14-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós t. t.; Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fodor József, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Klug Nándor, Krenner József, Lipthay Sándor, Szily Kálmán, Than-hoffer Lajos r. tt.; Bedő Albert, Bókay Árpád, Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Kétli Károly, Kherndl Antal, Klein Gyula, Korányi Frigyes, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Mocsáry Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályokból: Pauler Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

57. LENHOSSEK MIHÁLY l. t.: „A centrosomáról“. Székfoglaló értekezés.

58. KÉTLI KÁROLY l. t.: „A dobhúr (chorda tympani) bonez- és élettani viszonyai kórodai megfigyelések alapján“. Székfoglaló értekezés.

59. FODOR JÓZSEF r. t. és RIGLER GUSZTÁV: „Vizsgálatok typhusszal fertőzött állatok vérével“.

60. RADOS GUSZTÁV l. t.: „Az orthogonális helyettesítések egyútt-hatóiról“.

61. TÖTTÖSY BÉLA részéről: „Az algebrai felületek magasabb érintő síkjai“. Előterjeszti RADOS GUSZTÁV l. t.

62. FRANCÉ REZSŐ részéről: „A collodietyon triciliatum szervezete“. Előterjeszti ENTZ GÉZA r. t.

63. THAN KÁROLY r. t. bemutatja „A kísérleti chemia elemei“ című munkája I. kötetének most megjelent második könyvét.

64. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FODOR JÓZSEF r. és KÉTLI KÁROLY l. tagokat kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály negyedik nyílt ülése.

1898. márczius 21-én.

P. THEWREWK EMIL r. t., helyettes elnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József r. tt.; Asbóth Oszkár, Bánóczy József, Badics Ferencz, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Kúnos Ignác, Pasteiner Gyula, Petz Gedeon, Négyesy László, Szigeti József, Vadnay Károly l. tt. — Más osztályokból: Szily Kálmán, Heller Ágost, Vécsey Tamás r. tt.; Acsády Ignác l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

65. RIEDL FRIGYES l. t. felolvassa „A művész- és irodalmi típusok történetéről“ című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

66. KÚNOS IGNÁC l. t.: „Nasszreddin hodsa tréfáiról.“ — Birálatra adatik.

67. A helyettes elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZIHAR IGNÁC r. és RIEDL FRIGYES l. tagokat kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Negyedik összes ülés.

1898. márczius 28-án.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklete alatt jelen vannak Entz Géza, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Klug Nándor, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szilády Áron, Szinnyei József, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Badics Ferencz, Berezik Árpád, Daday Jenő, Franczenau Ágoston, Gaál Jenő, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Lóczy Lajos, Mágócsi-Dietz Sándor, Nagy Gyula, Négyesy László, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Paszlavszky József, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

68. ENTZ GÉZA r. t. emlékebeszédet tart Margó Tivadar t. tag felett. — Közzé fog tétetni.

69. VADNAY KÁROLY l. t., mint a gr. Karátsonyi-pályázat bíráló-bizottságának előadója, fölolvassa jelentését az 1897. évi pályázatról, mely szerint a bizottság a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik, s az Ügyrend értelmében jövőre 400 arany pályadíj tűzetik ki.

70. NÉGYESY LÁSZLÓ l. t., mint a Farkas-Raskó-pályázat bíráló-bizottságának előadója, fölolvassa jelentését az 1897. évi pályázatról, mely szerint a bizottság a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

71. Elnök úr a jeligés levelkéek elégetésére Heller Ágost r. és Óváry Lipót l. tagot kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentették, hogy megbízatásukban eljárak.

72. Az 1898. évi nagygyűlés idejéről az elnökség előterjesztése elfogadtatik.

73. Az eperjesi Széchenyi-kör néhai Pulszky Ferencz emlékeztére márczius 20-án díszgyűlést tartott s erre az Akadémiát meghívta. — A főtitkár jelentése, hogy az ünnepély napján sürgöny útján az Akadémia üdvözlétét kifejezte, helyeslőleg tudomásul vétetett.

74. A hágai történelmi congressus előkészítő-bizottságába az Országos Levéltár Óváry Lipót országos levéltárnokot, a Történelmi Társulat Kammerer Ernő választmányi tagot, a M. Herald. és Genealogiai Társaság Boncz Ödön választmányi tagot, az Országos Régészeti és Embertani társulat Szendrei János titkárt küldötte ki. — Közzöltetik a Történelmi Bizottsággal.

75. Duka Tivadar l. t. alapítványának szövegezésére nézve az I. osztály, a nagylelkű adományozóval egyetértőleg, javaslatot terjeszt elő. — Elfogadtatik s az Ügyrendbe fölvétetik.

76. A főtitkár egy nagyértékű ajándékot jelent be Szerbia királya ő felsége részéről, t. i. a XII-ik század végéről származó Miroslav-evangelium facsimile-kiadásának egy diszpéldányát, melyet a szerb királyi követ e napokban küldött meg a könyvtárnak. — Az elnökség megbíztatik, hogy az Akadémia mély köszönetét juttassa el, a szerb királyi követ útján, ő felségéhez.

77. A könyvtár részére érkezett ajándékok. ú. m.:

1. Gr. Zichy Jenő: „Közép-Ázsiai és Kaukázusi utazásai.”
2. Dr. K. Olivecrona k. t.: „Testamentsrätten“
3. Dr. Stein Aurél k. t.: „Notes on new inscriptions“.

4. Rykatschew M., Szent-Pétervár: „Annales de l'observatoire Physique Central.“ 2 köt.

5. Sayous André; „Étude économique et juridique sur les bourses allemandes.“

6. Istvánfy R. János: „Szálló sóhajok.“

7. Dr. Récsy Viktor; „Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz.“ Köszönettel vétetnek,

78. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke, ú. m.:

Akadémiai Értesítő, 99. füz.

Rados Gusztáv l. t.: Emlékbeszéd Kronecker Lipót külső tagról. (Emlékbeszédek. IX. 5.)

Marczali Henrik l. t.: Az Árpádok és Dalmácia. (Történettud. Értekez. XVII. 5.)

Melich János: A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék.

Nyelvtudományi Közlemények. XXVIII. 1. füz.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő. XVI. 1.

Archaeologiai Értesítő. XVIII. 1.

Tudomásul vétetik.

79. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ENTZ GÉZA r. és VADNAY KÁROLY l tagokat kéri föl.

Tagsági kijelölések.

I.

Az I. osztály A) *alosztályának* kijelölő bizottsága (P. THEWREWK EMIL, HEINRICH GUSZTÁV, SZINNYEI JÓZSEF r., ASBÓTH OSZKÁR és PETZ GEDEON l. tagok), a hozzá áttett tagajánlások alapján, rendes tagul **BARTAL ANTAL** l. tagot; levelező tagokul **SZILASI MÓRICZ**-ot, a finn-ugor összehasonlító nyelvészet és classica-philologia művelőjét és **GYOMLAY GYULÁ**-t, a classica-philologia művelőjét jelöli. (Üres egy rendes és három levelező tagsági hely.)

Az I. osztály B) *alosztályának* kijelölő bizottsága (SZÁSZ KÁROLY, GYULAI PÁL, BEÖTHY ZSOLT r., BADICS FERENCZ és PASTEINER GYULA lev. tagok), a hozzá áttett tagajánlások alapján, levelező tagokul a megüresedett két hely egyikére **BAYER JÓZSEF** irodalomtörténétirőt, másikára ex aequo betűrendben **KOZMA ANDOR** lyrai és tanköltőt és idősb **SZINNYEI JÓZSEF** bibliographust jelöli. (Üres két levelező tagsági hely.)

II.

A II. osztály A) *alosztályának* kijelölő bizottsága (HAJNIK IMRE, VÉCSEY TAMÁS, PAUER IMRE r., CONCHA GYÖZÖ és GAÁL JENŐ l. tagok), a hozzá áttett tagajánlások alapján, levelező tagokul **gr. ANDRÁSSY GYULÁ**-t, **dr. BOKOR JÓZSEF**-et és **dr. THIRRING GUSZTÁV**-ot jelöli ki. (Üres négy hely.)

A II. osztály B) *alosztályának* kijelölő bizottsága (PAULER GYULA, HAMPEL JÓZSEF, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r., CZOBOR BÉLA és NAGY GYULA l. tagok), a hozzá áttett tagajánlások alapján, rendes tagul **MÁTYÁS**

FLÓRIÁN lev. tagot: levelező tagokul első sorban **LEHOCZKY TIVADAR**-t és **SZENDREI JÁNOS**-t, másodsorban **BOROVSKY SAMU**-t és **WOSINSZKY MÓR**-t jelöli. (Üres egy rendes és két levelező tagsági hely.)

III.

A III. osztály *A) alosztályának* kijelölő bizottsága (HOLLÁN ERNŐ t. t., FRÖHLICH IZIDOR, LIPTHAY SÁNDOR r. tt., RADOS GUSZTÁV és KÖVENLIGETHY RADÓ l. tt.), a hozzá áttett tagajánlások alapján, rendes tagul **KHERNDL ANTAL** l. tagot, a hidmechanika és graphostatika művelőjét: levelező tagul **FARKAS GYULÁ**-t, a matematikai physika művelőjét és **STEINDL IMRÉ**-t, kiváló építész és műtörténész jelöli. (Üres egy rendes és hat levelező tagsági hely.)

A III. osztály *B) alosztályának* kijelölő bizottsága (SEMSEY ANDOR t. t., KLUG NÁNDOR, ENTZ GÉZA r., KORÁNYI FRIGYES és SCHMIDT SÁNDOR l. tt.), a hozzá áttett tagajánlások alapján, rendes tagul **KLEIN GYULA** levelező tagot; levelező tagokul első helyen, betűrendben, **dr. APÁTHY ISTVÁN** zoologust, **dr. JENDRASSIK ERNŐ** physiologust és **dr. STAUB MÓRICZ** botanikust; második helyen **dr. CSAPODY ISTVÁN** orvostudományi író jelöli. — **TORMAY BÉLA** hivatalosan kijelentvén, hogy magát ez alkalommal a választás esélyeinek kitenni nem kívánja: a bizottság a reá vonatkozó ajánlatot nem vette figyelembe. — (Üres három rendes és négy levelező tagsági hely.)

Pályázat-hirdetés.

Az Akadémia III. osztálya a **Rózsay-alapítványból** nyílt pályázatot hirdet oly ajánlatok tételére, melyek az orvosi tudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását célzó észleletek tervezetét tartalmazzák: egyszersmind annak is kijelölésével, hogy a pályázó kitűzött feladatát mily segédeszközökkel, mily nyilvános vagy magánlaboratoriumban vagy intézetben szándékozik megfejteni. Az 1898. április 30-ig az Akadémia főtitkáranál benyújtott tervezetek megbírálása után a legjobb és legfontosabb kérdésre vonatkozó terv benyújtója, ha annak kivételére kellő kilátás mutatkozik, a végrehajtással megbízatik s a megbízás az 1898-ik évi nagygyűlésen kihirdetetik.

A megbízott észleleteinek és kísérleteinek eredményét összeállítva és írásban kidolgozva, 1900. évi február végéig, az Akadémia főtitkári hivatalában benyújtja. A jutalmazás az 1900. évi nagygyűlésen hirdetetik ki.

Csak saját észleleteken és kísérleteken alapuló, oly önálló becsű dolgozatok tarthatnak számot a jutalomra, melyek a tudományt ténylegesen új ismeretekkel gazdagítják. — A jutalom 500 frt.

Körlevél

a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

✱ —

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1898. évi LVIII. nagygyűlé; napjait következően tűzte ki:

I.

Május 3-án, kedden délután 5 órakor az osztályok ülései.

Tárgyak:

a) A pályázatok eldöntése. — b) Új pályázatok kihirdetése. — c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra. — d) Osztály-elnök választása. — e) Az állandó bizottságok tagjainak kijelölése.

A II. osztály javaslatot tesz a nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom odaítélése iránt.

II.

Május 4-én, szerdán délután 5 órakor nagygyűlés.

Tárgyak:

a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása. — b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról. — c) A jutalmat nyert pályamunkák jelígis leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése. — d) Szavazás elhunyt tagok arcképeinek a Képes-Teremben leendő felfüggesztéséről.

III.

Május 5-én, csütörtökön déli 12 órakor az Igazgató Tanács ülése.

IV.

Május 6-án, pénteken délután 4^{1/2} órakor nagygyűlési elegyes ülés.

Tárgya:

Elnök és másodelnök választása.

V.

Május 6-án, pénteken délután 5 órakor tagválasztó nagygyűlés.

Tárgyak:

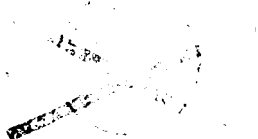
Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.

VI.

Május 8-án, vasárnap délelőtt ünnepélyes közülés.

Budapest, 1895. április 3-án.

Elnöki megbízásból:
Szily Kálmán,
főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal,

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

IX. KÖTET.

1898. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1897-ben.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1897. január 4-ikétől december 20-ikáig bezárólag egy ünnepélyes ülése, 24 nyilvános osztályülése, 12 összes ülése és két igazgatósági ülése, összesen tehát 39 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály nyolcz nyilvános és 12 zárt ülést tartott.

Az irodalom és művészet köréből érkeztek: Január 4-én MUNKÁCSI BERNÁT l. t. bemutatta KATONA LAJOS-nak mint vendégnek „A magyar mythologia irodalma” című értekezését (megjelent az Ethnographia 1897. évf.). Február 1-én és márczius 1-én SZILASI MÓRICZ vendég „A finn irodalomról”, cz. értekezését felolvasta SZINYEI JÓZSEF r. t. (megjelent a Budapesti Szemle 1897. évf. július—aug. füz.). Márczius 1-én HEGEDŰS ISTVÁN l. t. olvasta fel székfoglaló értekezését „Janus Pannonius mint epikus” czimen (megj. a Nyelv- és Széptud. Értekez. XVI. k. 10. sz. a.) Márczius 22-én KÜNOS IGNÁZ l. t. „Az újabb török irodalom fejlődéséről” értekezett (nem jelent még meg); GOLDZIER IGNÁZ r. t. pedig bemutatta MAHLER EDE vendégnek „A régi egyiptomiak évformái és periodikus időrendszerei” című értekezését (megj. az Akad. Értesítő szeptemberi füzetében). Május 24-én GYULAI PÁL osztálytitkár bemutatta SZÁSZ KÁROLY r. t. Dante „Paradicsoma” fordítását. Az osztály örömmel értesült, hogy immár az egész Dantét bírjuk magyar nyelven, s elhatározta, hogy gondoskodni fog a mű megbírálásáról és kiadásáról. Ugyanakkor STEIN AURÉL k. t. felolvasta „A fejrhunok és rokon törzsek szerepléséről” irt értekezését (megj. a Budapesti Szemle 1897. aug. füz.). Az osztályelnök néhány meleg szóval üdvözölte a felolvasót, a ki hazáját meglátogatva, mintegy kötelességének tartotta Akadémiánkban beköszöntő értekezést olvasni föl, a mivel a külső tagok nem tartoznak. November 8-án GOLDZIER IGNÁZ r. t. felolvasta jelen-

tését az orientalisták XI. congressusáról (megj. az Akad. Értesítő 1898. januári füz.).

A *nyelvtudomány köréből* értekeztek: Január 4-én KÜNS IGÁCS 1. t. felolvasta: „Magyar elemek a török nyelvben“ című értekezését (megj. kivonata az Akad. Értesítő 1897. júliusi számában). Február 1-én MUNKÁCSI BERNÁT 1. t. „A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdete“ című értekezését adta elő (megj. az Ethnographia 1897. évf. 1., 2. füz.). Május 3-án NÉGYESY LÁSZLÓ 1. t. „A nyelvújításról“ olvasott (nem jelent még meg); VOLF GYÖRGY r. t. pedig bemutatta MELICH JÁNOS vendégnek „Sarjú és családja“ című értekezését (megj. a Nyelvtud. Közlem. 1897. évf.). Október 4-én SZINNYEI JÓZSEF r. t. felolvasta „Középkori nyelvemlékeink olvasása“ című székfoglaló értekezését (megj. a Nyelvtud. Közlem. 1897. évf.). November 8-án SIMONYI ZSIGMOND r. t. bemutatta KALMÁR ELEK-nek, mint vendégnek „Alany és állítmány“ című értekezését (a Nyelvtud. Közleményekben fog megjelenni).

Az osztály részéről mint bíráló-bizottsági előadók jelentést tettek az összes üléseken: Márczius 19-én RÁKOSI JENŐ 1. t., mint a gr. Teleki vigjáték-pályázat bíráló-bizottságának előadója (bizottsági tagok voltak: Zichy Antal t. és Berczik Árpád 1. t.); ugyanakkor VADNAY KÁROLY 1. t., mint a Farkas-Raskó-pályázat bíráló-bizottságának előadója (bírálok voltak: Szász Károly r. és Arany László 1. tagok). November 29-én szintén VADNAY KÁROLY 1. t., mint a Kóczán-pályázat bíráló-bizottságának előadója (a bizottság tagjai voltak: Heinrich Gusztáv r. és Bánóczy József 1. tagok).

* * *

A II., azaz Philosophiai, Társadalmi és Történettudományi Osztály hét nyilvános osztályülést, nyolcz zárt ülést, összesen 15 ülést tartott.

A nyilvános osztályülésen hat akadémiai tag és három vendég dolgozata került felolvasásra. E dolgozatokból: 3 székfoglaló; 1 a philosophiai, 4 a társadalmi és 6 a történelmi tudományok köréhez tartozik.

A felolvasások következő sorrendben tartattak: Január 11-én NAGY ERNŐ lev. tag széket foglalt „Az ausztriai császári czim felvételéről“ című értekezésével (Megj. a Társadalmi Értekezések során). SCHVARCZ GYULA r. tag bemutatta Rehm erlangeni egyet. tanárnak „Geschichte der Staatsrechtswissenschaft“ című legújabb munkáját. (Megj. az Akad. Értesítőben.) Február 8-án KARÁCSONYI JÁNOS 1. tag olvasta fel „A pusztaszeri monostor kegyurai“ című székfoglaló értekezését. (Megj. a Tört. Érték. során.) Márczius 8-án ÓVÁRI LIPÓT 1. tag „Cantu Caesar“ tudományos érdemeit méltatta. (Megj. az Emlékbeszédnek során.) Ápril 5-én SCHÖNHERR GYULA 1. tag széket foglalt „Nápolyi László trónköveteléséről“ című tanulmányával; (Megj. a Tört. Ért. során.) VÁRI REZSŐ vendég pedig „Bölcs Leo császárnak a Hadi Taktikáról“ szóló munkájáról értekezett. Október 11-én SCHVARCZ GYULA r. t. felolvasta „Adalék a legújabb Cicero-cultus jellemzéséhez“ című értekezését. (Megj. az

Athenaeum 1897. évi IV. számában.) MÁTYÁS FLÓRIÁN I. tag „Pogány szokások őseinknél“ című dolgozatát mutatta be. (Megj. a Tört. Érték. során.) November 15-én HODINKA ANTAL, mint vendég, „Tanulmányok a magyarországi bosnyák-diakovári püspökség történetéből“ című dolgozatából mutatott egyes részleteket. (Megj. a Tört. Érték. során.) Deczember 6-án SCHVARCZ GYULA I. tag „Úti jegyzetek az államtan és cultúrpolitika köréből“ czímen értekezett; ALEXANDER BERNÁT I. tag pedig REICHARDT ZSIGMOND vendég dolgozatát mutatta be „A színerzetekről“.

A zárt osztályülésekben a rendes folyóúgyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és más tudományos dolgozatok megbirálásáról és kiadásáról; megállapította az 1898-iki költségelőirányzatot és intézkedett, hogy elhunyt tagjainak: Brassai Sámuel és Pulszky Ferencz tiszteleti, Jakab Elek rendes, Pólya Jakab lev. és Engel Ernő és Arneth Alfréd kültagok emléke jegyzőkönyveiben megörökíttessék és róluk az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére CONCHA GYÖZÖ (*Brassai Sámuel- és Pulszky Ferenczről*), NAGY GYULA (*Jakab Elekről*), VARGA GYULA (*Pólya Jakabról*), KÖRÖSI JÓZSEF (*Engel Ernőről*) és KÁROLYI ÁRPÁD (*Arneth Alfrédéről*) kérettek fel.

* * *

A III., vagyis **Mathematikai és Természettudományi Osztály** kilencz nyilvános ülést és 10 zárt ülést, összesen 19 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 33 munkálattal terjesztettek elő, melyek közül 14-nek szerzője volt akadémiai tag 19-é nem akadémikus.

Az értekezések közül székfoglaló volt négy.

Az értekezések sorrendje a következő volt: 1897. január 18-án BUGARSZKY ISTVÁN: „Adatok a szabad energia változásához chemiai reactióknál“ (Mathematikai és Természettudományi Értesítő XV. köt.); STEINER LAJOS: „Az 1892-iki üstökös végleges pályaszámítása“ (M. és T. Ért. XV. köt.); ERNYEI ÖDÖN: „A tellurhydrogenről“ (M. és T. Ért. XV. köt.); SZARVASY IMRE: „A methyllalkohol hatása a magnesium-nitridre“ (M. és T. Ért. XV. köt.). Február 15-én HÖGYES ENDRE I. t.: „A veszettségellenes védőoltások újabb gyakorlati eredményéről“ (Orvosi Hetilap, 1897.); KORDA DEZSŐ: „Új kísérletek elektromos légtüres csövekkel“ (M. és T. Ért. XV. köt.). Márczius 15-én KÜRSCHÁK JÓZSEF I. t.: „A másodrendű partialis differential-egyenletek egy osztályáról“ (székfoglaló értekezés; M. és T. Ért. XV. köt.); BOGDÁNFY ÖDÖN: „Ombrometria tanulmányok a magyar korona területén“ (M. és T. Ért. XV. köt.); MESSINGER KÁROLY: „Natriumthioselenid“ (M. és T. Ért. XV. köt.); MESSINGER KÁROLY: „Selenarsenatok“ (M. és T. Ért. XV. köt.). Április 12-én DADAY JENŐ I. t.: „Rotatoriák Új-Guineából“ (M. és T. Ért. XV. köt.); KOCH ANTAL I. t.: „Új ösemlős Erdély középeocén rétegeiből“ (Természettud. Füzetek XX. köt.); LÖRENTHEY IMRE:

„Adatok Magyarország harmadkori rákfaunájához“ (M. és T. Ért. XV. k.); SZARVASY IMRE: „Arsermonoselenid“ (M. és T. Ért. XV. k.). Május 17-én BÓKAY ÁRPÁD I. t.: „Nehéz fémek hatása a harántcsíkos izomzat szerkezetére“ (székfoglaló értekezés; M. és T. Ért. XV. köt.); HORVÁTH GYULA és VEREBÉLY TIBOR: „Helybeli érzéstelenítő szerek hatása az érző idegvégződésnek görcsövi szerkezetére“ (M. O. Archivum VI. évf.); SZILI ADOLF: „A mozgás utóképeről“ (M. és T. Ért. XV. köt.). Június 21-én FRÖHLICH IZIDOR I. t.: „Gyűrűszerű inductio-mérték“ (M. és T. Ért. XV. köt.); SCHMIDT SÁNDOR I. t.: „Szalónak ásványairól“ (M. és T. Ért. XV. köt.); RÉTHY MÓR I. t.: „Súlyos folyadékcsugarak“ (M. és T. Ért. XV. köt.); FARKAS GYULA: „A Huyghens-féle elvről“ (M. és T. Ért. XV. köt.); SZARVASY IMRE: „Két új methylnmagnesium-vegyület“ (M. és T. Ért. XV. k.); BITTÓ BÉLA: „Adatok az α -sulfonormal-capron-savnak és sóinak megismeréséhez“ (M. és T. Ért. XV. köt.); STRAUSS ÁRMIN: „A Röntgen-sugarak láthatóságáról“ (M. és T. Ért. XV. köt.). Október 18-án LIPTHAY SÁNDOR I. t.: „Vasútépítéstanom legújabb kötete“ (székfoglaló értekezés); ÓNODI ADOLF I. t.: „A hangképző központok kórtanáról“ (székfoglaló értekezés; M. és T. Ért. XV. köt.); MOCsÁRY SÁNDOR I. t.: „Magyarország hymenopterái“ (Természettud. Füzetek XXI. köt.). November 22-én MIHALKOVICS GÉZA I. t.: „A Jacobson-féle szervről“ (M. és T. Ért. XVI. köt.); LÖRENTHEY IMRE: „Két új rövid-farkú rák a harmadkori képződményből“ (M. Tud. Akad. Mathem. és Term. Közl. XXVII. köt.); LIEBERMANN LEO és BITTÓ BÉLA: „A tömény-kénsav hatásáról a cholesterin chloroformos oldatára“ (M. és T. Ért. XV. köt.); KÖNIG GYULA I. t.: „A határozott integrálok elméletéhez“ (M. és T. Ért. XV. köt.). Deczember 13-án KLUG NÁNDOR I. t.: „Gáz-fejlődés pancreas-emésztés közben“ (M. és T. Ért. XV. köt.); RICHTER ALADÁR: „Adatok a Marcgraviaceae és Arvideae ismertetéséhez“.

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megbirálásáról, illetőleg kiadásáról. Intézkedett végre az osztály, hogy elhunyt tagjainak emléke jegyzőkönyvileg megörökíttessék és róluk az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak.

E kegyeletos föladat teljesítésére fölkérte az osztály következő tagjait: MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR I. tagot (*Hazslinszky Frigyes* I. tagról), THANHOFFER LAJOS I. tagot (*Dubois-Reymond Emil* I. tagról), KLEIN GYULA I. tagot (*Jurányi Lajos* I. tagról), CHYZER KORNÉL I. tagot (*Póór Imre* I. tagról), KÖVESLIGETHY RADÓ I. tagot (*Kondor Gusztáv* I. tagról), végre KRENNER JÓZSEF SÁNDOR I. tagot (*Des Cloiseaux A.* I. tagról).

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédeket tartottak: Január 25-ikén HORVÁTH GÉZA I. t. FRIVALDSZKY JÁNOS I. tagról, február 22-ikén VARGHA GYULA I. t. BARSÍ JÓZSEF I. tagról, márczius 29-ikén KERPELY ANTAL I. t. PÉCH ANTAL I. tagról, április 26-ikán PÓR ANTAL

r. t. DANKÓ JÓZSEF I. tagról, május 31-ikén FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. NAGY IMRE r. tagról, október 25-ikén SIMONYI ZSIGMOND r. t. SZARVAS GÁBOR r. tagról, s végül december 20-ikán KLUG NÁNDOR r. t. LUDWIG KÁROLY k. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: Január 25-ikén József főherczeg úr ő Fensége, Akadémiánk ig. és t. tagja ajánló levelet irt Rückert Mária kisasszony érdekében, ki magyar költők műveit németre fordította, hogy munkáját áttekintés és megbírálása végett az Akadémia kérje be. Az összes ülés ő Fenségének a magyar irodalom iránt érzett magas érdeklődésének ez újabb tanújelét mély köszönettel tudomásul vette, s fölkérte az elnököt, hogy eme köszönetének tolmácsolása mellett, hatna oda, hogy a nevezett költőné kézirata az Akadémiához küldetnék be. — Markovics Sándor győri főreáliskolai tanár értesítést küldött, hogy Bacsányi János sirhelye a linzei régi temetőben, csekély díj lefizetése mellett, továbbra is fentartható. Az összes ülés elhatározta, hogy a sirnak épen tartása és folytatólagos gondozása tárgyában intézkedés tétessék. — Szilágyi István jubiláris tag a hozzáküldött üdvözlétért köszönetét fejezte ki; Sickel Tivadar k. t. szintén köszönőiratot küldött a születése 70-ik évfordulója alkalmából küldött elnöki üdvözlétért. — Megválasztattak a Bródy-féle publicistikai jutalom, a pesti kereskedelmi bank, a Wahrmann-féle jutalom s a Forster-féle mezőgazdasági jutalom bíráló bizottságának tagjai. — Február 22-ikén a főtítkárr megbízott, hogy az 1900. évi párisi világkiállítás magyarországi nagy bizottságában az Akadémiát képviselje. — A zárt ülésen tárgyalott az 1897. évi költségvetési előirányzat. Ezzel kapcsolatban határozott, hogy az osztályok részére juttatandó költségvetési összeg megállapítása ügyrendileg szabályoztassék. — Márczius 29-ikén tudomásul vétetett, hogy az igazgató-tanács a költségvetést helybenhagyta. Megállapított az évi nagygyűlés ideje. Herman Ottó kérelme, hívná fel az Akadémia a vallás- és közoktatási miniszter figyelmét a magyarországi ősfoglalkozásokra vonatkozó ethnographiai tárgyak összegyűjtésének fontos és sürgős voltára. a legmelegebb pártolással, fölterjesztetni határozott. Rückert Mária úrnő a függeléket, melyet magyar népdalfordításaihoz csatolni kíván, beküldötte s ez megbírálás végett kiadatott az I. osztálynak. — Április 26-ikán a vallás- és közoktatásügyi miniszter fölkérte az Akadémiát az 1893-ban „Nem-magyar keresztnévek jegyzéke“ czim alatt kiadott füzet kiegészítésére. — Bejelentetett, hogy a gr. Széchenyi István életére és működésére vonatkozó emléktárgyak összegyűjtését az igazgató-tanács helyeslőleg tudomásul vette, a szükséges költségeket megszavazta, s hogy gr. Széchenyi Béla ig. és t. tag boldogult atyja után reá maradt ereklyéket a legnagyobb örömmel engedte át e gyűjteménynek. — Május 31-én a kereskedelemiügyi m. kir. miniszter fölkérésére, hogy az Akadémia az ipari oktatásra szolgáló tankönyvek műnyelvének megbírálásában működne közre,

Zolnai Gyula I. t. és Freeskey János biz. tag küldettek ki. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter fölkérte az Akadémiát, hogy a kir. testőrség könyvtárát kiadványaival gyarapítani sziveskedjék. A magyarhoni földtani társulat bemutatta a Szabó József-emlékalapítvány ügyrendjét. Jóváhagyatott a III. osztály jelentése, hogy Bíró Lajos uj-guineai néprajzi gyűjtéseinek kiadására a magyar nemzeti múzeumot 1300 frttal kívánja segélyezni. — Június 28-dikán bemutatattak a Kóczán-jutalomra érkezett pályaművek s megbírálsukra bizottság küldetett ki. — Elhatároztatott, hogy az Akadémia írjon át Liptó vármegyéhez és fejezze ki azon óhaját, hogy Balassa Bálint földi maradványai Híbbén vizsgáltassanak meg. Gróf Andrássy Gyula 4000 frtot ajánlott föl Deák Ferencz élete és jellemrajza című pályamű jutalmazására; az ülésen e pályázathirdetés szövege is megállapított, s gr. Andrássy Gyulához köszönő levél küldése határoztatott. — Október 25-dikén olvastatt a vallás- és közoktatásügyi miniszter levele, melyben egy állandó szótári bizottság felállítására évenkénti 2000 frt államsegélyt kilátásba helyezni s a jelen évre 500 frtot rendelkezésre bocsátani méltóztatik, oly czélból, hogy egy oly kisebb fajta szótár állíttassék össze és bocsáttassék közre, a melyben a leginkább lábrakapott idegen szók és idegenszerű kifejezések jó magyar egyértékesei elő lennének tüntetve. Hálás köszönettel fogadtatott. Ugyanő köszönetét fejezte ki a m. kir. testőrség könyvtárának küldött akadémiai kiadványokért. — A barcellonai községtanács beküldötte azon nemzetközi pályázat föltételeit, melyek mellett 20,000 peseta jutalmat hirdetett Spanyolország archaeológiájának megírására. — Bírálok választottak a Karátsonyi-, Teleki-, Bulyovszky-, Farkas-, Raskó-, Péczely-, Marczibányi-, Első m. ált. biztosító-társaság-, Vigyázó- és kereskedelmi csarnok pályázatára. — A III. osztály indítványa: intéztessék kérelem a vallás és közoktatásügyi miniszteriumhoz, jelenen ki, a londoni csztrák és magyar nagykövetség útján, az angol külügyi kormánynak, hogy a math. és természettudományi irodalom nemzetközi katalogusának készítésében Magyarország is részt fog venni s a felmerülő költségeket (más fedezet hiányában) az osztály saját budgetjéből fogja fedezni, — elfogadtatott. — November 29-dikén a kereskedelmi miniszter megküldötte az ezredéves országos kiállításon a M. Tud. Akadémia részére könyvkiadványaiért odaítélt elismerő oklevelet. A vallás- és közoktatásügyi miniszter Magyarország részéről megbizta a M. Tud. Akadémiát a nemzetközi tudományos katalogus készítésében való közreműködéssel, miről is az angol kormányt már értesítette. A III. osztály ajánlatára a Tomori-féle nyílt pályázat eredményeképen dr. Beke Manó egyetemi magántanárnak s a Széchenyi Béla-féle nyílt pályázat eredményeképen Sóbányi Gyula áll. polg. iskolai tanárnak megbízás adatott. A Forster János névre tett mezőgazdasági jutalom ügyrendi szabályzata módosított. Bemutatott az 1898. évi ülőssor. — Deczember 20-dikán bemutatott a diszoklevél, melylyel

az ezredéves kiállítás jury-tanácsa a M. Tud. Akadémiát kitüntette. — A vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban a nyomdatermek köteles példányairól szóló törvény végrehajtása tárgyában tartott tanácskozmányon a főtítkár és főkönyvtárnok vettek részt. — Elfogadtatott a nyelvtudományi bizottság javaslata, melyet az osztály is helybenhagyott, az elkerülhető idegen szók tárgyában. — Petrovoszello község az ezredéves ünnep emlékére egy nem-magyar ajkúak számára készitendő nyelvkönyvre ezer koronát ajánlván fel, a pályázat szövege megállapított s kihirdetett. — Köszönetet szavazott az összes ülés Duka Tivadar l. tagnak, ki Körösi Csoma Sándor emlékére 2000 koronából álló alapítványt tett.

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és irodalmi ünnepélyekre küldötte el képviselőit vagy üdvözlétét: Sickel Tivadar k. t. 70-ik születésnapjára, Kölcsey Ferencz emlékszobrának leleplezésére Nagy-Károlyba, Földi János emléktáblája és síremléke leleplezésére II.-Hadháza, a pozsonyi koronázó emlékszobornak s a soproni Széchenyi-szobornak leleplezésére, a bécsi cs. tud. akadémia ötvenéves jubileumára, a Szilágyi Sándor r. t. 70-ik születésnapján rendezett ünnepélyre, az orvosok és természetvizsgálók XXIX. vándorgyűlésére, a toroczko-szentgyörgyi Brassai-emléktábla, a segesvári Petőfi-szobor és honvédemlék, a nagy-czenki Széchenyi-szobor leleplezésére, a rozsnyói Szabó István-emlék leleplezésére s végül a lipesei egyetem physikai-chemiai intézet megnyitási ünnepére.

* * *

Az Akadémia halottjai 1897/98-ban:

Tiszteleti tagok:

PULSZKY FERENCZ, *másodelnök. Meghalt 1897. szeptember 9-én.*
BRASSAI SÁMUEL. *Meghalt 1897. június 24-én.*
KNAUZ NÁNDOR. *Meghalt 1898. április 26-án.*

Rendes tagok:

JAKAB ELEK. *Meghalt 1897. július 22-én.*
VOLF GYÖRGY. *Meghalt 1897. szeptember 13-án.*

Levelező tagok:

BARABÁS MIKLÓS. *Meghalt 1898. február 12-én.*
FINÁLY HENRIK. *Meghalt 1898. február 13-án.*
KONDOR GUSZTÁV. *Meghalt 1897. szeptember 16-án.*
PÁLFFY ALBERT. *Meghalt 1897. december 22-én.*
PÓLYA JAKAB. *Meghalt 1897. július 30-án.*
POOR IMRE. *Meghalt 1897. augusztus 20-án.*
SZATHMÁRY GYÖRGY. *Meghalt 1898. január 14-én.*

Kültagok:

ARNETH ALFRED. *Meghalt 1897. július 30-án.*
DES CLOISEAUX A. *Meghalt 1897. május 8-án.*

SAYOUS EDUÁRD. *Meghalt 1898. január 19-én.*

SPENCER WELLS TAMÁS. *Meghalt 1897. szeptember 17-én.*

* * *

Az Igazgató Tanács 1897-ben két ülést tartott. Fontosabb határozatai a következők: Február 28-dikán az 1896. évi számadások megvizsgálására gr. Széchenyi Béla elnöklete alatt Than Károly és a főtitkár kérettek föl. Megállapított az 1897. évi költségvetés. A ház harmadik és negyedik emelete, az országos képtár céljaira, öt év tartamára bérbeadott. — Beeske Bálint úrnak, Széphalom buzgó ügyelőjének 1896. évi számadása, az Akadémia köszönetének kifejezése mellett, jóváhagyatott s a fölmentvény megadatott. Hasonlókép jóváhagyatott az Akadémia ügyészének 1896-ra vonatkozó számadása. — A felállítandó Széchenyi-gyűjteményre vonatkozó javaslat elfogadtatott s gr. Széchenyi Béla ig. és tiszt. tag fölkérte, hogy az e célból kiküldött bizottságot további működésében részvételével támogatni sziveskedjék. — Május 6-dikán bemutatott a pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, mely szerint a számadások pontosan vezetteknek s a pénztárban elhelyezett értékpapírok a legnagyobb rendben találtak, minélfogva a M. Földhitelintézetnek az Akadémia őszinte köszönete fejeztetett ki s az 1896. évi számadásokra nézve a fölmentvény megadatott.

Ez üléseken a következő adományok, hagyományok és alapítványok jelentettek be:

Egy névtelen adománya az 1897. évi költségvetés céljaira	1000	frt
Pászthory Károly végrendeleti hagyománya	500	„
Fehér Ipoly t. t. pannonhalmi főapát alapítványa	500	0 „
Gr. Andrássy Gyula adománya, rendeltetéssel	4000	„
Taub Salamon hagyománya	2000	„
Duka Tivadar l. t. alapítványa Körösi Csoma Sándor emlékére	1000	„

II. Állandó bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság az elmúlt évben foglalkozott egy új magyar kéziszótár tervével és előkészítette a régi gyöngyösi latin-magyar szótártörődék kiadását. ZOLNAI GYULA megkezdte a SZAMOTA ISTVÁN gyűjtötte okirati szókinés szerkesztését.

A bizottság kiadásában 1897-ben a következő nyomtatványok jelentek meg:

Nyelvtudományi Közlemények 27. kötete, szerk. SZINNYEI JÓZSEF (négy füzet, 30 1/2 iv). Nagyobb közleményei Ásbóth, Kúnos, Munkácsi, Szinnyei, Volf bizottsági tagoktól és Setillä Emil külső tagtól.

Magyar Nyelvőr 26. kötete, szerk. SIMONYI ZSIGMOND (12 füzet, 36 1/2 iv). A bizottsági tagok közül nagyobb dolgozatokkal közreműködtek: Ásbóth, Balassa, Joannovics, Melich, Munkácsi, Riedl, Szilasi, P. Thewrewk, Tóth Béla, Zolnai. Egyéb nagyobb közlemények Balogh

Pétertől, Horger Antaltól, Király Károlytól, Patrubány Lukácstól, Schmidt Mariskától, Sebestyén Károlytól és Setälä Emiltől. A dolgozó-társak és gyűjtők névjegyzéke 1897-ben 193 nevet tüntet föl.

Itt említhető, minthogy a Nyelvtudom. Bizottság gondolja, a a SZINYEI JÓZSEF szerkesztette új *Magyar Tájszótárt*. Ebből a II. kötet első két füzeté jelent meg s az ó-tól rőt-ig terjedő tájszókat foglalja magában.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadásában megjelent:

Az Irodalomtörténeti Közlemények VII. évfolyama.

SZINYEI JÓZSEF *Magyar Írók Élete és Munkái* 43—48. füzeté.

3. A Classica-philologiai Bizottságnak a görög és latin remek-írók czimú fordítási gyűjteményében elkészült:

SZÉKELY ISTVÁN-tól *Suetonius* „Császárok életrajzai“ kétnyelvű kiadása; CSÉNGERI JÁNOS-tól „Propertius“ kétnyelvű és egy-nyelvű kiadása. A gyűjtemény folytatásául elfogadtatott: SCHMIDT ATTILÁ-tól Cicero Orator-a.

A Magyarországi latinság szótára, melyet BARTAL ANTAL állított össze, kiadásra elfogadtatott.

A bizottság támogatásával megjelent az *Egyetemes Philologiai Közlöny* XXI. évfolyama.

Ugyancsak a bizottság támogatásával készül PECZ VILMOS szerkesztése alatt a classikus ó-kor tárgyi lexikona.

4. A Történelmi Bizottság a lefolyt évben kilencz ülést tartott, és pedig jan. 9., jan. 30., febr. 27., márcz. 27., ápr. 30., jún. 5., okt. 6., nov. 6., és nov. 27-én. Ez üléseken figyelmét munkaprogramja megvalósításán kívül a magyar történelem minden korszakára kiterjesztette és számba vevén a hazai történetírás terén felmerülő óhaj-tásokat, részben új kiadványokra tette meg az előkészületeket, részben a már tervbe vett nagyobb munkálatok ügyét vitte előbbre.

Alig volt esztendő, melyben a bizottság annyi kiadványt mutat-hatna fel, mint az elmúlt évben. Habár eddigi rendes évi dotációjából az Akadémia határozata 1000 frtot irodalomtörténeti czélra fordított, e körülmény nem befolyásolta a bizottság munkakedvét, s nemcsak munkaprogramját valósította meg csaknem teljes mértékben, hanem a jövőre is tervbe vette több oly kiadvány előkészítését, melyeknek létrejöttét a hazai történettudomány érdekében szükségesnek véli. E munkálkodás nemcsak igénybe vette azon 10,000 frtot melyet az Akadémia határozata ez évben a 15,000 frtot, kitevő, történelmi és irodalomtörténeti czélokra fordítható országos dotatióból történelmi czélokra fordítani engedett, hanem 500 frtnyi túllépéssel és még fedezetlen költségekkel tetemesen megterhelte az 1898-ik évi 10,000 frtos dotatiót is, úgy hogy komoly aggodalmak merülhetnek fel, hogy a dotációnak jelentékeny felemelése nélkül képes-e a bizottság megfelelni mindazon kívánalmaknak és óhajoknak, melyek a hazai történetírás terén jogosan felmerülnek.

A bizottság gondozásában a lefolyt év alatt a következő munkák láttak napvilágot:

SZILÁGYI SÁNDOR r. tag szerkesztésében az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* XX. kötete, mely $30\frac{1}{2}$ nyomtatott ivnyi terjedelemben az 1688—1691. évek országgyűléseinek történetét, a nevezetesebb irományok közlésével, tartalmazza.

A *Magyar Törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteményéből*, melyet KOLOSVÁRI SÁNDOR és ÓVÁRI KELEMEN lev. tagok szerkesztenek, megjelent a 4-ik kötet második fele, mely a dunáninnen-i törvényhatóságok statútumaiból a sz. kir. városokét 1376—1800. évekből foglalja magában 57 nyomtatott ivnyi terjedelemben.

A *Hunyadiak kora* folytatásául megjelent *Magyarország történelmi földrajzá*nak III-ik kötete, melyben szerzője, CSÁNKI DEZSŐ lev. tag, a legszélesebb alapokra fektetett levéltári kutatás nyomán nyolcz dunántúli megye történetét és topographiáját állítja össze. A II. osztálylyal együttesen folytatott vállalat e kötete, melynek nyomtatási költségeit a bizottság fedezte, $43\frac{1}{2}$ ivre terjed.

THALLÓCZY LAJOS és BARABÁS SAMU szerkesztésében megjelent, 57 ivnyi terjedelemben, a *Blagay-család oklevéltára*, mely a míg egyrészt a napjainkban fiágon kihalt, délszláv eredetű magyar főúri családnak okleveleit, számszerint 205 darabot, szószerint közli, addig másrészt a szerkesztők elseje ugyanez oklevelek adatait történelmi, családtani, topographiai és heraldikai szempontból a terjedelmes bevezetésben teljesen feldolgozza.

BARABÁS SAMU szerkesztésében megjelent *Zrinyi Miklós levelezésének* első kötete, mely a szigetvári hőshöz írott vagy tőle származó missilis leveleket az 1565-ik év végéig 45 nyomtatott iven tartalmazza.

A történelmi segédtudományok egyik fontos részének, a *Heraldika kézikönyvének* megírásával a bizottság BÁRCZAY OSZKÁRT bízta meg; a megjelent kötet 45 nyomtatott ivnyi terjedelemben, 714 ábrával és 3 melléklettel gazdagon illusztrálva, a magyar heraldika terén elért eredményeket rendszeres módon illeszti az általános heraldika keretébe.

A bizottságnak a Magyar Történelmi Társulattal együttesen kiadott folyóirata, a *Történelmi Tár*, a lefolyt évben változatos, minden korra kiterjedő tartalommal, 50 nyomt. ivnyi terjedelemben jelent meg.

Ily módon a bizottság dotatiójának segítségével az 1897. évben 328 nyomtatott ivre terjedő magyar történelmi anyag és feldolgozás látott napvilágot, mely a megelőző év eredményét többel mint 30% -kal felülmúlja. (1896-ban 216 $\frac{1}{2}$, 1895-ben 171 nyomt. ivnyi anyagot tett közzé a bizottság.)

Saját dotatiójának teljes felhasználásán kívül a bizottság gondozásával jelent meg dr. BOROVSKY SAMU-tól *Csanádvármegye történetének* 2-ik kötete, mely a megyebeli helységek történetét tárgyalja, történelmi

térkép kíséretében. E mű befejeztével a bizottság eleget tett azon kötelezettségnek, melyet Csanádmegye történelmi monographiájának megírása céljából az Akadémia és a költségekről gondoskodó törvényhatóság irányában magára vállalt.

A munkaprogramjában felsorolt művek közül a bizottság sajtó alá adatta még a *Magyar Országgyűlési Emlékek* XI. kötetét KÁROLYI ÁRPÁD r. tag szerkesztésében, melyből 32 iv van kinyomva s a kötetben foglalt korra vonatkozó, csakis újabb időben fölfedezett fontos irományok feldolgozása akadályozta a kötet eddigi megjelenését; továbbá a SCHRAUF KÁROLY szerkesztésében megjelenendő *Bécsi egyetemi magyar anyakönyvet*, melyből 24 iv már szintén ki van nyomva.

Munkaprogramjának többi pontjait sem hagyta figyelmen kívül; így folytattatta az anyag gyűjtését és az előkészítés munkálatait az *Anjoukori és Zsigmondkori Okmánytárak* folytatásához, illetőleg megindításához. Rendeztette és lajstromoztatta becses másolatgyűjteményének XVII. századi részét, melyből eddig 1400 darab van lajstromozva. Ugyanezen kor történetére nagybecsű másolatokat szerzett be a berlini és a poseni kir. állami levéltárakból. Gondoskodott a vörösvári gr. Erdődy, az Udine melletti gr. Frangipani, valamint orosz-lengyel-orosz levéltárak átkutatásáról, melyek közül eddig kellő eredményt a Frangipani levéltár átkutatása járt.

A Flór-alapnak a bizottságot megillető 400 frtnyi kamatját szintén levéltári kutatásokra fordította, megbízván KOMÁROMY ANDRÁS lev. tagot, hogy a szabad hajdúság történetéhez a hajdúvárosokban, de kivált Debreczenben, Nyíregyházán és Árvaváralján kutatásokat végezzen; a kutatások különösen az utóbbi helyeken voltak eredményesek.

A bizottság, miként ezt évek óta teszi, a lefolyt esztendőben is segélyben részesítette a Magyar Történelmi Társulatnak elismerésre méltó vállalatát, a *Történelmi Életrajzokat*, úgyszintén a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlét*.

Az Akadémia felszólítására több ügyben mondott a bizottság véleményt. Így ő formulázta a Kanizsay-, Vigyázó-, Vitéz- és Bük-alapítványokból kiirandó pályakérdéseket és tett javaslatot a Forster-Scitovszky alapítvány kamatjainak odaitélése felől. Az Akadémia megbízásából szintén a bizottság gondolja a honfoglalás kútfőit magában foglaló mű kiadását.

Az elmondottak a bizottság 1897. évi működését legfőbb eredményeiben összefoglalva tartalmazzák; még csak az említendő fel, hogy tagjai sorában egyetlen egy változás állott be az által, hogy TAGÁNYI KÁROLY, a bizottságnak segédtagja az Akadémia lev. tagjává választatván, a bizottságnak rendes tagjává lett.

5. az Archaeologiai Bizottság ez idei főmállásának negyvenegyedik évét kezdi. Mikép szolgálta az elmúlt negyven esztendőben szakunk hazai irodalmát, arról tanuskodjék ez idő alatt közre-

bocsátott kiadványainak sora, az a hatvan kötetnyi szakkönyvtár, melyet szerény javadalmából létesített.

Az elmúlt 1897. évben folytatta a bizottság tervbe vett egyik díszes kiadványának az előkészítését. A kassai régi dom monographiájához ismét tizenegy képes lap készült Steindl Imre biz. tag felügyelete alatt; rajzolta Lange Keresztély, budapesti műépítész.

Sorozatos kiadványaiból közzétette a bizottság az „*Archaeologiai Közlemények*“ XX. kötetét (4°-ban, 20 iv). Mihalik József értekezik benne a boldogköváraljai neolithkori telepekről, Milleker Bódog ismertet verseczi és vattinai régiségeket, Téglás Gábor megállapítja „Ad scrofulas“ római telep helyét, végül Gerecze Péter a régi pécsi és somogyvári (Szent-Egyed) egyház maradványainak szentel egy-egy terjedelmesebb értekezést.

Mindannyi közlemény bővelkedik a szövegben és szövegen kívül ábrákkal és képes táblákkal.

A bizottság rendes időközi folyóiratából, az „*Archaeologiai Értesítő*“ -ből megjelent az új folyam XVII. kötetének öt fürete, mindenkor 8° alakban, 6—6 íves tartalommal. Gazdagon fejlődő szakunk irodalmában ez a folyóirat viszi a vezérlő szerepet és azért melegen óhajtható, hogy a bizottság mennél előbb módot nyerjen arra, hogy folyton fokozódó igényekkel szemben kibővíthesse és mind tökéletesebb ábrákkal elláthassa. A folyóiratban a múlt évben negyvenhat író működött közre, ezek közt néhány külföldi szaktárs is volt. Munkatervéhez híven a folyóirat nemcsak az archaeologia és műtörténet egyes szakaszainak, de a fölirattan és numismatikának is engedett megfelelő tért és lehető számmal illusztrációk kísérték a közleményeket. A múlt évi folyamban harminczkét képes tábla, kétszáz szövegekzi ábra és két képes melléklet járult a szöveghez. E tetemes számú ábrák előállítása csak a M. N. Múzeum régiség-osztályának segítségével volt lehetséges, mely gazdag rajzkészletét mindenkor a bizottság rendelkezésére engedi.

Hazai irodalmunk nyelvbeli elszigeteltségének némi ellensúlyozására a folyóirat szerkesztőségének gondja volt arra, hogy a jelentősebb közleményekről külföldi szakfolyóiratokban rendes időközökben kivonatokat jelenjenek meg. Ilyeneket közöl a „Centralblatt für Anthropologie und Urgeschichte“, a berlini „Jahrbuch des k. deutschen arch. Instituts“, és ilyeneket fog közölni a Bécsben székelő osztrák archaeologiai intézet legközelebb megindítandó archaeologiai évkönyve. Ezeken kívül egyes fontosabb közlemények fordításai egész terjedelemben is megjelentek és minden egyes füzet tartalmáról a füzetek hátára illesztett francia tárgymutató ad számot.

A bizottság képes duczainak gyűjteménye évről-évre fokozódó jelentőségre emelkedik, szakunkba vágó kül- és belföldi kiadványok számára a múlt évben huszonhárom különböző helyre vettek igénybe összesen 1004 darab duczot, ezek közül legtöbbit, t. i. 500 darabot

a „Pallas irodalmi társulat“ kapott kölcsön „Magyarország archaeologia“ számára. Összes ügyeit a bizottság mult évben egy ülésen intézte el, melyben megállapította egyebek között költségvetését. Ugyanakkor értesült a bizottság róla, hogy több évtizeden át elnöklő tagját, Pulszky Ferenczet kiragadta köréből a halál, s e veszteség fölött jegyzőkönyvében megörökítette gyászos sajnálkozását; utódjául a bizottság b. Nyáry Jenő akad. tiszteleti tagot választotta meg.

6. A Nemzetgazdasági és Statisztikai Bizottság működése az 1897-ik évben is az ügyrend által kijelölt s a rendelkezésére álló anyagi eszközök által megszabott eddigi keretben mozgott.

Mint véleményező testület, szakvéleményével szolgálta az osztályt, alapítványi szabályzatok kidolgozása s új pályakérdések formulázása körül. Ez utóbbi működésében az a kettős cél vezeti, melyet szerinte a tudomány magyar művelőinek soha sem volna szabad szem elől téveszteniök: szolgálni, s ha lehet előbbre vinni a tudományt, de főleg oly kérdések megoldásán munkálva, melyek hazai viszonyaink szempontjából elsőrendű fontossággal bírnak.

Ezt az irányelvet követi a bizottság megbízásából és támogatásával szerkesztett *Közgazdasági Szemle*, mely behatóan foglalkozott az 1897. évben a magyar agrár-politika nagy kérdéseivel; tárgyeret engedett a külkereskedelmi politika tárgyalásának. Új adatok alapján, új világításban mutatta be az egyházpolitikai reformok hatását, a mint az a felekezetenélküliségben tükröződik stb. A hazai és külföldi szakirodalomról állandóan tájékoztatta a magyar közönséget; a legújabb hazai és nemzetközi statisztikai adatokat pedig gyorsan adta át a közhasználatnak.

E havi szakfolyóiraton kívül, melyen a bizottság működésének súlypontja nyugszik, egy új nagy fontosságú irodalmi vállalat megvalósításához nyújtott segédkezet. A „Magyar közgazdasági ismeretek tára“ című vállalatot nemcsak anyagilag segítyezi a bizottság, hanem tagjainak munkássága által hathatós szellemi támogatásban is részesíti. De azonkívül a bizottság a mű szerkesztésére hathatós ellenőrzést gyakorol, a mennyiben Acsády Ignác, Jekelfalussy József, Matkovics Sándor és Vargha Gyula bizottsági tagokból egy ellenőrző bizottságot alakított azzal a feladattal, hogy a művet kinyomatás előtt, mind tudományos színvonala, mind gyakorlati használhatósága szempontjából, valamint nyelvi tekintetben is, vegyék felülbírálat alá, a felülbírálat kedvező eredményétől tévén függővé a megszavazott segély kiutalványozását.

A „Magyar közgazdasági ismeretek tára“ első sorban gyakorlati szükséglet elégíti ki; de egyúttal a magyar tudományos irodalom gazdagodását is jelenti, s a mi fő, függetleníti a nagyközönséget a külföldi hasontárgyú lexikonok uralma alól. A mint az első kötet eddig megjelent ívei mutatják, a mű épp azon a magas tudományos színvonalon áll, mint a hasonló külföldi művek legjelesbjei, de a magyar közönségre

nézve azoknál sokkal értékesebb, a mennyiben a főszűly a hazai állapotokra van fektetve s a külföldi állapotok ismertetése is ezekre vonatkoztatva történik. Pár év alatt teljes befejezését remélhetjük e nagyszabású hasznos munkának, melynek segélyezésére három éven keresztül 1000—1000 forintot kívánt a bizottság fölvenni költségvetésébe.

Még egy más megkezdett munka is vár befejezést a nemzetgazdasági bizottság kebelében. A bizottság Pólya Jakab akadémiai és bizottsági tagot megbízta a külkereskedelmi politikáról egy beható mű megírásával. A vámpolitika kérdése, melyet az Ausztriával fennálló vámszövetség jelen állása már is actualissá tett, és a mely e néhány év múlva lejáró kereskedelmi szerződések megújítása alkalmával érdekében még inkább nyer, oly tárgy, melynek tudományos megvilágítása, a legsürgősebb feladatok egyike. Sajnos, hogy e munkát, Pólya Jakab levelező tag halála félbeszakította, kiből a bizottság egyik legfáradhatatlanabb munkását gyászolja. A bizottság azonban elhatározta a töredékben maradt mű befejeztetését s reméli, hogy mint kész művet adhatja át a magyar közönségnek.

7. A Matematikai és Természettudományi Bizottság az 1897. évben a physika és meteorologia körébe vágó tudományos buvárlatok segélyezésére 1000 frtot fordított. Ez összeg a következő módon oszlott meg:

A Balatoni bizottságnak	300 frt.
<i>Hegyfok</i> <i>Kabos és Anderkó Aurél.</i> Magyarországi felhőzeti viszonyainak tanulmányozására	300 frt.
<i>Abt Antal.</i> A vasérczek mágnes tulajdonságainak tanulmányozására	250 frt.
<i>Pungur Gyulának</i> utazási segély	150 frt.
Összesen	1000 frt.

A bizottság az 1897-ik évben ezen felül a „Természettudományi Füzetek”-et 1000 frittal segélyezte; a Physikai társulatnak pedig 500 frt segélyt nyújtott. A Természettudományi Füzetekben több kisebb terjedelmű dolgozat jelent meg, melyek a bizottság támogatásával készültek.

A Mathem. és term. tud. Közlemények XXV-ik kötetéből két füzet jelent meg:

„Folyóink vizállása és a csapadék.” *Hegyfok* *Kabostól* 7¹/₂ iven több graphikai táblával.

„Palaeontologiai tanulmányok a harmadkorú rákok köréből.” *Lőrentsey Imrétől*, 13 iven, 11 könyomatú táblával.

8. A Hadtudományi Bizottság irodalmi működése a lefolyt évben, tekintettel a rendelkezésére álló anyagi eszközök csekély voltára, jóformán csak folyóiratának, a *Hadtörténelmi Közleményeknek* kiadására, továbbá a *Magyar Hadi Krónika* befejezésére szorítkozott.

A folyóirat maga ez évben négy erős füzetben 41¹/₄ ivnyi szöveget hozott, négy arcképpel és több melléklettel.

A Magyar Hadi Krónika II. részéből megjelent a befejező rész, a Hadtörténelmi Helységnévtárral és 16 szövegbeli rajzzal. Miután pedig ugyanezen füzethez csatoltatott az évi tartalomjegyzék, a Hadtörténelmi Közlemények első tíz évfolyamának név- és tárgymutatója, végre a Hadi Krónika czimlapja és tartalomjegyzéke; ennek folytán az öt füzet 28¹/₂ ivet tevő vaskos kötetre növekedett.

A bizottsági kiadványok ivszáma tehát ez évben 69³/₄ ivet tett.

A *Hadtörténelmi Közlemények* ezzel befejezte első tíz évi pályafutását. A vállalkozást a legszebb erkölcsi és anyagi siker koronázta; erkölcsi, mert meghódította magának a honvéd tisztikart és a történetkedvelő közönséget, s a régebbi hírneves történelmi folyóiratok mellett magának előkelő helyet küzdött ki; anyagi, mert nemcsak fődözte bevételéből a kiadás összes költségeit, de fölöslegéből egyrészt magyar hadtörténelmi pályamunkák jutalmazására egyszer 20 db. aranyat, ezenkívül pedig négyizben összesen 1800 arany-korona pályadíjat fizetett ki; másrészt pedig előfizetőinek ingyen mellékletkép adta a Magyar Hadi Krónika két kötetét a Hadtörténelmi Helynévtárral, mint az ezredévi ünnep emléket.

Különben pedig a folyóirat, a tíz év leforgása alatt, tíz kötetben és 48 füzetben összesen 432 nyomtatott ivnyi szöveget hozott, nem számítva a Magyar Hadi Krónikát és Hadtörténelmi Helységnévtárat, melyek külön közel 65 nyomtatott ivet tesznek. A folyóirathoz 47 arczkép, 66 hadműveleti és csatavázlat csatoltatott, ismét nem számítva a Krónikát, mely külön szintén két mellékletet és 32 hadműveleti és csatavázlatot tartalmaz.

Az anyag a bizottsági közléseken, könyvismertetéseken, irodalmi szemlén kívül, 92 szerzőnek 396 cikkéből, 131 névtelenül megjelent cikkéből áll, mely utóbbiak túlnyomó részben hadtörténelmi apróságok a szerkesztő tollából.

A folyóirat tíz első évfolyamát megszakitás nélkül a bizottság előadója, Rónai Horváth Jenő m. kir. honvédezredes szerkesztette; 1898. január 1-ével a szerkesztést Bárczay Oszkára bízta.

9. A Könyvkiadó Bizottság kiadásában megjelent 1897-ben:

Ruskin: Velence kövei. Számos rajzzal és műmelléklettel. (Ford. Geöcze Sarolta; revideálta Beöthy Zsolt.) A három-kötetes munka második kötete.

Gregorovius: Hadrián császár. (Ford. Pászthory János; revid. Zsoldos Benő.) Egy kötet.

Laveleye: A tulajdon és kezdetleges alakjai. (Ford. Bartha Béla; revid. Pulszky Ágost.) A két-kötetes munka első kötete.

Croiset: A görög eposz története. (Ford. Kempf József; revid. Némethy Géza.) A két-kötetes munka első kötete.

1898-ban meg fognak jelenni:

Laveleye: A tulajdon és kezdetleges alakjai. (Ford. Bartha Béla: revid. Pulszky Ágost.) A két-kötetes munka *második* kötete.

Ruskin: Velence kövei. Számos rajzzal és műmelléklettel. (Ford. Geöcze Sarolta; revid. Beöthy Zsolt.) A három-kötetes munka *utolsó* kötete.

Croiset: A görög eposz története. (Ford. Kempf József; revid. Némethy Géza.) A két kötetes munka *második* kötete.

Faguet: A XVIII. század. (Ford. Haraszi Gyula; revid. Pauler Gyula.) Egy kötet.

III. Az 1897-dik évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (vigjáték) 100 arany.

1896. szeptember 30. határnapig 10 pályamunka érkezett be; a jutalom az 1897. márczius 19-én tartott összes ülésen a „Botrány“ című, „Respicie finem“ jeligéjű, öt felvonásos vigjátéknak íteltetett oda. Szerzője legifjabb Szász KÁROLY.

2. *Péczeley-pályázat* (regény) 1000 arany forint.

Az 1893—94. években megjelent történelmi és társadalmi regények közül az 1897. február 22-dikén tartott összes ülésen a jutalom PÁLFFY ALBERT, „A régi Magyarország, utolsó éveiben“ (1894.) című regényének íteltetett oda.

3. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény) 100 frt.

1896. szeptember 30. határnapig 27 pályamű érkezett be; az 1897. márczius 19-én a jutalom ki nem adása határoztatott s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

4. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (1890—96. évkörben megjelent matematikai munkák) 200, illetőleg 50 arany.

Az 1897. május 5-én tartott nagygyűlés a nagyjutalmat b. EÖTVÖS LORÁND r. t. „Vizsgálatok a gravitatio és a mágnesség köréből“ (1896), a mellékjutalmat pedig KHERNDL ANTAL l. t. „A függőhidak merevítő gerendáinak graphikai elméletéről“ (1895.) című értekezésének ítélte oda.

5. *Bródy-jutalom* (1894—97-ben megjelent publicistikai munkák) 3000 forint.

Az 1897. május 5-dikén tartott nagygyűlés a jutalmat gróf ANDRÁSSY GYULA, „Az 1867-iki kiegyezésről“ (1896) írt munkájának ítélte oda.

6. *Wahrmann-jutalom* (a magyar ipar terén szerzett érdemek) 1000 forint vagy aranyérem.

Az 1897. május 5-dikén tartott nagygyűlés MECHWART ANDRÁSNAK ítélte oda az aranyérmet, mely neki 1898. február 21-dikén nyílt ülésen adatott át.

7. *Sámuel-díj* (1896-ban megjelent legjobb nyelvtudományi értekezés) 15 arany.

Az 1897. május 5-dikén tartott nagygyűlés e jutalmat SZILASI MÓRICZ, „A finn-ugor névszói összetételek“ (Nyelvtudományi Közlemények 1896.) című értekezésének ítélte oda.

8. *Gorove-jutalom* (az újkori aesthetika története) 100 arany.

Az 1896. szeptember 30. határnapiig egy pályamű érkezett be s az 1897. május 5-dikén tartott nagygyűlés a jutalmat e pályaműnek odaitélte. Szerzője dr. JÁNOSI BÉLA.

9. *Gr. Nádasdy-jutalom* (elbeszélő költemény) 100 arany.

Az 1896. szeptember 30. határnapiig beérkezett 18 pályamunka; az jutalmat az 1897. május 5-dikén tartott nagygyűlés a IX. számú, „Vesztett holdogság“ című verses regénynek ítélte oda, melynek szerzője ERDÉLYI ZOLTÁN.

10. *Lévay-jutalom* (Kisfaludy Sándor élete és munkái) 500 frt.

Az 1896. szeptember 30. határnapiig nem érkezett be egy pályamű sem s így e pályázat meddő maradt.

11. *Marczibányi-jutalom.* (Vörösmarty befolyása az irodalmi nyelv fejlődésére) 40 arany.

Az 1896. szeptember 30. határnapiig nem érkezett pályamunka s e szerint e pályázat eredménytelen maradt.

12. *Lukács Krisztina-jutalom* (az újabb ismerettani elméletek kritikai ismertetése) 1000 frt.

A 1896. szeptember 30. határnapiig beérkezett két pályamunka; az 1897. május 5-dikén tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki, de az I. számút dícséretre méltónak ítélte. Szerzőjétől beküldött fölhatalmazás alapján, jeligés levele felbontatván, belőle PACLER ÁKOS harmadéves bölcsészethallgató neve tűnt elő.

13. *Bükk-jutalom* 1890-ről (Magyarország három részre osztásának története.) 1000 frt.

Az 1890. május 7-dikén tartott nagygyűlés a megbízást ACSÁDY IGNA CZ I. tagra ruházván, a jutalmat az 1897. május 5-dikén tartott nagygyűlés neki odaitélte.

14. *Péczely-jutalom* (valamely hazai város ötvösségének története) 1000 arany forint.

Az 1896. szeptember 30. határnapiig egy pályamunka érkezett, de ennek az 1897. május 5-dikén tartott nagygyűlés a jutalmat nem ítélte oda.

15. *Első magyar általános biztosító társaság jutalma* (a mezei munkáskérdés hazánkban) 500 forint.

Az 1896. szeptember 30. határidőig beérkezett két pályamunka; ezek közül az 1897. május 5-dikén tartott nagygyűlés az I. számú, „A munkának közgazdasági jelentősége van“ jeligéjű művet találta jutalomra méltónak. Szerzője: MILHOFFER SÁNDOR.

16. *Pesti magyar kereskedelmi bank jutalma* (1892–96. évkörben megjelent közgazdasági vagy pénzügyi munkák legjobbjának) 1000 forint.

A jutalmat az 1897. május 5-dikén tartott nagygyűlés DOBIECKI SÁNDOR „Helyi érdekű vasútaink alapítása, építése és üzlete“ (1893.) című munkájának ítélte oda.

17. *Lévay-jutalom.* (Hunyadi János élet- és jellemrajza.) 500 frt.

Az 1896. december 31. határidővel hirdetett nyílt pályázatra nem érkezett pályamunka.

18. *Oltványi-jutalom* (a sz. Ferenczrend története hazánkban) 500 forint.

Az 1896. szeptember 30. határnapiig nem érkezett be pályamű.

19. *Gorove-jutalom* (az angol moral philosophia tört.) 100 arany.

Az 1896. szeptember 30. határideig pályamunka nem érkezett.

20. *Forster-Scitovszky-jutalom* (egyháztörténelmi kutatásokra) évenként 675 forint.

Az 1897. május 5-dikén tartott nagygyűlés BEKE ANTALT küldötte ki Rómába levéltári tanulmányok végett.

21. *Forster János-jutalom* (1894—96. évkörben megjelent legjobb földművelésügyi munkának) 1500 forint.

Az 1897. május 5-dikén tartott nagygyűlés a jutalmat CSERHÁTI SÁNDOR-nak ítélte oda a növénytermelési kísérleti állomás évi jelentéseiben kifejtett munkásságáért.

22. *Bézsán-jutalom* (Magyarország reptiliái) 1200 frt aranyban.

Az 1896. szeptember 30. határnapiig egy pályamű érkezett be, melynek az 1897. május 5-dikén tartott nagygyűlés a jutalmat odaítélte. Szerzője: MEHELY LAJOS.

23. *Lévay-jutalom* (magyar búza sikértartalma) 500 forint.

Az 1896. szeptember 30. határnapiig beérkezett négy pályamű; az 1897. évi május 5-én tartott nagygyűlés a jutalmat a III. számú, „A tanyáknál szellők lágy ölében“ stb. jelgójú pályamunkának ítélte oda. A felbontott jeligés levélből HANKÓ VILMOS és GÁSPÁR JÁNOS neve tünt elő.

24. *Pesti hazai első takarékpénztár Fáy-jutalma* (közlekedési utak hatása a közgazdaságra) 3000 forint.

Az 1896. december 31-iki határidővel hirdetett pályázat meddő maradt.

25. *Kóczán-pályázat* (dráma Imre, II. Endre vagy Béla korából) 100 arany.

Az 1897. május 31. határnapiig 11 pályamű érkezett; a jutalom a november 29-én tartott összes ülésen a II. számú „Szent Margit asszony“ című szomorujátéknak íteltetett oda. Szerzője VÁRADI ANTAL.

26. *Tomory-jutalom* (az analitikai függvények általános elméletének alapelvei) 1000 forint.

Az 1897. szept. 30-iki határnappal hirdetett nyílt pályázat eredményeképpen a november 29-én tartott összes ülésen dr. BEKE MÁNÓ egyetemi magántanár bizatott meg „a lineár-differenciál-egyenletek elméletének alapjai“ című munka megírásával, a benyújtás határidejéül 1899. december 31-ike tűzvetvén ki.

27. *Gr. Széchenyi Béla jutalma* (Dunaszakasz balparti mellék-folyóinak geographiai leírása) 200 arany.

Az 1897. szeptember 30-iki határidővel hirdetett nyílt pályázat eredményeképen a november 29-én tartott összes ülésen SÓBÁNYI GYULA állami polgári iskolai tanár biztatott meg „a Duna-balparti folyók (Alsó-Morva, Vág, Nyitra, Garam és Ipoly) és a Zagyva geographiai tanulmányozásával“, határidőül 1899. december 31-ike tűzvetvén ki.

A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1897-ben.

* *Magyar Tud. Akadémiai Almanach*, polgári és csillagászati naptárral 1898-ra. 231 lap. Ára 1 frt.

* *Akadémiai Értesítő*. Havi folyóirat. Szerk. Szily Kálmán főtít-kár. 85—96. füz. (1897-i évf. 1—12. füz.) I—XI. és 680 lap. Egy évfolyam ára 3 frt.

* *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam. XVII. köt. (1897.) 1—5. sz. Szerkeszti Hampel József. I—XXIV. és 456 lap. 37 képes tábla, 200 ábra és 2 képes melléklettel. Egy évfoly. ára 6 frt.

* *Archaeologiai Közlemények*. XX. köt. 160 lap. Szövegközti ábrákkal. Ára 3 frt.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerk. Pauer Imre osztálytitkár. VI. évf. (1897.) 1—4. szám. I—IV. és 730 lap. Az évfolyam ára 5 frt.

Hadtörténelmi Közlemények. Kéthavonként megjelenő folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére. Szerk. Rónai Horváth Jenő. X. évf. (1897.) 1—5. füz. 579 lap. Név- és tárgymutatóval az 1—X. évfolyamhoz és helységnévtárral a Magyar hadi krónika I. és II. kötetéhez. Egy évfolyam ára 4 frt.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerk. Szilády Áron. VII. (1897.) évf. 1—4. füz. I—XXI. és 499 lap. Előfizetési ára 5 forint.

* *Mathemat. és természettud. Értesítő*. Szerk. König Gyula. XV. köt. (1897.) $\frac{1}{6}$ füz. 384 lap. Az évf. ára 5 frt.

* *Nyelvtudományi Közlemények*. Évnegyedes folyóirat. Szerk. Szinnyei József. XXVII. köt. (1897.) 1—4. füz. 476 lap. Évf. ára 3 frt.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Szerk. Szilágyi Sándor. 1897-i folyam. 1—4. füz. I—IV. és 796 lap. Egyes füzet ára az 1897. évfolyamtól kezdve 2 frt 60 kr.

Bárczay Oszkár. A heraldika kézikönyve, műszótárral, 174 szövegközti ábrával és 3 melléklettel. I—VI. 713. lap. 6 frt.

Bayer József. A magyar dráma-irodalom története. I. kötet. I—XV. és 541 lap; II. köt. I—VII. és 494 lap a két kötet ára 7 frt.

Bolyai de Bolya (Volfgangus). Tentamen inventutem studiosam in elementa matheseos purae elementaris ac sublimioris methodo

* A *-gal jelölt munkákat az iskolák és intézetek az évi átalány fejében kapják.

intuitiva evidentiaque huic propria introducendi cum appendice. Editio secunda. Tom. I. Conspectus arithmeticae generalis. Ediderunt Julius König et Mauritius Réthy 4° I—XII. és 697 lap, egy arczkép és 11 tábla geometriai rajzzal. Diszes bőrkötésben és meritett papíron ára 20 frt.

* *Croiset M.* A görög eposz története. A 2-ik átnézett és bővített kiadás után fordította Kempf József. I. kötet. I—LXVIII. és 352 lap. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. XXXII. kötete.)

Dr. Csánki Dezső I. t. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. köt. (A Hunyadiak kora Magyarországon VIII. kötete.) 696 lap. Ára 7 frt.

Devai Mat'as. At tiz parantsoltnac, ah hit agazatinac, am miat'anenac, aes ah hit petsaetinee röviden valo mag'ara'zatt'a. Kis 8° 142 lap. (Régi magyar nyomtatványok IV. kötete.) Ára 1 frt.

* *Erdélyi országgyűlési Emlékek.* Szerk. Szilágyi Sándor. XX. köt. (1688—1691.) 492 lap. Ára 3 frt.

* *Fejérfataky László r. t.* Emlékbeszéd alsószopori Nagy Imre rendes tagról. (Emlékbeszéddek. IX. 3. sz.) 24 lap. Ára 25 kr.

* *Dr. Gaal Jenő* I. t. Carlyle Tamás társadalom-politikai rendszere. (Társad. Értekez. XII. 1. sz.) 77 l. Ára 75 kr.

* *Gregorovius Ferdinánd.* Hadrián császár. A görög-római világ Hadrián korabeli rajza. A 3-ik kiadás után fordította Pászthy János. 486 lap. (A M. T. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. XXXI. köt.)

Hampel József r. t. A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. II. rész. I—VII. és 512 lap. 162 képestábla és a szövegben 95 ábrával. Ára 6 frt.

* *Hegedüs István l. t.* Dicsének. Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Magyarra fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta. Székfoglaló értekezés. (Nyelvtud. Értekezések. XVI. 10. sz.) 119 lap. Ára 90 kr.

* *Hegyfoki Kabos.* Folyóink vízállása és a csapadék. (Mathemat. és természettud. közlem. XXVII. köt. 1. sz.) 102 lap, 15 számbeli táblázattal, 5 grafikus táblával és 2 ábrával. Ára 1 frt 50 kr.

* *Karácsonyi János l. t.* A pusztaszeri monostor kegyurai. Székfoglaló. (Történettud. Értekez. XVII. 1. sz.) 78 lap. Ára 75 kr.

* *Laveleye Émile* A tulajdon és kezdetleges alakjai. I. A negyedik átvizsgált és tetemesen bővített francia kiadás után ford. Dr. Bartha Béla. Bevezetéssel ellátta: Dr. Pulszky Ágost. I—LXXI. és 404 lap. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. XXXIII. kötete.)

Magyar jogtörténeti Emlékek. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. IV. köt. 2-ik fele. A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Összegyűjtötték és jegyzetekkel ellátták Dr. Kolozsvári Sándor és Dr. Óváry Kelemen. I—LXIX. és 842 lap. 8 frt.

* *Magyar történelmi Emlékek.* I. osztály. Okmánytárak. XXVIII. köt. A Blagay-család oklevéltára. Bevezető tanulmánnyal a család történetéhez. Szerkesztették Thallóczy Lajos és Barabás Samu. Tér-

képpel, két leszármazási táblával és 11 pecsétrajjal. I—VI. és 597 lap. Ára 5 frt. XXIX. köt. Zrinyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. I. köt. Levelek. 1535—1565. Közreboesátja Barabás Samu. I—XLV. és 680 lap. Ára 6 frt.

* *Mátyás Flórián l. t.* Pogány szokások öseinknél. — Roger és Tamás esperesek a nagy tatárjárásról. (Történettud. Értekez. XVII. 2. sz.) 35 lap. Ára 30 kr.

Munkácsi Bernát l. t. Vogul népköltési gyűjtemény. IV. köt. Életképek. 1. füzet. Vogul szövegek és fordításaik. I—VIII. és 440 lap. Ára 4 frt.

* *Nagy Ernő l. t.* Az ausztriai császári cím fölvételéről. Székfoglaló értekezés. (Társad. Értekez. XII. köt. 2. sz.) 39 lap. Ára 40 kr.

* *Óváry Lipót l. t.* Emlékbeszéd Cantu Caesar külső tagról. (Emlékbeszédek. IX. 1. sz.) 21 lap, arczképmelléklettel, 30 kr.

* *Pór Antal r. t.* Emlékbeszéd Dankó József levelező tagról. (Emlékbeszédek. IX. 2. sz.) 36 lap. Ára 30 kr.

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1896. Présenté par le secrétaire général C. Szily. 19 lap.

* *Ruskin.* Velence kövei. II. köt. A szerzőtől rajzolt 38 ábrával és 20 képmelléklettel. Angolból fordította Geöcze Sarolta. 487 lap. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. XXX. kötete.)

Vargha Gyula l. t. Barsi József emlékezete. 1810—1893. (Külön lenyomat az Akad. Értesítő 87-ik füzetéből.) 20 lap ára 20 kr.

Összesen 36 mű 921 iven.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák és folyóiratok:

A) Megbízás:

a) *Munkák:* SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár, Id. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Életrajzai és Munkái. b) *Folyóiratok:* Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr, Közgazdasági Szemle.

B) Segélyezés:

a) *Folyóiratok:* Ethnographia, Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Orvosi Archivum, Matematikai és Fizikai Lapok, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte. b) *Könyvkiadó-vállalatok:* Nemzetgazdasági Írók Társasága, Természettudományi könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat, Philosophiai Írók Társasága. c) *Munkák:* Magyar Történelmi Életrajzok. d) MARGALITS EDE „Magyar Közmondások Gyűjteménye“. e) POSCH JENŐ „Az idő elmélete“. f) DR. PEKÁR KÁROLY „Positiv Aesthetika“. g) RÁTH ZOLTÁN „Magyar Statisztika kézikönyve“. h) MIHALKOVICS GÉZA „A gerinczeselek embryológiája“. i) HERMAN OTTÓ, PETÉNYI „Pastor Roseusának kiadása“. k) K. M. Természettudományi Társulat „Földmágnességi mérések kiadására“.

**VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait
átalány fejében kapják:**

<i>Arad</i> , Kir. főgymnasium.	<i>Budapest</i> , Állami közép-iparisk.
„ Állami főreáliskola.	„ M. kir. chemiai intézet.
„ Kereskedelmi Akadémia.	„ Ág. h. ev. főgymnasium.
„ Kölcsey-Egyesület.	„ Kegyesrendi főgymn.
<i>Aszód</i> , Gymn. könyvtár.	„ I. ker. kir. áll. főgymn.
<i>Baja</i> , Cist. rendű főgymn.	„ II. ker. kir. kath. főgymn.
„ Casino könyvtára.	„ V. ker. gymnasium.
<i>Balázsfalva</i> , Societatea de Inno-	„ VII. ker. főgymnasium.
centiu M. Clain	„ VIII. ker. főgymnasium.
<i>Bánffy-Hunyad</i> , Polgári iskola.	„ Tanárképző-int. gymn.
<i>Békés</i> , Ev. ref. gymnasium.	„ Ref. főgymnasium.
<i>Békés-Csaba</i> , Ev. gymnasium.	„ II. ker. áll. főreálisk.
<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgymnasium.	„ IV. ker. közs. főreálisk.
<i>Beregszász</i> , Állami gymnasium.	„ V. ker. áll. főreálisk.
<i>Besztercze</i> , Főgymnasium.	„ VI. ker. reáliskola.
<i>Besztercebánya</i> , Ág. h. ev. gymn.	„ VIII. ker. főreáliskola.
„ Áll. fels. leányisk.	„ Keresked. Akadémia
„ városi polg. fiúisk.	„ M. k. áll. fels. leányisk.
<i>Bonyhád</i> , Ev. algymn.	„ VI. ker. tanítónő-képző.
<i>Brád</i> , Görög-keleti román algymn.	„ I. ker. Paedagogium.
<i>Brassó</i> , Evang. gymnasium.	„ II. ker. tanítónő-képző.
„ Gör. kel. rom. középisk.	„ b. Eötvös-collegium.
„ R. kath. főgymnasium.	„ Budai könyvtár.
„ M. kir. áll. főreáliskola.	<i>Csik-Somlyó</i> , Róm. kath. főgymn.
„ Áll. kereskedelmi iskola.	<i>Csurgó</i> , Ref. főgymn.
<i>Budapest</i> , Fő- és székváros levélt.	<i>Debreczen</i> , Főiskolai könyvtár.
„ Tud. egyet. könyvtára	„ R. kath. gymnasium.
„ Tud. egyet. philol. semin.	„ Állami főreáliskola.
„ Tud. egyet. tört. semin.	„ M. kir. gazd. tanintézet.
„ Tud. egyet. földr. semin.	„ Keresk. Akadémia.
„ Tud. egyet. class. philol.	<i>Deés</i> , Kir. állami gymnasium.
„ semin.	<i>Déva</i> , Állami főreáliskola.
„ Tud. egyet. aesthetikai	<i>Ecséd</i> , Gazdasági könyvtár.
gyűjteménye.	<i>Eger</i> , Érseki joglyceum.
„ Meteorologiai intézet.	„ Kath. főgymnasium.
„ Műegyetemi könyvtár.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ Ludovica-akadémia.	„ Állami főreáliskola.
„ Állatorvosi akadémia.	<i>Eperjes</i> , Ág. hitv. Collegium.
„ Mezőgazd. Múzeum.	„ Kir. kath. főgymnasium.
„ Katholikus kör.	<i>Erzsébetváros</i> , M. kir. áll. gymn.
„ Kir. Orvos-egyesület.	<i>Esztergom</i> , Szt. Benedek-rendi
„ Minta-rajziskola.	gymnasium.

- Esztergom*, Érsekmegyei könyvtár.
- Fehértemplom*, Főgymnasium.
- Félegyháza*, Kath. gymnasium.
- Felső-Lövő*, Ev. tanint. igazg.
- Fünc*, M. kir. áll. főgymnasium.
- „ M. k. áll. keresk. Akadémia.
- Gyöng*, Ev. ref. gymnasium.
- Győr*, Kath. főgymnasium.
- „ Állami főreáliskola.
- Gyula-Fehérvár*, R. kath. főgymn.
- Hajdú-Nánás*, Gymnasium.
- Hódmező-Vásárhely*, Főgymn.
- Igló*, Ág. h. ev. főgymnasium.
- Jászberény*, Közs. kath. főgymn.
- Kalocsa*, Érseki főgymnasium.
- Kaposvár*, M. kir. állami főgymn.
- Karczag*, Ev. ref. gymnasium.
- Kassa*, Kir. jogakad. könyvtára.
- „ Kath. főgymnasium.
- „ Állami főreáliskola.
- „ M. kir. gazd. tanintézet.
- „ Állami felső-leányiskola.
- Kecskemét*, Ref. jogakadémia.
- „ Ref. főgymnasium.
- „ Állami főreáliskola.
- Késmárk*, Ág. h. ev. lyceum.
- Keszthely*, M. kir. gazd. tanintézet.
- „ Kir. kath. gymnasium.
- Kiskun-Halas*, Ref. főgymnasium.
- Kisújszállás*, Ev. ref. gymnasium.
- Kolozs-Monostor*, Gazd. tanintézet.
- Kolozsvár*, Egyetemi könyvtár.
- „ Ev. ref. theol. facultas.
- „ R. kath. főgymnasium.
- „ Ev. ref. kollégium.
- „ Unitárius gymnasium.
- „ Keresk. Akadémia.
- „ Techn. iparmúzeum.
- „ Városi polg. fiúiskola.
- Komárom*, Szt. Benedek-rendi kath. gymnasium.
- Körmöczbánya*, Áll. főreáliskola.
- Kőszeg*, Gymn. tanári könyvtára.
- Kúnszentmiklós*, Ev. ref. gymn.
- Léva*, Kegyesrendi főgymnasium.
- Liptó-Szt-Miklós*, Áll. polg. isk.
- Losoncz*, M. kir. állami főgymn.
- Lőcse*, Kir. főgymnasium.
- „ M. kir. állami főreáliskola.
- Lugos*, Főgymnasium.
- Magyar-Óvár*, M. kir. gazd. Akad.
- „ „ R. kath. gymn.
- Makó*, állami főgymnasium.
- „ Polgári leányiskola.
- Máramaros-Sziget*, Ev. ref. colleg.
- „ „ R. kath. gymn.
- „ „ Áll. tanítóképezde.
- Maros-Vásárhely*, Ev. ref. colleg.
- „ „ R. kath. gymn.
- Medgyes*, Ev. gymnasium.
- Mező-Túr*, Ev. ref. gymnasium.
- Miskolcz*, Ev. ref. főgymnasium.
- „ Kir. kath. gymnasium.
- „ Közép keresk. iskola.
- Munkács*, Állami főgymnasium.
- Nagy-Bánya*, Áll. főgymnasium.
- Nagy-Becskerek*, Községi főgymn.
- Nagy-Enyed*, Bethlen főiskola.
- Nagy-Kálló*, Állami főreáliskola.
- Nagy-Kanizsa*, Róm. kath. főgymn.
- „ „ Felső keresk. isk.
- Nagy-Károly*, R. kath. főgymn.
- Nagy-Kikinda*, Gymnasium.
- Nagy-Kőrös*, Ref. főgymnasium.
- Nagy-Szalonta*, Algymnasium.
- Nagy-Szeben*, Áll. főgymnasium.
- „ „ Ág. h. ev. gymn.
- Nagy-Szöllős*, Ugoesamegyei tanító-egyesület.
- Nagy-Szombat*, Érseki gymnasium.
- Nagy-Várad*, Kir. jogakadémia.
- „ „ Kath. főgymnasium.
- „ „ M. kir. áll. főreálisk.
- Naszód*, Alapítványi főgymnasium.
- Nyíregyháza*, Ág. h. ev. főgymn.
- Nyitra*, Főgymnasium.
- Pancsova*, Főgymnasium.
- Pannonhalma*, Főapátsági lyceum.

<i>Pápa</i> , Ref. főiskola.	<i>Szeged</i> , II. polg. fiúiskola.
„ Szt. Benedek-rendi székház.	<i>Szegszárd</i> , Áll. főgymnasium.
<i>Pécs</i> , Püspöki joglyceum.	<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gymn.
„ Kath. főgymnasium.	„ „ Áll. tanítóképezde.
„ Állami főreáliskola.	<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. colleg.
<i>Pozsony</i> , Kir. Jog-Akadémia.	„ „ R. kath. főgymn.
„ Ev. Theol. Akadémia.	„ „ Állami főreálisk.
„ Kir. kath. főgymnasium.	<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.
„ Ág. h. ev. lyceum.	„ „ Főreáliskola.
„ Állami főreáliskola.	„ „ Keresk. Akad.
„ Keresk. Akadémia.	<i>Szentes</i> , Városi főgymnasium.
<i>Pozsony-Szt.-György</i> , Gymnasium.	„ Casino-Egyet.
<i>Rimaszombat</i> , Egyes. prot. gymn.	<i>Szent-Gotthárd</i> , Áll. gymnasium.
<i>Rosnyó</i> , Ág. h. főgymnasium.	<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. algymn.
„ Kath. főgymnasium.	<i>Szolnok</i> , Állami főgymnasium.
<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. Akadémia.	<i>Tata</i> , Kegyesrendi algymnasium.
<i>Segesvár</i> , Gymnasium.	<i>Temesvár</i> , Főgymnasium.
<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. gymn.	„ M. kir. áll. főreáliskola.
„ Ev. kerületilyceum.	„ Nyil. elsőfokú iparisk.
<i>Sepsi Sz.-György</i> , Ev. ref. coll.	„ M. kir. áll. fels. leányisk.
<i>Siklós</i> , Polgári iskola.	<i>Titel</i> , M. kir. áll. polgári iskola.
<i>Sopron</i> , Sz.-Benedek-rendifőgymn.	<i>Torda</i> , Unitárius gymnasium.
„ Ág. h. evang. lyceum.	<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ Ev. lyc. Ifj. M. Társaság.	<i>Új-Verbász</i> , Algymnasium.
„ M. kir. állami főreáliskola.	<i>Újvidék</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ M. kir. áll. keresk. Akad.	„ Gör.-kel. szerb főgymn.
„ Állami felső leányiskola.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Sümegh</i> , Reáliskola.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.
<i>Szabadka</i> , Községi főgymnasium.	„ Kaszinó.
„ Közkönyvtár.	<i>Verecz</i> , Állami főreáliskola.
<i>Szabolcsa</i> , Kir. kath. gymnasium.	„ Községi tanintézetek
<i>Szamos-Újvár</i> , M. kir. áll. főgymnasium.	„ könyvtára.
<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
<i>Szász-Régen</i> , Gymnasium.	<i>Zala-Egerszeg</i> , Polg. és ker. iskola.
<i>Szászváros</i> , Ev. ref. Kuum-tanoda.	„ „ Áll. főgymnasium.
<i>Szatmár</i> , Ev. ref. főgymnasium.	<i>Zenta</i> , Községi gymnasium.
„ Kir. kath. főgymnasium.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. főgymnasium.
<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgymn.	<i>Zombor</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ Állami főreáliskola.	„ Felső Keresk. iskola.
„ Kereskedelmi felsőiskola.	Összesen 244 intézet.

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	<i>Budapest</i> , Vall. és közokt. miniszt.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.	" Képviselőh. Könyvtára.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	" Egyetemi olvasókör.
<i>Athén</i> , Bibliothèque Nation. de l'Université.	" M. kir. földtani intézet.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein im Regierungsbezirk Schwaben und Neuburg.	" Magyarhoni földt. társ.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univer.	" K. m. természettudományi Társulat.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	" Magyar Nemz. Múzeum.
<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei mivöldéstörténeti egyesület.	" M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.	" M. Nemz. Múzeum érem- és régiség osztálya.
<i>Bergen</i> , Bergens Museum.	" Műegyetemi olvasókör.
<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.	" Magy. Tört. Társulat.
" Gesellschaft für Erdkunde.	" Nemz. színház könyvt.
" K. preuss. Statist. Bureau.	" Orsz. m. iparegyesület.
" (Charlottenburg) Physikalisch-technische Reichsanstalt.	" Földm. m. k. m. mezőgazd.-statiszt. osztálya.
<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.	" M. kir. orsz. levéltár.
<i>Bonn</i> , Verein, g. Alterthumsfreunde in Rheinlande.	" Orsz. m. k. statiszt. hiv.
<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles.	" Föv. statiszt. hivatal.
<i>Breslau</i> , Verein für Geschichte u. Alterthum Schlesiens.	<i>Bukarest</i> , Academia Romana.
" Museum Schlesischer Alterthümer.	<i>Calcutta</i> , Asiatic Society of Bengal.
<i>Brünn</i> , Histor. stat. Section der k. k. mähr.-schlesischen Gesellsch. f. Ackerbau.	<i>Cambridge</i> (Angolorsz.), Cambridge Philosophical Society.
" Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.	<i>Catania</i> , Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
<i>Bruxelles</i> , Acad. A. des Sciences et Belles Lettres.	<i>Cherbourg</i> , Société des Sciences Naturelles et Mathématiques.
" Société Numismatique.	<i>Cristiania</i> , Société des Sciences.
<i>Budapest</i> , M. k. miniszterelnökség.	" Univers. R. d. Norvége.
	<i>Danzig</i> , Naturforsch. Gesellschaft.
	<i>Darmstadt</i> , Histor. Verein für das Grossherzogthum Hessen.
	<i>Debreczen</i> , Orsz. gazd. intézet.
	<i>Déva</i> , Hunyadmegyei régészeti és történ. egyesület.
	<i>Dijon</i> , Acad. des Sciences et Belles Lettres.
	<i>Dorpat</i> , Estnische Gelehrte Gesellschaft.
	" Meteorol. Observatorium.

<i>Dresden</i> , Kön. Sächsischer Alterthums-Verein.	<i>Helsingfors</i> , Societas pro Fauna et Flora Fennica.
<i>Dublin</i> , Royal Dublin Society.	„ Finnische Alterthums-gesellschaft.
<i>Edinburg</i> , Royal Society.	„ Suomalais Ugrilainen Seura.
„ R. College of Physicians.	„ Kotikielen Seura.
<i>Erlangen</i> , Physik. medicinische Societät.	„ Société de Geographie.
<i>Firenze</i> , Accademia della Crusca	<i>Herény</i> , Observatorium.
„ Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.	<i>Innsbruck</i> , K. k. Univ.-Bibliothek.
„ Bibl. Nationale Centrale.	„ Ferdinandeum f. Tyrol.
„ R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.	<i>Jena</i> , Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
„ R. Istituto di Studi Superiori storico-pratici di Firenze.	„ Statist. Bureau d. Vereinigt. Thüringischen Staaten.
<i>Frankfurt a/M.</i> , Physikal. Verein.	„ Bibliotheca Hungarorum.
„ a/O., Naturwissenschaftlicher Verein.	<i>Kasan</i> , Société Physico-Mathémat.
<i>Genève</i> , Société de Physique et d'Histoire Naturelle.	„ Société d'Archeologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
<i>Gießen</i> , Grossherz. Universitäts-Bibliothek.	<i>Kassa</i> , Felső magyarországi Múzeumegylet.
<i>Görlitz</i> , Oberlausitzische Gesellsch.	<i>Kiel</i> , Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für Vaterländische Geschichte.
<i>Göttingen</i> , Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.	<i>Klagenfurt</i> , Historische Gesellschaft für Kärnthen.
<i>Gratz</i> , Hist. Verein f. Steiermark.	<i>Kolozsvár</i> , Nyelvészeti és irodalomtört. tanszék könyvtára.
„ Akademischer Leseverein.	<i>Königsberg</i> , Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.
„ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.	<i>Kopenhagen</i> , Acad. R. Danois des Sciences et des Lettres.
<i>Gyulafehérvár</i> , Batthyányi könyvt.	„ Société des Antiquaires du Nord.
„ Alsófehm. tört. rég. és term. tud. egylet.	<i>Krakó</i> , K. Gelehrte Gesellschaft.
<i>Halle a/S.</i> , Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.	<i>Laibach</i> , Hist. Verein für Krain.
„ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.	<i>Lansing</i> , Agricultural College.
<i>Harlem</i> , Société Hollandaise des Sciences.	<i>Leiden</i> , Musée néerlandais d'Antiquités.
„ Fondation de P. Teyler van der Hulst.	<i>Leipzig</i> , Museum f. Völkerkunde.
<i>Heidelberg</i> , Grossherz. Bibliothek.	Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
<i>Helsingfors</i> , Finnländische Societät d. Wissenschaften.	<i>Lemberg</i> , Ossolinskisches Institut.
„ Finnische Literarische Gesellschaft.	„ Universitäts-Bibliothek.
	<i>Liège</i> , Inst. Archéologique Liégeois.

- Linz*, Mus. Francisco-Carolinum.
Lisbonne, Académie Reale des Sciences.
London, Society of Antiquaries.
 „ R. Institut. of Great-Britain.
 „ R. Astronomical Society.
 „ R. Asiatic Society.
 „ R. Geographical Society.
 „ Royal Society.
 „ Anthropological Institute.
Losoncz, Közkönyvtár.
Lőcse, M. orsz. Kárpát-egylet.
Lüneburg, Museum-Verein.
Luxembourg, Section Historique de l'Institut.
Madrid, Acad. Reale des Sciences exactas
Magyar-Óvár, Mosonymegyei történelmi és régészeti társulat.
Mainz, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.
Manchester, Literary and Philosophical Society.
Maros-Vásárhely, Teleki-könyvt.
Marseilles, Faculté des Sciences.
Mecklenburg-Schwerin, Verein f. Mecklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde.
Modena, Archivio di Stato.
Montpellier, Acad. des Sciences.
Montreal, Natural History Society.
 „ Numismatic and Antiquarian Society.
Moscou, Société d'Archéologie.
 „ Société des Naturalistes.
 „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université Impériale.
München, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
 „ Hist. Ver. f. Oberbaiern.
Nagy-Szeben, Verein f. Siebenbürg Landeskunde.
 „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
Nagy-Szeben, Szász nemz. levéltár.
 „ „ Erdélyi rom. irod. s népmiv. egylet.
Nagyvárad, Biharm. rég. egylet.
Namur, Société Archéol. de Namur.
Napoli, Reale Accad. di Archeol.
 „ Grande Archivio di Stato.
 „ R. Accad. delle Scienze Fisiche e Matematiche
 „ R. Accad. delle Scienze Morali e politiche.
 „ Biblioteca Nazionale.
New-York, Academy of Sciences.
 „ „ Amer. Georg. Society.
 „ „ New-York St. Library.
Nürnberg, Germanisch. Museum.
Odessa, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
Oldenburg, Alterthumsverein.
Paderborn, Verein für Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
Paris, Bibl. de l'Institut de France
 „ Annuaire Géolog. Universel.
 „ Museum d'Histoire Naturelle.
Philadelphia, Amer. Philosophical Society.
 „ Acad. of Nat. Scienc.
 „ Geographic. Society.
Pozsony, Természettud. és orv. egyl.
Prága, Museum d. königr. Böhmen.
 „ K. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.
 „ Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
 „ Ver. böhm. Mathematiker.
 „ Verein böhm. Philologen
 „ Český Lid.
 „ Český Akad. Cisare Fr. Joz.
Regensburg, Historischer Verein für die Oberpfalz.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
 „ Accademia dei Lincei.

- Róma*, Bibliotheca Apost. Vaticana.
 „ Specola Vaticana.
 „ Società Geografica Italiana.
 „ Reale Società Rom. di Storia Patria
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 „ „ Missouri botan. Garden.
St. Petersbourg, Académie Imp. des Sciences.
 „ „ Commission Imp. Archéologique.
 „ „ Observ. Phys. Central.
 „ „ Société Imp. Géographique de Russie.
Sarajevo, Landesmuseum.
Sepsi-Szt.-György, Székely Nemz. Múzeum.
Spalato, K. k. Archaeol. Museum.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Geologique.
 „ Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts u. Landesbibliothek.
 „ Histor. Literarischer Zweigverein des Vögesenclubs.
Stuttgart, Kön. öffentliche Biblioth.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi természettud. társulat.
 „ Délm. tört. és régészeti társulat.
Texas, (Austin), Acad. of Sciences.
Tokyo, Imperial Univers. of Japan.
Triest, Museo civico di Storia Naturale.
 „ Società Adr. di Scienze Naturali.
Újvidék, Matica Srbska.
Ulm, Ver. für Kunst. u. Alterthümer.
- Upsala*, Universitäts-Bibliothek.
Venezia, Archivio Generale.
 „ Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.
Washington, United States Geological Survey.
 „ Departement of Agriculture of the United States of America.
 „ Smithsonian Institut.
Weimar, Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.
Wien, Alterthumsverein.
 „ K. k. Hofbibliothek.
 „ K. k. Universitätsbibliothek.
 „ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.
 „ K. u. k. Kriegsarchiv.
 „ Semin. f. Oest. Geschichtsforschung.
 „ K. k. Geograph. Gesellsch.
 „ Kais. Akad. d. Wissensch.
 „ Kais. kön. Geolog. Reichsanstalt.
 „ Centralkommission z. Erhaltung d. Baudenkmale.
 „ Naturhist. Verein an d. Univ.
 „ Zoolog.-botan. Gesellsch.
 „ Akad. Verein der Naturhistoriker.
 „ Ungarn-Verein.
 „ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.
 „ K. k. Naturhist. Hofmuseum.
Wiesbaden, Verein f. Nassauische Alterthumskunde u. Geschichtsforschung.
Zágráb, Akadémia könyvtára.
 „ Egyetem könyvtára.
 „ Múzeum könyvtára.
 „ Horvát arch. társaság.
 „ Horvát-szlavon-dalmátországos levéltár.
Zombor, Bács-Bodrogm. tört. társ.
Zürich, Bibl. des Ung. Vereines.

VIII. A Magyar Tud. Akadémia könyvtára.

A)

Főkönyvtárnoki jelentés.

(Előterjesztette *Heller Ágost* főkönyvtárnok a Könyvtári Bizottság 1898. január hó 25-én tartott ülésén.)

Jelentésemmel, melyet a tisztelt Könyvtári Bizottság elé terjeszteni szerencsém van, könyvtárunkról a lefolyt év alatt benn végzett és a legközelebbi időben végzendő munkálatokról oly képet kívánok adni, melyből állapotát tisztán föl lehet ismerni.

Mindenekelőtt lesz szerencsém jelentést tenni azokról a munkálatokról, melyeket a lefolyt esztendőben a könyvtárban végrehajtottunk, úgy a lajstromozást, mint a könyvek és egyéb könyvtári tárgyak elhelyezését illetőleg. Áttérek ezután a jövő év munkaprogrammjára, a könyvtár használására és a könyvkölcsönzés kezelésére, a kéziratár állapotára és végül a könyvtári dotatio hováfordításának kimutatására.

A mi a mult év alatt teljesített munkálatokat illeti, a következők érdemelnek említést:

1. A keleti osztály lajstromozásának befejezése, melyre nézve most a nagy és kis czédula-katalógus és a helyszin-lajstrom, tehát valamennyi könyvtári útmutató elkészült.

2. A philosophiai osztálynak szükségessé vált teljes új lajstromozása.

3. A gazdasági osztály lajstromozása jelenleg folyamatban van, sőt már közel áll befejezéséhez. A teljes lajstromba felvételnek a gróf Teleki-féle alapítványból származó, eddigelé még nem lajstromozott könyvek.

4. Folyamatban van azon, főleg jogtudományi és orvostudományi művek rendezése, melyek szintén nagyobb részben a gróf Teleki-féle alapítványból származnak és eddig könyvjegyzékeinkben elő nem fordultak.

5. A mythologia és a vallástudomány osztálya lajstromoztatott.

6. A történelmi osztály nagy czédula-katalógusának folytatása folyamatban van.

7. A folytatásos művek nyilvántartására czédula-katalógus készült, melyből hosszú keresgélés nélkül megtudható, hogy valamely folytatásos munkának vagy folyóiratnak mely részei vagy füzetei vannak meg a könyvtárban.

8. A kézi katalogus számos kötete újonnan beosztva, újra kötöttetett; a bekötetlen czédulák pedig könyvvalakú tokokban a katalógusok közé megfelelő helyekre állítottak.

9. A régóta kikölcsönzött könyvek erélyes visszakövetelése a mult évi munkálkodásnak nem éppen kellemes részét képezte. Sikerült azonban szívós kitartással több ezer kötetnyi oly könyvet visszakeri-

teni, melyek 15—20 évvel ezelőtt kölcsönöztettek ki, melyeket többször csak a kikölcsönzők utódaitól lehetett visszakövetelni. A kikölcsönzött könyvek mindnyáját ma már nem lehet visszakapni, úgy hogy a könyvtár a kikölcsönzési szabályok meg nem tartása következtében mindenestre kárt szenved. Ez a kár azonban nem oly nagy, mint azt a kölcsönzés kezelésmódja mellett várni lehetett. Egynéhány kölcsönző elzüllött, egynéhányra nézve az Akadémia ügyészének közbenjárása lesz szükséges. Néhány esetben békés módon sikerült az elveszett könyvek újból való megvételét eszközölni.

A lajstromozási munka közben fölhalmozódott kettős és többszörös példányok értékesíthetése céljából jegyzék készült, melynek megfelelően, számok szerint rendezve, a többszörös könyvek föl vannak állítva. Minthogy ezek a duplikátumok a nagy helyszűke miatt a könyvtár számára, hasznavehetetlenségük mellett, elviselhetetlen terhet képeznek, értékesítésük tárgyában jelentésem végén lesz szerencsém indítványt tenni.

Reátérek most a könyvtárban a mult év folyamán fölszerelés dolgában történt változásokra. A Könyvtári Bizottság kegyes támogatása mellett a mult évben a rendelkezésemre bocsátott összeg ötszáz forinttal való emelése, azon kedvező helyzetbe juttatott, hogy a már elkerülhetetlen szükséges könyvszekrények közül kettőt beszerezzek. A könyvtár udvari helyiségében két új, nagy szekrényben foglal helyet a keleti irodalom osztálya, melyhez azelőtt alig lehetett hozzáférni.

Ugyanezen udvari helyiségben még két hasonló ily szekrényre van hely, melynek beszerzése szintén égető szükség, minthogy az újonnan lajstromozott könyvek egy része már sehogysem fér el a meglevő szekrényekben.

A kéziratár nyelvemlékei és egyéb cimeliumai eddigelé vasládába voltak elzárva és csak nehezen lehetett hozzájuk férni. A külföldi könyvtárakban ezek a tárgyak a látogató közönség számára megtekinthető módon vannak elhelyezve. A legtanulságosabb ilyféle gyűjtemény a müncheni állami és udvari könyvtárban van, hol a tárgyak elhelyezése az írásmesterség, a nyomdászat, a könyvkötészet stb. történetéhez illustratióul szolgál. De ott találjuk a német nyelv és irodalom fejlődésének rendszeresen egybeállított gyűjteményét is, mely tanulmányozás céljából megtekinthető.

Könyv- és kéziratárunk nem oly gazdag muzeumi tárgyaként felállítható dolgokban. Sőt a könyvtár helyisége nem is engedné meg, hogy nagyobb cimelium-gyűjteményt állítsunk közszemlére. De azért van mégis elég kiváló érdekű tárgy, melynek a megsejmelhetést engedő czélszerű beosztása szerfölött kívánatosnak látszik. Erre a célra készítettem egy tárlót, mely a könyvtár nagytermében, szemben a kéziratárral van felállítva s abban cimeliumok és egyéb érdekesebb tárgyak a megtekintésre ki vannak téve.

A könyvtár berendezéséhez tartozik három, eddig a kéziratár-

ban eldugott olajfestményű kép, t. i. Mátyás királynak egy olasz festőtől származó képe, II. Rákóczy Ferencz gyermekkori és Szilágyi Dániel képe, melyek csinos kerettel ellátva, most az olvasó-terem díszítésére szolgálnak.

Az előbbiekben elmondtam, hogy melyek voltak azok a munkálatok, melyek fogantatása be van fejezve, vagy melyek befejezése a legközelebbi időben várható. Áttérek most a jövő év munkaprogramjára. Régóta vár a theologiai osztály rendezésre és lajstromozásra. Ezen régi mulasztásnak pótlása már továbbra nem halasztható. Épp oly égető szükség van a keleti kéziratok lajstromára, minthogy a meglevő, inkább csak tájékoztató jegyzék számába megy. Ez osztály lajstromának elkészítésére Máder Béla úr volt szíves vállalkozni, ki a mult években a könyvtár keleti osztályát rendezte. Goldziher társunk pedig megígérte, hogy Máder urat tanácsával támogatni fogja.

Harmadik feladatul a kéziratár okszerű lajstromozása tekintendő. Nem akarom ezzel azt kifejezni, mintha a mult években teljesített rendezési munka kárba vészett volna. De azon a módon, a mint végrehajtattott, nem is adhatott kielégítő eredményt. A kéziratár anyaga annyira elűtő egymástól, hogy azt kielégítő módon egy ember bajosan lajstromozhatja. Az egyik főosztály, t. i. a magyar irodalmi osztály, más kézre bízandó, mint az oklevéltári-történelmi osztály. Kétségkívül legfontosabb feladat az irodalmi osztály czélszerű lajstromozása, hogy véget vessünk azon éppenséggel nem tűrhető állapotnak, hogy irodalmi tanulmányokkal foglalkozónak használatra ne lehesen kiadni oly kéziratot, melyről biztosan tudjuk, hogy az Akadémia birtokában van.

Az akadémiai könyvtár továbbfejlődésére a jelen 1898-ik év fontos időszakot jelent, mert a jelen év elejével életbelép a nyomdai kötelespéldányok törvénye, az 1897-ik évi XLI. törvényezikk, melynek értelmében az Akadémiát megilletik a következő nyomtatványok:

1. Mindennemű írói mű, akár kötet vagy füzet alakjában.
2. A ponyvairodalom összes termékei.
3. Az egyhetenként és egyheti időközön túl megjelenő folyóiratok.

4. Iskolai értesítők, évi jelentések, statisztikai kimutatások, név- és naptárak, föld- és térképek.

Meg volt ugyan az 1840. évi VI. törvényezikk, mely elrendeli, hogy „a Magyarországon és ahhoz kapcsolt részekben kinyomatott minden munkákból a magyar tudós társaságot egy példány illeti”. Minthogy azonban ezen törvény annyiban csonka volt, hogy megszegését illető büntető sanetióról nem gondoskodott, azért sohasem teljesítették híven és az illető nyomdászok vagy kiadók jóakarától függött, vajjon beküldték-e kiadványaikat az Akadémiának, vagy sem.

Az 1897-ik évi XLI. törvényezikk könyvtárunkra nézve állandó tetemes gazdagodást jelent, de más oldalról terhes munkát is ró a könyv-

tár személyzetére, mert ezen kötelezpéldányok csak akkor fognak igazán a könyvtár számára hasznot hajtani, ha rendszeresen nyilvántartatnak.

A kötelezpéldányokról szóló törvény értelmében ezentúl a napilapok már nem illetik könyvtárunkat. Eddig sem érkeztek rendesen, úgy hogy az összegyűjtött ujságok évi folyamai kivétel nélkül nagyon hiányosak. Az akadémiai könyvtár nem is vállalkozhatik ujságkönyvtár szervezésére, erre hiányzik a szükséges hely és még inkább a szükséges kezelő személyzet. Ily könyvtár fentartása úgy is a Magyar Nemzeti Múzeumnak teszi egyik feladatát. Ezen oknál fogva jelentésem végén a tisztelt bizottságot a szertelenül felhalmozódott ujságokra nézve egy indítványom elfogadására fogom kérni.

A könyvtárhoz tartozó Goethe-gyűjtemény állandóan élénk látogatásnak örvend, könyvtárát az akadémiai könyvtár helyiségében használják. A lefolyt évtől kezdve a Goethe-gyűjtemény a weimari Goethe-egyesület előfizetőjévé lett és ekként kapja — a már meglevőkhöz csatlakozva — ez egyesület kiadványait.

A könyvtárra a múlt évben megszavazott 6500 forintból tényleg 6499 frt 63 krajczár adatott ki. Ez az összeg a szükségleteknek fedezésére a következő elosztás szerint használtatott fel:

Könyvvásárlás	3290 frt 43 kr.
Könyvkötés	1760 „ 75 „
Kézirattár	100 „ — „
Goethe-gyűjtemény	38 „ — „
Könyvlajstromozási munkák	434 „ 12 „
Irodai nyomtatványok	135 „ 48 „
Szállítási és postaköltség	57 „ 72 „
Ruhatár	110 „ 40 „
Könyvtár tisztogatása és szerek javítása	100 „ 35 „
Bútorok, (szekrények) beszerzése	374 „ — „
Vegyes kiadások	27 „ 79 „
Tartalék	70 „ 59 „
Összesen	6499 frt 63 kr.

Az első négy tétel az, mely a könyvtár gyarapítására vonatkozik. Erre kiadtunk 5189 frt 18 krt, a többi tételek a könyvek elhelyezésére és a könyvtár kezelésére vonatkoznak; erre kiadtunk 1310 frt 45 krt. Vagyis más szóval a könyvtár gyarapítása a dotationnak $79\frac{8}{10}\%$ -át vette igénybe, a könyvtár kezelése és szekrényeinek szaporítása $20\frac{2}{10}\%$ -át. Ez az arány: $\frac{4}{5}$ -rész a könyvtár gyarapítására, $\frac{1}{5}$ -rész kezelésre, egészben véve egészséges aránynak nevezhető. Feltűnő nagynak látszik a kötésre fordított összeg, mely az egész dotatio 27% -át teszi, holott könyvekre és folyóiratokra alig kétszer annyi, azaz $52\frac{8}{10}\%$ esik. Ezen jelenségnek azonban könnyen találjuk magyarázatát. Mindenekelőtt fenmaradt még tavalyról a Goethe-gyűjteménynek egy kifizetetlen

könyvkötő-számlája, szükségesnek mutatkozott továbbá, régi mulasztásokat pótlendő, a temérdek kötetlen könyvnek bekötése és végül tekintetbe kell venni, hogy könyvtárunk gyarapodásának tekintélyes részét a cserepéldányok és kötelespéldányok alkotják, minek következtében a kötési költség nagyobb, mint a rendesen e célra fölvetett 15—20%.

Miután a megelőzőkben a könyvtár állapotát híven feltüntetni iparkodtam, kérem a tisztelt bizottságot, hogy törekvéseimben ezentúl is támogasson. Kérésem a könyvtári költségvetésre nézve abban áll, hogy, ha az Akadémia pénzügyi állapota megengedi, a könyvtárra fordított összeg ugyanaz legyen, mint a múlt esztendőben. Bő indokolására szolgáljon e kérelemnek az a számos feladat, melyek sürgős kivitelének szükségét fenti jelentésemben kiemeltem; szolgáljon továbbá indokolásul az a sok irnoki munka, melyet a kötelespéldányok kezelésének megindítása igényelni fog.

Végül pedig legyen szabad két indítványt terjeszteni a tisztelt bizottság elé, melynek elfogadását kérem.

Első indítványom a duplicatum-könyvek értékesítésére vonatkozik. Az eddig rendezetlen könyvhalmaz szétválasztása és lajstromozása által számos többszörös példányra akadunk, úgy hogy az eddig összeírt duplicatumok száma már közel 2000 műre rúg. Ezen többszörös példányok különösen a gazdasági osztályból kerülnek ki. Indítványom abban áll, hogy a könyvtár ezen többszörös példányok értékesítésére hatalmaztassék fel. Erre a célra az Akadémia tagjaival, ezeken kívül a gazdasági egyesületekkel közöltessék, hogy a többes példányokból kiválasztott könyvek három havi terminuson belül mérsékelt ár mellett kaphatók. Ezen idő után pedig a hátramaradó könyvek antiquarius útján értékesíttessenek.

A második indítvány a könyvtárban mód felett felhalmozódott, nem rendezett s ekként nem is használható, nem teljes és nem is bekötött ujságokra vonatkozik. Indítványom, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum kínáltassék meg ez ujságokkal netán hiányos évfolyamainak pótlására.

B)

A rendezett tudományszakok száma 53; ezek 51,784 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint:

Bibliographia: 1126, Encyclopaedia: 140, Philosophia: 1329, Mythologia: 99, Theologia: 903, Paedagogia: 1901, Széptudomány: 517, Anthropologia: 303, Jogtudomány: 1153, Magyar jogtudomány: 1477, Politika: 2330, Magyar politika: 1659, Történelem: 5718, Magyar történelem: 2848, Magyar országgyűlések: 95, Életírások: 2477, Földrajz: 1066, Magyar földrajz: 453, Térképek: 926, Utazások: 1194, Statistika: 680, Schematismusok: 114, Hadtudomány: 677, Régészet: 1367, Éremtudomány: 176, Matematika és csillagászat: 1085, Természettudomány: 175, Természettan: 908, Vegytan: 415, Természet-

rajz: 128, Állattan: 490, Növénytan: 318, Ásvány- és földtan: 501, Gazdaságtan: 2320, Orvostudomány: 2479, Nyelvtudomány: 2052, Classica philologia: 712, Görög írók: 827, Latin írók: 897, Új-latin írók: 795, Magyar nyelvészet: 471, Régi magyar irodalom: 630, Magyar irodalom: 2647, Germán irodalmak: 1525, Francia irodalom: 659, Olasz és spanyol irodalom: 234, Szláv irodalom: 406, Keleti irodalom: 1709, Incunabulumok: 356, Akadémiák és tudományos társulatok kiadványai: 366, Magyar Tudományos Akadémia kiadványai: 386, Külföldi folyóiratok: 183, Hazai újságok és folyóiratok: 372.

A betűrendes nagy czédulakatalogus jelenleg 57,688 czédulából áll. A folyóiratok és folytatások művek nyilvántartására külön czédulakatalogus vezetetik.

A szakkatalogus áll 102 kötetből és 48 czédulatokból.

A könyvtár gyarapodása a járuléknapló kimutatása szerint a következő:

Vétel útján 440 mű, 600 kötet, 121 füzet.

Kiadványcsere és ajándék útján: 580 mű, 441 kötet, 399 füzet.

Magánosok ajándékából 146 mű, 97 kötet, 59 füzet, 2 atlasz.

Nyomdak kötelezpéldányai, 38 nyomda: 930 mű, 236 kötet, 855 füzet és 26 újság.

Magyar Tudományos Akadémia kiadványai: 28 mű, 50 kötet, 26 füzet.

Iskolai értesítő: 160 darab.

Hazai folyóiratok száma: 58.

Külföldi folyóiratok száma: 112.

A könyvtár olvasótermében 1897-ben 6811 olvasó 9085 művet használt.

Házi használatra 1063 művet kölcsönöztek ki.

IX. A M. Tud. Akadémia Széchenyi-múzeuma.

(Első kimutatás.)

I. Gr. Széchenyi Béla ig. és tt. ajándékai:

1. Széchenyi jobb-keze, gipszöntvény, szürke-márvány alapon, (levétetett halála után, Döblingben, 1860. április 8-án.)

2. Íróeszköz-tartója (az utoljára használt tollakkal és írónokkal, egy darab vörös spanyolviaszkkal).

3. Pecsétnyomója, a gr. Széchenyi-család czimerével, tokban, aczélből, elefántcsont fogóval.

4. Burnótszelenczéje.

5. „Bouquin“ (török pipára való). Egy török basa ajándéka gr. Széchenyi Istvánnak.

6. 5 darab érdemjele.

7. Aranykulcsos jelvény rojtja.

8. Az 1848-ban viselt nemzeti színű kokárdája.

9. Gyászkardja (fekete damaszk-pengével).
10. Botja (arany gombbal, családi czimerrel; előbb esernyő gombja volt).
11. Botja (ezüstgombbal, rajta kettős kereszt).
12. Botja (faragványokkal, Schiller munkáiból vett motivumokkal).
13. Raquette (pour le jeu de paumes).
14. Egy kódarab (ezüst lappal és angol fölírással: 1830. Vas-
kapu, (Orsova).
15. A pesti lánczhid alapkövének egy töredéke. (1842-ben tette
le az alapkövet ő csász. és kir. fensége Károly főherczeg).
16. A pesti lánczhid agyagrétegének egy darabja, melyen a
3-dik pillér épült. (Felásta Széchenyi).
17. A „Hitel“ német fordítása, melybe 1830-ban, gr. Széchenyi
Istvánné, akkor még gr. Zichy Károly felesége, Széchenyi kérelmére,
sajátkezfőleg írta be észrevételeit és megjegyzéseit.
18. Egy lap, a melyre 1829. május 30-dikán gr. Széchenyi
Istvánné, akkor még gr. Zichy Károly hitvese, elégetvén Széchenyi-
nek hozzá intézett leveleit, hamvukat amulettel lepecsételte, alája ne-
meslelkű, magasztos s legtisztább erény sugalta érzelmeit írta.
19. Széchenyi kis ezüst mellszobra (magassága $10\frac{1}{2}$ cm.), vörös
márvány talapzaton.
20. Aquarel. Széchenyi görögországi útja alatt 1818-ban festette
kisérője, Ender festőművész. Névalírással és a következő mottóval:
„Tâchez d'être heureux!“
21. Egy német füzet. „Schreiben des Grafen Stephan Széchenyi
an die Ungarische Akademie am 20. December 1858. Frei übersetzt
aus dem Ungarischen.
22. Aquarel. 1780. Gr. Széchenyi Ferencz nejével, szül. Festetics
Julia grófnővel.
23. Aquarel. 1795. Az előbbieket, gyermekeikkel: Lajos, Pál,
István (4 éves), Francziska (később gr. Batthyány Miklós felesége),
Zsófia (később gr. Zichy Ferdinánd felesége).
24. Aquarel. 1816. Széchenyi katona korából (valószínűleg
Endertől).
25. Széchenyi ifjúkori képe hálóköntösben (tréfás rajz).
26. Széchenyi és báró Wesselényi Miklós között, Pozsonyban,
1826. július 10-dikén történt fogadás eredeti szövege.
27. Körösi Csoma Sándor tibeti siremléke, az aranyozott rámán
Széchenyi soraival.
28. Egy mahagoni függő szekrény, üvegajtókkal és oldalfalakkal
készíttette gróf Széchenyi Istvánné, két hónappal férje halála előtt).
29. Gyászjelentés gróf Széchenyi Istvánné haláláról.
30. „Széchenyi-gyász“. (Időrendben tartalmazza a hatóságok,
egyházak, intézetek, egyesületek, magánosok stb. részvétíratát, melyeket
Széchenyi családjához intéztek).

31. A „Blick“ kézírata a nyomda számára. Széchenyi bejegyzéseivel.

32. Ünnepi beszéd, melyet a Nagy-Czenken felállított Széchenyi István gróf emlékszobrának leleplezése alkalmával 1897. évi szept. hó 12-dikén mondott Balics Lajos dr. Sopron, 1897.

II. Tasner Géza ajándékai.

33. Szemere Bertalan nekrológja Széchenyiről. A „L'opinion nationale“ 1860. ápr. 27-diki számában.

34. Széchenyi munkáinak jegyzéke. Tasner Antal sajátkezű írása

35. Az egyetemi nyomda levele Széchenyihez, 1843. június 21-dikéről.

36. Széchenyi eredeti levele gr. Apponyi Györgyhöz, Pozsony, 1848. január 7-dikéről.

37. Kiss Márton, Széchenyi titkárának levele Tasner Antalhoz, Pozsony, 1844. május 9-dikéről.

38. Széchenyi Istvánné levele Tasner Antalhoz, Czenk, 1848. szeptember 17-dikéről.

39. Széchenyi Istvánné 1848. november 6-dikáról intézett kérelme a honvédelmi bizottmányhoz.

40. Ugyanannak levele Tasner Antalhoz, Czenk, 1851. aug. 8-dikáról.

41. Széchenyi levele ugyancsak Tasnerhez, Pest, 1837. jún. 22-dikéről.

42. Széchenyi levele Tasner Antalhoz, Döbling, 1851. január 17-dikéről.

III. Ernst Lajos úr ajándéka :

43. Széchenyit és egyes alkotásait ábrázoló lithographia (Giessendorf és Becker kiadása). E mottóval: „Széchenyi nagy Magyarunk, bár élete napja lettűne, szellemi kineseiben örökös honja felett“.

44. Gróf Széchenyi István. Rajz. (Amerling után rajzolta Manielli).

45. Gróf Széchenyi Ferencz, az arany-gyapjas rendjellel. Rajz.

46. Széchenyi édes anyja, szül. Festetics Julianna grófnő. Nyomt. Walzel, Engel és Mandello. Kiadta Vahot Imre.

47. Gróf Széchenyi István. Rajz. Nyomt. Rohn, Pesten 1858

48. Ugyanaz lith. Senefelder. Nyomt. Schmid Pesten.

49. Ugyanaz. Rézmetszet, Amerling festménye után, metszette Doby Jenő.

50. Ugyanaz 1847-ben. Kőrajz Katzler V.-tól. Nyomt. Schwarz J. Bécs. Kiadja Kotsányi László.

51. Ugyanaz Döblingben. Nyitott ablaknál. Kőrajz Katzler V.-tól. Nyomt. Schwarz J. Bécs. Kiadja Kotsányi László. Kezében furolával előtte az ablakpárkányon két galamb egy edényből iszik.

52. Széchenyi álló szobra, rajz. Izsó mintája után Székely Bertalantól.

53. Széchenyi és fia (egy csónakban a Dunán, háttérben a lánczhiddal és Gellérthegygyel). Sterio K. után, színes könyom. Reiffenstein és Röschtl, Bécs.

54. Gróf Széchenyi Istvánné. Barabás festménye után rézmet-szet Mahlknechttől.

55. Ugyanaz diszmagyar ruhában. Nyom. Rohn A. Pest, 1860.

56. Gróf Széchenyi Ferencz. Metszet. A jobb vál fölött S. F. monogramm és 1821. évszám.

57. „A Nemzet legelső napszámosa.“ Széchenyi (középen); alkotásait ábrázoló képek körülötte. Werfer Károly műnyomdájából, Pest, 1860.

58. Széchenyi. (Jobb kezében fuvalával, bal karján és jobb vállán egy-egy galamb.) Színes nyomat Reiffenstein és Röschtl, köre rajzolta Kollarz F. Kiadta Paterno, Bécs.

59. Ugyanő 1848-ban. Nyom. Haske és Társa Pest, 1860. Werfer Károly műnyomdájából, Pest, 1860.

60. „A legnagyobb magyar“ 1860. Werfer Károly műnyomdájából.

61. Gróf Széchenyi István és családja. Nyom. Rohn és Grund, Pest, 1863. Kiadja Kertész József. A „Hölgyfutár“ műlapja 1863. II. félévre.

62. „Gróf Széchenyi Istvánnak báró Jósika Sámuelleli utolsó találkozása Döblingben“. Nyom. Haske és Társa, Pest, 1860. Werfer Károly műintézetéből.

IV. Többek ajándéka:

63. Gróf Széchenyi István élete utolsó évében. Gasser mellszobra után rajzolta Grimm Rudolf. Nyomt. Rohn A. Pest, 1860. Kiadta Vahot Imre. (Szily Kálmánné ajándéka).

64. Széchenyit lóháton ábrázoló aquarel-kép, Steriótól, keretben (Szilády Áron r. t. ajándéka).

65. Gróf Széchenyi István Életrajza. 3 kt. (Zichy Antal tt. ajándéka.)

66. Ugyanaz. (A Magyar Történelmi Társulat ajándéka).

67. Széchenyi egy levele, 1859 április 6-dikáról és 7-dikéről, sajátkezü aláírásával. A levelet mostoha fia, gróf Zichy Géza irta. (Jánosi Engel Gyula úr ajándéka, Pécs).

68. Széchenyi egy eredeti levele gróf Wartensleben Károlyhoz. Pozsony, 1827 április 18-ról. (Gróf Wartensleben Eszter ajándéka).

69. Széchenyi egy eredeti levele gróf Dietrichstein Mórícz londoni nagykövethoz, Pest, 1847 október 17-dikéről. (Az eperjesi „Széchenyi-kör“ ajándéka).

70. Az eperjesi „Széchenyi-kör“ Évkönyvei (1878., 1879., 1880., 1889-90., 1891-92., 1893., 1894., 1895/6., 1896.). Az eperjesi „Széchenyi-kör“ ajándéka.

71. Széchenyi István gróf szobrának leírása és története. (Buda-pest székesfőváros ajándéka).

72. Érem (bronzból) a soproni Széchenyi-szobor leleplezésére, 1897. május 23. (Sopronmegye és városa ajándéka).

73. Emléklap. A soproni Széchenyi-szobor leleplezésére, 1897. május 23. (Sopronmegye és városa ajándéka).

74. Feldzug der Oesterreicher gegen König Joachim Murat im Jahre 1815. (Friedrich Schirmer szerző, cs. és kir. törzskari főhadnagy ajándéka).

75. Az 1897 május 23-án Sopronban tartott *Széchenyi-szobor* leleplezési ünnepére vonatkozó hirlapi közlemények. (Guzmics Lajos törvényszéki bíró ajándéka).

76. A „Hitel“ 1830-diki kiadásának egy példánya. Széchenyi sajátkezű aláírása és ezen ajánlásával: „M. gróf Esterházy Károlynak szíves barátsággal“. (Nécsey József ajándéka).

77. Egy koszorú, részint öntött, részint vert vasból, a magyar koronával és az Egyesült államok czimerével, a kettő fölött az amerikai sas kiterjesztett szárnyakkal, e fölírással: Az amerikai magyarság gróf Széchenyi István emlékezetének 896—1896.

V. A m. tud. akadémia letéteménye:

78. Gyászjelentés Széchenyiről, özv. gróf Széchenyi Istvánnétól.

79. Ugyanaz a Magy. Tud. Akadémiától.

80. Ugyanaz Somogy megye közönségétől.

81. Ugyanaz Temesvár városától.

82. Ugyanaz a pesti helvét hitvallású egyház részéről.

83. Ugyanaz Módos város közönségétől.

84. Ugyanaz Zombor város közönsége részéről.

85. Ugyanaz a pesti görög-oláh egyház község részéről.

86. A M. T. Akadémia érme, alapítójának emlékére 1880.

87. Gróf Széchenyi István és az Akadémia alapítása. A Széchenyi-szobor leleplezése alkalmából. Írta Szász Károly r. t. Budapest, 1880.

88. Széchenyi emlékezete, írta Szász Károly r. t. Pest. 1860. Nyomt. Emich Gusztáv.

89. Gróf Széchenyi István levelei I—III. k. Majláth Béla l. t. Budapest, 1891.

90. Gróf Széchenyi István hirlapi cikkei I—II. köt. Zichy Antal t. t. Budapest, 1893.

91. Gróf Széchenyi István naplói. Zichy Antal t. t. Budapest, 1884.

92. Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. Zichy Antal t. t. Budapest, 1896.

93. Gróf Széchenyi István külföldi úti rajzai és följegyzései. Zichy Antal t. t. Budapest, 1896.

94. Széchenyi és a magyar költészet. A M. T. Akadémia 1893 jan. 15-én tartott Széchenyi-ünnepére írta Beöthy Zolt r. t. Budapest, 1893.

95. Széchenyi és a magyar magánjog. A Magy. Tud. Akadémia 1894 november 4-én tartott Széchenyi-ünnepére írta Vécsey Tamás r. t. Budapest, 1895.

96. Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai. A Magy. Tud. Akadémia 1895 november 3-án tartott Széchenyi-ünnepére írta Liphthay Sándor r. t. Budapest, 1896.

97. Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből. 1831—1881. Budapest, 1881.

98. Czikkek az Akadémiai Értesítőben Széchenyiről.

99. A Magy. Tud. Akadémia 1860. október 12-én tartott ünnepélyes közülésének s az okt. 13-án tartott Széchenyi-ünnepélynek tárgyai (Akad. Évkönyvek X. k. 1.) Pest, 1860. Nyomt. Emich Gusztáv.

100. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei VI., VII., VIII-ik kötete. Gróf Széchenyi István elnöki beszédeivel. Buda, 1845—1860. A m. kir. egyetem betűivel.

101. Széchenyi emlékkönyv 1861. Szerk. Rácz Miklós és Veress Károly (a tiszta jövedelem a Széchenyi-szoborra). Kecskemét, 1861. Nyomt. Szilády Károly.

VI. Vétel útján.

102. Széchenyi naplói és irományai.

103. Lunkányi levelei Tasner Antalhoz a Széchenyi-család ügyeiben. 73 db.

104. „Világ“. Írta gróf Széchenyi István. Pest, 1831. Landerer nyomtató intézete.

105. Stadium. Írta gróf Széchenyi István 1831-ben. Kiadta Z. . . 1833-ban. I. rész. Lipcse, 1833. Wigand Ottó.

106. A Magyar Játékszinről gróf Széchenyi István. Pest, Landerer 1832.

107. „Néhány szó a lóverseny körül.“ Írta gróf Széchenyi István. Pest, Heckenast, 1838.

108. A kelet népe, írta gróf Széchenyi István. 1841. Pest, Nyomt. Trattner—Károlyi.

109. „A Magyar Academia körül“ írta gróf Széchenyi István. 1842. Pest. Trattner—Károlyi betűivel. Különnyomat.

110. „Magyarország kiváltságos lakószámaihoz.“ Írta Czenken, 1844. április 13-dikán gróf Széchenyi István.

111. Balatoni gőzhajózás. Írta gróf Széchenyi István.

112. Eszmetöredékek, különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg. Írta gróf Széchenyi István.

113. Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről. Írta gróf Széchenyi István.

114. Véleményes jelentés a Tiszaszabályozási ügy fejlődéséről. Gróf Széchenyi István.

115. Széchenyi olajfestésű mellképe (állítólag Jakobeytől).
116. Széchenyi olajfestésű arczképe (diszmagyarban).
117. Széchenyi térképe. Köre rajzolta Hoffmann R. Nyom. Haller, kiadta Paterno F. Bécs.
118. Széchenyi arczképe. (lithographia).
119. A „Fővárosi Lapok“ 1895. május 12-diki számának melléklete. Czime: Akadémia (Széchenyi arczképével).
120. Remény. Irodalmi és művészeti illusztrált évkönyv. (Széchenyi arczképével.)
121. A „Vasárnapi Ujság“ 1858. évf. Az 1-ső és a 45-dik számában Széchenyire vonatkozó képekkel.
122. Az első magyar független felelős miniszterium. 896—1896. az ezredik év emlékére. (Az 1848-diki eredeti után, Barabás felügyelete mellett köre rajzolta unokája, Maszák Leona.)
123. A „Vasárnapi Ujság“ 1898. márczius 13-diki száma, benne a pozsonyi országgyűlés bécsi küldöttsége 1848. márczius 15-dikén.
124. Széchenyi (bronzozott) mellszobra, gipszből, Izsó után.
125. Széchenyi kis mellszobra, bronzból.
126. Petőfi Sándor kis mellszobra, bronzból.
127. Bárány Eötvös József kis mellszobra, bronzból.
128. Deák Ferencz kis mellszobra, bronzból.
129. Gróf Széchenyi István és hátrahagyott iratai. Ismerteti gróf Lónyay Menyhért. II. kiadás. Budapest, 1875. Ráth Mór.
130. „Gróf Széchenyi István mint paedagog.“ Írta Zichy Antal.
131. A Széchenyi Emléklakoma február 1-én 1864. A Pesti Nemzeti Casinóban. Tartotta B. Wenckheim Béla. (Kiadta gróf Zichy Manó, Bécs, 1864.
132. Tancsics Mihály művei. Tizenkettedik kötet. Budapest, 1873. Kocsi Sándor nyom.
133. Korunkban hazánknak legnagyobb fia. Emlékbeszéd. Nagy Pétertől, Kolozsvár, 1860. május 6-dikán. Az ev. ref. főtanoda betűivel.
134. Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. Pest, Landerer és Heckenast, 1841.
135. Gróf Széchenyi István. Írta Sebesztha Károly. Győr, 1888. Kiad. Gross Gusztáv.
136. Negyvennyolcz. Első füzet. Jeles magyar írók közreműködésével szerkesztik Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor. Budapest, Révai Testvérek kiad.
137. Széchenyi Szellem. Különös tekintettel „Hitel“ című könyvére. Írta Tomor Ferencz. Budapest, Franklin-Társulat nyom. 1881.
138. Gróf Széchenyi István viszonya az 1848-diki törvényes átalakuláshoz. Írta Pócsi Zombath M. Pest, Aigner Lajos biz. Fanda és Frohna nyom. 1869.
139. Gróf Széchenyi István rövid életrajza, öt képpel. Szerző és kiadja Kotsányi László. Bécs, 1860. Schweiger Antal.

140. Széchenyi István gróf és kora. Írta Falk Miksa. Fordították Áldor Imre és Vértessy Arnold. Pest, Emich Gusztáv tulajdona. 1868.

141. A Millennium és a Honalapítás emléke (a Széchenyi-szobor leleplezése alkalmából). Írta Rózsa Péter. Bpest, 1890. ifj. Nagel Otto kiad.

142. A legnagyobb magyar. Írta Somogyi Béla (kis könyvtár). Máramaros-Sziget. Nyom. Berger Miksa.

143. Egy őszinte szó a Kossuth-cultusról. Írta gróf Széchenyi Dénes. Budapest, Franklin-Társulat, 1891.

144. „A három legnagyobb magyar: Kossuth Lajos, Deák Ferencz és gróf Széchenyi István életrajza.“ Elbeszéli Böngérfi János. 18 képpel. Budapest, 1894. Nyom. Rózsa Kálmán és neje (ezelőtt Bucsánszky A.)

145. Széchenyi emlékezete. Ünnepi beszéd. Elmondta gróf Széchenyi István születése százados évfordulóján a soproni irodalmi és művészi kör által rendezett Széchenyi-ünnepen Fenyvessy Ferencz. Budapest, 1891. Athenaeum-nyomda.

146. Széchenyiről és Deákról. Ünnepi beszéd. Elmondta. Fenyvessy Ferencz Veszprém vármegye 1889. december 1-én tartott diszközgyűlésén. Széchenyi és Deák arcképeinek leleplezése alkalmával. Budapest, 1890. Pallas-nyomda.

147. „A dicőült gróf Széchenyi István életrajza.“ Eredeti kútfők után, népszerűen, írta Boross Mihály. Széchenyi arcképével. Pest 1860. Heckenast Gusztáv.

148. „A „Hitel“ című munka taglalatja.“ Írta gróf Dessewffy József. Kassa, 1831. Werfer Károly betűivel.

149. „Széchenyi munkálatai az Al-Dunán.“ Írta Boleszny Antal, Gróf Széchenyi István egy eredeti levelének másolatával. Temesvár, 1878.

150. Széchenyi emlékezete Arany Jánostól. Olvastatott az Akadémia Széchenyi-ünnepélyén 1860. Október 13-dikán. Külön nyomat.

151. Debreczeni emlékfűzér gróf Széchenyi István sirjára. Összeilleszté Oláh Károly. (A tiszta jövedelem a felállítandó Széchenyi-szoborra). Debreczen, 1860. Nyom. Telegdi K. Lajos.

152. Gr. Széchenyi István végrendeletének főpontjai. Jegyzetekkel közrebocsátja Török János. Pest, 1860. Werfer Károly műintézetéből. (A tiszta jövedelem Széchenyi ércszobrának szánva).

153. Toldalék-észrevételek gróf Széchenyi István „Hitel“ című munkájához. Egy Hazafitól. Pest, Wigand 1830.

154. Hunnia. Írta gróf Széchenyi István 1835-ben. Pest, Heckenast Gusztáv. 1858.

155. Nemzetiség és alkotmányi mozgalmak honunkban. Közli Baloghy László 1841. Pest. Esztergomi K. Beimel József betűivel. (A címlapon Széchenyi megjegyzésével: „Olvastam Széchenyi István“)

156. Cikketek Széchenyiről a Budapesti Szemlében. 18 füzet.

157. Az „Egyetértés“ 1898. január 27-diki száma. (Tárca: Széchenyi-reliquiák.)

158. A „Neues Pester Journal“ 1898. január 28-iki száma.
159. Graf Stephan Széchenyi als Schriftsteller. Írta Orosz József. Pest, 1832. Landerer nyomda.
160. Ungarische Malerrevue, írta Kertbeny K. M. I. füz. Pest, 1855. Lampel Róbert.
161. La Hongrie. Notice sur le comte Széchenyi. Írta Kertbeny, németből fordította Revilliod Gusztáv. Genf, 1860. Nyom. Georg H.
162. „Erinnerungen an Graf Stephan Széchenyi“ Írta Kertbeny K. M. II kiad. Georg H. Genf és Basel 1860.
163. „Die Donau-Dampfschiffahrtsgesellschaft Rückblick auf ihre Entstehung und Entwicklung, namentlich in Ungarn.“ Budapest, 1885. Széchenyi arcképével.
164. Graf Stephan Széchenyi's staatsmännische Laufbahn. Írta Keckskeméthy Aurél. Nyom. Pest, 1866. Hornyánszky és Hummel.
165. Die Regeneration Ungarns. Lichtstrahlen aus Graf Stephan Széchenyi's werken. Írta Peregrinus. Budapest, Tietz A. kiad. 1887.
166. Über Pferde. Aus dem Ungarischen übersetzt von Joseph Vojdisek. Lipese, Pest, Wigand, 1830.
167. Über den Credit. Vom Grafen Stephan Széchenyi. Aus dem Ungarischen übersetzt von Joseph Vojdisek. Nebst einem Anhang enthaltend: Anmerkungen und Zusätze von einem ungarischen Patrioten. Lipese, Pest Wigand, 1830.

X. A M. T. Akadémia pénztárának állása 1897-ben.

Az Akadémia *vagyona* az év elején 2.543,819 frt 07 krt tett, az év végén pedig 2.613,297 frt 59 krt. E szerint az évi vagyonszaporulat volt 69,478 frt 52 kr. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok: *a)* Kazinczy-alap 2200 frt 56 kr. készpénzben s 25,000 frt ingatlanokban; *b)* székely-kivándorlási alap 12,218 frt 51 kr.; *c)* tisztviselők nyugdíjalapja 7677 frt 18 kr.; *d)* herczeg Czartoryski-alapítvány 1295 frt 80 kr.; *e)* Regulyalap 454 frt 45 kr.; *f)* Udvardi Cherna János l. t. jubiláris alapítványa 372 frt 04 kr.; *g)* Semsey-alapítvány 100,000 frt.; *h)* Kovács Ferencz pályadíj-alapítványa 3383 frt 21 kr.; *i)* néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány 21,632 frt; *k)* a Goethe-szobára tett alapítvány 2000 frt.

Bevétele volt az Akadémiának 179,134 frt 81 kr. (ebből országos segély 40,000 frt), *kiadása* pedig 180,882 frt 74 kr. Hagyományokból és alapítványokból befolyt a múlt évben 7092 frt 97 kr. Jutalmakra fordított 13,860 frt 50 kr.

Az 1898. évi *előirányzat* 170,965 frt 18 kr. bevételt és 169,429 frt 38 kr. kiadást tüntet fel.

Mindezekről részletes kimutatás az Akad. Értesítő 98. füzetének 90—101. lapján olvasható.

Jelentések a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés

a nagyjutalomról és a Marczibányi mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalomra és a Marczibányi mellékjutalomra 1898-ban philosophiai munkák pályáztak. A II. osztály az utolsó hét év alatt megjelent művek között egy olyan művet sem talált, mely a nagyjutalom feltételeinek megfelelne, t. i. mely jelentékeny haladást jelezne a tudomány terén, vagy forma tekintetében nagy irodalmi értékű volna. Ennélfogva a nagyjutalom ki nem adását indítványozza.

A Marczibányi-mellékjutalmat dr. PEKÁR KÁROLY: „Physiologiai és psychologiai aesthetika, az érzések psycho-physiologiája“ cz. munkának javasolja kiadatni. E munkán szerzője kilencz évig dolgozott, egyes részeit a „Magyar Philosophiai Szemlé“-ben, az „Athenaeum“-ban, és a párisi „Revue Philosophique“-ben tette közzé, míg az egész, 672 lapnyi kötet, akadémiánk némi segélyezésével mult évben jelent meg. Egyes részei figyelemreméltó kutatásokat tartalmaznak s maga az egész mű rendkívüli szorgalom és nagy lelkesedés hosszú munkája, mely nemcsak buzdítást, de jutalmat is érdemel.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

II.

Jelentés az utólagos Bulyovszky-jutalomról.

A Bulyovszky-féle alapítványból páratlan számú években hazafias ódára tűz ki pályázatokat az Akadémia. Mivel a pályázat 1893-tól 1895-ig ismételten is meddő maradt, az ügyrend értelmében a második pályáztatnál összesített díj, 400 forint, az Akadémia rendelkezésére esett, mely a nyelv- és széptudományi osztály javaslata alapján valamely, a lefolyt négy év alatt —

1893., 1894., 1895. és 1896-ban — nyomtatásban megjelent, jutalmat nem nyert, a szépirodalmat emelő, eredeti magyar műnek utólagos jutalmazására fordítja ez összeget.

Az első osztályból jelentéstételre kiküldött bizottság: Vadnay Károly, Riedl Frigyes és Négyesy László levelező tagok, számbavéve az említett évkörben megjelent műveket, a maga eljárásának elvéül kitűzte, hogy a szépirodalmi fajok közül első sorban a verses művekre lesz tekintettel, s a mennyiben verses lírai vagy epikai mű nem találhatnék jutalomra méltónak, fordul a vígjátékokhoz, illetőleg szépprózai művekhez, hogy köztük keressen jutalmazásra méltót. Ez elkülönítést nemcsak a szóbakerülő művek összemérhetésének szempontja igazolja, hanem az alapítvány célja is, mert e jutalom eredetileg is verses művek kitüntetésére van rendelve; különben is a regények és drámai művek számára vannak az Akadémiának egyéb utólagos jutalmi is.

A bizottság nem is jutott abba a helyzetbe, hogy a regényeket, novellákat és vígjátékokat is sorra kellett volna vennie. Talált a verses lírai és epikai művek közt a négy évnek kerek-számban 100 kötetre menő e nemű termése közt olyat, szerencsére nem is egyet, melynek a jutalmat egyhangú elismeréssel ki lehet adni. Régibb jeles költőink — élők és elköltözöttek újabb gyűjteményei mellett szép számmal merülnek fel az özönből izmosodó ifjabb tehetségek kötetei is; egyik a magyar dalhangot pendíti meg friss húron, a képzelet természetes könnyűségével és az érzés naiv igazságával; másik a satírárt teszi ismét korszerű műfajjá elméjének élével, meggyőződésének erejével és a legjelesebb mestertől tanult technikájával; ismét mások a modern líra érzéskörét és stíljét képviselik több-kevesebb erővel költészetünkben. Nem is volt tehát kérdés, verses műnek kiadható-e a díj, hanem melyiknek adassék. A válogatást csak nehezebbé s egyszersmind még hálásabb foglalkozássá tették régibb költőinknek ez évkörben megjelent gyűjteményei.

S a bizottság abban állapodott meg, hogy mindent összevéve a jutalom legjobban megilleti egyik régibb költőnknek ez idő alatt megjelent gyűjteményét, nevezetesen GYULAI PÁL költeményeinek 1894-ben két kötetben megjelent harmadik bővített kiadását.

Gyulai Pál költeményeinek első, 1870-ben megjelent gyűjteményét Akadémiánk 1873-ban a Marczibányi-mellékjutalommal tüntette ki. A bizottság indítványozza, hogy a most rendelkezésre álló Bulyovszky-jutalomban Gyulainak 1870-től 1894-ig írt, s eddig nem jutalmazott költeményeit részesítse az Akadémia. Az a költői pálya, mely 1870-ben delelőjén állt, nem indult akkor hanyatlásnak, s az újabb negyedszázad termése már mennyiség tekintetében is majdnem vetekedik a régivel; hogy

pedig érték tekintetében nem szállt alább, elég legyen rámutatnunk a *Romhányinak* második, harmadik és negyedik énekére, mely 1870 után készült, s a lélektani rajz szabatosságával a szatirai hang erejével és a páthosz emelkedettségével méltó folytatása az első éneknek, tartalmánál fogva is éppen a hazafias költészet fogalma alá esik, annyira, hogy a kiegyezés utáni korszak egész hazafias költészetében nincs classikusabb hely, mint a *Romhányinak* a szabadságharcz két nagy alakját apostropháló versszakai. Ugyancsak az 1870 utáni időből való a *Szilágyi és Hajmási* cz. költői elbeszélés, mely a magyar költészet egyik régi szép tárgyát új leleménnyel feldolgozva adja elő, a népballadával és a szendrei névtelennel szemben Vörösmartyhoz csatlakozva a tragikai háttér kimélyítésében, s mindenkitől eltérve a lélektani motiválás nagy gondjában s a kor érzése világának festésében, a szerkezet művészi teljességével és kerektségével összekötve s egyszerűségében vele összhangba hozza a külső formának, a rímtelen Zrínyi-sornak ódonszerű magyaros stíljét. De lírája is, ha egy-egy hang nem szólal meg rajta többé, új hangokat nyert s egy-egy régi hangja csak teljesebbé vált. Családi érzésének, régi motívumai ez egyik legkedvesebbjének, újabb megható költeményeket köszönünk. Hazafi érzése pedig elbeszélő és lírai költészetének minden darabját még tán jobban áthatja mint régebben s nemcsak szatirai ere buzog a régi frissességgel 1870 után is, hanem a mi már régebben oly sajátos bájít adott költészetének, melancholiája mind jobban mélyült, a mint remény és valóság az évek eltűntével egymásután emlékekké váltak a költő szívében. Valóban olyan jutalmat, mely az alapítvány czélzata szerint hazafias költeményre van rendelve, nem lehetne ez évkör gyűjteményei közt egynek sem annyi joggal adni, mint GYULAI PÁL költeményeinek, melyekben mindannyi közt kétségtelenül legtöbb a hazafias elem s a köztudatban is kétségtelenül legmélyebb nyomot hagytak. Az Akadémia, mely e régi jeles költőnk működésének első felét megkoszorúzta, csak a saját művét egészíti ki, ha a költő pályájának második, hasonlóan értékes felét is koszorújával tiszteli meg.

A javaslat elfogadtatott.

III.

Jelentés az 1895/96. évi Péczely-regény-pályázatról.

A Péczely-pályázat szabályzata (Akadémiai Ügyrend 126. §. 3. a) első sorban a magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények figyelembevételét kívánja. A bíráló bizottság, mely Gyulai

Pál, Szász Károly és Beöthy Zsolt r. tagokból állott, az 1895. és 1896. évek regény-termésének gondos áttekintése után egyhangúlag arra a megállapodásra jutott, hogy ebben az évpárban nem jelent meg egyetlen olyan érdemes magyar történelmi regény sem, melyet akadémiai jutalomra ajánlhatna. A szabályzat ennél fogva a társadalmi regényeknek számban is sokkal gazdagabb, értékben is jelentősebb termésére utalta. Örömmel jelenti, hogy ezeknek sorából méltán emelhet ki egy művet, mely nemcsak társai közül válik ki, hanem regényköltészetünket művészi értékében gazdagítja.

E mű HERCZEG FERENCZnek *Szabolcs házassága* című egy kötetes regénye, mely 1896-ban Singer és Wolfner kiadásában jelent meg. Lélektani regény; inkább belső, mint külső történet; az emberi lélek ama „titkos forradalmai“ egyikének rajza, melyekre, mint a modern regény motívumainak sajátos, igazi körére, már Feuillet Oktáv utalt.

Egy, a főrangú világgal családi és társadalmi összeköttetésben élő ifjú, hogy megszokott helyzetét és életmódját biztosítsa, érdekházasságot köt. A viszony természete a férjet is, a nőt is már korán helyrehozhatatlan ballépésre vezeti. Utóbb azonban szenvedélyesen megszeretik egymást s a szerelem, kétségtelenül érzéki jellemében is, megneemesíti mindkettőjüket. Az aszszony áldozatkészszé és lemondóvá lesz, a férj kéréllhetetlen birájává magának. Ennek a fejlődésnek megkapó iróniájában csapra ják nemezisök. Szabolcs felesége áldozatkészségében csak vétkeket s az ő megaláztatását érzi, melyet nem képes többé elviselni s megöli magát. Látni való, hogy az az erő, mely e történetben igazságot tesz, nem a társadalmi conventio, a rangbeli külön tisztességérzet, vagy legalább csak látszólag az; igazában a megsértett erkölcsi törvény.

Két körülmény tesz classikus tanúságot a szerzőnek kiváló, sajátlag regényírói hivatásáról. Hősének nagyjából vázolt lelki fejlődése, tehát egy belső történet az, a mi könyvének tulajdonképeni tárgyát képezi s mindig az előtérben áll. Ennek ellenére, részint négy személyének rajzával, részint egyszerű meséjének helyzeteivel, részint előadásának művészetével könnyen és teljesen éri el a világ minden költőjének, de különösen minden mesemondójának legelső célját, hogy olvasóit a saját képzeletének világába beleragadjon s ott fogva tartsa. Minden elmélet hamis, minden könyv költői értéke kétséges, mely ezt a célt, a költői hatásnak ezt az alapvető feltételét, figyelmen kívül hagyja. HERCZEG meg tud felelni neki s a *Szabolcs házasságában* is ezzel adja hivatásának egyik első bizonyosságát. A másikat azzal, hogy lélekrajza bármilyen finom, szinte subtilis: úgy szólván sohasem szorul magyarázgatásra. Helyzeteiben, képeiben, elbeszéléseiben

a lehető legvilágosabbnak és legegyszerűbbnek tűnik föl: a kivételesben is szinte játszva tudja megérztetni és megértetni a természetet.

De HERCZEG regénye az elbeszélő költészetnek nemcsak a conceptio épségére, erejére és világosságára, s a meseszövési művészi egyszerűségére és mégis érdekes bonyolítására nézve jeles mű. Kitüntetik jellemrajzai is, melyek elevenek és határozottak, árnyéka nélkül a túlzásnak és nyersségnek, sőt óvatos kerülésével annak a, nemrég divatos modernnek, mely az egyénit észrevétlen a különzbe játszsza át. Tehetségének ezzel az oldalával, melyben együtt jelentkeznek erő és mérséklet, egy-egy regénye, sőt kisebb elbeszélő munkája is találó képévé lesz egy-egy életkörnek, melynek nem különzeit, hanem jellemző képviselőit s ezekben világfelfogásának, életmódjának, szokásainak, izlésének, hangjának részeseit mutatja be. Ilyen hű és eleven képévé lesz a magyar főrangú társaságnak a *Szabolcs házassága* is s e tekintetben HERCZEG méltó utódja olyan kiváló íróknak, mint Kemény, Eötvös és Bérczy.

Ugyanaz a mérséklet, mely meséje szövéseben és alakjai rajzában jelentkezik, tünteti ki előadása módját is. Rövid, találó és elmés, minden kérkedés és tolakodás nélkül; könnyed és folyamatos, minden szószaporítás nélkül; érző is, de a tárgyias költő módján, az érzés egyenes hangjai nélkül. Stíljében van valami tartózkodó előkelőség, mely épp azért oly vonzó, mert nem ürességet takargat, csak az ellágyulástól és fitogtatástól óvakodik. Csak a magyarosság színe az, a mire nézve némi kívánni valót hagy. De szerzőjének írói pályája ebben a tekintetben is félreismerhetetlen haladást mutat.

E pályának legkiválóbb, legértékesebb termékét van szerencsénk ma a t. Akadémiának a Péczely-jutalomra egyhangúlag ajánlani.

A javaslat elfogadtatott.

IV.

Jelentés a Sámuel-díjról.

A Sámuel-díj odaítélésénél az osztály azon fölfogásból szokott kiindulni, hogy e díj lehetőleg a kezdő nyelvészek buzdítására szolgáljon. Az 1897-ben megjelent nyelvtudományi értekezések közül, melyek e szempontból számba jöhetnek, terjedelmére nézve is kiválik ERDÉLYI LAJOSnak *Az összevont mondatról* című terjedelmes tanulmánya. (*Nyelvtudományi Közlemények* XXVI.) A dolgozatot azonban terjedelmes volta mellett,

a mely a szerző szorgalmáról tesz tanuságot, belső értéke is érdemessé teszi a jutalomra. Az értekezés, a mely különben sem gazdag mondattani irodalmunkat gyarapítja, általános nyelvészeti kérdést tárgyal, mely újabban a külföldi tudós kutatókat is sokat foglalkoztatta. Az összevont mondat elméletének bíráló vizsgálatában a szerző a külföldi kutatókéval (Kern, Burghauser) egyező felfogást tanúsít, de a kérdést náluk sokkal behatóbban, nagyobb apparatussal tárgyalja s az idevágó irodalmat oly alaposan ismeri és ismerteti, mint eddig senki sehol sem. A dolgozat ránk nézve annyival értékesebb, mivel behatóan kutatja a magyar nyelv tanúságait is és kellő ügyet vet a mi nyelvtani irodalmunk egyes termékeiben nyilvánuló felfogásra. Tárgyát egyébiránt nemcsak grammatikai, hanem logikai és lélektani szempontból is vizsgálja, s fejtegetései során arra az eredményre jut, hogy az úgynevezett „összevont mondat” elmélete tarthatatlan és fölösleges, s hogy az ekkép nevezett mondatok voltaképen egyszerű és egységes mondatok, a melyeknek két vagy több tagú alanya, állítmánya vagy egyéb mondatrésze van. A tulságos részletezés itt-ott rovására van a tárgyalás átnézhetőségének, pedig kívánatos, hogy a dolgozat eredményeiről necsak a szorosabb értelemben vett nyelvtudomány művelői, hanem a nyelvtani irodalom munkásai és az iskola emberei is tudomást vegyenek. Mindezeknél fogva az osztály ERDÉLYI LAJOS dolgozatát ajánlja jutalomra.

E mellett buzdító dicsérettel kiemelendő Horger Antalnak *Ráskai Lea nyelvjárása* című értekezése. (*Magyar Nyelvőr* XXVI. 1897.) A szerző szigorú nyelvészeti módszerrel fejti ki a Margit-legenda őscodexének hangtani és alaktani sajátosságait és ezek alapján arra az eredményre jut, hogy a Margit-szigeti dömös apácza nyelve a zemplén-abauji nyelvjárás volt.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

V.

Jelentés a Marczibányi-pályázatról.

A Marczibányi-jutalomra, mely a magyar szórend történeti változásait tárgyzó munkára hirdettetett, két munka pályázott.

A II. számú „Semper idem” jeliségű pályamunka a nem jelentéktelen nyelvtörténeti kérdést 36 felére behajtott ívrétű lapon véli megoldhatónak. Megfigyelései nem értéktelenek, de annyira hézagosak és oly szűkkörű nyelvtörténeti ismeretre mutatnak, hogy a pályázaton komolyan nem jöhetett számba.

Az I. számú „A nyelv nem kész logika” jeliségű munka

kimerítő dolgozat, széleskörű nyelvtörténeti ismereten, a népnyelv beható tanulmányán s a magyar szórendi irodalom kielégítő felhasználásán alapul. A régi codexkori adatok felhasználásában, a mennyiben szövegek latinból való fordítás, óvatosan jár el a szerző; fölismeri a *Leveles Tár* gyűjteménynek, mint a régi élőnyelv tükrének, a szórend történeti szempontjából való fontosságát és tanulságosan veti egybe a különböző korból ránk maradt biblia-fordításokat a szórend fejlődésének szemléltetésére. Stílusa magyaros, de nagyobb műgondra törekvést nem mutat, sőt itt-ott a tudományos előadás tárgyilagosságának hijával van. E hibáit valamint kisebb tárgyi tévedéseit leszámítva, melyek a kiadás előtt okvetlenül kijavítandók — az I. számú pályamunkát általában sikerültnek mondhatni, minélfogva a jutalomra érdemes.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből MOLECZ BÉLA szentesi főgymn. tanár neve tűnt elő.

VI.

Jelentés az Ipolyi-alapítvány kamatainak hova fordításáról.

Az Ipolyi-alapítvány szabályzata értelmében kiküldött hármas bizottság jelentése alapján az osztály az esedékes Ipolyi-jutalmat Zrinyi Miklós *Szigeti veszedelmének*, újabban Csehországban fölfedezett és Zágrábba jutott eredeti kézírata alapján, új kiadására kívánja fordítani, mely egyszersmind magában foglalja Széchy Károlynak Zrinyi Miklósról vonatkozó irodalomtörténeti tanulmányát.

A osztály javaslata elfogadtatott.

VII.

Jelentés a Bulyovszky-jutalomról.

Az 1897. évi Bulyovszky-jutalomra 21 darab pályamű érkezett, de csaknem egy harmada komoly bírálatra nem méltó gyönge. Egyikben-másikban észrevehetni ugyan némi jeleit a technikai ügyességnek, a verselés gyakorlottságának, de a bevégezethez, a kerekded egész és az ódai emelkedés hiányzik belőlök. A versek kevés kivétellel hazafias érzelmek körében mozognak. Ez a hálás mező a pályázók némelyikét szabatosság nélküli áradozásra csábítja, másokat pedig arra, hogy a magok módja szerint a nemzet jelen állapota miatt keseregjenek vagy dörögjenek. Leginkább kiemel-

kedik társai közül a 18. számú „Magyarország újjászületése” című, mely nem tartalom nélküli, stílusa művelt, verselése könnyű és több helyt elég szabatos. Inkább olyan allegorikai színnel bíró monológnak illik, mint ódai költeménynek. Három óriás szüli újra Magyarországot: egyik a *Munka*, ezt Széchenyi személyesíti, második a *Szabadság*, ebben Kossuth szerepel, harmadik az *Igazság*, ennek neve Deák Ferencz. Kár, hogy jambusokban induló rimetlen sorai itt-ott prózává süllyednek.

Mindezeknél fogva az osztály nem ajánlja a jutalom kiadását.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jelíges levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

VIII.

Jelentés a Sztrokay-jutalomról.

A M. Tudom. Akadémia 1897-iki nagygyűlésében hozott határozatával a Sztrokay-alapítvány jutalmát a jog- és államtudományi szakban az 1896. és 1897. évek alatt megjelent legkitünőbb munka jutalmazására kívánta fordítani.

A kiküldött bizottság alaposan tájékozván magát a megjelent művekről, azokat a könyveket, a melyek már részesültek akadémiai kitüntetésben, akár az utolsó két év alatt, akár korábban megjelent kiadásaikban, versenyen kívül állóknak tekintette.

A tisztán didaktikus célú tankönyvek méltatását sem vonta ügykörébe, de igenis odatartozónak találta ama rendszeres kézikönyvek figyelembevételét, a melyek nemcsak az egyetemi tanítást szolgálják, hanem a törvényhozást, a judicaturát, szóval a társadalmi hatalmakat tájékoztatják s a jogirodalmat gyarapítják.

Ilyenül első sorban dr. NAGY FERENCZ egyetemi tanár és akadémiai tag következő munkáját találta: „A magyar váltójog kézikönyve, különös tekintettel a birói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásra.” (Nagy 8-r. VII. és 588 l.) Budapest, 1897.

Nagy Ferencz ezen váltójogi kézikönyvében a legfontosabb szakjoggal, a váltójoggal, melynek hazai művelésébe a tudományos módszert és szellemet Plósz Sándor már 1896 előtt inaugurálta, s mely szakjogunk a művelt külföldet is érdekli, úgy foglalkozik, hogy a bel- és külföldi anyagot nagy apparátussal összehordja, beható dogmatikai módszerrel feldolgozza s az elmélet fényénél arányos rendszer alakjába foglalja.

Az egyes intézményeket kimerítő részletességgel vizsgálja s mindeniket elvi alapjaira helyezi. E mellett kiváló figyelemmel világítja meg a történeti fejlődést s az összehasonlító jogtudomány tanulságos eljárását követve, a hazai váltójogot oly széles

és változatos nemzetközi környezetben mutatja be, hogy az olvasó minden kérdésre nézve biztos tájékozottságot szerez mind a bel-, mind a külföldi jogeletről és irodalomról, s a magyar jogot mint az egyetemes európai jogfejlődés szerves elágazását szemlélteti.

Előadása nyugodt, fejtegetése világos, szabatos, polemiája tárgyilagos, a mások érdemeit nem kisebbíti.

Az osztály mindezek alapján a Sztrokay-díjat NAGY FERENCZ „A magyar váltójog kézikönyve” című művének kéri kiadatni.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

IX.

Jelentés a Flór-jutalomról.

A *Flór-alap* évi 400 forintjára nézve, mely felől a rendelkezés az Ügyrend 117. §-a értelmében a történelmi bizottságot illeti meg, az osztály azt a határozatot hozta, hogy a mondott összeg KOMÁROMY ANDRÁS lev. tagnak bocsátassék rendelkezésére oly czélból, hogy annak segítségével tavaly a szabad hajdúság történetére tett levéltári kutatásait Borsod, Bihar, Abauj, Zemplén stb. vármegyékben lévő levéltári anyag átkutatásával egészítse ki, és az eredményről annak idején számoljon be. A róla kiadandó munka címlapján pedig kiteendő, hogy a mű a Flór-alap segélyével jött létre.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

X.

Jelentés a Rökk Szilárd-jutalomról.

A *Rökk Szilárd-alapítvány* 500 forintjára nézve az osztály javasolja, hogy az a BUBICS ZSIGMOND lev. tag által kiadásra előkészített és kiadásra tényleg benyújtott „Eszterházy Pál, Mars Hungaricus”-a című munka kiadására fordíttassék.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XI.

Jelentés a Forster Scitovszky-jutalomról.

A *Forster Gyula* által *Scitovszky János* hercegprimás nevére tett alapítvány esedékes kamataira nézve az osztály java-

solja, hogy a kamatokban SCHÖNHERR GYULA lev. tag részesítessék oly czélból, hogy Rómában a pápai levéltárakban a Zsigmondkori egyház-politikára és a magyar egyházi viszonyokra vonatkozólag kutatásokat végezzen.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XII.

Jelentés az Első Magyar Általános Biztosító Társaság pályázatáról.

Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság jutalmából, pályakérdés kitűzése helyett, ez alkalommal megbízás útján a következő munka megíratását határozta el az osztály: „A munkásvédelem és munkásbiztosítás törvényes szabályozása a főbb országokban, szervesen, tárgyak szerint csoportosítva“. A munka megírásával GYÖRGY ALADÁR közgazdasági írók kéri megbízni, ki a kérdéssel már eddig is számos tanulmányban foglalkozott s a munkának részletes tervvázlatát is kidolgozta.

A benyújtás határidejéül 1899. év szeptember 30-ika tűzetett ki.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIII.

Jelentés az Ifj. bojári Vigyázó Sándor-pályázatról.

Az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány 1897. szept. 30-ikán lejárt pályakérdésére: „Fejtsék ki mikor és mennyiben vált az 1222-iki aranybulla a magyar közjog egyik alaptörvényévé?“ egy pályamunka érkezett be, melynek jellegje „Megelégedésünk emberi szerencsénk talpköve“ stb.

Szerző helyesen fogja fel a kérdést; tisztán felismeri az aranybulla valódi természetét és viszontagságait. Ellenkezőleg régibb történetíróinkkal, mint a nagy Szalay László, belátja, hogy az aranybulla úgyszólván életbe se lépett, az Árpádok alatt senki sem tartotta kötelezőnek, csak a vegyesházi királyok alatt kezdenek rá ügyelni, és tulajdonképen csak a Habsburgok alatt lesz az ország alaptörvényévé, melynek ha nem is egyes intézkedése, de szelleme még most is megismerszik közjogunk nem egy intézkedésében. Szerző nyomról-nyomra követi, elég részletességgel e processust s e sajátságos folyamatnak okát, helyesen

abban találja, hogy a bulla első összefoglalása a nemzet alkotmányos aspirációinak „a legrégebb privilegiális levele az ország összes népességének“ (333. l.) s azért, a mint a modernebb alkotmányos felfogás, mely jogainak biztosítását *törvényben* kereste, mindinkább fejlődött, újra meg újra visszatértek rá. Szerző inkább jogász, mint történetiró: tiszta, világos fejjű, de a történeti érzék és tudás sem hiányzik belőle. Önálló kutatásokat nem tett, p. o. tépelődik I. Ulászló törvénye variánsain, a nélkül, hogy az eredetit az országos levéltárban megtekintette volna s így a kétséget eloszlatná, de azért a multat ismeri, jól fogja fel, csak a kezdődő Anjou-kornak rajza némileg elmosódott. Itt-ott kisebb hibát is követ el; p. o. valódinak tartja a csiki krónikát (35. l.), a Frangepánoknak 1263-iki oklevelét, melyben az optimatesek közé emeltetnek (223. l.), s egy helyt Novisolumot Zólyomnak fordítja (480. l.), de azért igen érdemes munka, a kérdést megoldja s ennél fogva jutalomra érdemes.

Az osztály-javaslatát elfogadtatván a jeligés levél felbontott s abból FERDINÁNDY GÉZA neve tűnt elő.

XIV.

Az Első Magy. Ált. Biztosító-Társaság lejárt pályázatáról.

Az Első Magy. Által. Biztosító-Társaság pályázatára „A jövedelem megoszlásának törvényei“ egyetlen pályamű érkezett be „Az idő“ jeligével.

A benyújtott munka, nagy terjedelmének daczára, a kített kérdést jóformán teljesen elkerülte. A „jövedelem-eloszlás általános törvényeiről“ mentől kevesebb szó ejtetik; elméleti fejtegetésekbe még leginkább az egy földjáradék-kérdésnél bocsátkozik: a munkabér, tőkekamatra vonatkozó rész teljesen el van hibázva; a vállalkozói nyereség tárgyalásába nem is bocsátkozik. A jövedelem-eloszlás fontos általános problémái nem is említetnek. Az író elméleti jártassága a lehető legfogyatékosabb. Jóformán nincs egyetlen tudományos fogalom, melyet helyesen határozna meg és így hiányzik benne a képesség elméleti kérdés kifejtésére. Az egész dolgozat egy quodlibet, melyben a nemzetgazdasági politika minden kérdése, mely a felvetett problémával a legtávolabb összefüggésben sincs, érintve van, legkevésbé azok, melyeknek kifejtése szükséges lett volna. A 400 kettős lapon túl terjedő dolgozatban csak itt-ott találkozunk egy-egy jobban kidolgozott részlettel, ezt is csak ott, hol valamely gya-

korlati kérdést tárgyal, vagy statisztikai anyagot sorol fel. Az író irodalmi tájékozottsága is felette gyarló. Díjat nem érdemel.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levél elhervasztatott.

XV.

Jelentés a Magy. Kereskedelmi-Csarnok pályázatáról.

„A kicsinyben való (detail) kereskedés“ különböző alakjainak egymás közti versenye s e verseny közgazdasági és szociálpolitikai következményei oly világos, körülhatárolt képét adják a pályázat terének, hogy föltre nem ismerhető volt sem a kérdés kerete, sém a megoldandó feladat egész mivolta.

A benyújtott két pályamű közül mégis mind a kettő hiányos nemcsak a megoldás mikéntjében, hanem magának a kérdésnek feltevésében és tárgyalásában is.

A 2. számú pályamű „Elmélet és gyakorlat“ jelige alatt mind terjedelménél, mind felfogásánál fogva különben is nagy mértékben alatta marad az akadémiai mérték legszerényebb kívánalmainak is. Rövid 38 írott oldalon egy rakás ötletnek összeszedett leírása, a mely bizonyára nem nélkülözi itt-ott a gyakorlati értéket, de mindenütt az elméleti felfogást. Szerzője nem iskolázott fő, sokszor egészen kiskörü felfogásokat általánosít, így például a fogyasztási szövetkezeteket csakis tisztviselőknél látja stb. s egyáltalában egész műve tudományos becs nélkül való, egy hirlapi czikk színvonalán álló.

Az 1. számú pályamű „Fac et spera“ jeligével terjedelemben is nagyobb (165 lap), de a mellett magasabb felfogással, szélesebb készütséggel írott munka, a mely kétségtől iskolázott, gondolkodó főre vall s a mellett tárgyát a tudományos felfogás igényeivel kezeli.

Végig vezeti az olvasót, egy általános bevezetést adván a kereskedelem és a kicsinyben való eladásról, a nagy áruházakon kezdve a vásár, házalás, részletfizetés stb. kérdésein s a fogyasztási szövetkezetek vitás kérdésein; elmondja a verseny tüneteit s befolyását az átalakulásra, mint szintén a nem tisztességes verseny tüneteit, végül a kiskereskedők és a kereskedelmi alkalmazottak társadalom-politikai helyzetét vizsgálja.

Nem lehet eltagadni, hogy műve nagyjában egészséges felfogást, gyakorlati észjárást mutat s nem esik azon túlzásokba, a melyekbe például a fogyasztási szövetkezetek pártolói és ellenzői esni szoktak, s a melybe a másik pályamű is beleesett, hanem meglehetősen igazságosan jelöli meg mindkettő határainak jogosult keretét, hasonlóul a házaló kereskedését, vásárárt és a

részletfizetési ügyletekét, szóval felfogása túlnyomó nagy részben helyes megfigyelésen alapul s tudományos alapon igazságos ítéletekre vezet.

Egyik nagy hibája, hogy a kiskereskedés tüneteit csak az feladásnál s nem egyszersmind a vételnél vizsgálja, e miatt néhol igaztalanul általánosít, hogy előtte csupán az eladás szerepelve, a kiskereskedés jogosult voltának az az egész oldala, mely szerint apró értékeknek összeszedése folytán új nagy értékeket termel, mely pedig közgazdaságilag legfontosabb, teljesen kimarad fejtegetéseiből; sőt a szociálpolitikai vizsgálatoknál az a fontos szerep, mely a fogyasztási szövetkezeteknek, mint a közvetítés egyszerűbbé és ez által olcsóbbá tevőinek s a kiskereskedésnek általában, mint a nagytőke és kis ember közt álló szociálpolitikai tüneménynek jut, csak felületesen van érintve s nem kimerítően van tárgyalva. Bármily lényeges is az a hatás, melyet a fogyasztó közönség izlésének emelése és a nagy termelés irányítására gyakorol a kiskereskedés, s e részletek igen becsesek szerző dolgozatában, mégis hasonlíthatatlanul fontosabb lett volna a fentebbi kérdések fejtegetése.

Szerző a mellett — úgy látszik — kevésbé ismeri az e kérdések körül támadt, eléggé tágas irodalmat, legalább művének nem egy részlete erre vall. Nem statisztikai adatok keresése, a melyeknek hiányára utal, de a tudományos viták eredményeinek összevonása és feldolgozása kellett volna, a mi a műből hiányzik.

Előadása meglehetősen pongyola, terjengő, sok helyütt ismétlődő.

Ez okoknál fogva önálló becse nincs, s így Ügyrendünk értelmében pályadíjra nem érdemes.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levelek elhamvasztattak.

XVI.

Jelentés az 1894-iki Rózsay-díjról.

A M. T. Akadémia 1894-iki nagygyűlése alkalmából a Rózsay-alapítvány föltételei értelmében megbízta Dr. Székely Ágoston urat „A vérsavó-therapia, tekintettel a lépfenére és a vesetzetségre“ czimű munka elkészítésével.

A munkát szerző az osztály beleegyezésével meghosszabbított határidőre benyújtotta és a kiküldött bírálók egybehangzó véleménye szerint a pályázat követelményeinek teljesen megfelel.

Mind az irodalmi összeállítás, mind a kísérleti rész gondos és beható foglalkozás eredménye. Az utóbbi a vesetzetségre nézve

is, de különösen a lépfenére vonatkozólag tetemesen hozzájárul a fölvetett tudományos kérdések tisztázásához.

Az osztály egyhangúlag a díj kiadását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, az 1894-iki Rózsay-díj Dr. SZÉKELY ÁGOSTON-nak kiadatni határoztatott.

XVII.

Jelentés az 1896-iki Rózsay-díjról.

A M. Tud. Akadémia 1896-iki nagygyűlése alkalmából a Rózsay-alapítvány föltételei értelmében megbízta Dr. Landauer Ármin egyet. magántanár urat „Az epe elválasztása és szerepe a szervezetben“ című munka megírásával.

A munkát szerző a kitűzött határnapon benyújtotta és a kiküldött bírálók egyhangú véleménye szerint, Dr. Landauer Ármin úr munkája a pályázat követelményeinek teljes mértékben megfelel.

Nemcsak ismert viszonyokat fektetett biztosabb alapra, hanem számos új adatot szolgáltat a máj physiologiájához. Így megvizsgálta a fractionált táplálás, valamint a zsir és víz befolyását az epe elválasztására, a szénhidrátok és zsirok kihasználásának kérdését stb.

Az osztály egyhangúlag a díj kiadását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, az 1896-iki Rózsay-díj Dr. LANDAUER ÁRMIN-nak kiadatni határoztatott.

XVIII.

Jelentés a Rózsay-alapítványból 1898-ban adott megbízásról.

A Rózsay-alapítvány föltételeinek megfelelőleg a jelen évben nyílt pályázat hirdtetett oly ajánlatok megtételére, melyek valamely fontosabb orvostudományi kérdés megoldását czélzó észleletek és kísérletek tervezetét tartalmazzák.

A beérkezett egyetlen tervezet átvizsgálása után az osztály javasolja, hogy a M. Tud. Akadémia Dr. HIRSCHLER ÁGOSTON és Dr. TERRAY PÁL egyetemi magántanárokat bizza meg „a sók jelentősége az anyagcsere élet- és kórtanában“ című tanulmány-nyal, a benyújtott részletes tervezet alapján, a munka benyújtására határnapul 1900. febr. 18-kát tűzvé ki.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIX.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött
jutalmakról.

A)

A M. T. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitétele (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A két egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1898-ban

Csűrös Ferencz, a budapesti egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója,

Imre Sándor, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „*Monumenta Hungariae Historica*”-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitétele (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A három egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1898-ban

Rácz István, végzett theológus, a budapesti egyetem I-ső éves bölcsészeti hallgatója,

Gombos Ferencz Albin, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója,

Prelog Milán, a zágrábi egyetem bölcsészeti hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1898. május 4-én tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtktár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak:

Elnöknek: *B. Eötvös Loránd* r. t.

Másodelnöknek: *Wlassics Gyula* r. t.

Az I. osztályba:

Elnöknek: *Szász Károly* ig. és r. t.

Rendes tagnak A) alosztályba: *Bartal Antal* l. t.

Levelező tagnak A) alosztályba: *Gyomlai Gyula*, a classica philologia művelője.

A II. osztályba:

Elnöknek: *Pauler Gyula* r. t.

Tiszteleti tagnak: *gr. Apponyi Albert*, publicista.

Rendes tagnak B) alosztályba: *Mátyás Flórián* lt.

Levelező tagnak A) alosztályba: *gr. Andrássy Gyula* publicista.

Külső tagnak: *Jireček Konstantin*, szláv philologus.

A III. osztályba:

Elnöknek: *Than Károly* ig. és r. t.

Rendes tagnak A) alosztályba: *Kherndl Antal* lt.

„ „ B) alosztályba: *Klein Gyula* lt.

Levelező tagnak A) alosztályba: *Farkas Gyula*, a matematikai physika művelője.

Levelező tagnak A) alosztályba: *Steindl Imre*, építész és műtörténész.

Levelező tagnak A) alosztályba: *Apáthy István*, zoologus.

„ „ „ „ *Jendrassik Ernő*, physiologus.

„ „ „ „ *Staub Mór*icz, botanikus.

Kelt Budapesten a M. Tud. Akadémia 1898. május 3—6-án tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtétellek.

1.
Kivántatik *óda* ^{1. kötet} *költemény*, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vétessék.

Jutalma a *Bulyovszky Gyula* nevére tett alapítványból 200 frt.
Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

2.

A *Farkas-Raskó* alapítványból 100 frt hirdettetik hazafias költeményre, mely lehet hymnus, óda, elegia, ballada, költői beszélyke, tanköltemény vagy sátira.

Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt kiadni tartozik. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már kihirdetett jutalomtétellek.

3.

A *Gróf Teleki József-jutalomért* 1899-ben szomorújátékok pályáznak, a középfajok kizárásával. A verses forma okvetlen megkívántatik.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

4.

A *Gróf Karátsanyi-jutalomért* 1899-ben komoly drámai művek pályáznak, a melyek alatt nemcsak szomorújátékok, hanem másnemű, úgymint történeti, regényes, polgári színművek, drámai erkölesrajzok stb. is értetnek. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találhatik.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

5.

Kivántatik *elbeszélő költemény*, melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló-bizottság irodalmunkra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Határnap 1899. szeptember 30.

Jutalma a Lévy-alap 1894—98. évek egyesített kamataiból 1000 frt.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

A művészet és erkölcs viszonya egymáshoz.

Jutalma a Gorove-alapból 100 arany.

Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsesel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Kivántatik a magyar lyrai költészet története 1867-ig.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móríc által tett alapítványból 1000 forint.

Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles ezt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Kivántatik egy, a magyar nyelv török elemeit tárgyzó munka.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móríc által tett alapítvány 1897. kamataiból 1000 forint.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

Pályázat hirdettetik olyan gyakorlati magyar nyelvkönyvre és hozzá való vezérkönyvre, mely oláhajkú népiskolák III. és IV.

osztályában volna használható. Az oláh szöveg a magyarországi oláh népnyelvet alkalmazza.

Pályázhatni nyíltan a szerző megnevezésével, eshetőleg nyomtatott munkával is.

A pályamunkák 1898. december 31-ikéig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához küldendők be. Jutalma: Petrovoszello község adományából ezer korona.

A munka a szerző tulajdona marad.

A beérkezett munkák megbirálására az Akadémia három tagot küld ki és hozzájuk csatlakozik a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úr megbízásából két paedagogus bíráló, kik mindjárt véleményt mondanak, vajjon engedélyezhető-e a nyelvkönyv az iskolákban.

11.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Magyar Nyelv-Történeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtétellek.

1.

Az 1898. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1892—1898. években megjelent, a társadalmi tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1899. január végéig a főtitkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2.

A Sztrokay-alapítványból 100 arany fordítatik a jog- és államtudományi szakban 1898. és 1899. évek alatt megjelent legkitünőbb munka jutalmazására. A díj csak önálló becsű munkának ítéltetik oda. Felhivatnak mindazok, a kiknek a jog- és államtudományi körbe eső munkájuk 1898. és 1899. évek alatt megjelent, hogy azt 1899. december 31-ig az Akadémia főtitkári hivatalához küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló

vonásának tartanak. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhasson.

3.

Adassék elő az Árpádkori királyok udvartartásának története, beleértve az ahhoz tartozó királyi népeket is.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1899. decz. 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem adja; a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Adassék elő Moldva- és Oláhország függő viszonya Magyarországhoz, illetőleg Erdélyhez, Nagy Lajos király korától a belgrádi békéig (1739.).

Jutalma a Lukács Krisztina-féle alapítványból 1000 frt, mely csak önálló becsű műnek ítélhető oda.

Határnap: 1900. szept. 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

(Másodszor).

Adassék elő levéltári kutatások alapján a Szent-Ferencz-rend története Magyarországon és mellék-tartományaiiban, 1526-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 frt (kettőzött jutalom).

Határnap: 1900. szept. 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a esanádi püspökség levéltárába beküldeni.

6.

Adassék elő a m. kir. kormányzések szervezete és működése III. Károlytól 1848-ig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 frt aranyban.

Határnap: 1900. szept. 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

7.

Adassék elő a neoacquistica commissio szervezete, működése és hatása 1745-ig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt.

Határnap: 1900. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

(Másodszor).

Adassék elő Erdély históriája a nemzeti fejedelmek alatt, tekintettel a művelődés történetére.

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 1000 frt.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1898. december 31-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

9.

(Másodszor).

A kicsinyben való (detail) kereskedés különböző alakjainak — nagy áruraktárak, kis üzletek, házalás —. versenye egymásközt s a fogyasztási szövetkezetekkel, s e verseny közgazdasági és socialpolitikai következménye.

Jutalma: A Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap: 1901. szeptember hó 30-ika.

A pályadíj csak önálló becsű tudományos munkának ítélte-tik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

10.

Melyek a cheque-forgalom fejlődésének feltételei? A cheque-rendszer miért nem hódított eddig hazánkban nagyobb tért s mi módon lehetne fejlődését előmozdítani.

Jutalma a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap 1899. szeptember hó 30-ika.

A pályadíj csak önálló becsű tudományos munkának ítélte-tik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év leforgása alatt közrebocsátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

11.

Kivántatik azon-főelvek kritikai kifejtése, melyeken Magyarország, Ausztria, Német, Olasz, Franciaország és Anglia az utolsó három évtizedben tartott népszámlálásainak demographiai része — tehát az ipar és foglalkozási statisztika mellőzésével

— alapszik, úgyszintén az ezen államok országos és nagyvárosi népszámlálási munkáiban tartalmazott demographiai újítások kritikai méltatása.

A pályamű 1900 szeptember 30-ig nyújtandó be

Jutalma a Pollák-alapítványból 750 forint. A jutalom csak önálló becsű munkának ítélhető oda és csak azon esetre fizethető ki, ha szerző igazolja, hogy az könyv-alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

12.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legmél-
tóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

II. Már hirdetett jutalomtételek.

13.

Kivántatik magyar történelmi korrajz, melynek tárgyát szerző a XVI. vagy XVII. századból szabadon választhatja. A munka a kiszemelt korszak társadalmi és politikai állapotait tüntesse föl mintegy 10 nyomtatott ívnyi terjedelemben.

Jutalma Kanizsay Károly alapítványából 400 ft.

Határnap 1898. december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

Kivántatik a magyar jobbágyság története 1514-től Mária Terézia koráig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 ft.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

Adassék elő az állandó magyar hadsereg felállításának története III. Károly korában.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

16.

Fejtse ki pályázó, mily társadalmi és gazdasági okok idézték elő hazánk Duna-jobbparti részének némely vidékén a születések feltűnő csökkenését, s mely intézkedésekkel lehetne a bajt megorvosolni?

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-társaság alapjából 500 forint.

Határnap 1898. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

17.

Fejtse ki pályázó, alkalmazható-e sikerrel a járadék-birtokok rendszere hazai viszonyaink között?

Jutalma az Ullman-féle alapítványból 360 frt aranyban.

Határnap 1898. szeptember 30.

A pályadíj csak önálló becsű munkának ítéltetik oda

A jutalmazott munkát szerzője egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

18.

Kivátnatik Deák Ferencz élet- és jellemrajza.

Föhlhivatnak a pályázni kívánók, hogy munkájuk tervezetét és egy kidolgozott fejezetet, jeligés levélke mellett, 1898. decz. 31-ikéig küldjék be a M. Tud. Akadémia főttkári hivatalához.

A kész munka beküldésének határideje 1900. decz. 31.

Jutalma gróf Andrassy Gyula adományából 4000 frt.

A jutalom csakis önálló becsű munkának adatik ki.

19.

Adassék elő a magyar alkotmány története a legrégibb időktől 1848-ig.

A magyar alkotmány fejlődése a koronkénti magyar nemzeti étellel való kapcsolatában tárgyalandó, folytonos tekintettel az időnkénti európai alkotmányi állapotokhoz való viszonyára. A fösúly a közjogi intézményekre és fejlődésükre fektetendő; a magyar politikai élet külső története és a politikai küzdelmek, mint a magyar köztörténethez tartozók, csupán annyiban tárgyalandók, a mennyiben ez az intézmények története érdekében szükséges. A munkának nem pusztán a törvények ismeretén, hanem beható forrástanulmányokon kell alapulnia.

Jutalma a „Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület“ Fáy András nevére tett alapítványából 3000 frt

Határidő 1900. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a „Pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek” díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

20.

(Másodszor.)

Kivántatik a XVII. és XVIII. századbéli angol moralisták elméletének kritikai ismertetése, eredeti források alapján.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

21.

Kivántatik az építészet története Magyarországon az Árpád-házi királyok korában, a fenmaradt emlékek lehető teljes felhasználásával és leírásával.

Pályázó hozza kapcsolatba a művészi mozzanatokat az építészet külföldi analógiáival és fürkészsze a hazai építkezés összefüggését politikai és kulturális eseményekkel. A szöveghez fontosabb emlékekről pontos építészeti rajzok csatolandók.

Jutalma a Bézsán-alapból 1200 frt aranyban.

Határnap 1898. december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik, ha azt egy év alatt nem tenné, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

22.

Adassék elő kiadott és kiadatlan források nyomán a királyi kancellária fejlődése és története, kiváló tekintettel működésére az oklevelek írása terén, a vegyes házbéli királyok korában; állapíttassék meg ezzel kapcsolatban a kancelláriai alkalmazottak kritikai névsora.

Határidő: 1898. szeptember 30.

Jutalma a Péczely-alapból 1000 arany forint.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

A III. osztályból.

I. Új jutalomtétel.

1.

Fejtsék ki, mily szerepe van a vizi utaknak a közlekedő eszközök sorában, különös tekintettel hazai viszonyainkra.

Mely körülmények okozzák, hogy hajózásunk fejlődése nem

tart lépést vasúti forgalmunkkal és mely intézkedések volnának teendők a fenforgó akadályok elhárítására és a közúti-, vasúti- és vízi közlekedés között való helyes arány létesítésére.

Mely újabb vízi utakkal és forgalmi berendezésekkel kellene kiegészíteni hajózható folyóinkat és csatornáinkat, hogy a vízi közlekedés oly szerves hálózatának birtokába jussunk, a mely hazánk mind bel-, mind külföldi kereskedelmi érdekeit a leg-hathatósabban szolgálhatná.

Mily hatással volna közgazdaságunkra, ha rajtunk kívül álló tényezők forgalmi érdekeinket érintő új vízi utakat nyitnának meg (Duna-Rajna; Duna-Elba; Duna-Odera; orosz csatornázás), mennyiben volna lehetséges ez alkotásokra befolyást gyakorolnunk és milyen gazdasági-, politikai- és technikai intézkedések szükségesek a netalán keletkező károsodás ellensúlyozására, illetőleg a kínálkozó előnyök felhasználására.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy András nevére tett alapítványából 3000ft.

Határidő 1900. szept. 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri és a hazai tudományosságunknak hasznos hasznát szolgálja.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni és három nyomtatott példányát a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

2.

Kivántatik annak kimutatása, hogy Magyarország egyes erdős vidékein és általában az egész országban az erdőgazdaságban fekvő tőke és az ez után nyerhető kamat-jövedelem mily viszonyban állanak egymáshoz?

Az erdőművelés útján hasznosított tőke és az ennek jövedelme között lévő viszony alapján megállapítandó a magyar erdőgazdaságnak az a jövedelmezőségi aránya, melyben ez az ország más földművelési ágazataihoz, nevezetesen a gabonatermeléshez s a legelő-művelési ághoz az egész országban és az egyes erdős vidékek szerint áll.

A megállapított jövedelmezőségi aránynak kedvező vagy kedvezőtlen volta azoknak a közgazdasági és földművelési tényezőknek méltatásával bírálendő, melyek az erdőgazdasági művelés jogosultságát és alkalmazásának szükségességét feltételezik.

Jutalma a Léway-alapítványból 500 ft., külön adományból 500 ft., összesen 1000 ft.

Határidő 1898. szeptember 30.

A jutalom, csak önálló, tudományos becsesel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Kivántatik valamely kisebb hazai állatesoport önálló vizsgálatokon alapuló s a tudomány mai állásának megfelelő földolgozása.

Jutalma a Vitéz-alapítványból negyven arany.

Határidő 1898. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik, ha azt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* „az Akadémia főtitkári hivatalához“ czimezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A szerző *nevét polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jellege álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

6. A jutalmat *nem nyert pályairatok kézíratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt bármely, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapestén, 1898. május 4-én.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A Semsey Andor tt. adományából hirdetett pályázatok a jövő füzetben.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy iányi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

IX. KÖTET.

1898. Június 15.

6. FÜZET.

Elnöki megnyitó beszéd.

B. Eötvös Loránd akad. elnöktől.

(Előadta a május 8-iki közülésen.)

Változatlanul és mozdulatlanul semmi sem marad ezen a világon. Változik a lehülő föld alakja, s még a csillagok járása is, és változik mindaz, a mit e földön az ember alkot, mikor életszükségeit és ábrándjait kielégíteni törekszik.

A historia, a természet historiája éppen úgy mint az emberi-ség historiája, a jelenkor iskolájában arra tanít, hogy ezek a változások nem egyes pillanatokban, hanem folytonosan mennek végbe és hogy azok a nevezetes események is, melyeket a krónika tábláján följegyzésre méltat, csak e folytonos változásoknak s az őket létesítő tényezőknek szembeötlőbb megnyilatkozásai.

A tudomány, mely e változásokat figyelemmel kíséri és folytonos összefüggésükben leírni törekszik, nem döntötte még el azt a kérdést, s talán nem fogja eldönteni sohasem, vajjon azok javulást vagy romlást jelentenek-e? Ez nem is annyira a tudomány kérdése, mint inkább a hitnek és a tagadásnak örökös vitája, a hitnek, mely szebb jövővel kecsegtetve tettekre serkent, a tagadásnak, mely törekvéseinket céltalanoknak tüntetve elő, a kétségbeesésbe hajt.

Istennek hála, az emberi szívben e két ellenfél közül a hit az erősebb, mert bár a multak dicsőítése és a jelennek becsmérlése minden divatos szólásformák között talán a legrégebben divatos, nem gondolhatom, hogy túlnagy volna azon komolyan kétségbeesettek száma, a kik az ily mondásokból szigorú logikával a folytonos romlás tételét vonván le, a javulás lehetőségét még a jövőben is tagadják.

Mint maga földünk és minden e földön, úgy Akadémiánk is alá van vetve a változás törvényének. Változása nem egy

napról a másikra, nem szervezetét egészében egyszerre felforgató reformok által, hanem folytonosan, majdnem észrevétlenül megvége az által, hogy feladatának teljesítésében a haladó kor változó szükségleteihez alkalmazkodik.

Egy-egy esemény tárja fel itt is a fejlődés menetét.

A lefolyt akadémiai évnek is megvan a maga tanulsága, eseményei közül kettőt akarok kiemelni.

Ebben az évben hunyta be szemét örök álomra a mi Brassai Sámuelünk és ebben az évben készült el a Pallas nagy lexikona. Meghalt a legnagyobb magyar polyhistor, a ki több tudományt és többfélélt gyűjtött össze hatalmas agyában, mint bárki tudósaink közül és megszületett az a könyv, mely legalább a sokféleséget tekintve, ismeretekben még nála is gazdagabbá teszi a nemzetnek minden fiát, ki az iskolában értelmesen olvasni megtanult. Ez a sokoldalúság ezért nem is kecsegtetheti ma már a tudós ambícióját, kielégítést ennek csak a szakszerű kutatás s az ezzel járó elmélyedés adhat.

Brassai Sámuelünk nem lesz többé!

A Lexikon megjelenéséből és keletkezésének módjából azonban még egy más tanulságot is vonhatunk le. Létrejött az a nélkül, hogy Akadémiánk gyámkodását, a kormány támogatását, vagy egyesek áldozatkészségét igénybe vette volna, létre jött a vállalkozás nehézségeitől és esélyeitől vissza nem riadó lelkes kiadónak és az évek hosszú során át széles körű tudományát és egész erejét arra áldozó szerkesztőnek munkássága által, olvasóközönségünk egy régtől fogva érzett szükségletét kielégítve.

Bizony nagy változás, bizony nagy haladás ez! Irodalmunk immár mind kevésbbé szorul gyámolító támogatásra s éppen azért terjeszkedik és erősödik úgy, mint a fa, mely a maga természetes talajában a szabad ég alatt magasra nő és hatalmas ágakat hajt, az üvegház füledt levegőjében pedig, még a leg gondosabb kertész gondozása mellett is, csak törpe marad.

Más azért ma Akadémiánk feladata is irodalmunkkal szemben, mint volt alapításának idejében. Szépirodalmunknak, tankönyvirodalmunknak s még tudományos ismeretterjesztő irodalmunknak is van ma már olvasója és van kiadója. Irodalmi, közművelődési és a tudományt népszerűsítő társulatokban bővelkedünk. Nem a kor igényeinek tesz-e eleget Akadémiánk, mikor ily viszonyok között munkaerejét mind jobban és jobban a szakszerű tudomány művelésének terén összpontosítja? Igaz ugyan, hogy a tudomány művelése csak kevesek hivatása lehet, s annak termékeit azon alakjukban, a mint a tudós dolgozó szobájában megérlelődnek, csak kevesen használhatják, mégis nemcsak egyesek kedvtelése, hanem milliók szellemi érdeke forog itt szóban, mert tartalmat egy nemzet irodalmának csak tudománya adhat.

Azért a mint műveltségünkben jobban és jobban közeledünk a legműveltebb nemzetekhez, Akadémiánk is mindinkább egy úton halad azoknak akadémiaival s ekként, hogy röviden szóljak, napról-napra tudományosabb lesz.

A fejlődés e menetének természetszerű következményeként felébred bennünk a vágy, hogy azt, a mit a mi nemzetünk alkotott, más nemzetekkel is közölhessük. Mintegy kilépni törekszünk abból a tudományos elszigeteltségből, melyben féltékeny ragaszkodásunk anyanyelvünkhöz visszatart. E vágyunk nem az elidegenedés vágya, nem más az, mint a nemzeti öntudat mellett a nemzeti ambíciónak ébredése. Találhat-e ez kielégítésére méltóbb és igazságosabb versenyteret az irodalom és tudomány mezejénél? Nem dobog-e szívünk a nemzeti büszkeség lelkesedésében, a mikor a tudományos világ már-már feledésbe menő sirjaikból hívja elő a két Bolyait, hogy homlokukra a halhatatlanság koszorúját helyezze, vagy a mikor az angolok szobrot emelnek a mi Semmelweisünknek mint ezer és ezer szenvedő nő élete megmentőjének és a párisi akadémia korunk egyik legcsudálatosabb felfedezésének alapvetőjeként a magyar Lenárd Fülöpöt nagy díjjal tünteti ki. E fajta diadalokra bizony csak úgy számíthatunk, ha gondoskodunk róla, hogy szakszerű tudományos munkásságunk eredményeihez hozzáférhessen a világ és valljuk be önámítás nélkül, ezt azoknak idegen nyelvű közlése nélkül alig érhetnők el. Valóban szükség van ma erre nemcsak a természettudományok körében, melyekből példáimat vettem, hanem minden tudománynak, még az úgynevezett nemzeti tudományoknak körében is, sőt talán különösen azokban, hiszen ki ne óhajtaná közülni, hogy tudjon valamit felőlünk és igazat tudjon a világ. Egy-egy ide tévedő utazónak idegen nyelvű útleírása, vagy egy-egy többé-kevésbé sugalmazott, velünk és hazánkkal foglalkozó czikk és könyv e tekintetben még ki nem elégíthet. Hajdan hízeltető lehetett elődeinknek, ha idegen író azokról, a miket nálunk látott és hallott, mintegy felfedezéseiről számolt be a világnak, ma már nem érhetjük be ezzel a dicsőséggel. Nem felfedezések tárgya, hanem a műveltségnek a legjobbakkal egyenrangú tényezője akarunk lenni.

Azért nemzeti feladatot teljesít az Akadémia akkor is, a mikor azonfelül, hogy a neki alapítói által adott megbízatáshoz híven maga a tudományt magyar nyelven műveli, nem vonja meg támogatását egyes olyan vállalatoktól sem, melyek tudományunk eredményeit bár idegen nyelven, de mint a magyar szellem termékét e hon határain túl is ismertekké teszik. Az érdeklődés, melylyel az ilyen kiadványokat a külföld fogadja, bizonyosságot tesz arról, hogy ez nem haszontalan dolog.

Egy futó pillantást vetettünk Akadémiánk fejlődésére s ha most a múltat a jellel, a jelent a jövővel egybevetve, kér-

dezzük haladásnak vagy romlásnak mondjuk-e azt, úgy első benyomásainkra hallgatva, talán habozni fogunk.

A hit mellett minden emberi szívben ott rejtőzik a tagadás s még a leglelkesebb optimista agyában is megfordulnak néha pessimista gondolatok.

Ha visszatekintünk Akadémiánk multjára, különösen arra az időre, mikor ez intézmény a nagy alapító varázsszávára a hazafias lelkesedés tüzeiben megszületett, és arra a későbbi korra, melyben mint erős vár menhelyet adott már-már végveszéllyel fenyegetett nemzetiségünknek és ha emlékezetünkben elvonulni látjuk a nagyok sorát, kik nekünk lelkesítő nyomós szavukkal és mély tudományukkal e hazát mintegy újra visszaszereztek, úgy kicsinyesnek látszhatik ez a mai kor a maga szakszerű tudományának részletességével, törpének az a munkássereg, mely ma tintával, tollal s a kutatás mindenféle segédeszközével keresi a tudomány rejtett igazságait.

De nézzük csak közelebbről, mit csinál e munkássereg? Nem kincset gyűjt-e, mely majdan a nemzet ékessége lesz, nem magot ültet-e, melyből irodalmunk terebélyes fája nő, nem azt a kötelességet teljesíti-e, melyet a munkafelosztás kora, mint neki valót, neki tűzött feladatul és vajjon nem válnék-e feleslegessé, sőt nevetségessé éppen akkor, ha az új időben a régiek dicsőségére szomjúhozva, abba hagyná ezt a munkáját, hogy Don Quijotte módjára ócska fegyverekkel képzelt ellenségekre törjön.

Más idők, más emberek. A derék kora követelményeinek tesz eleget, a derekabb a jövőnek is lerakja alapját.

Félre azért a kishitiséggel! Az út, a melyen járunk, a helyes út, a haladás útja!

Az ülést megnyitom.

Jelentés

a M. Tud. Akadémia 1897. évi munkásságáról.

Szily Kálmán főtitkártól.

(Előadta a május 8-iki közülésén.)

„Minden ország akadémiaja — írta a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úr a múlt évben Akadémiánknak — kiváló gondot fordít, szótári munkássága által is, a nemzet nyelvének művelésére és fejlesztésére. Az Académie Française egyedüli feladata a franczia nyelv szótárának folytonos tökéletesítése“.

„A M. Tud. Akadémia — folytatja a miniszter úr — elismerésre méltó munkásságot fejtett ki ez irányban is. A szótári munkásságnak azonban folytonosnak kell lennie, valamint folytonosak a történelmi, régészeti és természettudományi kutatások, a melyeket az állam állandó évi segélyben részesít“.

Ezek az okok indították a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter urat arra, hogy a törvényhozástól, Akadémiánk számára, a jelen évtől kezdve, az évenkénti államsegély fölemelését kérje, s a törvényhozás el is fogadta a miniszter úr javaslatát. Így most már haladéktalanul megindíthatja a nyelvtudományi osztály — a mit már több év óta tervez — az előkészületeket a *nagyszótár* második kiadásához s így már biztosan remélhetjük, hogy ez a második, teljesebb és tökéletesebb, új kiadás 10—12 év alatt napvilágot is fog látni.

Az új nagyszótár előmunkálatainak tekinthetjük SZINNYEI JÓZSEF-től a *Tájszótár* új kiadását, mely kétharmadrészében már megjelent s három-négy év alatt teljesen be lesz fejezve, FRECSKAY JÁNOS-tól a *Mesterségek szótárát*, melynek füzetes kiadása már ez év őszén alkalmasint megindulhat, LEHR ALBERT-től Arany János nyelvének feldolgozását, az ú. n. *Arany-Szótárt*, MELICH JÁNOS-tól a XVI. század közepéről származó *Gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék* kiadását, ZOLNAY GYULÁ-tól a Nyelvtörténeti Szótár első pótfüzetét, az *Oklevél-Szótárt*, mely ez év végén remélhetőleg már sajtó alá juthat, valamint ide számíthatom az *Elkerülhető idegen szók* kis szótárát is, melyet a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úr kezdeményezésére a Nyelvtudományi Bizottság most állíttat össze.

Az idegen szókról még egy más jegyzéket is szándékozik a Nyelvtudományi Bizottság készíttetni, t. i. egy jegyzéket a magyar helyesírással irandó idegen szókról, függelékül a helyesírási szabályokhoz. Talán jobb, hogy e munkálat mindekkoráig nem készült el. Hadd tombolja ki magát a *furor phoneticus* egészen. Irodalmunk s különösen hirlap-irodalmunk egy része ugyanis már annyira megy az ú. n. magyaros helyesírásban, hogy nemcsak a talán akkor először olvasott francia szót írja mindjárt magyarosan, hanem legújabbán már a személyneveket sem kiméli. S én ezt jó jelnek tekintem. Épp így tettek Molnár János és követői a mult század végén; de utódaik csakhamar meggyőződtek, hogy itt már sem előrehaladás, sem megállapodás, egyedül a visszatérés lehetséges. Visszatértek s a mai túlzók is vissza fognak térni a szerintem egyedül biztos alapra: s a közmegállapodás az lesz, hogy csakis a meghonosodott s a meghonosítani akart idegen szókat fogjuk magyar helyesírással írni.

Egy a régi magyar helyesírással összefüggő nyelvtörténeti kérdés: „Hogyan hangzott a magyar nyelv az Árpád királyok korában?” végleges megoldásra jutott SZINNYEI JÓZSEF r. t. nagybecsű értekezésével, mely a középkori nyelvemlékek olvasását tárgyalva, bebizonyította, hogy a magyar nyelv hangzó-rendszere a történelmi korban jelentékenyebb változáson nem ment át s hogy e szerint az Árpádok korabeli magyar nyelv hangzása a mostanihoz sokkal közelebb állott, mint eddig hittük. — Szintén a magyar nyelvtörténettel foglalkozott MUNKÁCSI BERNÁT lt. értekezése: „A magyar szláv etnikai érintkezés kezdeteiről“, melyben nyelvészeti alapon mutatta ki, hogy a magyarok és szlávok etnikai, valamint nyelvi érintkezésének kezdetei sokkal régiebbek a honfoglalásnál s a magyarok fekete-tengermelléki tartózkodásának korába teendők. Ez értekezésében Munkácsi, szintűgy mint Vámbéry, az avar népnek is juttat szerepet a magyar nemzet kialakulásában. — Még messzebbre vezetett vissza STEIN AURÉL k. t. az ő székfoglaló értekezésében „A fejér hunnokról és rokon törzseikről“, valamint KATONA LAJOS, kinek tanulmányát „A magyar mythologiai irodalomról“ bevezetésnek vehetjük a magyar mythológiáról irandó munkájához; míg viszont NÉGYESY LÁSZLÓ a magyar nyelv legújabb történeti fejlődéséről, a nyelvújításról írt értekezésével foglalt székelt. — HEGEDŰS ISTVÁN l. t. latin nyelvű szépirodalmunk főbüszkeségét, Janus Pannoniust méltatta mint epikust, s bemutatta a Marcellusra írt panegyricus magyar fordítását. — KÜNOS IGNÁZ l. t. felkutatta a magyar elemeket a török nyelvben s egy más alkalommal megismertette a török irodalom, SZILÁSI MÓRICZ pedig a finn irodalom újabb fejlődését. — S a mi nálunk ritkaság számba megy, az egyiptológia köréből is hallottunk egy felolvasást: „A régi

egyiptomiak évformái és nagy periodikus időrendszereiről“ MAHLER EDÉ-től, ki eme dolgozatában is megmutatta, mily hasznos húzhat az ókori időszámítás a nyelvészet és csillagászat egybevetéséből.

Az I. osztály és bizottságai múlt évi kiadványaira térve át, örömmel említhetem föl, hogy a „Magyar írók élete és munkái“ című nagy könyvészeti és életrajzi műből, melyet id. SZINNYEI JÓZSEF rendkívüli buzgalommal állít egybe, 49 füzet — az egésznek mintegy fele — már megjelent; s hogy az Irodalomtörténeti Közlemények, SZULÁDY ÁRON r. t. szerkesztésében, évről-évre mind szélesebb köröket hódít. Az Irodalomtörténeti Bizottság egy harmadik vállalatából, melyben a régi magyar nyomtatványok unikum-példányait adja ki lehetőleg hű utánnyomásban, megjelent a IV-ik kötet, Dévai Mátýásnak egy a XVI. század első feléből származó szerfelett ritka munkáját hozva a szerkesztő nagybecsű jegyzeteivel. Ugyancsak az irodalomtörténetnek tett nagy szolgálatot BAYER JÓZSEF pálya-koszorúzott munkája: A Magyar Dráma-Irodalom története, mely sokszor fölkeresett, állandó forrásmű lesz, szintűgy mint ugyan ő töle a Magyar Játékszin Története. — Még többen fogják forgatni a Magyarországi Latinság Szótárát, melyet — noha a tárgy ugyancsak elűt a bizottság nevétől — a classica-philologiai bizottság bocsát legközelebb a sajtó alá. Egyes-egyedül kizárólag egy emberé: BARTAL ANTAL r. tagé az érdem, hogy e nagy mű létrejött. Nyolcz évi szakadatlan munkával gyűjtötte össze száz meg száz könyvből és szerkesztette egybe e szótár anyagát, mely nemcsak a nyelvészeknek, de még inkább a történészeknek és jogászoknak is gyakran használt kézi könyve lesz s melyet, minthogy Ducange-ot kiegészíti, a külföldön is nagyra fognak becsülni.

A II. osztály ülésein, leszámítva SCHVARCZ GYULA r. t. több ízben tartott könyvismertető előadásait, mintegy a millenniumi ünnepek utóhangjául, kizárólag történettudományi fölolvadásokat hallottunk. Hosszú szünet után ismét megjelent körünkben MÁTYÁS FLÓRIÁN r. t., ki előbb a nyelvtörténeti kutatás terén kifejtett úttörő munkásságával, utóbb pedig a hazai történeti kútfők kritikai kiadásával szerzett maradandó érdemeket, most pedig „Pogány szokások őseinknél“ című értekezésével a magyar historikusok több ténybeli s különösen időszámításbeli tévedéseit kívánta helyreigazítani. — KARÁCSONYI JÁNOS I. t. a hajdani pusztaszeri monostor kegyuraival egy törzsből fakadt családokról szóló s a honfoglaló Ond vezérig visszavezető nemzetségi tanulmányával, NAGY ERNŐ lt. az ausztriai császári cím föl vételéről s ennek diplomáciai előzményeiről írt dolgozatával, SCHÖNHERR GYULA lt. pedig Zsigmond király ellenfelének, Nápolyi Lászlónak trónkövetelése történetével foglalt széket. — Két vendég-előadást is hallot-

tunk: az egyiket VÁRI REZSŐ-től Böles Leo taktikájáról, a másikat HODINKA ANTAL-tól a magyarországi bosnyák-diakovári püspökség történetéről.

A II. osztály mult évi kiadványai is kizárólag a történelem és segédtudományai körére esnek. Talán soha sem tett még a történelmi bizottság egy év alatt annyi munkát közzé, mint taval. A SZILÁGYI SÁNDOR rt. szerkesztette Erdélyi Országgyűlési Emlékekből megjelent a XX-ik kötet, már 1691 végeig haladva; KOLOSVÁRY SÁNDOR és ÓVÁRI KELEMEN l. tagok Magyar Jogtörténelmi Emlékeiből a IV. kötet 2-ik fele, s már csak a dunántúli megyék statutumai vannak hátra; CSÁNKY DEZSŐ l. tagtól Magyarország történelmi földrajzából a III. kötet, szembeszökő bizonyítékául annak, hogy mennyit, mily óriásit fejlődött a részletező kutatás a magyar historiában, az utolsó negyven év alatt, s hogy mily magas színvonalon áll ez a mű, a gróf Teleki József megfelelő kötetéhez képest; BARABÁS SAMU-tól Zrinyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok első kötete; BOROVSKY SAMU-tól Csanádvármegye története 1715-ig, mely a Történelmi Bizottság megbízásából, a legújabbban elfogadott módszer szerint készítve, mind a történeti anyag egybeállítására, mind az olvashatóság szempontjából lényeges haladásról tanúskodik; THALLÓCZY LAJOS és BARABÁS SAMU-tól a Blagay-család Oklevéltára, melynek anyagát a történelmünkben oly nevezetes szerepet vitt Blagay-nemzetség utolsó s azóta már elhunyt férfiivadéka, gróf Blagay Lajos engedte át a bizottság számára s melyhez Thallóczy társunk beható tanulmányt írt a család történetéről. Ugyancsak a Történelmi Bizottság megbízásából készítette BÁRCZAY OSZKÁR, az Akadémia mult hónapban elhunyt tehetséges tisztviselője, a Heraldika kézi könyvét, mely vonzó tartalmánál, valamint szép kiállításánál fogva csakhamar nagy népszerűsége tett szert. Ide számítom a Magyar Hadi Krónikát is, mely cím alatt a Hadtudományi Bizottság előadója, RÓNAI HORVÁTH JENŐ lt., a millennium alkalmából, a magyar nemzet ezeréves küzdelmének katonai történetét állította egybe, a honfoglalástól egész a legújabb korig.

A matematikai és természettudományi osztály ülésein, mint mindig, a lefolyt évben is sokkal gazdagabb volt a napirend, hogy sem az egyes előadásokról, még csak címök szerint is, meg lehetne emlékezni. Egy általános megjegyzést azonban lehetetlen mellőznöm. Akadémiánk fennállásának első negyedszázadában a matematikai és természettudományi osztályok ülésein legnagyobb részt műnyelvi kérdésekkel foglalkoztak tudósaink. A harminczas években történt, hogy egy hazánkfia egy új vizemelőgép szerkezetét, egy másik hazánkfia egy új fűvő hangszer leírását terjesztette az osztály elé; mind

a kettő vizsgálat nélkül visszautasított, és pedig azért, mert a magyar nyelvnek nincs köze hozzájuk. Akadémiánk második negyedszázadában a dolgozatok legnagyobb része Magyarország természettudományi viszonyaival foglalkozott. Nem csodálkozhatunk, hogy míg a magyar műnyelvi kérdések fejtegetése a külföldet éppenséggel nem, a természeti viszonyok hézagos leírása is a természettudósoknak csak egy igen kis körét érdekelhette. Körülbelül a nyolczvanas évek óta az ország természeti viszonyait tárgyzó dolgozatok lassanként egyes specialis intézetek és társulatok kiadványaiba terelődtek át, s az Akadémiában az általános természettudomány kérdései léptek előtérbe. Különösen felöltik ez a múlt évi tárgysorozatban. Az előterjesztett 33 értekezésből csakis 5 vonatkozik Magyarország viszonyaira, a többi 28 matematikai, physikai, chemiai, biológiai tárgyú. Természetes, hogy most már a külföld is mindinkább érdeklődik a III. osztály munkássága iránt; valamint érdeklődik az oly kimerítő és teljes áttekintést nyújtó monografiák iránt is, a minő CHYZER ÉS KULCZYNSKY nagy műve Magyarország Araneáiról, melynek befejező része a múlt év végén látott napvilágot.

Akadémiánk tagjai, szaktudományuk művelése, tehát szorosán vett akadémiai munkásságuk mellett, tevékeny részt vesznek a tudományterjesztés munkájában is. Bárhová tekintünk, akár tudományos egyesületeinkre, melyek voltaképen nem egyebek, mint az Akadémia kirendeltségei az ismeretterjesztés közletésében, akár a magánkiadók nagyobb irodalmi vállalkozásaira, a vezetés élén s a munkatársak törzskarában mindenütt megtaláljuk Akadémiánk képviselőit. Ugyanezt bizonyítja a Pallas-Lexikon példája is. Összeszámláltam, hány akadémikus volt a munkatársak közt: nem kevesebb, mint 65. Igaz, hogy a főérdem a főszerkesztőé, BOKOR JÓZSEFÉ, de az is igaz, hogy éppen e 65 munkatárs nélkül a Lexikon bajosan érte volna el azt a színvonalat, a melyet tényleg elért s mindvégig megtartott.

Főlolvasásra készített jelentésemben az 1897-ben kitűzött jutalom-tételek s odaitélt akadémiai jutalmak elősorolását mellőznöm kell; csakis egy-két kiválóbb mozzanatról lehet megemlíkezni. A múlt évben először odaitélt Wahrmann-féle aranyérmet nyílt ülésben nyújtotta át Akadémiánk elnöke, az ipar terén szerzett nagy érdemek jutalmául, MECHWART ANDRÁS-nak, ki is viszont 3000 frt alapítvánnyal gyarapította az Akadémia alaptőkéjét; gr. ANDRÁSSY GYULA 4000 frtot adományozott azzal a rendeltetéssel, hogy ez összeg jutalmul tüzessék ki Deák Ferencz élet- és jellemrajzára; DUKA TIVADAR lt. 2000 koronás alapítványt tett a végből, hogy ez alapítvány háromévenkénti kamatai Akadémiánk hajdani dísze, Körösi Csoma Sándor emlékezetére az Akadémia nyílt ülésén fölolvasson s a keleti tanulmányok, első

sorban az ázsiai műveltség körébe vágó értekezések tiszteletdíjával szolgáljanak.

Az irodalmi ünnepeken, melyeket az ország különböző részeiben egy-egy jelesünk emlékezetére tartottak, Akadémiánk a múlt évben is képviseltette magát. A soproni Széchenyi-szobor leleplezésén az Akadémia elnöke, a nagy-károlyi Kölcsey-szoborén THEWREWK EML, a hadházi Földi-emléktábláén ENTZ GÉZA, a segesvári Petőfi-szobor leleplezésén GYULAI PÁL, a nagy-czeni Széchenyi-szoborén HOFFMANN PÁL rt., a toroczkó-szent-györgyi Brassai-emléktábláén MÁRKI SÁNDOR és SZÁDECZKY LAJOS l. tagok, a rozsnói Szabó István-emlékén HEGEDŰS ISTVÁN lt. képviselték Akadémiánkat; azon kedves alkalomból pedig, melyet Szilágyi Sándor rt. érdemeinek méltó megünneplése nyújtott, az Akadémia üdvözlét és örömét a fűtitkár fejezte ki. A bécsi cs. és kir. Akadémia félszázados jubileumán ugyancsak az elnök úr, a nemzetközi orientálista-congressuson, mely a múlt évben Párisban tartotta üléseit, Akadémiánkat ismét GOLDZIHER IGNÁCZ rt. képviselte, kit is ez alkalomból, nagy örömünkre, egy hozzá méltó kitüntetés ért, a mennyiben a már több év óta tervezett nagy irodalmi vállalat, az Iszlám Encyklopaedia főszerkesztőjévé ő választatott meg.

Imént szóltam az emléktábláról, melyet szülővárosa BRASSAI SÁMUEL-nek állított. Akadémiánknak még nem volt százéves tagja; Brassaitól, „ki a századdal haladt“, remélhettük, hogy ő lesz a mi Chevreulünk. Kilenczvenhat éves volt, mikor „Az igazi positiv philosophia“ czímű értekezését írta s az ebben nyilvánuló erős ítéletével, elméje élességével, szelleme frissességével bámulatba ejtette bírálóit; kilenczvenhét éves korában két különböző folyóiratban két különböző tudományos kérdésben élénk polemia-t folytatott; kilenczvennyolczadik évében, a halálos ágyon, egy matematikai tárgyú értekezést mondott tollba, melyet Akadémiánk, kegyelele jeléül, legközelebb közre fog bocsátani. Brassai örök érdeme a magyar mondatról írt munkája, melyben a mondatbeli hangsúly alapján fejti meg a szórend szabályait; ő volt s marad is Magyarország legnagyobb encyklopaedistája; a milyen ő volt, ma már nem teremhet többé s jövőben sem.

Még tovább mint Brassai, közel hatvankét évig tagja volt Akadémiánknak BARABÁS MIKLÓS, a magyar művészek nesztora, a legmagyarabb festőművész. Nem a „nagy világ“ volt az ő hazája. Századunk középső két évtizedéből az ő önja örökölte meg majd minden jelesünk arcvonásait, s az Akadémia képcsarnoka is neki köszönhet legtöbbet.

A tavali nagygyűlés óta elhalt társaink között, az életkor rendjében harmadik, érdemei szerint legelső volt: PULSZKY FERENCZ, a művelődésnek hazánkban egyik előharczosa s több mint

félszázadon át fúradhatatlan munkása. Ott állt ő Széchenyi, Deák, Kossuth közvetlen közelében s alakja az óriások mellett sem törpült el; különleges helyet vívott ki magának mindig és mindenütt. Munkásságának java részét Akadémiánkban fejtette ki: még nem volt 24 éves s már I. tag, 26 éves korában r., 27 éves korában t. tag; az emigráció alatt folyvást dolgozik Akadémiánk számára is; hazatérve előbb az I., utóbb a II. osztály elnöke, 1895 óta másodelnöke s az Archaeologiai Bizottságnak is haláláig elnöke. Ennyiszor bizalmával s két ízben pályakoszorúval is jutalmazta Akadémiánk Pulszky érdemeit, melyek a publicistika s az archaeologia terén el nem fognak évelni soha.

E jelentés írása közben érkezett a gyászlap, *Knausz Nándor* t. tag haláláról. Kora fiatalságától kezdve a tudománynak ölt, s tudománya emelte a főpapi székre. Számos értekezésen kívül több nagy műve: A kortan kézikönyve, melyet az Akadémia jutalmával tüntetett ki, a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, a Garam-Szt.-Benedeki apátság története örízni fogják emlékezetét.

A rendes tagok közül két társunkat veszítettük el: az aggkorában is még mindig munkás JAKAB ELEK-et, Kolozsvár és Udvarhelyszék monographusát, s VOLF GYÖRGY-öt, az élete delén álló nagyérdemű nyelvtudóst, a Nyelvelmléktár szerkesztőjét, ki most egy éve még e helyről oly érdekes föllovasást tartott a honfoglaló magyarok műveltségéről. A régi nyelvelmékekkel való tüzetes foglalkozás vezette már tizenkét év előtt arra az érdekes kérdésre: „kiktől tanult a magyar írni-olvasni?” s fényesen bebizonyította, hogy a latin-betűs írásban nem a szlávok, mint addig sokan hitték, hanem a Velence-vidéki olaszok voltak a honfoglaló magyarok tanítómesterei; utóbb pedig kimutatta, hogy szintén nem a szlávok, hanem az olaszok voltak a magyarok első keresztény térítői. Alapos készülsége, erős logikája még sok fényt deríthetett volna a honfoglalás korára nyelvi és műveltségi szempontból, s elszomorodva kérdezzük magunktól: ki fogja művét folytatni?

A mult évi nagygyűlés óta a levelező tagok sorából Barabás Miklóson kívül még hatan hunytak el: FINÁLY HENRIK, a kolozsvári egyetemen a történet segédtudományainak r. tanára, Erdély minden művelődési intézményének s mozgalmának serény munkása s a maiglan is legjobb latin-magyar szótár szerkesztője; POÓR IMRE, orvostudományi író, eleinte az Orvosi Hetilap társ-szerkesztője, utóbb a Gyógyászat című folyóirat megalapítója s a főváros közegészségügyi ügyeinek lelkes harczoza; KONDR GUSZTÁV, a tudományegyetemen a matematika tanára s az Akadémiai Almanach csillagászati részének sok éven át buzgó szerkesztője; PÁLFFY ALBERT regényíró, a „Márczius tizenötödike“ híres szerkesztője, hirlapirodalmunkban az eleven könnyedség és

gúny meghonosítója; PÓLYA JAKAB, közgazdasági irodalmunk erős meggyőződésű, szorgalmas és derék munkása, kit Akadémiánk négy ízben tüntetett ki pályadíjával: SZATHMÁRY GYÖRGY, a népnevelés ügyének tollal és tettel buzgó előmozdítója.

A külső tagok száma Akadémiánkban, minthogy nincs meghatározva, szerfelett ingadozik: 1883-ban még 102, az idei nagygyűlésen már csak 73. A lefolyt akadémiai év halottai: ARNETH ALFRÉD, a bécsi cs. kir. tud. Akadémia elnöke, Mária Terézia korának nagynevű történetírója; DES CLOISEAUX ALFRÉD, az École normale supérieure s utóbb a Sorbonne tanára, a kristályok optikai tulajdonságainak nagyhirű buvára; SPENCER WELLS TAMÁS, az angol orvosok társaságának elnöke, világhírű sebész, ki fővárosunkat s tudományos intézeteit többször meglátogatta s egyetemünk hajdani diszének, Semmelweisnek emlékezetét Angliában is ünnepeltté tette; s végre a derék SAYOUS EDUÁRD, Magyarország történelmének s irodalmának alapos ismerője és buzgó ismertetője, ki hazánkat és fajunkat oly őszintén szerette s érdekeinket Franciaországban oly melegséggel és önzetlenséggel szolgálta. Tartsuk tiszteletben nemes emlékét!

Bucsút vevén elköltözött társainktól, üdvözljük az újonnan érkezőket, kiket az idei nagygyűlés iktatott az Akadémia tagjai közé.

Fogadják új társaink szívesen az Akadémia részéről az elismerést, melyet megválasztásukkal irányukban tanúsított; tetézzék eddigi érdemeiket újakkal s midőn szakjukat művelik, új munkakörükben szenteljenek időt Akadémiánk ügyeinek is. Működjenek közre szeretettel és lelkesedéssel azon nagy feladat megoldásában, azon ideál megközelítésében, melyet Széchenyi István Akadémiánk elé tűzött.

Az az eszköz, mely e cél elérésére a leghathatósabbnak ígérkezett, a Habsburgok családi hagyományai között adva volt. Már I. Ferdinánd nagyatyja az öreg Miksa császár importálta neje örökéből, a Németalföldről. Ezen, a nyugati művelődésben oly előrehaladt talajon az államiságnak sikeres támaszául bizonyult a *közigazgatás központi szervezése*, mely abban a mértékben korlátozta az egymástól független tartományok külön egyedisége fejlődését, a mily mértékben növelé a közös uralkodónak a tartományi erőket egyugyanazon vezető akarat alá gyűjtő hatalmát. A hogyan és a mennyiben lehetett, ezt a szervezetet alkalmazta Miksa a jogara alatti különfejlődésű osztrák tartományok kormányzatában. Mikor aztán a világtörténelmi véletlen, a mohácsi veszedelem, Miksa unokáját háromszor akkora terület urává tette, melynek azonban benső összefüggése épenséggel nem volt: ennek a hiányzó organikus összefüggésnek megteremtésére I. Ferdinánd a nagyatyja hagyatékában talált németalföldi házi receptet veszi elő.

Így állítja föl mindjárt a Mohácsra következő évben azt a hatalmas kormánytestületet, melyet már nagyatyja meg akart szervezni: a *titkos tanácsot*. Ez az akkor még 3—4 tagból álló collegium első sorban a külügyek vezetésével lesz megbízva; e mellett azonban az övé a tanácsadás és a legfelső fokú döntés joga azon ügyekben is, melyek az egyes, független országok beléletére vonatkoznak ugyan, de az uralkodó szempontjából általánosabb jelentőséggel bírnak, a dynastia nagyhatalmi érdekeit közelebbről érintik, alkalmasak az uralkodó alatti államok viszonyát szorosabbra fűzni, vagy ellenkezően ezen a viszonyon tágitani.

Kapcsolatban a titkos tanácsesal, központi végrehajtó organumot az *általánosnak* elnevezett *udvari cancelláriában* teremtet az uralkodó, mely bár, a külügyek kivételével, csak csatornája volt a fejedelmi akaratnak az egyes államok cancelláriáihoz; központi voltát azonban hirdette még főnöke neve is, kit a magyar, a cseh, az osztrák cancellárokkal ellentétben, „*legfőbb cancellár*”-nak hívtak.

Egy harmadik, központinak szervezett hatóság, mely szintén 1527-ben született meg, az *udvari kamara* volt. Oly korban, midőn az államháztartás az uralkodó magánháztartása jellegével bírt, e hatóságot is alig tekinté egyébnek a közvélemény, mint a monarcha pénzértékben kifejezhető érdekei és jogai képviselőjének, mely aztán a személyesen kormányzó fejedelem egyes országai fölötti állásában az összes, nem szorosan a rendi elemek határozatától függő pénzügyeket kezei közé keríté.

Negyedikül járult végre, néhány évtized múlva, az előbbiekhöz az *udvari hadi tanács*, mely 1556-ban állítatván föl, mihamar illetékességi körébe vonta az uralkodó összes hadai s hadi ügyei, tehát a magyar királyi véderő adminisztrációját is,

sőt megfelelő országos dicasterium hiányában még az országos véderőre is befolyást tudott gyakorolni.

E négy udvari, központinak contemplált hatóság s általuk és bennük a közigazgatás központosítása képezte azt az erős pántot, mely az uralkodó kormánybotja alatti, egymástól teljesen független államokat a múltó érdekviszonynál erősebb, maradandóbb közös-ségbe volt egybefoglalandó. Ezen a vaspánton belül csaknem érintetlenül hagytak eleintén az egyes államok, köztük Magyarország alkotmányának formái. Az abroncs csak észrevétlenül húzódott mind szorosabbra, s miután a gyakorlati élet e központi hatóságok szerveit mind jobban kifejleszté: a szorító pánt tágitására vagy szétrobbantására irányzott gyöngye kísérletek, főleg Magyarország részéről, csak ellenkező eredménnyel jártak. Alig néhány évtized múlva a mohácsi vész után, az elméletben még mindig független magyar állam, mely *elvileg* csak a legtisztább personal-unióban él a királya jogara alatt levő többi államokkal, *a gyakorlatban* lecsúszik a *provincia* lépcsőfokára. Tartományyá lesz, mint a többi, azelőtt szintén független országok; tartománya egy tágasabb, újdonsült soi-disant államegységnek, mely kifejezésre a központosított közigazgatásban jut, melynek azonban közjogi alapja teljesen hiányzik.

Nagyon kétes értékű dolog volna azt fejtegetni, vajjon ezen új államegységnek hordozója nem Magyarország lesz vala-e, ha az egész nemzet szakadás nélkül választja királyává Ferdinándot? Ez nem történt meg. Bizonyos hát csak az, hogy ama kicsiny darab Magyarország, mely a Habsburgok uralma alá jutott, *tényleg* a legutolsó szerepet játszta az új nagyhatalmat alkotó ország-csoportok közt. Területére kisebb volt nem csupán a cseh koronától függő birtokoknál, melyek közé Cseh- és Morvaország, a két Lausitz s az akkor gazdag és nagy Szilézia tartozott, hanem az osztrák örökös tartományoknál is, melyek ez időben a svábföldön egybefüggő birtoktesteken át mélyen benyúltak Elszászba. A mi pedig népességét és anyagi erejét illeti: itt még kedvezőtlenebbül állott az arány. Elég legyen csak arra az egy, mindent megmagyarázó tényre utalnom, hogy míg 100—120 évvel azelőtt, Zsigmond királyunk idejében, 200,000 adózó jobbágyportát számítottak Magyarországon, a mohácsi vész után az első Habsburgoknak alig 20,000 porta adózott, s ez a szám is folyton apadóban vala. Nem is kell hát valami rosszakaratot keresnünk, hanem csupán a gyakorlati politikában érvényesülni tudó erőket kell mérlegelnünk annak fölismerése végett, hogy a teoriában szabad és független, a maga alkotmányos formái közt mozgó töredéke Magyarországnak, minekutána az új nagyhatalom keretén belül már egyszerű provinciává degradálódott, s provincia minőségében is az országescsoportok közt utolsó helyen állott, mint

Bocskay szerepe a történetben.

Károlyi Árpád r. tagtól.

(Előadta a május 8-iki közülsen.)

Történetünk azon vezéralakjai közül, a kik működésökkel nemzetünk életében eltörölhetetlen nyomokat hagytak maguk után s a kik hazai talajon állva, helyet követelhetnek az egyetemes történetben is, bizonyára a legelsőek közé sorolandó Bocskay István.

A szerep, melylyel Bocskay ezt a helyet betölté, méltánylásra eddigelé csakis a magyar történetírók részéről talált; míg a külföldiek vagy elsurrantak fölötte, vagy csupán rövid időre állapodtak mellette meg. De egyaránt megegyeztek hazaiak és külföldiek abban, hogy a szempont, melyből Bocskay működését vizsgálták, egyoldalú vagy legalább szűkebb körű volt.

A német és osztrák történetírók ítéletük mértékéül azt az államegységet vették, melynek elérése képezé szerintük Ausztriának a gondviselés által a Duna mentén az emberiség kultúrfejlődésében mintegy újjal kijelölt misszióját. Azt a küldetést, melynek megvalósításán már I. Miksa császár a XVI. század legelején tudatosan munkálkodott: melynek a magyar és cseh koronák egyesülése a Habsburgok keleti ágában reális alapot nyújtott s melyet ezután többé félreismerniök nem is lehete Miksa utódainak. Az, a ki, mint Bocskay István, e gondviselésszerű misszió lassú, de biztos folyása elé gátat emelni s az áram irányát a mederből elterelni iparkodott, lehetett-e más, mint — szelid kifejezéssel élve — ártalmas rajongó? volt légyen különben még oly helyes egyik-másik eszme, mely mozgásba hozta a gátat rakó karjait. — És a félszeg mérték alapján megszületett az igazságtalan, egyoldalú ítélet.

Ezzel szemben a magyar történetírás Bocskayt a nemzeti jogok védője gyanánt tekinté, s midőn mint ilyennek tisztelete és hálás kegyelele koszorújával övezte emlékezetét, eszébe sem jutott az, hogy csupán a védő-paizs szerepére korlátozván, jelentőségében csökkenté, magas piedestáljáról egy lépcsővel lejjebb szállítjá azt, a kit céljai arra praedestináltak, hogy nemzetének és királyának útmutatója, az *egyetemes* áramlatban egy újabb, helyesebb irány úttörője, népe új Mózese legyen.

Pedig ez az egyetemes szempont, a melyből Bocskay a magyar nemzet jelenét és jövőjét áttekinté, a melyből az európai

viszonyok conjuncturái közt tisztességes és bővülésre képes helyet mutatott nemzetének, ez az egyetemesebb szempont az, melyre nekünk is — lábunk alól a hazai földet el nem veszítve — kell fölemelkednünk, ha az ő működését és terveit igaz mivoltukban akarjuk megbecsülni.

* * *

Bocskay idejében két hatalmas korkérdés uralkodott Európán.

Az egyik a katolicizmus és protestantizmus küzdelme: a másik az a harc, mely egyrészt a keresztyénség s vele az indogermán kultúra, másrészt a, még mindig terjeszkedő ozmánság között szakadatlan folyt. Míg az előbbi tusa zónája Nyugat- és Közép-Európát foglalta magában, a másik Kelet- és Közép-Európára terjedt ki és így az ez utóbbihoz számított Magyarország mind a két világáramlatnak beleesett a sodrába. Bármily mélyreható volt is amaz előbb említett küzdelem, s bármi sok ezer apró csatornán, a szellemi közlekedés megannyi erein szivárgott is be hazánkba annak árja: e lassú munka következményei egyelőre háttérbe vonulnak azon hullámcapások pusztításai mögött, melyek Magyarország testére az ozmán tengerből vágódtak s rajta keresztül átvetődtek a nyugatra is.

Erre a nyugatra nézve a keleti kérdés attól az időponttól kezdve lesz általános és közvetlen érdekű, midőn Buda veszte után Magyarország megszűnt az európai hatalmak rendszerében külön életet élni; midőn az ország kétharmada török birtokba vagy befolyás alá kerülván, a szabadon maradt töredék annak az *újdonatú európai érdekközösségnek* a sphaerájába vonatott, mely a királyi Magyarország, az osztrák-német és cseh tartományok personál-uniójában a Habsburgok jogára körül jegezesedett ki.

Ez az új érdekközösség, az európai állam-communitások eme legifjabb testvére hát a legközvetlenebb eredménye az ozmán támadásnak. Különfajú nemzetek, külön multú, egymástól független országok verődnek össze benne, a melyeket a dynastia közössége szorít egy külső keretbe, s a melyek laza egybefüggéséhez az első vakolatot a török veszély elleni védelem szükségére szolgáltatja. A mint azonban e nemleges természetű érdekviszony megszületett: a monarcha, a kit az egymástól független elemek mindegyikéhez egyformán odafűznek saját érdekének szálai, pozitív irányúvá igyekszik átváltoztatni az egymásban támaszt kereső országok e negatív niusát, s az *érdekközösség* helyett, melynek eredete csak esetleges, csak a véletlen volt s mely ép ezért csupán ideig-óráig tartó is lehetne, minden körülmény következetes kihasználásával az *állami közösségnek* keresi bizonyos nemét, mely tartósabb, sőt maradandóbb együttlétet helyez kiállításba.

hatalmi tényező csaknem azzá válik a vezetők szemében, a mit a középkori aritmetika *quantitas negligibilis* néven nevez.

Kimerítően azonban még ezzel sem jellemeztem azt a szomorú helyzetet, mely az anyaországnak a keleti kérdés alakulása közt megszületett új nagyhatalom kebelén belül osztályrészül jutott. Míg a többi országok az újonnan összekovácsolt államegységen belül nem szüntek meg legalább a cultura és anyagi jólét útjain előbbrehaladva, bizonyos önczéllal bírní: hazánktól még ezt is megtagadta a végzet, megtagadták a sanyarú viszonyok; mert a királyi Magyarország *puszta eszközzé* vált egy magasabbnak tartott, idegen czél, a nyugat védelme szolgálatában. Ama világ-bontó küzdelmek ugyanis, melyek közt a Habsburgok keleti ágának monarchiája megszületett, ezt a monarchiát a folyton ostromló ozmánység ellenében a várerősség jellegével ruházták föl. Az országok és államok e conglomeratumát a legtalálóbban valami nagy-szerű várhoz hasonlíthatjuk, melynek falain belül lüktet az állami élet, míg falain kívül a régi várrendszerek értelmében a tágas, téres glaxis, az a karély Magyarország terület el, melynek ura a magyar király. Féltett és őrzött glaxis volt Magyarország, bevonva a kisebb védőművek hálózatával. Glaxis, melyet meg kell tartani, mert ha az ostromló ellenség kezébe kerül s ez rajta elhelyezkedhetik, ostromműveit benne fölláthatja: akkor a várfalak ledöntése csak idő kérdése már. Ezen a glaxis-n azonban mint katonai területen, stratégiai tekintetek a túlnyomók; mellettük a polgári, a nemzeti élet érdekei legfőlebb csak vegetálhatnak. Ezen a glaxis-n még a tartományi autonomia szerény mezében is csak árnyékleletet s csupán addig élhet az alkotmányosság, míg a lassú átváltozás folyamatában a *politikai magyar nemzet* az egyszerű *ethnographiai népiség* szerepére nem süllyed alá.

Ez ellen a szinte előrelátható föloszlás ellen nemzetünknek egy erős palladiuma volt: az erdélyi fejedelemség.

Mert míg a háromfelé szakadt Magyarország királyi része azt az egyetemes keresztyénség szempontjából bizonyára hasznos, de saját érdekeire nézve szomorú szerepet volt kénytelen játszani, s míg az országnak közigazdaságilag legtöbbet nyomó s a magyar faj tekintetéből is legértékesebb közepe a török uralom alatt teljesen elpusztult: mindazok az államalkotó s fajunk politikai fensőbbiségét biztosító eszmék és hagyományok, melyeknek a Mohácsot követő nagy katasztrófából menekülniök lehete, kelet felé csoportosulva, Erdély körül kezdtek lecsapódni, hogy itt egy új állam-élet lelkévé váljanak. E keleti részekből, még a lealázó török főuraság nyügei ellenére is, sikerült a XVI. század legelőkelőbb magyar geniusának, Báthory Istvánnak, számottevő magyar államot alakítani, mely önczéllal bírt s letéteményese volt a magyarság jogos nemzeti aspirációinak.

Ez az erdélyi kis állam volt reménye s vigasza mindazoknak, a kiknek kebléből az élethalál folyton megújuló küzdelmei még nem irtották ki a jövőbe vetett hitet — és ime azt kelle megérniök, hogy ezt a reménységet, a nemzeti jövő ez utolsó mentevárát is, egy szerencsétlen fejedelem, ki önmagával meghasonlva, lelke egyensúlyát elveszíté, minden józan ok ellenére vergődve vonszolja a gyöngye magyar király, a magával is jötehetetlen Magyarország hatalmának rozszant eresze alá! . . .

Nem lehet itt szándékom azokat az okokat fejtegetni, melyek a jobb sorsra érdemes Báthory Zsigmondot arra bírták, hogy a végzetes lépést tegye s a Habsburgokat Erdélylyel, ez időben igazi Danaida-ajándékkal megajándékozza. Elég annyit tudnunk, hogy az ajándékot a császári kormány szűk látkörű politikusai, noha vonakodás után, elfogadták. . . Pedig hát a XVI. század végén, mikor a királyi Magyarországot Erdélytől a Tisza és Duna partjain elterülő török alatti nagy Alföld választotta el, lehetett-e Erdély a magyar király kezében más, mint egy messze be az ellenség hadállása közé beékelt előőrs? Előőrs, mely az ellenség támadását minden körülmények közt kihívja s melyet a távoleső várból a legjobb akarat mellett sem lehet tartani? S ha egyszer ez az előőrs elveszett; ha támadásait aztán e kitünő positióból intézheti a török a Habsburgok monarchiája ellen; ha Erdélyt is úgy elborítja az ozmán hatalom árja, mint az Alföldet; ha szétfutnak innen is, mint az Alföldről szétfutottak az államalkotó elemek és tényezők és így romok alá temetődik még itt is a nemzeti önczél, mely a királyi Magyarországbán, a katonai területen rég megdermedett: vajjon életre keltheti-e még halottaitól a föltámadás harangszava egyszer valamikor a magyar nemzetet, a magyar államot? . . .

Ebben a válságos pillanatban, midőn Erdély megszerzése után a nem remélt megnagyobbodás mámorától még ittas gyeplőtartói a császár-*király* kormánysekerének megindultak a végzetes lejtő felé: nem messze a meredek lejtő szélétől, a tiszántúli mocsarak sásai közül előbukkan egy izmos, vállas alak. Erős rántással a lovak zablájába kap és odaszól a rövidlátó kocsisnak: „fordítsd félre szekered rúdját, mert nem jó helyen jársz, veszedelembbe döntöd magadat és minket is, a kiknek veled együtt helyünk volna a szekéren; a föld, a melyen át kocsid hajt, a mienk; az utat mi jobban ismerjük, mint te; *engem* kövess: nem bánod meg!”

És a szekér akarva-nemakarva, megáll . . .

Honnan és hogyan merült föl a nemzeti dráma e deus-ex-machinája a legválságosabb pillanatban?

Mikor e kérdésre feleletet keresünk, önkéntelen is eszünkbe jut az a vezérelv, mely közel egy század óta uralkodott s részben ma is uralkodik az európai történetírásn és történetbölcsés-

szeten: az individualismus tana az emberi dolgokat intéző erkölcsi világrendről, mely ott, a hol az emberi fejlődés fonalán szükséges, előteremti azon nagyszabású egyéniségeket, a kik az erkölcsi világrend hordozói. Megnyugtató lehetne hát a föltett kérdésre azzal válaszolnom, hogy az, a mi nemzetünket is felüelölő erkölcsi világrend a zürzavaros viszonyok chaosából előhívta Bocskayt akkor, mikor reá az emberi kultúrfejlődés egy kicsiny lánczszemének, a mi nemzeti fejlődésünknek szempontjából a legnagyobb szükség volt.

Ez ellen a megoldás ellen azonban tiltakozás hallatszik egy újabb történeti iskola táborából, mely a gondviselészerű férfiak theoriáját elveti. Ez új iskola legifjabb radícális párthívei pláne metsző gúnynyal hasonlítgatják azt a régibb tant egy bő köpönyeghez, mely az emberiség történeteinek tágas mezeje fölött a mező karóin, a gondviselészerűeknek tartott férfiakon fönnakadt, míg alatta vigan járja át az élet s a haladás szele a karók között az anyaföldből fakadt fűszálak és virágok millióit, melyek a mező tulajdonképi arczulatát megadják. A czélon túllövő hyperkritika kiméletlen gúnyja azonban nem gátolhat bennünket abban, hogy a csüföltön proselyták böles mestereinek, a Comte-ok, a Taine-ek, a Lamprecht-ek tanainak mély igazságait elismerjük s ez igazságok útmutatása szerint rövid pillantást vessünk ama viszonyokra, a melyek egybehatása érlelé meg és tette gyümölcsözővé azt a magot, mely bizonyára a régi tan erkölcsi világrendjének böles czéljai szerint csirázott ki Bocskay István lelkében is.

A Baksa-nembeli ősrégi magyar családból származó Bocskay György, az egri Dobónak és Balassa Jánosnak, a költő apjának sógora, azon az ő idejében ritka magyar urak közé tartozott, a kik a kardot és a tollat egyaránt jól tudták forgatni. Amarról biznyságot tesz hadvezéri szereplése, melylyel Dobó Istvánt erdélyi vajdaságában Ferdinánd királyunk pártján támogatta; emerről meg az a körülmény, hogy csaknem egy évtizeden át mint I. Ferdinánd és Miksa királyaink állandó magyar titkára a cancelláriának, a püspöki székhelyeiken ülő cancellárok majdnem folytonos távollétében, vezetője, lelke volt.

Ennek, a mint most már újabb adatokból tudjuk, nyugot-európai nagy műveltséggel bíró derék apának szárnyai alatt Bocskay István gyermekévei nagy részét Prágában és Bécsben az udvar közelében, sőt bent az udvarnál tölté el. A nyomok arra mutatnak, hogy a 10—11 éves gyermek a nemes apródok közt részesült gondos nevelésben, mert csak így magyarázható meg, hogy atyja korai halála után az alig 17 éves ifjút azon nemes ifjak társaságába veszik föl, a kik az udvarban s annak költségén élve, a császári udvartartás fénye emelése czéljából 2—3 lovas szolgálával álltak mindig az uralkodó és családja rendelkezésére.

Ez az állás, melyért a legelőkelőbb spanyol és németalföldi, olasz és németbirodalmi, osztrák és cseh családok fiatal sarjai versenyeztek, a gyermekifjú lelkére két irányban is maradó sötét elhatározó befolyással volt. Az élénk udvari élet, a hol a Németbirodalom és Olaszország apróbb-nagyobb fejedelmei, a keresztyén hatalmak állandó vagy időközönként küldött képviselői folyton jöttek-mentek; a hol az olasz, a belga, a német, a spanyol, a cseh, a lengyel föld arisztokratái, leghíresebb katonái, tudósai, írói és művészei egymás kezébe adták a kilenest, már az ifjú legénynek kifejleszté emberismeretét s korán hozzászoktatta ahhoz, hogy a világ folyását, a dolgokat bizonyos emelkedettebb távlatból, egyetemesebb szempontból lássa és tekintse. Másrészt azzal a sok verőfényes emlékekkel, mely ez előkelő, nevető, jómodorú világból üde lelkébe bevésődött, bizonyos hálás rokonszenv is fészket vert szívében az iránt, a kinek élete e rózsás napjait köszönheté, a koronás magyar király iránt, a kit azonfelül tisztelnie, nagynak és fönségesnek tartania már az a csaknem vallásos áhítat is készitété, melylyel az ő szemei előtt naponként hódoltak Európa hűbérurai a római császárnak.

Ezekkel a benyomásokkal került vissza Bocskay István a szülőföldre. Itt a már érett ifjúnak nem csupán képzelmére, hanem értelmére is hatott egy másik kép, mely talán nem volt oly fényes-pompás mint a római császár udvarabeli, de meleg ragyogásával közelebb állott szívéhez; tartalmával agyát, esztét is foglalkoztatá: Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem erdélyi kormányzatának képe. Egy kicsiny, de jól rendezett, egyöntetű nemzeti állam, melyben a fejedelem akarata nem rideg paranasszó, hanem írott törvények és kötelező jogszokás kívánalmaihoz idomul; a hol a törvények végrehajtása és az ország kormányzata oly tanácsosok kezében van, a kik a fejedelemnek s az országnak egyaránt bizalmi emberei; a hol az ügyesen szervezett haderő éber őre az ország biztonságának; a hol a politikai pártok küzdelmei törvényes alapon folynak s a nemzeti érzés, az állam érdekeinek tudata fűzi össze még a tusákban élő pártokat is egymással az egésznek, a közjónak szolgálatában.

Ebben az államban veszi a fejedelmi családhoz közel rokon s immár férfivá érett Bocskay a közpálya kötelmeit munkabíró vállaira. Mint nagyváradi főkapitánynak bő alkalmá nyílik itt figyelemmel kísérni az anyaország áldatlan viszonyait. Közelebről ismeri meg a gyakorlati téren működő államférfiú azt a praecarius alárendelt helyzetet, melyben az önzél nélkül szükségkódó nyugati Magyarország a király kormánypálczája alatt élő országok personáluniójában tengődik s a melynek még sokkal fájdalmasabb, torzalakú lárvája tűnik föl előtte a török hódoltság alá került országrészek. Az árnyék annál sötétebb, minél

jótekönyebben világít az öncélú magyar nemzeti állam Erdélyben, második hazájában.

Az anyaország új életrekeltésének, súlya, értéke nagyobbitásának élénk vágya születik s érlelődik meg itt hazaszerető lelkében s e vágnak a siker biztató csillámaik ígérnek azok az ifjúkori reminiscenciák, melyek a nyugati keresztyénség közös világi fejeiről, a római császárról és ennek európai összeköttetéseiről beszélnek. Nem sok idő telik bele, míg megjő az alkalom s kínálkozik a tér, hogy e kettős erkölcsi tényező nógatasát követnie lehessen. A férfi kora legszebb éveit élő Bocskay főtanácsosa lesz Báthory Zsigmondnak s mint ilyen hévvel karolja föl dicsvágó s tetterre kész fiatal urával együtt a lánglelkű jezsuitának Carillo Alfonznak merész tervét: a római császár s magyar király, a pápa és a spanyol király, Velence meg az erdélyi fejedelem coalitióját a török hatalom megtörésére, Magyarország integritása helyreállítására és ő maga az, a ki e coalitio, e szent szövetség zálogául feleséget hoz ifjú urának, fejedelmének a Habsburgok főnséges családjából.

A merész terv — mely ha sikerül, következményeiben nem csupán Magyarországra, hanem egész Középeurópára kihat vala — a coalitio fejének, a már lelki beteg Rudolfnak gyámsztalansága s legtevékenyebb tagjának, az ifjú erdélyi fejedelemnek hirtelen támadt kedélybaja, igazán emberi tragédiája miatt elbukik. A megrendült Báthory Zsigmond önként odahagyja fejedelmi székét, Erdély az egymást kiméletlenül üldöző pártok és fejedelmek martalékává lesz — s Bocskay mint az ú. nev. német vagy császári párt feje száműzetésbe menni kényszerül.

Ez az elhatározó esemény egyszersmind forduló pontja is életének.

A tapasztalatokban már gazdag férfit e száműzetés éveit alatt Magyarországon, a hová előbb menekül és a császári udvarban, a hol Erdély ügyeiben egyideig tanácsadója volt a királynak, itt is, ott is oly helyzetbe hozzák a viszonyok, melyből az eddig teljesen elűtő világitásban látja mind azt, a mi egykor ifjú elméjébe a császár-király hatalmáról, összeköttetéseiről bevésődött, mind pedig azt, a mit később érett korában a coalitio tervét fölölő császárról s császári államférfiaikról föltételeznie józan számítással szabad volt. Rémulten szemléli, mily reszketők azok a kezek, melyek egy világgraszáló terv bonyodalmas gépezetét igazgatni akarták, mily gyöngék azok a karok, melyek az ozmán hatalmat megdönteni vállalkoztak. De meredten nézi egész közlől, nemcsak az aggódo hazafi lelkével, hanem az államférfiú éles szemével is azt a züllött kormányrendszert, mely Magyarországot, a magyar király országát teljesen ignorálja vagy nem, mint beteg ugyan, de élő, gyógyulni akaró s fejlődni

képes organismust, hanem mint élettelen védelmi eszközt veszi csak számításba. sőt róla mint a tudatlan, felületes orvos a maga nehéz betegéről, már előre lemond.

Bocskay gondolatvilágában egyike azoknak a mélyreható, az ember egész lényét megrázó válságoknak folyik le, melyek egyedüli igazi bonczolója s mesteri festője csak Shakespeare.

Mély fájdalommal eltelve vonul vissza az udvarból és a közügyek teréről Bocskay; szívében hála fakad a beteg, de jó király iránt, ki neki hű magyar jobbágynak visszaadta javait, a melyektől az erdélyi pártok megfosztották; de nehezen tudja elfojtani keserűségét a kormányrendszer iránt, mely hazája értékét csupán stratégiai szempontból ítéli meg s örökre megszűnik bizalma ahhoz az elhibázott, makacs és gögös politikához, mely gyöngye megbirkózni az ozmán hatalommal, gyöngeségét azonban belátni, czéljait erői arányában kitűzni nem tudja s a török prédájának veti oda akaratlanul, öntudatlanul még azt a darab földet is, melyen a magyar állami és nemzeti eszme utolsó menedéket talált. E visszásságok, e politikátlanságok ellen, melyek következményei szemei előtt öltenek naponként rútabb alakot, józan agyának minden sejtje lázasan tiltakozik. A tétlenségre kárhoztatott államférfiú világosan, tisztán látja, hogy a dolgoknak így nem szabad tovább folyniok; esze és szíve, agya és ösztöne egyaránt érzi, hogy itt tenni, cselekedni, egy tudatos főnek a fejetlenség élére állani, egy erős karnak a zűrzavaros állapotok sűrű bozótjából kifelé vezető utat nyitni kellene.

Ha Bocskay István az a jót és nagyot akaró, de könnyelmű és kalandos természet, mint Székely Mózes, II. Rákóczy György vagy Tököly Imre: bizonyos, hogy idő előtt, a császári udvarból való távozta után tüstént kilép a cselekvés terére, mert a hívó hangok nem hiányoztak, ürügy és alkalom is egyaránt volt volna rá elég. S ha követi vala ezeket: Erdély története most tán egy Székely Mózes-féle epizóddal volna gazdagabb.

Bocskay azonban mint az okos építőmester csak olyan alapon volt hajlandó házat építeni, melyről meggyőződött, hogy jól meg van fundálva. Fővényre rakni hajlékot, ingó lápra lidércz fény után menni s vezetni egy egész nemzetet, ez nem vágott az ő természetébe. Ha ellenben ütött az óra, ha megszilárdult a talaj a cselekvő lábai alatt: akkor sohasem riadt, a multban sem, a tettek mezejétől vissza.

Ezt az órát, ezt az időt pedig mihamar megérlelé; ezt a talajt mihamar keményre verte, a cselekvésre kellőképp előkészíté az a másik nagy korkérdés, melyet fűntebb érintettem: a lelkeket betöltő európai küzdelem a katholicismus és protestantismus között.

Ha igazuk van azoknak, a kik e tusát a latin és germán világszemlélet, a latin és germán szellem közötti verseny egyik

megnyilatkozásának tartják : akkor bármi paradox állításnak lássék is, könnyű megértenünk, mért terjedt a protestantismus Magyarországon a XVI. század végeig oly óriási mértékben el. Történeteink lapozgatója előtt nem titok, hogy az olasz-latin kultúrának a magyarság szellemi életére való befolyása a mondott század folyamán szűnik meg teljesen. Ezt az olasz-latin kultúrát, melynek jó részben köszönhetjük keresztyénségünket, melytől eleink írni s olvasni tanultak, mely az Anjouk alatt oly közel hozott bennünket a nyugathoz s melynek esatornája hozzánk Velence és a dalmát partvidék volt, már a XV. század folyamán mindinkább visszavonulni látjuk. Helyette csöndesen, de biztosan növekszik szellemi befolyása a nagy Németbirodalomnak, a melylyel hosszú határon érintkezünk, a melylyel — miután városainkban a latin elem kihalt, Dalmácia elvesztése következtében olasz kereskedelmi s egyéb összeköttetéseink meggyérültek, a felső olaszországi nagy városok kereskedeleme, ipara és jóléte aláhanyatlott — német városaink élénk kereskedelmet űznek ; melyhez Zsigmondunk és Albertünk császársága, V. Lászlónk osztrák és cseh urasága, Mátyásunk nyugatra törő nagy, de elhibázott tervei mind sürűbb politikai érintkezésbe hoznak. Ennek a sokszoros befolyásnak erejét nem tudta ellensúlyozni az a ragyogó olasz máz, melylyel Hollós Mátyás bevonta udvarát, főként hogy halála után a Jagellók alatt megint szorosabb lőn összeköttetésünk a német nyugattal.

Az olasz egyetemetek ifjaink kezdik elhanyagolni ; a német egyetemekre a XVI. században mindig sürűbben kezdenek kijárni. Olasz műveltségű államférfiaink nyomaiba újak nem lépnek ; a Brodariesok és Statileok, a Szalaházyak és Oláh Miklósok, a Frangepán Ferenczek és Verancsicsok utolsó oszlopai ennek az olasz műveltségnek az anyaországban ; míg Erdélyben, a hol valamivel tovább tartja fönn magát, a XVI. század végén a Báthoryak udvarával, Forgács Ferenczcel, Berzeviczy Mártonnal, Báthory Zsigmond és András fejedelmekkel enyészik el. A földön, melyen az olasz kultúra szelleme kihalt, a germán szellem befolyása most már rohamosan hódít s melegágyat készít a protestantizmus számára, melynek gyors elterjedését aztán más összeható körülmények párhuzamos működése segíti elő. A század végén Magyarország lakosainak legalább háromnegyede az új hitet vallja ; a régi vallásnak alig van 300 papja szent István egész birodalmában ; a politikai nemzet soraiban számot a katolikusok alig tesznek többé.

A mi azonban a magyar protestantizmusnál a meglepő, az nem annyira a külső elterjedésben, mint inkább a lelkek belső meg-hódításában nyilatkozik meg. Csak példakép idézem erre azokat a nyomorult végvárbeli magyar katonákat, a kiknek hitvány zsold-

jukat is alig fizették pontosan s mégis fillérenként gyűjtögetik az összeget, a melyen evangélikus lelkészt hozathassanak és tarthassanak maguknak: a kik az őrszobában a nyugalom azon ritka óráiban, melyeket a cirkálások, az őrátállások, a török portyázások veszedelmei számokra szűken engedtek, az új hit igazságain vitatkoznak s rongyos ruhában, korgó gyomorral merítnek belőlök erőt a küzdelemhez, meleget a tél hidege ellen és bizalmat a kétséges jövő iránt.

Nem lenge fűszál volt már a magyar protestantismus a XVII. század elején, melyet könnyű kigyomláni a földből; hanem taraczk, melynek gyökerei a lélek termő humusában ezerszeres csavarodással ágaznak el és, mint a szűz gyöpöt törő szántóvető ember jól tudja, hatalmas lökésekkel vetik ki a beléjük fűrődő eke vasát.

Innen magyarázható meg az, hogy mikor a XVI. század legvégén Európában a katholicismus új erőre kap, az ellenreformáció déli és keleti Németországban nagy méretekben megkezdődik s ennek az egyházpolitikának győzelemre juttatását mohón veszi kezébe a magyar király kormánya s a magyar főpapság is — rövid hetek alatt igyekeztén helyrepótolni azt, a mit elődeik két emberöltőn át elmulasztottak: a merész kísérletre a nemzet óriási többsége egyszerre fölajdul.

A hit, a lelkiismeret szabadsága azonban szoros összeköttetésben áll a polgári, a politikai szabadsággal is, sőt egy töröl fakad vele. A ki erőszakkal tépi ki az egyiket, kirántja vele a másikat is. Az irtó kés, mely a protestáns vallásos élet gyökereit akarta átmetzeni, megsértette a fájó lelkekben a nemzeti érzés összes húrjait. Fájni kezdett mind az a sok panasz, a mi évtizedek óta az országgyűléseken hiába hangzott el. A frissen ütött seb mellett a régi sebek is égni kezdettek és egyaránt szomjuhozták a gyógyító irt. E gyógyító ir keresésében közös alapon találkozott valláskülönbség nélkül az egész nemzet — és itt volt az ideje, hogy előálljon a gondos, a kész doktor, a lelkek orvosa Bocskay István a maga balzsamával.

Ez a balzsam, melynek bűvös ereje a beteg magyar nemzet lelkének és testének egészséget, megifjodott életet ígért, s mely egyszersmind a Habsburgok monarchiájának is többet használhat vala, mint az öreg Miksa császár házi szere, egy gondolat volt. Egy eszme, egy ideál, mely öntudatlanul lappaugott százezrek vágyó sejtelmeiben, de csak Bocskay józan agyában jutott e világos kifejezésre: *Magyarország számára magyar nemzeti politika.*

Azon egészséges elvek között, melyeken e politikai rendszer fölépült, mindenekelőtt a *lelkiismereti szabadság* ötlük szemünkbe. Abban a korban, melyben Spanyolország máglyáin az

eretnekek ezrei égtek el, melyben a Németalföldön a vakbuzgó protestantismus az oltárok százait rombolta szét; midőn Franciaországban a sz. Bertalanéj orgyilkosai a hugonottákat irtották, mikor Angolországban a pápaság meg az új hit hívei egymást fölváltva kerültek börtönbe és vérpadra; mikor a délvidéki osztrák tartományokban a nép legjavát üzik ki szülőföldjéről protestáns hite miatt; midőn a Németbirodalom fanatikus lutheránusai és kálviniistái vetekedve juttatják egymás papjait és tanítóit a koldusbotra: ez áldatlan időkben Bocskay Istváné s a mellé állt magyar nemzeté a dicsőség, hogy a keresztyéni szeretet, a kölcsönös türelem magasztos tanaira oktatták magyar egyházpolitikájukkal, az indogermán cultura talaján megnevesedett turáni faj türelmet lehelő világszemléletével Európa népeit.

Ez a magasztos elv azonban a Bocskay inaugurálta magyar nemzeti politikának csak egyik részlete volt, melyet azért szakitottam ki az egész rendszerből, mert a legelőször megnyilatkozó hitélet szükségleteit elégité ki.

Bocskay eszméjének magva és veleje abból a valóban nagyszerű, nemzeti s egyszersmind egyetemes értékű gondolatból állott, hogy a sz. István koronájával is megkoronázott római császár *nagyhatalmi politikájába*, mely addig Magyarországot quantité négligeable-nak tekinté, bele kell illeszteni a *magyar nemzeti állam politikáját* oly módon, hogy a magyar királynak mint ilyennek is legyen meg a német-római császáré mellett a maga külön *magyar politikája* a nemzetközi viszonyok s a belső államélet téerein egyaránt. Amott mint egyenrangú és jogosult tényező párhuzamosan működjék közre a Habsburgok világpolitikájával; nyilatkozzék meg, a hol a magyar állam érdekei kívánják mindenütt, különösen pedig a kort domináló keleti kérdésnek Magyarország javát és specziális szükségzeit figyelembe vevő megoldásánál. Emitt mint öntudatos, erélyes és jóakaró kormányrendszer érvényesüljön, mely a pusztá eszközzé vált országnak nagyobbreszt idegen érdekek szolgálatában lekötött, vagy nem jól fölhasznált erőit épp úgy mint az egyáltalán ki sem használt, parlagon heverő összes anyagi és szellemi, erkölcsi és értelmi erőtényezőket és erőforrásokat az *önczél, a magyar nemzeti állam* szolgálatára szabadítja föl és gyűjti egybe.

Ezzel az egyszerű és mégis nagyszerű gondolattal lépett Bocskay a gyógyírt kereső nemzet elé; ezzel a szándékkal állítá meg Rudolf kormányának a meredek lejtő felé haladó szekerét.

Nem mint királya ellen párttűtő jobbagy, mint az állam feje ellen föllázadt alattvaló. Nem mint elégedetlen elemeknek, a tagadás, a rombolás, a gyűlölet szellemétől áthatott néptömegeknek fanatikus vezetője, ki törvényt tör önző czélok elérése végett,

vagy rendet bont megvalósíthatatlan ábrándképek után való lázas rohanásban. Hisz' az, a kinek szemeiben oly szent a sz. István koronájának nymbusa, hogy a neki ajándékkép, a tisztelet jeléül a rákosi mezőn fölajánlott diadémot, mert koronára emlékeztet, azzal az indokolással tolja el magától, hogy nem szabad fejére tennie, mert nemzetének koronás királya, törvényes ura van; az, a ki végrendeletében is az őszinte hála, keresetlen egyszerű szavaival emlékezik meg a magyar királyról s hódolata s tisztelete zálogainak elfogadására kéri föl: az lázadó, pártütő nem is lehetett. Hanem igen, föllépett tudatosan, tiszta céltól vezetve mint tanácsadó, mint útmutató, mint fölforgatott törvények helyreállítója, kipróbált intézmények gondos kitatarozója. Mint nemzetének és királyának hű, okos és előrelátó fia és szolgálja, a ki a magyar király és a magyar nemzet boldogulását egyaránt szíven viseli. Mint nemzete szívósságában, a föltámadásban, egy jobb jövőben erősen bizó, mert népe életerejét ismerő államférfiú, a ki elítéli a magyar királynak saját hatalma, saját népe értékelésénél nyilvánuló kicsinyhitűségét; egyszersmind azonban bizodalmat igyekszik kelteni benne az elzsibbadt nemzeti erők újjáébredése s az újjáébredtek jövő gyarapodása iránt.

Ez a célzat vezette Bocskayt, midőn a magyar nemzet regenerációját kezébe venni s a nádori tisztelet mindjárt föllépése kezdetén magára vállalni ajánlkozott, hogy — a tettek embere lévén — a gyakorlati politika mezején sikerrel hajthassa végre királya és nemzete javára irányzott terveit, úgy a hogy a vallás-egyenlőség elvét gyakorlatilag érvényesíté, mikor mint a fölkelt nemzet választott fejedelme a protestáns világ tengerében a katolikusok maroknyi csapatából szemelt ki maga mellé kan-czellárt. Ha minden más körülményt figyelmen kívül hagyunk is, ez az egy, új és meglepő tény maga elég annak bebizonyítására, hogy az, a ki hajlandó volt királyának legfőbb tanácsosa, az ország nádoraként szolgálni, lázadó nem lehetett.

A Bocskay-idejebeli magyarság gondolatvilágában a régóta betöltetlen nádori tiszttől fölélesztése körül csoportosult mindaz, a mit manapság a nemzeti állam eszméjében kifejezhetünk. Vele függöttek össze, vagy belőle következtek mindazok a program-pontok, a melyekkel Bocskay a magyar nemzeti politika keretét kitölté. Helyreállítása és függetlenítése a magyar országos hatóságok hatáskörének; újjárendezése s függetlenítése a királyi pénzügyi adminisztrációnak; az állam céljainak szolgálatába való bevonása az arra alkalmas hazai elemeknek valláskülönbség nélkül; törvényes kezelése az igazságszolgáltatásnak; szélszerű reformja a törvényeknek; szervezése a honvédelemnek; érvényre juttatása németajkú s idegenszellemű királyi városainkban a magyarságnak vagyis fejlesztése a még gyöngye, de sokat ígérő

magyar polgári elemnek, a mely programmpont közjogi jelentőségén kívül épp oly fontos sociálpolitikai intézkedést foglalt magában, mint az a másik, mely az egykorú magyar társadalom nagy sociális betegségét, a hajduság problematikus existenciáját akarta meggyógyítani.

Ím' ezek voltak a nagy regenerator belpolitikájának vezér-elvei. Ezeket tekinté ő olyanokul, melyek képesek és alkalmasok a züllésnek indult nemzet ernyedő erőit újjáébresztetni s egy öncélú magyar nemzeti állam szolgálatába hajtani: olyanokul, a melyek megvalósítása, ha a dynastia és a nemzet közös törekvéseit a Gondviselés egykor megsegíti, hogy a háromfelé szakadt Magyarország régi egysége helyreállhat, erőssé fogja tenni a megifjodott magyar államot az emberi kultúrfejlődés hasznára és nyomatékossá szavúvá azt, a kinek fölcent homlokát sz. István koronája díszíti.

Bocskay nemzeti politikájával nem állott ellentétben, sőt a nemzetközi viszonyok szerint harmonikusan kiegészíté azt az *erdélyi fejedelemség ideiglenes főtartására* irányuló gondolat. Mikor őt a németpártisága miatt elűzött államférfiút később a fejedelmi trón elfoglalására kérték föl az erdélyiek és ő némi vonakodás után a kérésnek engedett, abból a meggyőződésből indult ki, hogy Erdély különállása az anyaországtól, minden nagytás nélkül mondhatom, európai szükség. Addig, míg azt a kis országot a magyar király birtokától török terület választja el, magának az összes magyarságnak s így a magyar koronának is azt kívánják az érdekei, hogy Erdély külön fejedelem alatt góczpontja legyen mindazon nemzeti és kulturális törekvéseknek, melyek az anyaország hasonló törekvéseivel a közbülső török válaszfal miatt éppen nem vagy csak alig olvadhatnak egybe. Majd eljő az idő, midőn a válaszfal leomlik s Magyarország egykori integritása helyreáll.

Ezzel a később még Pázmány Pétertől is dicsőített gondolattal illeszté be a böcs államférfiú a királyhágotúli magyar föld különállása elvét abba az általános magyar nemzeti politikába, melyet jövőbe látó lelke erejével életre hívott s aztán a magyar koronás király kezébe tön le.

E politika elvei a bécsi 1606-diki kiegyezés és a pozsonyi 1608-diki koronázó országgyűlés után rövid időre uralomra jutottak. Ez az idő azonban elég volt arra, hogy fölfrissítse és megedzze a nemzet erejét a következő megpróbáltatások évszázadaira, melyek alatt ez elvek hitvallását képezék minden királyát és hazáját egyaránt szerető magyarnak, míg az idők folyamán újra érvényesülniök lehetett.

Legelőbb azt a török válaszfalat dönté le egy nagy hadvezér géniusza. Lothringeni Károly, IV. Béla óta a magyar nemzet

legnagyobb jötevőinek egyike, néhány rövid esztendő leforgása alatt Érsekújvártól a Szávaig, a Balatontól Nagyváradig megtisztítá az országot a török parazitától s előkészíté egyszersmind az utat, melyen Erdély ismét és végérvényesen a magyar király kormánypálczája alá jutott. Félszázadra rá országunk ama nagyasszonya, a ki e hadvezér unokáját hordta szíve alatt, e gyermekével a ráözönlő veszélyek elől már a magyar nemzet védő karjai közé menekül. S minekutána az idők teljessége bekövetkezett, e főszegező nő dédunokájának adatik meg, azt a programot végleg megvalósítani, melyre Bocskay a maga magyar nemzeti politikáját lerakta.

A királyhágon túli kisebb magyar haza fölbonthatatlan unióban simul az anyaország kebelére. Az egységessé vált magyar nemzeti állam önczél s nagysúlyú tényező a Habsburgok monarchiájában. Mint ilyennek szava a világpolitikában, a fejedelmek és népek tanácsában meghallgatásra és méltánylásra talál. A király és a császár egyesült hadereje áll őrt háborítlan léte s fejlődése mellett. A megizmosodott magyar nemzet az államnak és a trónnak biztos talpköve. Saját kezében vannak boldogulása szellemi és anyagi eszközei. Városaiban nemcsak kifejlődött, hanem a nemzeti jövő biztos oszlopa lőn a művelt magyar polgári elem. A lelkiismereten nincs többé nyűg, s a ki a közjó szolgálatába lép, nem kérdik többé tőle, melyik hegyen imádja istenét . . .

S midőn mindaz, a miért egykoron Bocskay István küzd, a mit bízó lelke tervezett, im' megvalósult: akkor az az uralkodó, a ki a tervet a maga egész mivoltában először fogta föl teljesen s a mint fölfogta, azonnal végre is hajtá; ez az uralkodó a zárkö beillesztésénél őszinte kegyelettel emlékszik meg róla, a ki az épület alapjait lerakta. Szobrot állít neki s odaszól népéhez: „Jertek, fonjunk koszorút homlokára, mert bizony, mondom néktek, megérdemli!“ . . .

Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról.

(Felolvasta *Négyesy László* lev. tag a márczius 28-án tartott összes ülésén.)

A hazafias költeményre kitűzött Farkas-Raskó-féle jutalom pályabíróságát az idén Arany László, Baksay Sándor és Négyesy László I. tagokból alakította meg az első osztály. A bíráló-bizottság 31 szám alatt összesen 37 darab verset vett át, a mely szám az utolsó évekbeli termés átlagának felel meg. — sajnos, nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is. Tudvalevő, hogy ez a minőségi átlag éppen nem magas, és az Akadémia évek során át nem jut abba a helyzetbe, hogy kiadhassa ezt a díjat, melynek odaítélése határozott irodalmi becshez van kötve. Az idei bizottság sem volt szerencsésebb a múlt éviéknél abban, hogy a hazafias költészet egy állandó becsü termékét bemutatthatta volna az irodalomnak.

A benyújtott költemények közül a *Túri Ferke* című népies ballada (13. sz.) és a *Feleségemnek* című vers (29. sz.) nem esik a hazafias költemény fogalma alá, s azért e pályázatnál nem jöhet figyelembe, a mi annál kevésbbé sajnálható, mert az abszolút becsű költemény fogalma alá sem esik egyik sem. A többi 29 pályamű közt pedig nem annyira abban van válogatás, hogy melyik a jobb, hanem melyik a kevésbbé rossz.

Érdekes, hogy a pályaművek egy harmadrésze nem lyrai, hanem epikai témával próbálta a hazafias érzést költői formában megalakítani; mintegy a lyrai ihlet híján folyamodtak ösztönyszerűleg az objectív költészet eszközeihez. De elmondható, hogy e balladák semmivel sem jobbak a lyrai verseknél, sőt köztük vannak a legrosszabbak. *Bátori Erzsébet* (2. sz.) silány rémtörténet, melynek egyetlen megragadó — mert undorító — mozzanata az, mikor a leányvérben mosdó Bátori Erzsébet „benéz véres arczezal álló tűkörébe“. A *Vid* (3. sz.), Salamon király emberéről hosszas és izetlen mese genre-szerűsége törekvő hangon. A *Péter király* (12. sz.) lapos párbeszéddel indul és gerincztelenül tovább nyúló elbeszélés, se szenvedély, se jellemzés, se bonyodalom benne. *Pozsony ostroma* (15. sz.) legenda Szent Lászlóról; előadása tömörségre törekszik, de technikailag is kezdetleges. *Tar Lőrincz* (24. sz.), Zsigmond király nyers és szókimondó hite, ki urának is szemébe mondja az igazat, de a zsarnok király ellen feltámadó urak ellen vérével védi királyát, mert akármilyen vétkes is (vagy a vers szavai szerint: „akármilyen gaz a beste“),

„Sérthetetlen, szent a teste ;
Homlokát korona érte ;
Vérem is kiontom érte ! —

dörgi saját fölzendült bajtársainak oda, a kik alig bírták leverni. Van benne némi jellemzés és humor, de kissé groteszk, előadása pedig közönséges. A *kard* című ú. n. románcz érzelgős és valószínűtlen, de folyékonyan verselt történet az öreg honvédről, ki Világos határában szántva, kardvasat talál — tán éppen az övé volt egykor — átszellemül, felkapja s visiójában üldözi vele az ellenséget, mígnem holtan összerogy. *Egy hős kapitány* (17. sz.) gyermekes és formátlan, minden epikai hitel nélkül való elbeszélés Hunyadi korából ; nevezetes benne, hogy a zászlótartó a zászlóval veri le a basát. Sokkal jobb mindezeknél a *Honszerzés* című (19. sz.) három szakaszból álló történeti költemény, mintegy trilogia en miniature (I. Hajnalfény, II. Véreskü, III. Egy országot egy fehér lóért) simán, de hosszadalmasan verselve, minden eredetiség és mélyebb mondai érzék nélkül, noha a Csodaszarvas regéjének hangnemében ; továbbá a *Zeyk Domokos* (14. sz.), mely a Segesvárnál elesett hős honvédtisztről szól. Legsikerültebb utolsó versszaka. Miután a hőst a kozákesapat soká nem tudta megdönteni :

Egyszer aztán kardja kettétört kezében,
Homlokába lőtte pisztolyát kevélen,
Úgy bukott lováról a vérázott porba :
„Zeyk Domokos meghal, — de rab nem lesz soha !“

De ennek a darabnak is nagy hibája, hogy hét versszaka közül háromra semmi szükség nincs, előadása pedig nem jellemző.

A szatirák és lyrai költemények tárgyi körében jellemzőbb csoportok : a szabadságharcz, a Rákóczi-kor, az ezer év, vagy általán a mult emléke és a jelenkor. Sajátságos és némikép mai hazafias lyránk iránytalanságát mutatja, hogy a pályaművek egy részének szelleme a legszélsőbb értelemben pessimista, más részéé hasonló értelemben optimista ; egy rész csak siránkozni tud, más mindent rózsaszínben lát. Általán a pessimismus hangja az uralkodóbb ; a Rákóczi-reminiscentiák, a szabadságharczra vonatkozó költemények mind ezt hangoztatják. De minde kesergés a magyar faj hanyatlásáról, a nemzeti dicsőség szétfoszlásáról nem eredeti átérzésből fakad, hanem megszokásból, eszmehiányból, a régibb hazafias költészet reminiscentiáiból, úgy hogy a versek nagy része ma is a 30-as és 40-es évek jelszavaiból táplálkozik ; a nemzet jelen helyzetének mély felfogása és átérzése, a nemzet mai érzésének költői kifejezése sehol e versekben nem található.

Nagy részök alig érdemel említést, pl. az *Erdei dal*, a zsenge kísérletek e legzsengőbbike ; a 4. számú, melyben két darab versenyez, a *Koronás király* és *Munkács*, amaz rhythmusos szó-zavar, emez dagályos és kevés értelmű dithyrambus a „Szabad

Erdély“ hangnemében; a *Sóhaj*, mely nehézkes versekben fiatalos elégedetlenséggel panaszkodik a nemzet mai állapotáról, a *Hon-talan* a maga komikus refrainjével: „Hazám, hazám, hazám, Szegény magyar hazám!“ A *tizenhárom tábornok* banális conceptiójával, melyben az érzés éppen oly mély, mint az a meggyőződés, hogy „élnek még az istenek“; az *Új Magyarország* című, mely tulajdonkép öt darab, régi hangok hatása alatt kiforratlan kesergés, a „Hol van a hon“ hangján hirdet néppárti szellemű hazaszeretetet — mind az öt motiválatlan pessimismus és fájdalom, még pedig nem tárgyilag, hanem belsőleg motiválatlan. Legjobb az öt közt *A szegények háza előtt* című kép; az *Intő szó* (17. sz.) rhetorikus didaxis az isten, haza, király fogalmáról, régi-módi szólásokban. Viszonylag jobbak a következők: a *Prológ* (1. sz.), egy vidéki dalkör jubilaumára írt alkalmi vers, bizonyos lendülettel, de tárgyát nem tudja jelentőssé tenni; *A bujdosó* (8. sz.) Rákóczi-ról és Mikesről, melyben azonban az érzés nem biztos és határozott. *Rákóczi* (8. sz.) a sirban nyugodva hallgatja az obligát tengerormolást, nem halt meg, ott figyel, de ne hallja meg, milyen most a magyar, majd eljön a nap, akkor beszéljenek a habok s jöjjön el Rákóczi Ferencz; a belső forma iránt van némi érzéke a szerzőnek, de a gondolat nem egészséges és a kidolgozás (anapaestusokban, mint a „Rodostói temető“ egy része) egyenetlen, érzelme nem közvetlen, hanem átvett érzés. *A magyar ifjakhoz* hosszadalmas didaxis, mely sokszor csap prózai hangba, utánozza a régi históriás énekszerzők hangját, de hangja és humora nem egységes és nem biztos, önkéntelenül modern elemekkel tarkítja előadását. *Krasznahorkán* (25. sz.) elég simán verselt és jobb dictiójú költemény a képzelet bizonyos melegével; tárgya a mult iránti kegyelet, de nem fejez ki jellemzőbb eszmét s nem tesz erősebb hatást. *Anno 1711* (31. sz.) Rákóczi-keserv, visszaérzett érzelem, számbavehető ujság nélkül. *Az ojtózi szorosan* elég lendületes darab, ki is lehetne nyomtatni, de nagyobb becsé nincs. *A Hymnus* szószaporító darab, versbe szedett jó kívánságok, a gondolat vagy a kifejezés eredetisége nélkül, lélek és szárnyak nélkül. *Az ezer év* az optimista felfogású művek közé tartozik és sima jambusaiba meglehetősen lendületet önt, de sokszor süllyed prózába és pongyolaságba („véráztatott acél“ stb.). *Egy ifjúhoz* rimekkel pointe-ozó parainesis, melyben itt-ott akad egy jó gondolat, pl.:

Műved gabonáját ha más learatta,
Elégedj meg vele, a mit lelsz alatta; —

de igen hosszas és egyenetlen. *A haza* közönségesen ismert képekből választékos nyelven, jól csengő rimekkel, hibátlan jambusokban szerkesztett, nagyokat mondó, tartalmatlan leírás; alapeszméje, a mennyire kivehetni, ez: a magyar sehol sem lelhet másutt hazát,

csak ezen a földön, mert ide-öt őseinek áldott pora köti; stanzáiban van egy-egy megkapó hely, de az egésznek a kiinduló pontja nem motivált. A jobbak egyike végül a *Fünnak* című költemény, mely a haza fogalmát és a hazaszeretetet akarja a zsengebb gyermeklélek előtt érthetővé tenni, csinosan van verselve, de tartalma sekélyes, új és jellemző gondolat nincs benne.

Mindezek közt van kettő-három olyan, mely tán megjelenhetne egy hirlapban, kivált alkalmi esetben, de olyan költemény, mely a maga erejével megkapja lelkünket, mely hatását keblünk mélyén hagyja, nincs. Egyáltalán a versek legtöbbször nemhogy a teremtő géniusznak, de még a gondolkodó erő megmozdulásának, vagy a tárgyával való szíves foglalkozásnak sem igen látszik nyoma. Egy hang, mely megragadna, egy kép, mely meglepne, egy dictio, mely mélyig hatna, nincs az összesben.

Mivel a föltételek irodalmi becsü munkát kívánnak, illet pedig a bizottság nem talált, a bíráló-bizottság azzal az egyhangú javaslattal járul a tekintetes Akadémia elé, hogy a díjat ne méltóztassék kiadni.

A M. Tud. Akadémia Jegyzőkönyvei.

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1898. április 4.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak a második osztályból: Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Alexander Bernát, Békefi Remig, Concha Győző. Mátyás Flórián, Övály Lipót, Schönherr Gyula l. tt. — Más osztályból: Szily Kálmán r. t. — Pauer Imre osztálytitkár.

80. SCHÖNHERR GYULA l. t. felolvassa Fraknoi Vilmos. r. tag „Kara László budai prépost“ cz. értekezését.

81. MÁTYÁS FLÓRIÁN l. t.: „Chronologiai bírálat egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban“ cz. tanulmányát mutatja be.

82. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MÁTYÁS FLÓRIÁN és SCHÖNHERR GYULA l. tagokat kéri föl.

TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1898. április 18.

THAN KÁBOLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak a III. osztályból: Hollán Ernő, Konkoly Miklós t. tt. — Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lipthay Sándor, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vinceze r. tt. — Daday Jenő, Franzenau Ágost, Rónai Horváth Jenő, Illosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula,

Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Mocsáry Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor I. tt. — Más osztályokból: Vécsey Tamás r. t., Majláth Béla I. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

83. MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR I. t. székét foglal „Kétszikű fás növények bél-diaphragmája” cz. értekezéssel.

84. FRANZENAU ÁGOST I. t. Székét foglal „Kristálytani vizsgálatok a bélabányai pyritről” cz. értekezéssel.

85. FARKAS GYULA részéről: „A gáz-diffúzió Kirchhoff-féle egyenleteinek reductioja”, bemutatja Réthy Mór I. t.

86. KALECSINSZKY SÁNDOR részéről: „Bánsági serpentinek tanulmányozása”, előterjeszti Than Károly r. t.

87. BUGARSZKY ISTVÁN és LIEBERMANN LEO részéről: „A fehérjenemű anyagoknak sósav, natriumhidroxid és konyhasó-lekötő képességéről”, előterjeszti Than Károly r. t.

88. ÁRKÓVI FERENCZ részéről: „A fogpulpa és sehgangraena egy új bacteriologikus tényezőjéről”, előterjeszti Klug Nándor r. t.

89. Ugyanattól „Adatok a fog-caries aetiológiájához”, előterjeszti Klug Nándor r. t.

90. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLUG NÁNDOR r. és MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR I. tagokat kéri föl.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1898. április 25.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Fraknói Vilmos, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hegedűs Sándor, König Gyula, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schwarz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Concha Győző, Fayer László, Földes Béla, Gaál Jenő, Hegedűs István, Kováts Gyula, Körösi József, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Petz Gedeon, Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Zolnai Gyula I. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

91. CONCHA GYŐZŐ I. t. emlékbeszédet tart Gneist Rudolf k. t. felett. — Közzé fog tétetni

92. A debreczeni Csokonai-kör a Ludas Matyi költőjének hajdani lakóházát emléktáblával jelölve meg, az április 17-én tartott leleplezési ünnepre meghívót küldött. — A kör elnökségéhez üdvözlő sürgöny intéztetett.

93. A Honterus-szobor leleplezési ünnepére (augusztus 22.) Brassóban, az Akadémia képviselőjéül BIELTZ ALBERT I. t. kéri föl.

94. Az I-ső osztálynak az állandó szótári bizottság tárgyában előterjesztett javaslata elfogadtatik, ügyrendbe iktattatik s az I. osztály 12, a II. és III. osztály 4—4 bizottsági tag választására fölkéretik.

95. A III. osztálynak a nagyjutalomra vonatkozó javaslatát, a II. osztály előterjesztése értelmében, az akadémiai elnök úr elnöklete alatt vegyes bizottság fogja tárgyalni, melybe az osztályok 3—3 tagot küldenek ki; e bizottság előadója a főtitkár.

96. A Montreali Numismatic and Antiquarian Society megküldi a fennállásának negyedszázados évfordulójára veretett bronz-érmét — Köszönettel vétetik s az Akadémia érmeinek egy-egy példányával viszonyoztatik.

96. ERNST LAJOS úr a Széchenyi-múzeumot gr. Széchenyi István 24 különféle kiadású arcképével gazdagította. — A becses ajándékért az Akadémia köszönetét fejezi ki.

98. A könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m. a) Stein M. A. kt.: The castle of Lohara; b) Prém József: Adorján Báró; c) Szabó Mihály: A szegedi nyelvjárás története; d) Gremesperger Mihály: Modern Genesis; e) Kogutovicz Manó: Középiskolai földrajzi Atlasz. — Köszönettel vétetnek.

99. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke, u. m.: a) Akadémiai Értesítő. 100 füz. (1898. 4 füz.); b) Athenaeum 1898. 2 füz.; c) Irodalomtörténeti Közlemények. VIII. (1898. 2 f.); d) Archaeologiai Értesítő XVII. évf. 2 füz.; e) Dr. Fayer: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. II. köt. f) Történelmi Tár. 1898. 2. füz. — Tudomásul vétetik.

100. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FRANKÓI VILMOS r. és CONCHA Győző l. tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLES.

Az I-ső osztály ötödik nyílt ülése.

1898. május 2.

P. THEWREWK EMIL rt. helyettes elnöklete alatt jelen vannak, az illető osztályból: Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, r. tt. — Halász Ignác, Hegedűs István, Kúnos Ignác, Némethy Géza, Négyesy László, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Vadnay Károly, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: B. Nyáry Jenő t. t., Heller Ágost, König Gyula, Pauer Imre, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Alexander Bernát, Tagányi Károly, l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

101. PETZ GEDEON l. t.: „Szótárírás és szótár-irodalom“ czimű értekezését olvassa föl.

102. SZINNYEI JÓZSEF r. t. előterjeszti Melich Jánosnak, mint vendégnek, jelentését a gyöngyösi Ferenczrendiek könyvtárában talált magyar glossákról.

103. A helyettes elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZINNYEI JÓZSEF r. és PETZ GEDEON l. tagokat kéri föl.

LVIII. NAGYGYÜLES.

Első nap.

1898. május 4.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: br. Nyáry Jenő, gr. Széchenyi Béla, Szilágyi Dezső, Tisza Kálmán t. tt. — Beöthy Zsolt, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Högyes Endre, Klug Nándor, König Gyula, Lengyel Béla, Lévy József, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szinnyei József, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt. — Alexander Bernát, Czobor Béla, György Endre, Hegedűs István, Kossutányi Tamás, Kövesligethy Radó, Nagy Gyula, Négyesy László, Némethy Géza, Riedl Frigyes, Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

1. A napirend előtt a főtitkár bemutatja a gyászlapot KNAUZ NÁNDOR t. tagnak, a nagyérdemű történetbuvárnak április 26-án bekövetkezett elhunytáról s jelenti, hogy a szomorú hír vétele után az Akadémia részvétét a pozsonyi társas káptalannak sürgönyileg kifejezte, s Ortway Tivadar I. tagot fölkérte a gyászszertartáson az Akadémia képviselőjére. — A tett intézkedések helyeslőleg tudomásul vétetnek; az Akadémia fájdalommal a nagyérdemű tagjának elhunytá felett a mai ülés jegyzőkönyvében megörökítették; s a II. osztály fölhivatik, hogy emléksztetést tartása iránt határozzon.

2. Bemutattatik a május 8-án tartandó ünnepies közlés programja, mely a következő módon állapittatik meg

a) Elnöki megnyitó beszéd. br. EÖTVÖS LORÁND akad. elnöktől.

b) Jelentés a M. T. Akadémia 1897. évi munkásságáról, SZILY KÁLMÁN főtitkártól.

c) Bocsrá szerepe a történetben. KÁROLYI ÁRPÁD r. tagtól.

3. Olvastatik a II. osztály jelentése az 1898-ra szóló nagyjutalomról. A II. osztály az utolsó hét év alatt megjelent philosophiai művek között egyet sem talált, mely a nagyjutalom föltételeinek megfelelően. Ennélfogva a nagyjutalom ki nem adását indítványozza. — A Marczibányi mellékjutalmat dr. PEKÁR KÁROLY „Physiologiai és psychologiai aesthetika, az érzések psycho-physiologiája” című munkájának javasolja kiadatni. — Az osztály javaslata elfogadtatik.

4. NEGYESY LÁSZLÓ lt., mint az utólagos Bulyovszky-jutalom ügyében kiküldött bizottság előadója, felolvassa jelentését, mely szerint a jutalmat GYULAI PÁL 1894-ben, két kötetben megjelent költeményeinek javasolja kiadatni. — A javaslat elfogadtatik.

5. BEÖRHY ZSOLT r. t., mint a Péczely-jutalom ügyében kiküldött bizottság előadója, felolvassa jelentését, mely szerint a jutalmat HERCZEG FERENCZ „Szaboles házassága” című egy kötetes regényének (megjelent 1896.) javasolja kiadatni. A bizottság javaslata elfogadtatik.

6. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1897-iki Sámuel-díjra ERDELYI LAJOS „Az összevont mondat” (Nyelvt. Közl. 1897.) című értekezését ajánlja, s dicsérettel emeli ki Horger Antal dolgozatát Ráskai Lea nyelvjárásáról (Nyelvőr 1897) — A javaslat elfogadtatik.

7. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1897. évi Bulyovszky-jutalom nem adható ki. — Elfogadtatik.

8. Olvastatik az I. osztály jelentése a Marczibányi-pályázatról, mely szerint a jutalmat az I. számú, „A nyelv nem kész logika” jellegű munkának javasolja kiadatni. Az osztály javaslata elfogadtatik, a felbontott jelíges levélből MOLECZ BÉLA szentesi főgymn. tanár neve tüntet elő.

9. Az I. osztály jelenti, hogy az Ipolyi-alap kamatai: „Zrinyi Miklós Szigetvári Veszedelemének” új kiadására fordíttassanak. — A javaslat elfogadtatik.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a Bulyovszky-jutalom 1898 szeptember 30. határidővel újra hirdetendő. — Meg fog történni.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a Farkas-Raskó-alapból 1898. szeptember 30. határidővel hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Meg fog történni.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt pályázatok újra kihirdetendők. — Meg fog történni.

13. Olvastatik a II. osztály jelentése a Sztrokay-jutalomról, melyben azt javasolja, hogy az utólagos jutalmazáson NAGY FERENCZ lt.-nak „a M. Váltójog kézikönyve (1897)” című munkája tüntetessék ki. — Elfogadtatik.

14. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Magyar Kereskedelmi Csarnok-pályázatáról**, mely szerint a jutalom nem adható ki. — Elfogadtatik.

15. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Vigyázó-pályázatról**, mely szerint a jutalmat „Megelégedésünk emberi szerencsénk talpköve stb.“ jellegű pályamunkának kiadni javasolja. A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből FERDINÁNDY GÉZA neve tűnt elő.

16. Olvastatik a II. osztály jelentése az **I. Magyar Általános Biztosító-Társaság-pályázatáról**, mely szerint a jutalom nem adható ki. — Elfogadtatik.

17. A II. osztály javasolja, hogy az **Első Magyar Ált. Biztosító-Társaság-alapítványának** kamataiból GYÖRGY ALADÁR bizassék meg „A munkásvédelem és munkásbiztosítás törvényes szabályozása a főbb országokban“ című munka megírásával, 1899. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

18. A II. osztály javasolja, hogy a **Flór-alapból** KOMÁROMY ANDRÁS lt. bizassék meg „A szabad hajdúság történetére vonatkozó levéltári adatok összegyűjtésével — Elfogadtatik.

19. A II. osztály javasolja, hogy a **Forster-Scitovszky-alapítványból** SCHÖNHERR GYULA lt. küldendő ki Rómába a pápai levéltárakban a Zsigmondkori egyházpolitikára és a magyar egyházi viszonyokra vonatkozó kutatások tételére. — Elfogadtatik.

20. A II. osztály javasolja, hogy a **Röck-alapítvány** ez évi kamata fordítassék BUBICS ZSIGMOND lt. „Eszterházy Pál, Mars Hungaricus“ című munkája kiadására. — Elfogadtatik.

21. A II. osztály jelenti, hogy a **Dóra-pályázat** (Egy magyar város kereskedelmének története), a **Lévay-pályázat** (A mezőgazdaság jövedelmezősége), a **Pollák-pályázat** (A demographia feladata, szervezete és módszere), a **Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fáy-pályázata** (Magyarország története 1301-től I. Mátyás haláláig) meddő maradt — Tudomásul szolgál.

22. A II. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdett, de még le nem járt pályázatok újra kihirdetendők. — Meg fog történni.

23. A II. osztály jelenti, hogy az **1898. évi nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom** az 1899. évi nagygyűlésen az 1892—1898 évkörben megjelent társadalom-tudományi munkák legjobbjainak lesz odaítélendő. — Tudomásul szolgál.

24. A II. osztály javasolja, hogy a **Gorove-alapból** hirdetessék pályázat „Az Árpád-házi királyok udvartartásának történetére“, 1899. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

25. A II. osztály javasolja, hogy a **Budapesti Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-alapítványából** pályázat hirdetessék ki a következő kérdésre: „Melyek a cheque-forgalom fejlődésének feltételei?“ határidőül 1899. szeptember 30. tűzvetvén ki. — Elfogadtatik.

26. A II. osztály javasolja, hogy a **Lukács Krisztina alapítványból** hirdetessék pályázat „Moldva és Oláhország függőviszonya Magyarországhoz, Nagy Lajostól 1739-ig“ című kérdésre, 1900. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

27. A II. osztály javasolja, hogy az **Oltványi-alapítványból** a Szt. Ferencz-rend történetére 1526-ig hirdetessék másodizben pályázat, kettőzött jutalommal s 1900. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

28. A II. osztály javasolja, hogy a **Péczei-alapból** hirdetessék pályázat „A m. kir. kormányzások szervezete és működése III. Károlytól 1848-ig“ című kérdésre, 1900. szeptember 30. határidővel — Elfogadtatik

29. A II. osztály javasolja, hogy a **Vigyázó-alapítványból** „A neoquistica commissio szervezete, működése és hatása 1745-ig“ című kérdésre hirdetessék pályázat, 1900. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

30. A II. osztály javasolja, hogy a **Bükk-alapból** másodízben hirdetessék nyílt pályázat Erdély történetére, a nemzeti fejedelmek alatt, a tervrajz beküldésére 1898. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

31. A II. és III. osztály kebeléből kiküldött vegyes bizottság javasolja, hogy a **Pollák-alapítványból** „A modern népszámlálások fejlődésére“ hirdetessék pályázat 1899. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

32. A III. osztály jelenti, hogy a gr. Széchenyi Béla ig. és tt. adományából a Dunaszekasz balparti mellékfolyóinak geographiai leírására a tavali nagygyűlésen hirdetett nyílt pályázat alapján az ö-szes ülés **SÓBÁNYI GYULA** polg. isk. tanárt bízta meg. — Tudomásul szolgál.

33. A III. osztály jelenti, hogy a **Tomory-alapítványból** az analitikai függvények elméletére a tavali nagygyűlésen hirdetett nyílt pályázat alapján az összes ülés **BEKE MÁNÓ** egyet. magántanárt bízta meg. — Tudomásul szolgál.

34. A III. osztály jelenti, hogy az 1894. évi nagygyűlés a **Rózsay-alapból** hirdetett nyílt pályázaton **SZÉKELY AGOSTON**-t bízván meg „A vérsav-therapia, tekintettel a lépfenére és veszettségére“ című munka megírásával, megbízott a munkálatot benyújtotta. Az osztály a díj kiadását javasolja. — Elfogadtatik.

35. A III. osztály jelenti, hogy az 1896. évi nagygyűlés a **Rózsay-alapból** hirdetett nyílt pályázaton **LANDAUER ARMIN**-t bízván meg „Az epe elválasztása és szerepe a szervezetben“ című munka megírásával, megbízott a munkálatot benyújtotta. Az osztály a díj kiadását javasolja. — Elfogadtatik.

36. A III. osztály javasolja, hogy a **Rózsay-alapból** 1898-ra **HIRSCHLER AGOSTON** és **TERRAY PÁL** egyet. magántanárokat bízassanak meg „A sók jelentősége az anyagcsere élet- és kórtanában“ című munka megírásával. határnapul 1900. február 18-at tűzvé ki. — Az osztály javaslatát elfogadtatik.

37. A III. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt pályázatok újra kihirdetendők. — Meg fog történni.

38. A III. osztály javasolja, hogy **Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fáy-alapítványából** az igazgatóságtól kijelölt tudománykör figyelembe vételével „Mily szerepe van a vízi utaknak a közlekedő eszközök sorában, különös tekintettel hazai viszonyainkra“ című kérdésre hirdetessék pályázat 3000 frt jutalommal s 1900. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

39. A főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti karjának a dékánai az egyetemi hallgatók részére kitűzött nyelvtudományi jutalmat **CSEKRŐS FERENCZ** budapesti és **IMRE SÁNDOR** kolozsvári egyetemi hallgatóknak ajánlja kiadni. — Elfogadtatik.

40. Ugyanő jelenti, hogy a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek bölcsészeti karjának a dékánai az egyetemi hallgatók részére kitűzött történettudományi jutalmat **RÁCZ ISTVÁN** budapesti, **GOMBOS FERENCZ ALBIX** kolozsvári és **PRELOG MILÁN** zágrábi egyetemi hallgatóknak ajánlja kiadni. — Elfogadtatik.

41. Ugyanő jelenti, hogy az **egyetemi hallgatók** részére mind a két jutalom újra hirdetendő. — Meg fog történni.

42. Elnök úr a jutalmat nem nyert jelígés levelek eljuttatására **NÉMETHY GÉZA** és **SCHÖNHERR GYULA** I. tagokat kéri föl. kik is még a nagygyűlés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljártak.

43. Olvastatik Zichy Antal ig. és t. tag következő levele: Nagyméltóságú Elnök! Mélyen tisztelt t. Akadémia! Évek óta élek abban a nyugtalanító helyzetben, hogy a M. T. Akadémia beligazgatásában, különösen első osztálya vezérlésében mint annak elnöke működvén, nemcsak egy érdemeimet és képességeimet messze túlhaladó állást foglalok el, hanem esetleg valakit arra érdemesebbet szorítok ki s akadályozok abban, hogy a közügynek nálamnál több és fontosabb szolgálatokat tehessen. Kinek pedig Isten kiválóbb talentumokat nem adott, annak erre figyelni egyik legelső kötelessége. Habozásomnak egy véletlen vetett véget, egy előre nem látott baleset által oly csapást mérvén testi és lelki egészségemre, mely hosszabb időre merőben alkalmatlanná tesz az osztályelnöki tisztnak további vitelére. Kérem tehát a nagydíszú és felelősséggel járó tiszttől való felmentetésemet, s annak nemcsak ezen alkalommal, hanem ezentul is véglegesen gyors és czélszerűbb betöltését eszközésbe vétetni. Fogadja hálámat eddigi, nem is érdemelt, meg se szolgálható kegyességeért s azon jóindulatért, melylyel úgy a Nagyméltóságú elnök úr mint többi elnök- és tagtársaim, számos botlásaimat elnézni s gyarló iparkodásaimat mindenkor gyámolítani kegyeskedtek, mely örökre hálás szívembe marad bevésve. Mély tisztelettel maradván a M. T. Akadémiának Budapest, május 3. 1898. mélyen lekötelezett szolgálja és érdemetlen tagja *Zichy Antal*.

Az Akadémia meghatottsággal veszi tudomásul nagyérdemű tagjának nyilatkozatát: osztályelnöki működéseért köszönetét és hála-ját fejezi ki s őszintén kívánja, hogy Zichy Antal ig. és tt. menél előbb szokott buzgalomával és ügyszeretetével vehessen részt az Akadémia munkásságában.

44. Olvastatik az osztályok jelentése az osztályelnökök választásáról, mely szerint az

I. osztály elnökének Szász Károly ig. és r. tagot

II. osztály elnökének Pauler Gyula r. tagot,

III. osztály elnökének Than Károly ig. és r. tagot

választotta meg. — Tudomásul vétetik.

45. Olvastatik az osztályok jelentése a könyvkiadó bizottságba választott tagokról, ú. m. az I. osztályból Beöthy Zolt és Heinrich Gusztáv r. tt.; a II. osztályból Schwarcz Gyula r. és Pulszky Ágost l. tt.; a III. osztályból Heller Ágost és Wartha Vinceze r. tt. — Tudomásul szolgál.

46. HEINRICH GUSZTÁV rt. levélben kijelentvén, hogy e választást nem fogadja el, I. osztály új tag választására hivatik fel.

47. Olvastatnak az osztályok tagajánlásai:

Az I. osztály az A) alosztályba ajánlja:

Rendes tagnak:

BARTAL ANTAL l. tagot . . . . . 29 szóval 1 ellen.

Levelező tagnak:

GYOMLAY GYULA philologust . . . . . 23 „ 7 „

Külső tagnak:

KONT IGNÁ CZ franczia író t . . . . . 25 „ 5 „

A II. osztály:

Tiszteleti tagnak:

Gróf APPONYI ALBERT publicistát . . . . . 35 „ 10 „

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Gróf ANDRÁSSY GYULA publicistát . . . . . 32 „ 11 „

Rendes tagnak a B) alosztályba:

MÁTYÁS FLÓRIÁN l. tagot . . . . . 37 „ 7 „

Külső tagnak :

Jireček Konstantin szláv philologust 30 szóval 6 ellen.

A III. osztály :

Rendes tagnak az A) alosztályba :

KHERNDL ANTAL I. tagot . . . . . 30 „ 7 „

Levelező tagnak az A) alosztályba :

FARKAS GYULA mathem. physikust . . . . . 37 „ 1 „

STEINDL IMRE műépítész . . . . . 30 „ 8 „

Rendes tagnak a B) alosztályba :

KLEIN GYULA botanikust . . . . . 29 „ 8 „

Levelező tagnak a B) alosztályba :

APÁTHY ISTVÁN zoologust . . . . . 35 „ 3 „

JENDRÁSSIK ERNŐ physiologust . . . . . 36 „ 2 „

STAUB MÓRICZ botanikust . . . . . 32 „ 6 „

48. Olvastatik az 1897. október 4 ikén tartott összes ülés indítványa néhai Pulszky Ferencz t. tag és másodelnök, valamint néhai Volf György rt. és a nyelvtudomány bizottság elnöke arczképének a Képes-Teremben leendő felfüggesztése iránt. — A szavazás a május 6-án tartandó nagygyűlés napirendjére tűzetik ki.

49. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SZILÁGYI DEZSŐ és LEVAY JÓZSEF r. tagot kéri föl.

IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1898. május 5-ikén.

Br. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak : Beöthy Zsolt, Császká György, Fraknói Vilmos, Gyulai Pál, Hollán Ernő, Jókai Mór, Szász Károly, gr. Széchenyi Béla, Than Károly, Tisza Kálmán, Vámbéry Ármin ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

15. Főtitkár bemutatja az ünnepélyes közülés programját. — Tudomásul szolgál.

16. A pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelenti, hogy az 1897. évi számadásokat pontosan vezetteknek, egyes tételeit az intézet könyveivel s az ott levő iratokkal teljesen megegyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató-Tanács e jelentést örömmel tudomásul veszi; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki; az 1897-iki számadásokra nézve a fölmentést a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza és Trebitsch Ignác földhitelintézeti főkönyvivő úrnak fáradozásaiért, köszönetének kifejezése mellett, száz-husz arany tiszteletdíjat utalványoz.

17. Az állandó építészeti bizottságba tagokul gr. Csáky Albin, gr. Dessewffy Aurél, Hollán Ernő és Beöthy Zsolt ig. tagok választottak meg.

18. A főtitkár bejelenti BARCZAY OSZKÁR főtitkári segéd halálát s tekintettel arra, hogy a boldogult négy évi szolgálata után az özvegyet nyugdíj nem illeti, indítványozza, hogy a) az elhunynak a pénz-tárnál fölvetett előlegei irassanak le; b) a gyógyítás- és a temetés költségeit az Akadémia viselje; c) az özvegynek végkielégítésül fél évi fizetés utalványoztassék. — Elfogadtatik.

19. Ezzel kapcsolatban főtitkár indítványozza, hogy a **főtitkári segéd** állása sem az idén, sem 1899-ben ne töltsék be: a teendők Borovszky Samu irodaigazgató és Jónás Károly gondnok között osztassanak fel s nekik e külön munkáért 1899-ben öt-ötszáz forint különjutalom engedélyeztessék. — Elfogadjatik.

20. A főkönyvtárnok kérelmére határoztatik: *a) A főkönyvtárnoki lakás* 1898. november 1-től a főkönyvtárnoknak átadatik s eddig élvezett lakáspénze november 1-től megszűnik; *b) ugyane naptól Hellebrandt Árpád alkönyvtárnok* 500 frt évi lakáspénz élvezetébe lép; *c) A főkönyvtárnoki lakás mellett levő szolgálakás* augusztus elsején kiüresítendő s a főkönyvtárnoki lakáshoz csatolandó, az átigazítás költségeit 250 frt erejéig az Akadémia viselven; *d) a palotából kiköltöző szolgál* részére, augusztus 1-től számítva, évi 150 frt lakáspénz utalványozandó.

21. Kőrösi József I. tag 1881. december 16-án tőkésítés ki-kötése mellett adott 280 frtos ajándéka, a kamatok kamataival, 1898. végeig 545 frtra szaporodván fel, az alapítvány tevő neve az Almannachbeli jegyzékbe fölveendő lesz, mihelyt alapítványát legalább is 1000 frtra kiegészíti.

22. Az **akadémiai szolgálaknak**, a mostani gabona-árakra való tekintetből, az idénre egyenként 25 frt **segély** engedélyeztetik.

23. Elnök úr előterjesztésére **Takács István nyug. iroda-igazgató** folyamodása, melyben nyugdíjának fölemelését ismételve kéri. — tekintettel arra, hogy most élvezett nyugdíja már jóval nagyobb, mint a mennyi jog szerint megilletné — egyértelmű határozattal vissza-utasítatik.

24. Az **Akadémiai ügyész évi jelentése**, melyet az Igazgató-Tanács minden tagjának előzetesen már megküldött s most előszóval is megvilágosít — a köszönet kifejezése mellett tudomásul vétetik.

25. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Császka György és Beöthy Zsolt ig. tagokat kéri fel.

LVIII. NAGYGYÜLÉS.

Második nap.

ELEGYES ÜLÉS.

1898. május 6-án.

TISZA KÁLMÁN ig. és t. t. korelnöksége mellett jelen vannak: Hollán Ernő, Horvát Boldizsár, Joannovics György, br. Nyáry Jenő, br. Podmaniczky Géza, gr. Széchenyi Béla, Szilágyi Dezső t. tagok; Entz Géza, Fejérpataky László, Fodor József, Fraknói Vilmos, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Horváth Géza, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lévy József, Lipthay Sándor, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schuller Alajos, Schwarcz Gyula, Szász Károly, Szinnyey József, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tagok; Czobor Béla, Galgóczy Károly, Klein Gyula, Némethy Géza, Öváry Lipót, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Schönherr Gyula, Zipernovszky Károly, Zolnai Gyula I. tagok. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Korelnök előadja, hogy az elegyes ülés egyetlen tárgya az Akadémia elnökének és másodelnökének az Alapszabályok 41. és 43. §-a értelmében három esztendőre megválasztása. Fölhívja a jelenlevő igazgató, tiszteleti és rendes tagokat titkos szavazatuknak írásban beadására.

2. Először is az elnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált szavazatok eredménye a következő lett:

30 szavazatból:

Br. EÖTVÖS LORÁND r. tagra esett . . . 30.

E szerint br. EÖTVÖS LORÁND r. t. az Akadémia elnökévé három esztendőre egyértelműleg megválasztatván, a választás kihirdettetett.

3. Ezután a másodelnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált szavazatok eredménye a következő lett:

32 szavazatból esett:

Wlassics Gyula r. tagra . . . . . 16.

Kautz Gyula ig. és r. tagra . . . . . 12.

gr. Széchenyi Béla ig. és t. tagra . . . 4.

4. Az általános szavazatbbség nem éretvén el, szűkebb szavazást rendel el a korelnök, Wlassics Gyula r. és Kautz Gyula ig. és r. t. között. Az eredmény a következő lett:

37 szavazatból esett:

Wlassics Gyula r. tagra . . . . . 23.

Kautz Gyula ig. és r. tagra . . . . . 14.

E szerint Wlassics Gyula r. t. az Akadémia másodelnökévé három esztendőre megválasztatván, a választás kihirdettetett.

5. E választások az Alapszabályok 41. és 43. §-a értelmében Ő es. és apostoli kir. Felsége megerősítése alá bocsátandók.

6. A jegyzőkönyv hitelesítésére Fraknoi Vilmos ig. és r. t. és Horváth Boldizsár t. tagok kéretnek föl.

LVIII. NAGYGYÜLÉS.

Második nap.

ÖSSZES ÜLÉS.

1898. május 6-án.

Báró Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Hollán Ernő, Horváth Boldizsár, Joannovics György, b. Nyáry Jenő, br. Podmaniczky Géza, gr. Széchenyi Béla, Szilágyi Dezső, Tisza Kálmán t. tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fejérpataky László, Fodor József, Fraknoi Vilmos, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hampel József, Hegedüs Sándor, Heinrich Gusztáv, Heller Agost, Horváth Géza, Ilgyes Endre, Klug Nándor, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lévy József, Liphay Sándor, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schuller Alajos, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szinnyi József, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Czobor Béla, Galgóczy Károly, Klein Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Schönherr Gyula, Zipernovszky Károly, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

50. Elnök úr a személyét már negyedizben ért kitüntető bizodalomért, mely köszönetét jelenti ki, mit is a nagygyűlés lelkes éljenzéssel viszonzoz.

51. A választás sorrendje az osztályok között sorshuzás útján megállapittatván, elnök úr a tiszteleti és r. tagokat fölhivja a golyózás útján megejtendő választásra.

A mi megtörténvén, megválasztattak:

Az I. osztályba:

Rendes tagul:

Bartal Antal l. t. A) alosztály . . 33 szavazattal 6 ellen.

Levelező tagul:

Gyomlay Gyula „ „ . . . 29 „ 10 „

A II. osztályba:

Tiszteleti tagul:

gr. Apponyi Albert . . . . . 29 szavazattal 11 ellen.

Rendes tagul:

Mátyás Flórián l. t. B) alosztály. . 34 „ 9 „

Levelező tagul:

gr. Andrássy Gyula A) alosztály . . 31 „ 11 „

Külső tagul:

Jireček Konstantin . . . . . 37 „ 5 „

A III. osztályba:

Rendes tagul:

Kherndl Antal l. t. A) alosztály . . 30 szavazattal 11 ellen.

Klein Gyula B) alosztály . . . . 33 „ 8 „

Levelező tagul:

Farkas Gyula A) alosztály . . . . 36 „ 4 „

Steindl Imre „ „ . . . . 28 „ 12 „

Apáthy István B) alosztály . . . 33 „ 6 „

Jendrassik Ernő „ „ . . . . 28 „ 11 „

Staub Móríz „ „ . . . . 27 „ 12 „

52. Olvasatnak az I. és II. oszt. indítványai néhai Volf György r. t. és Pulszky Ferencz ig. és t. t. m. elnök arcképének a képes-teremben leendő felfüggesztése iránt. — Az indítványok titkos szavazattal (Volf György 26 szóval 12 ellen, Pulszky Ferencz 37 szóval 2 ellen) elfogadtatnak.

53. A szavazások eredménye kihirdettetvén, elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri KENNER JÓZSEF r. és CZOBOR BÉLA l. tagokat.

Jutalomtétélek

SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1.

Kivántatik tudományos magyar nyelvtan, mely tárgyúl a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régibb nyelvalakokat felöleli: a fölveendő tények gondos megállapítása után (a nyelvre nézve nemcsak a nyelvészeti szakirodalomban megjelent részletes feldolgozások használandók, hanem az újabb és a régibb korból közölt nyelvanyagnak önálló átkutatása is kívántatik) fősúly helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből merithető adatok kiegészítésére mindazon tanulságok is fölhasználándók, melyeket eddig a rokonnyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — A nyelvtannak teljes rendszere dolgozandó ki, melynek részei: *Hangtan, Írásmód*: a magyar nyelvhangok pontos leírása, a magyar hangalak története, a hangváltoztatás (annak nemei

zerint: független és kapcsolatbeli, föltételhez kötött rendes változás és kivételes); *Szótan*, melyben a szóképzésre is kellő figyelem fordítandó, s mely a jelentéstant is, akár külön szakaszban, akár az illető szóosztályokhoz kapcsolva, magában foglalja; *Mondattan*, mondattani kategóriák alapján; a szórend tárgyalása mellé, mondattani funkciójánál fogva, a hangsúlyozásé helyezendő.

A nyelvtant előzze meg *Bevezetés*, mely a magyar nyelvnek más nyelvek körében, jelesen a rokonyelvek körében kijelölhető helyéről számot ad; nagy vonásokban a nyelv történetét, főleg az abban kimutatható idegen hatásokat eseteli; előadja az irodalmi nyelv alakulását és megállapodását, s végre a mai élő nyelvváltozatok körvonalozását és jellemzését. Ehhez hozzácsatolható a magyar nyelvtanirodalom bírálati ismertetése.

Ehhez a történeti fejtegetés czéljával készülő tudományos nyelvtanhoz járuljon az egész munka befejező részeül — mint gyakorlati czélú nyelvtan — a *mai irodalmi nyelv* nyelvtani ismertetése. — *Hangtan*, mely a hangalaki ingadozások meddigvaló engedhetőségéről is szól. — *Szótan*, mely a használandó alakok meghatározásán kívül, a szóképzéstanban a nyelvújításra való tekintettel, a szabályosnak elfogadható képzésmódokat tanítja. — *Mondattan*, mely a szólások és szerkezetek igazi magyarosságának az idegenszerűségektől való megkülönböztetésére is módot nyújt. A gyakorlati nyelvtan egyébiránt — a tüzetes eredet-fejtegetések mellőzésével — a tudományos nyelvtanra való hivatkozásokkal élhet. Így terjedelme jóval kisebb lesz; előadása is jobban számbaveheti a művelt nagy közönség használatát. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. *Terjedelme legfőljebb 120 nyomtatott ív.*

2.

Kiváttatik a magyar irodalom története a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózairók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudományszakoknak, mint ilyeneknek történetét: de azért a tudomány művészet, állam és társadalom történetéből beolvasztandó mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikairók, a kik nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetírók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és próza stíl fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálándók. A korszakoknak nemesak nagy képviselői tárgyalandók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általános szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és kül-

földi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1848-iki évet szokta ugyan határkövének tekinteni, de némely irány és kitünő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Minthogy azonban e korszakban úgyszólván még benne élünk, a legújabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalandók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. *Terjedelme legföljebb 100 nyomtatott ív.*

3.

Adassék elő **Magyarország archaeológiája** a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az *első* kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A *második* kötet a honfoglalástól a renaissance-ig terjed.

A *harmadik* kötet a renaissance-tól a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató.

A három kötet *terjedelme*, az Archaeologiai Értesítő jelen alakjában, az illusztrációkkal együtt *legföljebb 150 nyomtatott ív.*

4.

Adassék elő **Magyarország története** a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben időnként elfoglalt. *Terjedelme 120—150 ív.*

5.

Kivántatik a **Szent István koronája alá tartozó országok földrajza**, a természettani viszonyok bő tárgyalása mellett a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgáltatssa a zsinórmértéket, az összehasonlító elv különös méltánylatával s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembevételével. A chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodéziai és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza, akár természetes csoportokban, akár az administratív felosztás szerint. Itt a cél az legyen, hogy

eddiggi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv hű képet adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kísérje a munkát minél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. *Terjedelme legföljebb 150 nyomtatott ív.*

6.

A feladat: **Magyarország közgazdaságát** úgy tárgyalni, a mint az kifejlett és jelenleg előttünk áll; tehát *nyomozni* a nemzetgazdasági fejlődést, a nemzetgazdasági törvények érvényesüléseit vagy módosításait a törvényhozási intézkedések, állami és hatósági működés és társulati és magántevékenység irányában és eredményeiben. *Visszameneni* a jelenlegi helyzet magyarázatában a tényezőknak keletkezésére és érvényesítésére, és a tudomány és külföldi tapasztalatok segítségével *kimutatni* a hiányokat és hibákat, az előnyöket és erőket, melyek nemzetgazdasági helyzetiünkben léteznek. A munka tehát: először leíró, másodsor oknyomozó, harmadszor pragmatikus módon tárja eléink Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mű a létező állapotoknak nemcsak rendszeres előadás és tudományos kifejtése, hanem *a tanulságok irányadó összefoglalása*, a multnak *kritikája* és a jelennek tudományos *magyarázata* legyen. *Terjedelme 70—100 nyomtatott ív.*

7.

Kivántatik a **Magyar birodalom geológiájának leírása**, és pedig:
 1. A Magyar birodalom geológiai ismereteinek fejlődése a mult század második felétől a mai napig. 2. Az ország hegy- és vízrajzi viszonyainak áttekintő megismertetése és földtani viszonyainak általános képe, utalással azon szerepre, melyet hegységeink és rónáink a szomszédos európai domborzati viszonyokkal szemben játszanak. 3. Az ország részletes geológiája. Itt az ország geológiai szerkezete és közettani összetétele, áttekintést engedő alakban és a mai ismeretek színvonalán részletesen tárgyalandó. A különböző geológiai korszakok üledékes és tömeges kőzetei akár fel-, akár leszálló sorrendben tárgyalhatók. Ezeknek minősége, elterjedése, települési viszonyai, az üledékes képződményséknél pedig szerves zárványaik felsorolandók. Az itt levonható általános következtetésekre és tapasztalható jelenségekre kellő figyelem fordítandó, valamint főbb vonásokban megismertetendők az azonosságok vagy hasonlatosságok is, melyek képződményeink és Európának velünk szomszédos területeinek e fajta képződményei között constatálhatók, mind petrographiai, mind palaeontológiai irányban. A térbeli kapcsolatok, melyek képződményeink és a szomszédos vidékek hasonló képződményei között léteznek, szintén figyelemmel kísérendők. — Vázlatosan megismertetendők: a gyakorlatilag figyelemre méltó ásványok és kőzetek fekhelyei, szintűgy nevezetesebb ásványvizeink előfordulása, különös tekintettel a Magyar birodalom földtani alkatahoz való viszonyukra. A jellemző szelvények és kővületek rajzai a szövegbe

veendők fel: és geologiailag színezett, átnézetes térkép és részletes index egészítse ki a művet. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

8.

Kivántatik Magyarország ásványainak tudományos leírása az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, további kutatásokra az alapot megvesse. Az anyag csoportosítása történjék valamely kémiai, pl. a Dana-féle rendszer szerint, melyben felsoroltatván a Magyarországból talált ásványfajok (hozzávévén a pseudomorphokat is), azoknak sajátosságai a kémiai összetétel, az alak és az optikai magaviselet szempontjából a mennyire lehet, pontosan leírassanak. Különös gond fordítandó a lelőhelyek biztos megállapítására és a paragenetikai viszonyokra. Minden egyes faj leírását a rá vonatkozó irodalmi ismertetése kövesse. Végre irassanak le vázlatosan a legfontosabb lelőhelyek, az ott előforduló ásványok felsorolásával. A munkához felvilágosító rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató, mely az egyes fajok, lelőhelyek és szerzők fölkeresését megkönnyítse. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

9.

Kivántatik Magyarország flórájának megírása. — Czélja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket, olyképen, hogy az a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézikönyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, neveinek és fajainak meghatározására s elterjedési viszonyainak megismerésére. A munka első része az egyes növénycsoportok részletes morphológiájával foglalkozzék a tudomány jelen állásának megfelelően és úgy, hogy abból a növények meghatározásához szükséges ismereteket alaposan el lehessen sajátítani. — A második rész tárgyalja az ország területén termő, eddig ismeretes és leírt összes növényfajokat és varietasokat (a népies elnevezések megemlítésével), s míg egyfelől azokat a rendszertan mai állásának megfelelően csoportosítva foglalja össze, másfelől nyújtsa az egyes alakok synoptikus leírását, tekintettel a termő helyekre, ezeknek sajátosságaira s a tárgyra vonatkozó irodalomra. Végül a harmadik rész tárgyalja flóránkat növénygeographiai szempontból és pedig előbb úgy, mint önálló egész, részletesen kitüntetve flóránk fajainak elterjedési viszonyait, s különösen kiemelve azon fajokat és varietasokat, a melyek hazánk flórájára bármely tekintetben jellemzők és fontosak; továbbá összehasonlítólág, úgy mint tagját continensünk flórájának. A tárgyra vonatkozó szakirodalom, az egyes növénycsoportok szeriut összeállítva, közlendő.

Kivánatos, hogy a munka, tartalmát pontosan előtűntető, indexsel legyen ellátva. *Terjedelme legföljebb 100 nyomtatott ív.*

10.

Kivántatik a Magyar birodalom faunáját jellemző állatoknak oly összefoglaló munkában való feldolgozása, mely az állattan minden irányú művelőinek kézikönyvül szolgálhasson. A munka kettős feladatának megfelelően rendszertani leíró részében a hazai faunát az egész állatországgal összefüggésben tárgyalja, de a fősúlyt a hazai állatfajoknak könnyen felismerhető jegyek szerint való rövid leírására s máig ismert hazai elterjedéseknek megjelölésére fektesse.

Fajokban igen gazdag rendek (ilyenek nevezetesen a rovarok) összes fajainak bármily rövid leírása a munkát túlságosan kibővitené, s ezért ily rendekből csak jól kiszemelt választék ismertetése kívánatos. Mindenesetre súly fektetendő azonban arra, hogy feltűnőbb, valamint hazánk faunájára nézve jellemző fajok ismertetése el ne maradjon, valamint arra, hogy az emberre nézve hasznos vagy kártékony, valamint az életmódjoknál fogva érdekesebb fajok tüzetesebb tárgyalásban részesüljenek. Foglalkozzék továbbá a munka ezen második része külön fejezetben, s a munka előző részében előadottakra támaszkodva, a hazai faunának általános állatgeographiai szempontok szerint való beható és részletes méltatásával. Végül melléklendő a magyar faunára vonatkozó teljes irodalom összefoglalása, rendszeresen csoportosítva, valamint az állatok szervezetének, életmódjának és elterjedésének, úgy az egyes állatcsoportok behatóbb rendszertani tanulmányozására szükségesek, szóval az úgynevezett alapmunkák. Kísérje a munkát a szövegbe nyomható számos, pontos rajz, (illetőleg a más munkákból veendő rajzok pontos megjelölése), hely- és tárgymutató. *Terjedelme legföljebb 150 nyomtatott ív.*

A SEMSEY-PÁLYÁZAT SZABÁLYAI.

A pályadíj külön-külön 10,000, azaz tizezer forint; másodjutalom az adomány időközi kamataiból, 1500 frt. A pályaművek benyújtásának közös határideje 1901. szeptember 30-ika, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven írva, tisztázva, lapszámozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétetes levélben ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becsű munkák nyerhetik

el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona; ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

A M. Tud. Akadémia, ugyancsak az adományozó kívánságára, és hogy a pályázat körüli eljárás egyöntetűségét lehetőleg biztosítsa, állandó bizottságot nevezett ki a pályahirdetések szövegezésére, a pályázók részére esetleges utasítások adására, a beérkező pályaművekről, előleges elbírálás után, véleményes jelentések tételére, egy szóval az egész Semsey-pályázat ügyének intézésére.

A Semsey-bizottság tagjai: az Akadémia elnöke, másodelnöke, főtitkára, az adományozó (vagy helyette a tőle kijelölt akadémiai tag), a három osztály-elnök és a három osztálytitkár, végre még két-két tag mindenik osztályból.

E bizottság ügyrendje a következő:

A bizottság szövegezi és az illető osztály vagy osztályok véleményének meghallgatása után végleg megállapítja s a nagygyűlés elé terjeszti a pályázat hirdetéseket: a pályázat tartama alatt a főtitkári hivatalhoz névtelenül beküldött, idevágó kérdésekre, tudakozódásokra, ha szükséges, az osztályok véleményének meghallgatásával, tanácsot, felvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő útján: a határnap leteltével a főtitkári hivatalhoz beérkezett pályaműveket formaság tekintetében megvizsgálja, az egy-egy pályakérdésre tartozók jelígés leveleit — egy-egy közös borítékba pecsételvén — az Akadémia irattárában zárt helyen elhelyezi és mindenről a legközelebbi összes ülésen jelentést tesz; továbbá minden pályakérdésre, melyre pályamű vagy pályaművek érkeztek, megállapítja (az adomány időközi kamataiból) a bírálók tiszteletdíját; kinevezi kebeléből a három tagú bíráló bizottság elnökét és az illető osztályt felkéri, hogy a bíráló bizottságba két tagot küldjön, a földrajzi pályakérdésnél a bíráló bizottságba a II és a III. osztály egy-egy tagot választván. Az egy-egy pályakérdésre nézve ekkép megalakított bíráló bizottság, miután tagjai a hozzájuk áttett pályaműveket átolvasták, észrevételeiket följegyezték, összeül és értekezletében szótöbbséggel elhatározza, melyik mű ajánltassék a jutalomra, melyik másodjutalomra s melyik említettessék meg dícsérettel. Ezután a bíráló bizottságok véleménye áttétetik az illető osztályhoz, az ő véleményének kikérése végett.

Miután ezek is beérkeztek, a Semsey-bizottság ülést tart és a bíráló bizottságok és az osztályok véleményének felolvasása és megvitatása után, szótöbbséggel határoz, melyik mű vagy művek megjutalmazása vagy megdícsérése ajánltassék a nagygyűlésnek s egy-szersmind a jelentéseket szövegök szerint is megállapítván, előadókat nevez ki, a kik a nagygyűlésnek a pályázatokról előterjesztést tesznek. A díjakat a nagygyűlés ítéli oda.

Kelt Budapesten, 1897. május 5-én.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

IX. KÖTET.

1898. Július 15.

7. FÜZET.

Zichy Antal ravatalánál.

(Elmondotta *Szász Károly* ig. és rt. 1898. május 21-én.)

Elhangzott az egyház ünnepélyes halotti éneke s az örök élet útjára elbocsátó áldás. De *Zichy Antal* testestől-lelkestől nemcsak egyházának hive, hanem hazájáé s a humanitás, a tudomány s irodalomé is — s ezért ezeknek is méltó bucsút kell venniök tőle! Hű barátja én, M. Tud. Akadémiánk s Kisfaludy-társaságunk nevében vagyok — nem annyira hivatott, mint megbizott, e bucsúvétel tolmácsolására.

Ez a nemes eszmék s fáradhatatlan munkásság körében eltöltött hosszú élet nemcsak gazdag anyagot nyújt e tisztem teljesítésére, de zavarba hoz az anyag gazdagságával, s elfogultságom mellett annak a térnek temérdekségével is, melyen ő munkálkodott. Már 20 éves korában befejezve bölcsészeti, classikai és jogi tanulmányait az iskolákban, a közélet terére lépett, éppen a törvényhozás mesgyéjén, mint követi segéd az 1843/44-iki pozsonyi országgyűlés egy kitűnő és tekintélyes tagja oldalán; s huszonnégyéves korában, mint országgyűlési követ, az örökre emlékezetes 1847/48-iki országgyűlésen s az 1848/49-iki első képviselőházban, a hol már némi tekintélyvel szerepelt. Az országgyűlést 1849 január elején elkísérte Debreczenbe is, hol a békepárthoz csatlakozott, a mi azonban bukásunk után nem mentette meg a kényuralom üldözésétől, melytől csak 1861-ben menekült meg teljesen, és ettől kezdve törvényhozói pályáján előbb a képviselő-, majd a főrendiházban működött s pályája ez utolsó minőségét ma a főrendiház fekete zászlója is jelzi. A politikai pálya neki — az önálló meggyőződés s erkölcsi bátorság, még az ellenfelek által is méltányolt ritka példája folytán — ha koszorúkat s szembetűnő sikereket nem is, elismerést s tiszteletet szerzett.

Valódi tere azonban a tudomány és az irodalom volt. Az ő és új világirodalom legnagyobb szellemeitől vette táplálékát

s velük szeretettel s fáradhatatlanul foglalkozott. Horáczban épp oly gyönyörűségét találta, mint Macaulay angol történetében. Nemcsak olvasta s tanulmányozta, de fordította is egyes remekeiket s megajándékozta velük saját nemzeti irodalmát. A classikusok szelleme áthatotta s fejlesztette gondolkodásmódját s finomította és szabályozta ízlését. Különös előszeretettel foglalkozott Anglia történetével s azt a forradalomig, s innét a forradalom történetét külön könyvekben írta meg s átvitte költészetébe is, Stuart Mária, Strafford és Cromwell című drámaiban. A classikusok s a történelem mellett a legmelegebb humanismus foglalkoztatta felvilágosult elméjét, nemes lelkét s meleg szívét. Mint irodalmi munkásságának egyik példánya s rokonszellemű előde, Fáy András, ő is behatóan foglalkozott a legnemesebb társadalmi kérdéssel: a közoktatás feladataival s módszereivel mind az elemi, mind a középiskolák körében. Mikor törvényhozói munkássága szünetelt, a tanügygyel foglalkozott annyi tanulmánynyal és szakértelmel, mint ügyszeretettel és buzgósággal. Elvállalta a fővárosban a tanfelügyelői hivatalt és sok jó reformot köszönünk a közművelődés és a humanismus terén is neki. Fővárosunk bámulatos fejlődésével versenyezve, fejlődött a tanügy, melyben a kormány, a főváros lelkes hatósága egyenlő bizalommal használták fel az ő szakértelmét s buzgó tevékenységét. S tanulmányait és szemléleteit itt is tudta a szépirodalomban is érvényesíteni e körben forgó elbeszéléseivel.

Irodalmi munkásságának azonban tetőpontja s legmáradandóbb gyümölese az, a mit a legnagyobb magyar, Széchenyi István élete és munkái körül végzett. Senki a magyarság e nagy vezérének s állami és társadalmi új életünk e megalapítójának életével és munkáival oly fáradhatatlanul, mint ő, nem foglalkozott — összeszedte és kiadta nélküle elveszendő — mert részint kéziratban, részint szétszórva maradt irományait, leveleit, naplóját, utazásait, hírlapi czikkeit, röpiratait, melyek az ő szerkesztésében és a M. Tud. Akadémia kiadásában jelentek meg. S ezek után megírta Széchenyi életét annyi gonddal s annyi szeretettel, mint még senki. Közéletünk e nagy példányképe hű másolatban jelent meg az ő író és szerkesztő tolla alól.

De mindezekről nem a koporsó felett bucsúzó barátoknak, hanem az emlékbeszéd szónokának vagy az életrajzíróknak kell, s a hazai és irodalmtörténet fog behatóan beszélni. Még alig hült meg teste a koporsóban, még érezzük lehelletét, s lezárt szempilláin át, még látni véljük komoly és nyájas szemeinek fényét s emlékünkből csak egymást üzik életének emlékei. Most csak annyit mondhatunk, hogy valódi ember s törhetetlen hazafi, nagy-érdemű tudós, sokoldalú és jeles író, jótékony és bőkezű meczenás volt, a kit benne most Akadémiánk, Kisfaludy-társaságunk, írói

segélyegyletünk s annyi más humanista s közhasznú egyesület elveszített s nehéz szívvel és szívből fakadó sóhajjal kísér.

Isten veled, nemesszívű barátunk, társunk! Őseid várnak a sírboltban, a hová mi téged áldásunkkal kísérünk s emlékeztetünkben híven megtartunk, míg mi is követni fogunk. Isten veled a viszontlátásig!

Vajda Péter emlékünnepe.

(Elmondotta Hegedüs István lt. Pápan május 15-én.)

Perikles remek sírbeszédében, melyet a peloponnesosi háború első évében elesett bajnokok fölött tartott, örök igazságot mondott ki, midőn kijelenté, hogy a nagy emberek sirja nem az, mely hamvaikat takarja, hanem az egész föld; emléküket nem a sírirat, de az emberek emlékezete őrzi. Perikles fenséges gondolatát tovább fűzöm, hogy igazán kifejezzem azt, a mit e perczben érzek. Nagy emberek szülőháza sem az, melyben először pillanták meg a napvilágot, de a hálás nemzedék szive, melyben újra meg újra születnek és pedig nem gyámoltalan, szólni nem bíró csecsemőnek, de beszédes ajkkal, igazságghirdető igékkel, buzdító lélekkel, lángoló honszerelmőkkel, nemes aspirációikkal a halál által megszakított törekvéseikkel, félbehagyott munkásságukkal, ki nem elégitett reményeikkel.

Ki Vajda Péter tudományos és költői munkáit tanulmányozza, lihetetlenül gazdag gondolatvilágot talál, melyben egy ihletett lélek a természet bűbajos titkaiba hatolva, mindazt a ténnyt és melegséget, mit a kifogyhatatlan édesanya: az ő rejtélyes *Zat* istennője, kihez dithyrambszerű ódát ír, az éj magasztos csöndjében, a Bakony zúgó erdejében, a csermely édes csörgésében, a méh halk döngicsélésében, a vihar orgonájában, a mezőkön végigsuhanó szellők lágy enyelgésében, vagy a felhők könnyeiben fölkel a halandók szívében és agyában, kifejezni törekszik oly közviszonyok között, mikor a nemzet milliói földhöz kötött rabok voltak, a kiváltságoltak önző közönybe vagy bitor jogok élvezetébe merültek, míg a jobb szívek az uralkodó hatalomtól kovácsolt százados bilincseiket zörgették.

A jobbágyok százados, összehalmazódott szenvedése szakad a jobbágy gyermekének szívébe, kit megáldott vagy megátkozott a sors azzal, hogy kunyhóban szülessék és átérezze, mit annyiszor ismétél, hogy „a haza és a nemzet csak az előjogozattaké“, holott „előjog és igazság, föld és menny ellentétben állnak egymással“. Ez az alapérzés, ez a belső hivatás forrása, mely Vajdát, kit mélyre ható elméje, bámulatos elemző képessége és széles ismeretköre elsőrangú tudóssá tehetett volna, költővé avatta. A természettudós a természetimádó költőbe olvad bele;

de ő a természetben az örök igazság törvényeit kereste és rámutatott arra a másik forrásra, mely az igazság örök kijelentését rejtí magában: a népre, a polgári egyenlőség által egygyé forró nemzeti lélekre. Ha a napot üdvözli, üdvözli a fényt, mely süt, a szegényre és gazdagra egyaránt: ha Mohácsnak éjét írja le, fölzikog honfibúval és a megosztott társadalomban találja bukásunk okát; de kérdi: „Hol az éj, melynek az emberi ész nem parancsolhatná: eddig valál, többé nem léssz“.

És ő szellemének erejével egyike volt azoknak, kik a magyar közéletre borult éjnek: a szellemi elfogultság és vakság éjjelének parancsolták: „eddig valál, többé nem léssz“.

A fölvirágzás alapja a polgári egyenlőség. Az ő rhythmikus prózában írt „hondalai“, az ő „természetbájai“, az ő keleti elbeszélései mind ugyanazt a mély részvétet fejezik ki az elnyomott jobbágy, mind ugyanazt a türelmetlen vágyat a haladás iránt, mely a harminczas évek alaphangulata. Szatírája a maradi nemesség rozsdamarta kardját, henyélő tivornyáit, mely alkalommal több füstöt ereget ki száján a nemes ingyen, mint a mennyi füst szállhat a kunyhó kéményén, mely után füstpénzt fizet a misera plebs, ugyanez érzéstől áthatva. gúnyolja, mint a hogy Vajkoontalája, az ünnevelt brahminlány beleszeret és meghal a szegény páriáért. És ha e mély lélek, kiről Erdélyi oly találóan mondja, hogy „bölesészetének palástjával fedezé az élet rongyait“, e himes palástot ránk hagyta: ma ereklyeként tisztelhetjük, mert a magyar nemzet e rongyokat a nemzeti egység díszes mezével váltá föl, melyben nemzetünk daliás alakját Európa megbámulta.

És ha 1834-ben még csak mint merész álmodó fejezi ki, hogy cézlja „lehozni a világosságot fátyláját az égből s meggyújtani vele alant az agyakat, magas képeket remekelni elő, hogy gyarló világunk utánuk képződjék, magvakat teremteni, mint az örök erő, hogy az első tavasz langy lehetetével egy új dicsőbb világ sarjadozzék napra“, e tavaszfuvallat megérkezett.

Ma ez ünneplő gyülekezet fényes tanúságot tesz arról, hogy a nemzeti lélek a világosságot, melynek Vajda egyik fátyalggyújtója volt, befogadta, és az az üdvözlét, melyet szerencsém van a M. Tud. Akadémia és Kisfaludy-társaság nevében közös díszök emlékére mondani, bizonyítja, hogy költőnk gyermekkori visszaemlékezését arra a kunyhóra, melyben „mennyország lakozott a zsupfödél alatt“, melyről oly megható alakban mondja: „Magyarország ege ily kunyhóra mosolyog“, magunkévá tettük. Igen. Magyarország ege mosolygott Vajda Péter szülőházára. Hogy ez ég ma ragyogással tölti be lelkünket, azért legyen áldott az a nagy nemzedék, melynek ha nem legnagyobb fia volt, de odaadóbb, lelkesebb, hívebb, és önfeláldozóbb nem vala egy sem, mint Vajda Péter. Legyen áldott emléke!

Garay János szobra leleplezésekor.

(Elmondotta *Lévay József* rt. Szegzárdon 1898 június 5-én.)

A Magyar Tudományos Akadémia nevében és megbízásából teszem a koszorút *Garay János* szobrára. Koszorúmhoz a kegyelet és elismerés mellett a multak emlékei is fűződnek. Az Akadémia figyelme és méltánylata Garay felé fordult már akkor, midőn őt, az ifjú költőt, 1839-ben tagjai sorába emelte, — midőn öt évvel később a nagy jutalommal tüntette ki, — midőn 1853-ban történt korai elhunytá után emlékbeszédben ünnepelte, — s végre közelebb, midőn szülőházát itt e városban emléktáblával jelölte a kegyelet.

Most ez a koszorú csak jelképe akar lenni a szellemi kapocsnak, melylyel Garay nevét folyvást magához fűzve érzi az Akadémia.

Megelégedéssel, sőt büszkeséggel tekintünk a pályára, melyet megfutott, — költői működésére, melynek dús eredményében szellemi alakját és hatását maradandólag itt hagyta közöttünk.

Nem tartozott azon lángelmék sorába, melyek új irányt és új nyomokat jelölnek a költészet birodalmában. Korának hatása alatt állott, alak és tartalom, szellem és felfogás tekintetében. Longfellow ama szívhez szóló dalnoka volt, „Ki hosszú, zord napon keresztül, És nyughatatlan éjen át, Lelkében hallja, a miát zendül, A csoda-szép melódiát“.

Költészetének elemei: a szeretet, a szerelem, a természet és a lángoló hazafiság, élete végeig kísérték. Dicsőítette a női erőnyeket s a közben mindig a magyar nőkre gondolt, kiknek fülébe zengte, hogy „magyar hölgynek születni nagy és szép gondolat“. Nemzetünk multjának megragadó képeit és emlékeit idézve föl, hogy nemzeti önérzetünket s honszeretetünket erősítse s egy jobb jövő reményét ápolja szíveinkben. Senki sem tudná hübben, szabatosabban s rövidebben feltüntetni az ő benső világát, mint ő maga ebben a pár sorban:

„A lelkem istené, hazámé életem,
A szívem hölgyemé, enyém becsülete“.

Író akart lenni, csupán az és semmi más. Alig tudunk valakit, a ki a lantot oly rajongó lelkesedéssel szorította volna kebléhez. Roskadozott a szenvedések súlya alatt, de íróasztalától

más foglalkozás terére lépni soha nem kívánt. Szenvedélyes szeretetét a múzsa iránt a körülmények mostohasága nem csökkentette, sőt növelte. Dalolt, egyre dalolt, mint sötétre borított szűk kalitban az énekes madár. Énekelt a természet szépségeiről akkor is, midőn testi szemével már nem is láthatta azokat.

Íme most a szülőföld szeretete kiragadta az ő egyszerű földi alakját a feledékenység homályából, hogy itt Isten szabad ege alatt a nap és csillagok fénye egyesüljön azzal a glóriával, melyet ő maga vont életében feje körül. Mint a magasra dobott kő, visszakerült oda, honnan fölemelkedett. Szülőföldje, az ő tágabb körű családja, ölelte kebelére, hogy onnan többé el se bocsássa, — hogy látható képmásával állandó hirdetője legyen itt ama tiszta, nemes érzelmeknek és eszméknek, melyek lantján egykor kifogyhatlanul zengettek.

Óh! vajjon ha szólni tudna ez a szobor, nem mondaná-e el, mennyire jobban érzi itt magát az ő igénytelen egyénisége, mint a főváros fényes palotái közt? Nem vallaná-e meg, hogy érz-kebelében is örömmre dobban a szív, midőn látja, hogy örömekben oly szegény életének kialvása után csaknem félszázad mulva, mily lelkesülten rakják most lábához koszorúikat közelből és távolból, egyesek és testületek s azok közt az ő lantjának első méltatója, a Magyar Tudományos Akadémia is?

De a szobor, mint egy túlvilági, változatlan merevséggel, némán tekint le ránk. Nem nyernek szót ajakán az apró örömek, eme mulékony ritka virágok, életének tövisei közt. Nem vesz-szűk észre rajta a nélkülözést, a nehéz küzdelmet, az álmatlanul töltött gyötrelmes éjekeket, melyekben a költő előtt csak a haza és múzsa lángszerelme világított . . . . Óh én láttam őt ekkor igen gyakran, a mint előttünk az élet keresztjét lassú léptekkel hordozta vállain, nem találva vigaszt és biztatást másutt, csak önérzetében. Élénken rajzolódott szivembe földi mulandó arczképe s előttem áll most is, midőn feléje eme fényes emlék-ünnepen többé nem a borongó részvét, hanem az örvendő magasztalás szózatát hangoztatom.

Hadd emelkedjék hát itt a maga főséges csendjében, mint egy a szülőföld talajához növe s általunk üdvözölve, ez a nemes érz-alak. Daczoljon az idők viharával számtalan év során keresztül. Hirdesse némaságában is buzdítólag, nemzedékről-nemzedékre, mindazok előtt, kik reá fültekintenek, hogy a hazának szentelt életet megdicsőíti a halál s emlékét megőrzik a hálás utódok.

Szarvas Gábor szobránál.

(Elmondotta *Simonyi Zsigmond* rt. 1898. június 19-én.)

Ezt a koszorút a Magyar Tudományos Akadémia nevében tesszük le az új szoborra, a kegyelet s a hazafias rokonérzés jeléül.

Kettős ünnep ez a mai ünnepünk: a nagyság s a közművelődés ünnepe, mert *Szarvas Gábor* egyfelől a magyar nyelv őre volt, másrészt a tudomány művelésének avatott bajnoka.

Magyarság és műveltség — ez a kettő fogja ezredéves hazánknak újabb évezredekre biztosítani életét és virágzását.

Ha pedig a letűnt századokban a magyar nemzeti érzés és az ettől lelkesített hadi virtus volt hazánk létének úgyszólván egyetlen biztosítéka: most, mikor a művelt nemzetek a tudományos haladásnak s az ezerféle csodálatos találmánynak fegyvereivel küzdenek és versengenek, a mi hazánk, a mi népünk is a műveltségnek gyors fölvirágoztatásával fogja helyét megáll-hatni, életét biztosíthatni. A műveltség nem valami elvont fogalom, nem is hiú fényűzés. Nemcsak a tudomány és művészet lélek-emelő alkotásai tartoznak körébe, hanem arra is a műveltség tanít meg bennünket, hogyan gazdálkodjunk okszerűen, hogyan segítsünk magunkon szövetkezetekkel, hogyan fejlesszük iparunkat, hogy a mezőgazdaságot támogassa és a külföldi kizsákmányolástól függetlenítse magát.

De az anyagi haladás tartósságát csak erős erkölcsi rugók biztosíthatják. Vannak művelt, gazdag népek, melyek közt a vallás, a nemzet, a család már-már üres, tartalmatlan fogalmakká válnak, s azért a haladást könnyen hanyatlás és bomlás követ-heti. Mink ebben az egyben szerencsések vagyunk, minekünk van mindenesetre egy erős erkölcsi hatalmunk, melyet semmitől sem kell féltünk, mely mindnyájunkat egyesít s ezáltal erőssé tesz: ez a nemzeti érzés, a hazafiság ereje.

És azért tölt el kettős örömmel ez a mai ünnep, mert mikor a tudománynak áldozunk, éppen olyan tudós emlékéit ünnepe-ljük, ki a legnemzetibb, leghazafiasabb ügynek, a magyar nyelv ügyének volt harczosa.

Ada városának Szarvas Gábor a legnagyobb szülöttje. Pedig alacsony sorsból küzdötte föl magát, mint szellemi életünknek annyi jelese. Szarvas Gábor, Petőfi és Arany János a nép fiai voltak, a népből emelkedtek föl, hogy megbecsültsék a

nép lelkében rejlő kincseket s a mit a néptől tanultak, a nemzet közkincsévé tegyék. Szarvas apja sem gróf, sem báró, sem gazdag úr nem volt, de az a szegény adai kovácsmester olyan fiúval ajándékozta meg nemzetét, a kinek a grófok, bárók, gazdag urak gyermekei között ritkán akad párja.

A fiú csak hat-hét évig nevelkedett szülőtte városában, de itt zengett fülébe először a szép magyar szó, itt tanulta meg azt a magyar nyelvet, melynek utóbb életét szentelte. És egy pár évvel halála előtt kegyelete újra visszahozta ide, gyermekreményei és bánatai tanyájára. Itt járt újra szülőföldjén, senkitől föl nem ismerve és nem sejtve, hogy nemsokára érezből öntött képe fogja e helyen dicsőségét hirdetni.

Életét nem akarom elbeszélni, hiszen kézzől-kézre járt itt a Nyelvőr- emlék, melyben életrajzát is olvashatták. Élete folyása, mint a legtöbb tudósé, igen egyszerű volt. Az ötvenes években gymnasiumi tanár lett s élete az iskola s az irodalmi foglalkozás között oszlott meg. Működését megkoszorúzta a hazai s külföldi tudomány és élete alkonyán nem maradt el a királyi kitüntetés sem. Legnagyobb szerencséje az volt, hogy a kegyes Gondviselés olyan lelkes és nagyesszű nőt rendelt melléje, a ki résztvehetett munkájában s valósággal megnyújtotta életét önfeláldozó gondozásával.

Tudományos érdemeit is csak egynehány szóval akarom jellemezni.

Nyelvünk sohasem volt olyan veszedelemben, mint ez alkonyodó század derekán. A nyelvújítóknak szófacsarása és németeskedése, aztán meg a Bach-korszak németesítő hatása igen sokat ártottak nyelvünknek; majdnem kivetköztették eredeti mivoltából, erejéből és sajátosságaiból és csaknem érthetatlenné tették a nagyközönségre nézve.

Ez ellen a nyelvújítás ellen szállott síkra Szarvas Gábor. Az állandó ellenőrzés, a nemzeti irányú nyelvművelés érdekében megalapította a *Magyar Nyelvőr* című folyóiratot, melynek oly nagy hatása volt irodalmunkra, hogy kevés van hozzáfogható. A szerkesztő hatalmas szellemi mozgalmat idézett elő. A kifejlődött heves és tanulságos viták rendkívüli érdeklődést keltettek az irodalom s a nagyközönség körében. A nyelvjavítás, nyelvtisztítás ügye valóságos közügyggyé lett, s majdnem minden művelt ember pártállást foglalt a Nyelvőr mellett vagy vele szemben. S a támadások visszaverésében fejtette ki Szarvas legnagyobb erejét, a föltámadt viharban volt ő még csak igazán elemében. Nyelvérzéke, erős magyar józan esze, elméssége és széleskörű műveltsége a szellemi harcoknak elsőrangú mesterévé avatták.

S a harc nem maradt sikertelen. A mit Vörösmarty, Petőfi. Arany megkezdettek a költészetben, azt a Nyelvőr-mozgalom kivívta egész irodalmunknak: visszavezette a néplélek s a nép-

nyelv ifjító forrásához. A mi jót, kedveset és szépet öseink gondoltak, a mennyiben a nyelv, a szájhagyomány föntartotta, tovább is élni és hatni fog a magyar művelődésben nemzedékről-nemzedékre.

Szarvas Gábor emléke pedig lelkesítsen bennünket, hogyan kell dolgozni és küzdeni az igazságért s a hazáért. Élete munkájából áldás fakadt a magyarságra: a magyarság áldása legyen az ő emlékezetén!

Dana D. Jakob emlékezete.

(Előadta Schmidt Sándor lt az 1898. február 21-iki összes ülésen.)

A tudományosságáról ismert Yale University városában. New Haven-ben (Connecticut, U. S. A.), az 1895. év április havának 13. napján még sétálgatott egy hófehér fürtös fejű, 92 éves tanár, másnap este azonban már a legnagyobb szomorúság sújtotta le családját, mert ez agg férfiú ekkor rohamosan kifejlődött szívbajban, rövid vergődés után örökre elszunyadott. E szomorú eset híre bejárta az egész művelt világot és bánatos visszhangot keltett mindenütt. Pedig csak egyszerű tudósról volt szó, kinek életében, neve után, nem az érdemrendek és hasonló kitüntetések sorozatát, hanem csakis az ő főbb munkáinak czimeit lehetett olvasni. Ámde DANA. életének tudós munkásságában, az emberiség javát szolgálta és mozdította elő, tehát elhalálózásakor a fájdalom is közös osztályrészszé vált. Mi magyarok is érezzük e veszteség súlyát és midőn most az elhunyt tudós emlékének áldozunk: újból csak saját magunkat tiszteljük meg vele úgy, mint mikor 1878-ban a Magyar Tudományos Akadémia kültagjainak diszes sorába emelte őt.

Dana életének főrugója az ernyedetlen munka volt. Munkásságának főeredményeit, a tudományt közvetlenül előbbre vitt eredeti nagyszámú munkálatain kívül, a könyveiben letéteményezett azon szabatos gondolkodás, a legkisebb részletekben is lelkiismeretes megfontoltság tartalmazza, mely a mineralogia és geologia terén a rákövetkező tudós nemzedékeknek előkészítésében és kifejlesztésében a leghathatósabban közreműködött. Tehetségét közönséges mértékkel mérni nem lehet, mert a mihez csak fogott, tudásának, tapasztalásának bősége, felfogásának átlátszóan mélyre hatása és előadásának keresetlen egyszerűsége, világossága mindenben megnyilatkozott. Tulajdonságok, milyeneket csak kevés halandóról jegyezhetni fel. Nem csoda tehát, ha a mineralogusok és geologusok egyformán mesterüknek vallják őt, ki a zoológiában is a klasszikusok közé tartozik.

Mineralogia és geologia közös eredésből, a bányászat révén

fogant testvér tudományok. Egyik a másika segítségét megkívánja ma is. A freibergi bányász-akadémián Abraham Gottlob Werner (1750—1817) volt az, ki saját lábaira állította e két tudományt. Azóta szabadabban fejlődhetett és izmosodhatott mind a kettő. A mineralogiának önállósága 1780-tól kezdve számítható, a mely évben Werner az ásványtant, már mint külön egésszet, adta elő.

Kétségtelen dolog, hogy a tudományok között igazi különbség nincs, mert hiszen minden tudomány célja egyaránt és kizárólagosan az emberiség közös javát szolgálni, de másrészt világos az is, hogy az egyes tudományköröknek mégis megvan a maguk sajátossága. Ezért Whewell az inductiv tudományok történetét írván, a mineralogiát és a mai biológiai tudományokat osztályozó tudományoknak nevezte el és főfeladatuknak azt tekintette, hogy tárgyaiknak biztos és változhatlan jellemvonásait derítsék ki. Ez a földadat nem csekély és az elsorolt tudományoknak főtörekvése sokáig e cél elérésében állott. Ámde nyilvánvaló, hogy ez tulajdonképen csak a kezdeti állapotot jelzi. Mert a természet összességének megnyilatkozása a kölesönös vonatkozások végtelenségét deríti fel, nem lehet tehát a természet rendjének megfelelő, ha az egyes tudománykörök szilárd falakkal elhatárolni kívánnák magukat. Ez a szigorú elkülönzés ma már aligha mondható egyetlenegy tudománykőrré is. Ellenkezőleg, az ismeretek gyarapodásával a kezdetben talán fennállott elrekesztő falak önmaguktól romba dőltek és a tudományok területe is mint egybefüggő végtelen egész van előttünk, melyben az egyes szakok önállóságát a tárgyaikkal kapcsolatos sajátságok talán csak oly módon jelzik már, mint a hogy a continensek egyes térségeit, a mesterségesen megvont politikai határok mellett, sőt daczára is, tulajdonképen a természeti viszonyokban meg a népességben rejlő különbségek, bizonyos központok körül, kisebb-nagyobb terjedelemben mint egymástól gyökeresen eltérőket határozottan szétválasztanak ugyan, de ez elhatárolás maga mégsem éles sehoh, hanem ellenkezőleg folytonos átmenetek kötik egybe a külön-külön véve még oly nagy ellentéteket is. Ezek az egykori osztályozó természettudományok is ma már igazi természettörtétiak, melyek a természet tárgyaitak történetét kutatják, a keletkezéstől elpusztulásukig végig követvén őket, hogy a természet örök rendjébe való illeszkedésüket megismerjék. Ez az ő igazi jelentőségük és hogy a mai mineralogia egy a szó jelzett értelmében vett természettörtétiak tudomány: ez eredményben James Dwight Dananek is nagy rész jutott.

Az ő fiatal korában a mineralogia is fiatal korát élte. A helyes fogalmak megállapítása, az ásványok specialis tulajdonságainak kinyomozása volt az égető napi kérdés akkor. Azután

következett a rendszerezés. A rendszer, ez az a valami, melynek leple alatt tulajdonképen tudásunk vagy jobban mondva tökéletlenségünk mértéke lappang. Ha megvan az igazi, akkor már a további idők munkája igen egyszerű, nem is osztályozás, hanem csupán csak beosztás. Ámde ez a rendszer még nincs meg igazán sehol, mindenütt csak a valószínűségek nyújtotta keretek helyettesítik. A világegyetem rendszere, az élet rendszere, ezek mind csak olyan megközelíteni vélt problémák még, mint az ásványok rendszere.

Maga az ásványfogalom is bizonyos értelmezésre, tisztázásra szorul, mert a köztudatban több helytelenség van hozzá fűződve.

Ez a fogalom ugyanis az ő közkeletű értelmében nem egy a természet valóságában rejlő lényegnek a folyománya, hanem csak csinálmány.

James Dwight Dana éles esze megtalálta a helyes fogalmat és a kellő kifejezést, mikor a természet állományát az élők (állatok és növények) s a kristályok világára különíti el, mind kettőben az igazán lényeges sajáttságot használván fel a megnevezésre. Az ásványok fogalma nem az a megfelelő, melyet az élők világa mellé lehetne állítani. Az anorganikus világ, a kristályok világa az, mely az állatok és növények mellé illeszthető, magában foglalván mindazon állományokat, melyek az élet szervező folyamatát nélkülözik, tekintet nélkül arra, hogy minden emberi beavatkozás nélkül már készen találjuk-e őket, vagy hogy a laboratóriumoknak a termékei. A kristályok világában az ásványok csak egy mesterségesen elkülönített területre szorítkoznak csupán, azon anyagokra tudnillik, melyek a legáltalánosabb felfogás szerint a föld kérgének az embertől független tartozékai.

Ámde a kristályok világát áttekintve „egy ásványrendszer — mondja Groth — tulajdonképen lehetetlen mindaddig, míg az ásványok alatt a természetben található azon állományokat értjük, melyek a szilárd testeknek csupán csak egyes, a véletlentől kiválogatott fajtáit alkotják, az ásványok rendszere ekkor ugyanis egy olyan rendszer, mely legnagyobb részben hézagokból áll“.

Ha az ásványok fogalmát a könnyebb áttekintés végett meg is tartjuk, mégis kell hogy mindinkább előtérbe lépjen az úgynevezett Anorganographia, mely valóban a kristályok világának természethistóriája volna. E tekintetben Knop könyve már figyelemre méltó kísérlet volt. Azok a rendesen úgymondott „műtermékek“ vagy éppen „mesterséges kristályok“ csak olyan természeti productumok, mint a föld kérgében már készen található állományok, mert hiszen az ember közrejáráása csakis a

körülmények kedvező kiválasztásában és egybeállításában áll. Ők, egyszerűen mondva, laboratorium termékei.

Tschermak beismeri ugyan, hogy a chemia területén fölfedezett sok vegyület is tényleg a természet terméke, a melyeknek ismerete chemiai és kristálytani tekintetben csak oly fontos mint az ásványoké, de — úgymond — keletkezésük módja egészen más, ennél fogva a természethistoria céljának meg nem felelő az, ha bele foglaljuk azt a heterogén területet, mely a systematikus chemiába való.

Ámde ezen termékek előállításában az ember tényleges beavatkozása és a természet működése között hol vonható meg az igazi határ egybeült, mint éppen csakis a szándékosság és a véletlen dolgában, a mi azonban subjectiv természetű megkülönböztetés, mert kiinduló pontja az ember értelmi működésében áll, a mely utóbbinak a természet működéséhez való viszonyáról semmit sem tudunk. Ez a bizonyos véletlen csak azt mondja, hogy a miertre a természettel szemben ekkor felelni nem tudunk. Kérdhetem azt is, hogy vajjon a termesztett növények és a szelídített állatok is nem a botanika, illetőleg a zoologia keretébe valók-e? És maga a mineralogia is, minden kirekesztés daczára, kénytelen a laboratoriumok termékeivel is számolni, és nem egy vegyületet fűdöztek fel az idők jártával mint ásványt, mely előbb csak mint „műtermék“ volt ismeretes. A ritka szépségű Lorandit anyaga sem volt új dolog a vegyészek előtt, de ásványnyá való avattatását csak később itt e falak között érte meg.

Tovább haladva, én nem látok egyetlenegy igazi okot sem, mely e termékeknek valóban természethistoriai tárgyalását elnevezné vagy éppen kizárná.

Tschermak álláspontja tehát Berzeliusnak e század elején elfoglalt álláspontjától csak annyiban tér el, hogy míg Berzelius magát a mineralogiát sem tekintette másnak, mint a leíró chemia egy részének, addig Tschermak a kristályok világának csak egy részét utalja a chemiához, holott a chemia célja. Than Károly szavaival, a testek anyagi szerkezetének és átváltozásainak megismerésében áll, a mi pedig nem egybevágó dolog a természet-historiai tárgyalással.

Hamburgban 1845 őszén a nagy tüzvész után a szent Miklós-templom alapozásakor egy lápföld-rétegre találtak, mely egy, legfőljebb 1000 éves, egykori trágyadomb helyén keletkezett. Benne a phosphorsavas ammoniak-magnesiának nagyszámú szép kristályai termettek és őket Ulex az ásványok közé sorozta, még pedig Struve miniszter nevére a Struvit név alatt. Ámde Marx csakhamar fölvetette a kérdést, hogy mi tehát tulajdonképen az ásvány-fajta, ha az ily módon eredt állományokat is

az ásványok közé sorozzuk. Quenstedt mint a kristályok világának gyarapodását „örömmel“ besorozta őket, de azt hiszem, hogy a Struvit-vitát akár ma is folytathatnók, igazi eredmény nélkül, mert hiszen a kérdés veleje nem más, mint a közmegegyezés dolga.

A kristályok világát alkotó anyagok osztályozásában a physikai egyöntetűség (homogenitás) és a megszabott chemiai összetétel, a vegyület a lényeges jegyek, az előbbi mechanikai, az utóbbi pedig a vegyi keverékeket különíti el. Az anyag minősége azután a legfontosabb kiinduló pontunk, mert kiderült, hogy egyébként azonos körülmények között az összes sajátságok ez egynek a függvényei, és éppen ez a függés az, mely a XIX. század alkonyán annyi kiváló elmét foglalkoztat.

Mikor a kristályok világában már-már arról lehetett volna szólni, hogy mint egy jól szervezett testületben minden dolog, a maga megszabott és kipróbált útján, úgyszólván maga magától megy, akkor nyílt meg egy habár nem is teljesen új, de perspektívájában roppant nagy terület, mely jóformán teljesen járatlan volt még. Itt fejlődött ki szemünk láttára a kristályszerkezet tudománya, majd a physikai chemia haladt rohamosan előre és megalakult a stereochemia is, és a kristálytant manapság. Groth szavaival. általában már a szilárd testek molekuláris physikájának kell neveznünk.

Ilyen körülmények között tehát, mikor a tapasztalatból kiinduló elmélkedés azokhoz a szilárd testeket alkotó piczinkeségekhez vezetett el, a melyeknek most már formabeli és elrendezésbeli viszonyai is a legélesebb elméjű kutatások tárgyaiul szolgálnak: akkor valóban eltörpülő dolog az ásványfogalom kérdése, és ha az ásványrendszer is újabb időkben érdekességéből veszített, ennek oka nemesak abban keresendő, hogy az egyoldalú physikai vagy a csakis chemiai irány kielégítő eredményt nem szolgáltatott, hanem tényleg abban is, hogy az ásványok rendszere, az ásványok fogalmának megtartásával, tulajdonképen lehetetlen dolog.

Ha már a mineralogiát nem csupán a geometria, physika, chemia stb. egy külön alkalmazásának tekintjük, hanem igazi természethistóriát tárgyalunk benne, akkor az ásványok rendszere is tulajdonképen csak a nagy ásvány-gyűjtemények számára való katalógus értékére szállana alá, ha az ásványokat a kristályok világától elkülönöznők.

A mineralogia kifejlődése egyébként sokféle sajátos nehézségekkel járt. Ez a tudomány ugyanis az, mely mint Quenstedt találóan mondja, a megfigyelő művészetnek legjobb tanítója, a mely tehát a sokoldalú éles és helyes megfigyelést megkívánja még az elemi használatában is. Sikeres tanulmányozása már

bizonyos fejlettebb értelmi fokot kíván s ezért a kis iskolákba határozottan nem is való. Hozzájárul még az is, hogy a megfigyelés tárgyául szolgáló anyagok nem könnyen férhetők hozzá, gyakran egyedüli példányokon kell az alapvető megfigyeléseket végezni. Ha most számba vesszük még azt is, hogy az ásványok tulajdonságaiknak egy részében — minő például az általános forma, a szín, a nagyság — igen változékonyak: könnyen belátható, hogy az első bűvárok adatai később sokféle egybevetésekre, bírálatokra szorulnak. Nem ártana sok esetben ma sem, ha úgy, mint Leonhardt idejében volt, a szerzők dolgozataikhoz mellékelnének az anyagokból is egy kis mutatót, melyet a szerkesztő saját maga is áttanulmányozván, saját megfigyeléseit is közölné a dolgozattal. Mert ha valahol, úgy a tudomány területén az igazi sajtószabadság van ma már; igazán lehet publikálni mindent s ha egyszer nyomtatásban megjelent valami, azt a szakbelieknek tudomásul is kell venniök. Így azután ha valami helytelen dolog kerül a forgalomba, melynek megbírálásához az autopsia elengedhetetlen: az irodalom sokáig hurrólja magával e fölösleges terhet, miben a bajt még az is tetézi, hogy az egyszer befészkelődött helytelenségek majdnem kiirthatatlanok!

Mint mindenütt, hol az ismeretekben a kellő intensitás még nincs meg, úgy a mineralogiában is kezdetben sok újdonságot irtak le, melyeket később egybe kellett olvasztani. A leíró részben a nevek száma igen felszaporodott, úgy hogy az eligazodás igen bajossá vált. Ha most az ásványok rendszerének változatosságaira is gondolunk, mikor egy Berzelius tekintélye, tudós meggyőződése tisztán a chemiai szempontra ügyelt, másrészt meg Mohs kizárólag az úgy mondott külső ismertető jegyekre támaszkodott: belátható, hogy síma éppen nem volt a dolog.

Az ügyeknek ilyenén szövevényes állásában jelent meg James Dwight Dana, mint kellő ember a kellő helyen. Ő a mineralogiájának ötödik kiadásában 1868-ban igazán korszakos munkát végezett. A Dana név ekkor vált a mineralogiában is méltán és igazán világhírűvé. Hangyaszorgalommal szedte össze az irodalom szerteszórt térségein az ásványokra vonatkozó adatokat, a legrégibb időktől kezdve a folyó keletig, éles elnével és gazdag tapasztalatokkal fölszerelve bíralt és rendbe szedve állított egybe mindent, a mihez csak hozzá férhetett. Pedig elszolgált az ő keze és a szeme sokfelé. Hogy pedig az ő egyénisége ilyené fejlődött és fejlődhetett is ki: annak külső okait élettörténetében találhatjuk meg.

Született Uticában, New-York államban 1813 februárius 12-ikén. Atyja kereskedő volt, a ki mint a gyakorlati élet embere, nem igen nézte jó szemmel fiának korán kifejlett tudós hajlandó-

ságait. Az ifjú Dana kedélyére a természetrajz hatott a legjobban, mert egy kitűnő tanár, Fay Edgerton keze alá került, ki nemcsak az iskolában, hanem kint a szabadban is egyaránt oktatta növendékeit, kirándulásokra, főleg ásvány-gyűjtésekre gyakran elvitte őket. Az ily alkalommal a természetrajz tanítójának bőséges út és mód kínálkozik, hogy növendékeit igazán látni és a természet iránt igazán érdeklődni is megtanítsa. E körülményeknek, nevezetesen a korai komoly tanulásnak, valamint a felköltött érdeklődésnek tulajdonította később maga Dana is sikerei nagy részét.

A természettel foglalkozó tudományok tényleg olyanok, hogy nem nélkülözhetik magával a szabad természettel való közvetlen foglalkozást sem. E körülményt a helyes tanításban kellőképen figyelembe is kell venni, különben a tanítás majdnem hiábavaló, a tanulás pedig nem egyszer valódi kín.

Dana 1830-ban, Silliman hírnévétől vonzatva, New-Havenbe került és felsőbb kiképeztetését a Yale College-ben szerezte meg, hol a természet iránt hevülő ifjúnak még egy más fajta komoly tanulmányt is kellett végeznie, melyben a görög és római classikusok elsőrangú szerepet játszottak. E tanulmány, ha csak kissé jobban körültekintünk, határozottan mondható, hogy a tudós kiművelésének elengedhetetlen kelléke ma is. Ez iskolának köszönhetette Dana később azt, hogy mineralogiai nagy munkájában mindenütt az eredeti forrásokból meríthetett, bírálhatta a korábbi szerzők adatait közvetetlenséggel, mindenütt a saját maga lábán járva. A főiskolán kiválóan a mineralogiával foglalkozott, de nagy buzgalommal tanulmányozta a botanikát is, és a matematikából is a jelesek közé küzdötte föl magát. Nem hanyagolta el a rajzolást, sőt a zenét sem, mert a rajzolás a természethistoria bűvárának elengedhetetlen dolog, a zenenyújtotta nemes gyönyörűség pedig öreg napjaiban is, főleg egy időben, mikor a betegség elannyira gyötörte, hogy még írni sem tudott, szórakoztatója és vigasztalója volt.

Egyetemi évei után kemény megpróbáltatásokon ment keresztül, mert hazulról a tudományos pályára nemcsak hogy nem buzdították, hanem csakhamar fentartásáról is saját magának kellett gondoskodnia.

A gyermek éveiben átélt kirándulások képe bizonyosan élénk emlékezetében volt akkor, midőn egy kínálkozó kedvező alkalmat felhasználva, az Egyesült-Államok Delaware és United States hajóival, mint a tengerész növendékek matematikai tanítója, 1833 augusztus havában New-Havent, egyetemi tanulmányainak befejezése után, elhagyta és tengeri útra kelt a Földközi-tenger felé. Ez a körülbelül 15 hónapig tartó utazás tetőzte be kiműveltetését; tudós egyénisége itt érlelődött meg. Az a

sok tapasztalat, melyet Francia-, Olasz-, Görög- és Törökország partjain szerzett, benne igazán termő talajra talált és a kitünő kiképeztetését lényegileg ez fejezte be.

Ha a költőről méltán mondják, hogy tanulnia, szenvednie, szeretnie és utaznia kell, még pedig többet mint másnak: mennyivel inkább kell utaznia a természetbúvárnak! A költőnek emberismeretét gyarapítja az utazás, a természetbúvárnak pedig magával a természettel közvetlenül kell megismerkednie. A természet igazi nagyságát, hatalmát, végtelen sok vonatkozásaiból legalább egyeseket, tényeiből a legfontosabbakat soha sem sajátíthatja el az íróasztal mellett igazán a tudós, az az ismeret pedig, melyet róluk mások tapasztalatai nyomán reprodukál, mindig csak halavány és elmosódott söt nem egyszer bizonytalan vízfénye lesz a közvetlen megfigyelések ragyogásának. A vulkánok, a jégárak, az oczeánok, a földségek csak akkor válnak igazán beszédessé, ha a helyszínén tanulmányozhatjuk őket. A dolog annyira nyilvánvaló, hogy merőben fölösleges egy szót is szólnom tovább róla, de nekünk magyaroknak harsonával kellene kiáltanom, hogy meghallják mindenütt.

Dana ez útjáról 1836-ban tért vissza New-Havenbe és Silliman oldala mellett mint a chemia segédtanára működött. Innét indult második és igazán nagy útjára, a mely az Egyesült-Államoknak Wilkes-féle kutató expedíciója volt a Déli s a Csendes Oczeánok vidékeire.

Ez az expedíció öt hajóból állott és 1838 augusztus havában útra kelve 1842 júniusáig vett benne részt Dana, mint geologus és mineralogus, de később egy kollegájának visszalépése miatt a zoologia egy részét is átvállalta. Először Madeirába hajóztak onnét vissza Rio Janeiróba, majd a Magellan szoroson át Chile, Peru partjait keresték föl, azután neki fordultak a Csendes Oczeánnak és a Paumotu, Tahiti, Hajós szigetek vonalán New-South-Walesbe jutottak. Innét New-Zeeland, a Fidzi szigetek, a Sandwich csoport, majd vissza a Karolinák, és újból vissza az Egyesült-Államok nyugati partjai Oregontól San Franciscoig következtek. San Franciscóról a Sandwich szigetekre, Singaporeon, a Jöremény-fokon és Szent-Illonán át New-Yorkba tértek vissza 1842-ben június 10-ikén.

Nem egy kemény viszontagságot kellett e hosszú utazás alatt kiállani, sőt Dana élete is nem egyszer komoly veszélyben forgott. E az utazás ma sem volna közönséges dolog, úgy tervezve és végre hajtva, mint a hogy ők cselekedték. Egészében Danare nézve egy olyan szerencsének mondható ez, melyben csak kevés ember részesülhet ma is, mert járnak ugyan hajók tőlünk is a messze tengerekre, de foglal-e rajtuk helyet magyar természettudós?!

James Dwight Dana bő kézzel visszafizette azután az őt ért nagy szerencsét. Nem rejtette magába a gyűjtött kincseket, hanem 13 álló évig buzgón dolgozott a gyűjtött anyagon és remek művekben közölte tapasztalatait. És ez az, a mi ismét különösen kiemelendő az ő életében, az a bámulatos munkásság, az a soha nem lankadó szorgalom, melylyel élete utolsó perczéig találkozunk.

A megfigyelés, a kutatás, a tapasztalatok szerzése mindig tiszta és fölemelő öröm, igazi élvezet, mely az élet mindennemű fordulataiban megtalálja az útját egész bensőnkhez. Ez vigasztal, ez kárpótol minden bűban bajban, ez ragad magával ellenállhatatlanul úgy, hogy az évek szapora mulását is alig vesszük észre. Hanem az eredmények kidolgozása és közreadása már egészen más lapra való. Ez az a veszélyes szikla, melyen annyi sok jeles ember jóakarata is hajótörést szenved, mert nincs meg a kellő áldozatkészség bennök. Mert a kidolgozás valóban áldozat, igazi ellentéte a megfigyelések szolgáltatva élvezeteknek. Nincsenek is sokan, kik az ilyen áldozatra reá szánni akarnák magokat, pedig hát e nélkül a legkiválóbb tudós is olyan mint a könyörtelen szívű zsugori embertársaival szemben, mert csak magának élvez, saját magának rejti el a kincseket, a melyeket azután a sir dombja mindörökre el is takar! Ez is egy olyan dolog, melyről nekünk magyaroknak is nem egyszer komolyan kellene gondolkoznunk. Az a sok időfecsérlés, mely különleges viszonyainknál fogva legjobbaink működését is komolyan megbénítja, semmivel sem ellensúlyozható mással, mint Dana példájaként a törhetetlen akarat kormányozta szorgalommal.

Dana egészségét az expedicióról írott jelentéseinek kidolgozása oly annyira megrongálta, hogy ámbár még 35 évet élt ezen munkái után, de élete ezentúl folytonos küzdelem volt a betegség ellen. Utolsó éveiben már naponként három óránál többet dolgozni nem is tudott, de mégis befejezhette Geológiájának 4-ik kiadását, újra írva, átdolgozva elejétől végig, a tudomány sok új dolgainak kellő megfontolásával, bírálatával, miként azt ő tőle egyéb munkáiban is megszoktuk, a mi pedig egy 82-éves embertől nem mindennapi teljesítmény volt.

Nagy utazásáról visszatérve, 1842-től 1844-ig Washingtonban lakott, majd New-Havenbe költözött át, hol 1844 június 5-én nőül vette Miss Henrietta Francest, Benjamin Silliman tanár harmadik leányát, a ki élete egész lefolyásában igazi őrző angyala is volt, a kinek örködő gondozása nélkül tudós munkássága sem olyan termékeny nem lehetett volna, sem nem tarthatott volna annyi időközön át. Az érdem ezen elismerését a világhírű atyának kitünő fia, Edward Salisbury Dana fejezte ki a ritka nemes lelkű, fenkölt gondolkozású nőnek, kinek

családi erényeiért, férje tudós munkásságával szemben is, kifejezhetjük hódolatunkat, jól tudván, hogy mily nagy, mily mélyreható az a jelentőség, mely a tudós életben a családnak, s a családban a feleségnek, az igazi családayának jut. James Dwight Danat elhunytakor özvegye, négy gyermeke és négy unokája siratta.

New-Havenben Dana az 1850-ik évben a Yalle College tanára lett, hol 1890-ig tanított, 1894-ben pedig mint professor emeritus hagyta abba a tanítást. Eleinte a mineralogiát és a geológiát adta elő, de később csak a geologia tanítására szorítkozott. Fel is nőtt mellette egy fiatal igazán tudós nemzedék, mely a legteljesebb elismerésre érdemes, s a melynek munkásságától a jövőben is, a nagy mester példája után, a legszebbeket várhatjuk.

Nagyobb útra Dana még kétszer kelt később. Az 1859—1860-ik években ugyanis Európában járt, de inkább csak üdülni, 1887 nyarán pedig nejével és fiatalabb leányával újra a Sandwich-szigeteket látogatta meg, melyeknek szépségeiben, mint az utazók írják, az ifjúkor legszebb álmait megelevenedni látja az ember. Ez utolsó útján is 10 hét alatt 16,000 kilométernél hosszabb utat járt meg.

Íme, ezek a fővonások, a melyekben egy ily eredményekben gazdag tudós életnek jelentősebb külső mozzanatait, az egyén nagy tehetségeitől eltekintve, egybefoglalni lehet. A kellő tanítás, az utazásokon szerzett tapasztalatok, a bámulatos szorgalom: ezek tették James Dwight Dana-t a legkiválóbb tudósok és így az emberiség legnagyobb jótevőinek egyikévé. Egyszerű szavakkal mondható ez el, csakúgy mint a hogy minden helyes, igaz dolog is rendesen egyszerű formában áll előttünk, de mégis a fontossága sokkalta nagyobb, mintsem talán az első pillanatra hinnők.

Dana irodalmi munkássága 1835-ben kezdődött, midőn a Silliman alapította „The American Journal of Science”-ben a Vezúvnak 1834 júliusában való állapotáról értekezett, a melyre vonatkozó adatait első nagyobb utazása alkalmával szerezte. Ez évtől kezdve — kivéve a nagy világ körül való utazása alatt eltöltött éveket, valamint a 60-as évek elejét, mikor a túlzott munka következtében idegbetegséget kapott — évről-évre következtek az ő kitünő dolgozatai. Nagyobb terjedelmű, önálló munkáinak száma 13, kisebb eredeti értekezései pedig mintegy 192-re rúgnak, ismertetéseinek, bírálatainak és hasonló természetű dolgozatainak pedig a számát is alig lehet megadni, mely utóbbiakat, mint az „American Journ. of Science” egyik kiadója, csak oly buzgalommal írta meg, mint bármely más munkáját. Nem restelte tőlük sem a fáradságot soha, mert tudta jól, hogy velők is tulajdonképen csak a tudományt szolgálta.

Nagy munkáiból a System of Mineralogy 1837-ben nyitja

meg a sort, mely 580 oldalon jelent meg. Benne egy függelék a matematikának a kristálytanra való alkalmazását tárgyalja és egy ásványtani bibliographiát is tartalmaz. A még csak 24 éves fiatal embertől komoly becsvágygyal és alapos készültséggel írott könyv volt ez, melyben a szerző eredetisége főleg a kristálytanban nyilatkozott meg. Mohs munkáinak hatása alatt az úgynevezett természetes rendszert követte és az ásványoknak is a Linné-féle módon latin nyelven kettősneveket adott.

A könyv 1844-ben a második kiadást érte meg, 640 oldalra felfszaporodva. Benne már kifejezte, hogy az ásványok osztályozásában a chemiai alkotást is nagy szerep illeti meg és az 1850-ben megjelent 3. kiadásban (711 oldal) ezen utóbbi okból is átalakította könyvét úgy, hogy az eredeti formájából a kettős latin nevekkal stb. egyetemben alig hagyott meg valamit. A 4-ik kiadás hozta azután 1854-ben 2 kötetben összesen 854 oldalon azt a chemiai alapon felépülő osztályozást, mely mint Dana rendszere bejárta az egész világot. Az 5-ik kiadás 1868-ban, George Jarvis Brush közreműködésével, 827 oldalú testes kötetben volt végre az a már említett korszakos munka, mely a maga nemében a legtekélyesebb irodalmi termékek sorába tartozik. Az ő rendszere itt teljesebb kifejtést kapott, melynek sarkpontjaiul a chemiai, azután a kristálytani és egyéb physikai jellemvonások szolgáltak. Az úgynevezett varietások kellő beosztását is figyelembe vette itt, a mi nem volt éppen könnyű feladat. Az ásványok osztályozásában ugyanis mindig kiérezett az a törekvés, hogy analógiákat találjanak az élő világgal. Ez pedig egyszerűen nincs meg, és ezért sok találgatás daczára még az osztályozás kiindulását képező alap körvonalazása is ingadozó volt. Az élővilág specieseihez mérve, analóg specieseket hiába keresünk az ásványok között, mert például az isomorph elegyek folytatólagosan egybekapcsolják a különállva jól megkülönböztethető ásványokat is, úgy azonban, hogy a sor egyes tagjainak saját, különálló helyét kijelölni sokszor alig lehetséges. A biologiailag olyannyira fontos leszármazás az ásványoknál nincs meg, itt egy külön világban vagyunk, a melyben a genus, species, varietas nevek jelentménye egészen más valami, mint a biologiai tudományokban. Két ásványt azonosnak mondunk, ha vegyületük a minőség, mennyiség és a szerkezet tekintetében azonos, és ha egyúttal kristályozásuk is megegyező, mert ez utóbbitól függnék a többi összes physikai sajátágaik. Ez manapság az ásványok osztályozásának alapja, és azt az alapot találta meg és fejlesztette tovább Dana is oly beható gondnal, hogy egyértelműleg hozzájárultak a mineralogusok. Ezen kiindulásból a lefelé haladó osztályozás nehézségei is ma már jóformán legyőzöttek, a fölfelé irányzott csoportosítás azonban még mindig önkényes dolog.

Dana mineralogiájának 5-ik kiadásához Brush és E. S. Dana később még 3 három appendixet is csatoltak, melyek a könyvet egészen 1882-ig a folyó irodalom adataival és pótlásokkal kiegészítették. Hogy mily keresett könyv volt ez az ásványtan, mutatja az is, hogy az én példányom 1877-ből a 7-ik subeditióból való. Dana mineralogiájából a 6-ik és ezidő szerint utolsó kiadást fia, E. S. Dana 1892-ben dolgozta ki, melynek terjedelme 1134 oldalra szaporodott és a szénhydrogen-vegyületeken kívül 824 ásványnemet tárgyalván, a rendszeres mineralogiának ma is a legteljesebb és legtökéletesebb könyve. Míg Dana ezen mineralogiájának 2-ik kiadása a szerző saját költségén jelent meg, mert nem kapott kiadót, addig ez utolsó kiadás példányait, már a megjelenés előtt, iparkodott kiki lefoglalni magának.

E nagyszabású könyv mellett azonban nem feledkezett meg Dana a művelődni vágyó közönség és a tanítás igényeiről sem. *Manual of Mineralogy*, később pedig *Manual of Mineralogy and Petrography* cím alatt egy nem kevésbé becses munkát írván, melynek kelendőségét jellemezheti az az adat, hogy belőle az én példányom 1895-ből, a 12-ik kiadás 13-ik ezeréből való.

A mineralogiát illető kisebb dolgozataiban az inkább általános és mélyrehatóbb kérdések érdekelték, mintsem az egyes ásványoknak aprólékos leírásai, a kristálytanban ellenben az apróságok is — mint a jelzés, betűzés, rajzolás — lekötötték figyelmét, és mintegy 1835 körül ő volt valószínűleg az első, ki kristálmintákat üvegből is készített.

És mégis, neki, ki a mineralogiában oly nagy és fontos munkát végzett, ez a tudomány nemhogy elég nem volt, hanem egyenesen keveselte is, úgy hogy — mint fia leírja — a korlátok közé fogott eszmék és elvek birodalmának nevezte el. Az ő tevékeny, nagy szellemének inkább megfelelt a geologia, az a tudomány, melyben ő a többi tudományok egyesítését látta.

Beecher e tekintetben nem is habozik kimondani, hogy Dana-t első sorban mint geologust kell méltányolni. E kijelentés az elmondottak után bizonyára meglepő, de igazolja azt, hogy Dana-ben egy valóban rendkívüli nagy tehetség lakozott.

Az amerikai szerzők közül még senki sem tárgyalta a geológiát oly sokoldalúan mint ő, és kisebb dolgozatainak többsége is a geologia köréből való. A contiinensek kifejlődése, tagosulása, az oceánok mindennemű viszonyai, a víz hatásai, a koral-képződmények, a vulkanizmus és a jégárak foglalkoztatták leginkább, de hazája részletes geológiájához is igen sok új adattal járult.

Manuel of Geology című könyve, különös tekintettel az amerikai geologiai viszonyokra 1862-ben, 812 oldalon jelent

meg, 1874-ben 911 oldallal érte meg a 2-ik kiadást, 1880-ban 912 old. a harmadikat, és 1895-ben 1057 oldalon a negyediket is. Ez volt egyúttal életének utolsó nagy munkája, melyet elejétől végig újra írva és újra rendezve 1895 februáriusában, tehát két hónappal elhalálózása előtt. fejezett be. Kisebb geológiai könyvei voltak a *Text book of Geology* (első kiadása 1864-ben 356 oldalon, 3-ik és utolsó kiadása 1882-ben 412 oldalon) és a *The geological story briefly told* (1875-ben 264 oldalon), melyek közül ez utóbbi kiadásának kéziratát 1895 márcziusában már be is fejezte és a *Text book* új kiadásán dolgoztatva hunyt el. Utolsó közleményei is az *American Journal of Science*-ben az 1895. évi 49-ik kötet 425—428-ik lapjain a geologia köréből valók. Az *U. S. Exploring Expedition*-járól 1849-ben adta ki a geológiai jelentést quart-kötetben 756 oldalon, 21 táblával felszerelve; önálló nagyobb geológiai munkái még a *Coral reefs and Islands* (1853. 144 oldal), *Corals and Coral islands* (első kiadás 1872-ben 398 oldal, 2-ik kiadás 1890-ben 440 oldal), *Characteristics of volcanoes* (1890, 400 oldal) és a *The four rocks of the New-Haven region* (1891, 120 oldalon), mindannyian az ő kiváló képességeinek fényes bizonyítékai, melyekre vonatkozólag elég a sok közül megemlíteni, hogy a koral-atolloknak a fokenként való alámerüléssel értelmezett képződését ő Darwintól függetlenül szintén kidolgozta. Ő mutatta meg azt is, hogy a szirtépítő koral-ok elterjedését a víznek hőfoka szabályozza stb.

Dana azonban az elsoroltak mellett a zoológiát gyarapította legnagyobb számú eredeti adatokkal. Nagyszámú kisebb dolgozatain kívül a Wilkes-féle expedicióról írott jelentései már egymagukban véve is olyanok, hogy szerzőjük hírnevét megállapíthatják. Az akkor úgynevezett Zoophytákról 1846-ban jelent meg a könyve 741 oldalon, mely tulajdonképen az Anthozoákat tárgyalja és azért is kiválóan nevezetes volt, mert benne első ízben lehetett a koraloknak élet után rajzolt képeit látni; e könyvét 61 tábla rajz illusztrálta. A Crustaceákról 1852—54 folyamán két kötetben összesen 1620 oldalon 96 táblával számolt be és még 1859-ben a Zoophytákról szóló jelentéséhez egy synopsis is írt 172 oldalon. A Zoophytákról szóló munkájában több mint 200 új faj leírását közli, a Crustaceák során pedig 680 speciést, közöttük mintegy 500 újat írt le! Ha most figyelembe vesszük azt is, hogy a grönnyörű rajzokat legnagyobbbrészt saját maga készítette: önkéntelen bámulattal kell adózni bárkinek is a férfiú rendkívüli tehetsége és munkássága előtt.

Munkáiban közmondásos pontosság jellemezte, kéziratait az utolsó perczig simíttatta, hogy mentől tökéletesebb formába öntse közleményeit. És ha helyesen mondja Kobell, hogy míg

minden időben voltak éles ítéletű és a világos előadásban remekelő tudósok, de másrészt nem hiányoztak olyanok sem, a kiknek inkább az előhaladás meggátolására volt még nagyobb tehetségük, mert a legegyszerűbb dolgokat is lehetőleg bonyolultan fejezték ki és láthatóan arra törekedtek, hogy nehézségeket lássanak és alkossanak ott is, a hol éppen semmi sincs belőlük: úgy James Dwight Dana csakis az előbbieket kategóriájába tartozott.

Írásaiban mindig volt bű zonyos költői hangulat is érezhető, előadásaiiban pedig, mint Dwight írja, igen vonzó volt, stilusa tiszta, érvelése meggyőző, nyelve bámulatosán megfelelő, modora a tárgyhoz illő és gondolatainak teljes nyilatkozása mindig jellemezte az igazán tudós férfit.

Ő valóban szerette az egész emberiséget, a continenseket elhatároló oceánokban is tulajdonképen egybekapcsoló közös világutakat látott, melyek inkább közelebb hozzák, mintsem elválasztják az embereket.

Mint ember hevült barátaiért és legnagyobb örömét a szak társaival és barátaival való érintkezésben találta, tanítványait is igazán szerette, a kikkel az érdekesebb, tanulságosabb vidékekre gyakran kirándulgatott. Tudós egyéniségére mindenek fölött jellemző volt a folytonos haladás, a jobbért szívesen és mindig odaadta a jót még akkor is, ha ez utóbbi éppen ő tőle származott volt. „A változtatás az állhatatlanságnak jele ugyan mindig, de még rosszabb az, ha a tudomány haladásához időmulni nem akarunk, mert ez azután maga a megrögzött tévedés”. Íme ezek az ő saját szavai.

És ő, a ki három széleskörű tudományban mester volt, a természet egészét is be tudta lelkébe zárni, nem volt egyoldalú soha, mert tudta jól, hogy a természetben a kölcsönös hatások világa van. Pedig Lloyd Morgan szerint a természetbúvárok maguk is alávetvék az evolúciónak, úgy hogy a 19-ik század végének búvára nem az a species már, mint a melyet a 18. század vége felé így neveztek. Ma vannak biológusok, összehasonlító anatómusok, physiologusok, systematikus botanikusok és zoologusok, palaeontologusok és embriologusok: de hol van a természetbúvár? Dana pedig egy ilyen eltűnő félben levő igazi természetbúvár volt, kit a természet összes jelenségei érdekeltak, a ki látott, hallott és érzett a természetben mindenütt.

Életében a világ tudós intézetei elhalmozták kitüntetésekkel, de ő megmaradt az ő puritán egyszerűségében mindig, a mi az igazi tudósra, a természet igazi barátjára, az igaz emberre, mindig jellemző dolog.

A tudományban örök helyet szerzett magának, és mert

Whewell szerint a tudomány történetében a hősök tetteivel nemcsak mondák és elbeszélések révén van dolgunk, hanem írásaikban előttünk állanak maguk az ő tetteik is, melyeket tehát nem a hagyomány szolgáltat át nekünk, hanem ők maguk fekszenek előttünk úgy, hogy nemcsak olvasunk róluk, hanem egyenesen mi olvassuk őket magukat: James Dwight Dana munkássága minden időnek tanulságára világító oszlopul fog szolgálni.

És ha az idő meg is szűr mindent, úgy hogy még a tettek szolid alkotmányát is — mint Emerson mondja — az aether távol ködébe foszlatja: James Dwight Dana munkássága még onnét is sugározni fog tovább!

Jelentés egy bibliographiai fölfedezésről.

Előterjesztés dr. Borovszky Samu-tól az 1898. jún. 20-iki összes ülésen

Mátyás királynak 1486-iki ú. n. nagyobb törvénykönyve megjelent nyomtatásban is. Már Kovachich Márton sejtette, hogy lenni kell ily nyomtatott példányoknak s fia, Kovachich József későbbben ki is derítette, hogy a törvénykönyv előbb Lipcsében majd év és hely megjelölése nélkül másodszor is megjelen, nyomtatásban. De följegyzéséből nem tűnik ki, hogy a lipcsei kiadás mely évben látott napvilágot s a második kiadás sincs részletesen megismertetve, jöllehet ez utóbbinak egy, az ingolstadt-i akadémia könyvtárában őrzött csonka példányára már 1792-ben Seemiller Sebestyén felhívta a tudományos világ figyelmét.

Kovachich Márton 1800-ban, fia pedig 1820-ban foglalkozott a törvénykönyv kiadásaival. Bővebb világosságot derített e kérdésre Horvát István, ki az 1833. évi „Tudományos Gyűjtemény“ II. kötetében értekezett „I. Mátyás Magyar Király 1486-iki Törvényének három régi Nyomtatványáról“. (25—36. l.) Ez értekezésében előadja, hogy midőn 1813. elején a pozsonyi káptalan adományából némely kéziratokat és könyveket József főherczeg nádor parancsára átvett a nemzeti múzeum számára. az ajándékkönyvek közt volt egy prédikációs könyv „Biga Salutis“ czímmel. E XV. századi őnyomtatvány elején és végén szemébe ötlött négy levél, mely a Mátyás király 1486-iki törvényének nyomtatott töredékét foglalta magába. A négy levélen a 36—42. czikk s a 43. czikknek eleje volt rajta.

Később Jankowich Miklós is rátalált e kiadás más négy levelére, hasonlókép egy prédikációs könyv elején és végén. A töle fölfedezett négy levél azért volt fontosabb, mert közte volt a nyomtatvány utolsó lapja is, mely a nyomtatás helyére

és idejére nézve nyújtott felvilágosítást.¹ Egyébiránt az összehasonlítás után legott kitűnt, hogy úgy ez, mint a Horvát Istvántól fölfedezett rész egy műhelyből kikerült nyomtatvány töredékét teszik. Így tehát mind a kettő az 1488-iki lipcei kiadás maradványa s mint más egykorú lipcei nyomtatványokból tudjuk, Brandisz Móricz lipcei könyvnyomtató műhelyében készült, s „a ritka könyv, felette ritka könyv — úgymond Horvát István eszméretlen volt a tudósok előtt. Mi szép volna így sóhajt fel végül a nagyérdemű férfiú — ha valaki e kiadásnak egész példányát feltalálná és velünk megesmertetné!”

A teljes példány ma már megvan.

A napokban Szily Kálmán főtitkár úr magánúton arról értesült, hogy a Szirmay-családnak eddig Kassán őrzött levéltára Budapestre került s abban egyéb XV. századi oklevelek közt a család czímeres levele is megvan Zsigmond király korából. Megbizta tehát e sorok íróját, hogy tekintse meg a levéltárat s szerezzon tájékozást tartalmáról.

Alólirott megjelentem Szirma-Bessenýői Szirmay Andor úr Izabella-utczai házában, hol a levéltár, ládákba csomagolva, ideiglenesen el van helyezve. A levéltár birtokosa a legnagyobb előzékenységgel fogadott s szívesen megmutatta úgy az ott felhalmozott okiratokat, mint a külön ládába rakott régi nyomtatványokat. Rövid kutatás után előkerült a levéltár mult században készült elenchusa s nemcsak ebből, hanem személyes meggyőződés alapján is kitűnt, hogy a levéltárban a legrégibb oklevél egy egri káptalani kiadvány 1390-ből, mely Mária királynő parancsára Szirma és Miskolcz közt határjárást tartalmaz. Megvan a család festett czímeres levele is 1417-ből, igen jól conservált állapotban. Egyébként 1500-ig a levéltár összesen csak 20 darabot tartalmaz, de annál gazdagabb XVI. és XVII. századi okiratokban.

A régi nyomtatványok átvizsgálása közben kezembe került Sóvári Soós Kristóf 1598-ban Bártfán nyomtatott Postillája, mely eddig hét példányban volt ismeretes, de az Akadémia könyvtárában nincs meg.

Azonban ennél sokkal nagyobb fontosságú leletre bukkantam. Ugyanis *rátaláltam Mátyás király törvénykönyve 1488-iki lipcei kiadásának teljes példányára.*

Első tekintetre felismervén a nagybecsű emlék kiváló jelentőségét, fölkértem Szirmay Andor urat, hogy ezt, valamint a Soós

¹ A Jankowich-féle *első* levélen a 74. czikk s a 75. egy része, a *második* levélen a királyi megerősítés öt utolsó sora van, a *harmadik* levélen a Series estimationum kezdődik s rajta van még a Silva seu rubetum egy sora; végre a *negyedik* a könyv utolsó levele, mely a nyomtatás helyét és évét tartalmazza.

Kristóf munkáját, a címeres levéllel együtt, magamhoz vehessem s bemutatthassam a főtitkár úrnak. Ebbe ő készséggel beleegyezett. A főtitkár úr, nehogy a két becses ösnyomtatvány további pusztulásnak legyen kitéve és így végleg elkallódjék, fölkérte Szirmay urat, hogy ajándékozza azokat a M. Tud. Akadémiának; mit ő folyó hó 1-én kelt levelével a legnagyobb készséggel teljesített.

Mielőtt magát a lipcei nyomtatványt leírnám, megjegyzem még, hogy a fent említett ingolstadtí példány idővel a müncheni könyvtárba került s most már bizonyos, hogy ez nem más, mint a constitutióknak azon kiadása, melyből a múzeumi, budapesti egyetemi stb., de kivált a lengyelországi könyvtárak feles számú példányokat őriznek, s mely minden valószínűség szerint, pár évvel később, a lipcei kiadás szövege alapján Krakkóban nyomtatott. E szerint a törvénykönyvnek nem három, mint Horvát István hitte, ki az ingolstadtí is külön editiónak tartotta, hanem két kiadása volt, t. i. az 1488-ik lipcei s az év és hely nélkül nyomtatott, állítólag krakkói kiadás.

A most fölfedezett s immár az Akadémia tulajdonát képező példány egy, Dobai Székely Sámuel¹től az 1730-as években egybe kötöttet colligatum első darabja. Ezenkívül benne foglaltatik e colligatumban még a következő két ösnyomtatvány:

1. „Dyalogus inter clericum et militem super dignitate regia. De natiuitate et moribus Antichristi“. Kézirati bejegyzés: Samuelis Székely de Doba, Viennae 15 Novembris 1728.

2. „Contra Fratrem Hieronymum Heresiarcham libellus et processus.“ Ezen is kézirati bejegyzés: Ex Thesauris Samuelis Székely de Doba comparantis Viennae Austriae die 15 Novembris 1728.

E két nyomtatványon kívül össze van még vele fűzve egy 13 levélből álló XVI. századi kézirat, melynek végén a következő följegyzés olvasható: Titulus Libelli hujus est: Guilielmi Coesini Rhodiani Belli contra Turcas a Rhodys gesti et Urbis Rhodiae Descriptio. Ex Thesauris Samuelis Székely de Doba 1730.

A Mátyás törvényeit tartalmazó incunabulum címe, mely

¹ Dobai Székely Sámuel született 1704. ápr. 3-án Hunsdorfbán (Szepesm.); tanult Eperjesen, később Sárospatakon. A jogi tanulmányok bevégeztével három évet töltött Eperjesen és Pesten mint gyakorlónak. Azontúl a tudományokkal foglalkozott; 1741-ben a porosz háború alatt br. Szirmay Tamás gyalog ezredében alszázados lett és Csehországban Prága ostrománál és több csatában vett részt. 1746-ban a francia-spanyol háború kitörésekor gr. Eszterházy József ezredével Olaszországba ment, hol az olasz és francia nyelvet sajátította el. 1753-ban nyugalomba lépett és Eperjesen telepedett le. 1763-ban az altdorfi akadémia tagjává választotta. Meghalt 1779. jan. 28. Eperjesen. — *Id. Szimnyei József* szives közlése.

nyomtatott betűket utánzó kézírással van az első, a nyomdásztól üresen hagyott lap közepére írva: „Statuta seu Jus Scriptum Regni Hungariae“. Más kézzel mindjárt alatta: Decretum Matthiae Regis temporibus emanatum. Ugyane lapon fent még régebben följegyzett cím lehetett: D[ecreta ad jus] Ungaricum pertinentia“: de ez magával a lappal együtt meg van csonkítva. Ez alatt más kézzel s elmosódott írással: Statutiones autem edite sunt Ao. Chr. 1486. . . . . Antonii beati munite . . . . 4 lib. VII.

Az első lap alján van még a következő adat: Ex oblatione sincera Perillustrissimi Dom. Sam. Székely de Doba Locumtenentis possidet Stephanus de Szirma 1754.

Az utolsó levél belső lapján, hol a nyomtatás helye és éve olvasható, ez van bejegyezve: Ex Thesauris Samuelis Székely de Doba. Comparavit Epperjessini die 1 May Ao. 1728.

Maga a könyv negyedréti alakú s összesen 65 számozatlan levélből vagyis 130 lapból áll; a 17-ik levél nagyobb része ki van szakítva s csak alsó részéből van meg egy darabka. Kár, hogy a 11—31. levelek felső részét az egerek elrágták, úgy hogy a felső sorok ennek következtében minden egyes levélen erősen szenvedtek; de a többi 45 levél egészen ép. Megemlítem még, hogy az initialis betűk kézzel vannak az egyes cikkek elé oda rajzolva s a lapszélken itt-ott valamelyik XVI. századi tulajdonos jegyzetei láthatók.

Íme, félszázad lefolyta után valóra vált a Horvát István óhajta: egészben bírjuk Mátyás constitutióinak lipcei kiadását.

Boldognak érzem magam, hogy eszköz lehettem a véletlen kezében, midőn felszínre vetette e kegyeletre méltó emléket!

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi 2-ik, április 15-én megjelent számában dr. Reinecke Pál „A tordosi őstelep agyagműveiről“ értekezik. Kiemeli azokat a jelenségeket, melyekre nézve a tordosi agyagművek a Középtenger keleti vidékéről való őskori emlékekkel megegyeznek. A tordosi edények felülete pompásan kieszolt és fényes, ellenben a nyugati e nemű emlékek többnyire egyszerűek; azután, mint Cyprus szigetén, Tordoson is előfordulnak domborműves idomokkal díszített cserepek és nagy kiöntő nyílásokkal ellátott tálak. Végül a hissarliki és phrygiai cserepeken is olyanforma írásjelek láthatók, mint a tordosiakon. — Bella Lajos „Aldunai leleteket“ ismertet. Az 1895. év folyamán dr. Almássy György és Chernel István ornithologiai czélból bejárván a magyar Duna alsó szakaszát Temes-Kubintól keletre, az árterületből kiemelkedő hosszúkás domb-

hátak tövén őskori cserepek tengernyi sokaságára bukkantak, melyekből rövid néhány óra alatt ladikszámra valót gyűjtöttek. Dr. Almásy György minde régiségeket vasmegyei Borostyánkő várába szállíttatta, hol az értekezőnek alkalma nyílt velők megismerkedni. A bemutatott régiségekből azon eredményt vonja le, hogy a magyar aldunamenti partvidék, hozzászámitván a szigeteket is, nagyon megerdemli a gondos átkutatást. — Ezután dr. K u z s i n s z k y B á l i n t arra a kérdésre ad feleletet: „Mikor szállották meg a rómaiak a Dunántúl északkeleti részét?” Szerinte a Dunántúl északkeleti részének megszállása és megerősítése már Domitianus uralkodása alatt történt meg s összefügg a svév háborúval. Ezt megerősíti az a töredékes felirat, melyet a budai új várpalota helyén az ősszel eszközölt bontásoknak köszönhetünk. A felirathól csak a két első sor maradt fenn csonkán s rajta e betűk vehetők ki:

P. CAESARE
DOMITIAN

A mennyire kiegészítése lehetséges, körülbelül a következő lehetett:

[*Im*]*p(eratore) Caesare [divi Vespasiani f(ilio) D]omitian[o Aug(usto) . . .]*

Pannonia területéről ez a harmadik felirat Domitianus névvel. A már ismeretes másik kettő Sabáriában látott napvilágot. — T é g l á s G á b o r „Római kőbányászat Porolissum közelében Szilágymegyében“ című dolgozata kétségenkívülivé teszi, hogy a Karika községhez tartozó Széles falban (Pietra lata) az Ilona- vagy Ilonka-völgyben a Zsák falvától nyugatra a Porolissum romjait mutató Pomet-tetővel éppen szemben délfelé a római kőbányászat újabb emlékei kerültek elő, melyekről sem Neugebauernek, sem Tormának, sem Acknernek nem volt tudomása. — R é t h y L á s z l ó „Két aradmegyei árpádkori temető“ ír le. Ezek egyikét a világi vár alatt levő Muszkán tárták fel s benne lószerszámrészek és kengyelvasak kerültek elő; másikat az Arad szomszédságában levő földvári pusztán találták, hol I. Béla és I. László érmei mellett karpereczek, csüngők, gyűrűk stb. képezték lelet tárgyát. — M i h a l i k J ó z s e f „I. Miksa császár domborműves mellképét“ mutatja be, mely az országos magyar iparművészeti múzeumban látható. A dombormű egykor a Pálffy grófok tulajdonában volt s a vöröskői vár műgyűjteményében őriztetett. Az e gyűjteményről szóló első lajstromban, 1761-ben a domborműről az van mondva, hogy az „Korvin Mátyásnak fából faragott és festett mellszobra“, melyet Burgmayr János készített 1510-ben. Az értekező kimutatja, hogy az arckép kétségtelenül I. Miksa császárt ábrázolja. — A *Levelezés* rovatban a következő régészeti tudósítások olvashatók: b r. M i s k e K á l m á n: „Régiségek Velem-Szent-Vidről“ (Vasm.); dr. S ő t é r Á g o s t: „A gátai ásatásról“ (Mosonm.); K á r p á t i K e l e m e n: „Sabariai régiségekről“ és id. S t o r n o F e r e n c z „A győri székes-templom síremlékeiről“. — Az *Irodalom* rovat a következő könyvismer-

tetéseket tartalmazza: Pulszky Ferencz „Magyarország Archaeológiája“ Mihalik Józseftől, Hoernes M. „Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von den Anfängen bis um 500 von Chr.“, dr. Éber Lászlótól. — A *Múzeumok és Társulatok* című rovatban a következő jelentések olvashatók: Az országos régészeti és embertani társulat februáriusi és márcziusi ülései; a délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum-társulat közgyűlése; Nemzeti múzeumi tanács; a M. Nemz. Múzeum éremtárának 1897-iki gyarapodása Réthy Lászlótól; az Esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat évkönyve. — A *Különfélék* tartalma: „A pesti ötvösök czéhpecsétje“, Mihalik Józseftől; „Aranyozott ezüstkehely“, Kővér Bélától; „Velemi lelet“; „Zombor-sáponyai leletek“; „Venus szobrocskája az eperjesi collegiumban“; „Oroszlámosi magyar pogánykori sirlelet“, Reizner Jánostól

Ugyane folyóirat június 15-én megjelent 3-ik számában Fraknói Vilmos „Szent László király kar-ereklyetartója Raguzában“ című közleményében egy régi műemléket ismertet meg, mely a raguzai franciskánusok birtokában van. Ide a mult században megszünt stagnói zárdából került, Stagnóba meg Boszniából juthatott, hol a sz. Ferencz-rend kolostoraiban a magyar szent királyok emléke mindig kegyeletes cultus tárgya volt. A kar hosszában végig futó sávok között, közepén niello-technikával, a kezdő renaissance ízlés hatása alatt módosult góth majusculás betűkkel a következő felirat van alkalmazva: „Manus Sancti Vladislavi martiris regis Ungarorum“. A harmadik és negyedik szó között íveg-födelen át látható az ereklyetartóban elhelyezett csontereklye. — Dr. Éber László „Magyarhoni kora renaissance-emlékek a Nemzeti Múzeumban“ című dolgozatában néhány építészeti töredék leírását adja. — Mihalik József „Három egyházi ötvösmű a M. N. Múzeumban“ czímen ismerteti a somogy megyei Csicsó község határában szántás alkalmával felszínre került ciboriumot és pacificalét, valamint az Erdélyből a N. Múzeumba jutott ereklyetartó keresztet. E műemlékeken az ornamentum levelei abban a modorban vannak megrajzolva, mely Aldegrever Heinrich soesti metsző munkáit jellemzi, ki a XVI. század első felében élt. — Nagy Géza a régi „Magyar kardok“ ismertetésével foglalkozik. A keskeny pengéjű könnyű szablyákat a XV. században felváltották a nyugati kardok nagyságával vetekező nehéz szablyák. Ezek mellett már a XVI. század elején el voltak terjedve nem csupán a köznemes-ségnél, hanem főurainknál is a régi keleti hagyományos formában készült szablyák is. Értekezése kapcsán a legjellemzőbb típusokat rajzokban is bemutatja. — A *Levelezés* rovatban a következő tudósítások vannak közölve: dr. Pósta Béla „Oroszországi tanulmányairól“; dr. Reinecke Pál „Kőkori emlékekről“; Cziráky Gyula „A bogojevai (Bácsm.) őstelepről“; Majláth Béla „Újabb alpári leletekről“; Reizner János „A tömörkényi (Csongrádm.)

bronzleletről"; Herepey Károly „A nagy-enyedi skytha leletek és emlékek folytatásáról“. — Az *Irodalom* rovatban a következő könyvismertetések vannak: „Az 1896. évi budapesti műtörténeti congressus jelentése“; „Budapest régiségei“, szerk. Kuzsinszky Bálint: „Csongrádvármegye története“, írta Zsilinszky Mihály, ism. Dudás Gyula; Hampel József: „A régi középkor emlékei Magyarhonban“, ism. a. a. — A *Múzeumok és Társulatok* rovatban jelentések olvashatók az országos régészeti és embertani társulat áprilisi üléséről, a M. Nemz. Múzeumi régiségtár gyarapodásáról, a vasmegyei régészeti egyletről, a sopronmegyei régészeti társulatról, a nagyvárad múzeumáról, a tolnamegyei múzeumról, a fejérmegyei történeti és régészeti egyletről, a mosonmegyei tört. és régészeti egyesületről. — A *Különfélék* tartalma: A szerkesztőség felhívása, „Figuralis bronzdiszkek egy római kocsirol“; „A zombor-sáponyai lelet ügyében“; „Kis Károly aranyérme“, közli dr. Réthy László; „Bronzlelet Zentán“, közli Dudás A.; „A böny-rétalapi urnatemő“, közli dr. Récsy Viktor; „Török felirat Esztergomban“, közli X. X.

2. Az ATHENAEUM ez évi második számában Várnay Sándor befejezi „A büntettes anthropológiája a művészetben és irodalomban“ című tanulmányát. A büntető psychologusok meg-egyeznek abban, hogy született gonosztevő erőszakossága vagy csatlárdsága a cerebralis inhibítio centrumainak öröklött hiányából, az érzéketlenséget előidéző lelki és testi érzéstelenségből származik. De Dosztojevszky tolla néhány vonással utánozhatatlanul domborította ki a bűnös ember alakját, mely olyannyira különbözik attól, a mit a normális emberek automorphismusa, vagy a nem természet után tanulmányozó írók phantasiája elképzel. Megerősíti Dosztojevszky Marro érdekes megfigyeléseit is az évszakok befolyása tárgyában a börtönök lakóira. A fegyelmi cselekmények, a letartóztatottak között, vagy az örökkel szemben elkövetett büntettek gyakoribbak a legmelegebb hónapokban, a mi azt bizonyítja, hogy a criminalitás szülőoka nem csupán a társadalmi milieu föltételeiben, de mint Ferri 1880 óta hirdeti, a büntettes physikai milienje és physio-psychikai organismusa föltételeiben keresendő. Megtaláljuk a „Halottas ház“-ban a büntetteseknek az állatokhoz való ragaszkodását is. Ellenkező, de viszonylagos okokból fejt meg ez az atavismusra visszavezethető indulat azokat a kinzásokat is, melyeket a serdült degeneráltak követnek el az állatokkal, gyermekek módjára, a kinnél ez a kegyetlenkedés normális, de mulékony. Mert a gyermek egész psychikai élete a primitív emberiség jellemvonását tükrözi vissza. — Ferdinandy Géza „Az ország függetlensége“ című értekezésében (folytatólag) az 1867. évi XII. törvényezikket bírálja, kimutatva, hogy e törvényezikk memorandumszerű irálya mellett, az akkori közjogi terminologia fejletlensége következtében telve van tágfogalmú, határozatlan kifejezésekkel, az újabb közjogi terminologia szabatosabb ki-

fejezéseit pedig kerüli. Holott éppen az osztrák közjognak a magyar közjoggal ellenkező álláspontja nagyon is szükségessé tenné, hogy az ország állami önállósága, jogi függetlensége ne csak az intézmények és ezen törvények jogi természetében, hanem kifejezéseiben is határozottan kidomborítottassék. A mily szabatosak az eljárás módját megállapító rendelkezései, oly kevésbé azok a két állam viszonyának jelölésére szolgáló kifejezései. Eme helytelenségek és a német nyelvnek a közös ügyekben a közös hatóságok által való használata, alkalmasak ugyan arra, hogy Magyarország függetlenségét elhomályosítsák, sőt talán a közös ügyeknek közös organumok által való intézése arra is alkalmas lehet, hogy az ország politikai függetlenségét csorbíthassa; de tekintettel arra, hogy az 1867. évi XII. t.-cz. kiinduló alapul a *pragmatica sanctiót* veszi, mely pedig az ország függetlenségét minden irányban, tehát mind az állami önállóság, mind a magyar király *souverainitása*, valamint a nemzet szabadsága tekintetében fentartja, s az 1791. évi X. t.-cz. világos rendelkezését nem érinti: nem elégségesek arra, hogy az országot jogi függetlenségétől megfoszassák s egy birodalom tagállamává degradálják. — Horváth József egyikéből: „*A felsőbb analysis alapelveinek kritikai története Keplertől Lagrangeig*“ — a második közleményt vesszük, mely Kepler és Cavalieri érdemeit méltatja. — Balogh Arthur „*A nyelvek állami szabályozásáról*“ írt cikkét fejezi be. — Schvarcz Gyula pedig „*Úti jegyzetek az államtan és cultúrpolitika köréből*“ ezimen foglalja össze külföldi tapasztalatait. — Utolsó cikk Ifj. Mitrovics Gyula tanulmánya: „*Plinius és a görög képvirás története*“. II. A gyorsabb fejlődés kora. Apollodorus és Timanthes. Zeuxis. Parrhasios. — Az „*Irodalom*“ rovatban Szlávik Mátyás „*Ueberweg bölcsészettörténetének*“ legújabb kötetét ismerteti. Lechner László Alois Höfler „*Psychológiájáról*“ ír; Pauler Ákos Carstanjen és Krebs „*Vierteljahrsschrift*“-jéből és Wundt „*Phil. Studien*“-jéből közöl részleteket; Horváth József Ernst Mach „*Wärmelehre*“ című munkáját bírálja és B. A. Treitschke „*Politik*“ cz. művét mutatja be.

3. A BUDAPESTI SZEMLE áprilisi füzetének tartalma: Ifj. Návay Lajos az *alföldi munkáskérdésről* értekezik. Fejtegetésének célja: a munkásnép 1897. évi mozgalmából kiválasztani azt, mi nézete szerint jogosult követelmények kielégítésére és biztosítására vonatkozik, s az elkeseredés s félrevezetés rovására irandó túlzások leszállításával kutatni, vajjon melyek azon újítások, melyeket mind a munkásnép, mind önérdékünkben is tennünk lehet, sőt tennünk kell. Az alföldi munkásnép anyagi helyzete és boldogulása első sorban azon nagyobb szakmáymunkáktól függven, minők az aratási és kukoriczaművelési munkák, természetes, hogy a mikor a munkásnép megélhetési viszonyait teszi bírálatának tárgyává, ezt az említett szakmunkákkal kapcsolatosan teszi. Fejtegetésének alapjául a ma még fennálló gyakorlatot veszi, megjelölven az irányt, a melyben a módosítás kívánatos

lenne és vizsgálván, hogy e módosítások mennyiben találnak megvalósulásra az új munkástörvényben. — *Eber László a képzőművészeti újabb elméleteket* ismerteti. — *Károlyi Árpád az országgyűlési pártok 1606 tavaszán Kassán* czimmel mutatványt közöl a „Magyar Országgyűlési Emlékek”-ben legközelebb megjelenő munkájából, melyben a Boesckay és Rudolf király közti kiegyezési tárgyalásokat ismerteti. — *Wollanka József Domenico Ghirlandajának újabban fölfedezett falképeiről Florenczben* irt ismertetést. — Ezután *Hardy Tamás Ottthon, a szülőföldön* czimű regénye következik névtelen fordításában. — A költemények közt van *Szász Károly Fenyvesben* czimű eredetije és *Henrik és Katalin* czimű népballada *Lévay József* fordításában. — *Grósz Emil* Brouardelnek *az orvosok felelősségéről* szóló munkáját ismerteti. — *Krenner Viktor Verescsagin Napoleon-cyklusáról* párbeszéd alakjában ír kritikát. — *Az Értesítő*-ben Madarász Gy.: Ceyloni gyűjtésem madártani eredménye (Herman Ottótól), Benkó J.: Arany J. tanársága Nagy-Körösön, Jókai: The lion of Tanina transl. by Bain (Kropf Lajostól), Sebestyén K.: A görög gondolkodás kezdetei, Landor: Letters (Kropf Lajostól), Roebuck Life and letters czimű munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyane folyóirat májusi füzetének tartalma: *Vámbery Ármin, Nyugati vetélytársak keleti Ázsiában* czimmel, Orosz-, Francia-, Németország nagyhatalmi versenyéről ír, melynek czélja Anglia befolyását megtörni. Szerző szerint a három nemzet közül egyben sincs meg az Ázsia polgárosításához kívánatos kitartás, képesség és lelkesedés oly mértékben, mint az angolban, és egyik sem volna alkalmas ez utóbbi helyét elfoglalni az esetben, ha sikerülne Anglia befolyását megtörni. Azt hiszi, hogy a három egyesült ellenfél jogos törekvései és a dicséretes világharcz ellenére sem fog valami sokra menni egészen magára hagyott vetélytársával szemben, mert egyikük-nél sincsenek meg azok az alapföltételek, melyek uralomra segítették a brittet, s melyek a jövőben is valószínűleg kereskedelmi uralmának fognak Kelet-Ázsiában szolgálni. Eddigi tapasztalatok szerint, már azért is kétséges működésök eredményessége, mert az említett népek kormányát nem hatja át a szabadságnak az a szelleme, mely egyedül képes az elmaradt emberiség sötét éjszakájában világot terjeszteni. A francia köztársaság szomorú képében nem találunk semmi biztositékot az ázsiai társadalom eredményes fejlődésére; a mi pedig a két császárságot illeti, ezeknél a mindenütt ki-kitünő középkorias törekvések még kevesebb biztatást nyújthatnak a jövőre nézve. Minden hibája és tévedése mellett még mindig Anglia a leghívebb képviselője a XIX. század törekvéseinek és céljainak; az angol nép szellemében érvényesül legjobban modern világnézetünk akarata és cselekvése. — *Iffj. Návay Lajos az alföldi munkáskérdésről* szóló értekezését befejezi. E közleményben bírálja az új munkástörvény intézkedéseit

melyet hiányai ellenére is üdvösnek és a társadalmi békét előmozdító-
nak ismeri. Nem vár tőle csodás hatást, de megtalálja benne útmuta-
tóját, de egyúttal kiegészítőjét is társadalmi munkálkodásunknak. —
Berzeviczy Albert *Itália* című útirajzaiból és tanulmányaiból
a harmadik közleményt adja, melyben Verona, Siena és Nápoly törté-
netét és emlékeit ismerteti. — A szépirodalmi közlemények közt talál-
juk Hardy Tamás *Otthon, a szülőföldön* című regényének folyta-
tását, Vértessy Jenőnek a Kisfaludy-Társaság pályázatán dicsé-
retet nyert *Tarnócziné* című költői elbeszélését. — Mahler Ede
a régi népek naptárairól szóló cikkében az egyiptomiak időszámítását
ismerteti. — Az *Értesítő*ben Timár Szaniszló: Selyem és rongy, Hegyesy
M.: Az 1848/49-iki harmadik zászlóalj története (Márki Sándortól),
Sylvester: A parasztsocialismusról (Joób Lajostól), Fagnier: *L'écon-
omie sociale de la France sous Henri IV.* (Lörcincz Bélától) című mun-
kák vannak ismertetve. Végül az új magyar könyvek jegyzéke van.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 3. füzeté-
ben két nagyobb tanulmányt olvasunk. Az egyik dr. Császár
Elemér „Kisfaludy Sándor mint vigjátékiró” című dolgozatának
első közleménye. Három vigjáték maradt tőle. Kettőt: a „Dárday-
ház”-at és „A lelkes magyar leány”-t „Magyar Nemesházi Rajzolat”-
nak nevezett és a Magyar Nemzeti Játékszínen bocsátott közre két
kötetben 1825-ben, illetőleg 1826-ban; a harmadik, az „Elmes özvegy”,
vagy első címe szerint „Férfi próba” életében nem jelent meg, csak
Toldy adta ki hátrahagyott iratai között. Keletkezésük az 1819—20.
évekre esik. Értekező mind a három művet beható fejtegetés tár-
gyává teszi. — A másik tanulmányt Kaufmann Lajos írta s
címe: „A görög és római classikusok Kazinczy Ferencz levelezésé-
ben”. Az értekező feladatul tűzte ki, pontosan összeállítani, csoporto-
sítani és ismertetni Kazinczy levelezésének mindazon helyeit, melyek
a görög és római classikusokra vonatkoznak. Ezután sorra veszi a
görög classikusokra, ú. m. Homerosra, Anakreonra, Pindarosra, Aischy-
losra, Sophoklesre, Euripidesre, Theokritosra, Plutarchosra és Thuky-
didesre, azután a római classikusokra, ú. m. Horatiusra, Vergiliusra,
Sallustiusra, Ciceróra, Catullusra, Senecára, Tacitusra, Ovidiusra, Mar-
tialisra, Phaedrusra, Plautusra, Terentiusra, Pliniusra és Quintilianusra
vonatkozó helyeket. — Az *Adattár* rovatban dr. Illéssy János
közöl „Adatokat br. Amade László élete történetéhez”. Ez adatok
a költőnek nemcsak szüleihez való viszonyára, hanem természetének és
életviszonyainak megismeréséhez is érdekes felvilágosításokat tartal-
maznak. — Hegedűs István folytatja „Irodalomtörténeti tarlózások
az olasz könyvtárakban” című adatközléseit. — Nagy Iván okleve-
leket közöl Gyöngyösi István életéhez. — Végül dr. Dézsi L. tesz
közzé „Leveleket a göttingai kir. egyetem könyvtárából”. — A *Vegyesek*
rovatban: „Argirus”, „Csömpölye”, „Páriz Pápai verses oratiója” című
apróbb közlemények vannak. Ad vocem ezimen a Szittya

szó eredete van világosan kifejtve; ezenkívül „Tiszteesség“ czímen erélyes rendreutasítás olvasható. Végül Hellebrant Árpád állítja össze a legutóbb megjelent irodalomtörténeti dolgozatok repertoriumát.

5. A „KÖZGAZDASÁGI SZEMLE“ április havi füzeté legelől közli Vargha Gyula „Tűzkárok a magyar birodalomban“ című tanulmányának első részét, mely a tűzvészekről 1895. és 1896. évekre vonatkozólag a központi statisztikai hivatal által gyűjtött adatokon alapul. Tűzvész Magyarországon aránylag gyakran fordul elő, volt olyan év, midőn 20 millió forintnál nagyobb érték hamvadt el, mely összeg a földadónak mintegy 60, a házadónak 170%-át teszi. A tűzeseteknek közel háromnegyede épületekben támadt, s főkép nagyobb községekben és éjjel, de az előidéző ok alig negyedrészen derülhetett ki kétségtelenül. Világos, hogy a gondatlanság, gyermekek játéka gyufával, s főkép az ország külön vidékein a gyűjtogatás is igen nagy szerepet játszik. A tűzoltó intézmény még mindig nem felel meg egészen a kívánalmaknak; bár 1896-ban 8213 tűzoltóság állott fent közel félmillió taggal, nem azért, mert a kisebb községek nagyobb részében még nem szervezik a köteles tűzoltóságot, sőt a hol megtörtént is ez, a felszerelés nagyon hiányos. Így például csak Csik, Békés, Csanád, Hajdu és Brassó megyék területén van minden községben használható tűzi fecskendő. A tűzkárt szenvedő mintegy 22 ezer ember közül körülbelül egy ötödrész volt olyan, ki anyagi segélyre szorult. Csaknem minden tekintetben az erdélyi részek mutatnak legkedvezőtlenebb viszonyokat. — E tanulmány után Gorove Lászlónak „A tőke a nemzetgazdaság és a socialismus szempontjai szerint“ a közgazdasági társaságban felolvasott értekezése következik. A tőke keletkezéséről és gyarapodásának feltételeiről szóló terjedelmes bevezetés után arra az eredményre jut, hogy a tőkegazdaság mértéke a többé vagy kevésbé kedvező közintézményektől és közállapotoktól függ, viszont pedig a tőke fejlettségének szerepe az egész társadalom sorsát érinti. Csak a tőke gyarapodásával lehet számítani a közjólétre, a mint azt Anglia példája mutatja, s ezért helytelen szerinte a socialisták törekvése, kik a tőke alakulásának erkölcsi tényezőit számításán kívül hagyva, nem az önsegély elvén, hanem mesterséges eszközökkel igyekeznek a társadalmi rendet megváltoztatni. Sorba veszi egész röviden a socialisták panaszait és óhajtásait és ezeket alaptalanoknak találja, különösen a tőkeképzés szempontjából, mely nem állami hatalmat, hanem magánosok „küzdési erejét“ követeli meg az állandó gyarapodásra. — Az „Irodalmi Szemlé“ben négy könyvismertetés van névtelen szerzőktől. Az első Virgilius sienai tanár dolgozatát ismerteti, az olasz socialis törvényhozás multjáról és jelen állapotáról, a második Herz Hugó művét az osztrák munkás védelemre vonatkozó törvényhozási intézkedésekről és különösen a gyárfelügyelők működéséről. Ugyanezen fontos tárggyal foglalkozik Reichersberg „Wesen und Ziele der modernen Arbeiterschutzgesetz-

gebung“ című dolgozata is, mely bíráló szemlét tart a munkásvédelem ügyének különféle csoportjai szerint az egyes országok törvényhozása felett és a nagy számmal mutatkozó hiányok daczára teljesen biztató jelenségeket talál a kérdés jövőjére nézve. A negyedik ismertetés Falk Zsigmond új könyvéről szól, mely szerzőnek a moszkvai orvosi kongresszus alkalmából tett oroszországi uti vázlatait tartalmazza. — A „*Statisztikai Értesítő*“ rovatban Fenyvesy József ismerteti az Alliance Cooperative internationale congressusá-nak megbízásából angol, francia és német nyelven kiadott nemzetközi szövetkezeti statisztikát, mely minden tekintetben hiányos ugyan, de igen sok becses egyéni részletes adatot közöl, s így nemcsak a nemzetközi statisztika elkészítésére szolgál jó alapul, de az egyes szövetkezetek összeköttetésére is módot nyújt. — Végül mint rendesen, ez alkalommal 8 oldalra terjedő „*Könyvszemle*“ van a füzetben az újabban megjelent közgazdasági és socialis művekről és fontosabb cikkekről.

Ugyane folyóirat májusi füzetében legelől van a magyar közgazdasági társaság elnökének, Láng Lajosnak a társaság ápril hó 28-án tartott közgyűlésén felolvasott elnöki megnyitó beszéde, melyben a nemzetközi vámpolitika irányairól szól, s a közelmúlt eseményeken, különösen a három nagy nyugat-európai állam politikai áramlatain végig tekintve, arra az eredményre jut, hogy Anglia szabad kereskedelmi irányát tovább is híven fogja megőrizni, sőt az az irány a continensen is diadalmaskodni fog, bár minden valószínűség szerint Németország előbb fog szakítani a védelmi iránynyal, mint Franciaország, de Németország is csak akkor, ha a nyersanyagok megdrágulása folytán az ipar és mezőgazdaság érdekellentéte éles kifejezésre jutna. Magyarországnak is ezt a vámpolitikát kell szem előtt tartani nézete szerint s hogy hiba volna a gabonaárak hirtelen emelkedésére túlságos súlyt fektetni; jelenleg tehát kötelességünk a mi mezőgazdasági termelő érdekeinknek az eddiginél hatásosabb védelme és pedig mind a tengerentúli, mind a keleti verseny tekintetében, mert ez minden haladás előfeltétele. — A következő cikkben Vargha Gyula befejezi „Tűzkárok a magyar birodalomban: című cikkét, mely a legújabb e nemű statisztikai felvétel eredményeinek összesítése és ismertetése. A jelen rész főképp a tüzek okozta károk összegét mutatja ki minden lehető viszonylatban, 1896-ban 12,647.675 forint volt a tűzkárösszeg, egy lélekre átlag 79 krajczár, egy károsultra 571 forint. Legtöbb jutott ebből a lakóházakra és gazdasági épületekre, de gabona és takarmány is sok pusztult el. A kárból a biztosító intézetek az anyaországban 42%-ot térítettek meg, Hovát-Szlavonországban valamivel többet. Legtöbbet szenved tűzkároktól a felvidék, különösen a primitív építkezések következtében, de azért a tűzkárok összes értékének jóval több mint fele az 5000 forintnál több kárt okozó tűzvészekre esik; ezek száma az utóbbi években feltűnően s állandóan szaporodik. A tűzkár statisztikai felvétel többek között igen érdekes

adatokat szolgáltatott az épület-statisztikához is s azt az öröndetes eredményt nyerjük belőle, hogy a legutóbbi népszámlálás óta e tekintetben nagyot haladtunk. — Az „Irodalmi Szemlé“-ben névtelen szerzőktől négy könyv-ismertetés van. A legelső az *esztergomi takarékpénztár* történetéről szól, melyet fennállásának 50-ik évfordulója alkalmából Reusz József igazgató irt meg. Utána következik C r ü g e r János legújabb művének ismertetése, mely a német szövetkezetek jelen állapotát tárgyalja s egyúttal fontos elvi kijelentéseket tartalmaz. Majd W a l t e m a t h Waldemar Kuno egy közérdekű jellegű művének „Die Ursachen der niedrigen Preise unserer Zeit und der Bimetallismus“ bíráló ismertetését találjuk. A negyedik mű, melyről szó van, socialpolitikai jellegű. A l b r e c h t H. berlini tanár igen érdekesen írja le, minő áldásos munkát végzett egy csapat munkás a német fővárosban öt év alatt, szövetkezeti alapon létesítve mintaszerű munkáslakásokat s ezzel kapcsolatban számos más, a község anyagi és szellemi jóllétét előmozdító intézményeket. — A „*Statisztikai Értesítő*“ rovatban K e n é z Béla ismerteti az 1896-ik évi osztrák strikeokról szóló hivatalos kiadványt. Ausztriában ebben az évben 294 strike volt, melyben közel 600 ezer munkás vett részt, főképp a munkabér javítása érdekében. Ezeknek 58⁹/₁₀-ában teljes vagy részleges sikert vívtak ki ugyan a munkások, azonban 620,000 munkanapot s 717,000 forint kárt vesztettek el miattuk, s így itt is bebizonyult, hogy a strike nagyon veszedelemes fegyver. Végül 10 lapra terjedő szakszerűen csoportosított „*Könyvszemle*“ a legújabb közgazdasági irodalomról.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1898. május 16.

THAN KÁROLY r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Hollán Ernő r. t., Entz Géza, h. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost. Kherndl Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt. — Franzenau Ágost, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Onodi Adolf, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Staub Mórész l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

104. LENÁRD FÜLÖP l. t. székfoglaló értekezése: „Elektromos erővel párhuzamosan irányított kathodsugarak magatartásáról“, felolvassa Szily Kálmán r. t.

105. LENGYEL BÉLA r. t. „Adatok a calcium történetéhez.“

106. SZONTÁGH FÉLIX és WITTMANN OSZKÁR részéről: „A normális és diphtheriás serum vegyi összetételéről“, előterjeszti Klug Nándor r. t.

107. BUGARSZKY ISTVÁN és TANGL FERENCZ részéről: „A vérsavó molekuláris concentrációjáról,“ előterjeszti Klug Nándor.

108. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Klug Nándor és Lengyel Béla r. tagokat kéri föl.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hatodik összes ülés.

1898. május 23.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Hollán Ernő tt. — Fejérpataky László, Fraknoi Vilmos, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Högyes Endre, König Gyula, Pauer Imre, Pauer Gyula, Schwarcz Gyula, Szász Károly, Szinnyi József, Thaly Kálmán, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Bánóczi József, Concha Győző, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Réthy Mór, Staub Mór, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

109. Elnök úr a következő beszéddel nyitja meg az ülést:

Tisztelt Akadémia! Zichy Antalt Akadémiánk tiszteleti tagját, igazgató tanácsának tagját és I. osztályának elnökét nagygyűlésünk napjaiban hiába kerestük e teremben azon a helyen, melyet itt évek hosszú során át rendesen elfoglalt.

Az aggodalom előérzete vett erőt rajtunk, mikor meghallottuk, hogy betegség lánczolta ágyához, és fokozták azt azok az egyszerűségükben megható szavak, melyekben az osztályelnöki állásról visszalépését osztályának és nekünk is bejelentette, és a névjegyek, melyeket megemlékezés jeléül egyes barátainak küldött. Előérzetünk nem csalt meg; mert ő már a hosszú útra készült, a honnan nincsen visszatérés s a melyen őt csak ravataláig kísérhettük.

Elvesztettük benne a legjobbak egyikét, Akadémiánknak a sirig hí barátját, a kit sokan szerettek s a kit talán mindenki tisztelt. Erdemes volt ő e tiszteletre közhasznú munkásságáért s még inkább tiszta, nemes jelleméért, melynek alapvonása hí ragaszkodás volt elveihez, valamint eszményeihez. Eszményei fűzték őt legszorosabban Akadémiánkhoz, hiszen azok a gróf Széchenyi Istvánéi voltak, kinek ő életét megírta, hátrahagyott iratait szerkesztette, s ezzel a Széchenyi-irodalom alapját megvetette, és a b. Eötvös Józseféi, kinek ő a népnevelés terén buzgó követője és, mint első magyar tanfelügyelő, fáradhatatlan munkatársa volt.

Szívét a nemzet művelődésének, a nemzet csinosodásának vágya dobogtatta, s hazaszeretete nem a chauvinista idegen-gyűlöletével, hanem a humanista emberszeretetével volt rokon.

Mennyit tett ő eszményének megközelítésére, azt rövid, de tartalmas és ékesen szóló szavakban mondotta el tisztelt társunk Szász Károly r. tag a ravatalnál. Ezzel fog foglalkozni az emlékbeszéd is, melyről gondoskodni az első osztály feladata lesz.

A jelen pillanatban feledhetetlen társunk emlékének megőrzésére csak két dolgot tehetünk:

adjunk fájdalomunknak kifejezést mai ülésünk jegyzőkönyvében; terjeszszünk a jövő nagygyűlés elé indítványt, melyben Zichy Antal arcképének képesarnokunkban elhelyezését kérjük. — Helyesséssel elfogadtatik.

110. **Vadnay Károly** lt. emlékbeszédet tart **Pálffy Albert** lt. felett. — Közzé fog tétetni.

111. A főtitkár bejelenti **Gladstone** Vilmos, k. tagnak, Angolország nagy államférfiának május 19-ikén bekövetkezett halálát s visszaemlékezésül fölolvassa azon levelet, melyben Gladstone taggá választását 1873 júniusban megköszönte. Az Akadémia mély részvétellel értesül a nagy férfiú haláláról és fölhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

112. Fölolvassa az Akadémia ez idei nagygyűlésén választott másodelnökének, **Wlassics Gyula** rt.-nak az elnök úrhoz intézett következő levelét:

„Nagyméltóságú Bátor, Elnök Úr! A Magyar Tudományos Akadémia engemet másodelnökévé megválasztani méltóztatott.

Az Akadémiának irányomban nyilvánult ezen megtisztelő bizalmát és ezt a váratlanul ért fényes kitüntetést nem tekinthetem a tudományok terén kifejtett szerény munkásságom jutalmául vagy elismeréséül, a melyben akkor részesültem, a mikor a Magy. Tud. Akadémia pályamunkámat a Sztrokay-díjjal tüntette ki, midőn levelező és majd rendes tagjává megválasztott.

Ezekben a kitüntetésekben találtam én bőséges jutalmát irodalmi működésemmek és tudományos törekvéseimnek és egész életemen át buzditólag hat reám, hogy a magyar tudományos irodalomnak és törekvéseknek tölem telhető erővel szolgálatára álljak. A legutóbbi időben a kultúra magasztos ügyének kormányzati szolgálatában nem rendelkezem azzal az idővel, mely szükséges arra, hogy a tudományos irodalom iránt tartozó kötelességemet folytonos irodalmi dolgozatokkal úgy leróhatnám, a mint én óhajtom. De talán nem csalódom, ha annak a rugóját, hogy hazám ezen első magyar tudományos intézete megtisztelő bizalma felém fordult, főleg annak az emlékeiben is tiszteltre méltó hagyománynak ápolásában vélem feltalálni, mely a magyar tudomány fejlesztése és a magyar kultúra felelős vezetősége között ezuttal is erősebb kapcsolatot kívánt létesíteni és ezzel engem nagy és nehéz feladataimban buzditani és támogatni óhajtott.

Erzem, hogy e nemes szövetségben az én gyenge erőm csak izmosodik s én rajta leszek, hogy a hagyományos szövetségnek igénytelen személyemben való felújítása nemzeti művelődésünknek csak haszonnal járjon, mert előttem állanak a nagy példák, miként lehet az egész nemzeti életre kiható hatásúvá tenni e szép szövetséget.

Rendithetlen kötelességemnek fogom ismerni, hogy e magasztos együttes munkából én is részt kérjek és vegyek azon őszinte meggyőződésben, hogy e munkásságomat a mélyen tisztelt Akadémia hathatós támogatásban részesíti.

Ily érzelmek hatása alatt fogadja és tolmácsolja kérem Nagyméltóságod meleg és őszinte köszönetemet.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tisztetélem őszinte nyilvánítását.

Wlassics Gyula s. k.

Helyesléssel és köszönettel tudomásul vétetik.

113. **KLEIN GYULA**, **MÁTYÁS FLÓRIÁN** r. tt., **APÁTHY ISTVÁN**, **FARKAS GYULA**, **JENDRASSIK ERNŐ**, **STAUB MÓRICZ** l. tt. és **JIREČEK CONSTANTIN** kt. köszöneteket fejezik ki taggá választásukért. — Tudomásul vétetik.

114. **ERDÉLYI LAJOS** és **PEKÁR KÁROLY** a nagygyűlésen nekik ítelt jutalmakért köszönetüket fejezik ki. — Tudomásul vétetik.

115. A miniszter-elnök úr értesíti az Akadémiát, hogy ő cs. és apost. kir. Felsége legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy

az 1889. évi márczius 31-ikén kelt legfelsőbb elhatározással konstaninápolyi történelmi kutatásokra legkegyelmesebben engedélyezett 6000 forint összegről még fenmaradt 1194 forint 68 kr. — további elszámolás kötelezettsége nélkül a honfoglalás bizancci kútfőinek kiadására használtassék föl. — Halás köszönettel vették, s a fentemlített összeg a Történelmi Bizottság költségrovatára iratik át.

116. A budapesti egyetem bölcseészeti dekanja értesíti az Akadémiát, hogy a kar a hágai nemzetközi történelmi congressus előkészítő bizottságába Láncey Gyula ny. r. tanárt küldötte ki. — Áttetik, tudomásvétel végett, a Történelmi Bizottsághoz.

117. HEGEDŰS ISTVÁN lt., ki a Pápan f. hó 15-én Vajda Péter emlékezetére tartott irodalmi ünnepen a M. Tud. Akadémiát képviselte, jelentést tesz küldetéséről. — Köszönettel tudomásul vették.

118. A szegzárdi Garay-szobor-bizottság meghívja az Akadémiát a június 5-ikén végbemenendő leleplezésre. — Az Akadémia köszönettel fogadja a meghívást s Lévy József r. tagot kéri föl képviselőtére, ki is az Akadémia koszorúját, beszéd kíséretében, fogja letenni a szobor talapzatára.

119. A Pesti Hazai I. Takarékpénztár értesíti az Akadémiát, hogy az 1892-ben kitűzött 5000 forintos pályadíjat, a mely a pályázat meddősege miatt rendelkezésre maradt, „A magyar nemzet története 1301-től I. Mátyás haláláig” című, egy elismert szaktudóssal közvetlen megbízás útján megíratandó mű” díjazására; továbbá az 1893-ban kitűzött pályázat szintén meddő maradván, a rendelkezésre álló 3000 forintot a „Politikai számtan kézikönyvé”-nek megbízás útján, elismert szaktudós vagy szakemberek által való megírására kívánja fordítani. — Jelen-téstétel végett kiadatik a II., illetőleg III. osztálynak.

120. Bemutattnak az osztályok jelentései az *állandó bizottságok tagjainak* a következő három év tartamára történt kijelöléséről. E szerint megválasztottak:

I. A Nyelvtudományi Bizottságba:

Asbóth Oszkár, Bánóczy József, Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Halász Ignác, Heinrich Gusztáv, Joannovics György, Kunos Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Simonyi Zsigmond, Szilágyi Áron, Szily Kálmán, Szinyei József, P. Thewrewk Emil, Vámbéry Ármán, Zolnai Gyula.

II. Az Irodalomtörténeti Bizottságba:

Arany László, Badics Ferencz, Bánóczy József, Beöthy Zsolt, Bereczik Árpád, Fraknoi Vilmos, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Nagy Gyula, Négyesy László, Pasteiner Gyula, Riedl Frigyes, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szilágyi Áron, Szilágyi Sándor, P. Thewrewk Emil, Vadnay Károly.

III. A Classica-Philologiai Bizottságba:

Baksay Sándor, Barta Antal, Csengery János, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Imre Sándor, Lehr Albert, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Szász Károly, Télfy Iván, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás.

IV. A Történettudományi Bizottságba:

Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Csánki Dezső, Csontos János, Fejérfataky László, Fraknoi Vilmos, Hajnik Imre, Károlyi Árpád, Komáromy András, Kovács Gyula, Majláth Béla, Marczali Henrik, Nagy

Gyula, Nagy Iván, Pauler Gyula, Radvánszky Béla báró, Schönherr Gyula, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Tagányi Károly, Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán, Vécsey Tamás.

V. Az Archaeologiai Bizottságba :

Ballagi Aladár, Bubics Zsigmond, Bunyitay Vinceze, Czobor Béla, Fraknoi Vilmos, Hampel József, Majláth Béla, Myskovszky Viktor, Nyáry Jenő br., Ortway Tivadar, Pasteiner Gyula, Pór Antal, Pulszky Károly, Radvánszky Béla br., Réthy László, Schulek Frigyes, Szentkláray Jenő, Szilágyi Sándor, Téglás Gábor, Thaly Kálmán.

VI. A Nemzetgazdasági és Statisztikai Bizottságba :

Acsády Ignác, Ballagi Géza, Ballagi Aladár, Bedő Albert, Falk Miksa, Fodor József, Földes Béla, Gaál Jenő, Galgóczy Károly, György Endre, Hegedüs Sándor, Jekelfalussy József, Kállay Béni, Kautz Gyula, Kerpely Antal, Körösi József, Láng Lajos, Lipthay Sándor, Matlekovich Sándor, Medvezky Frigyes, Ráth Zoltán, Vargha Gyula, Vécsey Tamás.

VII. A Matematikai és Természettudományi Bizottságba :

Bedő Albert, Chyzer Kornél, Entz Géza, Eötvös Loránd br., Fodor József, Fröhlich Izidor, Galgóczy Károly, Horváth Géza, Högyes Endre, Inkey Béla, Klein Gyula, Konkoly Miklós, König Gyula, Krenner József, Kruspcr István, Lengyel Béla, Szily Kálmán, Than Károly.

VIII. A Szótári Bizottságba :

Az I. osztály részéről: Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Joannovics György, Lehr Albert, Négyesy László, Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szilády Áron, Szinnyei József, P. Thewrewk Emil, Zolnai Gyula. *A II. osztály részéről:* Pauler Gyula, Alexander Bernát, Kováts Gyula, Tagányi Károly. *A III. osztály részéről:* Illosvay Lajos, König Gyula, Mihalkovits Géza, Szily Kálmán.

121. Főtitkár jelenti, hogy a Nyelvtudományi Bizottság megalakult s elnökévé Szinnyei József r. tagot, előadójává Simonyi Zsigmond r. tagot választotta meg; továbbá, hogy a Szótári Bizottság is megalakult s elnökévé Szily Kálmán r. tagot, előadójává Zolnai Gyula l. tagot választotta. — Tudomásul vétetik.

122. A III. osztály jelenti, hogy a Hadtudományi Bizottságot, — tekintetbe véve e Bizottság április 29-iki üléséből előterjesztett jelentését — nem alakította meg. — A Bizottság e jelentése, minthogy benne a II. osztályhoz való áthelyezését kéri, kiadatik véleményadásra a II. osztálynak. Egerszermind határoztatik, hogy a Hadtörténelmi Közlemények ez idén nem fognak megjelenni s a beérkezett előfizetési pénzek visszatérítendők.

123. Az Akadémia pénztára jelenti, hogy Fehér Ipoly tt. 5000 frtos alapítványának második részletét befizette. — Tudomásul szolgál.

124. Gróf Széchenyi Béla ig. és tt., Tasner Géza, Ernst Lajos és Hidvéghi Sándor újabb becses adományokkal gazdagították a Széchenyi-múzeumot. — Köszönettel vétetik.

125. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m. W. Bang : „Zu den kökürkischen Inschriften“ 2 füz. — B. J. „Magyarország 1848–49. évi függetlenségi harcának Katonai Története“, 3 köt. — Körösi László : „Egyiptom Művészete“, köszönettel vétetnek.

126. Az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő 1898. V. sz. (101. füz.) — Nyelvtudományi Közlemények XXVIII. 2 füz. — Hampel J. „A Régi Középkor emlékei Magyarhonban“ II köt. — Matematikai és Természettudom. Értesítő XVI. 2. — tudomásul vétetik.

127. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére VADNAY KÁROLY és HEGEDŰS ISTVÁN 1. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Bírálatok a Bulyovszky-pályaművekről.

I.

A Bulyovszky-pályaművekről, melyeknek bírálatával a tekintetes Akademia engem is megbízni méltóztatott, véleményemet röviden a következőkben terjesztem elő:

Ezúttal sem mondhatom szerencsés eredményűnek ezt a pályázatot, mely ódaféle költemény írását kívánta a versenyzőktől. A huszonegy darab pályaműnek csaknem egy harmada komoly bírálatra nem méltó gyöngesség. Egyikben-másikban veszem észre némi jeleit a technikai ügyességnek, a verselés gyakorlottságának, de a bevégeztség, a kerekdedség és az ódai emelkedés hiányzik belőlük. A versek, kevés kivétellel, hazafias érzelmek körében mozognak. Ez a hálás mező a pályázók némelyikét szabatosság nélküli áradozásra csábítja, másokat pedig arra, hogy a maguk módja szerint a nemzet jelen állapota és elnyomott helyzete fölött keseregjenek, vagy dörögjenek.

Sorba veszem a műveket s egy-két szóval kísérem, úgy a mint figyelmes olvasás után mindegyiket megjegyeztem.

Az 1-ső számú *Kossuth*. Se külső, se belső értéke nincs. Lázbeteg álmodozása a Hazafi Verai János iskolájából.

A *tetétleni halmon* (2. sz.). A honfoglalást folyékony versekben dicsőítő költemény, de áradozó, erőtlen, stílje dagályos.

Árpád, óda (3. sz.). Visszatekint az ezer évre igen közönséges hangon, mely azért nem idegen a keresettségétől, midőn így beszél:

„Olyan az (az ezer év), mint egy tündéri álom,
Messze-messze nyúló láthatáron,
Mely *tombol, kaczag, nyög s tette hív.*“

És aztán a keserű reflexio a végefelé, mely szerint:

„Árpád lelke, honszerelme lángolt
A szabadság bajnokaiban.
És ma? Idegen istent imádunk,
Önsirunk felett tetszelegve állunk,
S elprédáljuk azt is, a mi van.“

Pozsony-Szent-György gr. Pálffy György korában (4. sz.). Két példányban is leírta a szerző. Valami eszelős értelmetlenség. Szóra nem érdemes.

Messiás (5. sz.). Zűrzavaros epedés egy jobb világ után, melyet valamely „örökös Messiástól“ remél, telve homálylyal, sokszor értelmetlenséggel. Értéktelen.

Ezredéves örömnünepünkre (6. sz.). Eléggé józan versecske. Örül a nemzet haladásának; de bizonyos kezdetlegesség látszik az egészen. Versalakja, melyet itt-ott keresztrimekkel is tarkáz, nem éppen közönséges, de nem érzi, hogy a sorok némelyike jambus, másika trochaeus lejtésben sántikál. A vége pedig gyarló áldomás.

A magyar nő (7. sz.). Nem emelkedik túl a banális magasztalások színvonalán.

A magyar nemzet (8. sz.). Hosszú lére föleresztett összevisszaság. Annyi mindent egybehord a nemzet jellemzésére és dicsőítésére, hogy csaknem értekezéssé árad. Erő helyett keresettség és dagály uralkodik benne, s a vége az a mindennapi felköszöntés, hogy „éljen a nemzet, éljen a király!“

Az isten fiához (9. sz.). Nem tudni, mit akar az Isten fiával. Úgy látszik, a természetet óhajtja magasztalni azért, hogy ahhoz térjünk vissza. Komolyan számba nem vehető. Éppen úgy nem a következő: *Óda Ferencz Józsefhez* (10. sz.), mely öt gyarló strophában hálálkodik a királynak a szeptember 25-iki szoborhatározatért.

Hazaszeretet (11. sz.). Elejétől végig duzzadozó dagály, melyet nem tesz tűrhetővé a verselés gördülékeny volta. Mindjárt az első versszak mutatja mivel van dolgunk. „Vágjátok ki a Kárpát oldalában évezred óta élő tölgyeket, faragjatok abból egy nagy lantot, feszítetek rá húrnak négy folyót“, majd azon dalol aztán a költő. Ez a lant a trójai háború megénekléséhez is nagy volna.

Zrinyi éneke (12. sz.). Birálaton alól álló kísérlet.

Csillagos éjjel (13. sz.). Örül a csillagos égnek. Ábrándozva szemléli azt. Tüpreng a végtelenségen, a teremtés titkán, de tüprengése szétfolyó, eláradozó, mintha maga sem tudná, mit akar. Inkább üres, mint tartalmas.

Meredély szélén (14. sz.). Méltánylást érdemlő vers. Többet ér az eddig említetteknel. De nem látom benne a *meredélyt*, sem a kinos gyötrődést a lét örök titka miatt, sőt az egész inkább egy csendes szemlélődés és nyugodt önmegadás, mely fejet hajtva minden versszak végén erre int: „térdeljete le s imádkozzatok!“ Verselése gyakorlott kézre vall.

Don Juan a templomban (15. sz.). Inkább elbeszélés, mint óda-féle költemény. Don Juan a templomban, miért, miért nem? leborul Mária képe előtt s hangosan, áhitattal imádja őt, az Isten anyját, anyák mintáját, a nőiség örök forrását. Imáját végezve, eltávozik: javulva-e, vagy régi szenvedélyével? nem tudni. Nem tudni, mit akart vele a versíró

Kisértés (16. sz.). Sapphói óda alakjában éneklí az ellenállást egy régi szerető kisértése ellen, kinek bájait már „elrablá önbűnűnek bosszuló hatalma“. Elégge szabatosan mozog az ódai formában; de költői értéke alig van.

II. Rákóczy Ferencz emlékezete (17. sz.). Ódai költeménynek nevezi magát; de nem óda, nem is költemény. Alantjáró próza, olyan vezércikkféle, még annak is gyarló. Az már természetes, hogy Rákóczyról beszélvén, fel kell sóhajtani ekképen: „hajh! még ma sem szabad Rákóczy honja, nemzete . . . míg a törvény lapjain ott olvasható *az a néhány betű*, addig nem lesz hazánk önálló életű“.

Magyarország újjászületése (18. sz.). Ez a verseny legértékesebb darabja. Dícsérettel kell róla megemlékezni. Tartalmas. Stílusa művelt s nem alantjáró. Verselése könnyű és szabatos. Ötös és hatodfeles rímtelen jámbusokban van írva. Inkább olyan allegorikai színnel bíró monolognak illik, mint „ódai költeménynek“. Három *óriás* szüli újjá Magyarországot: egyik a *Munka*, ezt Széchenyi személyesíti; másik a *Szabadság*, ebben Kossuth szerepel; harmadik az *Igazság*, ennek neve Deák Ferencz.

A szabócsi várban. Emlékoszlop leleplezésekor (19. sz.). Bús-komoly elmerengés a nemzet ezeréves multja felett. Nincs benne semmi új, semmi megkapó. Versei könnyen, folyékonyan haladnak, de kevés a mondanivalójok. Itt-ott a keresettségől sem idegen, például midőn mindjárt az elején „a nemzet fájának bölcseséről és annak lehulló leveleiről“ beszél.

Élő szobor (20. sz.). Legesillogóbb jelensége a pályázatnak. Mert gyönyörű meggyezésű, habos selyem, aranyos kötésben jelent meg. Tartalma inkább a vérvöröset kívánta volna: Petőfi szobra szabálytalan versekben mennydörög azért, hogy őt, „ki egykor lángpallos volt, szoborra, hitvány ércztömeggé öntötték“ s tétlenül, mozdulatlanul kell ott állnia a Dunaparton. A jelen közhelyzet ellen szabad folyást enged mérgeledésének, mely nem igen fontolgatja, mit, miképen beszél. Nem vezérli se az igazság, se az izlés. Izgatottsága abban az óhajtásban ér véget, hogy: „érczalakomból öntsetek ágyút, hogy lángot okádjak, ha eljön az óra. A szerző nem erős ítélőhetségére mutat az, hogy műfívével az *ódai költeményt* kívánó pályázaton megjelent.

A holt költő látogatása (21. sz.). Rokon az előbbivel, de hangja szelidebb, iránya békülékenyebb. Szintén Petőfi kél fel sírjából, hogy lássa „a mért átküzdött egy életen“. Abban a formában énekel, melyben Petőfi láng-dala szól: Ott essem el én, a harez mezején“. Bizonyos kisérteties homály uralkodik benne, itt-ott igen is bizarr kifejezésekkel, egészen véve igen kevés költői becsesél.

Az ekként elsorolt pályaművek közt jutalomra méltónak egyet sem tartok.

II.

Beérkezett 21 költemény, melyek egy pár kivételével mind az ódai műfajhoz tartoznak.

Ezek közül az 1., 3., 4., 6., 7., 8., 9., 10., 19., 20. és 21-ik oly szármalmas, szárnyp próbálgatás, mely csodálkozásunkat keltheti föl, hogy mint lehet a lyrai költés mai fejlett állap tában, a verselési ügyesség virágzó korában, midőn a rimelést, a rhythmust még a legprózaibb tárgyak könnyed és szellemes feldolgozására a napilapok hasábjain is széltiben használják, mikor a költészettan iskolai tárgyalása Arany János technikáját annyiszor és oly sok alakban igyekszik bevésni a tanulók emlékébe, mondom, mint lehet oly fejletlen, vagy eltompult alakérzéssel fogni versíráshoz.

Zagyva galimathias a legtöbb, a költői nyelv kellékeinek hijával, rhythmustalan sorokba szedett próza. Alantjáró, fegyelmetlen, majdnem tanulatlan elmék szüleményei e munkák.

Az irodalmi színvonal legalsó fokát éri el a 2-ik (A tetétleni halmon). 5. (Messiás), 13. (Csillagos éjjel), 16. (Kisértés), 17. (II. Rákóczy Ferencz). Ezekben már itt-ott megcsendül egy-egy költői hang, de hamar visszaesik a valódi ihlet hiján a költő a próza körébe. Így például a „II. Rákóczy Ferencz“ című óda a Rákóczy hamvainak hazahozatala mellett lelkesít, de a napi politikai frázisok körén túl alig bír emelkedni. Egy ódában ily sor mint veszi ki magát?

De mint „faesart narances“ úgy élni nem kíván.

A 2. sz.: *A tetétleni halmon*. Szerzőjének van alaki érzéke; a nyolczas sorú, kereszttrimű jámbust jól kezeli, de a rimért sokat áldoz. Hiányzik az ódai fokozat és ily erőltetett és magyartalan sorok is fordulnak benne elő:

„Ne törjön szive czéltalan reményen,
S könyet ne ejtsen milliók bánatán.“

A *Messiást* vallásos hangulat lengi át, a *Csillagos éjjel* áradozó természet-böleselet, de egyáltalán nem emelkednek ki a közönséges rhetorikai szölamok köréből. Az érzésnek bizonyos tisztaságát jól esik érzenuink, de a költői szerkezet egységét hiába keressük. Különben is a pályázati feltételnek sem felel meg e két költemény, mert a pályázat inkább hazafias tartalmú ódát kíván.

Csinos a 16. sz. (Kisértés), mely sapphói versalakban írt kedves szerelmi dal egy ledér nőhöz. Verselése majdnem hibátlan, nyelvezcte költői, de minthogy a pályázati feltétel így hangzott: „Kivánatos, hogy az óda tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelm- és eszme köréből vétessék“ — nem tartom oly abszolút becsű költeménynek, hogy a pályázati feltételekben kifejezett óhaj tás mellőzését indokoltnak hig yjem.

Hasonló véleményt táplálok a 15. sz. *Don Juan* című költeményről, mely eredeti felfogás tekintetében társai közt kíválik. Don

Juan a hívők és a pap bámulatára a templomba tér, egy buzgó és valóban tömör erővel megirt imában magasztalja a Szűz anyát; az elbámult közönséget mély áhitatra bírja, mire a pap áldását adná rá, eltűnik. A verselés a kezdetén egy kissé nehézkes, a vers végén egy szó elrontja az egyébként megkapó befejezést.

E költeményt dicsérettel kiemelendőnek tartom, habár — mint fentebb kifejtém — nem felel meg a pályázat voltaképeni célzatának.

A 14. sz.: *Meredély szélén*. Egy jól megszerkesztett vallásos óda, mely egy visszatérő sort ügyes fokozattal visz keresztül. Irodalmi színvonalon álló, de jutalomra nem érdemes költemény.

A 12. sz.: *Zrinyi*. Szerző a „Zrinyi dala“ párját akarta megalkotni, mi hátrányára esett, mert ennek sem erejét, sem fokozatát nem éri el.

Két költemény méltatását hagytam legutoljára, mint a melyek a pályázati feltételeknek is legjobban megfelelnek és irodalmi érték tekintetében is figyelmet keltenek.

A 18. sz.: *Magyarország újjászületése*. Jeligéje: „Magyarország nem volt, hanem lesz“. Tartalma: Három óriást támaszt itt a nemzeti közönyben halálra szánt nemzet föltámasztására. E három óriás: *Munka, Szabadság, Igazság*. A szabad jámbus sorokban irt rhapsodia három képben rajzolja Széchenyi, Kossuth és Deák hatását és eszméit. Nem bír ugyan a stereotíppá vált párhuzam chablonjától menekülni, de van költői ere, színes nyelve, habár a történelmi alakok plastikus kidomborításához nincs elég ereje. Dicséretre méltó.

A 11. sz.: *Hazaszeretet*. Jeligéje: „Hazám, szeretlek!“ Van egyszerű szerkezete. Szerzőnek van érzéke az ódai fenség iránt; néha, kivált a kezdetén, a természetesség határait túllépi; képei nem elég változatosak; a lelkesedést tőle eltagadni nem lehet.

Hajlandó vagyok e pályamű szerzőjének a jutalmat kiadni. Tudom, hogy van e versben simítani való; de szerkezetének kerekdedége, nyelvének költőisége felülemelik a közepszerűség színvonalán.

Budapest, 1898. ápril 29.

Hegedűs István I. tag.

III.

A Bulyovszky-díjra az idén 21 pályamunka érkezett. Mivel azonban a pályázati feltételek szerint olyan „ódaí költemény“ kívántatik, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelm- és eszmeköréből vétessék — néhányat ki kell rekesztetni a versenyből. Ilyen a 9. sz., *Az isten fiához* című, mely a természet jelenségeit allegorizálja; a 13. sz., *Csillagos éjjel* cz., mely a szerzőnek ilyenkor támadt gondolatain mereng; a 14. sz., *Meredély szélén* cz., mely Berzsenyi-reminiscentiák alapján vallásos bölcselő ének akart lenni; a 15. sz., *Don Juan a templomban*, mely vallásos vonatkozású elbeszélés, s a 16. sz. *Kísértés* cz., melyben a szerző egy kétes erkölcsű

nő bővülő köréből akar szabadulni. Különben gyengébb kísérlet, min a másik.

A többi 16 *tárgy szerint*, úgy a hogy, megfelel a feltételnek, de egyéb követelményeknek annál kevésbbé.

Uralkodó elem bennök — az emlékek közelségét tekintve természetesen — a millenniumi hangulat; hat-nyolcz költemény van e tárgykörből véve. De jut egy-egy Zrinyinek, II. Rákóczy Ferencznek, Széchenyi-Kossuth-Deáknak, Petőfinek kettő, és a királyszobornak is egy. Másként, mint tárgy szerint, aztán nem is igen lehet őket csoportosítani, legfeljebb gyengeségök fokozatai szerint.

Az *Árpád* cz. (3. sz.) Árpád *sátorát* apostrophálja, majd végig tekint az ezer év borús történetén (százszor ismételt közhelyekkel) s bizalommal köszönti az új ezredet, csak az aggasztja, hogy ma :

— — — Idegen istent imádunk, (?)
Önsírunk fölött tetszelgve állunk (?)
S elprédáljuk azt is, a mi van! (?)

Ilyen homály egyebütt is elég van, mert a szerző nem ura a kifejezésnek, pl. Árpád *sátra* „a honalapító álmait hirdeti“, az ezredév „tündéri álom, mely tombol, kaczag, nyög s tette hív!“ (?)

A *magyar nő* cz. (7. sz.) felsorolja, hogy megültük az ezredév ünnepét, szobrokat emeltünk a hősöknek : de a magyar nő érdemeiről hallgatunk ; erről zeng tehát éneke. A gondolat nem volna rossz, a verssorok is elég simán gördülnek ; de sem compositiójában, sem nyelvében nincs elég erő, mely az eszmét jobban, több oldalról és velősebben kifejezze.

A *magyar nemzet* cz. (8. sz.) a honfoglaló ősök hosszadalmas jellemzése, mely helyenként föllendül (pl. a végefélé, midőn Isten áldásáért fohászkodik), egy-egy költői szólam vagy sor is megesendül benne ; de egészben egyenetlen munka, mely ódai szárnyalásra nem tud emelkedni, nyelve pedig sokhelyt nehézkes, itt-ott értelmetlen is ; péld. :

„A mit te tépsz el vészek napjain,
Azt összeszedni nincsen ész, erő.
Hiába tartja tenger habjain,
Rajtad, magát a bűnös vakmerő,
Elsülyed az.“ (3. l.)

Vagy a midőn képzeletben az ősök közé megy „szokni ős szokást“ többek közt ily kérdéseket tesz :

„A vén táltosnak *markában* mi van ?
Hová *taszintja* éles fegyverét ?
— — — — —
Kelet rózsái mért hajlongnak ott ?
Virág a tűzön mért kíván vizet,
Ha gyöngyharmattal immár jóllakott ?“ (4. l.)

Vagy a végefelé:

„Öh hálaláng! lobogj . . .
*Hol a törekvés már nem félhalott,
 S nem harczí zsákmány küzdött munkabér.*“ (?)

A *Hazaszeretet* cz. (11. sz.) költemény szerzője valami szörnyű nagyot készül mondani, azért kéri, hogy a Kárpátokból vágjanak ki ezred óta élő tölgyeket egy óriási lantnak, feszítsék rá húroknak a négy folyót, s szálljon beléje *Isten ösereje*, hogy méltó dalt zengjen a hazaszeretetről, hogy hangja *lángoló, üvöltő* legyen. Ez a szertelenség jellemzi az egész költeményt; némileg tárgyyszerűbbé csak ott lesz, midőn a hazaszeretet történelmi megnyilatkozásairól szól.

A *szabolcsi várban* cz. (19. sz.) így kezdődik:

„Szeresd e földet, Árpád ősi népe,
 Az ígéretnek földje ez neked.
 A nemzet fája itt lelt bölsejére,
 Itt vert a földbe hajdan gyökeret.

A fa azonban egy ezred óta hullatja levelét, milljók nevét eltemetve:

— — — Elmult mind *jeltelen*, (?)
 De megmaradt a milljók közt, — s a *korcs*
Utód csodálja nagy neved: *Szabolcs*!”

Neki szól tehát az emlékoszlop, melynek leleplezésére készült a gyarló vers.

Az *Ezeréves emlékünnepeinkre* cz. (6. sz.) az „Isten áldd meg a magyart“ jeligébe foglalt fohászáért van írva. Egy csomó henye kérdés után: hogy áll-e még hazánk? él-e még nemzetünk? tiszta-e az ősi vér? s zeng-e nyelvünk? — megnyugodva kéri Isten áldását. Csupa *reminiscentia*!

E tárgykörben aránylag még legjobb A *tetétleni halmon* cz. (2. sz.). A történeti emlékü dombot üdvözölve, a letűnt szép idöket apostrophálja (2. versszak), majd elmereng a hont kereső s azt meg is szerző hősök dicső harcain (3—8. vsz.); azután a jelenhez fordul él Árpád nemzete, ősi hírnevére büszkén, szívében a régi láng lobog, oltára a domb, mely felett a „honszerző hős árnya leng“ (9—11. vsz.); végül az „itt élned-halnod kell“ körülírása után békés ezredet óhajt, s a „szent helyen“ esküre hív fel, hogy „a magyar mindig magyar legyen“ (12—14. vsz.). Ez a költemény gondolatmete. Ezek a gondolatok azonban még fordulataikban sem újak. Arany hasonló czímű költeményének s Vörösmarty *Szózatának* hatásán kívül körülbelöl mindaz érintve van benne, a mivel a millenniumi versek özönében találkoztunk. De ezek közül mindenestre kiválik; verselése, nyelve gyakorlott kéz munkája, s legfeljebb egy-két kivető sort vagy kifejezést lehetne találni.

A *Messias* czíműnek (5. sz.) csak a jeligéjéből („Lesz még egyszer ünnep a világon“) sejtjük, hogy mit akar mondani. Zavaros tar-

talmából annyit lehet kihalászni, hogy a mióta az „örökös Messiás“ (?) sirba dőlt, nem tudjuk hova, merre menjünk: „Mi csak eszközt, de czélt nem ismerünk“. Annyi harez után nem tudjuk, mitévők legyünk, mert:

„Tökéletlen a földi háromságunk:
 A vallás, a szabadság s a gyomor!“

Bizony nagyon „tökéletlen“ egy vers!

A 4. számúró! eleget mondok, ha a címét leirom: „*Pozsony-Szent-György gr. Pálffy György korában*“.

A 12. számú Kölcsy-reminscentiából *Zrinyi éneke* címet visel, de szintén gyarló munka.

Türhetőbb a 17. számú, *II. Rákóczy Ferencz emlékezete* című. A „zajgó tenger közén alvó“ dicső bajnokokat apostrophálva, visszatekint szabadságharcza előzményeire s lefolyására. Helyenként (mint egy 10 versszakon át) találóan jellemzi a küzdelmet és viszonyokat, de a bukás rajza (13—18. vsz.) nem felel meg a történeti igazságnak. A következő rész (Rákóczy szelleméről) nem nélkülöz némi emelkedettséget, verselése is elég gördülékeny; de nyelvében sok a közhely, az erőltetett kifejezés (pl. „facsart narancs“ 7. lap).

A 18. sz. *Magyarország újjászületése* cz. alatt, jelen századi történetünket allegorizálja: a Munkát Széchenyi, a Szabadságot Kossuth, az Igazságot Deák képében. A költemény jól van gondolva, nagyjában a jellemzés is megállhat. Ez a jellemzés ugyan legtöbbször a már kristályosodott itéleteket foglalja versekbe, de bizonyos ódai tömörséggel, kifejező erővel, mely dictióját olvashatóvá teszi. Kár, hogy jámbusokban induló rimtelen versei sokszor semilyen lejtelműek, tiszta prózai sorok!

A *Kossuth* című (1. sz.) nagyotmondásban vetekszik a *Haza-szeretet* cíművel; az ódai harsogás helyett — ordítás, nagy gondolatok helyett — üres bombasztok stb. Íme, minő szertelenségekbe téved a szerző, midőn Kossuthot ilyen nevekkal illeti: fenséges Kossuth, Krisztus, villamos Kossuth, világ-zseni, szellemóriás, neves félisten, kolosszus Erő, világszabadság előtitánja, Eszmeúr, jellemragyogó Kossuth, szent Kossuth, a népszíveknek gyémántkirálya stb. Valóban egész phraseológiája az eszmehiányt fedezgető üres kifejezéseknek! Képzeltető, hogy hőse működésének jellemzésében épp oly kevésbé ismer határt; de a fokozat itt is hiányzik, mint a jelzőknél, sőt a logikai összefüggés is; hol ezt, hol azt ragadja meg, iszonyú hévvel, a szörnyű csodálatnak darabos kifejezésével.

Ízléstelenségben még felülmulja ezt a Petőfiről szóló *Élő szobor* című (20. sz.), melyet a szerző — saját jegyzete szerint — 1882-ben a szobor leleplezése után írt, s ezt a tartalom helyi vonatkozásai eléggé valószínűvé is teszik; de 16 év után is kár volt elővenni. A költemény dithyramb módon volt gondolva, de valójában káromkodás lett belőle, a minek már semmi köze a költészethez. Az I. részben

megszólal Petőfi szobra, s szidja a világot: a közönségyes kormányt, a saját dicsőítésére pályázó 42 költőt, [az akadémia ünnepi beszédét. A II. részben kedve volna leöklözni a Hentzi-szobrot; bántja, hogy fölébresztették, mert azt látja, hogy az alkotmány szappanbuborék, nincs férfi-jellem, csak önzés, katonai dölyf stb. III. Gondolataiban zavarja a „komisz propellerek“ füttye, [de azért visszaszáll lelke a multba, s felhívja a nemzetet, hogy ha újra földerül a tiszta verőfény, szobrából öntsenek ágyút! Milyen paródiája ez a Petőfi elégedetlen, tüzes hazafiságának, szókimondó bátorságának! S mennyi benne az útszéli, izléstelen, idegen kifejezés: „tétlenül bámulja a hold *buta pofáját*“ (2. lap), „nagyhatalmi mánia“ (4. lap), corruptio, absurdum, deficit, occupálni, provincia, audentia — lépten-nyomon, „kutyába sem vesz“, „imponál a hadsereg“ (20. lap) stb. stb.

Szintén Petőfiről szól: *A holt költő látogatása* (21. sz.). A költő elesett s a siri csendben monologizál; de az éjféli szóra megmozdul a siri sereg. A költő tovább elmélkedik a szabadságról, a melyért küzdött, s az alatt faragják a vértanuk bitófáját; a költő elborzadva átkozódik, majd a jövőbe tekint s megjósolja, hogy a vértanuk véréből a szabadság fakad, s Golgothájuk „ihlet, tanít, gyűjt, mint az égi láng“. Balladai szerkezet, inkább szónoki, mint költői lendülettel, inkább elégedetlen politikai hang, mint költői dictio. A tartalomhoz különben jól illő dactylikus lüktetés többször nehézkessé, erőszakossá teszi kifejezéseit, mint: „bűvő szó“, „holt sziv“, „égi zivar“ stb.

Az *Óda Ferencz Józsefhez* (10. sz.) címűnek a legutóbbi események (a királyszobrok) adnak tárgyat. Loyális nyilatkozat, a minőt akkortájt szóban és írásban sokkal különbeket hallottunk és olvastunk. Gondolatmenete nyárspolgárius, eleitől végig próza; tartalma: boldoggá tette a népet a királyi adomány, s ezért — hasonló jókat kívánunk. Mutatóul legyen elég ez a pár sor, melyben — az ellentét kiemelhetése végett — azt feszegeti, hogy a király ősei közül kevés birta megbecsülni a magyart, —

„S rossz néven vette, hogyha lelkünk ott van —
A mult emléki közt || s mindig kerüli —
Az alkalmat, || midőn tagadni kellett —
Magyar fajunk || stb. —

egészen Vojtina verstani utasításai szerint.

Az előadottak után természetesen nemcsak jutalomra, de dicsőretre sem ajánlhatok egyet sem!

Budapest, 1898. április 4.

Badics Ferencz, I. tag.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

IX. KÖTET.

1898. Augusztus 15.

8. FÜZET.

Az Árpádok és Dalmácia.

(Kivonat *Marczali Henrik* lt., február 7-én tartott felolvasásából.)

A különféle nemzetiségi és politikai hagyományok versengése igen bizonytalanná, kuszálttá teszi Dalmácia régebbi történeteit. Midőn az Árpádok történetével foglalkoztam, lépten-nyomon találkoztam ellentmondással: hogy úgy mondjam, ingatagnak látszott az egész alap, melyen építenem kellett. Kötelességemnek tartottam, legalább a főpontokat illetőleg, lehetőleg tisztázni a fenforgó kérdéseket. Utazásom, mely ezen sajátságos, nagy múltú és tán nagy jövőjű országon végig vezetett, nemcsak levéltári anyagomat egészítette ki, hanem megadta azt is, a mit misem pótolhat: a földnek és népeinek szemléletét.

Ezen értekezésemnek célja, legalább a legrégebbi időkre nézve, melyekben a magyar nemzet a tengerparti latin műveltségű városokkal érintkezett, a kútfőkön alapuló, egységes, igazságos felfogásnak törni útját.

Azon viszonyok tárgyalása, melyek a magyar korona és az autonóm községek között fejlődtek, szükségessé tette általánosabb szempontoknak bevonását művembe. A magyar birodalmi politikának igyekeztem vázát adni, a mint az Árpádok korában a hódoltsági területeken működött és érvényesült. Különös varázsa az ilyenmű kutatásnak az államok és társadalmak első szerveztébe való mélyedés. A nemzetek egyszerű életérdekei, őstönei, létöknek feltételei, nagyságuknak alapjai közvetlenül szinte naiv nagyszerűségben tárulnak fel lelki szemeink előtt. Érzem, hogy felfogásom sokban eltér attól, melyet a különböző táborok jel-szavak gyanánt hangoztatnak; de tényeken alapul. Elfogulatlan, tudós férfiak ítéléte döntse el: sikerült-e úgy bemélyednem a letűnt kornak és embereinek szellemébe, mint azt óhajtottam.

Mert bár munkám, mint természetes, oly kérdéseket is érint, melyeket történeti folytonosság sző a jelenhez, sohasem

tértem el igazi feladatomtól. Jóllehet azok az elvek, melyektől az országok boldogulása vagy hanyatlása függ, szinte állandóak és változatlanok: alkalmazásuk, a fejlődés, a haladás örök törvényének van alávetve. Nem politikus az, ki egészen azt az eljárást követeli, mely a múltban bevált: más kor más eszközöket követel. De még rosszabb historikus, a kit a jelennek szenvedélyei és küzdelmei eltérítenek a múltnak nyugodt átértésétől.

Az ezer év körül a városok valóban meglehetősen függetlenségnek örvendettek. A mit a középkor kutatói oly nagy fáradsággal igyekeznek rekonstruálni: a római városi életet, a császárság megdölte után, az itt tényleg megvolt. Hogy egy hasonlattal éljünk: az államnak felső építkezése, kormánya, adminisztrációja, hadserege megszűnt, de alapzata megmaradt. Mintegy visszafejlődés áll be: úgy a mint a római birodalom megalakulása előtt lényegben városi volt az állam, itt ismét azzá lett. Nagyobb egység híján minden városnak magának kellett elvégeznie az állam összes teendőit.

Azon kor okleveleiben mindenütt a püspök a papsággal és a priorok és tribunusok lépnek fel együttesen, mint a nép előjárói. A püspök jobbára idegen, gyakran olaszországi ember, kit családi összeköttetés nem tehet részrehajlóvá: a világi magistratus ellenben magából a városból, annak birtokos családjaiból került ki. Nem lehet kétségünk a felől, hogy mindenütt a földbirtokos patriciatus tartja kezében a kormányt. Erre nemesak származása és gazdagsága teszi képessé, hanem mindenekelőtt a jogok és szabályok ismerete és gyakorlata: minden békés nemesi uralomnak legbiztosabb támasza. Kertjeiket, szőlőiket, miben vagyoniuk áll, a régi római szokás szerint, colonusok művelik, a termés felének vagy harmadának beszolgáltatói. Ezek és a nyájak őrzői a régi latinizált őslakosokból, a maurovlachokból kerülnek ki, kikhez később sok szláv elem is járul. Ezek egyúttal a cselédek, a hajósok, ha szükséges, katonák is.

Az urak mellett ott zsibong a hajósok és iparosok lármás sokasága. Ezek is rómaiak, de foglalkozásuk kizárja őket a város kormányából. Azonban ők is teljesen élvezik a városi szabadságot, tagjai a községnek, melyet szükség esetén fegyverrel is megvédelmeznek. A patricziusok konzervatívabb, a köz- és magánvagyonot féltő politikája mellett ők képviselik a hullámzó, a változásokat kedvelő, zavarnak, ujságnak déli elevenséggel örvendő plebejus elemeit.

Erős, szokásaihoz, erkölceihez szívósan ragaszkodó volt a népesség minden része. Szinte csodálatos, mennyire mentek voltak ezek az első középkori köztársasági társadalmak mind az enyésző római világnak, mind a renaissance-nak a családi és a közeletet egyaránt megfertőztető bűneitől. Ebben kétségtelenül

nagy része volt a kereszténységnek és az annak hatása alatt újjáalakuló törvényeknek és statutumoknak. De legmegbízhatóbb öre mégis csak az volt, hogy a parányi területre szorított, csaknem minden idegen forgalomtól elzárt polgárság a bástyák mögött szinte közös életet élt. Botrány és büntetés nélkül senki sem szeghette meg a papság által hozott és a közvélemény által szentesített szabályokat. Az úr és szolga közötti viszony egyszerű, patriarkhális volt. Tán még a régi római „familiá“-ra vezethető vissza, hogy manapság is Dalmáciában annyira bizalmas az érintkezés a társadalom különféle osztályai között, mint egybeült sehol.

Nem maradtak ezen időből írott világi törvénykönyvek, melyek mértékét adhatnák a dalmáciai községek politikai műveltségének. Világi középületek sem maradtak reánk, mint a városok büszkeségének és gazdagságának emlékei. A mindennapi élet gondjain és a városi szabadságok lehető megvédésén felül az egyház, a vallás foglalt le minden szellemi és anyagi erőt.

A mint a politikai szervezet némileg a kezdetleges államformához való visszatérést jelöl a római világbirodalom általános hatalmához képest, úgy a vallásos életnek sem hiányzik az a helyhez kötött caractere, mely a régi városi kulturának annyira megkülönböztető vonása. A pogány istenek és herosok helyébe a keresztény szentek és martirok tisztelete lép; az egyistenséghez mintegy csak azok közvetítésével közeledhetik a jámbor lélek. Az egyház egy bizonyos szentnek tulajdona, ki azt megoltalmazza az ellenféltől, megbünteti az ellene vétőket és megjutalmazza ezen és a másvilágon azokat, kik oltárához kegyes adományokkal, alapítványokkal járulnak. Ez az oltalom ártterjed azután az egész községre, mely a szent csodatevő ereklýeit magácnak mondhatja. És hol lett volna több ily szent ereklýe, mint Dalmáciában, Diokletianus üldözéseinek egyik főhelyén, honnét a hetedik században IV. János pápa hivatalosan hozott ereklýeket, hogy elláthassa velök a nélkülözö római egyházakat!

Megvolt a vallásnak politikai jelentősége is. Nemesak az egyes városok közti viszálykodásnak és vetekedéseknek nyújtott minduntalan új táplálékot az egyes egyházak birtokigénye és pere: a hit elválasztotta őket szomszédjaiktól, a szlávoktól, kikkel együtt élnek, kiket néha falaik közé kénytelennek befogadni. A római világnak a római egyházhoz való hű ragaszkodás volt legfőbb szellemi kifejezése abban a korban, melyben a barbárság egyértelmű vala a pogánysággal, vagy valamely az egyház által megbélyegzett tanhoz való szítással. A szlávokkal való különben is annyira heves, nemzeti és műveltségi küzdelemnek ez a felekezeti ellentét adja meg igazi élet. A legerősebb társadalmi tényezők: nyelv, vallás, műveltség, gazdaság mind csoportosul-

tak, hogy még inkább elválaszszak az egy csekély területre összeszorított két népet. A kisebb és gyengébb rómaiságnak a szláv ár ellenében a hitének egyedül üdvözítő voltáról való meggyőződése volt igazi palladiuma.

Csak olvasnunk kell a dalmata császári városok leírását Konstantinosnál, hogy egyszerre lássuk, minő uralkodó szerepet játszott életükben a vallás és szentjeik tisztelete.

Magyarországot földrajzi helyzete, népének erkölse egyaránt kontinentális állammá tette. Mint ilyent, mindenféle nálánál elmaradtabb népek környezték, csak nyugaton érintkezett hosszú határvonalon a német nemzet révén a román-germán kulturával. Hanem ez a határvonal századokon át tartó elkeseredett harcoknak volt színhelye, és mindig megvolt az a veszedelem, hogy a német-római császárság politikailag is függővé akarja tenni Magyarországot. Ez a helyzet csak úgy volt megjavítható, ha hazánk egyenes érintkezésbe léphet, a németek közvetítése nélkül, azon nemzetekkel, melyek akkor mind a szellemi, mind az anyagi kultúra terén sokkal haladottabbak voltak a németeknél, t. i. a román nemzetekkel. Ennek az érintkezésnek, mely politikai tekintetben sehogy sem járhatott veszedelemmel, csak a tenger lehetett a közvetítője. Kálmán Magyarországnak tért nyit: ablakot, ajtót szerzett neki nyugot felé.

Hanem az egyik vagy másik adriai kikötőnek megszerzése még éppen nem elégítette ki a magyar királynak magasröptű politikai törekvését. Hisz a Vellebit melléki part úgyszólván volt már: Zeng, Bag, Tenger-Fejérvár, valószínűleg Nóna is neki hódoltak. De mily nehéz az összeköttetés e kikötők és a főország közt még ma is; mennyivel nehezebb volt még akkor! Azonfelül ezek a helyek, mint későbbi történetük bizonyítja, inkább menhelyekül voltak alkalmasak a tengeri rablóknak, mint rakodó és kikötőhelyül a békés kereskedőnek. Nemcsak a régi műveltség hiányzott, hanem a nagy tengeri kereskedés és hajózás tradíciója is.

Ilyent csak a zárai tengeröböltől délre, a Narenta torkolatúig húzódó hosszú, a szárazföld felől könnyebben elérhető kikötőkben gazdag, szigetek által szegélyezett és védett part nyújtott. Magyarország hatalmi körében kedvezőbb tengeri állomás nem volt elérhető ennél a régi kulturterületnél. Igaz, hogy megszerzése nem mehetett végbe a nélkül, hogy Magyarország a román műveltségnek és nemzetiségnek ez ősi bástyái mellett meg ne ütközzék az olasz politikai nemzetiségnek akkor leghatalmasabb képviselőjével, Velenczével, de a diadal bére méltó vala az országnak és királynak teljes erőfeszítésére.

Maga az elfoglalás aránylag kevés munkába és vérbe került. A félelmes velencei hajóhad még keleten volt elfoglalva.

A velencei uralom sehol sem vert valami mély gyökeret. Az egyes polgárságok tényleg függetlenek voltak, de közös védelemre nem egyesültek. És, mi a fő, nemcsak egy diadalmas erős seregnek anyagi ereje, hanem magoknak a lakosoknak kívánsága, mondhatnók szüksége, egyengette a magyar uralom útját.

Oly király alatt, minő Kálmán volt, Magyarország hadi-ereje elegendő volt arra, hogy szükség esetén nemcsak a dalmata városokkal, hanem a velencei követelésekkel szemben is erőszakkal érvényesítse jogát. De annyi jel mutatja, hogy itt nem csupán a fegyveres alávetésről van szó, hanem a hódolók önkéntes csatlakozásáról, hogy e hódításnak morális jelentősége és alapja tán szembeötlőbb, mint a katonai és politikai tényezői.

Ha e csatlakozásnak, ez önkényes és valóban szívből fakadó hűségnek okait kutatjuk, először is az egyházi viszonyok alakulása ötlik szemünkbe.

Mindenütt a gregorianus püspökök csatlakozása segíti elő a magyar uralom elismerését. A főpapok ragadják magokkal a népet. Spalatóban az érsek Crescentius, római ember „kiváló, minden jóssággal ékes férfiú” jár közben a király és a község közt. A magyarokat mi sem választja el azon tanoktól, melyeket Róma hirdet: uralmuk alatt jobban lesz biztosítva az egyház, mint akár a Cyrillus és Methodius liturgiájához hajló horvátok, akár a schismaticus görög császár vagy a felsőségét elismerő velencezések alatt. Még nagyobb szerepet játszik Trau szent püspöke, a szintén római eredetű János. Midőn Zárát ostromolják, ő azért imádkozik, „hogy a mint mindkét nemzet egy Isten tiszteletének örvend, úgy földi ügyekben is egy úrnak kormánya alatt álljon”.

E pártállással ellenkezni látszik az a hagyomány, mely szerint ez a szent főpap csodatevő imádságával lerontotta a magyarok nagy ostromló gépét, mely Zára városát végpusztulással fenyegette. Hanem ugyanez a mythos legszabatosabban fejezi ki a csodatevő püspök érzületét. Midőn a város az ő tanácsára már megadta magát, a király megkérdezi tőle, miért ellenkezett ennyire az ő hatalmával? János így válaszol: „Hidd el jó királyom, mindez a te és seregednek javára történt, azért, hogy te keresztény létedre, ne fertőzetessél keresztény vérrrel, és a te kegyeséged és felséged alatt álló sereg vért ontva, az emberiségből kivetkőződve ne mocskoltassék be a kegyetlenség szennyével. Ez Isten haragját ellened és néped ellen fordította volna, és az Isten királyi kezedtől kérte volna számon az elesettek vérért. Most pedig biztos uralmad, biztos minden, és Istennek kegye úgy intézte, hogy a nép neked hódoljon, de kezéd tiszta maradjon”.

Ebből természetesen következett, hogy a király tisztelettel járul a főpapok, gazdag adománynyal a szentek oltára elé. Szent Donatus, Duymus. Lőrincz és más szentek egyházai bőkezű és hatalmas patronust nyerne benne. A helyi cultusok, melyek oly nagy befolyást gyakorolnak a városi községek lelkére, nemcsak biztonságban maradnak minden eretnekségtől és schismától, hanem újabb területek, lelkek nyerésére nyílik kilátásuk.

Úgy látszik, hogy a pápaság eleinte meglehetősen közömbösen nézte a magyar foglalást. Midőn II. Paskál Crescentiusnak palliumot küld, hűségesküt követel tőle. Ez az eskü nincs inyére a magyar királynak és mágnásainak. Még érvényben van tehát István és László egyházi rendje, mely egyháziakban is oly nagy hatalmat biztosít a királynak. A pápa haragját mutatja, hogy legátusa, Augustinus bibornok még 1103-ban is Komnenos Eleket, a görög császárt ismeri el Dalmácia uralkodójának. És a szent szék e magatartása befolyással lehetett arra, hogy a magyar király enged hajthatatlan, rideg jogfentartásából. 1106-ban, a guastallai zsinat alkalmából, a legfőbb kérdést, a püspökök választását és investitúráját illetőleg, megegyezik az irányában nagyon engedékeny II. Paskállal. Mint mindenütt, a hol erős, a jelenre is kiható történeti traditiók küzdenek egymással, úgy Dalmáciában is igen gyakori, későbbi vonatkozások betoldása az eredeti hagyományba. A magyar hódítással foglalkozó helyi hagyományokkal sem állunk másként. Bizonyos, hogy azokat akkor jegyezték fel, midőn a magyar uralom a legtöbb városban megszilárdult, s ez szinte természetesnek látszott. De ez nem von le értékéből. Ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy azon okok, melyek a dalmatákat a magyar királynak megnyerték, hosszú időn át nem vesztek jelentőségükből.

Van azonban egy egyházi intézkedés, mely mindenestre még Kálmán korára vihető vissza és mely legjobban tanúsítja a vallásos és politikai érdekek szoros összefüggését. Addig a császári városokban, a szárazföldön és a szigeteken szokásban volt a császárnak imába foglalása, mi különösen az ünnepeken nagy solennitással járt. A szent trauí püspök meg akarta tartani a canonok parancsát, melyek a katolikusoknak megtiltják az eretnekek és schismaticusok vallásgyakorlatában és isteni tiszteletében való részvételt. „Kálmánhoz sietett, ki ura volt már azon helynek, hol a görög kormány ezt a hódolást követelte, és annyira bátorította a magyar királyt, hogy ne tartson attól a nemzettől, parancsot adjon ki, mely szerint a templomokban és a hatóságoknál annak a szokásnak minden nyoma megszűnjék, és a szent ünnepekből hagyják ki a római egyház ellene-seinek nevét.“ A görög uralom hagyományainak megszűnése a katolikus helyi egyházaknak és a magyar királynak volt közös ténye.

Az egyházi hit mellett másik szellemi és erkölcsi erőssége a római városoknak: őseik legbecsesebb hagyatéka, a municzi-pális szabadság.

Oly távol akár a nyugot, akár a keleti birodalom központjától e tájakon sohasem lehetett túlságosan nyomasztó a császári administratio. A város priorjai alatt, nagy és kis tanácsával voltaképp maga igazgatta magát. Ha adóját görögnek vagy horvátnak megfizette, a közpénzekkel maga rendelkezett. Ha a szükség úgy hozta magával, maga kötött szövetséget, viselt háborút, szerelt fel hajóhadat, egy szóval igazi köztársaság volt. A vezetésével megbizott férfiak, bár oly kicsi körben, gyakran a legkomolyabb politikai feladatokkal állottak szemben, melyek megoldásától függött a város jó és balsorsa. Ez és az a tudat, hogy valamennyien egy szabad, önmagát igazgató közösségnek tagjai, büszke önérzettel töltötte el a patricziust és a kis polgárt. Mindaz, mit tisztelt, szentnek tartott, egyház, község, család, az ő munkájának köszöni fennmaradását és felvirágozását. A közérdek és a személyes önzés szinte összeforr. Nemcsak a városok szívós védelme a külső uralom ellen, hanem még inkább a keblökben dúló pártharczok tanúsítják, mennyire foglalkoztatja a közügy ezeket az egyszerű, igazi nagy állami létet nem is ismerő embereket.

Akár a szellemi-vallásos, akár a jogi-alkotmányos, akár végre az anyagi viszonyok mezejét nézzük, Kálmán intézkedései mindenütt megállapítják a szabadságot. Hasonló privilégiumok modern államban alig képzelhetők el. De igazi értékek és jelentőségek akkor világlik ki, ha összehasonlítjuk őket ugyanazon kornak más országaiban dívó városi kiváltságokkal.

A keresztes háború mindenütt maga után vonja a polgárságok felvirágzását, a városok szabadságának kezdeteit.

Franziaországban éppen 1108 körül nyerik jogaikat, „charte”-jaikat. Beauvais, Noyon, St. Quentin és Laon communejei. E kiváltságok csaknem kizárólag a biráskodási és adószedési jog autonom gyakorlatára vonatkoznak. Arról, a mit politikai jognak nevezhetnénk, szó sincs, még kevésbé lehetett szó kereskedelmi szabadságról. Igazában a commune tagjai, uraik szemében, még mindig függő, adófizető szolgák.

A német birodalomban az akkor még a császársághoz tartozó Cambrai jár elől. Ezt V. Henrik császár 1107-ben lerombolta, de húsz évvel később ismét feltámad. Sem a püspök, sem a császár nem vetnek ott ki adót. A város katonasága csak a városnak védelmére köteles kivonulni. Mindenesetre szép kiváltságok, de azért még sem közelítik meg a dalmata városoknak adottakat. A mellett ez a város is örökké elkeseredett harcban áll földesurával, a püspökkel, úgy, hogy kiváltsága többnyire írott malaszt marad. Épp oly kevésbé volt biztosságban Kölnnek,

Wormsnak, Speyernek és a többi püspöki és királyi városnak szabadsága.

Angliában az első normann királyok alatt nincs városi szabadság. Az a kiváltság, melyet I. Henrik éppen Kálmán idejében enged London városának, sokban megegyezik Trau vagy Spalató szabadságaival. A város 300 font fejében megkapja bérbe Middlessex grófságát és az e fölötti bíraskodást. A polgárok választanak alispánt (vicecomes) és más nem bíraskodik fölöttük. A város falain kívül nem kötelesek törvényt állani. Fel vannak mentve a legtöbb adó és birság alól. „A város falaiban senki se szálljon meg, sem eselésdégemből, sem máséból, ha csak önként nem adnak nekik szállást. És a londoni emberek szabadon és békén legyenek, ők és vagyonuk, és egész Angliában és a kikötőkben mentesek vámtól, úti pénztől, révpénztől és más szokásos fizetéstől.“ Mindamellett e város, egy kintinő angol történetíró szerint, még nem municzipium, és csak a század végén ismerik el communenek.¹ A többi angol városnak csak a XIII. században sikerül a korona védelme alá csúszhatnia.

Igazi classikus hona a városi autonomiának Olaszország. Az ottani községek, eredetökre és sorsukra nézve, különben is legközelebbi rokonságban állanak a dalmatákkal. Az összehasonlítás tehát itt legtanulságosabb.

A történetírók nagyon kiemelik, minő kegyes volt V. Henrik császár az olasz communek irányában 1116-iki hadjárata idején. Turin városának azt a kiváltságot adja, hogy csakis neki tartozzék adóval és szolgálattal. Ezentúl német király nem mehetett. Hisz még a leghatalmasabb német városok sem bírtak földesurok hatalma alól kimenekülni és a király közvetlen uralma alá jutni. Ez okozta aztán a végtelen belső harcokat Kölnben, Augsburgban, Wormsban, hogy csak a legfontosabb városokat nevezzük meg.

Igaz, hogy a lombardiai városok nagy része, elől Milanóval, már körülbelül 1080 óta teljes függetlenséget élvez, consulai, tanácsa alatt valóban souverain jogokat gyakorol. De ez nem törvényes, hanem forradalmi állapot. A királyok soha sem ismerik el, soha nem erősítik meg. Mihelyt Barbarossa Friderik hatalomra jut, törvényben megállapítja az összes Regaliaknak fenmaradását. Az adó, a had, a pénzverés, a legfőbb törvénykezés joga e szerint a királyt és tisztviselőit illeti meg. Ebbe az olasz városok ugyan nem nyugodtak belé, de még egy századig tartott, míg szabadságaikat valóban kivíthatták.

Mindezeket összevetve, Kálmán szabadságleveleinek igen magas polcz jut nemcsak a hazai, hanem az összehasonlító

¹ Stubbs. Select Charters.

alkotmánytörténetben is. Az ő lángesze belátja a városi elem előretörését, kiszámítja e fejlődés lehető hasznát a királyságra nézve. A mire az Alpeseken túl még törni sem mertek a városok, azt ő készségesen megadja a magyar alattvalóknak. A mit a lombardiai városok csak százados véres tusákban birtak kiesikarni királyaiktól, azt a dalmaták készen kapták, úgyszólván egyszerűen, egyöntetűen. Egyebekben a mi institutióink sz. István óta nagyon is magukon viselik a külföld hatásának bélyegét. A városi szabadság megállapításában Magyarország jár elől. Mesteri kézzel el volt találva a határ, melyen túl vagy a királyi hatalmat, vagy a városi szabadságot fenyegette volna veszély.

Mert mindezen, aranynál értékesebb kiváltságnak, szabadsomnak és haszonnak csak egy volt a feltétele: a magyar király és Magyarország iránti hűség. Azoktól a polgároktól, kiket felszabadított, kiknek jólléte annyira szívében feküdt, kiknek a magyar uralom minden eszközt megadott a boldogulásra, méltán elvárhatta, hogy épp annyi buzgósággal és vitézséggel fognak az országért megküzdeni, mint a hazának törzsökös régi fiai.

Hadikötelességről éppen nem szól a trau kiváltság és a többiben sines felőle említés. A városnak az a kizárólagos és magától érthető kötelessége, hogy magát, területét megvédje. a király iránti esküt hűségben megtartsa. Ebben a magyar őrség, mely a város valamely bástyájában, vagy egy külön várbán van elhelyezve, teljes erővel segíti. Szárazföldi háborúban másképbajos is lett volna hasznát venni a tüzhelyők védelmében páratlan, de attól távol csak nehezen mozgó, örökké hazakivánczó polgároknak.

Szükség volt azonban rájuk a dalmaták igazi elemén, a tengeren. Azon Magyarországnak más katonasága nem volt. Előbbutóbb meg kellett birkózni Velenczével és távoltartása a magyar parttól csak hajóhadnak sikerülhetett. De még közvetlenebb cél elérésére sem volt mellőzhető a hajóhad. A dalmát szigetek nem hódolhattak másnak, mint annak, a ki a tengeren is képes erőt kifejteni.

Egy angol admirális elismerte, hogy az angolon kívül a dalmata szigetlakó a világ első tengerésze.¹ Akkor sem igen állott másként a dolog. A sziklás, pusztá talaj a tengerre utalta a parti szigetek népességét még inkább, mint a szárazföldét. Mint halász, kereskedő, de leginkább mint kalóz, olyan tökéletesen megtanulta a tengerészi mesterséget, mint akkor, Velenczét, Pisát, Genuát kivéve, tán csak a lonukban maradt normannok. Ezeknek a szigeteknek elfoglalása, népök megnyerése volt tehát a magyar politikának legközelebbi célja.

¹ Jackson: Dalmatia, the Quarnero and Istria. III. 83. i.

Úgy látszik, hogy a közvetlenül a dalmata part előtt elterülő szigetek: Pasmán, Curzola, Meleda, Bua, tán Brazza is, a szárazfölddel egyidőben szintén meghódítottak. Sorsuk teljesen a parti városokéhoz vala kötve. Oda vitték a piacra borukat és halaikat, onnét látták el magukat gabonával. Csak a Quarnero felé eső nagyobb és termékenyebb szigeteknek elfoglalására kellett külön hadmenet. Ott már valamikép gyökeret vert a velencei uralom. Ugra bán Arbe szigetét támadta meg 13 gálya élén, de a bóra, mely a két esatára kész hajóhadat elválasztotta, meghiúsította e vállalatot. Veglia és Osero szigetei azonban már akkor magyar felsőség alá jutottak. Ugra bán utóda: Sergius ispán, nemsokára megújította a kísérletet Arbe ellen. A szigetlakók védekezését két velencei gálya is támogatta és a magyar támadás kudarcot vallott. Mindamellett a szigetet kevéssel utóbb magyar uralom alatt találjuk.

Ezen eseményekből kitünik, hogy a magyar király rendelkezett már hajóhaddal. Nem volt az még nagyon jelentékeny, de legalább megkezdhetette a Velence elleni harcokat az adriai vizeken is. E hajókat és legénységöket pedig nem állíthatta ki más, mint Dalmáciának tengerparti lakossága.

Bármennyire terjed a hódítás, gazdasági és katonai tekintetben nincs különbség az anyaország és a hódított föld közt.

Társadalmi és közigazgatási tekintetben ellenben, eltekintve a királyi dominiumoktól, minden a régi lábon marad. Kiemeltük már a szláv népek organisatiójának azon sajátosságát, hogy nálok az alap, a családi és nemzetségi összeköttetés rendkívül szilárd; az állam épületének betetőzése, a kormányzás ellenben nagyon gyöngye, úgyszólván csak esetleges. Királyság, uralom úgyszólván idegen intézmény, alig áll szoros összeköttetésben a nemzet testével. A horvát ember, kivéve azt, a ki a király zsupájához tartozott, nem igen látott különbséget abban, magyar vagy szláv vérből való fejedelem uralkodik-e rajta? Ellenben fájának egész állhatatosságával ragaszkodott nemzetségének, törzsének ősi, hagyomány szentelte szokásaihoz, törvényeihez. Ezek szabályozták életét, vagyonát, míg az országos ügyek csak igen kevésben érdekelték.

A magyar politikának, melynek alapjait itt is kétségtelenül Kálmán mesteri keze rakta le, az volt a legnagyobb érdeme, hogy e szilárd alaphoz, melyen a horvát nemzet erkölse felépült, nem nyúlt. A hódítás tisztán politikai, közjogi, katonai maradt, a társadalmi viszonyok erősségét nem bolygatta. A nép legnagyobb részének állapotában a magyar király uralma nem idézett elő változást.

Még XIV. századi oklevelekben is gyakran találkozunk azon kijelentéssel, hogy a birtok- vagy örökösödési kérdéseket horvát

szokás, horvát jog szerint intézik el. Még Nagy Lajos idejében 1365-ben úgy szól a király „Horvátország tizenkét nemes nemzetségéről“ mint létezőkről és kiváltságot biztosítókról.¹

A mai kor áramlásainak hatása alatt első sorban nemzeti-ségi okait és céljait szokták keresni az elődök eljárásának. Jelen értelemben véve akkor nem volt nemzetiségi kérdés. Az egyes népek közt nem a nyelv, hanem a lakosság külön joga, hagyománya, mely igaz, hogy részben törzsbeli ellentétekből fejlődött, vonta meg a hatást.

A magyar uralom lényege abban áll, hogy felsőségével, hatalmával föléje helyezkedve a régi, történelmi alkotásoknak, azokat nemcsak meghagyja, hanem fentartja és megerősíti. A királyság horvát eredetű: annak külön szokása és erkölese érintetlen marad. A városokban latin-olasz commune jött létre, az mint meglevő, mint jogosan fennálló teljesen számíthat a király kegyére és gyámolítására. Még a commune-ben levő egyes osztályok hatalmi viszonyát is fentartani igyekszik, a mennyiben erre nézve eszközök állanak rendelkezésére. A „*sum cuique*“ a magyar birodalmi politikának legigazibb elve. Megtartotta az olaszt olasznak, a horvátot horvátnak. Csak a birodalmi feladatok szemmeltartása és megoldása óvta meg ezt a politikát attól, hogy conservatismusában keleti indolentiává ne fajuljon.

Ez a kimélet, ez a conservatismus annyira szembetűnő, annyira ellenkezik a győztes hódítók rendes eljárásával, hogy egy későbbi, tudákos kor nem is magyarázhatta másként, mint úgy, hogy a magyar királyokat a horvát nemzet ellenállása kényszerítette ezen engedményekre. Úgy vélték, hogy e tartózkodás volt a horvátok hódolásának, alávetésének feltétele.

Felesleges itt bizonyítanom, hogy az az oklevél, melyre sokan ezt a véleményt alapították, hamisítás, úgy látszik a XV. század elején készült koholmány. Igen valószínű, hogy Kálmán király, miután az ország meghódolt neki, megerősítette a régebbi királyok privilegiumait, úgy a mint ezt Dalmáciában is megtette. Hanem előzetes feltételek szabása nagyon is ellenkeznék az akkori hatalmi viszonyokkal. A nagy király politikáját éppen az tette későbbi koroknak is követendő mintaképévé, hogy nem pillanatnyi nehézségek vagy előnyök szabták meg irányát, hanem a dolgok lényegének megismerése.

A lakosságnak kiirtása, a földbirtok kisajátítása, sehogy sem volt a magyar birodalom érdekében. A velencei-olasz hatalom ellen vívandó háborúban nem lehetett lelkesebb előharczosokat kívánni a horvátoknál, kiket százados gyűlölet választott el a románoktól. Éppen oly megbízhatók voltak a németekkel

¹ Kukuljevič Jura. I. 44. I.

szemben is. Nem mehetett még feledésbe, hogy azok egészen másként bántak velők. midőn ők voltak a IX. század elején a horvát föld urai. „Több éven át a Dalmáciában lakó horvátok is alá voltak vetve a frankoknak. A frankok pedig annyira kegyetlenkedtek ellenök, hogy a horvátok csecsszopó gyermekeit is megölték és oda dobták kutyáiknak. A horvátok pedig ezt nem tűrhetvén, elszakadtak tőlük, megölve az őket kormányozó frank fejedelmeket. Erre nagy sereget küldtek ellenök Frankországból és hét éven át tartott a háború, míg végre a horvátok győztek és megölték a frankokat és fejedelmöket. Kozel-t. Attól fogva függetlenekké és önállókká válva, Rómából kérték a szent keresztiséget. A pápa püspököket küldött oda, kik őket megtérítették Porinos fejedelmök alatt.“¹ Az államalakulás, az áttérés a németek elleni szabadságharcz diadalához volt kötve; a független királyság hatalma leginkább az olasz városok elleni küzdelemben nyilvánult. A magyarokkal szemben nem volt és nem lehetett ilyen traditio. A horvátoknak meg kellett akaratlanul is győződniök arról, hogy vagyonukat, életüket, törvényeiket, nemzeti létüket semmi más kapcsolat nem biztosítja annyira, mint a magyar birodalomhoz való tartozás.

Nem nézve a brutalitás egyes eseteit, a legyőzött népek kiirtását csak a földbirtok elvétele vagy pusztává tétele idézheti elő. A magyarnak a horvát földre semmi szüksége nem volt. Ezt a nagyrészt kopár, sziklás, vízben szegény talajt magyar ember nem is művelhette volna. Politikailag, gazdaságilag és katonailag csak úgy hajt hasznot ez az ország a magyar birodalomnak, ha régi lakóinak kezén marad.

Mert tévedés volna azt hinni, hogy a horvát traditiók kiméltése és fentartása egyértelmű lett volna a meghódolt lakosság felmentésével minden birodalmi szolgálat alól. A horvát nép adófizető volt, csakhogy nem annyira pénzben fizette adóját, mint prémekben. A marturina, menyétadó, a termékadónak egy neme volt, melyet különösen az erdőségek közt lakó szláv népeknél találunk divatban. Moszkvában az evethör pénz gyanánt járta. Nálunk is bekövetkezett később a termékadónak pénzzel való megváltása; de a neve ezért megmaradt. De a menyétadón kívül a vám és a birságok jövedelme is a királyt illette, kinek külön adószedője volt a horvát területen.

Fontosabb ennél a katonakötelezettség. Az előkelő nemzetségek épp úgy kötelesek voltak fegyverben szolgálni a magyar királyt, mint előbb a magok fejedelmét. Mivel itt a törzsvizony hamarabb fejlődött hűbérességgé, mint Magyarországon, annak katonai kifejezése a páncézos lovagság is hamarabb tűnik elő.

¹ Konstant. Porph. 30 fej.

Annak a XII. század vége előtt semmi nyoma, mintha a magyar király nem vezethette volna horvátjait bárhová, hol háborút viselt. De a dolog természetéből folyik, hogy leginkább Dalmáciában vagy a délszláv vidékeken, tehát a Száván túl használta őket. Ezen vidékek földrajzi alakulása kellő alkalmat nyújtott a horvátok kitünő, könnyű gyalogságának értékesítésére. Ilyen módon a magyar királyok oly fegyvernemre tettek szert, melyet a magyar nemzet nem bocsáthatott rendelkezésükre.

Az újonnan szerzett terület nagy kiterjedése, távolsága Magyarország központi vidékeitől, de leginkább sajátos társadalmi és jogi viszonyai lehetetlenné tették, hogy a király olyanformán igazgassa, mint ősi birtokait. Az ispánok és püspökök igazgatásán és bíráskodásán kívül ott politikai kormányzásra is volt szükség. Ennek feladata: egyrészt teljesen érvényre juttatni a magyar felsőséget, másrészt meg számbavenni az országnak különös szükségleteit és hagyományait. Ezenfelül az országnak annyifelé támadásnak kitett fekvése, szomszédsága olaszokkal, németekkel, szerbekkel szükségessé tette a kellő auctoritásnak és erőnek magában az országban való egyesítését. Mindenben a magyar birodalom érdeke szerint kellett intézkednie, de gyakran nem magyar szokás szerint, gyakran pedig a nélkül, hogy a királyi utasítást be lehetett volna várnia.

László ezt a kérdést oly módon oldotta meg, hogy unokaöcsesét, Álmost bízta meg Horvátország kormányával. Ez megfelelt némileg az Árpádház hercegei jussának az ország egyharmadára. Kálmán egy darabig meghagyta öcsesét hercegi állásában sőt, úgy látszik, meg is koronáztatta. csak később helyezte át a Tiszántúlra, a régi vezérek osztályrészébe. Valószínű, hogy Álmos nem bírta megfékezni a horvátok elégedetlenségét, mely nyílt lázadásban tört ki; az is hozzájárulhatott eltávoztatásához, hogy a külügyekben. különösen a császárral szemben, más politikát követett, mint bátyja. Az első kísérlet a hódított országokat a trónhoz oly közel élő férfiú kormányára bízni nem vált be és már eleve mutatta mindazon nehézségeket és veszélyeket, melyek a hatalom ilyenmő megosztásából fejlődhetnek.

Mindamellett Kálmán nem mondott le Horvátország külön kormányzásáról. A souverainitást meg nem osztotta: magát koronáztatta meg Horvátország és Dalmácia királyának és állandóan használta ez országok czímét. De az igazgatás, a király távollétében, magyar főúrra volt bízva, ki az ősi, horvát báni czímet viselte.

Bánsági serpentinek tanulmányozása.

(Kivonat *Kalecsinszky Sándor* április 18-án előterjesztett dolgozatából.)

Azon kőzet, melyet közönségesen serpentin név alatt ismerünk, nem egyéb, mint eredetileg más kőzeteknek metamorph átalakulása. Kezdetben azt hitték, hogy csakis az olivin-tartalmú kőzetek, gyűjtőnéven a peridotok szolgáltatják a serpentint, de újabban a mikroskopi és chemiai vizsgálat kimutatta, hogy az más, nevezetesen a bisilicát-ásványok kőzeteiből: az enstatit, hypersten, az augit, diallagit, amphibol stb. kőzetekből is képződhetik. Azon vizsgálatok, a melyeket eddig tettek, kimutatták, hogy ez utóbbi esetek száma nem is oly csekély. Hogy azonban a már eddig is ismert esetekben biztosan ki lehetett deríteni azt, vajjon egyes serpentinek eredeti anyakőzete minő összetételű volt, másrészt pedig ebből kifolyólag, a mi tudományos szempontból szintén nem kevésbé fontos, vajjon eruptív, vagy pedig valamely kristályos pala átváltozásának tekintendők-e, azt főrészből a mikroszkopiai vizsgálat mellett, csakis a pontos analysisnek lehetett köszönni, a mennyiben a különféle kőzetek külsőleg hasonló kinézésű serpentinjei egykori ásványaik elváltozása után is még felismerhető maradékait nyujtják.

A magnesiumon kívül t. i. különösen az aluminium és a calcium szolgáltatják a támaszpontokat, melyek az egyes serpentineket nemcsak egymástól megkülönböztetni, hanem valósággal osztályozni is engedik.

Nem tekintve azonban azt, hogy ily módon fontos és valóban nélkülözhetetlen adatokat szolgáltatunk a petrografusoknak, illetőleg a geologusoknak: gyakorlati szempontból is igen fontosak ezen vizsgálatok, a mennyiben a serpentinek és még inkább a velük együtt előforduló asbestfélék ipari alkalmazhatósága egyenesen chemiai összetételüktől függ. Tudjuk pl., hogy a calcium-tartalmú asbestek nem annyira tűzállók, mint pusztán a magnesium-tartalmúak stb.

Hazánkban szintén vannak serpentinek, még pedig változatosságra és előfordulási körülményekre nézve felette érdekesek. A borostyánkői és a dobsinai előjöveteleken kívül közelebbről alig ismerjük serpentinjeinket, de eltekintve más nevezetes előfordulásoktól, ez alkalommal a krassó-szörényi hegység (Bánság) teljesen ismeretlen serpentinjeinek egy részét vettem szorosabb vizsgálat alá.

Ezen hegységben folytak és folynak jelenleg is az országos geológiai felvételek és a m. kir. geológiai intézet tagjai bőséges és szép anyagot hoztak onnét haza, mely megbízhatóságra nézve elsőrangúnak mondható, a mennyiben nemcsak az egyes szerpentinek és asbestek lelethelye minden kétséget kizáró módon egészen biztos, hanem másrészt még geológiai előfordulásaik is tudva vannak s a m. kir. földtani intézet évi jelentéseiben le vannak írva.

Az anyagokat vizsgálataimhoz az intézet tagjai készséggel átengedték; különös köszönettel tartozom elsősorban dr. Schafarzik Ferencz, azután Telegdi Roth Lajos és Halaváts Gyula t. collegáimnak.

E vizsgálatokat a M. Tud. Akadémia matematikai és természettudományi állandó bizottsága megbízásából végeztem.

A chemiai vizsgálathoz olyan anyagok választattak, a melyeknél a szerpentinisedett kőzetek mellett az eredeti kőzet is, a melyből keletkezett, biztosan feltalálható és meghatározható volt; másrészt egy esetben a szerpentinből keletkezett asbest is párhuzamosan megvizsgáltatott, úgy hogy az elemzési adatok képét nyújtják annak, hogy a kőzetek miképen változtak át fokozatosan.

A megvizsgált kőzetek a következő helyekről származnak:

1. *Szerpentin Bozovits* (Krassó-Szörénymegyében) Taria patak balpartján, a Dilma 587 méter magas csúcsától délnyugatra, a 359 méter magas ponthoz közel. Gyűjtötte Telegdi Roth Lajos, m. kir. főgeológus és főbányatanácsos.

2. *Szerpentin, amphibolitokból alakulva.* Lelethelye: Pojana, Micienu-Rasbojnik, Mehádiától nyugatra (Krassó-Szörénymegye). Gyűjtötte dr. Schafarzik Ferencz, m. kir. osztálygeológus.

3. *Szerpentinpala.* Lelethelye: Válen, Grabaneu-tól délre a román határon: Herkules-fürdőtől keletre. Gyűjtötte dr. Schafarzik Ferencz.

4. *Szerpentinisedett amphibolit.*⁷ Lelethelye: Ogradina-Mrakonya, a Ceriliu Mica 460 méter magas pontjáról. Gyűjtötte dr. Schafarzik Ferencz.

5. *Amphibolit.* Lelethelye: Ogradina-Mrakonya, a Ceriliu Mica 460 méter magasságából. Gyűjtötte dr. Schafarzik Ferencz.

6. *Szerpentinisedett dunit.* Lelethelye: Agadics (Krassó-Szörénymegyében). Gyűjtötte Halaváts Gyula, m. kir. főgeológus.

7. *Asbest.* Lelethelye Agadics. Gyűjtötte Halaváts Gyula.

8. *Szerpentin.* Lelethelye a Berzava és Temes közötti vízváltak közeleiben, a nyugati lejtőn önálló kúpot, az 1004 méter magas Kuka nevű hegyet alkotva. Gyűjtötte Halaváts Gyula.

Ezen szerpentinek közül csupán az 1. számú nemesebb, a többiek közönséges szerpentinek, a melyek tömeges kőzet alakjában fordulnak elő.

A chemiai elemzések a rendes megszokott módszerek segítségével történtek.

Tájékoztásul csupán egy táblázat van ide mellékelve a főbb alkatrészek mértékeivel. Ezen úgyszólván nyers adatok a részletes közlésben fel fognak dolgoztatni.

A 105° C-nál megszáritott anyagok 100 súly részében találatott								
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
SiO ₂ .	40·73	38·81	40·83	40·37	54·54	37·75	56·70	41·33
Al ₂ O ₃ .	0·77	5·73	2·90	1·14	19·36	8·48	1·12	4·30
Fe ₂ O ₃ .	1·71	5·73	6·29	5·59	3·86	6·39	—	2·20
FeO .	1·07	2·12	2·14	4·05	5·71	8·67	6·56	5·48
MnO .	Kis nyomok	Nyomok	Nyomok	Nyomok	0·56	Nyomok	0·54	Nyomok
CaO .	1·13	—	—	3·28	8·73	1·56	13·16	1·75
MgO .	40·26	34·18	33·98	34·28	4·51	27·28	20·76	37·83
H ₂ O .	14·01	13·49	12·80	10·70	1·99	9·48	1·76	7·08
Összesen	99·68	100·06	98·94	99·41	99·26	99·61	100·03	99·97
Fajsúly	2·7042	2·6350	2·6304	2·7774	2·9035	2·7302	—	2·8969

A megejtett elemzésekből a következőket lehet látni:

A szerpentinek az eredeti kőzetekből azáltal alakultak át, hogy a légkör hosszú behatása alatt lassanként vizet vettek fel, miáltal a kőzet mind physikai, mind chemiai sajátságaiban is teljesen megváltozott. A szerint, a mint a szerpentinésedés foka előrehaladt, chemiai alkata is annál jobban megközelíti a typusos szerpentin $H_2Mg_3Si_2O_8 + H_2O$ képletét, a melyben a SiO₂ = 43·48; a MgO = 43·48; a H₂O = 13·04 van.

A magnesia tartalmát csökkenteni szokta a mész és a vas-oxydul silicat jelenléte.

Az eredeti, változatlan kőzet kötött vizet vagy egyáltalában nem, vagy csak igen kis mennyiségben tartalmaz, míg a fokozatos víz felvételével a szerpentinésedés foka is nagyobb lesz; úgy hogy a kötött víz mennyiségéből a szerpentinésedés előrehaladására is lehet következtetni. A kötött víz egyik fele gyenge

veres izzáskor, a másik fele ellenben csak majdnem a fehér izzáskor távozik el.

A magnesia-tartalom az anyakőzetben jelentékenyen kisebb szokott lenni, mint a szerpentinben, úgy hogy ennek a nagyobb mennyisége is tájékoztatást nyújt a szerpentinisedés fokára nézve. A kovasav ellenben az anyakőzetben szokott több lenni, mint a szerpentinben.

A megvizsgált szerpentinek mindegyikében kisebb-nagyobb mennyiségű magnetit is kimutatható úgy, hogyha ezen Fe_3O_4 -nek megfelelő mennyiséget az elemzési adatokból levonjuk és az értékeket százza átszámítjuk, akkor az így nyert számok az összehasonlításra sokkal áttekinthetőbbek.

Ha az anyakőzetben jelentékenyebb az Al_2O_3 és a CaO mennyisége, úgy ezek a szerpentinisedés alkalmával kevesbednek, de részben megmaradnak, a mi azután genesisükre nézve jellemző marad.

Ha a szerpentinek porát vízzel megnedvesítjük s azt így állni hagyjuk, akkor az oldatok alkalikus hatást mutatnak, s úgy láttam, hogy ezen alkalikus hatás a szerpentinisedés fokával egyenes viszonyban van; míg a tiszta anyakőzet ezen reactiót nem mutatja.

Jellemző továbbá az is, a mit eddig senki sem figyelt meg, hogy a szerpentin hevítésekor nyert vizeseppek is alkalikus hatásúak, a vörös lakmus megkékül és a curcuma-papiros megbarnul.

Igen jellemző a kőzetek fajsúlya is, a mely az eredeti anyakőzetben nagyobb, míg a szerpentinben átváltozási foka szerint kisebb lesz. A kőzet térfogatának a víz felvételekor, szerpentinisedés alkalmával, nagyobbodnia kell, a mi megfelel a fajsúly kisebbedésének.

Ha a szerpentin eléri a typusos kőzet fokát, úgy a SiO_2 , MgO és H_2O -on kívül a kőzetben levő egyéb elegy alkotórészek a légkör, víz, szénsav és a képződött magnesia-oldat hatása alatt vagy chemiailag átalakultak, vagy pedig ezek hatása alatt a kőzetből lassanként eltávoztak.

A mi végül a szerpentinek és az asbestek tűzállóságát illeti, azt találtam, hogy a mésznélküli vagy csak kevés meszű anyagok körülbelül 1500^0 C.-nál is tűzállók maradnak, úgy hogy ezeket sok esetben tűzálló anyagok pótlására lehetne felhasználni. Ha ellenben a mész (CaO) tartalom 3% -nál nagyobb, akkor a szerpentinek és az asbestek a fentebb említett hőnél már megolvadnak. Mentől nagyobb a mésztartalom, a megolvadás is annál könnyebben és alacsonyabb hőnél történik meg.

Chronologiai bírálat egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban.

Előzmények. Az ember tudni vágyik, hogy anyagi és szellemi szükségzeit könnyebben kielégíthesse. Legkedveltebb olvasmányunk egyike a múlt idők története. A kritikailag helyes munkákból tanulunk, a képzelődési hóborton mosolygunk, a készületlenségre mutató tudatlanságon szánakozunk. Ki czáfolatlanul hagyja kimélet- vagy félelemből a tévedéseket és ferdítéseket, felségsértést követ el az igazság személyesítője, a historia ellen, s tartozó kötelességet mulaszt a nagy közönség és a tanuló ifjúság iránt.

A tévedések nagyrészt a gyanús kütfői adatok kritikátlan felhasználásából származnak. Példákkal bizonyítjuk.

Némely kütfői gyűjtemény gyarlósága. Megbízhatlan gyűjteményes mű az Endlicher neve alatt 1849-ben nyomtatott „Monumenta Arpadiana“, melyben hiányos és sajtóhibákkal teljes közleményekre akadunk.

1. A nevezett könyv szerkesztője IV. Béla 1267-iki oklevelét az országos levéltár eredetijéről vett másolatnak nevezi; pedig ez csak a Fehér-féle Cod. dipl. IV. kötetéből átvett hibás és töredékes oklevélnek még hibásabb utánzása. Még a Fejérnél helyes kelteztést is hiányosan adja. Megkaptuk már az eredeti oklevél hasonmását is a „Magyarország története“ című díszmű II. kötetében; de itt is hiba csúszott be. A rövidítések átirati szövegében, melyet Fejér helyesen olvasott, a 14-ik sorban *satisfaciat* áll, az eredeti *satisfiat* helyett.

2. Az Endlicher-féle compilációban sz. László törvényei is felsorolva. Az I. könyv 39. fejezete az egész év egyházi ünnepeiről szól és novemberre ezen négyet sorolja fel: Omnium sanctorum, sancti Hainrici, sancti *Mauricii*, sancti Andreae. Tudós historikusaink egyike sajtóhibául tekinti a Mauriciust, s Maurinust ajánl helyette (Magyarország története II., 149—150.). Igaza van abban, hogy Mauricius sajtóhiba; de az nem Maurinus helyett áll, kit az egyház június 10-én ünnepel; hanem mint a „Corpus Juris“-ban helyesen olvassuk: *Martinust* akarja képviselni.

Régóta vesződnek tudósaink azon, hogy a nyugaton megkezdett első magyar hadjárat időszámítását szabatosan meghatározzák. Szalay László „kielégítő eredményeket e tekintetben csak hazai tudományos testületeinktől“ várt. Mi is foglalkoztunk ezen kérdés fejtegetésével és úgy találtuk, hogy a német vagy olasz földre történt beütés 899 előtt nem történhetett. E tényállás ellenében egyik tudósunk egy 862-iki dán és magyar betörésről teszen említést, és pedig oly határozott kifejezésekben („Nyugati Európában 862-ben hallották először a magyarok nevét“. Magyarország tört. I., 121.), hogy hazai tudományunk érdekében, meg kell kísérelnünk ezen nézet tüzetes czáfolatát.

Egy IX. századi adat magyar hadjáratról Németföldön. Az „Annales Bertiniani“ vagy újabban „Sithienses“ főlemli 862-re Német-Lajos király találkozását unokaöcseével, Lothár királylyal, fia Karl vagy Karlman kibékülését atyjával, valamint az Abatrítik ellen viselt háború eredményét, és ehhez valaki azt toldotta, hogy ugyanekkor a dánok és ungrik pusztítottak a német tartományokban. Ezt becses ujdonságnak tartja a tudós férfiú, s közli, hogy ő „a codexet Brüsszelben maga hasonlította össze“.

Pedig ismertette volt azt már Pray 1761-ben s nem botránkozott meg az anachronismuson, hanem még fejtegette is a képzelt tényállás módozatait. Pray úgy vélekedett, hogy ekkor már kijöttek volt a magyarok Ázsiából és együtt tanyáztak Dáciában az avarokkal. Innen Pannóniába törtek be, melyet ő a frank birodalom kiegészítő részének tart.

Pray ezen véleményét nem fogadhatjuk el, mert a magyarok nem a IX. század derekán, hanem annak végefelé költöztek a Körös és Tisza mellékére. Pannóniát pedig Nagy-Károly nem csatolta a frank birodalomhoz, hanem avar népet telepített Carnuntum és Szabária közé, egy Kágán főnhatalma alatt, s német grófok őrizték a birodalmi határt az Enns folyó mentén.

A idézett adat bővebb ismertetése. A Bertiniani évkönyvek harmadik részét 861—882-ig Hinkmárnak, a rheimsi érseknek tulajdonítják. Ezen munkában a 862. évnél az Abotrítik ellen viselt háború megemlítése után a következő sorok olvashatók: „A dánok öldökléssel és gyujtogatással rabolják (Német-Lajos) országa nagy részét. De még azon népek által *előbb nem tapasztalt ellenségek* is, kik ungri-nak neveztetnek, pusztítják országát“.

Ezzel tartalomra nézve meglehetősen egyező értesítést ad azon 862-re a fuldai krónikás is a főnemlített hármass eseményről; csak a végéhez csatolt dán-ungri pusztításokat mellőzi. Ha a kettős betörés megtörtént volna, a fuldai író hallgatása érthetetlen. Az északi tenger melléke, hol a dánok laktak, közelebb esett Fuldához, mint Rheimshoz; úgy közelebb volt a bajor tartomány is, hol a magyaroknak át kellett menniök. Pedig a két

pusztító betörés egyidejűnek állítatik. Ezen összefüggésben lelink alapot az értesítés hitelessége ellen irányzott czáfolatra. Legyen vizsgálatunk első tárgya a dán betűések története.

A dánok IX. századi rabló betörései a frank birodalomba. Nagy-Károly császár alapítá a brémai püspökséget 788-ban. Betört 807-ben Godefried dán fejedelem az Elba partján lakó meghódolt Abotritik vidékére. De mielőtt tovább hatolt volna a birodalomba, megöletett; utódja pedig békét kötött a császárral 808-ban. Ekkor tüzték ki az Eyder folyót elválasztó határu.

A hamburgi érsekséget Kegyes Lajos alapítá 832-ben. Első főpásztora szent Anszgár volt, kinek megyéjéhez csatolta I. Miklós pápa a brémai püspökséget is, és a ki ellunyott 865-ben. Életrajzából tehát kideríthető, mikor történt dán pusztítás azon egyházmegyében.

Ádám, brémai kanonok írta meg 1070 körül ezen egyesült egyházak történetét, felhasználván e czélra a frank évkönyveket, világi és egyházi okleveleket, életrajzokat és az öregebbek szó-hagyományait. Ő szent Anszgár életrajzából előadja, mikép nyomultak fel a Rénuson a normann nevet viselt dán kalózok s megostromolták Köln városát. Onnan az Elba torkolatán át Hamburgba siettek és azt egészen elpusztították és felégették. Anszgár érsek csak alig menekülhetett. Ez történt 840-ben. Hadat vezetett e miatt Német-Lajos a dánok ellen; de háború oly békekötéssel végződött, melyben Szigafried és Haldan fejedelmek esküvel erősítették, hogy míg Lajos él, ők Eyder folyót haddal át nem lépik.

A normannok ezután egész Franciaországot feldúlták; de Lajos 876-ban történt haláláig a német tartományok lakosait nem háborgatták. Ez oly hiteles és senkitől eddig kétségbe nem vont dolognak bizonyult, hogy a síthini krónikás dánokat illető 862-iki adatát nemesak valótlannak, hanem a Lajos király szlávok ellen viselt háborújáról szóló hírhez később csatolt betoldásnak kell tartanunk.

A magyar hadjáratra vonatkozó anachronismus bírálata. Azon megjegyzést, hogy az ungri-k a nevezett évben, ha nem is az északi vidéken, de mégis a Pannoniával határos tartományokban pusztíthattak — a latin szöveg kapcsolati szócskái czáfolják meg: „*sed et hostes antea illis populis inexpertis Ungri*“. A *sed et* egyidejűsége mutat; *illi populi* pedig a Bréma és Hamburg vidékén lakó nép. Ezekből méltán következtetjük, hogy: ha a dánok az említett időben és vidéken nem pusztítottak, a velük együttesen képzelt és hirdetett ungri-k sem rabolhattak. De kérdés: rablottak-e, talán későbbben, dánok és magyarok egyszerre Bréma és Hamburg vidékén?

Igenlő választ ad e kérdésre egyházi feljegyzések nyomán

a brémai kanonok. Csak az évszám különbözik; 915-ben történt, Hoger hetedik hamburgi érsek halála idején: „Szászországban egyrészt a *dánok* és szlávok, másrészt a *csehek* és *ungri-k* fosztogatták az egyházakat. Ekkor a hamburgi megye a szlávok, a brémai a magyarok rohama által pusztult el. Azon időben Isten confesora, Hoger elhunyt és temettetett sz. Mihály templomában elődje mellé DCCCCXV-ben“.

Felsoroljuk itt történetbúváraink számára a 915-iki magyar hadjáratról szóló értékeesebb adatokat.

Kül- és belföldi adatok a 915-iki hadjáratról. Regino prumi apát épen 915-ben hunyt el. Az ő krónikája 906-ig terjed. Folytatta azt egy ismeretlen nevű szerző 907-től 967-ig. Ez pontosan megnevezi azon vidékeket, hol a magyarok azon időben pusztítottak: „915. Feldúlták egész Alamanniát; de még (*sed et*) egész Thüringiát és Szászországot bekalandozták és egész Fuldáig jutottak“. Bréma és Hamburg akkor szászországi városok. A hildesheimi, weissenburgi s több más krónikák is 915-re jelzik a Fuldáig folytatott dúlásokat. A quedinburgi krónikás 916-ra, Szigebert 917-re teszi ezen hadjáratot.

Hazai krónikásaink élén Anonymus a thüringiai és szászországi pusztítást az I. Otto király ellen viselt háború egyik eseményének tartja. Kézai és többi krónikásaink megnevezik Ottót, de Fuldát is említik. Az ezekkel egykorú Márton minorita a szászországi pusztítást, mely Fuldát is érintette, 30 évvel korábbra keltezi s 885-re teszi, midőn véleménye szerint Arnulf megverte a normannokat. De ebben is téved, mert ama fényes győzelem hát évvel később, 891-ben történt. Óvatosságra intő példa, középkori írókból vett időszámítási adatok felhasználásában.

Ezekből méltán következtetjük, hogy ha a dánok békét tartottak Német-Lajossal 840-től 876-ig, az együttesen említett magyarok sem háborgatták azon időközben a német tartományokat. Ha továbbá igaz, hogy 915-ben Brémát és Hamburgot dánok és magyarok egyszerre dúlták, égették; akkor a 862-iki értesítés anachronismus — a Hinkmár-féle adathoz 915 után esatolt interpolatio.

Itt nem vetünk véget vizsgálódásunknak, hanem felhasználjuk az alkalmat a vitás ügy behatóbb tárgyalására. Megbíráljuk a betoldásban szereplő „inexpertí“ kifejezést és kimutatjuk, hogy „hungarus“ nevezettel nyugati írónál 862 előtt is találkozunk.

Regino apát élő tanúja volt a 862-iki eseményeknek; mégsem azon korba teszi az ugrí név előbb ismeretlen voltát, hanem 889 alatt írja, hogy a magyar „retro ante seculis inaudita, quia nec nominata gens“. Liutpránd is azt beszéli, hogy 889 táján a magyar nemzet ismeretlen volt. „Nobis omnibus tunc temporis habebatur incognita“. Későbbkori betoldás tehát az „ungri (862-ben) illis populis inexpertí“.

Hun, avar és ungar nevezetek váltakozó használata. Az ungar nevet egy salzburgi katakombában találták 477-re följegyezve. „Anno domini CCCCLXXVII Odoacer rex Rugiorum, Gepidi Gothi Ungari et Heruli contra ecclesiam Dei saevientes B. Maximum cum sociis LV in hoc speleo habitantibus, ob confessionem fidei trucidatis praecipitarunt“. Hansiz Germani sacra T. I.

744-ben elhunyt Liutpránd longobárd király sírkövén Páviában: „Ungarus a solo hoc adjutus et omnes vicini grata degebant pace“. Paul. diac. VI. col. 670.

Tours-i Gergely a VI. században az avarokat Chuni-nak nevezi. Pál diakon is: „Hunni, qui et Avars“. Viterbói Gotfrid, Anonymusunk kortársa: „Avars, qui et Hunni, sive Ungari“.

Ugyan Gotfrid Bertha királynét, ki Nagy-Károlyt szülte, Ungarának nevezi, midőn így versel Károly születéséről: „Nascitur Ingelheim, cui Bertha fit ungara mater“.

A X. századi német írók a magyarokat majd Huni, majd Avars néven említik. A fuldai krónikás: „Pacem greci cum Avaris qui dicuntur Ungari facientes“. Widukind mind a három nevet egy nemzetre alkalmazza: „Dalamaneci conduxerunt adversus eum (Henricum) Avars quos modo Ungarios vocamus. Avars autem. ut quidam putant reliquiae sunt Hunorum“.

Merzeburgi Ditmár is († 1018): „Ecce iterum Avars, idest Ungari adversus nos arma commoverant“. Végre régiebb bizánczi írók és Liutpránd a magyart néha Turk-nak nevezik. a weingarteni krónikás pedig Agarén-nak.

Nevezetes anachronismusok példái némely középkori írónál a szent István király keresztelését hirdető évszámok: 836., 843. és 855-ik években. Ezekhez hasonló évszámító lehetett azon ismeretlen másoló is, ki a 915-iki magyar hadjáratot a 862-iki eseményekhez csatolta.

Befejezésül.

I. Endre király halálidejét határozzuk meg és Kálmán királyét egykorú adatokkal megerősítjük.

1. *I. Endre király halálideje.* „Magyarország története“ című diszműben olvassuk az Endre és Béla közt kitört háborút, mely a király vereségével és halálával végződött. A szerző az eseményt 1060-ra teszi, s felhossa bizonyítéku az altaichi füljegyzéseket és Mügelni Henrik krónikáját.

Az altaichi krónikás megbízhatatlan tanú évszámítási kérdésekben. Ő szent Imre halála idejét 1033-ban és Konrád karinthiai hercegsége kezdetét 1038-ban, kettővel előre számítja. az első 1031 s az utóbbi 1036 helyett. Ellenben az Endre korabeli eseményeket egy évvel késlelteti. Szerinte Salamon eljegyzése Judittal 1058 (1059 h.), Endre halála pedig 1060-ban (1061 h.) történt.

Az utolsó háború eseményeiről sincs biztos tudomása; mert szó sincs nála a Tisza-vidéki ütközetről; s felteszi a bajor hadseregéről, hogy Endrével és ennek családjával együtt kardcsapás nélkül siet menekülni az országból, s csak akkor harezol, midőn Béla elhagyva útját minden oldalról megtámadta. Pedig a menekülést megelőzőtt véres diadalt mind bel-, mind külföldi krónikások jól ismerik.

Endre halálidejét képesek vagyunk csupán hazai krónikáink adataiból is meghatározni. Őt külön adattal bírnak e célra: három Endre kezdetét, egy uralkodása időtartamát (Kézai és a kisebb krónikák), egy pedig végét jelöli (a pozsonyi kisebb, meg a zágrábi és váradai krónikák).

Vizsgáljuk előbb a kezdetjelzőket. A krónikák 11 elmúlt évet és négy hónapot számitanak szent István halálától Endre kezdetéig. Ezen időköztt Kézai és a Budai csoporthoz tartozók $8\frac{1}{2}$ évre szállítják le; végre a koronázást 1047-re teszik.

Mérjük össze ezen adatokat. A 11 év igen sok; mert $1038 + 11 = 1049$. De Endrét 1047-ben koronázták. A 8 év és hat hónap is igen sok; mert 1038. aug. 15-től 1047. február 15-ig tart, és a negyedik adat szerint, 15 év múlva 1062-hez jutunk. De a 8 év elég lesz, ha a 11 év négy hónapját vesszük hozzá 6 helyett; mert $1038 + 8$ és négy hónap 1046. december 15-én végződik, s következhetik rá 10 nap múlva karácsony napján az 1047-iki koronázás. Endre kezdi tehát uralkodását 1046-ban. Ezen időhatározás helyes voltáról egykorú Lambert is kezeskedik, midőn 1046-ra teszi Péter vakíttatását és halálát. Herimán pedig 1046-iki ősszel kezdeti Endrével királyságát. Ezen megállapított évszámot ha megtoldjuk a Kézai főtartotta 15-tel, 1061. december 15-höz jutunk. Béla koronázása csak kilencz nappal történt korábban.

2. *Két egykorú tanú Kálmán király halálozási évéről.* A diplomatikai kútfőkből már megállapított 1116-ik évet meghatározzák még Prágai Kozma, és Annalista Saxo adatai a király elhunytáról és az új király, II. István találkozásáról Vladislávval, a cseh herceggel. Az Annalista, saját előadása szerint, 1101-ben a szentföldön zárandokolt; tehát 1116-ban őt Kozmával egyenjogú tanúnak tekinthetjük. Azt pedig nem tudjuk meghatározni a hasonlatok nyomán, melyik kölesőnzött a másiknak tulajdonított értekezésből.

Következnék ősünk első hadjárata nyugaton. Az év pontos meghatározását, az egy vagy közelkori kútfők teljes felhasználásával ifjabb tudósainkra bizzuk.

Egy indítvánnyal végezzük az előadást a vezérkori hadjáratok chronologiai meghatározása ügyében, mint azt néhai Szalay László főtítkár óhajtott. Megbeszélés tárgya lenne, a nyílt pályázat helyett, egyes ismert szakemberek vállalkozása, s a helyes megállapításokat eszközölt munka érdem szerint való honorálása.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ETHNOGRAPHIA ez idei évfolyama 2-ik számában Huszka József befejezi „*Tárgyi ethnographiánk östörténeti vonatkozásai*“ című tanulmányát, ezúttal az építkezéssel és ornamentikával foglalkozván. Hazánkban oly sokféleképp építkeznek, hogy a nép házaiban, a nagy magyar Alföldön alig lehet egyetemes vonást, tipust megállapítani. E különfésésg a sokféle európai hatásnak a következménye. Erdély bércei közt, a székelyeknél, kik egységes szervezetüknél fogva s elszigeteltebb földrajzi helyzetükben nem voltak annyira kitéve a betolakodó idegen áramlatnak, már találunk háztípust. Ennek a nyugaton nincs rokona; de keleten hasonlít hozzá a *khinai faház*, melynek elején, épp úgy mint a székely házban, a tornác és eresz mindig szerepel s tetőzete a sátorszerű kontyvető. Az achaemenida perzsák épületei görög és egyiptomi előképre vallanak; a szasszanidák palotája azonban teljesen megegyező beosztást mutat a székely házzal. Az eresz megvan a második perzsa birodalom épületein s ma is minden valamire való perzsa házban; Európában csak nálunk, a székelyföldön tipikus. A székely *galambdúc* eredete ma még eldönthetetlen. Jellemző sajátága a patkóív, mely a perzsáknál szintén a szasszanida épületeken lép föl először. Ezen kapuiv alsó fölületéből vízszintesen álló pálczatagok emelkednek ki a kapu egész vastagságában. Ez a ma ismert összes építészeti emlékek között csakis az indiai sziklatemplomok bejáratain kapható s eredetileg a kocsisátor váza maradványának tekinthető. Már rég megállapították, hogy a szóban forgó ind templomokat turáni eredetű királyok építtették. A karli-i templom-bejárat valószínű kocsisátrát ábrázol számtalan apró s több nagyobb ívével. A vízszintes pálczatagokat nem lehet sem a kőbolthajtásokból, sem annak fautánczából magyarázni; e constructive érthetetlen alkatrészt csak a kocsisátor vázával tehetjük érthetővé, a hol is a ponyva alatt vízszintesen állanak a vastagabb szerkezeti rudak. Úgy látszik, a perzsa kapuk patkóívét Indiában ruházták föl a kocsisátorra emlékeztető szikthás jelleggel s így székely kapunk mai műformáját egyenesen az *indo-szikháktól* keltezhetjük. A pálmás *kapuzábék* Ninivéig nyulnak.

Ornamentikánk tipikus alakjai a nép ruházatán, a székely kapun, a pogány sirokban és festett bútorokon a *pávatoll* és *crysanthemum* (Margitvirág). A pávatollat teljességében, vagy csak közepét a szivalakú szemmel, mint *pávaszem* *rózsát* minden néphimzésen megkapjuk. Mindkét ornamentikai főtípus ázsiai eredetű. A *crysanthemum* szakasztott azonos alakjait mai japáni és kínai műiparczikkékben látjuk igen gyakran; azonban előjön északindiai fémtárgyakon is, még pedig egész magyarosan pávaszem-szerű középpel. Semmiféle modern ornamentikában a pávatoll, mint típus nem található; ellenben dúsan található a magyar pogánykori sírleletekben. A székely kapuk legyezős pálmáját is megtaláljuk ez utóbbi tárgyakon. Az építkezési, ruházatbeli és díszítési típusok azonossága, egybevetve az összehasonlító nyelvészet tanulságaival, kétségtelenül mutatja, hogy *őseink, vagy azok legközelebbi vérrokonai szoros érintkezésben éltek századokon át a második perzsa birodalom népeivel.* — A második nagyobb közlemény Krausz Sámuel től való, ki *nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásainak* eredetét kutatván, e helyt a *bábeli toronyépítésre* vonatkozó állításokkal foglalkozik. Alig szenved kétséget, hogy magyar krónikásunk idevágó adatainak egy részét oly forrásból merítette, mely Berossusra megy vissza, a minő forrás gyanánt első sorban *Isidorus* jöhet tekintetbe. Bevegyül krónikásunknál a bábeli torony történetébe az egyiptomi piramisoké s tetézi a zavart, hogy magát a bábeli tornyot is Egyiptomba helyezi. — A „Néphit és népszokások“ rovatában Szent Arnold a *lendevidéki nép lakodalmi szokásait* írja le, Kiskéri Balogh István pedig *cserháti néprajzi adatokat* közöl a házépítés, bútorzat, ruházat, étkezés, keresztelő és házasság szokásainak köréből. Ugyanitt Nagy József *bácsmegyei meséket és népmondákat* vázol. — Az „Irdalom“ rovatában Munkácsi Bernát terjedelmes ismertetést nyújt *Patkanov S. Sándor* „*Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie*“ (St.-Petersburg, 1897.) című művének első kötetről. A bevezetésben kiemeli, hogy mennél inkább mélyedünk el a magyar ethnikum önkötő elemeinek tanulmányába, annál élénkebben érezzük ama népek tüzetesebb megismerésének szükségét, melyeknek körében s velük való szoros érintkezésben nemzetünk a nyelv- és történettudomány utalásai szerint hajdankorát élte s külső sajátságainak, valamint szellemi világának legjellemzőbb vonásait fejlesztette. Jó okkal mondhatjuk, hogy valamint a *magyar nyelvre* vonatkozó kutatások csak akkor emelkedtek igazán tudományos színvonalra, midőn vizsgálatait a rokon és külső hatásuknál fogva érdekelt idegen nyelvekre kiterjesztette: úgy a *magyar néptudomány* művelése is csak akkor vezethet majd nevezetesebb eredményekhez, ha az összehasonlító és történeti módszer alkalmazásával bővebb figyelemre méltatja azon tanulságokat, melyeket számára az *ethnikai rokonságban s bensőbb történeti kapcsolatban álló népek tanulmánya* nyújthat. Nagy szükségünk van erre különösen azért, mivel még inkább, mint nyelvünk terén, tapasztalhatjuk a posi-

tív történeti fejlődés adatainak hiányát, vagy fogyatékoságát néprajzi bűvárlatainkban, melyeknek anyaga legtöbb esetben elmosódott, töredékes nyomokból, néha pusztán egy nyelvi kifejezésből állván, képtelenek volnánk az illető jelenség eredeti, teljes képének kialakítására, ha világosabban szemlélhető változataival nem állana rendelkezésünkre az összehasonlítás. A néptudományunkra e részről háramló feladatnak kiváló jelentősége tisztán állott az összes eddigi úttörők előtt; helyén való dolog tehát, hogy midőn hazánkban a néprajz iránt való érdeklődés örvendetes lendületet nyert, melegebben fölkaroljuk az elődöknek ezen jövő haladásunk föltételét alkotó hagyományát. — Ugyane rovatban Balassa József dr. *Borovszky Samunak „Csanád vármegye története 1715-ig“* című művét ismerteti néprajzi tanulságai szempontjából; dr. Bartha József pedig *Haralyi Fejér Ignác*-nak „Az iskolai gyermekjátékok- és egyes népszokásokról“ írott művét (Eger, 1897.) bírálja. — Az „összehasonlító és történeti néprajz“ rovatban Munkácsi Bernát újabb adalékot közöl *ad Magnam Hungariam* Reguly Antalnak „Tschuwaschische heidnische Namen“ című kézirati hagyatéka alapján. A pogány csuvas nevek közt t. i. előfordulnak itt a következők is: *Modzsár* és *Matjár*. A *Možarka*, *Možarovo*, *Možarovka* falu- és folyónevek, valamint a votják területen előforduló *Madjar* falu- és személynév mellett föltehető, hogy itt is a *magyar*, *mažar* népnévnek személyre való alkalmazásával van dolgunk. Ugyane névjegyzékben található *Ischá*, mely a kazar *išá* méltóságnévre s *Oneghér*, mely a hunn Ὀνγγίρος névre emlékeztet. Van itt *Sakkol* személy- és *Sakul* falunév is. — Ugyane szerző a régi magyarok farkas- esküjéhez és a véres kard körülhordozásának szokásához közöl analógiákat a vogulok és osztjakok néprajza köréből. — Múzeumi és társulati ügyek, továbbá hírek a néprajz köréből (Gr. Zichy Jenő új expedíciója, Néprajz az egyetemen, Új Anonymus-kiadás, Évi 2000 forint népköltési gyűjtésre stb.) egészítik ki a füzet tartalmát.

2. A „KÖZGAZDASÁGI SZEMLE“ júniusi füzetében legelől a magyarul is érthető és irodalmunk ismertetése közül kiváló érdemeket szerzett dán író, Schumacher Sándor, cikkét találjuk, ily cím alatt „Dán törvényjavaslat telekparcellák létesítéséről mezőgazdasági munkások számára“. A törvényjavaslat, melyet szerző egészében közöl és a hozzáfűzött fejtegetések nálunk is actualis jelentőségűek, mivel céljuk Dániában a mezőgazdasági munkások között terjedő agrár-socialismus meggátolása volt. A javaslatból még nem lett törvény, de az alsóház elfogadta és nagy fontosságát a közvélemény is elismerte. A „Közgazdasági Szemle“ szerkesztője a hozzá beküldött cikkhez írt bevezetésében szintén mélyen ajánlja azt az eszmét, hogy a hazai mezői munkásokat igyekezzünk egy kis földbirtokkal ellátni. Rokon kérdéssel foglalkozik dr. Matyasovsky Viktor is „A socialismusról, különös tekintettel az agrár-mozgalmakra“ című, a magyar közgazdasági társaság ülésén felolvasott cikkében. Nézete

szerint a mi agrár-mozgalmainkat és határozottan socialistikus mozgalomnak lehet tartani, mert, bármily eltérő is a jellege a socialdemokrata mozgalomtól, lényegileg a birtoktalan osztály ellentéte a birtokosokkal szemben. Szerző rövid áttekintést nyújt a mozgalom lényegéről, elmondja, hogy a gazdasági reformtervek, a mezőgazdasági syndikátusok, szövetkezetek és más intézkedések a mozgalommal szemben gyökeres gyógyító szereknek nem tekinthetők, semmi esetre sem olyanoknak, melyek rögtön hatnak és mindenek felett pedig kétségtelennek tartja, hogy ha a munkás-kérdést talán sikerül is megoldani, az alapjául szolgáló socialis kérdést nem, mert ez a társadalmi fejlődés törvényének egyik nyilvánulása, a társadalomban pedig örökös a küzdelem, sőt a küzdelem maga az élet. Az „*Irodalmi szemle*“ rovatban négy különböző tárgyú mű van ismertetve. Dr. Kenéz Béla Navratil Ákosnak „Smith Ádám rendszere és annak bölcsészeti alapja“ című nemrég megjelent művét ismerteti, mely nem egészen önálló ugyan, de nagy szorgalommal közölt és irodalmunkban számat tesz. Bö ismertetés van ezután Kowalewski W. I. orosz írónak a nismi-novgorodi nagy kiállítás alkalmából megjelent gyűjteményes művéről, mely az oroszországi közgazdasági állapotokat részletesen tárgyalja, a legutóbbi két évtized haladásával együtt. A mű tetemesen rövidített német kiadása 70 ivnyi: az orosz viszonyok ismertetésére nézve igen fontos kütfő. Következik Ichenhauser Elizeus német írónak kisebb terjedelmű műve, mely mintegy 300 női foglalkozásmódra nézve ad gyakorlati útmutatásokat és így a női kérdést sok oldalról világítja meg. Végül Bensing Ferencznek „Der Einfluss landwirthschaftlicher Maschinen auf Volks- und Privatwirthschaft“ című művéről olvasunk ismertetést, mely azt bizonyítja be, hogy a mezőgazdasági gépek használatának elterjedése nemcsak a termést mozditja elő, de a mezőgazdasági munkások helyzetét sem nehezíti meg annyira, mint a nagyiparban használt gépek. A „*Statisztikai Értesítő*“ című rovatban Fenyvesi József ismerteti az osztrákok legújabb hivatalos kiadását a munkaközvetítés statisztikájáról s elmondva az adatgyűjtés és a feldolgozás módjait, több táblázatban közli a főbb eredményeket. Utána Kovács Alajos ír „A magyarság száma 1897. év végén“ cím alatt és részletesen ismertetvén az eddigi népszámlálások és becslések eredményét s minden tényezőt tekintetbe vévén, arra az eredményre jut, hogy 1897 végén a *magyarság száma legalább az anyaországban elérte az abszolút többséget*, mert ezen időben minden valószínűség szerint a Magyarbirodalom lakossága 18,525.848 volt és ebből 8,168.733 (44:1) a magyar, ellenben az anyaország 16,140.208 lakosságából már 8,077.044, azaz 50:64% a magyar. Ezen számítás szerint a legutóbbi hét év alatt a magyarság száma az egész birodalomban 1:3%-kal, az anyaországban 1:4%-kal gyarapodott. Természetes, hogy a magyarul tudó népesség száma még nagyobb, a mint azt az iskolák növendékeinek nemzetiségi arányai tanúsítják. A füzetet végül

kilencz oldalra terjedő „Könyvszemle“ zárja be a legutóbbi hónapban megjelent közgazdasági tárgyú könyvekről és nevezetesebb tanulmányokról.

3. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei II. füzetében K a l m á r E l e k nek „*Állítmány és alany*“ című tanulmányával kezdődik a közlemények sora. A bevezető rész a *beszéd, nyelv és mondat* meghatározásával foglalkozik. A beszéd emberi hangon való közlése annak, hogy valamit tudunk (észrevettünk), valami érzelmet érzünk, vagy valamit akarunk. Tartalma lelkünk és a külvilág eseményei; célja a közlés. Így határozván meg a beszéd fogalmát, ezt tágabb körre terjesztjük ki, mint a régi logikai alapon álló nyelvészet, mely az indulatszót kirekesztette a beszéd igazi részeiből. A mondat meghatározásában szerző Brassait követi, csak hogy ennek tételét megfordítja: *a mondat a nyelvbeli egyén, más szóval beszédünknek oly szakasza, mely a beszédnek különváló egyedét, mértékességét teszi.* Az élő látás alapján, a mondat annyit vesz ki, a mennyit szemünk továbbmozdítása, vagy a jelenet eltűnése nélkül egyszerre szemlélhetünk. „A mókus leesik a fáról a földre“: ezt főkép kellő távolságból szemünk mozditása nélkül szemlélhetjük végig, azért ez egy mondat. „A mókus leesik a fáról és egy ágon megakad“: itt az első jelenet eltűnik a szemünk előtt, azért ez két mondat. Általában a szerző a mondatot és fajait, úgyszintén a mondatrészeket leghelyesebben a lélektan segítségével a *beszélő látástani* (optikai) *szemléletével* véli magyarázhatónak. A szemléletek többesei az *összetett mondatok*, midőn oly áttekintésünk van a jelenetek fölött, hogy ezeket egy nagyobb egységbe foglalhatjuk össze; a szemléletek törtjei a *hiányos mondatok*. A teljes egyed, az ideális egyszerű bővített mondat az lenne, melyben minden mondatrész megvolna, még pedig a határozók teljes csoportjukkal, mind a három irányú hely-, idő- és körülményhatározókkal. De valamint fa nincsen úgy, hogy egyszerre minden alkatrésze, virága és gyümölcse megvolna, állatot sem látunk úgy, hogy külsejét és belsejét is szemlélhessük, úgy a mondat sem lehet olyan, melyben az eseménynek minden körülménye érdekelne bennünket; tehát mondataink többé-kevésbé mindig hiányosak. A kihagyott körülményeket vagy odaérthetjük s ekkor nyelvtanilag is hiányosnak hívjuk a mondatot, vagy annyira nem érdekelnek, hogy ki sem tudnók tenni a mondatban, ha valaki megkérdezne felőlük. Szó van ezek után az értekezésben a mondatrészek számáról a különféle államok nyelvtanaiban s az állítmány fogalmát illető véleményekről. Az utóbbiakkal szemben a szerzőnek meghatározása, hogy *az állítmány a szemlélt jelenet főpontja.* Mikor oly alkalmas helyről látjuk a jelenetet, hogy éppen az eseményt látjuk és azt közöljük, akkor az állítmány hangsúlyos és főszó; mikor más tényező esik jobban szemünk elé, akár helyzetünk, akár érdeklődésünk következtében, ez lesz hangsúlyos és közlendő. Ha szabad azt mondanunk, hogy a mondat annyit tartal-

maz, a mennyit egy tekintettel tovább, vagy félrepillantás nélkül áttekinthetünk, vagyis egy egyede a szemléletek sokaságának, a jelenetek csoportjainak, akkor az ily állítmány egy ily szemlélet középpontja, az egyénnek szíve, vérkeringésének fészke. — Második közlemény Gombocz Zoltán kimutatása a vogul nyelv idegen elemeiről, első-sorban a török jövevényszókról. Ismeretes dolog, hogy a vogulok több ízben is érintkeztek törökfajú népekkel, mely érintkezések természetesen nem mehetek végbe a nélkül, hogy a nyelvben is nyomokat ne hagytak volna. A vogul nyelv török elemei két ilyen érintkezésről tanúskodnak, az első nagyon régi időkbe, valószínűleg még a vogul-osztják nyelvegység korába esik. Hatása leginkább a halászat, vadászat, tehát a legkezdetlegesebb műveltségi fokon álló nép foglalkozásainak műszavain látszik meg. A második érintkezés a XV. század végefelé történt. Az oroszok szibériai hódítása előtt körülbelül egy századdal (1480 körül) tatárok telepedtek le a Tavda folyó vidékén. s azt a nagy hatást, melyet ez a nép a vogulokra gyakorolt, leginkább a tavdai nyelvjárás mutatja, mely telve van tatár elemekkel, sőt ugyancsak tatár hatás alatt eredeti hangsúlyát is elvesztette s hanganyaga is részben megváltozott. Az átvett szó hangalakja legtöbb esetben arra mutat, hogy a közvetlen átvető a tavdai nyelvjárás volt, mely aztán közletőként szerepelt a többi nyelvjárásokkal szemben. E második érintkezés korában átvett szavak szorosabban az ú. n. kulturszavak közé tartoznak s közülök nem egy a tatárban is arab vagy perzsa jövevényszó. — Harmadik nagyobb közlemény Erdélyi Lajos *mondattani tanulmányainak* folytatása, melynek itt adott részei az olyan többszörösen összetett mondatokat tárgyalják, a melyekben több egyenrangú mellékmondat áll egy főmondat mellett; vagy megfordítva: egy mellékmondat több mellérendelt főmondat-hoz tartozik közösen, úgyszintén a „rövidített vagy kurtított mondatokat“. — Azon alkalomból, hogy minálunk is új erővel megindult a szótári munkálkodás, napi érdekű Petz Gedeonnak értekezése a *szótárirásról és szótárirodalomról*, mely főképp Paul Hermannnak, a germán philologia egyik elsőrendű művelőjének a müncheni tudományos akadémiában fejtegetett idevágó nézeteit ismerteti. A német szótárirodalom hosszú története érdekesen és tanulságosan visszatükrözi azt a fejlődést, mely a nyelvtudomány egész körében és minden részében végbement s még most is egyre tart. A szótárirás történetéből is kitűnik, hogyan válik az eredetileg gyakorlati célú művelés mindinkább tisztán tudományos irányúvá. Míg a kétnyelvű szótár eleinte csupán segédeszköz ismeretlen szövegek megértése, vagy idegen nyelvek tanulása ügyében, idővel, egy nyelvre szorítkozva, önálló becsű nyelvészeti munkává lesz; a módszertelen, ötletszerű etimologizálás helyébe (mely a német szótárirodalomban már a XVI. században kezdődik) lassanként a nyelvtörténeti kutatás szigorú módszere lép; s míg a szótár régebben jóformán csak a szóalakok összeállítá-

sára és jelentéseiknek egyszerű közlésére szorítkozott; addig újabban, a jelentéstan tudományának szellemében, itt is mindinkább előtérbe lép a *jelentések fejlődésének kimutatása s azok kapcsolatainak vizsgálata*. Paul Herman „Über die Aufgaben der wissenschaftlichen Lexicographie mit besonderer Rücksicht auf das Deutsche Wörterbuch“ című értekezésében igen behatóan vizsgálja különösen az utóbb jelzett irányban a szótárírás feladatait, melyekre vonatkozó eszméi nagyjában igen helyeselhetők, s alkalmazva a nyelvtudomány hatalmas törzsének igazán gyümölcsöző ágává teszik a szótárírást. — Az „Ismertetések és bírálatok“ rovatában Gedeon Alajos Bárdos Remignek „A magyar nyelvtisztító törekvések (Esztergom, 1896.)“ című művével, Gombocz Zoltán pedig Michel Bréal „Essai de sémantique (Science des significations; Paris, 1896.)“ című nagyérdekű jelentéstani tanulmányával foglalkozik. Az utóbbi franczia szellemmel, könnyedséggel megírt munka, majd a görög-latin, majd a román, majd a germán nyelvészetből vett érdekesnél-érdekesebb példákkal, melyből azonban hiányzik az elvek rendszeresebb elméleti tárgyalása lélektani alapon, úgy látszik azért, mivel a szerző ezt tárgyan kívül állónak tartotta. Egy dolog első pillanatra szembeötlő, az t. i., hogy a könyv némi tekintetben visszahatás az új-grammatikus iskola ellen, illetőleg azon elv ellen hogy a nyelvi jelenségekben igen nagy, sőt talán legnagyobb szerepe van azoknak a képzeteknek, melyek az eszméletből kiesve, emlékezetkép alakjában maradnak és hatnak az eszméleten kívül. — Kisebb közlés M. J.-től „Magyar jövevényszók az erdélyi százszok nyelvében“ mely Keintzel Györgynek a „Verein für siebenbürgische Landeskunde“ 49-ik évi nagygyűlése alkalmával (1897) kiadott „Festgabe der Stadt Bistritz“ című műben közzétett szász tájszó-gyűjteményével foglalkozva, abban hat olyan magyar eredetű jövevényszót mutat ki, mely Jacobi értekezésében nincs fölvéve. Figyelemreméltó szerzőnek e tárgy kapcsán adott következő észrevétele: Az erdélyi szász szókincsét abból a szempontból is át kellene vizsgálni, vajjon vannak-e benne olyan hangtani tekintetben jellemző szláv jövevények, melyek nem az oláh nyelv révén jutottak bele, s a melyeket a százszok csakis itt, mostani hazájok földjén vettek föl nyelvükbe. Itt nagyon finom megkülönböztetésekre volna szükség: meg kell t. i. állapítani, vajjon az esetleges szláv jövevényszók nem pusztán és egyedül az erdélyi bolgárok nyelvéből valók-e. Hisz e bolgárokról tudjuk, hogy az erdélyi százszok térítették őket a protestáns vallásra; e bolgárok pedig IV. Béla ideje óta lakják hazánkat. E kérdésnek vizsgálata magyar nyelvi, különösen a *székelység szláv jövevényszavai* szempontjából föltétlenül szükséges. — Egyéb apróságok: Sz. J.-től a *minta* szó története, mely tudvalevőleg Sajnovics Demonstratiójából vett s a neologia révén forgalomba hozott lapp szó. Szerző kimutatja, hogy a lapp *minta*, *mynta* tulajdonképp nem más, mint a svéd-norvég *mynt* (ném. *münze*, lat. *moneta*), s hogy a Sajnoviciestől vélt „muster“-féle jelentése téve-

désen alapszik; — Ugyane szerző a székely „*sósdiban, eperben, málnában* van, v. jár“ (= „*sóskát, epret, málnát szedni* van, v. jár“) szólásnak finn párhuzamát mutatja ki az efféle szólásokban; „*hän on kalassa, mansikassa, heinässä*“ = „*ő halban, eperben, szénában* van“, vagyis „*halászni, eprészni, szénát gyűjteni*“. — *M. J. a pöröly*, *Simonyi Zsigmond a hold* (föld) szók eddigi magyarázatához fűz észrevételt. — Kiegészíti a füzet tartalmát *Hellebrant Árpád 1891-iki könyvészete*, melynek itt megjelent befejező része főkép a román, latin, görög s más indogermán, továbbá a sémi nyelvek s az általános nyelvészet tavalyi irodalmával foglalkozik.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A I. osztály hatodik ülése.

1898. június 6-án.

SZÁSZ KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak, az illető osztályból: Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, Szinnyei József, P. Thewrewk Emil r. tt. — Hegedűs István, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Négyesy László l. t. — Más osztályokból: Heller Agost, Pauler Gyula, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

128. SZÁSZ KÁROLY, az osztály új elnöke, a következő szavakkal nyitja meg az ülést: „Tisztelt Osztály! Zichy Antal az idei nagygyűlés alkalmával beteg ágyából arra kérte az első osztályt, hogy gyöngélgedésére való tekintettel, mellőzzék az ő személyét az elnökválasztásnál. Az osztály meghajlott Zichy kívánsága előtt s helyébe engem volt kegyes kitüntetni az elnöki tiszttel. Bízott az első osztály, az én hanyatló erőm és korom daczára, buzgóságomban és jóakaratomban. És én, bár félve, kötelességemnek tartottam az általános többségnek engedni s ez állást elfoglalni. Most, a mikor első ízben teljesítem elnöki tisztemet, egy felől a belém helyezett bizalomért hálás köszönetet mondva, másfelől gyengeségemért elnézést kérve, ígérem, hogy kötelességemnek tölem telhetőleg meg fogok felelni.

Az osztály lelkes éljenzéssel üdvözlí új elnökét.

129. P. THEWREWK EMIL r. t. felolvassa „A rhythmusi kérdés“ czimű értekezését. — Birálatra adatik.

130. PETZ GEDEON l. t. „A német jövevény szókrol“ értekezik.

131. Az osztályelnök jelenti, hogy Ada község meghívta az Akadémiát *Szarvas Gábornak* ugyanott felállítandó *szobrának* f. évi június 19-én tartandó leleplezési ünnepélyére. — Az Akadémia képvisellete ez ünnepélyen Simonyi Zsigmond, Szinnyei József r. és Négyesy László l. tagok kéretnek föl.

132. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Goldziher Ignác r. és Lehr Albert l. tagokat kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1898. június 13-án.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Schvarcz Gyula. Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Komáromy András, Kovács Gyula, Mátyás Flórián, Nagy Gyula l. tt. — Más osztályokból: Szily Kálmán r. t. — Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

133. MÁTYÁS FLÓRIÁN r. t. székét foglal: „A magyarok első hadjáratai Európában“ című értekezésével. Az alapszabályok 20. §-a értelmében rendes tagsági oklevele ki fog adatni.

134. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Vécsey Tamás és Mátyás Flórián r. tagokat kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1898. június 20-án.

THAN KÁROLY r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza, Fodor József, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Hügyes Endre, Klein Gyula, Koch Antal, Szily Kálmán r. tt. — Bókay Árpád, Kürschák József, Magócsy-Dietz Sándor, Schenek István, Schulek Vilmos, Staub Móricz, Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályokból: Gyulai Pál, Wlassics Gyula r. tt. — Gyomlay Gyula, Némethy Géza l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

135. LÖRENTHEY IMRE részéről: „Sepia a magyarországi harmadkorú képződményekben“, előterjeszti Koch Antal r. t.

136. PÓLYA JENŐ részéről: „Az elülső csarnok zárja glaucománál“ előterjeszti Schulek Vilmos l. t.

137. SCHWITZER HUGO részéről: „A szürke hályog keletkezéséről“, előterjeszti ugyanaz.

138. FENYVESSY BÉLA és HASENFELD ARTHUR részéről: „A phosphor elfajult szív erejéről“, előterjeszti Bókay Árpád l. t.

139. CSIKY JÁNOS részéről: „Aether-narcosis tekintettel az aetheres tüdőgyulladásra“, előterjeszti ugyanaz.

140. HÁRY PÁL részéről: „A gyógyszeres vas felszívódása a gyomorban“, előterjeszti ugyanaz.

141. BERNÁTSKY JENŐ részéről: „Az endotroph mykorhizák ismeretéhez“, előterjeszti Magócsy-Dietz Sándor l. t.

142. ÁJTESZKY ALADÁR részéről: „Adatok az anthrax-immunitás létrehozásához“, előterjeszti Hügyes Endre r. t.

143. RIEGLER GUSZTÁV részéről: „A typhus bacillus vándorlása a talajban“, előterjeszti Fodor József r. t.

144. SZILY KÁLMÁN r. t. mint főtárnak előterjesztésére az osztály az összes ülésnek javasolja, hogy a folyó évben, Londonban tartandó (mathem. és természett.) bibliographiai congressusra Magyarország képviselőjében Heller Ágost r. és Duka Tivadar l. t. küldessenek ki, ugyanazon módzatok mellett, mint 1896-ban.

145. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Koch Antal r. és Schulek Vilmos l. tagokat kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

H e t e d i k ö s s z e s ü l é s .

1898. június 20-ikán.

WLASSICS GYULA m. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Entz Géza, Fodor József, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, König Gyula, Than Károly r. tt. — Bókay Árpád, Gyomlay Gyula, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Moesáry Sándor, Némethy Géza, Schenek István, Schulek Vilmos, Staub Mór, Tagányi Károly, Zipernovszky Károly, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár

146. Olvastatik br. Bánffy Dezső miniszterelnök úr f. hó 13-án kelt leirata, melyben értesíti az Akadémiát, hogy O császári és apostoli királyi Felsége f. hó 5-ikén kelt legfelsőbb elhatározásával br. Eötvös Lorándnak a M. Tud. Akadémia elnökévé és dr. Wlassics Gyulának másodelnökévé három évre történt megválasztását legkegyelmesebben megerősíteni méltóztatott. — Örvendetes tudomásul vétetik.

147. Főtitkár bejelenti Bielz Albert l. tagnak, Erdély állatvilága nagyérdemű buvárának május 26-án és Müller Frigyes k. tagnak a bécsi egyetemen az összehasonlító nyelvtudomány tanárának május 25-ikén bekövetkezett halálát. — Az Akadémia részvétellel veszi tudomásul e két nagyérdemű tagja elhunytát s fölhívja a III., illetőleg az I. osztályt, hogy emlékszed tartása iránt határozzanak.

148. GYOMLAY GYULA lt. köszönetét fejezi ki megválasztatásáért. — Tudomásul szolgál.

149. Főtitkár bejelenti, hogy az I. osztály ajánlatára Szarvas Gábor szobrának Adán f. hó 19-én történt leleplezésén az Akadémiát Simonyi Zsigmond és Szinyei József r. tagok képviselték. — Tudomásul szolgál.

150. A Honterus emléknék Brassóban augusztus hónapban végbemenendő leleplezésén az Akadémia képviselőjére Böhm Károly l. t. kéri föl.

151. A III. osztály javaslatára Londonban ez. idén tartandó nemzetközi bibliographiai konferentián Magyarország képviselőjére, ugyanazon módzatok mellett, mint 1896-ban ismét Heller Ágost r. és Duka Tivadar l. t. ajánlatnak.

152. Az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár alapítványára vonatkozó ügyrendi szövegezés, véleményadásra, kiadatik a II. osztálynak.

15. Az I. osztály javasolja, hogy a hibbei templomban Balassa Bálint sirja fölé alkalmazandó emléktáblára a következő felirat ajánltassék Liptó vármegyének:

Gyarmathi

BALASSA BÁLINT

vitéz főúr és nagy költő

Esztergomvár ostrománál 1594. május 19-én megsebesült.

Ugyanott 1594. május 26-án meghalt,

s e templomban temettetett el.

Szerette hazáját, szerzett éneket, dalt,

Harcmezőn esett el, a hazáért élt, halt.

E táblát Liptó vármegye közönsége

állíttatta

1898 ban.

A hibeit templom külső falára pedig az Akadémia részéről állítandó emléktáblát a következő felirat díszítse :

Gyarmathi BALASSA BÁLINT emlékére

állította

a Magyar Tudományos Akadémia

1898-ban.

Lantjáról szép, gazdag és hathatós magyar nyelven. dús képzelő erő,
mely vallásos érzés, lángoló hazaszeretet,
heves szenvedélyek, nyughatatlan gondok zengtek hazaszerte.

— Elfogadtatik s a leleplezés ünnepén, mely valószínűleg f. évi augusztus hónapban fog végbemenni, az Akadémia képviselőit Szilády Áron r. tag kéri föl.

154. A szótári bizottság elkészítette ügyrendjét s jóváhagyás végett az összes ülés elé terjeszti. — Helyben hagyatik s az ügyrendbe iktatása elrendeltetik.

155. Az I. osztály jelenti, hogy a classica-philológiai bizottság elnökévé Bartal Antal r. tagot s előadójává P. Thewrewk Emil r. tagot választotta meg; Gyomlay Gyula I. tagot a segédtagok sorából r. tagjai sorába iktatta; segédtagoknak pedig megválasztásra Finácz Ernőt, Kaeskovics Kálmánt, Vári Rezsőt, Geréb Józsefet és Veress Ignácot ajánlja. — Tudomásul vétetik; a segédtagok választása pedig megerősítettik.

156. Az Irodalomtörténeti bizottság elnökévé Szász Károly r. tagot, előadójává Szilády Áron r. tagot választotta. — Tudomásul szolgál.

157. Az I. osztály jelenti, hogy a nagyjutalom ügyében tett javaslat tárgyalására alakítandó vegyes bizottságba Gyulai Pál, Beöthy Zolt és Szimyei József r. tagokat köldötte ki. — Tudomásul szolgál.

158. A Nemzetgazdasági bizottság elnökévé Láng Lajos r. tagot, előadójává Jekelfalussy József r. tagot választotta. — Tudomásul szolgál.

159. A főtítkárság bemutatja dr. Borovszky Samu előterjesztését a Mátyás király nagyobbik törvénykönyvének a Szirmay-levéltárban felfedezett, 1488-ik évi kiadásáról. — Örvendetes tudomásul vétetik, és Szirma-Bessenyi Szirmay Andor úrnak, ki ez unikum hazafiás átgondolásával az Akadémia könyvtárát gazdagítani sziveskedett, a köszönet külön levélben is ki fog fejeztetni.

160. A nm. pénzügyminiszterium megküldi az államnyomdában nyomtatott „Budapest“ című diszalbum egy példányát. — Köszönettel vétetik s átadatik a könyvtárnak.

161. Panziera Rafaela úrnő beküldi a könyvtár számára néhai Knauz Nándor tt. irodalmi hagyatékát. — Köszönettel vétetik.

162. A könyvtár számára érkezett ajándékok: Guary Miklós: Egy glagol-írási oklevél, 1514-ből. — Nagy Sándor: Legatusok kiküldésére vonatkozó levelek. — Szirmay Andor: Sávári Soós Kristóf postillái 1598-ból köszönettel vétetnek.

163. A Széchenyi-múzeum számára érkezett ajándékok ú. m.

1. Kónyi Manó ajándékából: a) „Deák Ferencz Beszédei 1848—1861.“ b) Lónyay Menyhértnek „1847/48-iki Naplója.“ c) „Visszaemlékezés Andrassy Gyula grófra.“ — 2. A Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság ajándékából: „Nagy Lexikona“ I. köt. 4. füz. és XV. k. 8. füz. — Köszönettel vétetnek.

164. Az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzékei Akadémiai Értesítő. 102. füz. (1898. június.) — Irodalomtörténet. Közlemények VIII. 3. füz. — ENTZ GÉZA. Emlékbeszéd Margó Tivadar

t. tagról. (Emlékeszédnk. IX. 6. sz.) — KOMÁROMY ANDRÁS. A szabad hajduk történetére vonatkozó levéltári kutatások. (Történettudományi Értekez. XVII. 6. sz.) — FRANKÓI VILMOS. Karai László budai prépost. A könyvnyomtatás meghonosítása Magyarországon. (Történettud. Értekezések XVII. 7. sz.) — MÁTYÁS FLÓRIÁN. Egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban, és I. Endre, Kálmán királyaink halála évéről. (Történettud. Értekezések. XVII. 8.) — KAZINCZY FERENCZ levelezése. Közzéteszi Váczy János. VIII. köt. — Archaeologiai Értesítő. XVIII. évf. 3. sz. Történelmi Tár. 1898. 3. füzet. — Magyar tájszótár. Szerk. Szinnyei József. II. köt. füzet. — Tudomásul vétetik.

165. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ENTZ GÉZA és HÖGYES ENDRE r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Kollányi Ferencz jelentése a vatikáni levéltárban tett kutatásáról. A Történelmi Bizottság javaslatára a tekintetes Akadémia 1896. november 30-án megtartott ülésében kegyes volt számomra megszavazni a Forster-Seitovszky-féle alapítvány kamatait azzal a megbízással, hogy 1897 első felében a római Frankói-intézetben egyháztörténelmi kutatásokat eszközöljek. Megbízatásomról szóló jelentésemet az alábbiakban vagyok bátor a tekintetes Akadémia elé terjeszteni.

Kutatásaim tárgyává, a Történelmi Bizottság utasítása folytán is, a mohácsi vész után következő néhány évtizedet tettem, I. Ferdinánd és János királyok uralkodásának idejét, a mely korból ekkoráig még senki sem foglalkozott tisztán magyar szempontból a vatikáni levéltár mérhetetlen gazdagságú anyagával. Természetesen, nem csupán egyháztörténelmi szempontok vezéreltek munkámban, hanem feladatommak tekintettem érdeklődéssel fogadni minden egyes adatot, mely hazánk azon korbeli viszonyainak megvilágításához segítségül szolgálhatott, és főleg arra fordítottam figyelmemet, hogy a politikai pártoskodás, a vallási viszálykodás idejében, mily érdekek mennyiben érvényesültek a római kuriánál, s a magyar társadalom azon folytonos, lehet mondani közvetlen érintkezéséből Rómával, a melyet a XIV. és XV. században tapasztalunk, a fő- és alsó papság megfogyatkozásával és a hitelet kétségtelen csökkenésével mennyi maradt meg a minden tekintetben válságos időben.

Munkám kezdetén azonnal be kellett látnom, hogy kutatásaim sikerét leküzdhetlen nehézségek veszélyeztetik. Ezek egyike az idő hiánya. A leghálásabb elismerés mellett, azon igazán liberális, nagylelkű készség iránt, a melylyel a pápai levéltár vezetősége az archivum kincseit az idegeneknek hozzáférhetővé teszi és minden legcsekélyebb nehézség nélkül rendelkezésükre bocsátja, a kutatás szempontjából nem lehet sajnálkozás nélkül látni és tapasztalni, hogy a levéltárban a munkaidő oly esekélyre van szabva. Eltekintve attól, hogy a pl. a farsangi szünet nyolez, a husvéti kilencz napra terjed;

hogy vasárnapon és csütörtökön a levéltár mindig zárva van: hogy elég gyakran fordulnak elő pápai ünnepélyek és egyházi ünnepek a római kalendáriumok szerint, a midőn a levéltári munka szintén szünetel: a napi három órára ($1, 9 - \frac{3}{4}, 12$) terjedő munkaidő éppen nem sok arra, hogy a messze földről odavándorolt kutató tudományosjárt és munkakedvét kielégíthesse.

Kétszeresen érezhetővé válik ez kivált akkor, a midőn a kutató munkásságára még egy más körülmény is ránehezedik: az anyag megszorodott sokasága.

A XVI. században már ez az eset forog fenn. Az érkező oklevelekből, a kiadott okiratokból évről-évre nagyobb mennyiséget találunk, a regista-kötetek folyton sürűbben követik egymást, s mert registerek hiányában egyiket a másik után vagyunk kénytelenek átnézni, bizonyos meghatározott időn belül az óriási anyagot a leglázásabb tevékenység mellett is merőben lehetetlenség átvizsgálni.

Szabadjon erre nézve az 1526—1564-ik évekig terjedő időkből, tehát I. Ferdinánd uralkodásának korából néhány számbeli adatra hivatkoznom.

Ha a vatikáni levéltár e korból fennmaradt anyagának legnagyobb, tehát nem az összes részét, át akartam volna nézni, a következő dolgokat kellett volna átkutatom:

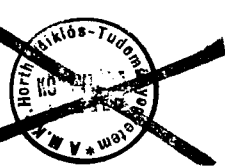
A Bulla-regestákból az 1317—1934-ig terjedő, vagyis összesen 617 folio kötetet: a Supplicatiókból körülbelül 200 kötetet: a Minutae Breviumból 133 kötetet: a 15 Armariumot betöltő Miscellaniákats a különféle levelezéseket, a melyek Lettere di principi, Lettere di vescovi, Lettere di cardinali és Lettere di particolari címek alatt vannak összegyűjtve.

Miután minderre előreláthatólag nem tellett a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól számomra engedélyezett öt hónapi szabadságidőből: Fraknoi püspök úr tanácsára, a kinek nem mulaszthatom el kifogyhatatlan jóindulatáért és megbecsülhetlen útbaigazításaiért itt is hálás köszönetemet nyilvánítani, mindezekelőtt a Lettere di principi sorozatot forgattam át, a melynek I. Ferdinánd és János királyok uralkodásának éveire eső 25 kötetéből a fontosabb oklevelek ugyan már előbb lemasóltattak a M. T. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából, de a melyek közt mindazonáltal több oly érdekes levelet is találtam, a melyeknek tartalma ez ideig ismeretlen volt előttünk.

Miután a levelezések többi részei a megkísérlett próbakutatás tanúsága szerint éppen semmi eredménnyel nem kecsegtettek, VII. Kelemen Bulla-regestáit vettem elő az 1526. évből az 1317. kötettel. Ebből a korból 28 kötetet kutattam át, de ezek közt csak kettőben: az 1320. és 1343-ikban találtam magyar vonatkozású dolgot.

Megkísérlettem, nem lenne-e több szerencsém a III. Gyula pápa idejéből, az 1550. és következő évekből: nem találtam ezekben sem (1744—48. kötet) hazánkra vonatkozó adatot.

A Supplicatiók átnézésénél tett kísérlettem sem biztatott több

sikerrel. III. Gyula pápa (1550—1555.) és IV. Pius (1559—1561.) uralkodásának első éveiből fenmaradt kötetek egyetlen sort sem őriztek meg Magyarország történetére vagy viszonyaira vonatkozólag. Pedig ekkor már megszűnt hazánkban, legalább részben, az előbb olyannyira érzett főpapi hiány és kilencz érsek és püspök állott az egyházmegyék kormányzatának élén, s így azt lehetett volna gondolni, hogy az érintkezés a római kuria és a magyar episkopátus közt sürőbb lett, és hogy a pápai levéltárban gyakrabban lehet egyes magyar egyházi ügyek elintézésére bukkanni.

Ily körülmények közt nem maradt számomra hátra más választás, mint Fraknoi püspök úr tanácsát követve, a *Minutae Brevium*nak nevezett sorozat átvizsgálását munkába venni.

A *Minutae Brevium*mal jelzett kötetek három *Armariumban* vannak elhelyezve. A 40. *Armariumban* van az 1480—1535-ig terjedő 53 kötet; a 41. *Armariumban* az 1536—1554-ig terjedő 72 kötet, és végre a 42. *Armariumban* az 1555—1629. éveket magukban záró 72 kötet.

Mindezen kötetekben a Brevék eredeti fogalmazványait találjuk időrendi sorban. Tárgyuk a szentszékhez fordult kérelmezők kívánságaihoz képest nagyon sokféle. Egyformán elintézését találunk ezekben politikai, diplomáciai, hadi, egyházi, lelki, bírósági, családi ügyek. Az előbbieket azonban kisebb jelentőségűek, kevésbé fontosak.

Figyelmemet egyedül csak a mohácsi vész után történetekre ohajtván fordítani, a *Minutae Brevium* átnézését az 1526. év második felére eső s a 40. *Armariumban* elhelyezett 12-ik kötettel kezdtem meg s folytattam a 42. *Armarium* 20. kötetéig, vagyis körülbelül az 1564. év közepéig, I. Ferdinánd haláláig.

A XI. *Armarium* I. Caps.-ban több eredeti levelet találtam I. Ferdinándtól a pápához intézve, a melyeket a 65. számtól a 100-ig szintén átnéztem. Azonban ezek közt is csak elvétve akad olyan, a mely hazánkra vonatkozik; legnagyobb részben a német birodalom ügyeivel foglalkoznak.

Vége, ha felemlitem még, hogy a 44. *Armariumból*, úgyszintén a „*Politicorum*“ czímmel jelzett kötetekből is kiírtam néhány bennünket érdeklő adatot, nagyjában beszámoltam azzal, a mit a vatikáni titkos levéltárban a Rómában töltött öt hónap alatt átkutattam.

Természetes, hogy munkásságom nem csupán a pápai archívumra szorítkozott, hanem azon voltam, hogy a többi római könyvtár magyar vonatkozású anyagát is megismerhessem. Ezek közt első sorban a Barberini és a Corsini könyvtárak kéziratait kell említenem, a melyekből több bennünket érdeklő adatot kijegyeztem.

Az ezen könyvtárakból és levéltárakból kiemelt anyag körülbelül három osztályba sorozható, a szerint, a mint a politikai ügyekre, az egyes püspökségekre és püspökökre, és bizonyos vallásos testületekre vagy magánzemélyekre vonatkoznak.

Az elsőbe sorozom mindazokat, a melyek a pártoskodó felek

közötti békét, a török ellen való segítséget, a nuncziusi, követi kinevezéseket, politikai küldetéseket érintik. E részben minden tölem telhetőt elkövettem annak felderítésére, hogy János királynak a külföldi udvarokkal való viszonyára vonatkozólag mily adatokat rejtenek magukban a római levéltárak. Már Horváth Mihály úgy vélekedett, hogy kell ily dolgoknak ott rejtőzniök. Sőt az ezen viszonyról ez ideig ismeretes adatok szinte utalják a történetíróra, hogy bővebb magyarázatért a pápai levéltárhoz forduljon. Csak azt az egyet említem fel pl. a mi 1535 elején történt, Rorario Jeromos pápai kamarás küldetését János királyhoz. Mióta a pápa János királyt az 1529. december hó 27-én megtartott consistoriumban a törökkel való szövetekezés miatt kiközösítette, a király minden törekvése mellett sem tudta elérni, hogy a szentszékekkel valamelyes diplomáciai összeköttetést létesítsen. És most a pápa, Ferdinánd ellenzése daczára és legnagyobb bosszúságára követet küld János királyhoz. Ennek Verancesius követ-ségén, a Casali testvérek működésén kívül kétségkívül voltak még más előzményei is. Erre nem elegendő magyarázat III. Pál békeszeretete, Magyarország, a kereszténység általános érdeke iránt való rokonszenve stb. Igaz ugyan, hogy Rorario megbízatásának czélja a két viszálykodó fejedelem közötti béke létrehozása volt, de a János királyhoz menesztett követ kineveztetésének más, igen fontos jelentősége is volt. Megtörtént ezzel az, a mit Ferdinánd befolyása eddig tökéletesen képes volt meggátolni; a pápa a „vajdát“, a hogy János királyt eddig Rómában általánosan nevezik, egyenrangúsította Ferdinánddal, elismerte királyi méltóságát, fejedelmi jogait. Ez a diplomáciai intézkedés egyúttal politikai tény is volt. Nem annyira a szentszéke, mint inkább magáé III. Pál pápáé és családjáé. Kétségkívül nagyon érdekes volna látni és ismerni ez ügyben a kezdeményezés óvatos lépéseit. Kezünkbe venni azokat a finom szálakat, a melyek Ferdinánd háta mögött a két udvar érdekét egymáshoz fűzték s mindjobban erősítgetve végre az egyetértést megteremtették.

Sajnos, vállalkozásomhoz nem szegődött társul a siker. A homály eloszlatásához egy lépéssel sem jutottam közelebb. A már ismert dolgokon kívül alig találtam valami újat. Ez is részint korábbi, részint későbbi időből való. Egy levél VII. Kelemen pápától János királyhoz az 1528. év közepéről, a melyben válaszul a török ellen segélyt kérő soraira azt írja, hogy bár már királylyá történt megválasztatása előtt is nagyon szerette őt, bajain inkább csak sajnálkoznia lehet, mint segítenie. Körülbelül hasonló tartalmú levelet intéz a pápa 1529 június 14-én Ferdinándhoz is. 1531 elején arra a hirre, hogy a császár, a lengyel király és János szász választófejedelem követei összefognak Páduában jönni, hogy Magyarország békéje és egyetértése felett tanácskozzanak, megbízta Campeggio biborost, hogy a tanácskozáson résztvegyen és a béke érdekében mindent elkövessen. 1531 december 14 én hosszasan óvja a pápa a magyar rendeket, hogy ne engedjék

magukat megtéveszteni és a török szövetséggel országukat tönkre tenni. Ugyanezen napon kelt egy másik Brevéjében tudósítja Ferdinándot, hogy kívánsága szerint utasította követét, a rossanói érseket, hogy a magyar rendek által tervezett gyűlésen megjelenjék és a tanácskozáson résztvegyen. 1532 január 12-én a pápa válaszul az „erdélyi vajda” levelére, melyben ez arról értesíti őt, hogy a békekötéstől nem idegenkedik, örömét fejezi ki e felett. Egy hónap múlva (február 13-án) tudatja a magyar rendekkel, hogy kenesei gyűlésükre az idő rövidege miatt nem küldhette el megbízottját, most azonban, hogy ennek Szt.-Györgynapra való elhalasztásáról értesült, meghagyta Pimpinella Antal valesi püspöknek, hogy őt a tanácskozáson képviselje. E mellett még külön levélben is felhívta őket, hogy ne bizzanak a töröknek — mely az ország legnagyobb ellensége — segítségében, hanem igyekezzenek egyetértésre jutni. Mig végre III. Pál 1534 decz. 5-én Rorario Jeromost azzal a megbízással küldi Magyarországra, hogy a fejedelmek közt, itt a török szomszédság veszélyeiben, békét létesítsen s őt egyúttal a zágrábi püspöknek. Brodariesnak, Statileo Jánosnak, Verbőczy Istvánnak, Pöstyéni Györgynek jóindulatába ajánlja.

A többi e sorozatba osztható levelek és Brévék úgyszólván mind a török ellen nyújtandó segítséggel vannak összefüggésben. Ilyenek a zágrábi és veszprémi püspökök sorai az ország szomorú helyzetéről, a bibornoki consistorium határozatai a török ellen megszavazott pénzsegély ügyében, a bibornokok által egyenként megajánlott segélyösszegekre vonatkozó iratok, a római kuriának joghatósága alatt élő javadalmasok e célra való megadóztatása, Károly császárnak és Ferdinándnak segélyt kérő levelei, a pápa levelei gróf Keglevics Péterhez, Tyrach Mihály aldunai kapitányhoz, Katzianerhez, a zágrábi püspökhöz, a Klyssa megvédelmezésére vonatkozó levelezések, az ország segítségére küldött olasz katonák ügyei, a szentszék engedélye, hogy a magyar klérus a török ellen bizonyos segélyt szavazhasson meg egyházi jövedelmeiből stb. Azután ismét 1537 végéről egy Bréve a modenai püspök s nuneziushoz, a melyben megbízatik, hogy hasson oda a magyar politikai világ vezető férfainál, hogy a béke köztük helyreálljon; egy másik 1538 közepéről a brindisi érsekhez, hogy a Magyarországon létrejött béke megerősítésére mindent elkövessen; majd János királynak fejezi ki a pápa örömét a megkötött béke felett s figyelmébe ajánlja újonnan kinevezett követét, Aleander bibornokot. 1538 szeptember 3-án felhatalmazza a pápa Aleandert, hogy azon János-párti egyháziakat, a kik a közel múlt pártharczai között, vagy a török háborúk alatt kezüket vérről szennyezték be, oldassa fel az egyházi cenzurák alól. 1539 derekán a pápa Ferdinándhoz és a lengyel királyhoz küldi Rorario Jeromos kamarását, hogy ez velük a török ellen való védekezés felől tanácskozzék s ellátja követét a szükséges utasításokkal. Úgyszintén instructiót kap

Rorario arra nézve is, hogy mit végezzen János királynál teendő látogatása alkalmával. 1540 október 3-án az esztergomi érsekhez intézett iratában a pápa megbotránkozását fejezi ki a felett, hogy János király halála után, daczára a megkötött békének, a csecsemő király érdekében ismét a török pártfogásához folyamodtak. 1540 márczius 9-én az özvegy Izabella királynét biztosítja atyai jóindulatáról. 1551 július 20-án dieséri Fráter Györgyöt, hogy Ferdinánddal egyetértve működik a haza oltalmán. Hasonló tartalmú levelet intéz hozzá október 10-én is. Végre itt kell még felemlítenem Castaldonak egy 1552 július 22-én Segesvárról keltezett levelét, Ferdinánd egy 1552-ben írott s Fráter György meggyilkoltatására vonatkozó levelének mását, és az egyes követek és nuncziusok számára kiadott különféle ajánló leveleket.

Az egyes egyházmegyékre és főpapokra vonatkozó iratok leginkább a püspöki székek betöltésével, a főpapok megerősítésével s az ezeknek engedett kiváltságokkal, felmentésekkel, felhatalmazásokkal foglalkoznak. Mindezek egyháztörténelmi szempontból elég érdekesek, de nem elsőrangú fontosságúak. Inkább személyes vonatkozású, részben hivatalos színezetű s természetű oklevelek, mint a szereplő személyek tetteinek, eljárásának rúgóit feltáró, a kor képeinek színeit festő adatok. Nem nyilatkozik meg bennök sem az ember, sem az egyházfő; nem látni belőlök semmit, sem a szenvedélyekből, sem a küzdelmekből. Ügyszólván inkább csak azt a külső formákat, a keretet mutatják, a melyben az emberek püspökökké lettek s a melyben mint ilyenek éltek.

Ilyenek: Ferdinándnak 1527 szept. 14-iki levele, a melyben Zalaházy Tamásnak, a veszprémi püspökségben való megerősítését kérelmezi: a pápa 1528 jan. 8-iki Brévéje, a melylyel Frangepán Ferenczet feloldja szerzetesi fogadalmai alól, hogy bármely javadalmat elfogadhasson; egy másik 1539-ből, a melyben őt már mint egri püspököt felhatalmazza, hogy egy misét bárhol János király jelenlétében, egyet pedig Egerben elvégezvén, az azokon jelenlévőket minden bűnűktől feloldozhassa. A Szalkay Lászlónak a váczai, Várday Ferencznek az erdélyi püspökségben történő megerősítését szorgalmazó levelek. A Balbi Jeromos részére legalább 2000 forintot jövedelmező javadalom rezerválását kérő irások. A Statileo János erdélyi és Eszéky János pécsi püspökök felszentelésére és megerősítésére vonatkozó Brévék. Brodaries Simon zágrábi püspök levélváltása a pápával, Fabri János bécsi püspök és budai prépostra vonatkozó levelek. Várdai Pálnak az esztergomi érseki székre történő áthelyezését, megerősítését s az annáták fizetése alól való felmentését érintő iratok. A pápa intézkedése Várdai azon panaszára, hogy a velencei nunczius őt egy bolognai illetőségű kereskedő hamis vádaskodása alapján (mintha az érsek őt Budán bezáratta volna és különféle fenyegetésekkel pénzt csikart volna ki tőle) minden előzetes vizsgálat mellőzésével egyházi censurákkal sújtotta. A modrusi püspökség

betöltésével összefüggésben lévő pápai intézkedések, a segí püspökekkel erőszakoskodó kapitányok ellen kibocsájtott Brévék. A pápa engedélye a raguzai érsekség jövedelmeinek bérbeadására. A váradi és erdélyi egyházmegyék segédpüspökei számára adott felmentvények. A Fráter Györgyhöz intézett Brévék s az ő meggyilkoltatását tárgyaló consistoriumi intézkedések. 1550. jan. 21-én az esztergomi viszonyokkal ismerős váci püspöknek kineveztetése az esztergomi egyház kormányzójává, mintán Ferdinándnak nem volt alkalmas jelöltje az érseki méltóságra. 1553. aug. 25-én a pápa felhatalmazása az erdélyi vál. püspök részére, hogy bűnügyi bíráskodásokban is részt vehessen, a nélkül, hogy ezáltal irregularitásba esnék. Az elpusztított knini püspökség betöltése 1556-ban. A pápa engedélye a győri püspök részére, hogy tekintettel az egyházmegyében előállott papi hiányra az egyházi rendeket bármely időben feladhassa. Néhány Brève Oláh Miklóshoz és Forgách Ferenczhez. A bécsi nunczius értesítései a magyar egyházügyi viszonyokról az 1560—64. évekből, és a Dudics apostasiájára vonatkozó értesítések és intézkedések.

Végül fel kell még említenem azokat az iratokat, a melyekben részint egyes magánszemélyek, részint pedig egyes vallásos testületek kerestek, és nyertek a szentszékől, rendszerint lelki ügyekben, valamelyes határozatot felmentvényt vagy kiváltságot.

Így a pápa az Oltáriszentséget a betegekhez kiséző confraternitást Sebenicóban 1526. október 22-én bucsúkkal látja el. 1528. februárban Sbardelatti János Ágostnak adományozza a Bakács-kápolnának a Senişi Fülöp által éveken keresztül perelt javadalmát. 1531-ben felhívja nuncziusát, hogy a Beninkazai Ferencz részére még Mátyás király által tett adományozás megerősítését, az örökösök javára Ferdinándnál vigye keresztül. A sebenicói egyház részére a 30-as években különféle bucsúkat engedélyez. 1538-ban a raguzaiak folyamodására kimondja a pápa, hogy miután a gonosztevők nagyon elszaporodtak, ha ezek a templomokba menekülnének is, nem élvezhetik a szent helynek juttatott kiváltságokat. 1551-ben a tanács kérésére megerősíti ugyanezt. 1546-ban megerősíti és szentesíti Ragusa város hatóságának azon rendelkezését, hogy a női hozomány nem haladhatja meg az ezer aranyat, s az ezen szabály megszegőire szigorú büntetéseket szab. Három év múlva a tanács kérésére ezen törvényt 20 évi időtartamra újból megerősíti és az ellene vétőket kiközösíti. Ugyanezen évben szintén a városi hatóság kezdeményezésére kimondja, hogy a lakosság, a vas és fegyverneműek kivételével, a nélkül üzhet kereskedést a törökkel és általában hitetlenekkel, hogy ennek következtében egyházi fenyték alá esnék. Ugyancsak ez évben megvonja a templomokban feltalálható menedékjogot nemcsak a gyilkosoktól, hanem azoktól is, a kik valakit súlyosan megsebesítenek. Ide tartoznak még a dalmát és boszniai provincziához tartozó sz. Ferencz-rendieknek nyújtott kiváltságok, s a modrusi egyházmegyéhez tartozó terzatói guardián egyik

panaszának elintézése. 1540-ben a pápa egy szerzetest, a kinek Verbőczy István kérésére megengedte, hogy az ő házában tartózkodhassék, a rendfőnök panasza következtében a szerzetbe való visszatérésre kényszerít. E tájban még Keglevics Pétert is felhívja, hogy a joghatósága alá tartozó területen tartózkodó kóbor szerzetesek ellen eljárjon. Azután különféle bucsúkat engedélyez a budai apácáknak, néhány zágrábegyházmegyei templomnak, megdicséri Horváth György pálos-szerzetest, hogy annyi buzgalommal fáradozik a ráczok megtérítésén, bucsúban részesíti Ferdinándot és Anna királynét, valamivel később Miksát és feleségét, Bánffi Jánosnak és családjának felmentvényeket ad, majd ismét Ferdinándnak és gyermekeinek bizonyos feltételek alatt ugyanazon bucsúkat engedélyezi, mintha az örök város négy bazilikáját a falakon kívül 15 napon át látogatták volna. Később pedig feloldozza a királyt a Martinuzzi bibornok meggyilkoltatása következtében netalán magára vont egyházi cenzurák alól. Majd ismét a magyar-török határszél főkapitányának s katonáinak, úgyszintén a zágrábi egyházmegye hívőinek ad különféle bucsúkat stb.

Körülbelül ezekben körvonalozhatom részletesen azon eredményt, a melyet római tartózkodásom alatt eszközölt kutatásaimban elértem.

A husvéti idő közeledtével, a mely alatt a pápai titkos levéltárban a munka hosszabb időn át szünetel, ugyanesak Fraknoi püspök úr szíves tanácsára s a Történelmi Bizottság előzetes jóváhagyásával, Felső-Olaszországba utaztam, hogy a pármái állami levéltár anyagának egy részét átnézzem.

Vállalkozásom sikere iránt nemesak azon okból táplálhattam reményt, mivel itt magyar kutató még nem dolgozott, hanem azért is, mert tudomásom volt róla, hogy a III. Pál pápa idejéből fennmaradt okiratok és levelek egy része itt őriztetik, s a „Nuntiaturnberichte“-kben innen felhasznált anyag közt tisztán magyar vonatkozású dolgokat nem találtam.

III. Pál ugyanis még 1537-ben megbizta unokaöcsését Farnese Sándort, az ekkor még alig 18 éves bibornokot a kuria levelezésének vezetésével. A fiatal biboros megmaradt a tisztében a pápa haláláig, vagyis 1549-ig. A pápai iratok e révén a Farnese-család birtokába jutottak, s ennek székhelyén Pármában lettek elhelyezve. 1735-ben örökösödés útján Károly spanyol herceg kezébe mentek át, a ki azokat Nápolyba szállíttatta. 1759-ban azonban egy bár csekélyebb, de elég becses része visszakerült Pármába, a hol az állami levéltárban jelenleg is őriztetik. Ennek átkutatása végett utaztam ide.

A gyűjtemény „Carteggio Farnesiano“ czím alatt szoros időrendi sorban van elhelyezve, s lehet mondani kizárólag csak a nuncziusi tudósításokból és levelekből áll. Egyéb pápai okiratokat nem is találhatni köztük.

Az első levelek az 1530. évből valók: 1530-tól 1535-ig azonban aránylag még csekély számmal vannak és mindössze egy fasciculust

tesznek ki. Az 1536. évből már két fasciculus van, 1537-ből már négy, 1538-ból szintén, és így tovább. Átlag majd minden évre 3—4 fasciculus jut.

A fasciculusok átnézését az 1530. évnél kezdettem meg és folytattam egészen az 1552. évig bezárólag. Miután ugyanis a két utolsó évből már semmiféle magyar vonatkozású levélre nem akadtam, s próbául hasonló eredménytelenséggel lapoztam keresztül az 1560. év három fasciculusát, kutatásomat időfecsérlés nélkül nem gondoltam tovább folytathatni. Hisz az egész gyűjtemény átnézése, — minthogy a Carteggio 1725-ig terjed s így még több mint 400 fasciculus volt hátra — az idő rövidsége miatt úgy is lehetetlen lett volna, még abban az esetben is, ha némi kilátásom van arra nézve, hogy a Farnese-család levelei közt még a későbbi időből is találhatok bennünket érdeklő dolgokat. A mi pedig nem volt.

A mi az itt talált anyagot illeti, ez természetsszerűleg kiegészítő részét képezi a római pápai levéltárban felkutatott adatoknak, valamint a nápolyi gyűjteménynek. Nem egyszer e levelekben találjuk fel előzményét, okát, kezdeményezését azoknak a pápai intézkedéseknek, a melyeket már onnan ismerünk. Vagy esetleg magyarázatul szolgálnak egy levél megértéséhez, a melyet a pápai levéltárban olvastunk. Hogy csak egy példát hozzunk fel, említettük fentebb, hogy a pápa Verböczy István kérésére egy ferenczrendű szerzetesnek megengedte, hogy a zárdán kívül, s házában tartózkodhassék. A levél, a melyben Verböczy a pápától ezt kérelmezi, meg van a Carteggio Farnesianóban.

A levelek részint a pápához, részint Farnese Sándor bibornokhoz, részint egyes követekhez, nuncziusokhoz s más kiváló egyéniségekhez vannak intézve.

A pápához irtak közt találunk Izabella királynőtől 1547-ből, midőn a maga, gyermeke, országa és „komája“ Frater György részére egy biborosvédnök kinevezését kéri; a brindisi érsektől, az esztergomi érsektől, Brodanicstól, az erdélyi, pécsi püspököktől, Frater Györgytől, a váradi káptalantól, Marsupius Ferencztől, Frangepán Volfgangtól, Laskó Jeromostól, a clyssai kapitánytól, a clyssai papoktól, a kik arra kéri a pápát, hogy gondoskodjék valamikép felőlük, mert odahaza folytonos életveszélyben forognak, Olaszországba nem mehetnek, mert nem tudnak olaszul, Magyarországon pedig nem tudnak hová menni.

A Farnese Sándorhoz küldött levelek közt van Ferdinándtól, az esztergomi érsektől, Frater Györgytől, az egri, győri püspököktől, Frangepán Györgytől, Zrínyi Miklóstól. Ugyancsak őt tudósítja a magyar dolgok felől Veralló nunczius Prágából, Medici Pest, Esztergom, Komárom környékéről a hadsereg és egyes hadműveletek felől, Contarini Regensburgból, Confalloneró nuncziusi titkár Németujvárból, a modenai püspök Bécsből.

Érdekesek Weeze János lundeni érsek értesítései Váradról és

Bécsből Ricalcati pápai titkárhoz és a modenai püspökhöz intézve, Frater György és Prospero levelei Maffei Bernát titkárhoz, az esztergomi érseké, Frater Györgyé, Frangepán Ferenczé, az erdélyi püspöké a pápai nuncziushoz, a török császár egy levelének mása Martinuzzihoz és Frater György irata Pucci biboroshoz stb.

Általában azt kell mondanom, hogy pármai kutatásom eredménye, ha az adatok mennyiségét veszem, jóval csekélyebb ugyan a római levéltárban feltalált anyagnál, mindazonáltal egyik-másik részben fontosabb és becsesebb mint emez. Közvetlenebb betekintést engednek a köz- és egyházi élet viszonyaiba, a politikai események alakulásába, a szereplő egyéniségek gondolkozása módjába. E levelekben íróik hangja szólal meg. E vonások az ő alakjaikat rajzolják meg.

Bár nagyobb számmal maradtak volna reánk Hogy még világossabbá tennénk számunkra a kort, a melyből oly nagy szerenésatlenség, oly sok szenvedés, annyi félreértés és vizály tanulsága maradt örökségül reánk.

Végül engedje meg a tekintetes Akadémia, hogy leghálásabb köszönetemet fejezzem ki azon kegyességért, a melylyel a Forster-Scitovszky-féle alapítvány kamatait részemre megszavazni s ezáltal olaszországi tanulmányaimat elősegíteni méltóztatott.

2. Jelentés a Nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom ügyében. Szemlét tartván az utolsó hét év alatt megjelent művek föltött, hogy a nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom ügyében indítványt tehessünk, sajnálattal kell jelentenünk, hogy oly művet, mely a nagyjutalom föltételeinek megfelelné, t. i. mely jelentékeny haladást tesz a tudomány terén, vagy forma tekintetében nagy irodalmi értékű, nem találtunk. Ennek a különben igen magas mértéknek a megjelent művek közt egy sem felelt meg. Minélfogva azt kell indítványoznunk, hogy a nagyjutalom ez évben ki ne adassék.

Nem akarjuk ez indítványunkat a megjelent művek részletes bírálatával megokolni, de hogy mégis kellő világításba helyezhessük, szükségesnek látszik, hogy újabb philosophiai irodalmunknak néhány jellemző vonását kiemeljük és a philosophia helyzetéről hazánkban és általában némely megjegyzést tegyünk.

A nagyjutalomra vonatkozó szabályzat a megjutalmazandó műtől vagy *tartalmi* vagy *formai* kiválóságot követel. Ez utóbbi szempont, a formai, minden tudományban fontos, de talán egyikben sem annyira, mint a philosophiában. A tökéletes formájú mű minden tudományban a közszellem, a közművelődés gazdagodását jelenti, de a közszellemmel legbensőbb kapcsolatban kell hogy álljon a philosophia, mely amannak legtisztább, legjellemzőbb kifejezése. Ámde philosophiai íróink nagyrésze eme kapcsolatot nem keresi, legalább abban, hogy a formára kiváló gondot fordítana, kifejezésre nem juttatja.

Nemcsak a forma szépségére nincsenek tekintettel, hanem a világosságot, a közérthetőséget sem érik el mindig. Ezt, fájdalom, fiatalabb íróinknál is tapasztaljuk. Sokan közülök homályos, mesterkelt, sokszor hanyag nyelven írnak, mintha tudományos prózáknak még vaskorát élnék. Hangos panasszal említjük ezt a körülményt első helyen, mert egyrészt ez sok esetben mélyebben fészkelő betegség tünete, t. i. az előadásnak formátlansága a gondolkodás ki nem forrott állapotára utal; másrészt pedig ez tetemesen növeli azokat az akadályokat, melyek a magyar philosophia fejlődésének útját állják. Ezért vált majdnem közzólássá, hogy a philosophia nem magyar embernek való. Ezért nem terjedhet közérdeklődés a philosophia iránt és ily közérdeklődés nélkül nem számíthatunk a magyar philosophia föllendülésére, mely sem anyagi, sem más közvetlen haszon kilátásával nem szerezhethet híveket. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy formai tekintetben újabb időben philosophiánk nemcsak nem haladt, hanem a természetesen mindig előforduló kivételeket nem számítva, melyek talán jobbfordulást jelentenek, egyelőre inkább visszaesést mutat.

Tartalmi szempontból tekintve újabb philosophiai irodalmunkat, ugyancsak egy általános panasszal kell előállanunk. Az a nagy nemzetközi mozgalom, mely az utolsó évtizedeken a philosophia története felé irányozta a kutatást, mely a nagy speculativ rendszerek lehanyatlása után a philosophia multjában keresett okulást, eligazodást, hazánkat alig érintette. Mi, a kik más téren ha nem is haladhattunk első sorban, mindig a külföld legjobb ösztönzései iránt mutattunk fogékonyságot, itt határozottan elmaradtunk. Kell-e jellemzőbbet mondanunk, mint hogy ma sem rendelkezünk tudományos kézikönyvvel, mely a philosophia történetének tanulásához alkalmas bevezetésül szolgálhatna? Számbavehető részletes történeti tanulmányok sem igen jelentek meg. Ez pedig nem azt jelenti, hogy a philosophiának ezt az egy ágát nem műveljük. A philosophia történeti studiumának ez az elhanyagolása mélyebbre hat, s azt jelenti, hogy nem tanulunk eleget a philosophia nagy alakjaitól. Innét az a sok dilettánskodás a philosophia terén, mely másutt is észlelhető, de nem ily mértékben; innét azok a nagy egyoldalúságok, különködések a magyar philosophia kísérletei közt. Nem alapos tájékozottság vezérli sokszor lépteinket, hanem a véletlen szeszélye. Nem vagyunk elég türelmes tanítványok hogy jó mesterek lehessünk. Pedig philosophiai fejlődést ex abrupto megindítani nem lehet. Világboldogító új eszme itt könnyebben terem, mint oly mű, mely közönségünket tájékoztatná, a philosophia tanulását megkedveltetné, multját megértetné s a jövő fejlődést előkészítené.

De megjegyzendő, hogy a philosophia terén most gazdagabb irodalmakban is bizonyos depressio mutatkozik. Ez összefügg a philosophia természetével, mely mint rendszeresítése, egységbefoglalása valamely kor tudásának, nagyobb súlyt helyez az egységre irányuló nagy conceptiókra, mint a rejtélyes tanulmányokra. Innét van, hogy

a philosophiában a haladás nem oly egyenletes, mint más tudományokban, melyek különben szintén emelkedő és hanyatló korszakokat mutatnak föl. A philosophiában a nagy conceptiók korszakára szükségkép szünetek következnek. A görög philosophiában a nagy lendületeket századok választják el egymástól; újabb időben a XVII. század rendkívüli emelkedését bizonyos súlyedés váltja föl; még a németeknél is az 1780—1830-iki bámulatosan termékeny kort bizonyos meddőség és elernyedés követi. Az erőhanyatlásnak, de egyszersmind újabb erőgyűjtésének ezt a korszakát a németek nagy philosophia-történeti tanulmányokra fordították, a mi másutt is hasonló törekvéseket kellett, csak, fájdalom, nálunk nem. Ha ma körülnéznünk, azt látjuk, hogy külföldön is a metaphysikával igen kevesen, a logikával és ismerettannal nem sokkal többen foglalkoznak. A paedagogiának és aesthetikának inkább gyakorlati és tapasztalati, mint szorosabb értelemben vett philosophiai részeit tanulmányozzák. A lélektanra pedig inkább physiologusok, az ethikára a sociologusok tették rá kezüket. Ily körülmények közt nem csodálkozhatunk, ha a mi újabb philosophiai irodalmunk nem mutat föl terméket, melyről jó lélekkel mondhatnók, hogy jelentékeny haladást tett. Igazi hagyománya nálunk nincsen a philosophiának, érvényesülésre való tere sincsen. Hiszen még nem oly régen volt, hogy csak egyetlenegy tanszéke volt az egyetemen. Még mennyiségileg is nagyon kevés termett e hét évben. És ha tekintjük az említett akadályokat, nem csodálkozhatunk rajta, hogy a nagyjuttalom nagy absolut mértékéhez képest a szóhajóhető munkák közül az érdemesebbek is kicsinyeknek bizonyultak.

De még egy enyhítő körülményre kell utalnunk, a jobbrafordulás biztató jeleire. Ha nem is termett jutalomraméltó mű, de termett nem egy, melyet tartalmas ígéretnek tekinthetünk a jövőre nézve. Philosophiai folyóirataink támadtak, a *Bölcséleti Folyóirat* és az *Athenaeum*, melyek érdemet nyertek a philosophia körül, jeles értekezésekkel és tájékoztató közleményekkel érdeklődést keltve a philosophia iránt. A *Philosophiai Írók Tára* már tizennégy kötetből áll és főleg a philosophia történeti studiumát akarja szolgálni. Az Akadémia is segélyezte néhány jobb munka kinyomatását. Itt említhetjük a *Pallas Nagy Lexiconát* is, mely mint az egész emberi tudásra kiterjedő mű, némi jelleget mutat, de különben is nagy tért engedett a philosophia minden ágának. Ha az Akadémia szabályzata ennek útját nem állaná, akár ez utóbbi vállalat szerkesztőjét, akár valamely jelesebb értekezés szerzőjét lehetett volna díjjal kitüntetni; de így kénytelenek vagyunk csak mint a haladás és fejlődés jeleit ezeket említeni.

A Marezibányi-mellékjutalomra nézve csak az kívántatik, hogy az a megjelent művek közül a *viszonylag* legjobbnak ítéltessek oda. Itt több munka kínálkozott számbavételre, melyekre nézve érték dolgában nem könnyű különbséget tenni. Az egyiket a *conceptio*, a másikat az anyag gazdagsága, a harmadikat az abstraháló erő éle tünteti.

ki, de a nélkül, hogy bármelyiknek is kiválóságát zavartalanul élvezhetnők. Abban állapotunk meg, hogy ez alkalommal egy fiatalabb tudós munkáját ajánljuk erre a kitüntetésre, kinek rendkívüli szorgalma, nagy lelkesedése és hosszú munkássága már eddig is számbavehető eredményt mutat föl, *dr. Pekár Károly* ily czimű munkáját: „Physiologiai és psychologia aesthetika, az érzések psychophysiologiája“. E munkán a szerző kilencz évig dolgozott, egyes részeit ez évek folyamán a „Magyar Philosophiai Szemlé“-ben, az „Athenaeum“-ban és a párisi „Revue Philosophique“-ban tette közzé, míg az egész, egy 672 lapnyi kötet, Akadémiánk némi támogatásával tavál jelent meg. A nagyjutalomra nem ajánlhatjuk, mert csak a részletekben találtunk figyelemreméltó kutatásokat, megjegyzéseket, megfigyeléseket; a mű tervét philosophiai alapvetését fogyatékosnak kell mondanunk. Ez a mű is egy, még ki nem forrott, de remélhetőleg előrehaladó tehetség műve, mely nemcsak buzditást, hanem jutalmat is érdemel. Eruditio és némileg forma tekintetében is megállja a helyet. Mindent összevéve, ezt ajánlhatjuk leginkább a Marezibányi-jutalommal való kitüntetésre.

E jelentést a bizottság egyik tagja, *dr. Ballagi Aladár*, mert nem felel meg az ő nézeteinek, nem írta alá. Budapest, 1898. május 3.

Dr. Alexander Bernát,
mint a bizottság előadója.

Dr. Pulszky Ágost,
mint a bizottság elnöke.

3. Jelentés az ifj. Vigyázó Sándor-féle pályázatról.

A M. Tud. Akadémia az ifj. Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frtnyi jutalomdíjat tűzött ki e kérdésre: „Fejtsék ki, mikor és mennyiben vált az 1222-iki aranybulla a magyar közjog egyik alaptörvényévé?“ E pályakérdésre egy pályamunka érkezett be e jelige alatt: „Megelégedésünk, emberi szerencsénk talpköve stb.“. A t. osztály e művet bírálatra nekünk tisztelettel alólírottaknak adván ki, van szerencsénk a következőket előterjeszteni:

Pályázó a fölvetett kérdést 528 kis 4-edrét oldalon tárgyalja, valamivel több mint 10 nyomtatott ívnyi terjedelemben. Munkáját tizennégy fejezetre osztja. Tárgya fejtegetésében kiindul a törvény és alaptörvény közjogi fogalmainak magyarázatából és ennek alapján jellemzi az aranybulla előtti törvényeket, mint olyanokat, melyek tulajdonkép csak királyi törvények, melyek útján a király rendelkezik a nemzetnek csak csekély befolyásával és melyek inkább csak az ország igazgatását királyi érdekekben szabályozó, mint alkotmányos jogokat megállapító törvények. Az aranybullát tehát így méltányolja szerző, mint első törvényt, mely nem tartalmaz pusztán királyi intézkedéseket, hanem a nemzet nagyobb részvételével és az országlakosok jogai érdekében jött létre és ezeket biztosítókkal látja el. Ez, egyetemben azzal a nagy ünnepiességgel, melylyel megannyi törvényeink közül egyedül az aranybullát adták ki, tartotta fenn élénkebben annak emlékezetét.

Szerző ezután tárgyalja az aranybullát, méltányolja egyenkint többé-kevésbé behatóan annak egyes czikkei jelentőségét és miután kimutatta, hogy mennyiben nem lépett életbe már II. András uralkodása alatt sem, fejtegeti az aranybullának viszonyát a későbbi Árpád-kor törvényeihez, az 1231-iki, 67-iki, 91-iki és 98-iki törvényekhez. Az Árpád-korszak után röviden tárgyalva a magyar politikai életnek az Anjou-korban változását, kifejti szerző az aranybullának Nagy Lajos 1351-iki végzeményébe való átvétele jelentőségét és annak Mária királyné és Zsigmond, kivált 1397-iki törvényhozásában szereplését. Kimutatja ezután, mikép emelkedik ismét I. Ulászló alatt az aranybulla nagyobb jelentőségre, lesz Mátyás óta a királyi eskü egyik állandó részesévé, míg alaptörvényi tekintélyét tulajdonkép Verbőczy Hármaskönyvének és annak köszöni, hogy a törvényeknek Zsigmond óta a királyi rendeletektől elméleti különválásával amazok tekintélye mindinkább emelkedik, különösen a régiebb törvényeké, ezek gyűjtésével és nyomtatásban kiadásával. A Habsburg-korszak első felében lesz tehát — mond szerző — az aranybulla tulajdonkép alaptörvénynyé, e szó modern közjogi értelmében, melynek 31-ik cikkelyét külön törvénynyel kellett hatályon kívül helyezni és ehhez képest a királyi eskün I. Józseftől fogva változtatni. És miután szerző végtére kimutatja, hogy a Rákóczy-mozgalmak érdekében mikép hivatkoztak az aranybullára, munkája befejezéseül tárgyalja az aranybullának mai rövid jelentőségét egyes czikkelyei szerint.

Mint e vázlatból látható, e munka szerzője feladatát elég jól fogta fel és az aranybulla alkotmánytörténeti jelentőségét kielégítően méltatja. Fejtegetéseit, mint az a fölvetett kérdésnél másképp nem is lehetett, nem széleskörű történeti kutatásokra, hanem a törvények értelmezésére és méltatására fekteti, miben, különösen a későbbi törvényekre nézve, méltánylandó készséget és legtöbbször helyes fel fogást támaszt. A pályázatkitűzte feladatot tehát egészben megoldotta.

Ezen lényegben nem változtat az, hogy vannak e munkának egyes oly részei, melyek annak közrebocsátása esetén némi átdolgozást igényelnek, mint például az ősalkotmányra, a vérszerződésre, a csiki székely krónikára nézve mondottak, vagy a magyar politikai életnek az aranybulla 1351-iki megerősítést megelőző rajza, mely nem eléggé kimerítő és meggyőző. És nem változtatnak a munka érdemén annak egyes apróbb tévedései sem, mint például midőn az aranybulla 7-ik cikkelyénél a *judicium exercitus-t* hadbirság helyett hadi bíróságnak fordítja és hasonlók.

A munkát a pályadíjra érdemesnek találjuk és annak azt odaítélendőnek véljük. Budapest, 1897. december 15.

Hajnik Imre, r. tag.

Pauler Gyula, r. tag.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

IX. KÖTET.

1898. Szeptember 15.

9. FÜZET.

A M. Tud. Akadémia

1898. szeptember 12-ikén tartott

Rendkívüli Ülésének Jegyzőkönyve.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Wlassics Gyula m. elnök, Császka György ig. t., Jókai Mór, Konkoly Miklós, Tisza Kálmán tiszt. tt.; Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Koch Antal, König Gyula, Kruspér István, Pauer Imre, Pauler Gyula, Plósz Sándor, Szinnyei József, Vécsey Tamás, Wartha Vincze r. tt.; Acsády Ignác, Ásbóth Oszkár, Badics Ferencz, Békefi Remig, Concha Győző, Csaplár Benedek, Franzenau Ágost, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Illosvay Lajos, Kétly Károly, Kúnos Ignác, Kürschák József, Lehr Albert, Majláth Béla, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Ónodi Adolf, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Schenek István, Schönherr Gyula, Staub Mór, Zsilinszky Mihály l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

1. Elnök úr megnyitván az ülést, fölemelkedik helyéről s következőleg szól:

Tisztelt Akadémia!

„Erzsébet királynénk halálát siratjuk (a jelenlevő tagok fölemelkednek), annak a királyasszonynak, ki trónjának magaslatán oly közel állott a magyar nemzet szívéhez; ki itt e palota csarnokában tette le koszorúját a mi Deák Ferenczünk, a mi Andrássy Gyulánk ravatalára.

Azért gyűltünk ma össze, hogy e mérhetlen veszteségen érzett fájdalunkat kifejezzük. Kérem a t. Akadémiát fogadja el erre vonatkozó, következő indítványomat:

A m. t. Akadémia áthatva a mély fájdalomtól, melyet a nemzet minden fia hőn és hiven szeretett királynéjának halálán érez, szívből fakadó hálával és kegyelettel emlékezik meg a fenkölt lelkű fejedelemasszonyról, ki ez Akadémia munkásságának főtárgyát: a magyar nyelvet és irodalmat őszintén szerette és gyermekeivel is megszerettette. E fájdalmát és háláját az Akadémia nemcsak e rendkívüli ülésének jegyzőkönyvében, hanem e palota csarnokában felállítandó emlékművel is meg fogja örökíteni,

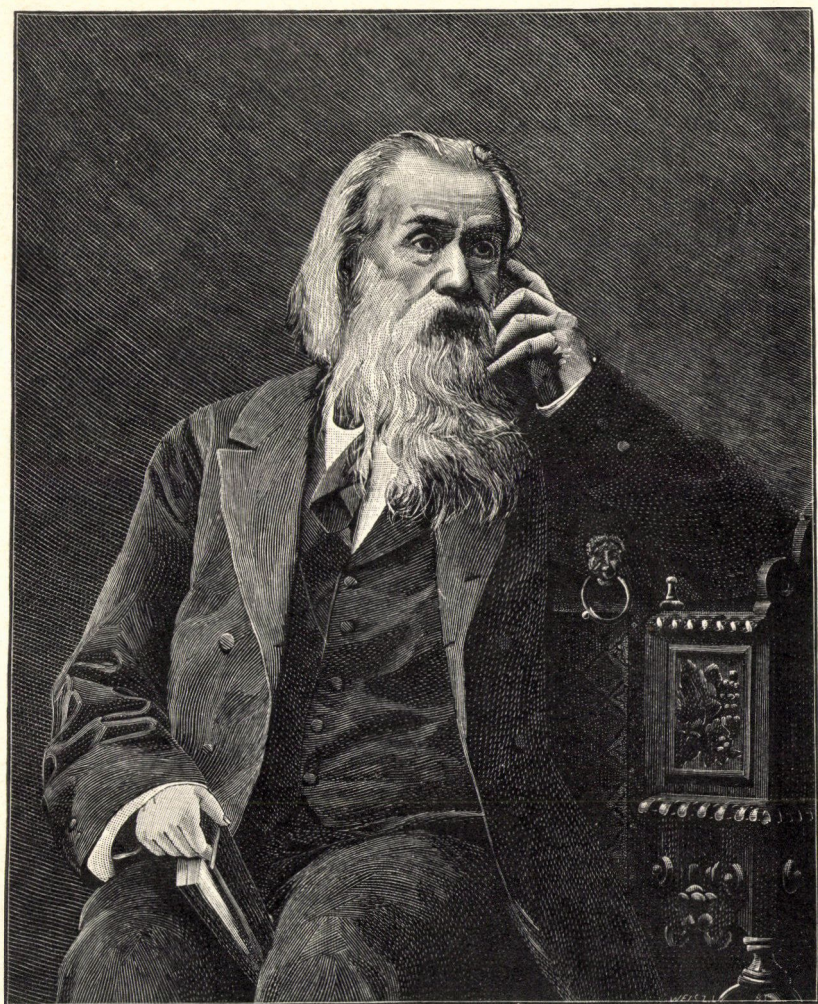
Kérem a t. Akadémiát hatalmazzon fel arra, hogy e határozatáról szóló feliratát kellő alakban és alkalmas időben a trón számolyához juttassam és Akadémiánknak a nemzet közös gyászában való részvételére vonatkozó intézkedéseket megtehessem.

Elnök úr indítványát az Akadémia mély megilletődéssel magáévá teszi s egyhangúlag határozattá emeli.

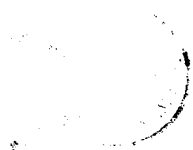
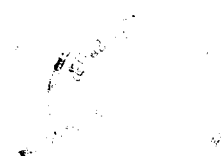
2. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁSZKA GYÖRGY igaz- és JÓKAI MÓR t. tagot kéri föl.

Dr Bravais Samuel
J M

A XI. axioma.

(Néhai Brassai Sámuel tt. hátrahagyott értekezése.¹⁾)

Carmina non prius audita.

1. §. Személyességek.

„Látván pedig mindnyájan, a kik ismerték őtet tegnap s tegnapelőtt, hogy a prófétákkal volna és prófétálna, mondának egymásnak: „Mi dolga történt a Kis fiának? Saul is a próféták között-e?“

Ily formán kérdezhetné sok tisztelt hallgatóm ezúttal, kicsoda az a — legalább osztályánál fogva jogosult — „philosophus“, ki a matematikusok székébe ült, hogy minket új dolgokra tanítson? Ilyen kérdést egyébiránt nem most hallanék elsőben. Ezelőtt — több mint hatvan évvel — bírálatot irtam volt Szilágyi Ferencz „Klió“-jára, a mely akkor nagy hírnek örvendett. Gáncsaimat Deáky S. Sámuel — az „Anacharsis“ fordítója — egész terjedelmökben betanulván, a Klió szerzőjét, — hogy ne mondjam — compilerát, úton, útfélen, utcán és fedél alatt torkon ragadta s mondogatta neki a bírálat töredékeit, a mely névtelenül lévén írva, annál bosszantóbb vala Szilágyinak, mint-hogy semmikép sem bírt a recensió szerzője nevének végire járni. Utoljára megszántam az író s kijelentettem a nevemet. Ennek következése egy pasquillus lön, melynek tartalma erre a kérdésre: „Ki az a Brassai?“ adott feleletet, melyben minden hibáimat, valókat és rám fogottakat, kiméletlenül korholja. Ezt megolvashatni a „Nemzeti Társalkodó“ 183.. évi folyamában. Vé-

¹ A M. Tud. Akadémia 1898 február 21-én tartott összes ülésén bemutatattván néhai Brassai Sámuel tt. hátrahagyott kézírata „A XI. axiomáról“, — határozottatott, hogy „e dolgozat hálás kegyelettel s a szabályszerű bírálat mellőzésével, minden változtatás vagy helyesbítés nélkül, közzé fog tétetni“. (Akad. Ert. IX. köt. 146.)

delmemet nem egy jeles író barátom és nem barátom vállalta magára.

Én a gúnyíratra csak testi castigatióval való fenyegetéssel feleltem, a mi nevetséges peripetiákra adott alkalmat. A jelen kérdésre azonban már más húrt kell pengetnem. Hivatkozhatnám röviden a két legmagasabb példára, ú. m. Platonra és Descartesre, hanem félnék, hogy gyanút keltek, mintha én ezekkel a summitásokkal mérkőzni akarnék, tehát csak arról akarok szólni, mikép jutottam az Akadémia két osztályába és — Szilágyi szerint — a „polyhistsorság“ nem éppen dicséretes hírébe. No már az tagadhatatlan, hogy philosophia és mathesis nem igen tudhat egy főbe férni — bárha ezt sem hallottam — mint történt velem, erre nem hivatkozhatom, mert csak egy pár adatot akarok az Akadémiára, illetőleg az akadémikusok történeteibe iktatni.

Levelező taggá 1837 szeptember havában választottak. Erre a tisztes helyre jutásomat azonban nem a magam érdemének, hanem nagyrészt Erdély magas műveltségű mágnásai, élükön br. Wesselényi Miklós pártfogásának tulajdonítom. Mert bizony az a pár könyv, a melyeken igényeim alapultak, bár a tanítás terén hasznos szolgálatot tettek, de valódi tudományos dolgozatok jellegét nem viselték. És tán mint Erdély növényeinek szorgalmas és sikeres kutatója — a kinek neve az európai füvészet nomenclaturájában helyet nyert — jutottam be a IV. osztály névsorába. Azonban a forradalom kiűtött és le is folyt. Viszontagságaiból sok és méltatlan üldözések között menekülve, 1851-ben Pesten telepedtem meg, eleinte csak álnév alatt — ennek köszönhettem bántatlanságomat, míg Urban távozta szabadon lélekezni engedett. Pestnek kilencz évig voltam lakója egy végtiben és éppen a Bach korszakban, a mialatt az Akadémia tudvalevő változásokat szenvedett. Egyszersmind a tagok száma is annyira megfogyott, hogy pótlásuk elodázhatatlanná lett. A választásoknál én is számot tarthattam előléptetésemre. De biz a dolog más-kép ütött ki. Ugyanis a IV. osztály egyetlen egy rendes tagra, a jeles matematikusra, Győri Sándorra apadt. Ez a tudósunk akkoriban egy értekezést, inkább mondhatni, könyvet nyújtott be az Akadémiának, és kiadását sürgette. A kinevezett két bíráló ellenkező két ítéletet nyilvánított s az ügy eldöntésére engem neveztek ki arbiternek. A dolgozat tárgya a zenei skála rezgései számának kiszámítása vala.

Mint tudom, van a félhangokon átlépő ú. n. Chromatica létra.

Minden hangfoknak bizonyos rezgés felel meg, a mely a húros hangszereknél a húrok vastagságától és feszültségétől függ. De ez mind csak elmélet dolga, a melyet a tapasztalással csak eredményében lehet összekapcsolni. Mert, hogy egy hang hány-

szor rezzenti meg egy másodperc alatt a hallás idegeit, azt még soha senki meg nem olvasta, minthogy az lehetetlenség. Elmélet és tapasztalati tény csak két pontban érintkeznek egymással, az összhangzat eszközzésével, a hanglétra ötödik és nyolcadik lépcsőjén.

Ha egy feszített húr, vonóval vagy pengetéssel „c” hangot, egy éppen oly anyagú és vastagságú más húr „g” hangot ad, s a kettőt egyszerre hangoztatják, bámulatosan és fülbemászóan összhangzik a kettő, a mi legott megszűnik és kakophoniává lesz, mihelyt csak egy minimummal változtatják valamelyik húr feszültségét. Ezt tapasztalhatjuk, ha egy hegedűre figyelünk, mikor hangszerét „stimmolja”. Ha most már az összhangzó két húr hosszát összemérjük, úgy találjuk, hogy a „g” húr hossza, a „c” húrénak éppen kétharmada. Épp ily tökélyes, — csakhogy úgy mondjam — más színű a rezgés egy „c”-t hangoztató és a „c” felsőbb vagy alsóbb nyolczadát hallató húr hangfokai között. Van tehát már — a mint véljük — biztos három hangfokozatunk, a melyhez még a diatonica skálába ötöt, a chromatica skálába tizet, mint lépcsőket kell beiktatnunk, hogy kiegészítve legyenek. A miveletet a vonó, hangszer és az újjak hajtják végre, a melyek nyomása adja meg a húroknak a kellő hosszait; az énekes a gégejével hangoztatja a hanglépcsőket, mind a kettő csupán a zenei fülre támaszkodva, a mely is a Gregorianus cantus firmus bevétele óta, bámulatos pontossággal teszi meg a kívánt szolgálatot.

A kérdés már az, hogy mikép essék meg a zongorán és az orgonán a beiktatása ama kiegészítő hangfokozatoknak, a melyeknek az a szeszélyök, hogy az éles quintákkal sehogysem akarnak harmonizálni. Hát biz ezt úgy eszközlik, hogy hangoláskor az éles quintákat megtompítják, azaz: egy parányival alább hangoztatják s ezzel az egyszerű fogással tökélyesen helyre áll a súlyegyenlőség, a harmonia a quinták és kiegészítő hanglépcsők között. Itt is az eljárás, melynek eredménye az úgynevezett egyenletesen lebegő mérséklet (gleichschwebende Temperatur) soha ki nem maradó sikerrel, a cantus firmus megállapítása óta.

Hanem „Causa victrix musicis placuit, sed victa Győryo”, a ki többet adott az érzéketlen számokra, semmint az acustikus fülekre és megírta a fönt említettem terjedelmes értekezést, melyben a mérsékelt skálát elvetvén, egy az acustika törvényének megfelelő saját hanglétrát számított ki s leírta a módot is, a melylyel elméletét a cselekvés terére átvinni, t. i. zongorát hangolni kelljen. Ezt a módot persze csak ő tudta és gyakorolta.

Az értekezés bírálására kinevezett két tag — mint fennebb mondtam — a kiadására nézve ellenkezőleg nyilatkozván, én szó-

littattam fel, hogy döntsek, mint arbiter. Akkor is, mint most abban a véleményben lévén, hogy a mívelt világ bármely tudományos egyesületénél hallatlan dolog, valamelyik tagja munkájának kiadását egy pár kollegája ítéletétől tenni függévé, nem tartottam magamat kompetensnek, hogy, mint levelező tag, rendesnek, s mint tudós, nálamnál nagyobb tudósnak művét bíráljam, csak arra szorítkoztam, hogy a kiadást ajánló bíráló pártjára állottam egy kérdés kockáztatásával, t. i. vajjon tanácsos az akkor szegény Akadémiának költekezni egy oly mű kiadására, a melynek előírásítása a költségeknek bár csekély perczentjét sem fogja megtéríteni. És már megmondom miért. Az értekezés kettő tárgyal: 1. A mérsékelt skálának új kiszámítása, a melynek eredményét az igazi létrának nevezi. Már kértem, nem a nagy közönség köréből, hanem a matematikusok köréből, kinek van kedve a zsebébe nyúlni egy oly felesleges kérdés megfejtése végett? 2. Módszert, a huroknak ama számok szerinti megfeszítését, a mi teljes lehetetlen, mert a hullámok számát megolvasni nem lehet és tény az, hogy azt a módszert szerzőjén kívül senki sem sajátította el, s a zongora- s orgonahangolás — művészt és hallgatót kielégítőleg — kivétel nélkül a bevett módon hajtattott végre.

Megjegyzésem nem vétetvén figyelembe, az értekezés egész terjedelmében kiadatott, de Győry mégis engesztelhetetlenül megharagudott érte, és semmikép sem lehetett rábeszélni, hogy engem kandidáljon, minek következtében a rendes tagságtól huza-mos ideig elestem. Már peddig erre akkor inkább valék jogosítva, mint mikor levelező taggá választottak. Ugyanis Pesten laktomban elkészítettem és saját költségemen kinyomattam „Algebrai gyakorlat-könyv“ cím alatt egy vezérkönyvet, mely az algebra egész irodalmában egyedül áll mint tökéletesen rendszerezett tankönyv és a melyet e tekintetben bizvást szembeállíthatók az Euklides méltán bámult és magasztalt „Elemeivel“; a mi pedig tanításbeli sikerét illeti, az a legfényesebb volt mindazon kevés iskolában, a hol értelmes és lelkismeretes tanító használta.

De akár hogy volt, megbuktam és csak évek multán szánt meg a II. osztály és sziveskedett, mint rendes tagot, kebelébe fogadni.

Így viselem én két fakultás képét és most már áttérek tulajdonképi tárgyamra.

2. §.

Egy rossz hírbe hozott elméletet szándékozom nem rehabilitálni, mert erre nincs szüksége, miután egyikét a tőle származó, vagy vele kapcsolatos állítmányoknak, a melyek a tiszta és alkalmazó mathesisben mindennapi szolgálatot tesznek, senki kétségbe nem vonta, hanem, hogy neki a kellő tisztességet meg-

adjam, s a mennyire tölem kitelik, másokat is reávegyek, hogy velem kezét fogjanak. A parallellák elmélete az, a melyre nézve már régóta keletkezett az a — még eddig el nem hárított — vád, hogy föelve nincs megbizonyítva s nem is lehet megbizonyítani, jöllehet egy kis könyvtárt tesznek a kisértmények gyűjteményei, a melyek e végett irattak.

Ezt az elvet egy tétel fejezi ki, a mely Euklides elemei korábbi kiadásaiban a XI. axioma, az újabb és tökélesebbikben az „5-ik postulatum“ czímet viseli és következőkép van szerkesztve:

„Hogy ha két egyenes vonalat úgy vág keresztül egy egyenes vonal, hogy az azon egyfelől belső szegleteket két deréknél kisebbé teszi, a két egyenes vonal határtalanul kinyújtva összeérjen affelé, melyről a két deréknél kisebb szegletek vannak“.

Világos ebben a tételben két karakteristika, ú. m. egyfelől bizonyos szegletek, másfelől két egyenes vonal convergentiája van összeállítva, mintha azok egymástól függenének. De éppen ez a függés nincs semmiképen kimutatva. És ezt a kimutatást keresték a geometrák oly számosan, hogy kiadott munkáikból — mint főlebb mondám — könyvtár telnék. De bizonyos az is, hogy egyikök sem ért czélt és a XI. axioma mind a mai napig bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlannak tartatik.

Mindezek ellenére nem aludt ki bennem a remény, hogy azt a magában nem evidens igazságot valamelyik másból dedukálni lehetne és ez a gondolat január havában — egy álmatlan éjszakán — eszembe ötlővén, tovább üztem-füztem s hiszem, hogy meg is leltem az Elemekben egy theoremát, mely a siker kilátásával kecsgetett. Hogy megcsalt-e, vagy nem csalt, az a reményem, hogy a parallellák theoriája kulcsát benne leltem meg, az alternativa fogja eldönteni, hogy gondolatmenetemet vagy tökéletes beleegyezés, vagy homerosi kacaj fogja követni.

Az Elemek I. könyve XVI. propositiója volt az, a mely így hangzik: „Minden háromszögnek, ha egy oldala megnyújtatik, a külső szöglet az átelleni belsők akármelyikénél nagyobb“. Ehhez a Major propositióhoz nem kerestem Minort, természetesen nem is volt jogom hozzá, de igenis volt az úgynevezett conversio per accidens próbája alá vetni.

A theorema állító egyetemes (universális affirmativa) lévén, két módon lehet megfordítani, azaz subjectumát a praedicatumával felcserélni úgy, hogy az a convertált ítélet szintoly igaz legyen, mint az eredeti.

Az első mód: *Conversio per accidens*. Midőn az eredeti praedicatumot subjectummá, a subjectumot praedicatummá, a volt „A“ ítéletet „J“-vé tesszük. Ez a mód partikuláris ítéletet szüvén, világos, hogy nem vettük hasznát.

A második mód: *Contrapositio*, mely azt rendeli, hogy az ítéletet fordítsuk meg és mind magát az ítéletet, mind ennek subjectumát tegyük negatívvá. Pl. „Minden madár tollas állat“. *Contrapositio*: „Egy nem tollas állat sem madár“.

Más példa: „A diagonalis vonal az egyenközényt kettévágja“. *Contrapositio*: „A mely vonal az egyenközényt nem vágja ketté, nem diagonalis“.

Alkalmazzuk a mi tárgyunkra. A contraponálendő tétel: „A háromszeg külső szeglete nagyobb az ellentett belsőnél“.

Minthogy a contrapositíóban éppen az jó kérdésbe, a mi nek a külső szegletéről van szó, az eredeti subjectumot nem vehetvén alapul, hanem csak a génusát, ú. m. a planimetriai alakot, a melyből a szóba vett külszeglet származik, a mégis törzsalaknak nevezett contrapositíó tehát ez lesz:

„Ha egy planimetriai törzsalak oldala megnyújtásából származó külszeglet nem nagyobb az ellentett belsőnél, a törzsalak nem háromszeg“.

De erre alighanem csóválják fejöket és mondhatják s mondják is: Hisz ez egy üres negatio, melynek nincs semmi realis értelme, annál kevésbbé alkalmazhatósága. A nem háromszeg a világon minden lehet, ha kell még „libasült“ is.

A paralellák elméletében egy hajszálnyit sem haladtunk. Ez ugyan *formidabilis* és számba veendő *objectió*, de nem áthághatatlan avagy áttörhetlen *barricade*; a feladat t. i. az, hogy felfedezzük, minő pozitív fogalom rejlik az alatt a negatív ítélet alatt: hogy „A“ nem „B“. Vizsgáljuk közelebb. Elsőben is az igaz, hogy a nem B praedicatumú ítéletek száma töménytelen és felsorolásuk nem napokat, hanem esztendőket vehetne igénybe. Erre hát senki sem vállalkoznék. De *est* pedig *modus in rebus* — a mint régebben szokták mondani — most pedig: „*modus vivendi*“ és a logikának az az eljárása, a melyet classificciónak neveznek, a mely arra utasít, hogy a „B“ helyett ennek egy felsőbb fogalmával nevezhetjük el és most már csak az ítéletet A, B, minden létező alkalmazásában kell kikeresnünk, a mi pedig rendesen megbírható feladat. Lássunk egy mindennapi példát:

Valaki, a ki csak a *salvia officinalis* (kerti zsályát) ismerné, egy *salvia sclarea* példányát kapja kezébe, a miről hát csak annyit állíthat, hogy az nem *salvia officinalis*. Nota bene most már tehát csak abban kell járnia, hogy a nem *officinalis* *salvia*ak lajstromát a kezébe vegye, a melyet pedig megkap egy teljes flórában pl. De Candolle *prodromusában* vagy a Kew Gardenéban. Az itt felsorolt növényfajok között, *diagnosisánál* fogva, meglegli a *salviát*, mint „*sclareát*“ és a negatív ítélet: „ez a növény nem *salvia officinalis*“, pozitívvá: Ez a növény „*salvia sclarea*“-vá válik.

Ezzel az egyszerű és tökélyesen biztos móddal jutottak a természettudósok a naturalis historia-beli sok százezer fajok ismeretéhez és meghatározásához. Annak ellenére, hogy maga a *faj* fogalom mind a mai napig sínes meghatározva.

Nem késtem ezt a feddhetetlen eljárást követni és a contraposícióban „háromszeg“ helyett, a proximum génusát: „*planimetriai három egyenes oldalú alak*“-ot venni fel, miszerint a XVI. propositiót így contraponáljuk: „Ha a planimetriai három oldalú alak egyik oldala megnyújtásával származó külszeglet nem nagyobb az ellentett belsónél, a törzsalak nem az a faj a háromoldalúaknak, a melyet háromszegnek neveznek!“ Mi hát?

A „nem háromszeg“ szószerinti legszélesebb értelemben tehát az, hogy A tuskó, kova, koldúsbót, hold, Sirius. Ámde ily esetben épeszü ember ítéletet nem mond, tehát tagadni sem kell. De hogy ne is mondhasson, azzal vesszük elejét, hogy A-nak a génusát tesszük subjectumnak és contraposíciónk ezt a kifejezést kapja:

„Három egyenes vonalból a lapon alkotott alak, ha a külszeglet nem nagyobb az ellentett belsónél, a törzsalak nem háromszeg“. Ezzel azonban eddigelé nem nyertünk semmit, sőt csaknem kárt tettünk magunknak. Mert ha módosított contraposíciónkba a három egyenes oldalú figurát — a miben semmi sem gátol — tesszük, ím így: „A háromszeg egy oldalát megnyújtva, ha a külső szeglet nem nagyobb a belső ellentettnél, a háromszeg nem háromszeg, két ellenmondásba keveredünk. Elsőbben a tényállással, mert az a feltevés, hogy a háromszeg külszeglete ne legyen nagyobb a belsónél, a XVI. propositio szerint lehetetlen és az, hogy a háromszeg „nem háromszeg“, formaliter hamis!

És mikép jöttünk ebbe a bajba? Mivel nem fontoltuk meg, hogy A-ra igen bő palástot adtunk. Mert: három egyenes oldalú figura három és csak három ú. m. háromszeg, kétszeg és három egyközű egyenes vonal lehet és közülök csak a kétszeg felel meg a kíváncsnak s a contraposíció igazságának. „Egy háromoldalú planimetriai alak egyik oldala megnyújtásából származó külső szeglet, ha nem nagyobb, mint az átelleni belső, a törzsalak nem háromszeg.“

A megfordításkor nem lehet csupán csak „*külső szegletet*“ írni, mert ez bővebb fogalom volna, mint az, a mely a megfordított ítéletben leledzik.

Most már jobban értesülve, alkalmazzuk a tanulástot jelen feladatunkra. Világos, hogy a „nem háromszeg“ sem libasültet, sem Siriust, hanem a háromszeggel rokon planimetriai alakot teszen, a mely az előzmények szerint három egyenes vonalból van alkotva. Ily alak csupán csak három van és lehet.

Első a háromszeg (triangulum), a melynek oldalai három combinációja, ab , ac , bc , találkoznak, illetőleg vágják egymást.

Második a kétszeg, (diagonon, diangulum) a mely nincs felvéve a mathesis glossológiájába, pedig a mint jelen tárgyalásom sejteti, okvetlenül szükségünk volna és van rá, helyesége felől pedig a legparányibb kétség sem foroghat fenn. Ebben a két pár oldal ab és ac találkozik, a harmadik (bc) nem találkozik, a mi világos és meghatározott különbség. Harmadik alakot, ha annak — vagy figurának — mondhatom, három egymással nem találkozó vonal értelmezésével lehet ismertetni.

Ezek közül már a szóban forgó „nem háromszeg“ csak a második alakot, a „kétszeg“-et jelentheti és jelenti.

Most már a műszókat felcserélve, a fennebbi contrapositiót így szerkeszthetjük: Ha két egyenes vonalat egy harmadik vág és megnyújtva külszegletet alkot és ez nem nagyobb az átelleni belsónél, a két első egyenes vonal nem találkozik egymással és így a parallelismus egyszerű értelmezése szerint az a két vonal parallel.

De ezzel még nincsen egészen vége vizsgálatunknak.

A XVI. követő propositió az „Elemek“-ben ugyanis így hangzik: *„Minden háromszegnek két szeglete, akárhogy is véve, kisebb két deréknél“.*

Ha ezt a tételt a XVI. propositionál szükségesnek talált módosításokkal contraponáljuk, a következő állításra jutunk: Ha egy planimetriai háromoldalú figurának egyik oldala megnyújtásával külszegletet alkotunk és a külszeglet nem nagyobb két deréknél, a keletkező figura kétszeg, a melynek két oldala nem találkozhatnak és ennélfogva parallel két egyenes vonal.

Minthogy már a kétszeg két oldalának parallelismusa a kétszeg fogalmának elválhatatlan charakteristikája, a contrapositio, parallel két vonaltól és egy vágó egyenes vonaltól alkotott külszeglet és a parallel vonalok között határozott és másolhatóan viszonyt fejez ki és ez a viszony egyik esetben éppen az, a mi a másikban, t. i. hogy a parallel vonalakat vágó egyenes vonal és a két belső szeglet összegének fele egyenlők, nota bene ezt, mint egyszerű algebrai feladatot, részletesen kimutatni t. hallgatóimra nézve feleslegesnek tartok.

Minthogy már a parallelák elméletében állított vagy gyanított bizonytalanság csupán csak a XI. axioma hibás szerkesztésében rejlik és a két feddhetetlen contrapositívóval merőben el van enyésztetve, az ennek következtében származott idétlen születtnek, a nem-euklidesi geometriának is el kell enyésznie.

Igaz, hogy a nem-euklides-féle geometria pártolói elfogultságukat nagy nevekkel támogatják, hogy a többit elhallgassam a Gausséval, a ki egész haláláig a világ legelső mathematicusá-

nak maradt, de én arra a hivatkozásra nem sokat adok, mert az igaz, hogy Gauss érdeklődött az eszme iránt, annyira, hogy hallván az értekezésnek egy muszka újságban való megjelenését, ő maga, hogy elolvashassa 80 esztendőskorában, az előtte egészen idegen orosz nyelv megtanulására vállalkozott. De, hogy aztán, hogy volt megelégedve azzal, a mit olvasott és hogy elfogadta-e az absoluta geometria eszméjét, arról semmi biztos nyilatkozatát nem tudjuk.

Én abban a tájban Göttingenben járván, tudakozódtam iránta, de egy hideg és közönyös feleletet kaptam, a melyből nem lehetett kivenni, hogy megnyerte volna helybenhagyását a „Lobacssewszky“ érvelése. Ha megnyerte volna, én biz azt csak a hallucinatio egy nemének tartanám és mentségére IV. Henrik francia király jut eszembe, a kit egy idegen ország követe, a mint a terembe véletlenül belépett, négykézláb mászkálva és kis fiát a hátán lovagoltatva lelte. A király nem jött zavarba, hanem rögtön azt kérde a belépőtől: Apa-e? A mire igenlő feleletet kapván, a természet még egyszer megkerülte kedves lovagjával s aztán lábra állva kezdett beszélgetni követjével az ország dolgairól. Gauss is azt kérdezte volna eifogultságában vendégétől: Hát kegyednek nem voltak soha igazaknak vélt téves eszméi vagy hallucinációi?

És nem éppen lehetetlen, hogy t. hallgatóim is annak nézik az én parallelás theoremáimat Ámbár — mint említettem — a parallelák elmélete felett lebegő homály a geometria tudományos alkalmazásában soha semmi kétséget sem okozott, azonban én Caesárral tartok, a ki rossz hírbe — bár ártatlanul — keveredett nejét repudiálván, így nyilatkozott, hogy egy Caesar nevének reputációjához gyanú sem közeledhetik. Így a Mathesis világosságát még ködnek sem szabad fenyegetni, azért törekedtem arra, hogy ezt eloszlassam. És most, midőn azt hiszem, hogy törekvésem sikerül, bizvást kimondom, hogy az a sok főtörésbe került dolog, melyet annak neveznek, csak elmefuttatás.

Most már rekapituláljunk és hadd mutassam ki rendiben, mi az, a mit magam felfedezésének tartok és minélfogva állításaim elismerését nem egy vagy más egyéntől, egy vagy más társulattól, hanem az igazság minden szeretőjétől postulálom.

A XVI. és XVII. propositió contrapositióját tudtommal rajtam kívül senki sem kísértette meg; már pedig ez vezetett egészen legitimus úton a háromszeg negatív ítéletéről a „nem háromszeg“ s az alatta rejlő pozitív „kétszeg“ (diagonon, diangulum, Zweieck) eszméjére, a mi ugyan a XI. axiomában és a XVII. . . . propositióban használtatik, de — mint fogalom — megkülönböztetve, sem megnevezve nincsen, a mit pedig következetesnek és szükségesnek tartok.

A „kétszeg“ egyetlen egy charakteristikája (specifica differentia) a harmadik pár oldal nem találkozása; a két fogalom szoros és elválhatatlan lévén, az egyikről a másakra következtethetni és elvitáztatlan, és így a külszeglet és parallelismus közti viszony a legtökélyesebb bizonyossággal van megállapítva.

Ez hiányzott a XI. axiomához és ez a hiány ki lévén pótolva, egy „nem-euklidesi“ geometriának még csak ürügye is elenyészik és Bolyai János és Lobacsevszky éles elméjű tudós dolgozatai — mint fennebb mondtam — a tudományos elmfuttatások kategoriája alá esnek.

Ennek következtében az „Elemek“ kezdő részében a következő tételeket és megfontolni valókat szeretném beiktatni: a) *Egyenes vonal az, mely mindig és állandóan egy irányban marad.* Ez — azt gondolom — szabatosabb és érthetőbb értelmezés, mint az eredeti, melyet latinul úgy adnak: „*Recta linea est quaecumque ex aequo punctis in ea sitis iacet*“. Hiszen ha egy vonalzónak a helyességét és megbízhatóságát meg akarjuk próbálni, egy vonalat húzunk vele és ekkor a vonalzót megfordítva az első vonal fölibe egy másikat vonunk. Ezáltal az egyik vonalnak netalán alább sülyedő részei a másodikban felfelé domborodnak. És így a két vonal nem congruálhat, de ha a vonalzó a lehetőségig tökélyes, úgy congruálni fog.

Az értelmezést így is fogalmazhatni: b) *Egyenes vonal az, a melynek bizonyos része, a vonalnak bármely más egyenlő hosszúságú részeivel congruál.*

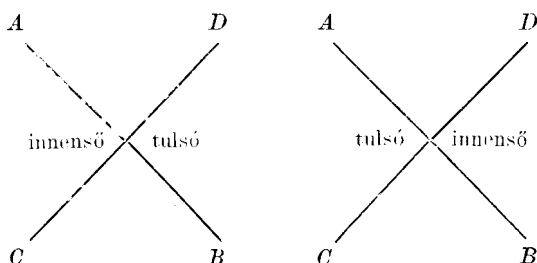
Egy egyenes vonal irányát vagyis helyzetét a lapon lévő rajza mutatja ki és határozza meg. De itt előre meg kell fontolnunk a következőket: „Más irány“, „más vonal“, más helyzet“ nagyobbbrészt egymást helyettesíthető kifejezések.

De különbözik pl. „más-más irányú két vonal“ „és egy vonal más-más irányban“.

Az előbbi minden hozzáadás nélkül érthető és világos, de a második csak úgy lesz azzá, ha a haladás fogalmát is hozzácsatoljuk. De a rajz csak a haladással megtett utat képzeltheti, magát a haladást éppen nem. Ezt hát csak beszéd teheti, a mire már az I. könyv 1-ső propositiójában szüksége van Euklidesnek.

Most már a dologra: c) Két egyenes vonal a helyzetére nézve két viszonyban állhat egymással. T. i. vagy van közös pontjuk, vagy nincs közös pontjuk. Ha van akkor, ha szükség megnyújtva találkoznak vagyis egymást vágják, vagy keresztezik, vagy metszik. Ez esetben a két vonal két ága, két ágának a közös ponttól egyenlő távolságra fekvő pontjai, egyik felől szüntelen közelednek, a másik felől szüntelen távolodnak egymástól. Az első esetben a vonalek összetartanak (*convergálnak*), a má-

sodikban széttartanak (*divergálnak*). De a központon innen és túl eső hely egymással felelserélhető, pl.

Azon egy pár egyenes vonalat egyszerre convergenseknek és divergenseknek mondhatjuk. Csak az olyan convergenseket vagy divergenseket lehet szabatosan valamelyiköknek mondani, a melyek a közös ponton túl nem érnek.

Az Euklides-féle bevezetés némi módosításai: Értelmezések:

II. Az egyenes vonal szélesség nélküli hossz.

IV. Egyenes vonal az, a melynek minden része, akármely más egyenlő hosszú részét fedi (*congruál* vele).

IVa. Az egyenes vonalnak két jellemvonása van: egyik a hosszúság, a melyen nincs mit magyarázni; a második az irány, a mely állandó és változatlan.

Minden egyenes vonalnak csak egy és saját iránya van, de lehet más is, és mindnyájok képét viseli az az egyenes vonal, a mely egy pontja körül egyet fordul, míg eredeti helyzetébe visszatér.

Két egyenes vonalnak van, vagy nincs közös pontja. Az első esetben a két egyenes vonal, ha szükség megnyujtva keresztezi egymást és a keresztezési ponton innen összetart (*convergent*); a közös ponton túl széttart (*divergent*). De e megkülönböztetést a szükség szerint felcserélhetni. Ha pedig nincs közös pontjuk, az egyenes vonalak párhuzamosoknak (*parallelae*) nevezetnek.

Euklidesnek az egyenes vonalat ismértető értelmezései:

Értelmezés.

1. A vonal szélesség nélküli hossz.
4. Egyenes vonal az, mely pontjaival egyenesben fekszik.
6. A terj végszélei vonalok.
8. Lapos szeglet a lapon egymást érő két vonal egymáshoz dőlése.
9. Midőn a szegletet befoglaló egyenesek, a szeglet egyenes vonalúnak hivatik.

10. Midőn pedig egy egyenes más egyenesre állítva a szomszéd szegleteket egymással egyenlőkké teszi, az egyenlő szegletek mindenike derékszöglet és az állított vonal függőnek mondatik arra, a melyikre állítva van.

13. A határ, valaminek végszéle.

14. Képlet, a mi egy vagy több határtól körül van fogva.

19. A félkör középpontja ugyanaz, mely a köré.

23. Sokoldalúak a több mint négy vonaltól befogottak.

Kivánatok.

2. És egy határozott egyenest folyvást egyenesben megnyújthatni.

4. És hogy minden derékszöglet egyenlő legyen.

5. És hogyha két egyenest úgy vág keresztül egy egyenes, hogy az azon egyfelőli belső szegleteket két deréknél kisebbé teszi, a két egyenes határtalanul kinyújtva összeérjen affelé, melyről a két deréknél kisebb szegletek vannak.

Ezek az egyszerű, de praegnans elvek, a melyeket az „Elemek” szerkesztői, mert präzise és részletes adataink a szóban forgó munka litteraria historiájáról nincsenek, az utánok következő nemzedékeknek idő folytán átadtak és a melyek módokat sugaltak az Archytasoknak, Archimedeseknek, Euklideseknek, Apolloniusoknak, Aristarchusoknak és végre Ptolomaeusoknak a mechanika és astronomia legmélyebb és legbizonyosabb — mert soha változást nem szenvedett — igazságai felfedezésére.

De már próbáljunk arra felelni, honnan veszik a tiszta mathesis tételei az ő saját nemüeknek ismert és vallott bizonyosságuk reputációját? Mert előbb sok metaphysikai tentát pazaroltak el. Követett elveiket bármely rövidséggel is idézni egy ily forum előtt szükségtelennek tartom; annál is inkább, mivel e tekintetben én más úton járok, mint ők. Én ugyanis a matematikai igazságokat — hogy úgy mondjam — az életnek többi igazságaitól megkülönböztetve, külön nemüeknek nem tartom. Szerintem az igazság a tény képét viselő állítással való megegyezésében áll. No már ezt a megegyezést elérni a mathesis igazságaiban sokkal, sőt hasonlíthatatlanul könnyebb, mint akár a közélet akár a philosophia igazságaiban; még pedig három okból. Elsőbben mindnyájan ellenmondástalanok. Másodszor ellenmondástalanak, a mi — zárójel közt mondva — már magában elég bizonyosság arra, hogy a „nem-euklides”-féle geometria tételét a matematikai igazságok sorába emelni ne méltassuk. Harmadik és legutolsó motívum a matematikai igazságok körülményessége és minden — bár legparányibb — kétség kirekesztésére a teljes érdektelenség.

Nincs az a fősvény, az a kapzsi, az a telhetetlen ember, a ki vitatkozásaiban bármily fedetten vagy homályosan arra vagy olyan félre hivatkoznék, hogy kétszer kettő: öt; vagy hétnek fele: három. Ámbár mint ténylet nem egyszer hajlandó volna elhíttetni, mind ellenfelével, mind vitatkozó társával. Nem a netalán tárgyas különbség, hanem az eljárás azonossága adja meg az eredmény egyenlőségét.

Ha „*a*”-hoz, meg „*b*”-hez „*c*”, ragasztunk-t, azon egy cselekvényt hajtottuk véghez és így az eredménynek is azon egynek kell lenni; azaz „*a*” annyival gyarapodott, mint „*b*”; ha „*a*” vonalat akkorával nyújtottuk meg, a mekkorával „*b*” vonalat, a nyújtás minden esetben azonos; ha „*a*” súly „*a* + *b*”, „*a* + *c*” is „*b*”-vel nehezdedek a nehezedés azonos, a mit a tudomány nyelve az aequalitas symbolumával, t. i. = jelképével írunk le. Minden matematikai műveletben, bármily egyszerű, vagy bonyolódott legyen, az eljárás csakis azonos és eredménye a „*c*” minőségétől teljesen független, holott ez a concret fogalmakkal való műveletekben csak esetlegesen vagy kivételesen történik meg.

Szóval a matematikai tételek bizonyossága vagy bizonytalansága pusztán formális és nem kell sem physikai, sem metaphysikai sajátságot keresni benne. Ezáltal töménytelen előítéleti tévedésektől menekszünk életben és tudományban.

Ezt bizonyítanom — mert önként értetődőnek hiszem — nem tartom tovább szükségesnek és így értekezésemet — habár tökélytelenül is — ezennel átadom az Akadémia mélyen tisztelt elnökének.

A magyarok első hadjáratai Európában.

(Kivonat *Mátyás Flórián* r. t. június 13-án tartott székfoglalójából.)

Előzmény. Sérelmes eljárásnak tarták egykor akadémiánk előkelőbb tagjai, ha levelező tag tekintélyesebb kartárs hibás nézeteit nyilvános előadásban czáfolgatta. Alázatos meghódolást követeltek tőle. Ezen tekintély-uralom következménye volt a százados tengődés, mely történettudományunkat előhaladásában késleltette.

Ma örömdetes javulást tapasztalunk. Szakembereink nem idegenkednek többé a kellő megokolás követelte vélemény-változtatástól, a tévedések czáfolata nem megy többé ellenmondási viselkedeg számba. A bírálatos vizsgálat tényszerű megállapításokat hozott létre, és vannak, kik gondoskodnak azok nyilvántartásáról és védelméről. Az objectív bírálat szabad gyakorlatának köszönhetjük mi is, hogy vitatkozó szokásunk épentartása mellett, helyet foglalhatunk ma akadémiánk rendes tagjai között értekezésünkkel.

A magyarok első hadjáratairól Európában. A tudósítások, melyeket e hadjáratokról, nyugati és keleti írók feljegyzéseiből ismerünk, különbözök, sőt sorrend tekintetében ellentétesek. A nyugatiak előbb adják a magyar segítséggel folytatott morva háborút; néhány évvel később érintik a magyar-bolgár hadjáratot. A hasonló egykorúságra mutató keletiek ellenben a bolgár háborút tekintik ősünk első hadjáratául, melynek következtése lett a kiköltözés a Tisza-Dunaközre. A görög írók nem érintik Arnulf hadjáratát, s a Sztatoplukot uraló birodalom meghódoltatását csak a bolgár-besenyő betörés okozta újabb honfoglalás utáni időkre halasztják. Évszámítással közli adatait mind a két fél, mi lehetlenné teszi a kiegyenlítést és arra készteti a független vizsgálot, hogy igazat adva az egyiknek, a másikat megezáfolja. Hogy részrehajlatlanul ítélessünk az ügyben, felhozzuk szószerint az ellenkező tudósítások szövegét. Kezdjük a nyugati írókéval.

I.

Német és olasz tudósítások a magyarok elsőnek tartott hadjáratáról. A morvákat Német Lajos király hódoltatta meg 860-ban. Sztatopluk vagy Zventibáld fejedelem vonakodék hűbéres köteleességét teljesíteni Arnulf irányában. Ezért szövetkezve a magyarokkal, megtámadá őt a császár és pusztítá tartományait 892. július havában. Ezt írja a fuldai évkönyvek folytatója és az allemanni évkönyvek szerzője.

Kibővíti a közleményt 50—60 év múlva Luitprand páviai diaconus hallomásból: „Mivel — úgymond — Arnulf egymaga nem bírt Zventebálddal, a magyar nemzetet hívta segítségül. Legyőző a magyarokkal Zventebáldot és adófizetővé tévé“.

A diaconus szenvedélyes elbeszélő. Ő Arnulfot okozza azon pusztításokért is, melyeket a magyarok a császár halála után a nyugati tartományokban végbevittek. Büntetésül számítja be neki ezért korán bekövetkezett fájdalmas halálát. Hogy azonban bűnhődik-e Arnulf e miatt a túlvilágon is, nem meri állítani; megemlékezik az apostoli tilalomról: „Ne ítéletek idő előtt“.

Egyik tudósunk így adja magyarul az erre vonatkozó latin szövegeket: Legerősebben fejezte ki e vádat a császár ellen Luitprand *cremonai püspök*, ki 960 körül írt. Midőn (Arnulf) a neki férfiisan ellenálló Centebald morva herceget legyőzni nem bírta, a magyarok népét segítségül hívta. Centebaldot legyőzik, adófizetővé teszik. Ő Arnulf király vak uralomvágya! ő boldogtalan keserű nap! egy ember *gyávasága* egész Európát tönkreteszi. E rettenetes bűnért borzasztóan meg is lakolt Arnulf szörnyű betegsége által; tetvek ették meg testét — és *bizonyosan* a más-világon is“. (M. O. Története. Díszmű I. 122. l.)

A latin eredeti így hangzik: O caecam Arnulfi regis regnandi cupiditatem! o infelicem amarumque diem! Unius homuncionis *deiectio* fit totius Europae contritio. Lib. I. cap. V. Minutis vermicibus, quos pedunculos aiunt, vehementer afflicti spiritum reddidit. Utrum vero pro tam immenso scelere. Hungarorum scilicet emissione, secundum prophetam duplici sit contritione attritus; an uti ex praesenti supplicio consequeretur veniam in futuro: solius Dei scientiae *dimittamus*. Quod et apostolus dicit: Nolite ante tempus iudicare. (I. cor. 4, 5.) Lib. I. cap. IX.

Hármas megjegyzést kell tennünk az objectiv igazság érdekében a Luitprandból idézett magyar szövegre, nehogy a tanulóknak olvasó a historikust *püspöknek*, a császárt *gyávának* és bünéért még a túlvilágon is *lakoltnak* tartsa.

1. Luitprand, a historikus, nem volt püspök akkor, midőn történeti művét írta, hanem a páviai egyházhoz tartozó diaconus. Mert magát diaconusnak nevezi Recemund püspökhöz intézett előszavában. Így nevezik őt száz és több év múlva is Szigebert és tanítványai. Okot a püspöki czímezésre a XVI. században egy jezsuita által fölfedezett és kiadott követségi jelentés adott, melyben Luitprand cremonai püspök értesíti Ottó császárt és nejét a trónörökösrel együtt, mily udvariatlan bánásmódban részesült ő Nicephorus császárnál Konstantinápolyban; és ezen nyilatkozattal megerősíti személyi azonosságát a nagyhirű történetíróval. Azóta kezd divatozni az újabb historikusoknál a püspöki cím használása és a páviai diaconusság mellőzése.

2. Az Arnulfra illesztett gyávaság a latin *deiectio* téves magyarázatából keletkezett. Ezen szó leveretést, hivataltól megfosztást jelent. Például szolgál az ugyancsak Luitprand használta *deiectio* a VI-ik könyvben. Tehát az „unius homuncionis *deiectio*“ nem Arnulfra, hanem Zventebáldra vonatkozik, s nem gyávaságot, hanem legyőzetést, meghódoltatást jelent. Arnulf vitézsége kitűnt úgy a normannokkal vívott ütközetben, mint a morva és olasz hadjáratokban.

3. A mi a magyar szövetkezéssel elkövetett bűn túlvilági megtorlását illeti, a latin író felfüggeszti ítéletét, míg a magyar fordító saját egyéni véleményét tulajdonítja az eredeti szerzőjének.

Német tudósítás a bolgár háborúról. A császárral szövetkezés idején 892-ben a magyarok megtelepedése ezen új hazában, Heriman szerint, a minapában történt: „Ungaris *nuper* in illas partes adventantibus“. A morva háború három évig tartott és Zventibald halála után a morva főnökökkel kötött békével 894-ben végződött. Ezen évben érkezett a Regensburgban időző Arnulfhhoz Leo császár követe kíséretével, kik közölhettek a németekkel egyet-mást a rég lezajlott bolgár háborúról.

895-ben a fuldai író avar betörést jelez bolgár földre, mit

ha nem akarunk kósza hírnek tartani, a dunáninnyi bolgár birtokra lehet érteni. Mert a frank évkönyvekből tudjuk, hogy a bolgárok meghódították a Dráva és Száva közén lakó szlávokat 827-ben, s bolgár kormány alá vették a népet. Ebből érthető, mikép jut a német császári követség 892-ben a Kulpán és Száván hajózva bolgár földre, de nem az állítólagos Laodomur vagy Landomir nevűhez; mert ekkor már Vladimir fia, Simon uralkodott.

896. A változó szerencsével viselt magyar-bolgár háborút a fuldai tudósító 896-ra teszi. Elmondja ott, mikép szállították a görögök a magyarokat hajókon át a Dunán, mikép pusztítottak ezek Bulgáriában, a védelemre hazasiető sereget pedig szétverték. Újra megütközének a bolgárok a magyarokkal és másodszor is legyőzetének. Midőn azután az aggastyán Mihálhoz, Simon öregapjához folyamodtak jó tanácsért; ez imádságot, bűjtölést és penitencziatartást rendelt számukra. Mi oly nagy hasznukra vált, hogy megvívhattak harmadízben is, még pedig győztesen a magyarokkal. Csakhogy drága ára volt a győzelemnek, mert húszezer lovasuk maradt a csatatéren. Képzeltető — úgymond — mekkora lehetett a megvert avarok vesztesége. Így végzi tudósítását a német író. Most áttérhetünk a bolgár háborút tárgyaló keleti kútfők ismertetésére.

II.

Bizánti írók a magyar-bolgár háborúról. A görög történetírók nem említik Arnulf morva hadjáratát; annál bővebben értekeznek Simon bolgár fejedelem hadi tényeiről, előbb a görögök, azután a magyarok ellen viselt háborúban. Az időszámításra nézve adataik annyiban egyeznek meg egymással, hogy a viszálykodások és nyílt háború kezdetét Böles Leo császár uralkodása harmadik évére teszik. Az elsőről azonban, a trónralépés évéről, egymástól eltérő nézeteik vannak: 886—888. Pray a metzi annalista segélyével akarna döntení ez ügyben, ki a magyarok beütését bolgár földre 889-ben adja; s hozzácsatolja ő is véleményét.

Pray és Katona nézetei a háború kezdetéről és tartamáról. Pray a keleti kútfőknek ad előnyt a nyugatiak fölött. Csak egyben alkalmazkodik a nyugatiak számításához, midőn a háború tartamát addig nyújtja, míg a magyart a 892-iki morva hadjárat távol tarthatja ősi hazájától.

Kezdeti pedig Pray a hadjáratot 889-ben, mert a metzi annalista kiírja Reginóból ezen évre, hogy a magyarok gyakran betörnek a karantánok, marahánok és bolgárok vidékeire: „Carantanorum, Marahensium ac Bulgarum fines crebris impulsione infestationibus irrumpunt“. Ismeri ezt Anonymus is (cap. I.). ki mellőzi a bolgárokat. Nincs időkori meghatározás az adatban,

mert Regino azt nem 889-ben, hanem 900 és 907 között írta, s a külön időkben történt beütéseket egyszerre említette.

Pray a 890-ik évet békealkudozásokban tölteti, a 891-iket pedig a bolgár-besenyő szövetség megállapításában. 892-ben történtnek képzeli ő az őshazában végbevitt pusztítást, midőn a hadsereg zöme a morva vidéken táborozott. Erre következett azután a kiköltözés és megtelepedés az új hazában.

Ez egyrészt a fuldai közlemények czáfolata; mert a bolgár háború megelőzte volna a morva hadjáratot; másrészt a 892 honfoglalási évszám maga is czáfolatot érdemel, mert fönnebb említettük Heriman tanúságát arról, hogy őseink 892 előtt érkeztek meg az új hazába: „nuper in illas partes adventantibus”.

Katona a nyugati írók évszámítását pártolja a keletiek ellenében. Kezdi pedig a háború leírását Leo harmadik évében 889 után és 895- vagy 896-ig nyújtja annak folytatását, hogy a honfoglalás időköre megegyezzek a Konstantin-ementette 55 év multával; a bolgár háborút pedig a morva hadjárat utánra halasztja.

Gr. Kuun Géza napjainkban a Nemzeti Krónikát, Konstantint és Anonymust követve, három helyen vezeti be őseinket ezen új hazába. Az időkor 897.

Történetírásunk kezdetleges állapotában jeles historikusaink mindketteje, tüzetes kútfői bírálat helyett, az alkalmazkodást választják az ellentétes adatok egyikéhez. Mi bővebb kúttörzásokkal rendelkezve, megküzdünk a chronologiai kutatás nehézségeivel, melőzünk minden alkalmazkodást s megkíséreljük az eddig bizonytalanak látszott évszámítás megállapítását utánszámítással és más eseményekből vont következtetéssel.

A bizánci császárok kritikai megállapítása. A bizánci írók chronologiája még azon egy császár uralkodási éveire nézve is eltérő egymástól. Oka a világ teremtésétől folytatott számítás s ennek a keresztény korszakkal való kapcsolata; melynélfogva Krisztus születése 5500, 5506, vagy 5509 évekre tétetik. Legtetszetősebb ezek között az 5500 kerekszám.

Esetleges kellemetlenség, hogy épen I. Bazilius császár-éveit érinti a bizonytalanság, mely feladatunk megoldását utóda, Leo kezdetére nézve megnehezíti. Szerencsére a görög írók az Indictio éveit is rendesen használják, mi ismét megkönnyíti az utánszámítási eljárást s a korszaki számításban esett hibák kijavítását. Kezdenünk kell pedig a chronologiai vizsgálatot Bazilius elődje, III. Mihál végénél.

III. Mihál haláléve. Mihál, a meggyilkolt császár halálévére három különböző világteremtési számításunk van: 6376, 6362 és 6367. A nap szeptember 24-ike, az éj harmadik órája. Az Indictio is bizonyos, valamennyi tanú annak első évét jelöli.

Georgius Monachus a keresztény korszak 867-ik évét is megnevezi, Bazilius uralkodási tartamát pedig 19 évben állapítja meg. Mi ezen 867. év Indictióját utánszámitottuk s ily eredményre jutottunk: 867-ben a 15-ik Indictio lejárt szeptember elsején és ekkor kezdődött az első Indictio, melybe a hó 24-ike is esik. A Mihál halálévét határozó évszám tehát 867. Szigebert ezt csak egy évvel szaporítja, midőn Mihál halálát 868-ra teszi.

I. Vasziliosz császárévei. A Bazilius nevet Anonymus magyarosan Vaczil alakban használja (42., 45., 57. ff.). A balkáni hegyszorosok Lübecki Arnoldnál: Portae S. Basilli (Font. II., p. 278.). Konstantin császár az ő nagyapja kormánytartamát Mihál kimulta után 19 évben határozza meg. Gregorius a keresztény évszámítást is mellékeli és Böles Leo kezdetét 886-ra teszi. Ezt Szigebert is megerősíti: „886. Basilio imperatore mortuo imperant simul Leo et Alexander filii eius“. Pertz VI. Csak a Logothéta csinál e pontban zavart és 888-ban kezdeti Leoval az uralkodást.

Simon mester chronológiája itt téves és ingadozó, mert a császárság tartamát 25 évre szabja: $888 + 25 = 913$, mégis Leo halálát 907-ben jelzi, a mi hat évi tévedés. Továbbá Leo negyedik házasságát az uralkodás 17-ik évében történtnek írja, mi a helyes évszámhoz, 886-hoz adva, 903-ra esik; a következő 904-ben pedig születik Konstantin, a trónörökös. A gyermek, szerző állítása szerint, atyja halálakor 911-ben hétéves volt. Nem 888 tehát, hanem 886 a valódi évszám, melyhez adva a 25-öt, lesz 903 és Konstantin 901-től 911-ig hetedik évét éri el.

Elhunyt tehát Vasziliosz császár 886 márczius elsején és ekkor lép trónra Leo. Ebből következik, hogy Leo harmadik éve, mely a bolgár háború kezdete, 888 márczius elsejét követő időre teendő. Most áttérhetünk e háború tartamára és részleteire.

A magyar-bolgár háború időköre és részletei. A bolgár háború idejét és lefolyását röviden érintik Theofánész folytatója, Simon Logothéta és Zonárasz. Bővebben adja a háború kezdetét és első részét Georgius, ki megnevezi a görüggel szövetséget s a bolgárokat legyőzött Árpád és Kurszán vezéreinket is. A mi az időt illeti, Leo harmadik évén kívül (888) Leo grammatikus a negyediket is megemlíti (889), melyben a besenyőkkel társult bolgárok őseink keleti hazájába betörték s a gyenge őrség szétverése után azt elpusztították; mire azután az új hazába átköltözés következett. Leo császár azt is említi, hogy a magyarok három csatában verték meg a bolgárokat.

A háború második, a magyarokra nézve károsan végződő részéről csak kevés és homályos értelmű tudósítást adnak az eddig idézett keleti írók; csak maga Konstantin császár őrizte meg és közli a valódi tényállás némely részleteit.

Előrebocsátja, hogy Simon a szenvedett vereség után nemcsak akart békét kötni, hanem valóban kötött is a császárral. Azután szövetségzett a besenyőkkel a magyarok kiirtására. „Mialatt a magyarok külföldön csatároznak, betörnek az ellenséges csapatok a vidékre, elkergetik az ottmaradt őrséget és leföldösik a távollevő magyarok családjait. Midőn azután a magyarok hazatértek s pusztán és kirabolva találták tanyáikat, átköltöztek azon földre, melyen mai napig is laknak és mely a folyóktól nyerte nevezetét.” (De adm. imp. c. 40.) Ezekből jogosan következtetjük, hogy az egész magyar-bolgár háború két évnél tovább nem tartott és 889-ben a kiköltözéssel hazánk délkeleti részeibe végződött.

Semmi okot sem látunk tehát arra, hogy a változó szerencsével viselt háború tartamát két éven (888—889) túl terjeszszük. Sőt a mi a 889-ben történt átköltözés okát, a besenyők feltartatlan előnyomulását illeti, Regino, a nyugati író is megerősíti a keleti közlések hitelét, midőn azt írja 889-re, hogy a besenyők üzték ki őseinket lakóhelyeikből: „a finitimis populis qui Pecinaci vocantur (gens hungarorum) propriis sedibus expulsa est”. Regino 900 után írta ugyanezeket, de ő tíz év múlva is jól emlékezett vissza 892-re, apátsága első évére. Nem csalatkozunk tehát, midőn elhiszszük neki, hogy őseink honfoglalása az író azon nevezetes életeseményét három évvel megelőzte.

Megjegyzések a nyugatiak által 896-ban jelzett háborúra. Két észrevételt teszünk a fuldai évkönyvek 892. és 896-iki közleményeire. Első, hogy az évkönyvek folytatója nem ismeri a bolgár fejedelmek IX. századi történetét. Ő Laodomurhoz vagy Landomirhoz német császári követséget meneszt 892-ben, midőn kétségtelen dolog, hogy akkor Bulgáriában Valdimér vagy Vladimir fia, Simon uralkodott.

A második kifogás a 896-iki háborúban tevékenyen szereplő Bogorisz-Mihál személye ellen irányul, s a képzelt esemény legendaszerűségére mutat, midőn a kolostorba vonult aggastyán közbelépését valószínűtlennek tartja. Legendaszerű színezete van az imádság, bűjtölés és penitencziatartás eredményezte győzelemnek, valamint annak, az ágyúk hiányában hallatlan, 20 ezer lovas veszteségnek is a győztes fél részéről.

A kolostorba vonult Mihál fejedelemről nyugati írók: a magdeburgi krónikás és Szigebert följegyezték, hogy midőn ő arról értesült, hogy trónra lépett fia pogányságra hajlandó üzemeket folytat, nem imádságot vagy bűjtölést rendelt, hanem fegyvert ragadott s hadsereg élén üldözte és börtönbe vetette a kényurat és ifjabb fiát (Vladimirt) tette fejedelemmé helyette.

Ugyanezen 896. évi fuldai tudósítás időelőttinek mutatja az 1896-ban nálunk megtartott millenniumi ünnepést is. Mert Arnulf, a magyarok szövetségese, még baráti viszonyban élt akkor a ma-

gyarokkal, mialatt felségjogot gyakorolt a Duna-jobbparti Pannonia fölött és a tartományt hűbéres hercege, Braczlavo gondjaira bízta: „Pannoniam duci suo in id tempus commendavit“. A honfoglalás tehát ekkor még *befejezett tény* nem lehetett.

Áradásul: 1. *a magyarok lakóhelyei a IX. században.* Két észrevételt teszünk még azon vidékek hollétére nézve, melyeken az őshaza feküdt a honfoglalás előtt és az ott megtelepedés időkorára nézve.

Konstantin császár tartotta fenn a Don-melléki tartózkodás emlékét, hol őseink három évig a kozárok szomszédjai voltak. A besenyők előnyomulása alkalmával két részre oszlott a magyarság; egyik kelet, másik nyugat felé. A nyugatiak sátoraikat a felsorolt öt folyó között, a Pruth és Szereth mellékén üttették fel, a mai Moldova és Oláhország téerein. Ez utóbbi tartományban lehetett a Baruch Kubu és Trullus valamelyike.

Theophanes folytatója tájékoztat nyújt a lakóhely-változás időkoráról is. A kozár khán a sarkel-i földvárat fallal kerített erőddé akarja átalakíttatni s építőmestereket kér Theophilos császártól. Ez küld is hozzá műértőket, kik a megbízást teljesítik. Ezek jelentéséből értesülünk, hogy a Don mellett ekkor már nem magyarok, hanem besenyők a kozárok szomszédjai. Az építés 838 körül történt. Kiténik ez az alábbi észrevételből.

2. Másik észrevétel, hogy 838 táján a bolgár birodalom kiterjedt volt az oláhországi Duna balpartjára, és ezen part közelében már akkor magyarok legeltették nyájait. Gregorius tartotta fenn számunkra egy pár ütközet emlékét, melyeket Ungriknak nevezett őseink vívtak a bolgárok biztatására, az onnan távozni készülő görögökkel.

A bolgár Krum elfoglalá 814-ben Drinápoly várost, s a fogásba esett lakosság közül tízezer férfit családotul a Duna-balparti bolgár birtokokra telepíte. Theophilos császár 838-ban hajókat küld oda, melyeken a telepések visszatérhessenek előbbi hazájokba. A bolgárok vissza akarták tartani őket, de megvereténék. Ekkor a szomszéd magyarokat biztatták: ne engedjék, hogy a telepések elszállítsák onnan barmaikat. A magyarok rögtön a Dunaparton termettek és hiába igyekeztek fegyveresen akadályozni a görögöket a hajóraszállásban. A görögök visszaverték a támadásokat és elvitorláztak hazájokba.

A magyarok tehát ekkor igen közel laktak a Dunához, mert megihísította volna tervöket az idővesztesség. Kevesen is is lehettek a zsákmányért csatázók, mert nem maradt idő a Pruth vagy Szereth mellékén lakó bajtársaik segítségül hívására. Az időt I. Vaszil császár életkora határozza meg. Ő ekkor — mint írják — 25 éves volt. Mivel pedig született 813-ban, megleltük a 838-at. 73 éves korában hunyt el 886-ban.

Német jövevényszók.

(Kivonat *Petz Gedeon* 1. t. június 6-án tett előterjesztéséből.)

Milling. Simonyi Zsigmond a *Nyelvőr* legutóbbi füzetében (232. l.) azt a gyanúját fejezte ki, hogy a *milling*, a mely íróinknál kard, hóhér kardja jelentésben fordul elő, német eredetű szó. Az itt következő magyarázat talán alkalmas lesz arra, hogy e föltevést megerősítse.

Azt tartom ugyanis, hogy a *milling* szó végső forrása a német hősmonda egyik leghíresebb kardjának, a *Miming*-nek a neve. Ez a kard a gót mondakör egyik alakjának, Wittich (Witege) hősnek. Detre egyik emberének volt a fegyvere, s Wittich hőstetteinek hírével (Wolfram von Eschenbach azt a mondát említi, hogy Wittich egy napon 18,000 embert vágott le, *Willehalm* 384., 23—25. l.) kardjának neve is híressé vált messzeföldön: nemcsak német, hanem angolszász és skandináv költői emlékek is tudnak róla. A híres kard azután nemcsak Wittichnek, hanem másoknak birtokaképen is fordul elő az emlékekben. Így a *Valdere* című angolszász költeményben *Valdere*-nek (azaz a német hősmonda Walther-jének) a kardja; egy XIV. századbeli alnémet költő Morant francia mondai hősnek tulajdonítja, egy 1464-ből való alnémet húsvéti játékban (*Redentiner osterspiel*) pedig Pilátus egyik katonája dicsekszik *Mummink* kardjával (*Zeitschrift für deutsches altertum* XII. 265., 277., 365., 366. l.). Látni való, hogy e mondaszerű kard, a *Miming*, sokfelé terjedő és sokáig tartó hírre és népszerűsége tett szert.

A magyar és német szó hangalakjának egybevetésénél azonban első tekintetre némi nehézséget okoz a körülmény, hogy a szóközépi labialis nasalissal liquida áll szemben, ilyen hangváltozás pedig legalább is valószínűtlen. A középfelnémet hősköltemények *kiadásai* mindenütt *m*-es alakot (*Miming*, *Mimming* v. *-inc*, *Mimmung*) tüntetnek föl: a kiadóknak már csak etimológiai okokból is ehhez az alakhoz kellett ragaszkodniok, minthogy a kard nevét *Mime* óriás nevéből származtatják; a kardnak dán forrásokban előforduló *Mimring* neve is azért tüntet föl liquidát, mivel a skandináv területen ama mythikus alaknak neve *Mimir*. Azonban, ha a szabályozott nyelvű kiadások mellett a *kéziratok* tanúságára is vetünk ügyet, a magyar szó alakjához sokkal közelebb eső formákat találunk. A *Biterolf* cz. hősköltemény (*Deutsches*

Heldenbuch I. köt.) 8557—58. sorait a kiadó így adja: *da er sinen Minningen ze nutze mohte bringen*, — az apparatus kritikus szerint azonban a kéziratban *mynningen* olvasható; ugyanott a 12273. sorban *Minigen* (a szövégi *-en* az accusativus ragja). A *Laurin* cz. költemény (*D. Heldenbuch* I.) 1577. sorában az egyik kézirat *munninck*, a másik *minich* alakot tüntet föl; a *Rabenschlacht* (*D. Heldenbuch* II.) 901, 6. versében az *A* kézirat *mynniges*, az *R* kézirat *mimiiniges* alakot tartalmaz; a *Rosengarten*-ban (420, 4.) *menung* olvasható. A kard neve előfordul Heinrich v. Veldeke *Ereit*-jében is (Behaghel kiad. 5729. v.): itt a hét kézirat közül *ötben* találjuk a nevet szóképző *n*-nel (*minning*, *minneng*, *munneng*, *mimninch*). Neidhart egy XV. századbeli kéziratában egy helyt *me[̄] igk* található; *-ninc* végzetet látunk a Neidhart másik kéziratában előforduló, meglehetősen eltorzított *mæcheninc* alakban is (*Zeitschr. f. d. altert.* XII. 366.). Az *-n-es* alak tehát igen gyakori (egy XVII. századi írónál, Stariciusnál, is: *Meynung*, I. Grimm, *Deutsche Heldensage* 319. l.); úgy látszik, még jobban el is volt terjedve, mint az *-m-es* alak. Már pedig a *minning* v. *mining* alakból minden nehézség nélkül megfejtődik a magy. *milling*: az *-n*-nek disszimiláció útján *-l*-lé válása egészen közönséges dolog mind a németben, mind a magyarban: a németben I. pl. ófn. *sniumo*: *sliumo*; *cuminum*, *kumin*: *kumil* (a mai *kümmel*); a bajor dialektusban a *-ning* végzet *-ting*-gé vált az effélékben: *Prüfing*, *Steffing* (helységnevek, I. Weinhold, *Bair. Gramm.* 158. §.); a magyarban is ismeretesek e hangváltozás példái: *Schemnitz*: *Selmecz*, *Venence*: *Velencze*, *Anton*: *Antal* stb. (Nyr. 20:282).

Hogy Wittich híres kardjának (a melyről Grimm Vilmos azt mondja: „Mimine scheint das berühmteste aller schwerter“, *Heldensage* 59. l., s a melyről Müllenhoff így szól: „Mimming war anerkannt das beste aller schwerter“, *Zeitschr. f. d. altertum* XII. 366.) a neve mihozzánk is eljutott, az nem valószínűtlen dolog: a szájhagyománynál még jobban elősegíthették a névnek terjedését a népkönyvek, melyek később a régi hősköltemények alapján készültek. És hogy azután a tulajdonnévből köznévvé vált (általában „kard“ jelentéssel), arra is van elég példa a jelentés-tanban (vö. *császár*, *király* stb.); érdekes, hogy a szóban levő név hasonló jelentésfejlődést tüntet föl az óskandinávban is; *Mimangr* általában a kard költői elnevezéseképen fordul elő Grimm, *Heldensage* 153. l.) s alighanem köznévvül használja a nevet Neidhart is e helyen (I. *Zeitschr. f. d. alt.* XII. 366.): *er treit einen mæcheninc der snidet als ein schwere*.

A *miling* különben, úgy látszik, a magyarban sem jelent közönséges kardot: Bíró Márton mult századi író a Józsué kardját hasonlítja hozzá (Mint a *milling* a csetépaté között, villogott

itt a Jósué kardjának lapja és éle, NySz.); a nép használja a szót, de nem tudja értelmét (Nyr. 27:231) és a hóhér kardját is valamely a rendestől elütő néven (vö. s hóhér *pallosa*) szokták nevezni. CzF. szerint a *milling* „villámló fényességű test, különösen maga az égi villám“, a NySz. szerkesztői e magyarázatot kétségkívül nem ok nélkül megkérdőjelezték, de érdekes találkozás, hogy a német mythologusok is a villám jelképének tartják a *Miming*-et (E. H. Meyer, *Germanische Mythologie* 163. l.).

Funder: „árulkodó, áskálódó“ (Tsz.). Melich nem említi a német vendégszók sorában, pedig hangalakja német eredetet sejtet s már Leschka is így szól *Elenchus*-ában: „*Funder*, Ohrenblaser, delator, susurrator, maledicus, sine dubio factum est ex germ. *Finder*, *Funder*, inventor (scil. nugarum), aut *Plunder* nugator“ (1825. 77. l.). A *plunder* már csak hangtani okokból sem jöhet itt szóba, a Leschka említette jelentését sem tudom kimutatni (a Grimm-szótár nem ismeri efféle értelmét). A *funder*-t sem ismerik a kezem ügyében levő szótárak, a Grimm-féle szótárban azonban előfordul *umlaut*-os alakja: *fünder* („eine seltene von *fund* abgeleitete form“), s így nagyon lehetséges, hogy megvolt a *funder* alak is; Weinhold azt mondja az -er képzőről: „Der dialect braucht dieses suffix -er auf das leichteste, um besonders aus jedem beliebigen substantiv ein actives, persönliches masculinum herzustellen“. (Bair. Gramm. 211. §.). A magy. *funder* jelentése szempontjából most már fontos az, hogy a ném. *fund* szót régebben nemcsak a ma szokásos ,lelet, lelemény‘ értelemben használták, hanem egész általános volt a ,csel, furfang‘-féle jelentése is. Már a kfn.-ben *vunt* a. m. ,dichterische erfindung; ausgedachtes, ersonnenes, kunstgriff, kniff, ausflucht‘, *núwe vünde* ,unerhörte kniffe‘ (Lexer); Grimmnél is (s. v. *fund* 2 c) alatt); ein anschlag, etwas listig ersonnenes, ein kunstgriff, ein kniff“, s megjegyzi: „überhaupt ist *fund* im 15. u. 16. sowie im 17. jahrhundert am häufigsten und geläufigsten in dieser bedeutung. A bajor dialektusban is *fund* a. m. ,kunstgriff, schlich, kniff, ränke, rechtsränke“ (Schmeller I.726) Simonyi Zs. valószínűnek tartja, hogy ezzel a *funder*-ral összefügg a *fondor*, *fondorkodik* is.

Majszol (*majzol* is, Tsz.): ,rágcsál‘. Melich (Nyr. 24:346) az osztr.-baj. *maissen* alakból származtatja, ennek a Hoefer szótárából vett idézett szerint ,beschneiden‘ a jelentése. Ismerik a szót a Grimm-szótár (*meiszen*) és Schmeller is (*maïßen*, hauen, I.1663), azonban mindenütt csak valami külső eszközzel (innen: *meiszel* ,gerät zum schneiden‘, Grimm) való vágást jelent, a bajor-osztr. területen főleg favágást (holz maïßen). Lehr Albert közlése szerint a *majszol* ige igazi jelentése különben sem ,rágcsál‘, hanem vastag ételt *fog nélkül* eszik, s azért leginkább gyermekekről,

olykor fogatlan öregekről mondják, körülbelül az, a mit pampogásnak is mondanak. Talán helyesebb lesz, ha a *majszol* alakot egy másik német fő származékaival vetjük egybe. A német *malz* „maláta” főnév s az ófn. és kfn. *malz* („hinschmelzend, weich, schlaff”) melléknév egy germ. *melt* gyökérből valók s ugyanebből való az angolszász *mēltan* „sich auflösen, zerflissen, zerschmelzen” ige is (Kluge s. v. *Malz*), a melynek mása a tiroli *maltsə* „speise mit der zunge zerdrücken” (Schatz, Die Mundart vom Imst 1897., 50. l.). Hogy az *-al*, *-el* hangcsoportnak már magának a bajorosztrák nyelvterületnek nagy részében is *-aj*, *-ej* felel meg, arról épp az imént szóltunk; Weinhold szerint (58. §.) pl. *maln* helyett *majn*, *gstalt* h. *gstajt*, *selber* h. *sajbö* stb. fordul elő; a pozsonyi német nyelvjárásban is *kalbl* helyett *kuibl*. Ezek szerint tehát nem ütközik nehézségbe, ha a magy. *majszol* igét ama bajorosztrák *melzen*, *malzen* alakból származtatjuk. Egész természetes volt, hogy a német eredetű szó jelentésének megfelelően (a mely jelentésben nagyon is meg voltak a cselekvés ismétlődésének, folytonosságának, elaprózott voltának mozzanatai, tehát mind a *gyakorító* képzés funkcióját jellemző mozzanatok, vö. Budenz, *Ugor alaktan* I., *Igeképzés*; különnyomat 12. l.), a magyarban képzés tekintetében az *-ol*, *-szol* képzős gyakorító igék csoportjába került. Az ekkép alakult **majszol* azután olyformán válhatott *majszol*-lá, mint a hogy a *hajszol* régibb **hajtszol*-ból változott el (l. Simonyi. *Gyakorító és mozzanatos igék*, különnyomat 12. l.). Megjegyzendő, hogy a *majszol*-t már Erdélyi János német szónak mondta, a nélkül hogy eredetiségét megnevezte volna (Arany J. Kisebb költeményei bírálatában a „Családi kör” illető soránál).

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM 3. számában a közlemények sorát Várnai Sándornak *A közönségek elmélete* című tanulmánya (első közlemény) nyitja meg. Közjogi irodalmunk a kiegészítés alapján létrejött állanjogi viszonyt Ausztria és Magyarország közt eddig túlnyomóan „ex cathedra” tárgyalta s kevés vagy semmi súlyt sem fektetett arra a bő és tanulságos anyagra, mely a kiegészítés alaptörvényeinek alkalmazása és interpretációja körül a törvényhozói munka folytonosságában mint egy élő jogszerv van lefektetve az országgyűlés tárgyalásaiban. Pedig ezeknek figyelembevétele, mint jogforrás, mind parancsolóbban lép előtérbe, a mint az állandó gyakorlat kimutatja az intézmények hézagait, fejlesztőleg hat az abban tartalmazott eszmékre s fölfedi a bennök rejlő controversiákat. A dualismus nem egy mesterséges szerkezet, hanem elv, mely önmagától teremti meg a maga életorganis-

musát, s ebben a természetes kialakulásában két irányzat érvényesül egymást ellensúlyozólag: a historiai magyar köztudat egyfelől s a modern doctrinair államtan másfelől. Amaz a közösségi kapocs tágitásában, emez a legfőbb uralmi jogok koncentrikus szervezésében nyilvánul, benső lényege szerint.— Dr. Pauler Ákos *Abiologiai elv jelentőségéről az aesthetikában*“ értekezik és arra az eredményre jut, hogy az aesthetikai életjelenségek valóságos életprocessusok, mint a hogy minden tudatjelenség az, lévén tudat és élet egyazon, a valóságban egységes és oszthatatlan tapasztalati tartalomnak csupán különböző jelölései. A mi az aesthetikai funtiók szűkebbkörű biológiai meghatározását illeti: erre a pozitív aesthetika mai niveauján még képtelen; de az élet legáltalánosabb törvényeiről folytatott synthetikus elmélkedés mindenkit meggyőzhet arról, hogy már eddigi ismereteink is a legbensőbb kapcsolatot gyaníttatják az aesthetikai funtiók és az élet legelemibb mozzanatai között. A metaphysikai transcendens aesthetika elvetendő s tisztán a pszichológiai álláspont egyedül jogosult. Elméleti ismerésünk határa az analysis határa, s az élet, a tudat lényegi fölbonthatatlansága, levezethetlensége az, a miből folyólag a komoly tudomány csupán az aesthetikai élet törvényeire, de nem metaphysikai constructiójára törekedhetik. — Dr. Horváth József folytatja *A felsőbb analysis alapelveinek kritikai történetét* tárgyaló tanulmányát. Ifj. Mitrovics Gyula: *Plinius és a görög képírás története* című értekezéséből a harmadik közlemény a görög fényképírás fénykorával foglalkozik. A sikyoni és Theba-attikai iskola tevékenységét fejtegeti. — Stomp László *Kant vallástana* cím alatt Kant vallásbölcseleti elméletével foglalkozik. „A tiszta ész kritikája“ második kiadásának előszavában Kant maga a saját korszakos ismeret-elméletéről, mint kopernikusi fölfedezésről beszél, „ki miután nem boldogult az égi mozgások magyarázatával, ha föltette, hogy a csillagok serege a néző körül forog: megpróbálta, nem sikerül-e majd jobban, ha nézőt forgatja, a csillagokat pedig nyugalomban hagyja“. S miként Kopernikusnak, úgy Kantnak is fényesen sikerült a kísérlet. A vallás — szerinte — lényegében erkölcsiség. A kettő tehát egy, s a mennyiben mégis a kettő — mint jelenség — közötti viszony kérdése döntésre kerül: nem az a felelet, a mi eddig általán hangoztatva volt, hogy az erkölcsiség a valláson alapul, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy vallásos életünknek őseredeti forrása az erkölcs, mint autonom öslényegünk; tehát hogy a vallás nem valami kívülről belénk ihletett állapot, de ethikai éntünknek benső szükségszerű folyamánya. — Az utolsó czikk; Várnai Sándor ismertetése Georges Renard „Le régime socialiste“ cz. művének: *A socialismus mint politikai és gazdasági szervezet* cím alatt. — Az *Irodalom* rovatban dr. Horváth József dr. Ernst Mach: „Die Principien der Wärmelehre“ című munkáját ismerteti. Dr. Székely György Jodl „Lehrbuch der Psychologie“ című kézikönyvét mutatja be. Végül a „Zeitschrift für Psychologie und

Physiologie der Sinnesorgane v. Ebbinghaus und A. König — és Wilhelm Wundt: „Philos. Studien“ XIV. 1 - 2. egyes értekezései ismertetvék.

2. A BUDAPESTI SZEMLÉ júniusi füzetének tartalma: János BÉLA az „aesthetika története“ című pályanyertes művéből *a renaissance-kori művészet fő jellemvonásairól* szóló fejezetét közli. E közleményben szerző vázlatos ismertetését adja annak, hogyan alakul át a vezéreszmék hatása alatt a művészet s miképen tükröződnek követelményeik a lassanként meginduló reflexióban. — VADNAI KÁROLY, PÁLFFY ALBERT emlékezete címmel az Akadémiában felolvasott emlékbeszédét közli, melyben Pálffynak működését összeköttetésbe hozza közéletünk és irodalmi világunk félszázados multjával. Pálffy szépirodalmi volt a szó igaz értelmében akkor is, mikor politikát írt. Legkitartóbban azonban az elbeszélés terén munkálkodott, bár nem mondhatni, hogy működésének ez elég bőtermésű ágát bármikor is olyan általános elismerés jutalmazta, a minőt érdemelt volna. Az Akadémia szerezte meg, életének utolsó esztendejében, neki azt a jól eshető örömet, hogy megkoszorúzta benne a regényíró, midőn utolsó könyvének, „Régi Magyarország utolsó éveiben“ című művének ítélte oda egyértelműleg a Péczei-féle ezer aranyforintos jutalmat. Beszéleyeit, regényeit, melyek a cselekvény gondos szövése, az alakok eleven rajza s a nyelv keresetlen könnyedsége által váltak méltókká a köz-elismerésre, háttérbe szoríthatják új ízlés, új erők divatosb termékei; hírlapírói működését már is elfeledtethették a folyton folyó életnek aktuális követeléseit; de megmarad egy hősi korszakban folytatott merész küzdésének emléke; valamint irodalmunk története is tartósan jegyzi föl azt az érdemét, hogy a magyar széppróza és hírlapírói nyelv fejlődési folyamában az ő tollának jelentékeny szerep jutott, mert azok közé tartozott, kik a régi nehézkes, dagályos, sallangos írásmód helyébe a könnyed, eleven, világos, röviden tartalmas, szóval a modern stílt juttatták uralomra. — Nagyiványi FÉKETE GYULA *a gyermekügy* címmel a bűnös gyermekek javításáról ír, kik már zsenge korukban veszélyeztetik a társadalmi rendet, s mind többen kerülnek törvényszék elé. Szerző elmondja, hogy mit tesz a humanitás a külföldön és nálunk, az elzúllás veszélyének kitett gyermekek érdekében. A vallássságban találja az orvoslást s a papságot tartja hivatottnak a gyermekek erkölcsi védelmére. — A szépirodalmi részben Hardy Tamás *Otthon* című regényének ötödik közleménye van; a költemények közt találjuk VARGHA GYULA *Tinódi halála* című eredetijét és Lecky angol költő *Veled!* költeményét SZÁSZ KÁROLY fordításában. — Egy névtelen író *Három monographia* címmel Márki S. Arad vármegye, Karácsonyi J. Békés vármegye, Zsilinszky M. Csongrád vármegye monographiákról írt ismertetést. — KÉGL SÁNDOR *az újabb angol irodalom története* című cikkében Gosse most megjelent munkáját ismerteti, mely nem az irodalmi adatok száraz felsorolása, hanem egy min-

den tekintetben önálló eredeti munka. — Az *Értesítő*-ben Zalár J. A honvédlágból, Gaal J.: A socialis kérdés megoldása (Joób Lajos-tól), Radó-Rothfeld: Die ungarische Verfassung, Kún S.: „A positivismus népszerű előadásban“ című munkák vannak ismertetve. — Szily Kálmán A „Magyarország“ igazságszeretete címmel, a Magyarország cz. napilapnak az Akadémia ellen intézett vádjaira felel. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyan-e folyóirat júliusi füzetének tartalma. Wertheimer Ede Bárány Ambrózy Lajos kiadatlan emlékirataiból részleteket közöl s ismerteti azokat. Br. Ambrózy Lajos a negyvenes években a konzervatív párt egyik buzgó tagja, utóbb a Bach-miniszterium osztályfőnöke és Schwarzenberg Felix miniszterelnök bizalmi férfia volt. Hazáját, melyet őszintén szeretett, ő is nagyra és virágzóra akarta látni. Csakhogy az az út, melyen ő azt elérni vágyott, messze elütött attól, melyet nemzete legjobbjai követtek. E miatt ellentétbe jutott velök és elvált tőlük a magyar nemzet életének egyik legdöntőbb pillanatában. Nem tisztátlan, becsvágyó célzatok miatt hagyta el Ambrózy, az 1848-iki válságos napok alatt nemzetét, hanem azért, mert úgy hitte, hogy Magyarország megmentése csakis az V. Ferdinándtól alter-egójául kinevezett hadvezérrel szövetségben lehetséges. Emlékiratai hivatva vannak kortársaitól szigorúan elítélt magatartását a nemzet ítélőszéke előtt igazolni. De érdekes és változatos képet tárnak föl egyúttal ezek az emlékiratok Magyarország politikai életének alakulásáról a bécsi congressus ideje óta. Ebben a tekintetben állandó lesz jelentőségük, mind az államférfiúra, mind a történetíróra nézve. Az emlékiratok értékét pedig csak emeli az a körülmény, hogy Ambrózy azokat egy oly magas állású személyiség részére szerkesztette, kivel korábban hivatali összeköttetésben volt. — A *nyelvtisztaságról* szóló cikkben egy névtelen író Bréal Mihálynak tanulmányát ismerteti, melyet ez Noreen upsalai egyetemi tanárnak évekkal ezelőtt a *nyelvtisztaságról* közzétett munkájáról írt. Bréal elsőben az idegen szavak ügyét teszi vizsgálat tárgyává. Ámbár nem föltétlen apostola az idegen szavak használatának, mindazonáltal a tudományos műkifejezéseknél szükségesnek tartja, hogy azon alakban tartsuk meg őket, a melyben először jelentek meg. Kiküszöbölendőnek tartja az idegen szavakat, midőn erkölcsi életünk kérdése forog föl; ilyenkor az idegen szavak alkalmazása dissonans hatású lehet. Bréal példáiban érdekes analógiával találkozunk a magyar íróknál is. Így midőn azt kázhoztatja Bréal, hogy a mai francia íróknál az igékből a leghasználatosabb főnevek születnek, meg hogy másfelől a főnevekből is a legfűresább igék válnak: hirlapjaink stíljé jut eszünkbe . . . Az ilyen neologismusoknak — mondja Bréal — az a hibájok, hogy fölöslegesek és hogy egy épp oly nehézkes, mint szintelen szólásmóddal helyettesítik azt, a mit egyszerűbben és mégis erőteljesebben lehet kifejezni. Mindazonáltal a neologismusoknak is megvan a magok jogosultsága és szükségese-

sége, a földolog abban rejlik, hogy a fogyasztás ne legyen rohamosabb, mint a termelés. — Ezután Hardy Tamás, *Othon, a szülőföldön* című regényének fordításából a hatodik közlemény következik. — Kozma Andor a Kisfaludy-társaságban felolvasott *A bor meg a czigér* című szatiráját közli. — Éber László *A képzőművészeti társulat tavaszi tárlatáról* ír. — Salgó Ernő *A francia romanticismus színpalái mögül* czimmel Jullien-nek nem rég megjelent munkáját ismerteti, melyben szerző a romantikusok legkiválóbb könyvkiadójának, Renduel-nek állít emléket, de egyúttal a romanticismus egész történetét adja. — Ifj. Návay Lajos *az alföldi munkáskérdés* czimmel dr. Ecséri Lajos hasonló című munkájáról irt tanulmányt. Ecséri könyvének legfőbb érdeme az, hogy a munkáskérdést nem mint a külső izgatások által fölkeltettet, hanem mint az alföldi gazdasági viszonyokból folyót fejtegeti, mi által végeredményeiben nem a megtorlás és megfékezés, hanem a többé-kevésbbé czélirányos reformok lépnek előtérbe. — Az Értesítőben: Breit, Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története, Békefi: A cisztercezi apátságok története, Erdélyi Z.: Veszett boldogság; Ezernyolczszáz negyvennyolcz; Apáthy I.: Die Mikrotechnik der thierischen Morphologie (Vängel Jenőtől), Gaup: Herbert Spencer ezimű munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE júliusi füzetében közli Fenyvessy József terjedelmes tanulmányát a munkásstatistikáról, melynek adatait szerző főkép a magyar királyi központi statisztikai hivatal megbízásából tett tanulmányútján gyűjtötte össze. Szerző a külföldön fennálló munkás-statisztikai hivatalok történetét, szervezetét és hivatalos kiadványait egyenként ismerteti, a legtöbbnél az adatgyűjtés, feldolgozás és közlés módját is; külön szól aztán a nevezetesebb adatgyűjtésekről, minők a strickeok, lockoutok, balesetek, munkabérék, munkaidő, munkanélküliség, munkaközvetítés, munkás-szövetkezetek, betegsegélyező pénztárak s más, a munkáskérdéssel összeköttetésben álló tárgyakra vonatkozó önálló statisztikai munkálatok. Mindezekről egyúttal bírálatot is mond, vagy legalább a munkálat tudományos fokozatát igyekszik jellemezni. A munkás-statisztikai hivatalok föllállítása 1869-ben kezdődött meg s ezért, bármily nagy tevékenységet fejtenek is ki egyesek, a helyes szervezésről mindaddig nagyon eltérők a felfogások, valamint eltérők a hivatalok elnevezései és munkakörüknek megállapítása, a minthogy a természetszerű tárgy, a munkások életviszonyai, nagyon tág és könnyen tágítható. A leginkább közérdekű részlet, a munkabér-statisztika, szerzőnk szerint, mai napig probléma maradt s a többi statisztikai felvételek is jelentékeny hiányokat mutatnak fel. A legtöbb külföldi munkás-statisztikai hivatal jelenleg nemesak a munkások viszonyainak megismertetésével foglalkozik, hanem a munkások érdekeinek felkarolásával is, s ezért inkább munkáshivatalok, a hogy ezt elnevezésük is jelzi, mint munkás-statisz-

tikai hivatalok. — Az „Irodalmi Szemlé”-ben két német mű ismertetését olvashatjuk. Egyik Foerster J. W. dolgozata a munkanélküliek állami biztosításáról, melyet az individualista irányú szerző veszélynek tart s azt hiszi, hogy a kartellek és szövetkezetek fejlődése a munkanélküliségen enyhíteni fog; a másik Keyserling Róbert gróf utazása Szibériában, részben az új nagy vasúton, melynek hatása a közgazdasági életre már is meglátszik. A „Statistikai Értesítő”-ben Agahd Konrád berlini tanító dolgozata alapján ismerteti — a. az új németországi törekvéseket, hogy az iskolába járó gyermekek ipari foglalkozásáról, vagyis inkább azok kizsákmányolásáról statisztikai felvételeket csináljanak. Ezután jő a 12 oldalra terjedő *Könyvszemle* az újabban megjelent közgazdasági művekről és nevezetesebb cikkek-ről, s végül a magyar közgazdasági társaság tagjainak névjegyzéke.

4. A MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE 1898. évi 1. füzetében dr. Illésy János „Passardi János, az első selyemtenyésző hazánkban” című cikkében a XVIII. század végső tizedében hazánkba szakadt Passardi Jánosnak a selyemtenyészés meghonosítása körül kifejtett fáradozásait ismerteti. A baranyamegyei Pellérd és Aranyos birtokokat (1701. május 27.) az udvartól azon 7000 frtnyi adósság kiegyenlítése fejében nyerte, melylyel az selyemvásárlásai folytán tartozott neki. Itt próbálkozott meg Passardi a selyemtenyészéssel is, de nagy költségei mellett sem tudott valami nagyobb eredményt e téren felmutatni, noha 1709-ben szabadalomlevelet nyert I. József királytól ezen általa meghonosított iparág hasznának biztosítására és országszerte való üzésére. Tetemes költségei és különféle birtokperei azonban romba döntötték vállalkozását. — *Adatok*: Sárospataki malomkőbányák szabályai. Urasági intézkedések pestis idején Alsó- és Felső-Szöllőssön. Egy multszázadi gazda tanácsai a méhekről és gyümölcsfákról. Kassai kereskedők 1446. évi czéhszabályai. Székesfehérvár 1689-iki rendtartása. Az erdélyi főkincstartó 1620-iki utasítása. Pénzverési engedély 1608-ból. — *Vegyesek*: A kör-mőczbányai aranybányaüzem mérlege 1676–98-ig. Skót kereskedők kibérlik az erdélyi higanyt és viaszt 1624-ben. A füzet végén *Gazdaságtörténeti Értesítő*.

Ugyane folyóirat 2. füzete dr. Takáts Sándor „A dohány elterjedése s az első dohány-monopolium hazánkban” cz. nagyérdékű cikkének első közleményét adja. A cikk kivonatát alább adjuk. — *Adatok*: A szatmári kereskedők czéhszabályai. Thurzó Szaniszló gróf utasítása galgóczy vámosa részére. A brassói papírmalom 1568-ban. Bánya-csereszerződések 1619–21-ből. Alsó-Lendva és Lenti várak udvar bírájának utasítása. A szilágysomlyai uradalom jobbágynak szolgálmányai 1669-ben. Bethlen Gábor szerződése egy török kereskedővel. A kolozsvári képirók czéhszabályai. — *Vegyesek*: Lóvásárlás 1564-ben. Szüreti kiadások 1558-ban. Borkivitelünk Lengyelországba 1637–41-ig. — Végül két- és féloldalmi *Gazdaságtörténeti Értesítő*.

Ugyane folyóirat 3. füzetében befejezi Takáts Sándor „A dohány elterjedése s az első dohány-monopolium hazánkban” cz. cikkét. A dohány elterjedéséről eddig ismeretlen levéltári anyagot dolgozott föl. Kifejti, mint honosodott meg a törökök révén a dohány (duhan) első ízben Erdély területén, daczára annak, hogy a dohány behozatalára s a pipálásra, sőt később a termelésre nézve is szigorú törvények keletkezének. A dohány elterjedésének érdeme Bethlen Miklós kancellárt illeti, a ki megszüntette a dohányzókra, a dohánytermelésre kiszabott büntetéseket. Magyarországon sokkal lassabban terjedt el; még a XVIII. század harmadik évtizedében sok helyt nem is ismerték. Gazdaságtörténetünk- s jogtörténetünkre egyaránt fontos, hogy keletkezett a dohány-monopolium, először Ausztriában és később Magyarországon is. Szerző a monopolium keletkezésének minden részletét megvilágítja. Valóságos monopolium nálunk csak egyszer, közvetlenül II. Rákóczy Ferencz fölkelése előtt hozott be, de igen rövid időre. III. Károly alatt is történtek erre kísérletek előbb osztrák, majd magyar részéről is. *Károlyi Sándor gróf* a magyar dohánytermelés és a külfölddel való kereskedelem felvirágoztatása szempontjából nagyszabású mozgalmat is indított meg. Eredményre azonban nem juthatott az osztrákok féltékenysége miatt, kik most már czélszerűbbnek találták a monopoliumot nálunk egyáltalán be nem hozni, hogy ezáltal viszont összes dohánykivitelünk nyereségét maguknak biztosítsák. — *Adatok*: Utasítás 1668-ból az ungvári udvari bíró és számtartó részére. Lopott lovak nyomának követése. Vizaknai sóvágás és sószállítás rendje 1639-ben. Kassa város utasítása dézsma-szedői részére, közli Kemény Lajos. A Loesmánd-uradalmi falvak rendtartása. Komárom város 1770-iki tűzrendtartása. — *Irodalom*: Meitzen A. Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven. I–II. Imerteti Kropf Lajos. — *Vegyesek*: Czigányok szabadságlevele Mátyás királytól. Tököly Imre s a bujdosók postái. — Végül a füzetet *Gazdaságtörténeti Értesítő* zárja be.

Ugyane folyóirat 4. füzetében Krizskó Pál „Egy kőrmöczbányai nagykereskedő a XV. században” czímű érdekes cikkében Vilhemovics Szaniszló tót származású kereskedő és bányabirtokosnak életrajzát és működését írja meg. Nagyban üzött posztó-, réz- és fakereskedést, sőt pénzüzetet is folytatott. Nagy gazdagságra tett szert, miért is a kőrmöczbányai német polgárok őt, tót származása miatt, a városból való elköltözésre akarták kényszeríteni. Ez ellen V. László, később pedig I. Mátyás király megvédte, sőt utóbbi egy nyolecz örlő-köre berendezett kincstári bányamalmot is ajándékozott neki. Később fogságban sinlődött, melyből csak 1000 aranyforinttal válthatta ki magát. A mesés gazdagságú Jung Egyed özvegyével házasságra lépven, vagyona még inkább gyarapodott. Utolsó adatként ismeretes róla azon óvás, melyet 1470. nov. 9-én fogsága

miatt *Ernst* ellen, s birtokbitorlás miatt *János váradi püspök* ellen emelt. — *Adatok.* Báró *Palocsay György* kurucz tábornok versei a gazdaságvitelről, közli *Thaly Kálmán*. Végzés a hrussó-kistapolcsányi uradalom jobbágyainak szolgálmányairól. Tokaji halászfrendtartás. Ló-legeltetési rendtartás 1646-ból. Tököly Imre szerződése *Efraim* zsidóval. Községi kiváltságlevelek jegyzéke, I. köt. (*Abda* — *Josaphova*); összeállította *Illésy János*. — *Irodalom:* *Histoire du commerce française dans le Levant au XVII-e siècle*, par *Paul Masson*; ism. *Kropf Lajos*. *Éble Gábor*: Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza; ism. *Acsády Ignác*. — *Vegyesek*; Magyar viasz, arany és ezüst Flandriában a XIII. század végén. *Kropf Lajos* Magyar bor Angliában a XIV. század végén. *Kropf Lajos*. Ajánása-szekér. *Kropf Lajos*. — A füzet végén *Gazdaságtörténeti Értesítő*.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Jelentés az Első Magyar Biztosító Társaság pályázatáról.

Egy pályamű érkezett be 874 írott lapon.

Tartalmát három részre oszthatjuk. Az első mintegy bevezetést van hivatva alkotni az egyes jövedelmi ágak tanához. E résznek a pályázó 272 lapot szentelt és három fejezetre osztotta. A legelső fejezet igen rövid és „bevezetés” cím alatt a jövedelemnek fogalmát és a termelési tényezők felosztását adja s a foglalkozások produktivitásának kérdését szellőzteti. Itt a jövedelmet a hozadékkal zavarja össze, mondván, hogy az „a legtagabb értelemben nem egyéb, mint a termelt javaknak az értéke”. A produktivitás kérdésében pedig újra megvívja azt az olesó szélmalomharezot, melyet *List* és *Carey* óta annyian megvívta *Smith* ú. n. materiális felfogása ellen s melyben a lelkészt, szobrászt, író, államférfiút magasztalni hálás tér nyílik szerzőnknek. A következő fejezetnek nagyigényű czíme: A gazdasági mult összefüggése a jelennel. Szerzőnk a nyelv egységének, az írásnak és nyomtatásnak — az elébbi nála tudomány, az utóbbi mesterség — fontosságán kezd. Aztán a forgalom keletkezésére tér át. Ezt úgy képzei, hogy „a mint az első apa gyermekét új otthon alapítására utalta, már a forgalom a két otthon között kifejlődött”. De rögtön hozzáteszi, hogy „a forgalom fogalma akkor keletkezett, a mikor a tulajdonjogot elismerték”; szerinte ekkor nyertek a jószágok értéket s rögtön megkezdődött a forgalom. Gazdaságtörténeti ismereteinek fogyatékoságát nem felejtetik az árra s a hasznosságra vonatkozó fogalom-meghatározásai, melyek *Carey*ből vannak merítve, mit szerzőnk nem vall ugyan be, de egy tőle vett és idézett példával világít meg. Ugyancsak szóról szóra átveszi *Carey* meghatározá-

sát a gazdagságról: ¹ „az az erő, mely lehetővé teszi, hogy a természet ingyenes szolgálatait hatalmunkba hajtsuk“. Erre ugyanúgy, mint Carey, de más sorrendben, tárgyalja a centralisatio és a vidéki központok kérdését, említve Smith és Malthus szerepét, mint Carey is teszi, szól a pozitív és relatív gazdagságról — itt idézve mintaképét, bár csak egész általánosságban, felveti a szellemi foglalkozások produktivitásának kérdését. Nagyon jellemzők a felhozott nevek. Carey ugyanis így ír: „Tisztviselők, írók, tanárok, tudósok, művészek és mások — a Humboldtok és Thierryk, a Savigny és Kantok, az Aragok és Davyk, a Canovák és Dávidok improduktív egyéneknek tekintetnek“. Szerzőnk pedig: „a modern gazdasági tudomány nem ismeri el Petőfi, *Humboldt* (sic), Göthe, Shakespeare (sic), Zrinyi, Byron, *Canova*, *Thierry*, *Davy*, Kant és Edisonok működését produktívnak“.

A bevezető rész utolsó (3.) fejezetének címe: „A jövedelem elemei“. Ám itt is a legkülönbözőbb tárgyakat összehordja szerző minden rendszer és szükség nélkül. Kezdi azzal a közhellyel, hogy a világgazdaság egy szerves egész: majd a termelési tényezőket sorolja fel újból. Be akarja bizonyítani, hogy „ha bárkinek vagy bármely nemzetnek, sőt ha az egész világnak a gazdasági tevékenységét elemezzük: arra fogunk rájönni, hogy ez a gazdasági tevékenység *vagy* a természet erejéből, *vagy* a munkából *vagy* pedig a tőkéből fakad“. Mintha bizony e tényezők egyike önmagában elég volna a termeléshez! A természet erejéből fakadó gazdasági tevékenység — tehát munkanélküli — egyszerűen fából vaskarika. A vadon termő gyümölcs tisztán a természet erejéből fakad, de nem is termelés, nem is gazdasági tevékenység eredménye. Továbbmenve, hogy a termény, pénz- és hitelgazdaság korszakait párhuzamba hozhassa a három termelési tényező szereplésével: a pénzt „egy összekötő kapcsolatra“ minősíti, melyet „a munkának a felhalmozása s a természettől való függetlenítés teremtet“: olyan metaphysika, mely, ha szerző sajátja, a transcendentális közgazdaságtan művelésére valóban alkalmasnak mutatja be őt. Aztán beszél a foglalásról, a földét értve, mindig Carey szellemében, már itt jelezve, hogy Carey Ricardo földjáradék-elméletét ez alapon czáfolta meg. Több kitérés után rátér a tőke fogalmára, kijelentvén, hogy az első tőke az a fatuskó volt, melyet az ember megragadott, hogy magát a vadállatok ellen védelmezze. Ám igaz ugyan, hogy a magyarban a fatuskót tőkének is nevezzük, de szerzőnk maga sem igen hiszi, hogy e fogalom kielégítő s így folytatja: „Csakhogy a tőke fogalma itt nem a fatuskóhoz volt kötve, hanem az ember ama találékonyságához, melylyel a fatuskónak esetleges segítségét felismerte (!)“. Ezzel sincs azonban megelégedve s így ír-

¹ Helyesebben vagy, a mint azt Halász Imre is fordítja, mig a németben Adler C. a Münchenben 1866-ban: „H. C. Carey's Lehrbuch der Volkswirtschaft und Socialwissenschaft“ cím alatt megjelent fordításában Reichtum áll.

„Ez a körülmény (sic!) azonban igen tökéletlen formulázása a tőke fogalmának, mert az az emberi szivbe még nem gyökerezett bele és így nem is tekinthetjük az ilyen tőkét azonosnak a gazdasági felfogás szerint alkotott fogalommal“. Odább azonban megint az íjat, vagy egyéb eszközt nevezi tőkének, melyek nélkül az ember, ha a „legvadabb erdőbe jut“, éhen halna.

Könnyebben ment szerzőnek a munkamegosztás, igaz, kapta-szerű tárgyalása, a területi, gazdasági és technikai munkamegosztás elkülönítésével. Beszél a korokról, nemekről s aztán Carey nyomán, hivatkozva is reá, tárgyalja a forgalom és kereskedelem közti ellentétet. Hogy ezt példával megvilágítsa, hivatkozik egy közelebb meg nem jelölt „kiváló nemzetgazdasági íróra“, ki a levélpóstát hozza fel. Ám e példa tudvalevőleg ugyanabban a könyvben van felhozva, melyre szerzőnk pár lappal előbb hivatkozik, valamint ugyanott találjuk azokat a tényeket, melyeket szerző az angol közgazdasági politika jellemzésére a következő lapokon jegyzetben — forrás megnevezése nélkül — feltalál. Következik egy hosszú fejezet a pénzről, mindig Carey nyomán, a legszembeszökőbb ellenmondásba ott jutván, hol azt a tételt, hogy „a nagyobb mennyiségű arany-felhalmozódás helyén az arany értéke csökken“, a reproductionalis költség-elmélettel akarja igazolni; így folytatja „miután az aranyfelhalmozódás megkönnyíti az életszükségleteknek és egyáltalán mindennemű készletnek a beszerzését, a jóságok árának tényleg csökkenniök kell“, mi épp fordítottja az előbbi tételnek és nyilván hamis állítás, bár egyike Carey ismert sophismáinak. Majd megint a kereskedőkre tér át, felcicsérve őket a multban szerzett érdemeikért és beszélve mindenféle kereskedelmi szokásokról stb., mignem a fogyasztás néhány alapfogalmával bezárja a fejezetet, melynek czímeül leghelyesebb lett volna azt írni: elmefuttatások a közgazdaság köréből, kivéve a jövedelem kérdéseit.

Végre a 274. lappal reátér a tulajdonképi tárgyra, a jövedelemforrások és ágak tárgyalására. Itt több, mint 200 lap szól a földjáradékról, valamivel több a munkabérről és mintegy 90 lap a tőkekamatról.

A földjáradékról szólva, természetesen Careyt követi és a genetikus magyarázatot helyezi előtérbe. Zavaros és ellentmondó fejtegetéseiben jellemző, hogy Hoffmann-nak elhiszi, hogy járadék keletkezik a föld különböző fekvésének — piactól való távolságának — hatása alatt, míg Ricardonak, ki a jó minőségű föld alatt a jó fekvésűt is érti, ezt nem hitte el, illetve nagy mintaképével, Careyyel együtt nem szerzett arról tudomást, hogy Ricardo e körülményről nem feledkezett meg. Ugyancsak nem tud arról, hogy Carey Ricardo felforgató tanát a bírálat már rég kellő értékére vezette vissza: általában nem gondol azzal, hogy Carey fellépte óta már vagy félszázad telt el, a mely elég volt arra, hogy e nagy garral támadó újító tanait megrostálja a tudomány.

Ugyancsak a földjáraadék tárgyalásába szövi bele szerzőnk Malthus bírálatát. Idézi — forrás-megnevezés nélkül — Carey példáját Franciaország földművelési haladásáról 1760—1840 közt s mint kútforrása, ő is azt tanítja, hogy az emberiség számbeli gyarapodásával a gazdagság is fokozódik. Azután megint visszaugrik Carey „Társadalomtudományának“ a földjáraadékról szóló fejezetére, majd ismét Malthus ellen fordul és örök kárnak tekinti, hogy e kettő „zászlóit oly elvekért indított harc sarkjelzőjeül tűzte le, mely többet ártott a könnyen hívő emberiségnek, mint akár — hogy közelfekvő történelmi példát vegyünk (ezek szerzőnk szavai) — a tatárjárás Magyarországnak, mert ez utóbbi sebeit már behegesztette az idő, míg az általuk hirdetett tan többé-kevésbé, de még évezrek után is fog hívőkre akadni, mivel elégedetlen emberek mindenkor fognak akadni“.

Miután George ismert földállamosítási indítványát érinti és a természetjáraadék egy fajául a szellemi képesség egyenlőtlen elosztásával járó különbséget is felhozza, elkezd a mezőgazdasági rendszerek, a birtokviszonyok s általában a mezőgazdaság bajainak és viszontagságainak felsorolását. Itt alkalmat vesz magának az alföldi munkásmozgalom megbírálására. Bizonyos eredetiséget itt nem lehet tőle eltagadni. Így ír: „a nálunk . . . terjedő socialismusban valami különös keveréke található úgy a nemzet-közösségre törekvő fejtelten fajtalanságnak, mint a nemzeti büszkeséget féltő hazafiúi érzésnek“. Sajnos, hogy ez a képtelen írásmód rendesen elragadja, ha hazai dolgokról emlékezik meg. Így a következő lapon: „Midőn aztán a következő év a Hódmezővásárhelyen lejátszódott különös társadalmi dráma útján vérről diszitett babérokkal koronázta a tétlenség díszes koszorúját“ stb. Ily szavak után elvész annak a néhány okos intelmek hatása is, melylyel szerzőnk a magyar társadalmat kötelességeire figyelmezteti; bár különben itt is csak a legnagyobb általánosságokban mozog, mikor a reformról van szó, ellenben egészen apróra elmondja — javarészt saját tapasztalatai, részben pedig gazdasági folyóiratok cikkei nyomán — minő előnyei és hátrányai vannak az alföldi munkás gazdasági helyzetének, szólván az ú. n. dohányos rendszerről is. Majd a telepítésre tér át, mignem megint Carey nyomaiba zökken az angol mezőgazdaság tárgyalásánál, s ugyancsak Moreau de Jonnés adatait veszi ki Carey könyvéből - forrás-megnevezés nélkül — mikor a francia agrárpolitikáról beszél, még a ház-statisztikát is kiírván. Az angol politikát Indiával és Írországgal szemben festve, ez a Careynek oly kedves téma szerzőnknek is számtalanszor visszatér, még hazánkra is rátér, tanácsot osztván a gazdáknak, mely azonban az élehetlenségig zavaros, mert egyrészt kevesebb termelést, másrészt a munkások jobb jutalmazását ajánlja, aztán megint az országban kívánja elhelyezni a növekvő termelés hozadékát, mi nyilván ellenmondás; majd ismét nyugatra fordul és a többek közt a Banker's Magazine-ből idéz Anglia mai gazdaságára vonatkozó adatokat, melyekhez egy német folyóirat

közvetítésével juthatott. Forrásához alkalmazkodva, az 1896 évet az 1895-tel veti össze, mi jó egy ujságnak, de nem elég bizonyításra annak, ki egy nemzet gazdagodását állandó jelenségnek tartja. Különben szerző egyszerre akarja bizonyítani Anglia gazdagságát, a munkások növekvő jólétét, s aztán a nép egy részének nyomorát s azt, hogy az angol kereskedő-iparos világ uralkodó politikája a munkabérek csökkentésére tör.

Elég tüzetesen adtam szerzőnek a földjáradékra, helyesebben a földdel valamelyes összefüggésben álló legkülönbébb gazdasági és politikai kérdésekről irt fejtegetéseit. Rövidebb lehetek a következő fejezeteknél, melyek a munkabérről és tőkekamatról szólnak, de tulajdonkép szintén oly tág körben mozognak, mint a földjáradékról írott. A munkabérről szóló részben például a nyersanyag és gyártmány fogalmával találkozunk, s itt szerzőnk „kissé oknyomozó” akarván lenni, kideríti, hogy „a búza tulajdonkép nem nyerstermény, hanem a mezőgazdaság gyártmánya”; de itt már jönnek látja mesterének, Careynek szavaira hivatkozni. Hallunk a társadalmi kérdés keletkezéséről és lényegéről, munkás-statisztikáról. női munkáról, nyolcz órai munkaidőről, de mennél kevesebbet az alapkérdésről, a munkabér nagyságára nézve döntő tényezőkről. Ricardóval itt is könnyen elbánik, de nem tudja, hogy tulajdonkép mit mondott. Úgy adja az angol író tanát, hogy „a munkabérnek mindenkor az egyszerű megélhetés és fajfentartáshoz szükséges jóságok beszerzési ára szerint kell alakulnia” a mi Lassale tana, de nem Ricardóé, ki nagyon hangsúlyozza a munkások életmódja tekintetében fennálló különbségek hatását a munkabérre. Különben e részben több német, sőt magyar fővárosi statisztikai forrást is használ föl szerzőnk. mi bizonyynyal tarkítja a munkát, de a fonalat, melynek az egész fejezeten végig kellene vonulni, még alaposabban összekuszálja.

A tőkéről szóló részben jellemző a kezdet, melyben szerzőnk hangsúlyozza, hogy az egész állatvilágban az ember az egyetlen eszes lény: a tőkét lényegileg „szellemi kincsnek” minősíti, a mint azt a fatuskó példájánál is sejtette. Majd a használati és cseréérték banális szembeállításával ismétli Carey fentebb már egyszer adott meghatározásait s azt a tanát, hogy az emberek tömörülése a munka értékének emelésére hat, a mester szellemében — őt egy helyt megnevezve — hosszasan fejtegeti. A tőkekamat kérdését Carey összekeveri a pénz hasznosságának kérdésével, s hű követője, szerzőnk, az egész fejezetet a pénz kérdéseivel tölti meg, még a pénz — arany, ezüst, papír, cheque, váltó — forgalmát is statisztikailag tárgyalva. Végül elkalandoz a kartellek statisztikájába is, a nélkül, hogy abból a tőkekamatra bármilyen tanulságot levonni csak megkísérленé is.

A három jövedelmi ág illetén tárgyalása után szerzőnk egy bezáró részt fűz még nagyranőtt munkájához. Ennek sokat ígérő, bár kissé rejtélyesen hangzó czime: „A legújabb kor tevékenysége a

jövedelem-eloszlás elősegítését illetőleg“. Miért kell „elősegíteni“ a megoszlást? Mit akar ez mondani? Nem tudjuk meg ezt a fejezet tartalmából sem. Szerzőnk keservesen küzd a nemzetvagyon eloszlásá-
alapproblemáival. Felállítja azt az értelem nélküli tételt, hogy „min-
denkor a magángazdaság, párosultan a kultúra előhaladásával, alakítja
a nemzeti vagyonnak az eloszlási arányát. Az érdekharmoniót hir-
detve, ismét nekíront Malthusnak és Ricardónak, kiknek tanaival elő-
ször „végezni kellett“, hogy az osztályokat egymáshoz lehessen fűzni.
Előadja aztán Carey bírálatát a Malthus-féle népesedési törvényről,
mely a gazdagok válláról a felelősséget leveszi és rabszolgaságot hir-
det. Mivel azonban a Malthus rendszerének „a szabadság beköszön-
tével meg kellett dőlnie“: szerzőnk áttér az adóztatás és a jövedelem-
eloszlás között levő összefüggésre. Carey nyomán hirdeti az adóteher
csökkenését, előadja a régi indirekt adózást. Fölveti a helyes adózás
kérdését, adva a Smith-féle elvek közül az ú. n. adótechnikaiakat.
Erősen támadja indirekt adóinkat, azt mondva a magyar adórendszer-
ről, hogy a jelen állapot „nemhogy az ideálok, a testi és lelki sza-
badság útján haladna, hanem még inkább távolodik tőle. Vagy sza-
badságnak nevezzük-e azt, ha a polgárokat súlyos adókkal kényszerítik
az állam terheinek a szegényebb osztály károsításával járó, egyenetlen
módon való viselésére“. Azután, forrásidézés nélkül, feltalálja Carey
azon tanát, hogy az egyenes adóztatásra való áttérés időpontját az
mutatja, ha a nyerstermények és a gyártmányok árai egymáshoz
közelednek, s következik megint India, Anglia példája, az angol adó-
ztatás legújabb fejlődése, hol a direkt adókat az adóbevétel 48%-ára
teszi szerzőnk, mi azonban teljesen rossz adat. Végül a szövetkeze-
tekről s a biztosításról hord össze sok mindent, francia képviselőházi
beszédet, a „Frankfurter Zeitung“ ezikkeit, dr. Freund munkáját;
beszél a szabadalmak sociálpolitikai irányelveiről, a városok socia-
lis és egyéb feladatairól. s azzal a reményteljes kilátással fejezi be
művét, hogy a jövő elő fogja segíteni az igazságos és méltányos
jövedelem-eloszlást.

A felhozottakkal bő képet adván a pályamű tartalmáról, írás-
modoráról és irányáról: rövidre foghatom a bírálatot.

Ha arról lett volna szó, hogy egy lehető tarka egyveleget írjon
a pályázó a közgazdaság köréből, akkor szerző kétségtelenül kitün-
tetést érdemelt volna. Ám a hogy a feladat ki volt tűzve, műve messze
alul marad azon a színvonalon, melyet egy akadémiai pályaműnek el
kell érnie. A jövedelem-eloszlás általános törvényeit illetőleg nem talá-
lunk benne mást, mint kritikátlan átvételét Carey tételeinek, hol a
forrás megnevezésével, hol a nélkül. A mű zöme pedig rossz irányú,
zavaros, sokszor érthetetlen kapkodás a legkülönbözőbb témákhoz
— élvezhetetlen tutti frutti.

A pályamunkát ezek szerint sem jutalomra, sem díszéretre nem
tartjuk méltónak. — *Ráth Zoltán*, lev. tag., *Földes Béla*, lev. tag.

2. Jelentés a Sztrokay-pályázatról.

I.

A m. tud. Akadémia 1897-iki nagygyűléséből, az „Akadémiai Értesítő” 1897. májusi, 89-ik füzetének 262-ik lapján közlirre tette, hogy :

„A Sztrokay-alapítványból 100 arany fordittatik a jog- és államtudományi szakban 1896. és 1897. évek alatt megjelent legkitünőbb munka jutalmazására. A díj csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.”

Az „Akadémiai Értesítő” és más lapok útján felhivattak mindazok, a kiknek a jog- és államtudományi körbe eső munkájok 1896. és 1897. évek alatt jelent meg, hogy azt 1897. december 31-ig az Akadémia főtítkárához küldjék be.

A pályázati határidő lejártával az összes ülés arról értesíté az osztályt, hogy a pályázati felhívásra egyetlen-egy mű sem érkezett be.

Az írók eme tartózkodása azonban nem hiúsíthatja meg a pályázatot, mert a hirdetmény, midőn a művek beküldésére felhívja az írókat, egyszersmind megjegyzi záradékul, hogy a felhívás sikertelensége korántsem zárja ki a be nem küldött munkák méltánylását, a melyekről a tagoknak tudomásuk van.

Tekintettel erre a záradékra, a II. osztály megválasztotta a jelentés- és javaslatételre hivatott ötös bizottságot, melynek elnöke Tóth Lőrincz, tagjai pedig Concha Győző és Kováts Gyula, továbbá Plósz Sándor és Vécsey Tamás.

Az előadói tisztelet a bizottság alakuló gyűlése határozatából Vécsey Tamás elfogadván, a figyelembe vehető irodalmi termékek iránt bizottsági tagtársaival együtt tájékozódott.

A tájékozódás a jövőben az 1897: XLI. t.-ezikk alapján igen kényelmes lesz, midőn az Akadémia könyvtárában együtt összehordva fogja találni a bizottság a magyar nyomda termékeit. Mostan még a legjobb igyekezettel is csak hozzávetőleg lehet tudomást szerezni a magyar irodalmi dolgozatokról, a Magyar Könyvészet segítségével.

A mai helyzetet csak az teszi elviselhetővé, hogy a bizottság az 1896. és 1897. évek jogi s államtudományi irodalmáról nem mennyiségileg számol be, hanem minőségi képet nyújt

Úgy látszik, hogy az 1896-ik év, mint hazánk ezer esztendő életének záró éve, fokozottabb tevékenységre indítá a társadalmi tudományok munkásait és kiadóit is.

A kiállítási 1896-ik évben 89 jogi és 80 államtudományi, a rá következő 1897-ben csak 72 jogi és 25 államtudományi kisebb-nagyobb mű látott napvilágot.

A két év alatt tehát 161 jogi és 105 államtudományi különböző terjedelmű s még különbözőbb belértékű dolgozattal gyarapodott a társadalmi tudományok hazai irodalma.

Ezek a számok azonban összehasonlításra nem alkalmas egységek összegei és talán inkább mutatják a könyvpiac forgalmának adatait, mint a tudomány mélységének és magasságának mértékeit.

A bizottság a tudomására jutott 1896. és 1897. évi művek közül a versenyen kívül állóknak vette azokat a könyveket, a melyek már részesültek akadémiái kitüntetésben, akár az utolsó két év alatt, akár korábbi kiadásaikban.

A folyóiratok vagy szaklapok hasábjain közölt cikkek közül azokat nem vehette számba a bizottság, a melyek különlenyomatban, önállóan meg nem jelentek.

A tiszván didaktikus czélú tankönyvek méltatása, melyek a tanítás anyagát összevonva tartalmazzák, kívül esnek a bizottság feladatán, ellenben a kézikönyvek felett nem térhetett napirendre, főleg nem térhetett azok felett, a melyek nemcsak az egyetemi oktatást szolgálják, hanem a törvényhozást vagy a iudicaturát, szóval a társadalmi hatalmakat tájékoztatják s a jogi irodalmat is gazdagítják.

II.

Államtudományi művek 1896- és 1897-ből.

Államtudományi irodalmunkat a mult két év folyamán jelentékenyebb monographiákkal s publicistikus dolgozatokkal a következők gazdagították :

Dr. Balogh Arthur. „Tanulmányok az alkotmánypolitika köréből“, különösen pedig „Parlamenti reform“ czimű értekezésében szépen fejti ki a modern képviselőlet lényegét. Élesebben megkülönböztethette volna ugyan a képviselőleti rendszert a parlamentáris rendszertől s mindkettőt a párturalomtól, de a mit a törvényhozó szerv megjavítását czélzó reformeszmékről kifejt, az a lényegyet eltaláló elmélkedés.

Beksics Gusztáv műve „A magyar faj terjeszkedése és nemzeti consolidatióknk“ egyike azoknak a kiváló munkáknak, a melyeket a Bródy-jutalomról szóló mult évi jelentés az Akadémia színe előtt kiemelt és méltatott.

Dr. Herczka Tivadar kisebb értekezése: „A bimetalismus és az agrárok Ausztria-Magyarországon“ (helyesebben Ausztriában és Magyarországon), a bimetallista mozgalom csillapítására készült.

Dr. Kunecz Ignác akad. tag s egyetemi tanár Kolozsvárott „Állami önkormányzat“ czimű székfoglalójával állambölcsészeti magaslátról mutatja be az önkormányzatot.

Dr. Láng Lajos akad. r. tag s egyetemi tanár „Javaslat“-a a quota megállapítása kérdésében a gondolkodó államférfiak kezébe újabb módszert adott a magyar állam életeterejének s teherviselő képességének vizsgálatához.

Moldován Gergely: „A magyar nemzeti állam nemzetiségi feladatai“ kísérlet a modern concordantia discordantium canonum terén.

Dr. Pap Dávid a „Kvóta. Vámszövetség. Bank“ kérdésében szakértelemmel vizsgálódik.

A statisztika mint az államot ismertető tudomány körében 1896-ban jelent meg dr. Ráth Zoltán akadémiai tag s kassai jogtanártól Magyarország statistikája, mit értékében emel az, hogy a statistika elméletével és nemzetközi összehasonlításokkal foglalkozik

Dr. Rényi József „A helyi önkormányzat“ ügyét, a felette gyakorolt államfelügyelet elve és jogrendszere szempontjából, tárgyalja, különös tekintettel a kormányhatósági felügyeletre.

Dr. gróf Tisza István a „Magyar agrárpolitika“ feladatai közül: a mezőgazdasági termények árhányatlásának okait s orvosszereit kutatván, általános érdekű problémákat hozott napirendre, melyek körül élénk eszmecsere fejlődött ki.

Báró Thoroczkay Viktor „A magyar állam nemzetiségei“-ről közölt politikai tanulmányt. A nemzetiségi mozgalmak genesisét és a kérdés összefüggő szövevényeit tárja fel. A magyar nemzeti állam megizmosodását a nemzet erőinek felerkentésétől várja s a magyar államiság szükséges voltát bizonyítja Európa nemzetközi rendszerében.

Dr. gróf Vigyázó Ferencztől alkotmányjogi értekezések jelennek meg.

A politikai irodalom terén említést érdemel két gyűjteményes kiadvány is.

A politikai ékesszólás mintáit kapta a nemzet abban a két kötetben, mely gróf Apponyi Albert beszédeinek második kiadása. Az államférfiúi felfogás és művészi kidolgozás, a polemiának ereje s előkelő hangja csak emeli a tartalom belbecsét.

Deák Ferencz beszédeinek közlésével Kónyi Manó tett nagy szolgálatot a hazának. Jegyzetek és magyarázatok kísérik a beszédek, a történeti háttér és a szereplő férfiak találó bemutatásával. Szinte megelevenül Magyarország újjászületése korának minden elhatározó jelenete Deák hatalmas, nemes, bölcs egyénisége körül.

III.

Jogtudományi művek 1896 és 1897-ből

1. Az 1896 és 1897. évek alatt sajtó alól kikerült jogtudományi munkák közt jogbölcseleti tartalmúak a következők:

Dr. Eszterházy Sándor kassai kir. jogakadémiai tanár „Jogbölcselet“-e oly dolgozat, a melyben élénk szellem, sokoldalú irodalmi tájékozottság, kutató s elemező tehetség és polemikus ügyesség nyilvánul. Iránya spiritualistikus. A dolgozat különben még bevégezetlen, be kell várni, hogy mennyire fogja a szerző az összes jogi jelenségek magyarázatát nyújtani.

Dr. Öreg János debreczeni jogakadémiai tanár „A jog- és állambölcselet kézikönyve“ cím alatt érdekes tárgyakat fejteget. Tisztaság

tekintetében a közjog fölébe helyezi a magánjogot. Az empirikus és az ideálistitikus bölesészet megkülönböztetésekor magát az előbbi hívének vallja s bár örök időkre érvényes jogrendszer nem ismer, nem keres, mégis mérséklettel emeli érvényre a pozitivisták szempontot. Előadási ügyessége szembetűnő, de minden forrást és irodalmi utalást mellőz s így olvasójának megnehezíti az ellenőrzést.

Buzgalommal és erős érvelésű virtuositással, mely igazabb s nemesebb célhoz volna méltó, védi az Aristippos-féle hedonismust dr. Pikler Gyula egyetemi rk. tanár „A jog keletkezéséről“ és „Az állam fejlődéséről“ írt könyveiben. Az éles elméjű szerző szerint a jog: az embereknek más emberekkel és azok javára való összeműködése, a melyet a kényszer biztosít. A jog fogalmában a jónak, az élvezetesnek feltételeit találja, sőt a jognak eredetét is az élvezhetővel hozza kapcsolatba. Az egyén felelősségét a determinizmus szerint enyhíti. A jog és az állam biológiáját elemi törvényekre vezeti vissza s a historikus és a praehistorikus kutatásokat tervszerűen használja fel. Minden kérdés fejtegetésénél erős dialektikát tanúsít és az angol tudománnyal való érintkezés előnyeiről győzi meg az olvasót.

A böleseleti jogtudományhoz értékes adalék dr. Pulszky Ágost akadémiai tagtól az a „Bevezetés“, melyet Laveleye híres művének „A tulajdon és kezdetleges alakjai“ dr. Bartha Béla készítette magyar fordításához írt, hogy a nagynevű szerzőnek Akadémiánk könyvkiadó vállalatában megjelenő munkáját tudományos kritikával bocsássa a magyar közönség elébe. Rámutat a szellemi mozgalomra, mely megindult azokkal a fogalmakkal szemben, melyek a római jog és a Cöde Napoleon uralma alatt álló területeken megkristályosodtak, továbbá fürkészi az ókori tulajdonra vonatkozó, valószínű tételeket s a történetileg bebizonyítható tényleges állapotokat. Kimutatja, hogy egyebek közt akkor is téved Lavaleye, midőn a földközösséget az általános emberi ösztön vagy ősi jognézet folyamányának tartja. Elméletileg érvel a földtulajdon állandósága mellett, a nélkül, hogy óhajtaná az ingatlan vagyon megkötését s kevés kézben való összpontosítását. Ez a tartalmas dolgozat, mely Laveleye számos tételeit helyesbíti, több, mint a szerény czíme sejteti. Történeti és bölesészeti kritikával írt igazi tudós értekezés.

2. A hazai jog forrásainak összegyűjtése és történeti megvilágítása is szépen halad.

„Az 1843. büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye“, mely az Akadémia megbízásából „Bevezető tanulmány“ kíséretében került a nyilvánosság elébe, dr. Fayer László egyetemi rk. tanár s akad. I. tag tollából, a magyar országgyűlés legszebb codificationalis kíséretét tudományosan mutatja be, az akkori európai büntetőjogi elméletekhez való viszonyában.

Dr. Kolosváry Sándor és dr. Óvári Kelemen akad. I. tagok a

„Corpus Statutorum“ vaskos köteteteiben a magyar jogtörténeti emlékek kútfőit tárják fel s kísérik, a hol szükséges, jegyzetekkel, megvilágosító észrevételekkel, jog- és művelődéstörténeti fejtegetésekkel és összehasonlításokkal.

Dr. Márkus Dezső mint szerkesztő, dr. Csiky Kálmán műegyetemi tanár, továbbá dr. Kolosváry Sándor, Nagy Gyula, dr. Óvári Kelemen s dr. Tóth Lőrincz akadémiai tagtársaink közreműködésével, millenniumi emlékül, közrebocsátja a „Magyar Törvénytár“-t, szent Istvántól napjainkig.

Ugyancsak dr. Márkus Dezső felső bíróságaink elvi határozatait — tudományos alapokon nyugvó beosztással, a hazai jognak elméleti és gyakorlati céljaira egyiránt tekintő rendszeres gyűjteménybe foglalta s ezzel úgyszólván a modern *Planum tabulare* indult meg. A szórványos ezer és ezer jogtételből gondosan összeállított szerves mű nem kevesebb, mint a hazai „Magánjog, mai érvényében“.

3. A magyar kötelmi jognak mely tudományú művelését bizonyítják a „Fejezetek kötelmi jogunk köréből“, a melyekkel dr. Zsögöd Benő egyet. tanár a hazai magánjog dogmatikáját Frank óta nem tapasztalt mértékben kezdi fejleszteni. A „Telekkönyvi szolgáltatás“ kérdését határozott önállósággal s nagy készséggel tisztázza. A tulajdon-átruházási kötelezettség s a tulajdoni igény behatóan bonczoló, civilisztikus tárgyalásban részesül. Zsögödnek búvárkodó talentuma s eredeti felfogása mellett töle a hazai magánjog medrének kimélyítése várható, miért is művének az eddigi fajsúlyú folytatása, illetőleg befejezése, az anyag beosztásának szokatlansága és egyedül a szakemberek felfogásához mért tömörsége mellett is, a hazai jogirodalom érdekében kívánatos.

4. Dr. Schwarz Gusztáv egyetemi tanár művében, melynek címe „Az ági öröklés“, kutatja a vagyoneredet megkülönböztetését, egyetemes jogtörténeti fejlődésében. Beható és kimerítő irodalmi szemlét tart az ágiság intézményének előzményei, keletkezése és története felett s mivel az ágiság élő magánjogunknak idegen elemei közt legmélyebb gyökeret vert, kész neki a nemzeti codificationál bizonyos engedményeket tenni.

5. A közjogi monographiák közt említést érdemel Ferdinandy Géza egyetemi m. tanártól: „A királyi hatalom és méltóság Magyarországon“, melyet szerző a nemzetnek kiválóan kedvező felfogással írt.

Dr. Jászi Viktor kecskeméti jogtanár gazdagítá irodalmunkat „A magyar-horvát közjogi viszonyok“ fejtegetésével. Különösen az eddig eléggé nem tárgyalt, továbbá a vitás kérdéseket veszi vizsgálat alá. Jászi műve első nagyobb kísérlet a magyar-horvát mostani közjogi kapcsolat dogmatikus tárgyalására s annak czáfolatára, mintha a magyar-horvát viszony nemzetközi természetű lenne. Helyesen mutatja ki a szerző, hogy a magyar szent korona területén nincs két királyi hatalom, és hogy nincs a király személyében két király. Egy a király

és egy a királyi hatalom s ezt az el nem osztható el nem idegeníthető királyi hatalmat ő Felsége az egész államterületén az 1848: III. t-czikk s 1867: XII. t-czikk szerint gyakorolja Dráván innen és túl, a horvát bánnak Zágrábban nem léven politikai felelőssége. Helyesen mutatja ki a szerző, hogy az 1868: XXX. t-czikk nem szerződés. A viszony Magyarország és társországai közt nem szerződéses, tehát nem nemzetközi, hanem tisztán közjogi. A magyar-horvát küldöttségek által előkészített egyezmény (s nem szerződés) közjogi szabályllyá akként lett, hogy azt az országgyűlés elfogadta s a király szentesítette, így a horvát autonomia a magyar államnak törvényben kifejezett akarátán s elismerésén nyugszik, a melylyel szemben nem áll, nem is állhat „egy hasonló rangú horvát törvény“.

Jászi, minthogy kizárólag a mai tételes jogi viszonyynyal foglalkozik, elhagyta közjogunk tárgyalásának azt az irányát a mely a tételes anyagot közli s csak némi politikai és jogtörténelmi elem belevegyítésével egészíti ki. Jászi a szorosan jogi constructio terére lép s a magyar-horvát viszony jogászai magyarázatát nyujtva, sikeres polemijában a horvát „állam“ védőinek álláspontját egész tarthatatlanságában kimutatja.

„A holtkézi törvények Magyarországon“ a Magyar Jogászegyletnek nyomtatásban is megjelent vitatkozásai fonalán, melyeknek érdekes megnyitását dr. Márkus Dezsőnek köszönjük, s melyekben dr. Vavrik Béla és a többi szaktudósok is nagy jogtörténelmi apparátussal érveltek, főleg dr. Csemegi Károly érvelései következtében, az egyszerű telekkönyvi s magánjogi alárendeltségből kiemelve a kérdést, az államjog és interconfessionális jog magas álláspontjára helyeztetett.

6. A magyar magánjog egész anyagát tudományos rendszerben s a pandektajog értékesítésével Zlinszky Imre volt tagtársunk dolgozta ki. Ez a könyv már a 6-ik kiadásban jelent meg, de úgy, hogy azt egészen átdolgozta s a hol kell mai élő tartalommal látta el, jelesen a családjogi részét az új házassági jog alapján dolgozta ki dr. Reimer János egyetemi magántanár, a „jogi dolgozatok“ szerzője.

A magyar közjog egész rendszerét adja dr. Nagy Ernő jogakadémiai tanár „Magyarország közjoga“ czim alatt. A hazai tételes államjog kézikönyve. Eltér a történelmi módszer alkalmazásának kizárólagosságától. De mivel a magyar államjogot saját történelmi fejlődésében és egyediségében kell vizsgálni, azért rátér a szerző is arra az el nem hagyandó útra, melyen a multat, a fejlődést megvizsgálják, s az eredményeket értékesítik. Azokat az ismertetéseket, a melyek merőben a jog és alkotmánytörténetbe tartoznak, szerzőnk oda utalja, ellenben az élő államjog szerves anyagát, kivált a főhatalmat s viszonyunkat Ausztriához beható dogmatikai módszerrel elemezi, magyarázza és rendszerezi.

Határozott írói érdemet szerzett dr. Kmety Károly egyetemi rk. tanár, midőn „Magyar közigazgatási jog“ czimű könyvét kiadta.

A rengeteg nyersanyagot, a melyet a külügyi és belügyi, hadpénz- és igazságügyi kormányzás szolgáltat, habár csak nagyjából, de biztos vezérelvek szerint vette munkába s az egyes intézmények szelleméből kiindulva s elvi álláspontokra tekintve, törekszik a rendszerességre. A munka értéke nemcsak az intézmények tudományos kritikájában, nemcsak a tárgyalás anyagának elméleti megvilágításában, hanem főleg abban a törekvésben áll, melyet nem ritkán siker koronáz, hogy magát a pozitív anyagot más belső szempontok szerint rendezze, mint a minők a tételes szabályok oekonomiájában érvényesülnek.

Dr. Harrer Ferencz „A kisajátítási jog“ czimű dolgozata se maradjon említettlenül, mert első mű, mely a kisajátítási jog intézményét a maga teljességében tárgyalja.

7. A codificált hazai jogból kivált az örökösödési eljárás, a perjog, a büntetőjog, a kereskedelmi jog és a váltójog számít buzgó munkásokat, a kiknek névsoráról is terjedelmes lenne a jelentés. Csak a következők álljanak itt: dr. Balogh Jenő egyetemi magántanár, a szaktudós criminalista. Battlay Imre főügyész. kinek némely művét az Akadémia díszéretre, sőt jutalomra méltatta. Dr. Baumgarten Izidor „A vádhatározat“ szerzője. Dr. Fayer László akadémiai tag s egyetemi tanár. Tőle vannak „A magyar büntetőjog kézikönyve“ s „A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala“ czimű irodalmi színvonalon álló könyvek. Dr. Illés Károly s Vargha Ferencz, a kik a büntetőjog érdekes részleteire pl. a vádhatározatra, a gyermekkorban levő bűnösökre s más érdekes részletekre irányozták a szakkörök figyelmét. Általában szólva, a szemlénk alá eső két évben is az vehető észre, hogy nálunk a büntetőjog irodalmában legélénkebb a tevékenység. A magyar perjogot 1896- és 1897-ben irodalmilag is művelték. Dr. Fodor Ármin a processualista, dr. Herczegh Mihály egyetemi tanár „A magyar polgári törvénykezési rendtartás“ ismert magyarázója, a ki ez időben a magyar házassági jogot is fejtegette úgy, hogy műveiben a hazai jogforrások a külföldiekkel összehasonlítva, tanulságos kapcsolatba kerülnek.

Az örökösödési eljárás anyagát teljesen feldolgozta Lányi Bertalan miniszteri tanácsos, ugyanazt magyarázza dr. Ragályi Lajos.

Ugyancsak Lányi Bertalan tette vizsgálódása tárgyává „A bányajog elveit, tekintettel a törvényhozás feladataira“.

A magyar kereskedelmi jogot bő és tartalmas feldolgozásban részesíté dr. Klupaty Antal kolozsvári egyetemi tanár, továbbá ugyanazt: dr. Neumann Ármin egyetemi rk. tanár.

A magyar váltójogot gyakorlatilag, elméletileg és történetileg tárgyalja dr. Mutschenbacher Viktor pécsi jogtanár.

Grecsák Károly „A váltótörvény magyarázata“ czím alatt nemcsak az 1876: XXVII. t.-cikket magyarázza, hanem a Curia bírói gyakorlatára is különös gondot fordít.

8. Ugyanazzal a tárggyal t. i. a váltó joggal foglalkozik dr. Nagy

Ferencz egyetemi tanár s akadémiánk tagja. Munkájának czime: „A magyar váltójog kézi könyve.“ Különös tekintettel a birói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásra. (N. 8. r. VII. és 588. l.). Budapest, Athenaeum. 1897.

Nagy Ferencz ebben a könyvében a legfontosabb szakjoggal, melynek hazai művelésébe a tudományos módszert és szellemet Plósz Sándor r. t. rendszeres, igen alapos és jeles váltójogával már 1896 előtt inaugurálta, s mely szakjogunk a művelt külföldet is érdekli, úgy foglalkozik, hogy a bel- és külföldi anyagot nagy apparátussal összehordja, beható dogmatikai módszerrel ismer-teti, értelmezi, meghatározza s bár nagyjában az ordo legalis lebeg előtte az, analizált elemeket logikai kategóriák szerint összeilleszti s minden egyes intézményt elvi alapokra helyez. E mellett kiváló figyelemmel világítja meg az intézmények történeti fejlődését s az összehasonlító jogtudomány tanulságos eljárását követve, a hazai váltójogot oly széles és változatos nemzetközi környezetben mutatja be, hogy az olvasó minden kérdésre végre biztos tájékozást szerez mind a bel, mind a külföldi jogéletről s irodalomról s a magyar jogot, mint az egyetemes európai jogfejlődés szerves elágazását szemlélteti.

„A váltó elmélete s gazdasági szerepe, a váltójog középkori kifejlődése általában, aztán a váltójog története és forrásai hazánkban, a váltójog codificatioja és jelen állapota a külföldön, a váltójog nemzetközi egyenlősítése“, mind a tudomány mai színvonalán álló fejtegetések, melyek kidolgozásánál szerzőnk Deák Ferencz 1840-iki követi jelentésének eme szavait választá jeligéül: „a hitelnek és kereskedésnek, melyek nélkül korunkban nemzet virágzó nem lehet, leghatalmasabb eszközei a váltók s legerősebb támaszai a váltótörvények.“

E jelige alatt, mint az eredményből kivehető, odaadó tárgy-szeretettel s nemzeti irányban munkálkodott a szerző. A váltót, mely nem a magyar jognak eredeti alkotása, hanem idegen talajban fakadt általános európai fejlődésében vizsgálja s a közelünkbe eső osztrák és német befolyás egyensúlyozására a francia, az angol-amerikai az olasz, a skandináv s a többi országok tudományának eredményeit is értékesíti s e tágas látókörrrel az is kiderül, hogy a világforgalom élénkítésére hivatott váltójog nemzetközi általánosságra törekszik s ezért az eszménykép az, hogy a váltójog az egész föld színén egységes legyen, quasi quo iure omnes gentes utuntur. Ennek előkészítésében a magyar tudomány is részt akar venni.

Nagy Ferencz a tudományos elméletet, mint Plósz Sándor kezdeményezte, kapcsolatba hozza a gyakorlati jogélettel, mert a társadalmi tudományok terén csak az az elmélet állja ki a tűzpróbát, a melyik emelni s nemesíteni bírja a gyakorlatot, s viszont a jogállam egészséges működését csak az a gyakorlat biztosítja, melyet

megtisztít s eszményi irányba vonz a tudományos elmélet, melynek világánál a jogtételek összefüggő kapcsolatokba hozhatók s rendszeres formába foglalhatók. Ha mindezeknél az író előadása nyugodt, fejtegetése világos, szabatos, polemiája tárgyilagos, mely a mások érdemeit nem kisebbíti, ezt az érdemet is észreveszi az olvasó.

*   *   *

A bizottság 1898. ápril 21-én tartott ülésében, melyen Tóth Lőrincz elnök, Concha Győző, Kováts Gyula s Vécsey Tamás vettek részt, beható eszmecsere után egyhangúlag méltányolták *Nagy Ferencz* váltójogának, főleg 110 lapra terjedő „Bevezetés“-ének fentebb érintett előnyeit. Méltányolta különösen a szerzőnek tudományos módszerét, elméleti s jogtörténeti fejtegetéseit, jogászai elemzésének biztonságát, a nemzetközi irodalom összehasonlító beszövécsét, a magyar váltójognak az európai váltójogok családjába való beillesztését, az egész műnek kerekded kidolgozását s rendszeres bevégeztségét.

Mindezeknek mérlegelése után a bizottság, mely nem pályaműveket bírál, hanem irodalmi szemlét tart az 1896. és 1897-ben megjelent művek közül azok felett, a melyeket a bizottság előkereshetett, más írók, főleg az 1896 *előtti* és 1897 *utáni* publicatiók érdemeinek összehasonlítása vagy éppen kicsinylése nélkül, ajánlja a tisztelt osztálynak, ennek útján pedig a Tekintetes Akadémiának, hogy a Sztrókay-alapból 1898-ban esedékes száz arany jutalmat Nagy Ferencz váltójogi könyvének, mint önálló becsű munkának odaitélni méltóztassék.

Kelt Budapesten. 1898. ápril 21-én. *Tóth Lőrincz* r. t., biz. elnök.
Dr. Vécsey Tamás r. t, bizottsági előadó.

Lejáró pályázatok.

A M. Tud. Akadémia következő jutalomtételeinek határnapja jár le 1898. szeptember 30-ikán :

1. *Bulyovszky-jutalom*, 200 frt (hazafias óda).
2. *Farkas-Raskó-jutalom*, 100 frt (hazafias költemény).
3. *Gróf Teleki-jutalom*, 100 arany (szomorújátékok).
4. *Gróf Nádasdy-jutalom*, 100 arany (elbeszélő költemény).
5. *Gorove-jutalom*, 100 arany (a művészet és erkölcs viszonya).
6. *Lukács Krisztina-jutalom*, 1000 frt (a m. lyrai költészet története).
7. *Első m. ált. biztosító-társaság jutalma*, 500 frt (hazánk némely vidékén a születések feltűnő csökkenésének oka).
8. *Ullmann-jutalom*, 360 frt aranyban (a járadék-birtokok rendszere).
9. *Péczeley-jutalom*, 1000 arany forint (a kir. kancellária története).
10. *Lévay-jutalom*, 1000 frt (az erdőgazdaságban fekvő tőke).
11. *Vitéz-jutalom*, 40 arany (valamely kisebb hazai állatcsoport).

Minden rendű pályáirat a fönnt kitett határnapig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához küldendő be. Részletes felvilágosítást ad az *Akadémiai Értesítő* ez idei májusi füzeté.

Budapest, 1898. szeptember 1.

A M. Tud. Akadémia
FŐTITKÁRI HIVATALA.

SAJTÓHIBA.

A múlt füzet 382. lapján az értekezés czíme után a következő sor közbe iktatandó:

(Kivonat *Mátyás Flórián* lt. április 4-én tartott értekezéséből.)

A M. Tud. Akadémia

főtitkári hivatalánál az alább következő munkák, *a folyó év végéig*, tetemes árszállítással szerezhetők meg, nevezetesen :

12 frt ára, 25 ⁰ / ₀ engeđménynyel. 9 frton.	
30 » » 33 ⁰ / ₀ » 20 »	
50 » » 50 ⁰ / ₀ » 25 »	

A *-gal jelölt könyvek csinos angol-vászon kötésben is kaphatók, minden kötet kötéseért, a kitett áron felül, 40 kr számíttatván.

A kik a könyvek árát előre beküldik, a csomagot posta-fordul-tával portomentesen kapják; utánvétel esetén a szállítás költségeit a megrendelő fizeti.

Ez árszállítás január 1-jével megszűnik.

Budapest, 1898. szeptember 10

A M. Tud. Akadémia Főtitkári Hivatala.

I.

Nyelv- és Széptudomány.

- Ábel Jenő dr. *A bártfai Szt. Egyed temploma könyvtárának története*. Egy fametszettel. Nagy 8°-rét. 206 l. 1885 . . . 1.20
- — *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon*. (Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia.) Nagy 8°-rét. 296 l. 1880. . . . . 1.80
- — *Egyetemeink a középkorban*. Nagy 8°-r. 97 l. 1881. . . . . —.50
- — *Scholia recentia in Pindari epinicia*. Pars prior. Nagy 8°-rét. VI és 480 l. 1890. . . . . 4.50
- Ábel Jenő és Vári Rezső. *Scholia vetera in Nicandri Alexipharmaca*. Adiecta sunt scholia recentia. Nagy 8°-rét. 120 l. 1891. . . . . 1.50
- Arany János. *Széchenyi emlékezete*. 4°-rét. 16 l. 1860. . . . . —.40
- Aristophanes vígjátékai. Fordította Arany János. 3 kötet. Kis 8°-rét. 390, 402 és 329 l. 1880. . . . . 6.
- *Badics Ferencz. *Fáy András életrajza*. (A Léway-díjjal jutalmazott pályamű.) Kis 8°-rét. VIII és 672 l. (Fáy András arczképével.) 1890. . . . . 1.50

- Balassa József. *A phonetika elemei, különös tekintettel a magyar nyelvre.* (Az ember beszélő szervezetének rajzával. Nagy 8°-r, 124 l. 1886. . . . . —70
- — *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése.* Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe. Nagy 8°-r. 151 l. 1891. 1.80
- Bálint Gábor. *Kazáni-tatár nyelvtanulmányok.* 3 füzet. Nagy 8°-r. 170. 178 és 159 l. 1875–1877. . . . . 3.—
- *Bánóczy József. *Révai Miklós élete és munkái.* (A Fraknoi-Horváth díjjal jutalmazott pályamű.) Kis 8°-rét. 416 l. 1879. . . 1.—
- Bayer József. *A nemzeti játékszín története.* A Kisfaludy-társaság által 200 darab arannyal jutalmazott pályamű. 2 kötet. Nagy 8°-rét. IV, 624 és 495 l. 1887. . . . . 7. —
- — *A magyar drámairodalom története.* 2 kötet. Nagy 8°-rét. XV. 541 és VII, 494 lap. 1897. 7.—, egész vászonkötésben 8.—
- *Beöthy Zsolt. *Széchenyi és a magyar költészet.* A M. T. Akad. 1893. jan. 15-én tartott Széchenyi ünnepére írta —. Kis 8°-rét. 1893. 107 l. füzve . . . . . 1.—
- Blair Hugó. *Rhetorikai és aesthetikai leczkék.* Ford. Kis János. 8°-rét. 362 l. 1838. II. kötet . . . . . —50
- *Boyesen Hjalmar Hjorth és Heinrich Gusztáv. *Goethe Faustja.* Tanulmányok. Két rész egy kötetben. Kis 8°-rét. XVI és 272 l. 1888. . . . . 1.50
- Budenz József. *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana.* Három füzet. Nagy 8°-rét. 391 l. 1884—1894. . . . . 2.40
- — *Erdei- és hegyi-cseremiszt szótár.* (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Újtestamentum cseremiszt fordításából. Nagy 8°-rét. VII és 104 l. 1866. . . . . —50
- — *Magyar-ugor összehasonlító szótár.* (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugricis comparatae.) (Az Akadémiai nagyjutalommal koszorúzott pályamű. Nagy 8°-rét. 1879. 3., 4. és 5. füzet. 3.—
- *Cherbuliez Viktor. *Művészet és természet.* Ford. Geöcze Sarolta. Az eredetivel összehasonlította Bánóczy József. Kis 8°-rét 243 lap. 1893. . . . . 1.50
- Classikusok magyar fordításokban. Hellen — I. kötet: *Sophocles. Oedipus a király.* — *Euripides. Iphigenia Aulisban.* Ford. Guzmics Izidor. 8°-rét. 240 l. 1840. . . . . —20
- — *Római.* — IV. kötet: U. a. II. kötet: *A polgári, alexandriai, afrikai és hispaniai háborúról.* X és 384 l. 1839. . . . —50
- *Croiset M. *A görög eposz története.* A második átnézett és bővített kiadás után fordította Kempf József. I. kötet. Kis 8°-rét. LXVIII és 352 lap 1897. . . . . 1.50
- Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Összegyűjtötte és életrajzzal bevezette dr. Duka Tivadar. Nagy 8°-rét. IV és 438 l. 1885.

- (Körösi Csoma Sándor arcképével, síremléke rajzával s egy térképpel.) . . . . . 3.—
- *Dante Alighieri. *Isteni színjátéka.* (Divina Commedia.) Fordította, bevezette és jegyzetekkel kísérte Szász Károly. Második rész: *A purgatorium.* Kis 8°-rét. 528 l. 1891. . . . . 2.—
- Dankó József. *A francia könyvdísz a renaissance korban.* Nagy 8°-rét. 194 l. 1886. Harminczegy ábrával 1.30
- Devai Mat'as *At tiz parantsolatnac, ah hit agazatinac, am mi-at'ancnac, aes ah hit petsactinec röviden valo mag'ara'zatt'a.* 1897 Kis 8° 142 lap (Régi magyar nyomtatványok IV. kötete.) Ára . . . . . 1.—
- *Emerson Ralph. Waldo. *Az emberi szellem képviselői.* Angolból ford. Szász Károly. Az eredetivel összehasonlította Alexander Bernát. Kis 8°-rét. 190 l. 1894. . . . . 1.50
- Emlékkönyv. Akadémiai — *Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én.* 4°-rét. 82 l. 1859. . . . . —.50
- Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Az I. osztály rendeletéből szerkeszti Gyulai Pál osztálytitkár. Nagy 8°-rét. I—XVI. kötet és XVII. kötet 11. szám 1867—1898 60.40
- Fabián István. *Finn nyelvtan.* Nagy 8°-rét. 282 l. 1859. —.50
- Festus. (Sextus Pompeius.) *De verborum significatu, quae supersunt cum Pauli epitome.* Edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Pars I. Nagy 8°-rét. VIII és 631 l. 1889. . . . . 3.80
- Festus Farnesianus. (Codex —) *XLII. tabulis expressus.* Consilio et impensis Acad. Litt. Hung. edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Tabulas photographicas arte Justini Lembo Neapolitani confectas phototypice descripsit Georgius Kloesz Budapestinensis. Folió. 1893. I - V l. és 42 tábla . . . . . 21.—
- Finály Henrik. *Hogy is mondják ezt magyarul?* Előadások a magyar nyelvtan köréből. Nagy 8°-rét. 269 l. 1888. . . . . 1.80
- Halász Ignác. *Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből.* Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta —. Nagy 8°-rét. VIII és 332 l. 1893 . . . . . 3.—
- — *Svéd-lapp nyelv.* VI. Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel. 1896. XLI. és 204 lap. Ára 1.60
- *Haraszi Gyula. *A naturalista regényről.* Kis 8°-rét X és 410 l. 1886 . . . . . 1.50
- *Heinrich Gusztáv dr. *A német irodalom története.* Az őskortól a nemzeti irodalom fölvirágzásáig. Két kötet. Kis 8°-rét. XVI, 576 és XVI, 567 l. 1886—89. . . . . 3.—
- Hellebrant Árpád. *A Magy. Tud. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke.* Nagy 8°-rét. XIII és 379 l. 1886. 2.—
- (A magyar) *Helyesírás elvei és szabályai.* — Újabbán átvizsgálva kiadta a M. T. Akadémia. 8°-rét 6. változatlan kiadás. 1891. . . . . —.10

- Irodalomtörténeti emlékek.** Két kötet Nagy 8°-rét. I. kötet: *Két magyarországi egyházi író a XV. századból*: Andreas Panonius — Nicolaus de Mirabilibus. (Közzéteszi Fraknói Vilmos és Ábel Jenő.) XLVIII és 468 l. 1886. 3.50. II. kötet: *Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsátja Ábel Jenő.* Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. XV és 381 l. 1890. . . . . 3.50
- — **Közlemények.** Nagy 8°-rét Szerkeszti az I. II. évfolyamot Ballagi Aladár, a III. évfolyamtól Sziládi Áron. Eddig 8 évfolyam. 1891—1898. Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam 5 — Egyes füzet 1.50
- Játékszini jutalmazott feleletek** (Magyar-) ezen kérdésre: *(Miképen lehetne a magyar játékszint Budapesten állandóan megállapítani?)* (Fáy András, Kállay F. és Jakab István feleleteik.) 8°-rét. VI, 50, 30 és 23 l. 1834. . . . . —.10
- József főherczeg. Czigány nyelvtan.** (Románo esibakero sziklaribe.) Nagy 8°-rét. XXIII és 377 l. 1888. . . . . 3.—
- Kazinczy Ferencz eredeti munkái.** Összeszedte Bajza és Schedel. Kis 8°-rét. II. kötet: *Utazások.* VIII és 414 l. 1836. —.40
- Kazinczy Ferencz levelezései.** A M. T. Akadémia Irodalomtört. bizottsága megbízásából közzéteszi dr. Váczy János I—VIII. kötet: 1763—1811-ig. (618, 626. XVIII és 574, XX és 644 és XXII, 592 l. XXIII és 607; XXXIII és 618 és XXIV és 689 l. 1890—1894. . . . . 41.—
- Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua hungarica donatae.** Az zenth Paal leueley magyar nyeluen. Krakó. 1533. (491 l. 1883). 3.—
- Költők tára.** Régi magyar. — Szerkeszti Szilády Áron. I—VI. kötet. Nagy 8°-rét. II. kötet. *XVI. századbeli magyar költők művei.* 1527—1546. Jegyzetekkel és szömutatóval. 503 l. 1880. 2.— IV. kötet, *XVI századbeli magyar költők művei.* (Nagybányai Mátyás. — Siklósi Mihály. — Végkecskeméti Mihály. Battyáni Orbán. Tolnai György. Ilosvai Selymes Péter. 1540—1575.) VIII és 398 l. 1883. 2.— V. kötet. *XVI. századbeli magyar költők művei.* (Radván Balázs. — Dézsi András. — Sztárai Mihály. 154?—1560.) XI és 414 l. 1886. 2.— VI. kötet: *XVI. századbeli magyar költők művei.* (Szegedi Kis István. Cziráki Balázs. Armbrust Kristóf. Márai Mihály. Sarlóközi névtelen. Ráskai Gáspár. Gyulai István. Heltai Gáspár. Tőke Ferencz. Szegedi András. Paniti János. Szepetneki János. Szegedi Gergely. Pap Benedek. Barát István. Nagyfalvi György. Vilmányi Lidércz Mihály. Békési Balázs. Névtelenek. 1545—1556.) VII és 403 l. . . . 3.—
- Kunos Ignác.** *Három karagöz-játék.* Nagy 8°-rét. 159 l. 1886. 1.—

- Kunos Ignác.** *Oszmán-török népköltési gyűjtemény.* Két kötet. Nagy 8°-rét. XLV és 323; XXXIV és 421 l. 1887., 1889. . . . . 5.10
- Comes Géza Kuun.** *Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum.* Primum ex integro edidit prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit. — Nagy 8°-rét. CXXXIV és 395 l. 1880. . . . . 5.—
- Melich János.** *A Gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék.* Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta. — Nagy 8°-rét. XXXVI és 242 lap. 1898. . . . . 2.50
- Munkácsi Bernát** *Vogul népköltési gyűjtemény.* I. kötet: *Regék és énekek a világ teremtéséről.* Első füzet. *Vogul szövegek és fordításaik.* Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján. Nagy 8°-rét. 172 l. 1892. 1.50; II kötet: *Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi.* Első füzet. *Vogul szövegek és fordításaik.* Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján. Nagy 8°-rét. 431 l. 1892. 4.—; III. kötet: *Medveénekek.* Első füzet. *Vogul szövegek és fordításaik.* Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján. Nagy 8°-rét. 537 l. 1893. 5.—; IV. kötet: *Életképek.* 1 füzet. *Vogul szövegek és fordításaik.* 1897. Nagy 8°-rét. VIII és 440 l. . . . . 4.—
- Munkácsi Bernát.** *Votják népköltészeti hagyományok* Nagy 8°-rét 335 l. 1887. . . . . 2.—
- — *Votják szótár.* 4 füzet. Nagy 8°-rét. XVI és 836 l. 1896. 5.—
- — *Budenz József emlékezete.* 1896. Kis 8°-rét. 65 l. . . . . —.60
- Némethy Geyza.** *Dicta Catonis quae vulgo inscribuntur Catonis disticha de moribus.* Kis 8°-rét. 82 l. 1895. . . . . 1.—
- Nyelvemlékek.** Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság Döbrentei Gábor mint szerkesztő felügyelete alatt. (Időkör: A magyar keresztyénedés elejétől minden a mi 1550-ig eredetiében elékerül. Már 1550-től 1575-ig némi válogatással csak a nyelv hivatalos életét, sajátságait, helyesírását, elavult szavait, szerkezetét mutatók, melyekkel historiai felvilágosítás, magyar háziélet, szokás kifejlése is jár. 1575–1600-ig ugyanezen tárgyak, még nagyobb megválasztással.) 4°-rét. III—V. kötet. Tartama: III kötet: 1. *Tatrosi másolat 1446-ból.* 2. *Vegyes tárggyú régi magyar iratok.* 1540–1600-ig. LVII és 518 l. 1842. 2.—; — IV. kötet: Első osztály: *Guany-codex.* XXII és 100 l. 1846. 1.—; — Második osztály: *Egyházi vegyes könyv.* (Winkler-codex.) XII és 126 l. 1888. 1.50; — V. kötet: *A Jordánszky-codex bibliafordítása.* Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemeztöredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György. XXXI, 110 a) és 930 l. 1888. . . . . 6.—
- Nyelvemléktár.** *Régi magyar-codexek és nyomtatványok.* Kiadja a

- Magy. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottsága. Szerkesztik Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Nagy 8°-rét. Tartama: I. kötet. *Bécsi-codex*. — *Müncheni-codex*. Közzéteszi: Volf György. XXX és 381 l. 1874. 2.—; II. kötet. *Veszprémi-codex*. — *Peer-codex* — *Winkler-codex* — *Sándor-codex*. — *Gyöngyösi-codex*. — *Theurewk-codex*. — *Kriza-codex*. — *Bod-codex*. — Közzéteszi: Volf György. XVIII és 400 l. 1874. 2.—; — III. kötet. *Nagy-Szombati-codex*. — *Szent-Domonkos-codex*. — *Virginia-codex*. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál IX és 354 l. 1874. 2.—; — IV. és V. kötet. *Érdy-codex*. 2 kötetben. Közzéteszi: Volf György. I. fele. XIX és 487 l. 1876. II. fele. 532 l. 1877. — Egy-egy kötet 2.—; — VI. kötet *Tihanyi-codex*. — *Kazinczy-codex* — *Horvát-codex*. — Közzéteszi: Volf György XVIII és 359 l. 1879. 2.—; — VII. kötet. *Ehrenfeld-codex*. — *Simor-codex*. — *Cornides-codex*. — *Szent-Krisztina élete*. — *Vitkovics-codex*. — *Lányi-codex*. — Közzéteszi: Volf György 387 l. 1881. 2.—; — VIII. kötet. *Szent-Margit élete*. — *Példák könyve*. — *Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról*. — *Apor-codex*. — *Kulcsár-codex*. — Közzéteszi: Volf György. 1881. 418 l. 2.—; — IX. kötet. *Érsekújvári-codex*. I. fele. Közzéteszi: Volf György. XXVII és 272 l. 1888. 2.—; — X. kötet. *Érsekújvári-codex*. II. fele. Közzéteszi: Volf György. IX és 356 l. 1888. 2.—; — XI. kötet. *Debreczeni-codex*. — *Gömöri-codex*. Közzéteszi: Volf György. XXIX és 383 l. 1882. 2.—; XII. kötet. *Döbrentei-codex*. — *Teleki-codex*. Közzéteszi: Volf György. XXVI és 403 l. 1884. 2.—; — XIII. kötet. *Festetics-codex* — *Pozsonyi-codex*. — *Keszthelyi-codex*. — *Miskolczy-töredék*. — Közzéteszi: Volf György. 336 l. 1886. 2.—; — XIV. kötet. *Lobkowitz-codex*. — *Batthyányi-codex*. — *Czech-codex*. — Közzéteszi: Volf György. XLVIII és 352 l. 1890. . . . . 2.—
- Nyelvtudományi közlemények.** Nagy 8°-rét. (I—XXV. kötet.) Az I—XIV. kötetek Hunfalvy Pál, a XV—XXII. kötet IV. füzetéig (bezárólag) Budenz József, a XXII. kötet 5-ik füzetétől kezdve Simonyi Zsigmond, utóbb Szinnyei József szerkesztésében. — A XXIII. kötettől negyedévenként jelenik meg. Előfizetési ára egy-egy kötetre 3.—; egyes füzet ára —.75. 1862—1898. . . . . 67.50
- Pecz Vilmos.** *A görög tragoedia*. I. kötet: *A görög tragoedia története*. Kis 8°-rét. 383. l. 1889. . . . . 2.40
- Pesti Gábor.** *Novum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata, Gabriele Pannonio Pesthino Interprete*. — *Wy Testamentum magyar nyelven. Anno gratia & privilegio Romane Regiae Maiestatis ad quinquennium*. 1536. Korhű kiadás, meritett papíron. 284 lap. 1895. . . . . 3.—

- Publius Terentius Afer vígjátékai. Ford. dr. Kis Sándor. Kis 8°-rét. XX és 619 l. 1895. . . . . 3.—
- *Radó Antal. *Az olasz irodalom története*. 2 kötet. Kis 8°-rét 515, 552 lap. 1896 . . . . . 4.—
- *Ribbeck Ottó. *A római költészet története*. Ford. Csiky Gergely és Katona Lajos. Az eredetivel összehasonlította Németh Gejza. Három kötet. Kis 8°-rét. 420, 448 és 552 l. 1891/93. . . 4.50
- *Sainte-Beuve. *Arczképek a francia újabbkori társadalomból*. Ford., jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta Wohl Janka Kis 8°-rét. XX. és 416 l. 1888. . . . . 1.50
- Simonyi Zsigmond. *A magyar határozók*. A M. T. Akadémiától a Lukács Krisztina-féle jutalommal kitüntetett pályamunka. I. kötet. Első fele. Nagy 8°-rét 276 l. 1888. 1.60; — I. kötet. Második fele. Nagy 8°-rét. 277—450 l. 1890. 1.60; — II. kötet. Nagy 8°-rét. 464 l. 1895. . . . . 4.30
- — *A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete*. Nagy 8°-rét. — II. kötet: *Az alárendelő kötőszók*. Első fele. 189 l. 1883. 1.20; III. kötet: *Az alárendelő kötőszók*. Második fele. 256 l. 1883. . . . . 1.50
- * — — *A magyar nyelv*. Két kötet. I. kötet: *A magyar nyelv élete*. II. kötet: *A magyar nyelv szerkezete*. Kis 8°-rét. 301 és 363 l. 1889. . . . . 2.—
- — *Tüzetes magyar nyelvtan történelmi alapon*. Balassa József közreműködésével írta —. Első kötet: *Magyar hangtan és alaktan*. Írták Balassa József és Simonyi Zsigmond. N. 8°-rét. XVI. és 735 lap. 1895. Ára füzve 6 —; egész vászonkötésben. 6.50
- — *Mutató a Nyelvtudományi Közlemények I—XXV. évfolyamához*. Tartalomjegyzék, tárgymutató és szójegyzék. Nagy 8°-rét. 52 l. 1895 . . . . . 1.—
- Szabó Károly. *Régi magyar könyvtár*. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Lex. 8°. XIV és 751 l. 1879. 4.—. — Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem-magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Lex. 8°. XI és 755 l. 1885. 4.50; Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem-magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Írták: Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Lex 8° VIII és 800 lap 1896. . . . 5.—
- Szamota István. *A schlügli magyar szójegyzék*. A XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta —. (A szójegyzék fényképevel.) Nagy 8°-rét. 1894. 111 l. . . . . 2.—
- Szász Károly. *Széchenyi emlékezete*. 8°-rét. 15 l. 1860. . . —.10
- Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből. (Énekes könyv melyből szoktanac az úrnac Diezeretet mondani, az anya szent

- egyházban es keresztyeneknek minden gyülekezetiben, mostan
 vyobban egben szedegettetött, es megöregbítettött Sz. Gergel
 altala meg emendáltattott. PSALMO CXLIX. Diezeretet mon-
 gyatok az Istennek az szenteknek Gyülekezetiben. Debreczembe
 Nyomtatta Komlos András AN. MDLXIX.) Szilády Áron tanul-
 mányával Sz. Gergelyről s énekes könyvéről. 8°-rét. 1893. 224
 és XVI l. 2.50
- Szilády Áron.** *Temesvári Pelbárt élete és munkái.* Nagy 8°-rét. 135 l.
 1880. . . . . — .80
- Szinmütár.** Magyar történeti — Kóczán Ferencz alapítványából
 Kis 8°-rét. I. kötet: *Attila halála.* Történeti tragédia 5 felvo-
 násban. Irta Szász Károly. 1897. I. 1893. 1.— ; — II. kötet:
István vezér. Történeti dráma 5 felvonásban. Irta Szász Károly.
 155 l. 1893. 1.— ; — III. kötet: *Pogány magyarok.* Történeti
 színmű 4 felvonásban. Irta Gabányi Árpád. 164 l. 1893. 1.—
- Szinnyei József.** *Finn-magyar szótár.* 8°-rét. 528 l. 1884. . 3.—
- Telegdi Miklós.** Az keresztyensegnek fundamentomiról való rouid
 keonyvechke. Ki az Szent irasnac külömb külömb heleiből.
 keres es feleleskeppen irattatott és — — mester által, Deac
 nyelwből Magyar nyelvre forditatot. Bechben nyomtattatott
 Raphael Hofhalter által: urunc születése vtan 1562. esztendő-
 ben (135 l. 1884.) . . . . . 1.—
- Toldy Ferencz.** *A régi magyar nyelvészek Erdősitől 1 sétsiig.* (Corpus
 grammaticorum linguae hungaricae veterum). Nagy 8°-rét. XVIII
 és 717 l. 1866. . . . . 2.—
- Ugor füzetek.** Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehason-
 litásaihoz. Nagy 8°-rét. 1—12. szám. 1879 - 1896. . . 12.50
- *Váczy János.** *Berzsényi Dániel életrajza.* A M. T. Akadémiától
 a Lévy-díjjal jutalmazott pályamű. Kis 8°-rét. VI és 432 lap.
 Berzsényi Dániel arczképével. 1895. . . . . 1.50
- Vámbéri Armin.** *Abuska. Csagatajtörök szögyűjtemény.* Török kéz-
 irathból fordította, előbeszéddel és jegyzetekkel kísérté Budenz
 József. Nagy 8°-rét. 107 l. 1862. . . . . —.40
- Vargha Gyula.** *Óda az 1867. évi koronázás emlékére.* 9°-rét. 1892.
 11 l. Ugyanaz folio-kiadásban . . . . . —.15
 — — *Barsi József emlékezete.* (1810—1893.) N. 8°-rét. 20 lap. 1897
 —.20
- Vass Bertalan.** *Horvát István életrajza.* A Magy. Tud. Akadémia
 Irodalmtörténeti bizottsága megbizásából írta —. Kis 8-rét.
 514 és VIII l. 1895. (Horvát István arczképével.) . . . 3.—
- *Villemain.** *Pindar szelleme és a lantos költészet a népek erkölcsi
 és vallási emelkedettségéhez való vonatkozásaiban.* Ford. Csiky
 Gergely. Kis 8°-rét. 484 l. 1887. . . . . 1.50
- Volf György.** *Első keresztyén térítőink, nyelvünk, írásunk és törté-
 netünk tanubizonysága szerint.* 8°-rét. 109 lap. 1896. . 1.20

- Zolnai Gyula. *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás kordig* (Huszonöt mellékletbeli s egy szövegközi hasonmással.) Nagy 8°-rét. 1894. IV és 296 l. Ára füzve 6.—; félbörkötésben 6.80
- Zsebszótár. Magyar-német. — Közrebocsátja a Magyar Tudós Társaság. 12°-rét. — II. vagy *Német-magyar* rész. 1835. — Második kiadás. 844 l. 1843. . . . . 2.30

II.

Bölcséleti, Társadalmi és Történeti tudományok.

- Acsády Ignác. *Két pénzügytörténelmi tanulmány.* I. *A pozsonyi és szepesi kamarák 1565–1604.* II. *A jobbággyadózás 1564–76-ban.* Nagy 8°-rét. 238 l. 1894. . . . . 2.—
- — *Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. 1526–64.* Nagy 8°-rét. III és 280 l. 1888. . . . . 1.70
- Actes et Documents pour servir à l'histoire de l'Alliance de George Rákóczi, Prince de Transylvanie, avec les français et les Suédois dans la Guerre de Trente ans. Par Ordre de l'Acad. des Sciences Hongroise publié par A. Szilágyi Nagy 8°-rét. VI és 491 l. 1874 . . . . . 3.60
- Anjoukori okmánytár. (*Codex Dipl. Hungaricus Andegavensis.*) Szerkesztette Nagy Imre. I–VI. kötet. 1301–1375. Nagy 8°-rét. (IV és 678; III és 664; VI és 650; VI és 679; VI és 657 és VII és 658 l.) 1879–1891. (Minden kötethez név- és tárgymutató.) . . . . . 25.—
- Archaeologiai értesítő. *A Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai bizottságának közlönye.* Szerkesztik Römer Floris, dr. Henszlmann Imre, báró Nyáry Albert és Pulszky Károly. Tizen-négyszöt kötet. Nagy 8°-rét. (Az I. kötet elfogyott.) VI, 320; VI, 312; III, 324; V, 328; V, 336; VI, 320; V, 316; X, 315; XI, 318; 340; XI, 368; XII, 400; VII, 412 és LII, 404 l. 1869–1881. Számos fametszvényvel. 44.—. Ugyanaz. U j f o l y a m. Szerkeszti az I–IV. köteteket Pulszky Károly, az V. kötettől kezdve Hampel József. Nagy 8°-rét. Az I. kötet két részben, a II. kötet három részben, a III. kötet két részben és a IV. kötet három részben jelent meg. Az V. kötettől kezdve kötetenként 5–5 füzetben (1881–1898). Számos ábrával Egy-egy évfolyam . . . . . 6 —
- Archaeologiai közlemények. A hazai műemlékek ismertetésének előmozdítására kiadja a Magy. Tud. Akadémia Archaeologiai bizottsága. I–XX. kötet. (Az I. kötet elfogyott.) . . . 47.50
- Athenaeum. *Philosophiai és államtudományi folyóirat.* Szerkeszti Pauer Imre. Kis 8°-rét. I–VII. évfolyam. 1892–1898. (Minden évfolyam 4 füzetben) Egy évfolyam ára . . . . . 5 —

- Ballagi Aladár. *Colbert*. Nagy 8°-rét). (Két rész egy kötetben) 243 és 270 l. 1887., 1890 . . . . . 3.20
- *Bárczay Oszkár. *A hadügy fejlődésének története*. Két kötet. Kis 8°-rét. VIII és 350 lap, 68 ábrával és 680 lap 135 szövegbeli ábrával és 2 melléklettel. 1895. . . . . 6.—
- — *A heraldika kézikönyve. Műszótárral*. N. 8°-rét. VI és 713 lap. 1898. (174 szöveggközi ábrával és 3 melléklettel.) Egész vászonkötésben . . . . . 6.—
- *Barthélemy-Saint Hilaire. *A philosophia viszonya a természet-tudományokhoz és a valláshoz*. Fordította Péterfy Jenő. A fordítást felülvizsgálta Pauer Imre. Kis 8°-rét. VIII és 196 l. 1890. . . . . 1.50
- Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Fordította Szabó Károly. Második kiadás. Javitotta Fejérpataky László. Lex. 8°. 63 lap. 1892. . . . . —.75
- *Berryer válogatott törvényszéki beszédei. Fordította s Berryer élet- és jellemrajzával és zárszóval kísérte Tóth Lőrincz. Kis 8°-rét. 400. l. 1887. . . . . 1.50
- Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez, *Oklevéltár — a velencei levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból*. Szerkesztette Óváry Lipót. Nagy 8°-rét. VI és 822 l. 1886. . . . . 5.—
- — *fejedelem kiadatlan politika levelei*. Kiadta Szilágyi Sándor. Nagy 8°-rét. XIV és 496 l. 1879. . . . . 2.40
- — *fejedelem levelezése*. A Magy. Tud. Akadémia tört. bizotts. megbízásából kiadta Szilágyi Sándor. Nagy 8°-rét. 470 l. 1886. 2.—
- Bunyitay Vincze. *A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista*. Egy rajz és két fénynyomattal. Kis folió. 32 l. 1893. . . . . 1.—
- *Burckhardt Jakab. *A renaissancekori műveltség Olaszországban*. 2 kötet. Ford. Bánóczy József. A fordítást felülvizsgálta Alexander Bernát. Kis 8°-rét 408 és 387 lap. 1895—96. . . . 4.—
- *Carrara F. *A büntető jogtudomány programja*. Fordította Beksics Gusztáv. Két kötet. Kis 8°-rét. XX és 390, 591 l. 1878/79. 1.—
- Csánki Dezső dr. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* I. III. kötet. (A „Hunyadiak kora Magyarországon“ cz. munka VI, VII. és VIII. kötete.) Nagy 8°-rét. 788; VIII, 860 és 696 l. 1890. 1894. . . . . 21.—
- Csere János. (Apáczai-) *bölcsészeti dolgozatai*. A M. T. Akadémia rendeletéből szerkesztette Horváth Cyrill. Nagy 8°-rét. 160 l. 1867. . . . . —.50
- Czinár Mór. *Fejér György Magyarországi okmánytárának betűrendű tárgymutatója*. (Index Aphab. Codicis. Diplom. Hungariae per Georgii Fejér editi.) Nagy 8°-rét. XVI és 549 l. 1866. . . . 2.—

- Deák Farkas.** *A bujdosók levéltára.* A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából. Nagy 8°-r. XIII és 365 l. 2.70
- Demkó Kálmán dr.** *A felső-magyarországi városok életéről a XV—XVII. században* Nagy 8°-rét. 290 l. 1890. . . . . 2.70
- Érdy János.** *De Tabulis Ceratis in Transylvaniae repertis.* (Erdélyben talált viaszoslapok.) Nagy 8°-rét. 21 l. Hat táblával 1856. —.50
- — *Erdély érmei.* 1 képatlaszszal. 4°-rét. 187 l. szöveg és 24 réztáblával . . . . . 2.—
- — *Erdélyben talált viaszos lapok (Tabule Ceratae) és magyar őstörténeti vizsgálatok.* Írta — Kiadja Magyar Kossa Sámuel. Öt könyomattal. Nagy 4°-rét. 69 lap. 1859. . . . . 2.—
- Értekezések a bölcsészeti tudomány köréből.** A II. osztály rendeletéből szerkesztették Hunfalvy János, Haberer Jonathán, Fraknoi Vilmos, Pesty Frigyes. A III. kötet 2. számától Pauer Imre. Nagy 8°-rét I—II. kötet és III. kötet 1—3. szám 4.30
- Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből.** A nemzetgazd. és statisztikai állandó bizottságnak rendeletéből szerkeszti Földes Béla. Nagy 8°-rét. I—II. kötet (6. szám. 1882—1885. . . . . 4.40
- Értekezések a társadalmi tudományok köréből.** A II. osztály rendeletéből szerkeszti dr. Fraknoi Vilmos osztálytitkár. (Az I. kötet [1867—1870.] „Értekezések a törvénytudomány köréből” czim alatt Hunfalvy János és Kautz Gyula szerkesztésében jelent meg.) Az V. kötet 9. számtól egész a X. kötet 6. számig Pesty Frigyes szerkeszté; a X. kötet 7. számtól Pauer Imre szerkesztésében jelenik meg. Nagy 8°-rét. I—X. kötet és XII. kötet 1—2. szám 1867—1898. . . . . 39.68
- Értekezések a történelmi tudományok köréből.** A II. osztály rendeletéből az I—VIII. kötet 5. számig szerkeszté Fraknoi Vilmos, innen a XIV. kötet 6. számig Pesty Frigyes, a 7. számtól Pauer Imre. Nagy 8°-rét. I—XV. kötet és XVII. kötet 1—9. szám 1867—1899. . . . . 69.05
- Fayer László.** *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye.* 2 kötet. N. 8°-rét. 702, és XVI, 543 l. 1896, 1898. Ára az I. kötetnek 4.—, a II. kötetnek . . . . . 3.—
- Fejérpataky László.** *A királyi kancellária az Árpádok korában.* 8°-rét. 149 l. 1885. . . . . 1.—
- — *Magyarországi városok régi számadáskönyvei.* (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltáraiból.) Nagy 8°-rét. XIII és 682 l. 1885 . . . . . 4.—
- Finály Henrik.** *Az ókori súlyokról és mértékekről.* Nagy 8°-rét. 163 l. 1883 . . . . . 1.—
- ***Földes Béla.** *Értekezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből.* (Foville, Giffen, Cliffe, Leslie, Bagehot, Stanley, Jevons

- Syme, Cairnes.) Fordította, illetőleg átdolgozta —. Kis 8°-rét. 180 l. 1882. . . . . —.50
- Fraknoi Vilmos.** *A magyar királyi kegyuri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig.* Történelmi tanulmány. Nagy 8°-rét. 559 l. 1895. . . . . 5.—
- — *A magyar országgyűlések története.* 1526—1587. I—VII. kötet. Nagy 8°-rét. (VIII. és 235, 168, 173, 171, 144 és 109 l.) 1874—1881. . . . . 8.40
- — *A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt.* 1526—1563.) Nagy 8°-rét. XXIV és 747 l. . . . . 5—
- — *Mátyás király levelei.* Küllügyi osztály. I. kötet. 1458—1479. Nagy 8°-rét. XIII és 496 l. 1893. — II. kötet (1480—1490.) LXX és 406. 1895. A két kötet ára 8.50
- Gerő Elek.** *A moldvai magyar telepekről.* Egy földabroszszal. 8°-rét. 166 l. 1838. . . . . —.20
- Gelcich József,** *Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára.* (Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae.) A raguzai állami, a bécsi cs. és kir. titkos és egyéb levéltárakban levő okiratokból összeállította —. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Thallóczy Lajos. Nagy 8°-rét. LIX és 923 l. 1887. . . . . 5.—
- ***Gide Pál.** *A nők joga.* Tanulmány a nő magánjogi helyzetéről a régi és újkorban. Életirási értesítéssel, pótlékokkal és jegyzetekkel. Fordította Tóth Lőrincz. Két kötet. Kis 8°-rét. 390 és 412 l. 1886. . . . . 3.—
- Gindely Antal.** *Okmánytár Bethlen Gábor fejedelmi uralkodása történetéhez.* (Acta et documenta historiam Gabriellis Bethlen, Transylvaniae principis illustrantia.) Nagy 8°-rét. 543 l. 1890. . . . . 5.—
- ***Goldziher Ignác.** *Az iszlám.* Tanulmányok a muhammedán vallás története köréből. Kis 8°-rét. XI és 412 l. 1881. . . . . —.50
- — *A történetírás az arab irodalomban.* Nagy 8°-rét. 49 l. 1895. . . . . —.50
- ***Gregorovius Ferdinánd.** *Hadrián császár. A görög-római világ Hadriánkorabeli rajza.* A 3-ik kiadás után fordította Pászthory János. Kis 8°-rét. 486 lap. 1897. . . . . 2.—
- György Endre.** *A különözeti árszabályok jogosultsága és hatása.* (A Dóra-jutalommal koszorúzott pályamű.) Nagy 8°-rét. 303 l. 1876. . . . . 1.80
- Hadtörténelmi könyvtár.** Magyar —. Nagy 8°-rét. I. kötet: *Az osztrák-porosz háború 1866-ban.* Irta Széchi Mór, XI és 281 l. 12 melléklettel. 1893. 3.—; — II. kötet: *Az 1866. évi osztrák-porosz háború.* Irta Balás György. 329 l. 19 szövegábrával és két térképmelléklettel 1894. 3.—; — III. kötet: *Magyar hadi krónika.* A magyar nemzet ezredéves küzdelmének katonai

- története. Irta Horváth Jenő. Első rész: A honfoglalástól a mohácsi vészig. Nagy 8°-rét. XII 362 l. 1895. (1 melléklettel és 11 szövegbeli hadműveleti és csatavázlattal.) 3.— ; — IV. kötet. *Magyar hadi krónika*. Második rész: A mohácsi vésztől a legújabb korig. (1 melléklettel és 21 szövegbeli rajzzal és csatavázlattal.) Nagy 8°-rét XI és 660 lap. 1897. . . . . 4.—
- Hadtörténelmi közlemények.** A m. tud. Akadémia hadtudományi bizottsága rendeletéből szerkeszti Rónai Horváth Jenő. Nagy 8°-rét. I—X. kötet. 1888—1897. . . . . 50.—
- Hampel József.** *A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban.* I. rész. Nagy 8°-rét. 174 l. 200 képes tábla és a szövegben 48 ábrával. 1894. . . . . 5.—
- — Ugyanaz II. rész. N. 8°-rét, VII. és 512 lap. 162 képes táblával és a szövegben 95 ábrával. 1898. . . . . 6.—
- Hazai okmánytár.** (*Codex diplomaticus Patrius Hung.*) Szerkesztette Nagy Imre. VIII. k. Nagy 8°-rét. VII és 474 l. 1891. 3.—
- Helmár Ágost.** *Bonfiniusnak, mint történetírónak jellemzése és műve kútjöinek kimutatása s bírálati méltatása.* (Jutalmazott pályamű.) Nagy 8°-rét. 88 l. 1876. . . . . —50
- Henszlmann Imre.** *A székesfehérvári ásatások eredménye.* 9 rajztáblával. Nagy ivrét. 226 l. 1864. . . . . 2.—
- Hetényi János.** *A magyar parthenon előcsarnoka.* 8°-rét. 109. l. 1858. . . . . —20
- Hitbizományok átalakításáról.** (A magyar —) Az akadémia által 1846-ban b. Deresényi János-féle jutalmakkal koszorúzott pályamunkák. (I. Keresztúry József: *A hazánkban létező hitbizományok átalakítási terve* — II. Benczur János: *A magyar hitbizományok célszerű átváltoztatásáról.* — III. Varga Soma: *A hazai hitbizományok átalakításáról.*) 8°-rét. 264 l. és 3 tábla. 1847 . . . . . —20
- Horváth Jenő.** (Rónai —) *Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái.* Zrínyi Miklós arcképével. A M. Tud. Akadémia hadtudom. bizottsága megbízásából sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta —. Nagy 8°-rét. 403 l. 1891. . . . . 2.—
- *Hunfalvi Pál.** *Az oláhok története.* Két kötet. Kis 8°-rét. LXVI, 482 és LXXII, 481 l. 1894. . . . . 6.—
- *Hüppe Siegfried dr.** *A lengyel alkotmány története.* Fordította Szathmáry György. A fordítást felülvizsgálta Schwarcz Gyula. Kis 8°-rét. 542 l. 1894. . . . . 3.—
- Ipolyi Arnold.** *A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleirása.* 4°-rét. XIV és 233 l. 1886. Képtalasszal (folió). 10.— ; — Ugyanaz. Nagy folió kiadás. X és 117 l. 1886. (Négy színezett képtáblával és számos szövegközi fametszettel.) 30.—

- — *Alsó-sztregovai és rimai Rimai János államiratai és levelezései.*
Nagy 8°-rét. XII és 422 l. 1887. . . . . 2.50
- — *Gróf Károlyi István emlékezete.* N. 8°-rét. 41 l. 1883. . . . . —.30
- Jakab Elek.** *A Magy. Tud. Akadémia kéziratárának ismertetése.*
Nagy 8°-rét. 43 l. 1892. . . . . —.40
- — *A levéltárakról. tekintettel a magyar államlevéltárrugyre* Nagy
8°-rét 190 l. 1877. . . . . 1.—
- *Janet Paul.** *A politikai tudomány története az erkölcsstanhoz való
viszonyában.* Ford. Lőrinczy Béla és Angyal Dávid. A fordítást
felülvizsgálta Csiky Kálmán. Három kötet. Kis 8°-rét. 608, 544
és 568 l. 1891 92. . . . . 4.50
- Jogtörténelmi emlékek.** (Magyarországi —) *A magyar törvény-
hatóságok jogszabályainak gyűjteménye.* (Corpus statutorum
hungariae municipalium) Összegyűjtötték és felvilágosító, össze-
hasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták dr. Kolozsvári S. és
dr. Óvári K. [—IV¹/₂ kötet. Nagy 8°-rét. VIII, L és 639 lap;
I.I, 521 és LXXVIII, 422 lap; LXXXI és 801 lap; LXXXIII és
916 lap; LXIX és 842 lap. 1885, 1890., 1892, 1896. és 1897.
36 —
- *Kállay Béni.** *A szerbek története 1780—1815.* Kis 8°-rét. 604 l.
1877. . . . . —.50
- — *Magyarország a Kelet és Nyugat határán.* Nagy 8°-rét. 69 l.
1883. . . . . —.40
- Karácsonyi János.** *Szent István király oklevelei és a Szilveszter-
bulla.* Diplomatikai tanulmány. Nagy 8°-rét 223. l. 1891. 2.—
- Károlyi Árpád.** *Illésházy István hűtlenségi pöre.* Nagy 8°-rét. 216 l.
1883. . . . . 1.20
- Katonai évkönyv 1886-ra.** Magyar —. Szerkeszti Rónai Horváth
Jenő. Első évfolyam. Nagy 8°-rét. 280 l. 1887. . . . . 1.80
- Király János.** *Pozsony város joga a középkorban.* Nagy 8°-rét. 464 l.
1894. . . . . 4.—
- Knauz Nándor.** *Évmutató Fejér György magyar okmánytárához.*
Nagy 8°-rét 44 l. 1862. . . . . —.20
- Kőrösi József.** *Budapest nemzetiségi állapota és magyarosodása az
1881-iki népszámlálás eredményei szerint.* Nagy 8°-rét. 45 l. és
1 grafikai ábrával. 1882. . . . . —.30
- Köszegi Pál.** *Bercsényi házassága.* Történeti ének 1695-ből. Irta —
A Varsóban levő eredeti kéziratról közli Thaly Kálmán. Tol-
dalék: „Actio curiosa“. Magyar történeti színjáték 1678-ból. A
„Flór“-alapítványból kiadja a M. T. Akad. Tört. bizottsága.
Nagy 8°-rét. 200 l. 1894. . . . . 2.—
- Kovács Nándor.** *Retürendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpádkori
új okmánytárához.* (Index alphabeticus Codicis diplomatici Arpa-
diani continuati.) Nagy 8-rét. VIII és 861 lap. 1889. . . . . 5.—
- *Lanciani Rudolf.** *A régi Róma a legújabb ásatások világításában.*

- Fordította Lubóczy Zs. A fordítást felülvizsgálta Beöthy Zsolt. Kis 8°-rét. 368. l. 1894. Számos képtáblával és a szöveg közé nyomott képpel . . . . . 3.—
- *Laveley Emil. *Kormányformák az újkori társadalmakban*. Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta Tóth Lőrincz. Kis 8°-rét. XVIII és 180 l. 1881. . . . . —50
- * — — A tulajdon és kezdetleges alakjai. I. A IV. átvizsgálta és tetemesen bővített francia kiadás után ford. dr. Bartha Béla. Bevezetéssel ellátta dr. Pulszky Ágost. Kis 8°-rét. LXXI. és 404 lap. 1897. . . . . 1.50
- *Lavergne Leonce. *Az angol mezőgazdaság*. Fordította Beksics Gusztáv. Kis 8°-rét. XX és 464 l. 1884. . . . . —50
- *Leroy Beaulieu Pál. *Pénzügytan*. Fordította Láng Lajos. Négy kötet. Kis 8°-rét. XXVI, 542; XXII, 506; XX, 486 és XX, 536 l. 1879—80. . . . . 2.—
- — *Az új socialismus és annak bírálat*. Bevezető előszóval Kautz Gyulától. Fordította Sasváry Ármin. Kis 8°-rét. XII és 496 l. 1888. . . . . 1.50
- Lipp Vilmos. *A keszthelyi sírmezők*. Nagy 4°-rét. 52 l. 363 rajzzal. 1884. . . . . 1.60
- Magyar László délafrikai utazásai az 1849—1857. években. A M. T. Akadémia megbízásából sajtó alá egyengette és jegyzésekkel ellátta Hunfalvy János. I. kötet. Nagy 8°-rét. XIV és 464 l. 1859. (Egy földabrosz és 8 köirattal.) . . . . 4.—
- Magyar levelestár. A régibb magyar közélet, erkölcsök, történet és nyelv ismeretének előmozdítására kiadja a M. T. Akadémia Tört. Bizotts. Két kötet. Nagy 8°-rét. I. kötet: *400 magyar levél a XVI. században*. 1504—1560. Közli Szalay Ágoston. 9 kőiratú táblával. XX és 424 l. 1861. 1.20. II. kötet: *Magyar hölgyek levelei*. 499 darab 1515—1709. Közli Deák Farkas. XVI és 464 l. 1861—1879. . . . . 2.—
- Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. Nagy 8°-rét. I. kötet: *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*. Összeállította Mokos Gyula. XXXII. és 207 l. 1890. 2.20; II. k.: *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. Összeállította dr. Schrauf Károly. 365 l. 1892. 4.50; III. kötet: *A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke*. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. XXI és 143 l. 1893 . . . . . 1.50
- Magyarországi török kincstári defterek. Fordította dr. Lászlófalvi Velics Antal. Bevezetéssel ellátta s sajtó alá rendezte Kammerer Ernő. II. kötet I. köt. elfogyott (1540—1639.) Nagy 8°-rét. 770 l. 1890. . . . . 5.—
- Majláth Béla. *A szőnyi béke okmánytára*. Nagy 8°-rét. V és 401 l. 1885. . . . . 2.50

- Matlekovics Sándor.** *A vasúti különbözeti viteldíjak.* Dicsérettel kitüntetett pályamunka. Nagy 8°-rét. 172 l. 1875. . . . . 1.—
- Mátray Gábor.** *Történeti, bibliai és gúnyos magyar énekek dallamai a XVI. századból.* 4°-rét. 141 l. Hangjegyekkel. 1859. Papirkötésben . . . . . 1—
- *Mayr György.** *A társadalmi élet törvényszerűsége.* A magyar viszonyok figyelembe vételével. XVI és 348. l. 1881. . . . . —.50
- *Medveczky Frigyes.** *Társadalmi elméletek és eszmények.* Kritikai adalékok a társadalmi eszmék fejlődéstörténetéhez. Kis 8°-rét. IV és 412 l. 1887. . . . . 1.50
- Megyei monografiák.** Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén. Szerkeszti Körösi József. I. kötet. Nagy 8°-rét. XXII és 252 l. 1891. 1.50; (Tartalma: Grünwald Béla: *Zólyommegye.* — Szmracsányi Aristid: *Liptómmegye.* Dr. Pisztóry Mór: *Pozsony városa.* — Sváby Frigyes: *Szepesmegye.* — ifj. Kubinyi Miklós: *Arvamegye.*) II. kötet. 328 l. 1895. 1.20; (Tartalma: Ifj. gr. Széchenyi Imre: *Somogy megye.* — Gaál Jenő: *Békésmegye* — Gaál Jenő: *Csanádmegye.* — Ballagi Géza: *Zemplénmegye.* — Berényi Pál: *Sopronmegye.*) Minden megye külön is kapható.
- Meyer Gotthold Alfréd.** *Szent Simeon ezüst koporsója Zárában.* Magyar nyelvre fordította dr. Éber László. Nagy 4°-rét. 64 l. 14 képes melléklettel és 29 ábrával a szövegben. 1894. 4.—
- Mocsy Mihály.** *Elmélkedések a physiologia és psychologia körében, különös tekintettel a polgári és erkölcsi nevelésre.* 8°-rét. 143 l. 1839. . . . . —.10
- Nádasdy Tamás nádor családi levelezése.** Szerkesztették Károlyi Árpád és Szalay József. Nagy 8°-rét. XXVIII. és 260 l. 1882. . . . . 1.40
- Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv.** Szerkeszti Földes Béla. Kis 8°-rét. I. évfolyam. 1883. 239 l. — II. évfolyam. 315 l. 1884. . . . . 3.60
- Nyáry Albert báró.** *A heraldika vezérfonala.* 4°-rét. 291 l. 1886. Kilencz színnyomatú, 13 fametszetű táblával és a szöveg közé nyomott 86 ábrával . . . . . 5.—
- Nyáry Jenő báró.** *Az aggteleki barlang mint őskori temető.* (Monum. hung. archaeol. aevi Praehistorici) 1 tervrajzzal, három fénynyomatú táblával és 335 szövegbeli fametszettel. Nagy ivrét. VI. és 179 l. 1881 . . . . . 3.—
- Oláh Miklós.** (*Ludovico II. Regi Hungariae et Mariae Reginae a Secretis, Ferdinandi I. Cancellarii, dein Archiepiscopi Strigoniensis, Primatis Regni Hungariae et Locumtenentis Regii.*) Codex epistolaris MDXXXVI—MDXXXVIII. Recensuit Arnoldus Ipolyi. Nagy 8°-adrét. XXXIX. és 639 l. 1876. . . . . 3.—
(Folytatása következik.)

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KALMÁN.

IX. KÖTET.

1898. Október 15.

10. FÜZET.

A Honterus-szobor leleplezésénél.

(Elmondotta Böhm Károly l. t. Brassóban, 1898. augusztus 21-én.)

Tisztelt ünneplő gyülekezet! A Magyar Tudom. Akadémia, hivatásához híven, a tudomány és művelődés minden mozzanatát szerető gonddal kísérve, részt kér magának azon örömből, mely az erdélyi szász nép lelkét a mai napon eltölti.

Honterus János születésének négyszázados fordulóján nemcsak Brassó városának hírneves szülöttjét, nemcsak a nagy szász tudóst és lankadatlan erdélyi hazafit, nemcsak a szász nép életrendjének böles reformátorát ünnepeljük. Az ő működésének kerete sokkal tágabb. Alkotásai az egyházi téren, reformjai a tanítás terén közvetlenül és elsősorban, igaz, csak az ő szerette szász népének voltak szánva; ennek vallásosságát erősíté, ennek műveltségét emelé, ennek még jogi viszonyait is rendezé s fekteté azon alapra, melyen évszázadokig nyugodtak. Hanem működésének *gyümölcseit* nemcsak a szász nép élvezte. Az általa szerkesztett és kiadott tudományos művekből századokig mások is okultak; a Honterus-iskola fényes példát mutatott az egész magyar hazának; életének vezérlő csillaga pedig, a protestantismus nagy eszméje, a hit- és lelkiismereti szabadság elve (mely akkor Dévai M. és mások buzgóssága folytán már a magyaroknak is világított) — ezen eszme Honterus Jánost az egységes magyar haza alakjává, mindnyájunkévá tette. Mert ezen eszme Honterust már életében közeli viszonyba hozta a magyar reformátorokkal, mint Pesti Gáspárral, viszonyba hozta a magyar felvidék protestánsaival s ezek útján Magyarország egyetemes reformációjával.

Ily széles keretben szeretem látni Honterus János élete képét, hogy méltóan áldozzak emlékének. S a mint kitágul a hatás kerete, kitágul az elismerés kerete is. Egy ilyen férfiú emléke előtt nemcsak a saját népe áll meghatottan, hanem hálával kell adózniok neki azoknak is, kiket hozzá csak gyengébb és távolabbi kötelék is fűz. A mit ő negyedfélszáz év előtt ezen híres városban kezdett, annak hatása, mint a tóba hajított kő okozta hullámok, egész hazánkra terjedt át s hatalmas tényezőként illeszkedik bele ama nagy áramlatba, mely a XVI. században Magyarországon Soprontól Brassóig, Lőcsétől Temesvárig végig hömpölygött, városainkban és falvainkban új iskolákat s új életrendet hozott s főurainkat, háromnak kivételével, mind protestánsokká tette. S a mely eszme negyedfélszázad előtt az ő nemes lelkét hevíté, annak áldásait édes magyar hazánk, sokszor más alakban és más név alatt bár, mai nap is élvezi.

Azért áldva legyen, Honterus János, a te emléked első sorban a te szeretett százsz néped lelkében; de áldva legyen és leszen mindazokéban is, kik az emberek szenvedélyei felett az örökkévaló isteni eszmét, az emberi iparkodás szent törvényét meglátni képesek, s abban bízva küzdenek az emberiség jobb jövőjéért. Abban a műveltségben, mely édes magyar hazánkat fényes palástként ékesíti, a te életednek soha félbe nem szakadt munkássága erős aranyszálként van befonva, s hitet, reményt és erőt fog a küzdők lelkében mindenkor ébren tartani; mert munkás életeden valóságnak bizonyult a költő lelkének divinatiója:

Es kann die Spur von unsern Erdentagen
Nicht in Aeonen untergehn.

A gyöngyösi glosszák.

(Kivonat *Melich János* 1898. május 2-án bemutatott értekezéséből.)

A megindult szótári munkálat megköveteli, hogy necsak az ismert anyagot értékesítsük s rendbeszedjük a magyar nyelv nagy szótárának a megszerkesztésénél, hanem kutassunk újabb anyag után is. Ha útunk a jelenbe, a népnyelv gazdag kincstárába vezet, úgy még ott is rendszeres kutatással sok becses dolgot találhatunk; elég legyen e tekintetben csak a nemrég megjelent „Nomenclator avium regni Hungariae“ czímű munkára hivatkozni, a mely részben „a czélbavett nagy szótárnak mennél biztosabb alapon leendő elkészítésében“ birja megjelenésének okát. A jelenen kívül azonban a mult az, a mely első sorban lefoglalhatja a figyelmet. Tapasztalatokra építve állíthatjuk, hogy a mohácsi vész közvetlenül megelőző korból ugyan tekintélyes számmal vannak nyelvemlékeink, de rendszeres, systematikus kutatással még mindig találhatunk ha nem is összefüggő nyelvemlékeket, de legalább glosszákat. Az ilyen glossza-emlékekben persze kevesebb a mondattani tanulság, de annál nagyobb az ily glosszáknak szótani, alaktani s hangálladéokra vonatkozó becsük. Magyar glosszák szempontjából a mi nyelvünk nem oly gazdag, mint a német; az a kevés glossza is azonban, a melyről tudomásunk van, ninesen mind közölve, a magyar történeti nyelvészet számára értékessé téve.

Példákkal igazolhatjuk ez állítást. Az 1882-ik évi könyvtárkiállítás Kalauza azt írja, hogy a *Batthyány*-könyvtárból 48. szám alatt kiállított, 1497-ből származó „Ünnepi és vasárnapi szent beszédek“-ben itt-ott magyar glosszák is vannak. Ugyancsak ebben a könyvtárban az 1871-ben kiadott „Index manuscriptorum“ 54. lapja szerint van egy „Vocabularii latino-hungarici fragmentum fol. * 35“, a melynek tartalma, kora teljesen ismeretlen. Ha már most figyelembe vesszük azt, hogy az Országos levéltárban éppen a gyulafehérvári káptalan iratai közt őriznek egy magyar-latin szótárt,¹ melyről *Nagy Gyula*, a szótár-töredék közlője (vö. Magyar Könyvszemle, régi folyam 12 : 100--110) egész bizonyosnak tartja, „hogy *Calepinus* magyarázói hagyták reánk, csekély vigasztalásul a nagy veszteségért, mely e derék munka többi részeinek elpusztulásával irodalmunkat érte“, méltán kíváncsiak

¹ Időközben e szótár a M. N. Múzeum levéltárába került.

lehetünk e 35 lapra terjedő szótártöredékre is. Ugyancsak ennek a könyvkiállításnak a Kalauzában a 129., 130., 131., 132. szám alatt felsorolt könyvekben — a mint háromról magam is meggyőződtem — vannak szórványosan magyar glosszák; a 132. szám alatt felsorolt kéziratot nem láttam, de *Kollányi Ferencz*, ki a Századokban most megjelenő „A sz. ferenczrendiek története a XVI. század első felében“ című tanulmányához használta, állítja, hogy itt-ott vannak benne lapszéli magyar glosszák is. Mindezeket a glosszákat sehol senki sem közölte, a könyvkiállításról visszaküldték az illető tulajdonosoknak, s a hol rendezetlen a könyvtár, az illető kéziratra újból csak hosszas kereséssel lehet ráakadni.

Ugyancsak itt akarok megemlékezni azokról a glosszákról is, a melyek a könyvkiállítás Kalauza szerint (40. l., 127. szám) a budapesti tudomány-egyetem könyvtárának ily című művében fordulnak elő: „Constitutiones fratrum eremitarum ordinis S. Pauli primi Eremitae Regulam Beati Augustini Professorum a XV. századból“. A Kalauz e könyvről ezt írja: „Másolta ismeretlen magyarországi pálos, ki a szöveg közé igen sok magyar szót írt. A nyitott lapon ezek a magyar jegyzetek olvashatók: „wylagnak nagyobb genýeresegýebewl“ stb. stb. Ezt a könyvet sokan keresték és keresik ma is, így a többek közt e sorok írója is. A tud. egyetem könyvtárában azonban ilyen könyv nincs, hanem e helyett találunk a Cod. Lat. Saec. XVI. Nr. 114. jelzés alatt egy kódexet, a melynek az „Exposicio Regule beati Augustini episcopi“ fejtegetésében a 20. lapon ugyanazokat a glosszákat olvashatjuk, a melyeket az 1882. évi könyvkiállítás Kalauza közöl egy állítólagos XV. századbeli pálosrendi constitutiókat tartalmazó kódexből. Csakis a Kalauz hibás címközlése az oka annak is, hogy e XVI. századi, a Kalauz szerint XV. századi kéziratot *Zolnai*-nak újból kellett fölfedeznie s e glosszákat ő aztán a Nyk. 25. évf. 49. lapján közölte is. Cikkéből azt látom, hogy a Kalauz hibájára ő sem jött rá, mert az ő „XVI. századi magyar glosszák a egyetemi könyvtárban“ című értekezéséből kivehető, hogy e glosszákra ő is csak véletlenül bukkant rá, s bemutatta őket mint teljesen ismeretleneket, pedig az 1887-iki kiállítási Kalauzban is tulajdonkép róluk van szó.

A mi az 1882-iki kiállításon megtörtént, az ismétlődött a legutóbbi millenniumi kiállítás alkalmával is. Itt csak az alább ismertetendő glosszák sorsát kell elbeszélnem. Az a kézirat, a melyben a gondos kegyelet a Gyöngyösi glosszákat megőrizte, az 1896-iki millenniumi kiállítás történelmi fősorozatjának törzskönyve szerint szintén ki volt állítva, de a törzskönyv 1925. lapszáma egyetlen szóval sem árulja el, hogy magyar nyelvi szempontból becses dolgok vannak a kéziratban. A kézirat a kiállítás után

Gyöngyösre visszakerült, s mivel a könyvtár ott rendezetlen, újból való megtalálása tisztán a véletlen műve volt.

A felhozott példák bizonyítják, hogy a vidéki, különösen a rendi könyvtárak rendszeres átbúvárlásával még sok, ha nem is összefüggő nyelvemléket, de a mohácsi vész előtti korból igen sok glosszát fogunk találni. A kutatásnak ki kell terjednie a *lutínnyelvű kéziratokra* és az *incunabulumokra* is. S hogy az incunabulumok átvizsgálása nem hiábavaló, bizonyítja az, hogy a gyöngyösi rendi könyvtárban *Papias Vocabulariumának* 1496-ki, *Paratus Sermones Dominicales-einek* 1503-iki és *Quilerinus Postilláinak* 1496-ik évi kiadásában magamnak is tekintélyes számú magyar glosszát és összefüggő szöveget sikerült találnom. S e kutatásnál nem jöhet tekintetbe az, hogy az egyik incunabulumban vagy kéziratban öt-hat glosszát találunk csak, a másikban pedig százat. Az öt-hat adat közt is akadhat egy olyan becses, a mely eddigi tudásunkat megjobbitja vagy egy nyelvtényről vallott nézetünket megerősíti. Azt se szabad felednünk, hogy ez öt-hat adat közt lehet akár a szókinés tekintetéből, akár az alaktan vagy mondatban szempontjából teljesen ismeretlen.

A magyar glosszákat tehát rendszeresen, czéltudatosan kutatnunk kell. Bizton hiszem s az eddigi tapasztalatok, a középkori szótárírás, mohácsi vész előtti műveltségi állapotaink ismerete alapján állítom, hogy bőséges anyag van még egy „Codex glossarium medii aevi hungaritatis“-ra, a mely glossarium épp olyan becses és nélkülözhetetlen eszköze lesz a magyar nyelvtörténeti vizsgálatnak, mint a milyen a Nyelvtört. Szótár, vagy a milyen lesz a középkori oklevelek magyar szavainak nemsokára megjelenő *Szamota-Zolnai*-féle gyűjteménye.

Ezek után áttérek a Gyöngyösi glosszák ismertetésére; a melyeket akkor találtam a gyöngyösi sz. ferenczrendi kolostor könyvtárában, mikor a Gyöngyösi szótár-töredék szerzőit kutattam.

A Gyöngyösi glossák — számszerint 417 — egy kis nyolczadréti papíros-kódexben maradtak ránk. A kódex *Blahó V.* gondosságából bőrbe van kötve s hátulsó lapján ezt a felírást viseli: „Codex M. S. Statuta antiqua in Atthya continens“. A kódex bibliografiai leírását mellőzöm; e helyett utalok az ide mellékelt facsimilére, a mely az eredetitől csak annyiban tér el, hogy a vörös betűket szintén feketén adja vissza; a facsimile a 37b. és 38a. lapról való. A mi glosszáink — négynek a kivételével — a 8a. oldaltól az 57a.-ig terjedő oldalakon fordulnak elő. A codex e része, a hol a glosszák vannak, magában foglalja a magyarországi sz. Ferencz-rend (observansok) Attyán 1490-ben *Laskó Osvát* tartományfőnök alatt megállapított constitutióit. Ezeket a constitutiókat folyton másolták. Magamnak is négy másolatról van tudomásom s e négyről részint személyes tapaszt-

talat, részint Kollányi Ferencz értesítése alapján állíthatom, hogy mindegyik másolatban van több-kevesebb glossza. A legkésőbbi

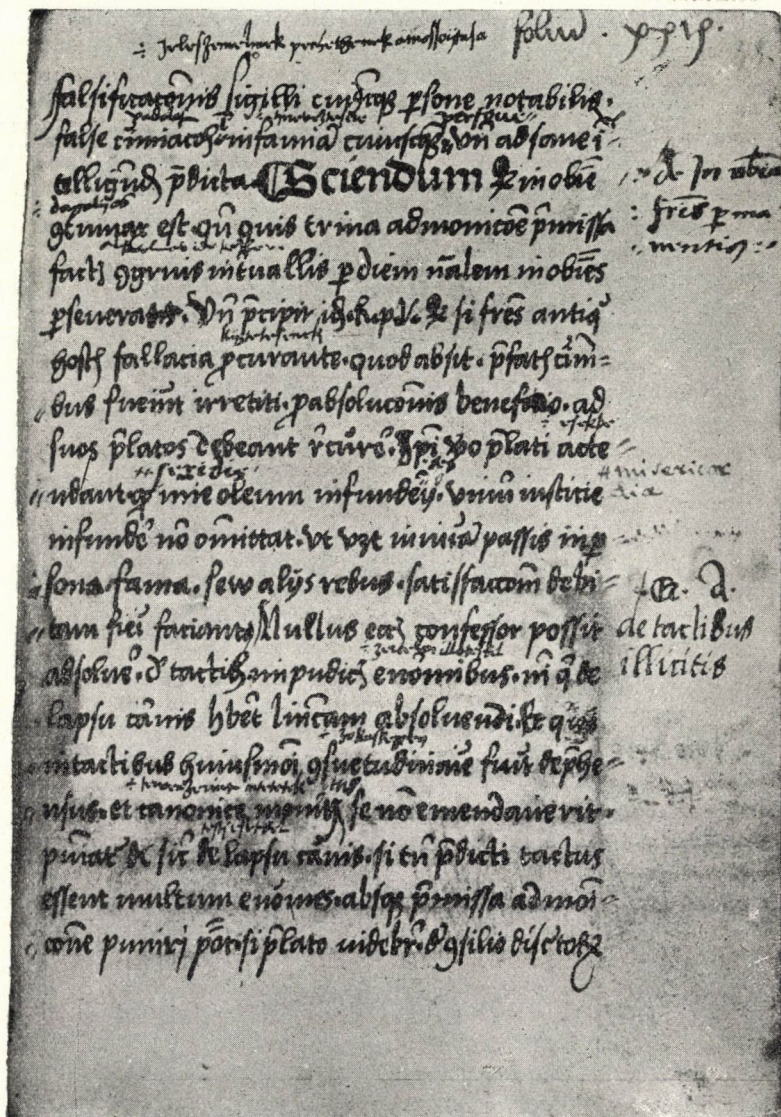
^{potis}
 parant. pro illis de quibus ordinati sunt me
 frs. ut recitat ad solos mptos punitales tene
 aut pdicti frs adeos rēvessine moa. **Circa**
 istud statuit. **Cap. V.** Cum in dicto capitulo
 et frs omes pfecti de defectibus contingebus in
 eadem vel alibi dicant plus diebus culpas sicut corā
 fribus ingiere. scia do sexta. quilibet singul
 latim dicat culpam suam. frs do novici
 ter adunq in septimana secunda. quarta et sep
 ta ferijs. Quilibet dicat culpam in comunitate.
 et eundem. **Ordinatio de quibus esset**
 rphendendi. **Item** singuli frs. de gressu
 audiam de monachis gressu qfessores. quibus bis
 adunq teneant inqubet septimana confitei.
Item. Ordinatio et nullus frim suis
 pavis quate aqne possit absolue. **Item** in obe
 diencie. contumaciae. verum detentiois. **Cap.**
 fur. inus. furty. rei notabili. in iuramentis ma
 nym. violente. flit. testimonij in iudicio facti. **Cap.**
 prius. at pavis. de publicatio is libelli famosi.

"qua rursus
 poterunt
 C. M.
 sumuntur
 de qfesso
 ribus
 C. M.
 De novem
 Casibus

másolat, a melyet ismerek, 1535-ből való, s abban a codexben fordul elő, melyből Keinz Frigyes „Zwei alte ungarische Texte“

(München, 1879.) cím alatt, két kis összefüggő, a XVI. század második feléből való apróságot közölt. A mi másolatunk 1512-ből

dis et ultima laus. Anno salutis nostre Quingentesimo duodecimo supra millesimum ihus ma“. Ebből megtudjuk, hogy az attyai constitutióknak e darabját *László* barát másolta 1512-ben.¹ Hogy ki volt e *László* barát, megmondani nem tudom. A gyöngyösi ferenczrendi könyvtárban hasztalan kerestem az „Acta capituli“ kéziratot, a hol állítólag a rend XVI. századbéli tagjai föl vannak jegyezve. A másolás éve tehát 1512; ez az év az a határpont, a melynél a mi glosszáink régebbiek nem lehetnek. De nem is sokkal későbbiek. Ennek az állításnak a bizonyítására, valamint a glosszáknak nagy vonásokban való ismertetésére álljanak itt a következő adatok:

A *hangálladéokra* vonatkozólag megemlítem, hogy a glosszák közt néhány *í-ző* példa is van; ezek: *tervin*, *kistetibvl*, *kjztetesenek*, *inchelkedgjk* = törekedjük.

A) *Igeképzés.*

1. Az *-ít* képző glosszáinkban csakis *-oijt*, *-ëjt*, *-öjt* alakkal van meg, még pedig a következő példákban: *zoroijtasseg*, *amossoijtasa*: hamisítása, *elfordoijt*, *tlajjdo[no]jytanj*; *enhejyttesenek*, *enhejyttesenek*, *enhejychjek*, *kezerejytven*, *kezerejyttessek*, *keze-rejyte* = kényszerítő, *elegejche*.

2. Az *-ül*, *-ül* igeképző, két esetet leszámítva (*fordulat*, *epvles*), *-ól*, *-él* alakkal fordul elő; pl. *fordolassokban*, *iarolván*, *jobbolasth*, *indolatok*; *epeleteth*, *epeleth*, *epeleti*, *eppeteth*, *eregbeltesseg*, *zendeles*. A *koldülni* ige, a mely azonban **koldi* ige-névből képzett denominális ige (vö. M. U. Sz. 34.), szintén nyiltabb hanggal fordul elő: *kvlolok*.

B) *Névszóképzés.*

1. A doverbális névszók közül megemlítést érdemel az eredetibb *-alm*, *-elm*-mel képzett következő két példa: *birodalm*, *kez engedelm* tetele.

2. A jelen idejű melléknévi igenévképző magashangú alakja *e*-vel van meg az összes példákban (vö. azonban a jövő idejű melléknévi igenévképzőt e példában: *beueendo*); példák: *hirueste*, *twrvinzerze*, *teuelge*, *kevetkeze*, *kezereyte*, *egenlesegere*, *egenllekepen*, *bemenenek* (bemenőnek), *perleketh*. Ide tartoznak még glosszáink közül a következők: *ide* (idő), *weles* (velős), *zepletlen*, *eresak*. Itt említem meg a 286. számú glosszát is: *else*: első.

3. A határozó igenév *-ván*, *-ven* alakban fordul elő. A példákat, mivel a glosszák kora kérdésének eldöntésénél nem fontosak, mellőzöm. (Vö. azonban egyszer: *vonva*.)

4. A denominális névszóképzők közül a következők megemlítésére szorítkozom: α) Az *-s* nom. possessoris képző előtti

¹ Vö. a *Ladislaus* ilyen magyarázatára Érdy-c. 394., *Veinstein-Hevess* K.: A Jord. és Érdy-codex 11. l.

magánhangzó a mainál egy fokkal zártabbnak van írva kétszer, még pedig egy és ugyanazon szóban: *dagalýius* (dagályos); ugyan-csak kétszer van meg ez a szó a mai hangalakkal: *dagalyos*.
 3) Az *-á, -ü* birtokos képzőnek *-ó, -é* az alakja, pl. *neguen zamo* napoth, *allapatho, eghzýne* vel *hamvzine*. (Vö. fönt az *-ül, -ül* igeképzőnek s alább a ragnak hasonló régibb alakjait).

C) Igeragozás.

Glosszáink közt első személyű igealak nem fordul elő; megemlítést érdemelnek azonban a *lakozýanak, igýjekezýen*, fölszólitó módbeli igealakok, a melyek sziszegő után a *-j-t* megőrizték (vö. azonban egy példában *elvalazza*: deputet).

Második személyű igealak ebben a példában fordul elő: *akadozuva zolh*; a *h* betűnek *j* értékére vö. *syrrhon*: sirjon, *hih*: voca. TMNy. 631., Zolnai Nyelveml. 143., 148., 235.

Az *sz* hanggal bővülő *v* tövek közül fontos glosszáink következő adata: *habitus protendatur*: zelesseb *leýjen*. A mai *legyen* tudvalevőleg **lëjen, *lëjën*, illetőleg **lëvjën, *lëvjën* volt valaha; a Gyöngyösi glosszák ezt a *lëjën* vagy *lëjën* alakot megőrizték számunkra (vö. TMNy. 631.).

D) Névragozás.

1. A *-böl* és *-tól* helyett legnagyobb részt *-bel* és *-tel*-t (olv. *-bél, -tél*) találunk, pl. *a) zerezesebel, zerezesekbel, vetesebel, illetve, esetlibel, esetbel, igekezetbel* (vö. azonban *tevelgesbul, esetekbeul, kistetibul, esetbul*); *3) fettel*: föttől, *zemelektel*, vö. azonban *terecheselektul*.

2. Az *-ül, -ül* rag *-ól, -él* alakban van meg: *oltalmazool, maiassagol*; *hektelenel* (éktelenül). Ide kell sorolnunk a *magýaranzaol* glosszát is, a mely tollhibás alak *magýarazasol* helyett.

3. A *-ként* rag csak egy példában van meg, még pedig *i*-vel: *egenkin*; hasonlóképen *i*-vel találjuk az *-ént* ragot is a *szerint*-ben (több példában).

4. A birtokos személyragozásnál megemlítést érdemelnek a következő példák: *egessegek* (egységük), *esekbe* (eszükbe), *bevlchesegek* (bölcsességük).

5. Végül megemlítem a *nélkül* és *kívül* névutókkal ellátott szavakat; a *nélkül* — egy esetet kivéve (valastas *nekulwalok*) — mindig *nekil*-nek van írva (olv. *nékil*); példák: *kethseg nekýl, valogatas nekil, epeleti nekil, sajátnekil, kegelmezezs nekil*. A *kívül* névutóra csak két példa van a glosszák közt; ezek: *tervin kiuel valo esseth, ziksegnek kijvele*.

Ezek az alaktani s részben hangtani sajátságok megengedik, hogy glosszáink korát a XVI. század első évtizedeibe (1512—20-ig) helyezzük.

Befejezésül néhány szót mutatunk be a glosszákból:

1. Matricibus ecclesiis — *megýes heghazhoz*. A *megýés egy-*

házi „matrona ecclesia“ mindössze három adatból volt ismeretes; vö. NySz.

2. Conspiraciones — *Egbe fanalodasokoth*; Quicunque . . . . colligaciones fecerint false accusando, carceri mancipentur — *Egbe fanalodassth*. Az *egbe fanalodás* kétszer fordul elő s következetesen van írva; azt hiszem, a NySz. *fonalsagh*: rixa, *fonalokath*: rixas szavával vetendő egybe.

3. Nullus frater . . . faciat colligaciones — *fondolodás*. *Fondolodos* ismeretlen adat; *fondorl*: *fondol* igéből képzett reflexivum.

4. Absque consciencie scrupulo — *lelkij fuldalas*. Ilyen kapcsolatban és alakban eddig az egyetlen adat: vö. lelki furdalat. NySz.

5. Extremum eius (sc. caputii) — *vege capuchnak*. A régi *kapúczium*-nak ismeretlen alakváltozata.

6. Sugestione — *kistetibrl*; antiquitatis fallacia — *kzytete-senek*. A *kisztel*-re csakis a Döbrentei-c.-ből és Szalkai L. glosszáiból ismertünk két adatot; vö. NySz.

7. Mutus — *Njnyjebe*; *mutuam* charitatem — *Njenjebe*; ipse et socius eius libere possint se *mutuo* uidere — *Nyenebe*. A Gyöngyösi glosszáknak ez az egyetlen adata, a melyet nem bírunk megfejtetni. Még csak hozzávetőleg se tudunk valami conjecturát. Tény azonban az, hogy a *Njnyjebe*, *Njenjebe*, *Nyenebe*. a mit *nyénye*-nek olvasunk, háromszor következetesen a „mutuus“ szó felett áll.

8. Fratres euntes ad uias non audeant secum ducere bursarios neque deferant litteras ad *bancas* — *hochocnak helyere*. A glosszátor az *ad bancas* felé *hochocnak helyere* szót írt. A kézirat egy későbbi olvasója, de mindenesetre még a XVI. században, a lap szélére ezt jegyezte: „pens ado heli Bancas“. Ez a később író barát már nem értette a glosszát s azért újat írt. Kérdés, mi lehet ez az adat. Mi a következőleg magyarázzuk: A *hochocnak*-beli *h* fölös írás; ugyanilyen fölös *h* van a *hoka*: oka glosszában kétszer; az így megmaradt részt aztán *ocsoknak helyére* kifejezésnek olvassuk. Az *ocsoknak* aztán egy a Schlägli szójegyzék *ocsk*: tessera adatával, a mely viszont csak alaki változata az előttünk jól ismert *ok*-, *okcs*-, *os-tábla* szónak.

9. Si autem *sponte* oblata receperint — *En kenniken*. A „sponte“ felett álló „*Enkenniken*“ glosszát kétféleképp lehet értelmezni; olvashatni „*én kényi kén*“ (önkényt)-nek, de a latin szövegből ítélve, helyesebb ez adatot „*én kényik-ént*“-nek olvasni.

10. In suis curiis — *vruarokba*. A „curia“-nak *úrvár* jelentése sehol a nyelvtörténetben elő nem kerül; első pillanatra úgy tetszik, hogy a glossza az „*údvárakba*“ tollhibás alakja. Ez ellen szól azonban az, hogy egész világosan, kétséget kizáróan „*vruarokba*“ áll a szövegben.

11. Contencio — *vethezes*. Valószínű, hogy a szó a *vet-nek* *vetéz (vö. *vetél*) frequentativumából van képezve; analog eset van a *típál*, *tépál és *tépáz* alakok közt.

12. Qui per se vel suum commissarium prouidebit — *vizette való*. A *viszette való* „stellvertreter“ jelentésben eddig a Döbr., Weszpr. és Keszth.-c.-ből volt ismeretes.

Az itt felsorolt szavakon kívül van a Gyöngyösi glosszák közt még egy egész csomó szó, a mely az eddig ismert kevés számú adatot számban vagy jelentés-árnyalatban egy adattal megszerzi; ilyen például a *szerzés*: ornamentum jelentése; ilyen a *szerez*: eddít stb.; vannak olyanok is, a melyek lehetnek értelmetlen tollhibák, mint pl. *dragalmazant*, „ragalmazand“ helyett, vagy *dragalmas* „detractio“, a melyek azonban egy esetleg előbukkanó adattal törölhetők majd a tollhibás alakok rovatából.

Azt hiszszük, ennyi adattal sikerült a Gyöngyösi glosszák nyelvének nagy vonásokban való ismertetése. Még csak azt említjük meg, hogy a glosszák írójára semmi néven nevezendő adatunk nincs. A glosszák írásából, tintájából azt következtetjük, hogy a latin szavak fölé írt 417 magyar glossza legalább három barát-nak a sorközi és lapszéli jegyzete. Ezt a következtetést arra alapítjuk, hogy a glosszák betűi közt háromféle typust lehet megkülönböztetni. Erre mutat az is, hogy néhány glossza *t*-zó nyelv-járásban van írva.

Kazinczy Ferencz Levelezése.¹

A Kazinczy Ferencz Levelezésének nyolczadik kötete az 1810. július 1-jétől 1811. június 30-káig írott leveleket foglalja magában, számra nézve 242-öt, a melyek közül 121 magától Kazinczytól, a többi pedig barátától való, a kik között mint új levélíró legnevezetesebb az erdélyi politikai életben oly fontos szerepet játszott Cserey Miklós. Rokona, Cserey Farkas, ismer-teti meg Kazinczyval, a kinek egyik leglelkesebb hívévé válik. A széphalmi mesternek legszebb levelei közé tartoznak azok, a melyeket hozzá írt, s a melyekben főkép mint eszményi törek-vésű hazafi s az általános művelődés úttörője tűnik föl előttünk. Pályájának leginkább ez utóbbi oldalára nézve találunk sok becses adatot ez idétt írt leveleiben, a melyekben verses és prózai mű-veit is mind e szempontból magyarázza. Egyre öntudatosabban s erélyesebben lát munkájához, bár a kor nehéz állapota vajmi

¹ A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásá-ból közléteszi dr. Váczy János. VIII. kötet. Budapest, 1898. XXIV., 692. lap. Ára : 5 frt.

kevés biztatót ígér. De mint régebben, most is a hozzácsatlakozott írók elismeréséből merít bátorító üsztönt, hogy az egyetemes nemzeti élet, a társadalmi és irodalmi viszonyok megújításának szükségét mennél nagyobb lelkesedéssel hirdesse s valósítását előkészítse.

Midőn Vida László a magyar játékszín vezetésére vállalkozik: Kazinczy tanácsához és pártfogásához folyamodik, mert — úgy mond — „a sok irigy, áskálódó, kétszín ellenségek“, a kik még a lapokban is megtámadják hazafiúi ügyekezését, „felettébb megzavarodnak és elgyengülnek“, ha észreveszik, hogy Kazinczy tekintélye támogatja őt. Egyszersmind nem haboz bevallani, hogy midőn József császár uralkodásának végén a nemzeti törekvések fölébredtek, s az írók „mintegy titkos szent tüztől ihletve, egyszerre nyúltak tollaikhoz és mintegy újra alkották a már enyészetre siető édes magyar nyelvet, mely tulajdon maga országában oly nagy ideig a leggyászosabb számkivetésben senyvedett“: már akkor is Kazinczyt ismerte vezéreül, a kinek művei olvastakor „szíves könnyeket hullatott“.

Cserey Miklós is férfias vonzalommal emlegette már őt régóta s vágyott ismeretsége után. Föl is kérte id. b. Wesselényi Miklóst, hogy ajánlja őt a széphalmi vezérnek, de Wesselényi meghalt, mielőtt ez óhaj teljesülhetett volna. A mint azonban Kazinczy első sorait megkapja, szívvel-lélekkel hozzácsatlakozik s a Cserey Farkashoz 1810-ben írott epistolájának kiadására önként vállalkozik, a minek Kazinczy azért örvend leginkább, mert e művét fölöttébb alkalmasnak tartja arra, hogy egyrészt őt, mint hűséges alattvalót mennél többen megismerjék, másrészt pedig, hogy Mária Terézia érdemeit az egész nemzet mennél nagyobb fényben lássa. Kazinczy ez epistolában elég merészen szemébe vágja a nemzetnek, hogy még csak kiskorú, s csupán az „atyai fenyték“ tartja együvé, nem pedig „a köznek szent szerelme“; de azért „félvén a jó királyt“, boldogul élhet, mint élt a kegyes királynő oltalma alatt, mikor „a járom könnyebb lön a pór nyakán“. Meleg szívvel írta — mint maga mondja — ez epistolát, mert arra számított, hogy „haszna lesz“. Meg is kérte barátját, Cserey Farkast, hogy az erdélyi országgyűlés alatt kinyomtatván, ossza szét a rendek között. Sajnos, hogy maga a püspök, Mártonffy is azt mondá, hogy Erdélyben vajmi kevesen értik meg az epistolát, mert ott „sem értője, sem becsülője nincs a fentebb literatura műveinek“. Tudja Kazinczy, hogy így van ez másutt is a magyaroknál; így volt ez Németországban is, mikor „Klopstock megszólalt s a Gottsched nyírvice helyett elikbe tokaji borral teljes poharakat tett. A lörébe belésszeretett íz hadd lármázzék, a mint akar, hogy ez a mi izlésünk nem természetes; tudjuk mi, mely különbség van a lőre és tokaji közt s nekik hagyjuk a lörét. De keserves csakugyan látni, hogy

kevés fejeket kivévén, a nemzet massája elébb nem megyen“. Szomorúan látja Kazinczy, hogy hangja nálunk is a pusztába kiáltóé, de vigasztalódik azon reménnyel, hogy „egy-két mag nem a kösziklára esik, s kész az aratás, mert itt egy mag ezeret ad vissza“; s hogy az olvasók közt mégis csak „hinteni fogja némely jónak szikráit“.

Ily módon vonatkoztat Kazinczy minden törekvést arra a legfőbb célra, hogy az általános művelődés útjába igazítsa téveteigül bolyongó nemzetét; hogy a szép s jó eszményeit hirdetve, megértesse a magyarral, mi biztosíthatja fenmaradását. Szinte pontosan kiszámítja minden munkájának, minden iparkodásának hatását, a mely a megújulás pályája felé, ha csak egy rövid lépéssel is, közelebb viszi nemzetünket. Sajnosan látja, mily ropant akadályok tornyosulnak előtte: a zsibbadt, eszmékben sivár elmék parlagisága, a fásult lelkek érzéketlensége, tétlen egyhangúsága, a melyek még a jobbakat is elfogják, s a melyek miatt valóban „siketeknek prédikál“. De azért képzeletében már ott él az ébredező nemzet, s izgatásai, lelkesítő szavai már itt-ott termő földbe is vetnek egy-egy magot. A hazafi erények magasztalásaival megjelöli a nagy ellentétet, a mely a csekély számú buzgólkodók s a tömeg közönye, boldogtalan veszteglése között annál kiáltóbb, mennél jobban fenyeget a végelgyengülés veszedelme. Lángoló szívvel hivatkozik mindenre, a mitől a haladás útjának egyengetését várja; s ha gúny, megvetés fogadja is lelkesülését, ha az ellenvélemények harcza hevesen zúdul is reá: szilárdan áll az igazság szikláján, a melytől visszapattannak az ósdi ellenzék nyilai.

Midőn a Győrnél elesett zempléni nemesek emlékezetét föl-újítja a vármegye megbízásából: főkép az a cél lebeg előtte, hogy a nemes példával másokat is honszeretetre, a honért való munkára lelkesítsen, hogy a kinek füle van, hallja, s a kinek szíve van, érezze: mennyire „előlte a pulyaság szívünkben a virtusnak minden érzéseit“, s mély fájdalommal tekint elkorcsosodásunkra, mely a buzgalmat is kioltá belőlünk. Reméli, hogy az elesettek „oszlopa mellett új bajnokok fognak hazafiúi lángokra gyűlölhatni, s így akkor, *midőn csak hálát mutatunk nemeslelkű férfaink eránt, egyszersmind a hazát is tetemesen szolgáljuk*“. Ez a remény éleszti, midőn a nádornak, az országbírónak s más kiváló férfiaknak megküldi a gr. Dessewffy Józseffel együtt írt kis füzetkét, a melyben az emelendő oszlop iránti véleményüket mondják el. Bízik a természet bölcsességében, mert „ő úgy viszi az emberiség dolgait, hogy a setétség is világosságot, a részegség józanságot s a romlottság épséget von minden bizonynyal maga után“. Boldog az, a ki az óhajtott szebb jövődőt megéri; de boldog az is, a ki érette küzdhet.

Íme a Kazinczy törekvéseinek rugója. Ő boldogságot talál izgató tevékenységében, a nehéz munka szeretetében, az akadályok lerontásában, hisz „oly szép legkisebbet is tenni nemzetünknek nemesítésére“. Azt mondja, mint utána két évtized múlva Széchenyi, hogy nincs a föld kerekiségén egyetlen nemzet is, a mely a természetből bővebb adományokat kapott volna a magyarnál s könnyebben feljuthatna a műveltség legfelső fokára, ha úgy mivelhetné a tudományokat, a mint az tőle kitelhetik. És íme, mégis mily alacsony sorsban sínlődik. Mik vagyunk, és mik lehetnénk? E gondolatokon töpreng, de távol van a kétségbeeséstől. Jóllehet, mint mondja, ifjúsága óta folyvást kesergett nemzete hanyatlásán, s most is elkészeríti ez a gondolat, és „felkönyörög a sorsot igazgató istenséghez, hogy álmokórságunkból engedjen valaha felébredni“: csüggedetlenül halad előre pályáján, tudva, hogy éppen most szorul reá a haza minden hű fiának a segítségére.

Cserey Miklós biztosítá őt, hogy a zempléni megyei rendek hazafisága, a melylyel „a nemzeti caractert az idők omladékai alól kiemelni“ segíték, Erdélyben is visszhangra talál; ott is becsülik a honfiai erőnyeket, noha a politikai események súlya ott is megbénítja a lelkesedést. Az országgyűlés régóta együtt ül, de úgy szólván csak az időt örli, a nélkül, hogy tisztában volna czéljával. Mintha csak sejtették volna, hogy valami nagy csapás közelg. Hírét már folyvást rebesgették, midőn 1811. márczius 15-én megjelent a devalvatióról szóló királyi rendelet. Pesten, mint a Kulcsár lapjában olvassuk, a polgárságot a városházára hívták s felolvasták előtte a „kegyelmes rendelést“, a melynek rövid tartalmát aztán a vásártéren s az utczákon is kihirdették. A lapok már másnap közölték e rendeletet, a mely oly roppant csapást mért hazánkra. „A banco-czédulák iránt érkezett parancsolat — írja Kazinczy — bennünket földig vert“, a nemzetet koldússá tette, kiszámíthatatlan a nyomorúság, a melyet „reánk ez a banco sokasága vont“. Hánynak tette tönkre leglívábban ápoltt reményét, czélját; hányat vitt közel az éhenhaláshoz. „Az Isten könyörüljön rajtunk — sóhajt föl Kazinczy — közel vagyunk az elsüllyedéshez. A mely országban pénz nincs, az a veszedelemnek párkányán lebeg“. Megesik a szíve a szegény, adófizető népen, a melynek ötszörösen kell fizetnie portióját, a sőt és a hatóságot.

A drágaság roppant nagy lett. Már azelőtt is mindenfelől sok panaszt hallott a városokban lakó barátaitól, s gyakran sajnálkozott Kis János és Rummy Károly barátjain. Legnehezebben viselte azt a csapást, hogy a levél árát a posta fölemelte, midőn az előbbi négy, majd nyolcz kr. helyett harminczüt krt szedett egy levél után. De azért ő a levélírást abba nem hagyhatja, mert

hisz akkor mind az a káposcs, a melylyel a jókhoz csatolta magát, szertefoszladoznék. Pedig éppen ily nehéz időkben szorul a nemesen érző szív másokra.

Erdélyben szintén nagy rémulést okozott a devalvációról kiadott rendelet. A boltokat és mészárszékeket bezárták s a piacról mindent hazahordtak, úgy, hogy semmit sem lehetett kapni. „Az emberek alá- s feljártak az utcákon, panaszkodtak, zúgolódtak“. Az országgyűlés megkezdődvén, a rendek képteleneknek látszottak a tanácskozássra. Zúgtak, bosszankodtak. Többen azt indítványozták, hogy oszoljanak szét. Cserey Miklós is hozzászólt a kérdéshez és pedig fényes szónoki sikerrel. Rég meg volt már győződve, hogy a bankjegyek forgalomba hozatala alkotmány-sértés, s most azok devalvációja újabb alkotmány-sértés. „Méltó — így szólt — a mi megérzékenyülésünk; de illő-e hozzánk a leg-méltóbb érzenyülésben is elfelejteni, hogy mik vagyunk s mivel tartozunk a hazának? Mi egy egész országnak képviselői vagyunk, a melynek részei tőlünk várják a vigasztalást és segédelmet. A mi eleink életek veszedelmével is összegyűltek az ország gyűlésére, mikor valami rendkívül való nyomorúság fenyegette a hazát — és mi eloszoljunk? Elejébe tegyük-e a mi élelmünknek csekély gondját a haza megmaradása nagy gondjának? Nem eloszolni, nem hazafutni, hanem itt lenni s a nagyobb rosszaknak eltávoztatásáról tanácskozni a mi kötelességünk. Ez az, a mivel a hazának, önnön lelkiismeretünknek és a becsületnek tartozunk!“ Indítványozta, hogy írjanak fel a királyhoz, őszinte egyenességgel, de erélyes hangon, hogy Erdély a maga sarkalatos jogairól még le nem mondott. „Ki az — kérdé — a ki mégis hazakészül? A szemébe akarok nézni s látni akarom, mit érez a hazához.“ Csendesség lőn, a megszágyenyülésnek esendessége. Indítványa elfogadtatott s a további bajok orvoslásáról tanácskoztak, kivált hogy a roppant drágaságnak elejét vegyék; s csakugyan másnap már nyitva voltak a boltok és mészárszékek, s mindent lehetett kapni az előbbi áron. E fényes szónoki siker sugalmazta Kazinczy-nak a Cserey Miklóshoz intézett sonettet, a melyben a jeles hazafi iránti bámulatának ad kifejezést.

A különben is mélyen süllyedt szellemi életre ez anyagi romlás kétszeresen sujtó hatású volt. A hazafias terveknek mind szárnyát szegte. Íróink csak a legnagyobb anyagi áldozattal adhatták ki műveiket. Hiába készítette el már régebben Kazinczy a Berzsenyi és Dayka költeményeit sajtó alá: ily körülmények között gondolni is alig lehetett a kiadásra. Egy ív nyomtatásáért 70—80 frtot kérték. Döbrentei is hiába buzgólkodik a már két év óta tervezett folyóirat megindításán, a minek oka nemcsak az anyagi segély hiánya (két füzet kiadása 800 frtba került volna), hanem a censura kényszere is.

A fásult közöny ránehézkedett arra a csekély szellemi törekvéseire is, a mely még a jobbaknál látható volt. Cserey Miklós nem hiszi ily körülmények közt, hogy az erdélyi színjáték továbbra is fennállhasson. „Még él, vagyis inkább vánszorog, de nem hiszem, hogy sokáig vigye“. Pedig a vármegyék utasítást is adtak követiknek, hogy a színjáték ügyét gyámolítsák, mit „mél-tán is cselekedtek, mert ha messze jár is attól, a minek lennie kellene, de ha elenyészik, nehezebb lesz feltámasztani, mint éle-tében czéljára juttatni“. Csakhogy az udvari kormány ellenszenve ide is kihat. Kiróni a segélyt veszedelmes, mert — úgy mond — „az udvariak, a kik ezt a szükség felett valók közé számlálják (mint a porkoláb a rabokra nézve a főtt ételt), azt magyaráznák belőle, hogy bővelkedünk, s egyszeriben új subsidium-kéréssel tisztelnék meg hazánkat“. Később mégis minden telekre 40 krt róttak ki a rendek, s ebből 60—70 ezer forintra számítottak. mihez még a gazdagabb főurak adományai járultak. Így aztán remélni lehetett az erdélyi színjáték nagyobbokú gyarapodását.

Talán senki sincs a Kazinczy hívei között, a ki remény-nel tekintene a nemzet jövőjébe. Többször ismétlik Herder véleményét, a ki az „Ideen zur Geschichte der Menschheit“ czimű művében azt jósolta a magyarról, hogy közel van a vég-enyészethez. Csehy József ugyan nem osztozik e véleményben, de ő állandóan a külföldön él s nem látja színről-színre pangó társadalmunkat. Érdekes adatot jegyez azonban föl Dugonicsról, a ki egy alkalommal benyitván az egyetemi könyvtárba, megpillantja, a mint Csehy a Herder említett művét olvassa, s kérdi, mivel foglalkozik. Csehy azzal felel, hogy „este van a magya-roknak“. Mire Dugonics szokott nyers modorával így felel: „Ne biggy neki, hazudik a számár német“. De Kazinczy íróársai e vélemény lidércznyomása alatt hasonló fatalismust emlegetnek. Berzenyi már elzúgta a „Romlásnak indult hajdan erős magyar“-t. Kis János is bevallotta, hogy semmi vigasztalót nem lát nemzetünk sorsában. Én is — írja — elenyészést kénytelenítettem jöven-dőlni nemzetünknek és nyelvünknek“. Miért? mert a magyar nyelv nem képes a maga jogait elfoglalni; mert a nemzet nem látja be, hogy csak a honi nyelv segítségével haladhat előre.

Kazinczyt néha-néha szintén meglepi a kétség, de a műve-lődés parányi fénye legott elűzi a homályt előle. Ő is emlegeti a Herder véleményét, de bizik a népeket vezérlő isteni Gond-viselésben, hogy a mi páratlanul szép nyelvünket nem engedi eltöröltetni. Hányszor gondolkodik azon: „mi által kellene ezt a mi lethargiába *sülyesztett* nemzetünket elektrizálni“; hányszor kifakad azok ellen, a kik a tudomány káros voltáról beszélnek, vagy személyválogatást tesznek a mesterekben. És ha a Dunán-túlról Sárközy István azt írja neki, hogy ott „nemcsak a főbb

uraknál sok helyen vannak jól elkészült theatrumok“, hanem hogy Kaposvárott a megyei tisztviselők is alakítottak egy színjátszó társaságot, a mely néhány szép darabot „naponként szembe-tűnő előmenetellel“ előadott; ha íróbarátainak az ő nyomain járó működéséről értesül, örömmre gerjed, hogy már haladunk, s „egünk derül“. Különben — írja Sárközynek — „az emberiség előre megy és nem hátra, noha némely nyavalygó, ki nem szereti látni, a mit látni kénytelen, ezt nem hiszi s azt lármázza, hogy régen, régen jobban volt, mint most minden. Feljőve a csillag keleten s világít s nem is alszik el soha . . . Egy ideig még küzdeni fognak az emberek fiai az Isten fiaival. De a ki féli az Istent s hiszen benne, tudja, mely fél fog győzni“. Berzeviczy Gergely véleményére, a ki szintén Herderre támaszkodva, a magyar nemzetiséget és nyelvet a sir szélén állónak hirdeti, az isteni Gondviselésbe vetett erős bizalommal felel s kéri Berzeviczyt, hogy áment kiáltson azon könyörgésére, hogy „nemzete és nyelve perennáljon s a virágzásnak minden részeiben a fő polczra lépjen“. „Én — úgy mond — erős hittel hiszem, hogy előbb-utóbb az megleszen.“

Ezt a hitet kell beleoltani a nemzetbe is, mert a régi dicsőségen révedezés nem alkalmas a jövőt előkészíteni. Nemcsak panaszkodni kell a nemzet romlottságán, hanem orvoslásáról is gondoskodni. Úgy érzi, mintha a Gondviselés éppen az ő feladatául jelölte volna ki, hogy fölrázza a magyart téltlen közönyéből, hogy oly eszközöket adjon kezébe, a melyek tevékenységre vagy legalább a szép és nemes iránt fogékonyságra gerjesztik. Az aesthetikai és erkölcsi szempontot összekapcsolja az eszközök kijelölésében s a romlottságot nemcsak az ízlésben, hanem a jellemben is javítani óhajtja. Az emberi szívet kell tehát nemesíteni úgy, hogy a művelt emberhez nem illő kívánságoktól, önző vágyaktól megszabaduljon s emelkedett erkölcsi érzésre gerjedjen. Ezt pedig a költészet, a szép mesterségek, a múzsák és gráciák körében érzjük el. Látszólag csak gyönyört okoznak ezek, de „titkosan *haszon* a czéljuk“. „Ha ezen az úton nem jut el nemzetünk a maga boldogságához, bizonyosan elsüllyedünk“. De a szellemi munkához szerinte első sorban művelt ízlés kell; erre pedig szoktatni kell a nemzetet, ehhez fogékonyságot kell beleoltani. A szép mesterségekben járatlanok sértik az ízlést, s műveik, azok a „semmire való románok és theatrumi darabok“ még a józanabb főket is megtántorítják.

A finomabb ízlés iránti fogékonyságra s ezzel együtt a lélek nemesítésére, a mi maga után vonja a nemzeti élet fölbredését, szerinte legfontosabb eszköz az időszaki sajtó. Mert ha nagyobb munkát nehezen olvasnak is, „apróságokat mégis csak vesznek kezükbe s erről aztán szó esik, egyik a másikat

vezeti, egyik a másik mécsénél, gyertyájánál, szövétnekénél gyertyát gyújt, míg végre annyi világ gyújtatik, hogy az is lát valamit, a ki gyertya nélkül maradt“. Százszor és százszor hangoztatja, hogy irodalmi haladás e nélkül nem is képzelhető. Azért örül az *Erdélyi Múzeum* tervének, a melyet Döbrentei ápolgat; ezért az *Aurorának*, a melyet Szemere Pál éppen ez időtt szándékozik megindítani. Kulcsár szintén hajlandónak mutatkozott egy folyóiratot kiadni *Lehel kürtje* czímmel. A tudományos kérdések tárgyába így vonhatjuk bele a művelt közönséget, a mely úgy a külföldön, mint az itthon történeteiről is szívesen vesz tudomást. Dessewffy József is hasonló véleményt táplál. Az akkori lapok (a Magyar Kurir és a Hazai és Külföldi Tudósítások) irányával már rég elégedetlen, mert azok mindent „teli szájjal dicsérnek“, vagy „merőben gyaláznak“. a mi a kiskorúság legesalhatatlanabb jele. Kis János is rég óhajt valami folyóiratot alapítani, vagy legalább támogatni az erre irányuló igyekezetet. De mivel ez ellen leküzdhetetlen nehézségek szólnak, legalább a német folyóiratokban kell a magyar művekről bírálatokat mondani. Nálunk az ilyen szándék megtestesítése lehetetlen. Kazinczy is sürgeti a bírálatot, még pedig „kiméletlen tónusban, ha nem vastagon is“. Ily hangon írja meg a *Himfy szerelmeiről* szóló bírálatát először a német folyóiratok számára, aztán a Döbrentei *Erdélyi Múzeumába* is; ily hangon bírálja meg a Baróti Szabó Aeneis-fordítását, a Hubay Miklós költeményeit stb. Nem a czukrozva adott, hanem a „borsolt pilulák“ bevételeitől vár hasznót. „Próbát teszek --- írja --- a legrosszabb írónak illet adni, hogy jó s rossz. tudós és tudatlan érezze, hogy vagdalásaim érdemlett vagdalások voltak, s hogy a szörnyen rossz író vagdaltatásain az is jajgasson, a ki megérdemlette ugyan, hogy vagdaltassék, de kiméletet kívánt tekintete“. Pápay Sámuel nincs ugyan megelégedve a Kazinczy ítéletével, de azért nem neheztel, mint Kisfaludy Sándor. Főleg az ellen van kifogása Pápaynak, hogy némely elveket csak Kazinczy és legszorosabb követői vallanak, mégis úgy hirdeti azokat a széphalmi mester, mintha általános érvényűek volnának. Döbrentei is szelidíteni kívánja a *Himfy szerelmei* bírálatát, mert ő arra törekszik, hogy „esőndes tónussal mondassék meg mindenkinek az igaz“, mire, bár nem örömet, hajlandó is Kazinczy annak az elvnek a szigorú megőrzésével, hogy „a mi nem érdemel irgalmat, ne kimélgessük“. Mégis készebb valamit változtatni bírálatán, csak a folyóirat valaha megindulhasson, a mire azonban még harmadfél évig kell várnia. Szemere Pál is egyre gyűjti a kéziratokat s küldi csoportosan Széphalomra, hogy a mester előleges ítéletét hallja felőlük, de a devalvatio őt is megakasztja az *Aurora* megindításában.

Csak Kazinczy nem tud nyugodni. Egyénisége legjellemzőbb

tulajdonságait tagadná meg, ha az általános esüggetegségnek ő is teljesen átengedné magát, ha megszűnnék író társait tüzelni a munkára. Jelszava, hogy „az Isten kik-kít elhítt valamire, lám a prófétákat és az apostolokat keresztre feszítették, elfürészelték, nyúzták és mégis volt s lesz apostol“. Őt sem félemlítik meg az akadályok; harezra kél mindazok ellen, a kiket főntebb említett aesthetikai és erkölcsi szempontjából a nemzeti élet pangása okainak tart, a kik a műizlés követelményeit érteni nem akarják, a kik az újítástól idegenkednek s a „himpellér írókat“ bálványozzák. Ha mások meghátrálnak a küzdelemben: ő folyvást előre-tör. Csak érlelődjenek, súrlódjanak az eszmék s vélemények, az egyetértést majd meghozza az idő. Csak egyszer meginduljon a küzdelem, szóra szót adjanak, támadásra támadással feleljenek: lassanként majd erősödik a fogékonyság, s bizonyos irodalmi közvélemény keletkezik, a mely a nemzetiség és nyelv kérdéseiben minden művelt magyart egybekapcsol. Jól látja, hogy a mit ő ír, csak barátainak tetszik, az írástudók nagyobb része kárhóztatja azt. De ez őt nem bántja, sőt szégyelné, ha tudatlanok magasztalnák műveit. „A keresztyén morál — írja — ezt tanítja: ne bánts mást, hunyd be szemeidet vétkei előtt, mert te is vétkes vagy. De a literatura java azt kívánja, hogy keféljünk, a hol kell, mert egyedül ez a sanyarú mód verheti el álomkóráságunkat, ez nyithatja meg szemünket, hogy ismerjük magunkat, egymást és a nyelv s szép törvényeit“.

S vajjon kinek van joga ítéletet mondani az irodalmi kérdésekben? Kinek a feladata, hogy a gyomokat irtsa, a fattyuhajtásokat nyesegeesse s a tisztultabb ízlés kívánalmait megállapítsa? Meggyőződése, hogy neki is, másnak is; szabad az út. Csakhogy értenie kell a nagy titkot: „jót s jól“. A ki látni akar, *tanuljon* látni, különben hasonló lesz ahhoz, a ki béna létére tánczolni, szárny nélkül szállani akar. A tanítás, útbavezetés, még a gúny is, csak elmés legyen, nem bántja az igazi író. Mikor ő azokat, a kiknek működésében a haladás egy-egy elemét látja, dicsérettel halmozza el; azokat pedig, a kik ízevesztett módon a vad hajtásokat ápolgatják, eleven, pajzán, csipős hangon támadja: magasabb szempontból az ízlés nemesítésére s ezzel együtt a nemzeti élet kifejtésére munkál. „Tegye ki-ki — mondja — a mit tud; mint én írok más ellen: úgy írjon más én ellenem is, recenseáljon, epigrammázzon s tegye, valami eszébe jut“. Látta, hogy Schiller és Goethe a német írók ellen „szúrós“, Klopstock pedig aesthetikai tárgyú epigrammokat írtak. De azt vallja, hogy ez epigrammokat nem is olvasta 1811-ig, s nem az említett német írók példája vonzotta őt, hogy a gondatlan írók ellen kikeljen, hiszen irodalmi állapotunk olyan, hogy „difficile satiram non scribere“. Nem bánja, ha támadásait hasonlóval viszonozzák is,

legfőbb célja lévén, hogy ily módon „aesthetikai s moralis behatást tegyen“, s hogy „a mi rettenetes publicumunk kiveretessék indolentiájából ezen megrázás által“. Panaszkodik, hogy a magyar írók sem a magyar, sem más nyelv grammatikáját nem tanulják, még kevésbé törődnek az ízlés követelményeivel, megelégszenek azzal, ha a verselés külsőségeiben némi jártaságra tesznek szert, ha jól-rosszul rimelni és scandálni tudnak. Önhittségükből annál szükségesebb kijózanítani őket, minél szomorúbban tapasztalható, hogy egyetlen kritikai folyóirat sem tud létre jönni; az a néhány bíráló meg, a mely a külföldi folyóiratokban megjelenik, nagyon érzékeny sértést okoz az elbizakodott íróknak.

Ily czállal kezd Kazinczy már 1809-ben aesthetikai tárgyú epigrammok írásába, a melyekkel részint a jelesebb írók érdemeinek tömjénez, részint a tehetségteleneket elriasztani s a maga ízlését és irányát igazolni törekszik, tudván, hogy versben sokkal több szabadsággal élhet az író, mint prózában. Nemcsak az említett német költők példája lebeg előtte, hanem a Voltaireé is, a ki Freront és másokat kiméletlenül üldözött epigrammaival. Nem bántaná ő a Lácza, Mátyási, Poocs- és Gyöngyösi János-forma írókat, ha az a remény nem kecsegtetné, hogy „a publicum így talán megérti, hogy azok nyelv- és ízlésrontók, különben meg nem érti“.

Egyelőre csak leveleiben s legszorosabb barátaival ismerteti meg az epigrammokat, a *Virágokat és Nyílatokat* (mert először ezt a címet akarta adni gyűjteményének); csak később határozta el, hogy mihelyt százra szaporodnak, nyomtatásban is kiadja. De az agitator türelmetlen erélye képtelen vala hosszabb időt várni. Már 1810. végén úgy gondolja, hogy ha ötven darabot megír, legott nyilvánosságra bocsátja. S csakugyan sajtó alá rendezi s *Tövisek és virágok* címmel 1811. február végén meg is jelenik e gyűjtemény névtelenül, száz példányban a Goethétől vett arisztokratikus jelmonddal: „Werke des Geists und der Kunst sind für den Pöbel nicht da“, a mivel arra czélzott, hogy munkája nem a „communis saporis közönség“ számára való. S megmondja, milyen szempontból kell ez epigrammokat felfogni. „Valamint — írja Rumynak — a gyermekeknél az úgy nevezett versus memoriales némi haszonnal járnak; valamint a görög törvényhozók — ha ez új összehasonlítás nem éppen föltötte merész — versben szerezték törvényeiket: úgy nálunk is, a hol az irodalom még mindig nem tud mélyebb gyökeret verni, joggal ki lehetett adni ez aesthetikai tárgyú epigrammákat“. Ezekben szabadon hirdethette az epigrammai morált, hogy a lélektelen író „ütni, csigázni s agyonverni (nevetve) szabad“. Egyszersmind védelmére kelhetett az ízlés nevében a szokatlan, az új árnyalatú kifejezé-

seknek, a „fentebb“ stílusnak; kiemelhette a költői és prózai szolás közötti különbséget, magyarázhatta a műérzék természetességét, kimondva, hogy a szabad lépdelést a művészetek terén egyedül az „aesthesis“ határozza meg, s hogy az írónak nem egyik vagy másik nyelvjáráshoz kell magát tartania, hanem az egyetemes irodalmi nyelvhez. Szóval: a maga műízlését igazolta s az ódiságot élesen korholta, nem gondolván vele, ha — mint írja — „némelyek szokatlan szabadságán megbotránkoznak és azt vásottságnak veszik s bűlesek lesznek azt itélni, hogy ötvenegy esztendő emberhez az oly pajzánság nem illik“. Talán megérzik némelyek, hogy „dévajkodni seriusabb dolog, mint a gravitást játszani“. Éppen ez volt egyik fő oka az epigrammák keletkezésének. „Íróink — mondja — valaha merjenek abból az istentelen gravitas tónusából kilépni, melyben eddig jártak. Steif war ihr Gang, wie der Gang eines Pedanten, der glaubt jedes Aug' bewundere den grossen Mann“.

Látni való tehát, hogy Kazinczy az általános szempontokon kívül különösebb írói célzt is el akart érni epigrammáival, a melyek az ízlés és stíl reformjában nevezetes fordulópontot jelölnek; az elméletben tanított elveket átviszik a gyakorlatba oly módon, hogy a mint egy-egy tételt magyaráznak, legott példával is bizonyítanak. Az aesthetikai tárgyú epigrammaktól, a *virágoktól*, kevesebb hatást várt Kazinczy, mint a maradiakat ostorozó *tövisektől*. Amazokról író barátai is úgy ítélték, hogy a régebbi írók aligha tanulnak belőlük; emezek azonban ellenvéleményt támasztva, védelmezni kezdték a maguk felfogását, pártul fogták a kigúnyolt írókat; szóval némi eszmesúrlódás képződött az irodalomban, s Kazinczy e részben célját érte. Műízlése azonban kevesebb hívet szerzett, nem is igen értették, noha előtte éppen ez volt a főfontosságú. „Midőn én — így szól — *írva* czivakodom, az nem azért esik, mintha garabonczás volnék, hanem azért, mert annak a félnek akarok elsőseget adatni, a melyet meggyőződésemm — *erronea vel non erronea* — legjobbnak kiált.“

Maga az a kör, a melynek a mester első sorban kívánt tetszeni, s a mely az epigrammokat már kéziratban olvasta, szintén megoszlott az ítéletben. Szemere Pál, a ki azt szerette volna, hogy még az imádságos könyvekben is legyen egy-egy költői vagy prózai darab Kazinczytól, természetesen magasztalással fogadta azokat. Berzsenyi igen elméseknek s férfiúi philosophiával teljeseeknek mondá, egyedül csak azt óhajtotta, hogy a nyilak szemlátomást ne sértsenek, csak titokban, mint Apolló nyilai.

Gr. Dessewffy József leginkább a görög anthologiák és Martialias hatását látja a szóban forgó gyűjteményen. „Oly édesen szürsz és döfsz — mondja — mint a lampsacus isten“; de inti Kazinczyt, hogy kimélje barátait, mert a magyarnak keve-

sebb szabad, mint a görögnek. Később, midőn az egész gyűjteményt olvassa, így ír: „Epigrammáid nemcsak frissek és kellemetesek, ha süjtök egyszersmind: mosolyogva vágysz, versz. hullnak alattok az életben maradó nevetséges halandók“. Kazinczy ismétli Dessewffynek, a mit Berzsényinek mondott, azzal a megtoldással, hogy „mindent szabad genievel.“ Ő nem bánt nyilvánosan senkit, csak Gyöngyösi Jánost, a leoninus versírót. A Himfyre írott tövist nem tartotta különösen szúrósnak.

Kis János a „bájló munkáskát“ nagy gyönyörűséggel olvasta s fiával is megtanultatta könyv nélkül. Azonban sajnálkozott azon, hogy „a most író íróink hasznokat nem fogják venni, azok csak a tövisék szúrását fogják érezni, a virágok illatját nem“. Hanem az ifjabb írói nemzedék szerinte különösen sokat fog tanulni Kazinczy tanításaiból. Döbrentei az egész gyűjteményt „hasznos és jó jelenés“-nek mondja; csak a Baróti Szabóra írott virág vagy tövis ellen van kifogása; az agg írot kimélni szeretné, mert ő „a legritkább mély érzésű, nemzeteért sírni tudó hazafi“.

E véleményre Kazinczy érdekes különbséget tesz az írói tehetség és hazafiság között, elkülöníti azt emettől, a mivel egyszersmind tiltakozik az ellen, hogy a hazafiság ürügye alatt minden munkát védelmezni lehessen. A kiskorúságnak szembeszökő bizonyítéka az ítéletalkotásban éppen az, midőn a pusztá jó szándékot egynek vesszük az eredményyel; midőn a jellem erkölcsi vonásait a szellemi tehetség nyilvánulásával helyén kívül s ok nélkül azonosítjuk. Kazinczy e részben magasan kiemelkedik kortársai fölött. „Szabó Dávid — írja Döbrenteinek — jó ember s szereti a hazát. Ha ez úgy van, pedig úgy van: valljuk róla ezt. De ha úgy van, hogy igen-igen rossz versei vannak s hogy Gvadányit tartván jó poétának s jó historicusnak — ízetlen ember — pedig ez is így van ám — úgy esztrengára vele. nyírjuk meg“. Többször ismétli, hogy a keresztyén szeretet ne téveszsen meg bennünket az irodalmi kérdésekben.

Kölcsény örömmel olvasta az epigrammokat, de bár nem mondja nyíltan, sorai között kiolvasható, hogy foganatot nem igen vár azoktól. Kis Jánost annyira föllelkesítik a *Tövisék és virágok*, hogy önkényt ajánlkozott bírálatukra. Ámde Kazinczy már előbb fölszólította Rummy Károlyt, megmagyarázva neki a maga czélfátát s okait. „Mondjon az Úr — írja neki Kazinczy — annyi jót vagy rosszat, a mennyit akar, csak magamról ne mondjon semmi olyast, a mi miatt pirulnom kellene. Óhajtom, hogy minden magyar írónak asztalán legyen e könyvecske“, a melynek ha van bece, a közönség Kis Jánosnak mondjon érte köszönetet, a kinek „buzdítása nélkül ez epigrammok soha sem keletkeztek volna“ Kölcsénynek is ugyanezt írja Kazinczy, de a Kis János régebbi levelei nem igazolják ez állítást.

A bécsi német folyóiratban¹ meg is jelent pár hónap mulva egy fölötté kedvező, sőt magasztaló bírálat az epigrammákról, a melyben valószínűleg Rummy a többi közt ezeket írja: „Túlzás nélkül elmondhatni, hogy Széphalom hírneves énekesét maga a józan ész fegyverezte föl az élcz nyilaival az írók balgaságai ellen. A 43 epigramma mind megüti a mértéket, a legnagyobb része mintaszerű. A formának majd minden változata megtalálható bennük, a melyek csak előfordulhatnak az epigrammákban: rövid rajzok, leírások, elmékedések, kisebb elbeszélések, allegóriák, párbeszédés előadás. A tartalom egysége, a kifejezés tömörsége, a varakozásnak a felvilágosítással arányos összhangja mindenütt egyszerre feltűnik. A legtöbb epigramm satírai élű, s a melyekben ez hiányzik, vagy a látszólagos ellentét pótolja, vagy a főgondolat gazdagsága s a kifejezés finomsága“. Végül a jó ízlés törvénykönyvéül ismeri el e kis gyűjteményt a bíráló.

A közönség hidegen fogadta a könyvecskét. Körülbelül négy hónap alatt öt példány kelt el belőle Pesten, a min Vitkovics nem győz eléggé sajnálkozni, de azzal vigasztalódik, hogy „a magyar olvasók előtt közönségesen ez előtt is igen drágának tetszett a magyar literaturának szépe, hát most ezen ötszörös árú világunkban? Mindenki drágán és szaporán eladhatja műveit, egyedül csak a magyar literator nem“.

A *Tövises és virágokat* néhány hónapra követte a Vitkovics-hoz írt epistola, a melyben Kazinczy az idegen műrecek tanulmányozása útján fejlett ízlést védi s az ósdiak azon felfogása ellen szórja gúnyos megjegyzéseit, a mely szerint csak azt tartják jónak, a mi „köztünk lett, köztünk nőtt, köztünk maradt meg“, s így a művelődésnek szerinte legtermészetesebb csatornáját zárják el. Holott éppen az volt a nemzet haladására nézve a legnagyobb akadály, hogy ez időben külföldről sem könyvek, sem hírlapok nem igen juthattak hozzánk, s így az idegen műveltség nem lehetett forrása néhány szerencsés főúron kívül a nemzet nagy részének. Kazinczy ugyan azt vallja, hogy ő csak azt kívánta a maradék előtt emlékezetben hagyni, hogy Vitkovics az első görög vallású magyar író; de az első olvasás könnyen meggyőzhet, hogy ez csak mellékes czélja volt, főczélja pedig a finomabb ízlés irányának egyengetése. Maga is mondja később, hogy „a pajkosság alatt serius is van“ benne.

Ez epistolával s epigrammaival ugyanazt tanítja Kazinczy, a mit prózában írott bírálataival, hogy „a szép írónak szabad a szokást megelőzni s vezetni a helyett, hogy azt mindég követné“. Horvát István ellen, a ki a nyelvszokást egészen megvetni lát-

¹ Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterr. Kaiserthume, 1811. évf. jún. füz. 318., 319. l.

szott, vitatta, hogy „a nyelv szokásának tyrannismusát sok helyett tisztelniünk kell“, s meg kell elégednünk, ha „nyelvünket azon úton tehetjük széppé, a melyen a régiek és újak lettek azzá“. Szerinte a rossz épületet előbb tatarozni kell s nem teljesen lerombolni s újra építeni. A nyelvben sem szabad sok változást tenni.

E felfogásának tulajdonítja, hogy a mit ő ír, barátai majd kivétel nélkül javallják; mások művében ő is szívesen elnéz egy-két hibát, csak az író egyénisége kitűnjék. Dessewffy József szerint az értelem a kellemmel kezét fogott a Kazinczy munkáiban, s a mit ír, az „többsnyire világos, nem hórihorgas, nem czifra, nem keresett s még is szép és együgyű“. Jankovich Miklós is azért küldi hozzá a Szentgyörgyi Gellért Sallust-fordítását, hogy tőle hallhasson ítéletet, mert — így szólt — „valamint tökéletességig lépett ízlésednek tetszeni gyönyörűségnek érezzük, úgy ellenben hibáinknak ítéletét senkitől oly meggyőződéssel el nem fogadtuk volna, kit a magyar aesthesis Aristarchjának egy szóval vallunk“. Pápay Sámuel is arra kéri, hogy „poétai lelkének sok eredeti remekét“ mennél hamarább ügyekezze közkincesekké tenni.

Azonban minden törekvése nagy akadályba ütközik. Nemcsak az általános anyagi romlás súlya nehezedik rá, hanem családi viszálya is, a mely házi boldogságával kiáltó ellentétet mutat. Otthon, neje és két gügyögő leánykája körében, a szeretet fénye sugárzik körül; philosophiai nyugalomban éli napjait, ritkán távozik hazulról, csak néha látogat el a megye gyűléseire, a hol a nyilvánosság előtt keveset beszél, de annál többet a gyűlés után, vagy ha a főispán megvendégeli a megyei rendeket; ilyenkor történelmi adatokat, művészeti kérdéseket hord elő „csak azért, hogy terjedjen a világosság“: de a körülötte levők sietnek a beszédnek véget vetni, kártyázni akarnak, a mihez ő nem ért. Még inkább növeli házi boldogságát első fiának születése, a kit szokása szerint minden jó barátja szeretetében ajánl. De anyagi sorsa egyre nehezedik. Nemesak a maga testvére, de sógora is megkárosítja. Gr. Török Lajos úgy rendelkezett, hogy halála után oszszák fel az örökséget, de sógora, gr. Török József, erről hallani sem akar, sőt anyját is, a kihez Kazinczy úgy ragaszkodott, mint a maga édesanyjához, ellene izgatja annyira, hogy a per már-már kikerülhetetlen. Kazinczy a leghumanusabb módon iparkodik meggyőzni sógorát; nem őt okolja, hanem azokat, a kik neki rossz tanácsokat adtak. Eszményi felfogása itt is visszatartja őt a felindulás hevesebb kitöréseitől; csöndes lélekkel panaszkodik s főleg azon van, hogy semmi olyat ne tegyen, a mi miatt jelleméhez folt tapadna. Adósságait nagy nehezen tudja törleszteni, pedig cselédeit a lehető legkevesebbre szorította. Ide járul 1810. júniusában kiállott betegsége, a mely tartós nyomo-

kat hagyott hátra testi szervezetén. S mégis lelki nemessége kiemeli őt a csapásokból. Rummy Károlynak, hogy Sopronba mehesen, száz forint segélyt ad: Virágnak, midőn a budai tüzvész alkalmával minden holmija elég, ugyanannyit, s másokat is segít több-kevesebb összeggel. „Isten tudja — sóhajt fel — mire visznek az ilyenek: de tudom, hogy ezt tenni szent kötelesség s öröm, és így teszem örömmel“. Lelki szükségeinek kielégítéséről azonban kénytelen lemondani; ezt fájlalja mindenek felett. Hanem midőn azt hallja, hogy a Cserey Farkashoz írott epistoláját Ürményi József, az országbíró, könnyes szemmel hallgatta s a Kazinczyné egészségére vendégei előtt üritett pohárt, nemcsak felejtí bajait, hanem oly tömjénfüstöt érez, a mely megszédíti.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE augusztusi füzetének tartalma: Thallóczy Lajos *A külügyek vezetéséről Svéd-Norvégrországban s nálunk* írt tanulmányt. Thallóczy először a svéd-norvég unio keletkezését ismerteti, azután azokat az ellentéteket, a melyek a két ország között a külügyek vezetése miatt kifejlődtek, majd pedig a svéd és norvég javaslat főbb terveit. A tanulmány második részében Magyarország külügyei vezetésének fejleményeivel 1526-tól 1867-ig foglalkozik. Tárgyalásának eredménye a következő: A középkori Magyarország királya a közös ügyek vezetését felségjogából intézte; 1526—1711. keleti Magyarország, mint erdélyi fejedelemség, a török souverainitás daczára is függetlenül intézte ebbeli jogait, bár a fejedelem felségjoga némikép korlátolt volt; 1526—1711. a Habsburgokat uraló magyar királyság az általános értelemben vett külügyi vezetést a király felségjogának tekinté, s csak a törökkel való külügyi viszonyok alakulására öhajtott nádora által befolyni; 1711—1848-ig a felséget illeti a külügyi vezetés joga, a ki azt egy udvari organuma, illetőleg személyes megbízottja útján gyakorolja; 1848-ban az octroyált osztrák alkotmány a külügyminisztert az osztrák kabinet tagjának tekinti, a magyar törvényhozás pedig felségjognak tekintvén a külügy vezetését, organumot nem jelöl ki; 1849—1867-ig a császári felségjog a külügyi vezetés, élén csak a császárnak felelős külügyminiszter áll. Az 1867: XII t.-cz. s az osztrák 1867: XII/21. alap-törvény a külügyek tekintetében nem restitutio in antiquumot jelent a jog terén, hanem új evolutio, a mennyiben a felségjog alkotmányos végrehajtása egy a két állammal közös organumban; a közös külügyminisztériumban nyeri kifejezését, mely a két állam teljhatalommal kiküldött országos bizottságának külön-külön felelős. — Berzevichy Albert *Itália* czimmal folytatja úti-rajzait. E közleményé-

ben Ravennát, velencei benyomásait és Ferrarát ismerteti. — Grosz Emil *Az orvosok képzése* című cikkében vádolja a jelenlegi szigorlati rendszer fejlődését s annak főbb elveit, megismerteti a kolozsvári és budapesti egyetem orvosi facultásainak reformtervezetét, összehasonlítással felsorolja a külföldi szabályzatok lényegét, s végül megjelöli azon intézkedéseket, mely alapján a jelenlegi bajok orvosolhatók. — Ezután Hardy Tamás *Otthon, a szülőföldön* című angol regényének hetedik közleménye következik. — A költemények közt van Lévy József *Ötven év után* című eredeti költeménye és Sully Prodhomme *Az est* költeménye Vargha Gyula fordításában. — Pap Ferencz *Széchenyi gondolatai a nagy lélekről* című cikkében azon mozgató okokat, azon érzéseket és gondolatokat keresi, melyek Széchenyit munkásságának minden körében vezették, és a melyekből a nagy léleknek magasztos eszményképét megalkotta. — Az *Értésítő*-ben Szikra: A bevándorlók, Voigt: Adalbert von Prag, Arany J.: Katona J. Bánk bánja című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyanez a folyóirat szeptemberi füzetének tartalma. Márki Sándor *Az erdélyi unio-bizottság működését* ismerteti: Az erdélyi országgyűlés 1848. május 30-án délelőtt nagy lelkesedéssel mondta ki a Magyarországgal való uniót, s egy huszonnégytagú bizottságot küldött ki, mely a teljes egygyéalakulás részletei iránt a minisztériumot fölvilágosítsa, Erdély érdekének Magyarország érdekébe való illesztésén közremunkáljon, s anyagot szolgáltatson azokhoz a törvényjavaslatokhoz, melyeket a minisztérium e tárgyban a közelebbi közös országgyűlés elé kíván terjesztetni. A bizottság 25 ülésben 64 határozatot hozott. Erdélyre vonatkozó törvényjavaslatait a képviselőház jobbadán elfogadta. — Kubinyi Viktor *Bonaparte Letitia* címmel Napoleon anyjának, a legnagyobb anyák egyikének jellemrajzát adja báró Larrey, az Institut tagjának nem rég megjelent műve alapján. — Bleuer Samu *Deák Ferencz mint criminalista* című dolgozatában a tud. akadémia kiadásában megjelent 1843-ki büntetőjogi javaslatok gyűjteményéből, melyet Fayer László rendezett sajtó alá, Deák Ferencz működését és hatását tárgyalja, mert már az 1843—44-iki büntetőjogi javaslatok is Deák Ferencztől származnak. — Szaniszló Albert *Gazdasági tankönyvirodalomunk* címmel Tormay Béla „Általános állattenyésztéstan“-át méltatja. — Ezután következik Hardy Tamás *Otthon, a szülőföldön* című regényének fordításából a hetedik közlemény. — A költemények közt van Vargha Gyula *A gyermek* című eredetije és Lecky *Folyj gyors folyam* verse Szász Károly fordításában. — Kovács János *A polgári iskola kérdése* címmel rövid vázlatban föltünteti a polgári iskolák hazai viszontagságos életének valóságos képét s rámutat az abból elvonható következtetésekre. Nézete szerint a teljes polgári iskola nálunk társadalmi szükséglet és mint ilyen szük-

séges ahhoz, hogy iskolai organismusunk és társadalmunk között az összhang meglegyen. — A következő *A bécsi színházi censura a múlt században* című cikkben egy névtelen író (h. g.) a bécsi Grillparzer-társaság évkönyvének a bécsi színházi cenzuráról irt közleményét ismerteti. — Az *Értesítő*-ben Szalay Fruzina, Egy marék virág, Sittenberger Studien zur Dramaturgie der Gegenwart, Pingaud: „Notice sur M. E. Sayous“ című munkák vannak ismertetve. — Végül az új magyar könyvek jegyzéke van.

2. AZ ETHNOGRAPHIA ez idei folyamának 3-ik füzetében Balassa Józsefnek „*A magyar nyelvjárások keletkezéséről*“ írott tanulmánya a bevezető közlemény. Ebben a szerző azon kérdés megoldására törekszik, hogy vajjon a jelenleg megkülönböztethető nyolcz önálló magyar nyelvjárás-terület ezen számában minesen-e újabb századok fejleménye, s nem volt-e helyette régebben kevesebb. Mínhogy nyelvjárások keletkezésére leginkább az idegen népekkel való keveredés ad okot, a kitűzött feladat szempontjából első sorban azon területi változásokkal kell számolnunk, melyek a legutóbbi századokban történtek s az országnak jelentékeny területén igen megváltoztatták a magyar lakosság helyzetét. E mellett vizsgálunk kell, hogy az egyes nyelvjárás-területek jellemző sajátosságai közül melyek az újabban fejlődtek s melyeket tekinthetünk eredeti s igazán jellemző sajátságoknak. A sajátságok megállapításában segítségünkre van a codexek irodalma, mert codexeink valóságos nyelvjárási szövegek: keletkezésük korában nem volt még egységes irodalmi nyelv, hanem minden író a maga nyelvjárásán irt. Összehasonlítva a codexek nyelvét a mai nyelvjárásokkal, megtudhatjuk, milyen volt nyelvjárásaink állapota a XV. és XVI. században. E részlet-feladatok közül a közölt első fejezet az alföldi magyarságnak a török hódoltság következtében beállott területi változásait s ezeknek az alföldi nyelvjárás-terület alakulatára gyakorolt befolyását tárgyalja. A magyarságnak főfészke, a Duna és Tisza vidéke szenvedett legtöbbet a török világ szomorú századaiban. A török, kurucz, labancz, német és rácz pusztítások következtében az Alföld és Dunántúl régi magyar lakosságának már csak romjait látjuk a XVIII. század elején. A törökök kivonulásával pusztán és üresen maradt vidéken új népvándorlás indult meg a XVIII. század folyamán. Szerb, német, olasz, spanyol, franczia, bolgár, tót lakosság száll meg az Alföldön s mellettük a magyarság is a legkülönbözőbb vidékről verődik össze. A vegyesnyelvű területeken lassú nyelvi átalakulás is történik; a tót és horvát lakosság több helyt megmagyarosodik, viszont sok magyar község eloláhosodik az Alföld keleti felén. Több mint egy évszázadon át tartó népvándorlás és keveredés után állapodik meg e vidék mai, valóban tarka néprajzi képe. Négy nyelvjárás-terület keveredik egymással a Duna és Tisza vidékén, s legerősebben Pestmegyében, telve nyelvjárási szigetekkel. Ha kiválogatjuk a régi lakosságot az újabbak közül, kitűnik, hogy az

Alföld déli felének eredeti nyelvjárása az ő-ző volt, melyet ott tarkítottak palóc és dunántúli nyelvjárású szigetek, hol az ily részekről való bevándorlás történetileg igazolható. A különböző vidékekről származó magyarok keveredéséből s a tótok, horvátok, németek megmagyarosodásából keletkezett az a nyelvjárás-terület, melyet ma dunatiszainak nevezünk. Keletkezésének ez a módja meglátszik a nyelvjáráson is, melynek nincsenek oly határozott jellemző vonásai, melyek egyéb nyelvjárás-területekkel szembeállítanak; sőt inkább mindenütt a szomszédos másik nyelvjárás-területhez simúl. A Duna és Tisza között némileg ő-ző, a Tiszántúl ellenben sok sajátsága a felsőtiszai nyelvjárással egyezik. A török hódoltság kora előtt az Alföldön élő magyarságnak egységes nyelvjárása volt, melynek egyenes folytatása a Dunántúl déli részén Somogy és Baranya megyékben a maig megmaradt szintén ő-ző nyelvjárás. Ezt beszélte hajdan a drávántúli magyarság is, mint a fennmaradt négy szlavoniai magyar község nyelve kétségtelenül bizonyítja. A Tiszántúl a felsőtiszai és alföldi nyelvjárás-területek közvetlenül érintkeztek egymással s a Körös lehetett köztük a határ. — A második közlemény Krausz Sámuel „Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai“ értekezésének a magyarok családfájáról szóló fejezete. A magyarok családfáját ötféleképen is illesztik a bibliai néptáblába, még pedig: 1. akképen, hogy a magyarok Nemrot-tól származnak, kinek két fia Hunor és Magor; az utóbbi a magyarok őse (így a pozsonyi és budai krónika, meg Kézai); 2. a magyarok Magortól, Jáfet fiától származnak (képes- és dubniczi krónika); 3. a magyarok Magógtól, Seythia első királyától, Jáfet fiától származnak (így: Anonymus az előbbtől kevés eltéréssel); 4. a magyarok Nemrót-tól származnak, ki azonban nem chámíta (mint a bibliában), hanem jáfetita olyképen, hogy Chám Jáfet fiának van megtevé (Bontinius); 5. a magyarok Tógarmától származnak, ki Gómernek fia, ki Jáfet fia (Jószephón zsidó krónika). Összegezvén e nézeteket, azt látjuk, hogy a magyaroknak Jáfettől való leszármaztatása általánosan elfogadott nézet; mert még azok is, kik Nemrót-tól származtatják, Nemrótot nem chámítának, hanem jáfetitának tartják. Már Josephus zsidó történetírónál található az a nézet, hogy a szittyák Mágóg útján Jáfettől származnak. Josephus e pontban is, mint sok másban, nem a zsidó hagyományt követi, hanem a hellenista írókat, kik viszont a pogány Berossust követik. Isidorus is a szittyákat, mint a góthokat, Jáfetnek fiától, Mágógtól származtatja, minek, minthogy a scytha és Mágóg nevek közt semmi hasonlóság, alig lehet más alapja, mint hogy Isidorus ismer egy oly szittyá népet, melynek neve csakugyan hasonlít a Mágógéhoz, s ez nem lehet más, mint a krónikák Magor-ja. E szerint nemcsak a szittyá népet általában, hanem már specialiter a magyar népet is még nem magyar írók is Jáfettől származtatják. Hogy miként jut Nemrót a Jáfet családjába, annak érdekes története az, hogy Nemrótot a szeptuaginta és hellenista írók gygas-nak mondják; a sibylla

szerint pedig titánok (vagy a mi ezzel az onegy: gygasok): Kronos Titán és *Japetos*. Itt az utóbbi óriás neve egyezik a bibliai *Jáfet*-ével Könyfű volt tehát a hellenista íróknál az a kapcsolat, hogy a bibliai *Nemrót óriás* ezen óriásnak ivadéka. Így lesz *Nemrót* jáfetita, nem chámíta, s származhatnak a magyarok *Nemrót óriástól* s mégis jáfetiták. — A „Néphit és Népszokások“ rovatában Kovács János a szegedi boszorkányperekben előforduló kuruzs- és varázsszerekökről értekezik. A legnagyobb szerepük ezen boszorkánykodók varázsolásainál a gabona, a föld termékenységének, „az ország zsírnak“ elvétele s eladása, úgyszintén az eső „elkötése“ s ezáltal a szárazság előidézése. A föld termékenységének elvétele olyképp történt, hogy a gabonáról lepedővel lehúzták a harmatot, aztán kifacsarva korsókba tették, majd tésztába dagasztották; mások zsirt csináltak belőle s azzal kenegették magukat. Az eső elkötése élő ember vagy állat fejének földbe áása útján történt. — Ugyanitt Matthaeidesz György a bács-bodroghvármegyei tótokról, Richter M. István a német-prónai szokásokról és babonákról; végül Singer (Székely) Leo a dunántúli babonákról közölnek leírásokat. — A „Társulati Ügyek“ közleményei közt találjuk a Magyar Néprajzi Társaság 1898. április 20-án tartott évi rendes közgyűlésének jelentéseit. Az utolsó évben belépett 22 új alapító tag, 131 új rendes tag és előfizető. A tagok jelen száma 560, közülök 48 alapító 7 tiszteleti. Az alapítványok összege 2360 frt. Bevételek összege 4012 frt, kiadás ugyanennyi. Előirányzat 1898-ra 3824 frt. — Az „Apróságok“ rovatában Krausz Sámuel a patkó babonai szerepéhez, egy másik közlemény a hazajáró lélek hitéhez nyújt adalékokat; az utóbbi azon alkalomból, hogy Fenes, alsó-fehérmegyei községben a nép Reu János eltemetett hetvenéves földmivesszékének sírját éjjel fölástá, tetemét fejszével összevagdalta, haját kitépte, fogát kiverte, koporsóját széttörte s mindent a sírgödörbe visszavetve, ezt újra elhantolta.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE augusztusi füzetében Navratil Ákos kezd meg egy terjedelmesebb értekezést „Az értékről“ czim alatt. Szerző szerint az érték viszonylat az abszolút ember és a gazdasági jószágok között, ez utóbbiak alatt azokat a javakat értvén, a melyeknek megszerzése áldozatot kíván, de a melyekért éppen e miatt áldozatot is nyerünk. A fogalom ily módon való meghatározásában tehát nemcsak az anyagi javak értendők: másrészt azonban az értéknek igen tág köre lesz, melynél az eddig szokásos megkülönböztetések, pl. objectív és subjectív, egyéni és fogalmi, abszolút és relatív stb. figyelmen kívül hagyatik. Különösen fölöslegesnek, sőt veszélyesnek tartja szerző az érték fogalmának megállapításánál a használati és csereértékeknek egymással szembeállítását, mert bár kétségtelen különbség van használat és érték között, az értékelés egyéni forrása a szükséglet érzete a döntő a megítélésben, s ezért keletkezését tekintve, mindkét fogalom azonos s az ellentétbe-helyezés az érték

jelleget megzavarására vezet. — Az „Irodalmi szemlé”-ben legelől Kenéz Béla ismerteti dr. Bartha Béla debreczeni jogtanár tankönyvét, „A magyar államgazdaság tankönyve (magyar pénzügyi jog)”, s azt, a mennyire az eddig megjelent részből ítéletet lehet mondani, határozott nyereségnek tartja szakirodalmunkra nézve. Kevesebb elismeréssel szól a következő ismertetés Hell Lajos „Egyetemes politikai, közgazdasági, föld- és néprajzi leírása” című művéről. A harmadik ismertetés külföldi műről szól, Mayerhofer von Grünbühel Henrik dolgozatáról, mely a közelgő új népszámlálás alkalmából, különösen az osztrák viszonyokra tekintettel, gyakorlati javaslatokat tesz a népszámlálások eszközzésére nézve. — A „Statistikai értesítő” rovatnak egyetlen nagyterjedelmű közleménye dr. Herczeg Ferencz től van: „Fiume áru- és hajóforgalma az 1897-ik évben”. Sokörvendetes részletet olvasunk ebben Fiume fejlődéséről, de látjuk azt is, hogy Trieszt tengeri áruforgalma még jelenleg is mintegy $3\frac{1}{2}$ -szer akkora, mint Fiuméé, s hogy noha az egyetlen magyar kikötő várost még csak kivételesen érintik rendszeresen a külföldi vállalatok, mindamellott a forgalom nagyobb része nem magyar vállalkozók kezében van, hanem főkép az angolok- és olaszokéban. A magyar vállalatok közt legelső az Adria, mely az összes forgalomnak $23\frac{38}{100}$ -át bonyolítja le, s melynek gőzösei 266 esetben fordultak meg a múlt évben Fiumében. — A füzet végén nyolcz oldalra terjedő „Könyvszemle” van a legutóbb megjelent közgazdasági és rokon művekről és fontosabb cikkekről.

Ugyane folyóirat szeptemberi füzetében a szerkesztőség által Erzsébet királyné elhunytá alkalmából írt meleghangú nekrológ után Navratil Ákos értekezésének befejezése következik az *értékről*. Szerző ebben a részben az érték mértékével foglalkozik s azt találja, hogy az egyén szükségletének fokozatát, valamint a jószág megszerzéseért hozott áldozat nagyságát egyaránt tekintetbe kell venni az érték helyes megismerése végett, s ezért a közgazdaságtan elméletében újabban nagy népszerűsége vergődött határérték fogalma minden tekintetben egyoldalú marad. Az értékelésnél, hasonlata szerint, az áldozat-elem csaknem oly szerepet játszik, mint a törteknél a számláló, míg a szükséglet-elemnek a nevező szerepe jut, s így az áldozat-elem a megítélésre nézve lényegesebb. S ezt lehetőleg összehasonlítható munka-mennyiségekben kell megállapítani. A két elem kellő mérlegelésével teljesen meg lehet magyarázni az értéknek oly jelentőségét is, pl. az improductív jószágoknál, melyeket az újabb határérték elméletének hívei csak az ő tanuk által hittek megmagyarázhatónak. De bármily fontosnak tartja is szerzőnk az érték elméletének pontos megállapítását, tiltakozik az ellen, hogy tisztán ily elmélettel a társadalmi kérdéseket is meg lehetne oldani. Az értékelmélet sohasem képes megmagyarázni, hogy miért van magántulajdon a jószágok legtermelékenyebb része fölött, s hogy vajjon csakugyan nem pusztán

történeti kategória-e a tőke? — Utána B u d a y L á s z l ó „*A representatív számlálásról*“ című értekezésében ismerteti a norvég királyi statisztikai hivatal főnökének, Kiaer André Nicolainak, érdekes kísérletét, hogy a nagy fáradsággal és költséggel járó népszámlálásokat időről-időre a nagy tömegből kivett tipikus csoportokban eszközölt részletes adatgyűjtések által igyekezzenek pótolni és kiegészíteni. Mivel az alkalmas típusok és csoportok kiszemelése mindig subjectív dolog, a tetszetősnek látszó kísérlet csak akkor sikerülhet, ha már eleve tisztában vagyunk kutatásunk tárgyával, ekkor pedig már jóformán fölösleges. A hol azonban a statisztika a viszonyoknak még általános képét sem tudja megrajzolni, ott a representatív módszer vezető híján csak egész bizonytalanra indulhat, s legfőlőbb érdekes, de a véletlen játékaiknak nagyon is kitett kísérletszámba mehet. Kiaer javaslatát ennél fogva, bár már több ízben ajánlotta, a nemzetközi statisztikai intézet sem tette magáévá. — Az „*Irodalmi szemle*“ rovatban legelől *x. y.* ismerteti dr. Körösy József „*A felvidék eltótosodása*“ című munkájának első füzetét, melynek megdöbbenően szomorú eredménye az, hogy a magyarság nyelvhatára az idők folyamán mindinkább délre szorult vissza, s — mint az író magát kifejezi — Nagyszombattól Galántáig s Galgócztól le egészen Tótmegyerig a magyarság temetőjén járunk. Az ismertető ebből az alkalomból élesen, de teljes igazsággal állítja pellengére egyik előkelő napilap vezércikkirójának éppen Körösy művéről írt cikkét. — Dr. F e n y v e s s y J ó z s e f ismerteti dr. Weichs Glon báró munkáját *a kenyérgkérdésről*, mely sok részletes anyagot hord össze a kérdés különböző mozzanataira vonatkozólag, de semmi lényegest nem mond az olesó kenyér biztosítása érdekében, s főjavaslata, hogy a kenyeret államosított és községi kezelésbe adott sütőműhelyekben készítsék, ez idő szerint gyakorlatilag kivihetetlen. Ugyanebben a rovatban — *ssy* bő kivonatban ismerteti a japán statisztikai hivatal legújabb évkönyvét, összehasonlítva a régebb évfolyamokkal s itt-ott az európai államokra vonatkozó adatokkal, s általában véve constatálja azt a jelentékeny helyet, melyet Japán a művelt államok között jelenleg elfoglal. — A „*Statisztikai értesítő*“ című rovatban K e n é z B é l a az amerikai Rothwell „*Mineral-Industrie*“ című műve alapján táblázatos kimutatásban s magyarázó szövegben közli a világ *vas- és aczélttermelésére* vonatkozó adatait 1892-től 1897-ig; constatálja a nagy haladást s hogy még igen sok kiaknázni való van a földben. F. J. „*A francia strikeok statisztikája az 1897. évről*“ cím alatt a párisi Office du travail e nemű legújabb kiadványának bő anyagát csoportosított összefoglalásokban ismerteti. Végül — *r.* „*A nemek aránya a múlt századokban*“ cím alatt egy közgazdaságtörténeti dolgozat alapján ismerteti, hogy Olaszországban a múlt századokban a férfiak és nők számaránya milyen volt. — A füzetet nyolcz oldalra terjedő „*Könyvszemle*“ zárja be a legújabban megjelent közgazdasági művekről és fontosabb értekezésekről.

4. A MAGYAR NYELVŐR áprilisi füzetében Tolnai Vilmos a *cserben hagy* szólás eredetével foglalkozik. Szerinte e kifejezésben a *cser* szónak 'cserzőlűg' az értelme, úgy hogy *cserben hagyni* a timárok nyelvén eredetileg azt teszi: kelletténél tovább hagyni a bőrt a cserzőlűgban, a cserben, úgy hogy a bőr e miatt megévődik, tönkre megy. — Ezután Szarvas Gábor hagyatékából *Olasz jövővényiszók* cím alatt egy félbenmaradt bírálatot közöl a folyóirat, a mely Körösi Sándornak *A magyar nyelvbeli olasz elemek* című dolgozatát fogja boncsolás alá, azonban az általános megjegyzéseken kívül csak néhány szónak részletesebb tárgyalásáig haladt. — Császár Elemér *Idegen szavak a szépprózában* című cikkében a minden szükség nélkül, czéltalanul használt idegen szók ellen szólal föl. — Ekker J. Szende Gyöngyösi István nyelvét kezdi behatóan tárgyalni a nyelvújítás szempontjából. E cikkben Gyöngyösinék hangtani és jelentéstani újításait mutatja ki. — Sassi Nagy Lajos *Szózat az iskolai helyes magyarság ügyében* című cikkében azt hangoztatja, hogy iskolai Antibarbarusokra volna szükségünk, a melyek az elemi és közép-, meg a fő- és szakiskolákban biztos óvószerek volnának az elharapódzó idegenszerűségek ellen. — Simonyi Zsigmond *A sajtó nyelvörkődése* cím alatt azt az eredményes föllépést ismerteti, a melylyel a Budapesti Napló a képviselőháznak egy gyarlóan fogalmazott fölirati javaslatát megtámadta. — Joannovics György *helyreigazításaiban* a *meglepetni*-hez hasonló -at -et, -tat -tet képzős alakok használata ellen szólal föl s több részletes észrevételt tesz ez orthologiai kérdésben. — Az Irodalom rovatban Prónai Antal befejezi Valló Albert dolgozatáról (*Tót elemek a nyelvjáráásokban*) szóló bírálatát, Gyulai Ágost pedig a Pekár Gyula nyelvét és stílusát veszi erős bírálat alá. — Kisebb rovatok: Magyarázatok, helyreigazítások (említésre méltó Réthelyi P. Marián cikke, a mely Tóth Béla nézetével szemben a *Bencze* nevet a *Benedek*-nek *Bene* melléalakjából származtatja). Idegen csemeték, fattyuhajtások. Kérdések és feleletek. Népvilvagyományok.

Ugyane folyóirat májusi füzetében Gombocz Zoltán folytatja a *jelenkori nyelvészet alapelveinek* fejtegetését. E közleménye az *analógia* és *elszigetelődés* tüneményeit fejtegeti. A beszélés Humboldt Vilmos szerint folytonos teremtés. A beszédben használt szóalakoknak, szerkezeteknek csak legkisebb részét tanuljuk meg könyv nélkül, legtöbbször a léleknek bizonyos kombináló tehetsége működik, a mit *analógia* érzékének nevezünk. Minden hang, szóalak vagy szerkezet, a mit hallunk, emlékezetképet hagy a lélekben. Ezek az emlékezetképek csoportokba alakulnak s mintegy összetartozó egésznek képeznek. A csoportok a szerint, a mint tartalmi vagy alakú egyezésen alapulnak, *tartalmi* és *alakú csoportoknak* nevezhetők. (Tartalmi csoportot alkotnak pl. *ház, háznak, házias, házi, házasodik* stb.; alakú csoportot: *mentem, kértem, jártam, láttam, vagy tavacska, házacska, kertecske* stb.)

Az alaki és tartalmi csoportok kereszteződéséből aztán *nyelvi arányok* keletkeznek lelkünkben, pl. *bátor* : *szíves* : *jó* = *bátorság* : *szívesesség* : *jóság*. Az *analogia* tulajdonkép nem más, mint ilyen nyelvi arányok megoldása. Pl. *ház* : *háznak* = *láz* : *x*, a mely arányból kombináló tehetségünk a *láz*nak alakot következteti ki. Az *elszigetelődés* meg abban áll, hogy a tartalmi vagy alaki csoportok közt lelkünkben a kapcsolat meglazul, sőt egészen megszűnik. Pl. az *állat* eredetie az *áll* ige származéka, mint az *élet* az *él* igéé, s tulajdonkép valami állót, létezőt, lényt jelentett; ámde idővel *animal* lett a jelentése, s ezzel megszűnt nyelvtudatunkban az a kapcsolat is, a mely eredetileg az *áll* igéhez fűzte, vagyis az *állat* főnév elszigetelődött az *áll* ige származékainak tartalmi csoportjától. — Radó Antal *A népies szólások a szépirodalomban* czimvel újabb írónknak népieskedő túlzásait rójjá meg, a kik ismeretlen tájszókkal, tájdivatos kifejezésekkel tömik tele stílusukat. — Réthei P. Marián *Oszmán-török jövevényszók* czim alatt a *peszmet*, *peszmege* és *szemény* szónak eredetével foglalkozik; az előbbit illetőleg nem fogadja el a Kúnos Ignácztól fölvetett etimont (török *pekmez* 'szőlőíz'), a *szemény*-re nézve meg azt vitatja, hogy lengyel-orosz és nem török eredetű. — Somssich Sándor Baranya-Ózd vidékének nyelvsajátságait kezdi részletesen ismertetni. — Szigetvári Iván a népiskolákban tapasztalt tudákos, betűszerinti olvasás ellen szólal föl (*Tanuljunk magyarul olvasni*), minthogy többször hallott ilyen ejtésmódokat: *ad-ta* (e. h. *atta*), *gond-ja* (e. h. *gongya*), *lút-ja* (e. h. *lútya*) stb. — Az Irodalom rovatban Szigeti József Hoffmann Frigyes német-magyar szótárát bírálja; Sebestyén Károly megdicséri Ruschek Antal egyházi írónak munkáit magyaros, emelkedett, költői stílusáért; Ásbóth Oszkár pedig Prónai Antalnak a *Tót elemek a magyar nyelvjárásokban* című munkáról irt bírálatára tesz helyreigazító észrevételeket — Kisebb rovatok: A német-magyar szótárhoz. Magyarázatok, helyreigazítások. Idegen csemeték, fattyuhajtások. Egyveleg. Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Végül fölhívás az új Nagy Szótár munkálataiban való részvételre.

Ugyane folyóirat júniusi füzetében Petz Gedeon több német jövevényszavunknak eredetét deríti ki, ú. m.: *millíng* 'kard, hóbér kardja', *csölle* 'hajócska', *fundér* 'árulkodó, áskálódó', *ispiláng* (*ispilángi rózsa*, gyermekversikében), *lóc*, *lóc-póc* 'hitvány, silány, ringyongy holmi v. ember', *majszol* 'rágesál', *manimál* 'megrag', *múzol* 'örölve rágicsál' és *vukli* 'das Schneckerl'. — Tolnai Vilmos *Időmértékes és hangsúlyos verselés* című cikkében Négyesy László verstani elméletére tesz észrevételeket, s különösen azt a főtételét támadja meg, mely szerint „minden vers hangsúlyos is, időmértékes is”, úgy hogy ennél fogva „helytelen az időmértékes és hangsúlyos megkülönböztetés”. Cikke végén fölláttja a verstan alapvonalait a maga fölfogása szerint. — Ekker J. Szende folytatja Gyöngyösi István

nyelvéről szóló tanulmányát, ezúttal az alaktani újításokat mutatva be. — **Balassa József** a nyelvjárások tanulmányáról ír. Kimutatván a népnyelv tanulmányának nagy fontosságát, részletes utasításokat ad a megfigyelésre és gyűjtésre vonatkozólag, e közleményben mindenekelőtt arra: *a)* kik foglalkozzanak a nép nyelvével? *b)* mit kell megfigyelni és följegyezni? — **Gyulai Ágost** és **Bartha József** *A népies szólások peres ügyéről* czim alatt a népies nyelv kérdésével foglalkoznak. — Az Irodalom rovatban **Kalmár Elek** Pázmány Péter összes munkáinak a budapesti egyetemtől rendezett kiadását ismerteti és bírálja. — A szerkesztőség közlésezi a Nyelvőr pályázatának eredményét, mely szerint a bírálók ítélete alapján az első díjat (100 korona) **László Géza** kolozsvári tanárjelöltnek a zilahi-vidéki nyelvjárásról írt dolgozata nyeri, a második díjat pedig **Csefkó Gyula** és **Molnár Sándor** tanítók az adai nyelvjárásról írt munkájukkal, a mely **Szarvas Gábor** szülőhelyének nyelvjárását tárgyalván, a szerkesztőtől kivételkép szintén 100 korona jutalomban részesül. — Kisebb rovatok: Magyarázatok, helyreigazítások (említésre méltóbbak: **Ásbóth Oszkár** czikke a *huja* szóról és **Joannovics György** é a tárgyas és tárgytalan ragozás használatáról). — Idegen csemeték, fattyuhajtások. — Egyveleg (**Zichy Jenő** gróf levele ázsiai expedíciójáról stb.). — A Népnyelvhagyományok rovatában egyéb kisebb közlemények mellett **Somssich Sándor** nyelvjárás-tanulmányának folytatását kapjuk a baranya-ózdi nyelvjárásról.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei évfolyamának 3-ik füzetében **Munkácsi Bernát** „*Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben*“ czimű, nagyobb szabásúnak ígérkező tanulmánya nyitja meg a munkálatok sorát. A közölt rész a bevezetésnek elejét tartalmazza, mely a fölkarolt kérdéseknek hosszú viszontagságos történetét vázolja egész a hatvanas évek elejéig. A finn-magyar nyelvrokonság eszméje még úgyszólván derengésének korszakát éli, midőn már észreveszik, hogy a magyar nyelv szókincsében árja eredetű elemek is találhatók. **Fischer János Eberhard** 1756-ban írott „*De origine Ungrorum*“ czimű kis értekezésében találjuk ennek első említését, mely kimutatván a magyar számnemeknek a legközelebbi rokon nyelvekével való szoros egyezését a következő, egyszersmind a magyar mythologiai kutatások történetét érdeklő megjegyzéssel egészíti ki közlését: „*Deprehendi et Indica, vel si mavis Persica in hoc idiomate vocabula, qualia sunt: 'unus' ungrice: ekj, 'decem': tiz, 'mille': ezer; indice et persice: ik, döss, hezar. Sed ante omnia nomen Dei, quod Ungri Isten efferunt, admodum memorabile est . . . Persae ignicolae Deum nominant Yezd . . . Fortasse ipsi aliquando Jugri superstitione magorum imbuti fuerant: sane in plurimis Sibiriae populis religionem veterum Persarum deprehendissemih visus sum.*“ Hasonlóképen nyilatkozik éleslátású történetírónk „*Sibirische Geschichte*“ czimű híres művében (1768), hol az *Isten*

megfelelője gyanánt a szorosabban egyező perzsa *Jisdan* többes-számi alakot idézi. Csatlakozik e felfogáshoz Schlözer is „Allgemeine Nordische Geschichte“ művében. Hazai irodalmunk terén Kalmár György „Prodromos“-ában találkozunk először magyar-perzsa egybevetésekkel, melyek többnyire minden kritika nélkül a szavak egyes hangelemeinek találkozására vannak alapítva; néha azonban helyes megfigyeléseket is tartalmaznak. Fischer nézetéről való tudomás nélkül bővebben fejtegeti a magyar *Isten* szó s több más magyar pogánykori vallásos fogalom eredetét Cornides Dániel „De Religione veterum Hungarorum“ (1785) művében. Szélesebb körben tette a magyar nyelv árja elemeit tanulmánya tárgyává Beregszászi Pál főképp „Über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen“ című, nagy tévedései mellett is igen tanulságos könyvében (1796). Széleskörű ismeretre s éleslátásra vall Beregszászinak azon fölfedezése, hogy a magyar nyelv szókincsében igen jelentékeny számban vannak olyan elemek, melyeknek kapcsolatai, vagy mint ma értjük, külső nyelvi hatásokból eredő összefüggései, messze szétágazódnak a kelet csaknem összes népeinek nyelveiben. Ő mutatott ki először nagyobb számban egyezéseket a török, tatár, mongol és mandsu nyelvekkel, előkészítvén ily módon az *altaji nyelvrokonság* eszméjének csak négy évtizeddel később bekövetkezett kialakulását. Árja egyeztetései közt ma is fönttartható becses adatok a magyar *vár*, *ár* (pretium), *hús*, *gulya*, *isten*, *vám*, *kincs*, *hét*, *száz*, *ezer*, *kutya* szókra vonatkoznak. Ő volt egyszersmind az első, ki kaukázusi nyelvet (a grúz) vont magyar hasonlításai körébe. Nem merőben tanulság nélkül valók a *sémi* nyelvekre való hivatkozásai sem pl. az *izsóp*, *szombat*, *kaszabol*, *ibrik*, *lombik* szókat illetőleg. A történetírók közt Fessler méltatja Beregszászi nyelvtudományi nézetét, ki ennek alapján „Geschichte der Ungern“ művében (1815) a magyarokat éjszaki Indiából kivándorolt török eredetű népnek tartja s több új szóhasonlatot közöl e véleményének igazolására. Új világot derített a keleti nyelvek rokonsági és érintkezési kapcsolataira Klaproth Gyulának kiváló nevezetességű kaukázusi útleírása („Reise in den Kaukasus“ stb. 1814), melynek függeléke legelsőben nyújt az európai tudományosság részére bővebb tájékoztatást a kaukázusi nyelvekről. Itt találjuk legrégibb említését annak, hogy a chunzagi *avarok* Theophylactus *Ogor*-jaival, illetőleg az e népfajból kiszakadt *Obáp*-okkal lehetnek azonosak, mit Kl. azzal is igazolhatónak vél, hogy több hunn történeti név a kaukázusi *avarok* közt is föltalálható, mint *Attila*, *Bleda*, *Budach*, *Ellak*, *Dingizik*, *Balamir*; továbbá a magyar *Almus*, *Zolta*, *Leel*, *Geisa*, *Sarolta* stb. pogánykori nevek. Jó számban találunk már e műben kaukázusi és finn-magyar szóegyeztetéseket, az utóbbiak köréből különösen a vogulosztják és permi nyelvekkel. Klaproth művei nagy hatással voltak hazánkban a magyar ethnologiai kutatásokra. Az a fölfedezés, hogy

a kaukázusi avaroknál hunn és régi magyar tulajdonnevek vannak divatban, igen jól illett a Biborban született császár tudósításához, hogy az Etelközből keletre fordult magyar töredék Persis tájékán telepedett meg, hol mint az őshaza emléke már nálunk is ismeretes volt Turkoli Sámuel levele révén a kumamelléki *Madzsar* város. Hozzájárult mindezekhez, hogy Klaproth kaukázusi szójegyzékeiben, valamint a rokon nyelvekkel, észrevehetőek voltak hasonlatok a magyarral is, melyeknek alapján Dankovszky Gergely „A Magyar Nemzet maradéki“ (1826) című művecskéjében szerencsésen föltaláltnak hirdeti nemzetiünknek ősi keleti otthonában maradt részét Nála, valamint a nyomába lépő Erdélyi Józsefnél („Sprache der Stammverwandten der Hungarn im Kaukasus“ 1826) találjuk a magyar *kacsó, kő, gatyá, tárkány, híd, méreg, ravasz, gaz, ürü, üreg, hur, gazdag, bajusz, só, kondász, tör, tupló, részeg* stb. szók kaukázusi alapon való megfejtéseit. A messzemenő ethnologiai következtetések, melyeket ezen kutatók főkép a kaukázusi nyelvek szókinszbeli egyezéseire építettek, Jerney Jánosban akadtak hivatott bírálóra, ki „Világosítás az Avarok és Kunságiak nyelvének magyartalansága iránt“ (1829) című értekezésében korának viszonyai közt bámulatos elfogulatlansággal és belátással határozza meg a tárgyalat észleletekből okszerűen levonható tanulságokat. Folytatta a kaukázusi nyelvrokonság kutatását Besse János (1829), az észt nyelvre alkalmazva Parrot I. (1828). A következő két évtizeden át szünetel a finn-magyar nyelvek árja és kaukázusi érintkezéseinek kutatása. Az árja kérdés Cassel Selig 1848-ban megjelent „Magyarische Altertümer“ művében kerül ismét napirendre, mely a magyart indogermán eredetű népnek igyekszik bizonyítani. Mind az eddigieknél szélesebb alapon bizonyítja a keleti magyaroknak történeti és műveltségi kapcsolatait a perzsákkal Jerney János „Keleti Utazása“ (1851) művének utolsó szakasza, melyben a nagy számban egybehalmozott becsesb történeti, földrajzi, összehasonlító néprajzi és nyelvészeti adatok értékét legkevésbbé sem csökkenti az a belőlük levont hibás következtetés, hogy „a magyar nemzet *parthiai* eredetű.“ Ezután az ádáz nyelvészeti háború részletes leírása következik, melyet az ötvenes évek vége felé Hunfalvy Pál és Mátyás Flórián vittak az árja kérdésben s mely különösen az utóbbi részéről számos helyes észrevétellel gazdagította e tárgyra vonatkozó ismereteinket. E háború befejeztével nyelvtudományunk fejlődésének nagy kárára annyira alászáll hazánkban az ősi árja nyelvi érintkezés kérdése iránt az érdeklődés, hogy még létezésének tudata is kivész az ifjabb nyelvészemzedékből. Másként áll a dolog a külföldi nyelvészeknél, kik ettől fogva egyre növekvő figyelemmel kutatják a finn-magyar nyelveknek árja, illetőleg indogermán hasonlatait s bőven értékesítik különösen az indogermán ős- és műveltség-történet munkálataiban. — Második közlemény K a l m á r E l e k

„Állítmány és alany“ című tanulmányának folytatása, mely az állítmány alakjait s a kötőigét tárgyalja. Sorra veszi az állítmány lehetséges alakjait, bővebben foglalkozván az igével Kimutatja, hogy a mód, idő, személy és szám jelzése nem föltétlenül szükséges vonásai az igének, hanem csak gazdagító elemek, épp úgy, mint a hangszínezés, hangsúly s az igéhez csatlakozó kötőszó. Állítmányt az igét az teszi, hogy *egy jelenet közepében foglal helyet, mely a beszélő szemvonalába esik*; nyelvtanilag szólva, hogy *az ige a mondat középpontja*. Ezen alapon állítmánynak magyarázhatók az indulatszók, hangutánzók s megszólítások is. Lehet a névszó is, illetőleg minden szó magában véve is állítmány, ha egyedül ez a szemlélet középpontja. Szól azután szerző az összetett és halmozó (összevont) mondatokról, megigazítván az ezekről uralkodó felfogásokat. — Harmadik nagyobb közlemény Melich Jánosé „A gyöngyösi glosszák“-ról. (Kivonata a jelen füzet 479. lapján) — Az „Ismertetések és bírálatok“ rovatában Petz Gedeon tüzetesen ismerteti Brugmann és Wilhelm Streitberg „Indogermanische Forschungen (Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde)“ folyóiratának első négy kötetét; Balassa József pedig Émile Deschanel „Les déformations de la langue française“ művének tartalmát vázolja. — A „Kisebb Közlések“ közt M. J. a magyar vakoligének az erdélyi szász *wacken, bewacken* („die hauswände mit lehm bewerfen“) szóval való összefüggését, illetőleg középnyelvi eredetét bizonyítja. Ugyancsak ő a magyar *rakos* szónak „versammlung, landtag“ értelmű német és tót átvételeit mutatja ki (Schmeller szótárában: „Die Hunger halten ytzund einen *Rakusch* von der Müntz und ander Mengel wegen“ 1525-ből), valamint azt a tényt, hogy a *Schlägli* és *Besztercei Szójegyzékek* latin részei egy közös eredetűnek másolatai.

6. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A XXI. évfolyam 8. füzetében Sebestyén Károly az ephesusi Herakleitos életét és bölcséletét kezdi tárgyalni; Hegedűs István befejezi Aristophanes madarairól szóló nagy értekezését; Wollanka József terjedelmes tanulmányt kezd közölni Alxinger János osztrák-német költőről, Wieland tehetséges tanítványáról; Szegedy Rezső folytatja Kölcsy esztetikai dolgozatairól írt értekezését, ezúttal a Körner Zrínyijéről szóló bírálatot és A komikumról című cikket fejtegetve; végre Brassai Sámuel befejezi Vissza- és körültekintés nyelvünk ügyében című történeti érdekű cikkét, mely Szarvas Gábornak a Nagy Szótárról megjelent bírálatával foglalkozik. — A *Hazai irodalom* rovatában Kempf József kedvező véleményt mond Csengeri János szemelvényes Homeros-kiadásáról, Pozder Károly pedig nagy elismeréssel szól Radó Antal Firduszi-fordításáról (Zál és Rudabé), noha a részletekre vonatkozólag mind a két bírálónak több megjegyzése és kifogása van. — A *Külföldi irodalom* rovatában Zsoldos

Bennő bő kivonatban ismerteti Zielinski szellemes előadását Cicero világirodalmi hatásáról, Heinrich Gusztáv pedig bírálja Bartels Adolfnak a jelenkori német költészetet tárgyaló könyvét, melyet tanulságos áttekintésnek mond, de az egyes írókról nyilvánított ítéleteket nem tartja mindig tárgyilagosoknak. — A *Programm-értekezések* sorából Hittrich Ödön két dolgozatot ismertet: Halmos Ákos értekezését a Catilina-féle összeesküvés fejlődéséről, melyet kellő tájékozottsággal irt tanulmánynak mond, és Vajda Károly Lukianos-fordításait melyeket sikerült, érdemes munkának mutat be, bár néhol erősen érezhető a fordításon a görögös szerkezet. — A *Vegyesek* rovatában Brassai Sámuel és Volf György nekrológjain kívül figyelmet érdemel Kont Ignác adaléka, a ki Petőfi egyik költeményének („Béranger legújabb dala”) eredetijét közli, melyet eddig sikertelenül kerestek mind hazánkban, mind Párisban. A költemény tényleg egyetlen Bérangerkiadásban nem jelent meg, hanem csakis önállóan, négy számozott lapnyi kis íven. — Ugyanesak Kont Ignácznak egy másik közleménye összeállítja azokat a helyeket, melyekben a Lessing hírhedt ellenfele, Klotz, különféle műveiben Kupeczky Jánosról megemlékezik. — Érdekes Weitter Gyula kis adaléka is, mely Collin Máténak, a tehetséges osztrák költőnek, egy Imre királyunkról szóló költeményére figyelmeztet. — Egyéb apróságok és könyvészet zárják be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat 9. füzetében befejezi Sebestyén Károly az ephesusi Herakleitosról szóló dolgozatát, mire Néményi Lajos a nagyváradi jezsuita-drámákat ismerteti, melyekről az 1729—1772-iki időszakból van tudomásunk. Mindössze negyven előadásról tesznek említést a szerzet évkönyvei, de nem említik minden egyes esetben az előadott darabot. Szerző 39 esetben ki tudja mutatni, hogy mit adtak elő, de ez előadások többször egyazon darabot hozták színre. Az előadott művek közt van több magyar tárgyú, így: Szent László, Gritti Lajos, Salamon király, Szent István, Forgách Ádám, Battyányi Farkas, Imre és Endre versengése, Szent István és Gyula vezér, Zrínyi Szigetváron. Végül közli szerző két előadásnak (Szent László és Caracalla) latin czimlapját. — Utána Szigetvári Iván a francziák latin olvasását ismerteti, melyet a francziák maguk sem tartanak jónak; Szegedy Rezső pedig befejezi Kölcey aesthetikai dolgozatainak tárgyalását. Főtörekvése volt feltüntetni, hogy Kölcey gondolatai mennyiben állanak közösségben a nyugat-európai írókéival, mennyire a saját magyar kortársai fölfogásával. Eredménye, hogy Kölcey irdalmunknak a jelen század elején nemesak legképzettebb alakja hanem legönállóbb gondolkodója is volt. — Azután folytatja Wollanka József Alxinger Jánosról irt beható tanulmányát; Baráth Ferencz pedig positiv adatok híján belső indokokból kifejti, hogy Katona Bánk bánja nem volt ott a kolozsvári pályázaton. — A *Hazai irodalom* rovatában Császár Elemér elismeréssel

ismerteti Kulcsár Endrének a magyar stílusról szóló könyvét, de hangsúlyozza, hogy a szerző sikeresebb munkát végzett volna, ha elvont fejtegetései helyett az irodalomnak konkrét jelenségeit veszi tárgyalás alá és ezekből vonja le a stílus törvényeit; Bartha József pedig igen jó könyvnek mondja Szinnyei József rendszeres magyar vers-tanának ötödik kiadását is. — A *Külföldi irodalom* rovatában Petz Gedeon méltánylással szól Meringer Rudolfnak Indogermanische Sprachwissenschaft című kis könyvéről, melyet melegen ajánl minden rendű philologusunknak; míg Balassa József sok tekintetben hibásnak mondja Nagy Antalnak Heidelbergben megjelent Kleine ungarische Sprachlehre című könyvecskéjét, melynek módszerét sem találja célravezetőnek. — A *philologiai programm-értekezések* sorából Bódiss Jusztin behatóan bírálja Szabó József értekezését az ó-classikus költészet nevelő hatásáról, melyről — nem tekintve egyes áradozó vagy kiforratlan nyilatkozatát — kedvező véleményt mond. — A *Vegyesek* rovata közli Kemény Ferencz indítványát, hogy az 1900-ik évi párisi kiállítás alkalmából „lehetőleg teljesen állítsuk össze mindazt, a mi a francia és a magyar nemzet között az utóbbi száz évben irodalmilag érdemes létesült”. — *Könyvészet* zárja be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat 10. füzete közli Brassai Sámuelnek hátrahagyott dolgozatát az alanytalan mondatokról és Barcsa János értekezését a római meséről, mire Wollanka József befejezi terjedelmes Alxinger-tanulmányát. — A *Hazai irodalom* rovatában Reményi Ede igen kedvező ítéletet mond Csengeri János Propertius-fordításáról; Bartha József pedig Szinnyei Józsefnek A magyar nyelv című könyvének második kiadásáról; míg Petz Gedeon Oldal Jánosnak német irodalomtörténetét adatok, ítéletek és stílus dolgában rendkívül kifogásos könyvnek mondja. — A *Külföldi irodalom* rovatában Alkaly. Salamon behatóan ismerteti Laehr János érdekes könyvét Aristotelesnek a tragédiára vonatkozó elméletéről és Aristoteles költészettanának legújabb német fordítását és magyarázatát Gomperz Tivadartól. — A *philologiai programm-értekezések* sorából Chliff Márk bírálja Sajó Sándor dolgozatát Katonáról és Grillparzerről, melyről kimutatja, hogy szerzője nem értette meg a német költő Bánk-drámáját. minélfogva a magyar és német darab összehasonlítása sem lehet helyes; Alexics György pedig négy rumén dolgozatot ismertet; ezek: Groze Czirják, A római irodalom történetéből, I.; Budiu Pál, A görög nyelv tanításának terve; Goldis László, Egy latin nyelvi gyakorlati tanítás a VIII. osztályban; Onutiu Virgil, Emlézés a román nyelv tanításának keretében. Mind a négyről kedvező véleményt mond, noha az elsőt inkább kézikönyvbe, mint értesítőbe valónak tartja. — A *Vegyesek* rovatában figyelmet érdemel Tolnai Vilmos közleménye Döbrentei Gábor irodalmi hagyatékáról, mely most a pozsonyi lyceum könyvtárában van. Ez iratok közt, melyeket felsorol, a kolozsvári pályázatra, tehát esetleg a Katona

Bánk bányára vonatkozó jegyzet nem található. — *Könyvészet*, a XXI. évfolyam czimlapja, tartalomjegyzéke és tárgymutatója és a budapesti philologiai társaság tagjainak névsora zárják be a füzetet. Az 1897. év végén volt a társaságnak 9 tiszteletbeli, 12 alapító, 404 rendes és 94 rendkívüli tagja, Közlönyének pedig 165 előfizetője.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1898. október 3-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Beöthy Zsolt, Fraknói Vilmos, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, König Gyula, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szinnyi József, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt.; Acsády Ignác, Badics Ferencz, Concha Győző, Gaál Jenő, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Kövesligethy Radó, Nagy Gyula, Négyesy László, Némethy Géza, Öváry Lipót, Réthy Mór, Riedl Frigyes, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

166. Főtítkár bejelenti Arany László l. t. augusztus 1-én, Szász Béla l. t. július 7-én, Telfy Iván l. t. augusztus 2-án, Ebers György k. t. augusztus 7-én, Knies Károly k. t. augusztus 3-án bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalmas részvétellel veszi tudomásul a jelentést, s az illető osztályokat felhívja, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak.

167. A szeptember 12-én tartott rendkívüli ülés határozata értelmében Erzsébet királyné emléke a M. Tudom. Akadémia palotájában is meg fog örököltetni. Ez emlékmű a palota oszlopesarnokában fog fölállítatni s fehér márvány-domborműben azt a jelenetet fogja ábrázolni, midőn ott Erzsébet királyné Deák Ferencz ravatalára koszorúját leteszi. — Az Akadémia minden rendű tagját tisztelettel fölkéri, járulnának adományaikkal az emlékmű létesítéséhez.

168. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr értesíti az Akadémiát, hogy a londoni nemzetközi bibliographiai congressuson Magyarország képviselővel ismét HELLER ÁGOST és DUKA TIVADAR tagokat bízta meg. — Tudomásul szolgál.

169. A Kereskedelemügyi Miniszter megküldi az 1842-ben Karánsebes mellett a Temesen épített s legközelebb lebontott vashídnak, mint a magyar technika érdekes történeti emlékének fényképét. — Köszönettel vétetik s átadatik a könyvtárnak.

170. A Belügyminiszter úr megküldi a könyvtárnak a) a magyar állam ezeréves fennállását megörökítő hét vidéki emlékmű leírását és b) a jelentést Magyarország közegészségi viszonyairól 1896-ban. Köszönettel vétetik.

171. BÖHM KÁROLY l. t. jelentést tesz a brassói Honterus-ünnep-ről, melyen az Akadémiát képviselte. — A jelentés köszönettel tudomásul vétetik.

172. A kolozsvári Brassai siremlék-bizottság gyűjtő-ívet küld. - Köröztetni fog a tagok között.

173. A Hontvármegyei Történelmi kiállítás augusztus 13-án végbement megnyitása ünnepén az Akadémia képviselőtára Nagy Iván r. t. kéretett föl. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

174. Az állandó Semsey-bizottságban és a Könyvkiadó-bizottságban megüresült helyek betöltésére — az illető osztályok fölkérendők.

175. A szeptember 30-iki hatánapig a hirdetett jutalmakra következő pályamunkák érkeztek be:

I. Osztály.

1. Gróf Nádasdy-jutalom. (Elbeszélő költemény.)

I. László és Vezér. Jelige: Az igazságnak győzni kell. — II. Jenő története. Jelige: Long, long ago. — III. Zrinyi Ilona. Jelige: Hazám nagy multja stb. — IV. Perdita. Jelige: Nórát so' sem feledhetem. — V. Üveg-vár. Jelige: Mese, mese, mess kenyeret stb. — VI. László. (Népmese.) Jelige: Felejtve régen játék, dal, mese... — VII. Furcsa eset. Jelige: Kit érdekelne már a dal? — VIII. Béla. Jelige: Mikoron a lengyel király stb. — IX. Nógrády Ilonka. Jelige: Hervadása lilomhullás volt... — X. Hatvani. Jelige: Vénebb diákok nem füllenének. — XI. A szent kereszt legendája. Jelige: Per cruce — ad lucem! — XII. Peire Vidal. Jelige: Bujdosik a kerek földön. — XIII. Ősz. Jelige: Sziv. — XIV. Új idők. Jelige: A szeretet a legfénylőbb világosság. — XV. Morgó vár. Jelige: Morgó várhoz. — XVI. Yvett. Jelige: Ho bisogno d'amore stb. — XVII. Morvamező. Jelige: Multon okulva tanuld stb. — XVIII. Jedikula rahja. Jelige: Senki sorsát ki nem kerülheti. — XIX. Don Kihóte. Jelige: Hiába készülsz tenni. — XX. Paulina. Jelige: Te voltál, csak te, lelkem álma. — XXI. Zulejka. Jelige: A szerelem valódi magva stb. — XXII. Őszi rózsák. Jelige: Kétszer is nyit stb. — XXIII. Kántram. Jelige: Ember küzdj stb. — XXIV. Királytréfa. Jelige: Óh, ha nem a hírért stb. — XXV. II. Vilmos császár Budavarában. Jelige: Moriamur stb. — XXVI. Daczó Julis. Jelige: Es ist eine alte Geschichte stb. — XXVII. Szilágyi és Hajmási. Jelige: "... fogván estek stb. — XXVIII. Adorján. Jelige: Mondottam ember stb. — XXIX. Asszony-álom. Jelige: Peccavimus. — XXX. Ledölt bálvány. Jelige: Két testvér. — XXXI. Bankó leánya. Jelige: Halljátok meg mostan stb.

2. Bulyovszky-jutalom. (Hazafias óda.)

I. Nemzeti óda. Jelige: Szent hazaszeretet — II. Széchenyi hazatérése. Jelige: Midőn magát ez nem tudá szeretni stb. — III. Emlékezés Kemény Simonról. Jelige: A tett koronázza az érzelmeket. — IV. Emlékezzünk régiekre! Jelige: A mult csak példa legyen most! — V. 1867. július 8. Jelige: A legelső magyar ember stb. — VI. Van Isten! Jelige: Mi atyánk, ki a mennyekben vagy! — VII. Márczius 15-én. Jelige: Bizalom a jövőben. — VIII. Márczius idusán. Jelige: Mult — IX. Fél század multán. Jelige: Szabadság. — X. A szülőföld. Jelige: Boldog, szelid gyermekkoromból stb. — XI. A magyarok istenéhez. Jelige: Virulj, hazám! — XII. A vörös sapkások. Jelige: Hallottam hírből stb. — XIII. Rákóczy vigasza. Jelige: Ősi bűja érli a magyart stb. — XIV. Óda. Jelige: Elismerést. — XV. Mária Terézia magyarjai. Jelige: A legelső magyar ember a király. — XVI. Árpád. Jelige: Honunk szerzője, diadalmas Árpád.

3. Farkas-Raskó-jutalom. (Hazafias költemény.)

I. Királyválasztás. Jelige: Üstökös vagy stb. — II. Kupa árnya Jelige: Hol vagy István király? — III. A vádaskodók. Jelige: Halottad a szót? — IV. Az agg honvéd. Jelige: Ösz. V. Tor. Jelige: Lelki nagyság. — VI. Levél a kórházból. Jelige: Magyar katona. — VII. A honvéd. Jelige: A hazáért. VIII. A határnál. Jelige: Haza. — IX. A két honvéd. Jelige: Ellenfelek. — X. Mohácsi temetés. Jelige: Az egyetértés mindenekfelett. — XI. Millennium. Jelige: Ezer év. — XII. A honfi himnusa. Jelige: Büszke öntudattal. — XIII. A magyar szabadságharcz koszorúja. Jelige: Él még a magyarok istene! — XIV. Erzsébet királyné halálára. Jelige: Erős lelkeknek ellenségük a sors. — XV. Erzsébet királyné halálára. Jelige: Mater gloriosa. — XVI. A nemzetes úr. Jelige: Hervadásból, fényből támad stb. — XVII. Körösi Csoma Sándor emlékezete. Jelige: Keletre magyar. — XVIII. Felköszöntés. Jelige: Haza, szerelem és barátság. — XIX. A pataki váron. Jelige: Éjfél utött stb. — XX. A Farkas-Raskó-pályadíj. Jelige: Difficile est stb. — XXI. Rodostói hangok. Jelige: Régi dal stb. — XXII. A hazaszeretet száműzöttje. Jelige: Szeretlek, hazám! XXIII. Az utolsó útra. Jelige: Imát rebegen ajkad. — XXIV. II. Rákóczy Ferencz hamvaihoz. Jelige: Óh Rákóczy stb. — XXV. Bakonyból. Jelige: Győzőn a jobb. — XXVI. Magyar ifjú. Jelige: Álmodtam szépet, felzavartak. — XXVII. Miért nincs ma költő? Jelige: Száraz ágon hallgató ajakkal. — XXVIII. A szuhai templom. Jelige: Tiéd ez a föld stb. — XXIX. A szeretethez. Jelige: Felicitas. — XXX. Özv. Budaváry Katalin. Jelige: Signum temporis. — XXXI. IV. Béla menekülése. Jelige: Tempora mutantur. (A XXIX., XXX. és XXXI. számú *egy* jeligés levéllel.) — XXXII. Éljen az Unió! Jelige: Szabadság egy szerelemmel. — XXXIII. A magyarokról. Jelige: Hah, milyen mult! — XXXIV. A honvédekhez. Jelige: Szabadság stb. — XXXV. Elátkozott hon. Jelige: Romlásnak indult stb. — XXXVI. Erzsébet királyné. Jelige: Ő volt földünk legszebb liloma stb. — XXXVII. Hazaszeretet. Jelige: Pillámon egy köny rengedez stb. — XXXVIII. Frangepán. Jelige: El magyar, áll Buda még. — XXXIX. Királyhimnus. Jelige: Magyar vagyok. XL. Öreg költőnek. Jelige: Nem mondom stb. — XLI. Osztrák hála? Jelige: Osztrák. XLII. Az ojtózi szorosban. Jelige: Sine me liber ibis stb. — XLIII. Egy hős kapitány. Jeligés levél nélkül. — XLIV. Két leány és én. Névaláírással, jeligés levél nélkül.

4. Teleki-jutalom. (Szomorújátékok.)

I. A becsületbiró. Szomorúj. 4 felv. Jelige: What have I done stb. — II. Választott. Dráma egy felv. Jelige: Csak a vég érdekel ma. — III. Ráchel három siralma. Szomorúj. 5 felv. Jelige: Ráchel három siralma. — IV. István erdész. Tragédia 5 felv. Jelige: A bűnösre Isten törvénye mond ítéletet. — V. A trónért. Tört. szomorúj. 3 felv. Jelige: Tempi passati. — VI. A bosszú. Szomorúj. 3 felv. Jelige: A bosszú kétélű kard. — VII. Beatrix. Tört. tragédia 5 felv. Jelige: A nő — VII. Mátyás özvegye. Tört. szomorúj. 5 felv. Jelige: Ki mint vet, — úgy arat. — IX. Fráter György. Tört. szomorúj. 5 felv. Jelige: A haza minden előtt. — X. Zács és leánya. Tragédia 5 felv. Jelige: Rossz időket élünk stb. — XI. Katalin Dráma 5 felv. Jelige: Kornisné. — XII. Korona és babér. Tragédia 5 felv. Jelige: Bátraké a szerencse. — XIII. A bosszú. Szomorúj. 5 felv. Jelige: Ól. — XIV. Fogadalom. Szomorúj. 3 felv. Jelige: Szept. 30. — XV. Trencsényi Csák Máté. Tragédia 5 felv. Jelige: Matthaenus Chak depredator stb. — XVI. A

népért. Tragédia 5 felv. Jelige: Redivivus. — XVII. Béla trónralépte. Tört. szomorúj. 5 felv. Jelige: Belae régi quarto stb. — XVIII. Frater György. Tört. szomorúj 5 felv. Jelige: S lön is nem csekély harag stb. — XIX. A hazáért. Jelige Vértanúság. — XX. Apa átka. Tört. tragoedia 5 képben. Jelige: Inkább százszor megverni stb.

5. *Gorove-jutalom.* (Művészet és erkölcs viszonya.)

I. Művészet és erkölcs. Jelige: A művészetben érvényesülhet úgy az idealismus mint a realismus. — II. A művészet és erkölcs viszonya egymáshoz. Jelige: A Minervák nem a földön teremnek. — III. A művészet és erkölcs viszonya. Jelige: Artibus ingenuis pectora mollescunt stb. — IV. A művészet és erkölcs viszonya egymáshoz. Jelige: L'art pour l'art est une absurdité. — V. Ugyanazon czim. Jelige: Mindegvikének arezán tükröződik stb.

6. *A Lukács Krisztina-pályázat* (A magyar lyrai költészet története) meddő maradt.

II. osztály.

7. *Első Magy. Ált. Biztosító-Társaság jutalma* (Dunajobbparti születések csökkenésének oka.)

I. A dunajobbparti születések csökkenése s annak oka. Jelige: A megélhetés nehézsége stb. — II. Czim a pályakérdés. Jelige: Előké a világ — III. Czim a pályakérdés. Jelige: A magyar faj oly kevés stb. — IV. Czim a pályakérdés. Jelige: A pályakérdés.

8. *Ullmann-jutalom.* (Járadékbirtokok.)

I. A járadékbirtokok honi viszonyaink közt. Jelige: A leghelyesebb telepítés stb. — II. A járadékbirtokok rendszere és szerepe. Jelige: Die Rente ist eine zweckmässige Kreditform stb.

9. *A Péczely-pályázatra* (a királyi kanczellária története) pályamunka nem érkezett.

III. osztály.

10. *Lévay-jutalom.* (Erdőgazdasági kérdés)

I. Erdőségeink nagysága s értéke, kapcsolatban a mezőgazdasággal. Jelige: Az okszerű erdőhasználatban rejlik stb.

11. *Vitéz-jutalom.* (Állattani monographia.)

I. A magyarországi kagylósrákok magánrajza Négy kötet Jelige: Natura judicia confirmat — II. A magyarországi denevérek (Chiroptera) monographiája. Két kötet. Jelige: Győzzön a jobb.

A pályamunkák, az Ügyrend értelmében, kiadatnak bírálatra az illető osztályoknak; jeligés levélkéik pedig, külön borítékokba pecsételve, irattárba helyeztetnek.

176. A jelentés *a)* b. Wodianer Albert, *b)* Zichy Antal t. t. és *c)* Nagy Ferenc mezőúri birtokos végrendeleti hagyományáról hálás kegyelettel tudomásul vétetik s a szabályok értelmében áttétetik az Igazgató-tanáshoz.

177. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.:

1 M. kir. Tenger Akadémiától, Fiume: „Edvardo Mazelle Meteorologia ed Oceanografia“

2. Á magy. Ornith. központtól: Magyarország madárfajainak elnevezései.

3. Katona József-körtől: Kecskemét: 1896/97. Évkönyv

4. A felv. Magy. Közm. Egyesülettől: 1897/98. Évkönyv

5. Honterus-bizottságtól: Ausgewählte Schriften.

6. Levasseur Emiltől: De la méthode dans les sciences économiques.

7. Fenyvessy Ferencztől: *a)* A görög nyelv tanításának kérdése Magyarországon — *b)* Ünnepi beszéd Pápán — *c)* A nemzeti ünnepen: ünnepi beszéd Veszprémben — *d)* Széchenyiről és Deákról — *e)* Veszprém vármegye ünnepén — *f)* Széchenyi emlékezete — *g)* Felső oktatásunk reformja — *h)* Ugyanaz (Válasz:) — *i)* A felebaráti szeretet — *j)* Közéletünk köréből — *k)* Beszédek és felszólalások — *l)* Országgyűlési beszédek

8. Duc de Loubattól: Codice Messicano Borgiano

9. Dr. Mayer Györgytől: Allgemeines Statist. Archiv.

10. M. Charles Janettől: *a)* Les fourmis — *b)* Études sur les fourmis, les guêpes et les abeilles — *c)* Étude sur le lasius mixtus l'antennophorus Uhlmanni — *d)* Sur les Rapports des Lépismides — *e)* Sur les Rapports du Discopoma — *f)* Sur les Rapports de l'Antennophorus Uhlmanni Haller

11. Prof. Skwortzowtól: Soleil, terre et électricité (5 füzet)

12. Antonio de Gordon y de Acostától: La inspeccion medica official

13. Franz v. Kronestól: *a)* Emlékbeszéd Biedermann Hessmann Ign. tanár fölött. — *b)* Das cisterzienzer Kloster Saar

14. J. Kozárytól: Compte Rendu du Quatrième Congrès Scientifique intern. des catholiques. — Wundt rendszerének ismertetése és kritikája.

15. Léonce Pingaudtól: Notice sur Édouard Sayous.

16. Ernst Lajostól: Heszt János Mihály tervezete 1820-ban.

17. Vámosy Istvántól: A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet

18. Tóth Mikéltől: S. J.: Hajdan és most

19. Hennig Alajostól: S. J.: Egyházi énekek

20. Archer de Limától: Professão de fé.

21. Thúry Józseftől: A székelyek eredete.

22. Weiss Bertholdtól: Az osztrák-magyar bank új alapszabályai. Köszönettel vétetnek.

178. A Széchenyi-múzeum részére érkezett ajándékok, ú. m.:

a) Gr. Széchenyi Istvánnak „A lovakról“ írt munkájának 1833-ban. Koppenhágában megjelent dán fordítása. — Schumacher Sándor ajándéka.

b) Almási Balogh Pálnak, Széchenyi házi orvosának, 1848 szeptember 20-án a hírlapokban megjelent nyilatkozata Széchenyi betegségről. (Az eredeti kézirat). — Márki Sándor lt. ajándéka

c) Harmincznyolcz különféle gyászjelentés Gr. Széchenyi István haláláról. — Id. Szinnyi József ajándéka.

d) Hat fénykép gr. Széchenyi István döblingi lakásáról 1860-ból. — Ernst Lajos ajándéka.

Köszönettel vétetnek.

179. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke:

Athenaeum. VII. évf. 3. sz. — Értesítő. 103., 104., 105. — Rapport. 1897. — Matematikai és Természettudományi Értesítő. XVI. 3. — Nyelvtudományi Közlemények. XXVIII. 3. — Concha Győző I. t.: Emlékbeszéd Gneist Rudolf külső tagról. (Emlékb. IX. 7.) — Dr. Mahler Ede: Egyiptologiai tanulmányok a chronologia köréből. (Nyelvtudom. Értekezések. XVII. 1. sz.) — Mátyás Flórián r. t.: A magyarok első hadjáratai Európában. Székfoglaló értekezés. Történettudom. Értekezések. XVII. 9. sz.) — Dr. Vári Rezső: Böles Leo császárnak „A hadi taktikáról“ szóló munkája. Kútfő-tanulmány. (Történettudom. Értekezések. XVII. 10. sz.) — Történelmi Tár 1898. évf. 4. füz.

Tudomásul vétetik.

180. Elnök úr a jelíges leveleket tartalmazó borítékok lepecsételésének ellenőrzésére, valamint a jegyzőkönyv hitelesítésére HEINRICH GUSZTÁV és KÖNIG GYULA r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

3. A Régi Magyar Nyelvemlékek második kötetének kétféle kiadása. (A főtítkárnak a Nyelvtudományi Bizottságban tett előterjesztése). Zolnai Gyula „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig“ című munkája 27. lapján említi, hogy a „Siralomének Both János veszedelmén“ a Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötete 39. l. jelent meg először, s megjegyzi, hogy ez azonban a példányok egy részéből hiányzik s teljesen más közlmény áll helyette.

Legújabbban én is tapasztaltam ilyesmit. Ugyancsak a R. M. Ny. II. kötete II. részében a Tartalomban a XX. lap alapján azt találtam, hogy a szöveg 44–46. lapján 1529–1541 közti évekből valami „Babonás keresztelés és nyilakra parancsolás“ olvasható, s ugyanezt mondják a „Magyarázatok és jegyzetek“ is a 401. lapon, holott a kétszer is idézett 44–46. lapokon az én példányomban minderről egy szó sincs s teljesen más közlemény áll helyettök. Közöltem a furcsaságot Szilády Áron r. t. úrral, ki is rögtön visszaemlékezett, hogy a „Babonás keresztelés és nyilakra parancsolás“ az ő példányában sincs meg, noha ő ezeket valamikor olvasta s arra is emlékezett, hogy éppen e helyet Ipolyi is idézi a Magyar Mythológiában a R. M. Ny. II. kötetéből. Elővettem az Akadémia főtítkári hivatalában s könyvtárában levő példányokat, s azt találtam, nincs meg egyikökben sem a Both János Siraloméneke, sem a Babonás keresztelés és nyilakra parancsolás. Elkértem a M. Nemzeti Múzeum és a kir. József-műgyetem s a budapesti ev. gymnasium példányait; ezekben viszont megvan mind a Siralomének, mind a Babonás keresztelés és Nyilakra parancsolás, de nincs az meg, a mi az Akadémiai példányokban helyettök áll. Világos lett előttem, hogy a R. M. Ny. II. kötetének egyes lapjai kétféle kiadásban láttak napvilágot.

Elöttem fekszik a M. Tud Akadémia példányainak egyike s a M. Nemzeti Múzeum példánya. Lapról-lapra összehasonlítom őket, s azt találok, hogy a II. rész 21., 22., 29., 30. és 39–51-ik lapjai teljesen különböznek, a többi ellenben egészen azonos. Íme:

Akadémia példánya.

21. és 22. l. — 1529. Lukácsy Albert levele Kádas Filep nagyszombati bíróhoz.

29. és 30. l. — 1531? Ivánkai Witéz Miklós levele Szabó Péter nagyszombati bíróhoz — 1533. Legelső magyar könyv nyomtatása. — 1535. Wratkowits Pál levele Nagyszombat bírájához.

39–51. ll. — 1529–1541. Az Szent Mathe irasa szerint való evangeliomnak summaia resz szerint. — Szentirási magyarázatok Mihál deáktól. — Mihál deák néhány zsidó 's görög szót magyaráz. — Az betegsegekről mellekről az ewangeliomban emlekezet van. — Mihál deák jegyzete zsidó, görög, római pénzekről (Végződik az 52. l. első két sorával.)

M. Nemz. Múz. példánya.

21. és 22. l. — 1539. Károly Lőrincz menedéket ad Károly Sigmondnak

29 és 30. l. — 1531? Ugyancsak Ivánkai Witéz Miklós levele más szedéssel és * alatti jegyzettel. — 1520. Drágffy János tárnokmester 9 forintot veszen kölcsön Várady Ferencz erdélyi püspöktől 39–51. ll. Siralomének Both János veszedelmén, szolgájától. — Latinul hártján költ levelekre tartalmaik magyarul feljegyzése. — Drágffy János levele Károly Istvánhoz. — Dersi nemzedék ivadékairól. — Ismét hártjára latinul költ oklevelek tartalomirata. — Babonás keresztelés vagy szentelt vesszőre kísértő olvasás, aranykincs lelése végett. Nyilakra parancsolás — Gyógyszerek többféle baj ellen. — Vallatás a Szent Mártoni apát eszécsényi birtoka iránt. — Raslaviczai Balás levele a bártfai bíróhoz. (Végződik az 52. l. első két sorával.)

A kétféle kiadás ezek szerint határozottan ki van mutatva. Nem lehet sem az egyiket, sem a másikat javított vagy bővített kiadásnak nevezni, mert mind a kettő egyterjedelmű (404. l.); a szedés és nyomás legnagyobb részt ugyanaz; csakis a most említett lapok különböznek egymástól. Honnan e különbség?

Ha nem is magyarázza meg, legalább sejteti a különbség okát az a nyilatkozat, melyet Döbrentei a II. részhez irt Előszó végén XII. lap) tesz:

„A 21., 29. lapon 's a' 39-diken kezdve 51-ig lévőek azért esének évsor közé azt megbontva, mivel kettőt az oda szánttak közül ki kelle vennem, levelezéseim folytában kérdéseimre világosabb adat nyertte miatt, mi azokat nem oda valókul ismerteté meg; a' többit

akkor kaptam, midőn az utánok jövők már nyomtatva voltak. Akarom e' nyílt vallomással éreztetnem, miként nem türhettem volna lelkenem a' „csak elsimitást“ e' ravasz keesegtetéssel: hisz ezek rejtekből huzattak elő, ki hány fel ott megint mindent? elcsúsz a botlás, való gyanánt. Az akadémia többsége bizott meg, csak díszét akarhatom, effélék' lehető hitelességével“.

A két nem oda való darab kihagyása és Döbrentei „elsimitani“ nem akarása ugyancsak megbontotta az évsorbeli rendet, a mely a szerkesztőnek utasításul volt adva. Míg az első húsz lapon a nyelvemlékek 1403-tól szép rendben következnek 1527-ig, a 21. lapon (a Nemzeti Múzeum példányában) 1528 után jön 1539 s a 22—26. lapon, visszaugorva, 1529; még nagyobb a visszaugrás a 29. lapon, hol egy 1520-iki nyelvemlék 1531 és 1537 közé van csúsztatva, vagy a 39—52. lapokon, hol 1540 és 1542 közé 1489—1493; 1494—1500; 1512: 1525—1530; 1526 körüliek; 1529—1541; 1531—1542; 1538—1541 közti nyelvemlékek vannak besorozva. Döbrentei, ha restelte is e pongyolaságot, de nem akarta, miként az Előszavában mondja, *elsimitani*. Később, valószínűleg Döbrentei halála után, juthatott eszébe valakinek (Toldynak?): hogy mégis helyre kell állítani az évsorbeli rendet. A rendezavaró lapokat kidobták s másokat szedettek helyettők, úgy a mint az Akadémia meglevő példányaiban vannak, a hol az évsorra szépen vigyáztak is s minden visszaugrást gondosan elkerültek. De azért az elsimitás mégsem sikerült tökéletesen. A Tartalomjegyzéket, a Magyarázatokat és Jegyzeteket, a Hasonmások Tábláját meghagyták változatlanul s ezzel azt érték el, hogy a pongyolaság még szembeszökőbb lett, mert most a szöveg egyenesen ellentmond a Tartalomnak, a Függeléknek s a Hasonmások „Összezetének“. Kétségtelen, hogy a M. Nemzeti Múzeum példánya a 40-es években ismert zöld vászonkötésében az eredeti kiadásból való, az Akadémia példányai pedig a később elsimitottból maradtak meg.

Kötelességemnek tartottam ezt, a R. M. Ny. II. kötetére hivatkozók kedvéért, nyilvánosságra hozni.

Indítványozom, hogy a Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetének azt a kiadását, a melyben a 39. lapon Both János siralomemléke vagyon, nevezzük s jelöljük I. kiadásnak, a melyikben pedig a 39. lapon „Az szent Mathe írása szerint való evangeliomnak summaia“ vagyon, nevezzük s jelöljük II. kiadásnak.

Ájánlom e sorokat nyelvészeink s könyvtárnokaink szives figyelmébe.

Kérelem

a M. Tud. Akadémia tagjaihoz.

A f. évi szeptember 12-én tartott rendkívüli ülés egyértelműen elhatározta, hogy Erzsébet királyné emlékét a M. Tud. Akadémia palotájában meg fogja örökíteni.

Ez emlékmű a palota oszlopcsarnokában fog fölállíttatni s fehér márvány domborműben azt a jelenetet fogja ábrázolni, midőn Erzsébet királyné Deák Ferencz ravatalára koszorúját ott leteszi.

A f. évi október 3-án tartott összes ülés az Akadémia minden rendű tagját tisztelettel felkéri, járulnának adományaikkal ez emlékmű létesítéséhez.

Az e célra a főtitkári hivatalhoz intézendő adományok nyilvánosan fognak nyugtáztatni.

Budapest, 1898. október 3.

Szily Kálmán,

főtitkár.

II.

Bölcséleti, Társadalmi és Történeti tudományok.

(Folytatás a 476. lap után).

- Ortvay Tivadar. *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig.*
Két kötet. Nagy 8°-rét. 544 és 464 l . . . . . 5.—
- — *Temes vármegye és Temesvár város története.* I. kötet. Első
könyv: *Óskor. A vidék földtani alakulásától a kelta-vaskor végéig*
Nagy 8°-adrét XVI. és 368 lap. 1896. . . . . 2.—
- — IV. kötet: *Oklevelek.* Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. Első
kötet: 1183–1430. Nagy 8°-rét. XXXIV. és 640 lap. 1896. 4.—
- Óváry Lipót. *A Magy. Tudom. Akadémia történelmi bizottságának*
oklevélmásolatai Ismerteti —. 1–2. füzet. Nagy 8°-rét. 311 és
293 l. 1890., 1894. . . . . 6.—
- Pályamunkák. (Philosophiai —). 8°-rét I. kötet: Almási Balogh
Pál felelete az Akadémia ezen jutalomkérdésére: *Tudományos*
mívelődésünk időszakonként mit terjeszt elénkbe a philosophia
állapota iránt és tekintvén a philosophiát, miben s mi okra
nézve vagyunk hátrább némely nemzeteknél? XVI. és 211 lap.
1835. . . . . —.20
- — (Történettudományi —). 8°-rét I. kötet: Hetényi. *Honi váro-*
saink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására.
X, 210 és XXXII l. 1841. . . . . —.60
- — (Törvénytudományi —). 8°-rét. I. kötet: Szemere B. *A bünte-*
tésről és különösen a halálbüntetésről. 194 l. 1841. . . . 1.—
- *Pauler Gyula. *A magyar nemzet története az Árpád-házi kisájak*
alatt. Két kötet. Kis 8°-rét. XVI, 667 és VII-790 l. 1893. 6.—
- *— — Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664—
1671. Két kötet. Kis 8°-rét X. és 412; 450 l. 1876. . . . 1.—
- *Pauler Tivadar. *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez.* Kis
8°-rét. 312 l. 1878. . . . . 1.50
- Péchy Antal. *Alsó-magyarország bányamívelésének története.* Két
kötet. Nagy 8°-rét. XII és 502 l. és XVI, 846 l. 1884., 1887.
(Egy térképpel.) 8.50
- Pesty Frigyes. *A magyarországi várispánságok története, különösen*
a XIII. században. Nagy 8°-rét. 591 lap. 1882. . . . 3.—
- — *A szörényi bánság és Szörény vármegye története.* Három kötet.
Nagy 8°-rét. 482. 579 és 426 l. 1878. . . . . 7.—
- — *Magyarország helynevei, történeti, földrajzi és nyelvészeti tekin-*
tetben. I. kötet. Nagy 8°-rét. XXVIII és 444 l. 1888. . . . 3.—
- Pisztory Mór. *A nemzetgazdaságtan haladása és iránya az utolsó*
tizenöt év alatt. Nagy 8°-rét. 393 l. 1888. 50
- Pulszky Ferencz. *A rézkor Magyarországon.* Nagy 4°-rét. 79 l.
Huszonegy ábrával 1883. . . . . 1.20

- II. Rákóczy Ferencz levéltára, (Archivum Rákoczianum) bel- és külföldi irattárakból bővítve. Nagy 8°-rét. I. Osztály. Had- és belügy. I–III. köt.: *II. Rákóczy Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival.* 1703–1712. Közli Thaly Kálmán. (XXVIII és 688, 656 és X. és 748 l.) 1873–1874. Egy-egy kötet 2.—; — IV–VI. kötet: *Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczy fejedelemhez.* 1704–1712. Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli Thaly Kálmán. I. kötet. (1704–1705.) XI. és 764 l. 1876. Egy levél utóirata hasonmásával. II. kötet. (1706–1708.) 671 l. 1878. III. kötet. (1708–1711.) 724 l. 1878. Egy-egy kötet 3.60; — VII. kötet: *Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczy fejedelemhez.* (1704–1712) Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli Thaly Kálmán. IV. kötet. (Pótkötet.) (1711–1712.) 224 l. 1879. 1.20; — VIII. kötet: *Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó leveleskönyvei s más emlékeztetre méltó iratai.* (1705–1711.) Az eredeti kéziratokból közli Thaly Kálmán. 448 l. 1882. 2.40; — IX. kötet: *Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékeztetreméltó iratok.* (1685–1716.) Összegyűjté s az eredeti kéziratokból közli Thaly Kálmán. XXXII és 849 l. 1883. 4.—; — X. kötet: *Pótlékok s betűrendes név- és tárgymutató II. Rákóczy Ferencz levéltára I. osztály I–IX. kötetéhez.* Közli Thaly Kálmán 250 l. 1889. 1.60; — II. osztály Diplomacia. I–III. kötet: *Angol diplomatai iratok II. Rákóczy Ferencz korára.* Angol levéltárakból közli Simonyi Ernő. XII és 639, 672 és 496 l. 1872–1876. Egy-egy kötet. . . . . 2.—
- II. Rákóczy Ferencz önéletrajza és „*Egy keresztény fejedelem áhításai*” című munkája. A párisi nemzeti könyvtárban őrzött eredeti kéziratból. Nagy 8°-rét. VIII. és 589 l. 1876. . . . . 3.—
- Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et „*Aspirationes principis christiani*”. E Codice Bibliothecae nationalis Parisiensis edidit Commissio Fontium Historiae Patriae Acad. Scient. Hung. Nagy 8°-rét. VIII és 589 l. 1876. . . . . 3.—
- I. Rákóczy György és a porta. Levelek és okiratok. Szerk. Beke Antal és Barabás Samu. 8°-rét. X. és 905 l. 1888. 5.—
- — keleti összeköttetései történetéhez. Levelek és okiratok —. Szerkeszté Szilágyi Sándor. Nagy 8°-rét. 924 l. 1883. . . . . 4.—
- II. Rákóczi György és az európai diplomácia. Kiadja Szilágyi Sándor. Nagy 8°-rét VII és 740 l. 1875. . . . . 3.—
- — felelete az „*Innocentia Transylvaniae*”-ra. (1753–1659.) A fejedelem megbízásából írta dr. Basire Izsák. A durhami káptalan levéltárából közli Kropf Lajos. 8°-rét. 99 l. 1888. —.20
- Rákóczi György (A két -) fejedelem családi levelezése.

- Szerkeszti Szilágyi Sándor. Két fényvéseti hasonmással. Nagy 8°-rét. 644 l. 1975. . . . . 4.—
- *Rambaud A. *Oroszország története*. (A franciaia akadémiaától megkoszorúzott munka.) Fordította Laukó Albert. A fordítást felülvizsgálta Csiky Kálmán és Asbóth Oszkár. Két kötet. Kis 8°-rét. 432 és 448 l. 4 térképpel. 1890. . . . . 3.—
- *Ratzel Frigyes. *A föld és az ember*. Anthropogeographia vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Fordította Simonyi Jenő. Kis 8°-rét. XX és 624 l. 1887. . . . . 1.50
- Régészeti emlékek. Magyarországi — Monumenta Hungariae Archaeologica). Kiadja a M. Tud. Akadémia Archaeologiai bizottsága. 1869—1880. Nagy 4°-rét. I—IV. kötet. 37.— Tartalma I. köt. 1. rész. Henszlmann Imre. *Pécsnek középkori régiségei*. I. rész. A pécsi székesegyháznak építészte. 97 l. 6 képtáblával és számos fametszettel. 1869 2.—; — 2. rész. Ugyanaz. II. rész. A pécsi székesegyháznak domborművei. 372 l. 2 képtáblával és számos fametszettel. 1870. 2.—; II. kötet. 1. rész. Henszlmann Imre. *Pécsnek középkori régiségei*. III. rész. Első és második függelék a pécsi székesegyház magániratához és a pécsi ó-keresztény sírkamara. 165 l. 4 képtáblával és számos fametszettel. 1873 2.—; — 2. rész. Henszlmann Imre. *A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya*. 336. l. 10 táblával és 277 fametszettel, 1875—1876. 8.—; — III. kötet. 1. rész. Dr. Rómer Flóris Ferencz. *Régi falképek Magyarországon*. 170 l. 13 többnyire színezett képtáblával és számos fametszettel. 1875. 8.—; — 2. rész. Henszlmann Imre. *Löcsének régiségei*. XVI és 163 l. 14 táblával és 88 fametszettel. 1878. 6.—; — IV. kötet. 1. rész. Myskovszky Viktor. *Bártfa középkori műemlékei*. A szent Egyed templomának műrégészeti leírása. VIII és 146 l. 9 fénynyomatú táblával és számos fametszettel. 1879. 5.—; — 2. rész. Myskovszky Viktor. *Bártfa középkori műemlékei*. A városház s a város erődítményeinek műrégészeti leírása. 132 l. 5 fénynyomatú táblával és számos fametszettel. 1880 . . . . . 4.—
- Reissenberger L. és Henszlmann J. *A nagyszombati és a székesfehérvári régi templom*. Nagy 4°-rét. 85 l. Egy tervrajzzal, képtáblával és számos szövegbeli fametszettel. 1883. . . . 4.—
- Rentmeister Antal. *Lex falcidia és quarta falcidia*. Értekezés a pandekta jog köréből. Nagy 8°-rét. V és 116 l. 1888. . . —.70
- *Ribot Th. A lelki átöröklés. Az 5-ik javított és bővített francia kiadás után ford. Holló István; felülvizsgálta Rácz Lajos. 8°-rét. XVI. és 474 l. 1896. . . . . 1.50
- Rómer Flóris. és Henszlmann Imre. *Műrégészeti kalauz*. Különös tekintettel Magyarországra. Kis 4°-rét. Két részben. (I. rész: Óskori műrégészet. Irta dr. Rómer Flóris. V. és 134 l. 154.

- fametszettel. 1869. — II. rész: Középkori építészet. Irta Henszlmann Imre. 150 l. 250 fametszettel. 1868. . . . . 2.50
- Rupp Jakab.** *Magyarország helyrajzi története, főtekintettel az egyházi intézetekre vagyis a nevezetes városok, helységek s azokban létezett egyházi intézetek, püspökségek szerint rendezve.* Három kötet. Nagy 8°-rét. XVIII és 807; VIII és 473; XV és 375 l. 1870—76 . . . . . 3.30
- ***Ruskin.** *Velence kövei* I. kötet. Angolból fordította Geöcze Sarolta. Szövegközi ábrák és képtáblákkal kis 8°-rét 510 lap. 1896. 4.—; Ugyanaz II. kötet. A szerzőtől rajzolt 38 ábrával és 20 képmelléklettel. Kis 8°-rét 487 lap. 1897. . . . . 3.—
- ***Schuchhardt Károly.** *Schliemann ásatásai Trója, Tiryns, Mykéne, Orchomenos és Ithakában.* A mai tudomány világitásában előadta —. Ford. dr. Öreg János. A fordítást az eredetivel összehasonlította dr. Hampel József. Két arczképpel, 7 abroszszal, tervrajzzal és 321 ábrával. Kis 8°-rét. 464 l. 1892. . . . 3.—
- ***Sorel Albert.** *Európa és a francia forradalom.* Első rész: *A politikai erkölcsök és hagyományok.* Ford. Szathmáry György. Kis 8°-rét. VIII és 718 l. 1878 . . . . . 1.50
- Statisztikai közlemények.** *A hazai állapotok ismeretének előmozdítására.* Szerkeszti Hunfalvy János és Keleti Károly. Nagy 8°-rét. Első folyam: Hat kötet. (12 füzetben.) 120 iv. 1861—1864. Második folyam: (Ezen czím alatt: „*Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények*“.) Nyolcz kötet. (16 füzetben) 158 iv. 1865—1872. . . . . 7.—
- Szádeczky Lajos.** *Báthory István lengyel királylyá választása.* 1574—1576. Nagy 8°-rét. VI, 454 és XLI l. 1884. . . . 3.—
- — *Izabella és János Zsigmond Lengyelországban.* 1552—1556. Nagy 8°-rét. 107 l. 1888. . . . . —.70
- Szalai István.** *Tapasztalati lélektan* 3 tábl. 8°-rét. 95 l. 1858. —.20
- Széchenyi István gróf hirlapi cikkei.** A Magy. Tud. Akad. megbizásából összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Zichy Antal. I. kötet: 1828—1843. Nagy 8°-rét. 1893. VIII és 564 l. 5.—; — II. kötet: 1843—1848. Nagy 8°-rét. 1894. 692 lap és egy autográf lap fotogr. másolatban. . . . 5.—
- — *külföldi útirajzai és feljegyzései.* Naplói nyomán a Magy. Tud. Akad. megbizásából összeállította Zichy Antal. Nagy 8°-rét. 1890. 440 l. . . . . 4.—
- — *levelei szülőihez.* Összeállította, előszóval és jegyzetekkel ellátta Zichy Antal. Nagy 8°-rét XXXIII és 339 lap. 1896. . . . 3.—
- Szentkláray Jenő.** *A dunai hajóhadak története.* Nagy 8°-rét. 433 lap. 1886. . . . . 2.60
- Szilágyi Sándor.** *A linzi béke okirattára.* Nagy 8°-rét. VI és 668 lap 1885. . . . . 4.—
- — *Bethlen Gábor és a svéd diplomácia.* Nagy 8°-rét. 75 l. 1882. —.40

- Szilágyi Sándor.** *Carillo Alfonz diplomatai működése (1594—1598).* Eredeti okmányokkal és levelekkel. Nagy 8°-rét. 151 lap. 1877. . . . . 1.—
- — *Erdély és az északkeleti háború.* Levelek és okiratok. Két kötet. Nagy 8°-rét. 635 és 596 lap. 1890—91. . . . . 10.—
- Szinnyei József.** *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma.* I. osztály: Történelem és annak segédtudományai. I. kötet: *Hazai folyóiratok. évkönyvek, naptárak és iskolai értesítvények repertoriuma.* Nagy 8°-rét. XXVI és 1486 has. lap. 1874. 5.—; — II. kötet: *Hírlapok. 1731—1880.* (Első rész.) VIII és 1647 has lap. 1885 . . . . . 5.—
- *Taine Hippolit Adolf.** *A jelenkori Franciaország alakulása.* Ford. Toldy László és Csiky Gergely. Öt kötet. I.: *A régi uralom.* II—V.: *A forradalom.* Kis 8°-rét. VIII. 664; 632; 426 és 320 lap. 1881—90. . . . . 7.50
- Téglás Gábor.** *Újabb adatok az aldunai zuhatagok sziklafelirataihoz s az aldunai határvédelem viszonya Dacia történetéhez egészen Trajanus fellépteig.* Kis folió. 55 lap. 1894. Tizennégy szövegközi rajzzal . . . . . 1.—
- Teleki József gróf.** *A Hunyadiak kora Magyarországon.* 12 kötetben. Nagy 8°-rét. II—V. kötet. (XVI, 568 lap és 3 arczkép; XVI, 547 lap és 3 arczkép; XIV, 496 lap és 3 arczkép; XVI, 530 lap és 3 arczkép.) A VI. és VIII. köteteket lásd Csánki Dezső alatt. A IX. kötet nem jelent meg. X—XII. kötet. (642 lap, 2 arczkép és 7 hasonmás; 584 lap, 1 arczkép és 7 hasonmás; 499 lap, 1 arczkép és 2 hasonmás.) 1852—1857. Egy-egy kötet ára 3.50
- Thaly Kálmán.** *A székesi gróf Bercsényi család.* (1525—1706.) Három kötet. N. 8°-rét 354, 547 és 823 lap. 1885—1892. 12.80
- *Thierry Amadé.** *Elbeszélések a római történetből az ötödik században.* Fordította dr. Öreg János. Négy kötet. Kis 8°-rét. III. *Aranyszájú Szent János és Eudoxia császárné. A kereszttyén társadalom keleten* XIV és 580 lap. 1887. 1.50; — IV: *Szent Jeromos. A kereszttyén társadalom nyugaton.* XXVI és 588 lap. 1888. . . . . 1.50
- *Todd Alpheus.** *A parlamenti kormányrendszer Angliában s annak eredete, kifejlődése és gyakorlati alkalmazása.* Ford. Dapsy László. Három kötet. Kis 8°-rét. VIII, 606; 618 és 628 lap. 1876—77. . . . . 1.50
- Torma Károly.** *Repertorium Dácia régiség- és felirattani irodalmához.* (Repertorium ad Literaturam Daciae Archaeologicam et epigraphicam) Nagy 8°-rét. 191 lap. 1880. . . . . 2.50
- Tököly Imre gróf levelei.** Sajtó alá rendezte Deák Farkas. Nagy 8°-rét. XXI és 298 lap. 1882. . . . . 1.60
- Török-magyarokori történelmi emlékek.** Szerkesztik Szilágy

Aron és Szilágyi Sándor. Nagy 8°-rét. I. osztály: *Okmánytárak*. I–IX. kötet. (XXX. 458; 480; VIII és 481; 523; 530; 519; 552; 560 és 645 lap.) 1863–1873. Ára kötetenként 2.—
— II. osztály: *Írók*. I. kötet; *Török történetírók*. Fordította és jegyzetekkel kísérté Thúry József. Nagy 8°-rét. 433 lap. 1893. 4.—; Ugyanaz II. kötet. 1521–1566. Nagy 8°-rét. 429 lap. 1896. 4.—; — *Név- és tárgymutató a „Török-magyarkori államokmánytár”* I–VII. köteteihez. Nagy 8°-rét. 82 lap. 1875. —.60

Történelmi emlékek. Magyar. — (Monumenta Hungariae Historica.) Első osztály: *Okmánytárak*. (Diplomataria.) Nagy 8°-rét. I–XXIX. kötet. 1857–1898. Ára az I–XXV. köteteknek, kötetenként 2., a XXVI. kötetnek 1.— a XXVII. kötetnek 1 50, a XXVIII. kötetnek 5.— és a XXIX. kötetnek 6.—; — Tartalom: *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése*. 1632–1660. Szerkeszté Szilágyi Sándor. Egy kötet, két fényvéseti hasonmással. (Monum. Diplom. 24. kötet.) XII és 644 lap. 1875. — *Alvinczi Péter okmánytára*. (Dipl. Alvinczianum.) Erdély visszacsatolása felett a magyar királlyal és megbízottjaival folytatott alkudozások történetéhez 1685–1689. Közzétette Szilágyi Sándor 3 kötetben. (Monum. Diplom. 14–15. és 27. kötet.) VI, 421; 338, LVIII és 236 lap. 1887. — *Anjoukori okmánytár Név- és tárgymutatóval*. (Codex diplom. Hungaricus Andegavensis.) Szerkesztette Nagy Imre. (Lásd Anjoukori okmánytár.) — *Árpádkori új okmánytár*. (Codex Diplom. Arpadianus cont.) Fejér Gy. Codex Diplomaticusának folytatása. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. I–XII. kötet. (Monum. Diplom. 6–13, 17., 18., 20, 22. kötet.) 392 iv. 1860–1874. — *A Blagay-család oklevéltára. Bevezető tanulmányokkal a család történetéhez*. Szerkesztették Thallóczy Lajos és Barabás Samu. Térképpel, két leszármazási táblával és 11 pecsétábrával. (Monum. Diplom. 28. kötet.) VI és 597 lap 1897. — *Magyar történelmi okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*. (1441–1652.) Összeszedte s lemásolta Hatvani (Horváth) Mihály. I–IV. kötet. (Monum. Diplom. 1–4. kötet.) 89³/₈ iv. 1857–1859. — *Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból 1521–1717*. Összeszedte s lemásolta Simonyi Ernő Egy kötetben. (Monum. Diplom. 5. köt.) 318 lap. 1859 — *Okirattár Strassburg Pál 1631–1633-iki követsége és I. Rákóczi György első diplomáciai összeköttetései történetéhez*. (Monum. Diplom. 26 kötet.) XXVIII és 152 lap. 1882. — *Okmánytár I. Rákóczi György svéd és francia szövetekezőseinek történetéhez*. 1632–1648. Szerkeszté és jegyzetekkel ellátta Szilágyi Sándor. Egy kötet. (Monum. Dipl. 21. köt.) X. és 491. lap 1873. — *Okmánytár II. Rákóczi György diplo-*

mácziai összeköttetéseihez. 1648—1660. Szerkeszté Szilágyi Sándor. Egy kötet. (Monum. Diplom. 23 kötet) VII és 740 lap. 1874. — *Oláh Miklós II. Lajos és Mária királyné titkára, utóbb magyarországi cancellár, esztergomi érsek-prímás és kir. helytartó levelezése.* Közli Ipolyi Arnold. Egy kötet (Monum. Diplom. 25. kötet) XV és 639 lap. 1876. *III. Pál pápa és Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései. (1535—1549.)* A nápolyi állami levéltárban létező Farnese-osztályban tett saját kutatásai nyomán közli Óváry Lipót. Egy kötet. (Monum. Diplom. 16. kötet) XXXVI és 214 lap. 1879. — *Pázmány Péter levelezése.* (Codex Epistol. Petri Pázmány Card.) Közzéteszi Frankl Vilmos. I. kötet. 1605—1625. (Monum. Diplom. 19. kötet.) XXV és 461 lap. 1873. — *Zrinyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok.* I. kötet: *Levelek.* 1535—1565. Közrebocsátja Barabás Samu. (Mon. Dipl. 29. köt. XLV és 680 lap. 1898. — Második osztály. *Írók.* (Scriptores.) I—XXIII. 1. 2. fele. XXIV—XXXV. kötet. Egy a VIII. kötethez és három a XXX. kötethez tarlózó pótfüzettel. 1857—1896. Ára egy-egy kötetnek 2. —. — *Altorjai B. Apor Péter munkái.* Közli Kazinczy Gábor. Egy kötetben. (Monum. Script. 11. kötet.) X és 484 lap. 1863. — *Baronyai Decsi János magyar históriája 1592—1598.* A szerző életével. Közli Toldy Ferencz. Egy kötet. (Monum. Script. 17. kötet.) LXXX és 328 lap. 1866. — *Brutus János Mihály, m. kir. történetíró, magyar históriája. 1490—1552.* A m. kir. egyetemi könyvtár eredeti kéziratából a szerző életével közli Toldy Ferencz és Nagy Iván. Három kötetben. (Monum. Script. 12., 13. és 14. kötet.) CIX. 416; IX. 495; VIII és 474 l. 1863—1877. — *Ghymesí Forgách Ferencz nagyváradi püspök magyar históriája 1540—1572.* Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt. A herczeg Eszterházy-féle kéziratból közli Majer Fidél. Bevezette Toldy Ferencz. Egy kötet. (Monum. Script. 16. kötet.) LXXXVIII és 553 lap. 1866. — *Gróf Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603. és Hidvégi Mikó Ferencz históriája 1594—1613.* Biró Sámuel folytatásával. Közli Kazinczy Gábor. Egy kötet. (Monum. Script. 7. kötet) IX és 231 lap. 1863. — *Késmárki Tököly Imre naplója 1676—1678. évekről.* Közli Torma Károly. Egy kötet. (Monum. Script. 18. kötet.) XII és 199 lap. 1866. — *Késmárki Tököly Imre naplója 1693—1694. évekből.* Az eredeti kéziratból közli Nagy István. Egy köt. (Monum. Script. 15. köt.) VII és 701 l. 1863. — *Késmárki Tököly Imre naplóí, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai* két kötetben. Közli Thaly Kálmán. I. kötet. 2 részben: K. Tököly I. és némely főbb híveinek (Dobai Zs., Sándor G., Bay M., Almády J.-nak) naplóí és emlékezetes írásai. 1686—1705. II. kötet: Leveles könyvei és

egyéb emlékezetes írásai. (Monum. Script. 23. kötet két részben, 24. kötet.) XXXII és 784: XVI. és 707 lap. 1868—1873. — *Kritobúlosz II. Mehemet élete*. A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága által kiadott görög szöveget ugyanannak megbízásából fordította Szabó Károly. Egy kötet. (Monum. Script. 22. kötet.) X és 273 l. 1875. — *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századokból*. Gyulafy Lestár följegyzései. Közli Szabó Károly. — Mártonfalvai Imre deák emlékirata. — A Pálóczi Horvát család naplója. Közli Szopori Nagy Imre. (Monum. Script. 31. kötet.) 313 lap. 1881. — Ugyanaz II. kötet: Gyulafy Lestár följegyzései. Közli Szilágyi Sándor. — Keczer Ambrus naplója. Közli Tasnádi Nagy Gyula — Krmann Dániel superintendens 1708—1709-iki oroszországi útjának leírása. Közli Mencsik Ferdinánd és Kluch János. — (Monum. Script. 33. kötet.) 639 lap. 1894. Ugyanaz III. kötet: Czegei Vass György és Vass László naplói. 1659—1739. Közli Nagy Gyula. (Monum. Script. 35. kötet.) XIV. és 632 lap és egy genealogiai táblával. 1896. — *Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai*. Összeszedte s jegyzetekkel és oklevél-tárral kísérve kiadta Szilágyi Sándor. Egy kötetben s egy pótfüzettel. (Monum. Script. 8. kötet.) 544 l. 1867. — *Szamosközy István történeti maradványai 1566—1648*. Az erdélyi fejedelmek birtokában volt eredeti példányról kiadta Szilágyi Sándor. Négy kötet és pótfüzet. Monum. Script. 21., 28., 29. és 30. kötet és három pótfüzet a XXX. kötethez.) XXXI és 247, XIV és 383, 368 és XXI és 430 lap. 1876—1880. — *Szeremy György, II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarországról*. 1484—1543. Közli Venzel Gusztáv. Egy kötet. (Monum. Script. 1. köt.) XXXIV és 410 lap. 1857. — Thököly Imre fejedelem 1691—1692-iki leveleskönyve. Az eredetiből közli Thaly Kálmán. (Monum. Script. 34 kötet) IX és 399 lap. 1896. — *Történelmi naplók 1663—1719*. Ottlyk György önéletírása. — Bártfai követek naplója az ónodi gyűlésről. — Gróf Teleki Mihály és Pápai János nándorfejérvári követségének diariuma. — Ifj. Tsétsi János havi krónikája. — Bivolinyi István töredéknaplója. — Ritter György soproni emlékirata. Egy kötet. (Monum. Script. 27. kötet.) XXXII és 607 lap. 1875. — *Verancsics Antal m. k. Helytartó Esztergomi Érsek összes munkái*. Közli Szalai László. (1—7) és Wenzel Gusztáv (8—12) 12 kötet. Név- és tárgymutatóval. (Monum. Script. 2—6., 9., 10., 19., 20., 25., 26., 32. köt.) 294 iv 1857—75.

Történelmi emlékek. Harmadik osztály. *Országgyűlési emlékek* (Monumenta Comititalia Regni Hungariae és Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae.) Történeti bevezetésekkel. Szerkeszti Fraknói Vilmos és Szilágyi Sándor. Nagy 8°-rét. a) Ma-

gyar országgyűlési emlékek. Szerkeszti dr. Fraknói Vilmos. I—X. kötet. (1526—1604.) XXXII és 650, 668, 617, 670, 600, 549, 534, 563, 619 és VI, 665 lap. 1874—1890. Egy-egy kötet ára 3.—; b) Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerkeszti Szilágyi Sándor. I—XX. kötet (1540—1691.) XVI és 596, VI és 578, 509, 589 és VIII. 598, 560, 561. 544, 603, 534, 485, 546, 587, 488, 586, 699, 491, 607, 534 és 492 lap. 1876—1897. Egy-egy kötet ára 3.—

Történelmi emlékek. Negyedik osztály. *Diplomatiai Emlékek.* (Acta Extera) 1874—1878. Nagy 8°-rét A) Diplomatai Emlékek az Anjoukorból. Szerkeszti Wenzel Gusztáv. I. köt 1268—1341. XXX és 428 lap. 3.15; — II. kötet. 1341—1370. XXVIII és 687 lap 5.—; III. kötet. 1370—1426. CXXVIII és 671 lap. 4.—. B) **Diplomatiai Emlékek Mátyás király korából.** 1458—1490. Szerkeszték Nagy Iván és B. Nyáry Albert I. kötet. XXIII és 390 lap. 2.—; II. kötet. XXI és 448 lap. 2.—; III kötet. XXVII és 447 lap 2.—; — IV. kötet XXVI és 434 lap. . . . 2.—

Történelmi Tár. Magyar. — A történelmi kútfők ismeretének előmozdítására. Szerkeszti Toldy Ferencz I—XXV. kötet. 1856—1877. Nagy 8°-rét I. kötet. Jerney J. *A palócok nemzete.* — Wenzel G. *Budai regesták.* — Repiczki J. *A mohácsi ütközet.* — Ráth K. *A soproni kapitányság és királyi adóról szóló oklevelek.* — Lugossy J. *Két magyar pecsét 1500-ik évből.* — Nagy I. *Liptay J. török követsége 1619-ben.* — Vass J. *Gróf Rhédey L. naplója.* — Podhraczky J. *Martinuzziánák.* X és 266 lap. 1856. —80; II. kötet. Jerney J. *A magyar országos káptalanok és conventek mint hielmes és hiteles helyek története.* — Wenzel G. *Okmányi kalászat I—XXXII 100 rézm. pecsétmással.* XVI és 215 lap. 1855. —80; III. kötet. Nagy Gritti *Alajost illető eredeti emlékiratok.* — Kemény J. *gróf Mihály vajda.* — Knauz N. *Az 1397-iki országgyűlés végczménye.* — *Kisebb közlések.* Egy czimrajzzal. 264 lap. 1857. —80; — IV. kötet. Érdy J. *Liptói regestrum 1391-ből.* — Toldy F. *Sárpataki magyar krónika 1523—1615.* — Wenzel G. *Budai regesták az Anjouk korából* — Szilágyi S. *Oklevelek Bethlen G. 1619—20-iki hadjárata történetéhez.* — Nagy I. *Római magyar regesták.* 260 lap. 1857. —80; V. kötet. *Hans Tschány's Ungarische Chronik von Jahre 1670—1704.* Kiadta Paur Iván. 231 lap 1858. —80; — VI. kötet. Wenzel G. *A Héderváry Fer. jószágai fölött per és ítélet 1523-ban.* — Szilágyi S. *Történelmi följegyzések 1481—1752.* — *Adalékok a török-magyar beltörténethez.* — Moyer E. *Oklevélti adalékok.* — Révész I. *Magyar tanulók Wittenbergben.* — Podhraczky J. *Okmányos közlések.* — *Kisebb közlések.* 264 lap. 1859. —80; — VII. köt. Ráth K. *A győrmegyei hódoltságáról.* — Szilágyi S. *Kemény*

János kora. — Szilágyi István. *A szatmári békepontok. — Okmányos közlések.* — Kisebb közlések 264 lap. 1860. — .80 ; — VIII. kötet. Ráth K. *Gróf Eszterházy Miklós nádor levelei.* — Ötvös Ág. *Báthori I. lengyel király levele 1576—1585.* — Szilágyi S. *Kisebb közlések* 259 lap. 1861. — .80 ; — IX. kötet. Horváth M. *Magyar regesták a bécsi császári levéltárból 1111—1605.* I. közlés. — Ugyanattól. *Magyar regesták a szepesi káptalan, jászai és leleszi convent stb. levéltáraiból 1228—1643.* — Szilágyi S. *Okmányok az erdélyi tudós társ. igykezetek történeteikhez.* — Adalékok a magyar tudomány és iskola történetéhez. — Kisebb közlések. 259 lap. 1861. — .80 ; — X. kötet. Horváth M. *Kismartoni regesták 1617—1645.* — Nagy Iván. *Királyi s nádori sth. levelek Nógrádmegyéhez 1663—1666.* — Knauz N. *Az arany bulla.* — Botka Tivadar. *Újabb családtani adalékok.* I. — Kisebb közlések 1—6. Podhraczktyóli 2401. 1861 — .80 ; — XI. kötet. Wenzel G. *A turini békekötés 1381.* — Horváth M. *Magyar regesták a szepesi káptalan, jászai és leleszi conventek stb. levéltáraiból. 1228—1643.* (Második közlés.) — Vámbéry Á. *Hunyadi J. hat legnagyobb csatája.* — Nagy I. *Kisebb közlések.* 240 lap. 1862. — .80 ; — XII. kötet. Knauz N. *A budai káptalan regestái 1148—1649.* — Pesty Fr. *Temes vármegye főispánjai, a temesvári pasák és tartományi elnökök.* — Wenzel G. *Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról.* 292 lap. 1863. — .80 ; — XIII. kötet. Jakab E. *Erdély egyháztörténetéhez.* — Torma K. *Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez.* — Erdy J. *Székesfehérvár érememlékei.* 8 rézmetszettel. — Budenz J. *Szulejmán naplója 1529-iki bécsi hadjáratáról.* — Kisebb közlemények. 252 lap 1867. — .80 ; — XIV. kötet. *Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai, 1496—1501* I. közlemény. Közli Wenzel G. XVI és 282 l. 1869. — .80 ; — (A II. közleményt lásd a T. Tár XXIV. kötetében.) XV. kötet. *Vitnyédi István levelei. 1652—1664.* Adalékkul a XVII. század politikai és erkölcs-történetéhez. Közli Fabó A. I. kötet. 272 l. 1871. — .80 ; — XVI. kötet. *Vitnyédi István levelei. 1652—1664.* Közli Fabó A. II. kötet. 268 l. 1871. — .80 ; — XVII. kötet. *Rhédey László történeti maradványai 1658—1663.* Közli Nagy Iván XII és 270 l. 1871. — .80 ; — XVIII. kötet. *A Kemény-család fejedelmi ágának okmánytára. Közügyek 1538—1722.* Közli P. Szathmáry Károly. — *Áruczikkek szabályzata 1627—1706. évekből.* Közli Nagy Iván. X és 273 l. 1871. — .80 ; — XIX. kötet. Szilágyi S. *Levelek és államokmányok. 1552—1623.* — Thaly K. *Bocskay István leveleskönyve.* 1605. márcz. 20-tól ápril 29-ig. — Jakab E. *Sándor Pál kapitlia s az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó évei.* I. közlemény. 247 l. 1874. — .80 ; — XX. kötet. Jakab E. *Sándor Pál kapitlia s*

az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó évei. II. közlemény. — Nyáry A. Buda 1541. évi bevételéről Mazza A. egykorú jelentése. — Knausz N. Okmánykalászkok. — Érdy J. Éremtani egyveleg. 288 l. 1875. 1.80; — XXI. kötet. Jakab E. Az utolsó Apafi. Történeti tanulmány. 336 l. 1875. 1.80; — XXII. kötet. Lónyai Albert zengi kapitány velencei követségei 1501—1515. — II. Lajos király számadási könyve. 1525. január—július 16. Közli Fraknoi Vilmos. — Oklevelek az ipar és kereskedés történetéhez Magyarországon a XVI. és XVII. században. Közli Szilágyi Sándor. — Apró történeti közlemények. Nagy Ivántól. 287 l. 1876. 1.60; — XXIII. kötet. Zahn J. Nagy Lajos magyar király mint közbenjáró Ausztria és Aquiléja között. 1360—65. — Öváry L. A Nagy Lajos és V. Károly francia király között tervezett szövetség. 1374—76. — Dr. Marczali H. Közlemények a párisi nemzeti könyvtárból. — Fraknoi V. Verbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde. 1513—1526. — Szilágyi S. Okmányok és levelek az 1595—1598-iki prágai alkudozások történetéhez. — Nyáry A. Marc Antonio Ferrari, Castaldo tábornok titkárának jelentése Martinuzzi meggyilkoltatásáról. 1552. február 19. 258 l. 1877. 1.60; — XXIV. kötet. Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. II. közlemény. (Az első közleményt lásd a T. Tár XIV. kötetében.) Közli dr. Wenzel Gusztáv. 300 l. 1877. 1.60; — XXV. kötet. Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. III. közlemény. Közli dr. Wenzel Gusztáv. 390 l. 1878. 1.80.

Tóth Károly (Felső-szopori —). A vasút-kezelési rendszerek Magyarországon. A Dóra-féle jutalommmal koszorúzott pályamű. Őt táblával. Nagy 8°-rét. IV és 146 l. 1879. . . . . —.80

*Vámbéry Ármin. A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben. Kis 8°-rét. XVI és 768 l. 1885. . . . . 1.—

Vécsey Tamás. Aemilius Papinianus pályája és művei. Nagy 8°-rét. 143 l. 1884 . . . . . —.90

— — **Lucius Ulpius Marcellus.** Nagy 8°-rét. 171 l. 1882. . . . . 1.—

— — **Széchenyi és a magyar magánjog.** A M. T. Akadémia 1894. november 4-én tartott Széchenyi-ünnepére írta —. Kis 8°-rét. 1895. 72 l. . . . . —.60

Wenzel Gusztáv. Magyarország bányászatának kritikai története. Nagy 8°-rét. VI és 456 l. 1880. . . . . 3.—

— — **Magyarország mezőgazdaságának története.** Nagy 8°-rét. 422 l. 1887. . . . . 2.50

— — **A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében.** Nagy 8°-rét. 212 l. 1883. . . . . 1.20

Werbőczy István hármaskönyve. Harmadik kiadás. Az eredetiek 1517-iki első kiadása után fordították, jogi műszótárral és

- és részletes tárgymutatóval elláták Kolosváry Sándor és Óvári Kelemen. Nagy 8°-rét. XLIV és 467 l. 1894. Ára fűtve 5.—; egész vászonkötésben 5 50
- Wlassics Gyula.** *A tettesség és részesség tana.* A Sztrókai-jutalommal koszorúzott pályamunka. A bűnkisérlet és bevégzett bűncselekmény (A tettesség és részesség tana) I. kötetének teljesen áldolgozott új kiadása. Nagy 8°-rét. XVII. és 711 lap. 1893. . . . . 6.—

III.

Mathematika, hadi és természeti tudományok.

- Bolyai de Bolya (Volfgangus).** *Tentamen inventutem studiosam in elementa matheseos purae elementaris ac sublimioris methodo intuitiva evidentialque huic propria introducendi cum appendice. Editio secunda. Tom. I. Conspectus arithmeticae generalis.* Ediderunt Julius König et Mauritius Réthy 4° XII és 697 lap, egy arczkép és 11 tábla geometriai rajzzal 1897. Diszes bőrkötésben és meritett papíron ára . . . . . —20
- Corn. Chyzer et Ladisl. Kulczynski.** *Araneae Hungariae secundum collectiones a Leone Becker pro parte perscrutatas descriptae a —.* Tomus I: Salticoidae, Oxyopoidae, Lycosoidae, Heteropodoidae, Misumenoidae, Euctrioidae, Tetragnathoidae, Uloboroidae, Pholcoidae, Scytodoidae, Urocteoidea, Eresoidae, Dytinoidae. (Accedunt tabulae sex.) 4°-rét 168 l. 1892. 5.—; Tomi II-di pars prior: Theridioidae. (Accedunt tabulae quinque.) 4°-rét. 151 l. 1894. 5.—; Tomi II-di pars posterior Bodarioidae, Agalenoidae, Drassoidae, Boropseoidae, Dysderoidae, Filistatoidae, Calommatoidae, Theraphafoidae. (Accedunt tabulae quinque.) 4°-rét. 151—366 lap. 1897. . . . . 5.—
- Csanády Gusztáv.** *A must és a bor főbb alkatrészeinek meghatározási módszerei.* 18 ábrával. A Vitéz-jutalommal koszorúzott pályamunka. Kis 8°-rét. 51 l. 1876. . . . . —40
- Értekezések a matematikai tudományok köréből.** A III. osztály rendeletéből szerkeszti Szabó József osztálytitkár. Nagy 8°-rét. I—XIV. kötet és XV. kötet. (1—5. szám.) 1867—1894. Több nem jelent meg 31.87
- Értekezések a természettudományok köréből.** A III. osztály rendeletéből szerkeszti Szabó József osztálytitkár. Nagy 8°-rét. I—XXIII. kötet. Több nem jelent meg. 81.11
- Euklides elemei.** XV. könyv. Fordította Brassai Sámuel. Számos fametszvénynyel. Nagy 8°-rét. XIV és 635 l. 1865. . . . . 1.—

- Fabinyi János *tanítmánya a szembetegségekről*. A 2-ik kiadás után fordította Vajnócz János. 8°-rét. 322 l. 1837. . . . . —.20
- Frivaldszky Imre. *Balkányi természettudományi utazás* egy rész és hét kömetszettel. 4°-rét. 31 l. 1838. . . . . —.60
- Fröhlich Izor. *Az electrodynamometer általános elmélete*. 4°-rét. 66 l. és 3 tábla. 1888. . . . . 1.—
- — *Az elméleti physika kézikönyve*. Nagy 8°-rét. Bevezető rész: Matematikai repertorium physikusok számára. 208 és 1—4 l. 1890. A szöveg közé nyomott 28 ábrával. Egész vászonkötésben 2.30; — I. kötet: Kinematika. (A mozgás tana.) Különös tekintettel a kezdők igényeire. A szöveg közötti 305 ábrával. 641 l. 1892. Egész vászonkötésben 6.50; — II. kötet: Dynamika. Első rész: Alapfogalmak és az anyagi pont dynamikája. Nagy 8°-rét. XXXV és 613 l. 1896. Egész vászonkötésben 6.—
- Georgius de Hungaria arithmetikája 1499-ből. Szily Kálmán és Heller Ágost r. tagok rávonatköző jelentéseivel. Nagy 8°-rét. 24 l. 1894. . . . . —.30
- Hradnay Ferencz. *Számolási segéd, a közéletben gyakorta előforduló pénzsámolások tábláit s egyszersmind szabályait foglaló*. 8°-rét. 290 l. 1841. . . . . —.20
- Jendrassik Jenő. *A magától sorakoztató eső-myographium és alkalmazásának vázlat*a. 4°-rét. 41 l. 1881. Hat táblával . . . —.80
- Kalchbrenner Károly. *Magyarország hártyagombáinak válogatott képei*. (Icones selectae Hymenomycetum Hungariae.) Magyar és latin szöveggel. 4 füzet. 40 színes képtáblával és 65 l. szöveggel. Nagy 4°-rét. 1873—77. . . . . 20.—
- Károly főherczeg. *A strategia elvei*. Fordította Kiss Károly. Három kötet. Nagy 8°-rét. VI és 153; IV és 265 és 280 l. (Egy tábla és egy térképpel.) 1861—1863. . . . . 1.—
- Koch Antal. *A dunai trachytsoport jobbpárti részének (Szt-Endre—visegrád—esztergomi hegycsoport) földtani leírása a hegy- és vízrajzi viszonyok előrebocsátásával*. A hegycsoport földtani térképével, 6 könyomatú táblával és 37 a szöveg közé nyomott fametszetű ábrával. Nagy 8°-rét. IV és 298 l. 1877. . . . 2.—
- König Gyula. *A másodrendű és két független változót tartalmazó parciális differenciálegyenletek elmélete*. (A M. T. Akadémia 1884. nagygyűlésén a Bézsán-díjjal kitüntetett pályamunka.) Nagy 8°-rét. 93 l. 1885. . . . . —.60
- Kruspér István. *Légtűneti észleletek*. Két kötet. 4°-rét. 225 és 249 l. 1866. 1885. . . . . 3.60
- Lenhossék József. *A szeged-öthalmi ásatásokról*, különösen az ott felfedezett ősmagyar, ó-római és kelta sírokból talált csontvázakról, továbbá egy ugyanott talált sphenocéphál és katarrtim hyperchamaecephal koponyáról, végre egy Ö-Szőnyön kiásott mesterségesen eltorzított makrocephal koponyáról. 5 fénynyo-

- matú táblával, egy színezett könyvmatú térrajzzal és a szövegben 7 fametszettel. 4°-rét. X és 141 l. 1882. . . . . 2.—
- Lipthay Sándor.** *Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai.* Nagy 8°-rét. 187 lap. 1896. . . . . 1.50
- Mathematikai és természettudományi értesítő.** A III. osztály által kiküldött szerkesztő-bizottság (Szabó József elnök, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fodor József, Jurányi Lajos, Krenner József S., Lengyel Béla, Szily Kálmán bizottsági tagok) közreműködésével szerkeszti König Gyula. Minden kötet 9 számban, a XII. kötet 12 számban jelent meg. Nagy 8°-rét. 343 l. és 4 tábla; 392 l. és 9 tábla; 251 l.; 271 l. és 3 tábla; 255 l. és 5 tábla; 362 l. és 4 tábla; 358 l. és 5 tábla; 239 l. és 7 tábla; 338 l. és 4 tábla; 279 l. és 4 tábla; 391 l. és 3 tábla; 473 l. és 12 tábla. 1888—1894. 36.—; — Ugyanaz XIII—XVI. kötet. 1895—1898. N. 8°-rét. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti König Gyula. Megjelenik 5—5 füzetben. Előfizetési ára egy-egy kötetnek . . . . . 5.—
- Mathematikai és természettudományi közlemények, vonatkozólag a hazai viszonyokra.** Kiadja a M. T. Akadémia matematikai és természettudományi állandó bizottsága. Nagy 8°-rét. I—XXVI. kötet és XXVII. kötet 1—2. szám. Számos ábrával. Szerkeszti az I—XV. köteteket Szabó József, a XVI—XXIII. köteteket b. Eötvös Loránd, a XXIV. kötetből Lengyel Béla. 1861—98. . . . . 87.35
- Mihálikovics Géza.** *A gerinces állatok kiválasztó és ivarszerveinek fejlődése.* Nagy 8°-rét. 380 l. Egy atlaszszal, 9 táblával és magyarázattal. 1885 . . . . . 3.50
- Mocsáry Sándor.** *A magyar fauna fémadarásai.* (Chrysididae faunae Hungaricae). 4°-rét. 94 l. és 2 tábla. 1882. . . . . 1.20
- — *Monographia Chrysididarum orbis terrarum universi.* (Földünk fémadarásainak magánrajza.) Tabulae I—II, (Dissertatio inauguralis in Academia Scientiarum Hung. habita die 15. Aprilis 1889.) Editio separata Sectionis Tertiae eiusdem Academiae 1888—1889. II. 4°-rét. XV és 639 l. Két tábla . . . . . 20.—
- Pályamunkák.** Matematikai —. I. kötet: Taubner K. *Az első és másodrendű görbék összrendesekre átvitele és főbb tulajdonságai.* 8°-rét. XII, 104 l. és 8 tábla. 20
- — Természettudományi —. I. kötet: Tóperzer T. *A magyarországi pokolvar, annak természete, okai, óvó és gyógy módjai.* 8°-rét. 150 l. 1837. — 10; — III. kötet: Wagner D. *Magyarországnak közgazdaságilag nevezetes termékeiről.* — D. Török József ugyanazon tárgyról. 8°-rét. VI. és 243 l. 1844 — 20; — IV. kötet: Szabó J. *Pest-Buda környékének földtani leírása.* Egy földtani abroszszal. Nagy 8°-rét. 58 l. 1858. 30
- Petényi S. János** hátrahagyott munkái. Szerkeszté Kubinyi

Ferencz. 1. füzet. 4 képtáblával. Nagy 8 ^o -rét. XII és 130 l. 1864.	—20
Petényi S. János hátrahagyott munkái. <i>Felsőbb mennyiségtan</i> . II. rész: Egészleti hánylat alkalmazásával együtt. Nagy 8 ^o -rét. VIII és 503 l. 1868.	3.—
Simonkai Lajos. <i>Hazánk tölgyfajai és tölgyerdei</i> . (A M. T. Akadémia mathem. és term.-tud. bizotts. külön kiadványa) 4 ^o -rét. 40 l. és 10 tábla. 1890.	1.20
Soltész János. <i>A fűvészet alapvonalai, tekintettel a műveltebb néposztály szükségére</i> . Koszorúzott pályamunka. Számos fametszettel. Kis 8 ^o -rét. II. és 246 l. 1873.	80.—
Stoczek József. <i>Utasítás meteorológiai észleletekre</i> . Egy táblával. 4 ^o -rét. 70 l. 1861.	50
Szabó József. <i>Magyarosítás a természettudományban s különösen annak gyakorlati jelentősége</i> . Nagy 8 ^o -rét 24 l. 1861	10
— — <i>Az idegen szók használás módja</i> . Nagy 8 ^o -rét 32 l. 1891.	30
— — <i>Selmecz környékének geológiai leírása</i> . (A M. T. Akadémia III. oszt. külön kiadványa.) 4 ^o -rét. 487 l. 1891. (Egy ivrét atlaszszal.)	16.—
Szinnyei József. <i>Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriuma</i> . II. osztály: Természettudomány és matematika. I. kötet: Hazai szaklapok, folyóiratok, évkönyvek, nap- tárak és iskolai évkönyvek repertóriuma. 1778—1874. Nagy 8 ^o -rét 1860 has. l. 1876	5.—
Thanhoffer Lajos. <i>Adatok a központi idegrendszer szerkezetéhez</i> . 4 ^o -rét. 57 l. és 8 könyomatú táblával. 1887.	1.50
Vállas Antal. <i>Felsőbb egyenletek egy ismeretlennel</i> . I. füzet. 8 ^o -rét, VI és 277 l. 1842.	50
Vész János Ármin. <i>A háromél leirati feloldása</i> . Nagy 8 ^o -rét. 15 l. 3 tábla. 1858	20
— — <i>A legkisebb négyzetek elmélete és bevezetésül a valószínűségi hánylat elemei</i> . Nagy 8 ^o -rét. 92 l. 1869.	40
— — <i>Leirati mértan</i> . I. rész: A vetülettan. 1 fél. Nagy 8 ^o -rét. 175 l. 1865. 22 kömetszeti táblával	3.—

IV.

Az összes Akadémiára vonatkozók.

Akadémia (A Magyar Tudós Társaság) alaprajza és rendszabásai. 1831. 4 ^o -rét. 27 l.	10
Akadémia (A m. tud.) új alapszabályai. 8 ^o -rét 1860. 14 l.	10
Akadémia (A m. tud.) alapszabályai. 1869. 8 ^o -rét. 11 l.	10
Akadémia (A m. tud.) alapszabályai és ügyrendjei. 12 ^o -rét. 206 l. 1892.	—

- Akadémia** (A m. tud.) jegyzőkönyvei. A M. T. Akadémia megbízásából közléteszi Csengery Antal. I—IV. kötet. 1863—1866. Kis 8°-rét. . . . . — **80**
- Akadémia** (A m. tud.) munkálkodásáról és pénztára mibenlétéről. Jelentés az igazgató-tanácsnak. 8°-rét. Minden évben, a melyben nagygyűlés tartatott, egész 1890-ig; (elfogyott), azóta az Akadémiai Értesítő májusi füzetében.
- Akadémiai Almanach.** (Magy. tudom.) Polgári és csillagászati naptárral. Kis 8°-rét. 1863—1874-ig. **2.40**; — 1875—1898-ig. **24.** —
- Akadémia** (A m. tud.) **évkönyvei.** I—XVII. kötet. (1831—1889.) 4°-rét. Arczképpel, rézmetszetekkel és kőrajzokkal . . . **77.** —
- Akadémia** (Magy. tudom.) **Értesítő.** A M. T. Akadémia hivatalos közlönye. Az Akadémia rendeletéből kiadta Toldy Ferencz. Nagy 8°-rét. — X—XIX. évf. 1850—1859. **21.20**; — Ugyanaz. Új folyam. 8°-rét. A) A nyelv- és széptudományi osztály közlönye. Szerkeszti Toldy Ferencz. 8°-rét. I—III. kötet. 1860—1865. **4.40**; — B) A philosophiai-, törvény- és történettudományi osztályok közlönye. Szerkeszti Csengery Antal. I—V. kötet. 1860—1866. **7.50**; — C) A matematikai és természettudományi osztályok közlönye. Szerkeszti Győry Sándor Nagy 8°-rét. I—VI. kötet. 1860—1866. **9.** —; — Ugyanaz. Legújabb folyam. A M. T. Akadémia rendeletéből szerkeszti a főtítkár. 8°-rét. I—VIII. kötet. 1867—1874. **9.60**; — Név- és tárgymutató a M. T. Akadémia Értesítő I—VIII. évfolyamához. (1867—1874.) Nagy 8°-rét. 158 l. 1875. — **60**; — IX—XVII. kötet 1875—1883. **10.80**; — Név- és tárgymutató a M. T. Akadémia értesítő IX—XVII. évfolyamához. (1871—1883.) — **40**; — XVIII—XXIII. kötet. 1884—1889. . . . . **7.20**
- Akadémiai Értesítő.** A M. T. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 8°-rét. 1890—1898. Megjelenik minden hó 15-én. (A „Könyvkiadó Vállalat“ pártolótagjai ingyen kapják.) Egy-egy évfolyam . . . . . **3.** —
- Akadémia** (A M. Tud.) kiadásában megjelent munkák és folyóiratok betűrendes cím- és tartalomjegyzéke. 1830—1889 június végéig. Kis 8°-rét. 1890. 502. l. . . **1.** —
- Csengery Antal.** *Az Akadémiák, különösen a Magy. Tud. Akadémia.* Elnöki beszéd. Nagy 8°-rét. 33 l. 1878. . . . . — **20**
- Emlékbeszédek.** A M. T. Akadémia tagjai fölött tartott — Nagy 8°-rét. I—VIII. kötet: és IX. kötet 1—7. 1882—1898. . **27.40**
- Szász Károly.** *Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása.* Nagy 8°-rét. 257 l. 1880. Egy arczképpel. . . . **1.50**

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

IX. KÖTET.

1898. November 15.

11. FÜZET.

Horvát Boldizsár ravatalánál.

(A M. T. Akadémia megbízásából tartotta *Szilágyi Dezső* t. tag okt. 30-án.)

Mielőtt visszaadnók a sötét rideg földnek, a mi az övé, emlékezzünk meg arról a fényes elméről és arról a meleg szívről, mely egy hosszú életen át a mienk, a hazáé volt.

Felnőve a negyvenes évek eszméi és törekvései közepett: politikai pályája a negyvennyolcadiki korszakkal nyílott meg; abban a korszakban, midőn megvalósulni látszott mindaz, a mit annyi évtizedeken át terveztek, sőt az is, a mit csak reméltek.

Mint ifjú ember végig élte e korszak mámoros lelkesedését, ádáz küzdelmeit és kétségbeejtő szenvedéseit, míg a végső katasztrófánál, úgy hitték, minden, de minden elveszett.

Aztán átélte, a mi reá következett. Lassanként magához jött a nemzet. Milliók és milliók szívében újra fölébredt a remény, megjött a munkakedv, megizmosodott a férfiakarat. A mult eszményei visszanyerték hatalmukat a kedélyek fölött, irányt és tartalmat adtak a törekvéseknek. Az abszolút rendszer egyik romlásból a másikba jutott. Közeledett, közeledett az alkotmányos élet új derűje!

Ekkor újra régi vezérei felé nézett a nemzet. Keresték azokat, kik a végerővel küzdő rendszer és a kockázatos vérmesség kettős veszélye közt biztos révpartra viszik a hánykódó hajót.

Nemcsak a régi szabadelvű párt, de az ország túlnyomó részének bizalma Deák felé fordult. A jelesek mellett, kik köréje gyülekeztek, kiket multjok és képességök az elsők közé emelt, egy fiatal, szombathelyi ügyvédet találunk. Tudása, lángoló és meggyőző ékesszólása, tollának hatalma, egyéniségének varázsa a közvárokozást és rokonszenvet széles körökben felköltötték. A magyar értelmiség, melyben a szabadelvű eszmék iránti ragaszkodás kettős erővel ébredt fel, benne ezen eszmék jövőjére hatalmas bajnokát üdvözölte. Ki is jelölték jólevele helyét és föladatát a még csak derengő új korszakban, s ez a magyar igazságügy reformálása, nem! újraalkotása volt.

Végre megérkezett az alkotmány visszaállításának napja. A miniszterium megalakult és kitört az eddig aggodalmakkal szorongó lelkesedés országszerte. A koronázás megtörtént. Talán soha a művelt világban nagyobb és osztatlanabb rokonszenv nem környezte a magyar nevet, mint midőn a budai várutat és a Duna partját százezrek lepték el, tanúi annak, hogy megújult a háromszázados frigy a nemzet és királya között.

Most már megjöttek az alkotó munka napjai. A nemzet készsége és lelkesedése határtalan, de ez a lelkesedés követelő volt. Mindent vagy legalább igen sokat kívánt gyorsan és egészen. Az igazságügy Horvát Boldizsárnak jutott. Tőle várták, hogy az igazságszolgáltatást alapjaiból újra építse. E téren mindenütt ideiglenesség, zavar, bizalmatlanság. Az abszolutizmus rendszere felbomlott. A mi a rendi alkotmánynyal kapcsolatos, az elavult és tarthatatlan; a mi érvényben volt és némi rendet alkotott, törvénytelen. Csak a megvalósítandó elvek, mint útmutatók, emelkedtek ki a 48-iki törvényekből, még inkább a közvélemény várakozásaiból.

De az igazságügy nem tűri a rögtönzéseket, az átmenet nélküli nagy változásokat. Alig van az államéletnek oly ága, a hol az elvi megállapodások és a reform megvalósítása közt szükségképp oly hosszú út fekszik.

Újból kellett alkotni mindent. Összekeresni az embereket, megtölteni kedvvel, lelkesedéssel, csillapítani a türelmetleneket, bátorítani az aggodókat, átmeneteket teremteni, tervezni és kidolgozni. Ez foglalta el írószobájában, sétáin, kertjében és gyakorta éjjeli álmaiban is. És ha csak az igazságügy gondjai nyomták volna! De reform volt a szükség, a jelszó minden téren. Benn a parlamentben, künn a közéletben folyt a harc, a személyes, néha kegyetlen harc. Az igazságügyminiszter belátására, ékes-szólására, tollára jóformán minden nagy ügyben szükség volt.

Bátran és hittel fogott a munkához. Hitt, talán túlságosan bízott a jogegyenlőségre épített intézmények átalakító hatásában és a nemzet összeforrasztó erejében. Túlságosan bízott a társadalom önzetlenségében és segítő készségében. Lelki szemei előtt eszmények lebegtek, a negyvenes és negyvennyolczas korszak hagyományai.

A polgári és politikai szabadság rendjét és biztosítékait akarta megteremteni. Akart egy oly birói kart, mely erős tudományban, kötelességérzetben, hagyományokban, melyet a nemzet bizalma környez, mert független és mert lelkiismeretesen hű feladatához; ügyvédi kart, melyet hivatásának nemes felfogása vezet és lelkesít, mely tisztaságát önmaga óvja meg; oly eljárásokat, melyekben a művelt nyugaton a jog védelmének és érvényesítésének legjobb biztosítékait találták . . . Az anyagi törvényekbe humanus szellemet, mely erkölcsi erőt ad a jognak, midőn szí-

gorát enyhíti, és hosszú életet biztosít a törvénynek, mert az ember nemesebb természetére építi. . . .

Mit alkotott meg minisztersége rövid évei alatt, a törvénykönyv mutatja; mit tervezett, annak részét, csakis egy részét látjuk a közzétett munkálatokból és beszédekből; mi volt a többi, a mi lelkében forrongott: azt csak sejteni és csakis keveseknek lehet. . . . De a mennyit tudunk mindezekről: őt tekintjük az új magyar igazságügy első nagy reformátorának. Ez érdeme, ez dicsősége, melynek koszorúja nem fog elhervadni! . . .

Miniszteri pályája végéhez közelgett . . . az akadályok benn és künn lehangolták, lelke fáradni kezdett, érzékeny szíve vérzett az új meg új sebek alatt, melyek közt nem azok voltak a legfájóbbak, a melyeket ellenfelei fegyvere ütött: a küzdelmek és a tapasztalás nem egy tollat téptek ki merész géniusza szárnyaiból. . . .

Visszalépett. Nem kétkedem, fájdalommal tette. Nem a hatalomtól, nem az állás fényétől fájt a megválás. Nem is vitt annak szokásos külső díszéből semmit magával . . . de, hiszem, fájt megválni terveitől, attól a munkától, mely lelkéhez forrott, melynek sikerein és eredményein csüngött. . . .

Lassan-lassan visszanyerte lelkének rugalmasságát. Fel-fellobbant a régi kedv s régi lelkesedés. Újra látogatni kezdte a képviselőházat. A nagy politikai problémák vonzották. Mindent figyelemmel kísért, egyes alkalmakkor fel is szólalt. A Ház lelkesedéssel függött ajkain, gyönyörködött ékesszólásának páthoszában és elragadó erejében.

De egyre, úgy tudom, nem is gondolt, egy pillanatig sem, arra, hogy újra kormányra jusson.

Lelke nem birt lehűlni addig a pontig, nem tudott eljutni az elkeményedésnek arra a fokára, hogy újra elviselhesse a politikai élet sivár küzdelmeit.

Életkor, betegség, szemevilágának meggyengülése végre meghozták a visszavonulást. Bár nem szűnt meg követni az események folyását: figyelme mindinkább a költészet és tudomány birodalmát kereste föl, melynek nemes örömeit annál inkább élvezhette, mentől osztatlanabban fordult lelke feléjük. Most elköltözött. Megtért mesteréhez, nagy társaihoz oda, hová a hit és az emberi lélek örök sovárgása a jókat és igazakat küldi. . . . Boldog ő . . . a Mindenható hosszú élettel ajándékozta meg. . . . Átélt e századnak hazánkra nézve két legnagyobb korszakát és ott volt az elsők közt. Megadatott neki, hogy érezze a lelkesedés isteni erejét, a nagy küzdelmek és diadalok büszke örömeit! Meglátogatták a nagy szenvedések is, a földi lét boldogságának szükséges alkatrészei. . . . Nemesen élt . . . jó ember volt . . . híven csüngött ifjúkori eszményképein, hű és kitartó a barátságban, odaadó családja szeretetében.

Az Úr magához hívta őt! Itt lenn nem látjuk többé, csak emlékének örökzöldje fog virulni, de ő mégsem vált meg tőlünk. Tud rólunk. Valamint a végtelen térben elhintett égi testek fénye a mérhetlen távolból megtalálja a mi kis bolygónkat: úgy az ő szeretete, mely halhatatlan lelkével egybeolvadt, eljut azokhoz, kikhez úgy ragaszkodott: hazájához és nemzetéhez!

És most kísérjük el földi maradványait a sírig, hol csendes legyen nyugalma!

Herodotos Dáciára vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása.

Kivonat *Téglás Gábor* lt. október 10-én előterjesztett munkájából.)

Herodotosnak a Kárpátok hegyvidékével s így hazánk területével kapcsolatba hozható földrajzi vonatkozásait idáig Goos Károly¹ volt segesvári ág. ev. tanárnak 1874-beli értelmezései szerint magyarázgattuk, nem is álmodván arról, hogy ily módon akaratlanul is a szlavizmus hírneves úttörőjének, *Safarik József*-nek² fegyverhordozójává alázzuk irodalmunkat. Miután tehát több éven át folytatott helyrajzi vizsgálódásaim során sikerült megbizonyosodnom a felől, hogy a *Dácia* földíratában egyébként annyira jeleskedő Goos Károlyt *Safarik* tetszetős grammatikai szórszálhasogatásainak követésére éppen a tényleges geographiai helyzet megfigyelésének mellőzése vezethette, s hazai irodalmunk, Goos Károly tekintélyétől megtévesztve, szegődhetett e hibás meghatározások terjesztői közé: szinte becsületbeli tartozásnak kezdém tekinteni a délkeleti felfölddel kapcsolatba hozható adalékok kritikai tanulmányozását.

Erre a tanulmányra *kiválóbb alkalmosság* alig is képzelhetünk *a jelenleginél*, a midőn *a helynevek törvényes rendezése* ötletéből a nemzetiségi sajtóban megindított hirlapi támadások intézői az erőszakos magyarosítás vádjának mesterséges igazolására éppen *a földrajz-történeti* adatokat használják leghatékonyabb fegyvereikül. Bármilyen távol éljünk is tehát a napi politika szenvedélyeskedésének tűzvonalatól, kétszeres kötelesség parancsolja *éppen most* őskori geographiánk ezen elhanyagolt anyagkészletének tüzetes átvizsgálását.

A kérdés tüzetesebb tanulmányozását már egy a mi irodalmunk-

¹ Carl Goos: Studien zur Geographie und Geschichte des traianischen Daciens. Programm des ev. Gymnasiums zu Schässburg 1873 74.

² Josef Safarik: Slavische Alterthümer. Deutsch von Mosig von Aehrenfeld. Herausgegeben von Heinrich Muttke. Leipzig, 1843.

ban kevésbé ismert szászföldi író, *Schuller Károly*¹ megkísérelte volt, csakhogy előhaladott kora miatt a megkívántató helyrajzi összehasonlítást épp oly kevésbé hajthatta végre, mint *Goos Károly*, a kinek pedig alapos tájékozottságát *Hunfalvy Pál*² külön is kiemeli. *Goos Károly* vállalkozását különösen *Roesler Rudolf* és *Tomaschek Vilmos*, akkori grácz tanárok nyelvtörténeti buvárlatai befolyásolták. Különösen *Tomaschek Vilmos*³ „*Rosalia und Brumalien*“ cím alatt a bessek tulajdonneveiről s még előbb a dáciai helyneveket magyarázó „*Miscellen zur alten Geographie*“⁴ című rövidke tanulmányai élesztették ez irányban az akkor még kezdő *Goos Károlynak* *Roesler* nagybecsű értekezéseitől datálható munkásságát. Hisz még czímeikben is *Roesler*-re⁵ emlékeztetnek fennebb már említett alapvető tanulmányai, t. i. „*Studien zur Geographie und Geschichte des Traianischen Daciens*“ és ezzel egyidejűleg megjelent „*Untersuchungen über die Innenverhältnisse des Trajanischen Daciens*“.⁶

Goos Károly fejtegetései főleg annak a föltevésnek köszönhetik nagy tekintélyüket, mert azokat mindenki helyszíni szemlélet és összehasonlítás eredményeként terjeszti tovább. Pedig lekötött hivatali állása őt is megfosztotta a topographiai vizsgálódások lehetőségétől. Példátlan tekintélyét igazolja a lefolyt negyedszázad egész idevonatkozó irodalma. Még *Tocilescu György*⁷ bukaresti egyetemi tanár sem tartotta szükségesnek *Goos* adatainak felülvizsgálását. Csodálkozhatunk-e azután azon, ha saját honfitársaink a hely színétől távol lakó helyükről még kevesebb szükségét érezték annak és *Hunfalvy Páltól*⁸ kezdve *Borovszky Samu*,⁹

¹ *Carl Schuller*: Siebenbürgen vor Herodot. Archiv der oesterreichischen Geschichtsquellen. Bd. XIV. 1855. 97—107.

² *Hunfalvy Pál*: Magyarország Ethnographiája. Budapest, 1876. M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata.

³ *W. Tomaschek*: Rosalia und Brumalien. Zeitschrift für oesterr. Gymnasien. 1869.

⁴ *V. ö. Miscellen zur alten Geographie. Zeitschr. für oesterr. Gymnasien. 1867. XVIII. 706., 709. II.*

⁵ *R. Roesler*: Zur Geschichte der unteren Donauländer. *Die Geten und ihre Nachbarn*. Sitzungsberichte der philologisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Bd. XLIV. 1863. Majd egy év múlva: Das vorrömische Dacien. U. ott, Bd. LXV. 1865.

⁶ *C. Goos*: Studien zur alten Geographie und Geschichte. A segesvári ág. ev. főgymnasium 1873/74-iki Értesítője. — Untersuchungen über die Innenverhältnisse des Trajanischen Daciens. Archiv des Vereines für Landskunde. 1874.

⁷ *Grigori Gl. Tocilescu*. Dacia înainte de romani. Bucurest, 1880.

⁸ *Hunfalvy Pál*: Magyarország Ethnographiája. Budapest, 1876.

⁹ *Borovszky Samu*: A dákok. Ethnographiai tanulmány. Budapest, 1883.

Ortvay Tivadar,¹ sőt még ókori geographiánk egyetlen kritikus művelője, Fröhlich Róbert² sem látták szükségét ezen tanulmány átrostálásának. Így terjed az mind ellenállhatatlan erővel tovább és tovább, főleg Király Pál³ legújabb munkái révén.

Az átvizsgálás alá került mellékfolyók kapcsán az *Istros* az időbeli helyrajzára is ki kelle terjeszkednünk, habár Herodotos azt annyira ismertnek feltételezi, hogy a Nilusnál megfogható adatait minduntalan a Dunáról vett hasonlítgatásokkal véli pótolhatónak. Hisz Herodotos szerint az *Istros* Európán, emberektől lakott területeken hőmpölyög végig, éppen azért sokan ismerik, a mit pedig a Nilusról mondani nem lehetséges. S ezen biztos ismeretség dacára az *Istros* eredetét Pyrene városánál a kelták földjén, Európa legnyugatibb népessége: a kyneták tözsomzédságában képzelte Herodotos.⁴

Az *Istros* torkolatáról sem szolgáltat Herodotos⁵ valami szabatos képet, s éppen a két leírás egybevetéséből világosan kiderül, hogy a Duna felső folyásáról közvetlen megfigyeléssel Herodotos kortársai nem rendelkeztek. Maga a terjengőst, szétáradót jelentő *Istros* (*Ἰστρος*) név, mint a gót Jordannestől is megtudhatjuk, a bessektől származik s az aldunai thrák területekre vonatkozott. Csakis időszámításunk kezdetén különbözteti meg *Tiberius* kortársa, *Strabo*, a kelta *Danubiust*. Nyilvánvaló tehát, hogy a Kr. előtti V. század utazói, kiktől *Herodotos* a mi területeinkre vonatkozó értesüléseit nyerte, csakis az *Al-Duna* környékéről bírtak közvetlen tapasztalatokkal, s a felső Dunáról nyert bizonytalan értesüléseik eléggé nem tájékozhatták őket. Herodotos följegyzéseiből pontosan megállapíthatólag a *Βρόγρος*,⁶ vagyis a mai *Morava* völgyével, jóformán tehát a Száva, Tisza torkolatánál zárult ama kor, illetőleg a görögség földrajzi tudásának szemhatára. Csakhogy a görögöktől jártabb aldunai vidékek folyóinak sorrendjét is annyira összekuszáltatta a dilettans utazóknak mind e mai napig jellemző felületessége, hogy Herodotos folyóinak hollétét csakis óvatos kritikával és a topographiai viszonyok szigorú ellenőrzésével jelölhattük meg. Szerencsére az *Istros* mellékvizeivel a lakosságot sem mellőzte el

¹ Ortvay Tivadar: Magyarország régi vízrajza. Budapest, 1882. II. rész. V. ö. Temesvár és Temesmegye monographiája. I. kötet. Pozsony, 1897.

² Fröhlich R.: Az agathyrsek. Archaeol. Értesítő. 1883. V. ö. Szilágyi: Magyarország története.

³ Király Pál: Gyulafehérvár története. 1892. V. ö. Dacia provincia Augusti. I. kötet. 1893.

⁴ Herodotos II. 33.

⁵ Herodotos II. 34.

⁶ Herodotos IV. 49.

Herodotos, úgy hogy szövegbeli homályossága és tárgyi tévedései daczára, ezek segítségével legtöbbször eligazodhatunk. Így sikerült az Al-Duna mellékvízeinek megállapítása után beigazolnom, hogy a mai értelemben vett *Haemus* csakis *keleti* szárnyát képezheté az ókorbelinek.

Tanulmányom tulajdonképeni alapját Herodotos IV. könyvének 48—49-ik fejezete képezi. Skythia területén öt mellékfolyó szakad az Istrosba. A *Porata*, a görögök szerint *Pyretos*, a *Tiarranthos*, *Araros*, *Naparis* és *Ordessos*, és pedig úgy, hogy a *Porata* és *Tiarranthos* közt a *Naparis*, *Araros* és *Ordessos* nevű más három mellékfolyó csatlakozott volna az Istrosához.

Ennek a téves felfogásnak következménye aztán Goos Károly azon hibás meghatározása is, melyet pedig minden ellenmondás nélkül visszhangoztatunk ma Európaszerte: hogy a *Tiarranthost* az *Olt* felé utolsóul következő *Teljourmanban*, a *Naparist* a *Szeretben*, az *Ararost* a *Jalomniczában* keressük. Goos meghatározásából az egyetlen *Argyist* fogadhatom el, melyet még *Safarik* az *Ordessos* eredetijéül minősített volt. A többi folyó kérdése mind új vizsgálatot és meghatározást kívánt és saját tanulmányom alapján a következőleg alakul:

1. A *Tiarranthos*nál Herodotos félreértésével magyarázhatta ki Goos a legnyugatibb helyzetet, holott Herodotos ezt csak valamivel kisebb és nyugatibb mellékfolyónak jelezte. Ezt a nevet pedig a skythák *Carañt* szavából görögösítették *Tiarranthosra*, mint a *Poratát* *Pyretosra*. Ugyanezen név Ptolemaeusnál Ἰερασος, Ammianus Marcellinusnál *Gerasus*, Konstantinos Porphyrogennetosnál ὁ Σερατικός és ὁ Σερατ alakban ismétlődik. Ilyeténkép a pecsényégek *Szarat*, *Szeret* elnevezését tartotta fenn a *csángó magyarok Szeretje* s a román hivatalos *Siret* is ezek elnevezésének pusztá módosulása, de semmiképen nem eredetije.

2. A *Tiarranthos* után következő *Ararost* *Roesler Rudolf* a *Szeretben* keresvén, Goos Károly is odacsatlakozott, sőt Herodotos *Araros*-át a sokkal későbbi keletű, mert csak *Ptolemaeus*-nál a Kr. utáni II. század közepén jelentkező Ἰερασος-szal azonosította s nagyobb elfogadhatóság kedvéért *Hi-arar-os-ra* tagolta a *Hierasos*-t, melyben, mint fennebb láttuk, tényleg a *Szereth* ősi nevét bírjuk. A *Roesler-Goos*-elmélet tarthatatlanságát bebizonyítva, sikerült megállapítani, hogy a földrajzi írónál manapság ugyan ritkábban emlegetett s a *Jalomnicza* által indokolatlanul háttérbe szorított *Prahova*-t illeti meg Herodotos *Ararosa*. Már *Roesler*¹

¹ R. Roesler: Zur Geschichte der unteren Donauländer. — Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserl. Akademie Wien. 1864. Bd. XLIV.

kimutatta vala, hogy a thrák nyelvben *gyorsan rohanó, szilaj hegyi vizet* jelentő *ar, or* gyökből származott az *Araros*. A skytháknál azonban *Arar, Arva*, vagy éppen *Ararova* alakban szerepelhetett az *Araros*, s ez *Ararova* változhatott utóbb *Prahova*-ra, mint a *Porata Prut*-ra. És helyrajzilag is sokkal jobban igazolhatjuk a *Prahova* elsőbbségét, habár korunk a *Jalomniczá*-t tekinti anyafolyónak, mely a Prahová-val egyesülten *Gura Jalomniczánál, Hírsova* város áttellenében, csatlakozik a *Dunához*. De a deltavidéknek ösidők óta legjártabb kárpáti útját, a brassó-vidéki Barczaságra szolgáló *Temes-hágót* is az onnan délre induló *Prahova* völgyén és nem *Jalomnicza* mellett érhetjük el. A keleti világforgalmat a *budapest—predeal—bukuresti vasút* szintén a *Prahova* völgyén közvetíti. Alig szorulhat tehát további bizonyítgatásra az a következtetésünk, hogy a *Prahova Jalomnicz* torkolatától néhány kilométerrel délebbre, a mai *Cernavoda* helyén virágozott *Istropolis*-ből, a miletosi görögök messze vidékre kiható gyarmatából, nem a *Bucsecs* járhatatlan szirtszorosaiba vezető *Jalomniczát*, hanem a *Prahova* tágabb völgyét követve, keresték fel a délkeleti felföldet. Ezt a fontos átjárót tehát a *Temeszorosban* bírjuk, mint a honnan a *Prahova* is eredetét veszi s az ősnépeknek mintegy kalauzul szegődött a Duna deltáihoz és onnan felfelé az aranyban bővelkedő *agathysusokhoz*.¹

3. A *skythák Daneper, Danapor* folyója a kanyargóst jelentő *nape, nepe* és a vizesést, zuhatagot jelentő *porow*-ból alakul ki, s szerintük ezen ág vala a jelentékenyebb. A görög gyarmatosok azonban, kik a *Dnjeper* torkolatához közel lakozva, *olbiopolitanok*-nak és *borystaniták*-nak is nevezték magukat, a mai *Berezina*-ágot vették nagybóknak, melynek neve a görögök *Borysthenes*-éből alakult ki, de ismét az örvény, zuhatagot jelentő *Porow* ősalakra vall. A *Porow* szigetek s ezekre vonatkozó *Porecha* kis folyó a mai *Al-Dunánknál Greben* hegyfok alatt szintén ebbe a névcsaládba tartozik, a mint azt „Újabb adalékok az al-dunai zuhatagokhoz“ című értekezésemben kifejtettem.

4. Az *Ordessos* utódát az *Ardsis*-ben bírjuk. A szanszkrit *ard*, a görög *αρδ* gyök rohanva zuhogni jelentése teljesen reá-vall erre a kárpátalji folyóra, mely a *Dimboviczá*-val egyesülten, *Olteniczánál* éri el a *Dunát*, s ily módon a töresvári és temesi szorosoktól nyugatra a *Verestoronyhoz* összeköttetést képezett.

A *Skythiából* az *Istrost* megnövesztő öt mellékfolyó után az *agathysusoktól* lefolyó *Marist* is megnevezvén, rögtön így folytatja: „a *Haimos* esúcsairól három más nagy folyó tart északnak és ömlik bele: az *Atlas, Auras* és *Tibisis*“. Majd a *Thrákián* és

¹ Herodotos IV. 104.

a thrák krobizok földjén átfolyó *Athrys*,¹ *Noes*² és *Artanes*³ ömlenek az *Istros*-ba; a pajonoktól és a Rhodope hegységből eredő *Skios*, közepén szelvén a *Haimost*, ömlik bele.

Tanulmányomban különös súlyt fektetek a mellékfolyóknak vidékek szerinti felsorolására, s minthogy az *agathyrusok* főfolyójával észrevehető kapcsolatban nevezi meg az *Atlas*, *Auras* és *Tibisis* vizeket is, azokat már a szöveg helyes értelmezésével a régi Dáciához sorolom, jóllehet Herodotos összes szövegkiadásai *északra* és *nem* — a mint a valóságban találjuk — *északról* irányítják ezeket.

A szorgos gondosság azonban, melylyel a thrák *krobizok*⁴ területét érintő vizeket az *agathyrusokétól* és a pajonoktól a *Rhodopé*-től eredő Kios-tól megkülönbözteti, már magában igazolja, hogy az akkori felfogás szerint a *Haemus* hegység nem végződhetett a *Skios*-szal vagyis az Isker völgyével, hanem a mai Szerbián fel a mi al-dunai zuhatagjainkig, illetőleg még tovább Krassó-Szörénymegye *Szemenik* hegységeig és a hunyadmegyei déli *határhegyekig* számították akkor a *Haimos* hegységet. Ilyenformán öntudatosan származtathatta Herodotos a *Haimos* ormairól az *Atlas*, *Auras* és *Tibisis* folyókat, mert a mint azokat meghatároznom sikerült, azok valóban a *Maros* közelében, az *agathyrusok* területéről szaporítják az *Istros* vizét. Az *Atlas*-ban ugyanis a délkeleti felföld belvidéki *Olt*-ját bírjuk; a *Tibisis* pedig azonos a mai *Temes*-sel, mely a krassó-szörénymegyei Érczhegység közepén kimagasló *Szemenik*-ből ered. Már e két folyó *iránya* és pályája azt bizonyítja tehát, hogy a mi *zuhatagjainkon* geotektonikailag a Balkánnal összefüggő *Szemenik Plesuva* hegységet, sőt a romániai lapályra tekintő déli Kárpátok hegylánczait a *Haimos* északi folytatásának képzelhették Herodotos kortársai.

Az *Auras* meghatározása foglalkoztatott minket különösebben. Safarik és Goos s velük egész irodalmunk a *Zsü*-re ruházták ezen nevet. Részemről a Peutinger-tábla *Arcidava* és Ptolemaeus Geographiája III. 8., 9. Ἀργιδάβα állomásából magyarázom ki azt. A *váro*st jelentő *deva*, *dava*, *deba* elválasztása után visszamaradó *Arcas*, *Argas* felel meg tehát az *Auras*-nak, minthogy a *Palanka-Tibiscum* útvonal *hét* állomásából éppen *négy* vonatkozik az érintett folyókra. Így Berzovia = Berzava, Caput Bubali (= Poganis), Tibiscum (= Tibisis = Temes) és végre *Arcidava* = *Arcas*. Ebből ugyanis egyetlen hangváltozattal alakult ki a mai *Karas*, mely-

¹ *Athrys* = Pliniusnál *Jetrus*, a byzantiak Ἰατρος neve, a bolgárok *Jete*, *Jetru*, *Jedru* vize, a mai *Juntra*, mely gyors vizet jelent.

² *Noes* = *Osmá*, viz.

³ *Artanes* = Ὀτρος vagy Ὀϊτροναιος, Ptolemaeusnál a mai *Vid*.

⁴ Herodotos IV. 49.

nek nevét *Cihac* a *kárász ponty* törökös nevéből, a *Cyprinus carassus*ra utaló *Quarassu*-ból szerette volna kimagyarázni.

Tanulmányomban a felvett dunaparti folyónevek jogutódait illetéknép végérvényesen megállapítván s a Haimos hegység kiterjedésével az agathysusok országával is foglalkozván, különös figyelmet szenteltem azoknak a hegyszorosoknak, forgalmi vonalaknak is, melyeken *Herodotos* hírvivői a délkeleti felföldig eljuthattak. Ezen ősrégi forgalom legfőbb rugóját a régiektől annyira keresett *aranyban* jelölhetem meg, s a *Herodotos*-nál említésbe jövő folyók közül a mai *Prahova*, akkori *Ararova* = *Araros* völgye a temesi szorosnál, majd az *Atlas* = *Olt* vöröstoronyi szorosa s az Alföld felé le a Tisza-torkolat közeléig a *Tibisis* (= *Temes*), az *Arcas* (- *Karas*) irányították a görög üzletemberek arany-kereskedelmét *Dáciából ki- és befelé*.

A szóban forgó folyónevek tanulmányozása azonban még azzal, a magyarság multbeli felsőbbségére nézve kedvező tanulsággal is megörvendeztetett, hogy a „*történetírás atyjának*“ könyvében átöröklött *dáciavidéki folyónevek* nemcsak nálunk, a régi *agathysusok* ez idő szerinti jogutódainál, de odalenn az *Istros*-menti *Skythiában* virágzó *Romániában* is az ősevekből alig némi s voltaképen csak annyi módosítással alakultak át, mennyire a magyarságnak a *Kárpátokon túl századokon át érvényesült hatalmi befolyása és szellemi irányítása a nemzetiségi féltékenység viharaitól még nem háborgatott régmultban, s tehát akkor kiformálta vala, a mikor a magyar királyság jogrendjét a mesterséges alapokra építettett „*ősiség*“ ezimen ostromló románság faji önállósága és állami kijegeczedése ott a „*Havaselvén*“, a kezdet legkezdetének stádiumáig sem jutott vala.*

Erdély fejedelmi interregnuma.

(Kivonat Veress Endre okt. 10-én bemutatott értekezéséből.)

Lengyel-magyar történeti vonatkozások nyomozása vezetett e korszak tanulmányozására, tapasztalván, hogy habár Erdély fejedelmi interregnumának, az 1551—56 közti évek politikájának részleteivel, Ferdinánd és a kibujdosott Izabella királyné diplomá-cziájával ketten is foglalkoztak a történeti irodalomban (magyarul Szádeczky Lajos és németül Huber Alfonz), egyikök sem ad teljes képet e változatos évek eseményeiről, s még kevésbbé merítette ki a tárgyat. Szádeczky „Izabella és János Zsigmond Lengyelországban 1552—1556.“ cz. 1888-ban megjelent műve egyetlen egy hiányos *másolati* kézirat-kötet anyagán alapszik, és czíme ellenére csupán az 1554 jan. 11-étől 1555 ápr. 5-éig terjedő 14 hónap történetére bír kútfői fontossággal. Többet nyujt négy év mulva Huber „Die Verhandlungen Ferdinands I. mit Isabella von Siebenbürgen“ (1551—55.) czímű értekezésében, de újat csak az 1553 karácsonyáig terjedő időre talált Bécsben.

Előtte állván így e két egymást kiegészítő munka, célomul tűztem ki: áttanulmányozni ismét az egész tárgyat, hogy kitöltsem történetírásunknak azt a hézagát, mely e két monographia mellett is megmaradt, s kiegészítsem e kor szereplőit illető eddigi ismereteinket. Csakhogy munkám nem pusztá „adalék“, mert új szempontokat keresve haladtam az események vázolásában, jellemeztem a szereplőket, bonczoltam tetteiket, működésök részleteit, új adatokkal világítva meg egyúttal néhány történetírásunkba csúszott tévedést, s javítva ki még a kézikönyvekbe is átment esőkönyös, százados dátum-hibákat. S ha mindez sikerült, azt, a vonatkozó irodalom adalékai mellett, az Akadémia megbízásából a bécsi, továbbá a krakói, lengyeli, varsói és oroszországi levéltárakban folytatott kutatásaimnak tulajdoníthatom.

*

Habsburgi Ferdinánd magyar király éppenséggel nem volt megelégedve a leveretése után, 1538 febr. 24-én nagy nehezen létrejött s különben soha ki nem hirdetett nagyváradi titkos béke eredményével. Nem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy annyi küzdelem és pénzáldozat után Erdély Szapolyai János királyé maradjon, s mikor ez két év mulva meghalt és birtokait, országrészét csecsemő-fiára hagyta, az már valósággal nyugta-

lanitá Ferdinándot. Tíz évi küzdelmébe került megszerezni Erdélyt s a szent koronát György barát támogatásával, de hogy cserében János Zsigmond Oppeln és Ratibor sléziai hercegségeket kapta, az nem volt pusztán esetlegesség. Már 1544-ben előtérbe lép ennek a cserének a terve, melyet éveken át következetesen olyan előnyösnek tüntettek fel, hogy mikor végre 1551 nyarán sikerül, nem csodálkozhatunk eléggé a barát rövidlátóságán, melylyel kiadja Erdélyt s a szent koronát: nagyhangú ígéretek s két akkora kis német hercegség ellenében, mint pl. alig Kolozs és Nagy-Küküllőmegye együtt.

A lemondási oklevél aláírása után, a mit György barát erőszakkal, ágyúszóval csikart ki a királynétól, Izabella július 20-án indult el gyulafejevári palotájából Ferdinánd biztosaival, a kiknek a szent koronát és a koronázási jelvényeket 21-én reggel adta át, Enyedet elhaladva, Felvinczen, a mezőn (Szamosközy szerint — Székely Pál házában) a hol megháltak. Ebbe a Kolozsvárra összehívott rendek is belenyugodtak kénytelen-kelletlen, de mesebeszéd, illetve *Bethlen* Farkas szüleménye az a már egészen a köztudatba átment hit, hogy a kolozsvári főtemplom oltárára kitették a koronát, s azt a királyné a fiához és a rendekhez intézett beszédekkel nyújtotta át. Erre a czeremoniára, a mely éppen nem lett volna ajánlatos, nem volt semmi szükség, és Castaldo sokkal körültekintőbb és óvatosabb volt, semhogy a féltve őrzött kincs biztonságát kockáztatta volna. Sem az ő, sem György barát jelentései nem szólnak erről az ünnepélyes átadásról, a mint például a felvinczít leírják (pedig mindketten szorgalmas levélírók) s ezért az a meggyőződés, hogy az olasz generális ki sem csomagolva Kolozsvárt a ládákat, őrizte és vitette a szent koronát egyenesen Bécsbe, honnan illő katonai kíséret jött elibe Tokajig.

Izabella Kassára indulását júl. 31-ére, *pénteki* napra, tűzték ki (mely a lengyelek felfogása szerint a hét legszerencsésebb napja), de mivel János Zsigmond betegeskedett a monostori kolostorban, a következő péntekre, aug. 7-ére maradt, de erről is szükségből 8-ika reggelére halasztatott, a mit eddig szintén nem tudtunk. Castaldo tbk. két mérföldig kíséré őkét, de új adat, hogy György barát sem ment velök (a mint Tinódi is feljegyzi krónikájában), mert a barát még ugyanazon a napon ír Kolozsvárról, úgy hogy nem követhette Zilahig; talán azért sem, mert a királyné a korona átadásakor határozottan kijelenté, hogy a barát ne kísérje őt Kassára. Gyűlöletéből különben nem csinált titkot. Valóságos örömmel és lelki megnyugvással vette 1552 újév napján a barát meggyilkoltatása hírét s egyik gúnyos leveleiben szörnyeteg-állatnak nevezi, mely szárazságot és szelet, vihart támaszt, s olyan, mint a varangy, mely élve mérgez, és

dögölve gyógyít. De nem csodálkozhatunk a beteges királyné e határozottan visszataszító modorán, ha kedélyállapotát ismerjük. Ő Kassán nem érezhette magát otthonosan, mert tudta, hogy az csak ideiglenes tartózkodási helye, a míg Ferdinánd átadja megbízottjának a sléziai hercegségeket, s ezért állandóan sürgette, hogy elviteléről gondoskodják. Legsikeresebben ügyes titkára: Loboczky Mátyás járt okt. közepén a bécsi udvarban, a ki mégis elért annyit, hogy kapott egy kis pénzt a kamarától, s hogy Ferdinánd két biztos kíséretében Sléziába küldte a hercegségek megvizsgálására. Küldetéséből nov. 11-ére érkezett vissza Kassára, s a látottakról röviden ezeket jelenté királynéjának, hogy: Münsterberg és Frankenstein két kis *jószágocska*, s hozzá jóformán egészen pusztá, alig 5050 tallérnyi jövedelemmel. Oppelnben a gazdaság teljesen elhagyatott, mivel a tisztek nem törődnek vele, a halastavak üresek, a kastély omladozófélben, úgy hogy a hercegségek jövedelme még felét sem éri el a megállapított évi járuléknak. E mellett Ratibort legalább egyelőre nem is adják át, mert az zálogbirtok, nem is Ferdinándé, s még előbb ki kell váltani.

Izabella ilyen körülmények közt határozottan kijelenté, hogy addig nem távozik Kassáról, a míg saját és fia hercegségeit át nem adják biztosainak, s csak miután ez 1552 jan. 17-én megtörtént, adta át ő is Ferdinánd biztosainak 25-én a város kulcsait. Harmadnapra „sírva el-kiindult“ Kassáról a királyné a nagy bizonytalanságba, s néhány napot pihenve Krakóban, királyi testvére üzenete szerint annak krzepicei várába vonult, a hol a király márczius első napjaiban meglátogatta s türelemre intve, kitartásra buzdította. Az ő tanácsára történhetett, hogy a szegény királyné a kemény téli időben neki indult Oppeln várának (melyről még jót nem hallott) s a hova márczius 12-én délben érkezett meg. Izabellának itt borzasztó napjai voltak, s ha eddig is szerencsétlennek érezte magát, megpróbáltatásának keservei még csak ezután következtek. Márczius 20-iki levele, melyben Ferdinándnak ideérkezését jelenté, tele van panaszszal, a mit pedig pár nap mulva Castaldonak ír, abban tartózkodás nélkül szabad folyást enged elkeseredett érzelmeinek. Kipihenni remélte itt — úgymond e két levélben — hányattatása fáradalmait, de még nem telt el nap sirás és könyhullatás nélkül, ha szerencsétlen elhagyatott sorsára gondol. Oppeln kívülbelül pusztá, s az omladozó, fával felpeczkelt kastély jóformán üres, mert Pozadowski, a hercegség eddigi tisztartója mindent elhanyagolt és kipusztított a gazdasággal, melyben semmi szarvasmarhát nem talált, s a tönkretett halastavakkal együtt. Nemcsak vetőmagot és élelmi szereket, de házi eszközöket, asztalt, széket és ágyakat kellett vennie, mert még az sem volt, a mire fiával

fejét pihenésre hajtja. Podgyásza, czók-mókja még azon módon hever a szekereken, mivel nincs, hová lerakassa. Így a herczegség jövedelme is oly szegény, hogy abból nem élhet meg. Mellékli az erről szóló kimutatásokat, a mikből kitünik, hogy a jövedelem az ígért 25,000 magyar forint helyett legfeljebb 7300 forintra rúg, holott a kastély s a gazdasági berendezés fentartása legalább évi 10 ezer forintot kíván. Ilyen kilátás mellett s az élelmi szerek hiánya következtében kénytelen anyjához költözködni és testvéréhez, a lengyel királyhoz, úgy hogy a húsvéti ünnepek után csakugyan felesomagolt és május 7-én már a varsói udvarban találjuk.

Ferdinándot Izabella nem remélt, váratlan elutazásának híre kellemetlenül lepte meg, mert bármennyire nem volt is képes (részben akaratan kívüli akadályok miatt) a szegény trónvesztett királynét megelégtíteni és panaszait orvosolni, még sem lehetett inyére, hogy a lengyel királyi udvarban tartózkodjék, mely iránta sohasem volt valami barátságos hajlamú. Tudhatta, hogy az most mindent el fog követni Izabella érdekében, kinek hívei ébren voltak Erdélyben, hol Ferdinánd befolyása és tekintélye György barát halála után és Castaldo zsoldosainak rablása folytán hihetetlen módon aláhanyatlott. A barát meggyilkoltatása éppen az ellenkező hatást eredményezte, mint a mit a bécsi udvar tőle várt, t. i. megkönnyebbült általa a nemzeti párt helyzete és nyílt titok volt már az újév első hónapjától kezdve, hogy az erdélyiek török, lengyel és moldvai segélyvel vissza akarják hozni János Zsigmondot és anyját, a mi a szultánnak is egyenes kívánsága volt. Pedig ezzel a tervvel eleinte jó ideig sem a varsói udvar, sem Izabella nem törődött, de mikor csalódásai révén belátta, s bizonyára környezete és Loboczký is figyelmeztette, hogy a folytonos pénzzavarokkal küzdő Ferdinánd ígéreteiben nem bízhatik, 1552 őszén már kezd foglalkozni az Erdélybe való visszatérés gondolatával, s a moldvai és havasalföldi vajdákkal való összeköttetése kezdetét is ez időre tehetjük, mert nov. elején már híre járt annak a bécsi udvarban. De, hogy Ferdinándra hasson és gyanúját eloszlassa, okt. 1-én megküldte neki másolatban II. Henrik francia királytól kapott levelét, melyben — hogy elhárítsa a Magyarországot török részről fenyegető veszélyt — közbenjárását ajánlja érdekében a szultánnál, hogy fiának visszaadja atyja birtokait; csak tudja meg, akarják-e azt. Izabella megnyugtatta Ferdinándot, hogy ez eszébe sem jut, és iránta való hű magatartásában egy ujjnyira sem tért el, csak ne feledkezzék meg ő sem ígéreteiről. Csakhogy Bécsben nem bíztak a királynében, s hogy figyelmét eltereljék, siettek Ratibor visszaváltása rendezésével, s miután az decz. 20-án sikerült, 1553 ápr. 7-én át is adatták Izabella oppelni helytartójának; miután

beleegyezett abba, hogy a kikötött 100,000 frt megfizetését évi 6 % kamattal 1554 jan. 6-ára halaszthassák.

Az özvegy királyné lelkét visszavonultságában is büszkeség töltö el, annak a hazafias mozgalomnak szerencsés, kecsgető fejlődését tapasztalván, melynek nyílt célja volt: fiának visszavitele és Erdély fejedelmévé választása. Eddig úgy tudtuk, hogy ezt a mozgalmat Izabella kezdeményezte Petrovics által a török támogatásával, de most kiderül — s ez igen jellemző — hogy az, a szultán egyenes parancsára történt, a ki ezt a tervet rögtön felszínre hozta, a mint György barát megöletéséről értesült. Adrianápolyi udvarából 1552 febr. 20-iki levelével küldte be Ali csaszt Erdélybe a rendekhez, szigorú parancsossal, hogy verjék ki az országból a németeket, hogy az továbbra is a „király fia“ *szandzsákja* maradjon; s ez időtől kezdve egymást érik a török követek és levelek nemcsak Erdélyben és Magyarországon, hanem Izabella és a lengyel király udvarában is. Láthatólag erősödött Izabella pártja, s maga a közhangulat, midőn Ahmed óriási serege 1552 nyarán, a mikor júliusban az öt évi béke lejárt, tényleg betört hazánkba és elfoglalta Temesvárt, s az egész Délvidéket.

A török és francia támogatás eredménye: a Petrovics-féle felkelés, mely kiterjedt Erdélyre, továbbá Bihar-, Zárand-, Békés-, Szatmár-, Szabolcs-, Ugocea- és Borsodmegye területére. Ferdinánd azzal igyekezett lecsendesíteni a forrongó kedélyeket, hogy márcz. 15-én kirendelte a gyűlölt Castaldot Erdélyből, de ez az üdvös intézkedése épp oly kevésbé tudta feltartóztatni a mozgalmat, mint az a másik rendelete, hogy Erdély vajdájává a beteges Báthory András helyébe május 26-án Kendy Ferenczet, éppen a nemzeti párt fejét nevezte ki. Hanem azért a felkelés mégsem sikerült, de Ferdinánd ez időtől jobban figyelt Izabella tetteire, és egyezkedések ürügye alatt folytonosan követeket járatott hozzá, a kiknek útján minden lépéséről értesült. Leggyakrabban járt nála eddig Krzepicén Redern Frigyes, a ki királyától ápr. 29-én azt a furesa utasítást kapta, hogy vegye rá a királynét, hogy tiltsa meg Petrovicsnak ellene conspirálni az erdélyiekkel, s többi elleneivel, s adja neki a portára küldhetés végett irásban, hogy miután őt és fiát Ferdinánd teljesen megelégité, sőt leányát is neki adja nőül, immár nem szándékozik vissza Erdélybe. Izabella nem volt elkészülve e merész követelésre. Lelke fellázadt, érezvén, hogy jóformán bizonyítványt kívánnak a király kegyességéről, holott tőle, mióta Erdélyt elhagyta, alig kapott valamit. De a követ nem tágított, s valósággal regénybe illő az a furfangos mód, a melylyel megszerezte a sarokba szorított szegény királynétől azt a nyilatkozatot, melyet jó meggyőződése ellenére kénytelen volt júl. 18-án kiadni ügye legjobb támogatóinak: az erdélyi rendeknek s a szultánnak.

Nem kevésbé tanulságos Ferdinánd diplomáciájának az a másik mesterfogása, hogy midőn nővérét, Katalint (a mantuai fejedelem özvegyét) nemsokára, július végén Krakóba küldte feleségül a lengyel királynak, megbízta a hercegnőt bekísérő saját fiát: Ferdinánd főherceget, hogy a lakodalomra leérkező Izabellával és anyjával beszéljen és — ígéretekkel igyekezzék figyelmét elterelni a visszatérés gondolatától. Augusztus 5-én kétszer is tárgyalt a főherceg Izabellával, a ki anyjától örökölt olasz két-színűségével, mellére tett kezekkel és égnék emelt tekintettel tagadta részességét az üzemekben, melyet Petrovics az ő tudta, sőt akarata ellenére folytat. Bona királyné sem tudott semmit a tárgyalt dolgokról és tettetésével annyira ment, hogy még külön megkérde a főhercegtől, hogy mi is az tulajdonképen, a mit leánya ő felségétől kíván, s a mit még ő nem teljesített volna?

Ferdinándot, vagy *Ferendust* (a mint a törökök nevezték) a *bécsi királyt* a portán nem szívelték. Nem bíztak benne. Közbenjárásával ott nem is tudott túlsúlyra jutni, hiába ígérte az adót, s bár Petrovics hazafias vállalkozása a török Perzsiában való hadi elfoglaltsága és e miatti gyengesége következtében dugába dőlt, ez éppen nem jelenté a király győzelmét.

Izabella, a ki a mozgalom eredménytelensége hírére, egyelőre reményt veszítve, anyja egyik kastélyába, a sléziai határon fekvő Wielunra vonult, éppen nem titkolá elégedetlenségét és meletatlankodását Ferdinánd azon erőszakos eljárása felett, melyet iránta biztosai tanusítottak. A lengyel király esküvőjéről hazatérő és nála járt Poitiers liègei kancellárnak panaszkodott különösen és sérelmeiről emlékiratot is adott át ura, V. Károly császár részére. Elégedetlen lelki állapotának igen jellemző további példája az az érdekes párbeszéd is, melyet ugyanez időben, szeptember havában folytatott Castaldo tbk. unokaöcsésével, Castaldo János Alfonzzal, a ki Ferdinánd megbízásából a krakói lakodalomról Izabellához utazott, hogy megtudja, mi járásban volt nála nemrég Zárkiban a török és moldvai követ. Az özvegy királyné, a kit a furfangos olasz lovag hetednap ért utól Piotrków közelében, nem titkolta előtte a szultán szándékát, de augusztus 4-iki levelét mégsem nyujthatta át neki. Nyíltan megírta ebben a szultán, hogy Ferdinánd útban lévő követeknek Erdély ügyét illetőleg semmi választ nem fog adni, s nemcsak a felajánlott százezernyi aranyért, de ha bármennyit is adnának, *egyellen követ, s még egy tele maroknyi földet sem enged át nekik Erdélyből*, mert — úgymond — János király olyan hűséges szolgánk volt, hogy nem lenne igazságos megfosztani titeket birodalmától és hazájától, kivált, hogy egész Erdély királyául és urául kíván és óhajt, mivel mióta a németek bejöttek az országba, miattok iszonyú sokat szenvedtek és nem lehetett csendes életök. Verancsics és

Zay nem is tudott csakugyan semmit sem végezni a portán, de már Busbeque Augier folytonos kínálásának két év múlva nem tudott ellentállani a szultán, és 1555 június elején elfogadván tőle a küldött adót (évi 150 ezer forintot) nov. végéig terjedő félévi fegyverszünetet engedélyezett érte.

A közben lefolyt két év történetét jóformán egymást érő követjárások töltik ki, melyeknek célja: Ferdinánd részéről folytonos ígéretekkel feltartóztatni Izabellát visszatérési szándéka megvalósításában; a szultán részéről pedig türelemre és kitartásra inteni a királynét és fiát, a míg neki atyai örökségét valóban visszaadhatja. A békítő szerepét játszva Ferdinándnak immár veje: a lengyel király, a mi azonban nem akadályozza meg őt abban, hogy nővére, Izabella ügyét támogassa, neki közel az ország határán Sanokon (még 1553-ban) jó jövedelmű birtokot adjon, s egyúttal, hogy Ferdinánd követségének ki ne jelentse, hogy nővérét csakis úgy nyugtathatják meg, ha a fejevári szerződés feltételeit végre-valahára teljesítik, sőt — semhogy török kézre kerüljön neki vissza is adják Erdélyt!

Ferdinánd első követségéként Gregoriánczi Pál zágrábi és győri püspök, meg a sléziai Logau Mátyás győri kapitány 1553 karácsony napjától szinte tíz hetet töltöttek a varsói udvarban, eredménytelenül. Izabella jan. 29-én fogadta őket Piotrkówon, s ezúttal is kitűnő diplomatának bizonyult, mert minden alkalommal könyekre fakadt a követek szemrehányására, és ügyes színészi képmutatással meggyőzően tagadta a Petrovicsesal, s az erdélyi felkelőkkel való részességét, a mikről átkozódások közt állította, hogy minden tudtán kívül és beleegyezése nélkül történt — pedig ekkor már újabb követei is a portán voltak. Utánok mindjárt, és augusztus havától december közepéig újra, Haydenreich Erasmus járt két ízben is a lengyel udvarban, részletes tudósításokat küldözgetvén haza az Izabellánál megfordult török, magyar és oláh követségek üzelmeiről; ámbár tapasztalatai alapján maga is arra kéri Ferdinándot (Vilnából szept. 11-én), hogy elégíttessék ki Izabella, mert másként lehetetlen őt rávenni, hogy levelet állítson ki a töröknek arról, hogy ő meg van elégedve. Ilyen tanácsra azonban nem hallgattak a bécsi udvarban, melyet annyira felizgatott Izabellának az a már szeptember elején ismeretessé vált szándéka, hogy Sanokra, a magyar határ közelébe vonul, hogy rögtön útnak indították Castaldo János Alfonzt, hogy a királynét e veszedelmes lépéséről mindenféle ígérettel és fenyegetéssel lebeszélje.

A lovag másfél órát töltött Izabellánál, a ki tele volt panaszszal, de alig hogy hazaért, lóhalálában küldték újra vissza, úgy hogy 1555 január közepén a lengyelek nagy ámulatára újra Varsóban volt. Itt a hivatlan követ jövetelének senki sem

örült, ezért Bona királyné betegséget színlelve három hétig nem fogadta, de megüzente leányának, hogy csomagoljon, és sietve hagyja el eddigi, piotrkóvi lakását. Elindulása január utolsó napján történhetett, s a mint híre jött Varsóba, Castaldo bucsúvételén otthagya a várost, utána iramodott Izabellának, a kit három nap alatt utól is ért, s aztán együtt ment vele Wisznicára, mely Krakótól alig 5—6 mérföldnyire fekszik. Az özvegy királynét meglepte az olasz lovag váratlan látogatása, de most, hogy már közel érezte magát céljához, egész nyíltan beszélt vele szándékáról. E szerint farsangolni jött ide, s azután Sanokra költözködik. Említé, hogy jó volna, ha a római király legalább 7—8 ezer frtot fizetne a kamatokból. Castaldo azt felelte, hogy ő felése az egész 100 ezer frtot is azonnal megfizeti, a mint felhagy a praktikákkal, mire azt mondta, hogy többet ér neki fia szabadsága a pénznél!

Utána ismét Haydenreich jött vissza, immár harmadszor Lengyelországba Augsburgból (a hol Ferdinándot találta) s arról, a mit febr. 12-én Krakóban hallott, végeredménykép azt tanácsolta urának, hogy jó lesz a magyar határszéli szorosokra is vigyáztatni. Izabella, fenyegetőzéséhez képest, húshagyóra csakugyan Sanokra költözködött, a hol jól teltek napjai és visszatérése ügyében is olyan kedvező biztatásokat kapott, hogy János Zsigmond innen már *saját nevében* ír hiveinek, s igen jellemzően és merészen „Isten kegyelméből és a hatalmas császár (szultán) akaratából Magyarország királya“ címet használ abban a febr. 27-iki levelében is, melyben Mohamed pasa közbenjárását kéri a moldvai és oláh vajdáknál, hogy megsegítsék. A magyar követek ezentúl ki- és bejárnak az ifjú fejedelemnél. Hír szerint márczius havában egy ötven lovasból álló követség is járt nála Magyarországból, s a királyné gyakran láttatja magát fiával a nép közt, a templomban. De bosszantó és gyanús — fakad ki méltán Haydenreich — hogy itt, a királyi udvarban minderről nem akarnak *hivatalosan* tudni.

Ezalatt Castaldo kitartóan folytatta működését Bona királyné mellett, a kivel tolakodásai miatt igen gyakran heves jelenetei voltak. Bona ki nem állhatta, de őt meg Alfonz lovag víperának nevezte, s alig várta, hogy dolgát végezve Sanokra mehessen Izabellához, a kivel könnyebben tárgyalhatott. Végre elindult a júníus 8-án a varsói udvarból, de eljutott-e az özvegy királynéhoz, nem tudjuk, mivel ezentúl még nevét sem említik. Ferdinánd ügyét most már Haydenreich egyedül képviseli, a nélkül, hogy dülöre vihette volna. Ő maga ezt jól tudta, de azért hűségesen megtett mindent, és — írta haza a jelentéseket.

A porta 1555 nov. végéig engedélyezett félévi fegyverszünete fontos változást idézett elő Ferdinándnál, a kit a szultán

háborúval fenyegetett, ha békésen vissza nem bocsátja Erdélyt a királyfinak. Ez ugyan Ferdinándnak esze-ágában sem járt (mivel tudta, hogy a háború csak fenyegetés), de azért most komolyan igyekezett Izabella panaszeit. kötelezettsége teljesítésével, elhallgattatni. Csakhogy Ferdinándnak ezúttal nem volt szerencséje a különben is késői jó szándékhoz. Nagy dolog volt a bécsi udvari politika ez engedékenysége, melyre lehet az is hatott, hogy „mintha Isten üldözése lenne“, augusztus elején pestis ütött ki Izabella udvarában, melybe János Zsigmond szolgálja is belehalt, s így a sanoki várat gyorsan odahagyták, 9-én a közeli Lieszko községében tartózkodnak, s ott maradtak egész október közepéig. Ezután sokáig nem tudtak Izabelláról semmit, még a lengyel királyi udvarban sem, a hol Haydenreich december közepéig vesztegelt hiába. Ez nem volt éppen véletlen dolog, mert a királynének érdekében állott, hogy mennél kevesebb hír szivárogon ki udvarából, melyben július óta *állandó* követként tartózkodott Mahmud pasa, a szultán biztosa és gyakran járt a moldvai havasalföldi vajda embere, sőt még a franczia király követe is.

Haydenreich a lengyel királylyal folytatott tárgyalásai közben szeptember 21-én azt a nevezetes ajánlatot tette Ferdinándnak, hogy Izabella a 100 ezer forint fejében Pless uradalmával elégíttessék ki, a mely neki inkább tetszett a még az év elején felajánlott csehországi birtokoknál, mivel Szézia délkeleti határán (Bielitz irányában) szomszédos volt Lengyelországgal. Tárgyalásokat indítottak tehát ez irányban, olyformán, hogy a nagyobb sléziai városok vállaltak egyetemlegesen kezességet a boroszlói püspöktől általok kiváltandó birtokért. De Izabellát, a ki a nyár derekán a pestis elől oppelni kastélyába költözködött vissza, az érdekében december havában folyt alkudozások eredménye, úgy látszik, épenséggel nem érdekelte, sőt az egész pless-i ügyet is csupán azért idézte elő, hogy hazatérő akcióját leplezze, s Ferdinándnak újabb dolgot adván. elhitesse vele, hogy íme milyen engedelmes, és nem is gondol Magyarországra, ha szerződés-szerű kötelezettségét végre íranta is (jegypénzét illetőleg) teljesíti. S Izabellának e diplomáciai ügyességére valló újabb furfangja pompásan sikerült. Maga Sanokra vonulása is csak sakkhúzás volt a bécsi udvarral, s hogy azt még inkább csalódásba ringassa, téli-re, a szent ünnepekre Varsóba tért, a hol az újévet is töltötte.

Így most a bécsi udvar utolsó reménységét Bona királyné látogatásába helyezte, a ki egészsége helyreállítása végett már régóta készült Olaszországba, a paduai melegforrásokhoz. A beteges királyné február 1-én indult ki Varsóból s közel két hetet töltvén Oppelnben és leánya sléziai hercegsége területén, a hónap végén. 28-án tárgyalt Bécsben Ferdinánddal, a ki rend-

kivül érdekes alkudozások után végre kötelezi magát, hogy: Tossegh várát, s az ágyúkat, ha előbb nem, márczius 4-ikétől számítandó négy hónap alatt átadja Izabellának zálogul, a lengyel király által kinevezendő egyetlen lengyel biztosnak; a 100 ezer forint eddigi 30,000 frtnyi kamatját pedig a lengyel király választvételétől hat hétre fizeti meg. A király mindezt márczius 20-án meg is írta Zsigmond Ágost királynak, a ki biztosította jóakarataról, melylyel nővérét felkérte, hogy nyugodjék bele fiával ő felsége határozatába. Csakhogy az özvegy királynénak, a ki ez időben már ismét a magyar határhoz közel lakik, most még kevesebb oka volt, mint valaha, belenyugodni ez intézkedésbe, mely különben is sértette; hisz ügyei pompásan állottak, s a vágyva-várt visszatérés kilátása közel volt.

Izabella hívei, az erdélyi rendek, az 1555 december 23-án tartott marosvásárhelyi s az 1556 január 28-iki tordai országgyűlés hangulata szellemében Petrovics személyes befolyásával márczius 12-én egyhangúlag fejedelmükül választották János Zsigmondot, s hogy ennek hírére hamarább vehesse, Izabella egész udvartartásával Ilyvóba (Lembergbe) költözködött, hogy közel legyen az erdélyi határhoz, illetve a Magyarországra vezető vereczkei szorozhoz. Anyja elutazása után nemsokára felkerekedett Varsóból és lassú menetelésben február 29-én érkezett Lembergbe, melynek polgármestere és tanácsa ajándékokkal ment elébe és ünnepélyesen fogadta.

Innen — öt évi önkéntes számkivettetése ez utolsó állomásáról — Izabella sürű érintkezésben áll királyi bátyjával, a ki követei útján Ferdinánd újabb meg újabb ajánlatait közvetíti s a magyarokkal, a kik mint hívei, hűségök jutalmát is elvárták tőle, de meg sléziai alattvalóival is, a kiknek mindenféle kiváltságot ad, hogy jó emléket hagyjon fenn maga után. Így telt az idő Ilyvóban, az erdélyi rendek fényes küldöttségére várakozva, a mely, élén Kendy Ferenczczel, a szultán csauszával együtt végre augusztus első napjára megérkezett.

Ferdinánd, tudván, hogy megfogyatkozott magyarországi híveinek csekély számú seregével sikeresen nem állhatna ellent, tétlenül volt kénytelen nézni a mozgalom ilyen eredményes fejlődését. Azaz, hogy egészen tétlen mégsem volt, hanem megtette azt, a mit sohasem lehetett volna hinni — s a mi eddig ismeretlen volt — hogy most, mikor a török már jóformán a határon várta a királyfít, felhagyott eddigi öt évi makaes ellentállásával s beleegyezett a viszonyok kényszerűsége alatt abba, hogy Erdély ám legyen János Zsigmondé, semhogy a török erőszakkal foglalja el a maga számára. Az udvari politika ez engedékenységeben Szulejmán szultán felszólítására június 14-én ki is nyilatkoztatta neki írásban, hogy visszaadja Erdélyt Izabella fiának és rende-

letet bocsát — szabad elvonulás feltétele mellett — erdélyi várai őrsegeinek kiűritésére. Mindezt Ferdinánd a június 20-án útnak indított Ujlaki János knini püspök által tudatta a lengyel királlyal, mintegy jótállást kívánván tőle arra, hogy várai kapitányainak nem lesz bántódása. Zsigmond Ágost mindent teljesíteni ígért, s neki erre nem is kellett buzdítás, hisz rég megmondta véleményét, hogy Erdély pacificatiójának ez az egyedüli módja. Ezért rögtön nővérehez küldte Grabovieczkyt (egyik titkárát) a jó hírrel, Cromer Mártont pedig Ferdinándhoz, tolmácsoltatván neki örömet, hogy végre reájött annak szükségességére, hogy Erdélyt átengedje unokaöccsének, nehogy a török kezébe kerüljön, s így most ő, a lengyel király is, tekintve a török veszély nagyságát, nemcsak nem akadályozza meg Izabella és fia visszatérését, de sőt segíteni fogja ebben a törekvésében.

Izabella, bármint vágyakozott is viszontlátni a magyar földet, szívesen várt; fogadta a kedvező híreket és augusztus 14-én értesíté a sorsa miatt aggódó szultánt, hogy még nem indulhatnak be. De a lengyel király sürgetésére ugyancsak sietteté indulását, seregeket gyűjt, katonákat toboroztat, s a nemességtől is pénzt szerez. Bátyjától augusztus 25-iki követi válaszában bucsúzik el, hálásan köszönve öt évi hűséges közbenjárását, jóságát; de a míg illő módon felkészülhetett, bizony szeptember 19-ike lett, mire felkerekedhettek. Ismeretes, milyen fényes kísérettel érkezett Izabella fiával a vereczkei szoroson és Szatmáron át október 22-ikére Kolozsvárra, s milyen lelkesedéssel ajánlják fel a rendek neki, mint Magyarország törvényes királyának november 25-én a kormányzást, János Zsigmond nagykorúsága idejéig.

A királynét (kivel szemben Ferdinánd király és hitegető udvara úgyszólván semmi ígéretét sem teljesítette) sértett büszkeség, nemes becsvágy és fia iránti kötelességének érzete vezette a vázolt politika következetes folytatásában, a mely a török támogatásával és Petrovics Péter hazafias közreműködésével végre diadalmaskodott és véget vetett annak a nyomorúságos, fejjetlen öt évi korszaknak, melyet ezentúl legtalálóbban: *Erdély fejedelmi interregnumának* nevezhetünk.

Bakchylides.

(Kivonat *Hegedűs István* lt. október 31-én tartott értekezéséből.)

Szerző Bakchylidesről írt tanulmányát olvasta föl, melylyel együtt bemutatta Bakchylides összes költeményeinek műfordítását. Az egyiptomi sírokból előkerült 14 dicsőítőtemény és hat dithyramb az eddig csak 69 töredékből ismert költőt külön költői egyéniséggé tette, kinek az idő igazságot szolgáltatott, mint maga szépen megjósolja:

Embereknek bármi tettét
Sújtja a gúny, az ócsárlás,
Az igazság győzni fog.
Bár porba ledönt az idő
Mindent, a szép tett
Fénye örökre növekszik (XIII., 202. és köv.).

Ugyanis Bakchylides végzete az volt, hogy Pindaros lángesze túlragyogta és hozzá a scholiasták adomakedvelő hajlama a thebai lantos minden olyan helyét, hol ellenfeleivel, rágalmozóival szemben a maga isten-adta tehetségére utal és magát kedvvel hasonlítja Zeus jósmadarához, a sashoz, szemben a csacsogó varjakkal, Simonidesre és unokaöcsésére, Bakchylidesre vonatkoztatta. Elég Christ görög irodalomtörténetének legújabb kiadásában (München, 1898.) egybehasonlítani a Bakchylidesről szóló pár lapot a második kiadás (1890.) megfelelő helyével, hogy kitűnjék Kenyon fölfedezésének rendkívül értékes volta. Az a fölfogás, hogy Pindaros a lángész, Bakchylides pedig az utánzó tehetség, kinél hiányzik az önállóság, vesztett a maga éléből. Igaz, hogy Pindaros hatalmas gondolatvilága, mély lelki távlata, a sima, a kerekded, a gyakran a közhelyek körében mozgó Bakchylidest ma is túlszárnyalja, sőt részben elnyomja; de az újonnan fölfedezett költemények alapján a keosi költő egyénisége oly sajátos, oly vonzó formát ölt, hogy midőn magát „keosi csalogány“-nak nevezi, ezzel mintegy rámutat arra, hogy minek kíván tekintetni. Nem hiába kedvelte Horatius, nem egy gondolatát, sőt egyik költeményének (Carm. I, 15.) situációját is átvette, mert ugyanazt érezte Pindarossal szemben, mit a kortárs érezhetett. A fellegek körébe emelkedő (multa Dircaeum levat aura cyenum) battyúhoz képest, magát a Matinus lankáin kakukfüre szállongó méhhez hasonlítá. Hegedűs a két költőt párhuzamba is állítja és pedig azon dicsőítőtemények elemzése alapján, melyekben a két költő egyazon tárgyat dolgozott föl. Ilyen Pindaros ötödik nemei ódája, mely az aiginai Pytheast, az ököl-bírókversenyen nyertes ifjat zengi meg és Bakchylides XIII. (Blass legújabb szövegcritikai

kiadásában, mely a hírneves Teubner czégnél jelent meg, XII.) dicsköltménye és ilyen Pindaros *első* olympiai ódája, mely Hieron versenyparipájának, Pherenikosnak diadalát magasztalja és Bakchylides V. dicséneke. A Pytheasra írt enkomionban mindkét költő Aiginát dicsőíti, hova az ifjú való volt, de míg Pindaros a Peleusmondát (mostohaivérének megölése, bujdosása, Akastos neje csábításával szemben feddhetetlen magatartása, miért az istenek egy istennő bírására tarták érdemesnek és így tevék nejévé Thetist) szövi költeményébe, Bakchylides Achilles visszavonulását, a trójaiak csalárdnak bizonyult örömet, az Aiakidák hőstetteit meséli el, hogy rátérjen Aigina magasztalására, hol a Széprend uralodik, a béke ül ünnepet. Ily ünnepen nyert koszorút Pytheas, kinek dicsőítését a költő egybekapcsolja a Menandroséval. E Menandros a mester, kit a Pytheas atyjának, Lamponnak meghagyása folytán szőtt költeményébe mindkét költő, de míg Pindaros csak két sort szentel neki, Bakchylides 13 versben emlékezik meg a derék mesterről. Bakchylidesnél az egységes szerkezet világos, áttekinthető.

Pindaros *első* olympiai ódája compositio tekintetében bámulatos költemény. Az olympiai versenyeken nyert diadal fényét, dicsőségét e versenyek alapítójának, Pelopsnak herosi tiszteletéhez fűzi, kinek regéje képezi a költemény középpontját (a nomos szerkezet *ἐμπεδος*-át). A képek ragyogó sora sugározza vissza a versenyek fényét.

Bakchylides V. dicsénekében Heraklesnek az alvilágba leszállása, Meleagrosszal való találkozása van leírva és egy párbeszédben, mondhatni dramatizálva adja elő a költő Meleagrosz tragikus halálát, midőn a kalydoni vadkan kacagánya fölötti versengésben egyik nagybátyját megölte, mi fölött haragra lobbant édes anyja, Althaia és a végzetes üszköt, melyhez élete volt kötve, elhamvasztja. Herakles, ki soha sem könyezett, könyeket ejt e történet hallatára, de azért oly esodálattal szemléli a daliás Meleagrost, hogy megkérdi: ha nincs-e otthon hajlékában hozzá fogható hajadon. Meleagrosz Daianeirát nevezi meg.

E mese az olympiai versenyen nyert diadallal nincs oly szoros összefüggésben, mint a Pelops meséje. Maga a költő észreveszi magát és hirtelen elnémitja mesemondó ajkát:

Fehér karu Kalliope,
Jó kocsid legott megállítsd
És zengd az olympi atyát!

Minthogy Herakles az olympiai versenyek alapító hőse, e ezímen beszélhette a költő e megható jelenetet. De épp úgy, mint a Pytheasra írt dicsénekbe, itt is a situációnak megfelelőbb hangot használ, mint Pindaros. Ugyanis a thebai lantos, a Tantalos vétkét is elmesélve, bírálja a mondaszövvé képzelem téve-

déseit és Tantalosról egészen más regét mond el. Szerinte az istenek nem azért szabták reá a súlyos büntetést, mert fiát, Pelopsot föladta a lakomán, melyben az istenek vettek részt, hanem mert az istenek lakomáján az emberek számára ambroziát lopott. Mily más fölfogás! Pindaros bölcselmi észrevétele, hogy istenekről csak szépet szabad állítani, egy vallási ünnepélyen akaratlanul más hangulatot kelt, mint a mely a diadalmi mámor hangulatával összhangzanék. Bakchylides igazán alkalmi költő. Pindaros a versenyparipáról csak ennyit mond:

. . . kirohant,
az ostort se várva és a diadalt
kivívta; ura dicsőre így jutott.“

Bakchylides Pherenikosról így emlékezik meg:

Hogy látta a pej Pherenikost
A kanyargó Alpheüs-nál
Futni, miként a vihar,
Megesodálta őt a hajnal.
Pythóban is így szaladott,
Esküszöm a Földre!
Nem szállta meg őt soha por,
Mit más paripának a lába vert föl,
Míg csak a cél felé tört
Rohant, mint az északi szél,
Ki megülte, azt megöve
Szerze újra tapsvihart
Dicső Hieronnak, a bőkezű barátak (V. 37—49).

És a költemény végén ismét rátér Pherenikos dicséretére.

A két költő eljárását egybehasonlítva, a tárgyias nyugalom, az elbeszélés folyamatos, fesztelen jelleme, a mondák hű tolmácsolása, található Bakchylidesnél, Pindaros

immensus ruit
Profundo ore . . .

mint Horatius mesterien jellemzi. Bakchylides az V. század nemzedékének hitéletét, világnézetét tükrözi vissza és szemlélteti plastikusan elbeszélésben. Mély részvéttel kíséri az elbeszélést: ez teszi dalköltővé. E mély részvét nem a mythosok mélyebb vallási vonatkozását akarja megértetni, mint Pindaros teszi, de meghatottan úgy mondja el, a mint maga hallá és a mint a nemzeti lélek közkinésévé lett.

C. Robert¹ épp e szempontból méltatja a Bakchylides költeményeibe szőtt regéket a Hermes folyó évi első füzetében és a plasztikai művészetek ábrázolásainak megértésére használja föl, különösen a Theseus és Meleagrosra vonatkozó részleteket.

¹ Theseus und Meleagros bei Bakchylides. Hermes XXXIII: (1898.) 130—159. 1.

Ezután rátér a tanulmány az újonnan fölfedezett költemények közt a dithyrambok méltatására és bemutatja a XVI. (Blassnál XV.) költemény műfordítását. Valódi balladához hasonlít e költemény. Ugyanis indítéka tragikus. Herakles Oichalia bevétele után az ejtett zsákmányból hálaáldozat hoz Zeüsnek; de e zsákmánynál rabul ejti Jolát és ezt hazaküldi azon szándékkal, hogy nejévé tegye. Tehát a Sophokles *Trachiniae* című darabjának 750. és köv. sorainak motívumát megtaláljuk. Úgyde Herakles e ténye felkölté nejének, Daineirának féltékenységet . . .

Boldogtalan asszony, oh nyomorult! mit tévél?
 Az irigy szív elveszített, szegény!
 S a sötét lepel a jövőt
 Rejtegető adomány
 Mit Nessos adott bú-csodaszernek, a
 Hol a Lykormas foly a rózsza között tova. (XVI., és köv.)

A csak 35 sorra terjedő költemény magába zárja Sophokles tragédiájának magvát, épp úgy, mint a modern ballada: összefoglalt tragédia.

Ezután megállapítja, hogy a fölfedezett, többé-kevésbé teljes 20 költeményen kívül a Blass kiadásában még 54-re megy a töredékek száma. Blass számítása szerint Bakchylides mintegy 7000 sort írhatott; melyből 1200 sornyi maradt ránk, melynek fordítását értekező teljesen elkészítette.

Ezután rátér az értekezés a Bakchylides költeményeinek metrikai méltatására. Kiindult Blass kiadása *praefatió*jának metrikai részéből (III. fej.).

A XV—XX. dithyrambok külön versformáitól eltekintve, kétféle mértéket állapít meg Blass: κατ' ἐνόπιον és κατὰ βακχῆον amannak dactylo-epitritus (— — — — — | — — — — — | — — — — —), emennek a logaréd és paeon sorok (— — — — — | — — — — — és — — — — — vagy — — — — —) képezik főjellemvonását. Blass kiadásában a praefatio után a költemények elé van bocsátva az a *húsz* forma, melyet a fordító híven követett; de azért a Pindaros megfelelő formáinak rithmusát is számbavéve, a magyar fül rithmus-érzékének megfelelőbb alakra jött rá, a nélkül, hogy a szótagszám és ezek prosodiai jellemét megváltoztatta volna. Hegedüs tanulmányának e része behatóan foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy lehet-e Blass azon eljárását elfogadni, mely szerint *hat morás* darabokra osztá mindazon húsz versformát, melyben az újonnan fölfedezett költemények írva vannak.

A fordító fölhasználva a trallisi Seikilos-feliraton és a Rainer főherczeg papyrusgyűjteményében talált euripidesi kardaltöredik zenei maradványainak tudományos méltatását, arra az eredményre jut, hogy az iambus, trochaeus, ionicus paeon, sőt creticus sorok mind vonhatók a *hat morás* (ἑξάστυμος) zenei ütemekbe. Minthogy

pedig a $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}$ $\beta\alpha\kappa\chi\epsilon\iota\omicron\nu$ -féle mértékben uralkodó choriambus szintén *hat morás*: eléggé igazoltnak találta, hogy a magyar *három szótagú* gyorsabb menetű ütemekben találja meg a magyar fülnek is érthető formát, melyben Bakchylides ily rithmusokba írt költeményeit fordítá. De mivel a másik, a főbb mérték; a $\kappa\alpha\tau'$ $\epsilon\nu\phi\lambda\iota\omicron\nu$ vers lába: a dactylus Arany János helyes értékelése szerint a mi $\frac{2}{4}$ -es ütemünknek felel meg; eme versformára a Blass *hat morás* tagolását alkalmazhatónak nem tartja, és kijelenti, hogy a Bakchylides versei prosodiai sajátságainak szótagszámának hű megtartása mellett lehetséges, a mi négy szótagos lassúbb ütemeinket alkalmazni. Erre indítá főként az *epitritosok* természetét. Mert az epitritost épp az különbözteti meg a trochaeustól, mely logaoed sorban szerepel, hogy ez nem türi a spondaeust, mely késleltető elemet képvisel. Ha tehát a Bakchylides *láb-metszetei* helyett a magyar *sormetszeteit* tesszük, akkor a magyar fül a magyar ütemet érzi ki a sorokból és a különböző hosszúságú sorok egyenlő ütemekre oszthatók, a mi biztosítja a rithmikus hatást. Például a következő két sorban megjelölve a lábakat és metszeteiket:

Δεινόμενος εἰς ἄγερ | ω —
 χοι | παῖδες εὖ ἔρ | θων | θεμὴ καὶ μοι || θεός

a magyar fordításban

Deinomen | es fia | i,
 Oh, szép leventék || áldva áldjon | a nagy ég.

A két verssor szótagszáma, lejtése szakasztott egy, de a magyar ütemezés által a magyar fülre nézve rithmikusvá válik a különben érthetetlen versforma. Ugyanis a görög zenében az *egyenlő* ütemeket kimutatni nem lehet; mi érthető, ha meggondoljuk, hogy a görög kardalnál zene, táncz és költészet egységbe olvadt össze. Ezért Pindarosnál a *triadok* (strophai, antistrophai és epodos) véghatárain túl lép a mondatok értelme, mintegy a táncmozdulatok fesztelen szabadságát jelképezve. Így van az ifjú- és férfikorában írott költeményekkel; az aggkorban írott verseknél már egy-egy triadban teljes befejezést nyer a gondolat. Bakchylidesnél pedig e befejezettség uralkodóvá kezd válni.

Értekező tanulmányának végén ismételten kifejezé, hogy Kenyon fölfedezésének, tudományos érteke megbecsülhetetlen. A Pindaros magyarázat is nyerni fog általa: az enkomion józanabb, mesterkéletlen fölfogása újabb bizonyítékokat talál a Bakchylides költeményeiben. Hegedűs értekezését e szavakkal végzi: „Remélem, hogy fordításom, mely az összes töredékeket is felöleli és a két nyelvű kiadásra egészen készen áll, előkészíti a hangulatot Pindaros valódi fölfogásához és megbecsüléséhez. A tanítvány magyarázza a mestert.”

Közgazdasági Lexikon.¹

A közgazdasági tudományok összeségét magában foglaló mű létesítésének eszméje, mely az előttünk fekvő Lexikon-ban nyert megtestesülést, nem mondható újnak. A mily mértékben haladt egyrészt maga a tudomány és másrészt tágultak egyes ismeretköröknek önálló tudományokká való erősödése folytán annak keretei: annál inkább nyilvánvalóvá vált, hogy az egész ide tartozó anyag feldolgozására egyetlen egy író ereje gyönges, hogy a rendkívül gazdag és változatos ismeretkör minden részleteiben szakszerű tudományos tárgyalása többeknek vállalkozását követeli meg.

Ily célra egyesültek az utolsó években külföldön neves tudósok és gyakorlati államférfiak és közreműködésüknek már is több nagybecsű mű köszöni létesülését, melyek közül tán elég a német Conrad-féle „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“, az angol Palgrave-féle „Dictionary of Political Economy“, a francia Say és Chailley-féle „Nouveau dictionnaire d'économie politique“ nálunk is elterjedtségnek örvendő munkákra hivatkoznunk.

A Magyar Közgazdasági Társaságot illeti meg az érdem, hogy hasonló gyűjteményes mű megteremtésére az első impulzust megadta. Erre első sorban is e tudományos társaságunk volt hivatva. Rövid fennállása alatt ugyanis sikerült a társaságnak a hazai közgazdasági tudomány terén működő írókat úgyyszólván teljes számban maga köré gyűjteni és az eddig szétszórta levő szakerők egyesítésével, a kellő szellemi tőkét a cél rendelkezésére bocsátani.

A cél pedig az volt: teremteni egy munkát, mely felölelje a közgazdasági tudományok egészét; felölelje tehát nemcsak a szó szoros értelmében vett közgazdaságtant, hanem a vele szoros kapcsolatban álló államgazdaságtant és a statistikát is. Nagyon természetes, hogy nem volt mellőzhető a gazdaságtörténet, a népeség-tan és a socialpolitika sem, melyek az eredeti törzsnek már is hatalmasan megerősödött ágait képezik. A társaság igazgatójának

¹ Közgazdasági Lexikon. Közgazdasági Ismeretek Tára. A m. tud. Akadémia támogatásával szerkesztették Halász Sándor dr. és Mandelló Gyula dr. I. kötet. Abszintismus — Hübériség. Kiadja a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság. Budapest, 1898. Ára 12 frt.

a választmánytól örömmel fogadott azon indítványa, hogy a közgazdasági Lexikon megiratására a társaság tegye meg a kezdeményező lépéseket, csakhamar a megvalósulás stadiumába léphetett.

A magyar tudományos Akadémiának mindesetre jelentékeny része van ebben. Nemzetgazdasági bizottsága a mű megjelenése esetére anyagi támogatást biztosított a szerkesztők részére s midőn a Pallas irodalmi részvénytársaság késznek nyilatkozott a vállalat kiadására, meg voltak adva az anyagi eszközök is, melyek a munkát létrejöttét lehetővé tették. Az akadémiai nemzetgazdasági bizottság továbbá a műre hathatós ellenőrzést is tartott fenn magának, a mennyiben annak megbírálására, vajjon az a tudomány színvonalán áll-e és általában az irodalmi kritikát minden irányban kiállja-e, külön bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak Acsády Ignác, Jekelfalussy József, Matlekovits Sándor és Vargha Gyula. A bizottság tagjai a munkát az egyes ívek kinyomtatása előtt átnézték.

Ily módon aránylag rövid idő alatt jött létre a munkának első kötete, a mely az anyagot betűsoros rendben dolgozza fel, és A—H betűig terjedve, mintegy 56 ívet foglal magában. A munka annyiban nélkülözi a rendszeresség jellegét, a mennyiben az egyes tudományágakat nem külön, és egységesen öleli fel, hanem a szerint a mint az egyes czímszók következnek, közli a szükséghez képest, kisebb vagy nagyobb terjedelemben, az egyes tanulmányokat és ismertetéseket. A szerkesztők azonban mégis teljes rendszerességgel jártak el, mert a hosszabb időt igénybe vevő előmunkálatok kapesán az egész anyagot megfelelően tagolták és gondoskodtak arról, hogy az egyes tárgycsoportok lehetőleg egységes keretben dolgoztassanak fel, és a megfelelő utalások által kapcsolatba is hozassanak. A cikkek alakjára nézve azt a rendszert követték, hogy a terjedelmesebb és tartalmasabb cikkek mellett, helyet adtak a kisebb cikkeknek is, a melyek akár mint sarkalatos fogalmak önállóan irattak meg, akár pedig a nagyobb cikkek kiegészítésül szolgálnak. A terjedelmesebb cikkek közlésével a Magyarországon meghonosodott külföldi műveket kívánták pótolni, míg a kisebb cikkek megkönnyítik az egész munka kezelhetőségét.

A mi már most magát az anyagot illeti, ebben miként jeleztük, a közgazdaságtan, államgazdaságtan és statistika körébe vágó elméleti kérdéseken kívül bőséges tért nyertek a gazdaságtörténet a demographia és socialpolitika kérdései is. De kiterjed a mű a közjog és közigazgatási jog azon részeire is, a melyek közvetlen kihatással vannak a gazdasági intézményekre; érinti továbbá általános vonatkozásaiban a magánjogot is, s főleg gazdasági jelentőségükben méltatja a forgalmi jog főbb intézményeit.

Súlyt fektettek a szerkesztők arra, hogy a munkának

ne csak tudományos bece, hanem gyakorlati használhatósága is legyen és ez utóbbi tekintetben gondjuk arra irányult, hogy főleg a leíró és történeti jelleget illetőleg a magyar anyagot, a mennyire lehet, teljesen tárgyalják. A közgazdasági tudomány, így mondják az előszóban, elvont elméletében nemzetközi, a tényleges viszonyokat ismertető leíró történeti és politikai részében azonban kell hogy nemzeti legyen. Ehhez képest az elméleti részeken kívül a túlnyomó részt a magyar anyagnak tartották fenn, és a külföldi anyagra csak ott fektettek súlyt, a hol vagy egyáltalában hiányzik a megfelelő hazai intézmény, vagy a hol a külföldi anyagnak a magyarral való szembeállítására előnyösnek ígérkezett, végül, a hol fontos intézmények vagy elméletek keletkezése csakis a külföldi fejlődés bemutatása során ismerhető fel. Ilyen módon a Lexikon nemcsak compendiuma a magyar gazdasági és társadalmi viszonyokra vonatkozó ismereteknek, hanem kétségteljesen arra is van hivatva, hogy a nálunk közkezen forgó külföldi munkákat nélkülözhetőkké tegye.

Közel 300 cikket tartalmaz az előttünk fekvő kötet, a melyeknek több mint fele önálló tanulmány számba megy. A külső szerkezet fenti ismertetéséből természetesen következik, hogy nehéz még csak vázlatosan is a mű egész tartalmát ismertetni. Mindazonáltal, hogy némi tájékozást nyujtsunk erre nézve, az alábbiakban igyekeztünk csoportosítani az egyes tudományágakat melyek keretét az egyes tanulmányok kitöltik; önként értetvén, hogy a következő kötetek főladata lesz pótolni a hiányokat és az egész mű egységes jellegét biztosítani.

Így az inkább *elméleti* értékű cikkek közül kiemelhetők: Ár: (Mandelló Gyula). Áralakulás: (Ráth Zoltán). Állami beavatkozás: (Navratil Ákos). Cizivilizáció: (Gömöry Olivér). Érték: (Mandelló Gyula). Forgalom, fogyasztás: (Navratil Ákos). Gazdaság: (Ráth Zoltán). Gépek: (Gaál Jenő). Haszon és határhaszon: (Mandelló Gyula). Hitel. Hozadék: (Ráth Zoltán).

Az *államgazdaságtan* köréből: Adók: (Hegedűs Loránt és Teleszky János). Adóreform: (Fellner Frigyes). Államadósságok. Államháztartás. Államvagyon: (Matlekovits Sándor). Állami bevételek és kiadások: (Mandelló Károly). Államhitel: (Popovics Sándor). Állami költségvetés és zárszámadások. Budgetjog: (Pap Dávid). Állami egyedárúság: (Bamberger Béla). Általános jövedelmi pótdó: (Fellner Frigyes). Boradó: (Teleszky János). Conversió: (Wickenburg Márk gr.). Czukoradó: (Potsa Ferencz, Wolfrumb Károly). Díjak: (Benedek Sándor). Dohány-egyedárúság: (Perleberg Arthur és Natorp Tivadar b.). Egyházi adók. Fényüzési adók: (Fellner Frigyes). Fogyasztási adók: (Teleszky János). Forgalmi adók: (Bamberger Béla). Földadó: (Pap Dávid). Gyufa-monopolium; (Bamberger Béla). Hadmentességi díj: (Lers Vilmos). Határ-

vám jövedék : (König Tivadar). Házadó : (Baross Géza). Húsadó : (Teleszky János).

A *mezőgazdaság és agrárpolitika* tárgykörébe vágnak : Agrárpolitika. Földeldarabolás : (Bernát István). Állatbiztosítás : (Szántó Menyhért). Állattenyésztés : (Tormay Béla). Állategészségügy : (Hutyra Ferencz, Dubravszky Róbert). Birtokrendezés : (Németh József). Földmívelés. Gazdálkodási rendszerek : (Hensch Árpád). Hitbizomány : (Földes Béla), továbbá Bányászat : (Sóóvári Géza). Erdészet : (Arató Gyula). Halászat : (Landgraf János).

A *kereskedelem és ipar* körébe tartoznak : Árúforgalom : (Vargha Gyula). Árúhamisítások : (Moldovány István). Bőripar : (Szalai Béla). Börtönmunka : (Andor Endre). Consularis ügy : (Emich Gusztáv ifj.). Faipar : (Gaul Károly). Fiume : (Fest Aladár). Gyarmatok : (Lers Vilmos és Teleki Sándor gr.). Házi ipar : (Kovács Gyula, Szterényi József).

A *közlekedés ügyet* illetik : Díjszabás : (Neumann Károly). Duna : (Lers Vilmos). Hajózás : (Gonda Béla. Halász Sándor).

A *pénz és hitelügy* nagy csoportjában foglal helyet többek közt : Bankok és Bankügyletek : (Beck Gyula és Halász Sándor). Biztosítás : (Beck Hugó). Cheque, Clearing-House, Giro : (Halász Sándor). Érmeügy : (Waldmayer Károly). Értékpapírok (Lendvay Sándor). Hitelszövetkezetek : (Fenyvessy József).

Gazdaságjogi cikkek : Bányajog : (Lányi Bertalan). Bizomány : (Wittmann Mór). Cselédek : (Csiky Kálmán). Csődök : (Fodor Ármin). Fuvarozási ügylet : (Neumann Károly).

Gazdaságtörténet : Adótörténet. Ártörténet. Agrártörténet. Czéhek. Harminecz stb. (Acsády Ignác). Adományrendszer : (Lányi Bertalan). Anabaptisták. Fuggerek : (Áldassy Antal). Erdőközösség, földközösség : (Tagányi Károly). Házközösség : (Szalay László). Hübériség : (Gömöry Olivér).

A *Statisztika* köréből kiemelhetők : Analphabeták : (Fest Aladár). Büntügyi, erkölcsi, felekezeti és halandósági statisztika : (Ráth Zoltán). Demographia, Demologia : (Thirring Gusztáv). Agrárstatistika : (Hajdu László). Foglalkozás : (Vizaknai Antal). Húsárak : (Hajdu László).

A *socialpolitika* körébe esnek : Aggkor elleni biztosítás : (Korányi Frigyes). Alkoholismus : (Niamessny Mihály). Államregények. Anarchismus. Békéltetés. Enquetek : (Somogyi Manó). Baleset biztosítás : (Krejcsi Rezső). Betegségélyezés : (Gerő Lajos). Élelmezés : (Farkas Jenő). Feminismus : (Máday Andor).

Végül következő cikkek : Anthropolmetria : (Lévay József). Árvapénzek : (Csiky Kálmán). Egyházi javak és javadalmak : (Boncz Ferencz). Gözkazánügy : (Rózsahegyi Aurél). Gyógyszerészet : (Schächter Miksa) stb. stb.

Az elősoroltak azt hisszük eléggé jellemzik a munkának

változatos és gazdag tartalmát. A mű azonban a cikkeken kívül más közleményeket is tartalmaz, a melyek mind tudományos becsét, mind gyakorlati hasznát, nagy mértékben hivatva vannak fokozni. A szükséghez képest ugyanis majdnem minden cikk alatt külön vagy együttesen találhatók a szakbibliographia, irodalmi, levéltári források és magyar bibliographia neve alá foglalt rovatok.

A „Szakbibliographia“ a legkönnyebben hozzáférhető specialis bibliographiai forrásokra utal, vagyis megjelöli azon munkákat, melyek az illető tárgyra vonatkozó bibliographiát tartalmazzák. Az „Irodalom“ rovat alatt főlemlítést nyernek a legfontosabb művek, melyek a szóban levő kérdés részleteibe való behatolást segíthetik elő. A „Levéltári források“ a fontosabb cikkek történeti részének tanulmányozását akarják megkönnyíteni az által, hogy megjelölik azon okmányokat, melyek egyes levéltárakban a cikk tárgyára nézve találhatók. A gyűjtemény a *maga nemében egyedül áll* s bizonyára nagyban előmozdíthatja majd hazánk gazdaságtörténetének megismerését. E becses anyagot Tagányi Károly m. kir. allevéltárnok, a magy. tud. akadémia levelező tagja állította össze. Végre a „Magyar Bibliographia“ tárgyaként felsorolja az idevágó hazai irodalom terén megjelent összes könyveket és folyóirati közleményeket. E gyűjtemény annyira gazdag, hogy kevés magyar tudományszak rendelkezik hasonló forrásmunkával.

Követve a mű beosztásának irányát, azt hisszük, hogy a hátra levő két kötet az anyagnak épp oly bőségét és változatoságát fogja elélni tártani. A betűsoros rend szerint várhatjuk, hogy a második kötetben fognak nagyobb mértékben érvényre jutni az ipar és iparpolitikai szakkérdések, a kereskedelem és kereskedelmi politika, továbbá a mezőgazdaság, magyar gazdaságpolitika, a népességtan, és különösen a felette időszerű munkáskérdésre vonatkozó tanulmányok.

A 3-dik kötetben előreláthatólag behatóbb tárgyalást nyernek a pénzforgalom és pénzügyre vonatkozó kérdések; a posta, táviró, telefon, vasutak, tőzsde, szövetkezetek, takarékpénztárak stb.

A kiadóvállalat úgy tervezi, hogy a művet a jövő év végével piacra hozza. Úgy véljük azonban, hogy a mű ezzel korántsem tekinthető befejezettnek, mennyiben az újabb felmerült eseményeket és adatokat mindenesetre pótkötetekben kell, majd fel dolgozni.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi október hó 15-én megjelent 4. számában Mihalik József „Beham és Flötner művészete hazai emlékeken“ című tanulmánya nyitja meg a közlemények sorát. A m. nemz. múzeum egy fődíszes kupát őriz, mely valamikor Szalpek szepesi püspök tulajdona volt, ki azt a Dessewffy-családtól kapta ajándékba. Később a kupa a püspök unokahúgának, Szalpek Annának a birtokába jutott, a kitől azt Jankowich Miklós megvásárolta. Értekező kimutatja, hogy a kupának művésze a bibliai jelenségeket előtűntető domborművek készítéséhez Hans Sebald Behamtól nyerte az inventiót s a kivitelben ennek rézmetszeteit használta fel minták gyanánt, a melyeket minden lényegesebb változtatás nélkül adott vissza kupáján. A kupán levő két domborműves szalag, a fedél domborművei és füle sem önálló compositiók, hanem azokat is részben II. S. Beham, részben pedig Peter Flötner mintái után készítette az ötvösművész, a kinek tehát teremtő eredetiségét a kupán éppenséggel nem lehet konstatálni. — Dr. Reinecke Pál mainzi tudós „Magyarországi emlékek a La Tène-kor kezdetéről“ című értekezésében a kelta uralom következő maradványait ismerteti: 1. A nemz. múzeumban levő két határozatlan rendeltetésű nagy ezüstlemezt, 2. az ugyanott őrzött római kor előtti bronz-sisakot, s végül 3. a borsodmegyei Szendrőn felt bronz-markolatú rövid vaskardot. — Br. Miske Kálmán „Ujabb lovasberényi leleteket“ mutat be. Itt vonaldíszes őskori edények és bronz tárgyak kerültek elő. — A *Levelezés* rovatban dr. Pósta Béla oroszországi tanulmányairól, Lehotzky Tivadar lévai és bényi (Barsm.) régiségekről, Borsos István a pápai reform. főiskola régiségtáráról, dr. Lipóczi Keczer Géza a keczer-pekléni sírkőről, Varjú Elemér a soproni sz. Mihály-templom sírköveiről tesz jelentést. — Az *Irodalom* rovatban Zichy Jenő gróf „Kaukázusi és közép-ázsiai utazásai“, Fiala F.: „Die neolithische Station von Butmir“, Kraus Xav. Franz: „Geschichte der christlichen Kunst I.“ (ism. dr. Kaufmann Dávid) vannak ismertetve. — A *Múzeumok és Társulatok* rovatban jelentések olvashatók az orsz. régészeti és embertani társulat szeptember havi üléséről, a nemz. múzeum régiségosztályának gyarapodásáról, a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségéről, a kassai kiállításról, a hontvármegyei történelmi kiállításról, a székesfejérvári múzeumról s a pécsi és baranyamegyei múzeumról. — A *Különlélek* rovata: Gr. Eszterházy János, Kálóczy Lajos és Pontelly István rövid nekrológjai; Thomka

G y u l á t ó l „Libetbányai bronzlelet“, M. J.: „A kassai fazekas-czéh“; Mihalik J. „Kassai harangok“; Mihalik J.: „Hazai ötvösségünk történetéhez“; „Hitelesítő bélyeg“; „Az aradi vár felszerelésének jegyzéke 1703—1704“ s végül K. J.-től: „A kassai jezsuita templom történetéhez.“

2. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 4-ik füzetében dr. Császár Elemér befejezi „Kisfaludy Sándor mint vigjátékiró“ czimű tanulmányát. — Ezután dr. Versényi György összehasonlítja Csokonai „Dorottya“-ját a Pope „Fürt rablásával“. Megismerteti a két költemény tartalmát s mindent összevéve, úgy találja, hogy Csokonai Pope Fürt-rablásának olvasása után jutott Dorottyjának gondolatára, ezt a költeményt tanulmányozta is, de azért a magáét önállóság dolgozta fel, sőt mesterét sok tekintetben túlszárnyalta. — Ürmössy Lajos „Kemény Zsigmond publicistikai munkálkodása Erdélyben“ czimű dolgozatában azokat a czikkeket ismerteti, melyeket Kemény 1842-ben az Erdélyi Híradóba írt. — Az Adattár rovatban dr. Borovszky Samu „Debreczeni írók és tanárok 1588—1700“ névjegyzékét állítja össze a debreczeni ev. ref. főiskola legrégibb matrikulájából. — Hegedűs István „Irodalomtörténeti tarlózásokat“ közöl az olasz könyvtárakból. — Nagy Iván befejezi a Gyöngyösi István életére vonatkozó oklevelek közlését. — Végül Ferenczi Zoltán közöl „Adatokat Felvinczi György életéhez“. — *Ad vocem* rovat és irodalomtörténeti repertorium egészíti ki a füzetet.

3. A „KÖZGAZDASÁGI SZEMLE“ október havi füzetében legelől Vargha Gyula ismerteti „Mezőgazdaságunk“ czím alatt a földmívelésügyi miniszter jelentését 1897-ről, részletesen kiterjeszkedve a gazdasági tanintézetekre, a sertésenyésztésre, szőlészetre és telepítésekre, szakszerű megjegyzésekkel. A telepítésekre vonatkozólag különösen nemzeti szempontból gyakorlati tanácsokat ad nemcsak a kormány, de az egyház és társadalom által követendő eljárásra vonatkozólag is. — Ezután György Aladár „A munkaidő törvényes rendezése a művelt államokban“ czím alatt megkezdí az egyes országok munkásvédelmi intézkedéseinek betűrendes felsorolását a munkaidőre vonatkozólag. A jelen első fejezet a vasárnapi munkaszünetről szól. — A harmadik nagyobb közlemény Viza knai Antaltól van „A magyarság és a nemzetiségek az új népmozgalmi statisztika szerint“. Rövid történeti bevezetés után kimutatja, hogy az állami anyakönyvvezetés útján szerzett új népmozgalmi adatok is teljesen igazolják, hogy hazánkban a magyar faj gyorsabban szaporodik, mint az egyes nemzetiségek. A házasságoknál ugyanis az összes vőlegényeknek 45·2, az összes menyasszonyoknak 45 $\frac{1}{6}$ -a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a természetes szaporodás pedig 1897-ben a magyaroknál 53·07 $\frac{1}{100}$ volt, holott 1890-ben a magyarok számarányát 42·81 $\frac{1}{100}$ -ban állapították meg. Szaporodott még valamit a német, tót és ruthén, de a horvát-

szerbeknél és oláhoknál, főképp a nagy halandóság miatt, igen kedvezőtlen volt a népesség gyarapodása. — Az „Irodalmi Szemle“ czimű rovatban legelől György Aladár ismerteti a magyar iparoktatási évkönyv első évfolyamát, melyet a kereskedelemügyi m. kir. miniszter megbízásából Sztterényi József szerkeszt, azután x. y. a Közgazdasági Lexikon első kötétéről szól, mely a Pallas kiadásában most jelent meg s közgazdasági irodalmunknak egyik nevezetes terméke. (V. ö. a jelen füzet 567. lapján). Ugyanezen rovatban — esg a külföldi folyóiratokból két tanulmányt ismertet. Egyiket Helen Page Basa írta az „Annals of the american academy of political and social science“ szeptemberis zámában az ausztráliai gyarmatok közgazdasági állapotáról, a másikat a tekintélyes Schmoller Gusztáv a „Soziale Praxis“-ban Bismarck herczeg közgazdasági és szociálpolitikai működéséről. — A „Statisztikai Értesítő“ czimű rovatban B. L. egy hirlapi támadással szemben részletesen ismerteti a központi statisztikai hivataltól jelen évben készített fölvételt a hazai ipartestületekről, főképp statisztikai technikai szempontból. Utána —r. a braunschweigi statisztikai kivatalnak a népkönyvtárakról kiadott munkáját ismerteti. Végül kilencz lapra terjedő „Könyvszemle“ a legutóbb megjelent közgazdasági művekről és tanulmányczikkekről zárja be a füzetet.

4. A MAGYAR NYELVŐR júliusi füzetében Melich János a *zuwat*, *zavagy*, *szavaty* szók szláv eredetét mutatja ki; szláv megfelelőjük az óbolgár *szvodz, cseh-orsz *svod*, s ezekhez hasonlóan a magyar szók is eredetileg bizonyos jogszokást, az úgynevezett *nyomkövetést* jelentették, a mi abban állt, hogy a lopott jószág tulajdonosa megnevezte a személyt, a kitől a lopott jószágot vette, ez ismét megmondta, hogy kitől vette, mindaddig míg a lopás vádja olyanon akadt meg, a ki már nem tudta urát adni, hogyan jutott a jószághoz. Zolnai Gyula a *vezekel* szó eredetét tárgyalja. E réginek tetsző szót csak újabb szótáraink ismerik, először a *Magyar Tudós Társaság Zsebszótárának* német-magyar részében (1835) bukkán föl s nem egyéb, mint a régiek helyesírása szerint *vezekel*-nek irt *veszékel* azaz 'jajveszékel' ige, a melyet betűszerinti olvasással s némileg tovább vitt jelentéssel valószínűleg a nevezett szótár szerkesztői elevenítették föl. Maga a *veszékel* és *jajveszékel* ige pedig a fejtegetés szerint a régi nyelvben használt *jaj hogy veszik!* fölkiáltásból származik -l igeképzővel. — Balassa József befejezi a *nyelvjárások tanulmányáról* irt cikkét. E közleményében részletesen megállapítja, mit és hogyan kell gyűjteni, s különösen felsorolja mindazon hangtani és alaktani sajátosságokat, a melyekre a gyűjtőknek a népnyelv tanulmányában figyelemmel kell lenniük; pontos utasításokat ad a népnyelvi adatok hí lejegyzésének módjára s hangsúlyozza, mennyire fontos dolog az egyes nyelvjárások területét s a nyelvjárásai sajátosságok elterjedésének határait is megállapítani. — Ekker J. Szende folytatja Gyöngyösi István nyelvének tárgyalását, ezúttal Gyöngyösi

szösszetételeit, elvonásait és szóragozásbeli sajátosságait ismertetvén. — Az Irodalom rovatban Tolnai Vilmos Wolff Béla német-magyar szótárát bírálja: rendszerét kiválónak, hazai német szótárirodalmunkban úttörőnek mondja, de a magyar szóanyag megválogatásában nagyobb szigorúságot várt volna tőle. — A kisebb rovatokból megemlítjük Tolnai Vilmos közleményét, mely szerint a német *Franzbranntwein*-nak *ferenczpálinka*-ra fordítása félreértés, minthogy a német elnevezésben a *franz* francziát jelent (tehát tulajdonkép 'francia pálinka'), jó magyar neve: *sósorszesz*; Goldziher Ignác kimutatja, hogy a Pázmánynál előforduló *gri* szó ('erre te csak egy *gri*t sem mondasz') a görög szólásból származik: *οὐδὲ γρῶ*, 'egy kukkot sem'; Réthei P. Marián pedig a *lőcs* szót a tót *lievč* másának bizonyítja. — Idegen csemeték, fattyuhajtások. Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népnyelvhagyományok.

Ugyanezen folyóirat augusztusi füzetét Vikár Béla ódája, *Szarvas Gábor emlékezete* nyitja meg, a melyet szerzője az adai Szarvas-szobor leleplezése ünnepén szavalt el. — Gomboecz Zoltán a *jelenkori nyelvészet alapelveit* tovább fejtegetve a ragok és képzők keletkezéséről értekezik. A képzők és ragok összetételekből származnak. Ha valamely összetétel egyik tagjának az egyszerű szóval való etymologiai kapcsolata megszűnik s ha e tag számos összetételnek közös alkotó elemét teszi és már eleve bizonyos elvont jelentése van vagy ilyen jelentés fölvételére alkalmas: akkor az összetételei tag képzővé válhatik. Így lett egy eredetileg időt, napot jelentő szóból a magyar *-ság -ség* képző, így a vogul 'darab, rész' jelentésű *sup* szóból kicsinyítő képző, stb. A ragok keletkezése ugyanígy történik, mert a képzők és ragok között különben sem lehet pontos határvonalat húzni. A személyragok eredetére nézve három nézet merült föl a nyelvtudományban: a Schlegel-féle, a mely szerint a személyes névmások fejlődtek volna a személyragokból; a Ludwig-féle, a mely szerint a személyragok és a személyes névmások egymástól függetlenül fejlődtek, és Bopp elmélete, a mely a legvalószínűbb, hogy t. i. a személyragok a személyes névmásokból keletkeztek. — Petz Gedeon a *lecze* és *lécz* szóknak, valamint a *matéria* szó 'genyedség' jelentésének német eredetét mutatja ki, az *abora* szót pedig a ruténból származtatja. — Király Károly kideríti, hogy a *vezekel* és *sirám* szók legelőször Horváth Endre Árpádjában (1831) fordulnak elő, tehát ő volt az, a ki a *veszékel* (jajveszékel) és *síralom* szóknak régi *vezekel* és *síram*, *syram*-féle írásmódját betűszerint, illetőleg hibásan olvasván, a főntebbi két új szóalak elterjedésére okot adott. — Réthei P. Marián számos népnyelvi adat alapján azt vitatja, hogy a *redő* szó nem Baróti Szaból elvonása a régi szótárak *redős* (Szarvas szerint *redös*, azaz *redēs*) melléknévéből, hanem a népnyelvben is meglevő, népi eredetű szó, Baróti csak átvette a néptől, mint már Szemere Pál is helyesen állítja róla. — Suhajda Lajos a *Pesti Napló* és

Magyar Sajtó között 1856-ban támadt hangsúlyvitát ismerteti, a melyre okul a színészekről gyakran eltévesztett hangsúly szolgált s czélja részben az is volt, hogy a nyelvészeket a megpendített kérdések továbbnyomozására indítsák. — Melich János Jireček József cseh tudós-
nak a magyar husszita mozgalmak kutatása közben tett azon való-
színű fölfedezését ismerteti, mely szerint a két ferenczrendi szerzetes,
a kiktől első bibliafordításunk származik, *Ujlaki Bálint* és *Pécsi
Tamás* voltak. — Ezután a szerkesztő Pápay József-nek, a Zichy
Jenő-féle expedíció nyelvész tagjának két levelét közli, a melyekben
ez a vállalat eddigi nyelvészeti eredményeiről ad számot. — Az Iro-
dalom rovatban Trencsény Károly Mangold Lajos történelmi
kézikönyveinek magyartalanságait mutatja ki. — A kisebb rovatokból
említésre méltók: Pápay József közlése, mely szerint a csuvasok
földjén számos *Togaj* és *Tárján* nevezetű helység van, a melyek a
magyar *Tokaj* és *Tárkány* nevekre emlékeztetnek; és Tolnai Vilmos
ezikke, mely szerint a régi *esse* (ez s ez) szitkozódó kifejezésnek a
németben is megvan pontos mása: *dieser und jener*, s itt nem egyéb
mint az ördögnek euphemistikus körülírása, stb. Népnyelv hagyományok.

Ugyanezen folyóirat szeptemberi fizetében Réthelyi
P. Marián a *kocsi* eredetére vonatkozólag közöl fontos XV. századi
adatokat, a melyekből kitűnik, hogy a *kocsi* szó legelőször nem cur-
rust, hanem a *Kocs* községből való híres fuvaros szekereket jelen-
tette; majd az itt készített könnyű fődött utazó szekereknek s ezek
vezetőinek jelölésére fölválta alkalmazták (a fejlődésnek ezen a fokán
vették át tőlünk a szomszédos nemzetek), s végül az utazó szekerek-
nek általános kifejezőjévé lett. — Ekker J. Szende befejezi
Gyöngyösi István nyelvről írt tanulmányát, Gyöngyösi mondattani
újításait, új szólásait és szólásmódjait s végül inversióit ismertetvén. —
Kalmár Elek a birtokos -é képzőt ragnak magyarázza s eredete
szerint azonosnak mondja az -á -é lativus raggal (*al-á, föl-é* stb.);
Gergulecz Gábor pedig ugyanezen -é birtokképzőt a -ja -je
vagy -a -e birtokos személyraggal tartja azonosnak, úgyhogy egymás-
tól szerinte csak alkalmazásukban különböznek, a mennyiben a -ja -je
vagy -a -e kimondott birtokszó mellett, az -é ki nem mondott birtok-
szó helyett áll (pl. János könyvét szeretném, de a Péterét nem), e
szerint mind a kettőt egyformán *birtokragnak* kellene nevezni. —
Ezután Csefkó Gyula és Molnár Sándor jutalmazott pályamunkáját
olvassuk egész terjedelmében az *adai nyelvjárásról*, a mely
sok érdekes és fontos nyelvsajátságot mutat. — Az Irodalom rovat-
ban Kovács S. János Garai Ede és Pinterits Károly *Magyar-
német kereskedelmi levelezés* című kézikönyvét bírálja nyelv és stílus
szempontjából s a magyartalanságok egész halmazát mutatja ki benne,
a melyek a német kereskedelmi nyelv utánzásából erednek, s a melyek-
nek magyaros kitételét is mindig megállapítja a bíráló. — Kiseb-
b rovatok: A német-magyar szótárhoz. Magyarázatok, helyreigazítások.

Idegen csemeték, fattyúhajtások (egyebek közt Tóth Béla szerint a *meglepődés* magyarosabb és helyesebb mint a *meglepetés*). Egyveleg. Kérdések és feleletek.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.¹ A XXII. évfolyam I. füzetében Némethy Géza szövegkritikai megjegyzéseket közöl Firmicus Maternushoz, Binder Jenő pedig a magyar Comico-Tragédia tárgyát és e tárgy különböző földolgozásait kezdi tárgyalni. Utána Kont Ignác az 1895—97-iki francia philologiai irodalom ismertetését kezdi meg, a görög irodalom körébe eső művek tárgyalásával. Illésy János újabb adatokat közöl Balassa Bálint lakodalmának történetéhez. A hazai irodalom rovatában Szabó Pál igen kedvezően ismerteti Székely István Svetonius-fordítását, Zolnai Gyula pedig Halász Ignác magyar nyelvtanát; mindkét bíráló csak kisebb, a lényegbe nem vágó kifogásokat emel. Nagyobb hibákat talál Petz Gedeon Varga Bálint német olvasókönyvében, melyet mégis, mint-hogy a tisztán magyar ajkú vidékek számára készülve hézagot pótol, figyelemre méltónak mond. A külföldi irodalom rovatában Récei Viktor teljesen hasznavehetetlennek mondja Sittl műarchaeologiai atlaszát, Tolnai Vilmos pedig lényeges pontokban helyteleníti Kauffmann német verstanát. A philologiai programmértekezések sorából Incze Béni sikerült dolgozatnak mondja Horváth Balázs értekezését a forum romanumról, Gyulai Ágost pedig nagyon megdicséri Wolff Béla dolgozatát az első magyar dramaturgról (Kölceseýről). Vegyes közlemények, hazai és külföldi könyvészet zárják be a füzetet.

A II. füzetben folytatja Binder Jenő a Comico-Tragédiáról írt értekezését és Kont Ignác a francia philologiai irodalom ismertetését, Hegedűs István pedig nagyobb dolgozatot kezd Euripides Alkestiséről. Veress Ignác alanytalan mondatainkat tárgyalja, Heinrich Gusztáv ismerteti a német Waltharius-fordításokat és Hegedűs István javaslatot tesz a classikus írók műfordításainak sorrendjéről. A hazai irodalom rovatában Fináczy Ernő rendkívül sikerültnek mondja Gyomlay Demosthenes-fordítását, Gyulai Ágost csekélyebb jelentőségű hiányok mellett sok tekintetben sikerült műnek mutatja be Töncs munkáját Mikesről, Váczy János pedig általában nagyon megdicséri Riedl könyvét a magyar irodalom főirányairól. A külföldi irodalom rovatában Balassa József melegen ajánlja Michaelis és Passy francia fonetikai szótárát és Roseth Arnold Stolz Frigyesnek történeti latin nyelvtanát. Azután közli a füzet a budapesti philologiai társaság XXIII. közgyűlésének irományait. Gazdag vegyes közlemények és könyvészet.

A III. füzetben tárgyalja Pecz Vilmos a magyarok ősi nevét Konstantinos Porphyrogenetosnál (szerinte savart a. m. az örmény szjavortik, azaz fekete fiúk, asphaleis pedig helytelen fordítással a. m.

¹ Pótlólag közöljük az év elejétől fogva elmaradt ismertetést.

állhatatosak). Binder Jenő, Hegedűs István és Kont Ignác folytatják az előző füzetekben megindított czikkeiket, Lázár Béla pedig Chamisso Fortunátusát tárgyalja. A hazai irodalom rovatában Kempf József jó tankönyvnek mondja Wagner-Horváth római régiségtanát, Bayer József igen sok kifogásolni valót talál Morvay Győzőnek Az ember tragédiájáról írt nagy művében, Kardos Czelesztin melegen ajánlja Cserép római irodalomtörténetét, Zlinszky Aladár hasznavehető könyvnek mutatja be Tones és Loósz költői olvasmányait, Demek Győző pedig igen kedvező ítéletet mond Wolff Béla magyar-német szótáráról. A külföldi irodalom rovatában Heinrich Gusztáv behatóan ismerteti Schwing Gyulának a németalföldi és spanyol dráma határsáról írt művét, Schmidt Henrik Schatz Józsefnek kiváló művét az imsti nyelvjárásról, Latzkó Hugó pedig Dubray tanulságos könyvét a francia nyelv sajátos fordulatairól. A philologiai programmok sorából Hittich Ödön alapos tanulmánynak mondja Cserép József értekezését Sallustius és Cicero viszonyáról, Bódiss Jusztin kedvezőtlenül ítél Ince Bérinek De Orco apud Vergilium cz. latinul írt dolgozatának latinságáról és gyenge dolgozatnak mondja Simon Géza értekezését az imperfectumról Plautusnál, Tolnai Vilmos ellenben sikerültnek mondja Katona tanulmányát Ipolyi mythológiájáról, Bán József czikkét Az ember tragédiájáról és Vízota Gyula értekezését Kisfaludy K. „Murány ostromáról”. Vegyes közlemények és könyvészet.

A IV. füzetben folytatják Hegedűs István és Kont Ignác megkezdett czikkeiket. Gyomlay Gyula a magyarok ősi nevét fejtegeti (szerinte a. m. a rendületlen, megbízható Szavartok), Reményi Ede Milton Krisztusát és Sátánját jellemzi, Krausz Sámuel pedig a görög vendégszókát tárgyalja az örmény nyelvben. A hazai irodalom rovatában Szigetvári Iván behatóan ismerteti Erdélyi magyar irodalomtörténetét, Dávid István pedig Boros magyarázatos Cicero-kiadását (a Catilina ellen tartott beszédek). A külföldi művek közül Sebestyén Károly Diels Parmenides-kiadására hívja föl a szakférfiak figyelmét. A programmok köréből Gyulai Ágost Halmy Gyulának Szemere Bertalanról írt értekezését minden tekintetben elhibázottnak mondja. Vegyes közlemények és könyvészet.

Az V. füzetben folytatják Hegedűs István, Reményi Ede és Kont Ignác az előző füzetekben megkezdett czikkeiket. Katona Lajos a Gesta Romanorum Sztárai-codexét ismerteti, mely valószínűen egy oly régebbi kézirat másolata, mely a Gestának legalább is kétféle reductióját tartalmazta. Bartal Antal a prisztaldus szó származását fejtegeti (a praestare és prestor szókra vezeti vissza), Cserép József pedig adalékokat közöl a Sallustius-kérdéshez (munkáinak idejéről). A hazai irodalom rovatában Kirez Jakab igen kedvező ítéletet mond Roseth latin nyelvтанáról és Bartha József Gulyás magyar nyelvтанáról. A külföldi irodalomból Timár Pál bemutatja Herold érdemes könyvét Werthesről és a Zrinyi-dramákról, Schmidt Henrik Joseph

Jenőnek (nem sikerült) tanulmányát Goethének Heidenröslein cz. költeményéről és Karl Lajos Bréal becses jelentéstani művét. A philologiai programmok közül Bódiss Jusztin ismerteti Bordeaux dolgozatát a római municipiumok politikai szervezetéről és Molnár József értékelését az adversativ kötőszók használatáról, Balassa József Gáspár Elek cikkét a Lobkowitz-codexről és Gyulai Ágost Sárffy Aladár Felolvasását Jókairól. Vegyes közlemények és könyvészet zárják be ezt a füzetet is.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály h e t e d i k ülése.

1898. október 3-án.

P. THEWREWK EMIL r. t. helyettes elnökle alatt jelen vannak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szinnyi József r. tt.; Badics Ferencz, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Négyesy László, Némethy Géza, Riedl Frigyes, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: báró Eötvös Loránd, Fraknoi Vilmos, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szily Kálmán, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Acsádi Ignác, Concha Győző, Gaál Jenő, Nagy Gyula, Réthy Mór l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

181. Az osztálytitkár jelenti, hogy az osztály elnöke a mai ülésen felolvasást tartván, ily esetben az osztály legidősebb t. vagy r. tagja elnököl, a jelen ülésben P. Thewrewk Emil. — Tudomásul vétetik.

182. SZÁSZ KÁROLY r. t. jelenti, hogy Dante *Divina comediájának* utolsó részét, a Paradicsomot is lefordította s egyszersmind felolvassa belőle a VIII. fejezet XXXIII. énekét. — Az osztály éljenzéssel fogadja a nagy mű fordításának befejezését s gondoskodni fog megbíráltatásáról.

183. A helyettes elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZÁSZ KÁROLY r. és HEGEDŰS ISTVÁN l tagokat kéri föl.

HUSZONHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály h a t o d i k ülése.

1898. október 10-én.

TÓTH LŐRINCZ r. t. elnökle alatt jelen vannak az illető osztályból: Hajnik Imre, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Békefi Remig, Komáromy András, Nagy Ernő, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Téglás Gábor l. tt. — Más osztályokból: Szily Kálmán r. t. — Hegedűs István l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

184. TÉGLÁS GÁBOR I. t. felolvassa: „Dácia legrégibb földrajzi adalékai Herodotosnál“ czimű értekezését.

185. KOMÁROMY ANDRÁS I. t. bemutatja Veress Endre főreáliskolai tanárnak: „Erdély fejedelmi interregnuma“ cz. tanulmányát.

186. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkértnek: VÉCSEY TAMÁS r. és KOMÁROMY ANDRÁS I. tt.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1898. október 17-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Högyes Endre, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Szily Kálmán, Than-hoffer Lajos r. tt. — Bedő Albert, Farkas Gyula, Franzenau Ágost, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lóczy Lajos, Mágócsy-Dietz Sándor, Moesáry Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor I. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre r. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

187. FARKAS GYULA I. t.: „Pótlások a vector-tanhoz és az elektromágnesség tanához“ czimen székfoglalót tart.

188. Ugyanaz: „A Fourier-féle elv alkalmazásának algebrai alapja“ cz. értekezését olvassa föl.

189. LENGYEL BÉLA r. t. fölolvassa: „Néhány gáz hatása a photograph-lemezre“ cz. értekezését.

190. RADOS GUSZTÁV I. t. „Indukált lineár-helyettesítések“ czimen értekezik.

191. VÁLYI GYULA I. t.: „Többszörös poláris reciprocitás“ cz. értekezését, a távollevő szerző helyett benyújtja König Gyula r. t.

192. CHOLNOKY JENŐ részéről: „Jelentés khinai és Mandzsuroszági utazásom tudományos eredményéről“, bemutatja Lóczy Lajos I. t.

193. FILÁRSZKY NÁNDOR részéről: „Adatok a moszat-vegetációhoz“, bemutatja Mágócsy-Dietz Sándor I. t.

194. Osztálytitkár benyújtja dr. BEKE MANÓ „A homogén lineár differenciálegyenletek resolvenseiről“ cz. értekezését.

195. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENGYEL BÉLA r. és RADOS GUSZTÁV I. tagokat kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik összes ülés.

1898. október 24-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Wlassics Gyula másodelnök; Fejérfataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Högyes Endre, Kherndl Antal, Klein Gyula, König Gyula, Lipthay Sándor, Mihalkovics Géza, Pauer Imre, Schwarcz Gyula, Szinnyi József, Than Károly, Than-hoffer Lajos, Vécsey Tamás r. tt.; Acsády Ignác, Békefi Remig, Bókai Árpád, Concha Győző, Genersich Antal, Illosvay Lajos, Kétly

Károly, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Mocsáry Sándor, Nagy Gyula, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Riedl Frigyes, Schenek István, Staub Móríz 1. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

196. THANHOFFER LAJOS r. t. emlékbeszédet tart Dubois-Reymond külső tag felett. — Az emlékbeszédek során fog kiadatni.

197. Főtítkár bejelenti a következő választásokat:

az I. osztály a Könyvkiadó-bizottságba Riedl Frigyes r. tagot,
a Semsey-bizottságba Szilády Áron és Szinnye József r. tagokat;
a III. osztály a Semsey-bizottságba Klein Gyula r. tagot
választotta be. — Tudomásul szolgál.

198. Jelentést tesz a bíráló-bizottságokról:

a) a Nádasdy-pályázathoz: Lévay József r., Négyesy László, Vadnay Károly 1. tt.;

b) a Bulyovszky-pályázathoz: Gyulai Pál r., Badiés Ferencz, Lehr Albert 1. tt.;

c) a Farkas-Raskó-pályázathoz: Baksay Sándor, Bánóczy József, Hegedűs István 1. tt.;

d) a Teleki-pályázathoz: Jókai Mór t., Heinrich Gusztáv r., Rákosi Jenő 1. tt.;

e) a Gorove-pályázathoz: Beöthy Zsolt r., Riedl Frigyes, Pasteiner Gyula 1. tt.;

f) az Általános Biztosító-társaság-pályázathoz: Láng Lajos r., Vargha Gyula 1. t.;

g) az Ullmann-pályázathoz: Láng Lajos r. és Földes Béla 1. tt.;

h) a Vitéz-pályázathoz: Entz Géza r. és Chyzer Kornél 1. tt.;

i) a Lévay-pályázathoz: Bedő Albert, Galgóczy Károly 1. tt.
küldettek ki bírálókul. — Tudomásul szolgál.

199. Az I. osztály fölolvadási engedélyt kér DR. KÉGL SÁNDOR számára. — Az engedély megadatik.

200. Az I. osztály indítványt terjeszt elő az Ügyrend 24. §-ának értelmezését illetőleg. Ez indítvány a következő:

„Nem akadémikusok, kik valamely értekezést az Akadémia előtt fel kívánnak olvastatni, azt csak a zárt osztályülés helybenhagyásával s valamelyik osztálybeli tag útján tehetik. Ha pedig személyesen akarnak előadást tartani, erre minden egyes esetben az Akadémia engedélyt kell kikérniök, melyet az illető osztály előterjesztése alapján az összes ülés ad meg.”

Az osztály oly értelmezést óhajt, hogy ha valamely nem akadémiai tag első alkalommal megnyerte a személyes felolvasás engedélyét, a második vagy harmadik felolvasásra ne kelljen az osztálynak számára új engedélyt kérnie, ha különben értekezését felolvasásra elfogadta. Így egyszerűbbé válik az eljárás s a dolog lényege nem szenved változást, mert a kinek az Akadémia egyszer megadta az engedélyt, attól bizonyára másodízben sem lehet oka megtagadni.

Kiadatik hozzászólás végett a II. és III. osztálynak.

201. A könyvtár számára érkezett ajándékok:

Thallóczy Lajos r. t. Die Geschichte der Grafen von Blagay.
Körösi József 1. t.: Therapeutische Monatshefte. (1. füzet.)

Sayous André E.: La proposition de loi Dron-Rajon.

Ujfalvy Károly: Mémoire sur les Huns Blancs.

Szabó Mihály: A Ked és Kend tájszók története. — Köszönettel vétetnek.

202. A Széchenyi-Múzeum számára érkezett ajándékok, ú. m.:

a) Gróf Széchenyi Istvánné, krétarajz, térdkép, mely a grófnét 1836. február 4-iki menyegzői öltözetében ábrázolja:

b) ugyanannak Bécsben, I. Löwynél fölvett fényképe 1874-ből;
 c) ugyanannak Czenken, 1864. szeptember 19-én, sajátkezűleg irt német levele, borítékkal együtt;

d) Széchenynek Parendorf-ból 1833. október 14-én titkára, Tasner Antalhoz sajátkezűleg irt levele;

e) Gróf Széchenyi István Elete. Pozsony, 1844. Írta Kerékgyártó Árpád. (Mind az öt Kerékgyártó Árpád l. t. ajándéka.) — Köszönettel vétetnek.

203. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke:

Akadémiai Értesítő. 106. füzet. (1898. 10. sz.) — Irodalomtörténeti Közlemények. VIII. évf. 4. füz. — Belső czimlap a Nyelvtudományi Értekezések XVII. 1. számához. — Tudomásul szolgál.

204. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére THANHOFFER LAJOS rendes és PASTEINER GYULA l. tagokat kéri föl.

HARMINCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1898. október 31-en.

SZINNYEI JÓZSEF r. t. elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Jókai Mór tt. — Simonyi Zsigmond r. t. — Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pasterner Gyula, Petz Gedeon l. tt. — Más osztályokból: b. Eötvös Loránd, Fraknoi Vilmos, Hegedűs Sándor, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szily Kálmán, Vécsey Tamás, Wlassits Gyula r. tt. — Gaál Jenő, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Ováry Lipót, Zsilinszky Mihály l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

205. Az osztálytitkár jelenti, hogy az osztályelnök akadályozva levén a megjelenésben, az Ügyrend szerint a legidősebb t. tagnak kellene elnökölni, de minthogy Jókai Mór tt. a mai ülésen felolvasást fog tartani, a jelenlevők közt legidősebb r. tagot, Szinnyei Józsefet illeti meg az elnöklés. — Szinnyei József r. tag elfoglalja az elnöki széket és megnyitja az ülést.

206. JÓKAI MÓR tt. fölolvassa: „Mik voltak a magyarok ezer év előtt“ című értekezését.

207. HEGEDŰS ISTVÁN l. t. „Bakchylides“-ről értekezik.

208. A jegyzőkönyv hitelesítésére a helyettes elnök SIMONYI ZSIGMOND r. és HEGEDŰS ISTVÁN l. tagokat kéri föl.

A M. Tud. Akadémia Állandó Szótári Bizottságának Jegyzőkönyvei.

I. ÜLÉS.

1898. május 17-ikén.

Jelen vannak: Alexander Bernát, Gyulai Pál, Joannovics György, Mihalkovics Géza, Négyesy László, Pauler Gyula, Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyei József, Tagányi Károly, P. Thewrewk Emil, Zolnai Gyula biz. tagok. — Korelnök: Joannovics György. — Jegyző: Zolnai Gyula.

1. Korelnök az ülést megnyitván, Szily Kálmán biz. tag, mint főtítkár, előterjeszti, hogy az állandó Szótári Bizottság tagjaiul az idei nagygyűlésen a következő akadémiai tagok választottak meg: az I. osztályból Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Joannovics György, Lehr Albert, Négyesy László, Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szilády Áron, Szinnyi József, P. Thewrewk Emil, Zolnai Gyula; a II. osztályból Alexander Bernát, Kovács Gyula, Pauler Gyula, Tagányi Károly; a III. osztályból Hosvay Lajos, König Gyula, Mihalkovics Géza, Szily Kálmán. — Tudomásul szolgál.

2. Korelnök fölhívja a bizottságot elnök választására. — Titkos szavazás útján elnökké szótöbbséggel Szily Kálmán választatik meg.

3. Szily Kálmán elfoglalván az elnöki széket, köszönetet mond megválasztásáért s igéri, hogy teljes erejéből azon lesz, hogy az állandó Szótári Bizottsággal főfeladatát, a magyar nyelv nagy szótárának elkészítését, lehetőleg mennél hamarább elértesse, hogy emberi remény és számítás szerint a kész új Nagy Szótárt maga is még üdvözölhesse.

4. Simonyi Zsigmond biz. tag indítványozza, hogy a Szótári Bizottság a tervezetében megállapított 20 tagon kívül az Akadémia tagjaiból s az Akadémián kívül álló írók és tudósok közül még néhány segédtaggal kiegészíttessék. — Pauler Gyula és az Elnök fölszólalása után a bizottság abban állapodik meg, hogy ily kiegészítés csak az ügyrend részletes megállapítása után történhetik.

5. Elnök fölhívja a bizottságot előadó választására, a ki a Szótári Bizottság tervezete szerint egyszersmind szerkesztői tisztet is visel. — Titkos szavazás útján előadóvá szótöbbséggel Zolnai Gyula választatik meg. A megválasztott előadó az Elnöktől mondott üdvözlés után megköszöni a bizottság megtisztelő és kitüntető bizalmát s igéri, hogy a Nagy Szótárnak lelkiismeretes és a tudomány színvonalán álló megszerkesztésére minden erejét föl fogja használni.

6. Elnök indítványozza, hogy a bizottság a legsürgősebb feladatok megállapítása céljából egy kisebb albizottságot küldjön ki; e feladatok: az idei költségvetés megtétele, a legközelebb földolgozandó munkák jegyzékének összeállítása s különösen a gyűjtőknek adandó utasítások megbeszélése. Gyulai Pál szerint e kisebb bizottságnak teendője volna az ügyrend részletes és pontos megállapítása is, mint-hogy az I. osztálytól készített tervezet a bizottság ügyrendjének egyelőre csak főbb vonásait adta meg. — A legsürgősebb teendők megállapítása céljából kiküldendő bizottságba megválasztatnak az elnökön és előadón kívül Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Tagányi Károly és P. Thewrewk Emil. E bizottság megbizatik, hogy a június 6-án tartandó teljes bizottsági ülés elé a legsürgősebb teendőkről: az idei költségvetésről, a gyűjtés elveiről és a gyűjtőknek adandó utasításokról, esetleg az ügyrend részletesebb megállapításáról előterjesztést tegyen, úgy hogy a bizottság megállapodásai még a június hó 20-án tartandó összes ülés elé kerülhessenek.

II. ÜLÉS.

1898. június 6-ikán.

Szily Kálmán bizottsági elnök elnöklete alatt jelen vannak: Gyulai Pál, Ilosvay Lajos, König Gyula, Lehr Albert, Négyesy László, Pauler Gyula, Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szilády Áron, Szinnyei József, Tagányi Károly, P. Thewrewk Emil. — Jegyző: Zolnai Gyula bizottsági előadó.

1. A május 17-én tartott ülés jegyzőkönyve fölolvastatik és hitelesítettik.

2. Előadó jelenti, hogy a mult ülésen kiküldött hét tagú albizottság f. évi május 24-én tartott értekezletében foglalkozott azon ügyekkel, a melyeknek megbeszélése és megállapítása czéljából kiküldetett, s munkálatát, illetőleg megállapodásait a következőkben terjeszti a teljes bizottsági ülés elé. Először is az albizottságtól kidolgozott ügyrendjavaslat olvastatik föl. Az ügyrend pontról-pontra tárgyaltatván, némely módosításokkal és kiegészítésekkel elfogadtatik (l. a mellékletet).

3. Előadó jelenti, hogy az albizottság egyelőre a szótár tervét részletesen nem beszélhette és nem állapíthatta meg, azonban tagjait s főkép az előadót egyes részletekre vonatkozólag javaslatlétellel külön-külön megbizta; e javaslatok fölhasználásával, valamint a külföldi szótári irodalom s a mi első Nagy Szótárunk és Nyelvtörténeti Szótárunk tanulságai alapján szándékozik az előadó az öszre a szótár részletes tervét kidolgozni és előterjeszteni. Az albizottság azonban úgy vélekedik, hogy az anyaggyűjtés némely írók szokincsét illetőleg, már e terv elkészülése előtt is megkezdhető s e czélra a mostani nagy szünet is mindjárt fölhasználandó. Az anyaggyűjtés módjára nézve abban állapodott meg az albizottság, hogy azon írók, a kiknek munkái könnyen megszerezhetők, ne kiezédulázás, hanem egyszerű aláhuzogatás, illetőleg kijelölgetés útján dolgoztassanak föl, mivel így szivesebben ajánlkoznak hozzáértő dolgozótársak: az adatok kiezédulázását aztán az aláhuzások és kijelölések fölülvizsgálása, esetleg megrostálása után értelmes másolókkal a szerkesztő végezteti. E mód tehát fölösleges adatok összegyűlémlésétől is megmentene. A földolgozás e módja azonban, meg másrészt az adatok folytonos szerkesztői ellenőrizhetése megkívánja, hogy a földolgozandó műveket a Szótári Bizottság magának megszerezze, a mi — nagyobb vásárlásról lévén szó — igen jutányosan, aránylag nem nagy és egyszersmindenkorra szóló költséggel keresztülvihető. Az albizottság e czélra már az idei költségvetésre vonatkozó javaslatában is tesz előirányzatot. Az előadó egyszersmind előterjeszti azon utasításokat, a melyeket a legközelebb munkába vehető írók földolgozására vonatkozólag az albizottság megállapodásai alapján szerkesztett. — A bizottság hozzájárul az albizottság főntebbi megállapodásaihoz, azonban az utasítások tárgyalását egyelőre leveszi a napirendről és czélszerűbbnek találja, ha a gyűjtés munkáját a szótár czéljának és tervének részletes és alapos megvitatása és kidolgozása után kezdeti meg a szerkesztő; másrészt a gyűjtés módja és czélravezetése iránt is aggodalmak támadván, utasítja az előadót, hogy a legközelebbi ülésre néhány író szövegéből gyűjtésmintákat készítsen, a melyek a gyűjtőknek az adandó utasítások mellett igen alkalmas tájékoztatói lesznek; az öszre elkészítendő tervezethez pedig mutatványul néhány szótári cikk részletes kidolgozását is kívánja az előadótól.

4. Előadó bemutatja az albizottságtól javasolt, ez évre szóló költségvetést. E szerint a rendelkezésre álló 2000 forintnyi folyó évi

állami segedelemből: a) könyvvásárlásra fordítható 300 forint; b) anyaggyűjtésre, illetőleg anyaggyűjtemények megvételére 1300 forint; c) az előadó tiszteletdíja 400 forint; összesen 2000 forint. — E költségvetés elfogadtatik.

5. Előadó előterjeszti az albizottság javaslatát az anyaggyűjtés tiszteletdíjának kulcsát illetőleg. — A bizottság e tekintetben egyelőre nem hoz határozatot.

III. ÜLÉS.

1898. június 22-ikén.

Szily Kálmán biz. elnök elnöklete alatt jelen vannak: Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Lehr Albert, Mihalkovics Géza, Négyesi László, Pauler Gyula, Szász Károly, Szilády Aron, Szinnyi József és Tagányi Károly biz. tagok. Jegyző: Zolnai Gyula

1. A június 6-án tartott ülés jegyzőkönyve fölolvastatik és hitelesítettik.

2. Előadó bemutatja a gyűjtésmintákat, a melyeket a múlt ülés határozatához képest Gyulai „Nők a tükör előtt” cz. novellájából és Vörösmarty „Két szomszédvár”-ának I. énekéből készített — A bizottság az előadótól kapott némely fölvilágosítások után a gyűjtésmintákat általában helyeseknek találja s a hozzájuk fűződött eszmecsereben Beöthy Zsolt fölszólalására figyelmébe ajánlja a szerkesztőnek, hogy az anyaggyűjtésben tekintettel legyen a szókincs hullámozó elemeire is, vagyis azon szókra és szólásokra, a melyek az irodalomban és a társalgás nyelvében hosszabb-rövidebb ideig divatban vannak, majd teljesen feledésbe jutnak.

3. Elnök jelenti, hogy az előadó-szerkesztővel a gyűjtésnek olyan módjában jutottak megállapodásra, mely szerint a szerkesztő s néhány szakavatott dolgozótárs a földolgozandó irodalmi anyagon a múlt század közepétől kezdve időrendben haladjon végig. Ez időrendi gyűjtésmód útján a szók és szólások fejlődését is megfigyelhetni és sok fölösleges kijegyzéstől menekülhetünk meg, mert a korábban jelentkező szókra és szólásokra ilyenformán a későbbi írókból vagy egyáltalán nem, vagy csak igen kevés példára lesz szükség. A gyűjtés e módjának keresztülvitele céljából az elnök indítványozza: kérje föl a bizottság Petrik Géza bibliographust, hogy jegyzetei alapján állítsa időrendbe az 1750-től 1860-ig megjelent magyar művek pontos czimeit s bocsássa ily módon rendezett könyvészeti adatait a bizottság rendelkezésére. — A bizottság az anyaggyűjtésnek főntebbi módját helyesnek találván, hozzájárul az elnök indítványához s Petrik Gézának tiszteletdíjat 100 forintot állapít meg, elfogadván azon kikötését, hogy az említett könyvészeti adatok pusztán, mint kézirat jussanak az Akadémia tulajdonába s egyéb célra való fölhasználásuk csak újabb egyezkedés útján történhessék.

4. Az anyaggyűjtés módjáról támadt vitában Gyulai Pál mindekelőtt az eddigi szótárak földolgozását tartja szükségesnek. Szily Kálmán elnök szerint tudnunk kellene főleg, mely szók maradtak ki a régi Nagy Szótárból, hogy e hiányok okvetetlenül pótoltassanak. Tagányi Károly figyelmeztet a levéltári forrásokra s különösen az urbariumok tanulmányozását ajánlja, a melyekben rendkívül becses nyelvi anyag hever: legrégibb intézményeinket megvilágító műveltségi szók, tájszók stb. — A vita eredményeképp a bizottság, az elnök és Szilády Aron indítványára, azt határozza, hogy az anyaggyűjtés megkezdése előtt egybeállítassék az eddigi fontosabb szó-

táraknak, úgymint Baróti Szabó Dávid *Kisdéd Szótár*-ának, Sándor István, *„Toldalék”*-ának, Kresznericsnek, a régi Nagy Szótárnak, a Nyelvtörténeti Szótárnak, az új Tájszótárnak, és Ballagi Magyar-Német szótára legújabb kiadásának szótári anyaga, hogy a gyűjtőknek e kézirat gyanánt kinyomandó szójegyzék a gyűjtésben könnyen kezelhető útmutatójuk, fölvilágosítójuk lehessen.

5. Elnök jelenti, hogy az I. osztály kérésére az Akadémia elnöksége a Vallás- és oktatásügyi minisztériumtól Zolnai Gyula biz. előadó mint szótárszerkesztő részére középiskolai tanári teendőinek legmegszesebb menő megkönnyítését kérte s e kérelemnek teljesítését a nagymélt. miniszter úr meg is ígérte. Tudomásul szolgál.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

A Szótári Bizottság ügyrendje. A Szótári Bizottság feladata a magyar nyelv szókinésének gyűjtése, szótári földolgozása és kiadása. Működése körébe tartozik első sorban a magyar nyelv Nagy Szótárának szerkesztése, folytonos javítása és új kiadása, esetleg egyéb szótári munkálatok, melyek az irodalmi nyelv kiegészítésére vagy irányzására szolgálnak s így a Nagy Szótár céljával szerves kapcsolatban vannak. E végre

a) gyűjti a magyar nyelv szókinését általában, nevezetesen a régiség, valamint az élő (irodalmi, társalgási és nép-) nyelv, nemkülönben a műnyelv és a mesterségek szavait és szólásait s ezeket a Nagy Szótár, illetőleg megfelelő külön szótárak számára földolgoztatja;

b) megvitatja a Nagy Szótár új kiadásainak s a feladata körébe eső egyéb szótáraknak tervezetét és szerkesztése módját;

c) javaslatok tételére, valamint a munkálatok szerkesztésére és fölügyeletére kebeléből albizottságot küld ki;

d) ellenőrzi a munkálatok haladását;

e) megállapítja a munkatársak tiszteletdíjának kulcsát s a Nagy Szótár, illetőleg külön szótárak szerkesztőjének vagy szerkesztőinek munkájuk természetéhez képest való javadalmazását;

f) kidolgozza évi jelentését és költségvetését, melyet jóváhagyás végett az összes Akadémia elé terjeszt.

E bizottság legalább is húsz tagból áll; tizenkét tagot az I., négyet-négyet a II. és III. osztály választ. Ha új bizottsági tagok választása vagy segédtagok meghívása szükségesnek mutatkozik, ez — a bizottság közvetlen ajánlatára — bármely összes ülésen megtörténhetik.

A Szótári Bizottság előadója mindig a Nagy Szótár szerkesztője, illetőleg szerkesztőinek egyike.

A Szótári Bizottság rendszerint minden évben két teljes ülést tart; időközben a kiküldött albizottságok üléseznek és munkálkodásukról jelentést tesznek a teljes ülésnek, melyet szükség esetén vagy pedig öt tag kívánatára a bizottság elnöke időközben is összehívhat.

A teljes bizottsági ülés határozatképességéhez az elnökkel és előadóval együtt legalább 11 tag jelenléte szükséges. Ha az ülés határozatképtelen volna, újabb ülés hívatik össze, a melynek meghívója legalább három nappal előbb küldetik szét. Ezen újabb ülés a jelenlevők számára való tekintet nélkül határozhat.

Erzsébet királynénak

a M. Tud. Akadémia oszlopcsarnokában felállítandó

EMLÉKTÁBLÁJÁRA

adakoztak:

Első közlés.

I. A M. Tud. Akadémia körében:

Gróf Apponyi Sándor 50 frt, Badićs Ferencz 2 frt, Bánóczy József 5 frt, Békefi Remig 5 frt, Bókay Árpád 5 frt, Böckh János 3 frt, Bubics Zsigmond 30 frt, Bunyitay Vinceze 20 frt, Coneha Győző 5 frt, Csaplár Benedek 3 frt, Császka György 100 frt, Daday Jenő 1 frt, Edvi Illés Károly 2 frt, Entz Géza 5 frt, báró Eötvös Lóránd 100 frt, Fejérpataky László 10 frt, Falk Miksa 10 frt, Fodor József 5 frt, Földes Béla 5 frt, Fraknoi Vilmos 20 frt, Franczenau Ágoston 2 frt, Fröhlich Izidor 5 frt, Gaál Jenő 10 frt, Genersich Antal 10 frt, Goldzieher Ignác 5 frt, Gyomlay Gyula 5 frt, Hajnik Imre 5 frt, Hampel József 5 frt, Hegedűs Sándor 50 frt, Heinrich Gusztáv 15 frt, Hollán Ernő 10 frt, Illosvay Lajos 10 frt, Jendrassik Ernő 5 frt, Joannovics György 10 frt, Karácsonyi János 3 frt, Kautz Gyula 60 frt, Kherndl Antal 5 frt, Kerékgyártó Árpád 10 frt, Kétly Károly 5 frt, Konkoly Miklós 10 frt, Kosutányi Tamás 10 frt, Kováts Gyula 5 frt, König Gyula 50 frt, Kövály László 15 frt, Kövesligethy Radó 5 frt, Krenner József 5 frt, Kruspér István 5 frt, gróf Kuun Géza 10 frt, Kúnos Ignác 2 frt, Kürschák József 5 frt, Láng Lajos 10 frt, Laufenauer Károly 25 frt, Lenard Fülöp 20 márk (11 frt 77 kr.) Lengyel Béla 10 frt, Lipthay Sándor 10 frt, báró Mednyánszky Dénes 5 frt, Medveczky Frigyes 5 frt, Mihalkovics Géza 5 frt, Mocsáry Sándor 2 frt, Nagy Gyula 1 frt, Négyesy László 5 frt, báró Nyáry Jenő 5 frt, Óváry Lipót 1 frt, Pasteiner Gyula 5 frt, Pauer Imre 50 frt, Pauler Gyula 50 frt, Plosz Pál 4 frt, Pór Antal 50 frt, Rados Gusztáv 5 frt, Riedl Frigyes 2 frt, Schenek István 5 frt, Schmidt Sándor 2 frt, Schönherr Gyula 2 frt, Schulek Vilmos 20 frt, Schuller Alajos 5 frt, Schvarcz Gyula 5 frt, Simonyi Zsigmond 5 frt, Staub Móricz 5 frt, Steindl Imre 10 frt, Szigeti József 5 frt, Szilágyi Dezső 20 frt, Szilágyi Sándor 5 frt, Szily Kálmán és neje 100 frt, Szinnyei József 5 frt, Than Károly és neje 100 frt, Thanoffer Lajos 5 frt, Vaszary Kolos 100 frt, Vámbéry Armin 10 frt, Vécsy Tamás 2 frt, Wartha Vinceze 5 frt, Wlassics Gyula 100 frt, Zipernovszky Károly 10 frt, Zolnai Gyula 1 frt, Zsilinszky Mihály 5 frt. Összesen: 1521 frt 77 kr.

II. A Kisfaludy-Társaság körében:

Ágai Adolf 5 frt, Bartalus István 5 frt, Beöthy Zsolt 20 frt, Bereczik Árpád 20 frt, Dalmady Győző 3 frt, Endrődi Sándor 5 frt, Gyulai Pál 20 frt, Hegedűs István 5 frt, Herczeg Ferencz 5 frt, Jókai

Mór 20 frt, Kozma Andor 3 frt, Péterffy Jenő 3 frt, Radó Antal 5 frt, Rákosi Viktor 5 frt, Somló Sándor 3 frt, Szász Károly 20 frt, Szilády Aron 5 frt, Szűry Dénes 10 frt, Vadnay Károly 10 frt, Vargha Gyula 5 frt. Összesen: 179 frt.

III. A Természettudományi Társulat körében :

Báró Kemény Domokos 20 frt; Kovald Emil, Lovassy Ferencz, Müller Bernát, Schilberszky Károly, gróf Teleki Emma 10—10 frt; Balla Pál, Csinesek Flóris, Degen Gusztáv, Deréky Gyula, Farkas Ödön, Hegyfokyi Kabos, Körössy Lajos, Kövér Kálmán, Schulek Vilmos, Steinmayer János 5—5 frt; Koch Antal, Róth Róbert 4—4 frt; Berghoffer Károly, Bodrogszerdahelyi tagtárs, Dirner Gusztáv, Hofmann Ede, Országh Lajos 3—3 frt; Bartha János, Bartus Adolf Fejér Dávid, Gesell János, Hajek Cyrill, Hanák Kolos, Pekár Józsa, Schleiminger László, Siess György, Szabó Sándorné, Szentés Anzelm, Tóttósy Sándor, Vetsey István 2 -2 frt, Anyos István, Chovan Károly, Nyiregyházi kath. főgimnázium Petőfi önképző köre 1.50 -1.50 frt; Aberle Hermina, Antalfy Zsirus József, Balás Béla, Balogh Imre, Baranyay Jenő, Bogyay Kálmán, Borbás Géza, Brunswik Gyula, Budai Elek, Cseh Elek, Czacher János, Deák Mihály, Dokupil Vilmos, Floderer Jenő, Gleiman Kálmán, Görgey Béla, Hensch Géza, Heuer Ede, Honti Horthy Dezső, Hortobágyi Zsigmond, Jakab István, Jamriska Sámuel, Kalmár Ferencz, Kiss Andor, Knau Antal, Komáromy János, Kunwald Cézár, Lotter József, Märk Géza, Mészáros Ferencz, Musits Sándor, Oláh Károly, Percezel Lajos, Pintér Mihály, Polinszky Emil, Repesényi Rezső, Richter Lajos, Röhthler György Bálint, Rutich János, Serédi Kálmán, Serli Sándor, Simon István, Steiner Lajos, Stricker Péter, Stubenfall Guidó, Szeykora Lambert, Takách Elemér, Terray Lajos, Tihanyi Mór, Vámos Dezső, Wetzel Lajos 1 -1 frt; ifj. Dörner István, Garda János, Heckmann István, Kovács Pál, Lóczy Lajos, Rappensberger Vilmos, Rényi Miklós, Rusvay Gellért, Schulek Gyurika, Stelmár Károly, Timon Zoltán, Varga Antal 50 -50 kr.; Széki Ákos 25 kr. Összesen 230 frt 75 kr.

Eddig befolyt összesen: 1931 frt 52 kr.

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatából az 1898-ra járó illetmény, ú. m. *Croiset*: A görög eposz története II. köt.; *Laveleye*: A tulajdon és kezdetleges alakjai II. köt.; *Ruskin*: Velence kövei III. köt.; *Faguet*: A XVIII. század (Irodalmi tanulmányok) november 15-én jelenik meg, és 18-ikán a szétkül-dés elkezdődik.

A helybeli aláírók és a vidékiek közül azok, a kik az évdíjat november 15-ikéig befizették, portómentesen; a hátrálékban levők ellenben (5 frt, bekötött példányért 6 frt 60 kr.) utánvétel és a portófizetés kötelezettsége mellett kapják meg illetményüket.

Budapest, 1898. november 10.

A M. Tud. Akadémia
FŐTITKÁRI HIVATALA.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

IX. KÖTET.

1898. Deczember 15.

12. FÜZET.

Dante Paradicsoma.

(*Szász Károly* rt. előterjesztése az október 3-iki ülésen.)

Több mint egy negyed százada, hogy Dantével s különösen Divina Commediájával foglalkozom.

1870-ben olvastam először e csodálatos költeményt a Streckfuss és Kannegiesser német fordításaiban. Annyira megragadott, hogy első elhatározásom volt elsajátítani az olasz nyelvet, a melylyel az előtt nem igen foglalkoztam, csakhogy eredetiben olvashassam a világirodalom ez egyik legnagyobb remekét. 1872-ben, csak kísérletül a Pokol első énekét, még a német fordítás segítségével adtam, kisebb műfordításaim harmadik kötetében és pedig mindjárt az eredeti hármás rímű terzináiban.

Az erre következő években részint Dantét, részint az ó- és középkor többi epikusait tanulmányoztam s a budapesti egyetemen az Egyetemes Irodalomtörténetre magántanárul habilitáltattam magamat, s előadásaim tárgyául „A világirodalom nagy époszait“ jelentettem be. Ámbár Dantét nem vesztettem szemem elől s eredetiben (még mindig idegen fordítások segítségével: már Philaletes- s Witte, Longfellow, később még másokéval is) forgattam; kitűzött feladatomat az elején kezdtem, s előadásaimat félévrfélévre a hindu Mahabharata és Ramajána, majd a perzsa Shah-Name s a Homér Iliásza és Odysseája elemzésével, sőt a már előbb teljesen lefordított Nibelung-énekkal is végeztem: Dante Isteni Színjátékára is rákerült a sor, melynek elemzését s magyarázatát, számos részletek fordításaival (mint az előbbieket is), három félévi előadások sorozatában adtam fogékony hallgatóim elé. Ekkor már elég készletem volt ahhoz, hogy bátorságot vehettem magamnak arra az elhatározásra, hogy az egész költeményt alakhű magyar fordításban kísértsem meg irodalmunk sajátjává tenni.

1879-ben a Budapesti Szemle XXXVII. számában a Pokol I. és II. — XXXVIII. számában III. és IV. — XXXIX. szá-

mában XXXII., XXXIII. és XXXIV., tehát négy első és három utolsó énekét adtam a legszükségesebb jegyzetekkel is kisérv a magyar olvasóközönség kezébe. 1880-ban már a *Purgatorium* XXX. és XXXI. énekeit, 1885-ben pedig „A fény fokozatai” cím alatt a *Paradicsom* különböző részeiből egész szemelvényt adtam a nagy költemény harmadik részéből. Mindezeket a legszükségesebb magyarázó jegyzetekkel kísértém.

Az utóbbi közleménnyel majdnem egyidejűleg, ugyanazon (1882) évben jelent meg az Akadémia könyvkiadó-vállalatában két kötetes nagyobb munkám, egyetemi előadásaim gyűjteménye. A világirodalom nagy époszai második kötetében Dante s a *Divina Commedia* (349—532 l.), mely Dante életét, politikai álláspontját és mysticismusát, a D. C. általános jellemzését, fogamzását s alapeszméjét és megírása történetét előre bocsátva, magát a költeményt ismerteti, egészben s részleteiben.

Ekkor már tisztában s részben készen is voltam a Dante világra szóló költeményének fordításához való anyaggal. Mit eddig csak egyes részletekben teljesíthettem: most feltételem kiviteléhez rendszeresen foghattam. 1883-ban már bemutathattam az Akadémiának az első részt: a teljes *Pokol* fordítását, nemcsak a szöveghez szóló, bár csak legszükségesebb és a megértésre nélkülözhetetlen magyarázó jegyzetekkel, de az egész költeményhez szóló 80 lapnyi Bevezetésen kívül, az általam hat fejezetre osztott *Pokol*hoz, az egyes fejezetekhez tájékoztatásul adott megannyi részletes bevezetésekkel, melyekben a fejezetek tárgyaihoz előleges ismertetést s abban egyes felmerülő kérdések tárgyalását s nehézségek eloszlását igyekeztem adni.

A *Pokol* 1885-ben már megjelent s ezzel mintegy kötelezettséget vállaltam, a más két résznek lefordítására s a mű teljes befejezésére. De ember tervez, Isten végez. Pályámat változtatnom kellett s új munkakörbe és nehezebb köteleességekkel járó tisztre hívtam. Hat teljes esztendő telt el, míg a második részt, a *Purgatorium* teljes fordítását 1890-ben bemutathattam s az 1891-ben megjelenhetett, hasonló beosztással hét fejezetre, azokhoz adott tájékoztató bevezetésekkel s a szöveget magyarázó jegyzetekkel.

Most ismét hét év múlva lépek a nagy *Divina Commedia* harmadik és utolsó részének, a *Paradicsom*nak teljes fordításával, a két előbbi részéhez egészen hasonló beosztásával, egyes fejezeteihez tájékoztató bevezetésekkel s a szöveg megérthetősére szükséges jegyzetekkel, a tek. Akadémia elé.

Meg kell vallanom, de az olvasó talán megbocsáthatónak, sőt természetesnek is fogja találni, hogy a szöveghez adott és sűrűn előforduló — mert nélkülözhetetlen — jegyzeteket, különösen a családi s történeti nevekre és tényekre vonatkozókat

nem eredeti forrásokból merítettem. Nagyképűség volna, mind-egyre Villanit, az Imolai Benvenuto s a Pino Compagni krónikáit, a „Muratori Scriptores Rerum Italicarum“ nagy gyűjteményéből vagy a Dante korabeli legelső magyarázóit, a költő fiát Pétert, vagy Butit, Boccacciót, vagy az Ottimo Commentót idézgetni. Dante újabb s megbízhatóbb, magyarázói, kik az első forrásokat mai kritikával tisztázták, egy *Scartazzini*, ki a Divina Commedia olasz szövegét adja a legrégebb codexek összevetésével, a bő és ismételten átnézett s kijavított jegyzetekkel, — *Witte* a németek legnagyobb Dante-tudósa, életírója s magyarázója, egyszersmind jeles fordítója is, *Philaletes* (János szász király,) kinek fordítása rímetlen s terzinákra nem osztott hatodfeles jambusokban, néhol nehézkesen is, de a leghívebben, sort-sorral pontosan adja az eredetit, s bő és alapos jegyzeteivel, és az egyes énekek közé beillesztett számos önálló tanulmányaival a legbecsesebb kézi könyvnek tekinthető, — *Bartsch* a kevésbbé szó-hű s jegyzetekben is fukarabb, de a terzinákat, s rímeket megtartó költői nyelvű s mégis kifejezéseiben könnyebb s érthetőbb és tetszetősebb fordítását, végre, hogy a nagy stbi-ből¹ csak *Longfellowt*, az új világ kitűnő költőjét említsem, a ki versi scioltiban (rímetlen jambusokban), de híven, tisztán, világosan fordít, jegyzeteivel pedig, ha kevesebb részletet ad is mint Scartazzini vagy Philaletes, de annál érdekesebb anyagot nyújt: mindezek gazdag tarlózatot engedő, termékeny mezőt nyitnak a harmadrendű magyar fordító elé a Dante mély és magas szellemének megközelítésére s olvasóinak is hozzá járulhatóvá tételére.

Így a huszonöt év előtt, még férfikorom munkakedve s erejének teljességében magam elé tűzött nagy munkát, Isten kegyelmével, szerencsésen befejezhettem s hajló korom késő alkonyán, mint irodalmi munkásságom utolsó — aránylag érettebb — gyümölcsét a tekintetes Akadémia asztalára leteszem s magyar olvasóközönségünknek, mely annak két első részét oly szíves elnézéssel fogadta, felajánlom.

Mielőtt még az Isteni Szinjáték Paradicsomát a magyar olvasó előtt megnyitnám, egy pár észrevételt kívánok előre bocsátani Dante költeménye e harmadik részének, a két első része iránti viszonyáról, azokkal összehasonlítás végett.

Általános nézet, mondhatni „közvélemény“, hogy a három közül az első, a Pokol, költői értékben s érdekességben is az első. Sőt egyik magyar Dante-fordító társam (Angyal János) a Purgatoriumnak hajlandó az elsőséget adni. Ez utóbbi nézetet volt már egyszer alkalmam vitatni s — mint tudtomra különben is magában állót — meg is czáfolni. A Pokol érdekességét s

¹ Lásd a Pokol fordításában, az Előszó 13. lapján.

az olvasó érzésére és képzeletére legközvetlenebbül hatót, elismerem. A Pokol sötétsége, borzalmi, az „elveszett nép“ kínainak megrázó, változatos s izgató festése kétségkívül erősen hat képzeletünkre s a szenvedő és gyötrelmek közt vergődő lelkek látása talán legközvetlenebb hatást gyakorol az emberre s túlfeszíti érzéseink húrjait. A Pokol tárgya s anyaga legtöbb oldalról s leghatályosabban érinti érzékenységünket s korbácsolja fel képzeletünket; a költő képzelő tehetsége legtermékenyebbnek s legelevenebbnek, sőt gazdagságban utolérhetetlennek tűnik föl.

A Paradicsom képe, természetesen egészen más nemben és színezetben, de nem kevésbbé gazdag. A fény fokozatainak mindig magasb mértéke, változatosságot kevésbbé nyújt, de annál üdítőbb s felemelőbb s a képzelet erejével magával ragad s a magunk képzeletét is termékenyíti. Igaz, hogy a legnehezebb hitbeli kérdések feszegetése — a paradicsomban talált szentek, pl. az Aquinói Tamás és szent Bernát — rejtelmeket magyarázó fejtegetéseiben, többször nehézkes, olykor fárasztó is: de ezekben a költő világnézlete (úgy kosmogoniai, mint erkölcsi szempontokból) elfelejteti velünk azokat a nehézségeket, melyeket le kell győznünk, hogy annak a világnézletnek mélyeibe hatolhassunk s azt teljes mértékében élvezhessük. Az üdv fokozódása, égkörrel égkörre, a legfelsőbbig, hol az istenség lakása van; az idvezült lelkek, majd az angyalok lakóhelyei s végre Krisztus és Isten látása — bár Pál apostol szerint — csak tükörben: oly bűvös lámpa fényében tűnik elénk, minőt még költő nem idézett elő! A Milton paradicsoma s tiszta és bukkott angyalai azt meg sem közelítik.

A Paradicsomban érvényesül Dante szellemének amaz iránya, illetőleg kettős irányának egyesülése, melyre az „Isteni Szinjáték“ Bevezetésének IV. cikkelyében (A Pokol 35—41. ll.) s még előbb, a „Világirodalom Époszai“-ban (II. k. 377—383. ll.) rámutattam: hogy Dante, a ki a bölcsezzetet és hittudományt Aquinói Tamástól, a középkor legnagyobb skolastikusától vette s a szerint érvel és okoskodik, természeténél s lelki alkatánál fogva a középkor azzal éppen ellentétben álló irányának, a mysticizmusnak — ne mondjam: híve — de teljesen rabja; mely bölcseledő eszén s skolastikus tudományán uralkodik. S hol mutatkozhatnék ez az irány a legnagyobb teljességében inkább, mint a „Paradicsom“-ban, a sphaerák zenéjétől kísérve s a láthatlan, de érezhető istenség közvetlen közelében? v. .¹

¹ A mysticismus a kedély ama bensősége, a lélek ama közvetlensége, mely nem kívülről nyeri az isteni kijelentést, hanem önmagában találja az istentudatot, melyben a vallás nem formulákban, hanem csak érzésekben áll, s az istennel való viszony nem két lélek viszonya, hanem egyiknek teljes odaadása és felolvadása a másikba;

Jelentés kelet-ázsiai utazásomról.

(Cholnoky Jenő részéről előterjesztés az október 17-i ülésen.)

Befejezván kelet-ázsiai tudományos czélú utazásomat, melyet dr. *Wlassics Gyula* m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak, a Magyar Tudományos Akadémia alelnökének, valamint dr. *Darányi Ignác*z m. kir. földművelésügyi miniszter úrnak köszönhetek első sorban, kötelességemnek tartom mindenek előtt a Magyar Tudományos Akadémia előtt adni számot eredményeimről.

1896. december havában indultam Triesztből s 1897. januárius végén érkeztem meg Shang-hai-ba, éppen a khinai újév idejében, a miért nagy útlevelemre sokáig kellett várakoznom. Ez alatt az idő alatt Shang-hai vidékén s magában a városban a khinai ipar, művészet, különösen pedig az architektura tanulmányozása foglalkoztatott s különösen ez utóbbi ragadta meg figyelmemet, mert e téren nagyobb kérdések vártak megoldásra, mint a hogy gondoltam volna.

Ez a néhány heti szemléletés meggyőzött arról, hogy a khinaiak iparát, östermelését és művészetét sokkal kevésbbé ismerjük, mint a hogy azt az óriási halmazú irodalomból következtetni lehetne és sokkal kevésbbé, mint a hogyan megérdenli.

Februárius végén indultam egy kis khinai házhajóval a Jang-cze-kiang deltavidékének beutazására. Shang-hai-ból a Hoang-pu folyón mentem fölfelé, azután ennek medrét elhagyva a déli tengerpart felé siettem s azt Kin-san-hszién-nél értem el. Itt láttam először azokat a csodálatot gerjesztő tengerparti védőműveket, a melyek a Hang-csou-öböl özőnárja és rendkívül magas dagálya ellen oltalmazzák a Jang-cze-kiang alacsony deltavidékét s annak labirint-szerű csatornahálózatát.

melyben a lélek, a világgal szemben a lét elveit s a dolgok lényegét közvetlen benső szemlélet által sajátítja el, s magát a mindenség egy részének érzi, tudja. A közvetlen szemlélet több, bensőbb és erősebb a hitnél; mert a hit csak „hallásból van“ (mint Pál apostol mondja) és így kívülről jő s mintegy tükörben lát, — míg a mysticismus szemtől-szembe, ány és közeg nélkül, s így a jövő életbeli látásnak az előizlete . . .

„Röviden kifejezve, *Dante*-ban a mystika elérte legfőbb fokát. az extasis, — mint egyébiránt annyiakban; s ő erre egyaránt bírta az anyagot lelkében, mely kora ifjúságától a rajongásra, az eszményiségre hajlandó volt; élményeiben, melyek oly mélyen rázkódtatták meg belvilágát s annyira táplálták szenvedélyét, mint csak keveseknek; és végre tanulmányaiban, melyek őt, az ő- és középkor összes eruditiójával bíró, mélyen tudományos és beható szellemet, kiválóan a mystikus vallásbölcselmi iskola hívévé tették“. A Világirodalom nagy époszai II. k. 378., 379., 382., 383. ll.)

Kin-san-hszién-től kezdve azután ennek a védőműnek a mentében, közel a tengerparthoz, érintettem Csa-pu, Hai-ji és Hai-ning helységeket, míg végre utam egyik célpontjához, Hang-csou-fu-hoz jutottam. Hai-ning-csou kétségkívül a legalkalmasabb hely az özönár és partvédelem tanulmányozására.¹ Páratlan látványt nyújt az a majdnem 4 m. magas cascade, melylyel a szyziakori dagály az öbölbe berohan, a sebesen kifelé áramló Czien-tang-kiang harsogó hullámredői felett, a folyam árjával szemben. A 7 m. magas, faragott kőtömbökből épült partfal igen alkalmas a tűnemény szemléletére s innen sikerült is néhány fényképet felvennem a páratlan látványról.

Ezután a Tai-hu tó mellékét jártam be s tanulmányaim eredményeképen mondhatom, hogy a tó vize magasabban áll, mint a tenger színe, mert jóllehet a vidék vízgyűjtőiben a legtöbb víz csak júliusban gyűlik össze, mégis ekkor, márcziusban is a töből a víz minden irányban kifelé folyt, helyenként olyan sebességgel, pl. Hu-csou-fu-nál, hogy a sebesen hömpölygő folyóban homok és kavics-zátonyok képződtek. A tónak ez a kifolyása ugyanis több mellékpatakot vesz fel a Hu-csou-fu vidéki halmokból. Valószínű, hogy a tó egyetlen lefolyása hajdan csak ez a Hang-csou-fu-i folyó volt, mely azután Hang-csou-fu mellett a Szi-hu-ból eredő folyóval, a melyet a Nagy-csatorna építéséhez használtak föl, egyesülve, a Hoang-pú-folyót alkotta.

Már ez a körülmény kétséssé tette előttem Richthofennek és Edkinsnek azt a felfogását, hogy a Jang-cze-kiang egyik ágát hajdan a Tai-hu tóba bocsátva, azon át jutott az oczeánba.

Teljesen megdőlt előttem ez a hypothesis akkor, a mikor a Vu-hu alluviális lapálya és a Tai-hu tó közt azt a helyet meglátogattam, a hol a khinai térképen Tung-pa, azaz csusztató zsilip van jegyezve, Richthofen térképén pedig egy alluviális összeköttetés látszik. Itt olyan helyrajzi viszonyokat láttam, a melyek teljesen kizárják, hogy itt a laterit-képződés óta folyamág jött volna át. A csusztató zsilip egy vízvásztón való átkelésre szolgál s a vízvásztót egy 17 m. mély, mesterségesen mélyített, mintegy 4 km. hosszú csatorna szeli át. De még így is a csatorna vízszíne tetemesen magasabban van, mint a Jang-cze-kiang legnagyobb vízállása.

De még ezzel sem volt a kérdés teljesen tisztázva, mert egy Shang-hai-ban készült vadászati térkép adatai szerint még ettől a helytől délre, a Ta-nan-hu vidékén egy nyílt, zsiliptelen vízi összeköttetés létezik Vu-hu alluviuma és a Tai-hu között. Ennek meglátogatása negyedik utazásom tárgya volt.

¹ Az angol „bore“ és a franczia „mascaret“ fordításaul ajánlom ezt a szót, a mely a „szökő-ár“ és „özönvíz“ mintájára készült

Hasznos ismeretekkel gazdagodva tértem vissza április közepén Shang-haiba, de csak rövid pihenésre, mert csakhamar a Hang-csu öböl déli partjára tehettem egy rendkívül érdekes kirándulást. Itt a Sao-hszing-fu mellett összegyűlő Ta-kiang vízviszonyait tanulmányoztam. Ez a folyó, a Lóczy-féle törvény értelmében, elhagyja a végtelennek látszó alluviumot és azok közé a szigethegyek közé vágódik be, a melyek dúsan vannak elszórva a Jang-cze-kiang és Czien-tang-kiang alluviális területein s e folyamok torkolatai előtt. Valóságos sellők és sziklaszorosok közt folyik itt a Ta-kiang, egész torkolatáig, holott középfolyása a Ning-po és Hang-csu-fu közti óriási lapályt szeli át. A khinaiak ennek a folyónak a vizével táplálják a hajózható csatornákat. A folyó árviizei igen rohanósak s a mellett torkolatán át a Hang-csou-öböl özönárja fenyegeti a lapályt elöntéssel. A khinaiak bámulatos vízi művei megküzdöttek ezekkel a nehéz feladatokkal.

Ezután Pe-kingbe kellett mennem, hogy a khinai kormánytól anyagi támogatást eszközöljek ki a Hoang-ho folyó megtekintésére. Mialatt az ügy elintézését nyert, egy hosszabb kirándulást tettem éjszaki Csili tartománynak a mongol pusztákkal határos területeire. A turistáktól gyakran megjárt khalgáni úton mentem fel a magas földre s azután Dolon-nor, vagy khinaiasan Lama-miao városnál hagytam azt el, visszatérvén a Ku-pei-kou kapun.

Ha a legkisebb kételyeim letek volna Richthofennek a lösszképződésről felállított elméletei ellen, azok teljesen elenyésztek volna az itt látottak hatása alatt. A szél munkája hatalmas homok és porlerakódásokban mutatkozik, sőt egy hatalmas homokvihart is átéltem, a mely egy mozgásban levő continens benyomását tette rám.

A majdnem 2000 méter magasságban fekvő pusztákról lejövet, elhagytam a fiatalkorú eruptív kőzetek vidékét és azok közé az ó-paleozóli képződményekből felépült hegylánczok közé jutottam, a melyeknek nyugati folytatását, a Vu-tai-san-t, Richthofen nagyszabású tanulmány tárgyává tette. Hatalmas vastagságú, nagy kiterjedésű és erősen megzavart olyan formációkat is találtam, a melyek szép fossziliák (növénylenyomatok, csontos halak stb.) alapján a Richthofentől más helyen jelzett jura-képződményeknek felelnek meg. Ezen a vidéken ilyenmű képződmények eddig nem voltak ismeretesek, de különben is, az egész vidék geologiai felépítéséről majdnem semmit sem tudtunk.

A mint a hegyvidéket elhagytam, Pekingtől éjszakra olyan területekre érkeztem, a melyek a tengeri abrasio nyomait viselik magukon, azután a khinai nagy alföldre jutottam, a melyen Peking fekszik.

Arra a leverő hirre érkeztem a császárvárosba, hogy a khinai kormány minden segítséget megtagadott. El kellett hagy-

nom tehát Pekinget és visszatértem Shang-hai-ba, hogy valami anyagi segítségre tegyek szert.

Időközben negyedik utamra indultam, a melynek czélja a három Kiang kérdésének végleges eldöntése volt. Folyami gözössel mentem föl a Jang-cze-kiang-on Vu-hu-ba, onnan pedig egy kis fedett csónakon a széles alluviális lapályok csatorna-hálózatába hatoltam be.

Ning-kuo-fu-tól ÉÉK-felé húzódik fel egy szabályos hegy-láncz, a déli Khinát elborító Szini-hegyrendszer egy tipusos tagja s ez a hegyláncz néhány keskeny, párhuzamos lánczezzal együtt összeköttetést alkot a Tung-pa északi és déli oldalán fekvő magas hegységek közt. Egy helyen csakugyan meg van szakítva s itt egy csatorna szolgál át Vu-lu alluviumából a Ta-nan-hu tóba, a melynek ismét összeköttetése van a Tai-hu tóval. Csakhogy ezen a vízi összeköttetésen is meglátszik, sőt kétségtelenül konstatálni lehet, hogy a Jang-cze-kiang-nak sohasem szolgált medréül. A Jang-cze-kiang-nak ekkor legmagasabb vízállása volt az egész évben s a víz mégis a Ta-nan-hu-ból kifelé, a Jang-cze-kiang felé áramlott.

A Ta-nan-hu tó egy óriási kiterjedésű laterit-plateau fekszik, a mely átszolgál a Tung-pahoz és ezen túl a Nan-king vidéki halmok közé. Dél felé ezen a laterit-plateau folytattam utamat egészen a Hang-csou-fu vidéki hegyek lábáig. Sajnos, a hegyekbe költség híján nem hatolhattam be, hanem ismét átszelve néhány alacsonyabb Szini-rendszerű domblánczot, Csing-hszién-től visszatértem a Jang-cze-kiang alluviumára.

A laterit óriási elterjedése és különös fekvése már itt is megragadta figyelmemet, de észleléseim eredményei csak a mandsu-földi utazás után öltöttek határozott formát.

A Jang-cze-kiang-nak ekkor nagy vize levén, az árvízvédelem, gátépítés stb. érdekes tanulmánytárgyat nyújtottak. Bámulatos könnyedséggel és könnyelműséggel bánnak a khinaiak az ő árvízgátjaikkal s miután a folyóvölgyet át meg át szelik a hajócsatornák, s ezek külön-külön is be vannak gátolva, oly apró területekre bomlik szét a mentesítés, hogy egy-egy gátszakadás nem is okoz nagy veszedelmet.

Ebből az utamból hazatérve, egy kirándulást tettem Nan-king vidékére, a hol néhány kőszénbánya várt megtekintésre. Nan-king vidékén Lóczy és Richthofen is jártak, de mégis eredményes volt utam, mert a laterit és az abrasio-plateauk összefüggését, továbbá azt, hogy ott, a hol laterit képződött, attól függetlenül a lössz is lerakódhatott, megfigyelhettem.

Ezután Vladivosztkba utaztam gőzhajóval, a honnan Mandsuországon keresztül másodszor Pekingbe vezetett utam. Ezen a négy hónapig tartó úton tett észleleteim rövid összefoglalása a következő.

Az északkelet-délnyugati csapású Szini-hegylánczok átnyulnak Koreába; Koreát és Mandsuországot keleti felét fedik s úgy látszik, az Ochoczi tenger mentén Kamsatkába terjednek át, hogy folytatásul szolgáljanak ahhoz az óriási gyűrűhöz, a mely a Nagy oceán medencéjét éjszokról környezi.

Mialatt Suess Eurasia hegységeiben az újabb vulkánosság nagy szerepet nem játszott, a Szini gyűrű két egészen új keletű vulkános vonallal van szegélyezve. Egyik a késő harmadkori bazalt, a másik a jelenleg is működő vulkánok párhuzamos régiója. Az északamerikai kanadai határvidék s Idaho és Oregon államok óriási trap-plateaujával szemben, éppen azon a szélességen fekszik a mandsuországi, tölem felfedezett szintén tetemes, mintegy 60,000 km² területű bazalt-plateau. Khinában ez a bazalt lehúzódik foltokban egész a Jang-cze-kiang-ig. Kivülről a japáni és philippini szigetek vulkáni füzerei kerítik ezt a bazaltövet, s körülfut az egész Csendes oceán körül, talán egészen a déli sarkterig.

Az észak-khinai Szini-hegylánczokra nézve Richthofen kimutatta, hogy azoknak szabályos hullámai a carbon-idő végével keletkeztek s a közöttük levő medenczebeli rétegeket a ráncztatás már alig érintette.

A mandsu-földi délnyugat-északkeleti csapású lánczokban csakis a paleozói képződményeket láttam, mint a hegyképződésben résztvevő elemeket. A hegylánczok közti medencze-rétegeket a ráncztatás és táblás töredezés már nem érintette. A tektonikai hasonlatosság a mandsuországi és észak-khinai hegylánczok között még részletekben is felfedezhető.

Lóczy a Kuen-lün és a Szini-lánczok egybesimulását kétségtelenül kimutatta és pedig a keleti Kuen-lün déli oldalán.

En mandsu-földön a Szini csapású hegylánczokat keresztezésben levőnek találtam egy olyan kelet-nyugati irányú hegyvonulattal, a mely kétségkívül régiebb, mint a Szini csapású hegylánczok. Ez a hatalmasan kimagasló Csang-pej-san, Mandsuországot fögérinje.

Korea északi határánál granit és gneiss tömegek, Mukdentől északra igazi fillitek, vaskos kvarczitok jellemzik ezt a hegyvonulatot, a melyek meredek állásban vannak s a Szini-rendszer rétegei tetemes transzgressióval borítták őket.

Egy szakembertől vett értesüléseim szerint ugyanezek a képződmények Zsöhól-tól észak-keletre, Kien-csang-hszién vidékén is fellelhetők; magam Ku-péi-kou-nál láttam őket, és pedig folytatásában a Richthofentől ismertetett Vu-tai-san-nak.

Már itt jelzem azt a véleményemet, a mely azonban még nagyon is igazolásra szorul, hogy ez a hegyvonulat, a mely talán Lan-csou-fu vidékén válik el a Közép Kuen-lün-től, a Kuen-lün-

nek egy éppen olyan organikusan összefüggő nyulványa, mint a Kárpátok az Alpoknak.

A Csang-pej-san-tól éjszakra s a Szini csapású hegylánczok és föltörések hullámainál nyugatra, a Szongarinak és a Thumönn-ho-nak, vagy Kauli-kiang-nak a vízválasztójától kezdődik a fennebb említett trap-plateau, elborítja a Szongari, vagy helyesebben Szun-hoa-kiang egész felső vízgyűjtőjét, körülbelül Mukdentől Kirinen át egészen Ningutáig.

Ennek a 200—300 m. magas plateau-nak a nyugati pereme az az alacsony hegysor, a mit a térképeken Kuleh néven látunk jelezve. Mind az egész plateaut, mind különösen annak észak-nyugati és dél-keleti peremét számos, szebbnél-szebb bazalt vulkán ékesíti s ezeknek sűrű sorozata kelthette a kirin-mukdeni nagy országúton utazókban a magas hegység benyomását. Pedig ez a hegység nem magasabb sehol sem a mi Bakonyunknál s mégis a térképeken a közép-ázsiai hegyóriásokkal vetekedő magasságúnak van rajzolva. Egyébként sem hivatkozhatom a közkezen forgó térképekre, mert helymeghatározásaim szerint Kirin, Mukden és Hun-csuenn helyzetén kívül a többi részlet úgy szólván mind hibásan van térképezve. Uomo-szuo (Omoszo) a James-féle térképen, a mely a legjobb, 80 kilométerrel van éjszakabbra rajzolva, mint kellene, Tung-hoa-hszién, vagy Ngau-tun-csünn várost pedig Odoli, Ejtan, Autun stb. néven néha két helyre is be-rajzolták.

Hibásan nevezik a Kirin mellett elfolyó folyamot is Szongarinak. Ezt a nevet csak a Nonnival való egyesülése után veszi fel, addig neve Szun-hoa-kiang. Ez a folyó a bazalt-plateau déli és délkeleti peremén, tehát a Csang-pej-san éjszaki lejtőjéről és a Szini csapású magaslatok nyugati lábáról gyűjti vizeit, Kirinnél lejön a Ta-fung-mönn szurdokon át a plateauról s csakhamar kijut a Petuna-vidéki mélyebb lapályra.

A Kuleh nyugati lejtőjén a mukdeni nagy országút Kirintől kezdve megint alacsony plateau-*kon* visz le. A plateau-*ok* gránitból és egy különös, erősen ferde rétegenségű kavicsból vannak, a melyen a fluviatilis képződést hiába kerestem. Magasabb térszínek is jelennek meg ezek közt az egyhangú plateau-*ok* közt, a melyet csak néhány, a mi sümegei Várhegyünkre emlékeztető bazaltkúp ékesít, s ezek a magaslatok nyugodtan fekvő, itt-ott conglomerátos homokkőből vannak.

Korea határán, nemkülönben Kirinnél fiatalabb korú üledékes kőzetek hatalmas medenczét töltenek ki, a melyek aranygazdagságuk miatt jelentősek. A Szan-tao-kou medencze Korea határán egyike a legnagyobb arany-medenczéknek, a melyekről tudomásunk van. Gneisz és gránit hegységek között fekszik ez a tágas medencze, kitöltve egy homokkőnek és konglomerátnak hullá-

mosan fekvő rétegeivel, a melyek felett vastag, aranytartalmú kavics és homok fekszik. A homokköveknek egy agyagosabb rétegből hozott édesvízi puhatestű kővületek a geológiai kort is megfogják világítani.

Kirinnél ugyanez a vastag homok és kavicsréteg kék agyag felett fekszik. Ebben szép barnaszén-telepek vannak.

Rendkívül érdekes eredményekkel szolgált Mukdentől San-hai-kuanig a Liautungi öböl nyugati partján megtett utam. Itt az országút hatalmas kiterjedésű abrasiós plateauokon vezet végig. A plateauk legnagyobb része gránitból van. A gránit az abrasió hatása alatt teljesen el van málva. Helyben álló gránitban a patakok éppen olyan szakadékokat metszenek, mint a lösszben. Csak egyes, kevésbbé máló gránitféleségek merednek ki tengernyalta sziklák képeiben, mint pl. a Sö-san-san, vagy 13 hegy Kin-csou-fu vidékén. A helyben álló gránit mellett szintén gránit-anyagból vannak egyes részletek. De ez már csak a gránit anyaga! Szépen rétegezve fekszik s benne éppen olyan vasgömbök vannak, mint az igazi lateritban. Mind ennek, mint a helyben álló gránitnak a színe sötétvörös.

Ezek felett az abrasiós plateauk felett is vannak bazalt-vulkánok, de láttam szép bazalt-dykeokat is, a melyek szintén abrasiót szenvedtek.

Az előre haladott évszak miatt San-hai-kuan-tól vasúton mentem Pekingbe. Onnan azután rövid két heti tartózkodás után azonnal leindultam régi vágyam: a Hoang-ho és a Huai-hegység megtekintésére.

Pekingtől egész Csönn-ting-fu-ig a khinai nagy lapályon vezet az út. Innét azonban megint éppen olyan külsejű plateaukra kanyarodik fel, mint a minöket a Liau-tungi öböl mentén láttam. Ezeken a plateaukon jártam egész a Hoang-ho-ig. Az abrasió nyomai ezeken a plateaukon is meg vannak, de nem olyan feltűnőek, mint Liau-hsziban, mert a plateaukat felépítő kőzetek nagyon nyugodtan, sokszor egészen vízszintesen fekszenek. Anyaguk kétféle: régibb homokkövek és conglomerátok, a melyek táblás törésekkel, abrasióval tűnnek elő, aztán fiatalabb homokkövek, conglomerátok és édesvízi mészkövek fossiliákkal. Ezek az utóbbiak elegendők a képződmények aránylag nagyon fiatal eredetének megállapítására.

Végül a plateaukat folyton kísérik olyan homok, nyirok és kavics-telepek, a melyek a laterithoz némi hasonlatosságot mutatnak.

A Hoang-ho-tól délre ezek a plateauk csak a Huai hegység éjszaki lejtőjének közelében akadtak ismét szemem elé. Itt kék agyaggal, azután igen kavicsos vörös, homokos agyaggal kezdődnek, utánuk a Khinában már jól ismert mezozói vörös homokkő abrasiós rétegfejei bukkannak elő, míg végre közvetlenül a Huai hegység lábánál pompás kvarezit és fillitrétegek fekszenek igen

meredek állásban, óriási kiterjedésű abrasióval. A hegység maga gránitból és gneiszből áll. Déli lábánál ismétlődnek a hatalmas abrasiós plateauok; abrasiót szenvedtek a gránit s azok a szépen gyűrt, óriási vastagságú fillitrétegek, a melyeknek korát megállapítani igen bajos, mert felettük, persze discordánsan, a mezozóoi vörös homokkövek, majd délen a valódi laterit, fekszenek.

Még több más észleleteimet összefoglalva s Lóczy és Richtofen idevágó megfigyeléseit tekintetbe véve, egy fiatalkori tengeri vagy tavi abrasiót lehet kimutatni Liau-tungtól kezdve egészen Szva-tauig, a hol az abrasió nyomai még kimutathatók, de azután csak Szingapurnál ismét, a hol a tűnemény igen nagy méretű.

Az abrasiós plateaukat mindig olyan lerakódások kísérik, a melyek gyorsan pusztult tengerpartok abrasiójának a termékei. Az anyag maga a legtöbb esetben nem előnyös a fossiliák megtartására s ezért tengeri eredetüket nem mutathattam ki.

Igaz, hogy valamely képződménynek tengeri, vagy édesvizi, vagy másféle eredetét teljes biztonsággal megállapítani csakis a fossiliák alapján lehet.

Habár a lateritnak s a többi vele rokon képződményeknek tengeri eredetét kétségtelenül így be nem bizonyíthatjuk, az ellenkezőjére sincs semmiféle pozitív bizonyítékunk és így más téren kell a bizonyítékokat keresnünk.

A laterit mind mások tudósításai, mind a saját tapasztalataim szerint is, mindig abrasiós plateaukhoz csatlakozik és azokkal mindig tökéletesen egy szintben van.

De nemcsak Khinában, hanem a Föld bármely helyén a laterit mindig szintben fekszik.

Ez a kétségtelen és megczáfolhatatlan tény teljesen kizárja a laterit szárazföldi, különösen pedig a lösszhöz hasonló eredetét.

Óriási kiterjedése, egyenletes szintje és még néhány körülmény lehetetlenné teszik azt, hogy esők összemosta lösszre-gondoljunk.

Anyagminősége pedig végül teljesen kizárja azt a feltevést, a mely, úgy látszik, a legáltalánosabb, hogy a laterit helyben elmállott kőzetek anyaga, mert pl. Ning-kuo-fu vidékén mészke-hegyek, Singapur vidékén pedig kvarezit homokkövek és gránit közt fekszik.

A laterit anyagában annál nagyobb változatosságot látunk, mennél inkább közeledünk az abrasiós plateaukhoz. A laterithez keveredő anyag ilyenkor megfelel az abrasiót szenvedett kőzetek anyagának. Utoljára olyan dúsán tölti meg a lateritot néhány könnyen szétmosható kőzetnek az anyaga, hogy a kettő közt alig lehet éles határt vonni. Így pl. Ning-kou-fu-nál az abrasiót szenvedett conglomerát-rétegek és a kavicsos laterit, a Huai hegy-

ségben pedig a mezozói vörös homokkő és a homokos laterit között alig lehet átmenetet észlelni.

A lateritban és rokon képződményeiben a kavicságyságok a tengerparti kavicstelepeknek utánzatai.

Bár mindezek és többi érveim is nem kétségtelen bizonyítékok, mégis szabad legyen itt a laterit származásáról véleményemet nyilvánítani.

Abban az időben, a mikor a leghatalmasabb lösszképződés volt Khinában, a belsőázsiai magasföldről alig jött le víz a khinai tengerekbe. A Jang-cze-kiang mai völgyei és Dél-Khina legnagyobb része úgy látszik archipelagus volt, a melyben gyorsan folyt az abrasio s egyszersmind hullott a puszták pora, a mely ellepte San-hszi s Sen-hszi tartományokat. Az abrasio detritusa, keverve az aláhulló lössz-szel, szülte a lateritot, melyet a parti vízmarás padkáján keletkezettnek tartok.

A laterit eredetének ilyenmő magyarázata ugyan csak egy újabb hypothesis a többiekhez, de vizsgálataimnak megvan az a konkrét eredménye, hogy a khinai lateritnak a legalsó abrasiók plateaukkal való összefüggését kimutattam s a lateritnak szintekben való elhelyezkedéséből fontos következtetéseket vonhattam le.

A Huai hegységet felépítő képződményekből és azoknak helyzetéből kétségtelenné vált, hogy az a keleti Kuen-lün folytatása és végződése. A hegység orografiai gerince, valamint tektonikai alkotása, tehát rétegcsapása északnyugat-délkeleti, tehát eltérőleg Richthofentől, teljesen megfelel annak a hypothesisnek, a mit a Széchenyi-expeditio tudományos eredményeinek egyik térképén Lóczy feltüntetett.

Így a khinai nagy lapály két hatalmas hegylánc szögletében fekszik. Egyik a Vu-tai-san és Csang-pej-san vonulata, a másik a tulajdonképeni keleti Kuen-lün : a Czin-ling-san és Huaisan. Közöttük fekszenek San-hszi és Sen-hszi táblásan tördelt plateaui, a khinai nagy alföld és San-tung rögös hegyvidékei.

A khinai nagy alföld szerkezetére nézve is fontos felvilágosításokat nyertem Pekingtől Han-kouig terjedő utamon. A nagy alföld három régióra oszlik. Az első régiót a hegységek lábát szegélyező abrasiók plateaui, lateritszerű képződmények és a lössz-plateauk alkotják. Ha a khinai nagy alföldet süllyedéktérségnek tekinthetjük, úgy ebbe a területbe bele kell vennünk a Pe-csi-li öblöt és a Liau-ho alluviális lapályát is. Ekkor az első régió a nagy alföld süllyedékét Mukdentől Peking vidékén át, a Huai hegység megkerülésével, egészen Hang-esou-fuig futó keskeny szalagban szegélyezi.

A másik régió a legnagyobb és legfontosabb. Ez a törmelékupok öve. A magas földről lejöő folyók ugyanis rengeteg törmelékupokat építenek s ezek leghatalmasabbika a

Hoang-ho óriási kápja, a mely Kai-föng-fu-tól a nagy esatornáig terjed s melyre vissza fogok térni.

A harmadik régió a delták öve, kezdve a Liau-ho deltáján, folytatva a Pei-ho és Wei-ho, majd a Hoang-ho, Huai-ho és végül a Jang-cze-kiang deltáján át a Csién-tang-kiang deltájáig.

A Hoang-ho, a mint Kai-föng-fu-nál kilép abból a nagy hosszanti völgyből, a mely a Közép-Kuen-lün éjszaki lábánál a Wéi-ho, majd a Hoang-ho medréül szolgál, azonnal törmelékkupjára jut. Kai-föng-fu a hollandi mérnökök lejtmerései alapján mintegy 150 méternyire fekszik a tenger színe felett. A folyó innen jelenleg éjszakkelet felé, sugáregyenes irányban, óriási eséssel folyik le a Pecsili öbölbe. Csak Czi-nan-fu-nál lép a deltájára, a hol kanyarogni kezd. A folyó hordaléka rengeteg nagy. Óriási töltések közé van fogva, a töltések magassága kívülről 14 méter, de az ártér 11·5 m. magasán fel van töltve, pedig ugyan elég széles; hisz ott, a hol a folyón átkeltem a gátak 22 kilométerre vannak egymástól.

A folyó középvízmedre alig 3—4 km. széles és rögtön a középvíz szélén emelkedik az a hatalmas lerakodás, a mit a folyó maga épített, kétségtelenül már a késő történelmi időkben. Hisz a mostani gátak Kai-föng-fu-nál nem is olyan nagyon régiek. Így fogalmat alkothatunk magunknak arról a rengeteg hordalékról, a mit a folyó az ő árterén lerak. Kai-föng-fu város falai árvízgátul is szolgáltak. Ennek lehet köszönni aztán, hogy a város körül a térszín olyan magasra feltöltődött, hogy a város falainak tetejébe újat kellett építeni, hogy kilássék a földből. A városba a kapukon keresztül egy meredek lejtőn kell lemenni.

S a külső térszín szomorú tájképeket nyújt. Alig kötött futóhomok-területen vezet az út napokhosszat, mindenütt árvizek nyomai: ez a Hoang-ho rettenetes birodalma.

A folyam az ő törmelékkupját jelenleg az éjszaki oldalon fejleszti. Ezelőtt mintegy 50 éve változtatta helyét, mert még 1850-ben San-tung-tól délre ömlött a tengerbe. De ez nem is az első helyváltoztatása a folyamnak: megesik ez a katasztrófa mindannyiszor, valahányszor a törmelékkúp egyik szárnya túlfejlődött.

A többi vizek a törmelékkúpról szabályosan, sugáralakban folynak le, maga a folyó egyike a legnagyobb vízvásztóknak.

San-tung-tól délre a törmelékkúp a Huai folyót a hegyek lábához szorította, deltája pedig a Jang-cze-kiang-éval összenöve, a Nagy-esatorna menti nagy tavaknak adott létet.

Ez a legnagyobb eddig ismert törmelékkúp s ezért a folyót semmi más földi folyóval sem lehet összehasonlítani. A többi kisebb folyónak is megvan a maga törmelékkupja, mindegyik egy kis homok és kavics-sivatag, úgy, hogy ezek Pekingtől egész a Huai hegységig összefüggő zónát alkotnak.

Utazásomat Kan-kou-ban befejezettnek tekintetem és visszatértem Sang-hai-ba, a hol még egy érdekes vízmérést végeztem a Hoang-pu folyón, amely Sang-hai kikötőjéül szolgál, s a Jang-cze-kiang torkolati szakaszába ömlik. Az árapály járása szerint a folyó torkolatában a víz kifelé, majd befelé folyik. Méréseim célja a folyó valódi vízmennyiségének megállapítása volt, de ennél tudományos tekintetben sokkal érdekesebb eredményre jöttem a vízjárást illetőleg. A folyó vize apálynál nagy sebességgel ömlik kifelé; aztán hirtelen megáll és 10 percz alatt igen sebes ellenárammá változik, a mint a dagály beköszönt. Ez az ellenáram annyival kevesebb vizet hoz be, mint a mennyi a folyó valódi vízmennyisége. Mivel a beáramlás sebessége nagyobb, mint a kifelé való áramlásé, ezért rövidebb ideig is tart, aztán lassanként elmúlik és alig észrevehetően fordul kifelé való áramlásra az apály beköszöntésekor.

Ha a dagálynál az áramlás megfordulása még sebesebben történnék, akkor előállna az özönár, mint délen, a Hang-csou-öbölben.

*

Végül még meg kell emlékeznem az építészeti terén végzett tanulmányaim eredményeiről.

A khinai építészetről eddig az a vélemény volt elterjedve, hogy az a sátorból származik. Erre az elméletre a kajla tetők sátorszerű alakjából jöttek.

De ezen az egy külső hasonlaton kívül semmi egyéb nem támogatja a szellemes elméletet.

Tanulmányaim eredményeképen mint bizonyosat mondhatom ki, hogy az összes khinai építészeti a bambusz-építésből származik.

A nagy alföldön való megtelepülésök után úgy építkeztek, a mint azt az őslakóktól látták. Dél-Khinában és a nagy alföld déli részeiben pedig a nép ma is tisztán bambuszból építkezik a falvakban.

Mind a lakóházaknak, mind a középületeknek minden elemét vissza lehet vezetni a bambuszra. A favázás házak, a fából épült dolgok, a kő- vagy tégláépületeknek nemcsak minden ornametuma, hanem minden szerkezeti része is a bambuszház utánzata.

Kissé behatóbb tanulmányozás után arra jövünk, hogy a khinai házak teteje tulajdonképen nem is kajla, hanem egyenes. Fölfelé görbül csak a tető eresz-része, a mit oszlopok vagy hatalmas és remekül kiképzett consolok támasztanak alá. Ez az eresz, vagy oszlopok esetében korridor nem egyéb, mint azoknak a gyékény- vagy rattang-ernyőknek az utánzása, a milyen minden bambusz-ház homlokzatán végigfut.

A tető cserepezése, a párkány, a consolok, az ablakrácsok,

a falsíkok díszítése, minden lábazat és minden egyéb ornamentum, ha csak nem figurális, úgy a bambusz-házak illető részleteinek tökéletes utánzata még legpompásabb építészeti alkotásokon is, mint pl. a pekingi császári palota, a Ming-sírok egyes épületei, a pekingi kaputornyok, vagy a Csönn-ting-fu-i templom.

Befolyása van azonban a khinai építészetre: a hinduk alakokkal túltömött építészetének, a San-hszi és Sen-hszi lösszterületeiről származó lösszrakásoknak, Kai-föng-fu-ban a mór építésnek, a mit az ismeretlen időben oda települt zsidók hoztak be és végül egyes vidékeken az őslakó barbárok építésének. Ilyent találtam pl. a Huai hegységben, a hol a huai barbárok kétségtelen nyomait sikerült kimutatnom.

A khinaiak egyéb ősfoglalkozásait, különösen a halászatot, földművelést és bányászatot, továbbá technikai alkotásaikat szintén beható tanulmány tárgyává tettem, de jelen rövid jelentésemben nines hely részletes tárgyalásukra.

Utazás közben a vidéket folyton térképeztem, úgy, hogy a bejárt területekről 1 : 100,000 mértékben készíthetek lehető pontos térképet. A pontosságot előmozdítják szélesség-meghatározásaim, a minőkre különösen Mandsuországbán volt szükségem, minthogy az eddigi térképek téves volta az első néhány napon nyilvánlott. Azonkívül kitűnő aneroidom segítségével az útvonalon sűrű sorozatát nyertem a meghatározott magasságú pontoknak.

Összesen 6025 kilométernyi utat tettem meg mintegy 237 napon, úgy, hogy naponként átlag 25.4 kilométer utat jártam be és térképeztem. Úgy a munkanapokba, mint a megtett utakba nincsenek bele számítva sem a gőzhajón, sem a vonaton megtett utak.

Utazás közben 750 rajzot, 210 fényképet, az egész út részletes felvételét s a mellett teménytelen részlet-térképet készítettem, úgy, hogy utazásaimról szóló közleményeimet jóval több, mint 1000 új, eredeti és tanulságos rajzzal, térképpel és fényképpel illusztrálhatom. A mellett petrográfiai és paleontológiai gyűjteményem érdekes anyagot fog nyújtani szaktudósaink számára.

Az összes előforduló helynevek khinai írásjegyeit is gyűjtöttem, s ez fontos melléklet lehet útam tudományos eredményeinek összeállításánál.

Utazásaim tetemes anyaghalmazának feldolgozása hosszabb időt fog igénybe venni és reménylem, hogy használhatóan fogja bővíteni Kelet-Ázsia tölem beutazott vidékeiről szóló ismereteinket.

A téli csapadék és a Tisza tavaszi árvizei.

(Bogdánfy Ödön részéről előterjesztetett a november 14-iki ülésen.)

Belgrand 1874-ben az Académie des Sciences egyik ülésén bemutatta azokat a tanulmányait, melyek segítségével a Szajna kisvizeit a csapadék járásából hónapokkal előre jelezhetette.

A Szajna vízgyűjtőmedenczéje legnagyobb részben vizet átbocsátó talajnemekből áll, melyek a csapadékvizek tágas rak-táraiul szolgálnak. Ha e vízraktár, hosszabb szárazság után, erősen megürül, akkor a folyók vízhozománya minimumra száll alá. Ha tehát az őszi, téli és tavaszi a Szajna medenczében kevés csapadékú, akkor a következő nyáron igen alacsony vízállások jelentkeznek. Ugyanis ilyenkor a nyári esők, ha jelentékenyek is, nem emelik a folyók vízszinét, mert legnagyobb részük a száraz talajba ivódik, vagy elpárolog.

Egészen mások a viszonyok a Tisza medenczében, mely a maga sokkal kötöttebb voltával inkább a csapadékvizek felszíni csörgedezésének kedvez, s itt a nyári esők is érezhetően emelik a folyók vízszinét. A Tisza medenczében tehát a légköri csapadék nagyságából inkább az árvizekre lehet következtetést vonni.

A csapadékokból való árvízjelzés nálunk főképp a Tisza tavaszi árvizeire vonatkozólag fontos, melyekre a legnagyobb befolyást a téli csapadék mennyisége gyakorolja.

Azonban a téli csapadékon kívül még egyéb változó mennyiségek is hatással vannak a tavaszi vízállások magasságára, úgy hogy a kérdés megoldásánál a következő főbb változó mennyiségek között kell keresnünk az összefüggést.

1. a téli hó mennyisége;
2. a hőmérséklet;
3. a tavaszi eső mennyisége;
4. a talaj hygrometrikus foka;
5. a vízállások.

E változó mennyiségek egyenként való részletes vizsgálataból a következő általános hydrologiai tételeket lehetett megállapítani a Tisza tavaszi árvizeire nézve:

1. A téli (decz.—febr.) hó mennyisége igen csekély veszteséggel általában márczius elejéig megmarad. A mennyiben pedig kivételesen, egyes telek folyamán, erős olvadások voltak, az ily eseteket további combinációinkból kihagytuk, mert olvadásos telek után nincsenek jelentékeny árvizek.

2. Márczius és április hónapokban az összes hómennyiség elolvad. A mennyiben egyes ormokon és szakadékokban még valami továbbra is megmarad belőle, az csak igen jelentéktelen.

3. A márczius—áprilisi esők mennyisége bizonyos viszonyban van a téli hó mennyiségével úgy, hogy nagyobb téli hónap nagyobb tavaszi eső s viszont kevesebb hónap kevesebb eső felel meg. A mennyiben pedig e szabálytól némi eltérés is mutatkozik, ez az eltérés a változók közötti összefüggés szabályának pontosságát megkisebbíti ugyan, de nem jelentékenyen.

4. Tavasz kezdetén a talaj telítve van vízzel.

5. A Tisza középső és alsó szakasza csekély esésével és terjedelmes ürfogatával, mint valami nagy tó, úgy raktározza a hóolvadás vizeit. Ily módon nem okoz nagy különbséget a vízállások magasságára, vajjon a hóból eredő vízmennyiség egyetlen árhullámban, mely lefelé mindinkább ellapul, vagy több apróbb árhullámban érzékel-e le, melyek egymást utólérve, mintegy egymás fölé tornyosulnak.

E tételből önként következik, hogy a *Tisza márczius—áprilisi maximális vízállása mértéke a téli hó mennyiségének*, vagyis, hogy e két változó között igen benső és közvetlen kapcsolat létezik.

Hogy ez csakugyan így van, összevetettük egy derékszögű koordináta-rendszer segítségével a nem olvadásos telek (decz.—febr.) vízalakban mért csapadékát a tavaszi árvíz magassági adataival, s az egyes állomásokon az összetartozó csapadéki és vízállási adatok pontsorozata megközelítőleg egy egyenest állapított meg. Vagyis a hó mennyisége és az árvíz magassága között lineáris összefüggés mutatkozott.

Az egyenesek egyenletét aztán a legkisebb négyzetek elmélete szerint határoztuk meg.

Általában azt mondhatjuk, hogy Tokajtól lefelé Szege dig az egyes állomásokra 50 cm. pontossággal jelezhetjük előre a téli csapadékból a tavaszi árvíz magasságát.

Az eredményeket az 1897/98. évi tél adatainak tekintetbe vétele nélkül hoztuk le, úgy hogy az 1897/98-iki tél az elért eredmények próbájául szolgálhatott.

E legközelebb lefolyt tél adataiból következtetve

Tokajban	19 cm.
Füreden	23 cm.
Szolnokon	23 cm.
Ósongrádon	46 cm.
Szegeden	40 cm.

hibával lehetett az 1898. évi tavaszi árvíz magasságát meghatározni.

És bár ez idő szerint a tanulmány csak 14 évre terjed ki, s így a lehozott képletek és grafikonok igazi értékét még a jövő évek próbái mutatják meg, mégis az eddigi eredmények már egész új világot vetnek a Tisza vízjárására s a tavaszi ár-
vizek bonyolódott jelenségét szabályokba foglalják.

Naszreddin hodsa tréfái.¹

(Kivonat *Kúnos Ignác* lt. márczius 21-én olvasott dolgozatából.)

Alig van országa a mohamedán keletnek, a hol az akšehir-beli Naszreddin neve a legismertebbek közé ne tartoznék. A török *hodsa*, az arab-egyiptomi *goha*, a perzsa *havudse* — a *hodsa* szónak megannyi változatai, — a legbohókásabb tréfákat és mondásokat juttatják a keleti ember eszébe és azok a *lataif* néven ismeretes adomák, melyek sohse tévesztik el vidító hatásukat, mind a Naszreddin nevéhez fűződnek.

A hodsának már-már legendaivá változott alakja kétségen felül történeti. Kis-Ázsiának Akšehir nevű városában élte le napjait, és a hagyomány, mely mai napig sem feledkezett meg róla, főkép azokban az időkben szerepelteti, a mikor a szanta Timur portyáztatott Anatóliában. Hodsa voltából arra lehet következtetni, hogy községében tanítói, bírói és egyházi functiókat végzett, és mikor a hódító despota sorra foglalgatta a kisázsiai városokat, mindig a hodsa volt az, a ki helysége képviselőtében az uralkodó színe elé járult. Legelsőbb is Jenisehirben, ugyanazon kerületnek egy másik városában kezdette meg a hodszakodást. Erre vall a következő traditio, mely a hodsának Timurral való első találkozását tartotta fenn emlékezetben. A traditio természetesen tréfa alakjában maradt fenn.

A hodsa kedveskedni akart ez első alkalommal a nagy hódítónak és kérdi a feleségétől, hogy mit vigyen Timurnak ajándékba: fűgét-e vagy birsalmát? A felesége birsalmát ajánl, mert az szebb is, nagyobb is a fűgénél. A hodsának az az elve, hogy nem jó az asszony tanácsa után indulni, és a fűgében állapodik meg. Timur azonban, a ki ilyesféle ajándékoknak nem igen volt barátja és a mókázó hodsáról sem igen volt még tudomása, oly sértőnek találta e kedveskedést, hogy a fűgétet egyenként a hodsa fejéhez vagdosta. „Áldassék Allah“ — kiáltott fel mindannyiszor a hodsa, valahányszor egy fűge a fejét érte. Timurt kíváncsivá tette e különös hálálkodás és kérdi az okát a hodsától. Azért áldassék Allah neve — felel neki a hodsa — mert nem fogadtam meg a feleségem tanácsát. Ha ő reá hallgatok és birsalmát hozok a fűge helyett, azóta már rég összezüzdött volna

¹ E kivonat megkésve érkezett be. Szerk.

a fejem. A különben kegyetlen természetű Timurnak annyira megtetszett ez a magyarázat, hogy aranyakkal váltotta meg az ütésekét, sőt ez időtől fogva bármikor szabad bemenetet engedett neki udvarába.

Naszreddin idejében alig volt még a török birodalom száz és egy-két évnél idősebb. Anatóliának az a része, a hol a hodsza végezte a tisztségét, még lazán függhetett össze a birodalom többi részeivel. A szultáni méltóságot még nem ragyogta eléggé körül a kalifaság nimbusa, és nagyobb lehetett az egyes derebejek hatalma, mint a messze Rum országában székelő szultánoké. Az együvértartozás érzete még alig volt kifejlődve, különösen Kis-Ázsiában nem, a hol minden egyes bégség, sőt majdnem minden nagyobb község maga intézte a saját egyházi és polgári ügyeit. Ilyen lehetett Akšehir is, a hol Naszreddin volt a hodsza, vagyis tanító, egyházi és bíró egy személyben. Ehhez járult a mongol betörés és Timur győzelmeinek hosszú sorozata. Akšehir inkább tartozott a sánta Timurlenk, mint a villámgyors Bajazid uralma alá. És megint csak Naszreddin érdemének, illetve agyafurtságának volt köszönhető, hogy míg Anatólia sok más és helylyel-közzel virágzó helységét tüzzel-vassal pusztította a keleti kényúr, addig a hodsza városa, épp a hodsza szerencsés és leleményes közbenjárása folytán, megmenekült a nagy veszélytől. Azoknak a tréfás hagyományoknak, melyek ez eseményhez fűződnek, se szeri, se száma. A minthogy számos tréfában van megörökítve az a különös viszony is, melyben a szókimondó hodsza a tréfát megértő, de tréfálkozásában is szigorú kényúrhoz állott.

Naszreddinnek már élte idejében is elterjedhetett a hírneve. Bohóskodását a bátorságával, naivságát a jámbor voltával takargatták és eme tulajdonságai révén jutott ahhoz a csakis szent férfiakat megillető varázshoz, mely a hodsza emlékét még a mai nap is körülövezi. Alakja nem az irodalomban, hanem a nép emlékezetében kövesedett meg, a mint hogy az a műfaj is, melyet csakis az ő egyénisége teremtett meg, népies színezetű népi termék. Szavai a folklóre szavaivá finomodtak, egyénisége pedig legenda-hőisévé vált. A kisázsiai törökségnek még mai nap is ő a legtisztább típusa. Innen magyarázható meg az a nagy népszerűség, mely az ő nevéhez fűződő és neve alatt ismeretessé vált tréfákat közkeletűvé, a népnek úgyszólván közkincsévé tette. Mintha csak a maga eszejárását, a maga gondolkozása módját látná benne a „türk“-nek gúnyolt pór-mohamedán. Hisz a hodsából is a türk szólott, a mint hogy törökös az ő élceinek nyers, olykor triviális volta is.

Az ő tréfáinak, a Naszreddini *lataif*-oknak humora török humor és első sorban néphumor. Timurhoz való és később egyre bizalmasabbá vált viszonyában is megmaradt ő töröknek. Bár

nemzetiségi érzésről ez időtájt szó sem lehetett, kiérezte az ő egészséges ösztönével, hogy Timurnak a hadakozása éppen nem mondható áldásosnak; a hol tehetette, kifejezést is adott ebbeli véleményének.

Tíz aranyat kért egy izben Timurtól, hogy valami emlékfélét állíthasson magának. Timur készséggel és egyúttal némi kíváncsisággal teljesítette kérését. A tíz aranyon egy kőbe illesztett nagy ajtót építtetett az akšehiri határon, és a nélkül, hogy a többi falakat is kiépítette volna, erős vaslakatot csináltatott az ajtóra. A különös építkezmenynek a következő magyarázatát adta: Az utókort csak sirásra fogják Timur hatalmas kőfalai fakasztani, míg Naszreddin csak nevetetni fog. És valósággal így is történt. Ez ajtó mögé temették el a hodsa földi maradványait és a mai kor zárandokai mosoly nélkül meg nem állhatják, midőn kegyeletükkel a szent sir számba menő ajtó-emlékhez ellátogatnak. A hodsának ezen sírjához, mely Akšehir közelében még mai nap is látható, épp úgy elzarándokolnak, mint bármely szent hírben álló emberéhez. Szent, illetve böles voltának a megmaradt tréfák közt is nem egy nyoma maradt fenn. Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy a hodsának e megbőlesítése újabb keletű és hogy azok a tréfák, melyek a hodsa ezen lelki képességére vonatkoznak, más népek hagyományaiban is megtalálhatók.

Ismeretes a három böles férfi megjelenése, a kik attól teszik függővé ellenfeleik hitének elfogadását, hogy képesek-e kérdéseikre, böleshez illően, megfelelni. Ezúttal Naszreddinnak kell sikra szállania, hogy a három napkeleti böles kérdéseire választ adjon. Az első kérdésre, hogy hol a világ közepe, a hodsa oda mutat botjával a szamara elé, hogy ott van. Ha nem hiszik el neki, menjenek és mérjék ki. Másodiknak azt kérdezik tőle: hány csilag van Akšehirban? A hány szőrszál a szamaramon, annyi. — Utolsónak azt kérdi a harmadik, hogy mondja meg neki: hány szőr szál van a szakállában? Éppen annyi — felel a hodsa — a hány szőrszál a szamaram farkán. Ha nem hiszed el, jer tépjük ki szálanként a te szakálladat és a szamaram szőrét, és ki-tűnik a valóság.

Az efféle hagyományok és tréfák csak utólag fűződhetek Naszreddin nevéhez. És ez annál könnyebb volt, mert hisz e tréfák még rendszeresen összegyűjtve sincsenek és csak szájról-szájra, apáról fiúra szoktak szállani. Csupán egyes kis füzeteket, népolvasmánynak szánt ponyvatermékeket ismerek, melyeket még írni is alig tudó emberek, többnyire azerbajdsán eredetű perzsák, állítanak össze, mint Naszreddin nevéhez fűződő tréfákat. Ezek alapján készültek azok a német és francia átültetések is, melyek a világirodalomban a török Eulenspiegel jelzőjével ajándékozták

meg az akšehiri böleset. Behatóbb tanulmány még nem foglalkozott vele. E lézagosság adott nekem némi ösztönzéseket, és mikor évekkal elelőtt, a hodsá városa vidékén, az ajdini kertületben jártam, felhasználtam a kínálkozó alkalmat és Naszreddini emlékek és lataifok után kezdtem kutatni.

Pár hétig tartó fáradozásomnak szép és meglepő eredmény volt a jutalma. Nemcsak hogy járatosak voltak e tréfák, és közszájon forogtak a hodsá egyes mondásai, hanem még fel is jegyezhettem őket az eredeti dialektusban, úgy a hogy azok a hodsá ajkain is hangozhattak. Lépten-nyomon egy-egy új emlékre bukkantam, és mintha csak a tréfák világa elevenedett volna fel előttem, sorba mutogatták mindazokat a helyeket, a melyekhez a hodsának egy-egy mondása fűződött. Emitt volt az a tó, a melybe egyszer belefulladt volt a hodsának a kacsája. Naszreddin azóta mindennap odajárt a tóhoz, kenyeret aprított belé és úgy szűr-csölgette a kanálával. Mit művelsz, hodsá? — kérdik tőle. Kacsalevest eszem — volt rá a válasza. — Másutt egy átluggatott kaftánját mutogatták, melyet a hodsá egyszer szárítani tett ki. A félhomályban tolvajnak nézte a ruhadarabját és íjjával, nyilával keresztüllövöldözte. Midőn később megtudta a valót, hálát adott az Istennek, hogy benne nem volt a kaftánjában, mert könnyen halálra is sebezhetne volna magát.

Milyen színesebb nyelven, mily közvetlenséggel hangzottak el e tréfák és mennyire különbözött a humoruk a népkönyvek száraz és nyelvi hibákkal telt leírásától. De még jobban is volt módomban az egyes lataif-okat megválogatni és csakis azokat illeszteni a gyűjteményembe, melyek vagy szorosabb kapcsolatban voltak a hodsával, vagy pedig megfeleltek az anatóliai néphumor-nak. De még így is teljesebb lett a gyűjteményem, mint a népkönyvek bármelyike.

Főleg a helyi színezetűek kötötték le a figyelmemet, t. i. az olyan tréfák, melyek vagy még máig is fenmaradt tárgyakhoz vagy emlékekhez fűződnek, vagy pedig a török nép psychicumának a megnyilatkozásai.

A vendéglátás egyik jellemző vonása a primitív fokú népeknek, és nagy szerepre jutott a hodsá tréfálózásaiban is. De azért ki fog azokon az embereken, a kik visszaélnék vele.

Egy akšehirbeli ember beszélt, hogy egy falusi türk egy nyúllal ajándékozta meg egyszer a hodsát. A hodsá megköszöni és megvendégeli az ajándékozót. Egy hét leteltével ismét meglátogatja, megint megvendégeli levessel. Alig mulik el egy-két nap, vagy négy-öt ember jön a hodsá házába és ott maradnak vendégekkül. — Kik vagytok? — kérdi tőle a hodsá. — Mi annak a földinknek vagyunk a szomszédai, a ki a nyulat hozta volt neked. A hodsá ezeket is megvendégeli. De ime, még egy hét

se telik el, ismét egy pár vendég-ember toppan be a hodsához. — Hát ti kik vagytok? — kérdi a hodsá? — Mi annak a nyulat hozó ember szomszédjának a szomszédai vagyunk. A hodsá üdvözl, leülteti őket és jókora nagy bogrács vizet tálaltat be elibök. — Hát ez mi? — kérdik a vendégei. — Ez a víz annak a nyul leve-sének a leveséből való — felelte a hodsá. Így tréfálja meg azokat, kik nem tudják az emberséget és visszaélnék a helyzetükkel.

A Naszreddini lataif-ok különben sincsenek híjával az erkölcsi háttérnek.

Nevetségessé tesz, hogy tanítson, és tanít, mert kinevet.

És erre a hodsának, mint községe bírja és tanítójának, bőségesen és hivatásszerűen is nyílt alkalma. Tréfáinak egyik forrása éppen az ő ítélkezéseiben van, melyek hol póríasan fur-fangosak, hol nevetségesen együgyűek.

Tanítói és egyházi minőségű foglalkozásának is nem egy nyoma van e lataif-okban, és gyűjteményemnek általában olyan csoportosítására igyekeztem, melyből a hodsá belső életére is következtetni lehessen. Noha számosak az olyan tréfák, a melyek éppen látszólagos együgyűségökkel érnek hatást és a melyek a hodsá humorát is a legjobban jellemzik.

Sajátos vonása a hodsának, hogy humora nagyobbára fele-letekben nyilvánul. És ha együgyűség van a kérdésekben, melye-ket hozzá intéznek, még nagyobb az együgyűség a feleletében. És épp ebben a szándékos naivitásban nyilatkozik meg nemcsak az ő, hanem általában a keleti nép humora. Érti a kérdésnek naivul nevetségessé voltát és feleletében fokozza ezt. Hallgatóitól azonban felteszi, hogy szavait megértik és czélzatait helyesnek tartják. Így mikor azt kérdezték a hodsától, hogy újhholdkor mit csinálnak a régivel? — azzal vág vissza, hogy apróra darabolják és csillagokat faragnak belőle.

Gyűjteményemben a tárgyak szerinti és chronologiai cso-portosítást sem tévesztettem szem elől. Külön vettem a történeti és külön a helyi érdekű reminiscenciákat és ismét külön csoportba helyeztem azokat a *lataif*-okat, melyek Naszreddin koránál vagy régibb vagy pedig újabb keletűek. A biztos határt azonban alig lehetett megvonni. Hisz jó részök a nép ajkán termett ezeknek is és épp úgy lehetnek különféle népek közös kincse, akárcsak a népmesék és egyéb ily népi termékek anyagai.

És végezetül, az anyag közlését ezúttal mellőzve, hálás kegyelettel kell e helyütt megemlékeznem a kóniai születésű Juszuif Számihról, a ki nem kis segítségemre volt *lataif*-gyűjteményem kritikai összeállításában és a népnyelv szellemében való megszer-kesztésében. Neki köszönhetem első sorban, hogy Naszreddin hodsá tréfáinak legteljesebb és legmegbízhatóbb gyűjteményét állíthatom az érdeklődők rendelkezésére.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE októberi füzetének tartalma. Péterffy Jenő a *három görög tragikus* czímmel kritikai tanulmányt írt Aeschylus, Sophokles és Euripidesről. Ez első közleményben Aeschylus tragédiáival foglalkozik. Aeschylus nagy gondolatú, mázsás szavú ember, kiben egy szobrász naiv lelke rejtőzik. Óriási arányokban építi föl alakjait, de azért ezek tetőtől-talpig áttekinthetők; minden tagjokat egyenlő éles világításban láthatjuk, nincs körülölköd, homály, egy óriás márványszobor mindegyik. Aeschylust az teszi drámai művészsé, hogy alakjainak van pszichológiai légköre. — Rácz Lajos *Comte Agoston élete és philosophiája* czímmel a híres francia pozitivista emlékezetét eleveníti föl születésének százados fordulója alkalmából. Comte munkás és gyötrelmes évei majdnem teljes árnyékban és csöndben folytak le, életében mentől kevesebb elismerésben és kitüntetésben, hanem annál több mellőzésben és támadásban részesült, s igazán csak az öntudat jutalmazásával kellett beérnie. De prófétai lelke jól látott a jövőbe. philosophiája a legkiválóbb, legtisztéletreméltóbb helyek egyikét foglalja el a XIX. század philosophiai rendszerei közt, sőt magát Kant és Herbert Spencer társaságában szokták emlegetni századunk philosophiai vezérei közt. Alakja, a sok magasztalás és ócsárlás után, a párhívek és ellenfelek köréből kezd a kritika, az elfogulatlan megítélés korszakába lépni. — Berzeviczy Albert *Itália* című útirajzaiból és tanulmányaiból az ötödik közleményt adja. E czikkében Padua, Pisa, Genua és Milano nevezetességeit ismerteti. — Ezután Hardy Tamás *Otthon, a szülőföldön* című regényének fordításából a kilencedik közlemény következik. — Léva József *A hőforrásoknál* czímmel hat költeményt közöl. — Gyalui Farkas István *nádor levelei*-t ismerteti, melyek nem régiben jelentek meg Bécsben. A 114 levelet István nádor 1850–66-ban írta Schaumburgból Haidinger Vilmoshoz, a bécsi geológiai intézet igazgatójához. A világtól elvonult nádor nagy szeretettel merült a geológiai tudományokba s így jött levelezésbe a tudóssal, kinek írt válaszaiban gyakran tett célzásokat a politikai állapotokra. — Az *Értesítőben* Keller K.: A tenger élete; Szilasy Z.: Amerikai mezőgazdaság; Gauthier: Les grands poètes hongrois: Arany, Petőfi (Szigetvári Ivántól); Becker A.: Der Südfrenzösische Sagenkreis című munkák vannak ismertetve. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat novemberi füzetének tartalma. Goldziher Ignác *Renan és Berthelot levelezése* czímmel ismerteti azon

levelezést, melyet Berthelot nagy barátjával 1847—1892-ig folytatott, s melyet Renan özvegyének hozzájárulásával ez évben kiadott. E levelezés bevégezett képet nyújt lelki életükről, mely a levelekben hiven tükrözik és sok helyütt, különösen egyiköknek, az irodalomban nyilatkozó törekvéseinek, gondolatainak irányához, becses kommentárt nyújt. Intim nyilatkozatai sokszor megadják a kellő szempontokat, melyekből nagy munkáinak lelki rugóit igazabban fölismerhetjük. Mindkettejükre jellemző, hogy kezdettől fogva Renan a levelezés főszemélye. Berthelot úgy tűnik föl, mint afféle interlocutor, ki csak azért szól, hogy a másinak alkalmat adjon a nyilatkozásra. — Péterffy Jenő *a három görög tragikus*-ról szóló tanulmányából a második közleményt adja s ebben Sophokles tragédiáit jellemzi. — Klug Nándor *az ember hangjáról és a beszéd-ről* írt cikket. — Ezután Hardy Tamás *Otthon, a szülőföldön* című regényének befejező közleménye következik. — A költemények között van Gyulai Pál *Rossz termés* című eredetije és Verlaine Pál két költeménye Kozma Andor fordításában. — Marczali Henrik *a világtörténelemből* ezimmel az igazi világtörténelemnek alapvető elveiről ír. Szerinte a történet anyagát az eszmékben és az azokat megvalósító intézményekben kell keresni, nem pedig egyes személyekben vagy egyes eseményekben. E mellett a magyar világtörténelemnek magyar tudományos tevékenység eredményének kell lenni. — Kubinyi Viktor *Rothschild és Waterloo* című cikkében Lémann József abbének nemrég megjelent munkája alapján a Rothschild-család eredetére, meggazdagodásának okára, illetőleg kiinduló pontjára akar némi világot vetni. — Az *Értésítőben* Magyar protestáns egyháztörténeti monografiák; Harnack O.: Schiller (Wollanka Józseftől), Ekkehard, Walterdal ford. Körös E.; The Rubaiyat of Omar Khayyám (Kropf Lajostól); Trog H.: Jakob Burckhardt; Reich E.: Hungarian literature című munkák vannak ismertetve. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

2. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A XXII. évfolyam VI—VII. kettős füzetében Hegedűs István Bacchylides görög lyrikusnak újonnan fölfedezett költeményeit ismerteti, Theseusra vonatkozó két költeményének híi fordításával. — Vári Rezső folytatja nazianzi szent Gergely szövegéhez az eltérő olvasások közlését egy firenzei kéziratból. — Kemény Ferencz Nemzetközi hasonlatok ezimen nagyobb dolgozatot kezd közölni, melyben a különböző népek íróinál található azonos vagy rokon képeket és fordulatokat jellemzi és csoportosítja. — Gál Kelemen tárgyalja Dubois hatását Lessingre és részletesen kimutatja, hogy a „Laokoon“ korszakos tételei részben a ma már jóformán elfeledett franczia aesthetikusra mennek vissza. — Azután befejezi Kont Ignác az 1895—97-iki franczia philologiai irodalom imertetését, ezúttal az idegen (német, angol spanyol) nyelvekre és irodalmakra vonatkozó műveket tár-

gyalván — A hazai irodalom rovatában *Heinrich Gusztáv* nagy elismeréssel ismerteti a 'Vitéz Francisco' kiadását Szilády Árontól és újabb adatokat közöl a kérdéses történet elterjedéséről és eredetéről. *Kempf József* jó ifjúsági olvasmányul mutatja be Szemák István két füzetét Róma őskoráról és a régi Rómáról. *Katona Lajos* igen becsesnek mondja Margalits Ede közmondás-gyűjteményét, mely az eddigieknél jóval gazdagabb (hiszen 25.000-nél több közmondást és közmondásszerű szólást tartalmaz); hasonlóképp sikerültnek tekinti Sörös Pongrácz Faragó János Cicero-fordítását (a Catilina ellen tartott beszédek): *Bartha József* pedig kedvező ítéletet mond Szinnyei Ferencz Bacsányi-tanulmányáról, mely sok, eddig megoldatlan, zavaros kérdést is sikerrel igyekszik eldönteni. — A külföldi irodalomból *Gyulai Ágost* ismerteti Gauthier francia Arany- és Petőfi-fordítóját, melyben az elbeszélő darabok sikerültek, de a lírai költemények átültetése már az eredeti vers-alak megváltoztatása miatt is igen gyenge, az életrajzi bevezetések pedig nagyon gyalók. — A philologiai programmok sorában *Balassa József* hasznos és érdemes dolgozatnak mondja Mikó Pál tanulmányát a XVII. századi női magyar levélstílusról; hasonlóképp, csekély kifogások mellett, kedvező ítéletet mondanak *Bartha József* Kovalik Jánosnak a nyelvújítás kezdetéről írt dolgozatáról, és *Wolff Béla* Kolozsvári Aladárnak „Arany János életéből“ című értekezéséről, mely kellő kritikával és közvetetlen melegséggel van írva. — A Vegyesek gazdag rovatából figyelmet érdemel *Gyulai Ágost* adaléka *Ipolyi Magyar Mythológiájának* sorsáról, melyben (Csaplár Benedek közlései alapján) előadja, hogy e munka csak azért vált oly ritkává, mert csupán 300 példányban volt nyomva és hogy *Ipolyi* a 70-es években tényleg járt műve átdolgozásának gondolatával, de mítörténeti tanulmányai végre teljesen elvonták ezen tervétől. Érdekes *Heinrich Gusztáv* közlése is, a ki (*Wertheimer* Ede kutatásai alapján) előadja, hogy II. József császár idejében a porosz kormány komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy *Károly Ágost* weimari herceget, Goethe barátját, megtegyék magyar királylyá. — A füzet 609—688. lapjait a magyar philologiai irodalom 1897-iki termékeinek rendezett könyvszete foglalja el, melyben *Hellebrant Árpád* 2031 szám és cím alatt felsorolja philologiai irodalmunknak mult évi jelenségeit.

Ugyane folyóirat VIII. füzetében *Schmidt Attila* latin nyelven rövid fejtegetést közöl Cicero Orator-ához, *Bálint K. József* pedig Pythagoras számait és Plato ideáit tárgyalja és kimutatja, hogy ez utóbbiak Pythagoras tanain alapulnak, melyeket azonban Plato mélyebben és világosabban kifejtett. — *Waldapfel János* Arany János Őszszel című költeményéről kifejti, hogy Goethe Werther-jének hatása alatt keletkezett; *Kemény Ferencz* pedig folytatja a nemzeti hasonlatok tárgyalását. — *Gyulai Ágost* *Zrinyi* nek és *Mikes*nek egy közös eszméjéről ír, t. i. a XVII. és XVIII. szá-

zad finevelési gyakorlatára vonatkozó rokon nézetükről, mely Mikesben talán Zrinyi olvasása alapján érlelődött. — A hazai irodalom rovatában V á c z y J á n o s imerteti Gyöngyösy Lászlónak Arany János ifjúságáról írt könyvét, mely sok érdekes adatot tartalmaz; P e t z G e d e o n, több részletes kifogás mellett, jó tankönyveknek mondja Schuber Mátyás és Orosz Alajos német nyelv- és gyakorló-könyveit; L a t k ó c z y M i h á l y igen becses irodalmi adalékul mutatja be Révai Miklós leveleit Paintner Mihályhoz, melyeket Récsey Viktor kiadott; T o l n a i V i l m o s pedig kiegészítésre szoruló, de jelen alakjában is becses művecskének mondja a Dobos Károly szerkesztette magyar diáknyelv szótárát. — A külföldi irodalomból K é g l S á n d o r behatóan ismerteti a Geiger Vilmos és Kuhn Ernőtől kiadott „Grundriss der iranischen Philologie“ című alapos és nagyfontosságú összefoglaló munkát. — A programmok sorából B ó d i s s J u s z t i n három értekezést ismertet: Szkunzevics Kornélét a görögök és rómaiak gesztusairól, Czeglédy Istvánét a görög nők helyzetéről és Molnár Samuét a Platon előtti politikai irodalomról; G y u l a i Á g o s t sikerült, bár egy kissé futólagos dolgozatnak mondja Dalotti Ödön cikkét a magyar népdalról, és megdicséri Ruik László tanulmányát Bajza kritikai folyóiratáról és Murajda Nándor dolgozatát a Döbrentei Erdélyi Múzeumáról; ellenben eltévesztettnek tartja Jánky László értekezését Vörösmarty „Két szomszédvár”-áról; végre W o l f f B é l a kedvező ítéletet mond Bán Aladárnak Horvát Endre „Árpád”-ját tárgyaló dolgozatáról. — Vegyes közlemények és könyvészt zárják be a füzetet.

3. Francia cikkek a magyar irodalomról. Irodalmunk újabb termékeit a francia közönséggel ez idén is K o n t I g n á c z hazánkfia, a Collège Rollin tanára ismertette és pedig leginkább azokban a folyóiratokban, a melyek az illető szaktudománnyal foglalkoznak.

A *Revue Critique d'histoire et de littérature* múlt évi 48-ik számában Szilágyi Sándor „Erdélyi Országgyűlési Emlékek” című akadémiai vállalatának huszadik kötetét mutatja be, kiemelvén röviden az 1688—1691-iki válságos évek eseményeit. K a r á c s o n y i J á n o s n a k „A pusztaszeri monostor kegyurai” és N a g y E r n ő n e k „Az ausztriai császár cím fölvételéről” című értekezései is e füzetben vannak ismertetve. Azután a „Nyelvtudományi Közlemények”, „Irodalomtörténeti Közlemények” és „Nyelvőr” füzeteinek tartalmát írja le. Végül nekrológokat közöl Torma Károly, Pulszky Ferencz, Brassai Sámuel és Volf György elhunyt akadémiai tagokról, kiknek működését néhány szóval jellemzi és főbb munkáikat is megemlíti.

Az 51-ik számban T h a l l ó c z y L a j o s és Barabás Samu „A Blagay család oklevéltára” című kiadványát ismerteti, mely a „Monumenta Hungariae Historica” során jelent meg. Ugyanitt méltatja T ó t h B é l a „Szájrol-szájra” és „Mendemondák” című könyveit s egy pár részletet is bemutat belőlük.

Az ez évi 7-ik számban Bálint Gábornak „Tanulmányait” ismerteti, melyek gróf Széchenyi Béla „Keletázsiai útjának tudományos eredménye 1877–1880” című nagy munkában láttak napvilágot. Ugyane számban vázolván az Akadémia classika-philologiai bizottságának működését, Csengeri János Propertius-fordításával foglalkozik részletesebben. Azután a Csánki Dezső „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában” című munkája harmadik kötetének tartalmát írja le. Végül a Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen szerkesztésében megjelenő „Corpus Statutorum” című gyűjtemény IV. kötetének második részét ismerteti, megemlítvén e kútfőnek a jogi, rendi, politikai, egyházi, iskolai, ipari és kereskedelmi történelem szempontjából való kiváló jelentőségét.

A 8-ik számban az Akadémia és nemzetünk egyik lelkes barátjának, Sayous Eduárdnak nekrológja olvasható.

A 9-ik számban Barabás Samuak „Zrinyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok” című s a történelmi bizottság kiadásában megjelent műve van ismertetve. Néhány vonással a szigetvári hős jellemét vázolja s megemlíti a rágalmakat, melyekkel némely történetírók őt befeketíteni igyekeztek. — Mátyás Flórián „Pogány szokások őseinknél” című értekezésének elmondja rövid tartalmát. — Hegedűs István „Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra, irta Janus Pannonius” című értekezésének ismertetésében Janus Pannoniusnak, mint a humanismus egyik nagy alakjának kiváló jelentőségére utal. Azután felsorolja az „Archaeologiai Közlemények” huszadik kötetében levő dolgozatokat s ezek során Mihalik József, Téglás Gábor, Milleker Bódog és Gerece Péter értekezéseit ismerteti. Végül Lázár Bélának német fordításban megjelent, „Ueber das Fortunatus-Märchen” című művéről akként nyilatkozik, hogy az lelkiismeretes gondnal és tudományos módszerrel írt dolgozat.

A 13-ik számban gróf Zichy Jenő „Kaukázusi és közép-ázsiai utazásai” című munkában napvilágot látott értekezéseket ismerteti. Kiemelvén Körösi Csoma Sándor érdemeit, Hunfalvy Pál, Budenz, Castrén és Ahlquist fáradozásait az ugor nyelvek vizsgálata körül s Vámbéry utazásait, elmondja az indító okokat, melyek Zichy Jenő ázsiai útja megtételére sarkalták.

A 14-ik számban Jászai R. „A francia forradalom történetének történetírása hazánkban” és „A francia forradalom első másfél esztendejéről szóló egykorú hirlapirodalmunk kritikai méltatása” (megjelentek Szegeden) című munkáival foglalkozik s körvonalozza a francia forradalomnak azt a nagy befolyását, melyet Magyarország politikai, társadalmi és irodalmi életére gyakorolt.

A 19-ik számban Széchy Károly „Kisebb tanulmányait” mutatja be s tartalmuk szerint felsorolja az egyes dolgozatokat. Az Akadémiai Értesítő áprilisi füzete nyomán regisztrálja Fraknói Vilmosnak azt a fölfedezését, mely szerint a könyvnyomtatás meg-

honosítója Magyarországon Karai László budai prépost volt. — Ugyane számban Melich János „A gyöngyösi latin-magyar szótártörödékek“, Nagy Károly „Bolintinean Demeter költészete“, Bacher és Bánóczy „Évkönyv“ (kiadja az izr. magyar irodalmi társulat) című műveket és Bernstein Béla Szentírás-fordítását ismerteti.

A 20-ik számban Tóncs Gusztáv „Zágoni Mikes Kelemen élete“ című munkájának kapcsán elbeszéli Mikes Kelemen leveleinek sorsát, és Rákóczy Ferencz e hű emberének különösen francziaországi vonatkozásaira terjeszkedik ki.

A 23-ik számban Hodinka Antal „Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből“ és Schönherr Gyula „Nápolyi László trónkövetelésének külföldi vonatkozásai“ című akadémiai értekezéseit ismerteti.

A 24-ik számban Marczali Henrik „Az Árpádok és Dalmácia“ című történelmi tanulmányának adja rövid kivonatát.

A 25-ik számban a Heinrich Gusztáv-tól szerkesztett „Régi Magyar Könyvtár“ következő füzetait mutatja be: „A székelyek Erdélyben“, Székely Sándor éposza; „Pálos iskola-drámák“, kiadta Bayer József; „Csiksomlyói nagypénteki mysteriumok“, kiadta Fülöp Árpád; „Heltai Gáspár esopusi meséi“, kiadta Imre Lajos.

A 34—35. számban Imre Sándornak a Kisfaludy-Társaság kiadásában megjelent „Irodalmi tanulmányok“ című munkáját ismerteti. Ugyanitt méltatja Gauthier F. E. „Les grands poètes hongrois. Arany-Petőfi“ című fordításait s kiemeli e fordítások sikerült voltát. Melchior de Polignac Czóbel Minka költeményét fordította le „La Migration de l'Ame“ címmel. Ennek ismertetésében megjegyzi, hogy ez allegoriánál sokkal szebb és jelesebb művet is találhatott volna a magyar irodalomban. Végül a „Nyelvtudományi Közlemények“nek azt a füzetét ismerteti, melyben Kúnos Ignác, Munkácsi, Bartha, Sebestyén dolgozatai foglaltatnak.

A 36—37. számban a „Budapesti Szemlé“-ről a rövid tájékoztatást.

A 42-ik számban Komáromy András „A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári adatok“ című értekezését ismerteti, elmondván, hogy kik voltak ezek a hajdúk s miért nevezték őket szabad hajdúknak. Ugyane füzetben a „Magyar Nyelvőr“, „Irodalomtörténeti Közlemények“, „Akadémiai Értesítő“ és „Egyetemes Philologiai Közlöny“ vannak ismertetve.

A 43-ik számban Stromp László „Apáczai Cseri János mint paedagogus“ című munkáját méltatja s „a magyar Descartes“ életrajzi adatait is közli röviden.

A 44-ik számban néhány lapot szentel a magyar drámai irodalom és színészet történetének, abból az alkalmából, hogy Bayer József „A magyar drámai irodalom története“ és Ferenczi Zoltán „A kolozsvári színészet és színház története“ című munkái megjelentek.

A „Revue de Philologie“ 1898 évi folyamában az „Archaeologiai Értesítő“ és az „Egyetemes Philologiai Közöny“ című folyóiratainkat mutatja be a francia szakközönségnek.

Ezenkívül a „Revue des Revues“-ben is több cikket szentel a magyar irodalom megismertetésének.

Az 5-ik számban H a r a s z t i G y u l a „Molière élete és művei“ megjelenése alkalmából „Molière en Hongrie“ cím alatt a nagy francia vígjátékiró műveinek magyar fordításával foglalkozik.

A 9-ik számban az irodalmi szemlék rovatában a „Budapesti Szemle“ január–áprilisi, az „Akadémiai Értesítő“ január–áprilisi és az „Irodalomtörténeti Közlemények“ 1. és 2. füzetének tartalmát közli kivonatossan. Ugyanitt találjuk megemlítve, hogy a „Cosmopolis“ folyóirat áprilisi füzetében B e r t h a S á n d o r n a k Vörösmartyról írt tanulmányát ismerteti.

A 17-ik számban „Le mouvement littéraire en Hongrie“ című tanulmányában legújabb költészetünket (Vajda Jánost, Endrődy Sándort, Kiss Józsefet, Kozma Andort, Pósa Lajost és Szaboleska Mihályt) és novellairodalmunkat (Mikszáth Kálmánt, Bárszony Istvánt, Herczeg Ferenczet, Bródy Sándort, Tábori Róbertet, Szántó Kálmánt, Petelei Istvánt, Szomaházyt, Ambrus Zoltánt, Rákosi Viktort stb.) mutatja be, a kiválóbb műveket tartalmuk szerint is megismertetvén.

A 18-ik számban e tanulmányának befejező közleményét találjuk. Ebben legújabb drámairodalmunk képviselőit: a korán elhunyt Csiky Gergelyt, Berezik Árpádot, Herczeg Ferenczet, Prém Józsefet, Dóczy Lajost, Várad Antal stb. állítja a francia közönség szeme elé.

A „Revue internationale de l'enseignement“ 1898. évi 1. számában „L'école normale supérieure pratique de Budapest“ című tanulmányában iskolaiügyünkkel foglalkozik s a gyakorló-gymnasium és az Eötvös-collegium feladatait ismerteti.

A 3-ik számban Magyarország philologusainak az 1900-iki párisi kiállításon leendő részvételével s Kemény Ferencz indítványával, ki egy francia-magyar bibliographiai mű szerkesztését javasolta, ismerteti meg a francziákat. Ugyanitt a magyar University Extension haladásáról s a Szabad Lyceum e téren kifejtett munkásságáról számol be.

A „Le Bibliographie moderne“ című folyóirat ez évi 8-ik számában id. S z i n n y e i J ó z s e f összeállítása alapján rámutat Jókai Mór nagy termékenységre.

A 10-ik számban részletesebben szól Fraknói Vilmos „Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás meghonosítója Magyarországon“ című értekezéséről, s említést tesz B o r o v s z k y S a m u bibliographiai fölfedezéséről, ki Mátyás király törvénykönyvének 1488-iki lipcei kiadását találta meg.

A „Revue de l'histoire des religions“ ez évi 3-ik számában Benedek Elek „Magyar mese- és mondavilág“ s „A magyar népköltés gyöngyei“ című gyűjteményeit és Munkácsi Bernát „Vogul népköltési

gyűjteményét ismerteti, röviden kiemelve az eredményeket, melyeket irodalmunk a nép-mythologiai nyomok kutatása terén felmutathat.

Végül a „Revue encyclopédique Larousse“ cz. képes hetilap ez évi április 2-iki számában külön cikkben megismerteti gróf Zichy Jenő kaukázusi utazását (Le Voyage du comte Eugène Zichy au Caucase), s egyszersmind közli a gróf sikerült arcképét is.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1898. november 7-én.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Fejérpataky László, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt.; Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Concha Győző, Kováts Gyula, Nagy Gyula, Öváry Lipót, Tagányi Károly l. tt. — Más osztályokból: Beöthy Zsolt, Heller Ágost, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt.; Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Pasteiner Gyula, Riedl Frigyes, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

209. BALLAGI ALADÁR l. t. felolvassa: „Művelődéstörténetünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban“ czímű értekezését.

210. A jegyzőkönyv hitelesítésére az osztályelnök fölkéri BALLAGI ALADÁR és KOVÁTS GYULA l. tagokat.

HARMINCZKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolcadik ülése.

1898. november 14-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Konkoly Miklós t. t.; Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Mihalkovics Géza, Szily Kálmán, Than-hoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt.; Bedő Albert, Franzenau Ágoston, Galgóczy Károly, Ilosvay Lajos, Kétly Károly, Kövesligethy Radó, Mágócsy-Dietz Sándor, Moesáry Sándor, Onodi Adolf, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Szász Károly, Vécsey Tamás r. tt.; Berezik Árpád, Gyomlay Gyula l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

211. KOCH ANTAL r. t. felolvasta értekezését: „Az erdélyi mendence ifjabb harmadkori képződményeiről“.

212. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t.: „A spectrum-analysis két paraméteres egyenlete“ czímű értekezését olvasta fel.

213. RADOS GUSZTÁV l. t.: „Indukált helyettesítések csoportjai“ czímű értekezését mutatja be

214. BOGDÁNFY ÖDÖN részéről: „A téli csapadék és a Tisza tavaszi árvizei“ előterjeszti Konkoly Miklós t. t.

215. RÓNA ZSIGMOND részéről: „A hőmérséklet évi menete Magyarországon“ előterjeszti ugyanaz.

216. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KONKOLY MIKLÓS t. és KOCH ANTAL r. tagokat kéri föl

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizedik ö s s z e s ü l é s .

1898. november 21-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Fejérfataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Jekelfalussy József, König Gyula, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szász Károly, Szinnyi József, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt.; Acsády Ignác, Békefi Remig, Gyomlay Gyula, György Endre, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Riedl Frigyes, Tagányi Károly, Vargha Gyula l. tt. — Jegyző Szily Kálmán főtítkár.

217 VARGHA GYULA l. t. emlékbeszédet tart Pólya Jakab l. t. felett. — Kiadatik az Ertesítőben

218. A folyó ügyek során a főtítkár így kezdi előterjesztéseit: „Egy érdekes korszak kezd bezárulni mögöttünk. Végnymoi lassanként elmosódnak, mint a ködfátyolkép, a melynek rejtélyes alakulásaiából fokozatosan, majdnem észrevétlenül egy új tájkép bontakozik ki. Nekünk, kik e kor szülöttei és tanúi voltunk, nekünk nehéz megválnunk e korszaktól. . . . Szívünk összeszorul, látván, mint tűnnek el egymásután az élő alakok, a melyek e korszaknak jellemet adtak; mint hull szét izenként az élő kapocs, a mely bennünket e korszakhoz fűzött.“

E szavakkal vezette be Horvát Boldizsár t. t. azt a szép emlékbeszédet, melyet az Akadémia 1877. évi diszülésén volt minisztertársa, gr. Mikó Imre felett tartott. Saját legbensőbb érzelmeit tolmácsolta akkor s mintegy előre átérezte azt, a mit az ő halálakor az egész nemzet érezni fog. Most már az utolsó élő kapocs is lehullott, mely bennünket ama nagy korszakhoz fűzött. A kiegyezéskori miniszterium utolsó tagja dőlt ki Horváth Boldizsárban, annak a miniszteriumnak utolsó képviselője, melyről a magyar irodalomtörténet följegyezte, hogy nyolcz tagja közül hét a Magyar Tudom. Akadémiának is tagja volt. Horváth Boldizsár volt az új magyar igazságügy első nagy reformátora. Ez érdeme, ez dicsősége, melynek koszorúja nem fog elhervadni soha. A mi koszorúnk, melyet az Akadémia nevében ravatalára helyeztünk, már elhervadt, de még soká fog szívünkben visszhangzani az a búcsú-beszéd, melyet koporsójánál az Akadémia fölkérésére Szilágyi Dezső t. t. tartott.

A gyász-zászló, mely a múlt hó utolsó napjaiban a palota homlokán lengett, nemcsak az ő emlékezetének szolgált, ki a magyar társadalom jövőjét készítette elő, hanem egyidejűleg egy másik elköltözött társunknak is, ki e társadalom múltjának nemzedékrendjét írta meg.

Nagy Iván r. t. — már 20 éves korában népdalok és népmesék gyűjtője a Kisfaludy-Társaság számára; utóbb sok becses irodalom- és köztörténeti értekezés írója, a Mátyáskori diplomáciai emlékek kiadója élete főmunkájával oly nevet biztosított magának tudományos irodalmunkban, mint Ducange, Larousse a francziáknál, vagy Siebmacher a németeknél; mindenki ismeri, mindenki használja s hivatkozik reá, a nélkül, hogy a munka címét meg is jegyezte volna magának. Mindenki tudja, hogy a Ducange, Larousse vagy Siebmacher néven mely munkáról van szó. Így vagyunk Nagy Iván főmunkájával is. És valóban a magyar genealogiai irodalom nem tisztelhetné meg jobban Nagy Iván emlékét, mintha a magyar családok genealogiájának kézikönyvét, bárki folytassa is új kiadásokban, a főcímen mindig Nagy Ivánról nevezné el.

A mint a gyászhirot a napilapokban olvastam, Akadémiánk nevében részvét-sürgőnyt küldtem a gyászoló özvegyhez, s minthogy az idő rövidsége miatt másképp már nem intézkedhettem, régi barátját, ki Akadémiánknak is hű barátja, Szontagh Pált kértem föl sürgőnyileg, hogy ravatalára az Akadémia nevében koszorút helyezze. Utolsó tette is jótétemény volt az irodalomra: nagybecsű könyvtárát Nógrád-megye egyik közkönyvtárára hagyományozta. — Az Akadémia a tett intézkedéseket jóváhagyólag tudomásul veszi; nagyérdemű két tagjának elhunytá felett érzett mély fájdalmát jegyzőkönyvében is megörökíti; s fölhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszédek tartásáról határozzon.

219. Jelenti, hogy a **Baross-szobor** leleplezésén az elnök úr személyesen; a **Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társaság** közgyűlésén pedig Téglás Gábor I. t. képviselte az Akadémiát. — Tudomásul vétetik.

220. A **Szent-Pétervári Katonai Orvosi Akadémia** százéves jubileumára meghívó érkezvén, az üdvözllet sürgőny útján fog megküldetni.

221. Az **orientalisták** 1899-ben Rómában tartandó **congressusának** meghívója véleményadásra áttétetik az I. osztályhoz.

222. Az I. osztály ajánlatára az **Irodalomtörténeti bizottság** rendes tagjaiul Hegedűs István I. és Pauler Gyula r. t., segédtagjaiul pedig Bayer József, Hellebrant Árpád, Ráth György, Récsy Viktor, Sebestyén Gyula, Széchy Károly, id. Színnyei József, Váczy János megválasztatnak.

223. A II. osztály jelentést tesz az **Egyesült Fővárosi Takarékpénztár** alapítványának ügyrendi szövegezéséről. — A II. osztály föl-kéretik, venné azt figyelembe, hogy az eddigi alapítványok ügyrendi szövegezésében a ki nem adott pályadíjak határtalan együvéhalmozására példa még nincs, s hogy ez a jelen esetben is elkerülendő lenne.

224. A II. osztály jelenti, hogy az **Archaeologiai bizottság** elnökévé b. Nyáry Jenő I. tagot, előadójává Ilampel József r. tagot választotta meg, segédtagokul pedig Czigler Győzöt, Fittler Camillt, Forster Gyulát, herczeg Odescalchi Arthurt, Radisies Jenöt, Ráth Györgyöt, Rauscher Lajost, Stehlo Kornélt, Szalay Imrét, Szendrey Jánost, Wosinszky Mór ajánlja. — Az ajánlottak megválasztatnak.

225. A Történelmi bizottság az Országos **községi törzskönyv-bizottságba** Acsády Ignác I. tagot jelölte ki. — Tudomásul vétetik.

226. Az I. osztálynak a **vendégek fölolvásásaira** vonatkozó indítványa, az Ügyrend illető szakaszainak módosítása esetére, szövegezés végett visszatétetik az osztályhoz.

227. A III. osztály kéri, hogy az **Első Hazai Takarékpénztár-egyesület** értesítették arról, hogy a **Politikai Számtan Kézikönyvének** megírására és kiadására a 3000 frtnyi díj korántsem elegendő. — Meg fog történni.

228. Az 1899-ik évre szóló **Üléssor** megállapittatik és közzététele elrendeltetik.

229. Az **Erzsébet királyné** emléktáblájára eddig befolyt adakozások jegyzéke (I. Akadémiai Ért. 107. füz.) tudomásul vétetik.

230. A fűtőtkár bejelenti, hogy **Horvát Boldizsár t. t.** végrendeletében az Akadémia alapítókéjére ezer forintot hagyományozott. — Kegyeletes hálával tudomásul vétetik.

231. A **Széchenyi-Múzeum** részére érkezett ajándékok:

1. A Budapesti m. kir. állami felsőbb leányiskola Ertesítője 1891/92. évről. (Az intézet ajándéka.) — 2. Az első független, felelős magyar miniszterium (Kis fénykép) — 3. Térkép gróf Széchenyi

Istvánról. Barabás festménye után. 1860. — 4. Széchenyi Ferencz mellképe. Rézmetszet. Alól a Széchenyi-család czimere, emblémekkel és e mondattal: „Patriae commodis et honori se suaue“. Sam. Czetter Hungarus sculpsit, Viennae 1798. (Id. Szinnyi József ajándéka.) — 5. Ungarns Ausgleich mit Oesterreich vom Jahre 1867. Írta gr. Andrássy Gyula. (Szerző ajándéka.)

Köszönettel vétetnek.

232. A könyvtár részére érkezett ajándékok:

1. Lóczy Lajos r. t.: „A Balaton Tudományos Tanulmányozásának eredményei“. — 2. A m. kir. központi statisztikai hivatal: „Nyilvános könyvtárának és térképgyűjteményének Czimjegyzéke“. — 3. Várady Ferencz: „Baranya multja és jelene“. — 4. Horn E.: „Saint Étienne roi apostolique de la Hongrie“. — 5. Ráth György: „Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon“.

Köszönettel vétetnek.

233. Az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzéke:

Akadémiai Értesítő. 107. füzet. (1898-iki folyam. 11. sz.) — Archaeologiai Értesítő. XVIII. évf. 4. sz. — Matematikai és Természettudományi Értesítő. XVI. évf. 4. füz. — Akadémiai Kiadványok Czimjegyzéke. 1898. — Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Kiadta DÉZSI LAJOS. — SZABÓ K. és HELLEBRANT Á.: Régi Magyar Könyvtár. III. köt. 2. rész. (1671—1711. pótlék.)

Tudomásul vétetik.

234. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére LIPTHAY SÁNDOR r. és VARGHA GYULA l. tagot kéri föl.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály kilenczedik ülése.

1898. november 28-án.

SZÁSZ KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklelte alatt jelen vannak az illető osztályból: Goldzieher Ignác, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, P. Thewrewk Emil r. tt. — Bánóczy József, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Kunos Ignác, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Fejérpataky László, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Alexander Bernát, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

P. THEWREWK EMIL r. t.: «A magyar Homeros fordítás történetéből».

SZINNYEI JÓZSEF r. t. bemutat egy ismeretlen magyar nyelvemléket a XIV. század elejéről, Varjú Elemér bevezetésével.

Az osztályelnök az osztály nevében köszönetet fejez ki a nyelvemlék felfedezőjének s egyszersmind felszólítja az osztályt a nyelvemlék kiadásáról való gondoskodásra.

Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri P. THEWREWK EMIL és SZINNYEI JÓZSEF r. tagokat.

Jegyzőkönyvi melléletek.

Jelentés a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatának három utolsó ciklusáról (1890—1898). (Előterjesztette a főtítkárra a könyvkiadó-bizottság 1898. november 23-iki ülésén). — A Könyvkiadó-Vállalat megindításakor, 1875-ben az I. ciklus (1875/77) pártoló tagjainak száma fölülmúlt minden várakozást. Egy év elforgása alatt, 1876 márczius 30-ikáig az

Első sorozatra	1519 aláírás
Második sorozatra	1222 „
Harmadik sorozatra	1252 „

érkezett be. De már a II. ciklusnál (1878—80) némi csökkenés, Csengery halála után (1880) pedig rohamos hanyatlás állott be. Évről-évre alább szállt a pártoló tagok száma, úgy hogy az V. ciklus utolsó évében (1889-ben) a megmaradt 767 pártoló közül az

Első sorozatot	555
Második sorozatot	525
Harmadik sorozatot	379

fogadta el. Nyilvánvaló volt, hogy *így* alig érdemes fentartani e vállalatot, a mely évről-évre súlyosabb terheket is rótt az Akadémiára. Noha az Akadémia évenként 2000 frttal segélyezte, 1889 december 31-ikén már 15,774 frtra rúgott a törlesztésre váró túlkiadás.

Tetemes nehézséggel járt, az évenkénti nagy ivszám mellett, a három évre megállapított program pontos megtartása s az egyes munkák alapos megbírlása is. Ez okból Gyulai Pál bizottsági tag már az 1889. január 7-iki ülésen megfontolásra ajánlta az ivszámnak felére, vagyis az évenkénti 200 ivről 100 ivre leszállítását.

A bizottság helyesléssel fogadta az indítványt s elhatározta, hogy az új (1890/92) ciklus megállapításakor a vállalat egész szervezetét revisio alá fogja venni. Ez meg is történt s az 1890 január 16-ikán tartott bizottsági ülés a kezdetben megállapított módozatokon a következő változtatásokat tette:

a) Az 1890/92. ciklustól kezdve az egész tárgykört három helyett egy sorozatba foglalja össze s az eddigi 200 iv helyett ezen-től évenként 100—120 ivet ad.

b) A három sorozat eddigi aláírási árát 10 frtról 5 forintra szállítja le.

c) Minden fordított munkát egy e végből fölkért szak-férfiú előzetesen át fog vizsgálni

d) A Könyvkiadó-Vállalat pártoló tagjai, hogy a M. Tud. Akadémiával folytonos kapcsolatban álljanak és működéséről részletesen értesülhessenek, ingyen és bérmentve megkapják az Akadémiai Értesítőt.

A közönség bizalommal fogadta a tett változtatásokat: 1891 július közepéig 1455 pártoló tag jelentkezett. Számuk a ciklus végére, elhalálozás és visszalépés következtében, a rendes 5 $\frac{1}{6}$ -kal alább szállt ugyan, mintegy 1380-ra; de e létszám azután, csekély ingadozásokkal, jóformán állandó maradt és 1897-re is körülbelül ugyan-ennyien, t. i. 1343-an fizették be az évdíjat.

(Mellékesen megjegyzem, hogy ugyanily számbeli egyensúly észlelhető a Természettudományi Könyvkiadó-Vállalatnál is, melyet az Akadémia szintén segélyez, csak hogy ott az ingadozás 1700—1800 között van, míg nálunk 1300—1400 között.)

A közönség támogatása lehetővé tette, hogy oly években, mikor az Akadémiai költségvetés elkészítése nehézségeket okozott, a Könyv-

kiadó-Vállalat az évenkénti 2000 frtnyi segélyt ne is vegye igénybe. A lefolyt kilencz év alatt az összes segély, ha a Könyvkiadó-Vállalat reá szorul, 18.000 frtot tett volna, e helyett azonban tényleg csak 8000 frt használtatott föl és 10.000 frt visszabocsátatott az Akadémia rendelkezésére. Mindamellett a fönt említett 15.774 frt fődözetlen túlkiadásból 13.480 frt így is törleszthető volt s ez idő szerint már csak 2293 frt vár a törlesztésre.

E kilencz év alatt a következő munkák jelentek meg a Könyvkiadó-Vállalatban;

1. *Badics Ferencz*: Fáy András életrajza. 42 iv.
  2. *Barthélemy St Hilaire*: A philosophia viszonya a természet-tudományokhoz és a valláshoz. 12 $\frac{3}{4}$ iv.
  - 3., 4. *Rimbaud A.*: Oroszország története. Két kötet. 55 $\frac{1}{4}$ iv.
  - 5., 6., 12. *Ribbeck*: A római költészet története. Három kötet. 89 $\frac{1}{2}$ iv.
  7. *Dante*: A purgatorium. 33 iv.
  - 8., 9., 10. *Paul Janet*: A politikai tudomány története az erkölcs-tanhoz való viszonyában. Három kötet. 107 iv.
  11. *Schuchardt*: Schliemann ásatásai. 29 iv.
  - 13., 14. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt Két kötet. 91 iv.
  15. *Cherbuliez*: Művészet és természet. 15 iv.
  16. *Lanciani*: A régi Róma. 23 iv.
  17. *Hüppe*: A lengyel alkotmány története. 34 iv.
  - 18., 19. *Hunfalvy Pál*: Az oláhok története. Két köt. 69 iv.
  20. *Emerson*: Az emberi szellem képviselői 12 $\frac{1}{2}$ iv.
  - 21., 22. *Bárczay Oszkár*: A hadügy fejlődésének története. Két kötet. 64 $\frac{3}{4}$ iv.
  23. *Váczy János*: Berzsenyi Dániel életrajza 27 $\frac{1}{2}$ iv.
  - 24., 25. *Burckhardt*: A renaissancekori műveltség Olaszországban. Két köt. 49 $\frac{1}{4}$ iv.
  - 26., 27. *Radó Antal*: Az olasz irodalom története. 66 $\frac{1}{2}$ iv.
  28. *Ribot*: A lelki átöröklés. 30 $\frac{1}{2}$ iv.
  - 29., 20., 36. *Ruskin*: Velence kövei. Három köt. 84 iv.
  31. *Gregorovius*: Hadrián császár 31 iv.
  - 32., 34. *Croiset*: A görög eposz története 52 iv.
  33. 35. *Laveleye*: A tulajdon és kezdetleges alakjai. Két köt. 49 $\frac{1}{2}$ iv.
  37. *Faguet*: A XVIII század. 43 iv.
- Tehát 37 kötet összesen 1111 iven. Egy-egy évre esik tehát átlagban 123 iv: több, mint a mennyi ígérve volt
- E 37 kötet közül 10 eredeti munka; fordítás francziából 13, németből 8, angolból 5 és olaszból 1 kötet A Könyvkiadó-Vállalatban 1875-től 1898. végéig összesen 146 kötet jelent meg. (V. ö. Akad. Ért. 1: 536.)